

**УКРАЇНА
ЄВРОПА
СВІТ**

**UKRAINE
EUROPE
WORLD**

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини**

**The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations**

**Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 10

Ternopil – 2012

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.**

Випуск 10

Тернопіль – 2012

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 10. – Ternopil: Publishing House of Ternopil V. Hnatyuk National Pedagogical University, 2012. – 482 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 4 (November 27, 2012).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University,
L. M. Alexiyevets, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor,
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak**, Doctor of History,
Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor
(habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**,
Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **R. Drozd**,
Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**,
Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University,
O. V. Klymenyuk, Professor of the Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets**, Doctor
of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogical University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of World
History of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Krypnyakevych
Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Yu. I. Makar**,
Doctor of History, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, **V. Yu. Melnychenko**,
Doctor of History, Member of NAPS of Ukraine, Ukrainian Cultural Center
in Moscow, Russian Federation, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of Innovative
Technologies and Education, Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine,
I. O. Fedoriv, Candidate of History, associate professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogical University (**executive secretary**), **V. I. Yarovyi**, Doctor of History, Professor, Kyiv
Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **V. M. Botushanskyi**, Doctor of History, Professor
V. M. Tkachenko, Doctor of History, Professor
K. K. Kondratyuk, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works is dedicated to the 20th anniversary of the History Department of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. It analyses the urgent problems of development of historical education and science in Ukraine in the period of Independence. Ukrainian and foreign historians consider the role of Ukraine in the system of the European international relations, the scientists analyse the trends of the foreign activity and cooperation with the foreign countries in the new geopolitical conditions.

The researchers pay attention to the problems of World History, Ukrainian and foreign Biographical Studies, Methodology, Historiography and Source Study, they elucidate the development of Culture, Education, Science, Religion and Church as well as present the reviews of the latest works, chronicle.

It will be useful for scientists, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures as well as for everybody interested in History of Ukraine in the world-historical process.

**International Collection of Scientific Works articles of “Ukraine–Europe–World” is registered
by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality
“Historical sciences”. The Decree № 1–05/2, March 10, 2010
(Bulletin of the Higher Certificatory Commission of Ukraine. – No. 4 (126). – 2010. – P. 10).**

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors’ views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 482 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 4 від 27.11.2012 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет, **Л. М. Алексієвець**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**головний редактор**), **М. М. Алексієвець**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **О. В. Клименюк**, професор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти НАПН України, м. Київ, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко**, доктор історичних наук, член-кореспондент НАПН України, Культурний центр України в Москві, Російська Федерація, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**відповідальний секретар**), **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **В. М. Ботушанський**, доктор історичних наук, професор
В. М. Ткаченко, доктор історичних наук, професор
К. К. Кондратюк, доктор історичних наук, професор

Міжнародний збірник наукових праць присвячено 20-річчю історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. У ньому досліджуються актуальні проблеми розвитку історичної освіти й науки в Україні упродовж її Незалежності. Українські й зарубіжні науковці з'ясовують місце й роль України в системі міжнародних зв'язків, аналізують напрями її зовнішньополітичної діяльності та співпраці із зарубіжними країнами у новітніх геополітичних умовах.

Значну увагу приділено питанням всесвітньої історії, української та зарубіжної біографістики, методології, історіографії й джерелознавства, а також розглянуто розвиток культури, освіти, науки, релігії і церкви, подано рецензії та огляди, хроніку.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів й учнів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться історією України у всесвітньо-історичному процесі.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано
Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей “Історичні науки”.
Рішення від 10.03.2010 р. № 1–05/2 (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – № 4 (126). – 2010. – С. 10).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького,
Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

“УКРАЇНА –ЄВРОПА–СВІТ”: ДУМКИ УДОСВІТА

Я ж гадаю, що наша наука стоїть перед новим витком свого розвитку, на порозі якісно нового етапу...

М. Брайчевський

Зчитуючи слова знаного українського історика Михайла Брайчевського замислюєшся, на якому порозі знаходиться історична наука сьогодні? Яка нова якість очікує історичну науку в Україні й загалом історіографію у її широкому тлумаченні? Якими є нові шляхи в минуле?

Нині в Україні набирають потужності університетські наукові середовища, офіційні інституції, покликані служити Клію. Налагоджуються та зміцнюються зв'язки як між ними, так і з відомими європейськими, світовими центрами, окремими вченими-істориками. Проводяться зібрання, усе частіш які тематично мають на меті розглянути спектр питань, починаючи з того “наскільки історія може бути об'єктивною”, підсумувати здобуті досягнення, означити проблеми і перспективи розвитку історичної науки загалом, на фоні новітніх змін, викликів, взаємозалежностей, так і в Україні. З'являються нові дослідження концептуального характеру, викладу джерел, змістового наповнення, т. ін.

У цьому контексті працює заснований у 2008 році Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ”, серія: Історія, міжнародні відносини, редколегія якого залучає до наукової розмови фахівців, котрі у дослідженнях торкаються різних аспектів історичного знання, пропагує його використання у практиці реального життя.

“УЄС” цьогоріч констатує 5-річчя, означене виданням 10-го випуску.

5 років, 10 випусків – ще лиш чи уже..? Кожен збірник готувався з особливою енергією, добором матеріалів, співпрацею відомих вчених. До 15-ліття історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вип. 1), до 90-річчя національно-державного відродження слов'янських країн, 90-річчя Акту злуки УНР і ЗУНР (вип. 2), до 360-річчя Збаразько-Зборівської кампанії, до 150-ліття від дня народження С. О. Смаль-Стоцького, до 20-ліття падіння Берлінської стіни (вип. 3), до 20-ліття утворення Народного Руху України, (вип. 3, 4), до 65-річчя Великої Перемоги (вип. 3), на пошану проф. М. М. Алексієвця (вип. 5, част. 1–2), 20-й річниці Незалежності України присвячується (вип. 6–7), УЄС: творимо історію разом, присвячується Євро-2012 (вип. 9), інші важливі події були у фокусі розгляду на сторінках часопису.

Уже традиційними стали рубрики: студії, Україна в системі міжнародних відносин, дослідження із всесвітньої історії, українська і зарубіжна біографістика, проблеми методології, світові дискусії, історіографія і джерелознавство, історія української і зарубіжної культури, освіти, науки, праці молодих науковців, рецензії та огляди, *nota bene*: мовою оригіналу. Увагу викликали матеріали, вміщені під заголовками: історія в документах, національна освіта: розвиток, проблеми та перспективи, на допомогу викладачам вузів, афористика, проблеми національної ідентичності в сучасних глобалізаційних умовах, методика викладання всесвітньої історії, ін.

Звісно, це лише сходинка, за сприятливих умов, до міжнародної історичної трибуни і конструктивної дискусії, діалогу між істориками. І водночасі, – уже реалізація проекту “Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку”, отримання ISSN 2225-3165. А головне, продовження досліджень науковців кафедри нової і новітньої

історії та методики викладання історії, історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка з відомими українськими і зарубіжними ученими.

Як кажуть у народі, Бог любить Трійцю. Є ще й третя дата, якій, власне, присвячений 10-й випуск часопису: 20-ліття історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Ми вітаємо викладачів, студентів, працівників, і радіємо можливості бути!

Щодо конкретики наступних роздумів, не оперувала датами і цифрами, якими послуговується історія. Рубіжний злам, що несе кардинальні зміни в житті суспільства, держави принесла, скажімо, Друга світова війна. Але усі зібрання, покликані з'ясувати узгоджені й спірні позиції істориків, несуть характеристичне значення – зробити сьогодні мудрим і мирним.

Прожити події, власними діями привнесені в історію, і винести досвід, який допоможе розвиватись як державним організаціям, так і кожній людині зокрема. В цьому сила історичної науки. Її вплив на усе те, що відбувається з нами сьогодні. Розкриваючи сторінки і події минулого, збираючи воедино розрізнені фрагменти різних країн і народів, отримуємо картину буття людства, краще розуміємо його перспективи, діємо.

Теоретичні постулати історії засадничо зрозумілі. Й, попри усі дифузії і новітні розмаїття підходів, сталі: якомога повніше представити події минулого, вибудувавши хронологічно причинно-наслідковий механізм буття людини, її еволюції як безпосередньо одиниці природи і соціуму, так і суспільно-державної.

Від історизму Ранке, акцентації на ролі економічного фактора Карла Маркса, культурної історії Карла Лямпрехта, позитивізму Огюста Конта, Герберта Спенсера, Генрі Бокля, і т. д. до метаісторичних синтез Освальда Шпенглера, Арнольда Дж. Тойнбі, ін. – від досліджень лінійного процесу до створення морфології світової історії. Як вписується розвиток історичної науки в Україні та українській діаспорі ХХ ст. у потенціал історичних досліджень фундаментального характеру? Що говорить модерність? – коло питань порядку дня. І як нова ера ХХІ ст. кардинально може змінити ту якість, про яку писав М. Брайчевський?

На сьогодні поріг чутливості історичних досліджень в Україні доволі високий. З'являються нові виклики і, мовлячи термінологією Арнольда Дж. Тойнбі, відгуки, відходи-і-повернення.

Якими шляхами йде зараз всесвітня історія? Нагромаджує потенціал подій, попереджає вибухонебезпечні зриви і злами, які можуть кардинально перебудувати світопорядок дня? Чи є “чорною скринею, що спостерігає події та наслідки, але не здатна визначити, які події викликали ці наслідки” (Нассім Талеб)? І як “з видимого пізнавати невидиме” (Григорій Сковорода)? Усе діло в тім, наскільки людина у всьому багатстві розквіту й кращих сторін зрозуміє ті виклики і загрози, які стоять перед світом, може адекватно на них реагувати.

Слов'янські державотворення, американські колізії, стабільність півночі й ісламські настрої – далеко не повний перебіг на фоні техногенної ситуації і криз, які потрясають життя, незалежно від країни, де живемо. Сюди ж – спроба молодих держав гучно заявити свої права на місце під сонцем чи бодай утвердити за собою це місце. Знання про те, як “жити разом”, є ключовою частиною концепції “м'якої безпеки” (з доповіді Групи видатних осіб Ради Європи “Жити разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі ХХ століття, 11 травня 2011, Стамбул”).

Україна сьогодні перебуває у стані турбулентному. Її мирно потрясає перед виборами. Як дерева восени, які скидають листя, завмирають, щоб навесні знову зацвісти і влітку, яким дано плодоносити, обдарували людей добрим врожаєм, а чи просто радувати око і дозволяти дихати Людині на повні груди.

У збірнику вміщено різноманітну інформацію знань, які є практичними. Бо вони, поповнюючи історіографію, містять ті зрізи людської діяльності, які, перерісши в події, впливали на процеси культурні, економічні, соціальні, політичні у країнах, середовищах, які освоїла людина, і які, взаємовпливаючи й доповнюючи один одного, еволюціонували.

Включаючи ті революції, що, навіть відкидаючи назад, давали змогу осмислити реальність і оздоровитись. Наскільки це було зроблено, настільки дозволяло зробити потужний стрибок чи крок далі. (Далі з Далі. Один наголос на слух чи одна велика літера як часто бува мінє суть й іпостась.)

Сьогодні чимало з'являється різнопланових наукових робіт, присвячених конкретно-історичним дослідженням, так і загальним. Людей як професійно, так і любительськи цікавить – що може історія як наука, що значить історіописання в дії. Як те, що довідався, пропустивши крізь обрані засади методологічні, донести до людей. І що таке пам'ять, присутня в кожному, що формується віками. Які механізми вибудування Образу, і головне – як це впливає на ті процеси, що відбуваються нині у сфері державних відносин, взаємин між народами, ближніми і далекими сусідами.

Попри дати і цифри, історія – завжди процес. І це сприйнятна думка в межах сучасного світогляду історика. З іншого боку, мірило його наукового сумління, творчого обдарування, світогляду і наміру.

Історія не лише вчителька життя. Вона його служителька, матриця подальшої долі. Грамотно осягаючи її роль в сучасному світі можна сприймати те, що є. Усе відбувається само по собі? Усе відбувається. Але Людина наділена вибором і суспільні середовища його мають. Історія веде людство, приймаючи усі думки і дії людини, фіксуючи їх, вказуючи шлях. Наскільки осмислено й конструктивно Людина живе, настільки комфортно їй в оточуючому середовищі.

Світ розмаїтий. У цьому його гармонія. Якщо можна сьогодні в пустелі вибудувати надсучасні як на сьогодні міста, за якими майбутнє, то можна розібратись, осмислити ті уроки, той досвід, який несе історія. І спрямувати подальші кроки в напрямку миру, процвітання, використовуючи свободу вибору, яка внутрішньо присутня в Людині.

Сприяти цьому покликаний “УЄС”.

Читайте! Міркуйте! Будьте з нами!

Дякуємо за те, що разом.

Леся Алексівець
головний редактор,
доктор історичних наук,
професор

ЗМІСТ

Леся Алексієвець. “Україна–Європа–Світ”: думки удосвіта 6

ІСТОРИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ

<i>Володимир Кравець</i> . Проблеми модернізації вищої освіти України в умовах глобалізації	15
<i>Олексій Сухий</i> . Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями.....	24
<i>Александр Клименюк</i> . Методология и творческая судьба исследователя	35
<i>Степан Віднянський</i> . Рецепції новітньої історії країн Центрально-Східної Європи у наукових працях українських учених-всесвітників відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України	43
<i>Ірина Федорів</i> . Тернопільська наукова школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця: етапи, здобутки і перспективи розвитку.....	61
<i>Микола Алексієвець</i> . Кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка в контексті поступу історичної освіти і науки	72
<i>Алла Киридон</i> . Історик в культурній топографії пам’яті	82

СТУДІЇ

<i>Леонід Зашкільняк</i> . Галичина на ментальних мапах українців XIX – початку XX століття	94
<i>Микола Литвин</i> . Українсько-польська війна 1918–1919 років як конфлікт історичної пам’яті	106
<i>Ярослав Секо</i> . Нелегальні організації УРСР другої половини XX ст.: загальна характеристика	112
<i>Віра Бурдяк, Юрій Макар</i> . Популізм – складова діяльності українських політичних партій.....	130
<i>Сергій Троян</i> . “Арабський злам” 2011 року в контексті еволюції сучасних міжнародних відносин.....	139
<i>Марія Алексієвець</i> . Охорона навколишнього природного середовища в системі національно-державних пріоритетів незалежної України	145

СВІТОВІ ДИСКУСІЇ

<i>Василий Ткаченко</i> . О праздновании 1150-летия зарождения российской государственности: взгляд с Украины.....	149
<i>Богдан Бутковський</i> . Визначення слов’янства як окремої етнокультурної спільноти у контексті цивілізаційного підходу	168

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Леся Алексієвець</i> . Україна–Європа–Світ: “єдність у різноманітті” як відповідь на виклики XXI ст. (есеї).....	173
<i>Леся Алексієвець, Степан Прийдун</i> . Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011).....	179
<i>Наталія Чорна</i> . Розвиток концептуальних засад співробітництва України та Польщі.....	184
<i>Олена Цуп</i> . Співробітництво України й Чеської Республіки у сфері науки та технологій	196
<i>Тетяна Лахманюк</i> . Україна й Ісламська Республіка Іран: шляхи співробітництва.....	202

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Оксана Валіон</i> . Проблеми модернізації економіки Білорусі впродовж 2006–2010 рр. у контексті тенденцій світового економічного розвитку.....	208
<i>Наталія Романишин</i> . Політика польського уряду щодо українців Галичини напередодні Другої світової війни.....	222
<i>Богдан Левик</i> . Військово-політична захищеність Республіки Білорусь після 1991 року.....	230
<i>Юрій Сулаберідзе</i> . Начнется ли новий цикл грузинской постсоветской истории: в поисках выхода из кризиса	237
<i>Andrij Wawrynjuk</i> . Korekta polsko-ukraińskiej granicy państwowej w 1951 r. – ustrzyki dolne.....	251
<i>Alicja Jagielska-Burduk</i> . Trust jako nowe rozwiązanie w zarządzaniu dziedzictwem kultury.....	260

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

<i>Юрій Древніцький</i> . Вчення про державу у працях Володимира Старосольського.....	270
---	-----

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

<i>Олександр Удод, Михайло Юрій</i> . Соціально-методологічні аспекти модернізації.....	275
<i>Ярослава Верменич</i> . Макро-, мезо-, мікропідходи в історіографічному аналізі: концептуальний плюралізм.....	282
<i>Іван Куций</i> . Способи цивілізаційної самоідентифікації в українській історіографії Галичини XIX ст.	288

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Наталія Григорук</i> . Огляд історіографії і джерельної бази наукової та громадської діяльності Миколи Чубатого.....	296
<i>Микола Москалюк</i> . Обробна промисловість українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття: історіографічний та економічний аналіз	310
<i>Інна Кватира</i> . Особливості економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): історіографічний огляд.....	319
<i>Олена Гайдукевич</i> . Історіографія дослідження природоохоронної діяльності УГКЦ в Галичині у 1920–1939 рр.....	325
<i>Анатолій Марценюк</i> . Національна історіографія українського громадського руху Східної Галичини у міжвоєнний період (20–30-і рр. XX ст.).....	332
<i>Михайло Ревуцький, Тетяна Луговська</i> . Аналітична характеристика складу товариства російських студентів “Друг” у Львові на підставі їх персональних анкет (1924–1934 рр.).....	337
<i>Андрій Кліш</i> . Українська католицька народна партія (Українська народна обнова) в інтерпретації сучасних українських дослідників.....	343
<i>Лілія Романишин</i> . Український жіночий рух у контексті національного відродження наприкінці XX – початку XXI ст.: історіографія проблеми.....	347
<i>Вікторія Гевко</i> . Українсько-польські відносини в українській історіографії (1991–2011 рр.).....	354

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

<i>Оксана Алексієвець</i> . Просодичні “інструменти влади” (на матеріалі англomовного політичного дискурсу).....	376
<i>Вадим Ореховський</i> . Формування політико-правових відносин між церквою і державними інституціями періоду Реформації.....	369
<i>Леся Костюк</i> . Поховальна обрядовість галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття.....	374
<i>Юрій Ніколаєць</i> . Етнокультурний простір та міжетнічна інтеграція в Донбасі у другій половині ХХ ст.	388

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Ірина Васірук</i> . Вплив історичної пам’яті на формування національної ідентичності.....	391
<i>Марія Юрчак</i> . Україна – Європа – Світ: реалії сьогодення, бачення спільного духовного майбутнього	395
<i>Володимир Гіщинський</i> . Переосмислення геополітичного становища і міжнародно-правових гарантій безпеки України	403
<i>Ігор Саківський</i> . Пацифікація в Тернопільському воєводстві	414
<i>Олег Білянський</i> . Проблема вибору та пріоритетності інтеграційного вектора Республіки Польща (1989–1991)	419
<i>Степан Новінчук</i> . Деякі особливості сучасної української історіографії відносин України та Росії в пострадянський період (1991–2011 рр.).....	424
<i>Андрій Лень</i> . Особливості збуту продукції харчової промисловості України на зовнішні ринки в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	432
<i>Василь Желізняк</i> . Особливості взаємовідносин дворянського зібрання та губернатора у Волинській губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.	438

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Олексій Сухий, Ірина Федорів</i> . Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – ХVІІІ століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. І. – 700 с.	443
<i>Леся Алексієвець, Вікторія Гевко</i> . Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний і секторальний аналіз): монографія / М. Янків. – Львів: Світ, 2011. – 384 с.....	447
<i>Леся Алексієвець, Ярослав Секо</i> . Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 360 с.....	452
<i>Володимир Окаринський</i> . Українська проблематика на сторінках міжнародних наукових збірників щорічних Конференцій молодих славістів у Празі..	455

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

Із книги <i>Юрія М. Ф., Алексієвець Л. М., Калакури Я. С., Удода О. А.</i> Україна найдавнішого часу – ХVІІІ століття: цивілізаційний контекст пізнання. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. І. – 700 с.....	460
---	-----

ХРОНІКА

<i>Інна Боровська</i> . Портрет історика в інтер’єрі епохи (до 70-річчя доктора історичних наук, професора Коріненка П. С.).....	467
---	-----

Інформація про наукову діяльність кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у 2012 р.	469
---	-----

CONTENTS

<i>Lesya Alexiyevets</i> . “Ukraine–Europe–World”: thoughts at daybreak	6
---	---

HISTORICAL EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE

<i>Volodymyr Kravets</i> . Problems of Modernization of Higher Education of Ukraine in the conditions of globalization	15
<i>Oleksiy Sukhyi</i> . Modern Historical Science in Ukraine: visions and directions	24
<i>Alexander Klimenyuk</i> . Methodology and creative destiny of the researcher.....	35
<i>Stepan Vidnyanskyi</i> . Reception of the Modern History of the Central-and-East Europe countries in the scientific papers of Ukrainian scientists of World History of the History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine Department of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine	43
<i>Iryna Fedoriv</i> . Ternopil Historical Biography Studies Scientific School by Professor Mykola Alexiyevets: milestones, achievements and prospects	61
<i>Mykola Alexiyevets</i> . Chair of Modern and Contemporary History and Methods of Teaching History of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University in the context of historical education and science advancement.....	72
<i>Alla Kyrndon</i> . A historian in the cultural topography of memory.....	82

ARTICLES

<i>Leonid Zashkilnyak</i> . Galicia on Mental Maps of Ukrainians in the 19th – early 20th centuries	94
<i>Mykola Lytvyn</i> . Ukrainian and Polish War 1918–1919 as a conflict of historical memory	106
<i>Yaroslav Seko</i> . Illegal organizations of USSR of the second half of the twentieth century: general description	112
<i>Vira Burdiak, Yuriy Makar</i> . Populism as a component of Ukrainian political parties.....	130
<i>Serhiy Troyan</i> . “Arabic break” of 2011 in the context of the evolution of modern international relations.....	139
<i>Mariya Alexiyevets</i> . Environmental protection in the system of the National-and-state priorities of Independent Ukraine.....	145

WORLD DISCUSSION

<i>Vasyl Tkachenko</i> . On the celebration of the 1150th Anniversary of Russian statehood: a view from Ukraine	149
<i>Bohdan Butkovskyy</i> . Determination of Slavdom as a separate ethno-cultural association in the context of civilization approach	168

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Lesya Alexiyevets</i> . Ukraine–Europe–World: “unity in diversity” as a response to the challenges of the 21st century (an essay).....	173
<i>Lesya Alexiyevets, Stepan Pryjdun</i> . Ukraine in the international relations system: some features and problems	179
<i>Nataliya Chorna</i> . Development of conceptual foundations of cooperation between Ukraine and Poland: historiography of the problem.....	184
<i>Olena Tsup</i> . Ukrainian and Czech Republic collaboration in the field of science and technologies	196
<i>Tetyana Lakhmanyuk</i> . Ukraine and Islamic Republic of Iran: ways of collaboration..	202

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY

<i>Oksana Valion</i> . The problems of Belarus economic modernization in 2006–2010 in the context of world economic development	208
<i>Natalia Romanyshyn</i> . The Polish Government Policy on the Ukrainians of Galicia before World War II	222
<i>Bohdan Levyk</i> . Political and military security of the Republic of Belarus after 1991 ..	230
<i>Yuriy Sulaberidze</i> . Will the new series of post-Soviet Georgia History begin: in search of a way out of the crisis	237
<i>Andriy Vavryniuk</i> . Revision of the Polish-Ukrainian state border in 1951 – Ustzhyki Dolne	251
<i>Alitsiya Yahelska-Burduk</i> . Trust as a new solution in the management of cultural heritage.....	260

UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES

<i>Yuriy Drevnitskyi</i> . Doctrine of the state in Volodymyr Starosolskyi's works	270
--	-----

PROBLEMS OF METHODOLOGY STUDIES

<i>Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy</i> . Social-and-methodological aspects of modernization	275
<i>Yaroslava Vermenych</i> . Macro-, meso-, micro approaches in the Historiographical analysis: conceptual pluralism	282
<i>Ivan Kutsyi</i> . The civilization identity in the Ukrainian Historiography of Galicia in the 19th century.....	288

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

<i>Nataliya Hryhoruk</i> . The review of historiography and source base of Mykola Chubaty's scientific and public activity.....	296
<i>Mykola Moskalyuk</i> . Manufacturing Industry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th – early 20th century: historiography and economic analysis	310
<i>Inna Kvatyra</i> . Features of economic development of Poland in the interwar period: a historiographical review	319
<i>Olena Haydukevych</i> . Historiography of research of the nature protection activity of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Halychyna in 1920–1939	325
<i>Anatolyi Martsenyuk</i> . National Ukrainian Historiography of social movement in Eastern Galicia in the interwar period (20–30s of the 20th c.)	332
<i>Mykhaylo Revutskyi, Tetyana Lugovska</i> . The analytical characteristics of the contingent of the Russian students society “Druh” (“The Friend”) in Lviv on the basis of their personal questionnaires (1924–1934)	337
<i>Andriy Klish</i> . Ukrainian Catholic People's Party (Ukrainian People's Obnova) in the interpretation of modern Ukrainian researchers.....	343
<i>Liliya Romanyshyn</i> . Ukrainian Women's Movement in the context of the national revival at the end of the 20th – beginning of the 21st century: historiography of problem.....	347
<i>Victoria Hevko</i> . The Ukrainian-and-Polish relations in the Ukrainian historiography (1991–2011).....	354

**HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE,
SCIENCE AND EDUCATION**

<i>Oxana Alexiyeverts</i> . Prosodic “power means” (based on English political discourse).....	364
<i>Vadym Orehovskiy</i> . Forming of political and legal relations between the church and state institutions during the Reformation period	369

<i>Lesya Kostyuk</i> . The burial ritualism of Halychyna in the second half of the 20th – beginning of the 21st century.....	374
<i>Yuriy Nikolayets</i> . Ethnocultural space and ethnic integration in the Donbass in the second half of the twentieth century	380

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

<i>Iryna Vasiruk</i> . The influence of historical memory on forming of national identity..	391
<i>Mariya Yurchak</i> . Ukraine – Europe – World: realities of nowadays, the view on mutual spiritual future.....	395
<i>Volodymyr Gishchynskyi</i> . Rethinking of the Ukrainian geopolitical status and international legal guarantees of its security	403
<i>Igor Sakivskyi</i> . Pacification in Ternopil province	414
<i>Oleg Bilyanskyi</i> . A problem of choice and priority of the Polish Republic integration vector (1989–1991).....	419
<i>Stepan Novinchuk</i> . Some features of Modern Ukrainian Historiography on the relations of Ukraine and Russia in post-Soviet period (1991–2011).....	424
<i>Andriy Len</i> . Features of marketing of food industry production of Ukraine on foreign markets in the second half of the 19th – beginning of the 20th century	432
<i>Vasyl Zheliznyak</i> . Peculiarities of Noble Assembly and Governor relationship in Volyn province at the end of the 18th – beginning of the 19th century	438

REVIEWS

<i>Oleksiy Sukhyi, Iryna Fedoriv</i> . Yuriy M. F. Ukraine of the earliest time – the 18th century: the civilizational context of cognition / M. F. Yuriy, L. M. Alexiyevets, I. S. Kalakura, O. A. Udod. – Ternopil: Aston, 2012. – Book I. – 700 p.	443
<i>Lesya Alexiyevets, Victoria Hevko</i> . Yankiv M. Ukraine and Poland: strategic partnership in the system of geopolitical coordinates (political-and-economical and sectoral analysis): monograph / M. Yankiv. – Lviv: Swit, 2011. – 384 p....	447
<i>Lesya Alexiyevets, Yaroslav Seko</i> . Komar V. L. Prometheusism conception in the policy of Poland (1921–1939). – Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2011. – 360 p.....	452
<i>Volodymyr Okarynskyi</i> . Ukrainian problems on the pages of international scientific collections of annual Conferences of young Slavic Studies in Prague	455

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

From the book of <i>Yuriy M. F., Alexiyevets L. M., Kalakura I. S., Udod O. A.</i> Ukraine of the earliest time – the 18th century: the civilizational context of cognition. – Ternopil: Aston, 2012. – Book I. – 700 p.	460
---	-----

THE CHRONICLE

<i>Inna Borovska</i> . Portrait of a Historian in the interior of epoch (to the 70th Anniversary of Doctor of History, Professor P. S. Korinenko).....	467
--	-----

Information about scientific activity of the Chair of Modern and Contemporary History and Methods of Teaching History of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University in 2012	469
--	-----

ІСТОРИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ

УДК 37.012+930.85

Володимир Кравець

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано проблеми стану й модернізації вищої освіти в Україні в сучасних умовах, зацентровано увагу на розвитку історичної освіти у контексті викликів XXI ст.

Ключові слова: Україна, вища освіта, історична освіта, модернізація, глобалізаційні процеси.

Глобалізаційні виклики, які постають перед світовою цивілізацією у XXI ст., актуалізують роль і значення університетської освіти. Адже саме від підготовки високопрофесійних фахівців залежить міцність держави, її стійкість у глобальній системі розподілу праці. Однак адаптація до нових економічних і соціокультурних умов вимагає оновлення змісту й організації навчально-виховного процесу в напрямку підвищення якості й конкурентноспроможності національної освіти. Інтеграція до європейського і світового освітнього простору передбачає реформування вищої школи, зміну освітньої парадигми, її модернізацію. Ці питання нині є вкрай актуальними, до них прикута увага держави, освітян, широкої громадськості.

Державна політика України в галузі освіти спрямована на вирішення стратегічних завдань, що постали перед національною системою освіти загалом і вищою школою, зокрема, під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. Це відображено у нормативно-правовій базі функціонування вищої освіти, розробленій Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зазначено, що освіта виступає стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для реалізації кожної особистості. Тому важливим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає:

- постійного вдосконалення національної системи освіти;
- пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг;
- апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем;
- реального забезпечення рівного доступу всіх громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору в освіті;
- модернізації змісту освіти та організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці;
- забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя;
- розвитку державно-громадської моделі управління [1].

Модернізація вищої освіти відповідно до реалій постіндустріального суспільства базується на компетентнісній парадигмі освітнього процесу, що передбачає підготовку творчого, креативного й компетентного фахівця, який володіє не лише теоретичними знаннями, а й уміє їх застосовувати на практиці, у нестандартних життєвих ситуаціях,

готового до діалогу, безперервного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності. В умовах інформаційного суспільства компетентнісний підхід відіграє важливу роль, оскільки формує навички і вміння навчатися, самостійно здійснювати пошук інформації, забезпечує неперервність освіти. Тому, безумовно, застосування на сучасному етапі розвитку вищої школи компетентнісного підходу сприятиме оновленню змісту й підвищенню якості освіти. З іншого боку, його використання обумовлене зростаючими потребами ринку праці, що потребує компетентного, мобільного й конкурентноспроможного спеціаліста з активною життєвою й фаховою позиціями, який зможе адаптуватися до ринкових умов й громадянського суспільства.

Іншим ключовим напрямком модернізації змісту вищої освіти є необхідність підготовки фахівців для поступального розвитку з новим методологічним мисленням. Варто зауважити, що освіта для сталого (керованого, відновлюваного) розвитку набуває особливої актуальності нині, коли сучасні виклики загрожують збалансованому розвитку цивілізації. Тому новітнє суспільство ставить перед вищою школою завдання переорієнтації змісту освіти на цілі прогресивного розвитку. Такий підхід дасть змогу підготувати спеціалістів, які будуть дбати про проблеми суспільного розвитку, спроможних забезпечити якість життя для нинішніх і майбутніх поколінь.

Модернізаційні тенденції у вищій школі потребують розвитку наукової та інноваційної діяльності, підвищення якості освіти на інформаційній основі. Сьогодні успіх країни залежить від рівня розвитку інноваційної політики. Тому запровадження інноваційних досягнень у освіті й науці набуває пріоритетного значення. Вища школа повинна взяти на себе місію підготовки молодого покоління, яке мислить і діє по-новому. У вишах України відбувається впровадження й використання університетських комплексів, що містять низку інноваційно-технологічних одиниць. Інноваційна активність базується на створенні принципово нових наукових досліджень і розробок, запровадження сучасних науково-педагогічних технологій. У новітніх умовах вагомої ролі набуває науково-дослідницька робота, що формує в студентів творче мислення, креативні здібності, сприяє інтелектуальному розвитку молодих пошуковців. Раціональна й ефективна система університетської науки виступає важливим інструментом якісної підготовки студентів й важливим показником модернізації навчально-виховного процесу. Тому пріоритетною засадою у вищій школі є поєднання навчання з науковою діяльністю на всіх етапах підготовки фахівців. Активна участь студентів у науковій роботі відкриває перед ними можливість долучатися до вузівських, всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій, олімпіад, виборювати почесні місця, отримувати нагороди, гранти та іменні стипендії. З огляду на це, надзвичайно важливо здійснювати підтримку наукових шкіл в університетах, забезпечувати стажування студентів та викладачів у закордонних наукових установах.

Розвиток системи освіти згідно із оновленою стратегією реформування освітньої сфери на 2012–2021 рр. у питаннях підтримки наукової та інноваційної діяльності ґрунтується на: забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу вищих навчальних закладів шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти; прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку освітньої сфери з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей, їх визначенні, відборі, забезпеченні впровадження; осучасненні тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах та наукових установах освітньої галузі, виконанні та відборі на конкурсних засадах проектів комплексних наукових досліджень і розробок; створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності закладів освіти, системи консультування, наукових експертиз фахівців-науковців НАН, НАПН України, інших наукових установ; створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти [1] тощо.

В умовах реформування вищої школи на основі європейських вимог важливого значення набуває інформатизація освіти, вдосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки. Інформаційне суспільство надає кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок із використанням інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання, виховання та професійної підготовки. Інформатизація в освіті забезпечує вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, формує фахівців, компетентних у сучасних інформаційних технологіях, підготовлених до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Розробка індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності, випуск електронних підручників значно підвищують роль сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у системі вищої освіти. Широке застосування інформаційних технологій в освіті надає можливість доступу до необмежених обсягів інформації з різних галузей знань, у зручний час і в будь-якому місці, відкриває нові горизонти для якісного забезпечення дистанційного навчання, при цьому дозволяє вчитися впродовж усього життя, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні, не обмежуючи у самостійному виборі певної галузі знання та траєкторії навчання. Хоча у широкому впровадженні інформаційних технологій у вищій школі не можемо не побачити і низки загроз, зокрема, зниження інтересу до читання книг, що дедалі частіше спостерігається. Однак застосування інформаційних технологій нині є важливою складовою освітнього поступу, значущість інформатизації диктують реалії сьогодення. Хочемо відмітити також позитивні зрушення, що відбуваються нині, у бібліотечно-інформаційному забезпеченні педагогічної освіти і науки. Зокрема, формуються електронні ресурси, насамперед, електронні каталоги, повнотекстові бази, електронні бібліотеки. Здійснюється постійне оновлення електронних бібліотечних інформаційних ресурсів, приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів розвитку бібліотечної справи. Доступ закладів освіти до світових інформаційних ресурсів розширює можливості отримання інформації, сприяє професійному зростанню студентів, аспірантів, докторантів. Таким чином, наявність у вузах України сучасної мережі інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютерного забезпечення збільшує можливості отримання якісної освіти.

Проблема якості вищої освіти в Україні сьогодні набуває важливого ідеологічного, соціального та економічного значення. Пріоритетність даного питання зумовлюється наступними об'єктивними чинниками: по-перше, від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку країни та її глобальної економічної конкурентноспроможності; по-друге, якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентноспроможності випускників вищої школи на ринку праці [2]. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. зазначено: “Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямоване на забезпечення економічного зростання країни та вирішення соціальних проблем суспільства, необхідних для подальшого навчання і розвитку особистості. Якісна освіта є необхідною умовою для забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства” [1]. Отже, якість сучасної вищої освіти тісно пов'язана із економічним зростанням країни, політичною стабільністю й демократичними перетвореннями в суспільстві.

Подальший розвиток вищої освіти в Україні, що позначений тенденціями оновлення й модернізації, потребує:

- завершення розроблення й прийняття Верховною Радою України Закону України “Про вищу освіту (нова редакція)” та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національної рамки кваліфікацій”;

- централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі вищих навчальних закладів, приведення їх у відповідність з потребами розвитку національної економіки та запитами ринку праці; створення дослідницьких університетів, розширення автономії ВНЗ;

- перегляд та затвердження Переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід в освіті, узгоджених з новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;
- розширення взаємодії ВНЗ з установами НАН та НАПН України щодо розвитку наукових досліджень у галузі вищої освіти;
- створення нормативно-правової бази щодо мотивації роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам;
- розроблення цілісної системи пошуку та відбору на навчання талановитої молоді, її наукового та професійного зростання і подальшого супроводження у кар'єрному рості;
- подальше удосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти як передумови забезпечення рівного доступу до навчання у вищій школі;
- переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів через цільове фінансування [1].

Виклики, які сьогодні постали перед світовою спільнотою, формують нову роль освіти в суспільстві, спонукають до перебудови й вищі начальні заклади. Їх функціонування й діяльність орієнтовані на вимоги суспільства й потреби ринку праці, а зміст освіти ґрунтується на широкій інноваційній основі з метою забезпечення якості вищої освіти. Про гостру актуальність цих питань засвідчила конференція, проведена Радою Європи 20–21 листопада 2007 р. у Франції (м. Страсбург), під назвою “Нові виклики європейській вищій освіті – подолання труднощів у глобалізованому суспільстві”. Основна проблема, яка висвітлювалася учасниками конференції, – це університет між гуманізмом і ринком: переосмислення цінностей та його ролі у ХХІ ст. З цього приводу В. С. Бакиров зазначає, що конструктивно-активна стратегія адаптації університетів до умов постіндустріального світу із його шаленими швидкостями полягає у реалізації за ними функції цілеспрямованого цивілізаційного розвитку – здійснювати підготовку фахівців, які не тільки вміють щось робити, а й здатні відповідально й стратегічно дбати і думати про майбутнє, тобто, навчати й виховувати не просто суб'єктів даної, у цей момент функціонуючої системи соціальних зв'язків, але й людей, здатних жити і діяти в історичному вимірі суспільного життя. Адже університети завжди виступали як своєрідні механізми цивілізаційної трансформації, як такі точки соціуму, де і водночас співіснують, і тісно взаємодіють минуле, сучасне і майбутнє [3]. Таким чином, сучасний вищий навчальний заклад повинен реагувати на трансформаційні зміни в Україні і світі, реформуючи зміст і організацію навчально-виховного процесу, здійснюючи підготовку конкурентноспроможного фахівця, спроможного легко адаптуватися в економічному просторі європейських країн, при цьому зберегти свою головну місію – бути осередками освіти, науки і культури, підтримувати академічні традиції.

Нині особливого значення в системі національної освіти, структурі університетської науки набувають дисципліни соціально-гуманітарного циклу, які, власне, пояснюють зміни, що відбуваються у глобалізованому світі. До таких наук належить історія, яка хоча і є наукою про минуле людства, однак світ надзвичайно швидкоплинний і динамічний, й сьогодення завтра уже стає минулим. Значущість історії, історичної освіти диктують вимоги часу, адже лише осмисливши й пізнавши історичну минувшину, можна сформувати погляд на сьогодення й зробити прогнози на майбутнє. Та попри вагоме практичне значення історії, вона здійснює потужний духовний вплив на людину, залучає її до загальнолюдських цінностей світової цивілізації. Історія на основі численних історичних фактів, подій, явищ, процесів, спираючись на усні, писемні й речові джерела, історичну пам'ять народу із використанням широкого методологічного інструментарію показує увесь драматизм пройденого історичного шляху, де мають місце успішні приклади державотворення, його втрата й боротьба за здобуття, вона розкриває творчу спадщину й практичну діяльність відомих історичних і державних діячів, і, врешті, пересічних людей, тих, хто долучався до

націотворчого процесу. Завдяки такому ретроспективному аналізу історія має здатність переосмислювати уроки життя, показує на основі історичних прикладів сучасним поколінням вектор необхідних змін і перетворень, їх доцільність і, можливо, корекцію на перспективу. Вона відкриває Україну для світу і світ для України. Тому значення цієї науки на сучасному етапі світового історичного розвитку важко переоцінити.

Крім того, актуальність історичної освіти полягає в тому, що до її проблем завжди спостерігається інтерес науковців, суспільства. Серед питань, які нині дискутуються у професійному товаристві, постають наступні: якої історії навчати? Як і навіщо навчати? Яким має бути сучасний підручник з історії? Яку роль відіграє історія в суспільній свідомості? Яка роль історії України у всесвітньо-історичному контексті? В чому полягає цивілізаційна ідентичність України? Безумовно, професійно дати відповіді на них можуть фахівці-історики. Отже, якщо історія викликає такий жвавий інтерес у соціумі, то вона повинна розвиватись і вдосконалюватись, спираючись на значний потенціал історичної науки і практичної історичної освіти.

Модернізація національної освіти в контексті європейських вимог зумовлює оновлення змісту історичної освіти, що передбачає нове усвідомлення виховної і соціальної ролі історії. Історія нині постає як багатоаспектна, інтегрована дисципліна, з різноманітними точками зору. Змінилося і її формулювання в історіографії. Якщо раніше вона трактувалася як наука про суспільство, то нині в історії, перш за все, вбачають науку про людину, її думки, дії тощо. Сучасне прочитання історії – це відсутність єдиного методу, свобода вибору, свобода світогляду на основі широкого кола джерел та максимальної інформації. Завдання історика-наставника полягає у власному викладі проблеми, що дало б можливість розкрити якомога ширшу картину історичного минулого, однак залишити для вихованця можливість висловити свої думки на ті чи інші історичні факти, явища чи процеси. Тобто, важливо, щоб студенти самостійно долучалися до процесу реконструкції й пояснення історії, відкриваючи для себе нові обрії пізнання даної науки.

Слід підкреслити важливу роль історичної освіти у гуманізації освітнього простору, формуванні громадянської позиції молодого покоління, зміцненні громадянського суспільства у контексті розбудови національної держави, консолідації української нації. У цьому плані зміст історичної освіти сприяє вирішенню такого стратегічного напрямку розвитку національної освіти як побудову ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. З цього приводу у Національній стратегії освіти на 2012–2021 рр. зазначено: “Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі. Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового образу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності” [1].

Сучасні історики у підготовці молодих дослідників часто послуговуються принципами, котрі понад сто років дотримувався відомий український історик Михайло Грушевський: вміти викликати зацікавлення предметом історії, довести її престиж, важливість для формування не тільки людини, але й цілої нації; бути завжди вимогливим до студентів, ставити перед ними складні і важливі для історичної науки завдання; ніколи дріб'язково не опікати своїх вихованців, а розвивати у них навички самостійної праці. Ці засади і в умовах Болонського процесу не втратили своєї актуальності, а також служать ще одним вагомим аргументом необхідності вивчення історії. Адже на кращому досвіді й цінних ідеях попередників потрібно виховувати теперішню молодь.

Фах історика передбачає постійну самоосвіту, скрупульозну роботу з історичними джерелами. У вищій школі останній вид роботи спонукає студентів до самостійного й критичного мислення, оскільки документи необхідно перевіряти, аналізувати, порівнювати,

співставляти. Отже, одним із головних завдань історика є глибока науково-синтетична робота.

Історична освіта у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка здійснюється із заснуванням історичного факультету, який готується відзначити своє 20-річчя. За ці роки факультет зміцнився, утвердився, здобув всеукраїнське і європейське визнання, з гідністю виконує, закладену фундаторами інституції на початку 1990-х рр., мету – здійснює підготовку сучасних фахівців історії на основі національного і зарубіжного науково-педагогічного досвіду.

У істориків є свої традиції, прекрасний потенціал та хороші перспективи. Нині у структурі факультету функціонує чотири кафедри – кафедра історії України, кафедра стародавньої і середньовічної історії, кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії, кафедра філософії та економічної теорії. Сформовано кваліфіковані кадри професорсько-викладацького складу, серед яких 7 докторів наук, 43 кандидати наук, доценти. Викладачі факультету забезпечують викладання дисциплін гуманітарної і соціально-економічної підготовки на всіх факультетах університету, а також фахових дисциплін на історичному факультеті. Здійснюється успішна підготовка на факультеті бакалаврів, спеціалістів, магістрів зі спеціальності “Історія”, а також аспірантів і докторантів.

У Тернопільській області діють 6 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, 15 навчальних закладів I–II рівнів акредитації, 38 коледжів, технікумів, училищ та ліцеїв, 869 загальноосвітніх навчальних закладів. Усі ці навчальні осередки потребують висококваліфікованих педагогів-істориків. На випускників історичного факультету існує також попит у музеях, архівах, засобах масової інформації, органах державного управління, громадських організаціях Тернопільщини тощо. Тому, сподіваємося, що тенденція зростання суспільної потреби у фахівцях історичного профілю, буде зберігатися й надалі.

На факультеті проводиться профорієнтаційна робота та довузівська підготовка, які забезпечують відбір талановитої молоді для навчання в університеті. Сьогодні Державним стандартом базової повної загальної середньої освіти впроваджено профільне навчання в старшій школі за напрямками. Такий підхід робить навчальний процес особистісно орієнтованим, забезпечує всебічний розвиток молоді відповідно до її уподобань, здібностей і таланту [4]. Серед учнів загальноосвітніх шкіл міста й області є і майбутні історики.

Станом на 1 листопада 2012 р. на історичному факультеті навчається 308 студентів денної форми навчання, 138 студентів заочної форми навчання, 24 аспіранти, 2 докторанти. Деканатом і кафедрами проводяться заходи щодо адаптації студентів, контролю навчальної успішності. Результати аналізуються на засіданнях Вченої ради факультету та кафедр. Куратори академічних груп обговорюють із студентами специфіку й завдання навчально-виховного процесу в університеті.

На історичному факультеті створено потужну науково-видавничу базу, зокрема, виходять друком чотири збірники наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів з актуальних проблем національної і зарубіжної історії, історіографії й джерелознавства, методики викладання історії, релігієзнавства, історії та теорії культури тощо. Викладачі публікують монографічні дослідження, аналітичні статті у вітчизняних і зарубіжних виданнях.

Динамічна науково-дослідницька діяльність на кафедрах історичного факультету, потенціал науково-педагогічних кадрів дали змогу розширити і поглибити наукові дослідження, сформувані наукові школи. Провідними напрямками наукових досліджень викладачів факультету є: актуальні проблеми історії України, європейських країн і слов'язознавства; Україна в системі міжнародних відносин; інноваційні технології викладання історії; правознавство і пам'яткоохоронна справа та ін. Створені й формуються наукові школи з проблем історичної біографістики, зарубіжної історії. Так, на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії склалася наукова школа під керівництвом завідувача, доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Миколи Алексієвця. Основними її напрямками є: Україна у всесвітньо-історичному процесі;

Україна в міжнародних відносинах, її зовнішньополітична діяльність на сучасному етапі; історія західноєвропейського регіону і Галичини зокрема; історія слов'янського національного відродження першої половини XIX – початку XX ст.; вузлові проблеми всесвітньої історії, зокрема слов'янського світу; українська історична біографістика [5, с. 14]. Під керівництвом М. Алексієвця успішно захистили кандидатські дисертації 28 осіб. Крім того, при кафедрі діє Українсько-польська школа молодих учених під керівництвом доктора історичних наук, професора Л. М. Алексієвця. З 2008 р. виконується міжнародний науковий проект “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. проф. Л. М. Алексієвця), мета якого полягає у дослідженні на основі фактичного матеріалу, значною частиною вперше введеного у науковий обіг в контексті новітніх методологічних підходів, основних тенденцій і закономірностей, специфіки історичного буття українського народу як органічної складової європейської і світової спільноти народів, які попри всю складність загальноісторичного процесу розвивали міжнародні відносини в різних сферах соціально-політичного життя та облаштування світового устрою від найдавніших часів до наших днів [6, с. 3].

При факультеті відкрито спеціалізовану вчену раду по захисту кандидатських дисертацій із спеціальностей 07.00.01. – історія України та 07.00.07 – історія науки і техніки (голова ради доктор історичних наук, професор Зуляк І. С.). Викладачі історичного факультету є офіційними опонентами й рецензентами докторських і кандидатських дисертацій, здійснюють наукове керівництво при підготовці курсових, дипломних і магістерських робіт; беруть участь у всеукраїнських і міжнародних конференціях, науково-практичних семінарах, симпозиумах.

Історична освіта в університеті здійснюється згідно принципу безперервності навчання. Він передбачає логічну й змістовну єдність у вивченні академічних дисциплін за циклами, послідовності викладання лекцій, проведення практичних і лабораторних занять, проходженні педагогічних і виробничих практик.

У 2004 р. в рамках експерименту МОНМС України на історичному факультеті ТНПУ імені Володимира Гнатюка було впроваджено кредитно-модульну систему організації навчального процесу. Відповідно до вимог КМС розроблені програми навчальних дисциплін, індивідуальні плани студентів, інтерактивні комплекси методичного забезпечення дисциплін тощо.

Модернізація змісту історичної освіти в контексті вимог і принципів Болонського процесу ставить за мету творче осмислення студентами-істориками проблем європейської цивілізації. Фундаментальний цикл історичної освіти спрямований на вивчення тенденцій і закономірностей демократичного розвитку людства впродовж століть, ролі особистості в історії, загальнолюдських цінностей. Всесвітня історія покликана розкрити просторові, часові межі та закономірності демократичного розвитку людства або його частини в контексті тенденцій світової цивілізації, показати процес становлення і розбудови національних держав у зарубіжних країнах, формування громадянського суспільства. Історія України допоможе студентам усвідомити загальні тенденції й специфіку самотнього історичного процесу в регіональному, європейському та світовому контекстах. Важливими для історика є проблеми методології, що допомагають рухатися від джерел до наукових знань, застосовуючи принципи наукового аналізу, історизму та об'єктивності.

Сучасна історична освіта базується на інноваційній моделі навчання, в якій змінюється роль викладача – з інформатора на керівника навчальною і науково-пошуковою діяльністю студента. Відповідно, відбувається переорієнтація із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану форму та організацію самоосвіти студента. Відтак, у організації навчального процесу зростає роль індивідуальної і самостійної роботи, яка здійснюється на історичному факультеті у різноманітних формах. Серед них: рецензування наукових статей, робота з джерелами, підготовка творчих завдань, спрямованих на розвиток аналітично-синтетичного мислення, – написання есе, складання синхронних, порівняльних таблиць, презентацій, кросвордів, участь студентів у науково-дослідній роботі з виступом на

науковій студентській конференції та публікацією статей в Студентському науковому віснику.

Важливою складовою фахової підготовки студентів-істориків є впровадження у навчальний процес новітніх інформаційних технологій. Ефективне їх використання допомагає студентам опрацювати навчальний матеріал, застосувати у підготовці творчих завдань, науково-дослідній роботі.

Трансформація історичної освіти на європейських засадах передбачає здійснення на факультеті наступних заходів:

- проводити подальшу модернізацію змісту й організації історичної освіти і підготовки сучасних фахівців-істориків із залученням працівників Інституту історії України, Інституту всесвітньої історії НАН України, інших науково-дослідних інститутів НАН України, Інституту інноваційних технологій і змісту МОНМС України, вищих навчальних закладів країни та Європи;

- привести нормативи академічного навантаження студентів і викладачів у відповідність до тенденцій європейських університетів у рамках створення Європейського простору вищої освіти;

- здійснювати моніторинг якості знань студентів із фахових дисциплін на всіх рівнях його проведення: від контролю залишкових знань середньої освіти до розроблення нових підходів щодо проведення державної підсумкової атестації;

- забезпечувати подальше вдосконалення викладання дисциплін у контексті вимог і принципів Болонського процесу, розробку сучасних проектів спецкурсів для бакалаврату і магістратури;

- акцентувати на практичній меті в опануванні студентами циклу фахових дисциплін, використання знань зарубіжної історії для аналізу сучасних подій в Україні та світі відповідно до європейських і світових реалій;

- здійснювати роботу щодо розширення практики залучення студентів до наукової діяльності, сприяння їх участі в наукових проблемних групах, олімпіадах, наукових конференціях;

- розробити концепцію науково-дослідницької діяльності студентів відповідно до європейських стандартів;

- забезпечити розвиток фундаментальних досліджень, що координуються НАН України із залученням фахівців та консультантів із провідних наукових установ України і зарубіжних країн з метою координації наукових досліджень історії України та всесвітньої історії;

- проводити міжнародні, всеукраїнські, регіональні науково-практичні конференції з проблем історичної науки і освіти;

- зміцнювати науково-педагогічні кадри факультету через їх підготовку в аспірантурі й докторантурі, підвищувати науково-методичний рівень за рахунок стажування викладачів у національних і зарубіжних вузах.

Таким чином, зміни, що відбуваються у світі на початку XXI ст., інтеграція України у європейський і світовий освітній простір зумовлюють перебудову системи національної освіти на засадах інноваційності та демократизму, модернізацію змісту й організації навчально-виховного процесу у вищій школі. Від якості й конкурентноспроможності національної освіти залежить економічний, соціальний і культурний поступ українського народу, держави в новому глобальному порядку. Модернізація освітньої системи передбачає оновлення всіх її ланок, зокрема, змісту й організації історичної освіти, яка є вагомою основою національної освіти. В сучасних умовах історична освіта покликана розкрити тенденції і особливості розвитку української і світової історії як творчості й діяльності людини, суспільства в цивілізаційному вимірі, показати специфіку формування національної ідентичності української нації у всесвітньо-історичному контексті. Зміцнення національної освіти загалом і історичної зокрема залежить від зусиль кожного з нас у нашій щоденній клопіткій праці.

Список використаних джерел

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>. 2. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України / В. Шинкарук [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/documents/article_Shynkaruk_ukrainian.pdf. 3. Бакиров В. Університети в пошуках нової стратегії / В. Бакиров [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://universitates.univer.kharkov.ua/arhiv/2003_1/bakirov/bakirov.html. 4. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / Є. Суліма. – Вища школа. – 2012. – № 3. – С. 7–15. 5. Алексієвць М. Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. – Вип. 1: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 13–22. 6. Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. Міжнародний науково-дослідницький простір // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2011. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 330–331.

Владимир Кравец**ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

В статье проанализированы проблемы состояния и модернизации высшего образования в Украине в современных условиях, акцентируется внимание на развитии исторического образования в контексте вызовов XXI в.

Ключевые слова: Украина, высшее образование, историческое образование, модернизация, глобализационные процессы.

Volodymyr Kravets**PROBLEMS OF MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

In the article the problems of the state and modernisation of Higher Education in Ukraine in modern conditions are analysed, the accents are on the development of the historical education in the context of calls of the 21st century.

Key words: Ukraine, Higher Education, historical education, modernization, processes of globalization.

УДК 930. 1: 94 (477)(075.8)

Олексій Сухий**СУЧАСНА ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ: ВІЗІЇ ТА НАПРЯМИ**

У статті висвітлюються умови та зміст творення нових історичних концептів в Україні, формування сучасних методологічних підстав історичних досліджень, а також нові історіографічні напрями наукових пошуків – позитивізм, модернізм, постмодернізм та ін.

Ключові слова: сучасні історичні школи, методологія історичних досліджень, позитивізм, інтелектуальна історія, модернізм, постмодернізм.

Розвиток української історичної науки у незалежній національній державі відбувається в умовах, коли вперше в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні умови для переосмислення усього її контексту історіописання і, що найважливіше – визначилися перспективи творення сучасних історичних концептів.

У кінці 1980-х на початку 1990-х рр. політико-ідеологічні зміни на теренах Радянського Союзу посилили суспільно-громадський інтерес до історичного минулого, передовсім власної вітчизняної історії ХХ ст. Саме зміни “горбачовської епохи” штовхали дослідників до відкриття нових тем, які були пов’язані з оцінками становлення радянського режиму, сталінської колективізації та модернізації, періодом репресій передвоєнного часу, хрущовської відлиги, та формуванням радянського тоталітаризму. Історичний пошук дослідників опирався на нові архівні матеріали, які поволі починали бути доступними вже у радянський час, коли існуюча політична система демонструвала свою “перебудову” та “демократичність”. Український варіант тодішнього наукового пошуку був означений і широкою палітрою досліджень української діаспори, які з’явилися під занавіс падіння радянської імперії і стали доброю основою чи, в окремих випадках, зразком для дослідників в Україні того часу*.

Поруч з інформативним наповненням історичних праць, підставовою річчю для дослідників в Україні вже на рубежі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. стало питання методології дослідження. Якщо окремі групи істориків стверджували про прагнення осмислити історичні події у відповідності з рівнем розуміння явищ суспільного життя та згідно зі світоглядом, де рівень осягнення істинності історичних реалій обмежувався ідеологічною засадою, якою була єдина тодішня марксистсько-ленінська методологія [1], то новий історичний етап асоціювався для грона дослідників із кризою методології та пошуком нових методологічних підстав.

Чимало істориків почали говорити про кризу в сучасній історіографії. Як головна причина цього стану розглядалася криза історичного пізнання, обумовлена відсутністю глибинних прозрінь і проривів у теоретичній сфері, ігнорування евристичних методологічних прийомів, гіпотез та історіософських побудов [2, с. 16]. Суспільство, що претендує на високий рівень самоорганізації, не може обійтися без узагальнених історичних досліджень, оскільки їх результати у вигляді універсальних історичних положень і категорій здатні окреслити наявність чи відсутність закономірностей окремих епізодів у загальноісторичному контексті.

Ще інші дослідники, причини низької наукової цінності багатьох історичних праць пов’язують з недостатнім фаховим рівнем дослідження, що в свою чергу, значно обумовлено

* Нині сформувався в історіографії стосовно сучасних наукових пошуків і новий термін – “сучасна українська новістика”. – Див.: Матях В. М. Сучасна українська новістика та перспектива наукових пошуків // Укр. іст. журн. – 2008. – № 6. – С. 150–164.

ступенем історичної ерудиції їх авторів.

Однак проблеми написання сучасних історичних творів пов'язують не лише з повільними розробками у теоретичній сфері. Учасники I-ої Всеукраїнської наради деканів, у своєму зверненні до науковців та громадськості звернули увагу на ще один аспект сучасного історіописання: "... на хвилі ейфорії від нарешті отриманої національної державності з'явилася численна кількість "аматорів – дилетантів" від історії, які користуючись егоїстичними амбіціями при відсутності будь-якої прозорої методології, наживають скандальний капітал сумнівними "виробами" з політичної історії.* Сьогодні зрозуміло, що Україні потрібні фахівці – науковці, які здатні ретельно аналізувати не тільки політичні, а й економічні, культурні, міжнародні, краєзнавчі контексти національної історії. Час нагромадження знань, а з ним і написання "авантюрних романів" замість аналітичних праць закінчився" [3, с. 153].**

Тому у сучасних умовах актуальним залишається пошук історичного факту чи фактів, та відповідне їх наукове прочитання. Н. Яковенко зазначає, що поняття "факт" класична історіографія XIX ст. розглядає як те "що колись реально сталося", а у XX ст. "цю прозорість було скаламучено": і далі – "... оскільки історики не дано особисто споглядати перебіг описуваного ним "факту", то й сам цей "факт" постає лише як витвір пізнавальної процедури – отже, перетворюється з реального ("твердого") на уявний. Це, звісно, не означає, що "твердих фактів" не було взагалі" [4].

Прикметною рисою сучасного історіографічного процесу є персоніфікація подій і явищ нашого минулого. Багато постатей української історії повертаються на її сторінки та гідно поцінуються, місце і роль інших переосмислюється, чимало ще не отримало визначених оцінок.*** У цьому контексті важливим є вивчення особистісного чинника у суспільних процесах та їхнього суб'єктивного впливу [5, с. 152–154; 6]. Історики В. Литвин та А. Слюсаренко вважають, що сила цього впливу залежить від місця тієї чи іншої особи в суспільно-політичній ієрархії, особливостей характеру, мислення, таланту, від виховання та умов життя. На жаль, неупередженого сприйняття історії майже не буває. Це добре видно на прикладі оцінок політиків такого рівня, як М. Горбачов, Б. Єльцин та Л. Кравчук: кожен з них має як прихильників, так і непримиренних опонентів. Для дослідників складність полягає у тому, щоби не вдатися до характеристики переважно історичного фону чи особистих якостей того чи іншого діяча, а зберегти пропорції між висвітленням суспільних процесів і показом впливу на них політиків [7, с. 10].

Сучасний етап історіописання пов'язаний також з появою "інтелектуальних біографій", де "інтелектуальні образи" представлені не лише біографічним життєписом, а й аналізом текстів створених ними творів, оскільки, як зазначає дослідник А. Портнов, – ці "тексти не тільки відображали свій час, а й боролися з ним" [8].

---

* О. О. Мельникова, наприклад стверджує, що в середовищі окремих істориків певна одержимість ідеєю, особливо коли ця ідея приносить кон'юктурну вигоду, робить людину глухою до будь-яких раціональних аргументів // О. О. Мельникова. Ренесанс середньовіччя? Роздуми про міфотворчість у сучасній історичній науці (переклад з рос. М. Ф. Котляр, Інст. іст. Укр. НАНУ) / Мельникова Олена Олександрівна – д. і. н., проф. Інститут загальної історії Російської академії Наук (Москва, Р.Ф.) // Укр. іст. журн. – 2009. – № 4. – С. 17–27.

** Водночас жодне рішення чи то накази деканів історичних факультетів університетів, чи інші форуми подібного зразка не можуть заперечити аморалістичні підходи до оцінок, а передусім до чистої маніпуляції історичним минулим численних авторів. Особливо цим грішать наші сусіди росіяни, в яких з'явилися численні так звані "історичні твори", поява яких обумовлена запитами ринку, який вимагає творів "пікантних", творів "з родзинкою", де історичне тло фактично знівельоване. Для цього зразка літератури історичні реалії зрештою є несуттєвими.

*** Уже на початку 1990-х рр. було зреалізовано проект історичного довідника (керівники І. З. Підкова та Р. М. Шуст), де подавалися біографії українських та зарубіжних державних, громадсько-політичних і військових діячів, письменників, учених і митців, діяльність яких була тісно пов'язана з Україною. – Див.: Довідник з історії України (Видання в трьох томах). Том I. (А-Й). / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Генеза, 1993. – 240 с.; Том II (К-П), 1995. – 436 с.; Том III. (Р-Я), 1999. – 688 с. Підсумком роботи стала публікація до 10-ої річниці незалежності України об'ємного "Довідника з історії України". – Див.: Довідник з історії України (А-Я). Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с. Виконання цього проекту стало значним вкладом у українську просопографію.

Визначальною рисою історіописання вже на початку 1990-х рр. став його національний напрям. Однак національний аспект в українській історіографії, на думку західних дослідників, та й окремих істориків в Україні, “відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду”, який вже пройшов “національний” етап і оперує “понаднаціональними” категоріями. Скажімо австрійський дослідник А. Каппелер стверджує, що ще дуже рано нині очікувати засвоєння національної перспективи. Подібну позицію відстоює М. фон Гаген. Американський дослідник української історії О. Субтельний зазначає, що не тільки в Україні, але й для середовища представників діаспорної української історіографії характерною є їхня прив’язаність до традиційних позитивістських підходів.*

Проблеми розвитку національної історіографії пов’язані не лише з рівнем оволодіння “світовим досвідом”, а й з кадровим потенціалом, який повинен би цей досвід реалізувати на практиці. Оцінюючи нинішні наукові історичні кадри в Україні, Я. Дашкевич виділяє спершу генерацію українських істориків, які почали ще навчатися у сталінський період, середню, що сформувалася в період застою, молодшу генерацію – “діти перебудови”, що активно входить в українську і зарубіжну науку та “сучасні міфотворці”, які ідеологічно закомплексовані чи то в дусі націоналізму, чи комунізму, чи клерикалізму [9, с. 56].

Аналогічний аналіз “кадрової проблеми” провів Я. Грицак, який на основі типології праць українських істориків 1990-х рр., виокремив чотири неоднакові групи дослідників: старших істориків радянського періоду, які сприйняли нові “правила гри”, істориків позитивістського плану, істориків, які зорієнтувалися на західну історіографію, і молодих дослідників, які здобули освіту за кордоном. Серед фахових істориків, на його думку, на етапі 1990-х рр. тон задавала перша група названих істориків. Тоді ж в українській історіографії фактично запанували дві основні парадигми – національна, заснована на схемі М. Грушевського із запозиченням з т. зв. “державницької”, і постпозитивістська (поки що дуже слабка) [10, с. 152].

Нині ж завдання історіографії як науки обумовлене також необхідністю вироблення сучасних підходів щодо українських історичних праць ХІХ – початку ХХ ст. як підросійської України, так і західноукраїнських земель, введенням у науковий обіг усього комплексу знань діаспорної україністики і досягнень західних дослідників української історії.

Виходячи з існуючих наукових підходів, що визначились серед українських дослідників стосовно місця України в минулому і сьогодні, деякі вчені залишають поза увагою те, що окремі її регіони розвивалися в різних умовах: східні перебували під впливом Росії, західні – Литви, Польщі й Австро-Угорщини, а південно-західні – Туреччини, бо саме ця історія витворила мозаїчну етносоціальну, економічну й політичну картину, сформувала неоднорідну ментальність населення України. Нині переважна кількість істориків стверджують, що українська історична наука не повинна захоплюватися надмірною орієнтацією на російську історичну модель, як не повинна водночас бути в полоні модерної вестернізації [2, с. 16–19].

Найбільш плідним для сучасного історіописання має бути системний конвергентний підхід, який передбачає симбіоз різнобічних впливів на генезу державотворення, на соціально-економічні умови розвитку українського народу протягом віків. Такий підхід обумовлений тим, позаяк минуле українського народу не співпадає з історичними процесами західноєвропейської цивілізації, як водночас, за рядом параметрів виходить за межі російської євразійської моделі. Історик О. Реєнт вважає, що специфічно українськими рисами історичного процесу слід вважати: “...1) аграрна домінанта у становленні виробничої інфраструктури і похідні та супутні цьому ознаки: переважно селянський світогляд українців, відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, релігійність,

* Оригінальну версію з приводу “націоналізації” історії висловив Г. Касьянов, зазначаючи, що ренесанс патріотичної історіографії з явним переважанням народницької версії української історії не можна пояснити лише політичними амбіціями еліт чи успадкованою інституційною інерцією; цілком очевидно, що легітимізаційний синдром породжений і самою пізнавальною ситуацією і певними суспільними настроями та переживаннями // Касьянов Г. Сучасний етап української історіографії: методологічні та інституційні аспекти // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 79.

традиції індивідуального господарювання тощо; 2) проблема політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії; 3) провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, порівняно пізні (на відміну від ідейно-теоретичного) оформлення корінних інтересів нації, аморфність політичних партій, відсутність традицій політичної, парламентської боротьби, дріб'язковий характер протистояння між українськими національними партіями на рубежі XIX – XX ст.; 4) перенесення центру ваги націотворчої діяльності за кордон, у середовище української еміграції” [2, с. 19].

Сучасний етап, на думку вчених, залишає пріоритетними питання пов'язані з етногенезом, формуванням станів та верств українського суспільства, особливостями соціально-економічних відносин, національно-визвольними рухами, державотворчими процесами. У центрі уваги дослідників залишаються етнополітичні, міжнаціональні, міжконфесійні відносини в Україні, стосунки між церквою та державою [11].

Традиційно у дослідницькому фокусі перебувають періоди, насичені історичними катаклізмами, кризами, революціями, військовими конфліктами, реформаціями, оскільки перехідні етапи історії завжди приховують в собі невичерпні пізнавальні можливості, а також дають підґрунтя для теоретичних узагальнень і концептуальних побудов. Ось чому нині актуальними залишаються питання історії суспільно-політичної думки і політичних вчень в Україні, виникнення та діяльності національних політичних партій, інших громадських організацій. Інтеграція історичної науки з іншими дисциплінами створює нові можливості для вивчення явищ соціокультурного життя народу України. Сталим напрямом дослідження залишаються також міжнародні та міждержавні зв'язки України.

У сучасних дослідженнях особливе місце займає “інтелектуальна історія”, яка, на думку дослідника В. Тельвака, на відміну від традиційної історії звертає пильну увагу дослідників на істориків другого чи третього плану, чиї твори не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників [12, с. 11–12].

Важливими також стають питання дослідження мікроісторії. При цьому українськими дослідниками уважно вивчається західний досвід цього напрямку,^{*} де окремі західні історики розглядають “мікроісторію” і як засіб вивчення окремих історико-географічних регіонів із складними етнографічними фрагментами.^{**}

Серед сучасних стилів історіописання у самостійний напрямок виокремлюється історія повсякденності, де головним об'єктом дослідження стає людина в усьому її розмаїтті та життєвих проявах (Теоретичне підґрунтя повсякденної історії було закладене російським

---

* Провідним представником мікроісторії прийнято вважати Джованні Леві. За його прикладом нині з'являються різними мовами численні публікації, які присвячені історії села, дослідження забутих індивідуальностей, окремих осіб, дослідження монастирів та родин. Наплив історичних досліджень порушив питання, чи не почав діяти “закон убування інтелектуальної користі”. Тобто постає питання: чи мікроісторичні дослідження проводити заради них самих, чи тому, що хтось виявив у архівах історію, яка становить “гуманітарний інтерес”, і чи цей метод використовуватиметься для вирішення історичних питань, як у випадку усної історії. Західні дослідники вважають, що за допомогою технік мікроісторії можна вирішити принаймні дві історичні проблеми: по-перше, – це проблеми історичних пояснень, завдяки тій можливості, що події, якщо їх розглядати під історичним мікроскопом, а не неозброєним оком, мають інші причини; тобто “стратегія пізнання”, що максимально наближена до людського досвіду; по-друге, – мікроісторія дозволяє ввести у науковий обіг дані локальних інтересів (часом зведених до приватних інтересів) – у середньовічній історії це конфлікти між соціальними групами та провідними родинами регіону; між панівними інтерпретаціями політичної історії і конфліктами партій з визначеними програмами; вивчення родини способом, подібним до того, який ми називаємо сьогодні “мікроісторичним”. – Див.: Берк Пітер. Мікроісторична дискусія // Нові підходи до історіописання // За редакції Пітера Берка. Друге українське видання, уточнене й виправлене. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 139–140.

** Польський дослідник Томаш Кавські, з університету ім. Казимира Великого у Бидгощі наводить такий приклад на основі куяв, які поділяються на східні і західні, охоплюють землю добжинську, землю хелмінську, південний фрагмент кашуб з Борами Тухольськими, частково Палуки і Крайна. Прикордонність регіону відображена і у назві воеводства – Куявсько-Поморське. – Див.: Kawski T. Judaica kujawsko-pomorskie i ich przydatność w edukacji regionalnej// Nauczanie historii na miarę XXI wieku. Region – Patriotyzm – Edukacja / Pod red. Z. Bieganskiego i T. Maresz. – Wydgoszcz: PM “LOGO”, 2010. – S. 54.

істориком А. Гуревичем, який обґрунтував “включеність людської особи” в історичний процес) [13, с. 174]. У цьому контексті важливими є висновки професора Л. Зашкільняка, що тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна подолати суттєвий розрив між тим, як відображається суспільство у працях дослідників і як у них представлена людина, а також “...кожна особа, соціальна, зокрема й етнічна спільнота, виходячи із власної світоглядної системи, конструює “своє бачення історії” та свого місця у ній, в якому беззаперечно “свій суб’єкт” ідеалізується у порівнянні з іншими подібними суб’єктами, котрі розділяються на “свої” та “чужі”, “прихильні” й “неприхильні”, “дружні” і “ворожі”. Із часом формуються індивідуальні й колективні стереотипи, які виступають елементом “незаперечної” історичної істини в оцінці “інших” та “інакших” [14, с. 93].

Аналіз означеної проблематики засвідчує актуальними для історіографічного процесу питання наступного характеру: перспектив історичної науки в Україні на порозі XXI століття [15, с. 6], завдань за напрямками діяльності Українського історичного товариства [16, с. 151–152], періодизації історії та історіографічного процесу (означення понять – “українська історіографія”, “історіографія історії України”, “історіографія в Україні) і ін. [17, с. 17]. Окремі теоретичні положення були підняті на першому міжнародному науковому конгресі Українського історичного товариства “Українська історична наука на порозі XXI століття”, де, зокрема, професор Ю. І. Макар зазначив: “За роки розвитку самостійної незалежної Української держави докорінно змінилися завдання Українського історичного товариства. Можна з радістю стверджувати, що наука більше не поділяється на вітчизняну і діаспорну, а переростає в єдину українську історичну науку, якою їй і належить бути” [18, с. 151].

Особливе місце у висвітленні теоретичних проблем сучасної історіографічної науки посіла Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст”, яка відбулася у листопаді 2001 р. Центральною для учасників конференції, напевно, стала проблема національної української історії. Йшлося про те, що переважна більшість учасників дискусії підтримала думку, що сама по собі національна парадигма історіописання “відділяє історичну інтерпретацію від багатоманітності і різнобарвності реального минулого”. Щоб уникнути однобічності, кон’юнктурності й політичної заангажованості, істориків слід завжди пам’ятати про широкий контекст висвітлення об’єкта дослідження – сусіди, регіон, континент (А. Рібера), а також альтернативні моменти, що містяться в кожній історичній ситуації (Я. Поморський) [10, с. 149–150].

Відмінну від двох зазначених вчених позицію зайняв український історик Ф. Турченко. Він вважає, що на сучасному етапі український вчений повинен акцентувати увагу на потребі створення насамперед “власного обличчя” історії України, а вже тоді переходити до багатоманітності представлення історичної інформації (йшлося передусім про видання підручників для вузів та шкіл) [10, с. 150].

Канадський учасник дискусії М. Бейкер ствердив, що в українській історіографії помітні позитивні зрушення щодо тематики досліджень, методологічної багатоманітності проведення дискусій. Однак М. Бейкер зазначив, що переорієнтація багатьох істориків з марксистсько-ленінської на національну парадигму історіописання призводить до заміни одних міфів іншими (міф Леніна – Сталіна замінений міфом Грушевського–Петлюри) [10, с. 152].

Особливо важливими залишаються нині проблеми входження української історіографії у світовий контекст. У сучасних умовах не лише для української, але і для європейської історичної науки кардинальними залишаються питання інтеграції історичного процесу, методології та методики досліджень. Про це йшлося на XIX Міжнародному конгресі істориків в Осло (Норвегія), який відбувся у серпні 2000 р. На конгресі розглядалася концепція загальносвітової історії, необхідність конструювання її таким чином, щоб охопити багатоманітність і оригінальність внеску для світової цивілізації націй, континентів, регіонів. Російський історик Сергій Журавльов, який виступав у руслі загальної теми “Корисність історії і зловживання нею, відповідальність історика в минулому і тепер”, зупинився на

утвердженні в 30-х рр. сталінської моделі російської історії. В обговоренні академік НАНУ Я. Ісаєвич відзначив, що доповідач, на жаль, не згадав одного з найважливіших аспектів радянської історичної концепції – обов'язковість ідеалізації російської імперської ідеології, насадження, особливо під час війни і в післявоєнні роки, панславістських міфологем [19, с. 159].

У розгляді іншої теми, яка обговорювалася на конгресі “Кордони і зміни національних територій у Центрально-Східній Європі: на прикладі чотирьох сусідніх країн – Білорусі, Литви, Польщі, України” Я. Ісаєвич зупинився на принципово різних підходах до питань національної території. Ті народи, яким доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали в етнічних межах. Натомість народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали законним т.зв. “історичні права” на завойовані в давнину землі [19, с. 160].

Участь українських вчених у Міжнародних конгресах істориків повинна сприяти “входженню” української історії у світовий контекст. З цього приводу український вчений В. Потульницький зазначав, що лише належне і доказове погодження перспектив всесвітньої історії з особливим врахуванням історії України сприятиме знаходженню згоди щодо трактування останньої як самими українськими дослідниками, так і зарубіжними вченими [20, с. 3].

На його думку, становлення національної свідомості та онтологізація її у цій історичній спільності відбувається на основі самовимірювання у двох векторах – векторі власної історії (її цілісного усвідомлення) та векторі співвідношення, зіставлення з іншими народами та державами світу. Цей підхід, тобто становлення національної свідомості на основі самовимірювання у двох зазначених векторах можна повною мірою, – стверджує В. Потульницький, – застосувати і до України. Вчений зазначає: “Саме другий вектор в Україні поки що не є втіленим у життя. Створення всіх національних історій виявилось замало для повноцінного входження української історії у світову, оскільки ніхто з авторів синтетичних курсів не охоплював національної історії в обох вимірах, у взаємному дзеркалі синхронного і діахронного вивчення обох історій, а лише у контроверзі з російською схемою, як, наприклад, Грушевський. Майбутнє виведення наукового поняття історії України і має здійснюватися саме у таких двох векторах одночасно” [20, с. 16].

У цій, цитованій нами публікації В. Потульницький висловлює тезу, що в різні часи наша історія зв'язувала нас з різними імперіями і різними народами. Заслуга ж попередніх істориків у тому, що В. Антонович “відсепарував” її від польської, а М. Грушевський – від російської. На даному етапі, – вважає В. Потульницький, – наша історія так і залишилася “на рівні сепарації”, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження з всесвітньою історією.

Підсумовуючи стан історичних досліджень в Україні, В. Потульницький зазначає: “На сьогодні ж українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, котра би знаходилась у відповідності зі світовою історією. Маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі перебувають у протиріччі і не відповідають одна одній, оскільки, що цілком зрозуміло, не враховують й ігнорують або ж представляють у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу. Саме схеми домінуючих націй без врахування української схеми покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у переважній більшості країн світу. Тому історія України має зайняти належне і атрактивне місце в уже практично поділеному світі всесвітньої історії, яка в значній своїй частині побудована на міфах домінуючих націй щодо України і щодо себе і яка досі ігнорує українську історію” [20, с. 16].

Водночас своєрідність геополітичного становища України диктує більш уважне і ретельне вивчення історії наших континентальних сусідів, з'ясування специфічних і

загальних рис розвитку тих держав і народів, доля яких в різні часи була пов'язана з долею України.*

Тому для більшості істориків в Україні усе очевиднішим стає той факт, що для самоствердження української історіографії важливо насамперед провести межу, означити самостійні об'єкт і предмет дослідження стосовно історичного минулого наших сусідів і передовсім російської історіографії (так звана російська перспектива української історії) [21, с. 167–168]. Проте визначальними для сучасного історіописання світової історії залишаються маловивчені проблеми історії зарубіжних країн, світової політики і міжнародних відносин [22, с. 77–86].

У середині 1990-х рр. в українській історіографії визначилася група істориків, які намагались впровадити в історичні дослідження нові методологічні підходи. До цієї групи істориків відносять Я. Грицака, В. Підгаєцького, О. Толочка, Н. Яковенко та ін. Вони представляють течію у філософії історії, яку називають “філософією постмодернізму” або “ситуацією постмодернізму” у філософії [23, с. 92].

Дослідник С. Терно зазначає, що позиція В. Підгаєцького, Н. Яковенко та ін. утверджує “українське формулювання проблеми епістемологічної безвиході в історичній науці”, при якому “історик ніколи не дано пізнати об'єктивно те, що він вивчає”, “що все, що історик говорить, – це тільки те, що виникає у нього тут і не є фактографією об'єктивної дійсності”.**

Водночас історик Л. Таран, зазначає, з приводу “модернізму” чи “постмодернізму” у сучасній національній школі історіописання, що “позитивізм” і надалі утримуватиме свої позиції в українській історіографії, але в наш час, “коли руйнуються традиційні уявлення про історичний рух як прогресивний і закономірний, слід звернути увагу на “особистісний фактор в історії, зосередитися на людині, її світогляді, ментальних характеристиках” [24, с. 185–196]. Дослідниця нагадує, що першу спробу застосувати модерністські підходи до аналізу історії України ще в 1970-х рр. зробив академік Я. Ісаєвич, тобто тоді, – коли це здійснювала і світова наука.*** І ще: Л. Таран вважає, що сучасна українська історіографія потребує методологічної перебудови (це зумовить новий запитальник, з яким історики звертатимуться до архівів), напрацювання, з урахуванням світового досвіду, нових підходів і концепцій, засвоєння сучасної наукової мови, понять і категорій, вироблених світовою історіографією у ХХ ст., а також підвищення професіоналізму вітчизняних істориків [24, с. 195]. Водночас перспективним стає аналітична компаративна історіографія.****

* Скажімо історик В. Кульчицький зазначає, що Українську революцію 1917 р. у Києві не можна зрозуміти без аналізу подій у Петрограді та інших російських містах. Зокрема, він аналізує три основні політичні сили, що діяли в Російській революції – ліберально-соціалістичний партійний блок, ради робітничих і солдатських депутатів, партію більшовиків. При цьому новаційність позиції автора визначається оцінкою революційного процесу як цілісного, без поділу на Лютневу і Жовтневу революції, та в обґрунтуванні тези, що у боротьбі політичних сил завжди перемагали ради, спочатку – в союзі з ліберально-соціалістичними партіями, а потім (на етапі жовтневого перевороту) – з більшовиками // Кульчицький В. Російська революція 1917 року: новий погляд. – К.: Наш час, 2008. – С. 4–7.

** При цьому С. Терно зазначає, що такий підхід авторів означає, що історія – не наука, а мистецтво, в якому правих чи неправих не буває... і далі пише: “... якщо метри історичної науки праві у тому, що історія не пізнавана, то постає запитання: як визначити, які інтерпретації історії мають право на існування, а які – ні? Яким “певним логічним нормам і певному фаховому набору історика” вони повинні відповідати? Історія не пізнавана – тому будь-які інтерпретації мають право на існування”. Назагал, С. Терно зводить дискусію до “логічних норм”: якщо історія не пізнавана, то мають право на існування будь-які інтерпретації, тому що неможливо визначити, хто правий, а хто ні. А якщо історія пізнавана й є історична наука (при цьому він посилається на Ю. Мицика – О. С.), тоді можна говорити про те, що існують наукові й ненаукові інтерпретації історії, тобто доведені й обґрунтовані та недоведені, необґрунтовані. – Див.: Терно С. Вони грають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 107.

*** Л. В. Таран посилається на працю Я. Д. Ісаєвича: Ісаєвич Я. Д. Круг читательских интересов городского населения Украины. 1976 // Читатель и книга, – Москва, 1978.

**** У цьому напрямку працює білоруський дослідник Д. В. Карєв, який створює “джерелознавство історіографії”. – Див. монографію Д. В. Карєва: Карєв Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с.; В. В. Масненко рец. на Карєв Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII –

Порівняння модернізму і постмодернізму, або як він сам зазначає “максі-визначення”, провів В. Підгаєцький, проаналізувавши їх теоретико-методологічне і методичне наповнення у руслі “модернізм, або історія як культура” та “постмодернізм, або історія як література” [25, с. 289–318]. У порівняльному контексті наведемо ці положення із статті В. Підгаєцького: 1) модернізм – історія як мультидетермінована сукупність (система) проблем у минулому і минулого в людині; постмодернізм – історія як проблеми змісту наратива; 2) модернізм – прагнення до отримання “позитивного” (“справжнього”) знання про минуле; постмодернізм – визнання неможливості отримання “позитивного” знання; тобто неможливості з’ясування того, що насправді було колись з людиною; 3) модернізм – орієнтація на моделі побудови і проведення наукового дослідження, прийняті у точних і природознавчих науках, на загальнонауковий досвід; постмодернізм – орієнтація на провідну роль літературно-лінгвістичних методів дослідження “історичних” нарративів, на імперативну роль мови у цих дослідженнях, абсолютизація її “непрозорості”; 4) модернізм – є сукупність різноманітних напрямків* і течій: структуралізму, кліометрики, “школи Анналів” тощо; постмодернізм – має інваріантний прояв – філолого-лінгвістичні дослідження; 5) модернізм – у центрі уваги – минуле звичайних людей, а не “театр вождів”, а також здебільшого масові процеси, а не винятки; постмодернізм – у центрі уваги – не минуле людей, а текст як паралельна реальність, або як паралельне минуле і гіперболізація невідповідності між сучасною мовою, з допомогою якої ми намагаємося вивчити минуле, і самим минулим; 6) модернізм – відкритість для “проникнення” і залучення до історичних досліджень загальнонаукових теорій, методології і методів; постмодернізм – методологічна і методична замкненість на філологію і лінгвістику як претензія на самодостатність і універсальність “новітньої герменевтики”, як її спроба відіграти роль теоретико-методологічної парадигми історичних досліджень; 7) модернізм – історія як культура, окрім власних методологій і методів, використовує і загальнонаукові; постмодернізм – історія як література “підкоряється законам і нормам” літературного дослідження; 8) модернізм – те, що було у минулому, тобто те, що прийнято позначати терміном “факти”, передусім інформації, але залежить від неї; постмодернізм – інтерпретація передусім фактам і створює їх; 9) модернізм – і мова слів, і мова цифр (статистика) можуть системно й ізоморфно відображати інформацію про минуле, але для того, щоб стати знаннями про минуле, вони (ці мови) вимагають переробки, структуризації; постмодернізм – мова не може бути репрезентантом реальності, а є замкненою і самодостатньою системою знаків, значення (сенса, зміст) яких виявляється і визначається “ставленням” одного знака до іншого, їхніми “взаєминами”; 10) модернізм – джерела про минуле – це і наративи, і статистика, і речі, і люди, й унікальні історичні джерела, і ділова документація тощо; постмодернізм – єдине джерело “про минуле” – нарратив [25, с. 291].

У контексті з’ясування місця національної історії в історичному процесі нестандартними є дослідження І. І. Колесник, яка вважає, що національні координати лише опукліше підкреслюють константні риси зв’язків “наука-культура”, “історіографія-культура”, “історична наука-культура”. Посередником між наукою та даним типом культури виступають історико-наукові дослідження. У випадку “історична наука та культура” посередницьку функцію виконує історіографія [26, с. 27].

І. І. Колесник зазначає, що впадає у вічі той факт, що на фактографічному рівні, феноменологічно описуючи культуру, культурний процес, культурні події та факти, дослідники використовують звичайну мову, “робочу” лексику, на студії ж теоретичних узагальнень вони дедалі частіше звертаються до термінів психології (“національний характер”, “національний темперамент”, “душа народу”), на заключному етапі абстрактні культурологічні характеристики постають у термінах психіатрії (“інтровертна”,

начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с. // Укр. іст. журн. – 2009. – № 6. – С. 217–222.

* напевно слід було подати – “напрямів” – О.С.

“екстравертна культура”, “невроз невизнання”, “соціальний аутизм”, “хутірський комплекс”, “некрофілія культури” тощо).*

Водночас І. І. Колесник вважає, що нинішню національну історіографію пронизують дві концептуальні ідеї: 1) наукові форми української історіографії виникають у 18 ст., що співпало із становленням нового класичного типу науки (йдеться про виникнення проблемної історіографії як складової частини загальноросійської науки на Лівобережній Україні: даний період характеризувався захопленням частини освічених українських кіл збиранням старовини); 2) для перетворення української історіографії з проблемної російської на національну історіографічну науку вирішальне значення мало українське національне відродження кінця 18 – початку 19 ст. (стверджується, що національне відродження сприяло самостійній структуризації української історіографії і виокремленню її від російської, польської чи німецької історичної науки; на думку І. І. Колесник, українське національне відродження виконує методологічну функцію щодо вивчення української історіографії: з’ясовується увесь комплекс обставин і умов розвитку історичних знань, і виступає одночасно засобом усвідомлення тих процесів і подій, які відбуваються у духовній сфері українців) [28, с. 7].

Дослідники В. Смолій та Ю. Левенець звертають увагу ще на один сучасний аспект сприйняття історії, який обумовлений кризою довіри до політико-історичних конструкцій, яка привела до змін взаємин професійного наукового знання й масової історичної свідомості.**

Водночас В. Смолій та Ю. Левенець зазначають, що висмикування історичних фактів з контексту провокує омани й підсилює міфологізацію масової історичної свідомості, створює можливості для маніпулювання образами минулого і сьогодення; веде до того, що Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, переходить до його маніпуляційного різновиду.*** Ще один вагомий висновок цитованих авторів полягає у твердженні, що професійне історичне знання не встигає за потребами українського соціуму, а консолідація в суспільстві йде не на основі загальної історичної пам’яті, а на основі створення якихось групових емоцій за схемою: свій-чужий, і творить у масовій свідомості щонайменше дві “політичні історії України ХХ століття”, які будуються на історичній пам’яті мешканців різних регіонів України [29, с. 14].

З приводу політичної мапи України дослідник Г. В. Касьянов наводить такий приклад: “Україна з її сучасною історією в цьому сенсі є одним із найпоказовіших прикладів – це країна, де в селянській хаті з побутовим укладом ХVІІІ ст. можна побачити телевізор “Панасонік”, де поряд із підприємством із упровадженням біотехнологій існує натуральне господарство, де біля міських багатоповерхівок можна побачити городи. Саме тут можна знайти суспільні шари, які в культурному сенсі одночасно перебувають у декількох часових вимірах, а ментальна карта представляє надзвичайне розмаїття соціально-психологічних

* Інтроверт – людина з психологічним складом, що характеризується замкнутістю, відлюдкуватістю, споглядальністю, направленістю до свого внутрішнього світу; протилежне – екстраверт. Аутизм – заглиблення у світ особистісних переживань з активним відстороненням від зовнішнього світу; некрофілія – у даному випадку прагнення до відродження старих ідей, звичаїв, порядків і т.ін. // Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 27.

** Вказані автори зокрема зазначають, що найсуттєвіший чинник нинішнього комунікативного спілкування через інтернет, можна розглядати не лише як новітню схему спілкування та зв’язків, а й як сучасний засіб маніпулювання свідомістю, в тому числі й через історичні образи. – Див.: Смолій В., Левенець Ю. Парадокси історичного пізнання (замість передмови) // Україна: політична історія: ХХ – початок ХХІ ст. // Ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови та ін.). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 14.

*** Автор статті розділяє думку, що сучасний дискурс національних історичних шкіл в Україні визначається наявністю як інформативної, так і маніпулятивної складової в поглядах на історичне минуле, і саме ці дві стержневі домінанти визначають перспективи творення сучасних теоретичних концептів. – Див.: Сухий О. М. Інформативна та маніпулятивна складова у сучасному історіописанні в Україні // Регіональні ЗМІ: Історія, сучасний стан та перспективи розвитку: у 3 т. / Відп. ред. В. М. Галич. – Т. II. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – С. 159–172.

укладів і “часових зон”. Змагання метафор про “дві” чи “двадцять дві” України... є лише першим наближенням до теми, яка потребує глибокого та всебічного вивчення” [30, с. 5].

Водночас Г. В. Касьянов зазначає, що суттєвим для сучасного аналізу історії України є питання відносин у владі, клановості бізнесових та державних структур, наявності групи інтересу та олігархії. Вчений підкреслює, що в Україні сформувалася система владних відносин, яка забезпечує економічні та політичні інтереси декількох бізнес-груп та пов'язаних із ними угруповань у системі управління й силових структурах центру та регіонів, які (групи) використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою просування корпоративних інтересів та в конкурентній боротьбі [31, с. 160].

Сучасна українська історіографія повинна стати інструментом створення новітньої концепції історії України. Щодо її витворення і побудови, то, безумовно, вона повинна б опиратися на існуючий досвід вивчення історичного минулого, акумулюючи і новітні ідеї та теоретичні підходи, сучасний дослідницький інструментарій наукового пошуку, який повинен включати в себе усю сукупність існуючих дослідницьких методів.

Список використаних джерел

1. *Марченко М. І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 2. *Резніт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 16. 3. *Стяжкіна О. В., Грідіна І. М.* Історична наука у вузах. I Всеукраїнська нарада деканів історичних факультетів державних навчальних закладів // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3. – С. 153. 4. *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 376 с. 5. *Сучасна історіографія* представлена публікаціями: *Кондратенко Л. В., Хойнацька Л. М.* До 100-річчя від дня народження М. О. Бурмистенка // Укр. іст. журн. – 2002. – № 6. – С. 152–154. 6. *Шаповал Ю. І.* Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 559 с. 7. *Литвин В. М., Слюсаренко А. Г.* На політичній арені України (30-ті рр.). Роздуми істориків // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1. – С. 10. 8. *Портнов А.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття. – К.: Критика, 2011. – 238 с. 9. *Дашкевич Я. Р.* Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 56. 10. *Зашкільняк Л. О., Сирота Р. Б.* Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст” // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 152. 11. *Кондратюк К. К., Сухий О. М.* Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009 рр.) / Кондратюк К., Сухий О.: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 262 с. 12. *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ; Дрогобич: “Вимір”, 2008. – С. 11–12. 13. *Коляструк О. А.* Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Укр. іст. журн. – 2007. – № 1. – С. 174. 14. *Зашкільняк Л. О.* Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С. 93. 15. *Проблеми української історіографії.* Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 30-річчю Укр. іст. т-ва і журн // Український історик. – 2 березня 1996 р. – Мукачеве, 1996. – С. 6. 16. *Кентій К. В.* Джерелознавчі й історіографічні питання в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 151–152. 17. *Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу* // Харківський історіографічний збірник. – Харків, 2002. – № 5. – С. 17. 18. *Бурдяк В.* Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття” // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 151. 19. *Ісаєвич Я. Д.* XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло // Укр. іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 159. 20. *Потульницький В. А.* Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3. 21. *Удод О. А.* Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми // Укр. іст. журн. – 2005. – № 2. – С. 167–168. 22. *Алексієвець М.* Наукові дослідження із всесвітньої історії в нашому університеті: стан і перспективи // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2010. – Вип. 5. – С. 77–86. 23. *Терно С.* Вони грають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 92. 24. *Таран Л. В.* Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії) // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 185–196. 25. *Піддасцький В.* Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? // Україна модерна / За ред.: В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – Ч. 4–5. – С. 289–318. 26. *Колесник І.* Українська культура та історіографія: історія ментальностей // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1. – С. 27. 27. *Окремі положення автор ілюструє на прикладі рецепції образу М. Гоголя у професійній та масовій свідомості українців* // *Колесник І. І.* Гоголь у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи (до 200-річчя Миколи Гоголя) // Укр. іст. журн. – 2009. – № 2. – С. 135–160. 28. *Колесник І. І.* Українська історіографія (18 – початок 20 ст.). – С. 7. 29. *Смолій В., Левенець Ю.* Парадокси історичного пізнання (замість передмови) // Україна: політична історія: XX – початок XXI ст. // Ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголова та ін.). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 14. 30. *Касьянов Г. В.* Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 5. 31. *Касьянов Г. В.* Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1. – С. 160.

Алексей Сухой

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В УКРАИНЕ: ВИЗИИ И НАПРАВЛЕНИЯ

В статье освещаются условия и содержание создания новых исторических концептов в Украине, формирование современных методологических основ исторической науки.

рических исследований, а также новые историографические направления научных поисков – позитивизм, модернизм, постмодернизм и др.

Ключевые слова: современные исторические школы, методология исторических исследований, позитивизм, интеллектуальная история, модернизм, постмодернизм.

Oleksiy Sukhyi

MODERN HISTORICAL SCIENCE IN UKRAINE: VISIONS AND DIRECTIONS

The article elucidates conditions and the content of new historical concepts' creation in Ukraine, the modern methodological basis' formation of historical research and new directions of scientific research – positivism, modernism, postmodernism, etc.

Key words: modern historical schools, methodology of historical research, positivism, intellectual history, modernism.

УДК 005:94

Александр Клименюк

МЕТОДОЛОГИЯ И ТВОРЧЕСКАЯ СУДЬБА ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

У статті йдеться про методологічне знання та хронічну недостатність володіння ним дослідником-початківцем. Аналізуються причини проблем, що виникають через це, та розглядаються можливі шляхи їх подолання.

Ключові слова: методологія, наукове дослідження, дослідники-початківці, проблеми підвищення кваліфікації, причини виникнення, шляхи вирішення.

*Жаль, мудрость нам не врожденна:
лишь совестью движима,
годами порождается она.*

(Клименюк А.В.)

Не усложняя намеренно реальность, можно сказать, что любая наука, добывая новое знание, вынуждена вырабатывать также и понятия, необходимые для описания изучаемых ею явлений окружающего нас мира. После экспериментальной проверки и практической апробации новое, добытое наукой знание, при условии его непротиворечивости уже существующему, так называемому академическому научному знанию, редуцируется и внедряется на всех уровнях системы образования в содержание учебных процессов. Естественно, что для реализации полного, порою весьма длительного даже в историческом времени, цикла функционирования знания, добываемого в различных областях человеческой деятельности, возникает потребность в его надежном хранении.

Поэтому жизненный цикл научного, как, впрочем, и любого другого знания можно интерпретировать [см. 1; 2, с. 127–146] такой последовательностью стадии его зарождения, развития, функционирования, старения и отмирания: добыча научного знания → его экспериментальная проверка, уточнение и согласование с уже существующим знанием → хранение знания → его практическая апробация и введение в содержание обучения → его вступление в противоречие с новым более совершенным знанием → постепенное отмирание.

Общие закономерности приращения научного знания рассматривает современная теория познания, базирующаяся на положении о бесконечности познания, движущегося от одного целого знания к другому более полному. В соответствии с этим процесс приближения к абсолютной научной истине принято представлять как движение по спирали, отдельные витки которой представляют собой циклы возвращения к известному знанию, рассматриваемому уже на более высоком научном уровне. Отметим здесь, что обоснованные нами интерпретации спиралеобразной и интегральной моделей развития познания, с достаточной полнотой описывающие механизм закономерностей и особенностей реализации таких циклов, изложены в работах [1; 2, с. 127–146; 3, с. 15–33].

Исследователю важно помнить, что непосредственным наиболее общим инструментарием осуществления человеческой деятельности в любой из существующих её сфер служит методология. Методологией (греч. *methodos* – путь достижения и *logos* – учение) в её широком понимании принято [4, с. 797] называть учение о структуре, логической организации, методах и средствах деятельности. Высший – философский уровень методологии, являясь предельно общим, представляет собой учение о любой, в том числе и познавательной деятельности.

Методология научного познания, будучи важной структурно-функциональной частью методологического знания, представляет собой учение о принципах построения, средствах и нормах теоретической и практической научно-познавательной деятельности.

Вырабатываемое ею научно-методологическое знание, функционирует на четырех основных уровнях: философском общенаучном (междисциплинарном), конкретно-научном, методико-технологическом и технико-методическом. Указанные уровни методологии функционально взаимосвязаны с соответствующими уровнями проведения научных исследований: теоретическое (фундаментальное), поисковое (теоретико-прикладное), прикладное (теоретико-экспериментальное) и экспериментальное (научная разработка). Подробное описание иерархии и особенностей функционирования научного знания в его отнесении к уровням методологической науки, его многоуровневую схему, раскрывающую содержание стратегического, тактического и оперативного аппаратов исследования, а также необходимые представления о применении общенаучного и конкретно-научного методологического инструментария на методико-технологическом уровне исследования можно найти в следующих работах [2, с. 18–35; 3, с. 34–48; 5].

Даже приведенное выше сжатое пропедевтическое изложение показывает, что, во-первых, методология научного познания не представляется простой и требует определённого времени и усилий для овладения ею. Во-вторых, для вдумчивого читателя должно оказаться вполне очевидным, что без глубокого владения методологическим знанием стать профессиональным исследователем практически невозможно. В-третьих, как свидетельствует опыт, только методологическое знание обеспечивает возможность удачного выбора исследователем такого предмета познания, к которому он наиболее расположен от природы.

По этим причинам и возникла исторически хроническая для науки проблема, не перестающая до настоящего времени беспокоить умы наиболее известных ученых. Суть её заключается в противоречии между вырабатываемым на протяжении многих веков лучшими представителями науки (Гераклит, Сократ, Платон, Аристотель, Бэкон, Галилей, Декарт, Локк, Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель и т.д., и т.п.) методологическим знанием, непрерывно углубляемым и совершенствуемым во всех областях познания, и хронической недостаточностью профессионального владения им подавляющего большинства начинающих исследователей.

Одним из естественных последствий наличия указанного противоречия, как это отмечал в конце XVIII века И. Г. Фихте, стало то, что с развитием книгопечатания оказалась излишней даже новизна научной работы и становится заслугой уже публикация сама по себе – в области науки появляются компиляторы, в сто первый раз отдающие в печать то, что уже было сто раз написано, лишь несколько изменяя расположение слов и предложений [6, с. 302]. Проявляя озабоченность судьбами людей, посвящающих себя науке путем свободного выбора профессии исследователя, он неоднократно подчеркивал, что для этого у ученого есть два пути: или он ставит себе задачей обработать природу во всех отношениях, но тогда он должен был бы посвятить всю свою жизнь или несколько жизней, если бы он имел много жизней, чтобы познакомиться только с тем, что до него было сделано другими и что еще остается сделать; и, таким образом, его жизнь была бы потеряна для человеческого рода, хотя и не по вине его злой воли, но благодаря его неблагодарности. Или он берется за какой-нибудь особый предмет, которому он предварительно, вероятно, имеет склонность посвятить себя всего, для разработки которого он уже раньше, возможно, был больше всего подготовлен природой и обществом, и исключительно ему себя посвящает [6, с. 32].

Прибегнем для дальнейшей аргументации к информации, содержащейся в известном источнике [7, с. 210–494]. Так, реагируя на проблему засилья в науке компилятивных работ, Джеймс Франк Доуби не без юмора констатировал, что диссертация среднего доктора философии есть не что иное, как перетаскивание костей с одного кладбища на другое. Как бы остерегая от этого, еще Людвиг Фейербах небезосновательно заявлял, что догма является нечем иным, как прямым запретом мыслить.

Что же касается процветающих во все времена некорректностей, допускаемых учеными, то тут, пожалуй, прав Жак Деваль, подметивший, что когда науке недостает аргументов, она расширяет свой словарь. Имеет также смысл задуматься над рассуждением

Гарольда Фейбера, считавшего, что количество ошибок в любом отрывке текста прямо пропорционально числу заимствований из вторичных источников. Небеспочвенно и наблюдение Густава Флобера, сказавшего просто: то, что понимают плохо, часто стараются объяснить с помощью слов, которые не понимают. В сложившейся ситуации поневоле вспоминается шутка Михаила Френкеля о том, что, не пора ли защищать науку от тех, кто защитил диссертацию.

Этого достаточно, на наш взгляд, чтобы убедиться в том, что основными последствиями обсуждаемой здесь хронической проблемы отсутствия у подавляющего большинства исследователей навыков применения существующего методологического знания являются: 1) распространение явлений элементарного профессионального невежества; 2) наличие, преимущественно, в гуманитарных отраслях научных работ, характеризующихся переходящим из одной в другую кругом модных цитат и фактов, не имеющих отношения к цели исследования; 3) неоправданно широкое внедрение в практику цитирования по малоавторитетным источникам или через посредника, приводящие к искажению сущности сказанного в первоисточнике; 4) введение в тексты научных работ замысловатых ненаучных терминов, зачастую противоречащих смыслу излагаемой автором идеи; 5) элементарное незнание, а порою и простое игнорирование авторами широко известных в науке фактов и диалектических истин; 6) переходящее все допустимые нормы распространение плагиата; 7) не оправдывающая себя, практически официально поощряемая, ориентация исследователей на количество печатных работ, а не на их качество и тому подобные явления.

Трансформируясь по описанному выше алгоритму в учебное знание, такое, якобы научное знание, уже сегодня приводит к нежелательным последствиям, а прогнозировать тот прямой вред, который может быть нанесен просвещению и национальной культуре вообще – занятие не из приятных. И, тем не менее, с целью облегчения читателю осознания возможности наступления указанных последствий мы считаем целесообразным обратиться к одной из сторон проблемы контроля и оценки эффективности обучения аспирантов.

Для этого достаточно вспомнить, что в качестве универсального критерия оценки эффективности реально существующих процессов принято использовать коэффициент полезного действия – η . Памятуя это, составим простое уравнение для определения общего к.п.д. ($\eta_{\text{общ.}}$) передачи научного знания аспиранту в процессе его обучения.

$$\eta_{\text{общ.}} = \eta_{\text{учебн.}} \cdot \eta_{\text{преп.}} \cdot \eta_{\text{эрг.}} \cdot \eta_{\text{обуч.}}$$

где: $\eta_{\text{учебн.}}$ – к.п.д. учебника (отношение количества основных положений, введенных в учебник, к основным положениям науки, осваиваемой обучаемым); $\eta_{\text{преп.}}$ – к.п.д. обучающего преподавателя (отношение количества основных положений, которые способен воспроизводить обучающий, к основным положениям, изложенным в учебнике); $\eta_{\text{эрг.}}$ – эргономический к.п.д. (отношение количества основных положений, которые способен воспроизвести обучаемый, прослушавший занятие в некомфортных условиях, к основным положениям данного занятия, воспроизводимым обучаемым, прослушавшим занятие в комфортных условиях); $\eta_{\text{обуч.}}$ – к.п.д. обучаемого (отношение количества основных положений занятия, которые способен воспроизвести обучаемый, ко всем основным положениям, изложенным обучающим во время занятия).

Ориентируясь на оценки независимых экспертиз, периодически проводимых под эгидой ЮНЕСКО, среднее значение $\eta_{\text{учебн.}}$ в системе нашего образования можно принять равным 50 %, $\eta_{\text{преп.}}$ – 70 %, $\eta_{\text{эрг.}}$ – 60 %. Идя на поводу широко известного трюизма, “нет плохих учеников ...”, нам остается принять с достаточным преувеличением $\eta_{\text{обуч.}}$ равным 100 %. Введя в формулу значения этих к.п.д. в долях единицы, получим следующее.

$$\eta_{\text{общ.}} = 0,5 \cdot 0,7 \cdot 0,6 \cdot 1,0 = 0,21$$

Проще говоря, общий к.п.д. показывает, что в условиях организованного таким образом обучения память аспиранта может сохранить лишь **21 %** передаваемого ему знания.

Это было бы, пожалуй, и не так плохо, если бы не ряд известных, существующих в реальности, обстоятельств. С одной стороны, указанные 21 % характеризуют не качество полученного знания, а его количество. Следовательно, мы не можем исключать ситуаций,

при которых такой объем знания не позволит его носителю сколь-нибудь ясно сформулировать даже сущность того, о чем шла речь в процессе его обучения. С другой стороны, и это не менее печально, но, известно, что по прошествии десяти лет после обучения память человека способна сохранять всего 5 % полученного знания ($\eta_{\text{памяти}} = 0,05$). В силу этого через десяток лет расчетный к.п.д. усвоенного аспирантом методологического знания будет следующим.

$$\eta^{10}_{\text{общ.}} = 0,21 \cdot \eta_{\text{памяти}} = 0,21 \cdot 0,05 = 0,0105$$

Мало какое свидетельство результатов игнорирования указанных особенностей познания прозвучит столь убедительно как **1,05 %** реального остаточного методологического знания аспиранта. Однако, сложившаяся ситуация не должна давать повод для разочарования в возможностях подготовки квалифицированных научных кадров. Во-первых, мы имеем потенциальные резервы доведения показателей к.п.д. всех описанных выше процессов до 100 % (т.е. достижения условий, при которых $\eta_{\text{общ.}} = 1,0$). Во-вторых, повышению к.п.д. памяти, как это известно, успешно содействует функционирующая в цивилизованных государствах система непрерывного образования. В-третьих, не менее широко известно, что 70 % своего знания любой обучаемый приобретает за счёт самообразования. Посему актуальным представляется высказывание Георга Зиммеля о том, что человек образованный – тот, кто знает, где найти то, чего он не знает [7, с. 529].

Справедливости ради следует отметить, что в реальности нас ожидает лишь проблема невозможности достижения величины тотального к.п.д. всех обучаемых, равной 100 %, поскольку мудрая природа не дает, к счастью, всем и во всём одинаковые способности. И, тем не менее, в последнее время в сфере образования эта проблема довольно эффективно решается благодаря градации обучаемых по сложности содержания обучения при соответствующей аттестации полученной ими квалификации. Так или иначе, различия в способности к обучению у индивидов были и останутся объективной данностью. Как видим, с памятью и проблемами приобретения начинающими исследователями необходимого профессионального знания не все так безнадежно, как могло показаться на первый взгляд. Дело тут, скорее всего, будет заключаться в том, что системе подготовки исследователей неизбежно предстоит искать радикальные решения вопросов повышения качества и совершенствования технологии передачи аспирантам методологического знания.

В объёме нашего рассмотрения не менее важно обратить также внимание на следующее. В своё время Василий Ключевский отмечал, что науку часто смешивают со знанием. Это грубое недоразумение. Наука есть не только знание, но и сознание, т.е. умение пользоваться знанием как следует [7, с. 489]. Здесь самоочевидно указание на то, что при любом даже, так называемом, энциклопедическом знании исследователя, при отсутствии у него соответствующих методологических знаний, не может идти речь о его научном знании в истинном понимании этого слова. Хотим мы этого, или не хотим, но методологическое знание служит системообразующим элементом философии и, одновременно, – исходной точкой всех существующих философских систем вообще и конкретно-научных теорий в частности. Ещё Горгий из Леонтин (V-IV века до н. э.), глубоко понимая это, восклицал, что те, кто пренебрегают философией, занимаясь частными науками, похожи на женихов Пенелопы, которые, добиваясь ее, совокупляются с ее служанками [8, с. 155]. Позже, имея в виду те философские знания, которые в современной науке принято относить к методологии, Р. Декарт подчеркивал, что лучше совсем не помышлять об отыскании каких бы то ни было истин, чем делать это без всякого метода [9, с. 188]. На важность знания любым исследователем основных диалектических истин обращал внимание и Георг Лихтенберг, считавший, что тот, кто не понимает ничего, кроме химии, тот и ее понимает недостаточно [7, с. 489]. И без дальнейшего цитирования современников, также обеспокоенных массовостью подобных явлений, вполне понятно, что указанная выше хроническая проблема распространения элементарного профессионального невежества в научных работах становится весьма актуальной. Её решение уже сегодня требует серьезного пересмотра

содержания программ подготовки и повышения методологической, а, следовательно, – профессиональной квалификации отечественных кадров во всех областях научного знания.

По поводу широкого распространения в гуманитарных отраслях научных работ, характеризующихся переходящим из одной в другую кругом модных цитат и фактов, не имеющих отношения к цели исследования, ещё в XVII веке метко язвил Жан де Лабрюйер, сказавший, что ум всех людей, вместе взятых, не поможет тому, у кого нет своего: слепому не в пользу чужая зоркость [9, с. 260]. Наряду с модными цитатами зачастую имеют также хождение навязываемые аспирантам недобросовестными руководителями обязательные ссылки на научные работы вышестоящих по административной лестнице учёных, не имеющие прямого отношения к проблеме проводимого исследования. Настоящим бичом становится в последнее время цитирование по малоавторитетным, а, порой, и имеющим сомнительное происхождение источникам. Не менее огорчительно сказывается на результатах широкое распространение цитирования через посредника, которое приводит, как правило, к искажению сущности сказанного в первоисточнике. Здесь очевидны промахи руководителей, излишне ориентирующих аспирантов на штудирование авторефератов кандидатских диссертаций, защищенных в ближайшие годы по проблемам, близким к проблемам их исследований. И это не удивительно, поскольку по старинке научные заслуги руководителей оцениваются по количеству их защитившихся аспирантов, а не по творческому вкладу самих руководителей в ту или иную науку. При этом нам нелишне обратить внимание на то, что в Англии, США и других, высокоразвитых в научном отношении странах, из десяти принятых в аспирантуру человек в технических отраслях знания степени присуждаются лишь двум, а в гуманитарных – максимум четверем начинающим исследователям. Как ни странно, в нашей стране до финиша “успешно” доходят примерно 70 % поступающих в аспирантуру. Однако с позиций генетической природы человека такая разница представляется маловероятной: здесь, скорее всего, играет роль определенная безответственность ряда ведомств, штампующих в полном смысле этого слова научные кадры.

Похоже, по поводу проблемы цитирования, имеет смысл напомнить, что с методологической точки зрения принято различать первичные и вторичные источники научной информации. Первичные источники содержат, как правило, новую информацию, продуцируемую конкретным автором или определённым авторским коллективом (исторические документы, письма, речи, литературные работы, диссертации, научные отчёты, архивные документы, нормативные акты, научные монографии, статьи, научные документы и т.п.). При этом следует не забывать, что вторичные источники (энциклопедии, справочники, официальные научные обзоры, критические и сравнительные анализы, обзорные статьи и т.п.) используют информацию, заимствованную из первичных источников. В монографии [10, с. 28–33] нами подробно изложены методы и последовательность работы с источниками информации по теме научного исследования. Остается только подчеркнуть, что процедура цитирования в научных работах также регламентируется определенными правилами. Так, под термином цитата (от лат. *citatum* – призывать, называть) подразумевается дословная выдержка с любого текста, произведения или дословно приводимые чьи-либо слова [11, с. 721]. Принято различать прямое и не прямое цитирования. Оформляемое кавычками с обязательной ссылкой на первоисточник прямое дословное цитирование, используется при необходимости: анализа содержания и логики мысли, высказанной автором цитаты; прямого сравнения или сопоставления приведенной цитаты с иным высказыванием; апелляции к определенному элементу цитаты; выражения согласия/несогласия с мыслью или позицией автора цитаты; доказательства несостоятельности мысли или какого-либо положения, содержащегося в цитате; документального подтверждения ею определенных фактов, явлений или событий и т.п. В отличие от него не прямое, неоформляемое кавычками, цитирование подразумевает право исследователя на лаконичное изложение мысли, имеющей место в первичном или вторичном источнике. Но при этом ссылка на источник, позволяющая проверить правильность передачи

цитируемой мысли, является обязательной. Именно в намеренном игнорировании указанных правил непрямого цитирования мы и видим причину переходящего все допустимые нормы распространения плагиата.

Введение начинающими исследователями в тексты работ ненаучных терминов происходит, преимущественно, в связи с его элементарным профессиональным невежеством. К сожалению, это явление для науки не ново, поскольку ещё в VI–V века до н.э. озабоченный его распространением Пифагор предупреждал: прежде всего, научайся каждую вещь называть ее именем: это самая первая и важнейшая из всех наук [8, с. 86]. Неадекватное использование терминологического аппарата чаще всего имеет место в публикациях аспирантов первого года обучения, которые по существующим требованиям обязаны опубликовать за этот период, как минимум, одну статью и тезисы. Как это ни странно, но научные руководители авторов таких работ, письменно рекомендуя (рецензия) их к опубликованию, не только позволяют себе не обращать внимания на используемый в них терминологический аппарат, но, зачастую, также санкционируют появление публикаций, не соответствующих методологическим требованиям к структуре изложения, публикуемых в них результатов научного исследования.

Причины такого состояния, похоже, следует искать в том, что, с одной стороны, на первом году обучения аспирант, посещая семинары и работая самостоятельно, успевае только ознакомиться с литературой по проблеме своего исследования и худо-бедно овладеть азами методологии научного познания. При этом в условиях нашей реальности он часто не имеет достаточного времени для самостоятельной выработки практических навыков написания научных публикаций. С другой стороны, следует признать, что методологическая подготовка значительной части формально назначаемых молодых руководителей оставляет желать лучшего. На первый взгляд кажется, что вполне естественными путями решения описанных проблем следует считать не только усиление ответственности научных руководителей и повышение размеров материальной компенсации им времени, затрачиваемого на работу с аспирантами, но также и обязательное постоянное повышение методологической квалификации самих руководителей. Но, увы, надеяться на это в условиях широкого процветания в вузах коррупции и местничества пока что нереально. Поэтому в качестве первого шага начинающим исследователям можно посоветовать воспользоваться источником [12], содержащим необходимую для самообразования информацию о структуре изложения оригинальной научной работы, лингвистических средствах её изложения, графическом оформлении материалов исследования и логических алгоритмах написания научных статей и тезисов.

О бесперспективности бытующих в научных кругах оценках вклада того или иного исследователя по количеству опубликованных им работ кажется и говорить нечего, поскольку научное знание приращивается лишь за счет их нового качества – новых более конструктивных идей, методологических подходов, гипотез, теоретических или эмпирических принципов, методик, методов, способов, эмпирически установленных фактов и т.п. В этом отношении была и остается актуальной точка зрения англо-американского математика, логика, философа Альфреда Уайтхеда, заявлявшего, что наука, не решающаяся забыть своих первооткрывателей – пуста. Такое видение как бы дополняет известную мысль Конфуция о том, что достойный человек не должен идти по следам других людей [8, с. 110]. Для оценки реального вклада исследователя в развитие научного знания достаточно выяснить, как часто на его работы вообще или на какую-либо конкретно взятую его публикацию делают ссылки авторы других научных публикаций. С этой формальной, но не всегда безупречной информацией можно ознакомиться на сервисах Web of Knowledge (статьи учитываются только на английском языке) индексирования цитирований и поиска научных статей. Существуют методики формальной оценки результативности научной деятельности учёных по ряду наукометрических показателей (например, число публикаций, индекс Хирша, он же h-индекс, eLIBRARY.ru, Google Scholar и др.).

Для понимания того, насколько важно в сложившихся обстоятельствах принимать меры, способствующие осознанию аспирантами необходимости овладения методологическим знанием, достаточно напомнить, что методология научного познания является тем пробным камнем, на котором исследователь должен постоянно оттачивать навыки своей профессиональной рефлексии. Однако при этом не следует забывать предостережение Дж. Локка [9, с. 240] о том, что обучение наукам способствует развитию добродетели в людях с хорошими духовными задатками; в людях, не имеющих таких задатков, оно ведет лишь к тому, что они становятся еще более глупыми и дурными. Категорически по этому поводу высказался Платон, считавший, что образованный, но плохо воспитанный человек страшнее любого зверя. Менделеев также заявлял, что знания без воспитания – меч в руках сумасшедшего. К сожалению, данная проблема, как показывает человеческий опыт, требует неформального подхода к её решению. Тут, пожалуй, прав был Платон, поучавший нас, что не золото надо завещать детям, а наибольшую совесть [7, с. 213].

С методологической точки зрения представляется логически возможным без всякого преувеличения считать, что историческое знание зарождалось и развивалось практически одновременно и параллельно с овладением человеком речью. Поэтому имеет смысл обратить внимание на следующие методологические особенности саморазвития существующего исторического знания.

Любая, субъективная по своей сути, официальная история является в значительной степени мифологизированной в угоду сиюминутной по историческим меркам власти летописью, опирающейся на хронологию актов и процессов возвышения отдельных народов и их великих представителей, над животным состоянием или, напротив, временного возвращения к нему.

При этом несомненно, что каждый народ и большинство составляющих его индивидов нуждаются в объективной истории, хотя бы для того, чтобы черпать из описываемых ею обычаев, событий и фактов надежды и силы неуклонно отдаляться от законов мира животных к уважению родных обычаев и родины, а также не только отстаивать свою свободу в отношениях с недружескими народами, но и бороться с неразумностью собственной власти во всех её проявлениях.

Неизбежное сосуществование субъективной и объективной составляющих исторической науки еще долгое время будет оставаться диалектически обусловленной данностью, пока в рамках некой будущей глобальной историологии на основе установления ею неопровержимых законов развития, накопленная информация не будет отфильтрована и интегрирована в единую историческую картину мира.

Пользуясь возможностью, приятно обратить внимание на то, что сотрудникам, а также успешным выпускникам кафедры новой и новейшей истории и методики преподавания истории Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка выпала судьба творить в интереснейшее историческое время – время сложнейшей трансформации социальных реалий Украины, характеризующееся с методологической точки зрения переходом исторической науки на новый виток её неизбежно диалектического развития. Именно, как это показано в работах [см. 1; 3, с. 15–33], в такие переломные моменты в развитии конкретных наук и зарождаются новые средства объективации добываемого ими знания, применение которых вносит в уже накопленное субъективное знание опорные точки будущей более объективной истории. При этом несправедливо было бы не отметить особый организаторский вклад в развитие отечественной исторической науки профессионала, человека удивительно позитивной энергии, вдохновителя и уникального труженика-исследователя профессора Николая Мироновича Алексиевца, на протяжении многих лет возглавляющего кафедру. Несомненна и его заслуга в том, что креативной основой результатов решаемых кафедрой научных проблем служит рациональное и взвешенное соотношение в них национальной идеологии с методологически выверенными средствами научного познания.

Творческая судьба Н. М. Алексиевца – убедительное свидетельство тому, что наука, никогда не была и, к счастью, не является той областью деятельности, в которой следует отдавать предпочтение количеству исследователей, а не качеству их профессиональной и духовной подготовки. Она лишний раз подтверждает известную мысль Н. В. Гоголя о том, что ум только тогда движет прогресс, когда он связан с моралью.

В заключение остается пожелать начинающему исследователю всегда помнить слова Аристотеля, сказавшего своему ученику: “Совесть твоя да будет единственным твоим божеством”.

Литература

1. *Клименюк О. В.* Маятник пізнання: інтегральна та спіралеподібна моделі розвитку знання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. – 2000. – Вип. 5. – С. 47–57.
2. *Клименюк А. В.* Знание, познание, когниция: Монография. – Тернополь: Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
3. *Клименюк О. В.* Методологія та методи наукового дослідження: Навчальний посібник. – К.: “Міленіум”, 2005. – 186 с.
4. *Советский энциклопедический словарь* / Гл. ред. А. М. Прохоров; редкол.: А. А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 1600 с.
5. *Клименюк О. В.* Методологія наукового пізнання: структура, рівні та особливості функціонування / О. В. Клименюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. – 2001. – № 7. – С. 99–109.
6. *Фихте И. Г.* Несколько лекций о назначении ученого; Назначение человека; Основные черты современной эпохи: Сборник / Пер. с нем. / И. Г. Фихте. – Мн.: ООО “Попурри”, 1998. – 480 с.
7. *Душенко К. В.* Большая книга афоризмов. – Изд. 2-е, исправленное / К. В. Душенко. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1056 с.
8. *Таранов П. С.* Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х томах. – Т. 1 / П. С. Таранов. – Симферополь: Реноме, 1997. – 624 с.
9. *Таранов П. С.* Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х томах. – Т. 2 / П. С. Таранов. – Симферополь: Реноме, 1997. – 624 с.
10. *Клименюк О. В.* Технологія наукового дослідження: Авторський підручник / О. В. Клименюк. – К.-Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. – 308 с.
11. *Словарь иностранных слов* / Под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (главный редактор), Л. С. Шаумяна. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: “Советская энциклопедия”, 1964. – 784 с.
12. *Клименюк О. В.* Виклад та оформлення результатів наукового дослідження: Авторський підручник / О. В. Клименюк. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007. – 398 с.

Александр Клименюк

МЕТОДОЛОГИЯ И ТВОРЧЕСКАЯ СУДЬБА ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

В статье идет речь о методологическом знании и хронической недостаточности владения им начинающими исследователями. Анализируются причины возникающих из-за этого проблем и рассматриваются возможные пути их преодоления.

Ключевые слова: методология, научное исследование, начинающие исследователи, проблемы повышения квалификации, причины возникновения, пути решения.

Alexander Klimenyuk

METHODOLOGY AND CREATIVE DESTINY OF THE RESEARCHER

The article highlights the issues of methodological knowledge and chronic insufficiency of its acquisition by beginning researchers. The author analyzes the reasons which cause the origin of the problems connected with it as well as examines possible ways of their solutions.

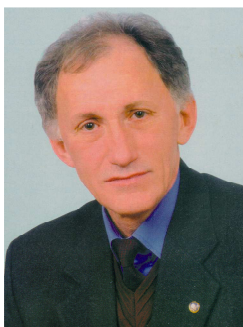
Key words: methodology, scientific research, beginning researchers, problems of advanced training, reason of origin, ways of solution.

*До 65-ліття
відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України*

УДК 94 (438)

Степан Віднянський

**РЕЦЕПЦІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ-
ВСЕСВІТНИКІВ ВІДДІЛУ ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ІНСТИТУТУ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

У статті здійснено історіографічне висвітлення наукового доробку відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України з новітньої історії країн Центрально-Східної Європи протягом 65-річного періоду існування відділу. Показано еволюцію концептуальних та методологічних підходів, висвітлено вплив трансформаційних процесів на зміну стратегії історіописання.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, історіографія, відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

“Східна Європа” як нова геополітична реальність виникла за підсумками Другої світової війни. Упродовж понад сорока років територію, в межах якої домінував Радянський Союз, розглядали як окремих світовий регіон, що засвідчує відповідна документація ООН. “Зовнішня імперія” СРСР визначалася на Заході як “Східна Європа”. Термін “Центрально-Східна Європа” видався компромісним, був штучним інтелектуальним продуктом спочатку “холодної війни”, потім – розширення Європейського Союзу на схід. У зв’язку з цим британський історик Тімоті Гартон Еш стверджував: “Скажи мені, якою є твоя Центрально-Східна Європа, і я скажу тобі, хто ти” [1, с. 11].

Утім, знаходячись від найдавнішого часу на перехресті цивілізаційних впливів між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем, цей геополітичний та історико-культурний регіон європейського континенту, що сформувався в добу переселення народів у IV–IX ст. та під впливом Візантійської і Каролінгської (потім Германської та Російської) імперій, і за сучасною політичною мапою Європи включає такі країни як Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Югославія (Сербія і Чорногорія), Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Албанія, Греція, а також певною мірою Туреччину, протягом усього історичного розвитку зберігав особливі риси суспільно-політичних, релігійно-етнічних, соціально-економічних та духовно-культурних відносин, котрі відбивалися на усіх проявах соціального життя і менталітеті його народів, вносячи водночас оригінальні елементи у європейську цивілізацію. Тобто історичний регіон “Центрально-Східна Європа” як наукова категорія і сьогодні зберігає свою пізнавальну цінність і має усі підстави для самостійного вивчення як особливий регіон формування єдиної європейської цивілізації і може, і навіть повинна, зокрема, “застосовуватися до нових інтерпретацій українського минулого” [2, с. 9]. Однак у радянській історичній традиції мова йшла спочатку про країни “народної демократії”, потім про європейські соціалістичні країни або країни так званої “соціалістичної співдружності”. Проте ці термінологічні дискусії не скасовували імперативного геополітичного факту, розтлумаченого американським геополітиком Хелфордом Джоном Маккіндером, який доводив: “Хто володіє Центральною Європою, той володіє Євразією, а хто володіє Євразією, той володіє світом” [3, с. 421].

Зазначене твердження стало відправною точкою для конфронтаційного ідеологічного дискурсу науковців СРСР і Заходу у роки “холодної війни”. В СРСР дослідження проблем країн, які після Другої світової війни потрапили до радянської сфери впливу у Центрально-Східній Європі, мало й прагматичний зміст вироблення практичних рекомендацій для втілення радянської політики. Хоча, звичайно, радянська історіографія новітньої історії країн Центрально-Східної Європи була ідеологічно гомогенною та мала єдиний концептуально-методологічний зміст.

З метою вивчення актуальних проблем історії країн Центральної та Південно-Східної Європи, які були визволені Червоною армією від німецької окупації і розпочали за радянською “допомогою” й зразком “будівництво основ соціалізму”, у Москві 1947 р. було створено Інститут слов'янознавства АН СРСР. З моменту свого заснування ця академічна установа спеціалізувалася переважно на комплексному вивченні історії, культури, літератури і мов зарубіжних слов'янських народів і з часом набула великого досвіду в цій галузі й стала провідною славістичною організацією СРСР, а згодом Росії. На той час невеликою була кількість університетських кафедр, які займалися проблемами всесвітньої історії. Окрім Москви та Ленінграда, вони існували у периферійних університетах в Казані, Пермі, Томську, Києві. Намагання розвинути різні напрями всесвітньої історії наштовхувалися на небажання керівників АН СРСР позбутися традиційної монополії на цю галузь. Республіканські історичні установи, як вважали у Москві, мали досліджувати історію відповідних республік, та й то переважно в контексті “боротьби за встановлення й зміцнення радянської влади”. Це фактично прирікало історичні дослідження в союзних республіках, у тому числі в Україні, на провінціалізм. Однак практичні потреби вироблення радянської політики у Східній Європі вимагали адекватного наукового супроводу, зокрема з метою “глибокого вивчення закономірностей становлення і розвитку світової системи соціалізму, історії зарубіжних соціалістичних країн та їх спільного досвіду в будівництві нового життя, формування й удосконалення нових, соціалістичних міжнародних відносин” [4, с. 169]. Тому виникнення нових відповідних наукових структур за межами Москви та Ленінграда було, як тоді казали, вимогою часу. Тим паче нагальною ця потреба була для радянської України, яка безпосередньо межувала з країнами соціалістичного табору.

Наукові дослідження проблем новітньої історії країн Центральної та Східної Європи були започатковані в Інституті історії Академії наук Української РСР наприкінці 1940-х років. Вже 1947 р. в структурі інституту працювали відділ загальної історії і історії слов'ян та відділ історії міжнародних відносин. 1949 р. перший було перейменовано на відділ історії країн народної демократії, 1963 р. він увійшов до складу відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1965 р. – отримав назву відділу історії зарубіжних соціалістичних країн, 1985 р. – історії та міжнародних відносин соціалістичних країн, 1988 р. – історії міжнародних зв'язків України, 1996 р. – всесвітньої історії і міжнародних відносин і, нарешті, 2012 р. – на 65-му році свого існування, у зв'язку зі створенням Інституту всесвітньої історії НАН України, був перейменований у відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України [5, с. 138–145]. Але, незважаючи на багаторазові, подекуди формальні й кон'юнктурні зміни назви відділу, важливим напрямом науково-дослідницької діяльності його співробітників залишалися актуальні питання новітньої історії та міжнародних відносин країн Центрально-Східної Європи, які в контексті вітчизняної історії вивчаються і сьогодні й тому важко погодитися з тезою про те, що “переважна більшість українських істориків стоїть осторонь дискусій про Центральну Європу” [1, с. 19].

Зрозуміло, що за ці 65 років, як і будь-яка наукова структура, співробітники відділу змінювали пріоритети своїх досліджень, але вони завжди носили міждисциплінарний характер (всесвітня історія, історія України, міжнародні відносини) і відповідали суспільним потребам. Загалом ознайомлення з науковим доробком співробітників відділу дає підстави виділити декілька періодів у розвитку історіографії проблем дослідження новітньої історії країн Центрально-Східної Європи.

Перший період – від кінця 1940-х рр. до середини 1960-х рр. – був пов’язаний насамперед із непростим перехідним періодом від сталінізму до “відлиги”. Звичайно, й у ці часи історик був активним творцем наукової проблеми, яку він досліджує. Тому будь-яка історична концепція або теорія має релятивний характер. Утім, історик не може бути вільним від цінностей культури, політичної ситуації, в рамках яких він живе й працює. За радянських часів важко було звільнити дослідження історії від впливу домінуючих тоді суспільно-політичних цінностей та монополії офіційної ідеології. Для української академічної історіографії характерною в ті часи була “радянська за формою та національна за змістом” практика історіописання. Зокрема, в умовах ідеологічного протистояння доби “холодної війни” справжнім полем битви стала історія слов’янських народів, балканських країн, а також російська та радянська історія.

Аналіз становища у східноєвропейських сусідів УРСР був на той час особливо актуальним. Однак історія була у ті часи додатком до політичної пропаганди. Не випадково перші дослідження науковців відділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР у співдружності з істориками вузів республіки присвячені міжнародному значенню “Великої жовтневої соціалістичної революції”, її впливу на розвиток революційного руху в зарубіжних країнах, виконанню “інтернаціональної місії” Червоної армії в роки Другої світової війни – звільненню народів Європи від фашизму, втіленню ідей “пролетарського інтернаціоналізму” в процесі народно-демократичних перетворень в країнах Центрально-Східної Європи і утворення світової соціалістичної системи та іншим подібним пріоритетним темам марксистської історіографії. Утім з часом їх увага зосередилася на більш конкретних проблемах внутрішньої історії держав цього європейського регіону, а також на розвитку історичних зв’язків й співробітництва з ними України.

1949–1960 рр. відділ історії країн народної демократії очолював тоді ще кандидат історичних наук Федір Павлович Шевченко (1914–1995) – згодом доктор історичних наук (1963), професор (1968), член-кореспондент АН УРСР (1969), один із провідних українських вчених-істориків, який “працював у надзвичайно широкому хронологічному і тематичному діапазоні історичної проблематики... (в цілому з-під пера історика вийшло друком майже 700 публікацій)” [6, с. 468–469]. Під його керівництвом у відділі були започатковані науково-дослідницькі теми з історії Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Югославії та інших країн Центрально-Східної Європи, налагоджена міжнародна наукова співпраця. Відділ тісно співпрацював з Інститутом слов’янознавства АН СРСР, спільно з яким, наприклад, 26 травня 1952 року відбулося розширене засідання, присвячене обговоренню рукописів нарисів “История Польши” та “История Болгарии”. Із розвитком досліджень із всесвітньої історії в Україні 1954 р. Вченої раді Інституту історії було надано право приймати до розгляду кандидатські дисертації й присуджувати на основі захисту науковий ступінь кандидата історичних наук зі спеціальності “Всесвітня історія”. В тому ж році молодший науковий співробітник відділу історії країн народної демократії І. А. Петерс першим захистив кандидатську дисертацію із цієї спеціальності [7, с. 244–245].

Федір Шевченко неодноразово наголошував на тому, що Інститут історії має перетворитися на потужний науково-дослідницький і координаційний центр широкого профілю, де б розроблялися проблеми теорії і всесвітньої історії. Особливого значення керівник відділу надавав розвитку міжнародних наукових зв’язків українських істориків, зокрема координації роботи з вченими країн народної демократії: “Вивчення історії України без вивчення історії Польщі неможливо і так само ряд проблем, які стосуються України повинні розроблятися в координації з роботами в Польщі, – стверджував він, наприклад, на засіданні Вченої ради інституту 24 лютого 1958 р. – Ми... навіть не використовуємо того досвіду, який зараз в Польській республіці є. Ми не можемо вивчати далі історію України без історії Молдавії, Чехословаччини, Угорщини. Треба добиватись нам випуску одного збірника українсько-угорського, українсько-польського тощо та притягнути до цієї справи істориків наших та інших” [8, с. 514–515]. І вже 1964 р. побачив світ збірник статей “Українсько-угорські історичні зв’язки” за редакцією Ф. П. Шевченка.

З іменем Ф. П. Шевченка пов'язані витoki традицій славістичних студій відділу, передусім досліджень місця й ролі України в історії міжслов'янських зв'язків. У своїй статті “О состоянии изучения связей украинского народа с другими народами” (1959) учений наголошував: “Общность происхождения, языковое родство, никогда не прекращавшиеся политические, экономические и культурные связи между славянскими народами способствовали тому, что в их среде никогда не угасали идеи единения и дружбы. Изучение истории любого славянского народа без его взаимосвязей и взаимовлияния с другими славянскими народами невозможно и ненаучно, это касается и истории украинского народа, [которая] тесно переплетается с историей русского, белорусского, польского, чешского и всех других славянских народов” [8, с. 519–520].

Славістичні студії традиційно посідали вагоме місце у творчому доробку самого Ф. П. Шевченка. Результатом багатолітніх досліджень ученого з історії українсько-російських взаємин стала публікація 1959 р. монографії “Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.”, на базі якої він 1963 р. захистив докторську дисертацію. Багато уваги вчений приділяв проблемам історичних зв'язків українців із зарубіжними слов'янами, про що свідчать його публікації: “Серби і болгари в українському козацькому війську XVII–XVIII ст.” // “Питання історії та культури слов'ян”. – К., 1963; “Югослави в партизанських загонах на Україні в роки Великої Вітчизняної війни” // “Історичні зв'язки слов'янських народів”. – К., 1963; “Сторінки українсько-чорногорських зв'язків у XVIII ст.” // “Тези доповідей VI української славістичної конференції”. – Чернівці, 1964 та ін. У вересні 1963 року на V Міжнародному з'їзді славістів у Софії Ф. П. Шевченко виступив з доповіддю “Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVI–XVIII ст.”, що була опублікована окремою брошурою у видавництві АН УРСР.

Федір Шевченко здійснював потужну науково-редакційну роботу в галузі історії країн Центрально-Східної і Південної Європи. Зокрема, він був членом редколегії збірника документів “Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трёх томах”. – М., 1953; збірника статей до V Міжнародного конгресу славістів “Історичні зв'язки слов'янських народів”. – К., 1963; “Славістичного збірника”. – К., 1963 тощо. Вчений завжди тримав руку на пульсі подій, що відбувалися в науковому житті зарубіжних слов'янських країн. Так, 1963 року в третьому випуску збірника “Міжслов'янські літературні взаємини” він опублікував рецензію на книгу М. Неврли “Т. Н. Ševčenko, revolučný básnik Ukrajiny” (Братислава, 1960), в якій проілюстровано широку популярність творчості Кобзаря у Чехії та Словаччині. На сторінках “Українського історичного журналу”, першим головним редактором якого став Ф. П. Шевченко (1957–1972), публікувалися його рецензії на дослідження польських колег: Владислава А. Серчика “Koliszczyzna”. – Kraków, 1968 (УІЖ, 1968, № 12); Єжі Льовеля “Polska, jakiej nie znamy. Zbiór reportaży o mniejszościach narodowych”. – Kraków, 1970 (УІЖ, 1971, № 2); Лешека Подгородецького “Zarys dziejów Ukrainy”. – Warszawa, 1976, t. I–II (УІЖ, 1978, № 5); а також рецензія на видання Ягеллонського університету – збірник праць за редакцією Мечислава Карася і Антонія Подрази “Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość”. – Kraków, 1970 (УІЖ, 1971, № 11). До речі, саме з ініціативи головного редактора вже з перших номерів “Українського історичного журналу” в ньому було відкрито дві спеціальні рубрики із всесвітньої історії – “Українці за кордоном” та “Історія зарубіжних країн”, в яких друкувалися статті як співробітників відділу історії країн народної демократії, так і вчених з інших наукових установ та навчальних закладів України та зарубіжних країн. Загалом за перші десять років існування “Українського історичного журналу” на його сторінках було опубліковано близько 100 наукових статей із всесвітньої історії, переважна більшість з яких стосувалася історії країн Центрально-Східної Європи [9, с. 168].

Наукові дослідження Ф. Шевченка виходили друком у Польщі, Румунії, Угорщині, Німеччині, Чехословаччині, Болгарії. На думку О. Апанович, саме через визнання вченого у світовому науковому співтоваристві його не наважилися звільнити з Інституту історії АН

УРСР у часи ганебних переслідувань української інтелігенції, що розпочалися 1972 р. [10, с. 135].

У відділі історії країн народної демократії в кінці 1940-х – на початку 1960-х років починали свою наукову діяльність такі згодом відомі фахівці з новітньої історії країн Центрально-Східної Європи як Іван Федорович Євсєєв (1912–1973), Всеволод Іванович Клоков (1917–2004), Ірина Миколаївна Мельникова (1918–2010), Ігор Андріанович Петерс (1923–1990), Павло Михайлович Калениченко (1923–1983), Станіслав Максимович Пархомчук (1925–1975), Іван Маркович Кулинич (1924–2002), Павло Степанович Сохань (1926 р. н.), Іван Тимофійович Лісевич (1928–2003) та ін.

Зокрема, у Польщі й Чехословаччині широку відомість здобули наукові праці І. Євсєєва – з 1954 р. наукового співробітника, а 1960–1963 рр. завідувача відділу історії країн народної демократії. 1951 року вчений захистив кандидатську дисертацію: “Народні комітети Закарпатської України (1944–1945)”, а 1966 року – докторську дисертацію “Співробітництво Української ССР і Польської Народної Республіки (1944–1960 рр.)”, які вийшли друком окремими монографіями. 1956 року також в Празі була опублікована монографія І. Євсєєва “З історії Закарпатської України”. Активну участь вчений брав у підготовці ряду колективних монографій, зокрема “Украинская ССР и зарубежные социалистические страны” (К., 1965) та ін.

З 1955 р. у відділі історії країн народної демократії працював, а у 1963–1965 рр. очолював відділ нової і новітньої історії зарубіжних країн Герой Радянського Союзу В. І. Клоков – дослідник історії Другої світової війни, європейського руху Опору (в тому числі чехо-словацького), згодом автор понад 400 праць, член-кореспондент АН УРСР (1978 р.). Працюючи у відділі, він у 1962 р. захистив докторську дисертацію “Боротьба народів слов'янських країн проти німецько-фашистських загарбників”, яка була першою узагальнюючою працею в історіографії того часу з цієї проблематики.

Розвитку славістичних досліджень в Україні, зміцненню міжслов'янської наукової співпраці сприяла невтомна науково-організаційна діяльність І. Мельникової. Після захисту у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка кандидатської дисертації на тему “Політика російського уряду по відношенню до України в 1725–1740 рр.” (1946) вона впродовж 1947–1957 років працювала в Інституті слов'янознавства АН СРСР, де власне і відбулося її професійне становлення як ученого-славіста. І. Мельникова стала першим ученим секретарем інституту й входила до складу редколегії “Учёных записок Института славяноведения”. Саме в цей час вона захопилася дослідженням історії Закарпаття в контексті розвитку Угорської та Чехословацької держав. Від 1957 року і до останніх днів життя творчий шлях Ірини Миколаївни був пов'язаний з Інститутом історії АН УРСР (з 1990 р. – Інститутом історії України НАН України). 1961 року І. М. Мельникова захистила докторську дисертацію на тему “Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму в 1924–1929 рр.”, джерельну базу якої склали вперше введені до наукового обігу документи з архівів Києва, Москви, Ужгорода, Братислави, Праги. Матеріали дисертації лягли в основу індивідуальної монографії вченої “Классовая борьба в Чехословакии в 1924–1929 гг.” (М., 1962), що справила значний вплив на подальший розвиток вітчизняної історіографії, оскільки за її прикладом почали з'являтися аналогічні дослідження з новітньої історії країн Центрально-Східної і Південної Європи. Загалом член-кореспондент АН УРСР (1973 р.) І. Мельникова опублікувала понад 200 наукових праць, брала активну участь у виконанні колективних досліджень, була співавтором, головним редактором і членом редколегій таких фундаментальних студій, як “История Чехословакии”. – М., 1960; “Украинская ССР и зарубежные социалистические страны”. – К., 1965 та ін. [11].

Вагомий внесок у розвиток славістичних студій, досліджень історії міжнародних відносин зробив аспірант (1949–1952 рр.), згодом науковий співробітник відділу І. Петерс. До сфери наукових інтересів ученого належали проблеми новітньої історії країн Східної Європи, передусім Чехословаччини, й історії радянсько-чехословацьких відносин, що стали

предметом його кандидатської дисертації “Історична роль Радянського Союзу у визволенні Чехословаччини від німецько-фашистських загарбників” (1954) та докторської дисертації “Чехословацько-радянські відносини (1918–1938 рр.)” (1968), а також монографій: “Співдружність чехословацького і радянського народів у боротьбі проти фашизму в роки Другої світової війни”. – К., 1959; “Економічне співробітництво Української РСР з країнами соціалізму”. – К., 1965 (у співавт.); “Чехословацько-советские отношения (1918–1934)”. – К., 1965 та ін.

До плеяди творців традицій славістичних досліджень Інституту історії належить П. М. Калениченко – випускник аспірантури 1954 р., науковий співробітник відділу історії країн народної демократії. Найяскравішою гранню його дослідницької діяльності стала полоністика й історія українсько-польських відносин, з актуальних питань яких він опублікував близько 250 наукових праць, серед яких виділяється його книга “1000-ліття Польської держави” (К., 1966). 1956 р. під науковим керівництвом Ф. Шевченка він захистив кандидатську дисертацію на тему “Прогресивна польська еміграція в СРСР в роки Другої світової війни”, а 1970 р. – докторську дисертацію на тему “Великий Жовтень і революційна боротьба польських трудящих (1917–1920 рр.)”.

Плідною була діяльність П. М. Калениченка на редакційно-видавничій ниві. Упродовж 1957–1971 років він працював заступником головного редактора, а у 1972–1979 роках – головним редактором “Українського історичного журналу”. “Не легко, ой як не легко, було Павлові Михайловичу обіймати посаду головного редактора “Українського історичного журналу”, – згадував академік НАН України П. Т. Тронько. – Припинення, що пережив член-кореспондент АН УРСР Федір Шевченко, позбавлення умов для нормальної роботи Олени Апанович, Олени Компан, Михайла Брайчевського, Ярослава Дзири, працівників ряду інших академічних установ – усе це змусило П. М. Калениченка маневрувати між вимогами вищого політичного керівництва республіки, що поставило видання журналу під свій особистий контроль, і необхідністю публікації матеріалів, роками зібраних і узагальнених українськими істориками” [12, с. 114–115]. Серед цих матеріалів особливою підтримкою головного редактора користувалися статті із всесвітньої історії, зокрема новітньої історії країн Центрально-Східної Європи. Не випадково саме в 1970-і роки журналом було надруковано найбільше матеріалів з історії зарубіжних країн і міжнародних зв’язків (близько 500), що пояснюється також тою обставиною, що це роки активної реалізації нового зовнішньополітичного курсу СРСР на основі “принципу пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму”, тобто сприяння на міжнародній арені “прогресивним силам” та “розрядці міжнародної напруги” [9, с. 170].

З 1957 по 1970 рр. у відділі історії країн народної демократії працював С. Пархомчук, який 1956 р. захистив кандидатську дисертацію “Роль Радянського Союзу у боротьбі румунського народу за звільнення від фашистського ярма і встановлення народно-демократичного ладу у Румунії (1941–1945 рр.)”, а у 1965 р. докторську дисертацію “Революційна боротьба румунських трудящих за розвиток країни по демократичному шляху, за мир і дружні відносини з СРСР”. Своїми науковими працями, зокрема монографічними дослідженнями “Румунський народ у боротьбі за соціалізм” (1959), “Народження нової Румунії. Антифашистський рух і перемога народної демократії в Румунії (1941–1945 рр.)” (1961), “Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії (1917–1921)” (1967) С. Пархомчук сприяв становленню румунології в Інституті історії АН УРСР. 1970 р. він очолив новостворений відділ історії країн зарубіжного Сходу, публікації якого поклали початок відродженню й розвитку орієнталістики в Україні.

Аспірантуру Інституту історії АН УРСР 1957 р. закінчив І. М. Кулинич, який з того часу до останніх днів свого життя працював у відділі, опублікувавши понад 350 праць з історії міжнародних відносин, країн Центрально-Східної Європи та Німеччини. 1958 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему “Становище і боротьба робітничого класу Болгарії на початку ХХ ст. (1907–1912 рр.)”. 1959 р. вийшла друком перша монографія вченого “Революційна діяльність німецької комуністичної групи “Спартак” на Україні

(1918–1919 рр.), яка 1961 р. була перевидана німецькою мовою в НДР, а 1963 р. І. М. Кулинич опублікував монографію “Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914)”, яка склала основу його докторської дисертації. 1966 р. надрукована інша книга вченого – “Економічні та культурні зв’язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою”, а 1969 р. ще одна оригінальна праця, яка отримала високу оцінку спеціалістів – “Українсько-німецькі історичні зв’язки”. Як підкреслив у передмові до неї віце-президент АН УРСР академік І. К. Білодід, “немає сумніву, що книга І. Кулинича буде схвально зустрінута, як у нас на Батьківщині, так і за її межами. Вона сприятиме дальшому зміцненню дружби між українським та німецьким народами” [13, с. 7]. Своїми ґрунтовними дослідженнями І. Кулинич у 1960-і роки заклав підвалини вітчизняної історичної германістики.

1961 р. до аспірантури відділу історії країн народної демократії вступив П. Сохань, а вже наступного року в академічному видавництві “Наукова думка” вийшла з друку його перша монографія “Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова”. Дана робота отримала багато схвальних рецензій, що друкувалися на сторінках радянських, болгарських і навіть югославських наукових видань. 1963 р. з цієї теми П. Сохань захистив кандидатську дисертацію (науковий керівник – к. і. н. Ф. Шевченко) і далі продовжував плідно розробляти актуальні питання новітньої історії Болгарії та українсько-болгарських відносин, створивши власну наукову школу істориків-болгаристів. Характерною рисою наукових пошуків П. С. Соханя, як і більшості співробітників відділу, було використання великої кількості оригінальних джерел, насамперед зарубіжних. Аналізуючи його праці, віце-президент Болгарської академії наук академік Н. Тодоров писав: “У кожній своїй роботі професор Сохань вводить у науковий обіг ряд щойно відкритих документів болгарських і радянських архівів. Як важливе джерело він уміло використовує безліч матеріалів болгарської і радянської преси, критично і плідно залучає радянську, болгарську й іноземну літературу... Його висновки, оцінки й узагальнення багато документовані, науково витримані і переконливі” [14, с. 15–16].

У 1963 р. вступив до аспірантури відділу І. Лісевич, який наступного року під науковим керівництвом І. Мельникової захистив кандидатську дисертацію на тему “Співробітництво Радянської України і Румунії в галузі науки і культури (1945–1964 рр.)”. Згодом І. Лісевич став автором численних наукових праць, присвячених історії Польщі й польсько-українських взаємин. В кінці 1950-х – на початку 1960-х років у відділі історії країн народної демократії також починали свій шлях у науку майбутні фахівці з історії зарубіжних соціалістичних країн В. Павелко, М. Знаменська, В. Павленко та деякі інші історики.

Повоєнне десятиліття було відзначено великою кількістю проведених наукових сесій, конференцій, дискусій та нарад, в тому числі й міжнародних, активну участь в яких брали співробітники відділу історії країн народної демократії. Примітним явищем стали візити в Інститут історії АН УРСР закордонних істориків, передусім з “країн народної демократії” – Болгарії, Польщі, Угорщини, Чехословаччини. Зокрема, у 1961 р. гостями Інституту були декан філософсько-історичного факультету Софійського університету проф. Дмитро Ангелов, директор Чехословацько-Радянського інституту (м. Братислава) Йозеф Грозієнчик, завідувач відділу загальної історії Інституту історії Чехословацької Академії наук Іржі Кржижек [15, с. 153–154]. Натомість й провідні співробітники Інституту (Ф. Шевченко, І. Євсєєв, П. Калениченко, В. Клоков, С. Пархомчук, І. Петерс, І. Мельникова, П. Сохань та ін.) дістали можливість брати участь у закордонних міжнародних конференціях та виїжджати в зарубіжні країни соціалізму для роботи в архівах та бібліотеках. Наприклад, у 1957 р. в Чехословаччині протягом місяця перебував к. і. н., Герой Радянського Союзу В. Клоков, який знайомився з архівними матеріалами про збройну боротьбу чехів і словаків проти німецько-фашистських загарбників у роки Другої світової війни, а к. і. н. П. Калениченко і к. ю. н. І. Євсєєв перебували в науковому відрядженні в ПНР, де упродовж місяця працювали в польських архівах над матеріалами для своїх планових тем і докторських дисертацій [16, с. 152]. У 1958 р. в Бухаресті проходила спільна наукова сесія румунських і радянських

істориків, в роботі якої взяв участь к. і. н. Ф. Шевченко, який виступив з доповіддю “Участь румунів у партизанському русі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу” [17, с. 159–160]. У 1959 р. для участі в міжнародних конференціях та наукових з’їздах і роботи в зарубіжних архівах до Братислави, Праги і Бухаресту виїжджали наукові співробітники відділу історії країн народної демократії В. Клоков, І. Петерс, І. Мельникова та С. Пархомчук [18, с. 167], що сприяло налагодженню зарубіжних зв’язків Інституту історії АН УРСР.

Отже, у період діяльності відділу історії країн народної демократії (з 1963 р. – відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн) в Інституті історії АН УРСР були започатковані й закладені досить міцні підвалини історичних досліджень зі всесвітньої історії, зокрема з полоністики, богемістики, германістики, болгаристики та румунології, а також з історії міжнародних відносин та історичних зв’язків і співробітництва України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Комплексному дослідженню останньої проблеми, наприклад, поклало початок видання 1965 р. узагальнюючої, присвяченої всебічним зв’язкам УРСР із зарубіжними країнами соціалізму у два перші повоєнні десятиріччя (1945–1965) колективної монографії “Украинская ССР и зарубежные социалистические страны”, оригінальність якої полягала насамперед у тому, що на прикладі України було вперше у радянській історіографії широко, із залученням нових документальних зарубіжних матеріалів показано участь союзних республік у співробітництві Радянського Союзу з країнами соціалізму. І хоча науковий доробок співробітників відділу, згідно їх тематики, містить досить високий відсоток заідеологізованості, він у своїй більшості й нині становить безперечний інтерес й історіографічну цінність, насамперед завдяки оригінальній джерельній базі виконаних досліджень.

Другий період – від середини 1960-х до кінця 1980-х рр. – в історії відділу був епохою Ірини Миколаївни Мельникової – доктора історичних наук (1961), професора (1967), члена-кореспондента АН УРСР (1973), яка з 1965 р. очолювала відділ історії зарубіжних соціалістичних країн, а з 1985 по 1988 рр. – відділ історії та міжнародних відносин соціалістичних країн. 1968 р. за ініціативою І. Мельникової було утворено Ужгородський та Чернівецький відділи Інституту історії АН УРСР, які були зорієнтовані на вивчення новітньої історії сусідніх країн – відповідно Чехословаччини та Угорщини і Румунії.

Тоді, в часи так званого “радянського застою”, ще домінувало оптимістичне бачення комуністичного майбутнього. Хід історії “передбачався” на основі марксистсько-ленінського методологічного арсеналу, який К. Поппер розкритикував у праці “Злиденність історизму” (1957), яка зі зрозумілих причин тоді була недоступна гуманітаріям СРСР. Адже фактично причини історичних подій виводилися з їхніх наслідків [19, с. 16]. Об’єктом дослідження були переважно колективістські форми суспільного устрою, суттю яких є віра в можливість перетворень суспільства на засадах тотальної політичної практики. Марксистська традиція породила різні моделі народної, соціалістичної демократії. Термін “демократія” при цьому означає соціальну рівність, досягнуту за рахунок націоналізації власності. Суспільства в регіоні вирізнялися централізованою політичною системою, плановою економікою на основі обмеження приватної власності, домінуванням офіційної партійно-державної ідеології. Інтегрований Радою Економічної Взаємодопомоги та Організацією Варшавського договору регіон Східної Європи Європейська економічна комісія ООН, наприклад, здійснюючи систематичне збирання статистичної інформації про цей регіон, розглядала як відособлену статистичну одиницю. В радянській історіографії у висвітленні розвитку країн регіону в повоєнний період переважало позитивістське описання фактів. Висувалися гіпотези, ставилися та вирішувалися наукові проблеми. Як і у випадку формування радянської зони впливу у Східній Європі, так і на етапі його занепаду та руйнації, кожне суспільство в регіоні здійснювало свої специфічні зміни економічних, політичних і культурних структур. Але порівняльний аналіз цих змін завжди приводив дослідників до висновку, що ці специфічні зміни все одно мають чимало спільних характеристик у початкових умовах реформ, у їхньому перебігу та закономірних результатах.

Марксистсько-ленінська теорія в цей час розглядала суспільства східноєвропейських країн винятково з класових позицій, трактуючи аналогічним чином й демократію як політичний устрій, який захищає інтереси домінуючого класу. Особливістю “соціалістичної демократії” в країнах Східної Європи стало її поєднання з “історичною місією” робітничого класу як найбільш прогресивної та організованої сили суспільства. Тому, принаймні в теорії, на першому етапі побудови “соціалістичної демократії” передбачена диктатура пролетаріату, яка має відживати по мірі наростання соціальної однорідності суспільства та “природного” злиття інтересів різних класів і соціальних груп у єдину волю народу. Основною особливістю “соціалістичної демократії” стало заперечення приватної власності та автономії особистості. Політична система, навіть у випадках формального збереження багатопартійної системи, заперечувала існування позасистемної опозиції. Реальна влада зрештою була зосереджена в руках правлячої комуністичної еліти, позбавленої суспільного контролю. Утім, такі ідеологічні рефлексії тоді були не на часі для академічних радянських істориків, які жили й працювали у своєму часі, тож не могли уникнути тодішньої духовної ситуації.

Головним напрямом досліджень у відділі стало вивчення ролі та місця Української РСР у системі співпраці СРСР із країнами соціалістичної співдружності, започаткованим 1965 р. публікацією вже згадуваної колективної монографії “Украинская ССР и зарубежные социалистические страны”. 1974 р. вийшла в світ ще одна колективна монографія “На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами”, яка довела досліджуваний хронологічний період до 1970 року. Авторів цієї праці І. Мельникову, І. Кулиничу, П. Соханя було удостоєно премії Академії наук УРСР ім. Д. Мануїльського.

Кінець 1960-х – 1970-і рр. визначався процесом поступового підвищення наукової кваліфікації провідних співробітників відділу. У буреломному для європейської історії 1968 р. І. Петерс захистив докторську дисертацію “Чехословацько-радянські відносини 1918–1938 рр.”. Того ж року В. Павленко захистила кандидатську дисертацію “Співробітництво Радянської України і Чехословацької Соціалістичної республіки в галузі культури (1945–1965 рр.)” (науковий керівник І. Мельникова). 1970 р. І. Кулинич захистив докторську дисертацію “Загарбницька політика німецького імперіалізму щодо України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.”. Хунгарістика була представлена у дисертаційній праці Б. Лукача “Зміцнення союзу робітничого класу і селянства в процесі будівництва соціалізму в Угорщині (1957–1965)”, захищеної 1971 р. під науковим керівництвом І. Мельникової. 1973 р. П. С. Сохань захистив докторську дисертацію “Економічне, науково-технічне та культурне співробітництво СРСР і НРБ та участь в ньому Української РСР (1944–1970 рр.)”. 1975 р. під його науковим керівництвом кандидатську дисертацію “Солідарність трудящих Радянської України з революційною боротьбою робітників і селян Болгарії, 1923–1934 рр.” захистила В. В. Павленко. Також увага приділялася питанням розвитку так званої народної дипломатії, що було віддзеркалено у дисертаційних працях М. В. Знаменської – “Діяльність громадських організацій Української РСР по зміцненню дружби і співробітництва з європейськими соціалістичними країнами” (1971 р., науковий керівник І. Мельникова) та Є. Є. Роя – “Діяльність трудящих України по встановленню інтернаціональних зв’язків із громадськістю зарубіжних споріднених міст (друга половина 50-х – перша половина 70-х рр.)” (1978 р., науковий керівник П. Сохань). З історії повоєнного розвитку зарубіжних соціалістичних країн захистили кандидатські дисертації С. Віднянський – “Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині та підвищення його ролі в суспільно-політичному житті країни (1969–1975 рр.)” (1977 р., науковий керівник І. Мельникова), О. Петров – “Політичне, економічне і науково-технічне співробітництво Народної Республіки Болгарії і Польської Народної Республіки у 1966–1975 рр.” (1980 р., науковий керівник П. Сохань), Е. Кучменко – “Будівництво соціалізму у болгарському селі і роль в ньому радянсько-болгарського співробітництва (кінець 50-х – перша половина 70-х років” (1980 р., науковий керівник П. Сохань) та ін.

Проблематика захищених в цей період дисертаційних досліджень наукових співробітників відділу історії зарубіжних соціалістичних країн і опублікованих ними індивідуальних та колективних монографій свідчить про розширення хронологічних, країнознавчих та тематичних рамок науково-дослідницької роботи відділу. 1977 р., наприклад, була надрукована велика колективна праця співробітників відділу “За дружбу з країною Великого Жовтня”, предметом дослідження в якій вперше в радянській історіографії стала діяльність масових громадських організацій – спілок і товариств дружби й культурного співробітництва з СРСР у Болгарії, Угорщині, НДР, Польщі, Румунії, Чехословаччині, Югославії, їх соціальні функції, основні напрями й форми діяльності та місце в суспільно-політичному житті європейських соціалістичних країн. А вивченню й узагальненню майже двадцятип’ятирічного досвіду розвитку руху поріднених міст і областей соціалістичних країн і участі в ньому громадськості України була присвячена інша колективна монографія – “Породненные социалистическим интернационализмом”, що побачила світ у 1980 р. і була першим в СРСР комплексним дослідженням з цієї тематики.

Наукова розробка актуальних у той період проблем історії і міжнародних відносин соціалістичних країн здійснювалась відділом у співробітництві з вченими інших установ України, істориками Москви, Мінська, Вільнюса, Кишинєва, а також зарубіжних соціалістичних країн. 1967 року на базі відділу було створено Наукову координаційну раду АН УРСР із питань історії європейських соціалістичних країн (голова – І. Мельникова), яка до кінця 1980-х років тісно співпрацювала з понад 150 істориками академічних наукових установ та вишів України – фахівців у галузі історії зарубіжних країн соціалізму і розвитку світової системи соціалізму. Окрім того, у відділі проходили наукове стажування чимало істориків із різних регіонів України, що сприяло підготовці та успішному захисту ними кандидатських і докторських дисертацій із всесвітньої історії. Серед них, наприклад, успішно захистили докторські дисертації І. Гранчак, В. Худанич та Г. Шманько з Ужгорода, В. Чугайов, М. Швагуляк та Л. Зашкільняк зі Львова, А. Зав’ялов з Дніпропетровська, М. Дихан з Одеси, М. Алексієвець з Тернополя, П. Брицький з Чернівців, В. Колесник із Луцька та деякі інші науковці. Своєю чергою, співробітники відділу стажувалися або виїжджали на консультації в академічні установи історичного профілю до Москви, здійснювали наукові відрядження до зарубіжних країн соціалізму.

Координації зусиль науковців у дослідженні актуальних проблем новітньої історії країн Центрально-Східної Європи сприяв міжвідомчий науковий збірник “Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн” (відповідальний редактор – чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова), який видавався відділом історії зарубіжних соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР у 1975–1989 рр. (вийшло 15 випусків) і був на той час чи не єдиним в Україні періодичним науковим виданням з всесвітньої історії, добре відомим і за кордоном.

У 1980-і рр. домінуючою стала тенденція до самовизначення національно-регіональних історіографічних шкіл у країнах Східної Європи. Історики УРСР були залучені до міжкультурних контактів у академічній спільноті. За пропозицією І. М. Мельникової до Плану багатостороннього співробітництва Академії наук УРСР і академій наук східноєвропейських держав на 1981–1985 рр. було включено тему “Історичні зв’язки України з країнами Центральної й Південно-Східної Європи”, у виконанні якої разом з українськими брали участь болгарські, угорські, німецькі, польські та чехословацькі вчені.

1983 р. у Києві відбувся IX Міжнародний з’їзд славістів, проведення якого співпало із загостренням ідеологічного протистояння в світі. Правда, й за цих умов співробітники відділу, які взяли активну участь у підготовці й проведенні з’їзду, дотримувалися класичного підходу до дослідження доступних архівних джерел, про що свідчать представлені ними на ньому теми доповідей: “Национальное и интернациональное в социалистических культурах славянских народов” (І. Мельникова і І. Кулинич), “Научно-техническая интеллигенция славянских стран: пути формирования, источники пополнения, место в современной структуре социалистического общества” (І. Петерс), а також підготовлений співробітниками

відділу до IX Міжнародного з'їзду славістів збірник наукових статей “Україна во взаимосвязях славянских народов”.

Помітними у цьому контексті стали також колективна монографія “Сотрудничество общественных организаций стран социализма” (К., 1983) та кандидатські дисертації В. М. Даниленка “Економічне й науково-технічне співробітництво СФРЮ з СРСР та іншими країнами-членами РЕВ (1964–1980 рр.)” і О. В. Шевченко “Радянсько-болгарське співробітництво в галузі підготовки кадрів спеціалістів (70-і рр.)”, захищені 1983 р. під науковим керівництвом П. Соханя.

Наступного 1984 р. чеський дисидент Мілан Кундера написав есе “Трагедія Центральної Європи” (Польщі, Угорщини й Чехословаччини), які є частиною “Західної Європи”, тимчасово поневоленої СРСР. Такі протилежні концептуальні оцінки новітнього історичного досвіду розвитку країн центральноєвропейського регіону стимулювали новий виток ідеологічної конфронтації.

Постала проблема доведення самостійності країн радянської сфери впливу, в тому числі й в міжнародних відносинах. Ця тенденція віддзеркалилася навіть на перейменуванні 1985 р. відділу історії зарубіжних соціалістичних країн на відділ історії та міжнародних відносин соціалістичних країн, а при ньому було створено сектор історії міжнародних зв'язків України на чолі з членом-кореспондентом АН УРСР П. Соханем. Насамперед було посилено країнознавчий напрям досліджень відділу, що віддзеркалилось на тематиці захищених його співробітниками дисертаційних праць. Зокрема, 1984 р. кандидатську дисертацію “Вдосконалення способу життя сільського населення Угорщини в період будівництва розвинутого соціалізму” під науковим керівництвом чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникової захистила Т. В. Клиненко. 1985 р. під її ж науковим керівництвом захистили кандидатські дисертації М. В. Грищенко – “Республіка Куба в ООН: позиція у вирішенні найважливіших міжнародних проблем (60-ті роки)” і Є. Клоков – “Країни соціалістичної співдружності в боротьбі за мир і безпеку народів (1970–1975 рр.)”, а також В. Репринцев – “Співробітництво СРСР і ПНР в галузі художньої культури (друга половина 50-х – 60-і роки)” (науковий керівник – чл.-кор. АН УРСР П. Сохань). 1988 р. кандидатські дисертації захистили: М. Тараненко – “Діяльність Румунії в ООН з політичних питань, 1955–1965 рр.” (науковий керівник – чл.-кор. АН УРСР І. Мельникова), Н. Кривець – “Внесок молоді у поглиблення економічного та науково-технічного співробітництва СРСР і НДР в умовах соціалістичної економічної інтеграції (1971–1985 рр.)” (науковий керівник – д.і.н. І. Кулинич), Т. Єременко – “Діяльність товариства польсько-радянської дружби та його зв'язки з громадськістю СРСР у 1970–1980-х рр.” (науковий керівник – чл.-кор. АН УРСР І. Мельникова), Н. Терентьєва – “Економічне, науково-технічне та культурне співробітництво СРСР та Греції (70-і – середина 80-х рр.)” (науковий керівник – чл.-кор. АН УРСР П. Сохань). 1989 р. під науковим керівництвом д.і.н. І. Кулинича захистили кандидатські дисертації С. К. Асатуров – “Німецька Демократична Республіка в політичному, економічному і науково-технічному співробітництві країн соціалістичного співтовариства (1971–1985)” і О. Горенко – “Досвід реалізації соціально-політичної стратегії НДР (1970–1985 рр.)”.

Поряд з країнознавчими дослідженнями у відділі продовжили традицію вивчення історії зв'язків та співробітництва України з країнами Східної Європи та Балкан. Відомими за межами України були тоді монографічні дослідження П. Соханя, присвячені історії українсько-болгарських зв'язків та ролі Болгарії в співдружності країн соціалізму, книги І. Кулинича, який зосередився на дослідженні історії та зовнішньої політики НДР, узагальнюючі праці за науковою редакцією І. Мельникової, серед яких на особливу увагу заслуговують колективні монографії “Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества” (К., 1987) і “Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества” (К., 1987), підготовлений спільно з чеськими та словацькими істориками збірник наукових праць “Украинско-чехословацкие интернациональные связи” (К., 1989) та спільний українсько-болгарський проект “Дорогами дружби: дослідження і спогади” (К., 1989), монографії М. Держалюка “Венгерские

интернационалисты в Великой Отечественной войне” (К., 1985), В. Павленко “Участь Української РСР у радянсько-болгарському співробітництві” (К., 1985), М. Варварцева “Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях (1-я половина XIX в.)” (К., 1986), О. Павлюченка “Россия и Сербия 1888–1903 гг. (дипломатические отношения, общественные связи)” (К., 1987), В. Даниленка і П. Соханя “Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма. 1945–1970” (К., 1988) і С. Віднянського “Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества” (К., 1989), в якій автор намагався відійти від застарілих стереотипів й спрощень у висвітленні складних процесів кризового розвитку країн соціалізму і яку рецензенти оцінили як “вклад у вивчення важливої теоретичної й практичної проблеми – інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя в сучасних умовах” і “своєрідної спроби у переломний період розвитку країн-членів РЕВ розкрити роль і місце робітничого класу цих країн у той час, коли нагромаджувалися складні сучасні проблеми, які почали розв’язуватися в процесі значних змін у державах Східної Європи” [20, с. 149–152].

Значний фактичний матеріал з історії взаємин країн Центрально-Східної Європи у післявоєнний період містять також підготовлені у 1980-і роки співробітниками відділу історичні хроніки найважливіших подій розвитку дружби й співробітництва СРСР і ряду країн соціалізму, зокрема літописи радянсько-болгарських, радянсько-польських, радянсько-угорських, радянсько-чехословцьких відносин.

У цілому, опубліковані у другій половині 1960-х – 1980-і рр. співробітниками відділу праці, незважаючи на їх надмірну заідеологізованість й прокомуністичну спрямованість, притаманну в ті часи усій радянській історіографії, стали основою певних наукових концепцій, серйозних узагальнень щодо ролі історичних традицій у взаєминах між народами Центрально-Східної Європи для сучасності та особливостей участі окремих республік СРСР, зокрема України, у міжнародних відносинах, а головне – підготували ґрунт для подальшого поглибленого вивчення питань всесвітньої історії та міжнародних відносин в Україні. Зокрема, науковий заділ цього періоду і професійний кадровий потенціал відділу свідчив про формування у ньому потужного країнознавчого напрямку досліджень, який був реалізований вже в незалежній Українській державі.

Із проголошенням незалежності України і реформуванням суспільно-політичних відносин у молодій державі перед українськими істориками постало складне завдання визначення перспективної проблематики і оновлення методологічної складової історичних досліджень, зокрема в галузі вітчизняної історії, в тому числі історії міжнародних зв’язків України й українського народу, їх місця та ролі в європейській історії і у всесвітньо-історичному процесі в цілому. Мова йшла не лише про “нове бачення” історії України, але й про інтеграцію історії України у всесвітню історію і розвиток досліджень власне із всесвітньої історії, зокрема з історії зарубіжних країн, до складу яких входили українські землі, а також участь України в міжнародних відносинах, історію та роль національних меншин України і української діаспори в міжнародних зв’язках України тощо. Особлива роль у виконанні цих нових завдань в Інституті історії України НАН України відводилась відділу історії міжнародних зв’язків України, який 1991 р. очолив С. Віднянський, учень член-кореспондента АН УРСР І. Мельникової, доктор історичних наук (1997), професор (1999).

Здобуття незалежності України започаткувало новий, сучасний етап у розвитку Інституту історії України НАН України в цілому та відділу історії міжнародних зв’язків України зокрема. Розпочалася велика й складна робота із вдосконалення і перебудови методологічних засад науково-дослідницької діяльності, зміни наукових пріоритетів, пошуку нових актуальних й малорозроблених у вітчизняній історіографії напрямів і тем, підготовці молодих наукових кадрів для роботи у відділі, відновленню його науково-координуючої ролі з проблем всесвітньої історії в Україні та міжнародних наукових зв’язків, зокрема з академічними установами й вченими країн Центрально-Східної Європи.

Загалом останнє десятиліття ХХ ст. стало часом переосмислення історичного досвіду розвитку країн центрально-східноєвропейського регіону в новітній час. Кожне східноєвропейське суспільство просувалося своєю специфічною траєкторією державотворення і фундаментальних економічних, політичних і культурних змін в динамічному й суперечливому ХХ столітті. Особливу наукову актуальність набули дослідження історичного досвіду і уроків ХХ століття в європейській історії взагалі та рушійних сил, перебігу і наслідків постсоціалістичних трансформацій в країнах Центрально-Східної Європи його останнього десятиліття, визначення їх історичного типу зокрема. Відмінності у цих трансформаціях стимулювалися неоднаковими параметрами успадкованих від попередніх історичних періодів технологічних, економічних, політичних і культурних інститутів. Звичайно, важливим джерелом цих відмінностей у постсоціалістичних трансформаціях був і характер рішень, що їх ухвалювали і реалізовували в процесі трансформації нові владні еліти. Особливості окремих трансформацій національних східноєвропейських держав обумовлювалися також впливом таких важливих зовнішніх чинників як європейська інтеграція та глобалізація.

Незалежна Україна бачить себе регіональним лідером Центрально-Східної Європи. Це актуалізує дослідження співробітників відділу, які займаються висвітленням історичного досвіду розвитку громадянського суспільства і постсоціалістичної трансформації у країнах цього регіону та їхнього досить швидкого “повернення до Європи”. До того ж, після 1991 р. українська історіографія проблем новітньої історії країн Центрально-Східної Європи вже стає неоднорідною. Поступово відходить “традиціоналістський” радянський підхід до наукового аналізу. Домінуючим стає “ревізіонізм”, спрямований, зокрема, на розвіювання історичних міфів [21, с. 14].

З початку 1990-х років, наприклад, у рамках комплексної теми “Україна і Європа: історичні традиції взаємин та проблеми співробітництва на сучасному етапі” відділ продовжував дослідження актуальних проблем з історії міжнародних зв’язків України, а також розпочав вивчення питань становлення зовнішньої політики незалежної Української держави і формування її пріоритетів на міжнародній арені тощо. Показником нової й різнопланової проблематики відділу стали підготовка й видання оригінальних наукових збірників “Культурные и общественные связи Украины со странами Европы” (К., 1990) і “Україна в європейських міжнародних відносинах” (К., 1998) та збірки документів і матеріалів “З історії міжнародних зв’язків України: Наука, освіта (XIX – 30-ті роки ХХ ст.)” (К., 1999), а також понад 10 монографічних досліджень М. Варварцева, С. Віднянського, М. Держалока, Т. Єременко, І. Лісевича, А. Мартинова, В. Павленко, О. Павлюченка, І. Кулинича і Н. Кривець, присвячених маловивченим питанням з історії італійської, польської, німецької національних меншин в Україні, міжвоєнної української еміграції в Болгарії, Польщі й Чехословаччині та українському питанню в країнах Центрально-Східної Європи, історії й сучасному стану міжнародних зв’язків України, її участі в європейському історичному процесі. Зокрема, співробітники відділу започаткували в Україні такі важливі проблеми історичних досліджень як роль українських земель та українців в торговельно-економічних, громадсько-політичних й культурно-духовних взаєминах із зарубіжними країнами в часи так званого бездержавного періоду історії України у кінці XVIII – XIX ст., становище та розвиток українських земель у складі Польщі, Чехословаччини і Румунії в міжвоєнні роки, розкривши особливості політики цих держав щодо українського питання та її наслідки для українського народу, зовнішньополітичну й дипломатичну діяльність урядів різних державних утворень на території України доби національно-визвольних змагань українського народу у 1917–1922 рр., довівши міжнародну суб’єктність України в цей переломний період її історії.

1991 року було засновано новий міжвідомчий збірник наукових праць “Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки”, який з часом перетворився на авторитетний науковий щорічник з історії міжнародних відносин та всесвітньої історії в незалежній Україні, добре відомий і за її межами, зокрема в країнах Центрально-Східної Європи,

завдяки своїм ґрунтовним й різноплановим публікаціям. Про їх тематичну спрямованість свідчать, зокрема, різноманітні рубрики, що оновлюються з кожним новим випуском збірника (на сьогодні вийшло 20 його випусків): “Україна в міжнародних відносинах”, “Україна і зарубіжний світ”, “Дипломатична історія”, “Європейський Союз і Україна”, “Українці в світі”, “Проблеми всесвітньої історії”, “Європейські дослідження”, “Новітня історія країн Європи”, “Країни Центрально-Східної Європи в ХХ столітті”, “Славістичні студії”, “Студії з германістики”, “Студії з елліністики”, “З історії країн Азії, Африки та Америки”, “З історії національних меншин та діаспори”, “Питання методології та джерелознавства”, “Історіографічні огляди” та ін. Крім наукових співробітників відділу, авторами статей збірника виступають історики-всесвітники інших наукових установ та вишів України, а також зарубіжні вчені.

У результаті розширення тематики й удосконалення концептуальних засад науково-дослідної роботи, активізації науково-координаційної діяльності й міжнародної співпраці відділу 1996 року його було перейменовано на відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин, що, безумовно, викликало певне корегування планів науково-дослідницьких робіт, зокрема посилення уваги співробітників відділу до новітньої європейської історії.

З 2000 р., наприклад, у відділі розпочалася науково-дослідницька робота над новою комплексною темою “Європа і Україна: загальне і особливе в культурно-цивілізаційному розвитку та міжнародних взаєминах у ХХ столітті”, що передбачала на нових методологічних засадах і основі досягнутого рівня історичної інформації наукове вивчення й узагальнення основних подій і явищ європейської історії ХХ ст., зокрема новітньої історії Центрально-Східної Європи, тобто регіону, в якому відбувався історичний розвиток України та який робив безпосередній та опосередкований вплив на долю і суспільну свідомість українців, а також проблем становлення постбіполярної системи міжнародних відносин і участі України в міжнародному житті.

Серед вагомих результатів виконання цієї теми стали участь співробітників відділу (С. Віднянського та А. Мартинова) у підготовці узагальнюючих наукових видань – “Все про Україну” (У 2-х тт. – К., 1998), “Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)” (К., 2001) і “Державотворчий процес в Україні 1991–2006” (К., 2007), а також ювілейні видання до 10-ї річниці незалежності України – тематичний випуск наукового збірника “Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки” (Вип. 10. – К., 2001), присвячений складному процесу формування основних принципів і визначення пріоритетних напрямів зовнішньої політики України й розгляду основних проблем і досягнень її молодшої дипломатії на міжнародній арені, а також анотована історична хроніка у двох частинах “Україна і Європа (1990–2000 рр.)” (2001), яка на широкій джерельній базі розкриває процес становлення й розвитку міжнародних відносин України з країнами Центральної й Південно-Східної Європи (Част. 1) і західноєвропейськими державами – членами Європейського Союзу (Част. 2) за десять років її незалежності. З цієї ж проблематики співробітниками відділу була підготовлена ще одна колективна праця “Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003)” (К., 2004), яка була рекомендована Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

У наступні роки відділ продовжував наукову розробку комплексної проблеми “Україна у всесвітньо-історичному процесі”, в рамках якої у 2003–2005 рр. виконувалася тема “Процеси модернізації, соціальні, національні і демократичні рухи в Європі та Україні: політичні й духовно-культурні рецепції та взаємини (XIX–XX ст.)”, у 2006–2008 рр. – “Україна в європейському просторі у XIX – на початку ХХІ століть: історичні зв’язки, проблеми та перспективи інтеграції”, у 2009–2011 рр. – “Європейський історичний процес і рецепції України у XIX – на початку ХХІ століть: джерела, напрями та суспільно-політичні впливи”, а з 2012 року розпочалася робота над новою темою “Україна в європейському культурно-цивілізаційному просторі: особистість, суспільство, національна державність (XIX – початок ХХІ ст.)”. За результатами досліджень підготовлені й опубліковані численні

наукові праці, у тому числі колективні та індивідуальні монографії, які становлять суттєвий внесок у вітчизняну історіографію актуальних питань всесвітньої історії.

Основні проблеми, які досліджувалися у наукових публікаціях співробітників відділу, стосувалися розвитку інтеграційних процесів в Європі, розширення Європейського Союзу на Схід й пошуку в зв'язку з цим оптимальної парадигми зовнішньої політики України, еволюції української європейської ідентичності, усвідомлення та імплементації у вітчизняне соціально-історичне буття європейських цінностей. Цим концептуально важливим проблемам, зокрема, присвячені монографії О. Горенка “Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна” (К., 2002), “Соціальні горизонти європейського єднання і Україна: концептуально-історичні підходи та політична практика” (К., 2007) і “Прагматика європейського досвіду як методологічна проблема історіописання” (К., 2011), в яких основну увагу приділено висвітленню методології історичного дослідження соціальної політики Європейського Союзу у контексті ефективного використання відповідного європейського досвіду в Україні. А в монографії А. Мартинова “Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ ст. – 10-ті рр. ХХІ ст.). Погляд з України” (К., 2009) досліджено вплив розширення Європейського Союзу на еволюцію зовнішньополітичної діяльності ЄС, зокрема щодо Росії та України у контексті європейської політики “спеціального сусідства”.

Осмисленню європейських цінностей з точки зору їхнього універсалізму, який є важливою складовою миротворчої діяльності ООН, присвячена монографія “Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем” (К., 2006), яка написана С. Віднянським та А. Мартиновим. Цими ж авторами підготовлена оригінальна праця про основні передумови, етапи, характер, проблеми та перспективи європейського інтеграційного процесу “Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу” (К., 2009, 2011). Її оригінальність й наукова новизна полягає насамперед в тому, що авторами на загальному тлі історичного й геополітичного розвитку Європи подана ґрунтовна оцінка внеску окремих історичних особистостей у складний процес кристалізації європейської ідеї про єдність та її реального втілення. Мабуть не випадково книга витримала два видання і готується її третє, доповнене й перероблене видання.

До новітніх публікацій, які відображають напрацювання співробітників з проблематики відділу, належать також колективна праця за редакцією М. Варварцева “Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник”. Вип. 1 (К., 2009), 2 (К., 2010), 3 (К., 2012), монографії А. Мартинова з новітньої історії Німеччини – “Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття” (К., 2003) і “Об'єднана Німеччина: від “Боннської” до “Берлінської” республіки (1990–2005 рр.)” (К., 2006), оригінальні праці М. Варварцева з питань впливу Італії на Україну та її модерну європейську ідентичність – “Італійці в культурному просторі України (кінець ХVІІ – 20-ті рр. ХХ ст.)” (К., 2000), “Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Документи, епістолярій, матеріали” (К., 2000) і “Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна” (К., 2005), монографічні дослідження Н. Кривець “Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка (1918–1923 рр.)” (К., 2008) і “Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали (у співав. з В. Даниленком) (К., 2012) та О. Іваненко “Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) (К., 2009) та ін. Монографія І. Лісевича “У відблиску польських багнетів: життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень – червень 1920)” (К., 2002), наприклад, стала яскравим прикладом новаторського підходу до досліджень повсякденної історії.

Загалом праці співробітників відділу переконливо доводять важливість чіткого усвідомлення європейського історичного надбання у процесі державотворення в Україні.

Зокрема, на багатому й конкретному історичному матеріалі в них показано, що впродовж ХІХ–ХХ ст. на засадах цінностей свободи, соціальної безпеки, гуманістичної

культури толерантності та плюралізму, шляхом проб та помилок формувалася європейська демократична система, яка передусім послідовно захищає права людини, одночасно враховуючи інтереси громадянського суспільства. І Україна не може залишитися поза цим європейським процесом, тим більше, що українська присутність в європейській історії простежувалась протягом багатьох століть. Разом з тим, європейська ідентичність України вибудовується й через інтеграцію її історії до історії Європи. Потрібно укорінити Україну в минулому й сьогоденні Європи, що є ключовим завданням в подальшій діяльності відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України і чому, наприклад, буде присвячена узагальнююча колективна монографія “Україна в контексті європейської історії ХІХ – початку ХХІ ст.”, над якою працюють його співробітники сьогодні.

Відділ бере також активну участь у роботі Інституту історії України НАН України над багатотомною “Енциклопедією історії України”, до якої його співробітниками готуються матеріали з історичного розвитку та сучасного становища зарубіжних країн і міжнародних зв’язків України, у підготовці інших академічних наукових видань, а також навчальних посібників й науково-популярних праць із всесвітньої історії і міжнародних відносин. Зокрема, співробітники відділу С. Віднянський та А. Мартинов взяли участь у написанні першого українського посібника для вузів з історії Центрально-Східної Європи (Львів, 2001), С. Віднянський є автором нового покоління навчальних посібників для шкіл України з всесвітньої історії (“Всесвітня історія. Новітня історія: Навч. посіб. для 11 класу”. – К., 2000, 2001, 2003, 2004), а також співавтором шеститомного академічного видання “Політична історія України. ХХ століття” (К., 2002–2003), двотомної “Української дипломатичної енциклопедії” (К., 2004), п’ятитомної “Історії державної служби в Україні” (К., 2009), двотомної “Економічної історії України” (К., 2011), монографії “Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: Історичні нариси” (К., 2012) та ін. колективних праць.

Велике значення відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України надає відновленню й розвитку міжнародної наукової співпраці, участі в роботі й проведенню міжнародних наукових конференцій. Зокрема спільно з Інститутом суспільних наук Словацької академії наук проведено українсько-словацький науково-практичний семінар із питань становища й розвитку національних меншин в Україні і Словаччині (Ужгород, 1996), з Музеєм історії м. Сату-Маре (Румунія) та Ужгородським національним університетом – міжнародна наукова конференція “Румунсько-українські відносини: історія і сучасність” (Сату-Маре, 1998), з Інститутом Т. Г. Масарика Академії наук Чеської Республіки – Перша українсько-чеська науково-теоретична конференція “Масариківські читання” (Київ, 1998), з Інститутом історії Угорської Академії Наук – міжнародна наукова конференція “Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення” (Київ, 2005), матеріали якої видані окремим збірником двома мовами (українською та угорською) тощо. Відділ виступив ініціатором створення двосторонніх комісій істориків України і зарубіжних країн. Наприклад, завідувач відділу С. Віднянський є головою української частини Комісії істориків України і Угорщини, заступником голови української частини Комісії істориків України і Словаччини, членом української частини Комісії істориків України і Болгарії, а також членом Українського комітету славістів і Національного комітету по вивченню країн Південно-Східної Європи.

Значну увагу відділ приділяє координації науково-дослідницької роботи в Україні та підготовці наукових кадрів із всесвітньої історії, підвищенню наукової кваліфікації своїх співробітників. Про ефективність цієї праці свідчить зокрема той факт, що за останні 20 років у відділі було підготовлено й успішно захищено понад 40 дисертацій з всесвітньої історії та міжнародних відносин, у тому числі 10 докторських та близько 30 кандидатських. Причому, майже половина з цих дисертаційних праць була захищена науковими співробітниками відділу. Їх тематика свідчить про сучасні наукові пріоритети відділу щодо вивчення питань всесвітньої історії та міжнародних відносин. Зокрема, темами докторських дисертацій О. Павлюченка, М. Держалюка, В. Павленко, С. Віднянського, А. Мартинова відповідно були: “Україна в російсько-югославських суспільних зв’язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)” (1993), “Угорська політична еміграція в Європі у міжвоєнний період”

(1995), “Українсько-болгарські взаємини. 1917–1939 рр.” (1996), “Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині” (1997), “Соціально-економічний і політичний розвиток об’єднаної Німеччини (1990–2005 роки)” (2008). А темами кандидатських дисертацій І. Євсеєнко, А. Мартинова, А. Шиловой, К. Бацака, О. Іваненко, В. Піскіжової, Є. Перепелиці, І. Стрикун відповідно були: “Українсько-чесько-словацькі культурні зв’язки в міжвоєнний період” (1996), “Українсько-німецькі зв’язки у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ століття)” (1997), “Роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи та участь у цьому процесі України (90-ті роки ХХ ст.)” (1998), “Італійська еміграція в Україні: джерела та шляхи формування, міжнародні зв’язки (80-ті роки ХVIII – перша третина ХІХ ст.)” (1999), “Культурні взаємини Франції та України наприкінці ХVIII – у першій половині ХІХ століття” (2004), “Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991–2006 рр.)” (2007), “Становлення білоруської державності (1917–1921 рр.)” (2010). Отже, в добу української незалежності у відділі продовжилися закладені в попередні періоди традиції досліджень з германістики, болгаристики, балканістики, богемістики та словакістики, полоністики, хунгарології і історії міжнародних зв’язків України та її участі в сучасних міжнародних відносинах.

Про науковий авторитет відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України свідчить й перебування в ньому на науковому стажуванні молодих науковців і вчених з багатьох вишів Києва, Ужгорода, Тернополя, Вінниці, Кам’янець-Подільського, Черкас, Луцька, Рівного та інших міст України. Окрім того, згідно з рішенням ВАК України відділ був затверджений провідною установою для захистів кандидатських і докторських дисертацій із всесвітньої історії: за останні 20 років, наприклад, відділ виступав провідною установою чи його наукові співробітники – офіційними опонентами при захистах понад 150 кандидатських і докторських дисертацій.

Загалом, незважаючи на існуючі проблеми, зокрема кадрові та організаційні, вчені відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України підійшли до 65-літнього ювілею рідного відділу сповнені нових наукових планів та перспективних задумів і з бажанням своєю наполегливою повсякденною працею сприяти розвитку української історичної науки і розбудові незалежної України, щоб вона якнайшвидше зайняла гідне місце у європейському та світовому співтоваристві.

Список використаних джерел

1. *Портнов А.* Між “Центральною Європою” та “Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К., 2009.
2. *Історія Центрально-Східної Європи.* Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. – Львів, 2001; Схід/Захід: Іст.-культ. зб. – Вип. 13–14: Спец. вид.: Історична пам’ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – Харків, 2009. – С. 9.
3. *Западные геополитические концепции.* Антология. – М., 1993. – С. 421.
4. *Віднянський С.* Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 169.
5. *Віднянський С.* Відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин // Інститут історії України Національної академії наук України. 1936–2006. – К., 2006. – С. 138–145.
6. *Смолій В.* Федір Павлович Шевченко // Інститут історії України Національної академії наук України. 1936–2006. – С. 468–469.
7. *Юркова О., Азарх І.* Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України Національної академії наук України. 1936–2006. – С. 244–245.
8. “*Істину встановлює суд історії*”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т. 1. Джерела. – К., 2004. – С. 514–515.
9. *Віднянський С.* Рецепції всесвітньої історії на сторінках “Українського історичного журналу” // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 168.
10. *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко: Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина. – К., 2000. – С. 135.
11. *Віднянський С., Знаменська М.* Вчений, інтелігент, вчитель: нотатки до славного ювілею члена-кореспондента НАН України І. М. Мельникової // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 17. – К., 2008. – С. 6–22.
12. *Тронько П.* Я пам’ятаю..., друже мій // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13: Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наукових праць і спогадів пам’яті П. М. Калениченка (1923–1983). – С. 114–115.
13. *Кулинич І.* Українсько-німецькі історичні зв’язки. – К., 1969.
14. *Даниленко В.* Павло Степанович Сохань: учений і вчитель // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006. – С. 15–16.
15. *Кравченко Г.* Наукові зв’язки Інституту історії АН УРСР з зарубіжними країнами (1960–1961 рр.) // Український історичний журнал. – 1962. – № 2. – С. 153–154.
16. *П. М.* Наукові зв’язки Інституту історії АН УРСР із зарубіжними істориками в 1957 р. // Український історичний журнал. – 1958. – № 2. – С. 152.
17. *Кравченко Г.* Зарубіжні зв’язки Інституту історії АН УРСР у 1958 р. // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 159–160.
18. *Кравченко Г.* Зарубіжні зв’язки Інституту історії АН УРСР у 1959 р. // Український історичний журнал. – 1960. – № 3. – С. 167.
19. *Поттер К.* Нищета історизма. – М., 1995.
20. *Український історичний журнал.* – 1990. – № 4. – С. 149–152.
21. *Яжборовская И.* “Восточная” или “новая” Европа? // Свободная мысль. – 2009. – № 8. – С. 14.

Степан Виднянський

РЕЦЕПЦИИ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ ОТДЕЛА ИСТОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ УКРАИНЫ НАН УКРАИНЫ

В статье осуществлено историографическое освещение результатов научной деятельности ученых отдела истории международных отношений и внешней политики Украины Института истории Украины НАН Украины по вопросам новейшей истории стран Центрально-Восточной Европы на протяжении 65-летнего периода существования отдела. Показано эволюцию концептуальных и методологических подходов, освещено влияние трансформационных процессов на изменение стратегии исторических исследований.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, историография, отдел истории международных отношений и внешней политики Украины Института истории Украины НАН Украины.

Stepan Vidnyanskyi

RECEPTION OF THE MODERN HISTORY OF THE CENTRAL-AND-EAST EUROPE COUNTRIES IN THE SCIENTIFIC PAPERS OF UKRAINIAN SCIENTISTS OF WORLD HISTORY OF THE HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN POLICY OF UKRAINE DEPARTMENT OF THE INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

In the article historiography illumination of scientific work of research workers of Department of History of international relations and foreign policy of Ukraine of Institute of history of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine is carried out from the Newest History of countries Central-and-East Europe during 65-years-old to the period of existence of department. The evolution of conceptual and methodological approaches is rotined, influence of transformation processes is reflected on changing of strategy of historiography.

Key words: Central-and-East Europe, Historiography, Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine of History Institute of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine.

УДК 94 (477.84) (092)

Ірина Федорів

ТЕРНОПІЛЬСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ІСТОРИЧНОЇ БІОГРАФІСТИКИ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ АЛЕКСІЄВЦЯ: ЕТАПИ, ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розкрито етапи становлення й розвитку Тернопільської наукової школи біографістики професора Миколи Алексієвця, її значення як важливої частини національної гуманітарної науки та культури в контексті сучасних тенденцій розвитку вітчизняної історіографії та процесів державотворення, окреслено основні її здобутки й перспективи.

Ключові слова: М. Алексієвць, наукова школа, історична біографістика, учні, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка.

Здобувши в роки незалежності України свободу наукової творчості, вітчизняні дослідники-біографісти самовіддано надолужують час, вимушено згаяний упродовж попередніх десятиліть, повертають історичній пам'яті народу все нові й нові імена забутих і замовчуваних співвітчизників, минулому – його людські, гуманістичні виміри. При цьому підкреслимо, що біографічне знання є не лише галуззю гуманітарної науки, а й важливою частиною національної культури, суспільно-політичного, інтелектуального та духовного життя. Більше того, воно безпосередньо стосується світоглядних, ідеологічних засад суспільства, глибинної системи його цінностей. Національна біографістика працює не лише на потреби науки, освіти, культури, а й має багатоплановий вплив на формування національної та громадянської свідомості населення, їхніх історичних уявлень і політичних уподобань, життєвих переконань і моральних цінностей, соціальної психології.

Важко заперечити, що зібрані й опубліковані історико-біографічні дані у всьому світі належать до числа найбільш важливих національних гуманітарних інформаційних ресурсів. Вони не лише репрезентують історію та культуру певного народу в іменах його кращих представників, а й на загальне формують своєрідний колективний портрет нації, багатьох поколінь, відображаючи найістотніші риси та закономірності національного буття упродовж віків.

Історія, дана в іменах великої когорти її видатних діячів, завжди і скрізь пропагується як предмет національної гордості, підтвердження спроможності й успішності нації серед інших народів і держав – суб'єктів цивілізаційного процесу.

Широта і різноманітність історико-біографічної інформації, якою володіє нація, не лише засвідчує вагомість її внеску до світової історії та культури, а й вказує на розвиненість соціальної структури, яка на певних історичних етапах сягає такої повноти соціально-економічного, політичного та культурного розвитку, що не тільки дає змогу людині реалізуватися та досягти успіху й визнання, а й вимагає і висуває на передній план у всіх сферах суспільного життя величезну кількість осіб діяльних, самостійних, різнобічних, талановитих.

Водночас, цілком природним є те, що не лише пантеони визначних національних героїв, а й самі уявлення щодо значно ширшого загалу видатних діячів, які заслуговують на пам'ять прийдешніх поколінь, у кожного народу якісно відмінні й перебувають, так би мовити, у різних площинах. Є народи, в офіційному національному пантеоні яких чільне місце посідають державці-завойовники, полководці, а в загальному масиві “пересічних героїв” – військовики, учасники воєн; у інших, як це в українців, які зазнали в минулому національного поневолення, превалують борці за національне визволення, національну духовність, рідну мову та культуру.

За радянських часів не було простору для розвитку теоретичних і методичних досліджень у галузі української біографістики. Це істотно позначилося на хаотичності, недостатньому методичному рівні історико-біографічних публікацій 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., коли суспільно-політичне піднесення нарешті відкрило простір для повернення забутих і замовчуваних імен. Як наслідок, значна кількість біографічних публікацій доби “перебудови” та перших років незалежності України опинилися за межами гуманітарної науки, не привносячи науково обґрунтованого знання, хоча їхнє актуальне суспільно-політичне та культурне значення для того часу не можна заперечити [1, с. 27]. У багатьох публікаціях відчувався брак чітких сучасних світоглядних орієнтирів, що загрожувало вітчизняній біографістиці повторенням ходіння по “зачарованому колу” давно віджилих стереотипів: ідеологізованих оцінок і одномірного, схематичного зображення особистості; романтичної героїзації козацької старшини; етнізації національної історії; зображення долі українських діячів, як невпинного страждання від “метафізичного”, містичного зла, привнесеного сусідніми державами; наголошення на “нереалізованості” потенціалу особистості; протиставлення “національно свідомого” Заходу України “несвідомому”, “зрусифікованому” Сходу тощо. Як завжди буває за доби бурхливих соціально-політичних змін, різкої переоцінки цінностей і емпіричного пошуку нових шляхів, питання світоглядних, теоретичних, методичних засад української біографістики, значення її історичних традицій і досвіду, а також про першочергові та перспективні, більше віддалені завдання, місце та роль біографістики в сучасній Україні як явища науки та культури, суспільно-політичного життя, були визначені та почали науково вирішуватися з певним часовим проміжком, коли вже нагромадився необхідний матеріал для аналізу нової ситуації [1, с. 28].

У непростих умовах 90-х рр. ХХ ст., коли у середовищі науковців відбувалася переоцінка цінностей, йшло осмислення нових дослідницьких завдань і перспектив розвитку вітчизняної гуманітаристики, відомий український вчений – Микола Алексієвець (доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка у 1993–2006 рр.) одним із перших зумів по-справжньому оцінити необхідність повномасштабного відновлення вітчизняної традиції біографічних досліджень. Історико-краєзнавчі праці та історико-біографічні розвідки, присвячені вивченню життя й діяльності видатних осіб минулого в ТНПУ ім. В. Гнатюка в основному було сконцентровано на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії (завідувач – М. Алексієвець), на якій сьогодні працюють 2 доктори, професори і 11 кандидатів наук, доцентів. Тут й була створена наукова школа з проблем історичної біографістики, робота котрої яскраво демонструє здібності М. Алексієвця як науковця та організатора.

Як свідчить наукова практика, в сучасних умовах, не дивлячись на широкий доступ наукової інформації й значні можливості набуття освіти, становлення сучасного вченого-фахівця рідко відбувається поза межами наукової школи. Фактичний потік інформації настільки великий, що одній людині не під силу опанувати її. Це завдання й виконує наукова школа, тобто творча співдружність у межах того чи іншого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об’єднаних спільністю підходів до розв’язання проблеми, стилем роботи, спільністю ідей і методів їх реалізації [2]. Загалом треба зазначити, що поняття наукової, зокрема історичної, школи в науковій історіографії не є належно усталені. Проте можна назвати такі головні її складники, як організаційна структура, яка включає науково-навчальні установи і науково-дослідні осередки, спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів, спільність методології історичного досвіду та історіографічних засад, наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу, які є форумом співпраці й наукової дискусії засновника школи і його послідовників, значущість одержаних результатів тощо [3, с. 62]. На практиці така школа уособлює найяскравіший прояв колективної форми творчості під безпосереднім ідейним і практичним керівництвом визнаного ученого й вчителя, який живить цей колектив науковими ідеями і визначає зміст і методи наукових досліджень [2]. Якщо проаналізуємо

наукову співпрацю професора М. Алексієвця і його учнів, об'єднаних проблематикою історичної біографістики, а це – Надія Білик, Леся Алексієвець, Любомир Крупа, Оксана Ятищук, Віктор Савенко, Оксана Валіон, Ігор Іванюта, Іван Куций, Ірина Федорів, Леся Костюк, Наталія Григоруц, Сергій Бондаренко, Тетяна Лахманюк, Юлія Юрків, Ірина Скакальська, Андрій Кліш, Юрій Древницький, Василь Погорецький, Володимир Мисик та ін., то названі вище характеристики наукової школи чітко прослідковуються.

Сьогодні важко переоцінити значення осмислення і виділення біографічних досліджень як окремої галузі історичного знання у поглибленні національної історіографії. Тому методологічний підхід індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи – став ключовим при виборі тем кандидатських дисертацій багатьох аспірантів М. Алексієвця.

На сьогоднішній день з даної проблематики успішно захистили кандидатські дисертації 14 аспірантів професора та близько 10 – працюють й далі в цьому напрямі. Відтак, аспіранти й викладачі кафедри у результаті своєї багатогранної дослідницької праці повернули країні цілу плеяду геніальних українських учених й громадсько-політичних діячів. Ось лише деякі імена: Григорій Квітка-Основ'яненко, Денис Зубрицький, Іван Горбачевський, Андрей Шептицький, Кирило Студинський, Михайло Грушевський, Петро Могила, Володимир Гнатюк, Богдан Лепкий, Мирон Кордуба, Микола Чубатий, Олег Кандиба-Ольжич, Дмитро Донцов, Михайло Брайчевський, В'ячеслав Чорновіл...

До відновлення й розвитку біографічних досліджень у першому десятилітті незалежності України докладали зусиль чимало дослідників – як фахових учених, так і літераторів, журналістів, аматорів-краєзнавців. Не можемо не згадати діяльність доктора історичних наук, професора, засновника та першого директора Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського В. Чишка, яку він провів у цьому напрямі [4].

Проте безперечною науковою заслугою М. Алексієвця стало утвердження української біографістики, як окремого пріоритетного наукового напрямку на історичному факультеті ТНПУ ім. В. Гнатюка з власною теоретичною та методичною базою. Першим важливим кроком професора на цьому шляху стало проведення науково-практичних конференцій, присвячених видатним постатям української історії. Вони стали важливим фактором не лише зростання професійного рівня викладачів, виходу факультету на всеукраїнський масштаб комунікацій, налагодження співпраці між різними навчальними й науковими установами України й зарубіжжя, а й сприяли патріотичному вихованню молодих громадян незалежної держави. Зрозуміло, яку роль тоді відігравали у піднесенні національної свідомості такі видатні діячі українського національного відродження, національно-визвольного руху, як М. Грушевський, М. Кордуба, В. Липинський, О. Кандиба-Ольжич, С. Бандера, Я. Старух, С. Петлюра, К. Левицький. Адже перші конференції обласного, республіканського та міжнародного рівнів були присвячені саме їм [5, с. 4]. Результатом конференцій стало видання спеціальних збірників наукових праць, зредагованих М. Алексієвцем: “Михайло Грушевський – погляд із сьогодні” [6]; “Спадщина О. Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження України: Збірник матеріалів міжнар. студент. конференції” [7]; “До 125-річчя Мирона Кордуби. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції” [8]; “До 130-річчя від дня народження В. Гнатюка. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції” [9] та ін.

Відтак, уже зі студентських лав, майбутні аспіранти Миколи Мироновича усвідомлювали важливість біографічних досліджень, з'ясовували місце і роль особистості в історії. Студентські праці згодом переросли у фахові кандидатські дисертації. Таким був початок роботи М. Алексієвця з організації в Тернополі наукової школи з проблем історичної біографістики, яка поступово збагачувала новітню українську історіографію. Перед тим, як перейти до аналізу її безпосередніх результатів, наведемо у хронологічному порядку учнів Миколи Алексієвця, яких згуртувала окреслена вчителем проблема та їхні дисертаційні праці.

Так, Надія Білик (Лиса) у кандидатській роботі на тему “Роль Богдана Лепкого та його творчості в українському національному відродженні (кінець XIX – початок XX ст.)” здійснила комплексне дослідження життя й діяльності Б. Лепкого через призму української національної ідеї, розкрила процес становлення й еволюції його національно-патріотичних поглядів, проаналізувала роль письменницької, наукової, культурно-просвітньої та громадсько-політичної діяльності славетного діяча в українському національному відродженні, піднесенні національної свідомості українського народу. Авторка дослідила постать Б. Лепкого у контексті українсько-польських взаємин, а також його роль у популяризації української культури серед інших народів [10].

Леся Алексієвець у кандидатській дисертації “Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних слов’янських країн (XVII–XVIII ст. ст.)” та у низці наукових праць, у т. ч. 3-х монографіях, показала роль києво-могилянців у суспільному і духовному житті України. Як ключові, розглянула постаті фундаторів першої вищої школи України, її професорів та визнаних вихованців (зокрема, З. Копистенського, Л. Зизанія, Й. Борецького, М. Смотрицького, К. Саковича, П. Могили, І. Гізеля та багатьох інших), висвітлила участь могилянців у відродженні Української держави, простежила їх зв’язки з козацтвом, Гетьманською державою, розкрила роль києво-могилянців у єднанні українських земель та інтеграції України у загальнослов’янський і світовий культурні процеси [11].

“Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст.” стала темою кандидатського дослідження Ігоря Іванюти. Головну увагу автор приділив висвітленню змісту, формам і напрямкам цієї діяльності, розкрив процес становлення та еволюції світогляду і наукових поглядів визначного українського вченого, з’ясував його роль у становленні й розвитку Наукового товариства імені Шевченка, охарактеризував етнографічну діяльність В. Гнатюка [12].

Питання багатогранного впливу одного з найвизначніших духовних діячів першої половини XX ст. – митрополита Андрея Шептицького на суспільно-культурні процеси в Галичині, еволюцію його політичної програми в контексті боротьби українського народу за соборність і незалежність України вперше комплексно висвітлив Любомир Крупа у дисертації “Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття” [13].

Комплексному аналізу науково-методологічних основ національного відродження, які розробив М. Грушевський, основним напрямком культурно-освітньої діяльності видатного історика, його місцю і ролі у національно-культурному житті України наприкінці XIX – на початку XX ст., науково-організаційній праці в НТШ у Львові та Українському науковому товаристві у Києві присвятила свою дисертацію Оксана Валіон [14].

Дослідженню багатогранної діяльності видатного українського історика і громадсько-політичного діяча М. Грушевського в контексті розбудови НТШ у Львові й перетворенню його в загальноукраїнську наукову установу присвячена дисертація Віктора Савенка [15].

Кандидатська робота Ірини Федорів “Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.)” розкриває формування М. Кордуби як особистості, науковця й громадсько-політичного діяча України, вперше в українській історіографії комплексно характеризує його життя і діяльність у контексті українського національного відродження, визначає вплив М. Грушевського на становлення наукового світогляду М. Кордуби та подає їх творчі взаємини і співпрацю. Авторка теоретично обґрунтовує національно-державницьку концепцію визначного історика, аналізує проблему етногенезу українського народу в інтерпретації М. Кордуби та його дослідження, присвячені процесам українського державотворення, робить спробу оцінити внесок М. Кордуби у розвиток національної історіографії та відродження Української держави [16].

Так, Іван Куций у контексті кандидатської дисертації “Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.)” досліджує життя і творчість відомих українських істориків й діячів національно-культурного відродження,

перших галицьких фахових істориків: Д. Зубрицького, Я. Головацького, І. Шараневича, Б. Дідицького, В. Ільницького, О. Партицького, С. Качали, Ю. Целевича, О. Барвінського, Ф. Свистуна, Т. Ріпецького [17].

Висвітленню суспільно-політичної та наукової діяльності відомого українського вченого, історика, поета, громадсько-політичного діяча першої половини ХХ ст. – О. Кандиби-Ольжича, його місця і ролі у створенні та розбудові культурної реферантури Проводу Українських Націоналістів і Української Національної Ради, розкриттю наукової спадщини вченого присвячена кандидатська робота Лесі Костюк (Ковалишин) “Суспільно-політична та наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича у першій половині ХХ століття” [18].

У дисертаційній праці “Микола Чубатий як історик України: життя і творчість” Наталія Григорук висвітлила життя та діяльність визначного історика України, професора, доктора, педагога, політика і журналіста, який вніс вагомий вклад у вивчення етногенезу українського народу, в історію українського права та історію української церкви. Дослідниця головну увагу приділила змісту, формам і напрямкам діяльності вченого, теоретично обґрунтувала його концепцію походження українського народу, зробила спробу встановити місце М. Чубатого в духовній історії України, зокрема Тернопільщини [19].

Тетяна Лахманюк вперше здійснила комплексне дослідження про життя і творчість визначного українського вченого-хіміка, громадського діяча І. Горбачевського (1854–1942). Авторка проаналізувала зміст, форми і основні напрямки його громадської діяльності, формування славетного земляка як особистості, науковця й політичного діяча. Т. Лахманюк визначила місце творчої спадщини дослідника в українській і світовій науці, охарактеризувала роботу І. Горбачевського в НТШ у Львові, Українському вільному університеті, Музеї визвольної боротьби України в Празі, на посаді міністра здоров'я Австрії та в інших інституціях [20].

У дисертації “Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського” молодий історик Андрій Кліш досліджує наукову та громадсько-політичну діяльність уродженця Тернопільщини, професора Львівського університету, академіка Кирила Студинського у контексті українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. На основі значної кількості вітчизняної та зарубіжної літератури та ґрунтовної джерельної бази, дисертант показав внесок ученого в духовну культуру, національно-державну розбудову України, у становлення й розвиток НТШ [21].

Оксана Ятищук у кандидатській дисертації “Побут та звичаї українського народу в творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка”, по-новому розкриває роль відомого письменника та драматурга у становленні українського театру. Власне робота є першим спеціальним історико-етнографічним дослідженням побуту та звичаїв українського народу на матеріалах творів Г. Квітки-Основ'яненка. Авторка, на основі художньої та епістолярної спадщини діяча, детально охарактеризувала культурно-просвітницьку та фольклорно-етнографічну діяльність письменника, його роль у громадському житті Слобідської України [22].

Василь Погорецький, порушуючи актуальні аспекти проблеми духовності в Україні, продовжив вивчення цієї теми в рамках нашої наукової школи, розпочату свого часу Л. Алексієвець та Л. Крупою і присвятив свою кандидатську дисертацію постаті Петра Могили (1596–1647 рр.). Автор з'ясував роль видатного релігійного діяча у зміцненні православ'я, систематизації освіти, моральності, дисципліни, організації кліру, розробці єдиних правил церковного життя, догматичного вчення, довів, що діяльність Петра Могили виступала складовою частиною церковно-релігійного і культурно-освітнього поступу, сприяла консолідації українців, захисту православ'я, збереженні й розвитку рідної мови у богослужбовій практиці, запозиченні західних новацій в поєднанні з вітчизняними традиціями в освітній сфері [23].

Нещодавно, у 2012 році, аспірант кафедри Володимир Мисик захистив кандидатську дисертацію на тему “Громадсько-політична та наукова діяльність Ігоря Герети (1938–2002 рр.)”. Це перше комплексне наукове дослідження про відомого тернопільського історика, археолога, краєзнавця, педагога, публіциста і громадсько-політичного діяча. Робота

написана на значній кількості джерельного матеріалу, більшість якого вводиться до наукового обігу вперше. Автор розкрив найважливіші аспекти наукової спадщини вченого, оцінив внесок І. Герети у національне відродження краю й України [24].

Слід окремо звернути увагу на наукову новизну названих вище досліджень учнів М. Алексієвця. Якщо говорити про такі постаті української історії як М. Кордуба, М. Чубатий, О. Кандиба-Ольжич, І. Горбачевський, К. Студинський, В. Старосольський, І. Герета, то це перші цілісні кандидатські дисертації, представлені Тернопільською науковою школою біографістики, після чого імена цих діячів зазвучали на всеукраїнському рівні, цілісно, фахово, ґрунтовно, на що вони безперечно заслугоували своєю працею. Порушуючи у своїх роботах діяльність таких постатей як Г. Квітка-Основ'яненко, П. Могила, Б. Лепкий, Д. Зубрицький, Я. Головацький, І. Шараневич, Б. Дідицький, В. Ільницький, О. Партицький, М. Грушевський, В. Гнатюк, А. Шептицький, дисертанти запропонували вивчення нових аспектів, на перший погляд, відомих на той час постатей, привернули увагу до недосліджених раніше проблем їх діяльності. Завдяки роботам учнів Миколи Мироновича було введено в науковий обіг значну кількість важливих маловідомих і невідомих, раніше недоступних архівних джерел, проаналізовано праці вищеназваних учених. Власне ґрунтовна документальна база й стала основою методології історичних досліджень із вивчення різних аспектів біографій вчених та громадсько-політичних діячів під керівництвом професора М. Алексієвця. У цьому аспекті бачимо продовження праці, започаткованої свого часу В. Антоновичем та М. Грушевським, але в новій формі й новому висвітленні. Такий підхід дав змогу запропонувати професору та його аспірантам власні періодизації, оригінальні концепції основних етапів життя і діяльності досліджуваних ними постатей.

Наукова новизна цих праць полягає й у тому, що на прикладі з'ясування різних граней життя й творчості вищеназваних діячів, молоді дослідники торкнулися однієї з граней загальнішої наукової проблеми – ролі національної еліти у громадсько-політичному й науковому житті України, у піднесенні національної свідомості та консолідації української нації, при цьому охопивши період від XVII – і до початку XXI ст. Таке цілісне вивчення проблеми дозволило достовірно реконструювати малодосліджені до цього часу аспекти діяльності діячів та об'єктивно переглянути несправедливі й застарілі оцінки місця їх в історії України й світу, й що найважливіше, популяризувати імена видатних учених серед науковців і громадськості.

Наступним вагомим кроком на шляху формування наукової школи стало видання спеціальної тематичної монографічної праці “Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.” [25]. Увагу його авторів привернули найактуальніші аспекти діяльності й творчості відомих історичних постатей в контексті українського державотворення. Для прикладу назвемо окремі праці: “Києво-Могилянська академія в особах” (Леся Алексієвель), “Денис Зубрицький в українському історіографічному процесі Галичини” (Іван Куций), “Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття” (Любомир Крупа), “Концепція українського культурно-духовного відродження Михайла Грушевського (кін. XIX – поч. XX ст.)” (Оксана Валіон), “М. Грушевський і НТШ” (Віктор Савенко), “Суспільно-політична діяльність В. Гнатюка у контексті національного відродження України кінця XIX – поч. XX ст.” (Ігор Іванюта), “Національно-державницька концепція Мирона Кордуби” (Ірина Федорів), “Науково-літературна діяльність О. Кандиби-Ольжича” (Леся Костюк), “В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби” (Ярослав Секо, Сергій Бондаренко) [25].

За результатами монографічної праці в ТНПУ ім. В. Гнатюка з ініціативи проф. М. Алексієвця була проведена всеукраїнська наукова конференція “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” (25–26 травня 2005 р.), у якій взяло участь близько 65 учасників. Під час її роботи працювали секції: “Визначні українські діячі в громадсько-

політичному та культурно-освітньому житті”, “Українська наука, культура, мистецтво у персоналіях” [26].

Вищезазначене монографічне видання викликало значний резонанс в Україні й дало поштовх подальшому поглибленому вивченню історії України в особах, наукової й творчої спадщини вчених, громадсько-політичних діячів у контексті визначальних віх української історії. Це засвідчує друга частина “Української історичної біографістики...”, опублікованої науковцями факультету в 2008 р. [27]. Її автори подали оригінальні історичні портрети про таких видатних діячів, як П. Могила, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук’яненко, І. Герета, Л. Крупа [27].

Цінність першої й другої частин передусім у тому, що їх автори характеризували життєвий й творчий шлях означених діячів на основі архівних матеріалів, таким чином ввівши до наукового обігу значну частину заборонених раніше фактів й подій на новій методологічній й джерелознавчій базі. Такі дослідження в сучасних умовах розвитку національної історіографії сприяють об’єктивному висвітленню історії України в особах, підвищенню ролі науки й освіти в суспільстві, відкривають нові штрихи до портретів відомих Українців.

Микола Алексієвець надає виняткового значення друкованій продукції. Так, аспіранти професора за результатами своєї археографічної діяльності, опрацювання значного масиву новітньої літератури стали авторами численних публікацій, присвячених життю й творчості тих чи інших діячів. Особливо гордимось монографічними дослідженнями. Так, у 1999 р. вийшла з друку праця Н. Білик “Богдан Лепкий у духовному відродженні українського народу” [28]. Додамо, що дослідниця, вивчаючи постать поета, опублікувала понад 70 статей у фахових збірниках і 3 монографії. У 2005 р. Н. Білик очолила науковий проект “Культурологічна спадщина Богдана Лепкого”, підтриманий Канадським інститутом Українських студій Альбертського університету. Упорядкувала до друку видання: “Богдан Лепкий. Вибрані твори: У 2-х тт.” (Київ: Смолоскип, 2007, 2011. – Т. 1. – 604 с.; Т. 2. – 616 с.), “Богдан Лепкий. Сотниківна. Історична картина з часів Івана Виговського: повість. Інсценізації Олекси Скалозуба, Богдана Мельничука” (Тернопіль: Богдан, 2012. – 280 с.), де ввела до наукового обігу десятки невідомих творів Б. Лепкого, дослідила культурологічну концепцію митця. Цьому передували багаторічні студії дослідниці в українських та польських архівах і бібліотеках з метою виявлення й публікації спадщини Б. Лепкого.

Надія Білик – неодноразовий упорядник матеріалів наукових конференцій, присвячених Б. Лепкому. Зокрема, “Богдан Лепкий в духовній історії України” [29]; співорганізатор Міжнародної наукової конференції “Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого”, упорядник й науковий редактор (у співавторстві з проф. М. Ткачуком) видання матеріалів цієї конференції [30].

За публікації в галузі лепкознавства Н. Білик була удостоєна стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених (1997–1999), Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Братів Богдана та Левка Лепких (2008), премії журналу “Літературний Тернопіль” (2010).

Продовжуючи список монографічних досліджень, що вийшли в рамках наукового проекту професора, слід назвати наступні: у 1999 р. – Л. Алексієвець видає наукову працю “Киево-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.)” [11], у 2001 році – до 125-річчя від дня народження видатного вченого публікується монографія І. Федорів “Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.)” [31], а через рік – до 135-річчя від дня народження – праця М. Алексієвця, Л. Алексієвця та О. Трум (Валіон) “Роль М. Грушевського у піднесенні національної самосвідомості українського народу” [32]. У 2003 р., тоді аспірантка, а нині доцент кафедри нової і новітньої історії – Н. Григоруk видала наукову працю “Микола Чубатий як історик України” [33]. У цьому ж році доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії –

О. Ятищук опублікувала монографію “Григорій Квітка-Основ’яненко в духовній історії України” [34].

Такі видання стали хорошою традицією на факультеті. Його вихованиця – Інна Чуйко присвятила своє дослідження відомому адвокату та громадсько-політичному діячу – Є. Олесницькому, історико-біографічний нарис про якого вийшов у 2005 р. (до 145-річчя від дня його народження) [35].

Найновіші наші монографічні дослідження присвячені таким постатям української історії, як П. Могила, К. Студинський, І. Горбачевський та В. Старосольський. Зокрема, В. Погорецький видав працю “Українська духовна культура і Петро Могила” (Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 160 с.), А. Кліш – “Кирило Студинський: життя та діяльність” (Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – 220 с.), М. Алексієвець у співавторстві з Т. Лахманюк – “Іван Горбачевський: науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність” (Тернопіль: Вектор, 2012. – 159 с.). На разі готується до друку, на основі матеріалів кандидатської дисертації, монографія доцента кафедри нової і новітньої історії – Юрія Древницького “Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942)”.

Таким чином, можемо констатувати, що за результатами наукової діяльності Миколи Мироновича і ядра його наукової школи, (а це, окрім зазначених монографій, проведених конференцій – численні публікації учнів, зокрема: Л. Алексієвець – автор близько 40 праць з історії Києво-Могилянської академії, з них 3 – монографії, за що нагороджена Почесною Грамотою Національної Академії Наук України, О. Валіон – близько 30 публікацій, присвячених М. Грушевському, І. Федорів – понад 30 – про М. Кордубу, Л. Костюк – близько 30 – про О. Кандибу-Ольжича) – Тернопіль став одним із новітніх центрів біографістики, зокрема вивчення й популяризації киево-могилянців, лепкознавства, грушевськознавства, кордубознавства, кандибознавства тощо. На факультеті, завдяки ініціативі М. Алексієвця, було введено і читається спецкурс для студентів й магістрантів “Грушевськознавство в українській історичній думці” (доц. Валіон О. П.).

Розробка актуальних аспектів історичної біографістики на сьогоднішній день продовжується завдяки наполегливій й невтомній праці її керівника. Микола Алексієвець, разом із головним редактором міжнародного збірника наукових праць “Україна–Європа–Світ” – Л. Алексієвець, започаткували у ньому постійну рубрику “Українська і зарубіжна біографістика”. У дев’яти випусках збірника, що вийшли, завдяки зазначеній рубриці з’явилися публікації про таких видатних діячів та неординарних постатей української і світової історії, відомих і маловідомих, як Володимир Лучаковський, Вацлав Ржевуський, Іван Горбачевський, Кирило Студинський, Петро Могила, Агатангел Кримський, Іван Франко, Богдан Лепкий, Володимир Старосольський, Микола Чубатий, Олег Кандиба-Ольжич, Юліан Романчук, Михайло Брайчевський, Михайло Драй-Хмара, Йосиф Сліпий, Михайло Левицький, Ольга Жулковська та ін.

Низку своїх праць М. Алексієвець безпосередньо присвятив розробці теоретичних проблем історичної біографістики. Аналіз здобутків вітчизняної історичної біографістики, ідейних, теоретичних та методичних засад сучасної біографічної науки, завдань і перспектив її розвитку здійснено в працях ученого: Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка [36]; Розвиток історичної науки і освіти в сучасних умовах [37]; Наукові історичні дослідження в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка: стан, проблеми і перспективи [38]; Українська історична біографістика: нове бачення [39]; Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва [40]; Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка [41].

Досвід Тернопільської наукової школи історичної біографістики засвідчує, наскільки історико-біографічна інформація здатна відігравати національно-мобілізуючу роль,

допомагати формувати національну свідомість, консолідувати націю за дуже несприятливих політичних обставин, зміцнювати уявлення про нерозривну єдність усіх регіонів батьківщини, долати болючі комплекси, пов'язані з трагічними поразками, втратою національної державності, іноземним поневоленням, згуртувати для вирішення проблем доленосної ваги.

У середовищі науковців, об'єднаних професором М. Алексієвцем поступово викристалізувалася ідея широкого збору та систематизації біографічних матеріалів і формування таким чином загальнонаціонального ресурсу біографічної інформації, покликаною всебічно розкрити історико-культурний потенціал української нації, основні віхи її поступу через роль особи в історії.

Як бачимо, професор М. Алексієвцев зумів створити в Тернополі наукове середовище й згуртувати біля себе молодих учених, які під його керівництвом за двадцятиріччя тісної співпраці зробили вагомий внесок у новітню українську біографістику. Благо, що його науково-організаційні плани увінчалися успіхом. Серед своїх учнів М. Алексієвцев користується великим авторитетом і повагою, про що свідчать, зокрема, статті із міжнародного збірника "Україна–Європа–Світ" (Тернопіль, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.) на пошану проф. М. Алексієвця у зв'язку із його ювілеєм [42].

Не підлягає сумніву, що історик разом зі своїми учнями стоїть на державницьких ідеологічних позиціях, що безпосередньо віддзеркалюється в усіх ділянках його діяльності як засновника Тернопільської наукової школи з історичної біографістики (керівництво кандидатськими й докторськими дисертаціями, організація наукових конференцій, видання наукової літератури тощо). Безумовно, що цей період М. Алексієвця та його наукової школи заслуговує на всебічне і об'єктивне подальше дослідження.

Як бачимо, історична біографістика об'єктивно посіла одне з провідних місць у тематиці історичних досліджень кафедри, очолюваної професором. Характерною рисою вивчення відомих історичних постатей громадського життя, діячів науки і культури, стало визначення їхнього місця у процесі українського національного відродження, пошук неперервності між їхніми ідеями та сучасним українством. Велику увагу приділено об'єктивній оцінці діячів, дискримінованих у радянські часи. У цьому, мабуть, була ознака часу: молода українська нація, історична думка незалежної України потребувала авторитетів. Тому й праці такого змісту мали особливе значення, стали скарбницею новітніх інтелектуальних надбань, своєрідним індикатором духовного потенціалу, що сприяв утвердженню громадянського суспільства, розбудові демократичної, соціальної і правової Української держави [25, с. 7].

У підсумку, хотілось би зазначити, що ми є свідками того, як на противагу елітарним і етатистським тенденціям, українські вчені-гуманітарії, біографісти й краєзнавці від перших років незалежності роблять усе, щоб спрямувати розвиток української біографістики у традиційно притаманне вітчизняній гуманітаристиці демократичне, народознавче річище.

Як бачимо, центральною постаттю української біографістики Тернопільської наукової школи стала національно свідомо, патріотично налаштована особистість – інтелігент, вчений, митець, освітянин, громадський діяч, борець за національне визволення – тобто всі ті, хто своєю працею, громадянською позицією та самовідданим служінням справі зробили реальний внесок у розбудову України, різних сфер її суспільно-політичного, державного, соціально-економічного та духовно-культурного життя. Праці молодих тернопільських науковців демонструють приклади, в яких немає успадкованих від радянських часів та літератури української діаспори традицій оцінювати постаті минулого крізь призму певних наперед визначених ідеологічних стереотипів, різко поділяючи їх на позитивні та негативні. Змінився і стиль викладу матеріалів. Усе більше місце у біографічних дослідженнях посідають елементи просопографії, що дають змогу розкривати персоналії у всій стереоскопічності їх людських вимірів, динаміці особистісного розвитку.

Серйозним здобутком вітчизняної біографістики у роки незалежності є і те, що здебільшого вдалося позбутися синдрому меншовартості, пригніченості українства, що тяжів

над нами тривалий час. Усі пам'ятають, як від видань 60-х рр. і до середини 90-х рр. ХХ ст. у багатьох біографічних працях наголошувалося на стражданнях українських діячів під ударами російського царату, демонізувався образ Росії та СРСР там, де у цьому не було жодної потреби.

Поділяємо думку провідних біографістів, що реалізація завдань, які стоять нині перед українською біографістикою може здійснюватися лише у взаємодії вчених усіх регіонів України, різними, але взаємодоповнюючими та взаємопоєднаними потоками: у вигляді публікації біографічних нарисів і есеїв, наукових статей і документальних даних, монографій, видання біографічних і біобібліографічних словників й довідників, створення електронних баз біографічних даних тощо [1, с. 36].

Безумовно, що необхідно стимулювати підготовку глибоких персоніологічних досліджень, зокрема – біографічних монографій. При цьому слід домагатися, щоб вони були присвячені не лише постатям першорядної ваги, а сміливо виходили на другі й треті позиції – маловідомих учених, педагогів, громадських діячів, літераторів. Це істотно розширить уявлення про діапазон явищ і постатей української історії та культури. У такому ключі власне й працює Тернопільська наукова школа професора М. Алексієвця, спрямовуючи українську історичну біографістику, її теоретичні основи на самостійний шлях розвитку, багато у чому відмінний і оригінальний.

Список використаних джерел

1. *Попик В.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та ін. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 8–41. 2. *Зеленська Л.* Наукова школа: сутність та етапи становлення // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Pedagogica/27756.doc.htm 3. *Винар Л.* Історична школа Михайла Грушевського та її значення / Л. Винар // Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги. – 1995. – 304 с.; іл. 4. *Чижко В.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. Чижко. – К.: БМТ, 1996. – 239 с. 5. *Шумський І.* Виховуємо патріотів // Ровесник. – 27 березня. – 1999. – С. 4. 6. *Михайло* Грушевський – погляд із сьогодення. Наукові записки ТДПІ. Серія: Історія. Вип. V. – Тернопіль, 1997. – 280 с. 7. *Спадицина О.* Кандиди-Ольжича у контексті національного відродження України: Збірник матеріалів Міжнар. наук. студент. конференції. – Травень, 1997 р. / За ред. д-ра істор. н. проф. Алексієвця М. М. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – 278 с. 8. *До 125-річчя* Мирона Кордуби. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 2001) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С. 4–26. 9. *До 130-річчя* від дня народження В. Гнатюка. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 2001) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С. 4–26. 10. *Білик Н.* Роль Богдана Лепкого та його творчості в українському національному відродженні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 1999. – 20 с. 11. *Алексієвець Л.* Кисво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (ХVІІ–ХVІІІ ст. ст.) / Л. Алексієвець. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 12. *Іванюта І.* Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 2002. – 20 с. 13. *Крупа Л.* Вплив митрополита Андрія Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 2003. – 20 с. 14. *Валіон О.* Роль М. Грушевського у національно-культурному відродженні українського народу (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 2003. – 20 с. 15. *Алексієвець М., Савенко В.* Роль Наукового товариства імені Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / М. Алексієвець, В. Савенко. – Тернопіль, 1999. – 188 с. 16. *Федорів І.* Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с. 17. *Куций І.* Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.06. – Львів, 2004. – 20 с. 18. *Ковалишин Л.* Суспільно-політична та наукова діяльність О. Кандиди-Ольжича у першій половині ХХ століття: Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 2004. – 20 с. 19. *Григорук Н.* Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Львів, 2006. – 20 с. 20. *Ляхманюк Т.* Науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність Івана Горбачевського: Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Чернівці, 2007. – 20 с. 21. *Клиш А.* Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Львів, 2008. – 20 с. 22. *Ятищук О.* Побут та звичаї українського народу в творчості Г. Квітки-Основ'яненка: Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.05. – Львів, 2009. – 20 с. 23. *Погорецький В.* Петро Могила у духовному та суспільному житті України (1596–1647 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Тернопіль, 2012. – 20 с. 24. *Мисик В.* Громадсько-політична та наукова діяльність Ігоря Герети (1938–2002 рр.): Автореф. дис... канд. історичних наук / 07.00.01. – Тернопіль, 2012. – 20 с. 25. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с. 26. *Програма* Всеукраїнської наукової конференції “Українська історична біографістика: забуте і невідоме”. – Тернопіль. – 25–26 травня 2005. – 14 с. 27. *Наукові записки* ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме. Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2008. – 244 с. 28. *Білик-Лиса Н.* Богдан Лепкий у духовному відродженні українського народу // Н. Білик-Лиса. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 144 с. 29. *Богдан Лепкий* в духовній історії

України: Матеріали наукової конференції / За наук. ред. проф. Р. Т. Гром'яка. Упор. – доц. Н. Білик. – Тернопіль: Джура, 2006. – 128 с. 30. *Проблеми* інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: Матеріали міжнародної наукової конференції / За ред. М. Ткачука, Н. Білик. – Тернопіль: Рада, 2007. – 388 с. 31. *Федорів І.* Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І. Федорів. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с. 32. *Алексієвець М., Алексієвець Л., Валіон О.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної свідомості українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. Алексієвець, Л. Алексієвець, О. Валіон. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 105 с. 33. *Григорук Н.* Микола Чубагий як історик України / Н. Григорук. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2003. – 160 с. 34. *Ятищук О.* Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України / О. Ятищук. – Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 176 с. 35. *Чуйко І.* Євген Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис / І. Чуйко. – Тернопіль: Принтер-Інформ, 2005. – 206 с. 36. *Алексієвець М.* Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка / М. Алексієвець // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 6–10. 37. *Алексієвець М.* Розвиток історичної науки і освіти в сучасних умовах / М. Алексієвець // Історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2004. 38. *Алексієвець М.* Наукові історичні дослідження в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка: стан, проблеми і перспективи / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2005. – Вип. 1. – С. 3–11. 39. *Алексієвець М.* Українська історична біографістика: нове бачення / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2005. – Вип. 2. – С. 4–6. 40. *Алексієвець М.* Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2. // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 5–8. 41. *Алексієвець М.* Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка / М. Алексієвець // Україна–Європа–Світ. – Вип. 1. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 13–21. 42. *Професор М. М. Алексієвець.* Вчений і організатор науки та освіти // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – С. 15–37.

Ирина Федорив

**ТЕРНОПОЛЬСКАЯ НАУЧНАЯ ШКОЛА ИСТОРИЧЕСКОЙ БИОГРАФИСТИКИ
ПРОФЕССОРА НИКОЛАЯ АЛЕКСИЕВЦА:**

ЭТАПЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье раскрыты этапы становления и развития Тернопольской научной школы биографистики профессора Николая Алексиевца, ее значение как важной части национальной гуманитарной науки и культуры в контексте современных тенденций развития отечественной историографии и процессов государственного образования, обозначены основные ее достижения и перспективы.

Ключевые слова: Н. Алексиевец, научная школа, историческая биографистика, ученики, Тернопольской национальной педагогический университет им. В. Гнатюка.

Iryna Fedoriv

**TERNOPIL HISTORICAL BIOGRAPHY STUDIES SCIENTIFIC SCHOOL BY PROFESSOR
MYKOLA ALEXIYEVETS: MILESTONES, ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS**

The article explores the stages of formation and development of Ternopil scientific school of biographical studies by Professor Mykola Alexiyevets, its value as an important part of national humanities and culture in the context of current trends in the national historiography and processes of state, outlines its main achievements and prospects.

Key words: M. Alexiyevets, scientific school, Historical Biographical Studies, followers, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University.

УДК 348.14

Микола Алексієвць

КАФЕДРА НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА В КОНТЕКСТІ ПОСТУПУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

У статті проаналізовано питання створення й розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, її сьогодення і перспективи в контексті основних тенденцій становлення історичної освіти і науки.

Ключові слова: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії, всесвітня історія, історична освіта і наука.

Із відновленням державної незалежності України розпочався новий етап у розвитку національної освіти й науки, побудований на наукових принципах вивчення вітчизняної і світової історії. Активізації їхнього розвитку сприяло організаційне оформлення: були створені нові факультети і кафедри у вищих навчальних закладах, науково-дослідні центри в академіях наук, історичні асоціації, відкриті фахові журнали, вдосконалені прийоми і технології навчання й наукового пошуку.

Непересічним явищем у формуванні на новітніх методологічних засадах історичної освіти на Тернопіллі стало відкриття у 1992 р. спеціальності “Історія”, а наступного року в структурі одного з найстаріших вищих навчальних закладів нашого краю (педагогічного) нового факультету – історичного [1, с. 1]. Поява історичного факультету була зумовлена потребами життя, суспільно-політичними змінами в Україні та світі кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття та необхідністю їх об’єктивної інтерпретації. Розпочата доба національного відродження викликала дедалі зростаючий інтерес громадськості до вітчизняної і зарубіжної історії, місця України у загальному всесвітньо-історичному процесі. Зі створенням історичного факультету значно активізувалися студії всесвітньої історії. У цьому зв’язку надзвичайно важливим для поглибленого вивчення історії інших країн стало створення 1993 р. кафедри всесвітньої історії (завідувач д.і.н., проф. М. Алексієвць). Її історія є органічною складовою становлення історичного факультету і поступу історичної освіти й науки в університеті загалом. Формування колективу кафедри в основному завершилось до середини 1998 р., коли визначився її кількісний та персональний склад. На цей час у складі кафедри налічувалося 11 викладачів, з яких 7 були кандидатами наук, 1 – доктор історичних наук, професор. Зокрема, тут працювали М. Алексієвць (д.і.н., проф.), І. Боровська (к.і.н., доц.), Е. Бистрицька (к.філос.н., доц.), М. Гришук (к.і.н., доц.), Т. Гонтар (к.і.н., доц.), І. Зуляк (к.і.н., доц.), О. Петровський (ст. викл.), М. Ревуцький (к.філос.н., доц.), В. Свідерська (асист.), О. Шама (к.і.н., ст. викл.), І. Шумський (асист.) та В. Шумська (ст. лаборант), М. Янковський (зав. метод. каб.). З кожним роком розширювався діапазон курсів циклу всесвітньої історії, котрі читали викладачі кафедри, вдосконалювалося методичне забезпечення дисциплін.

Процес формування нового обличчя історичного факультету, іншими словами – створення і модернізація кафедр, зайняв щонайменше п’ять років. Творенню кафедр у нинішньому їх вигляді передувало переформатування попередніх діючих. Реорганізація торкнулася і кафедри всесвітньої історії, на базі якої було утворено 2 кафедри: стародавньої та середньовічної історії (зав. к.і.н., доц. Т. Гонтар, з 2007 р. – д.і.н., проф. І. Зуляк) та нової і новітньої історії та методики викладання історії. Під такою назвою остання діє з вересня 1998 р. під керівництвом доктора історичних наук, професора М. Алексієвця. Відтоді колектив кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії формувався

поступово, модифікуючись і зазнаючи реформування у контексті сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів та вимог і принципів Болонського процесу. Робота кафедри була складовою загальної історичної освіти і підпорядковувалась основним тенденціям та новітнім умовам її розвитку.

З початку створення кафедри її колектив об'єднував 6 штатних викладачів: 1 доктор історичних наук, професор М. Алексієвець, 4 кандидати історичних наук, доценти І. Боровська, М. Гришук, С. Лук'яненко, В. Савенко, 1 асистент В. Свідерська. До роботи зі студентами залучались відомі науковці України та зарубіжних ВНЗ, зокрема, доктори історичних наук, професори Ю. Макар (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича), К. Кондратюк, О. Сухий (Львівський національний університет ім. І. Франка), Володимир Косик (Франція), Майкл Зубока (Канада), Яніс Ніколаїдіс (Греція), Тарас Гунчак (США), Влодзімеж Бонусяк та Єва Орльоф (Польща) та ін., а також провідні спеціалісти Тернопільського державного обласного архіву (Б. Хаварівський), обласного краєзнавчого музею (О. Гаврилюк, М. Строць), Інституту національного відродження України (І. Герета), знані учені вузів Тернополя. У наступні роки відбувалась певна кадрова ротація. Завершила викладацьку діяльність С. Лук'яненко, змінили місце роботи Ю. Поліщук, М. Гришук, пішли із життя Б. Трофим'як, В. Свідерська. Прийшли нові вихованці рідного факультету – д.і.н., професор Л. Алексієвець, кандидати історичних наук, доценти В. Гевко, Н. Григоров, Ю. Древницький, О. Валіон, Л. Костюк, Т. Лахманюк, Я. Секо, І. Федорів, к.п.н., доц. Н. Ігнатенко, ст. лаборант Л. Романишин. Сьогодні оптимальний професорсько-викладацький склад кафедри сформовано так: 2 доктори історичних наук, професори, 10 кандидатів історичних наук, доцентів, 1 кандидат педагогічних наук, доцент, тобто 100% викладачів мають наукові ступені і вчені звання. Із 13 викладачів кафедри 10 закінчили історичний факультет Тернопільського педінституту / університету.

Зміст освіти, характер навчальних програм, кількість предметів циклу всесвітньої історії й годин, які відведено для їх вивчення, залежали від нормативно-правових документів МОНМС України, навчального плану та інших факторів. Головним завданням кафедри є викладання та дослідження концептуальних засад зарубіжної історії як науки, комплексу навчальних дисциплін, робота з узагальнення методологічних засад науково-дослідної діяльності в галузях історичного знання, пошук нових досліджень та малорозроблених у вітчизняній науці напрямів і тем зі світової історії, а також поширення головних дослідницьких здобутків зарубіжної історіографії в українознавчий дискурс осмислення загальної історії та ролі й місця України у всесвітньо-історичному процесі. Ключовим пріоритетом кафедри було і залишається викладання предметів циклу всесвітньої історії на сучасному науково-методичному рівні. Нині кафедра забезпечує викладання циклу фундаментальних дисциплін від давньої історії до новітньої і потужного комплексу спеціальних курсів з актуальних проблем всесвітньої історії. Зокрема проводить навчальну роботу зі студентами історичного факультету в галузі історії слов'янських народів, нової і новітньої історії країн Європи та Америки, історії країн Азії і Африки, історіографії та джерелознавства всесвітньої історії, методики викладання історії, інформаційних технологій в історії, етнографії, основ наукових досліджень, методології наукових досліджень, вступу до спеціальності. У зв'язку з уведенням нових навчальних планів на кафедрі розроблено і викладаються такі спецкурси: Актуальні проблеми відродження національної державності слов'ян ЦСЄ (1918–1939) (Л. Алексієвець); Грушевськознавство в українській й зарубіжній історичній думці, Генеза й історичний розвиток грушевськознавства (О. Валіон); Проблеми етногенезу східних слов'ян (Н. Григоров); Комп'ютерні технології в наукових дослідженнях (Ю. Древницький); Україна в контексті тенденцій сучасного світового розвитку (В. Гевко); Методологія та методика викладання “Громадянської освіти” у середніх загальноосвітніх навчальних закладах, Методика викладання суспільно-політичних дисциплін у вищій школі (Н. Ігнатенко); Проблеми історіографії і джерелознавства всесвітньої історії (І. Боровська); Етнополітика європейських країн та України на сучасному етапі (Л. Костюк); Націоналізм в

європейській історії (Я. Секо), Український національний рух другої половини ХХ ст. (Я. Секо); Українська історична славістика нового і новітнього часу (І. Федорів). Також кафедра організовує педагогічну та етнографічну практики. Викладачі розробили і впроваджують методику застосування комп'ютерних технологій у дослідження і викладання історії. Під керівництвом працівників кафедри студенти набувають вміння оформляти наукові й навчальні тексти, оволодівати комп'ютерною графікою, засвоювати принципи зберігання і використання інформації, структурувати її в бази даних, створювати навчально-методичні комплекси за обраною темою.

Становлення кафедри відбувалося в складних умовах. Та попри це кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету перетворилась у провідний підрозділ процесу підготовки істориків нової генерації для середніх навчальних закладів з потужним науково-педагогічним потенціалом, збагачений досвідом співробітництва з науково-дослідними інститутами Академії наук України, історичними факультетами та кафедрами всесвітньої історії ВНЗ нашої держави, багатьма зарубіжними вищими навчальними закладами. На кафедрі зроблено вагомі кроки до кадрового і технічно-технологічного забезпечення навчального процесу та застосування у ньому сучасних інформаційних й програмно-контролюючих систем і програм; створено нову навчально-методичну базу викладання предметів циклу всесвітньої історії, навчальні робочі програми за кредитно-модульними вимогами з урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду, й оновлення змісту освіти та варіативності вивчення студентами світової історії на основі розроблення ЕНМК дисциплін і комп'ютерних систем навчання.

Професорсько-викладацький склад кафедри веде пошуки і здійснює дослідження з науково-інноваційної концепції організації студентської науково-дослідної роботи за кредитно-трансферною системою відповідно до вимог і принципів Болонського процесу, з якої опубліковано понад 100 науково-практичних посібників на допомогу студентам, створено новітні цілісні навчально-робочі програми з усіх базових дисциплін кафедри та підготовлено навчально-методичні комплекси для дистанційного навчання. Саме тому найвагомішими досягненнями кафедри є видання з грифом МОНМС України навчальних посібників для студентів вишів України “Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація” [2], “Організація та методика наукових досліджень студентів” [3], “Основи наукових досліджень: теорія та методика” [4], “Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети” [5], “Науково-дослідницька діяльність студентів: організація та методика” [6] та ін. Означені навчальні посібники репрезентують науково-дослідну роботу студентів як головне джерело набуття, примноження й оновлення знань, її теоретико-методологічні засади.

Сьогодні викладачі кафедри постійно працюють над вдосконаленням змісту, методології та методики викладання дисциплін всесвітньої історії. За останні роки створено та оновлено авторські навчальні програми з курсів фундаментальних дисциплін та спеціальних курсів, які враховують сучасні наукові підходи, методологію та методи активізації навчального процесу. Окремо виділимо у цьому зв'язку навчальні посібники для студентів історичних факультетів України, зокрема праця “Новітня історія Польщі” [7], підготовлена доктором історичних наук, професором Л. Алексієвцем, “Історія світової культури” (2 ч.) [8], написані докторами історичних наук, професорами Л. Алексієвцем, М. Алексієвцем та кандидатом історичних наук, доцентом О. Шамою, “Комп'ютерні технології у наукових дослідженнях”, створений кандидатом історичних наук, доцентом Ю. Древницьким [9] та ін. Нині викладачі кафедри працюють над підготовкою синтетичного підручника “Історія слов'янських народів”. Широкий резонанс викликало наукове видання підручничого жанру “Україна найдавнішого часу – ХVІІІ століття: цивілізаційний контекст пізнання” [10], підготовлене доктором історичних наук, професором Л. Алексієвцем у співпраці з провідними ученими України М. Юрієм, Я. Калакурою та О. Удодом. У праці з'ясовується сутність та особливості цивілізаційного пізнання давньої, середньовічної і ранньомодерної України, утвердження її соціокультурної ідентичності. Викладено

історіософський погляд на традиційне суспільство і традиційну культуру, етногенез українців, творення української нації, формування міфологічної та релігійної свідомості, соціокультурних засад державності, розглянуто співвідношення української і візантійської традиції, показано ренесансні процеси в контексті зародження козацтва і міжцивілізаційних впливів, соціодинаміку державності України, розкрито причини кризи та маргіналізації української ідентичності в добу руїни та чужоземного панування.

На кафедрі напрацьована і послідовно впроваджується в навчальний процес системна методика кредитно-трансферного вивчення дисциплін, організації самостійної та індивідуальної роботи студентів, пошуку форм контролю, головним напрямком в якому є індивідуально-консультативна робота з кожним студентом. Постійно оновлюється тематика курсових, дипломних і магістерських робіт, ІНДЗ із всесвітньої історії. Надається допомога студентам у розробці тем, які становлять значну наукову і пізнавальну вагу. Студентів залучено до розробки кафедральних комплексних тем, до роботи в архівах, рукописних фондах бібліотек, музеях. Останніми роками стало традицією, що студенти-випускники мають публікації у наукових виданнях.

Процес українського національного відродження 90-х років минулого століття створив сприятливі умови для розвитку історичної науки. На кафедрі з перших днів її функціонування науково-дослідна робота стала пріоритетним напрямком діяльності всього колективу. Саме в цей час закладалися наукові основи досліджень із зарубіжної історії та їх використання у навчальному процесі. Активізації дослідників світової історії сприяла підготовка кадрів вищої кваліфікації зі спеціальності 07.00.02 – всесвітньої історії шляхом відкриття власної аспірантури і докторантури, видання фахових збірників наукових праць, розширення проблематики досліджень із зарубіжної історії, вдосконалення прийомів і технологій наукового пошуку, проведення міжнародних і всеукраїнських конференцій та семінарів із проблем історії зарубіжжя, міжнародних відносин та зовнішньої політики незалежної України, налагодження зв'язків з визнаними у світі університетами Парижа, Мюнхена, Праги, Варшави, Москви і Мінська.

Без сумніву, за час існування кафедри зроблено чимало. В умовах процесу інтеграції української історичної науки у світовий історіографічний простір та євроатлантичних і глобалізаційних процесів стає помітною роль викладачів-усесвітників, адже за своїм призначенням вони є дослідниками всесвітньої історії, а, отже, зростає значення їхніх праць. Можемо без перебільшення стверджувати, що на кафедрі склалися наукові напрямки й пріоритети. Основними з них можемо назвати такі, як: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та духовні аспекти розвитку; Україна у всесвітньо-історичному процесі; Україна в міжнародних відносинах; вузлові проблеми зарубіжної історії; історія слов'янського національного відродження першої половини XIX – початку XX ст.; українська і зарубіжна історична біографістика. Важливим засобом поглиблення і розширення тематики став розвиток наукових досліджень у розрізі 2-х цілісних комплексних кафедральних наукових проблем “Україна (Тернопільщина) в контексті європейської історії” (наук. кер. проф. М. Алексієвець) та “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. проф. Л. Алексієвець). На кафедрі склалася міцна і змістовна науково-педагогічна база для різноманітних історичних досліджень. Розвиток наукових студій на кафедрі й висока кваліфікація кадрів дали змогу досягти значних успіхів у науково-дослідній роботі. Це засвідчує доробок викладачів, зусиллями яких за майже 20 років (1992 – 2012 рр.) опубліковано понад 1250 наукових і навчально-методичних праць, проведено 17 всеукраїнських і міжнародних конференцій, в т.ч. на теми: “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності” (16 – 17 травня 2002 р.), “Україна – Польща: у роки Другої світової війни” (27 лютого 2003 р.), “Національно-державне відродження слов'янських народів ЦСЄ крізь призму 85-річчя” (18 – 19 листопада 2003 р.), “Друга світова війна в історичній долі українського народу” (20 – 21 травня 2005 р.) та ін. Особливий інтерес викликали науково-практичні конференції “Інноваційні технології в процесі викладання всесвітньої історії” (28 – 29 жовтня 2002 р.), “Національна історична освіта: погляд у

XXI ст.” (16 – 17 травня 2002 р.) та ін. Ряд отриманих наукових результатів мають вагоме практичне значення, визнані науковцями України і зарубіжних держав.

Визначаючи новизну історичних досліджень професорсько-викладацького складу кафедри, виходимо з того, що розвиток української історіографії без будь-яких ідеологій має ґрунтуватися, на думку автора, винятково на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов'язаних проблем: власне історії України і всесвітньої історії з урахуванням національних особливостей, які мають бути вписані в контекст один одного. З огляду на такий методологічний підхід і побудована кафедральна програма наукових досліджень. Аналізуючи наукові історичні дослідження кафедри, треба відзначити, що її викладачі органічно поєднують свої наукові інтереси в діалектичній єдності національної і всесвітньої історії. Тож природним є чітке визначення двох основних проблем: “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” й “Україна (Тернопільщина) в контексті європейської історії”. Відзначимо позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості і наукового рівня та стану дослідження викладачами проблем зарубіжної історії. Однією з помітних сучасних тенденцій наукового доробку кафедри є зростання інтересу молодих дослідників до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, які, як відомо, впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х років виявилися деформованими численними “білими” і “чорними” плямами. Підтвердженням цього, є наприклад, той факт, що впродовж існування кафедри за спеціальністю “всесвітня історія” було захищено 1 докторську і 10 кандидатських дисертацій. Про це свідчить і аналіз публікацій викладачів, у яких на основі новітніх методів і методик науково-дослідницької роботи висвітлюються важливі питання всесвітньої історії, в т. ч. такі, що раніше вони обходили. Всього, за нашими підрахунками, впродовж 1998–2012 рр., тобто саме за час існування кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії було надруковано понад 550 монографій, наукових статей, повідомлень, історіографічних оглядів та рецензій із всесвітньої історії. Дедалі частіше предметом дослідження працівників та аспірантів стають проблеми зарубіжної історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Зокрема, слід відзначити праці про еволюцію української зовнішньої політики в умовах глобалізації (М. Алексієвець, Я. Секо), про українсько-польські зв'язки (Л. Алексієвець, В. Гевко, Н. Чорна, О. Парнета), українсько-російські зв'язки (А. Дмитрук, С. Новінчук), українсько-британські відносини (А. Грубінко), українсько-німецькі (М. Алексієвець, О. Валіон), економічні та культурно-освітні міждержавні відносини на сучасному етапі, а також теми про окремі країни, зокрема, “Білоруський шлях розвитку: соціально-економічний аспект” (О. Валіон), “Особливості соціально-політичного та економічного розвитку Польщі” (Л. Алексієвець, В. Білянський, І. Кватира), питання розвитку славістики нового і новітнього часу досліджує І. Федорів. Високу позитивну оцінку на сторінках всеукраїнських часописів отримали ґрунтовні докторські і кандидатські дослідження Л. Алексієвець “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” [11], Н. Чорної “Інтеграція Польщі до НАТО і ЄС та її вплив на розвиток польсько-українських відносин” [12], І. Кватири “Особливості соціально-економічного розвитку Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.)” [13], А. Дмитрука “Російсько-українські відносини (1991–2004 рр.)” [15]. Широкий резонанс викликали монографії Л. Алексієвець “Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст. ст.)” [16], “Польща: шляхи відродження державної незалежності. 1918–1939” [17], “Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926” [18], Л. Алексієвець і В. Гевко “Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.)” [19], Л. Алексієвець, О. Парнети “Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923” [20], Л. Алексієвець, М. Алексієвця, Н. Чорної “Польща на шляху до НАТО та ЄС” [21] та ін. Аналітичні розвідки з історії США, Франції і Великої Британії опублікувала І. Боровська.

З огляду на геополітичні зміни у світі, Європі та Україні викладачі кафедри успішно розробляють міжнародний науково-дослідницький проект “Україна – Європа – Світ:

історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. д.і.н., проф. Л. Алексієвць) та видали в його контексті 97 наукових і науково-методичних праць загальним обсягом понад 350 др. арк. Найбільш вагомими здобутками у дослідженні запропонованої проблеми є видання за участю відомих українських і зарубіжних учених 10 випусків Міжнародного збірника наукових праць “Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини”. Це видання має не лише академічні впровадження з підготовки та оприлюднення наукових результатів досліджень із всесвітньої історії, але й номіноване як фахове з історичних наук (ріш. ВАК України від 10.03.2010 р. №1–05/2) та занесено в міжнародний реєстр для реферування у Парижі під номером ISSN №2225–3165. До його редакційної колегії увійшли провідні українські і зарубіжні науковці.

Пріоритетними темами цього міжнародного збірника є інтеграція історії України у всесвітню історію, вивчення місця й ролі України у системі міжнародних відносин, висвітлення малодосліджених сторінок всесвітньої історії, дослідження історіографії та джерельної бази світової історії, стосунки й роль Української держави у європейській спільноті, її утвердження як світової країни за роки Незалежності, актуальні проблеми методології, історичної української та зарубіжної біографістики, культури, освіти і науки, удосконалення навчальних програм з предметів циклу всесвітньої історії тощо. У нинішньому дискурсі збірника сформульована загальна концепція дослідження і розвитку всесвітньої історії, яка включає подальше видання як центру і координаційної структури України та організації виходу історичних досліджень за вітчизняні рамки, залучення українських учених до розробки зарубіжної історії у континуумі врахування значущості уроків минулого для справи пошуку оптимальної моделі співжиття сучасного й майбутнього. Видання цього наукового збірника слугуватиме поживаленню інтересу українських фахівців до всесвітньої історії, до з’ясування ролі нашої держави в міжнародному житті, у системі діяльності світової спільноти, розвитку наукових інтеграційних зв’язків із зарубіжними країнами шляхом висвітлення історії України в загальноісторичному контексті.

Важливим напрямком розвитку науково-дослідної роботи кафедри, її значним досягненням є дослідження української і зарубіжної біографістики, вивчення історії в особах, наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток української та світової культури. На кафедрі спостерігається системний розвиток наукових біографічних досліджень, повернення реальних осіб та об’єктивної істини історичної біографістики. Тут створена Тернопільська наукова школа з історичної біографістики (кер. д.і.н., проф. М. Алексієвць), з проблематики якої успішно захистили кандидатські дисертації 17 аспірантів, проведено низку конференцій, видано понад 370 наукових праць. Вагомим здобутком Школи з біографістики стало видання тематичної монографії “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” (2 ч.) [22]. Увагу її авторів привернули найактуальніші аспекти діяльності й творчої спадщини таких відомих постатей в контексті українського державотворення, як: П. Могила, Д. Зубрицький, А. Шептицький, М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук’яненко, І. Герета, Л. Крупа, В. Чорновіл та ін. Цінністю видання є те, що у ньому охарактеризовано життєвий і творчий шлях зазначених визначних українських діячів на основі архівних матеріалів, таким чином було введено до наукового обігу значну частину заборонених раніше фактів і подій, залучено нову методологічну й джерелознавчу базу. Названі праці в умовах сучасного національного відродження сприятимуть об’єктивному висвітленню історії України в особах, підвищенню ролі науки й освіти в суспільстві, осмисленню вкладу великих українців у розвиток світової культури, а, відтак, показу місця нашої держави у всесвітньо-історичному процесі.

Викладачі кафедри щорічно беруть участь у багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних конференціях, практикується стажування викладачів за кордоном, налагоджено зв’язки з відомими центрами та університетами

Європи і світу. При кафедрі успішно функціонує Українсько-польська школа молодих учених (наук. кер. – д.і.н., проф. Л. Алексієвець), Науковий центр по вивченню української і зарубіжної славістики (наук. кер. – к.і.н., доц. І. Федорів). Члени кафедри беруть активну участь у підготовці збірника наукових праць “Україна – Європа – Світ” (вийшло 10 вип.), головний редактор професор кафедри Л. Алексієвець. У цьому оригінальному виданні друкуються результати досліджень, що охоплюють маловивчені проблеми історії зарубіжних країн, світової політики і міжнародних відносин, місця й ролі України у світовому співтоваристві, а також зарубіжної культури, освіти й науки. Викладачі кафедри є членами спеціалізованих учених рад (Київ, Львів, Чернівці) із захисту докторських і кандидатських дисертацій, виступають офіційними опонентами, рецензентами, здійснюють наукове керівництво написанням студентами курсових, дипломних та магістерських робіт. Результати наукової діяльності кафедри широко використовуються у навчальному процесі: в лекціях з основних предметів і спецкурсів, на семінарах, у письмових працях студентів, у процесі діяльності творчих студентських колективів.

Кращі традиції науково-дослідницької роботи кафедральних всесвітників примножують студенти-науковці. На кафедрі проводиться значна робота із залучення студентів до наукового пошуку. Всіма формами дослідництва охоплено понад 250 студентів, які за 1998 – 2012 рр. опублікували майже 290 наукових праць у всеукраїнських, регіональних виданнях, взяли участь у 27 міжнародних, всеукраїнських, регіональних, вишівських конференціях тощо. 35 молодих науковців стали переможцями і лауреатами різноманітних конкурсів, 5 студентів перемогли на всеукраїнських олімпіадах з історії. Природно, що саме в такій спадкоємності різних поколінь дослідників української і всесвітньої історії може бути забезпечений постійний розвиток історичної науки й освіти.

Навчально-методичний і науковий потенціал викладачів кафедри дозволяє з певністю стверджувати, що вона і надалі залишатиметься однією з провідних не лише на факультеті, але й в університеті в цілому. Разом з тим темпи і глибина перетворень у галузі історичної освіти й науки в Україні ставлять перед кафедрою нові більш масштабні завдання, зумовлені потребою в радикальній модернізації всіх напрямків і умов діяльності професорсько-педагогічного колективу й студентів.

З цією метою розроблена й ухвалена на засіданні кафедри 20 вересня 2012 р. Концепція розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету у контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. [23]. Враховуючи сучасні інтеграційні і глобалізаційні процеси, трансформаційні зміни у суспільно-політичному житті України і зарубіжних держав, у сфері середньої і вищої освіти, вступу її в європейське науково-освітнє товариство й перебудови на загальних принципах та засадах Болонського процесу, забезпечити здійснення наступних пріоритетних заходів:

- упорядкувати й створити оптимальну структуру навчальних курсів циклу всесвітньої історії з метою раціональної організації на нових методологічних і методичних підходах викладання та вивчення історії зарубіжних країн, підвищити якість навчання за рахунок удосконалення змісту предметів та індивідуально-консультативної роботи відповідно до нового навчального плану, ефективного залучення студентів до роботи кафедри, її структурних підрозділів;
- продовжити роботу щодо подальшої модернізації змісту й організації історичної освіти і підготовки сучасних фахівців-істориків із залученням працівників Інституту історії України, Інституту всесвітньої історії НАН України, інших науково-дослідних інститутів НАН України, Інституту інноваційних технологій і змісту МОНМС України, вищих навчальних закладів країни та Європи;
- розробити і впроваджувати у навчальний процес новітні інноваційно-інформаційні технології, у т. ч. електронні навчальні комплекси дисциплін циклу зарубіжної історії, інтерактивні підручники і посібники тощо на основі новітніх інтерактивних комп’ютерних програм типу Moodle;

- привести нормативи академічного навантаження студентів та викладачів у відповідність до тенденцій європейських університетів у рамках створення Європейського простору вищої історичної освіти;
- здійснювати моніторинг якості знань студентів із зарубіжної історії на всіх рівнях: від контролю залишкових знань середньої освіти до розробки нових підходів до проведення державної підсумкової атестації;
- забезпечити подальше вдосконалення викладання кафедральних дисциплін у контексті вимог і принципів Болонського процесу, розробку сучасних проектів спецкурсів для бакалаврату і магістратури, звернути особливу увагу на модернізацію інноваційно-ресурсного забезпечення й моніторингу впровадження кредитно-модульної системи побудови навчального процесу, перетворення навчальної діяльності в органічне засвоєння знань як методології, бази використання їх у практичній діяльності: професійній, громадсько-політичній, побуті та ін., акцентації на практичній меті в опануванні студентами циклу дисциплін всесвітньої історії, використання знань зарубіжної історії для аналізу сучасних подій в українському суспільстві відповідно до європейських і світових реалій. Забезпечити підготовку на нових засадах навчально-методичних посібників з кафедральних дисциплін. Розробити концепцію науково-дослідницької діяльності студентів згідно європейських стандартів (проф. М. Алексієвець);
- реорганізувати кафедру нової і новітньої історії та методики викладання історії у кафедрі всесвітньої історії і міжнародних відносин, створити секції з циклу історії слов'янських народів, нової і новітньої історії зарубіжних країн та методики викладання всесвітньої історії в школі та вищих навчальних закладах. Вивчити питання відкриття спеціалізації студентів на кафедрі;
- продовжити роботу із забезпечення кафедри сучасними висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами шляхом їх підготовки в кафедральних аспірантурі й докторантурі, підвищення науково-методичного рівня працівників на науково-методичних семінарах кафедри, науково-теоретичних конференціях та під час стажування викладачів у зарубіжних вишах. Забезпечити підвищення кваліфікації викладачів кафедри, її співробітництва з аналогічними кафедрами інших ВНЗ України і зарубіжних держав. Підготувати 5 докторів історичних наук з числа провідних викладачів кафедри (В. Гевко, Н. Григорук, О. Валіон, Я. Секо, І. Федорів). Домогтися відкриття спеціальності 07.00.02 – Всесвітня історія при вченій раді із захисту кандидатських дисертацій ТНПУ ім. В. Гнатюка;
- сприяти розвитку фундаментальних досліджень, котрі координує НАН України, із залученням фахівців та консультантів із провідних наукових установ України і зарубіжних країн з метою координації наукових досліджень всесвітньої історії;
- затвердити колективну наукову проблему кафедри “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку”, в її контексті продовжити розробку міжнародного наукового проекту та поглибити й розширити наукові напрями і школи з української та зарубіжної біографістики, зовнішньої політики України й українсько-зарубіжних відносин. Продовжити роботу наукового Центру молодих учених з полоністики та створити науковий Центр “Україна – Європа – Світ” (УСС);
- продовжити подальше системне видання міжнародного збірника наукових праць “Україна – Європа – Світ” (гол. ред. проф. Л. Алексієвець), активізувати вітчизняних і зарубіжних учених до участі у цій роботі;
- забезпечити роботу кафедральної аспірантури і докторантури зі спеціальності “Всесвітня історія” та практикувати залучення до наукової співпраці провідних усевітників України і зарубіжних країн;
- активізувати науковців кафедри до розробки державних та регіональних наукових програм, до участі в конкурсах для фінансування наукових тем і прикладних

дисциплін, у науковій співпраці з громадськими організаціями, фондами тощо. Взяти участь у підготовці монографічного видання “Україна: цивілізаційний контекст пізнання” (проф. Л. Алексієвець);

- здійснювати роботу щодо розширення практики залучення студентів до наукової діяльності, сприяння їх участі в наукових проблемних групах кафедри, наукових конференціях, олімпіадах тощо;
- практикувати проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференцій з проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин;
- організувати разом із науковою бібліотекою університету перехід на 100 % забезпечення студентів факультету навчальною літературою і посібниками з циклу всесвітньої історії;
- провести роботу щодо створення матеріально-технологічної бази кафедри, забезпечення її сучасною комп’ютерною технікою та умовами для роботи викладачів кафедри;
- залучати до навчання талановиту молодь, сприяти науковому та професійному становленню і подальшому кар’єрному зростанню (обговорено і затверджено на засіданні кафедри 20.09.12 р. Протокол №2) [23].

З усього вищезазначеного випливає, що зі створенням кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії у нашому університеті значно активізувалися дослідження зарубіжної історії, особливо сучасної, коли Україна визначилася як незалежна держава, прагне стати повноправним членом світового співтовариства з усією палітрою його зв’язків, намагається отримати визнання як суб’єкт міжнародного права, увійти до світових європейських структур. Пожвавлення роботи українських вчених у сфері всесвітньої історії буде служити справі посилення ролі Української держави в міжнародному житті, у системі діяльності світової спільноти.

Список використаних джерел

1. *Хроніка становлення і розвитку // Історик.* – № 1. – Тернопіль: Літопис. – 2001. 2. *Терещук Г. В.* Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – 3-є переробл. та доп. видання. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 362 с. 3. *Терещук Г. В.* Організація та методика наукових досліджень студентів: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 258 с. 4. *Терещук Г. В.* Основи наукових досліджень: теорія та методика. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 256 с. 5. *Алексієвець М. М.* Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / М. М. Алексієвець, М. О. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 128 с. 6. *Алексієвець Л. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів: організація та методика: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, С. В. Бондаренко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 132 с. 7. *Алексієвець Л. М.* Новітня історія Польщі (1918 – 1939) / Л. М. Алексієвець. – Київ – Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с. 8. *Алексієвець М. М.* Історія світової культури: Частина перша: від Первісності до Ренесансу / М. М. Алексієвець, О. І. Шама. – Тернопіль: Лілея, 2006. – 528 с.; Алексієвець Л. М. Історія світової культури: Частина друга: від Бароко до Сучасності / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, О. І. Шама. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 656 с. 9. *Древницький Ю. Р.* Комп’ютерні технології у наукових дослідженнях. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами європейської кредитно-трансферної системи. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 221 с. 10. *Юрій М. Ф.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с. 11. *Алексієвець Л. М.* Польща в 1918 – 1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / Л. М. Алексієвець. – Чернівці, 2007. – 32 с. 12. *Чорна Н. М.* Інтеграція Польщі до НАТО та ЄС: особливості, основні етапи і наслідки (кін. 80-х рр. XX ст. – 2005 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / Н. М. Чорна. – Чернівці, 2008. – 20 с. 13. *Кватира І. М.* Особливості соціально-економічного розвитку Другої Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / І. М. Кватира. – К., 2010. – 20 с. 14. *Дмитрук А. Ю.* Російсько-українські відносини у політичній сфері у 90-х рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / А. Ю. Дмитрук. – Чернівці, 2011. – 20 с. 15. *Гевко В. Р.* Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / В. Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с. 16. *Алексієвець Л. М.* Києво-Могилянська академія у суспільно-політичному житті України і зарубіжних країн (XVII– XVIII ст. ст.) / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 17. *Алексієвець Л. М.* Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918 – 1919 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с. 18. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918 – 1926 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 19. *Алексієвець Л. М.* Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991 – 2004 рр.) / Л. М. Алексієвець, В. Р. Гевко. – Тернопіль: Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. –

153 с. 20. *Алексієвець Л. М.* Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918 – 1923 / Л. Алексієвець, О. Парнета. – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с. 21. *Алексієвець Л. М.* Польща: на шляху до НАТО та ЄС / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, Н. М. Чорна. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 268 с. 22. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме /* За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // *Українська історична біографістика: забуте і невідоме /* За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с. 23. *Концепція розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 5 с.

Николай Алексиевец

**КАФЕДРА НОВОЙ И НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ
ТНПУ ИМ. В. ГНАТЮКА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
И НАУКИ**

В статье проанализированы вопросы создания и развития кафедры новой и новейшей истории и методики преподавания истории Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка, ее современность и перспективы в контексте основных тенденций становления исторического образования и науки.

Ключевые слова: Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, кафедра новой и новейшей истории и методики преподавания истории, всемирная история, историческое образование и наука.

Mykola Alexiyevets

**CHAIR OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY AND METHODS OF TEACHING
HISTORY OF TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL
UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF HISTORICAL EDUCATION AND SCIENCE
ADVANCEMENT**

In the paper, the author analyses the problems of formation and development of the Chair of Modern and Contemporary History and Methods of Teaching History of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, its present activity and prospects in the context of the main tendencies in the making of historical education and science.

Key words: Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Chair of Modern and Contemporary History and Methods of Teaching History, World History, historical education and science.

УДК 93.159.953:930.1

Алла Киридон

ІСТОРИК В КУЛЬТУРНІЙ ТОПОГРАФІЇ ПАМ'ЯТІ

У статті здійснено спробу привернути увагу до осмислення складних проблем кореляції професійної історіографії та колективної пам'яті, ролі історика в реалізації державної політики пам'яті, взаємодії історика й влади.

Ключові слова: історик, професійна історіографія, пам'ять, колективна пам'ять, влада.

Кожна історіософська система спирається на той чи інший набір ментальних установок, або інакше кажучи, неусвідомлених колективних уявлень про історію, особистість й суспільство, які існують в конкретному соціумі. Ці ментальні установки формуються під впливом соціального досвіду та є своєрідними “емоційними матрицями” ключових теоретичних положень. Однак будь-яка історіософська система умовно має два виміри – ментальний і науковий, які збігаються лише частково. Для адекватного розуміння історіософської системи необхідним є аналіз обох рівнів у їх взаємодії (з урахуванням певної свободи наукової думки відносно ментальних установок) [1, с. 173]. Російський історик А. Гуревич зауважував: “Безперечно, історик живе в суспільстві й відчуває його вплив, і в цьому розумінні його міркування не можуть бути абстрагованими від умонастроїв, руху думки, характерних для його середовища” [2, с. 563]. Але професія історика залежить від затребуваності суспільства, а сам історик має узгоджувати спектральність власних ідентичностей. Особливе місце займає історик в культурній топографії пам'яті.

Авторка вбачає за необхідне визначити місце історика в культурній топографії пам'яті, артикулювати статус історії й статус колективної пам'яті, окреслити співвідношення професійної історіографії та колективної пам'яті, а також роль державних інституцій у формуванні історичного дискурсу та “коригуванні” (затребуваності) колективної пам'яті. Відтак, проблема, визначена за базову в форматі пропонованої наукової розвідки, зводиться до пошуку відповіді на запитання: “Як думають історики” з приводу того “як суспільства пам'ятають”? [3].

Передусім зазначимо, що двома полюсами історіописання виступають “народна” історіографія (або зібрання колективних суспільних уявлень про минуле) і академічна чи професійна наука (фахове аналітичне пізнання минулого) [4, с. 36]. Водночас, професійна історіографія як галузь історичної науки, перебуває в тісному взаємозв'язку з інститутом владного історичного дискурсу. Особливо така взаємозалежність професійної історіографії від влади посилюється (або вплив останньої стає домінуючим), коли справа стосується вузлових проблем сьогодення, однією з яких виступає дискурс колективної або історичної пам'яті.

Розгляд порушеного дискурсу потребує врахування сутності складних відносин між об'єктом – колективною пам'яттю, істориком-дослідником, що дошукується прихованих у ній таємниць, і споживачем відповідної інформації. У цьому трикутнику, як зауважує Л. Нагорна, “перша скрипка” – в руках історика: “Ледь приступаючи до відбору цікавих для себе фактів і сюжетів, він уже підсвідомо запрограмований на певний кут зору на проблему” [5, с. 4].

Пам'ять належить до феноменів свідомості – індивідуальної та колективної, вивчається психологами, соціологами, культурологами, представниками інших соціальних і гуманітарних наук. Відтак колективна пам'ять, як і пам'ять загалом, не є безпосереднім об'єктом вивчення історії (історичної науки, історіографії). Наразі в гуманітарній площині

фігурують різноманітні “пам’яттєві конструкції” (конструкції) – “історична”, “соціальна”, “національна”, “культурна”, “офіційна”, “опозиційна” і т.п. Йдеться про найрізноманітніші підходи до феномену пам’яті, як, наприклад, американського дослідника Е. Талвінга, який налічує 256 її різновидів [6].

Водночас історико-соціальний вимір пам’яті, її формування, а також співвідносність соціальної (колективної) пам’яті та історичного знання завжди привертала увагу істориків, викликали гострі дискусії, зіткнення часто протилежних і взаємовиключних точок зору. На думку російського дослідника, доктора історичних наук Ю. Зарецького, у цих дискусіях варто звернути увагу на певну відмінність у позиціях учасників: якщо для знаного французького соціолога М. Хальббакса та окремих його послідовників соціальна пам’ять та історична наука виступають як антагоністи (історична наука закінчується там, де закінчується колективна пам’ять і навпаки), то нове покоління вчених схиляється до зближення цих понять [7].

Російська дослідниця В. Високова зазначає, що створення множинності альтернативних образів минулого синтезує та ієрархізує культурний простір сучасного суспільства. За очевидної багатоповерховості рівня пам’яті (персональна, колективна, національна) повинні сформуватися несуперечлива картина минулого й культура обговорення протиріч, які виникають. При цьому історики й політики можуть знайти спільну мову й розпочати діалог, але пересічні носії пам’яті (особливо пам’яті травматичної, такої, що розділяє) виявляються неготовими до компромісу з минулим. У цьому контексті зростає роль інститутів і практик, які формують пам’ять, і в першу чергу, актуалізується роль історіографії [8].

Підтвердженням поліваріативності наукових підходів до концепту “колективна пам’ять” і ролі професійної (академічної) історіографії у її дослідженні став круглий стіл “Історія, історики й влада”, який відбувся 2 лютого 2010 року в Москві в Російській академії наук. Учасниками зібрання стали російські, французькі, канадійські, німецькі й українські вчені, які працюють у царині наукового дослідження історичної проблематики й історичної пам’яті зокрема. “Колеги по цеху” піддали критичному осмисленню роль і можливості історика в осмисленні феномену історичної або ж колективної пам’яті. На думку французького історика П’єра Нора, нова місія істориків, як з’єднувальної ланки між минулим і майбутнім, полягає у з’ясуванні, що взяти від минулого, щоб зміцнити майбутнє. Особливої актуальності в сучасних умовах набувають слова відомого представника Школи “Анналів” Ж. Мішле: “Історики мають сказати те, що минуле дозволяє і що воно не дозволяє. Треба змусити заговорити “мовчання історії””.

Одним із перших до розгляду відносин між історією й пам’яттю звернувся французький соціолог Моріс Хальббакс (1877–1945) [9]. В узагальнюючій праці “Колективна пам’ять” (видана посмертно 1950 року) М. Хальббакс визначав пам’ять як соціальну конструкцію, яка створюється в теперішньому. На його думку, найвагомим є те, що пам’ять індивіда жорстко детермінована існуючими в суспільстві категоріями розуміння, а історичні інтерпретації залежать від свідомості соціальних груп, які їх продукують. Інтерес до проблеми пам’яті посилювався в останній чверті ХХ ст. [10].

Термін “колективна пам’ять” прийнятний для позначення спільного для значної кількості людей досвіду, образу або гештальту. Кожен набуває свого власного досвіду, але спільні спогади стосуються єдиної для всіх події або низки подій. Недолік стабільності на рівні ідентичності призводить до проекту конструювання пам’яті з метою конструювання самої ідентичності. Історик стає безпосереднім модератором колективної (“історичної пам’яті”) та ідентичності. Колективна пам’ять (окрім ідентифікуючої) виконує ряд соціально значущих функцій: мобілізації, легітимації, соціалізації, солідаризації, національної безпеки.

Я. Ассманн запровадив дві основоположні категорії колективної пам’яті – комунікативну й культурну пам’ять. Комунікативна пам’ять включає в себе активне згадування й досвід сучасних поколінь, який неформально передається в інтерактивних діях у формі поточної інформації (родинні перекази, приятельські розмови тощо). Така пам’ять, за спостереженнями вчених, залишається активною впродовж трьох-чотирьох поколінь. Зі

змінюю суспільних умов вона стає фрагментом культурної пам'яті, яка з часом перетворюється на засіб ідентифікації носіїв певної культури, їх організації в соціальну групу. Культурна пам'ять (як засіб ідентифікації) відрізняється від мінливої комунікативної значно більшою сакралізацією й символізацією історичних уявлень та образів, їх закріпленням в соціальних інститутах – освіті, мистецтві, музеях, державній політиці пам'яті тощо. Формується специфічна історична свідомість, яка часто є далекою від реальних подій, натомість добре надається до обслуговування актуальних суспільно-політичних інтересів. На думку Я. Ассманна, культурна пам'ять включає три простори: (1) чистий факт минулого як об'єкт активного запам'ятовування, (2) розвиток культурної ідентичності групи на базі пам'яті про такі факти, (3) творення традиції з допомогою селекції фактів та їх інтерпретацій, що зберігають визначений зміст переказу [11, с. 45–93]. У такому вигляді культурна пам'ять стає невід'ємним елементом і складовою суспільної та індивідуальної свідомості.

Осмилюючи феномен колективної пам'яті, А. Мегілл зазначає: “Очевидно, що пам'ять не є простим відтворенням минулого. Не можна стверджувати, що пам'ять пасивна; навпаки, це активна здатність людини...” [12, с. 111]. Колективна пам'ять позначає досвід людей, які насправді брали участь в конкретних історичних подіях, що розглядаються. Звідси очевидно, що головний зміст пам'яті полягає в досвіді. Історик стає безпосереднім модератором колективної пам'яті та ідентичності. Тут видається доречним звернутися до міркувань відомого французького філософа П. Рікера про об'єктивність історії й суб'єктивність історика. Філософ підкреслював: “Минуле, від якого ми віддалилися, – це людське минуле. Отже, до часової відстані додається специфічна відстань, пов'язана з тим, що інша матерія, яку ми вивчаємо, – це інші люди” [13, с. 36]. Відтак, “ми віднаходимо тут проблему інтегрального минулого: бо те, що пережили інші люди, – це якраз те, що історик прагне відновити у вигляді тотальної мережі каузальних відношень”. П. Рікер наголошував, що саме невичерпний людський характер минулого вимагає інтегрального осмислення. Йдеться про абсолютну реальність пережитого в минулому людського досвіду, який історія відновлює у все більш артикульованих реконструкціях, у все більш диференційованих і все більш упорядкованих аналітичних синтезах. При цьому “історик іде до людей минулого зі своїм власним людським досвідом”, “момент, де суб'єктивність історика набуває особливо опуклої рельєфності, це той момент, коли над будь-якою критичною хронологією, історик поновлює життєві цінності людей минулого”. Це поновлення цінностей, на думку філософа, неможливе без того, щоб історик не був життєво “зацікавлений” у цих цінностях і не відчував глибокої спорідненості з ними; “і річ не в тому, що історик повинен поділяти віру своїх героїв: у такому випадку він частіше творив би не історію, а апологетику чи навіть агіографію; але він повинен бути спроможний гіпотетично прийняти їхню віру, а це такий собі спосіб увійти в проблематику їхньої віри, водночас розглядаючи її мовби збоку (en la “suspendant”), водночас “нейтралізуючи” її як реально сповідувану віру”. Саме історія є “сектором спілкування свідомостей” [13, с. 37].

Стан колективної пам'яті, який характеризується полярністю в оцінках минулого, неминує продукує подвійну (множинну) ідентичність. З метою уникнення підміни понять, як стверджує А. Мегілл, важливо звернути увагу на те, чим не є пам'ять. По-перше, пам'ять – не ностальгія, яку американський дослідник визначає як “привабливість реального чи уявного минулого – сум за ним” [12, с.147]. Існує складна діалектика ностальгії й пам'яті (або стійкої й нестійкої ідентичності). Про це йдеться також у праці французького дослідника П. Нора “Місця пам'яті” [14]. Різниця між ностальгією й пам'яттю полягає в тому, що ностальгія орієнтована в напрямку від суб'єкта (окремої людини; групи) й зосереджує увагу на реальному або уявному минулому. Натомість, пам'ять орієнтована в напрямку до суб'єкта й реально або уявне минуле її цікавить тільки тому, що минуле сприймається як важливе для суб'єкта, навіть конститутивне для нього. В той час як пам'ять пов'язана з ненадійністю ідентичності сьогодення (яка конструює ці спогади), ностальгія пов'язана з відчуттям задоволеності ідентичністю сучасності, яка породжує цю ностальгію.

По-друге, пам'ять не є традиція (остання – це об'єктивно існуючий набір культурних артефактів або артикуляцій). На думку А. Мегілла, прихильники традиції, впевненої у власній стійкості, навряд чи звертатимуться до пам'яті: натомість, в разі потреби захисту традиції, вони звертаються саме до несуб'єктивних факторів – до канону, набору філософських або релігійних істин, до можливих історичних подій, до існуючої інституалізованої структури. У стійкої ідентичності мало потреби в наочному, предметному зверненні до пам'яті. Коли пам'ять впритул наближається до традиції, це означає, що вона наближається до слабкої традиції. Інакше кажучи, звернення до пам'яті, тобто звернення до того, що є суб'єктивним і особистісним, вірогідно виникає лише тоді, коли починає відчуватися неадекватність об'єктивно існуючих опор (стовпів) даної традиції” [12, с. 148–149].

Висновуючи, А. Мегілл зауважує, що на емпіричному рівні пам'ять часто накладається на ностальгію й традицію. Але пам'ять, з одного боку, й ностальгія чи традиція – з іншого, за багатьма параметрами залишаються різними феноменами. Відповідно, має зберігатися відмінність між ними на концептуальному рівні.

Пам'ять тісно пов'язана з ідентичністю, особливо в ситуаціях, де існує загроза для ідентичності або коли ідентичність “сумнівна”. М. Хальбвакс уважав, що соціальні ідентичності виникають ще до колективних спогадів, які вони конструюють. Через певний проміжок часу колективні спогади надають нової форми ідентичності, яка їх вибудувала, але ідентичність, на думку М. Хальбвакса, завжди є попередницею пам'яті [9, р. 84].

За твердженням Б. Андерсона, справа – в “уявлених спільнотах”; ми можемо уявити уявлені співтовариства як уявні ідентичності. Водночас, будь-яке співтовариство, крім дуже малих груп, є певною мірою “уявним”. Існує пряма залежність між розміром спільноти та пам'яттю: чим більше спільнота є уявною, тим більше вона потребує “пам'яті” й “забування” (“стирання”, “витіснення з пам'яті”) [15].

Пам'ять може розглядатися як маркер набутого життєвого досвіду, через який виникає ідентичність. За умови тяглості й стабільності державницького існування відповідно існує тяглість існуючої конструюючої опори. За умов нестабільної ідентичності виникає потреба в проектах конструювання пам'яті власне з метою конструювання самої ідентичності. У ситуації конфліктуючих образів множинність пам'яті може бути небезпечною й деструктивною. Вона може слугувати як потужним ресурсом міжгрупового конфлікту, так й чинником, що мобілізує й об'єднує суспільство [16, с. 106–107]. Водночас помилковим видається бажання перетворювати історію просто в засіб боротьби за ідентичність. У праці “Історія й пам'ять” популярний французький історик Жак Ле Гофф характеризує пам'ять як “сировину” історії й пропонує, щоб “ментальна, усна чи писемна, вона була живильним джерелом, до якого припадають історики” [17, р. XI].

Цю тезу заперечує А. Мегілл, зауважуючи, що помилково й доволі небезпечно розглядати пам'ять як джерело історичних фактів чи своєрідну “сировину” для історії [12, с. 106]. Так само помилково вважати, що історія є просто сумою всіх можливих спогадів. Але помилково розглядати історію й пам'ять як прості опозиції або контрверсії. За визначенням А. Мегілла, “пам'ять є образ минулого, сконструйований суб'єктивністю в теперішньому” [12, с. 165]. Таким чином, пам'ять за визначенням суб'єктивна; вона може також бути ірраціональною й суперечливою.

З іншого боку, історія як дисципліна, має бути об'єктивною, уніфікованою, впорядкованою, аргументованою. Але вона не може бути всуціль такою, оскільки “завжди за тим, що відомо, зберігається певний незбагнений залишок, а зв'язок історії з суб'єктивністю неминучий” [12, с. 165]. За переконанням П. Гірі, “історики працюють з певною метою – фактично задля того, щоб формувати колективну пам'ять історичного цеху й, у кінцевому рахунку, суспільства, в якому живуть”, а науковий пошук “прагне до того, щоб видозмінити колективне розуміння минулого” [16, с. 118].

Стійка академічна традиція передбачає, що наука належить до сфери об'єктивного знання. Досліджуючи досвід історичного часу, німецький історик Р. Козеллек зазначав, що

“суперечка навколо “об’єктивності” набуває особливої гостроти лише там, де “факт” вміщується в контекст формування історичного судження” (тобто: коли ми намагаємося підтасовувати факти під констат – це породжує необ’єктивність візій історичного минулого) [18, с. 209]. Історичне пізнання є цінним саме по собі, водночас практичний інтерес спрямований на конкретні специфічні цілі. Історик дотримується формули своєрідного “вимушеного компромісу” між логікою дослідження й відчуттям реальності. На думку сучасного російського дослідника М. Копосова, причина, вірогідно, в тому, що “заангажованість”, добровільна чи вимушена, зазвичай розглядається швидше як факт ідеології, аніж психології, натомість “прагнення до психологічного комфорту” спонукає вченого міцно триматися згаданої академічної традиції [1, с. 172].

Варто зауважити, що пам’ять та історія/професійне історіописання мають відмінності в їх природі та механізмах дії. На переконання П. Нора, пам’ять – це завжди актуальний феномен, породжуваний тією соціальною групою, яку вона згуртовує; зрештою, існує стільки ж пам’ятей, скільки суспільних груп. Як абсолютист і жива субстанція, пам’ять завжди перебуває у процесі еволюції, вона відкрита діалектиці забування та амнезії. Внаслідок своєї чутливої природи пам’ять уживається лише з тими деталями, які зручні для неї. Що ж до історії, то це завжди проблематична й неповна реконструкція того, чого більше вже немає. Як інтелектуальна й світська операція, вона апелює до аналізу й критичного дискурсу. Пам’ять вміщує спогад у сферу священного, історія виганяє його звідти. Пам’ять завжди підозріла для історії, і справжня місія останньої полягає в тому, щоб руйнувати й витіснити пам’ять, відтак історія “є делегітимізація пережитого минулого”, вона здійснює внутрішнє перетворення історії-пам’яті в історію-критику [19, с. 17–19].

Історик має враховувати подвійну форму “просторів спогаду”, увиразнених німецькою дослідницею А. Ассман: “обжита “функціональна пам’ять” і “необжита “накопичувальна пам’ять”. Те, яким чином осмислюється цей зв’язок, на думку дослідниці, є питанням темпераменту: чи як невидимий і важкий тягар, який обтяжує життя, чи як резервуар можливостей, альтернатив і досвіду чужого, який релятивізує сучасність з її домаганням абсолютності: “Як рівномірно висвітлений простір функціональна пам’ять може набувати форми тезауруса, освітнього канону або пантеону. Як неодмінний предмет між навчанням і тлумаченням вона закладається для того, щоб бути переданою наступному поколінню”. Крім того, “вона зміцнюється завдяки повторенню основоположних ритуальних поминань, які підтримуються за допомогою відповідних свят і календарних дат”. Натомість “необжита накопичувальна пам’ять” утворює невідчутний, неозорий у своїй тональності простір пам’яті, управління яким переходить до рук фахівців [20, с. 426–427].

Доречним видається увиразнення проблеми критеріїв у зіставленні історії й пам’яті в різних типах суспільств Л. Нагорною, яка зазначає, що у “закритих” суспільствах питання “з якою історією порівнювати пам’ять” розв’язується просто: адже функціонуючий у них історичний канон практично ніким не заперечується. У “відкритих” суспільствах ситуація значно складніша, адже “тут конкурують кілька метанаративів, не кажучи вже про відгалуження у вигляді мікроісторії, історії повсякденності тощо” [5, с. 161].

Водночас постає ще одна проблема – професійна історіографія та влада. Якщо вважати істориків першочергово належними до академічного простору об’єктивного знання, то ситуація взаємодії істориків з владою є порушенням цього простору (історики виходять за межі свого простору). Розвиток історії як науки, яка справляє потужний вплив на легітимізацію української національної суверенності та ідентичності, неодмінно входить до сфери зацікавлень держави. Історик не може творити в неузгодженому просторі державної легітимізації, а держава відповідно зацікавлена в появі необхідного історичного нарративу для аффірмативності власних кроків і відповідно координує інституційну базу наукових досліджень, формує запит на ліквідацію “білих плям” історії, вивчення маловідомих сторінок українського минулого, концептуалізацію ролі та місця України у загальноєвропейському та світовому історичному процесі тощо.

Історик не є дистанційованим спостерігачем. Він, з одного боку, має глибоко аналізувати документи, професійно відтворюючи картини минулого, а з іншого – відчуває власну причетність до подій сьогодення й вимог часу. Окрім того, існує “власний простір переживання” особистості науковця. За влучним висловом П. Рікера, “професія історика виховує суб’єктивність історика”, відтак “історія формує історика не меншою мірою, аніж історик формує історію” [13, с. 39]. Внутрішній простір історика формується також у вимірах кількох площин. Відповідно в працях (текстах) історика імпліцитно залишається наявною напруга, яка виявляється в прагненні “не виходити за межі дозволеності”. Йдеться про своєрідну колізію, яку можна визначити як “вимушений мовчазний компроміс” між логікою й відчуттям реальності. Безумовно потребує з’ясування сутність й причини виникнення такого своєрідного “мовчазного компромісу” – чи був він цільовий (усвідомлений) чи ситуативний (вимушений). В. Високова підкреслює, що історики й політики можуть знайти спільну мову й розпочати діалог, але пересічні носії пам’яті, особливо пам’яті травматичної, такої, що розділяє, виявляються неготовими до компромісу з минулим. Наразі такою важливою є роль інститутів і практик, які формують пам’ять, і в першу чергу, зростаюча роль історіографії [8].

Постає питання: чи повинна історія бути аффірмативною (такою, що підтверджує, стверджує) відносно суспільства, в якому вона виникає й функціонує? Відповідь може бути неоднозначною. На думку американського дослідника А. Мегілла, історія має аффірмативну функцію з огляду на її фактичну залежність від того політичного порядку, який виділяє кошти на її фінансування [12, с. 117]. Водночас історіописання має виконувати критичну функцію. Аффірмативна або дидактична історіографія (її основна функція – консолідація й підтримки спільноти (групи, держави, нації, релігії тощо) є благородною, але невиправданою спробою змусити історію робити те, на що в неї немає повноважень, тобто бути не тільки критиком, але й наставником. На нашу думку, професійна історіографія, передусім, повинна виконувати диспозитивну (таку, що дозволяє вибір) функцію, а контекстуально – аффірмативну.

Розвиток національної історіографії слугує специфічним інструментарієм упровадження та реалізації політичних рішень (рішень влади), а також засобом конструювання колективних уявлень про минуле. Історик виступає безпосереднім модератором історичної пам’яті та ідентичності. Відповідно національна історична наука розглядається в якості самодостатнього інструменту державної політики пам’яті. Складність ситуації в Україні полягає в необхідності одночасного вирішення кількох взаємопов’язаних завдань: відтворення академічного простору об’єктивного знання, подолання маргіналізації вітчизняного історичного середовища, модернізація процесу історичних досліджень та конструювання національного історичного наративу.

Чи можна говорити про іманентність ідеології професіоналізму наукових працівників? Ствердно відповідаючи на порушене запитання, М. Копосов зауважує: “В “ідеології професіоналізму” закладено компроміс: якоюсь мірою це захист учених від системи, але ще більше – захист системи від науковців” [1, с. 192]. Наразі йдеться про роль і вплив влади як на процес конструювання істориком колективної пам’яті, так і вироблення певної самодостатньої державної політики пам’яті. Так, американські вчені П. Бекрек і М. Берретц говорять про здатність влади до “мобілізації схильностей”, тобто можливості суб’єкта влади (“панівних груп”) побічно управляти діями об’єкта, мобілізуючи його схильності й визначаючи міру його участі в прийнятті суспільно важливих рішень: “Мобілізація схильностей” – це активізація “сукупності визначальних цінностей, переконань, ритуалів та інституціональних процедур (“правил гри”), які систематично й стабільно забезпечують вигоду певним індивідам і групам за рахунок інших” [21, р. 198].

Формуючи (декларуючи) політику пам’яті, влада втручається в сфери, де виконання владних відносин у традиційному розумінні не присутнє. Вона певним чином організовує ментальне буття об’єкта так, як вигідно для неї. Незважаючи на свою безособовість і всюдисущність, влада, на думку французького науковця М. Фуко, “завжди діє причинно й

цілеспрямовано, її тактики завжди раціональні й спрямовані на досягнення найбільшого ефекту. Владні відносини “наскрізь пронизані розрахунком” і завжди мають чіткі наміри й цілі” [22, с. 194–195].

Найефективнішим ресурсом влади при цьому є колективна пам’ять (поширенішим у використанні, але науково не виваженим є інший концепт – “історична пам’ять”, який функціонує радше як метафора, тому при використанні словосполучення братимемо в лапки). “Саме влада задає “порядок дискурсу”, – відзначає український дослідник В. Копилов. – Влада намагається структурувати знання під конкретне завдання. Відповідно формуючі знання дискурси складаються в певний порядок під впливом владних відносин, що панують у суспільстві, і так чи інакше відбивають їх у собі. Влада має потребу в знаннях, що виправдовують і обґрунтовують її, але й знання, дискурси, мають потребу у владі, щоб стати домінуючими. Тому влада завжди породжує знання, а знання – владу, вони перебувають у нерозривній єдності...” [23, с. 422]. Можливо варто погодитися з зауваженням Р. Барта, що “історичний дискурс за своєю суттю є ідеологічним”.

Звернемося до конкретного прикладу. Відомий український історик Я. Дашкевич ще в роки перебудови порушив питання про дивне замовчування існування в Україні полково-сотенного ладу XVII–XVIII століть і відповідне створення штучних “білих плям” [24, с. 422–426]. Авторитетний історик писав: якщо уважно стежити за історико-краєзнавчою літературою, що видається як у Києві, так і на місцях, то “неважко помітити дивний факт: автори цих видань із замилюванням наводять імена російських губернаторів і вельмож, польських воєвод і магнатів, педантично означають роки існування воєводств, намісництв, губерній. Подекуди в наш час просто-таки плекається культ царських сатрапів, наприклад, на Півдні України – князя Г. Потьомкіна”. Натомість “для власного українського адміністративного поділу, для полково-сотенної чи паланкової організації в подібних краєзнавчих виданнях місця здебільше бракує, а коли й називають окремі полки, то якимось так нишком, між іншим, немовби підкреслюючи, що вони, по суті, не відіграли майже жодної історичної ролі”. “Те, – продовжує автор, – й із козацькими полковниками (територіальними, не кажучи про паланкових Степової України): тих, що з часів Б. Хмельницького, щоправда згадують традиційно в героїчних тонах (та й то переважно І. Богуна й Д. Нечая); натомість інших, пізніших – уже так, похапцем (останнім часом чи не найчастіше – І. Сірка, зрештою, більше у зв’язку з трагічною посмертною долею) [24, с. 422]. Далі Я. Дашкевич вдається до характеристики довідкових видань, підкреслюючи таку ж невтішну картину: “Т.зв. наукові довідкові видання – йдеться про Українську радянську енциклопедію (УРЕ), Радянську енциклопедію історії України (РЕІУ) – докладають ще трохи – десть із десятків прізвищ, з обов’язково неправильним зазначенням років полковників”. Не краща ситуація була з переліком сотенних міст. Історик наводить приклад Поділля: “РЕІУ виявилася неспроможною подати коректні відомості про 22 сотенні містечка Брацлавського полку, до того ж перекрутила ще й назви кількох місцевостей”. Таким же невтішним виявилось звернення Я. Дашкевича до “Історії міст і сіл Української РСР” (відзначеного високою премією видання): “У томі, присвяченому Вінницькій області, із 17 відомих полковників Вінницького (Кальницького) полку згадано трьох, із 14 полковників Брацлавського – чотирьох. Про полки Животівський, Чечельницький і Барський – ні слова, з 19 сотень Вінницького полку названо три, з 22 сотень Брацлавського – дві” [24, с. 422]. Звісно, такі сумні підсумки, неминуче порушили питання історика: “Невже минуле полкового ладу України, власне козацького, що проіснував, принаймні на Лівобережжі, в Гетьманщині, 135 років (тобто, стільки ж, скільки й російська адміністрація 1783–1917 рр.), приховане за якимось сімома печатками і його так важко відкрити для історичного краєзнавства?” [24, с. 422–423]. І відповідає: “Та ж ні. Історію полкового устрою досліджувало чимало дореволюційних і радянських істориків (М. Маркевич, М. Максимович, О. Андрієвський, О. Лазаревський, В. Модзалевський, М. Слабченко, В. Мякотін, далі С. Шамрай, М. Петровський, М. Ткаченко, І. Крип’якевич, Ф. Шевченко, В. Дядиченко, О. Апанович). Їхні праці не зберігаються й не зберігалися в якихось там спецфондах (як, скажімо, доробок

О. Оглоблина, А. Яковліва, Л. Окиншевича), вони є в наукових бібліотеках України і практично доступні всім. Треба тільки бажання – і без великих труднощів можна знайти всі потрібні для краєзнавця відомості. Жодної справжньої “білої плями” в цій ділянці ніколи не було” [24, с. 423]. “Чому ж ми так зневажаємо власну історію, чому в історико-краєзнавчих виданнях любовно згадують шляхтичів, воєвод, дворян, губернаторів, а майже ніколи – українських полковників і сотників, які вийшли майже виключно з надр народу й були набагато ближчі до нього, незалежно від своєї політичної орієнтації, ніж чуже для України польське й російське панство?” Я. Дашкевич називає дві причини: “1) це козацькі полки, а слова “козаки”, “козацтво” викляли ще в 1972 р. Маланчук і компанія, і багато істориків досі ще зважають на це табу; 2) полковий лад – це одна з основних ознак української державності, а згадувати українську державність у часи, коли всі пропагандистські рупори кричали про бездержавність української нації в минулому, означало не просто ламати табу, а скоювати мало не політичний злочин” [24, с. 423]. Відтак історик висновує: “Мабуть, вже ясно, чому історію полково-сотенного устрою, зокрема в історико-краєзнавчому плані, перетворили на штучну “білу пляму”. Першопричиною стало нігілістичне ставлення до минулого власного народу, яке довгі десятиріччя панує в нашій історіографії. Тож позникали з наших писань полкові міста, сотенні й курінні містечка, полковники й сотники – усе це ми нібито знали, але намагалися чи хотіли забути, та й забули” [24, с. 424].

Твердження, що “історична пам’ять” служить владі, а влада – почасти знанню, не є констатацією простого принципу додатковості. Існує конкретний механізм цієї взаємодії. Зокрема, пригадаємо: на державному рівні за президентства В. Ющенка ряд відповідних указів і постанов сфокусували пошук і необхідну парадигму. Так, згідно з Указом Президента України “Про додаткові заходи щодо розвитку наукової та науково-технічної діяльності НАН України” (№ 827/2008 від 11 червня 2008 р.), органи державної влади мають активно залучати фахових істориків до процесу розробки та прийняття державних рішень, зокрема у процесі реалізації державної політики пам’яті.

Якщо врахувати підхід постмодернізму щодо поліцентризму істини (істин насправді безліч і всі вони відносні), сутністю відповідного дискурсу державної політики пам’яті, її “генералізуючою” ідеєю є формування чітко спрямованої “історичної пам’яті”. У випадку історії України – погляду на тяглість історичного процесу формування української державності. Професійні історики спрямовують науковий пошук на формування колективної пам’яті суспільства, колективно розуміння минулого, конструюючи національний історичний міф.

Такий погляд на роль професійних істориків у формуванні колективних уявлень про минуле поділяють авторитетні російські теоретики пам’яті І. Савельєва та А. Полетаєв: “Функція ідентифікації, яку здавна виконувала історія, тепер має реалізуватися на рівні масових уявлень про минуле. Цей дискурс передбачає, що професійна історична спільнота має працювати над виробленням не просто наукового знання, а й масового “знання про минуле” – історичної пам’яті” [25, с. 491].

“Мобілізація схильностей” спонукає владу до визначення відповідних ціннісних й поведінкових орієнтирів науковців. Історик обирає поле досліджень, виходячи з власних преференцій та уподобань, але імпліцитно, з урахувань політичної кон’юнктури. Інший варіант – держава “включає” дослідника у власний дискурс, і він розробляє те, що “затребуване”.

Водночас слід враховувати, що носії влади самі виховані в певному середовищі, мають власні стереотипи, особистісне потрактування подій. Тобто, з одного боку, влада “задає” політику пам’яті, але, з іншого боку, середовище й дійсність формує владу й кореспондує державну політику пам’яті. Згідно точки зору М. Фуко, “влада, будучи іманентною тим відносинам, де вона перебуває, організує й контролює їх. Вона виконує позитивну продуктивну роль у конструюванні нашого світу, тому що є присутньою там, де необхідні відносини сили, а вони необхідні не тільки й не стільки для руйнування й обмеження, скільки для творення. Створення нового й удосконалення вже існуючого” [22, с. 193–194]. 3

огляду на це твердження, – попри небезпеку насадження знань і вибудови одновимірного бачення історичного розвитку – в умовах перехідних суспільств з неусталеними світоглядними установками (українське також належить до них), можливо, на певному етапі впровадження державної політики пам'яті, спрямованої на вироблення певної визначеної стратегії конструювання минулого та форматування дійсності, є необхідним. Активний розвиток історичних досліджень в умовах незалежної України створює реальний ресурс влади для вибудовування державної політики пам'яті. Національна історична наука розглядається владою як інструмент формування державної політики пам'яті як культурного й політичного проекту незалежної України. Для професійної історіографії очевидно мова йде не просто про легітимізацію політики державної пам'яті, але й водночас про побудову нової дослідницької парадигми задля обґрунтування історичного минулого та з'ясування ролі культури та її носіїв в суспільстві. Крім того, мова йде про прагнення заявити про соціальні функції історичної науки та її носіїв.

Водночас виникає небезпека поглинання державою професійної творчості ґеху істориків, які за тісної співпраці й державних установок на формування політики пам'яті фактично розробляють “замовні теми” і потрапляють у тенета залежності від влади. Важко не погодитися з твердженням А. Гуревича, який підкреслював: “Різноманітні способи пізнання й відтворення історії, які складаються в кабінетах дослідників під натиском розвитку, який відбувається за межами цих кабінетів, визначають характер і зміст історичних знань, властивих конкретному суспільству” [26, с. 611]. Влада задає своєрідні когнітивні точки (когнітивні репери) для впорядкування простору пам'яті, але історія як наукова дисципліна має власні закономірності, традиції, професіоналізм, властиві їй критерії істинності. Однак за твердженням Я. Дашкевича, “для того, щоб боротися з кризовими явищами в історіографії, котрі виводять історію – як дисципліну – поза межі наукових знань”, історик має прагнути “максимально знизити рівень запровадження до досліджень заідеологізованих, заполітизованих поглядів, захоплення історіософськими схемами, що не мають нічого спільного з науковими студіями, а також позбутися звички вирішувати історіографічні проблеми “за аналогією”, обмежуючи застосування компаративістичних методів до ділянок макроісторії без намагання виводити “закони історії”, “закони розвитку суспільства”, оскільки “суспільна практика багатьох століть довела, що т.зв. винятків від нібито загальнодіючих суспільних законів набагато більше, ніж самих законів” [27, с. 233].

Принагідно зауважимо, що справжня незаангажованість історика – велика розкіш. Водночас, історик здатний спромогтися на політичну адаптацію. Так, російський історик О. Міллер зауважує: “Політизація історії – річ неминуча й постійна. Вона починається вже на індивідуальному рівні: в своїх дослідженнях будь-який історик більшою чи меншою мірою знаходиться під впливом сучасної йому суспільної ситуації, власних політичних поглядів, а також національної, релігійної й соціальної ідентифікації” [28, с. 6].

Разом із тим, політизація історії існує як на груповому, так і на індивідуальному рівнях. Політизація поглядів та особисті політичні переконання (уподобання) впливають на методологічні підходи та відповідну оптику інтерпретації подій. Зміна суспільно-політичної ситуації, вплив політичних чинників і державно-владна парадигма, а також особистий досвід і захисна реакція самозбереження щоразу спонукають істориків до вирішення нових питань, вимагають пошуку відповідного стилю суголосного затребуваності часу. З одного боку, сам історик, формулюючи проблему власного дослідження, орієнтується на запити суспільства, а також враховує логіку історичного знання.

Водночас, проблеми, які порушує історик, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з потребами сучасного культурного й ідеологічного життя. Час формує певне замовлення на бачення історії та інтерпретацію подій. Читач (пересічний громадянин), а не професіонал ґеху істориків прагне бачити й читати те, що і як він уявляє (тобто, знайти підтвердження власного бачення позицій, скорегованих політичними уподобаннями). А. Гуревич підкреслював, що будь-яка історична реконструкція, тобто спроба відтворення минулого, є за своєю суттю, безперечно історичною конструкцією: “ Ми будемо нову картину, яка в

кінцевому підсумку відповідає якимось очікуванням, загальним умоном, базовим мисленнєвим установам нашої епохи” [2, с. 598]. При цьому “ідеальний тип”, “дослідницька утопія” безперервно перевіряється історичним матеріалом, модифікується в одних випадках та спростовується й замінюється новими дослідницькими моделями в інших. Цей “ідеальний тип” є вкрай необхідним інструментом пізнання для будь-якого мислячого й відповідально працюючого історика.

Необхідним є врахування процесу подвійного конструювання: з одного боку, історик, відчуваючи документальний імпульс, намагається слідувати документу, деконструюючи його, з іншого, – він конструює його прочитання суголосно контексту свого часу й відповідно повинен забезпечити нову артикуляцію різноманітних історичних дискурсів. При цьому, прагнучи не порушувати “мовчазного компромісу”, історик керується правилом оруеллівського “самостою”: він знає, що й де писати чи говорити. При всій безпосередності наукового пошуку, дослідник здебільшого піддає свої рукописи “автоцензурі” – так, щоб тексти, які подаються для публікації, вже не викликали офіційного невдоволення [26, с. 608].

Незаперечним видається твердження М. Копосова: “...Ніяка наука не може бути лише системою логічних пропозицій. Вона неминуче є складнішою ментальною конструкцією, побудованою на взаємодії різних форм думки” [29, с. 36]. Наразі, у контексті визначеного в публікації дискурсу, вдамося лише до маркування ще однієї досить важливої проблеми, яка потребує подальшого вивчення. Йдеться про елементи колективної пам’яті дисципліни: є колективна пам’ять, а є колективна пам’ять професійної історіографії. Кожна історіографічна традиція має власний код. Відповідно перед істориками стоїть завдання подолання нашарувань інтерпретацій та визначення причин і мотивації їх появи, з’ясування втрати цілісності існуючої парадигми. Подальшого осмислення потребує вплив колективної пам’яті професійної історіографії на формування нової парадигми, яка повинна забезпечити нове артикулювання різноманітних історичних дискурсів, нові форми узагальнення, знайти нові способи інтерпретації та конструювання.

Вочевидь, варто погодитися з О. Міллером, який стверджує: “У сфері вивчення причинно-наслідкових зв’язків, оцінок подій і діячів минулого історія не може претендувати на статус об’єктивної науки і здатність установити “істину”. Нормою визнається прагнення до об’єктивності і дослідницький пошук, невід’ємними елементами якого є дискусія, плюралізм думок, причому не тільки всередині чисто професійної сфери істориків, але й у наданні результатів роботи істориків суспільству” [28, с. 6–7]. Важливо, щоб суспільство приймало або було готове сприйняти пропонований істориками дискурс. Від істориків у роботі над творенням “пам’яті” очікують продукування не просто наукового знання, але й масового “знання про минуле” або ж, іншими словами, своєрідного конструювання колективної пам’яті.

А. Гуревич підкреслював, що історик – це посередник між теперішнім і минулим, і для виконання цієї ролі “він повинен відчувати глибинні інтелектуальні потреби суспільства, до якого належить”. Історик бере участь у формуванні історичної свідомості свого суспільства, а це, – підкреслював історіограф, – колосальна відповідальність, тому вкрай важливо, “щоб історик чітко усвідомлював свою місію медіатора між культурами” [26, с. 611]. При цьому на історика покладається подвійна відповідальність: “його відповідальність перед суспільством, до якого він належить, і його відповідальність перед людьми минулого, історію яких він вивчає” [26, с. 620].

Поділяємо думку Л. Зашкільняка щодо ролі істориків у суспільстві. Фахові історики, якщо вони такими є, покликані виконувати у суспільстві роль, далеку від вдячності: бути “церберами” історичної правди у всій її повноті, розвінчуючи “милі серцю” історичні міфи і стереотипи, виступати в ролі “санаторів” суспільної свідомості від її “забруднення” різноманітними утопіями та нездійсненими мріями, формувати, принаймні у високоосвіченому середовищі, наукові історичні знання, котрі б остуджували запал політиків та ідеологів різних мастей творити і поширювати історію “для власного вжитку”, запобігати

“вживанню” т.зв. кон’юнктурної історії, яка задля “високої мети” готова спотворювати і фальсифікувати минуле [6].

Водночас й науково-історичне знання не є істиною в останній інстанції, оскільки так само “вражене” суб’єктивізмом дослідника, що виростає з його світогляду, соціального середовища і позанаукових переконань. Л. Зашкільняк підкреслює: “Але історик змушений (якщо змушений!) долати свою упередженість в ім’я найповнішого врахування існуючої джерельної бази, застосування сучасних методів пізнання і дотримання поширених в науці взірців творення тексту. Його розум повинен бути постійно налаштованим на критичне сприйняття і минулого і сьогодення, а тому й не готовим до визнання однієї “правди” [6].

Професійна історіографія та колективна пам’ять кореспондують один із одним й взаємно зазнають змін. У такий спосіб створюється необхідний континуїтет. Історик виконує в культурній топографії пам’яті функцію посередника не лише всередині простору, що пізнається, а й поза межами площини дослідження – між вимогами епохи (затребуваністю історичного нарративу) та смисловими конструкціями формування колективної пам’яті.

Список використаних джерел

1. *Копосов Н.* Хватит убивать кошек! Критика социальных наук / Николай Евгеньевич Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 248 с.
2. *Гуревич А.* “Территория историка” / А. Гуревич // Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2005. – С. 562–600.
3. В основі запитання і певної гри слів знаходяться добре відомі назви книг: російського вченого М. Копосова “Как думают историки” (М.: НЛЮ, 2001. – 326 с.) й американського науковця П. Коннертона “Як суспільства пам’ятають” (К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.).
4. *Kutiawin W.* Pamięć historyczna Poljan. Między dziejopisarstwem akademickim a historiografią “ludową” / W. Kutiawin // Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów. – Łódź: IBIDEM, 2008.
5. *Нагорна Л.* Історична пам’ять: Теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К.: ПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
6. *Цит. за:* Зашкільняк Л. Історична пам’ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії / Леонід Зашкільняк // Національна та історична пам’ять. – 2012. – Вип. 2.
7. *Зарецький Ю.* История, память, национальная идентичность / Ю. Зарецкий // Неприкосновенный запас. – 2008. – № 3(59).
8. *Высокова В. В.* Память как исторический феномен / В. В. Высокова // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 59. – С. 317–322.
9. *Maurice Halbwachs.* The Collective Memory / Trans. Francis J. Ditter, Jr. Vida Yazdi Ditter. – New York, 1980; Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / Морис Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – С. 8–27; Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс; [пер. с франц. и вступ. статья С. Н. Зенкина]. – М.: Новое изд-во, 2007. – 348 с.
10. *Детальніше див.:* Klein K. L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse / K. L. Klein // Representations. – Winter, 2000. – № 69. – P. 128; Киридон А. М. Концепт “історична пам’ять”: варіативність дефініювання / Алла Миколаївна Киридон // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвсь. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112–116 та ін.
11. *Assmann J.* Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych / Przekład A. Kryczyńska-Pham; wstęp i redakcja naukowa R. Traba / J. Assmann. – Warszawa, 2008.
12. *Мегилл А.* Историческая эпистемология: Научная монография / А. Мегилл / Перевод Кукарцевой М., Кашаева В., Тимонина В. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009. – 480 с.
13. *Рікер П.* Історія та істина / [Пер. з фр. В. Й. Шовкуна] / Поль Рікер. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, Університетське вид-во “Пульсари”, 2001. – 396 с. – (Сер. “Християн. філософія”).
14. *Нора П.* Места памяти: В 3 т. / П. Нора. – Париж: Галлимар, 1984 – 1992. – Т. 1. Республика. – Париж, 1984; Т. 2. Нация. – Париж, 1986; Т. 3. Разнообразие Франции. – Париж, 1992.
15. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
16. *Див.:* Гири П. История в роли памяти? // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории. – Вип. 14. – М., 2005.
17. *Jacques Le Goff.* History and Memory / Jacques Le Goff / Trans. Steven Rendell, Elizabeth Claman. – New York, 1992.
18. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Райнгард Козеллек / Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2005. – 380 с.
19. *Нора П., Озуф М., де Пюшмеж Ж., Винок М.* Франция-память. – СПб., 1999.
20. *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – (Серія “Зміна парадигми”; Вип. 15).
21. *Vachrach P., Baratz M.* Power and its two Faces Revisited: A Reply to Geoffrey Debnam // Power: Critical Concepts / Ed. By John Scott. – Vol. 2. – London, Routledge, 1994. – P. 196–203.
22. *Фуко М.* Воля к истине: По ту сторону знания, власти и сексуальности / Мишель Фуко. – М.: Магистериум; Издат. дом “Касталь”, 2006.
23. *Копилов В. О.* Власть и знания: генезис идей эпистемократии [Текст] / В. О. Копилов. – Харків: НАУ ім. М. С. Жуковського “ХАІ”, 2009. – С. 422.
24. *Дашкевич Я.* Полково-сотенний лад XVII–XVIII століть в Україні – штучна “біла пляма” // Дашкевич Я. Майстерня історика. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2011. – С. 422–426.
25. *Савельева И. М.* Теория исторического знания: учеб. пособие / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – СПб.: Алтейя; М.: ГУ ВШЭ, 2008. – 523 с.
26. *Гуревич А.* Двойная ответственность историка // Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2005. – С. 601–621.
27. *Дашкевич Я. Р.* Джерельне та поза джерельне знання в історичному дослідженні // Дашкевич Я. Майстерня історика. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2011. – 792 с.
28. *Миллер А.* Россия: власть и история / Алексей Миллер // Pro et Contra. – 2009. – Май-август.
29. *Копосов Н.* Как думают историки / Николай Евгеньевич Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 326 с.

Алла Киридон

ИСТОРИК В КУЛЬТУРНОЙ ТОПОГРАФИИ ПАМЯТИ

В статье предпринята попытка привлечь внимание к осмыслению сложных проблем корреляции профессиональной историографии и коллективной памяти, ро-

ли историка в реализации государственной политики памяти, взаимодействия историка и власти.

Ключевые слова: историк, профессиональная историография, память, коллективная память, власть.

Alla Kyrydon

A HISTORIAN IN THE CULTURAL TOPOGRAPHY OF MEMORY

An attempt to attract attention to the comprehension of difficult problems of correlation of professional historiography and collective memory, role of historian in realization of public policy of memory, interaction historian and authority is carried out in the article.

Key words: historian, professional historiography, memory, collective memory, power.

СТУДІЇ

УДК 930(477.83/86)“18/19”

Леонід Зашкільняк

ГАЛИЧИНА НА МЕНТАЛЬНИХ МАПАХ УКРАЇНЦІВ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Розглянуто позиціонування Галичини в просторово-географічних уявленнях простих та освічених українців XIX – початку XX століття.

Ключові слова: Галичина, українці, просторово-географічні уявлення, національна свідомість.

У цьому нарисі йтиметься про формування просторово-географічного уявлення про Галичину, як історичний регіон в період формування модерної національної свідомості українців в XIX столітті. Ментальне картографування (mental mapping) сьогодні стало важливою дослідницькою дисципліною, що поєднує здобутки історії, психології, біології, географії, соціології та інших наук у вивченні індивідуальної і колективної свідомості, зокрема, уявлень членів спільноти про оточуючий простір*.

Галичину ми розуміємо як історично усталену назву території, яка нині охоплює Львівську, Івано-Франківську, більшу частину Тернопільської області і південну частину Рівненської області сучасної України, а також південно-східну частину Підкарпатського воєводства Республіки Польща. Ця назва походить від столиці східнослов'янського Галицько-Володимирського (Волинського) князівства Давньоруської держави міста Галича і в наступні історичні епохи була ареною зустрічі й протиборства різних державних утворень, зберігши в основному свою історичну назву донині [5, с. 40–41].

Історіографія Галичини є дуже розлогою і назагал добре званою фахівцям. Натомість питання просторових уявлень різних етнічних груп та верств населення регіону Центрально-Східної Європи, куди ми включаємо й Галичину, досліджене поверхово. Більша увага істориків і представників інших наук була зосереджена на реконструкції суспільно-політичних процесів та формуванні національної свідомості. Вивчення просторових уявлень людей в період формування модерних націй в XIX ст. тісно пов'язане з історичною свідомістю – найважливішою складовою національної тотожності. У плані вивчення стану свідомості русинів-українців у вказаний період заслуговують на увагу праці двох молодих українських істориків, які, щоправда, нині працюють в канадських університетах, А. Заярнюка і С. Єкельчика, монографії яких з'явилися українською мовою зовсім нещодавно [6; 7].

В опрацюванні теми ми виділяємо два рівні рецепції уявленого географічного простору: уявлення “конструкторів” національних просторових уявлень, серед яких у розглядуваний період переважали історики або публіцисти; а другий рівень – це уявлення простолюду, який в українському варіанті був представлений переважно селянами. Трудність полягає ще й в тому, що роздільність земель з русько-українським населенням, що належали до імперій

* Література щодо ментального картографування є достатньо розлогою. У цьому місці подаємо лише деякі публікації, що послужили підставою для написання цієї праці. Географ Р. М. Доунз и психолог Д. Стеа визначають ментальну картографію як “абстрактне поняття, що охоплює ті ментальні і духовні здібності, котрі дають нам можливість збирати, впорядковувати, зберігати, викликати з пам'яті і переробляти інформацію про навколишній простір”. Тобто, ментальна карта – це “створене людиною зображення частини навколишнього простору (...) Вона відбиває світ так, як його собі уявляє людина і може не бути вірною. Спотворення дійсно дуже ймовірні” [1, с. 42–61]. Див. також: [2; 3; 4].

Романових і Габсбургів, специфіка суспільно-політичних умов формування національної свідомості впливала на рецепцію української ідеї в різних соціальних середовищах. Тим не менше, процес формування русько-української національної свідомості у XIX ст. проходив у тісному взаємозв'язку всіх частин русько-українського простору.

Процеси українського націотворення сьогодні мають велику і різноманітну літературу, тому ми не будемо їх торкатися. Відомо, що формування української національної свідомості розпочалося в підросійській Україні наприкінці XVIII ст. і в літературі отримало назву “національного відродження”. Чинники, які викликали ці процеси, сьогодні добре знані – це ідеї Просвітництва, модернізаційні процеси на континенті, емансипаційні соціальні і національні рухи. У Східній Європі ці явища своєрідно переломлювалися в ідеї “слов'янської спільності”, поширення якої наприкінці XVIII ст. спричинило підвищений інтерес освічених кіл до минулого слов'янських народів, значна частина яких опинилась у довготривалій залежності від неслов'янських імперій. Цей інтерес спонукав освічені кола до “пригадування” минувшини з метою обґрунтування місця етнічних спільнот у новому модерному світі, що повставав.

Українське національне відродження мало свої специфічні риси й особливості, які впливали з тривалого бездержавного існування русько-українського етносу і деформацій його соціальної структури: відсутності аристократії та шляхти, котрі на кінець XVIII ст. в більшості були полонізовані або русифіковані, а також міщанства і буржуазії, що були здебільшого іноетнічного походження. Русько-українська селянська маса, що проживала під владою двох імперій – Австрійської та Російської – зберігала ті етнічні риси, що склали підставу для формування окремого “народу-нації”, а саме – мову, традиції і звичаї, східний християнський обряд. Власне з “відкриття” культури своєрідного “народу” (“мовчазної більшості”) почалося й національне відродження українців, як й інших поневолених народів Центральної та Східної Європи. “Народність” в її етнокультурному розумінні стала однією з провідних категорій інтелектуального життя майже всього XIX ст. поряд з лібералізмом та демократією.

Українське селянство, розділене державними кордонами, виявилось консервативним носієм тих давніх цінностей і традицій, котрі викликали подив і захоплення у перших дослідників русько-української народної культури як в Росії, так і в Австрії першої половини XIX ст. Завдяки діяльності низки вчених та ентузіастів – українців, росіян, поляків – в першій половині XIX ст. в українських землях було зібрано і опубліковано велику кількість фольклорного та історичного матеріалу, який свідчив про відмінність мови, культури та історичної пам'яті русинів Східної Європи (публікації і праці М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича, А. Метлинського, В. Залеського, П. Жеготи, З. Доленги-Ходаковського, М. Пашкевича, Я. Головацького, М. Костомарова і багатьох інших). Зібраний матеріал дав підстави тогочасним дослідникам говорити про спадкоємність русько-української народної культури від часів існування Давньоруської держави з центром у Києві до XIX ст. включно. Обґрунтовуючи це положення, відомий український вчений і мислитель М. Драгоманов у 1869 р. писав: “Між тим за своїми рисами Київська Русь Володимира, Нестора і автора “Слова о полку Ігореве” була також південно-західна Русь, котра у злегка зміненому вигляді жила і живе й тепер під іменем Малоросії, і якщо в ній раніше почався розвиток цивілізації, то ця обставина повинна ж проявлятися і в нинішньому стані тамошнього народу” [8, с. 6].

Дослідження народних переказів, дум, пісень послужило поштовхом для вчених, щоб докладніше вивчити минуле цього “південно-руського” народу аж до Київської держави. Народний фольклор змусив вчених, всупереч існуючим великодержавним схемам історичного минулого регіону, насамперед польській і російській, протягнути ретроспективну лінію спадкоємності від XIX до X ст. і “відкрити” русинів, які згодом набули назви “українців”, як окремих народ. Певним узагальненням вивчення українського фольклору у XIX ст. стало видання у 1874 р. збірки історичних пісень малоросійського (українського) народу з коментарями М. Драгоманова і В. Антоновича. Обидва вчені

констатували спільність історичної традиції русько-українського народу в різних частинах земель з українським населенням – від Угорської Русі на заході до Дону на сході. Ця спільність прослідковувалась щодо всіх основних подій від X до XIX ст. Обидва коментатори відзначали: “Багатство такого роду пісень і яскравість, з якою збереглись в них риси такої довготривалої історії, тим більше вражаючі, що всі наші пісні записані в самий останній час, в XIX ст., і всі збережені в пам’яті неграмотного сільського народу” [9, с. IV].

Констатувавши спільність народного фольклору, дослідники підкреслили, що з бігом часу в ньому проявляються і відмінності, що пов’язані з різною долею русинів-українців в XV–XIX ст.: на сході (Наддніпрянина) з’являється козацький фольклор, на заході – “гайдамацько-опришківський”. Нарешті, в XIX ст. в обох частинах розселення українців розквітає фольклорний “концерт пісень про волю”. Всі ці пісні, за висловом упорядників, відображають картину “змін суспільного ладу цього народу, як інші пісні відбили на собі історію його релігійно-обрядового, ще інші – сімейного, економічного життя” [9, с. IV–IX]. При цьому, більшість пісень князівського періоду Русі збереглася у Галичині і Підляшші, в той час як на сході України давній цикл був дещо затьмарений пізнішим козацьким.

В українських історичних піснях не зафіксовано терміну “Галичина”. Якщо і заявляється територіальний термін, то це, як правило, збірна назва “Русь”, регіональні – “Україна”, “Поділля”. “Підгір’я”, або конкретні міста – “Київ”, “Переяслав”, “Галич”, “Володимир”, “Львів”, “Зборів”, “Перемишль” тощо. Як видається, Галичина як окрема історична територія починає окреслюватися в свідомості паралельно з відродженням уваги до Київської Русі у XVIII ст. під час експансії Російської імперії в західному і південному напрямках, а також формуванням доктрини російського панславізму. В науковому світі першої половини XIX ст. Галичина починає функціонувати як Галицька Русь або Червона Русь, а в самій Галичині – як офіційне Королівство Галичини і Володимирії.

Консервативна свідомість русько-українського селянства значною мірою залежала від соціальних умов. А вони були такими, що сприяли поглибленню традиційної прірви між руськими селянами і польськими землевласниками в усіх українських землях. Спроби діячів польського національного руху залучити на свій бік українське селянство на підставі “історичного легітимізму” закінчились повним провалом і, навпаки, спонукали останніх поставитись більш прихильно до близького за релігією і мовою російського царизму [Див.: 10, с. 91–183].

Стан етнічної свідомості руського селянства в Галичині в першій половині XIX ст. був на досить високому рівні, що відзначалось багатьма дослідниками. Значною мірою це пояснювалось наближеністю до Німеччини і впливами німецької філософії, а також тиску ідеології та діяльності польських патріотичних організацій. Вони спричинили достатньо ранній інтерес до минулого русинів, де на першому плані опинилась давня Русь. Унаслідок майже виключно селянського і священицького складу русинів Галичини вже з початку XIX ст. тут формується релігійно-історична свідомість, що ґрунтувалася на таких головних термінах: “віра”, “мова” і “мати-Русь” [6, с. 81]. Тому у 1848 р. русько-український національний табір виступив зі сформованою національною програмою окремішності руського народу, апелюючи до давнини. Саме тоді виявились ті складові русько-українського проекту, який вже був присутній в свідомості русинів Галичини і був артикульований вихідцями з народу – греко-католицькими священиками. Його консервативний і промонархічний характер не викликав сумнівів.

Ця свідомість знайшла яскравий вираз у творах діячів “Руської трійці” (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) і, зокрема, альманасі “Русалка Дністровая” (1837 р.)^{*}. Але завершеного вигляду набула в численних відозвах і публіцистиці русько-українського табору під час революційних подій 1848 р. в Галичині. У “Відозві до руського народу”,

^{*} У передмові І. Вагилевича до народних пісень, уміщених в альманасі, автор писав: “Нарід Руский оден з головних поколінь Славянських, в середині меж ними, розкладає-ся по хлібородних окрестностях з поза гір Бескидких за Дон. Він най ширше задержєє у своїх поведінках, піснях, обрядах, казках, прислівійох все, що єму передвіцькі діди спадком лишили” [11, IV]. Тут і далі цитати подаємо сучасним правописом.

опублікованій Головною Руською Радою (ГРР) в середині травня 1848 р. чітко окреслювалася русинська ідентичність у всіх українських землях, самі ж ці руські землі визначалися від Карпат до Кавказу, а в їх числі ми знаходимо “Галицьку землю”, яку від сивої давнини заселяв руський народ [12, с. 1]. Ще точніше описувалась Галичина у полемічній статті органу ГРР газети “Зоря Галицка” під назвою “Чи Галиція єсть полскою землею, й чи русини суть Поляками?”. У ній анонімний автор після викладу короткої історії галицьких земель стверджував, що східна частина Галичини від початків належала Русі і “становила часть великого славного руского царства за Царя Владимира Великого”, а п’ятсот років назад поляки цю “руску Галицію завоювали і стали тут осідати і над нами русинами верх брати”. Автор подавав докладний опис цієї “руської Галиції”, включивши в неї тогочасні округи: Львівський, Жовківський, Золочівський, Бережанський, Тернопільський, Черніковський, Коломийський, Станіславовський, Стрийський, Самбірський, Перемишльський, Сяноцький – повністю і Ясельський, Сондецький, Жешівський – частково (всі назви – осучаснено) [13, с. 23–24]. І хоча русини Галичини себе чітко відокремлювали від інших народів і єдналися з русинами інших земель розселення їхнього племені, однак чіткого уявлення про окрему націю ще не було. Не випадково, один з провідних ідеологів руського національного руху в Галичині під час Весни народів єпископ Григорій Яхимович у листі до митрополита Михайла Левицького від 18 грудня 1849 р. писав, що руські семінаристи в греко-католицькій семінарії всі завдання пишуть руською мовою і це “може бути добрим доказом ново повсталой руської народности, яка ще не знає, як вона повинна називатися” [14, с. 350].

Для формування національної свідомості русинів-українців Весна народів в Галичині стала дуже важливим моментом, коли було оголошено про існування “давнього” і “славного” “руського народу”, який внаслідок несприятливих обставин перебував під владою імперій. Хоча перша українська політична програма була створена діячами Кирило-Мефодіївського Товариства в Києві ще напередодні революції (1846 р.), однак в умовах Росії український рух зустрів вкрай гострий адміністративний та ідейний опір, який змусив ідеологів українства звернути свої погляди в бік Галичини. Витворена в першій половині XIX ст. російська імперська ідеологія ґрунтувалась на самодержавстві, православ’ї і народності. Ця остання подавалася як повернення до “давньоруської єдності” трьох східнослов’янських народів – великоруського, малоруського і білоруського.

Водночас, русько-українська традиція, що жила серед простолюду, була підхоплена і сформована в модерному контексті передусім діячами Наддніпрянщини, т.зв. “малоросійською” елітою, дворянством, яке точкою відліку історичної пам’яті вважало козацьчину та козацьку державу (чи протодержаву) – Гетьманщину в складі Росії. Українська аристократія і шляхта була інкорпорована в Російську імперію і посіла в ній впливові соціальні позиції, що стало підставою виникнення своєрідної дихотомічної самосвідомості української еліти, яка коливалася між участю у творенні Російської імперії і збереженням традиційних автономічних рис України-Малоросії в її складі. Ця свідомість отримала назву “малоросійської” ідентичності [15, с. 89–92]. Її носії апелювали до особливостей історичного шляху, а, значить, і політичних прав малоросійського дворянства, але, водночас, добре почувалися в системі російського абсолютизму. Ця козацько-дворянська еліта ще у XVIII ст. почала творення українського історичного міфу, який виокремлював український / малоросійський історичний процес з великоросійського, апелюючи як до давньоруської старовини, так і до козацької України. У низці козацьких літописів та компілятивних історичних творів XVIII ст. (Г. Граб’янки, С. Величка, П. Симоновського, С. Лукомського, В. Рубана, О. Рігельмана та ін.) минуле України, що виступала під різними назвами (Мала Русь, Малоросія, Південна Русь, Україна тощо), представлялося як історія одного народу – “козацько-руського” [16, с. 63–92]. Цей міф, сформульований наприкінці XVIII ст., мав значний вплив на українське суспільство. В його основу було покладено козацьку автономістську, героїчно-патріотичну модель історії України, в якій зроблено наголос на

військових подвигах та особливих правах і вільностях козацтва та створеної ним держави при одночасному підкресленні політичної лояльності до російського престолу [17, 70].

Представники цих освічених кіл створили кілька впливових історичних творів, які обґрунтовували ідею окремого “малоруського” народу та його територіальний простір. У цих творах узагальнювались історичні документи і елементи народної пам’яті про давні часи. У першій половині XIX ст. такою типовою історичною працею можна вважати анонімний твір “Історія Русів”, приписуваний архієпископу Г. Кониському. Він постав наприкінці XVIII – початку XIX ст. в середовищі патріотично налаштованої української шляхти і відбивав дихотомію “малоросійської ідентичності”, описуючи вигадану “особливу” історію України, але в рамках історії “загальноросійської”^{*}. “Історія Русів” відбивала ще значний обсяг попередньої “літописної” традиції, але й пропагувала окрему схему “російської” історії, де українські землі й народ були представлені окремим суб’єктом міжнародного життя. Цей твір відіграв важливу роль у творенні української історичної схеми, подавши поширені серед тогочасної еліти уявлення про окремішню історію території і народу “Малої Русі”-України.

Галичина, або ті землі, які значно пізніше отримали таку назву, виступала в “Історії Русів” передусім у т.зв. “вступній” частині твору. Вона вперше з’являється як територія суцільного заселення Руської землі слов’янським народом “русів” або “русняків”, як її складова частина під назвою “Червона Русь”, або терен, де родяться “барвні трави та червець”. І на цих землях виникло “Велике Київське князівство” зі своїми провінціями-князівствами, серед яких було й Галицьке [18, с. 38–39]. Після внутрішніх чвар між князями Київське князівство послабилось і замість нього утворилося два нових “великих князівства” – Галицьке і Володимирське. Від першого з них пішла “Мала Росія”, а від другого – Царство Московське, або “Велика Росія”. Зазнавши поразки від монголо-татар, “малоруські князі” пішли на північ до литовських і з ними визволяли руські землі, об’єднавшись з Великим князівством Литовським [18, с. 42–43]. Водночас Галичина (або “полуднева частина Малої Русі”) об’єдналася з Польщею не шляхом завоювання, а на підставі міждинастичних угод, при цьому місцева руська шляхта і православна церква були зрівняні в правах з польською і латинською. У цьому місці автор посилався на вигаданий привілей Казимира III від 17 березня 1339 р., де руська шляхта виводилась від одного з польською “сарматського кореня”, а руські “князі-гетьмани” продовжували урядувати над власним народом [18, с. 45]. І надалі, за твердженням автора, Галичина розвивалась на основі прав і привілеїв, даних спадкоємцями польського престолу.

Далі в “Історії Русів” Галичина з’являється за часів Богдана Хмельницького. До цього часу термін “Малоросія” в уявленнях автора поширився на весь терен Правобережної України і південної Білорусії, а українське козацтво виступало як нащадок давніх сарматів, тобто руської шляхти. Натомість ворогами козаків виступали численні “поляки”, що народилися від “сарматсько-руського” племені, однак були спрагли багатств і тому “підкорили” руські землі. Тут автор суперечить сам собі, оскільки кількома десятками сторінок раніше він стверджував про добровільне і рівноправне приєднання Галичини і Малої Русі до Польщі [18, с. 111]. Далі Галичина з’являється в цьому творі епізодично як земля з “руськими містами і селами”, над якими запанували “поляки” і “жиди” і яких Хмельницький намагався вигнати, щоб об’єднати всі руські землі. Увага автора зосереджена на “малоросійських землях”, де Галичина практично вже не згадується.

У першій половині XIX ст. було досягнуто значних успіхів у вивченні етнографії, фольклору та історії ширших верств українського народу, що дозволило утвердити думку про відмінність його народної мови і культури від великоросійських. Етнографічні і мовознавчі дослідження братів Якова і Олександра Марковичів, Д. Бантиш-Каменського, О. Бодяньського, І. Срезневського, М. Маркевича і багатьох інших сформували уявлення про

^{*} “Історія Русів” як пам’ятка української історіографії та самосвідомості еліти набула популярності вже у 20-і роки XIX ст., поширюючись у рукописних варіантах, але вперше була надрукована 1846 р. у Москві знаним славістом О. Бодяньським. З того часу її дослідженню було присвячено величезну кількість спеціальних праць і публіцистики, але авторство залишається під питанням [Див.: 17, с. 128–200].

окремий малоросійський народ та його історичну долю. У поширенні цього уявлення та легітимації ідеї русько-українського народу важливу роль відіграли твори численних українських, польських та російських романтиків. Водночас, термін “Малоросія” втрачав свою привабливість і все частіше замінювався терміном “Україна” з метою відокремити Малоросію від Росії. Проте й надалі національна назва і самоназва народу залишалися не устійненими – паралельно вживалися терміни “Україна”, “Малоросія”, “Південна Русь”, “Південно-Західна Росія” тощо.

Романтична візія України і Галичини знайшла відображення, зокрема, в творах Михайла Максимовича (1804–1873) і Миколи Костомарова (1817–1885). Обидва ці історики, творчість яких досить добре вивчена в сучасній українській історіографії [19; 20; 21], захоплювалися українською старовиною, насамперед давньоруським періодом. На відміну від попередніх авторів “малоросійства”, вони виокремлювали не державні, а етнічні особливості історії українського народу, бачили неперервний ланцюг його видозмін при збереженні традиційної самотності.

Михайло Максимович найбільше цікавився давньоруським періодом і часами козаччини. Він був прихильником автохтонності слов'ян на землях України, прив'язаності терміну Русь виключно до українських земель, вів з цього приводу гостру полеміку з російськими істориками, насамперед М. Погодіним. У своїх роботах він неодноразово згадував Галичину і Волинь, наголошуючи на їх давньому руському населенні і підкреслюючи вплив цього населення на правителів варязького і литовського походження [22, с. 131–141]. У роботі про причини українсько-польських суперечностей М. Максимович описав історію західно-руських земель після нашествия монголо-татар. Упродовж століть, аж до кінця XVIII ст. на цих землях, зокрема Галичини і Волині, постійно змінювалась політична влада, але, незважаючи на це, “українське історичне життя” продовжувалось. До 1569 р. поляки не дуже цікавились українськими землями, але після Люблінської унії вони не захотіли визнати козаків рівними собі і звідси поширився “дух нетерпимості”, який призвів до козацьких повстань. Таким чином, в основі українсько-польського конфлікту, на думку М. Максимовича, лежав конфлікт “національностей”, або конфлікт відмінних традицій і рис двох народів [23, с. 200–223].

Більш досконало і критично романтичну візію української історії розвинув росіянин за походженням, але прихильник українства за духом М. Костомаров. 1861 р. вийшла друком його велика узагальнююча праця “Риси народної південноруської історії”. У ній історик намагався прослідкувати насамперед культурні виміри давньослов'янського населення. Населення Галичини і Волині він ідентифікував з літописними східнослов'янськими племенами антів, дулібів, хорватів, тиверців та уличів. Утворення Руської держави пов'язував з піднесенням племені полян та їх центра – Києва. Полянам, на його думку, вдалося різними засобами вже у IX ст. об'єднати східнослов'янські племена під владою Києва і його великого князя. Щоправда, він відзначав, що підкарпатські хорвати були приєднані до Києва Володимиром Великим лише наприкінці X ст. [24, с. 17] Наприкінці ж XI ст. формуються окремі землі Київської Русі, зокрема Волинь і Червона Русь, які, хоча й належали до юрисдикції київських великих князів і управлялися представниками династії Рюриковичів, але перебували у постійному контакті з польськими князівствами [24, с. 62]. А міжусобна боротьба князів Червоної Русі, як і князів інших її земель, не обходилася без залучення на якійсь стороні своїх сусідів, у випадку західних земель – польських князів.

Наприкінці XII ст. з послабленням ролі Києва М. Костомаров зафіксував два центри тяжіння руських князівств – Володимиро-Суздальське князівство і Галицько-Волинське, кожне з яких намагалось об'єднати всі руські землі. Приблизно з цього часу починається й окрема історія Галичини з Волинню. У цій історії все помітнішу роль почало відгравати сусідство польських та угорських середньовічних держав, які часто втручалися в міжусобиці руських князів і навпаки. Проте, населення цих земель, на думку історика, весь час тяжіло до Києва в культурному і “народному” відношеннях [24, с. 88–89]. У результаті князівських міжусобиць Галич став західним центром Русі, приєднавши до себе значну частину менших

князівств і відіграючи роль Києва серед них. У ньому, на думку М. Костомарова, найдовше зберігалися давньослов'янські звичаї виборності князів, які згодом привели до посилення боярської влади, котра обмежувала князівську. Таким чином, заключав історик, в Галичі починався новий поворот: “Там стали страчувати князів смертю, не звертаючи уваги на князівську гідність” [24, с. 98].

Як бачимо, М. Костомаров, як й інші романтики середини ХІХ ст., у своїх працях розглядав Галичину як частину давньоруських земель, на яких сформувалась особлива руська народність, котра в силу зовнішніх обставин змушена була впродовж кількох століть захищати свою самобутність. Романтична ідея боротьби “народних стихій” своє найповніше відображення знайшла у фундаментальному двотомному історичному творі М. Костомарова “Останні роки Речі Посполитої” (1886), в якому він у дуже негативних тонах змалював “народний” характер поляків: “...Корінь падіння Польщі – в тих якостях народу, котрі так легко привели його до деморалізації і взагалі робили поляків нездатними до самостійного державного життя” [25, с. 19–20]. Натомість “малоросійський” народний дух, що засновувався на тривалій традиції, перейшов через всі випробування і зміг, на його думку, зберегти свою народність в Російській державі, яка в перспективі повинна була стати федеративною. Ми бачимо в творчості М. Костомарова яскраві залишки “малоросійської” свідомості.

У другій половині ХІХ ст. і на початку ХХ ст. розвиток суспільної думки та свідомості перебував під модерним впливом позитивістських та соціально-політичних ідей, що народилися в європейському інтелектуальному просторі. Вдосконалення комунікацій й поширення освіти серед демократичних верств створило сприятливі умови як для формування національної ідеології та світогляду, так і нових соціальних уявлень. У річищі посилення національного руху народів Центрально-Східної Європи і виникнення державницьких планів посилювалися прагнення окреслити не тільки духовні, а й просторові межі конкретних національних спільнот. У 60-х роках ХІХ ст. ці прагнення ще були в зародковому стані (якщо не рахувати польського національного руху), але на початку ХХ ст. вони вже стали найважливішим атрибутом національної ідеології. До формування такого стану суспільної свідомості в той час найбільше причинилися історики та літератори, що сформували українофільську течію суспільно-політичної думки.

Переслідування всього українського російським самодержавством, що почалося під час і після придушення польського повстання 1863–1864 рр., спонукало групу українських інтелектуалів та прихильників самобутності українського народу зробити кроки на захист національних прав українців, обґрунтування їх культурної та історичної окремішності. Їх наміри відбилися в діяльності українофільських громад Києва, Полтави, Харкова, Одеси та інших міст в другій половині ХІХ ст. Поширення ідей позитивізму вимагало серйознішого ставлення до історичних фактів і критичного підходу до історичних джерел. Українофіли, всупереч офіційній цензурі та різноманітним заборонам, зробили багато для дальшого творення історичного та просторового образу України-Русі, який повинен був обґрунтовувати й суспільно-політичні права українців в Російській імперії. Найбільш відомими представниками українофільської історичної думки того часу були М. Драгоманов (1841–1895) і В. Антонович (1834–1908)*. Перу обох належить багато важливих історичних, етнографічних та інших праць з українознавства, в яких розглядалась також історія Галичини від найдавніших часів до середини ХІХ ст.

Продовжуючи естафету попередніх поколінь українознавців, українофіли також бачили переважно етнічну історію українського народу. В. Антонович в праці 1881 р. так характеризував мету українофілів: “Переконання українофілів, засновані на можливо всебічному вивченні свого народу, полягають в наступному: *Народонаселення Південноруського краю представляє ясно виокремлювану етнографічну одиницю, про тотожність якої з народонаселенням великоруським, білоруським, поволзьким,*

* Творчість цих українських діячів добре відбита в сучасній літературі. Для прикладу див.: [26, 27] та ін.

новгородським, сибірським і т.п. можна стверджувати тільки на підставі або грубої етнографічної помилки при цілковитому незнанні краю, або в силу апріорної, обов'язково нав'язаної думки, яка виходить не з реального факту, а зі сфери розумінь штучних, кабінетно створених на основі ідеалізованої космополітичної утопії" [28, с. 145].

Володимир Антонович залишив найбільш узагальнену працю з історії Галичини, яка ані за його життя, ані донині не дочекалася видання – "Історія Галицької Русі. Лекції", що була конспектом його лекцій, прочитаних нелегально для української молоді в середині 80-х років XIX ст. [29] У ній учений підкреслив особливість галицько-руської історії – відокремленість від інших "руських" земель та її сусідство із західним світом. Окреслюючи територію і населення Галицької Русі, В. Антонович слідом за своїми попередниками наголошував на другорядності територіального й державного чинників і підкреслював першорядність "народного": руська народність на цих теренах межувала і продовжувала межувати з польською, словацькою, угорською і румунською, а кордон між ними тривалий час "коливався". Незважаючи на постійні зіткнення і спори різних володарів, руське населення в Галичині демонструвало "дивну національну стійкість (...) і зберегло національність руську" [29, с. 8–9]. Це руське населення вчений розумів як культурний тип, що склався внаслідок культурного і політичного тяжіння слов'янських племен цих земель до полянського Києва і греко-візантійської спадщини. Власне Галицька Русь як територіальне і адміністративне утворення починає функціонувати в результаті об'єднання в XI ст. частини руських князівств Червоної Русі і Волині під владою київської династії Рюриковичів, а з XII ст. її центром стає Галич (потім – Львів). У XII ст. Галицька Русь стає потужною європейською державою, правителі якої втручаються у справи польських та європейських володарів. Водночас, у цій державі зростає роль боярсько-дружинного елементу, який обмежує владу князя і перебирає на себе функції громадсько-вічового начала, що послабило державу і призвело до її захоплення польськими королями. З того часу почалася колонізація земель ГР польською шляхтою, а також прибульцями з різних частин тогочасної Європи, запровадження польських взірців адміністрування і католицької ієрархії. В результаті всіх цих процесів до кінця XVIII ст. традиційну руську культуру зберегло майже виключно селянське населення Галичини, в той час як елітарні верстви і міське населення піддалися польському впливові. Адміністрування і захоплення земель Червоної Русі, в тому числі полонізованими руськими магнатами, стверджував автор, стало початком розкладу самої Польської держави: "Галицька Русь, таким чином, дала один з багатьох прикладів [того], що будь-яке захоплення території супроводжується для того хто захопив такою же шкодою, як і для переможеного" [29, с. 213–214].

Учень В. Антоновича М. Грушевський (1866–1934), який за його ініціативою і наполяганням опинився 1894 р. на кафедрі історії України Львівського університету з метою реалізації місії українсько-польського порозуміння, діяв вже у зовсім іншій ситуації і був змушений інакше дивитися як на саме порозуміння, так і на історичну долю Галичини. Хоча Грушевському не були чужими романтичні візії, тим не менше його прихильність українській ідеї виявилася значно радикальнішою, ніж у його вчителя. У численних працях М. Грушевський прагнув поєднати "народницький" підхід до історії з територіальним і державницьким. Але в центрі його поглядів стояв український народ, який, як і інші народи, пройшов стадії "відособлення і формування народності в окрему географічно-етнографічну, а потім національну особину" [30, с. 15]. Під цим кутом зору вчений конструював історію формування і змін культурного та суспільного станів українського народу. Найповніше це зроблено ним в російському виданні "Нарисів історії українського народу" (три видання 1904, 1906 і 1911 років).

Історію Галичини або Галицької землі вчений розпочинав з кінця XI ст., коли вона різко відокремилась від Києва за династії Ростиславичів і набула великого значення на західних кордонах Русі. Тому й увага галицьких князів більшою мірою була спрямована на захід. Проте, вигідне розташування і впливи призвели до зміцнення місцевого боярства, яке значно обмежувало владу князя. Наприкінці XII ст. Роману Мстиславичу вдалось об'єднати

Галицьку і Волинську землі, створивши потужну державу, що стала політичним центром українських земель [30, с. 72]. Його спадкоємці (Данило і Василько) змогли втримати авторитет держави, незважаючи на залежність від Золотої Орди. Але в середині XIV ст. лінія Романовичів скінчилася і “галицький спадок” поділили між собою Польща і Литва.

У подальшому М. Грушевський більшу увагу приділяв взаєминам між Польщею і ВКЛ, а також ролі українських земель у них, формуванню станового шляхетського устрою і демократії. Паралельно з цим, підкреслював учений, руське населення перетворюється в “польських гелотів”, що піддані шаленому національному, соціальному і релігійному гніту. Особливо помітним це було в Галичині, де руська культура сприймалася прибулим польським і німецьким правлячим елементом як “нижча”, наслідком чого був повний “занепад українського елементу” вже в першій половині XV ст. У результаті цього, українську національність зберігали тут лише селяни, дрібне міщанство і православне духовенство, але це стани, які “не мали голоса ні в державному житті ні в місцевому управлінні” [30, с. 130]. Подальші події тільки підсилили незадовільний стан українського народу.

У другій половині XIX ст. здобутки національної думки наддніпрянців помітно вплинули на галицьких українців, серед яких формувалася молода генерація світської інтелігенції, котра прагнула розвинути і модернізувати ідеї “загальнорусинства”, що проявилися під час Весни народів*. Ще задовго до революції в середовищі консервативної греко-католицької ієрархії виникло усвідомлення потреби “наукового” обґрунтування “руської програми”. У січні 1837 р. о. С. Литвинович в листі до перемиського єпископа І. Снігурського повідомляв, що під час пошуків в бібліотеках і приватних колекціях “руських календарів церковних” знайшов він цікаві матеріали до “початків русинів” (“Rutheni”) і, зокрема, перелік “давніх праць, де містяться відомості до нашої історії”, яка залишається “необробленою” [14, с. 75]. Під час розгортання революційних подій в березні 1848 р. консервативні ідеологи руського руху львівський греко-католицький єпископ Г. Яхимович у переписці з митрополитом М. Левицьким ще обговорював потребу негайного написання та публікації “історії Галичини, опертої на джерелах”, яка б показала “багатівкове переслідування русинів” [14, с. 295–296].

Ці консервативні ідеологи русизму незабаром спричинили появу “русофільського” напрямку в суспільно-політичній думці галицьких українців, який поступово еволюціонував в бік “москвофільства” на ґрунті “загальноруськості” і панславізму [35, с. 27–81]. Апеляція до давньоруського спадку привела істориків русофільського напрямку до пропаганди “великої Русі” від Карпат до Уралу і Амуру. Праці істориків русофільського напрямку почали з’являтися після 1848 р. і були спрямовані на обґрунтування руської традиції в Галичині, її історичну приналежність до “руського” (читай – російського) світу”.

Одним з перших історію Галичини з позицій консервативного руського табору опублікував Д. Зубрицький (1777–1862). Його тритомна праця “Історія давнього Галицько-руського князівства” з’явилася друком у 1852–1855 рр. і тривалий час залишалась найдокладнішою версією “загальноруської” історії Галичини з відвертим антипольським спрямуванням [36]. У своїх численних працях цей вчений визначав Галичину як невід’ємну частину “загальноруського” територіального простору в розумінні ідеологів російської дворянської історіографії. Таке трактування “руської історії” знайшло дальше відображення в творчості низки галицьких істориків, які гуртувалися навколо Ставропігійського інституту, близького до консервативного табору т.зв “святоюрців”. Праці представників цього табору (І. Шараневич, Б. Дідицький, Т. Ріпецький, А. Петрушевич та інші) продовжували лінію орієнтації на давню Русь і “загальноруську єдність” з Росією. Так, І. Шараневич, спираючись на розлогу документальну базу, представляв історію Галичини як виникнення і розвиток “загальноруської” державності на теренах Підкарпаття і Волині, які не зі своєї волі

---

* Про виникнення та особливості еволюції українського національного руху в Галичині існує багата література. Тут назвемо лише кілька робіт [31; 32; 33; 34] та ін.

опинилися в складі Польщі і Литви [37, с. I–IV]. Разом з тим, твори представників цього консервативно-монархічного напрямку в галицькій українській історіографії не мали широкої аудиторії як через штучну мову (“язичіє”), якою вони писалися, так і через аристократично-монархічний зміст, що був далекий від народних прагнень. Фактично, такі праці лише стверджували ідею “давнього” походження галицьких русинів та їх право до рівноправного трактування в Габсбурзькій монархії.

Друга течія в історичній та суспільно-політичній думці галицьких українців, що отримала назву “народовської”, була наслідком поширення впливів української ідеї та модерної національної свідомості, які почали проникати в Галичину з Наддніпрянської України від початку 1860-х років і набрали сили в останній третині XIX ст. Поширенню цих впливів сприяли більш сучасні погляди на науку і світ, націю і державу, а також протидія зусиллям російських владоможців і націоналістів в намаганнях ототожнити русинів-українців з росіянами. Для ідеологів українофільства у Наддніпрянщині прямим продовженням української історії, що тягнулася від давньоруських часів, був передусім період козаччини і Гетьманщини XVII–XVIII ст. Козацький міф і культ українського поета Тараса Шевченка послужили підставами для формування української свідомості спочатку молодій галицькій інтелігенції, а тоді й ширших селянських мас [38, с. 194–214]. Давньоруський період українофілам мало імпонував, і вони прагнули від нього певною мірою відмежуватись. А в пропаганді і поширенні своїх поглядів галицькі народовці спиралась на спадщину київських діячів, насамперед М. Костомарова, В. Антоновича, Д. Багалія, О. Левицького та інших. За порадою В. Антоновича галицький діяч О. Барвінський започаткував і зреалізував видавничий проект “Руської історичної бібліотеки”, в якій були видані праці передусім наддніпрянських вчених (1886–1904 рр., 24 томи) [39, с. 184].

Олександр Барвінський (1847–1926) зробив багато для формування народовської течії в Галичині, а також історичного обґрунтування українофільської версії історії Галичини [40, с. 220–221]. Він уперше в Галичині за порадою В. Антоновича запровадив назву “Україна-Русь” і, тим самим, прийняв та адаптував на галицькому ґрунті наддніпрянську версію української історії. У праці “Ілюстрована історія Русі від найдавніших до нинішніх часів після руських і чужих істориків” (1890) О. Барвінський ще до М. Грушевського накреслив нову для Галичини схему тяглої української історії, яка перетікала від Київської Русі до Галицько-Волинської держави, а від неї до козацької Гетьманщини, відокремивши, тим самим, історію України від історії Росії [41]. У цій схемі Галичині надавалося виняткове значення – як землі, державі і народу, які починали (або продовжували) окрему “русько-українську” історію.

У п’ятому томі “Руської історичної бібліотеки”, що був присвячений історії Галичини і де було вміщено тексти двох істориків з Наддніпрянщини і одного галицького (І. Шараневича), один з авторів – М. Дашкевич – наголошував: “Чимала протягом частина Русі, се б то південно-західна, або Галичина, за Данила (Романовича – Л. З.) відлучилася від останків Українсько-руських Земель і почала жити відрубним житєм (...) Але ж були в тої відрубности и добри добутки. Галичина не хотіла терпіти таких утисків, які терпіли останки Руски Землі, вона рвалася на волю и прямувала до розвитку справді цивілізованого на той час життя. Коли б було пощастило їй на сій стежці, вона б придбала велику користь не тільки всій Україні-Русі, котру б притягла до себе, а навіть Московщині...” [42, с. 98–99].

Щодо Галичини галицькі народовці проявили меншу зацікавленість, ніж русофіли, вважаючи її давню історію добре описаною, але погано інтерпретованою. О. Барвінський, зокрема, наголошував, що Галицько-Волинська держава за Данила Романовича розвивалася під благодатним впливом західної Європи, і це склало підстави для подальшого виокремлення русько-українського народу. Він писав: “Галицько Володимирська Русь могла тоді розвиватися поруч із Західною Європою, бо щодо просвіти не стояла нижче від неї, а сусідні краї, Угри і Польщу, навіть перевищувала...” [41, с. 60–61] І в цьому відношенні Галичина для народовців була територією, яка надала українській історії відмінний напрям від російської, прив’язавши її до європейської цивілізації, а не до Сходу. Описуючи її, народовці вказували на руський характер галицьких земель, їх еволюцію в складі польської

та литовської держав, визначали Галичину територіально для XV–XVIII ст., як “воєводства Руске, Белзке і Подільске” [42, с. 132]. Таким чином, Галичина в уявленнях українських народовців перетворювалась вже на головний осередок формування українського народу, який відокремлюється від попереднього “загальноруського” тіла.

Наприкінці XIX і початку XX ст. політизація українського національного руху досягла високого рівня, а освітній рівень українського селянства значно підвищився. Народовська версія національної свідомості здобула абсолютні переваги на русофільською, а нагромаджений історичний матеріал, зокрема завдяки працям вже численних на той час українських істориків, публіцистів і письменників, перетворився на стійкі переконання про русько-український характер Галичини і право українців до творення на її території окремої державної одиниці. Напередодні Першої світової війни український політикум та інтелектуальні кола продукували сотні наукових і популярних видань з історії, географії і культури українців загалом і галицьких зокрема. Усі вони демонстрували культурні здобутки і, водночас, пригнічене становище українців, позбавлених власної державності. Ці ідеї розвивали численні культурні, наукові та громадські організації українців в Галичині – починаючи від товариств “Просвіта”, “Рідна школа”, “Народний господар”, Наукового товариства імені Шевченка і закінчуючи українськими політичними партіями. У 1910 р. серед багатьох інших вийшла друком двотомна монографія галицького українського вченого-географа С. Рудницького “Коротка географія України”, в якій було подано докладну історико-географічну картину українських земель та антропологічну характеристику українського народу. Цей дослідник підкреслював, що українці під різними назвами, але з однією мовою і культурною традицією понад 1200 років заселяють землі від Татранських гір та Бескиду, від Сяну і Біловезької пущі до устя Дунаю, Чорного моря і Кавказу. Водночас він наголошував, що всі старі назви – Русь, Галичина, Буковина, Полісся тощо є застарілими, оскільки відносяться до всіх трьох “руських” (східнослов’янських) народів. Він пропонував уживати одну назву для всіх історичних земель – Україна та Українці, оскільки всі вони є одним народом “з одною мовою, вдачею та звичаями” [43, с. 5–6].

Таким чином, можна бачити, що Галичина в культурній свідомості модерних українців посідала важливе місце маркера минулого, пов’язаного з Давньоруської державою. У період формування модерного світогляду і національної свідомості в XIX ст. Галичина стала ментальним містком між Давньою Руссю, Козаччиною і новочасною українською ідеєю. До цього причинилися не стільки народні традиції і пам’ять, скільки конструктивна творча робота українських істориків, поетів і письменників, котрі в умовах демократизації суспільних відносин зробили ставку на широкі селянські маси, котрі протистояли модерній індустріальній міській космополітичній культурі імперського гатунку і були носієм особливих етнічних рис. Український національний рух, який у XX ст. прагнув досягти національної єдності розділених українських територій, намагався нівелювати традиційний ідеологічний вплив з боку польської та російської великодержавної суспільної думки. Однак, як можна спостерігати й на початку XXI століття, ця територіальна і ментальна відмінність, щоправда вже внаслідок передусім подій XX ст., залишається відчутною в сучасній єдиній державі Україна. Хоча нині західноукраїнська частина України ідентифікується не з Давньою Руссю, а з національно-визвольним рухом XX століття. І цей новий міф став помітним елементом свідомості населення сучасної України, елементом її роз’єднання, а не консолідації.

Список використаних джерел

1. Шенк Ф. Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе от эпохи просвещения до наших дней // Новое литературное обозрение. – Москва, 2001. – № 6 (52). – С. 42–61.
2. Бьюзен Т. и Б. Супермышление. – Минск, 2003.
3. Мюллер Х. Составление ментальных карт: метод генерации и структурирования. – Москва, 2007.
4. Машкина В. В. Использование ментальных карт в подготовке специалистов по географии // Проблемы непрерывной географической освіти і картографії. Збірник наукових праць. – Харків, 2011. – Випуск 13. – С. 62–64.
5. Ісаєвич Я. Галичина // Енциклопедія історії України. – Київ, 2004. – Т. 2: Г–Д.
6. Зярянюк А. Ідіоми емансипації: “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття. – Київ, 2007.
7. Стельчик С. Українофіли: Світ українських патріотів другої половини XIX століття. – Київ, 2010.
8. Драгоманов М. Малороссия в ее словесности // Його ж. Вибране. – Київ, 1991.
9. Историческія песни малорусскаго народа с объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова. Том первый. – Київ, 1874.
10. Гудь Б. Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти

українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття. – Львів, 2006. 11. *Русалка* Дністровая. – Будим, 1837. 12. *Одеза* до руского народу // Зоря Галицка. – Львов, 1848. – Число 1 (15 Мая). 13. *Чи* Галиція єсть полскою землею, й чи русини суть Поляками? // Зоря Галицка. – 1848. – Число 6 (20 Червця). 14. *Матеріали* до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. замітки і тексти. Видав Др. К. Студинський. – Львів, 1920 [Українсько-руський архів, т. ХІІІ–ХІV]. 15. *Козут* З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – Київ, 2004. 16. *Марченко* М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). – Київ, 1959. 17. *Кравченко* В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина ХVІІІ – середина ХІХ ст.). – Київ, 2000. 18. *Історія Русів / Український переклад* Івана Драча. – Київ, 1991. 19. *Марков* П. Г. Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича. – Киев, 1986. 20. *Короткий* В., *Біленький* С. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині ХІХ століття. – Київ, 1999. 21. *Пинчук* Ю.А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк). – Киев, 1984. 22. *Максимович* М. О. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ея новопришлым народом // *Його ж.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – Київ, 2004. 23. *Максимович* М. О. О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян, бывшаго в ХVІІ веке // *Його ж.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – Київ, 2004. 24. *Костомаров* Н. И. Черты народной южнорусской истории // *Его же.* Исторические произведения. Автобиография. – Киев, 1989. 25. *Костомаров* Н. И. Последние годы Речи Посполитой. Исторические монографии. – Санкт-Петербург, 1886. – Т. I. 26. *Круглашов* А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000. 27. *Кіян* О. І. Володимир Антонович: історик й організатор Київської історичної школи. – Київ, 2005. 28. *Антонович* В. Погляди українофілів // *Його ж.* Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – Київ, 1995. 29. *Антонович* В. Б. Історія Галицької Русі. Лекції. – [Б.м.і р.в.], 296 с. 30. *Грушевський* М. С. Очерк истории украинского народа. – Киев, 1991. 31. *Himka* J.-P. Galician Villages and the National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton, 1988. 32. *Кузутяк* М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. 33. *Сухий* О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. – Львів, 1997. 34. *Возняк* М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. 35. *Куций* І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. – Тернопіль, 2006. 36. *Зубрицький* Д. Історія древняго Галичско-руссаго княжества, часть I-III. – Львов, 1852–1855. 37. *Шараневич* И. Історія Галицко-Володимирскої Русі от найдавніших времен до року 1453. – Львов, 1863. 38. *Серета* О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Випуск 34. 39. *Дорошенко* Д. Огляд української історіографії. Державна школа. Історія. Політологія. Право. – Київ, 1996. 40. *Szornowski* I. Oleksandr Barwinski (1847–1926) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / Pod redakcją Jerzego Maternickiego przy współpracy Leonid Zaskilniaka.* – Rzeszów, 2007. 41. *Барвінський* О. Иллюстрирована історія Русі від найдавніших до нинішніх часів після руских и чужих істориків. – Львов, 1890. 42. *Смирнов* М., *Дашкевич* М., *Шараневич* И. Монографії до історії Галицкої Русі. – Тернопіль, 1886 [Руска історична бібліотека під ред. О. Барвінського, т. V]. 43. *Рудницький* С. Коротка географія України. – Київ; Львів, 1910. – Частина I.

Леонид Зашкильняк

ГАЛИЦИЯ НА МЕНТАЛЬНЫХ КАРТАХ УКРАИНЦЕВ ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВЕКА

Рассмотрено позиционирование Галиции в пространственно-географических представлениях простых и образованных украинцев ХІХ – начала ХХ века.

Ключевые слова: Галиция, украинцы, пространственно-географические представления, национальное сознание.

Leonid Zashkilnyak

GALICIA ON MENTAL MAPS OF UKRAINIANS IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article examined the idea of Ukrainian masses and intellectuals of the 19 century on the role and place of Galicia in the space of Eastern Europe. Galicia occupied an important place as the past's marker linked it with the ancient Kievan Rus' in the cultural consciousness of modern Ukrainians. During the formation of the modern world and national consciousness in the 19 century Galicia became the mental bridge between ancient Rus', Ukrainian Cossacks and modernity Ukrainian idea. This was due not so much folk traditions and memory as the constructive creative work of Ukrainian historians, poets and writers, who in the conditions of democratization of social relations have relied on the broad masses of peasants, resisted the modernist industrial urban cosmopolitan culture of imperial quality and were bearer of specific ethnic features. The Ukrainian national movement, which in the twentieth century sought to achieve national unity divided Ukrainian territories, trying to reverse the traditional ideological influence of the Polish and Russian great power thinking. However, as can be seen in the beginning of the 21 century, the territorial and mental differences, but now primarily due to events of the twentieth century, remains perceptible in modern unified state of Ukraine.

Key words: Galicia, Ukrainian, spatial and geographic representation, national consciousness.

УДК [94 (477) + 94 (438)] “1918/1919”

Микола Литвин

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918–1919 РОКІВ ЯК КОНФЛІКТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті реконструйовано образ українсько-польської війни 1918–1919 рр. в суспільній свідомості українців і поляків.

Ключові слова: українсько-польська війна 1918–1919 рр., історична пам'ять, суспільна свідомість, цвинтарі.

Актуальність проблеми. Минуле цікавить людей тому, що допомагає усвідомити себе, родину, народ у часі і просторі. Власне “пригадування” історії може їх об'єднувати або роз'єднувати. Отже, історична пам'ять невід'ємний чинник формування ідентичностей – від локальних до національних. Особливо рельєфно це спостерігається на прикордонних поліетнічних територіях.

На головній цвинтарній алеї містечка Винники під Львовом ще з 20-х років стоять поруч два пам'ятника супротивникам – полякам і українцям, які восени 1918 р. репрезентували “два патріотизми”. Одні воювали і загинули за відроджену Польщу по Збруч, інші – за українську державу по Сян. Західно-Українська Народна Республіка тоді не встояла під тиском польської зброї, яку підтримала Антанта. Однак невдовзі по всій Галичині з'явилися меморіали польським легіоністам і воякам Української Галицької Армії (Львів, Тернопіль, Бережани, Золочів, Станиславів, Рогатин та ін.). І символічно, що і у Львові, і в підльвівських Винниках ці меморіали розташовані поруч, оскільки війна 1918–1919 рр. ділила не лише народи, але й сім'ї – Шептицьких у Львові, письменниці і педагога Уляни Кравченко у Перемишлі. Власне ці поховання є закликом до прийдешніх поколінь бути толерантнішими до сусіда і виваженішим у виборі засобів боротьби. На щастя, нині політики і науковці обох країн уже не дискутують про повоєнні кордони, а лише про уроки українсько-польського протистояння після Першої світової війни.

Хроніка вказаної війни непогано реконструйована в українській та польській історіографії [17; 5]. Оpubліковано й матеріали дискусій щодо відновлення тогочасних польських військових поховань [4; 9]. Позатим потребує нових узагальнень функціонування вказаної трагедії в історичній пам'яті обох народів, що й стало метою написання вказаної статті.

Зрозуміло, що реалізація державотворчих планів галицьких українців в ході і після закінчення Першої світової війни суперечила польським політичним планам. Тому думки галицьких поляків щодо українського “замаху” були, як правило, критичними. Відразу після переможного Першолистопадового повстання українців у Львові та більшості повітів краю “Кур'єр Львівський” (“Kurjer Lwowski”) 3 листопада 1918 р. відзначив, що поляки і українці мають полюбовно вирішити нову суперечку, яка може привести до втрати спільного майбутнього і перетворити край на котел конфліктів “на зразок Балкан” [6]. Дослідники відзначають, що такий образ українця впливав із панівного уявлення про українців як лише одну з етнографічних груп польського народу, а також їх можливе спільне буття у Другій Речі Посполитій [15, с. 265]. Не секрет, що найбільше дискредитували український національно-визвольний рух польські ендеки на чолі з Романом Дмовським, які не сприймали українців як націю, толеруючи етнічний регіоналізм, зокрема гуцулів і лемків.

Особливо популярною була думка поляків (а серед них одного з організаторів польської “оборони” Львова у листопаді 1918 р. Чеслава Мончинського) про український рух, український “замах” 1918 р. як австрійську інтригу. Насправді австрійський намісник Галичини Кароль фон Гуйн, згідно з чинним законодавством, передав через найстарішого

українського посла Галицького сейму і Віденського парламенту Юліана Романчука владу Українській Національній Раді – тимчасовому парламенту Західно-Української Народної Республіки. Як відомо, польський політикум домагався від австрійців офіційної передачі влади до Польської ліквідаційної комісії (З. Ласоцький, А. Скарбек), а згодом генерального комісара для всієї Галичини князя Вітольда Чарторийського, однак цього не сталося [17, с. 36–37; 3].

На жаль, польська публіцистика у 1918–1919 рр. продовжувала експлуатувати образ українця – “кровожерливого гайдамаки”, який виводила з повстань XVI–XVIII ст. Позатим тогочасна польська преса намагалася не бачити трагедії львівських євреїв 22 листопада 1918 р. (загинуло 78 осіб), до якої як стверджує більшість очевидців, були причетні польські вояки [14, с. 25–26]. Вказана подія маргіналізується або замовчується і в сучасних польських публікаціях. Зважаючи на польську сучасну наукову і суспільну думку, українські дослідники в останні роки теж намагаються не фаворизувати тогочасну трагедію тисяч львівських євреїв.

До речі, польська публіцистика міжвоєнного періоду нерідко ділила галицьких українців на аполітичних “русинів” (“руських хлопів”), які лояльні до Польщі й цікавляться лише господаркою, і “українців”, насамперед інтелігентів, які з егоїстичних інтересів збурюють народ проти законної влади. Тому в тогочасній польській свідомості слово “українець” асоціювалося з політичним і територіальним сепаратизмом, що давало підстави для влади посилювати асимілізаційну політику, а відтак загострювати польсько-українське протистояння [18, с. 127–128].

Український сепаратизм, на думку окремих польських діячів, інспірували також німецькі і радянські політики, які прагнули з допомогою українських праворадикалів (спершу УВО, а згодом ОУН) розхитати відроджену 1918 р. Польську державу, на землі якої претендували західні і східні держави-сусіди.

Що ж до зовнішніх орієнтацій уряду ЗУНР, то він хоча й створив 15 дипломатичних місій, однак так і не сформував чіткої концепції своєї зовнішньої політики. У жовтні–листопаді 1918 р. галицькі провідники прагнули міжнародного визнання незалежності ЗУНР, у грудні 1918 – вересні 1919 рр. було бажання виступати на міжнародній арені єдиною соборною УНР. Паралельно, наприкінці травня – у червні 1919 р., галичани почали обговорювати плани можливого союзу з Чехословацькою республікою на конфедеративних чи федеративних умовах. У жовтні–грудні 1919 р., коли соборні (конфедеративні) зв’язки з проводом УНР різко послабилися, провідники ЗУНР шукали порозуміння небільшовицької Росії, а охоплена тифом Галицька армія навіть перейшла в стан Добрармії А. Денікіна. На початку 1920 р., як і попередні місяці, робилися спроби порозумітися з керівниками УСРР, із залишків галицьких бригад навіть створили Червону Українську Галицьку армію. А вже з другої половини 1920 р., після укладення союзу Петлюри з Пілсудським, взято курс на відновлення незалежної Галицької республіки, так званої “Швейцарії Сходу”. Її статус регламентував документ конституційного характеру “Устрій державний Західно-Української Народної Республіки (Галицької республіки)” від 12 квітня 1921 р. Галицькі експерти вважали, що республіка зможе функціонувати, маючи чималий ресурс нафти, лісу, солі, розвинену індустрію цукроварень, гуралень і броварень, унікальні транспортні шляхи через Карпати, працююче населення. Ідеї відродження Галицької республіки пропагувалися неофіційними галицькими представниками на конференціях у Спа (липень 1920 р.), Ризи (вересень 1920 – березень 1921 рр.), Генуї (квітень 1922 р.). До речі, власне у Генуї відбулася неофіційна зустріч Є. Петрушевича з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським, у ході якої сторони відмовилися від взаємних докорів і образ [16]. Можливо, ця зустріч і прилучила його на деякий час до ідей радянофільства Є. Петрушевича. У цей час активно працювали радянські дипломати у Відні, Празі, Варшаві та Берліні, зокрема М. Калюжний, Ю. Коцюбинський, М. Левицький, В. Ауссен та інші, які прагнули відсікти еміграційний уряд ЗУНР від Української військової організації, що намагалася стати лідером праворадикального табору національно-визвольного руху в Західній Україні. Це породило

зневіру в українському соціумі і появу низки конформістських партій – Партії українського народного єднання (1922), Українського народного союзу (1926), Української народної партії В. Оскілка (1923) та ін.

Що ж до Антанти, то вона цілком логічно в антибільшовицькій боротьбі зробила ставку на сильнішого – національно сконсолідовану Польщу, війська якої за підтримки залишків Армії УНР влітку 1920 р. зупинили під Львовом і Замостям наступ Першої кінної армії С. Будьонного в Європу. Надмірні сподівання проводу ЗУНР на Антанту і загалом міжнародні чинники, згодом УСРР у розв'язанні галицького питання виявилися примарними, а відтак не сприяли консолідації політичних сил краю, як, зрештою, всієї України. До речі, автор цих рядків неодноразово чув на Гуцульщині коломийки, в яких критикувалася зрада західних країн української справи.

Пропагувалася серед поляків і думка про державотворчу неспроможність українців, відсутність серед них кваліфікованих адміністраторів і управлінців. Про це, зокрема, писав львівський архієпископ латинського обряду Юзеф Більчевський митрополиту Андрею Шептицькому [11]. Насправді ж більшість із двохсот членів Української Національної Ради становили правники, кооператори, педагоги, духовні особи, тобто люди інтелектуальної праці. На чолі цього вищого законодавчого органу стояв досвідчений адвокат і голова Української парламентської репрезентації у Відні, державно-політичний діяч Євген Петрушевич. Уряди ЗУНР у Львові, Тернополі, Станиславові, а згодом Відні очолювали не менш досвідчені правники, політики і фінансово-господарські діячі Кость Левицький і Сидір Голубович [13].

На відміну від давніших публікацій сучасні польські (Міхал Клімецький) і українські (Микола Литвин, Олег Павлишин) автори намагаються зауважувати тогочасні репресивні дії не лише супротивника, але й “своїх”. Йдеться про інтернування українських та польських політиків і членів їхніх сімей, священнослужителів Римо-католицької та Греко-католицької церков, обстріли супротивників будівель церков, костелів і синагог, взаєморуйнування пам'ятників і бюстів діячам історії та культури (Тарасу Шевченку у підльвівських селах, Адаму Міцкевичу в Станиславові, Яну Собеському в Жовкві та ін.).

Як відомо, падіння комуністичних режимів у Польщі та СРСР активізувало суспільство, а відтак науковців до розкриття героїко-патріотичних сторінок історії обох народів, зокрема періоду відновлення національних державностей в 1917–1918 рр. Відтак особливо емоційну дискусію викликала на початку 90-х років ідея польської громадськості і влади відновити Цвинтар орлят у Львові (сплюндрований танками і бульдозерами у серпні 1971 р.), на якому, як зауважило чимало українських радикально налаштованих політиків, були поховані “окупанти Львова”. Насправді ж, поряд з вояками Українсько-польської війни там поховано й союзників української державності – вояків антибільшовицької війни 1920 р. і бійців АК, які воювали проти гітлерівського і сталінського тоталітарних режимів (майже 2,9 тис. осіб). Однак широка українська громадськість про це фактично не знала і про це її довелося інформувати.

Вину за затягування в справі відкриття цвинтаря в Польщі часто поклали на Президента України Л. Кучму. Натомість лідер Польщі А. Кваснєвський позитивно оцінював позицію Кучми в справі Меморіалу, проте звертав увагу на ситуацію в Україні: “Там говорять про УПА як про армію, котра воювала за незалежність України. Це залягло в їх свідомості так глибоко, що дискусія з цього питання є надзвичайно важкою. І це має вплив на питання цвинтаря” [8]. Іншою проблемою для налагодження діалогу з Польщею А. Кваснєвський вважав низький рівень історичної свідомості українців. У радянські часи відрив людини від історії був, на думку Кваснєвського, одним із елементів формування свідомості т. зв. “homo sovieticus”. Тому дискусія про поєднання, про відновлення історичної правди мала б розпочатися з історичної освіти: “Це не стосується дітей, а лише політиків... Справа цвинтаря є складною, навіть для українських демократів ... Вони є безпорадними, бо їх не розуміє власний електорат. В зв'язку з цим ходять доколя, змінюють позицію, обіцяють – і не виконують обіцянок” [8]. Тому польський Президент завжди публічно

заявляв, що полякам слід в українських питаннях виявляти велике терпіння, розуміння, а часом і великодушність.

Водночас дискусії в польській пресі показали певну відмінність думок польського соціуму. У найскладнішій ситуації, як видається, опинилися прихильники польсько-українського порозуміння. У “Газеті виборчій” і “Жечіпосполітій” (“Rzeczpospolita”) публікувалися статті і коментарі, автори яких намагалися пояснити польській громадськості складну суспільно-політичну ситуацію в Україні. Члени Польсько-українського форуму Богуміла Бердиховська і Генрик Вуєц вважали, що у Львові існували нечисленні середовища, котрі “докладатимуть усіх зусиль, щоби не допустити до закінчення “цвинтарної епопеї”. Бо допоки триватиме епопея, доти ті середовища могли видавати себе за “незламних оборонців національної гордості і інтересів” [1]. Позитивним моментом подій навколо Личаківського цвинтаря, на думку польських журналістів і деяких істориків, була дискусія в українських (особливо в львівських) засобах масової інформації на тему цвинтаря та польсько-українських відносин: “Львівські ліберальні інтелектуали нарешті звернули увагу на ті проблеми, яких вони раніше не помічали або не надавали серйозного значення” [1]. Спільна дискусія обох інтелектуальних середовищ мала фундаментальне значення, бо без серйозної внутрішньоукраїнської розмови про нещодавнє польсько-українське минуле та справу майбутніх відносин, відкриття “Цвинтаря Орлят” в атмосфері взаємоповаги виглядало неможливим.

У польській пресі також з’явилося чимало самокритичних оцінок, як, наприклад, співробітника Ягеллонського університету, спеціаліста з польсько-українських відносин 1920-х рр. Яна Яцека Бруського. На його думку, помилка польської сторони полягала в неналежному проведенні інформаційної кампанії у “підозрілому щодо польських намірів Львові” [2]. Поляки постійно забували, що те, що одна сторона вважала “кресовим посланням” (важливим завданням для добра інших), друга сприймала як “польський імперіалізм”. Натомість польських захисників Східної Галичини називали “окупантами”, які поховали українські мрії про незалежність. Найкращий вихід із ситуації, запропонований істориком, полягав у тому, щоби допомогти українцям фінансово і технічно в побудові Меморіалу українським воякам, які загинули у 1918–1919 рр., бо, можливо, “польські та українські ветерани, які гідно спочивають поряд, мають шанс поєднати живих” [2].

Певний резонанс викликала також публікація польського історика Рафала Жебровського, який у газеті “Річпосполита” спробував накреслити незвичний сценарій розвитку подій у випадку перемоги українського війська у листопадових боях 1918 р. Згідно такого варіанту не було сумніву, що Західну Україну невдовзі б підкорив Радянський Союз, а це б принесло західним українцям переслідування еліт, великий голод, масові депортації – іншими словами знищення [12]. Не маючи наміру заперечувати вчинену українцям кривду в період міжвоєнної Польщі, Р. Жебровський переконував, що саме польське панування на Західній Україні порятувало українське населення та його еліти від значно гіршої долі. І коли прийшов час відбудувати незалежну державу, то “власне землі, що належали у 1918–1939 рр. до Польщі, стали для України тим, чим для Італії був П’ємонт у ХІХ ст.” [12]. Автор вважав, що українці повинні принаймні шанувати польських оборонців Львова.

Водночас польські праворадикальні та комбатантські середовища почали пропагувати ідею про марність зусиль Варшави щодо налагодження відносин з Україною та її інтеграцію в Європу. Власне для частини противників польсько-українського поєднання рішення Львівської міської ради про неможливість повного відновлення Цвинтаря орлят стало справжнім подарунком долі. Деякі організації і групи саме через рішення депутатів змогли “раціоналізувати свої антиукраїнські фобії і заклики “дати собі спокій” з Україною і українцями, бо насправді відомо “чого від них можна сподіватися” [1]. В ході дискусій в пресі та Інтернеті лунали голоси з закликом до зміни цілої польської східної політики, демонтажу пам’ятників на могилах вояків УПА в Польщі. Згідно з ними, Польща протягом останніх років нібито даремно поглиблювала співпрацю з Україною, занедбуючи при цьому відносини з Росією. Таким чином, Польща втратила шанси, які несли інтенсивні відносини з

Росією. Найбільш виразним речником такого погляду стала ліва (narodowo-lewicowa) газета “Трибуна” (“Tribuna”). Заступник головного редактора цієї газети Марек Баранський був переконаним: не Україна, а Росія робила жести до примирення в сторону Польщі, давала докази власного прагнення до поєднання з Польщею. Тим часом Україна, “без сумніву, урочисто приймала польського президента на кордонах областей (...), але більше нічого не робила” [1].

Загалом непопулярну проукраїнську позицію у цих дискусіях несподівано зайняв відомий польський політик і громадський діяч, уродженець Львова Яцек Куронь. На його думку, Україна ніколи не позбавляла Польщі незалежності, а Польща Україну “напевне два рази і вдруге це сталося в 1918 р., коли внаслідок війни з Польщею перестала існувати Західно-Українська Народна Республіка” [7]. У зв’язку з цим Я. Куронь був переконаним: для львівських депутатів справа лежить не в тому “що там є невідповідні прикметники про незалежну Польщу, чи “героїчно полеглих”. Справжньою причиною опору Львівської міської ради та громади міста був факт, що поляки примушували українців погодитися “щоби цей пантеон тріумфу польської зброї стояв в місті, яке вони (українці – М. Л.) вважають серцем України, щоби пригадував їм про поразку 1918 р.” [7]. Я. Куронь звертав увагу, що в Польщі не існувало жодного пантеону тріумфу німецької чи російської зброї, бо Польща на таке б не погодилася. Українська сторона, на думку Я. Куроня, почувалася якось незручно в цій дискусії, бо Польща для України була “великим політичним шансом по дорозі до Європи” і українці маневрували так, щоби якнайменше вразити Польщу, і одночасно зберегти власну гідність. Стаття Куроня викликала хвилю незадоволень, головню в середовищі Товариства шанувальників Львова і південно-східних кресів. Відповідь на публікацію Анджея Павловського з’явилася в часописі краківського відділення Товариства “Stacovia Leopoldis” [10], де звинувачено Я. Куроня в тенденційному висвітленні польсько-українських відносин, особливо ж у тому, що останній вважав Львів українським містом [10]. Власне маніпулюючи старими історичними міфами і стереотипами (“Львів і Східна Малополяща – одвічно польські землі”, “Українські націоналісти – вбивці польських професорів в 1941 р.” та ін.) автор намагався довести Я. Куроневі помилковість його позиції.

Ще одним наслідком напруги в процесі польсько-українських переговорів стала поява серед поляків вигаданих історій та стереотипів про небезпеку перебування у Львові. Так представники “громадськості Львова” застерігали молодь з Кракова не відвідувати Личаківський цвинтар “хіба що великими групами, бо в іншому випадку ніхто не зможе гарантувати їхньої безпеки” [1].

У цей час, окрім львівських науковців (Я. Грицак, Т. Возняк, М. Мартинович, М. Литвин та ін.), активну участь у польсько-українському примиренні взяли Глава УГКЦ Л. Гузар і кардинал Римо-католицької церкви М. Яворський (1 листопада 2002 і 2003 рр. на цвинтарі проведено їх спільний молебень). А вже 21 січня 2005 р. Президент України В. Ющенко у виступі в Раді Європи (Страсбург) подякував полякам за міжнародну підтримку і запевнив сусідів, що звернеться до міської Ради Львова змінити “існуюче становище” щодо відбудови польського меморіалу. 24 червня 2005 р. за участю Президентів В. Ющенка і А. Квасневського на Личаківському цвинтарі було відкрито відновлений Польський військовий меморіал. При цьому польська та українська сторони погодилися на окремі компромісні написи.

Висновки. Драматична історія обох народів повинна нас нині не роз’єднувати, а об’єднувати, додавати оптимізму. Взаємопізнання і взаємоаналіз творчого доробку двох історіографій дозволяють не лише глибше пізнати історію Центрально-Східної Європи, але й вийти на дорогу примирення наших двох народів і держав, як це нещодавно зробили поляки з німцями чи німці з французами. Насамкінець, хотілося би підкреслити, що історія ХХ сторіччя, негативні явища у польсько-українських відносинах здебільшого були результатом взаємної недооцінки. До і під час Другої світової війни поляки, як правило, не бачили потенційних можливостей України й українців, уважаючи, що інтересами України можна нехтувати. Мабуть, аналогічною була й помилка українського політикуму середини ХХ ст.,

який не усвідомлював значення Польщі як головного стратегічного союзника України. І лише після краху тоталітарних режимів конструктивні міждержавні, зокрема наукові і культурно-освітні взаємини, до організації яких долучився автор цієї публікації, підтвердили корисність цих відносин. Вказаний досвід є повчальним і для відновлення поховань вояків УПА і АК по обидва боки кордону.

Список використаних джерел

1. *Berdychowska B.* Nie opuszczajmy rąk / B. Berdychowska, H. Wujec // Rzeczpospolita. Plus-Minus. – 2002. – 6–7 lipca.
2. *Bruski J.* Orłęta dla orłów / J. Bruski // Wprost. – 2002. – 17 marca.
3. *Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie.* Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej. – 1918. – 28 października. Rozporządzenia Sztabu Generalnego. Rozkaz Nr. 3.
4. *Jędraszczk K.* Cmentarz czy Panteon? Konflikt wokół Cmentarza Orłąt Lwowskich / K. Jędraszczk. – Poznań, 2004. – 102 s.
5. *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe / M. Klimecki. – Warszawa, 1957. – 268 s.
6. *Kurier Lwowski.* – 1918. – 3 Listopada.
7. *Kuroń J.* Rozumiem protest Ukraińców. Notowała Iza Chruslińska / J. Kuroń // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 23 maja.
8. *Kwaśniewski A.* Wywiad dla “Gazety Wyborczej” (fragmenty). 5 lipca 2003 roku / A. Kwaśniewski // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski. Przemówienia. Listy. Wywiady. Lipiec–grudzień 2003 r. Wybór. – Warszawa: Kancelaria Prezydenta RP, 2004. – S. 20.
9. *Nicieja S.* Lwowskie Orłęta. Czyn i legenda / S. Nicieja. – Warszawa, 2009. – S. 133–148.
10. *Pawłowski A.* W sprawie Cmentarza Orłąt i nie tylko [Електронний ресурс] / A. Pawłowski. – Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/kuron1.html>.
11. *Wolszański J.* Nieznana Korespondencja arcybiskapów metropolitów Lwowskich Jozefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 / J. Wolszański. – Lwów; Kraków, 1997. – S. 29.
12. *Żebrowski R.* Orłęta dla Ukrainy / R. Żebrowski // Rzeczpospolita. Plus-Minus. – 2002. – 25–26 maja.
13. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923.* Уряди. Постаті / [упор. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів, 2009. – С. 120–126; 142–156; 244–259.
14. *Історія Львова.* У трьох томах / [редкол. Я. Ісасвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів, 2007. – Т. 3. – С. 25–26.
15. *Клок В.* Образ українців та української влади у громадській думці польської меншини Галичини періоду польсько-української війни 1918–1919 рр. / В. Клок // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 265.
16. *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Наumenko. – Львів, 1995. – С. 341.
17. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин // Львів, 1998. – 488 с.
18. *Юрчук О.* Образ України та українця в політичній публіцистиці польських консерваторів (1911–1931 рр.) / О. Юрчук // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1931). – Дрогобич, 2005. – С. 127–128.

Николай Литвин

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКАЯ ВОЙНА 1918–1919 ГОДОВ КАК КОНФЛИКТ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

В статье показан образ украинско-польской войны 1918–1919 гг. в общественном сознании украинцев и поляков.

Ключевые слова: украинско-польская война 1918–1919 гг., историческая память, общественное сознание, кладбища.

Mykola Lytvyn

UKRAINIAN AND POLISH WAR 1918–1919 AS A CONFLICT OF HISTORICAL MEMORY

In the article the character of the Ukrainian and Polish War (1918–1919) is reconstructed in public consciousness of Ukrainians and Poles.

Key words: Ukrainian and Polish War 1918–1919, historical memory, public consciousness, cemeteries.

УДК 061.2 (477) “XX”

Ярослав Секо

НЕЛЕГАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті з'ясовано суть підпільних організацій, їх місце в структурі опозиційних суспільних рухів, проаналізовано проблеми загальної кількості організацій, чисельності, території діяльності, соціальні, вікові, освітні характеристики учасників підпільних організацій.

Ключові слова: підпільний рух, український націоналізм, націонал-комунізм, інтегральні націоналістичні організації, ревізіонізм.

Про нелегальний підпільний рух другої половини XX ст. українські історики заговорили в перші роки незалежності. Тоді на хвилі офіційної реабілітації шістдесятників і дисидентів, з яких зняли ярлики “буржуазних націоналістів” і “злісних антирадянщиків”, у працях Ю. Курносова [1], А. Русначенка [2], Г. Касьянова [3] окреслилася виразна тенденція до переосмислення іншого радянського кліше – “націоналістичних банд”. Як виявилось, за ним замовчувався цілий пласт національного руху, мета котрого була співзвучною боротьбі за незалежну Українську державу.

Проте, тема не отримала належного продовження, свідченням чого є відсутність монографій та дисертаційних досліджень. Стан її вивчення застиг на знайдених у архівах фактах діяльності, поверхневому аналізі ідеології, окресленні кола учасників. Проте, наведені дослідниками цифри і факти, містять неточності, розбіжності в прізвищах учасників, узагальнено подається інформація про окремі акції. Організації розглядаються самодостатньо, поза широким контекстом суспільного життя УРСР, що приводить до перебільшення згуртованості, цілеспрямованості та реального впливу на суспільство.

Діяльність підпільних організацій отримала слабку інтерпретацію в контексті популярної у вітчизняній історіографії 1990-х рр. концепції єдиного потоку національного руху. З легкої руки А. Русначенка їх було названо “перехідними організаціями” [2, с. 98]. Цим терміном проводилася думка про єдність лінії національного руху від ОУН і УПА через перехідні організації до шістдесятників і наступного масового національного руху в роки незалежності, від збройної боротьби до мирних засобів. На сторінках наукових праць домінувала думка про широку соціальну базу руху, його значимість та чисельність.

Проте, розробка теми показала, що феномен підпільних організацій значно ширший. Так, О. Бажан підкреслив ідеологічну строкатість підпільних організацій [4, с. 120]. З іншого боку, дослідникам не вдалося знайти сильних аргументів, котрі б показали вплив цих організацій і груп на шістдесятників та вироблення останніми концепції мирного протистояння владі. Головною вадою досліджень були не стільки фальсифікації, скільки відмова авторів звертатися до відповідних контекстів. Тому потребують уваги часові і просторові характеристики існування організацій, вивчення їх чисельного, соціального і освітнього складу, ефективності діяльності.

Сучасна джерельна база доволі тенденційна. Документи слідства та спогади учасників дозволяють реконструювати історичну канву виникнення та діяльності окремих нелегальних організацій. Метою даної статті є з'ясування комплексу проблем методологічного характеру – суті підпільних організацій, їх місця в структурі опозиційних суспільних рухів, проблеми загальної кількості організацій, чисельності, території діяльності. У статті аналізуються соціальні, вікові, освітні характеристики учасників підпільних організацій, дискутуються актуальні питання сучасної історіографії щодо місця й ролі підпільних організацій в українському націотворенні другої половини XX ст.

З-поміж методологічних питань, звертає на себе увагу критерій диференціації між бандами і нелегальними організаціями. Річ у тому, що радянська влада часто

використовувала терміни “банд-формування”, “націоналістичні банди” щодо учасників політичної боротьби, для їх дискредитації серед населення. Очевидна безпідставність такого ототожнення. Банди мають кримінальний характер і діють методами залякування і насилля. Нелегальні організації – структури політичного спрямування, а наявні елементи залякування і насилля в міру розвитку відходили на другий план, змінюючись агітаційними формами.

Прийняття населенням західноукраїнських областей радянської влади не було безконфліктним. Окрім згасаючого збройного опору залишків УПА, мали місце шкідницькі дії на ґрунті неприйняття колгоспного ладу, особистих образ тощо. Поза як діяльність підпільних організацій розвивалася в цьому середовищі, то владі було легко спекулювати, видаючи одні дії за інші. Цей пропагандистський прийом дуже поширений. За ним схожі явища узагальнюються терміном, із виразно негативним значенням. Слідство всіляко підкреслювало кримінальну складову, відкидаючи політичну. Мета влади була очевидною – формування серед громадян стійкого образу ворога, й розширення на цьому фоні кількості силових структур та їх повноважень. Пригадуються слова Рачковського – персонажа роману У. Еко “Празьке кладовище”: “Порядний ворог, страхітливий і упізнаваний, повинен бути прямо в будинку чи біля самого порогу будинку”... “Самоусвідомлення будується на ненависті. Ненависті до тих, хто відрізняється. Ненависть необхідно культивувати. Це громадянська пристрасть”.

Звідси потужна робота органів безпеки над штучним збільшенням кількості націоналістичних організацій. Як наслідок побутове шкідництво двох-трьох осіб подавалося результатом дії злочинної організованої групи. Опір населення колгоспному будівництву класифікувався як “антирадянська націоналістична діяльність”. Погодитися з цим критерієм – означає “оживити” в сучасній свідомості тезу керівника КДБ УРСР В. Нікітченка про викриття близько 200 націоналістичних та антирадянських груп у другій половині 1950-х рр.

Відомо, що органи безпеки мали в західних областях республіки розгалужену й чисельну мережу, отож, штучне збільшення кількості “бандформувань націоналістичної спрямованості” пояснювалося корпоративним інтересом. Тому, говорячи про організації необхідно звертати увагу на наявність формальних ознак: назви, офіційних документів, матеріалів діяльності. Важливо і те, чи надалі, відбуваючи покарання, ці люди вважали себе організацією.

У питанні загальної кількості підпільних організацій остаточної відповіді немає. Так, за даними республіканського КДБ, протягом 1954–1959 рр. в Україні було ліквідовано 183 націоналістичних та антирадянських угруповань, за антирадянську діяльність до суду віддали 1879 осіб, а профілактикою обійшлися ще щодо 1300. Тоді ж було викрито 46 антирадянських угруповань, куди входили інтелігенти, молодь. На думку А. Русначенка, який наводить ці цифри, абсолютну більшість у статистиці КДБ склали оунівські групи [2, с. 97].

Наукове вирішення цього завдання можливе за умови вироблення чітких критеріїв належності тих чи інших груп до підпільних організацій. Одна з проблем – віднесення чи невіднесення молодіжних груп ОУН 1940-х рр. до цих підпільних організацій. Чим їх вважати – завершальним акордом збройної боротьби чи якісно новим явищем національного руху? Наразі це питання залишимо відкритим. У межах даної статті вони включені в загальне число. По-друге, необхідно розрізняти політичний характер вимог організацій від різного виду шкідництва владі. По-третє, в 1950-х рр. мав місце індивідуальний опір, феномен котрого описано Л. Лук’яненком [5, с. 198], практики самоспалення (В. Макух, М. Бериславський), або ж ідеологічні за змістом дії “першотравневої двійки” [6], усі вони кваліфікуються в межах статті як позаорганізаційні форми.

На основі вивчення наукової літератури можна говорити про існування принаймні 68 груп (див. табл. 1). Ці організації не однорідні в ідеологічному спектрі. Дослідники О. Бажан та Ю. Данилюк виділяють три ідеологічні напрямки – націоналістичний, націонал-комуністичний та загальнодемократичний [4, с. 120]. Із таким поділом в цілому можна погодитися. Щоправда, термін “загальнодемократичний” не зовсім вдалий. Точніше

класифікувати ці організації як представників демократичного соціалізму, що ідеологічно тяжів до ревізійонізму або пошуку “соціалізму з людським обличчям”. За авторськими підрахунками, 44 організації представляють націоналістичний напрямок, 17 – демократичний соціалізм, 6 – націонал-комунізм. Ідеологію однієї організації не з’ясовано.

До цікавих роздумів схиляє територіальний зріз діяльності організацій (див. табл. 2). По-перше, традиції підпілля поширеніші були в західних областях – 36 організацій від загальної кількості (56 %). Це логічно пояснюється міцнішими традиціями підпільної діяльності та пізнішим початком роботи на цих територіях радянських силових органів. З іншого боку, в центральних і південних областях наприкінці 1950-х рр. почав розвиватися легальний рух, пов’язаний із шістдесятниками, а згодом – дисидентами.

Націоналістичні організації набули поширення переважно в західних областях – 33 із 39, тоді як демократично-соціалістичні та націонал-комуністичні – в решті областей – 19 із 22. Ці цифри, певною мірою, ілюструють ідеологічну розколотисть УРСР у досліджуваній період. У контексті сучасних політичних спекуляцій про “розкол України”, можна стверджувати, що “розкол” не є результатом дій нинішніх політичних еліт, а історичним спадком. Ідеологічні розбіжності другої половини ХХ ст. поставали з попередніх різних світоглядних і державницьких традицій українців. Підпільний рух цього часу їх успадкував та зафіксував, але не знайшов шляхів подолання розколу.

Аналіз часових меж діяльності підпільних організацій та їх контактів між собою, змушує переглянути твердження істориків про існування організованого руху. Як бачимо, за невеликим винятком діяльність цих організацій не перевищувала 2–3 роки. Це дозволяло організуватися й провести кілька акцій. За тривалішими проміжками діяльності, як правило, замовчуються перерви в роботі, або ж відсутність практичної роботи. Можна говорити, що їх учасники були носіями певних настроїв, однак, рівень участі в русі незначний.

Аналізуючи терміни діяльності відомих підпільних організацій (див. табл. 3), стає помітно, що їхній пік припадає на 1950–1960-і рр. – 70,59 %. Цікаво, якщо у випадку націоналістичних організацій спостерігається тенденція до зменшення кількості з 16 у 1950-х рр. до 14 у 1960-х, то кількість організацій демократично-соціалістичного напрямку – зростає з 3 до 10. Певною мірою це пов’язано із популярністю в опозиційно налаштованому середовищі ревізійоністських ідей.

Інший важливий момент – названі організації діяли практично самостійно, а отже, мало аргументів на користь твердження про існування руху як такого. Мова може йти лише про існування стихійних осередків, розрізнених в часі й не пов’язаних між собою, що мінімізує вплив цих організацій на ситуацію в республіці. Маємо інформацію лише про фрагментарні зв’язки між окремими організаціями націоналістичного напрямку. Так, у складі ОПВУ були колишні учасники молодіжної організації ім. Коновальця (Я. Ткачук); “Об’єднання” – “Пробоем”, “Загін юних повстанців (А. Кушка) і “Кричильська організація”; УНФ – “Кров України” (Б. Криса), “Нескорені” (М. Крайник).

Спроби об’єднання різних організацій також були лише епізодичні, що не дає підстав говорити про стійку тенденцію. Так, до складу УНФ увійшло “Братство тарасівців” М. Дяка, існували зв’язки із групою С. Двигала в Тернополі [7, с. 37]. Після арештів керівників УНФ, “Українська загальнонародна організація” оголосила себе її частиною і спадкоємцем під назвою УНФ-2. Відома інформація про входження до УНФ-2 організації “За волю!” І. Мандрика. Спроби консолідувати підпільні організації робилися неодноразово, однак, безуспішно. Спроби “Об’єднання” налагодити відносини з “ОУН-Північ” у Воркуті, а також залишками підпілля ОУН в Україні виявилися невдалими.

Існувало кілька перешкод виходу підпільних організацій за межі власного середовища. Серед них конспіративність й ефективність дій влади, здається, не потребують пояснення. Тому, зверну увагу на одну специфічну рису підпільних організацій – характер зв’язків між членами будувався на особистих взаєминах і довірі. Від цього чинника залежить спроможність окремо взятої організації до розширення соціальної бази та перетворення у впливовий рух, згуртований спільними інтересами багатьох незнайомих людей. Очевидно,

що на етапі виникнення дружні відносини є визначальними. Бути “своїм” означало перебувати в сфері побутових зв’язків, мати схожу біографію, статтю з кримінального кодексу. Проте, надалі, важливе місце мала здатність групи приймати нових членів, робити людей зі сторони “своїми”. У випадку підпільних організацій така здатність не простежується. Отож, потенційних можливостей для виходу за власні межі, а отже, перетворення на суспільний рух не було.

Питання чисельності підпільних організацій не менш складне. Цифри, що називаються дослідниками і учасниками відрізняються (див. табл. 4). Довіряти результатам слідства також не завжди можна: кількість підсудних не тотожна загальній кількості, окремі учасники проходили в якості свідків тощо. Отож, маємо наступні відомості (див. табл. 5).

Критичний підхід до джерел змушує диференціювати роль окремих людей в організації, рівень їх обізнаності щодо її існування та діяльності. Відомо, що керівники організації були схильні перебільшувати їх реальну кількість. Так, ініціатор утворення УНП Є. Гогусь наголошував, що представляє “Центральний провід великої організації” [2, с. 85], а Б. Грицина з УНК при вербуванні перебільшував могутність і силу організації [2, с. 74]. Подивимося як змінюються загальні цифри на прикладі “Об’єднання”.

Богдан Христинич у книзі “На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959)” наводить інформацію про 95 осіб, причетних до діяльності [8]. Проте, ці цифри вимагають критичного аналізу, адже кожен мав різну ступінь причетності та втаємниченості в справі. На мою думку, можна говорити про такі групи осіб: керівники – 8 осіб, активні члени – 12, симпатики, прихильники, утаємничені – 34, особи, що приймали епізодичну участь – 24, дружини членів організації – 14, особи, дотичні до діяльності – 3.

Щодо перших двох груп, то обов’язки цих людей були слабо регламентованими. В. Леонюк, для прикладу, був автором листівок, друкарем, дбав про розширення групи, а під час поїздок в Україну з Інти – виконував функцію зв’язкового. Вже діяльність осіб третьої групи обмежується як правило одним із напрямків роботи. Ці люди лише частково, в міру своєї задіяності та проінформованості, могли знати про мету й завдання організації.

Схоже, що немає підстав округляти чисельність УНФ до 150 чи 200 осіб. “Магія цифр” здатна ввести в оману при спробах узагальнення. Так, на сьогодні відомо 65 осіб, котрі в науковій літературі пов’язані з УНФ. Серед них не лише активні учасники, але й симпатики, знайомі учасників, а також – особи, згадані в спогадах учасників. Для прикладу, як класифікувати людину, яка виконала прохання знайомого перевести пакунок з листівками й передала його іншому учаснику? З точки зору виконавця – це просто прохання, котре ні до чого не зобов’язує, й ні з чим не зв’язує. Для людини, яка просила передати – це вже виконання доручення. Багато з того, що відноситься до діяльності було зроблено не з ідейних міркувань, а по-людськи. Факт спільного ув’язнення створював нові форми відносин, коли навіть відмовити було важко. Однак, говорити про системну участь, бажання систематично працювати в подальшому серед таких людей немає підстав.

Саме тому відзначимо ще одну специфічну рису – підпільні організації спиралися на специфічне доволі чисельне середовище невдоволених радянською владою людей. Це середовище значно перевищувало чисельність активних учасників. Останні всіляко намагалися його активізувати, шляхом бодай формальної участі чи ідейної підтримки. Звідси нинішні спроби керівників/учасників злитися із цим середовищем і за його рахунок зрости чисельно. На жаль, досліднику не завжди під силу провести демаркаційну межу, проте, називаючи конкретні цифри, це варто мати на увазі.

Інші чинники, що вимагають серйозного аналізу – соціальне походження і рівень освіти. У процесі роботи були проаналізовані відомості щодо 147 осіб, згаданих у науковій літературі. Узагальнюючи, можна створити своєрідний ідеальний тип учасника підпільної організації. Це молода людина 25–30 років, селянського походження, з судимістю за участь у організованому підпіллі в роки війни. За своїм соціальним становищем це робітники (44 особи), працівники освіти (20), інженери (7), колгоспники, представники творчих професій (по 5), працівники сфери послуг, медицини (по 4), міліції (2). Значний відсоток складали

студенти (38 осіб), учні (9) та військовослужбовці (4). Із 147 осіб лише 7 були керівниками своїх структурних підрозділів. Ця інформація не остаточна з огляду на неповність вихідних даних та можливі різночитання. Потрібно враховувати, що окремі організації мали своє власне соціальне обличчя.

У силу багатьох причин, освітній рівень діячів підпільних організацій був не високий, що добре ілюструється на прикладі учасників “Об’єднання”. Із проаналізованих 92 осіб, 30 мали не повну середню освіту, 18 – середню, 16 – початкову, 8 вищу, 9 осіб на момент діяльності були студентами, а інформація по 11 особах – відсутня.

Освітній чинник особливо важливий при співставленні із тенденціями радянського (українського) суспільства. Так ось, у 1960-х рр. чисельність міського населення перевищила кількість сільського. Процес урбанізації приніс свої соціальні наслідки, які окрім іншого були пов’язані зі зростанням освітнього цензу та кваліфікації українців. Безперечно, саме молодь найбільше отримувала від таких змін. А оскільки учасниками нелегальних організацій були переважно молоді люди, то очевидне розходження із загальними тенденціями. Вони йшли проти течії, однак, обраний ними напрямком, був напрямком “вперед у минуле”. Не випадково, учасники підпільних організацій ціннісно орієнтувалися на симпатії старшого покоління. А їх діяльність була завершальним акордом руху, що відображав цінності аграрного суспільства.

Вивчаючи соціальний зріз підпільних організацій, привертає увагу, що попри багаточисельність, особливо в західних областях, людей з досвідом участі в ОУН і УПА, реальна кількість учасників підпільних організацій є мізерною. Більше того, учасниками підпільних організацій були люди, які незначною мірою раніше були задіяні в націоналістичному русі. Роль активних оунівців й упівців майже непомітна. Звичайно, актив цих організацій був фізично знищений або залишався в таборах. Але чому “другий ешелон” після звільнення чи амністії до підпільних організацій не йшов?

Творцями підпільних організацій виступає або молодь, часто із попередньою судимістю за участь, або досвідом участі у націоналістичному русі 1940-х рр. Поглянемо на віковий портрет учасників “Об’єднання”. Це молоді люди 1926–1930 рр. (58 осіб), яким на 1956 р. – час створення організації було 26–30 років [8]. Шляхом простих підрахунків можна встановити, що у 1945 р. вони склали молодіжний резерв українських повстанців. Схожу картину спостерігаємо у випадку з УНФ. Інша категорія творців підпільних організацій – учнівська або студентська молодь першого повоєнного покоління, романтично віддана ідеалам боротьби за Українську державу (СУМГ, УНВФ, Чортківська група тощо).

Отож, як пояснити факт пасивності “ветеранів” УПА та ініціативності їх молодших наступників? Що спонукало останніх до переосмислення попереднього етапу боротьби та пошуку нових організаційних форм боротьби? У першому випадку напевно варто говорити про успішність методів радянської системи. Мова не йде про ідейне перевиховання. Навіть наприкінці 1980-х рр. для влади не було секретом, що ці люди “ідейно не переозброїлися”. Залякати їх після страхів воєнного часу також було марною справою. Головна мета полягала в тому, аби змусити людей відмовитися від боротьби, змиритися з поразкою. Тривале перебування в таборах гасило у колишніх бійців прагнення до опору. Тому невдоволення й почуття ворожості не перетворювалося автоматично на чинник масового потягу до нових організаційних форм, які б виходили за межі елементарного об’єднання для самозахисту від свавілля кримінального світу, що перебував поруч. Ніхто не намагався повернути цих людей до соціалізму, достатньо було ізолювати від суспільства. І не тільки у таборах. Повертаючись до своїх домів, вони усвідомлювали викинутість із суспільства через “неблагонадійність”, залишалися невдоволеними, однак, влада добивалася їх пасивності й мовчання. Інший момент, ці люди виявилися неспроможними переглянути свої погляди на форми боротьби. Навіть перебуваючи в таборах, вони зі скепсисом дивилися на “боротьбу словом” шістдесятників.

У молодих людей були інші мотиви. У тих, хто мав досвід війни на перший план виходили проблеми ремарківського “втраченого покоління”, у якого було “безліч смутних

ідеалів, під впливом яких і життя і навіть війна поставали в ідеалізованому, майже романтичному світлі”. Цими людьми керувало почуття особистої нереалізованості. Так, більшість майбутніх учасників “Об’єднання” взяла участь у завершальному етапі боротьби, в якості учасників молодіжних формацій УПА. Через свою недосвідченість вони були легко захоплені. Отож, прагнення наслідувати своїх героїчних попередників, без сумніву, спонукало до відновлення боротьби.

Проведене дослідження показує, що підпільні організації не отримали широкого поширення в УРСР другої половини ХХ ст. На фоні загального зростання симпатії населення до влади, ці організації були маловпливовою складовою опозиційного руху. Склад їх учасників, нелегальні методи діяльності (сюди можна додати слабкість ідеології) не дозволяли претендувати на загальний успіх. Підпільні організації створили середовище, проте, не змогли перетворитися на суспільний рух. Не випадково, ці організації врешті-решт поступилися впливом дисидентам. І саме в це коло намагалися увійти учасники підпільних організацій, перебуваючи в таборах, або звільнюючись із них після відбування покарань.

Замкнутий характер цих організацій, їх ізольованість одна від одної в підсумку ізолювали підпільників від суспільства. Схиляння останнього до порозуміння з владою, що спостерігалось після Великої вітчизняної війни, автоматично позбавляло підпільників соціальної бази. Влада, маючи значно потужніший пропагандистський ресурс, змогла легко перетворити поодинокі акції з поширення листівок чи вивішування прапорів у суспільній свідомості в провокацію. А вже згодом, загальне “обурення трудящих” спрямувати на небезпечніші для себе опозиційні виступи дисидентів.

Наразі можна гіпотетично припустити, що великий соціальний процес створення урбанізованого індустріального суспільства в УРСР, що сприяв зростанню світоглядних і побутових запитів українців, не дозволив підпільникам, часто позбавлених хорошої освіти, ідеологічно екзальтованим, донести свої ідеї в сучасній формі. Новий час вимагав нового мислення і, відповідно, нових форм. Підпільники, які принципами організації, формами роботи були спадкоємцями революціонерів ХІХ ст., на це виявилися нездатними. Схиляння до руйнівної роботи не дозволило їм запропонувати конструктивної альтернативи. Будучи неспроможними змінити існуючий лад, вони, все ж, у створених організаціях змогли віднайти сенс життя для себе, наповнити його змістом та високими ідеалами.

Список використаних джерел

1. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Юрій Курносів. – К., 1994. – 232 с.
2. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анастасій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
4. Бажан О. Г., Данилюк Ю. 3. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / Олег Бажан, Юрій Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
5. Лук’яненко Л. 3 часів неволі: Сосновка-7 / Левко Лук’яненко. – К.: МАУП, 2005. – 528 с.
6. Кравченко В. Синьо-жовтий прапор над Києвом 1 травня 1966 року / Валерій Кравченко / Передмова В. Овсієнка. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.
7. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев. / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 14–47.
8. Христинич Б. На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959) / Богдан Христинич. – Львів: ЛНУ, 2004. – 416 с.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Підпільні організації

№ п/п	Назва організації	Роки існування	Області діяльності	Ідеологія	Посилання на наукову літературу
1.	Спілка вільної української молоді	1945–1950	Львівська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 122
2.	Закарпатоукраїнські повстанці	1946	Закарпатська	інтегральний націоналізм	http://museum.khpg.org/eng/index.php?id=11280

					24486
3.	Наша зміна	1947–1949	Львівська	інтегральний націоналізм	Панчук, с. 8
4.	Юнацька підпільна організація ім. Є. Коновальця	1948–?	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 652
5.	Юнак УПА (“Юнацтво УПА”)	?–1948		інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 471
6.	Месники	кінець 1940-х – 1950	Львівська, Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.8
7.	Сонце	бл. 1950		інтегральний націоналізм	Панчук, с.9
8.	Кров України	?– 1951	Львів	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9
9.	Кричильська молодіжна ОУН	?–1952	Рівненська	інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 618
10.	Пробоем	?–1952	Львів	інтегральний націоналізм	Христинич
11.	Нескорені	1952–1959	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Зайцев, с. 37
12.	Загін юних повстанців	поч. 1950-х	Львів	інтегральний націоналізм	Христинич
13.	Група Фуги	1954	Волинська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 113
14.	Боротьба за звільнення України (“Боротьба за національну Україну”, “Союз борців за національну Україну”, “Союз борців за звільнення України”)	сер. 1950-х	Донецька	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 113
15.	Об’єднана партія звільнення України (ОПВУ)	1955–1958	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 63 Русначенко, с. 96 Касьянов, с. 34 Алексеева
16.	Група Мар’яна	1956	Київ	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 126
17.	Група Струса–Пагашевського*	1956	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 119
18.	Група Шевченка	1956–1957	Хмельницька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 126
19.	Об’єднання	1956–1959	Комі АРСР, Львівська, Рівненська,	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Захаров, с. 62 Русначенко,

			Кіровоградська		с. 63 Бажан, Данилюк, с. 118 Алексеева
20.	Група А. Турика	?–1957		інтегральний націоналізм	Рух опору, с. 654
21.	б/н у с. Привільне Солонянського р-ну *	1958	Дніпропетровська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
22.	Український національний комітет (УНК)	1958–1961	Львів	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 64 Русначенко, с. 72 Бажан, Данилюк, с. 115 Алексеева
23.	Ходорівська група	1958–1961	Львівська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 65 Русначенко, с. 88 Бажан, Данилюк, с. 114 Алексеева
24.	Українська націоналістична організація ім. С. Бандери	1958–1961	Львівська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 114 Касьянов, с. 34
25.	Українська соціалістична демократична партія	1959–1960	Волинська	демократичний соціалізм	Русначенко, с. 97
26.	Українська робітничо-селянська спілка	1959–1961	Львівська	націонал-комуністична	Захаров, с. 65 Русначенко, с. 93 Бажан, Данилюк, с. 120 Касьянов, с. 35 Алексеева
27.	Група М. Апостола	рубіж 1950/1960-і	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
28.	Група з Горлівки	поч. 1960-х	Донецька	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
29.	Стрийська група	поч. 1960-х	Львівська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
30.	Коломийська група	поч. 1960-х	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
31.	Платформа єдиного революційного фронту	поч. 1960-х	Київ	демократична	Бажан, Данилюк, с. 127
32.	Підпільний центр “Свобода”	поч. 1960-х	Донецька	демократична	Бажан, Данилюк, с. 127
33.	Група Маруняса	1960–1961	Тернопільська	інтегральний	Бажан, Дани-

			ка, Житомирська	націоналізм	люк, с. 116
34.	Група Кошелика	1960–1962	Львів	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 97
35.	Ленінська Комуністична партія Радянського Союзу	1961	Харків	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 119
36.	Українська національна партія (УНП)	1961–1962	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.9 Захаров, с. 64 Русначенко, с. 85 Алексеева
37.	Українська загальнонародна організація з 1964/65 – Український національний фронт-2 (УНФ-2)	1961–1979	Івано-Франківська, Львівська	інтегральний націоналізм	Панчук, с.10 Захаров, с. 70 Зайцев, с. 37
38.	Група Романюка–Шуста	1962–1967	Волинська	демократична	Русначенко, с. 97 Алексеева
39.	Група Григорія Гайового	?–1962	Ворошиловоградська	демократична	Захаров, с. 77 Русначенко, с. 97 Алексеева
40.	Група Володимира Савченка	1960–1962	Запорізька	демократична	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 119 Алексеева
41.	Демократичний союз соціалістів	1962–1964	Одеська	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
42.	Група Бульбинського, Рибича, Трасюка	1963	Донецька	б/і	Курносов, с. 45 Алексеева
43.	Група Степана Двигала	?–1964	Тернопільська	інтегральний націоналізм	УНФ, с. 597
44.	Вісник свободи України*	1964	Херсон	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 121
45.	Братство тарасівців	?–1964	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Зайцев, с. 37
46.	Український національний фронт (УНФ)	1964–1967	Івано-Франківська, Львівська, Кіровоградська, Донецька	інтегральний націоналізм	Панчук, с.11 Захаров, с. 67 Русначенко, с. 105 Бажан, Данилюк, с. 123 Касьянов, с. 74 Алексеева
47.	Українське націона-	1965	Івано-	інтегральний	Бажан, Дани-

	льно-демократичне об'єднання визволення" (УНДО)*		Франківськ	націоналізм	люк, с. 117
48.	За волю!	1966–1975	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Зайцев, с. 37
49.	Український національно-визвольний фронт	1968–1973	Львівська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 72 Русначенко, с. 196 Бажан, Данилюк, с. 123 Алексеева
50.	Національно-визвольна партія пролетаріату України*	1968–1969	Київ	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
51.	Боротьба за громадську справедливість*	1969	Миколаївська	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
52.	Демократичний союз соціалістів	1960-і	Одеська	демократичний соціалізм	Русначенко, с. 97 Бажан, Данилюк, с. 128
53.	Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей	1970	Ворошиловоград	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128 Алексеева
54.	Партія народних комуністів	1970	Донецьк	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128
55.	б/н Стебник Дрогобицького р-ну	1970	Львівська	інтегральний націоналізм	http://archive.khpg.org/index.php?id=1120816739 Касьянов, с. 142
56.	Росохацька група (Чортківська група)	1970–1973	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 75 Русначенко, с. 208 Бажан, Данилюк, с. 125 Алексеева
57.	Українська національна комуністична партія	1971	Київ	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
58.	Група Труша	1971–1974	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 124
59.	Спілка української молоді Галичини	1972–1973	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Захаров, с. 71 Русначенко, с. 206 Бажан, Данилюк, с. 124 Алексеева
60.	Група Михайліва	1972–1973	Львівська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 125

61.	Гомін	1974–1975	Івано-Франківська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 125 Русначенко, с. 208
62.	Робітничча партія*	1979	Одеса	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 128
63.	б/н у Кременці	1970-і	Тернопільська	інтегральний націоналізм	Русначенко, с. 209
64.	Партія національного прогресу	рубіж 1970–1980-х	Донецька	націонал-комуністична	Бажан, Данилюк, с. 122
65.	Група Климащука	початок 1980-х	Волинська	інтегральний націоналізм	Бажан, Данилюк, с. 117
66.	Ідеальна Комуністична партія Радянського Союзу	1981	Донецька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 129
67.	Інтернаціональний революційний фронт	перша половина 1980-х	Київ, Херсон, Хуст, Рахів, Ужгород, Москва, Ленінград, Новгород	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 130
68.	Демократична партія + Союз вільних студентів + Товариство християнської православної церкви	б/і	Донецька	демократичний соціалізм	Бажан, Данилюк, с. 129

* ініціатива створення

б/н – без назви

б/і – без інформації

Таблиця 2. Територіальне поширення підпільних організацій.

Область	Ідеологія				Всього
	націоналістична	націонал-комуністична	демократично соціалістична	не встановлено	
Львівська	13	1	0	0	14
Івано-Франківська	9	0	0	0	9
Тернопільська	7	0	0	0	7
Волинська	2	0	2	0	4
Рівненська	1	0	0	0	1
Закарпатська	1	0	0	0	1
Донецька	2	1	4	1	8
Київська	0	2	2	0	4
Одеська	0	0	3	0	3
Ворошиловоградська	0	0	2	0	2
Хмельницька	0	0	1	0	1

Дніпропетровська	1	0	0	0	1
Харківська	0	1	0	0	1
Запорізька	0	0	1	0	1
Херсонська	0	1	0	0	1
Миколаївська	0	0	1	0	1
Діяльність у двох і більше областях	5		1	0	6
Не встановлено	3	0	0	0	3
Всього	44	6	17	1	68

Таблиця 3. Часова динаміка існування підпільних організацій.

Роки	Ідеологія				Всього
	націоналістична	націонал-комуністична	демократично соціалістична	не встановлено	
1940-і	7	0	0	0	7
1950-і	16	1	3	1	20
1960-і	14	3	10	0	28
1970-і	6	2	1	0	9
1980-і	1	0	2	0	3
Не датовано			1	0	1
Всього	44	6	17	1	28

Таблиця 4. Чисельність підпільних організацій у науковій літературі

Назва	Русначенко	Панчук	Бажан	Захаров	Касьянов	Алексеева	Кількість за-суджених по справі
Месники		14					14
Наша зміна		9					9
Кров України		13					13
Сонце		9					9
ОПВУ		10		28	8	10	8
УНК	бл. 27	150	20	57*	57*	18	20
Ходорівська група	7	7	7			6	7
УНП	6-8					6	5
Об'єднання	15	15					10
УНФ		понад 150				9	9
УНФ-2	3-4	понад 200					3
СУМГ	бл. 10			до 10		5	4
УНВФ	бл. 50		14	бл. 50		50	3
Росохацька	9			9		6	7

* дані КДБ

група							
Група Гайового							3
УРСС	8			8			7
Українська націоналістична організація ім. С. Бандери			10				
Група Климащука			17–30*				
Група Савченка			13			6	
Гомін			7				
Демократичний союз соціалістів						6	
Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей						3	

Таблиця 5. Чисельність підпільних організацій

№	Назва	К-сть	Прізвища
1.	Спілка вільної української молоді	1	М. Волинець
2.	Закарпатоукраїнські повстанці	2	Лисенко-Писанко, В. Гурдзан
3.	Наша зміна	9	Т. Саган, Б. Карпа, Т. Словіцький, Я. Ленчик, М. Дубас, Р. Сухінський, О. Грицюк, В. Чучман, С. Саган
4.	Юнацька підпільна організація ім. Є. Коновальця	1	Я. Ткачук
5.	Юнак УПА (“Юнацтво УПА”)	1	М. Оленчак
6.	Месники	14	Ю. Кремінь, Й. Мерчук, І. Мерчук, М. Буцерка, Й. Гринишин, О. Данилишин, В. Камінський, Й. Кремінь, С. Мудрий, Є. Хемій, В. Хемій, А. Шабан, А. Юхман, Л. Ябковський
7.	Сонце	1	В. Грицай
8.	Кров України	2	Б. Криса, Ю. Грицеляк
9.	Кричильська молодіжна ОУН	5	Сем. Сорока, Ст. Сорока, С. Харченко, І. Харченко, К. Банацький
10.	Пробоем	1	О. Уличний
11.	Нескорені	1	М. Крайник
12.	Загін юних повстанців		
13.	Група Фуги	4	С. Фуга, М. Зінь, О. Пасічник, І. Данилюк

14.	Боротьба за звільнення України	4	І. Донченко, І. Кривошеєнко, О. Аушев, М. Дудінов
15.	Об'єднана партія визволення України (ОПВУ)	11	Б. Германюк, Я. Ткачук, Б. Тимків, І. Тимків, М. Площак, В. Площак, Р. Костюк, М. Замулинська, І. Струтинський, М. Юрчик, І. Коневич
16.	Група Мар'яна	4	Б. Мар'ян, В. Дамаскін, І. Пашков, Г. Хоменко
17.	Група Струса–Пагашевського	2	П. Струс, В. Пагашевський
18.	Група Шевченка	3	Є. Шевченко, А. Шевченко, Н. Конасевич
19.	Об'єднання	92	Я. Гасюк, В. Затварський, П. Клим'юк, Я. Кобилецький, В. Леонюк, Б. Христинич, Я. Жуковський, В. Слив'як, К. Банацький, А. Булавський, В. Бучковський, М. Гуль, С. Джус, Д. Жовтяк, Я. Копач, П. Лепех, Й. Слабіна, І. Шагай, Г. Рябчун, С. Оленич, К. Айзенбарт, Є. Бакаїм, П. Боєчко, Л. Бойко, С. Гаврилик, В. Галета, Р. Голійчук, Й. Драгомирецький, І. Король, І. Кравчук, І. Крохмалюк, Б. Кулик, А. Кушка, Д. Кушлик, Д. Максимчук, М. Музичко, С. Оленчук, Д. Семенюк, П. Сорока, М. Турянський, Я. Турянський, Р. Левинський, Р. Івасик, Б. Саламаха, В. Саламаха, С. Сорока, С. Сорока, О. Уличний, І. Харечко, С. Харечко, С. Шепель, М. Гаврилик, В. Голубінка, І. Довгорук, Б. Затварський, Ф. Малишевський, Д. Мельник, Ю. Мельник, О. Новак, О. Островська, А. Сиськов, К. Туркас, М. Хмельовський, М. Бобівська, К. Зварич, А. Слабіна, В. Василик, В. Вінтонів, К. Вірста, В. Герула, М. Ланова, І. Максимець, М. Максим'юк, Й. Мартинець, І. Приступа, Б. Стефанюк, Є. Христинич, А. Черешня, М. Шигилик, І. Ютавець, О. Айзенбарт, О. Банацька, П. Бучковська, А. Гасюк, Г. Жуковська, Є. Затварська, С. Клим'юк, С. Кобилецька, А. Кушка, І. Леонюк, Ю. Слив'як, М. Бобівська
20.	Група А. Турика	1	А. Турик
21.	б/н у с. Привільне Солонянського р-ну		
22.	Український національний комітет (УНК)	25	Б. Грицина, І. Коваль, А. Каспришин, Г. Кузик, П. Климчак, О. Хом'якевич, В. Сорока, О. Зельман, О. Тяглицевець, М. Йовчик, С. Покора, М. Мельничук, М. Мелех, Г. Чорнобай, М. Курило, М. Машталер, О. Менько, В. Салук, І. Харак, Г. Зельман, В. Яремчук, О. Менько, В. Гнот, Р. Гурний, В. Кіндрат
23.	Ходорівська група	7	Ф. Дронь, Ф. Проців, М. Проців, М. Ханас, Й. Нагро(е)бний, І. Щербицький, В. Капітоненко
24.	Українська націоналістична організація ім. С. Бандери	4	В. Винярський, А. Левицький, М. Сенюта, М. Хаврон
25.	Українська соціалістична демократична партія	2	Б. Бульбінський, С. Бабич
26.	Українська робітничо-селянська спі-	8	Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцьків, О. Лібович, Й. Боровницький, І. Кипиш, М. Ващук

	лка		
27.	Група М. Апостола	1	М. Апостол
28.	Група з Горлівки	2	П. Стифанець
29.	Стрийська група		
30.	Коломийська група		
31.	Платформа єдиного революційного фронту	6	О. Калиниченко, О. Калиниченко, В. Олійник, П. Кравчук, М. Белова, В. Рафальський
32.	Підпільний центр “Свобода”	3	А. Сенін, В. Бобилєв, В. Приходько
33.	Група Маруняса	5	М. Маруняс, В. Букало, В. Кухарський, Й. Колесник, Д. Лусинчин
34.	Група Кошелика	1	Р. Кошелик
35.	Ленінська Комуністична партія Радянського Союзу		
36.	Українська національна партія (УНП)	7	Є. Гогусь, Є. Грицишин, В. Куликовський, Б. Гогусь, П. Дзюра, П. Пундик, П. Палихата
37.	Український національний фронт-2 (УНФ-2)	68	М. Крайник, О. Дида, Р. Василенко, Б. Василенко, М. Литвинишин, І. Мандрик, В. Зварич, М. Матійців, Д. Куціль, Б. Мандрик, М. Гаїв, К. Гаврилів, М. Стефанишин, І. Журавінський, М. Кухарчук, К. Кухарчук, Д. Матійців, С. Куйбіда, М. Журавінський, Г. Куценко, М. Копчак, М. Чех, Р. Альфавіцький, В. Бибик, М. Заблоцький, В. Сеньків, Б. Сеньків, Б. Зварич, Г. Диндин, П. Вінтонів, М. Григорський, Ф. Базюк, Й. Солнок, О. Сеньків, Й. Кудибин, Г. Фельдман, М. Журавінський, Ю. Бобош, І. Коваль, Т. Крайник, Г. Кудибін, Т. Диндин, Г. Будник, П. Крайник, Т. Пенгрин, Й. Пенгрин, Д. Романюк, С. Вінтонів, М. Костирко, І. Дзеба, В. Римик, Д. Білінський, О. Канюк, О. Гуменюк, Я. Підвисоцький, М. Кудибин, М. Кудибин, М. Вінтонів, Л. Гошовський, К. Ширмамедов, Б. Дяченко, І. Нанинець, М. Кріль, І. Корпан, С. Семчук, Б. Сеньків, Б. Вінтонів, Ю. Чудінович
38.	Група Романюка–Шуста	2	Шуст, В. Романюк
39.	Група Григорія Гайового	3	Г. Гайовий, І. Пашков, М. Максименко
40.	Група Володимира Савченка	7	В. Савченко, В. Рин(ш)ковенко, Ю. Покрасенко, Б. Надтока, О. Воробйов, В. Чернишенко, Яременко
41.	Демократичний союз соціалістів	6	М. Драгош, Н. Тарнавський, І. Чердинцев, В. Постолатий, С. Чеми(є)ртан, М. Кучеряну
42.	Група Бульбинського, Рибича, Трасюка	3	Бульбинський, Рибич, Тарасюк
43.	Група Степана Двигала	1	С. Двигало

44.	Вісник свободи України	1	Д. Кулиняк
45.	Братство тарасівців	1	М. Дяк
46.	Український національний фронт (УНФ)	65	Д. Квецко, М. Дяк, З. Красівський, Я. Лесів, В. Кулинин, Б. Равлюк, Т. Кулинин, В. Салапата, С. Геранович, Б. Криса, С. Корольчук, Є. Пастух, С. Вардинець, Т. Ільницький, М. Мелень, І. Губка, Г. Прокопович, М. Качур, М. Федів, Д. Барандій, В. Віхоть, М. Волошин, В. Гурський, І. Могитич, Є. Бобко, Є. Гвоздюк, М. Мавдрик, Є. Горошко, Николишин, Б. Виник, М. Босяк, Б. Чернихівський, В. Голубовський, В. Демчук, З. Гузар, О. Нижник, І. Огородник, О. Геринович, Є. Дацюк, Ю. Сазанський, І. Дячишин, П. Ковальчук, Г. Храпач, Д. Харів, І. Мізунський, М. Думанський, М. Петричко, Ф. Литвиненко, Д. Юсип, О. Ніценко, О. Галів, Ю. Бобош, Я. Сова, В. Цвілюк, М. Ільчишин, С. Держко, Є. Дацюк, В. Процюк, Б. Дяк, Я. Скавінський, В. Морич, М. Данилів, М. Данилишин, І. Бучко, В. Юсип
47.	Українське національно-демократичне об'єднання визволення" (УНДО)	1	П. Угринов
48.	За волю!	1	І. Мандрик
49.	Український національно-визвольний фронт	18	З. Попадюк, Я. Микитко, Г. Погорелов, О. Богуш, Є. Сеньків, І. Ковальчук, Д. Петрина, О. Іванцьо, Г. Хвостенко, С. Слука, І. Худий, І. Сварник, І. Кожан, М. Долинська, Л. Філонов, Р. Козовик, Н. Степула, Р. Ромодань
50.	Національно-визвольна партія пролетаріату України	1	А. Коробань
51.	Боротьба за громадську справедливість	1	М. Богач
52.	Демократичний союз соціалістів	1	М. Драгош
53.	Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей	4	Хохлов, Чеховський, Г. Толстоухов, Потоцький
54.	Партія народних комуністів	1	А. Демчишин
55.	б/н Стебник Дрогобицького р-ну	6	Р. Калапач, Л. Старосольський, З. Дмитрів, П. Ярунів, В. Пікас, М. Кулик
56.	Росохацька група (Чортківська група)	9	В. Мармус, М. Мармус, С. Сапеляк, П. Винничук, П. Вітів, В. Сеньків, А. Кравець, М. Слободян, М. Лисий
57.	Українська національна комуністична партія	1	В. Рубан
58.	Група Труша	5	В. Труш, М. Григор, П. Данилів, Б. Гронський, А. Кузан

59.	Спілка української молоді Галичини	11	Д. Гриньків, В. Шовковий, Р. Чупрей, С. Романишин, М. Мотрюк, Д. Демидів, В. Михайлюк, В. Кузенко, Т. Стадніченко, Б. Романишин, І. Кравців
60.	Група Михайліва	1	І. Михайлів
61.	Гомін	1	М. Слободян
62.	Робітничча партія*	1	М. Монаков
63.	б/н у Кременці		
64.	Партія національного прогресу	1	Ю. Мельник
65.	Група Климащука	1	Климащук
66.	Ідеальна Комуністична партія Радянського Союзу	2	О. Зеркальцев, В. Зеркальцев
67.	Інтернаціональний революційний фронт		
68.	Демократична партія + Союз вільних студентів + Товариство християнської православної церкви	1	М. Семенцов

Таблиці складено на основі літератури:

- Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: Новейший период / Людмила Алексеева. – Вильнюс – М.: “Весть”, 1992. <http://www.memo.ru/history/diss/books/alexeewa/>
- Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / Олег Бажан, Юрій Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
- Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 14–47.
- Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). – Харків, 2003. – 144 с.
- Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
- Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Юрій Курносів. – К., 1994. – 232 с.
- Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля / Мирослав Панчук // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев / Юрій Зайцев. – Л.: Інститут українознавства, 2000. – С. 5–13.
- Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
- Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
- Христинич Б. На шляхах до волі. Підпільна організація “Об’єднання” (1956–1959) / Богдан Христинич. – Львів: ЛНУ, 2004. – 416 с.
- <http://museum.khpg.org/eng/index.php?id=1128024486>
- <http://archive.khpg.org/index.php?id=1120816739>

Ярослав Секо

НЕЛЕГАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ УССР ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ В.: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статтє изучена сущность подпольных организаций, их место в структуре оппозиционных общественных движений, проанализированы проблемы количества и численности организаций, территории деятельности, социальные, возрастные, образовательные характеристики участников подпольных организаций.

Ключевые слова: подпольное движение, украинский национализм, национал-коммунизм, интегральные националистические организации, ревизионизм.

Yaroslav Seko

ILLEGAL ORGANIZATIONS OF USSR OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY: GENERAL DESCRIPTION

The article clarifies the essence of underground organizations, their place in the structure of oppositional social movements, analyzes the problem of the total number of organizations, size, area of activity, social, age and educational characteristics of members of underground organizations.

Key words: underground movement, Ukrainian nationalism, national communism, integral nationalist organizations, revisionism.

УДК 329 (477)

Віра Бурдяк, Юрій Макар

ПОПУЛІЗМ – СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті досліджено популізм, як складову діяльності українських політичних партій, у контексті їх участі в останніх парламентських виборчих кампаніях.

Ключові слова: Україна, політичні партії, нові партії, традиційні партії, популізм, політичні лідери, програми партій, демагогія, виборчі кампанії.

В останні два десятиліття в політичних системах багатьох країн світу відбулися глибокі зміни, які викликали значний інтерес вчених до процесів трансформації. Особливо активно досліджуються європейські партійні системи, їх “традиційні” чи т.зв. “нові” партії – безпосередні учасники змін у регіоні. Відповідаючи на виклики сучасності, багато вчених звертаються до проблем популізму, його впливу на демократію, визнають більшість політичних партій популістськими, що прагнуть безпосередньо представляти інтереси свої і більшості громадян у суспільстві. Науковці ЦСЄ розпочали аналіз цього феномену пізніше, ніж на Заході, адже спочатку аналізували становлення та розвиток нових багатопартійних систем і демократії в цілому, що відтіснило тематику популізму. Згодом розвиток політичного процесу показав, що і в ЦСЄ є велика кількість партій та рухів популістського типу, що актуалізувало аналіз проблеми. Деякі з популістських партій успішно діють у національних парламентах, беруть участь у формуванні урядів, ослаблюючи вже відомі в ЦСЄ партії, але їх дії не нейтралізували етнічний і релігійний спротив, а лише посилили. Такі партії є в Болгарії (Атака), в Румунії (Велика Румунія), Право і Справедливість у Польщі, ліва партія “Smer” (напря́м), яка спочатку називала себе “Напря́м – третій шлях”, а згодом – “Напря́м – соціал-демократія” прем’єра Словаччини Р. Фіцо, у пострадянських країнах і в т.ч. в Україні.

Мета та завдання даної статті полягають у розкритті популістської складової в діяльності українських партій у ході останніх виборчих кампаній.

Зростання форм, проявів і засилля популізму зробили його характерною рисою сучасного розвитку політики. Особливо це проявляється в діяльності партій і партійних систем країн Європи, незалежно від того, йдеться про Західну, Центральну чи Східну її частину. Загальна динаміка важливих міжнародних трансформаційних процесів, таких, як “холодна війна”, посилення європейської інтеграції та розширення ЄС на Схід, лібералізація ринків і незаперечні соціальні та культурні наслідки глобалізації, призвели до значних змін у структурі і функціонуванні представницької демократії та її інститутів. Падіння впливу, ролі профспілок, територіальних та первинних політичних і громадських організацій, збільшення кількості видань партійної преси, відкрили простір для діяльності нових політичних сил і зміцнення ролі національних ЗМІ при нівелюванні різних групових та колективних інтересів.

В Україні є достатньо партій, які зайняли нішу в політичному житті, не відкидають демократію ні як ідеал, ні як форму правління. Їх статус розмитий, втім, після здобуття влади вони інституціоналізуються як традиційні партії і створюють коаліції, часто з колишніми опонентами. Інші ж партії прагнуть зберегти незалежність і позиції масових рухів. Лідери популістських партій нав’язують управлінські рішення за межами традиційних демократичних інститутів інакше, ніж традиційні партії чи різні зацікавлені групи. Дії і стиль виступів багатьох лідерів партій часто описують як “крайні праві”, “націоналістичні”, “вождистські” чи просто безвідповідальні – популістські.

На нашу думку, популізм – складова дій української політичної еліти, яка міцно вкоренилася в практиці політичної діяльності й з чим найчастіше стикаються громадяни, ті, від кого залежать результати виборів, референдумів, інших актів всенародного волевиявлення. Феномен “популізму” має доволі широку інтерпретацію. Під ним розуміють перехідний тип політичної свідомості, що склався історично; використовують для оцінки різних соціально-політичних рухів і ідеологій, в основі яких лежить апеляція до народних мас; політична діяльність, базована на маніпулюванні популярними в народі цінностями й очікуваннями. В Енциклопедичному словнику з політології зазначено, що “популізм – це діяльність, яка має на меті забезпечення популярності в масах, ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних лозунгів тощо. Популіст у сучасній політиці – діяч, який заграє з масами” [1, с. 306]. В іншому словнику вказано, що “популізм це вид соціальної і політичної демагогії” [2, с. 121]. К. Мад [3, с. 547] і Ф. Шміттер визначають популізм як політичну ідеологію, за якою “суспільство поділене на дві однорідні й антагоністичні групи, “чистий народ” проти “корумпованих еліт”, а політика має виражати загальну волю народу [4, с. 5]. Ф. Шміттер пише, що популізм це – “політичний рух, який здобуває прихильників і підтримку понад клівіджі чинних політичних сил, спираючись на особисті якості лідера, який обіцяє, що може вирішити різні типи проблем, незалежно від того, що їх визначали як такі, що не вирішуються, протилежні по суті, чи маргінальні” [4, с. 2].

Популізм може розглядатись як набір ідей і цінностей при вирішенні проблем суспільства, і як стиль поведінки у повсякденній практиці, які втілює політичний рух і його лідер. Г. Кітчелт [5, с. 189] і П. Меєр [6, с. 88] згодні з тим, що поняття реального популізму може включати процедурні (структурні, концептуальні), і субстанційні (поведінкові, динамічні, процесуальні) аспекти. В обох випадках сумнівною є теза, чи може політичний популізм сприйматись як єдина ідеологія та/чи рух. П. Теггерт зазначає, що за даними більшості досліджень, в яких порівнюються політичні програми та поведінка популістських партій, можна дійти висновку, що “популізм поверхова і неспорядкована ідеологія, а дії його представників знаходяться під сильним впливом контексту і схильні до змін та обману” [7, с. 71]. На нашу думку, умовно популізм можна визначити, як нечітку систему поділу політичних і соціальних цінностей, що розраховані на широку мобілізацію мас проти правлячих еліт і державних інститутів (традиційні партії, профспілки, громадянське суспільство це не підтримують) і ґрунтується на харизмі лідерів руху та маніпуляції різними ідеями і символами через ЗМІ.

У Давній Греції політиків-ораторів, популярних у суспільстві, називали демагогами (демагог – народний вождь, а демагогія – “управління народом”). Згодом “демагогія” набула іншого значення. В. І. Даль визначав демагога як крайнього демократа, що домагався влади в ім’я народу; таємного підбурювача; поборника безначальності, що прагне повалити порядок управління; а саму демагогію, як панування влади народу, черні в управлінні [8, с. 427]. Нині етимологія цих слів означає, що демагог – корисливий шукач народної популярності, а демагогія – запобігливість перед народом [9, с. 63]. Це поняття з чітко вираженим негативним відтінком. У політичному розумінні демагогія – оцінка виступів, заяв політиків, які не містять конструктивних ідей і пропозицій, заплутують проблему і відвертають увагу від актуальних питань.

В Україні демагогія сприяє впровадженню в суспільну свідомість помилкових уявлень про реальність суспільства, переконує маси в позитивному русі без видимих на те підстав. Демагоги – політичні діячі, які створюють собі популярність, домагаючись власних цілей брехливими і безвідповідальними обіцянками, перекрученням фактів, обманом, лестоцями, маніпулюванням свідомістю людей, спекулюючи на почуттях і прагненнях мас, вводячи їх в оману. Демагогія – потужна зброя в руках тих, хто має владу, чи прагне її здобути; на озброєння її беруть різні сили, зацікавлені у підтримці мас. Серед політичних демагогів є люди, які вірять у свою правоту, але суть від цього не змінюється: щира віра в обман одного, здатна ввести в оману багатьох. Популізм використовує демагогічні прийоми, звертаючись до звичаїв натовпу, лестоців і експлуатації його інстинктів, брехні, нездійснених обіцянок,

які політик дає для отримання влади чи досягнення особистих цілей. У сучасній політиці без лестоців не обходиться жодний лідер, жодна виборча кампанія.

Українські політики – Н. Королевська, В. Кличко, В. Ющенко, В. Литвин, О. Мороз, М. Томенко, М. Катеринчук, В. Кириленко, Л. Кравчук, В. Янукович, М. Азаров, І. Богословська, А. Яценюк та інші, звертаються не лише до розуму, а й до почуттів, до інстинктів виборців. І чим переконливіше у промовах політика звучать ці звернення, тим його вважають вправнішим, тим більшу вагу він має. Це природа політичної боротьби. Політолог з РФ С. А. Марков вважає, що “переконуючи виборців прийняти його точку зору, політик не може обійтись без певної частки демагогії” [10, с. 10–11]. Вважаємо, що це спірна заява. Якщо в демагогії вбачати її первинний зміст, то це безсумнівно, а у випадку, коли політик буде “трішки” обманювати, спотворювати факти, то з цим погодитись важко. Сене політичної риторики в умовах демократії – пошук підтримки при зверненні до політичної аудиторії. А демагогія – лукаве, брехливе слово, звернене до людей. Вміння переконати доказами рідкісний дар, який вимагає високого розвитку розуму і характеру. Втім, людей можна переконати тим, у чому вони хочуть переконатись, тобто тим, що тішить їх схильності, надії чи інтереси. Демагогія часто підміняє популізм, проводячи між ними знак рівності. При аналізі цих явищ можна виділити спільні та відмінні риси. Деякі вчені визначають популізм як універсальний набір антитехнологій: презумпція істинності простих рішень, значимості малих, але конкретних справ, лестоці охлократії, ідеологічне клішування, характерні і для демагогії.

Небезпека популізму в тому, що як супутній атрибут демократії, він іноді приводить до влади політичних лідерів, які в подальшому сповідують авторитарні/тоталітарні принципи. Тому потрібні заходи протидії популізму для зниження його негативу, вироблення повноцінних механізмів народовладдя, стабільних демократичних норм і традицій. Втім, у сучасній політиці України публічний політик змушений вживати певні популістські методи, дотримуватись певного стилю у боротьбі за владу, адже ігнорування потреб і симпатій виборців веде до поразки на виборах. Популізм орієнтований саме на маніпулювання виборцями для створення масової підтримки.

В Україні, як демократичній країні, перманентно відбуваються вибори, одні політичні сили змінюються іншими, і виборці можуть оцінити результати популізму тієї чи іншої політичної сили. Найперше розглянемо Партію регіонів (ПР), оскільки вона нині займає 80 % владних позицій в Україні і напередодні парламентських виборів 2012 р. надто щедро “роздає” обіцянки електорату, без будь-яких економічних підстав, заявляючи водночас, що вибори будуть чесні й демократичні. “Сьогодні Микола Азаров заявляє гордо, впевнено, проте, на жаль, непереконаливо, що за 10 наступних років в Україні буде повністю вирішене “квартирне питання”, – пише журналіст “Української правди” К. Аврамчук. – А тижнем раніше Президент Янукович “пороздавав” обіцянок, не мало не багато аж на 16 мільярдів. Можливо, хтось таку над-активність наших політиків може списати на їх раптовий напад добросовісності чи прихід весни. Проте, думаю, тут суть в іншому – вибори” [11]. Так, ПР довго обіцяла виборцям “покращення життя вже сьогодні”. “Сьогодні” вже давно наступило, але, можливо, тут секрет полягає в тому, що регіонали про “вчора”, “завтра”, “післязавтра” чи через “чотири роки” нічого не казали, а лише про “сьогодні”? А сьогодні – вже завтра... І, на жаль, покращення життя в Україні так і не настало. “Сьогодні Україна не просто живе в борг, вона падає у фінансову прірву, – заявив на прес-конференції у Вінниці кандидат у депутати на виборах 2012 р. від “Фронту змін” А. Пишний. – За два з половиною роки правління чинної влади загальний борг країни зріс до 500 млрд гривень. І якщо не зупинити фінансове падіння, то в наступному році він сягне не підйомної для українського населення суми – 700 млрд гривень” [12].

У лідера ПР В. Ф. Януковича, нинішнього Президента України, на виборах 2009 р. основною була теза: “Почую кожного!”. Про неї пам’ятають всі, окрім правлячої партії, яка як не чула, так і не чує людей [13]. Також Президент неодноразово заявляв про те, що до 2020 р. Україна ввійде до двадцяти найуспішніших країн світу за рівнем ВВП на душу

населення. Втім, зважаючи на темпи розвитку України сьогодні, можна припустити, що вона буде рухатись до бажаних успіхів не до 2020, а щонайменше 200 років...

Інший приклад, з перебігу двох останніх виборчих кампаній, в яких ПР розповідає громадянам нереальні речі, – заяви, що до 2020 р. в Україні буде 50 млн населення. Хоч прості арифметичні розрахунки свідчать, що при сучасній динаміці приросту населення, досягнути такого можна, якщо щорічно приймати 500 тис. емігрантів, з якогось певного регіону, що і не реально, й не бажано. Задумка ПР щодо підвищення мінімальної зарплати теж не підвищить добробут українців. Зарплати і пенсії найбільше зростуть у тих, у кого вони й так високі. “Насправді, підвищення для малозабезпечених складатиме кілька десятків гривень, – каже народний депутат України І. Денькович. – Проте воно спровокує виток інфляції, а крім того й інший негатив: підвищення прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати призведе до збільшення витрат бюджету, що, в свою чергу, створить відсутність коштів на інші соціальні програми і посилить податкові навантаження на підприємців” За його словами, підвищення мінімальної зарплати стосується також і самих депутатів. “Сьогодні народний депутат отримує в кілька разів більше грошей, ніж вчитель чи медик, – каже І. Денькович. – При цьому його заробітна платня зростає в декілька разів. Тому партія Януковича, серед іншого, хоче задобрити депутатів перед виборами, додавши їм грошей до і так немаленьких зарплат. А самі ж українці навряд чи зможуть вчасно отримувати свої “підвищені” зарплати” [14].

Отже, ПР – центристська політична сила відносно слабкої ідеологічної артикуляції з елементами корпоративізму, основні її ідеологеми: міцна держава, національне багатство, політичний центризм, народний добробут. На елементи популізму і корпоративізму вказують такі тези програми: “Партія регіонів виступає за розвиток в Україні національних фінансово-промислових груп”; “підготувати та реалізувати перспективну загальнонаціональну програму створення нових робочих місць і забезпечення повної зайнятості населення”, “надання духовній і культурній політиці стратегічного державного значення, що має на меті забезпечення високого рівня загальнокультурного розвитку країни”; “розбудова політики соціальної згоди і довіри” [15].

Популізм – риса не лише окремих політичних лідерів України чи ПР, а й політичних партій різного спрямування, які постійно з’ясовують, хто з них ближчий до народу, його потреб і проблем. Це протистояння базоване на наданні легітимності державній політиці, виправданні певних кроків у соціально-економічній чи політичній сфері. Українці активно беруть участь у політичних рухах, що ґрунтуються на альтернативних ідеологічних позиціях, у протестних рухах щодо соціальної політики держави, на відмінну від Заходу і ЦСЄ. Сучасне ідеологічне поле західної демократії охоплює неолібералізм, як домінуюча ідеологічна парадигма. В Україні ж співіснують неолібералізм, який зумовлює типологію всього політичного поля, відчутні велика роль і вплив консерватизму, соціал-демократії, націоналізму. В поєднанні з популізмом це створює специфічне ідеологічне поле для партій, які артикулюють інтереси, змагання за електорат і як наслідок боротьби – здобуття влади [16].

За даними Міністерства юстиції станом на 8 вересня 2008 р. в Україні було зареєстровано 151 політична партія [17]. У 2010 р. їх було 176, а нині – 187 партій, що вказує на значний щорічний приріст. У Верховній Раді представлено – 16 партій [18]. Більшість з цих партій пройшла до ВРУ у складі виборчих блоків, без шансів (і в майбутньому) подолати прохідний бар’єр самостійно. Це значна кількість, адже виходить по одній партії на кожні 245 тис. населення. Розмови, що партій в країні забагато (мовляв, і 10–15 було б достатньо), ведуть давно, але без змін. Одні політики вважають українську багатопартійність ознакою демократії. Інші “списують” усе на недолугість політики і політиків. Треті радять змінити законодавчі “норми”, щоб ускладнити процес реєстрації партій за прикладом Росії. Там, за Законом “Про партії” (2001) на статус партії можуть претендувати організації, в яких не менш 10 тис. членів і є регіональні відділення мінімум у половині суб’єктів РФ. За Законом кількість партій у РФ зменшилась із 140 до 40. В Україні часів Л. Кучми були спроби

зменшити партійний реєстр (за мінімальним представництвом партій на місцях – від областей до районів і навіть окремих міст), позбавлення реєстраційних свідоцтв партій, які не могли провести своїх представників до ВРУ впродовж двох скликань. Втім, у Законі “Про політичні партії в Україні” згадані “норми” доволі розмиті. Вказано, що за півроку з дня реєстрації партія має забезпечити представництво у більшості областей України, Криму, Києві і Севастополі. Але, виборці не мають жодної користі від такої кількості партій.

Натомість, положення програмних документів більшості партій України посилюють поляризацію (регіональну і вікову) серед населення щодо ключових засад стратегії держави; перешкоджають появі у суспільстві ціннісно-нормативних засад для презентації колективних інтересів, основи ідеологічної їх артикуляції. В Україні переважають егалітаристські настрої і популістські програми “всеосяжних партій”. Так, партія “Наша Україна” – консервативна права, ПР – лівоцентристська, в основі ВО “Батьківщина” – погляди Європейської народної партії. Вона “має європейські переконання і поділяє європейські цінності справжньої демократії, соціальної ринкової економіки, людської гідності, солідарності і справедливості” [19]. Декларативними є програми і “молодих” партій, “Україна – вперед!”, “Удару” та “Фронту змін”, які виконують функції політичного позиціонування і мобілізації суспільної підтримки. Поміж “старих партій” найвищий рівень декларативності програм “Народної партії” та соціалістів. Серед програм релевантних партій і тих, що демонструють інституційне зростання, ідеологічно й ціннісно-змістовними є програми КПУ і сил національно-демократичного спрямування – “Свободи”, “За Україну”. Це ускладнює визначення ідеологічних основ партій в Україні, хоч незмінно в програмах кожної з них переважає спільна складова – популізм.

Аналіз програми опозиційної до чинної влади ВО “Свобода” свідчить, що це права консервативна партія націоналістичного спрямування з такими основними ідеологемами: національна і соціальна справедливість, патріотизм, європейський україноцентризм, національна ідентичність, історична справедливість, люстрація. Партійці негативно оцінюють комунізм, використовують соціальний популізм, на зразок “забезпечити можливість найманим працівникам набути право власності на підприємствах державної та комунальної форм власності, брати участь у їх управлінні та в справедливому розподілі прибутків”, інші радикальні заходи, без будь-яких пояснень, що апіорі вказує на популізм [20].

Частина відомих політичних сил України – “Батьківщина”, “Фронт Змін”, Народний Рух України, “Народна Самооборона”, партії “За Україну!” та “Реформи і Порядок” у ході виборчої кампанії 2012 р. створили “Об’єднану опозицію України”. В Угоді про спільні дії опозиціонерів записано: “Ми, представники українських опозиційних демократичних політичних партій: враховуючи увесь досвід українського державотворення та усвідомлюючи високу відповідальність перед українським народом, відстоюючи необхідність повернення країни на демократичний шлях розвитку та забезпечення умов для добробуту і можливостей для самореалізації кожної людини, наголошуючи на потребі повноцінного забезпечення європейських стандартів свобод та прав громадян і вимагаючи припинити політичні репресії та звільнити лідерів опозиційних партій – Юлію Тимошенко, Юрія Луценка й інших політичних в’язнів, захищаючи конституційне право громадян України на формування органів влади, отже – на вільні та чесні вибори, у День Соборності України проголошуємо: Повноцінна реалізація політичних та соціальних прав громадян України неможлива без усунення правлячого режиму Януковича. Вибори до Верховної Ради України у жовтні 2012 року дають нам реальну можливість зробити це конституційним шляхом. Задля повалення антинародного режиму та відновлення справжнього народовладдя – уповноважені представники політичних партій, що входять до Комітету опору диктатурі, пріоритетним завданням на 2012 рік визначають утворення більшості у Верховній Раді України, яка буде спроможна зупинити узурпацію влади, забезпечити захист прав та свобод громадян, відновити європейську інтеграцію, наблизити життя українців до європейських політичних і соціальних стандартів” [21].

На перший погляд, положення Угоди вказують на турботу й піклування про український народ, викликають бажання їх підтримати, втім, оцінюючи діяльність кожної з цих політичних сил у попередні періоди у/при владі, їх “зусилля” у “здобутті” досвіду “українського державотворення”, “усвідомленні високої відповідальності перед українським народом”, “відстоюванні необхідності повернення країни на демократичний шлях розвитку та забезпеченні умов для добробуту і можливостей для самореалізації кожної людини”, “забезпеченні європейських стандартів свобод та прав громадян” – розуміємо, що це черговий популістський документ, що містить звичні для українського виборця з попередніх кампаній технологічні кліше, за допомогою яких опозиція намагається переконати людей у тому, що вони хочуть почути, і, в такий спосіб, залучити голоси електорату та здобути владу, зовсім не обтяжуючи себе роздумами про те, як досягнути обіцяних змін на краще.

Стрижнем Об'єднаної опозиції України є ВО Батьківщина, якій без лідера важко вести виборчу кампанію. Тут варто процитувати нещодавню публікацію О. Мотилія “У війні іміджів Тимошенко краща за Януковича”, в якій зазначено, що “поки Тимошенко поступово перетворюється на українського Нельсона Манделу, Янукович, схоже, має намір стати українським Нероном”. Автор пише, що ув'язнена Тимошенко закликає українців не підкорятися диктатурі Януковича. “Тимошенко виглядає палкою, мужньою і принциповою. Вона називає Україну “кримінальною країною, яку побудував під себе Янукович... Що стосується прав людини, “Щоб не було написано в законах... сьогодні для мафії Януковича немає ніякого значення, для них має значення тільки збагачення і корупція”. Хто ж посперечається?” – запитує О. Мотиль [22].

ВО “Батьківщина” оголошує себе “всенародною центристською партією нової суспільної ідеології, що органічно поєднує соціальну солідарність із захистом індивідуальних прав і свобод людини” [23], але більшість експертів визначає її як лівоцентристську політичну силу центристського популістського спрямування, а колишній член БЮТ, журналіст Д. Чобіт пише, що “справжню ідеологію Ю. Тимошенко, О. Турчинова і М. Бродського можна сформулювати дуже коротко: “Ми дуже прагнемо захопити всю повноту влади в Україні” [24]. Ключові ідеологеми партії: справедливість, солідаризм, духовність. Програма БЮТ побудована на соціальному популізмі: “дохід людини, яка є найманним працівником, повинен складатися з трьох частин: а) гідної заробітної плати; б) частини прибутку підприємства, яка мусить належати найманому працівнику, та в) частини прибутку, нарахованого на дрібні акції (незалежно від того, чи вони дісталися людині від ваучерної приватизації, чи просто були куплені на фондовій біржі). Це раз і назавжди усуне класовий поділ людства на господарів життя та наймитів” [25].

“Партія влади піднімає протиріччя, соборності в цьому мало, – заявив лідер “Нашої України” В. Ющенко. – А політика партії “Батьківщина” будується на маніпуляції усім українським. Я переконаний, що ці дві сили працюють на одне і те ж: через війну ПР мобілізує силові ресурси для вирішення політичної ситуації, а так звана опозиція лише через війну може прийти до влади” [26]. Аналізуючи програмні документи партії “Наша Україна” та виступи її лідера, чітко видно, що НУ консервативна права партія національно-демократичного спрямування, основні її ідеологеми: український народ, “демократичне суспільство, патріотизм, “громадяни, які можуть дати собі раду, поважають закони, здатні піклуватися про себе та своїх близьких, бути шанованими у громаді та шанувати інтереси держави”. У програмі теж є соціальний популізм: “Наша мета – забезпечення суспільної справедливості, прав і основних свобод людей та ефективного соціального захисту громадян. Це стане запорукою збереження українського народу і держави” [27].

КПУ – ліва партія соціалістичного спрямування, спадкоємниця КП Радянської України. Основні ідеологеми: соціалізм, комунізм, марксизм-ленінізм; гасла: “Повернемо країну народу!”, “Податок на багатство – податок на багатіїв! Доможись цього 28 жовтня”. Ідеологія КПУ протиставляє лівих і правих, націоналістів і інтернаціоналістів, капіталізм і соціалізм [28]. Вперше за десятиліття КПУ проводить масову передвиборчу рекламу, на яку, за словами депутата О. Голуба, збирала гроші кілька років. Він заявив, що за “...рекламу, ми

готові відзвітувати по закінченню виборчої кампанії за кожен копійку, яку витратили, згідно законодавства... На відміну від інших політичних сил нам не потрібно витрачатись на тих людей, які прапори тримають на мітингах, які в штабах працюють. У нас серйозна, реальна партія в якій понад 120 тисяч членів” [29]. Втім, колишній член фракції КПУ Л. Грач вважає, що “Симоненко – це торгаш, який торгує голосами людей та голосами своїх депутатів. Покупці – влада та олігархи. Зараз їхній господар – донецький капітал, який знаменитий своєю криміналізацією. Немає сумніву – теперішня КПУ побудована на чисто комерційній основі”. Відповідаючи на питання “Як пояснити зростання рейтингу КПУ?”, Л. Грач каже, що “рейтинг зростає завдяки Південно-Східній Україні. “Регіони” ведуть комуністів, щоб заповнити втрати на Сході та Півдні. Це для того, щоб цей рейтинг, який відходить від “регіоналів” не підбрали інші сили. Рейтинг перетікає від ПР до КПУ, як від правої руки до лівої. “Симоненківці” втягнуті в систему цієї влади і є з нею одним цілим. Відмінність в тому, що “регіонали” контролюють комуністів, а не навпаки. Вони, наприклад, можуть скрити всі корупційні схеми так, що комуністи виявляться крайніми. Це дозволяє владі тримати КПУ та Симоненка за причинне місце... Симоненко, Королевська та Кличко – це явні чи приховані сателіти ПР. Їх завдання – не пустити ні ліву, ні праву опозицію. Це симулятори, які цілком безпечні для теперішньої влади. Королевську підсилили Шевченком – і це їй допоможе, але це все провладні проекти, піар технології. Проблема лише в тому, що владні технології ведуть нас до лівійського чи сербохорватського політичного сценарію в підсумку [30].

Навіть такий короткий аналіз ідеологічних характеристик лідерів і партій дає підстави оцінити тип партійної системи в Україні як систему поміркованого плюралізму, де переважають політичні партії зі слабкою ідеологічною основою. Природа “всеосяжних” партій – результат еволюційного розвитку політичних суб’єктів, з характерним перенесенням ідеології на другий план, з загальнопартійними популістськими гаслами, піднесенням постаті лідера. У політичній практиці “всеосяжні” партії легітимізують підтримку влади чи опозиційну діяльність. Вони прагнуть максимальної електоральної підтримки і монополізації політичної влади. Успіх таких партій і здобуття підтримки електорату залежить від її ідеології, максимально наближеної до ціннісних норм, універсальних для України, що сприймаються більшістю населення і є основою для агрегації та репрезентації колективних інтересів суспільства. Соціопитування свідчать, що в Україні переважають ціннісні орієнтири егалітаризму та патерналізму, які сприяють розвитку соціального популізму та корпоративізму. Представлений НУ український консерватизм, як універсальна ціннісно-нормативна парадигма, значно звузив її електоральну підтримку.

Натомість, КПУ, БЮТ і ПР максимально наблизили програми до настроїв популізму, найпоширеніших в Україні, а це вказує на те, що суспільству притаманний низький рівень політичної культури, соціальної мобільності, відсутня єдина загальнонаціональна парадигма національно-державного розвитку, що й експлуатується цими силами як спосіб політичної маніпуляції, і має найбільше вираження під час виборчих кампаній. Розглядаючи найближчу перспективу, вкажемо, що подальша монополізація політичного життя в Україні, фактичне повернення до Конституції 1996 р., що зруйнувало модель поділу влади, утворену на базі конституційних змін 2004 р., та посилене використання популізму й адмінресурсу, здатні створити умови для змін ПР у “всеосяжну” партію і перетворити систему поміркованого плюралізму, що склалася в Україні в 2005–2010 рр., на систему 1,5 партій, в якій домінуюча партія претендує на статус “всеосяжної”. Такий хід подій може поставити під питання успіх усіх демократичних перетворень в Україні за роки незалежності.

В Україні політичні партії широко використовують популізм й ідеологічні чинники не мають певної ролі у боротьбі за владу. Лідери парламентських і непарламентських партій вживають популізм у своїх діях, програмах, виступах тощо. Популізм має благодатний ґрунт серед людей з низькою політичною і правовою культурою. Нездатність має відрізнити демагогію від реалій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнювати чергового кумира і ненавидіти його конкурентів – елементи невисокої політичної культури, які активно

експлуатують популістські лідери для мобілізації суспільної підтримки. Для виборців важлива ідеологічна основа партії, її наявність і сильна артикуляція, яка полегшує демократичний вибір. Цей чинник спонукає партії до використання ідеологем, певної їх теоретичної розробки, ідеологічної ідентифікації. Незалежно від того, яка ідеологія лежить в основі українських партій, популізм – незмінний атрибут їх дій.

Список використаних джерел

1. *Политология*: Энциклопедический словарь. – М., 1993. – 698 с. 2. *Политологический словарь*: Учебное пособие / Р. Г. Григорян, Г. И. Демин и др.; под ред В.Ф.Халипова. – М.: Высшая школа, 1995. – 192 с. 3. *Mudde C. The Populist Zeitgeist / C. Mudde // Government and Opposition*. – 2004. – Vol. 39. – № 4 (Autumn 2004). – P. 542–563. 4. *Schmitter Ph.C. A Balance Sheet of the Vices and Virtues of 'Populisms' / Ph. C. Schmitter // Paper presented at the conference "The Challenges of the New Populism"*. – Bulgaria, Sofia: The Centre for Liberal Strategies. – 2006. – P. 2–19. 5. *Kitschelt H. Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems / H. Kitschelt // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge*. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 179–196. 6. *Mair P. Populist Democracy vs. Party Democracy / P. Mair // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge*. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 81–97. 7. *Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics / P. Taggart // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge*. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 62–80. 8. *Толковый словарь живого великорусского языка / Сост. В.И. Даль. 1-й т.* – М.: Госуд. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – 669 с. 9. *Шанский Н. М., Боброва Т. А. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва.* – М.: Прозерпина, 1994. – 398 с. 10. *Марков С. А. Политические профессии / С. А. Марков // Полития.* – 1999. – № 2. – С. 8–19. 11. *Аврамчук К. Пацан сказав – пацан не зробив. Пацан знову сказав... / Катерина Аврамчук // Українська правда.* – 2012. – 19 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/03/19/6960793/> 12. *Майбутній демократичний парламент 2012 ставить на меті витягти Україну з фінансової прірви.* – Андрій Пишний на Вінниччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frontzmin.ua/ru/media/news/none/13201-majbutnij-demokratichnij-parlament-2012-stavit-na-meti-vitjagti-ukrayinu-z-finansovoyi-prirvi-andrij-pishnij-na-vinnichini> 13. *Молодь Волині "прочистила" вуха владі [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://frontzmin.ua/ru/party/regional-organization/volyn-region/news/6702-molod-volini-prochistila-vuha-vladi.html> 14. *Підвищення мінімальної зарплати – це популізм Януковича, який збільшить податки на підприємців [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://protruskavets.org.ua/news/75_9_1.html 15. *Програма політичної партії "Народний союз "Наша Україна" // Сайт партії "Народний союз "Наша Україна". [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/documents/> 16. *Категории политической науки [Учеб. для студентов вузов] / Под ред. А. Ю. Мельвиля.* – М. МГИМО (У) МИД РФ, РОССПЭН, 2002. – 656 с. 17. *Кількість політичних партій в Україні перевищила за півтори сотні [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-271706.html> 18. *Пукіш-Юнко І. Одні створюють партії під вибори, інші – під продаж, а хтось – для "понтів"... / І. Пукіш-Юнко [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/articles/82525> 19. *Немиря Г. Про "зміну орієнтації" партії "Батьківщина" / Г. Немиря [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://news.online.ua/print/85281/> 20. *Програма партії "Свобода" (чинна). "Програма захисту українців" // Сайт партії "Свобода" [Електронний ресурс].* – Режим доступу : http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama 21. *Угода про спільні дії Об'єднаної опозиції України [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://frontzmin.ua/ua/agreement.html> 22. *Мотиль О. У війні іміджів Тимошенко краща за Януковича / Олександр Мотиль. 1 жовтня 2012 [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://byut.com.ua/direct_language/12615.html 23. *Батьківщина (партія) [Електронний ресурс].* – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_\(партія\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_(партія)) 24. *Чобіт Д. Макуха або Штрихи до політичного портрета "Блоку Юлії Тимошенко" / Дмитро Чобіт. – Броди: Просвіта, 2008. – 352 с. 25. Передвиборна програма виборчого блоку політичних партій ВО "Батьківщина". "Маніфест справедливості" // Сайт ЦВК [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/> 26. "Наша Україна" визначилася з першою п'ятіркою. Ющенко сподівається отримати 10 % на виборах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/31Jul2012/naukrsp.html> 27. *Програма політичної партії "Народний союз "Наша Україна" // Сайт партії "Народний союз "Наша Україна". [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/documents/> 28. *Програма КПУ // "Сайт Комуністична партія України" [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.kpu.net.ua/program> 29. *КПУ в течение нескольких лет собирала средства для избирательной кампании – депутат. 4.10.2012 р. [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1402839-kpu-v-techenie-neskolkih-let-sobirala-sredstva-dlya-izbiratelnoj-kampanii-deputat> 30. *Куриленко О. "Список Симоненка – торгаші під брендом КПУ" – Леонід Грач / Олександр Куриленко [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_spisok-simonenka-torgashi-pid-brendom-kpu-leonid-grach/449171

Вера Бурдяк, Юрий Макал

ПОПУЛИЗМ – СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

В статье исследован популизм как составляющая деятельности украинских политических партий, в контексте их участия в последних парламентских избирательных кампаниях.

Ключевые слова: Украина, политические партии, новые партии, традиционные партии, популизм, политические лидеры, программы партий, демагогия, избирательные кампании.

Vira Burdiak, Yuriy Makar

POPULISM AS A COMPONENT OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES

The article examines populism as a part of the Ukrainian political parties in the context of their participation in the last parliamentary election campaigns.

Key words: Ukraine, political parties, new parties, the traditional parties, populism, political leaders, programs, parties, demagogu, election campaign.

УДК 327 (53) “XXI”

Сергій Троян

“АРАБСЬКИЙ ЗЛАМ” 2011 РОКУ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Досліджено основні тенденції розвитку сучасного світу і еволюції міжнародних відносин. Відзначена вагома роль у цьому процесі революційних перетворень і, зокрема, революцій у країнах Північної Африки і Близького Сходу.

Ключові слова: сучасні міжнародні відносини, тенденції міжнародних відносин, арабські революції.

“Бунт чи революція” – так польські дослідники окреслили опозицію у визначенні змісту подій Арабської “весни народів” 2011 року [11] в умовах певної біфуркації/хаотизації сучасних міжнародних відносин. Поєднання внутрішніх і міжнародних чинників, які зумовили генезу й еволюцію доленосних змін у країнах Північної Африки і Близького Сходу, ставлять у залежність від їх подальшого перебігу і характер протікання процесів на різних системних рівнях міжнародних відносин. Це викликано насамперед тим, що процес створення нових і зміцнення існуючих глобальних/регіональних систем/підсистем міжнародних відносин є явищем перманентним і зачіпає інтереси всіх міжнародних акторів, насамперед державних, які повинні чітко усвідомлювати і враховувати зміни сучасної системи міжнародних відносин і тенденції її еволюції.

Стосовно трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів “полосів”, “балансу сил”, “конфігурації співвідношення сил” і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Д. Богатурова [7], Ялтинсько-Потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов’язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, доказом чого слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку чи Афганістану.

Бельгійський учений А. Самюель навіть вважає, що людство уже вступило в “новий міжнародний світ”. Американський науковець Дж. Розенау говорить про “світ постміжнародної політики”. На наш погляд, найточніше сучасну міжнародну систему характеризував відомий американський учений С. Гантінгтон, увівши поняття “однобагатополярності”, або, як його називають китайські геополітики, “багато сил і одна суперсила”. Це – гібридна міжнародна система – більш демократична, більш динамічна, більш відкрита, більш взаємозв’язана. Вона і є тією системою, у якій ми, як вважає відомий американський політолог, головний редактор журналу “Newsweek International” Фарід Закарія [2], швидше всього житимемо в наступні кілька десятиліть.

Швидкість і глибина змін, які спостерігаються в сучасному світі, мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить закономірності

міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

Однією з важливих тенденцій сучасних міжнародних відносин виступає непередбачуваність, бурхливість і стрімкість змін на міжнародній арені. Прикладом можуть слугувати хоча б події 1989 – 1991 рр. у центрі та на сході Європи, які привели до краху Радянського Союзу і світової системи соціалізму, а також бурхливі процеси Арабської “весни народів” 2011 рр. У зв’язку з цим певною мірою навіть можна говорити, що починається епоха перманентної революції, про яку колись так мріяли більшовики. При цьому треба пам’ятати, що епоха революцій – це епоха нових можливостей; революції завжди несуть багато загроз, але й багато нового і позитивного [3].

Визначальним символом і особливістю революційних потрясінь останніх двох років став злам стереотипів у сприйнятті арабських країн, арабського світу загалом, де близько десяти держав у більшій чи меншій мірі були або залишаються охоплені безпорядками і протестами, в тому числі збройними виступами проти правлячих режимів; водночас при пильному аналізі не можна не помітити складний, суперечливий, комбінований характер подій “арабської весни” [6].

Водночас, незважаючи на всю революційність сучасної епохи міжнародних відносин “після холодної війни”, необхідно констатувати: війни будуть, але великої війни не буде, і головне, що стримує глобальну війну – містичний страх перед ядерною зброєю і загрозою знищення. Водночас слід відзначити, що ядерна зброя буде й надалі розповсюджуватися, у цей процес тією чи іншою мірою втягуватимуться нові держави і регіони – Північноафриканський і Близькосхідний не виняток, і питання в тому, як цю хвилю регулювати, як нею управляти.

Загалом суттєво зросли – на 24 % – обсяги експорту зброї у світі за минулі п’ять років, з 2007 по 2011 рік. Про це свідчить доповідь стокгольмського Інституту досліджень миру та конверсії (SIPRI), представлена в понеділок, 19 березня 2012 р. Більша частина озброєнь – 44 відсотки – була відправлена до Азійсько-Тихоокеанського регіону. Другим найбільшим імпортером зброї була Європа, з 19 %. Близький Схід лише трохи відстав, прийнявши 17 % усіх світових поставок зброї. При цьому обсяги глобального збройного експорту суттєво зросли зокрема в 2011 році, в тому числі до країн “арабської весни”, твердить SIPRI [9].

Збільшенню поставок до Близького Сходу має насамперед радіти оборонна промисловість Росії. Так, зокрема, відповідальність за більшу частину жертв у ході придушення акцій протесту в Сирії мала б нести російська техніка. За рік, за даними ООН, тут було вбито близько 8 тисяч осіб. Як свідчить SIPRI, 72 відсотки поставок спецтехніки та зброї у минулі п’ять років сирійський режим отримав з Росії, 17 відсотків з Білорусі та ще 9 – з Ірану. Закупівлі ж зброї Дамаском виросли за п’ятирічний період на 580 відсотків. Москва ігнорує ембарго стосовно Сирії та, як повідомляється, навіть збільшила обсяги поставок озброєння до цієї країни. “Росія обґрунтовує це тим, що Сирія потребує зброю для протидії зовнішнім загрозам”, – каже експерт SIPRI з близькосхідних питань Пітер Візман. За словами Візмана, під цим Москва має на увазі – “ми не хочемо вторгнення на кшталт того, що було в Лівії” [9].

Іншою вагомою тенденцією у контексті революціонізуючих сучасний світ змін на міжнародній арені є та обставина, що все гірше працюють міжнародні інститути. Неefективність їх діяльності очевидна і під час бурхливих зрушень в арабському світі після 2010 року і ця тенденція очевидно зростатиме. Швидше за все це приведе до того, що за 5–10 років міжнародні інститути реформуються і виглядатимуть по-іншому.

На це впливатиме і тенденція до зміни міжнародної структури світових політичних і економічних відносин з точки зору зростання ваги нових державних (наприклад, Китаю) і недержавних (визвольних рухів, регіональних підсистем, у тому числі у вигляді локальних цивілізацій) міжнародних акторів. Звідси, підспудне поки що, але неухильне посилення діалогу США – Китай (Кімеріка Фаріда Закарії в “Постамериканському світі” – домовляться

вони чи ні? – ось у чому питання) [див.: 2]. З іншого боку, безпосередній вплив Арабської “весни народів” на стабільність/нестабільність геополітичних і гео економічних векторів зумовлює підвищений інтерес великих держав сучасного світу як до Середземноморського і Близькосхідного регіонів, так і окремих країн чи груп держав у їх межах.

Водночас “арабський злам” ще раз продемонстрував тенденцію до зростання ролі просторового геополітичного чинника з одночасним послабленням принципів суверенітету і територіальної цілісності, які тріщать по швах, а також моральних принципів у світовій політиці. Моральні норми та загальнолюдські ціннісні орієнтації почасти відкидаються не тільки в геополітиці, але й у політичній боротьбі загалом, що все сильніше окреслює загальну тенденцію до переважання індивідуальних (великі держави) і групових (великі держави разом із своїми сателітами) інтересів у світовій політиці.

Все це дозволяє з великою долею вірогідності припустити: дуже схоже, що світ знаходиться на порозі різного роду тотальних і локальних воєн політичного, економічного, торгового, фінансового спрямування. При цьому загострення ситуації на глобальному рівні для нас – європейців – доповнюється і посилюється кризою в Європі та в Європейському Союзі з різних причин. У тому числі у зв’язку з швидким розширенням ЄС, незакінченістю “холодної війни”, тобто нездатністю Європи і Росії об’єднатися, низьким рівнем вкладу коштів у розвиток освіти, неефективною політикою Східного партнерства (хоч вона й лякає Росію) тощо.

Звідси, прагнення низки провідних держав – зокрема, Франції та Великої Британії у їх політиці в Лівії “відігратися”, продемонструвати своє еґо, свою потужність. Безперечно, зовнішньополітичний чинник, міжнародне втручання у справи цієї держави було не тільки очевидне, але й відверто не закамфльоване і навіть грубе. Саме цей зовнішній фактор став одним із вагомих у поваленні правлячого режиму Моамара Каддафі, навіть і при визнанні провідної ролі внутрішньополітичної складової боротьби проти диктатури.

Лівія і арабський світ загалом продемонстрували дихотомічний зв’язок між демократією та західною політикою “подвійних стандартів”, що послаблює демократичний чинник сучасних міжнародних процесів. Діалектика невідворотності демократичного розвитку і його слабкості та суперечливості проявилися, зокрема, і в нездатності перш за все у Європі продукувати нових успішніших і ефективніших, ніж раніше, лідерів, які б могли швидко й ефективно реагувати на нові виклики та загрози, відчувати стратегічний вектор тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин. Прикладом втрати довіри такими лідерами на суспільному та державному рівнях є хоча б перемога на президентських виборах у Франції 6 травня 2012 р. соціаліста Франсуа Олланда над Ніколя Саркозі [4].

На цьому фоні відбувається ще одна майже революційна річ – реідеологізація політики десь з початку 2000-х (2002 – 2003) років. А це пов’язано і з тим, що можливо сучасні демократичні держави – на відміну від країн авторитарного капіталізму та соціалізму (Сингапур, Бахрейн, Катар, Китай) – нездатні витримати конкуренцію в сучасних умовах кризи.

Поряд із низкою проблем і моментів хаотичності в міжнародних відносинах і надалі в глобальному масштабі відбуватимуться й позитивні зрушення в суспільному плані (друга хвиля інформаційної революції, розширення меж “відкритості” суспільства), вирішення екологічних проблем тощо. Небачене зростання ролі та впливу на суспільство нових інформаційних технологій (насамперед супутникового телебачення, Інтернету і мобільного зв’язку) і соціальних мереж викликали не тільки нову якість сучасного світу та сучасних міжнародних відносин (твіттерами, чатами і блогами завелися відомі політики і лідери держав і це вже особливо не дивує, ба навіть стає нормою, якщо хочете – хорошим тоном сучасного візерунку “державника”), але й стали, наприклад, одним із визначальних чинників новітньої революційної хвилі в арабських країнах.

У цьому контексті важко віритися – хіба що у віддаленій перспективі – в серйозні позитивні зрушення в арабському світі в результаті стрімких революцій епохи нової “весни народів” або “пробудження арабських народів”. При цьому відзначаємо особливості перебігу

і наслідків революційних змін в окремих країнах, як і той факт, що чимало провідних фахівців-міжнародників – наприклад, відомий арабіст Г. Мирський – вважають, що це не стільки революції, скільки соціальні бунти на фоні низького рівня життя низки країн Північної Африки та Близького Сходу, високого рівня корупції, поліцейської сваволі, наявності там соціальної нерівності та її загострення в умовах глобальної кризи. Зокрема найвагомим чинником і рушієм революцій/бунтів/протестів виступила освічена молодь – 60 % безробітного населення цих держав становлять молоді люди до 25 років).

Водночас події в арабському світі останніх років, “локальні революції” стали небаченим раніше виступом проти авторитарно-поліцейських (Туніс, Єгипет, Ємен) і навіть відверто диктаторських (Сирія) політичних режимів, які відверто надали своїм свавіллям, антидемократизмом, фальсифікацією виборів, грою на міжплеменних чи міжрелігійних протиріччях, безальтернативним багатодесятилітнім правлінням. Причому особливістю цих виступів була специфічна роль армії, яка не могла влаштувати, до прикладу в Єгипті, ні новий Тяньаньмень на площі Тахрір у Каїрі, ні відверто примкнути до антирежимних протестів і стала на шлях маневрів (компроміс з Хосні Мубараком і народом) або навіть частково відверто перейшла на бік повстанців (окремі військові підрозділи в Сирії, зокрема).

Сучасна “весна арабських народів” розгорталася і під впливом – поряд з соціально-демографічним й інформаційно-комунікативним чинником – релігійного фактору, який став як тлом протестних рухів, так і їх рушієм і каталізатором (так, наприклад, у сунітській Сирії [більшість населення – суніти] при владі останні чотири десятиліття перебуває секта алфавітів [10–11 % населення], від якої дистанціюються, відсторонюються не те що суніти, але й навіть значно ближчі до неї шиїти) [5].

Ключове культурно-політичне питання Арабських революцій, таким чином, полягає в протиставленні ісламу та секуляризму. Воно полягає в тому наскільки, коли і як самостійно іслам піддається у ході революційних змін звільненню від церковного впливу, які ідейні течії на цьому ґрунті виростуть і наскільки вони отримають підтримку в масах. Звільнення суспільства від норм обов’язкової релігійності станеться не за рахунок “зовнішнього” тиску орієнтованої на модернізацію держави. Воно станеться зсередини самої ісламської культури, через революційну дію “знизу”.

Парадокс в тому, що звільнення від церковного впливу суспільно-політичного життя не тільки є найважливішим історичним завданням революцій, що відбувається в арабському світі початку ХХІ сторіччя. Але й самі “ісламські” політичні рухи, вступаючи на дорогу парламентаризму і формуючи буржуазні політичні сили з центристською програмою, тому процесу об’єктивно сприяють, знімаючи протиставлення “західної” політики і східної “духовності”. Саме “Брати мусульмани” своєю політичною практикою – формуючи парламентські партії, перетворюючи свій рух на електоральну машину, виступаючи ліберально-центристською силою – роблять і надалі здійснюватимуть вирішальні та рішучі кроки, що ведуть до дезінтеграції політичного ісламу і звільнення від церковного впливу ісламу “зсередини”.

Цілком імовірно, як уповні обґрунтовано вважають дослідники [8], що у арабському світі буде посилюватися боротьба між фундаменталізмом і прагненням до модернізації (особливо це стосується сфери побуту і сімейного життя, ролі жінки в суспільстві тощо). Але оскільки однією з головних сил революції виступала освічена прозахідна молодь, то можна припускати, що прагнення до наслідування Заходу посилюватиметься. Однак очевидно, що на перших порах відбувається тимчасове зміцнення ісламістів, у тому числі не тільки в Тунісі та Єгипті після виборів, але й у деяких інших країнах Арабської “весни народів”. Це пов’язано перш за все з тим, що в цих політичних рухів значно більший досвід і вони краще організовані, ніж ліберальні партії та молодіжні сили. Але є ряд моментів, які здатні зменшити небезпеку для демократизації та модернізації з боку радикального ісламізму. Перший – серед ісламістів немає єдності, в ісламістичних партіях в наявності різні крила, значна частина їх діячів (особливо молодих) займає помірковану продемократичну позицію. Другий – якщо не буде посилення банальної диктатури, то знаходження в

конкурентноспроможному політичному середовищі змусить ісламістів бути поміркованішими. Третій – у міру розвитку демократичного процесу фундаменталісти неминуче зіткнуться з більшою конкуренцією; у цих умовах інтеграція ісламістів до політичної системи надасть їм позиції значну поміркованість, оскільки суспільство щепитиме їм прогресивні погляди. Четвертий – насамперед у Єгипті (але також і в інших арабських країнах) надалі зберігається велика роль армії, вона не хоче бачити при владі фундаменталістів і прагне сама зберегти важливі важелі впливу в державі та суспільстві; звідси – реальність компромісу між верхівкою армії й ісламістськими силами. Нарешті, п'ятий – поміркованості від прихильників ісламського фундаменталізму вимагатиме вплив зовнішнього міжнародного чинника, залежність від продажу нафти, прагнення збереження доходів від туризму. В цілому з великою часткою достовірності можна констатувати, що про результати перехідного періоду в арабських державах по революціях можна буде судити не в контексті перших парламентських і президентських виборів, а через щонайменше 5–10 років розвитку і модернізації у рамках політичної, суспільної, господарської, культурної еволюції.

Загалом при всій недоречності, на наш погляд, вести мову про революції в класичному (якщо хочете – марксистському) розумінні слова в кожній окремо взятій арабській країні в 2011 – 2012 рр., водночас має сенс розуміння як революції всього соціально-політичного руху і викликаних ним змін у країнах Північної Африки та Близького Сходу. Причому, з одного боку, цей процес може свідчити як про нову якість, так і нове змістовне розуміння революцій сучасності, а з другого, він з великою долею вірогідності далеко не завершився і не вичерпався (хоча б такий факт: за підрахунками економістів у цих країнах за 10 років треба створити 100 млн нових робочих місць, а це просто неможливо практично).

“Арабською весною” в плані соціальних протестів (“надоїло”, “не віримо” і “не боїмося” – ось ті три ключових слова, що відображають зміст цього пробудження) заразилися й інші країни світу. Як приклад – це бунти навіть у Великій Британії і США (акція захопи Уолл-стріт), що свідчить про загальну кризу держави “соціального благоденства” на фоні реального зростання соціальної нерівності в масштабах як окремих держав, так і регіонів і світу і регіональних підсистем міжнародних відносин загалом.

Нарешті, змінився – і це надзвичайно важливо – “дух часу” (нім. *Zeitgeist*), в якому ми живемо. Він покликав до життя ті явища і процеси, про які кілька десятиліть чи навіть років тому не можна було не тільки говорити, але й навіть уявити їх: масові організовані виступи під час арабської “весни народів”, роль Інтернету як потужного інформаційного джерела, конструктивний/деструктивний вплив соціальних мереж на поведінку великих груп людей (макроспільнот) тощо.

Отже, світ вступив в епоху не лише швидких і не завжди передбачуваних геополітичних змін, але й соціально-політичних зрушень. Це, з одного боку, вносить серйозний елемент непередбачуваності й хаотичності в усю структуру і систему міжнародних відносин, але, з другого, сприяє сміливим змінам і безпрецедентним можливостям революційного характеру, якими необхідно скористатися молодому поколінню. З цього приводу актуальна думка відомого фахівця з досліджуваних подій німецького кореспондента Й. Амбрустера, який небезпідставно вважає, що Арабська “весна народів” – це революція молодих людей проти старшого покоління і загалом нового проти старого. “Це не боротьба культур чи релігій, не боротьба бородачів у халатах з чисто поголеними людьми в костюмах і краватках, – пише Й. Амбрустер, – а боротьба поколінь, боротьба за сучасність, гідність і майбутнє, створене власними руками” [10, s. 223–224].

У такій ситуації стратегічних змін у всій системі сучасних міжнародних відносин не суть проблемною є дискусія довкола опозиції “бунт чи революція” відбулися в арабському світі в 2011 році. Значно вагомішим має бути осмислення, по-перше, впливу цих подій на характер і особливості протікання внутрішньополітичних процесів у державах і суспільствах Північної Африки та Близького Сходу, а також, по-друге, їх ролі як чинника еволюції чи трансформації регіональної і глобальної системи міжнародних відносин і стимулятора появи й усталення нових тенденцій у розвитку сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Арутюнян Гагик. Арабские революции и сценарии глобального управления. Доклад 29 ноября 2011 г. в НОФ “Нораванк” // http://www.noravank.am/rus/seminar/detail.php?ELEMENT_ID=6148
2. Закария Фарид. Постамериканский мир будущего. – М.: Издательство “Европа”, 2009. – 280 с.
3. Караганов Сергей. Хаотизация международных отношений и новая эпоха революций. Лекция в ВШЭ // <http://vnimanietv.ru/video/politics/702/>
4. Левый марш французских избирателей // http://blogs.lb.ua/dmitriy_dzhangirov/149296_leviy_marsh_frantsuzskih_izbirateley.html
5. Мирский Георгий. “Арабские революции”. Выступление на профессорском семинаре в ВШЭ // <http://vnimanietv.ru/video/politics/584/>
6. Сапронова Марина. Генезис арабских революций // Международные процессы. Том 9, № 3(27). Сентябрь-декабрь 2011: <http://www.intertrends.ru/twenty-seventh/15.htm>
7. Системная история международных отношений / Под ред. А. Д. Богатурова: В 4-х т. – М.: Изд-во НОФМО, 2004. – 2087 с.
8. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабская весна 2011 года / Отв. ред. А.В.Корогаев и др. – М.: ЛКИ, 2012. – 464 с.
9. Штуте Деннис, Бутирський Захар. Глобальна торгівля зброєю переживає бум // <http://www.dw.de/dw/article/0,,15816878,00.html?maca=ukr-rss-ukrmet-ukr-all-3816-xml>
10. Armbruster Jörg. Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2012. – 232 s. (переклад з: Armbruster Jörg. Der arabische Frühling: Als die islamische Jugend begann, die Welt zu verändern. – Frankfurt am Main: Westend, 2011).
11. Bunt czy rewolucja? Przemiany na Bliskim Wschodzie po 2010 roku / redakcja: Katarzyna Górak-Sosnowska, Katarzyna Pachniak. – Łódź: Ibidem, 2012. – 286 s.

Сергей Троян

“АРАБСКИЙ ИЗЛОМ” 2011 ГОДА В КОНТЕКСТЕ ЭВОЛЮЦИИ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Исследованы основные тенденции развития современного мира и эволюции международных отношений. Отмечена существенная роль в этом процессе революционных преобразований и, в частности, революций в странах Северной Африки и Ближнего Востока.

Ключевые слова: современные международные отношения, тенденции международных отношений, арабские революции.

Serhiy Troyan

“ARABIC BREAK” OF 2011 IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The paper presents the main tendencies of modern world development and the international relation evolution. The author notes the substantial role of the revolutionary transformations in this process, and of the revolutions in the countries of North Africa and Middle East in particular.

Key words: modern international relations, tendencies of international relations, Arabic revolutions.

УДК 502.7(075.8)

Марія Алексієвець

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИХ ПРІОРИТЕТІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Досліджуються актуальні проблеми охорони довкілля в контексті національно-державної політики Української держави на сучасному етапі.

Ключові слова: Україна, природне середовище, охорона природи, екологія, політика, екологічний рух, соціально-природна адаптація, урбанізація.

Історичний процес формування й подальшого розвитку українського етносу супроводжувався пізнанням навколишнього природного середовища, адаптацією до географічно-природних умов, нагромадженням актуально цінного суспільно-історичного досвіду гармонійних відносин з довкіллям, закріпленням і передачею його з покоління в покоління через систему охорони й освоєння навколишнього природного середовища. На всіх етапах історичного розвитку людина перебувала в найтіснішому взаємозв'язку з довкіллям. І в наш час цей зв'язок не тільки не послабився, а й зміцнів і набув нових рис. Зауважимо, що на початку свого становлення людина користувалася благами природи, не змінюючи помітно природного середовища. Однак протягом останніх століть вплив її на природу значно посилювався. Інтенсивний розвиток економіки і науки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. призвів до погіршення екологічної обстановки в Україні. Вона неспростовно свідчить про гострі екологічні проблеми, зокрема: забруднення промисловими відходами, пестицидами й радіонуклідами повітря, ґрунтів, водою, значною мірою вичерпання природних ресурсів, різке скорочення видової різноманітності рослинного й тваринного світу, руйнацію унікальних природних ландшафтів, і як наслідок, поглиблення екологічних катастроф.

Варто зазначити, що дана логіка процесів і реалій сьогодення сучасної Української держави привела до необхідності створення інноваційно-технологічної бази і підготовки кадрів для екологічного виховання й освіти, комплексного розгляду та осмислення екопроблем, формування стратегії загальнонаціонального екологічного збереження на державному рівні. З огляду на це питанням охорони навколишнього середовища, розвитку екологічного руху в Україні, вироблення й реалізації державної політики у цій важливій сфері суспільно-політичного життя все більшої уваги приділяють українські науковці, широка громадськість. Означені питання знайшли висвітлення у працях В. Джигирея [1], В. Борейка [2], В. Крисаченка [3], С. Васюти [4], С. Генсірука [5], М. Алексієвець [6] та ін. У запропонованій статті робиться спроба простежити і проаналізувати актуальні питання охорони навколишнього природного середовища крізь призму національно-державних пріоритетів на сучасному етапі державотворення.

У цьому зв'язку, передусім, доречним буде розглянути деякі термінологічні питання, а також визначити загальні проблеми, що стосуються екології, розвитку основних тенденцій охорони природи. Це дасть змогу чіткіше визначити питання охорони довкілля та наслідки впливу людини на нього, загалом еволюції взаємовідносин людини й природного середовища, складних взаємозв'язків і процесів у навколишньому середовищі, пошуку шляхів гармонізації взаємин людського суспільства та природи.

Дослідження історії екології, як зв'язок між живими організмами і навколишнім середовищем, було розпочато ще вченими Давніх Греції і Риму. Термін “екологія” (від грецьк. *Oikos* – будинок, батьківщина і *logos* – вчення) вперше було запропоновано в 1866 р. німецьким біологом, професором Єнського університету Е. Геккелем (1854–1919) [1, с. 22], на думку якого, екологія – це пізнання економіки природи, одночасне дослідження взаємин

всього живого з органічними і неорганічними компонентами середовища, включаючи антагоністичні і неантагоністичні відносини тварин і рослин, що контактують один з одним [1, с. 22]. Розглядаючи екологію як вчення про взаємозв'язки всіх живих організмів з навколишнім середовищем і їхню взаємозалежність, варто знати, що природа – це об'єктивна реальність, результат еволюції розвитку матеріального світу, що існує незалежно від свідомості людини. Навколишнім середовищем називають ту частину земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті й виробничій діяльності. Сучасне розуміння взаємовідносин між людиною і довкіллям є ширшим порівняно з традиційним розумінням відношення “людина – природа” і “людина – навколишнє середовище”, оскільки відображає реальне середовище, яке оточує нас. Основною лінією нашого дослідження є таке тлумачення цього питання: відношення “людина – довкілля” дозволяє враховувати багатшу палітру людських зв'язків зі світом, аніж поєднання “людина – природа”. Такий методологічний підхід уможливує задіяти власне соціальні чинники оточення людини, щоправда такою мірою, якою вони впливають на людське середовище проживання і формують його. Усе це змушує переосмислити ставлення до природи, почати глибоке вивчення походження й розвитку складних взаємозв'язків і процесів у навколишньому середовищі, шукати державні шляхи для розв'язання життєважливих питань охорони навколишнього природного середовища.

Зауважимо, що враховуючи синтетичний характер проблем екології, їхній органічний зв'язок з усіма політичними, соціальними та економічними чинниками, стратегія природокористування в Україні є однією з фундаментальних складових стратегії національного відродження на сучасному етапі. Вже з перших законотворчих проектів незалежної Української держави було ухвалення Закону “Про охорону навколишнього природно середовища” (25 червня 1991 р.), у котрому передбачалась система гарантій екологічної безпеки людини, що вносила певну впорядкованість в систему управління щодо охорони навколишнього природного середовища. У Законі визначалися основні принципи охорони навколишнього природного середовища:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей;
- екологізація матеріального виробництва;
- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства;
- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;
- гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього середовища, формування у населення екологічного світогляду;
- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище;
- стягнення плати за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього природного середовища та зниження якості природних ресурсів;
- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міжнародного співробітництва [1, с. 256].

Важливим кроком на шляху становлення нормативно-правової бази природокористування суверенної України стало прийняття Верховною Радою України Земельного кодексу України (13 березня 1992 р.), Лісового кодексу України (21 січня 1994 р.), Кодексу України про надра (24 липня 1994 р.), Закону “Про природно-заповідний фонд України” (16 червня 1992 р.), а також створення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди), державних управлінь охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі, основними завданнями яких було забезпечення реалізації державної політики у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів (земля, надра, поверхневі та підземні води, атмосферне повітря,

ліси, тваринний і рослинний світ, поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, екологічної та в межах своєї компетенції, радіаційної безпеки, заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі; інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища на відповідній території, оперативне оповіщення про виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та про хід виконання заходів щодо їх ліквідації. Особливого значення набув процес формування концептуальних основ політики природокористування в Україні, нормативно-правового її здійснення. Підкреслимо, що окреслені пріоритети у вищезазначених Законах про охорону навколишнього природного середовища загалом залишаються актуальними й нині, понад два десятиліття після здобуття Україною незалежності, визначають сучасну стратегічну спрямованість природоохоронної діяльності державних органів. На думку авторки, роки, що минули, були для України складними у реалізації завдань охорони природного середовища, оскільки Україна успадкувала тугий вузол екологічних проблем.

Варто наголосити, що створення умов для існування екологічно безпечного суспільства, формування духовних та матеріальних підвалин гармонійних взаємин “людина – природа”, перехід до збалансованого розвитку, становлення принципово нового типу людської особистості – все це, відповідно до реалій “добы виживання”, передбачає організацію і дію природного екологічного руху в Україні, залучення до нього все більшої частини населення, його об’єднання на основі екологічної ідеї [7]. Такий підхід не лише співзвучний з попереднім еколого-історичним розвитком, а й відповідає світовим тенденціям екологічних рухів. На жаль, українське суспільство тривалий час було виключене із загальносвітового екологічно-історичного процесу. До цього додано і той пресинг на довкілля України, який тривав протягом останніх 200 років російського самодержавства та радянської історії. Тому становлення Української незалежної держави як властиво екологічно зорієнтованої є одним із шляхів виходу з її ірреального світу, який зумовив глибину і жорстокість екологічної кризи в нашій країні. Тобто, у другій половині 1980-х років на долю українців-патріотів випала важка, велика і відповідальна роль – відновити екологічний рух в Україні, орієнтуючись на перетворення екологічної ідеї в інтегруючий націотворчий чинник, у консолідуючий фактор розвитку українського суспільства. Адже національне відродження повинно спиратись на реєстрацію одвічного екологічно-естетичного довкілля людини, без якого не мислимі духовність, здоров’я, майбутнє як окремої людини, так і нації в цілому. До того ж у XXI ст. державний розвиток визначатиметься значною мірою його екологічною складовою. Бо нині людство живе в контексті зміни парадигми розвитку, коли чільну роль економічної складової у цій парадигмі відіграє складова екологічна. У другій половині 80-х років минулого століття з’являються екологічні групи, не санкціоновані державою, а згодом екологічний рух набуває всеукраїнського та організаційного характеру. Екологічний рух в Україні, на думку авторки, характеризувався багаточисленними злетами і падіннями, які відповідали розвитку суспільно-політичної ситуації у країні [6, с. 209].

Нині ми стоїмо перед необхідністю перебудувати все суспільне життя таким чином, аби воно не суперечило законам розвитку природи. Це потребує глибокої й цілеспрямованої роботи в напрямках екологізації суспільної свідомості, формування принципово нової екологічної культури. Виробити у кожного громадянина сучасного українського суспільства розуміння необхідності активної участі у розв’язанні екологічних проблем – це є настійною метою сучасної системи освіти і виховання, розвитку масового громадського екологічного руху суспільних груп та об’єднань, політичних партій й державних установ. Нагальна потреба розвитку українського суспільства в сучасних умовах робить охорону навколишнього природного середовища загальнодержавною справою. Йдеться про те, що без поліпшення навколишнього природного середовища, не може бути незалежної, демократичної, екологічно чистої Української держави.

Список використаних джерел

1. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища / В. С. Джигирей. – 5-те вид., випр. і доп. – К.: “Знання”, КОО, 2007. – 422 с. 2. Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.) / В. Е. Борейко // Т. 1. (X век – 1941 г.). – Серия: история охраны природы. – Вып. 12. – 1997. – 304 с. 3. Крисаченко В. С. Природні катастрофи: легенди, гіпотези, факти / В. С. Крисаченко. – К., 1989. – 347 с. 4. Васюта С. І. Историчний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізаційних територій України / С. І. Васюта. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 347 с. 5. Генсірук С. А. Регіональне природокористування / С. А. Генсірук. – Львів: Світ, 1999. – 317 с. 6. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні / М. О. Алексієвець. – Тернопіль: “Лілея”, 1999. – 276 с. 7. Детальне дослідження екоруху в Україні можна знайти у працях М. О. Алексієвця: Екологічний рух України: історія і сучасність // Науковий вісник історичного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту. – Тернопіль, 1996; Екологічний рух в Україні: історичний аспект і сучасний розвиток // Науковий вісник історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету. Вип. IV. – Серія: історія. – Тернопіль, 1997 та “Екологічний рух в Україні. – Тернопіль: “Лілея”, 1999. – 276 с., ін.

Мария Алексиевец**ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИОРИТЕТОВ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ**

Исследуются актуальные проблемы охраны окружающей среды в контексте национально-государственной политики Украинского государства на современном этапе.

Ключевые слова: Украина, природная среда, охрана природы, экология, политика, экологические движения, социально-природная адаптация, урбанизация.

Mariya Alexiyevets**ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE SYSTEM OF THE NATIONAL-AND-STATE PRIORITIES OF INDEPENDENT UKRAINE**

In the paper, the author studies the current environmental protection problems in the context of the Ukrainian national policy at present stage.

Key words: Ukraine, natural environment, nature protection, ecology, politics, ecological movement, social-and-natural adaptation, urbanization.

СВІТОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 94 (438)

Васи́лий Ткаченко

О ПРАЗДНОВАНИИ 1150-ЛЕТИЯ ЗАРОЖДЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ: ВЗГЛЯД С УКРАИНЫ

У статті розглянуто версію світ-системного аналізу походження Русі під кутом зору святкування в Російській Федерації ювілею 1150-річчя зародження російської державності.

Ключові слова: Русь, Русь-Україна, Російська Федерація, російська державність, світ-системний аналіз, міні-системи, світ-імперії, світ-економіка, норманісти, антинорманісти.

5 марта 2011 г. в Российской Федерации был опубликован Указ Президента от 3 марта 2011 г. № 267 “О праздновании 1150-летия зарождения российской государственности”. В нем значится, что “в целях дальнейшей консолидации российского общества” Президент РФ постановляет принять правительственное предложение “о праздновании в 2012 году 1150-летия зарождения российской государственности”. Выполнение плана основных мероприятий относительно празднования было возложено на соответствующий организационный комитет [1]. Информационными агентствами России было разъяснено, что “в 862 году к власти в Новгороде пришел Рюрик, и именно эта дата традиционно считается “отсчетной точкой” для России” [2]. Главная часть торжеств должна состояться в Великом Новгороде 21–23 сентября 2012 года.

Однако, консенсуса относительно самой даты и ее трактовки среди представителей научной мысли России в полной мере достигнуто не было. Например, Андрей Буровский – автор книги “Отец городов русских” – с позиций русского национализма утверждает, что “колыбелью русской государственности является не Киев, а Новгород”, а потому призывал россиян “вернуться к истокам и осознать себя наследниками не только Московского княжества, но и Новгородской республики” [3]. То есть – преемственность должна идти по линии: Великий Новгород – Москва. А Киев в этом измерении остается где-то на обочине.

В то же время руководитель Староладожской археологической экспедиции Анатолий Кирпичников придерживается, судя по всему, имперской трактовки исторических событий. Роль Рюрика, по его мнению, заключается в том, что “он основал первую на Руси династию, продержавшуюся на троне до конца XVI в. Государство, основанное Рюриком, называлось в разные века по-разному: Киевская Русь, Московское государство, Российская империя, СССР, Российская Федерация. Но существовало оно непрерывно, несмотря на вражеские нашествия, бедствия, смуты и революции” [4].

Как же отреагировала общественность Украины на юбилейные инициативы России? Известный публицист Игорь Лосев с удивлением спрашивал: “Это выходит, что в 862 году от рождения Христа уже была Россия”? И дальше: “А кто у нас ответит на этот “мягкий”, но весьма опасный вызов? А где же наша разьединенная национальная интеллигенция, которая вечно грызется и развлекается “постмодернизмом”?” [5].

Следует отдать должное – публицистическими выступлениями, чаще всего в газете “День”, на провозглашение юбилея российского государства отозвался целый ряд украинских ученых (А. Свидзинский, М. Жуйкова, В. Степанков, П. Кралюк, О. Палий и др.). А дальше поступили и практические предложения. По свидетельству доктора философских наук, профессора Национального университета “Острожская академия” Петра Кралюка, “1 сентября в Острожскую академию приехал академик Николай Жулинский. Вот мы троим:

Николай Жулинский, ректор Игорь Пасичнык и я рассуждали о том, что, возможно, у нас тоже отыщется юбилей, который стоит отметить. В “Повести временных лет” четко написано, что в 852 году наша земля начала называться руськой. А руськая – не значит русская. До XIX века Русью называли украинские пределы. Поэтому Острожская академия выступила с инициативой достойно отметить 1160-летие украинской государственности. Можно говорить также о 1160 годах украинской историографии, украинской литературы. Ошибочно считать, что отечественная литература началась с “Энеиды” Ивана Котляревского. Просто, о ее давнем периоде мало знают” [6, с. 6].

Хочу особо отметить: юбилейные инициативы России послужили лишь одним из факторов пристального внимания украинских ученых к вопросу национальной идентичности Украины. И свидетельство тому – многочисленные публикации на тему нашего исторического прошлого, как в научных изданиях, так и в прессе. Наиболее наглядный пример – выход под общей редакцией Ларисы Ившиной монументального сборника под названием “Сила мягкого знака, или Возвращение Руськой правды” [7]. Главный пафос последнего издания, на мой взгляд, как раз и заключается в том, чтобы поместить осмысление идентичности Украины в плоскость ее исторической протяженности – Руси-Украины. Вторая особенность – выйти за рамки сугубо политической истории и осуществить анализ феномена наращивания в среде украинского демоса (не этноса – и это принципиально!) системы тех соционормативных ценностей, которые удостоверяют нашу европейскость.

Поскольку эта тема неисчерпаема, можно предложить еще одну версию происхождения Руси-Украины, опираясь на наработки близких мне по духу и методологии исследования представителей общественных наук.

В поисках исторической истины

Почему опять актуализировалась проблема происхождения Руси-Украины? Неужели ученые нашли какие-то новые летописи или принципиально отличные архивные документы? Совсем нет. В первую очередь, изменилось наше миропонимание, а также появились новые вопросы, на которые следовало найти ответы в контексте современных реалий. Ведь известно, что исторические источники могут дать ответы лишь на те вопросы, которые мы к ним ставим. Поэтому, не претендуя на оригинальность, но следуя логике изложения материала, следовало бы напомнить некоторые эпизоды нелегкого пути научного познания.

Переломные времена в истории, которые часто выливаются в своеобразную “социальную смуту”, порождают как отчаяние, так и поиски перспективы – “света в конце тоннеля”. На протяжении веков эту функцию пытались выполнять церковники, которые претендовали на единоверный и всеобъемлющий способ познания истины и утверждения веры в приближение “царства Божьего” гармонии и социальной справедливости. Правда, в новые времена светские философы (Декарт, Спиноза) бросили вызов теологии и попробовали отделить поиск знания от деятельности основных церковных структур. Результаты на первых порах были неоднозначны. Когда вначале XIX в. Лаплас поднес в подарок Наполеону свою книгу о Солнечной системе, тот заметил, что автор книги ни разу не вспомнил в ней о Боге. Лаплас ответил: “У меня не было потребности в этой гипотезе, сир”. Тем не менее, следует констатировать, что до конца XVIII в. философское понимание часто было таким же произвольным источником знаний, как и божественное откровение.

В XIX в. кризис познания даже вылился в “развод” науки с философией – сторонники “эмпирической науки” отказались признавать себя философами. Соответственно в университетах факультеты философии разделились на два отделения – факультеты “естественных наук” и факультеты “гуманитарные”. Первые отдавали предпочтение экспериментальным исследованиям, вторые – полагались на интуитивное проникновение в сущность вещей, на их интерпретационное понимание. В итоге подобное распределение знаний создало серьезную преграду между поисками Истины, с одной стороны, и поисками Добра и Красоты – с другой.

Впоследствии выделяются так называемые “общественные науки”, а среди них и история, где одни исследователи склонялись к позитивистскому анализу, а другие – к гуманитарным методам. В целом историки пытались уклониться от формулировки обобщений или исторических закономерностей, акцентировали внимание на самобытности “человеческого фактора”, что, в конце концов, и определило их место среди гуманитарных наук. Кроме того, европейские историки XIX в. по большей части отдавали предпочтение исследованиям истории собственных стран, так называемых “исторических наций”, жизнедеятельность которых была достаточно документированной.

Поскольку историки ограничивались исследованием прошлого, они мало что могли сказать о текущих проблемах, с которыми сталкивались их государства. Политические же лидеры нуждались во все большей информации о современности. Как следствие, в русле идеологии либерализма в общественном сознании восторжествовало разделение общества на три социальных сферы: рынок, государство и гражданское общество. Для их изучения появилась нужда в проработке методологии, которая в наибольшей мере отвечала бы каждой сфере.

В итоге рынок стали исследовать экономисты, государство – политологи, а гражданское общество – социологи. Ученые пришли к выводу, что и рынок, и государство, и гражданское общество живут согласно определенным объективным законам, которые можно вывести путем эмпирического анализа. Но здесь опять появилась проблема: как получить “объективное” знание об обществе в целом, а не какой-то отдельной из упомянутых сфер. Историки, которые выходили из постулата об уникальности социальных явлений, здесь мало чем могли помочь.

Кроме того, появились и другие проблемы: выяснилось, что мир состоял не только из “исторических народов” старой Европы и так называемых примитивных “неисторических народов”, к которым в XIX ст. относили и ряд бездержавных народов Восточной Европы, в том числе и украинцев. Кроме них существовали также так называемые “высокие цивилизации” – например, Китай, Индия, Персия, Арабский мир. Все эти большие цивилизации в прошлом, а некоторые и для современников, были бюрократическими империями: они охватывали громадные территории, а потому были вынуждены вводить в общественную жизнь общий язык, общую религию и во многом общие обычаи. Поэтому назвать жителей этих империй “примитивными” даже согласно европейским представлениям XIX в. было невозможно. Следовательно, опять возникло новое направление в науке – востоковедение. Дальнейшее изучение народов Африки дало толчок к образованию еще одной группы исследователей – антропологов-этнографов. В итоге, к 1914 г. создалась фрагментарная научная структура. Она продолжала существовать до 1945 г., а во многих своих проявлениях сохранилась вплоть до 1960-х гг. Мир в описании этих исследователей распадался на отдельные осколки, а попытки философского осмысления мира в его целостности все чаще воплощались под воздействием трагедий XX в. (мировые войны, Холокост, Голодомор, ГУЛАГ) в сюжетах об иллюзорности общественного прогресса как такового.

Образование “социалистического лагеря”, самоопределение стран третьего мира, потрясения основ капиталистических ценностей во время студенческой революции в 1968 г., – все это затрагивало вопросы, на которые не могли дать ответа ни востоковеды, ни антропологи-этнографы, ни политологи. Неразбериха в научных кругах нарушила традиционные устои общественных наук. Дошло до того, что был поставлен вопрос о научной истине как таковой. В итоге состоялся целый ряд научных дискуссий, которые привели к фундаментальным сдвигам. Во-первых, появилась проблема: является ли целесообразным отслеживать социальное развитие отдельно взятой страны, и не лучше ли взять за единицу анализа более обширную территорию, в пределах которой происходило разделение труда (например – регион Средиземноморья, или Балто-Черноморский ареал). Во-вторых, под сомнение был поставлен вопрос о вневременных “вечных истинах” – было предложено учитывать “структурное время” существования определенной системы, а также цикличность

процессов в ее пределах. В-третьих, французская школа “Анналов” призывала создать комплексную картину исторического развития, принимая во внимание все социальные сферы, то есть – быть “тотальной”. В итоге, историкам отныне следовало принимать во внимание результаты общественных наук – экономики, политологии и социологии, а представителям этих наук желательно быть более “историческими”.

Путь к мир-системному анализу

Следовательно, выход из кризиса стал видеться в создании единственной синтезированной исторической общественной науки – мир-системного анализа (иногда переводят как “миросистемного”). Это научное направление начала 1970-х годов связано с именем Эммануила Валлерстайна [8, с. 247]. Его принципы, к сожалению, пока что поддерживает в современном мире меньшинство, даже оппозиционное меньшинство. Иногда мир-системный анализ хвалят, чаще на него нападают, искривляют и переименовывают. И не всегда оппоненты новой методологии являются враждебно настроенными, а часто просто плохо ознакомленными или консервативно настроенными. Не в последнюю очередь мир-системный анализ отторгается еще и потому, что его аналитика является своеобразным отражением реального протеста против угрожающей социальной несправедливости и неравномерности развития регионов современного мира, что и является основным политическим вопросом нашего времени.

Тем не менее, в 1970-е гг. о мир-системном анализе впервые заговорили серьезно. Новая единица анализа вместо национального государства была названа “мир-системой”. Считается, что она существовала в трех ипостасях: мини-системы первобытных обществ, мир-империи времен феодализма и мир-экономика времен капитализма. То есть, речь здесь идет не о мировых (всемирных) системах, экономиках, империях и тому подобное, а о системах, которые сами по себе являются миром, хотя обычно – и даже, как правило, они не охватывают весь мир.

Именно этот пункт, по нашему мнению, и должен быть отправным при анализе происхождения Руси – как своеобразной мир-системы, которая представляла собой определенное территориально-временное пространство. Оно охватывало огромное количество политических и культурных единиц, но в то же время было единым организмом, вся деятельность которого была подчинена определенным системным правилам. Поэтому в изложении истории Руси было бы уместно взять за исходное положение венгерского (позже – английского) исследователя Карла Поланьи о трех формах экономической организации сообщества: взаимность в мини-системах первобытного общества (“ты – мне, а я – тебе”), перераспределение в феодальной миро-империи (когда товары поступают снизу вверх, а потом частично приходят вниз), и, наконец, рынок в условиях мир-экономики капитализма (когда обмен приобретает монетарную форму и происходит на общественных площадках).

Основной вывод, к которому приходит Эммануил Валлерстайн и ученики его школы, заключается в том, что “национальные государства не могут быть самостоятельной и самооценной единицей изучения, что бы нам ни приписывали – ни национальная гордость, ни министерства науки. Как в астрономии объект исследования в принципе один – Вселенная, так и в социальной исторической науке единицей исследования должна быть вся мир-система. Лишь в рамках мир-системы возникают и могут плодотворно исследоваться две основные институциональные опоры современности – государства и рынки” [8, с. 29].

Мир-системный анализ – концепция повествовательная. Ее сторонники придерживаются той точки зрения, что все формы исследовательской деятельности должны использовать сказание (нарратив). Другое дело, что одни нарративы отражают собой действительность лучше, другие – хуже. Придерживаясь принципов тотальной истории и единой дисциплинарного подхода, сторонники мир-системного анализа стремятся разрушить жесткие границы между экономическими, политологическими и социально-культурными исследовательскими методиками.

Понятно, каждый нарратив нуждается в своем главном действующем лице. У позитивистов все вертелось вокруг индивидуума, личности. Для классиков марксизма

главным героем был пролетарий, а для историков-государственников – политик. Но для мир-системного анализа все эти действующие лица, а также многочисленные социальные структуры – лишь звенья одной цепи. Они рассматриваются не как базовые элементарные частицы, а как составные части системной амальгамы (смеси), из которой они вышли и сообразно которой они действуют. Действующие лица свободны в своих поступках, но они остаются частью общего, поскольку их свободу действий сковывают биографические и социальные барьеры.

Еще одно важное обстоятельство для анализа происхождения Руси. Для сторонников мир-системного анализа время и пространство, а скорее Время-Пространство, не является какой-то внешней неизменной данностью (какая всегда была, есть и будет), в рамках которой существует социальная реальность. Время-Пространство создается и постоянно изменяется, а социум является “пульсирующим организмом”, который в процессе эволюции то сжимается, то расширяется. Он не изменяется на протяжении длительного времени, и в то же время изменяется ежеминутно. Это, конечно, парадокс, но не противоречие. Поэтому основное задание исторической социальной науки – научиться справляться с этим парадоксом.

Антинорманизм как диагноз

Каковым же является основной нарратив Руси, и кто занимает центральное место среди главных героев этого повествования? Придумывать здесь что-то новое нет необходимости: трижды на протяжении трех последних веков в России загорался с новой силой спор норманистов с антинорманистами вокруг проблемы варягов: в XVIII в. (борьба Г. Миллера против М. Ломоносова в Академии Наук); в XIX в. (публичная дискуссия М. Погодина и Н. Костомарова в Петербургском университете); а с 1965 г. полемика Л. Клейна и И. Шаскольского. Речь шла о той роли, которую сыграли варяги (норманны) в становлении Руси.

Здесь я бы сослался на авторитетное суждение академика четырех академий (американской, турецкой, финской и украинской) Омельяна Прицака, которого считаю своим наставником на пути историософских исследований и светлую память которого хотел бы почтить, представив в этой публикации хотя бы в тезисном изложении его виденье происхождения Руси (любопытного читателя отсылаем к его книге объемом более чем в тысячу страниц под названием “Походження Русі”, которая вышла в Киеве в 1997 г.) [9].

По оценке О. Прицака, “двухсотлетнее норманистско-антинорманистское противостояние оказалось бессильным в решении проблемы происхождения Руси”. Это мнение покойного академика перекликается с суждениями последнего “возмутителя спокойствия” вокруг проблемы норманнов Л. Клейна, который считает, что никакой норманнской теории или хотя бы научной концепции вообще не существует, просто есть “гипотезы об этнической идентификации варягов, в той или другой мере участия скандинавов в древней истории нашей страны”. Что же касается антинорманизма, то он не представлен ни в одной стране мира, кроме России, хотя завоевания скандинавов были по всей Европе и даже за ее пределами. В России же, по оценке Л. Клейна, “это не научное течение, а идеологическая тенденция, которая внедряется в науку из соображений, которые представлены как патриотические. Это характерный именно для нашего народа комплекс национальной неполноценности, корни которого следует искать в современной ситуации”. Не хотелось бы ступать на скользкое для украинцев поле относительно комментирования российских комплексов. Поэтому отвлечемся от “современной ситуации” в России и просто примем во внимание мнение Л. Клейна на счет того, что “не все гипотезы в случае подтверждения становятся теориями, многие из них становятся не теориями, а фактами. Спор идет о фактах” [10].

Поэтому речь пойдет о некоторых фактах в изложении Омельяна Прицака. В первую очередь о термине “Русь” и его “национальном” наполнении. Действительно, под 839 г. в “Бертинских анналах” упоминается правитель политической организации, названной термином “Рос” (Rhos – визант). Арабский автор Ибн-Хордадбег, который исследовал

торговые пути в Евразии, также сообщает, что существуют две международных компании – иудейские Раданиты, контролировавшие пути в Хазарию, а также неиудейские Рус (Rus), контролировавшие торговлю на севере Восточной Европы. О. Прицак ставит полностью резонный вопрос: как русы, которые едва вынырнули из безызвестности, могли оказаться такими ловкими международными торговцами, что установили свой контроль в громадном регионе?

Объяснение выдающегося ученого таково. С разделением Средиземного моря между христианами и мусульманами (прим. 660 г.) ни те, ни другие уже не могли свободно путешествовать или вести торговлю по морю, находясь в перманентном состоянии войны. Эту нишу заполнили бывшие римские граждане иудейской веры, которые имели возможность безопасно плавать от Марселя вплоть до Хазарии. Между тем, их неиудейские торговые конкуренты (фризы в сотрудничестве со скандинавскими вождями) попробовали найти пути к Евразии в обход – через Балтийское море. Они образовали своеобразное общество морских кочевников и в конце IX в. выступали как викинги. В это же время балтийскими вендами, которых соседи впоследствии стали называть кривичами, были колонизированы определенные территории на востоке и основаны два важных торговых поселения – Полоцк и Смоленск. Со временем эти и другие поселения превратились в города-государства, которые стали приглашать к руководству опытных торговых и военных “менеджеров” – членов балтийских харизматических кланов. Одним из объединений городов была конфедерация Старой Ладogi, Белоозера и Изборска. Каждый город представлял свою этническую группу: Старая Ладога – эстов; Белоозеро – вепсов (весь); Изборск – славянских вендов. В середине IX ст. они “пригласили на правление” – то есть признали власть – фризско-датского короля Рерика (Рюрика).

А теперь о самом главном – об этническом факторе в процессе зарождения государственности Русь, возглавляемой представителями торгового общества Rus. Позиция О. Прицака по этому вопросу таково: “Общества Балтийского региона, которые теперь развивались, конечно же, не составляли национальную культуру в современном понимании. Даны, фризы и русы были полиэтнической, многоязыковой, безтерриториальной общностью морских кочевников и жителей отчасти “восточных”, а кое-где полисных городов и торговых поселений. Русы и фризы выступали международными торговцами, что подтверждает теорию о создании рынка как экономической организации именно торговцами, а не крестьянами или ремесленниками” [9, с. 95]. Две последних страты, как представители общества “низшей” культуры, еще не знали литературы или сакральных текстов – основу культуры более “высокой”. На то время не была четко очерчена и территория владений Русов.

Этнический фактор идет рука об руку с фактором языковым. Непрерывность письменной традиции присуща оседлой империи. Язык письма набирал сакральный характер “национальной” преемственности, то есть оседлой культуры. Здесь смена династий не разрушала языкового единства. И наоборот – кочевая империя часто меняла не только правящий клан (династию), и самоназвание и официальный язык. Кочевая империя и не ставила своей задачей обеспечение непрерывности “национальной культуры”, а, в первую очередь, стремилась к неограниченной власти дружины молодых воинов, нацеленных на получение экономической прибыли. Сбрасывая один харизматичный правящий клан, кочевники отбрасывали и язык этого клана.

Международные кочующие торговцы часто кооперировались с удачливыми местными племенными вождями, помогая им внедрять прогрессивное правление. Например, торговцы помогали объединить различные местные страты населения для создания патримониального государства. В течение средневековья, пишет О. Прицак, “города и государства степей Евразии, так же как и Балтийского региона, были основаны не местным населением, а иностранными международными купцами”; вместе с тем бессмысленно пытаться определить “национальность” викингов и варягов: “Они ее не имели. Это были просто профессионалы,

готовые стать на службу к любому, кто нуждался в их умении и кто мог платить за работу” [9, с. 86, 90].

В городских торговых поселениях пользовались несколькими языками в зависимости от функций. На местном языке общались семьи или роды, а два или больше *linguae francae* служили для профессионального потребления. Следовательно, делает вывод О. Прицак, применительно к Руси “говорить о шведской национальной культуре IX–X вв. нет смысла. В балтийской общности все ее составляющие элементы – норманны, веныды (славяне), балты и финны – были равнозначными... Стало обычаем (известным через Рюриковичей) иметь два или больше имен, в соответствии с профессиональными или супружескими связями” [9, с. 96].

Русь как мир-империя

Если подходить к делу формально, то первые свидетельства о Русском каганате, по свидетельству О. Прицака, появляются в 839 г. Именно в это время в Хазарии произошла революция каваров (части хазарских племен). Дело в том, что во главе государства в Хазарии формально находился каган, сакральный правитель. Реальная же власть была в руках его заместителя (бега), стоявшего во главе войска и ведавшего сбором налогов. Случилось так, что в ходе верхушечной борьбы каган и его союзники выступили под лозунгом противодействия навязыванию иудаизма. Потерпев поражение, каган вынужден был покинуть страну и искать прибежища в поселении торгового общества русов возле Ростова. Его сыновья взяли себе в жены девушек из клана Инглингов из Упсалы – самой выдающейся династии всей балтийской зоны. Харизма кагана как наделенного божьей благодатью поднесла торговое общество русов до уровня государственного политического центра в верхнем Поволжье, выделив его среди колоний других менее значительных “варягов”. Титул кагана в те времена был большим социальным капиталом, обеспечивавшим надлежащий уровень отношений с Византией. Для торговых людей это много значило, а поэтому волжские русы скоро вытеснили иудейских купцов Раданитов как конкурента из Восточной Европы.

Можно ли эту дату – 839 г. – считать точкой отсчета основания Руси? И да, и нет. Как говорится, одна ласточка весны не делает. В политике мало провозгласить суверенитет – нужно, чтобы этот суверенитет был подкреплён должным экономическим, военным и культурным потенциалом, с одной стороны, и политическим признанием – со стороны соседних государств. В 860 г. состоялся поход русов на экономическую столицу Евразии Константинополь, благодаря которому был проторен путь “из варяг в греки”. Следовательно, Днепр заменил Волгу в качестве главной торговой артерии, а Киев, прежнее хазарское укрепление близ днепровской переправы, превратился в середине X в. в перспективного спутника Константинополя.

Обобщая этот долгий путь становления Руси, О. Прицак выделяет в нем три фазы: волжский период (прим. 839–930 гг.), днепровский (прим. 930–1036 гг.) и киевский (1036–1169 гг.). Киевская фаза отличается от двух первых принципиально: в течение двух первых русы владели преимущественно торговыми путями и племенами, но не территориями. В случае необходимости они уничтожали соперников, собирали дань и контролировали торжища вдоль двух основных международных путей: волго-донского до Булгарии и Итиля; и днепровского – из варяг через Киев и до греческого Константинополя. И только третий, киевский период имеет в нашем контексте принципиальное отличие – он знаменовал собой начало культурной консолидации Руси и попытку ее “национализации”.

В этой третьей фазе на Руси происходят действительно тектонические сдвиги. Во-первых, Новгород стал значительнее Старой Ладogi, которая по языку и культуре оставалась исключительно скандинавской вплоть до своего упадка в середине XI ст., в то время как Новгород с самого начала был двуязычным. Новгородцы как преимущественно потомки балтийских славян вендов выполнили уникальную функцию, приспособив концепцию “варварского” закона викингов к славянской политической культуре. “Руська Правда” – первый свод законов в Восточной Европе – происходит именно из Новгорода, единственного

места на Руси, где понятие закона было общепризнанным, приемлемым и понятным вплоть до драматической гибели республики “Господин Великий Новгород” в 1479 г. Во-вторых, в 1036 г. Ярослав, который окончательно взял власть в Киеве, разгромил печенегов и утвердил свой вариант Римской империи, идеологическим центром которой стал Софийский собор в Киеве, а основой – система новгородских законов. Это подтолкнуло его к введению в качестве сакрального (священного благодаря миссии Кирилла и Мефодия) и законного языка его владений именно церковнославянского, который после упадка Дунайской Болгарии потерял своего владельца на государственном уровне.

В-третьих, Ярослав начал превращать Русь в территориальную общность путем поселения княжеской странствовавшей дружины на киевской, черниговской и переяславской землях. Как результат таких действий названия “Русь” и “Руська земля”, что засвидетельствованы во второй половине XI в. и бытовали в XII в., стали употребляться теперь в новом значении, а именно исключительно относительно Южной Руси (нынешняя Украина). До этой поры “Русь” представляла собой иностранную правящую верхушку с примитивной социально-политической организацией, составленной из морских и речных кочевников, которые периодически собирали дань (полюдье) для своих князей, однако не были стабильно связаны ни с какой конкретной территорией.

Действительно, “культурная революция” Ярослава Мудрого повлекла качественно новый прыжок – от полиэтнического, многоязыкового и безтерриториального сообщества с культурой “низшего” уровня к “высшей” культуре, освященной сакральным славянским языком. Упадок независимого болгарского государства оставил церковь и славянский обряд, с его относительно цельным сводом духовных и государственно-политических текстов, без хозяина. Следовательно, именно это дало возможность “Русьской земле” завладеть этой культурой без угрозы потери собственной самобытности. Обнародование в 1115 г. сводных редакций летописей, составленных в первом духовном центре Восточной Европы – Киево-Печерском монастыре – стало своеобразным актом демонстрации “общности исторической судьбы”. Вывод О. Прицака относительно происхождения Руси однозначен: “Именно тогда, во время Киевского периода, с появлением собственного исторического самосознания и начала появляться Русь как законная историческая сущность” [9, с. 101].

Монополия на наследство?

Отмеченное выше изложение происхождения Руси представляет собой научную точку зрения, в которой господствует гегелевская традиция: когда какой-то общественный феномен, как вот система государственной власти, лишь возникает, то ее еще практически нет. Формирование системы, а тем более такой мир-системы как Киевская Русь – восточноевропейский аналог Древнему Риму или Византии – действительно длительный в истории период.

Когда же сегодня на государственном уровне ставится вопрос о праздновании той или другой конкретной даты учреждения Руси, то здесь аргументы ученых на подобие “с одной стороны, так, но, с другой стороны – вон как” не проходят. Как правило, с учетом исторического фона на государственном уровне административно берутся к исполнению определенные волевые решения, которые преследуют какую-то политическую целесообразность. Так было всегда, и, судя по всему, не скоро эта традиция прервется. Во всяком случае, в Российской Федерации такое решение на государственном уровне уже принято.

Следует полагать, что и в Украине на практическом уровне дискуссия о происхождении Руси будет длиться на перекрестке научной мысли и политической целесообразности. Но не факт, что в итоге будет обязательно принято какое-то решение на государственном уровне – обсуждение может ограничиться какой-то информационной волной в СМИ или рядом научных публикаций. Но все-таки политический фактор будет играть определяющую роль. И потому главное здесь – не допустить отхода от определенного уровня политкорректности и научной взвешенности. Например, рассмотрение вопроса в плоскости определения “старшего брата”, который, мол, имеет больше основания на родительское наследство Руси,

к добру не приведет – какой бы народ не выставляли в роли этого правопреемника. Трудно себе представить спор между итальянцами, испанцами, французами, немцами и англичанами о том, кто же из них является истинным и единственным наследником такой мир-империи, как Древний Рим. Конечно, в Муссолини на этот счет сомнений не возникало. И об этом следовало бы кое-кому помнить. Те, кто ставит рассмотрение проблемы в плоскость – “украинской” или “русской” была Русь, акцентируя внимание лишь на этнической стороне этого вопроса, выискивая аргументы в контексте “земли и крови” и тому подобное – становятся, на мой взгляд, в заведомо проигрышную позицию.

Древняя Русь была многоплеменным и многоэтническим территориально-политическим образованием, осуществленным в первую очередь торгово-военизированным политическим классом, что вообще было характерно для раннего средневековья. Например, термин “хазары” употреблялся тоже без этнической окраски как географически-политическое понятие, а затем стал обозначать всех подданных хазарского царя, входивших в хазарский племенной союз. В разные периоды существования хазарской “федерации” в нее входили азовские и волжские булгары, кавказские и донские аланы, волжские буртасы, заволжские гузы, крымские готы, кавказские горцы, хорезмийские иранцы-аорсы, мадьяры-венгры, славяне и русы. Хазарский язык, судя по всему, был родственным древнебулгарскому – предку нынешнего чувашского языка. При этом языком еврейско-хазарских купцов был славянский [11]. Киевская Русь во многом стала преемником Хазарского каганата, когда, по словам Прицака, “многоязычные купеческие предприятия и торговые сообщества, а также морские кочевники, приспособили к своим потребностям политическую структуру и харизму степных империй, чтобы превратить это на христианскую славяноязычную высокую культуру, с которой и возвысилась Русь” [9, с. 101].

Однако, принимая как данность приоритетность политических соображений над научными, не следует удивляться, что при анализе технологии “юбилейных инициатив” в Российской Федерации проблема научного обоснования юбилейной даты волновала некоторых инициаторов юбилея менее всего. Как следует из сообщений российских СМИ, 18 сентября в 2009 г., во время юбилейных торжеств 1150-летия Великого Новгорода известный кинорежиссер Никита Михалков выступил с инициативой отметить 1150-летие “**образования** государства”. Заодно он заметил, что “надо прибраться в стране, поскольку мы живем в ужасающей грязи” [12]. Инициатива была услышана и, как сообщали российские информационные агентства, Президент России Дмитрий Медведев пришел к мнению о необходимости “отметить в 2012 году 1150-летие **возникновения** российского государства” [13].

Между тем, с юбилейными датами как-то сразу не сладилось. Великий Новгород оказался тем “местом преткновения”, где, за Гоголем, с самого начала “никак не вытанцовывалось”. В первую очередь, среди ученых возник ряд вопросов вокруг самого юбилея Великого Новгорода, поскольку юбилейная дата города оказалась “тайной за семью печатями” – ее мотивация не была обозначена на официальном сайте. Аналитики предположили, что поскольку первое упоминание о приходе Рюрика датировано 862 годом, то для того, чтобы ему “было куда прийти”, инициаторы юбилея отступили немного на 3 года назад и самовольно “назначили” дату основания города Новгорода 859 годом. А между тем археологические находки XX ст. позволили датировать время основания Новгорода не раньше конца IX ст., то есть – несколькими десятилетиями позже после прихода Рюрика. Например, тот же Анатолий Кирпичников утверждает, что именно Старая Ладога (в настоящее время сельский поселок) стала “первой столицей древнего государства Русь, затем столица была перенесена в поселение вблизи нынешнего Новгорода, известного по летописям под скандинавским названием Хольмгард, а сейчас как Рюриково городище. Новгорода в тот период еще не существовало” [14].

Впрочем, к замечаниям нынешних ученых немногие прислушивались. Как следует из СМИ, губернатор Новгородской области Сергей Митин открыл слушание докладом “Новгородская земля – историческая колыбель российской государственности”, апеллируя к

историкам прошлого (Татищева, Карамзина, Соловьева, Ключевского и Погодина), которые “считали 862 год датой зарождения русской государственности”. А к тому же, заметил губернатор, в XIX столетии эта дата заслужила большое уважение со стороны российской общественности и власти: “В частности, указом императора Николая I (наверное, Александра II? – В.Т.) 862-му году был придан официальный статус “начального события русской государственности”. Указ был принят к исполнению Министерством народного просвещения, и несколько поколений россиян с детства усвоили летописную версию образования своего государства” [15]. То есть, губернатор сообщил собравшимся, что был исторический прецедент, а потому никто традиции менять не будет. Что могли сказать нынешние историки против такой аргументации?

В итоге – “процесс пошел”. В начале 2011 г. лидер ЛДПР Владимир Жириновский выступил с инициативой сделать Великий Новгород центром празднования 1150-летия России. В российских СМИ появилась информация, что основными центрами празднования в 2012 г. будут Москва, Киев и Великий Новгород. Кроме этих трех городов, где должны состояться главные мероприятия, должны участвовать еще и Изборск (Псковская область), Белоозеро (Вологодская область) и Ростов Великий (Ярославская область). На празднование 1150-летия Великого Новгорода правительством России было выделено финансирование в объеме 5 млрд рублей. Сколько будет выделено на торжества в 2012 г. – пока что нам такая информация не встречалась [16]. Да и негоже считать чужие деньги.

Привлечение Киева

Тем временем, в полный рост стала проблема привлечения к праздничным торжествам Украины. Понятная вещь, инициатива должна была бы исходить якобы от общественности. Следовательно, в Украине были отобилизованы контрагенты, которые, судя по всему, специализируются на пропаганде идей “Русского мира”: Европейский институт политической культуры (Киев), Информационное агентство “ИнфоРос”, Информационное агентство “РБК – Украина”, Институт Русского зарубежья (Москва) и портал Forum-ua.com. Как сообщалось в СМИ, 12 ноября 2010 года они организовали так называемые общественные слушания, на которые были приглашены видные представители украинской власти и оппозиции, ученые, эксперты, представители политических партий и общественных организаций, зарубежные дипломаты, эксперты и журналисты. Кто из приглашенных присутствовал – покрыто тайной, потому что в Интернете были представлены лишь выступления двух-трех участников с глубокими размышлениями на тему: “Вот я родился в Украине, или Беларуси, но работаю в настоящее время в Москве, а потому мне трудно идентифицировать себя – кем же в действительности я являюсь”.

Впрочем, идеологию вышеназванного собрания озвучил директор Института Русского зарубежья Сергей Пантелеев. В кратком изложении ее можно возвести к ряду тезисов: выходцы из Украины всегда традиционно были “империостроительным” элементом и в Российской империи, и в Советском Союзе; ведущие русские геополитические концепции, в частности “евразийство”, часто создавались этническими украинцами (П. Савицкий, П. Сувчинский, Г. Вернадский и другие); в настоящее время Украина могла бы выступить в качестве “связующего элемента” в налаживании российско-белорусских отношений. Стало быть, сформировался и социальный запрос на Украину. Подчеркивалась историческая, духовная и культурная роль Киева как традиционного центра “Русского мира”. Ссылаясь на концепцию Патриарха Московского и всея Руси Кирилла, Сергей Пантелеев высказал убеждение в том, что в российском обществе есть спрос на интеграционные инициативы со стороны Киева, которые соответствовали бы его статусу “матери городов русских” и “колыбели русского православия”. В итоге С. Пантелеев выступил с инициативой созыва так называемого Гражданского форума Украины, России и Беларуси “как инструмента общественной дипломатии, способствующего гармонизации отношений между нашими государствами” [17].

Акцентируя на том, что в настоящее время в Украине постепенно рассеиваются евроиллюзии, участники этих общественных слушаний настоятельнее призывали

“руководство Украины, ее внешнеполитическое ведомство оперативно и прагматично создать долгосрочный, выгодный и патриотичный, исходящий из глубинных интересов украинского общества, стратегический, геополитический восточный проект. И в первую очередь – на развитие отношений с Российской Федерацией и Беларусью” [18].

Второе дыхание это собрание получило 21 апреля в 2011 г. в Москве в Центральном доме журналиста, где состоялся международный круглый стол, “посвященный проблемам подготовки празднования в 2012 году 1150-летия образования Древнерусского государства”. Своеобразным был и контингент этого собрания – “общественные деятели, ученые, представители официальных структур трех стран, специализирующиеся на работе с соотечественниками”. Характер и устремление выступлений опять определил тот же С. Пантелеев, который, собственно, повторил все тезисы, озвученные перед тем в Киеве.

Вместе с тем, учитывая момент 1150-летия, он несколько изменил общественно-политический акцент своего выступления в сторону его якобы научной составляющей: “Здесь есть аспект исторический и общественный. Причем первый – определяющий”. Содержание этого “научного аспекта”, по словам научного эксперта собрания из Института славяноведения Олега Неменского, заключается в том, что “исторически мы являемся участниками единого государственного проекта и единой страны. Мы все вместе – это и есть Русь. Таково наше общее легендарное начало, записанное в Киеве, и не потерявшее своей актуальности и по этот день. Эта дата – росток нашего самосознания” [19].

Резолюция круглого стола тоже не отличалась оригинальностью: участники “призывали президентов Украины и Беларуси поддержать идею проведения торжественных мероприятий во всех странах-наследницах Древнерусского государства”. Инициаторы данной идеи обратились также к главам государств России, Украины и Беларуси с предложением провести неформальный саммит, приуроченный к знаменательному юбилею. Отмечалось, что планируется разработка международной общественной программы праздничных торжеств, а также формирование соответствующего координационного совета. Изюминка круглого стола заключалась в заявлении, что “данное мероприятие – первая ступень по реализации еще одной масштабной идеи: создания Гражданского форума России, Украины и Беларуси”. Вопрос в том, кто и из каких источников будет финансировать все эти форумы и программы, скромно замалчивался [20].

Идеологи “Русского мира” и не скрывают своей стратегической нацеленности различных юбилейных торжеств: “Древняя Русь вполне может стать новым интеграционным центром, объединившим не только славянские земли и народы, но и соседей, как это уже было в период Российской империи и СССР” [21]. В плане тактическом они рекомендуют “раскручивать” по отношению к Украине и Беларуси идею об общем культурном пространстве, которое, дескать, уже существует де-факто, а впоследствии может стать и общим информационным пространством. Главное – добиться взаимодействия с профильными парламентскими комитетами восточнославянских стран и проведения неформального саммита трех глав государств.

И надо сказать – есть определенные подвижки. Участие в юбилее 1150-летия зарождения русской государственности мыслится в определенных кругах Украины в виде 1150-летия основания Киевской Митрополии и первого крещения Руси во времена князя Аскольда. На этот счет в Верховной Раде Украины уже зарегистрирован соответствующий проект постановления (№ 9597) о праздновании в 2012 году этого юбилея на государственном уровне. О праздновании заявили православные иерархи, как Московского Патриархата, так и Киевского. Мало кого волнует, что достоверных свидетельств такого крещения нет, а современная историческая наука относит дату основания Киевской Митрополии ко времени введения христианства в Киевской Руси Владимиром Святославовичем лишь к 988 году. В обосновании церковных деятелей довольно обтекаемо говорится, что где-то “в 860-х годах, то есть около 1150 лет назад, произошло крещение князя Аскольда и части русов, а также создание для Руси отдельной митрополии”. И вот это расплывчатое “около”, или “862 год – наиболее вероятная дата” служат в роли отправной

точкой юбилея митрополии конкретно в 2012 году [22]. То есть – как раз ко времени празднования 1150-летия зарождения российской государственности. Я не берусь определять мотивацию действий тех или иных церковных иерархов – Бог им судья. Тем не менее, в этом эпизоде политизация православных церквей налицо.

Точки над “і”

Все эти, с позволения сказать, общественные инициативы, создавали лишь отдаленный фон для события действительно значимого. 22 июня в 2011 г. в старинном городе Владимире Президент Российской Федерации Дмитрий Медведев провел совместное заседание президиумов Совета по культуре и искусству и Совета по науке, технологиям и образованию. Оно было посвящено подготовке к празднованию 1150-летия **зарождения** российской государственности в соответствии с Указом № 267. Следует отметить – этой новой редакцией было удостоверено, что на протяжении 2009–2011 гг. произошла эволюция в оценке русской властью юбилейной даты: речь шла уже не об “**образовании**”, и не о “**возникновении**”, а именно о “**зарождении**” российской государственности. И в этом можно видеть определенный сдвиг в общественном сознании России, потому что термин “зарождение” можно трактовать достаточно широко и найти в нем рациональное зерно.

Впрочем, о науке здесь можно говорить достаточно условно. Сам Д. Медведев резонно отметил, что “наука имеет право придерживаться абсолютно разных, диаметрально противоположных точек зрения на самые разные события”. Другое дело, отметил Президент, преподавание истории в школе и университетах, где возникает проблема поиска так называемых консенсусных точек зрения “для того, чтобы наши молодые граждане получили некоторые общие представления о том, как происходило формирование нашей страны” [23]. Действительно, эти суждения являются справедливыми и общепринятыми во всем цивилизованном мире, поскольку воспитание будущего гражданина является задачей не только науки и образования, но и политического истеблишмента того или другого государства, что и видно из выступления Д. Медведева. В конце концов, наука и образование финансируются государством, а, следовательно, отмечает Президент России, “у нас сегодня есть уникальная ситуация, когда мы способны и этот юбилей отпраздновать должным образом, и в то же время дать толчок к развитию исторической науки, археологии и целого комплекса других наук, которые связаны с историей нашего государства. *Но, в конечном счете, это делается для того, чтобы мы получили дополнительные возможности для развития нашего государства*” [23] (курсив наш. – В. Т.).

Следовательно, без всякого предубеждения или низкопоклонства следует признать, что это было выступление государственного деятеля, отстаивающего интересы своего государства в контексте вызовов времени, на которые Россия должна найти ответ с учетом реального соотношения социальных и политических сил внутри страны, а также глобальных тенденций в мире. А потому, как мне кажется, украинцы могут с пониманием отнестись к позиции Президента России. Например, когда он подписывал этот Указ, то долго думал: “надо его подписывать, не надо его подписывать, – и все-таки соображения в пользу празднования этого символического юбилея российской государственности перевесили, потому что это имеет значение *не только и не столько научное, может быть сегодня, сколько абсолютно практическое. А смысл очевиден: консолидация нашей страны, нашего народа в целях дальнейшего развития нашего большого и очень сложного государства*” (курсив наш. – В. Т.) [23].

Другое дело – интересы Украины, которые Дмитрий Медведев абсолютно не обязан отстаивать, о чем он достаточно дипломатично изложил в своем выступлении: “Теперь по поводу наших друзей на Украине, в Белоруссии... Конечно, мы заинтересованы в том, чтобы они с нами все это отпраздновали. Но мы люди вполне разумные и гибкие. Указ, который я подписал, подчеркиваю, это российский указ, а не украинский. Я – Президент Российской Федерации, а не Украины. Он называется “Празднование 1150-летия зарождения российской государственности”, потому что он распространяется на территорию Российской Федерации. Конечно, мы можем рассматривать это событие как центральное звено возникновения

русской государственности, потому что мы понимаем, что это были за события. И в этом смысле такая интерпретация абсолютно не противоречит смыслу этого документа. Пожалуйста, если наши украинские друзья в этом плане готовы с нами соучаствовать в этих процессах, я буду очень рад. Естественно, и на своем уровне я обязательно подниму этот вопрос во взаимоотношениях с Украиной и Белоруссией” [23].

Здесь, как по мне, имеет место определенная сложность для украинца в адекватном восприятии позиции русской стороны. Она заключается в том, что в современных русских текстах отсутствует древнее написание “русьская”, как это характерно для XI в., или же написание “руская”, как это было принято в XV в., но зато употребляется “русская”, когда не совсем ясно, о чем идет речь – о “русских” как “великороссах”, или же о “россиянах” как гражданах России, или, в конце концов, о населении древней Руси. Поэтому и трудно догадаться, о чем говорил директор Института всемирной истории РАН Александр Чубарьян, когда он интерпретировал мнение Д. Медведева таким образом: необходимо рассматривать события времен Рюрика как цивилизационное поле, на котором “сформировалось русское государство”, и “на котором впоследствии зарождались основы для государственности и Украины, и Белоруссии” [23]. Выходит так, что сначала сформировалось “Русское государство”, а уже потом впоследствии закладывались основы государственности Украины и Беларуси.

Здесь приходится лишь руками развести – насколько дипломатично сформулирована позиция Президента Российской Федерации, настолько же банально в трактовке директора Института всемирной истории опять всплыл тот же печально известный феномен “старшего брата”. Если бы в выступлении А. Чубарьяна это положение прозвучало так: “А уже потом впоследствии закладывались основы государственности России, Украины и Беларуси”, то можно было бы зафиксировать факт сдвига в общественном сознании россиян – наконец то они избавились от комплекса “старшего брата”. Но этого “если бы”, увы, не случилось.

Торжество презентизма

Возникает законный вопрос – откуда этот безумный спрос на разнообразные юбилеи и торжества, который часто ставит историков в такое незавидное положение? На этот вопрос пытается дать ответ французский исследователь Франсуа Артог [24]. Он обращает внимание на то, что на фоне глобализации, формирования “мировой экономики” и, одновременно, растущих угроз потерять “мировое культурное достояние”, состоялся настоящий всплеск общего увлечения всем, что связано с памятью о прошлом. Эти общественные потрясения и кризисы последнего времени заострили желание возобновить нарушенную “связь времен”.

Однако мемориальный бум конца XX – начала XXI в. вовсе не свидетельствует, что общество стало пристальнее всматриваться в свое историческое прошлое. Напротив, по мнению Артога, увлечение исторической памятью стало лишь проявлением настоящего диктата современности. В действительности происходит окончательное вытеснения из повестки дня двух типов исторического мышления: 1) того, что проверяет современное прошлым, и 2) того, что проверяет современное будущим. Из этой отправной точки именно день сегодняшней в борьбе за умы людей пытается самоутвердиться, более того – поставить себе на службу и прошлое, и будущее. Этот современный презентизм исходит из того, что современное должно самостоятельно идентифицировать себя независимо ни от своего прошлого, ни от ожидаемого будущего, как это было доньше. Более того, современное призвано к тому же целеустремленно детерминировать как прошлое (что мы должны вспоминать и хранить, а что забыть), так и будущее (что именно мы строим и какую судьбу прокладываем человечеству). В итоге – современное берет на себя ответственность и за прошлое, и за будущее.

Но здесь прячется и своеобразная ловушка: если, по утверждению немецкого исследователя Рейнхарта Козелека, динамика исторического времени создается напряжением, которое возникает между пластом приобретенного опыта и горизонтом ожиданий [25], то презентизм наоборот – самостоятельно формирует для себя комфортное прошлое и определяет себе такое же комфортное будущее, в итоге теряет реальное

ощущение вызова времени и, как следствие, формулирует такой же неадекватный ответ на неадекватное понимание вызова времени. С таким ощущением времени общество может некоторое время уютно существовать, когда для этого накоплены необходимые ресурсы, но такое общество теряет жизненную энергию – тот же потенциал напряженности между прошлым опытом и горизонтом устремлений. Рано или поздно в таком обществе может воцариться психология мироеда: “После нас – хоть потоп”.

Но, как говорится, случилось то, что случилось, и это касается не только нас с нашими юбилейными заботами. Следует констатировать: в последней трети XX века в европейском историческом сознании воцарился презентизм – общество делает предметом культа современность. Конечно, все новое есть хорошо забытым старым. Так и идеи презентизма имеют свои истоки в прошлом – к предшественникам презентизма можно отнести античных эпикурейцев и стоиков. Можно при случае вспомнить и знаменитую фразу Гете из “Фауста” – “Остановись, мгновенье!”. Да и у философии экзистенциализма есть немало элементов презентизма. Но у презентизма конца XX – начала XXI веков есть свой оригинальный профиль. В его основании лежит разочарование во всех иллюзиях и идеалах: там, где не остается веры ни в революционную идею, ни в социалистическое общество, ни в национальное государство, ни в лучшее будущее – наибольшую ценность приобретают лишь богатство, комфорт и соблазнительная мгновенность ощущений. Франсуа Артог перечисляет самые разнообразные виды выявления этого “бытового” презентизма: от мировосприятия безработного (а вместе с тем и беззаботного) клошара к созерцательной психологии состоятельного туриста; от косметических препаратов против ожирения и старения – к самым современным информационным технологиям.

Следует особенно отметить то, что современное в процессе своего “самообожествления” ведет себя крайне агрессивно: ему недостаточно уже быть просто современным, оно стремится заручиться местом в истории, увековечить себя в ней. Политические деятели сознательно выстраивают свою биографию в виде отыскивания последовательных шагов на пути своих “исторических” выступлений и “выдающихся” деяний, а также в выявлении повышенного интереса к собственной родословной (идут активные архивные поиски генеалогии).

Массово нанимаются социологи и политтехнологи, которые выстраивают имидж своего патрона ссылками на всевозможные социологические опросы за определенный период. Разнообразные “юбилейные торжества” – то ли коммерческой фирмы, то ли учебного заведения, или учреждения – становятся ключевым моментом создания имиджа и бренда институции. Что уже говорить о разнообразных государственных торжествах с их фейерверками и шумными парадами, с помощью которых представители правящего класса, которые исповедуют презентизм, пытаются освятить свою собственную современную идентичность.

В звездный час презентизма “память” приобретает все больший удельный вес, оттесняя историю-науку на второй план. Изучение коллективной памяти того или другого региона или какой-то социальной страты презентизм пытается поднять до уровня аналога “истории ментальностей”. Память, которая поставлена на службу презентизму, становится способом осознать и распространить среди широкой общественности свое местечковое понимание духа современности. Разнообразные исторические места и региональные герои конструируются и постоянно реконструируются в соответствии с текущей конъюнктурой, которая вызывает самые разнообразные, порой травматические, реакции со стороны других сегментов общества. В угоду правящему классу переписываются национальные истории, формируются разнообразные национальные символы, массово продуцируются “национальные герои”, которые должны увековечить современный фрагмент из жизни страны и предоставить ему статус события воистину исторического, с надлежащим величием и почестями.

При таких условиях историк теряет ряд функций, которые ему были присущи в прошлом. Он перестает быть своеобразным “обнаженным нервом”, который пытается

нащупать и угадать в прошлом пока что невыразительные черты будущего, перестает быть и посредником между прошлым и будущим. Место историка занимает политтехнолог, который удостоивается права посредничества между современниками, отводя им (из их же разрешения) то или другое место в нынешней общественной иерархии. Этот политтехнолог выбирает одновременно в прошлом лишь то, что отвечает исторической памяти государственных мужей дня сегодняшнего, одновременно пренебрегая тем, что для понимания его вельможных современников потеряло вес и не является актуальным, с их точки зрения, для общественного интереса. В итоге адепты национальной памяти и их соратники рассказывают о том, что государственные мужья хотят помнить, и ни в коем случае о том, о чем они пытаются забыть.

Вот такая по существу заземленная и укороченная, даже травмированная, историческая память в силу отмеченных обстоятельств превращается в сжатые сроки в своеобразную метаисторию, поскольку в поединке между памятью и историей преимущество стало отдаваться все-таки памяти. К тому же общественному мнению стала навязываться мысль, что именно вот такое “отфильтрованное” понимание истории и является в действительности реализацией идеи “ответственности перед памятью поколений”.

Что празднуем?

Подводя итоги, следует акцентировать на том, что успех празднования любого юбилея, о дате которого договариваются (и это вошло в норму!), зависит от его содержательного наполнения. Всегда на первом месте должен стоять вопрос: какую сверхзадачу мы ставим, и какого конечного результата ожидаем? С моей точки зрения, эта сверхзадача в Украине была четко сформулирована Ларисой Ившиной в предисловии к книге “Сила мягкого знака”: “подняться до уровня собственной истории”! Но, как мне кажется, в этой истории следует вычленивать доминирующее звено, которое сегодня является первостепенным, – “Русь-Украина как мир-система”, в первую очередь как система власти и надлежущей моральной и соционормативной культуры – а уже через эту призму и анализировать украинскую историю.

Вся история Украины является своеобразной иллюстрацией сложности осуществления основного социокультурного закона – определения меры в процессе объединения цивилизационной специфики культуры и социальной практики. Основное противоречие, которое было заложено в генофонде формировавшегося украинского народа после распада Руси, состояло в том, что унаследованная преимущественно восточная, греко-византийская религиозная и культурная традиции в силу исторических обстоятельств должна была найти адекватный ответ на вызов со стороны общественно-политической системы Запада.

Уже 1000 лет тому назад крещение Киевской Руси имело свои особенности. Кирилл и Мефодий еще в час пребывания в Великой Моравии стремились отстоять право славянской общности на самостоятельность, отыскать свой путь между римским и византийским влиянием [26, с. 11–12]. Уже тогда намечавшийся раскол церквей они пытались разрешить обращением к истинам раннего христианства. Евангелизм Киевского христианства в большой мере был сориентирован на традицию апостола Павла, утверждающую единство и равенство во Христе всех людей. Эта версия христианства закладывала предпосылки идеи “свободной личности”, интерес к внутреннему миру человека, его души, поиску Бога, страдания и сочувствия. Новый Завет был источником первооснов свободной личности в ментальности народа [27, с. 9–23].

В итоге, магистральное направление соционормативной культуры украинского народа формировалось в традиции раннего восточного христианства, апеллируя к равенству и нестяжательству. А взаимодействие двух противоположных традиций – восточного культурного наследия, с одной стороны, и инновационных рационалистических влияний западных социальных отношений – подталкивали украинцев к синтезу Востока и Запада, делали Украину инициатором объединительных традиций. Но, увы – результаты оказались драматичными. Украина, размещенная между мирами греческо-византийской и западной культур и законный член их обоих, пыталась в течение своей истории объединить эти две традиции в одну живую синтетическую модель. Она приближалась к этому синтезу в

великие эпохи своей истории, однако вопреки богатым возможностям и частичным успехам, попытки окончательного синтеза свелись к неудаче. Украина не сумела полностью выполнить эту миссию и пала под гнетом чрезвычайного внешнего давления и внутренних противоречий.

XX в. снова поставил Украину перед задачей самоопределения. Ее разрешение Михаил Грушевский видел на пути синтеза исторического опыта, приобретенного украинским народом и в княжеский период (до Люблинской унии 1569 г.), и времен Гетманщины. Однако освободительное движение 1917–1921 гг. засвидетельствовало недостаточный государственный потенциал крестьянства, которое составляло в те годы до 90 % украинского населения в целом. Разрешение проблемы синтеза, а значит и появления новейшей Украины, снова откладывалось ко времени возникновения новых геополитических условий и наращивания новых движущих сил.

Теоретик украинского государственного строительства Вячеслав Липинский поставил задачу на будущее в принципиально новое русло: вместо восприятия украинцев как этноса, он призывал формировать украинство как гражданское сообщество, способное синтезировать опыт Востока и Запада. На этом пути, писал Липинский, “основным отличием Украины от Москвы является не язык, не племя, не вера..., а другое, образованное веками политическое устройство, другой... метод организации правящей страты, другие взаимоотношения верхов и низов, государства и гражданства – тех, кто управляет, относительно к тем, кем правят” [28].

Вот эти отличительные признаки русских и украинцев застрельщики “триединого русского народа” стараются в упор не видеть, размахивая в то же время жупелом “мазепинщины” – как якобы проявления сепаратизма, радикального национализма, а то и расизма. И это очень досадно для нашей современности, которая создает спрос на подобных идеологов, вносящих раздор между нашими странами. Как отмечает ведущий теоретик по расовому вопросу Клод Леви-Стросс, благодаря навешиванию ярлыков расизма “в умах людей произошла путаница понятий расизма и антирасизма”; и дальше объясняет: “Любая культура развивается благодаря обмену с другими культурами. Но необходимо, чтобы каждая культура оказывала определенное сопротивление, в ином случае она очень быстро утратит то, что присуще только ей”; по мнению ученого, “эта ситуация существовала фактически во все времена. Это норма человеческого поведения. И называя это расизмом, мы рискуем разжечь вражду, потому что большинство неискушенных людей скажут: ну, если это расизм, значит, я – расист” [29]. И если, не приведи Господи, во время юбилейных торжеств застрельщики определенных политических сил пойдут на взаимные обвинения в расизме или радикальном национализме, то это будет что-то на грани преступления против человечности.

Точки соприкосновения

Таким образом, это самое “определенное сопротивление” в сфере культуры по Леви-Строссу и представляет собой тот самый барьер, который украинцам (одним – трудно, другим – невозможно) перешагнуть в отношении к совместным юбилейным празднованиям 1150-летия зарождения российской государственности. И суть дела скорее не в украинской стороне, а в позиции стороны российской – поскольку сила действия всегда порождает силу противодействия. Дабы уйти от необходимости анализировать российские предрассудки (занятие довольно деликатное и неблагодарное), предоставлю слово известному российскому публицисту, поэту и националисту Алексею Широпаеву. Кстати, отношусь к понятию национализма без какого-либо предубеждения, как к одному из течений общественной мысли.

Касательно российско-украинских отношений он пишет: “Все-таки в отношении русских к украинцам, к Украине таится что-то ключевое судьбоносное – для нас русских. Для украинцев Россия тоже значима, но только как точка отталкивания, помогающая осознанию своей, украинской, инаковости. Для русских же Украина, напротив, точка постоянного притяжения, ревнивого внимания, объект поглощения как чего-то “исконно своего” и переделки по собственному образу и подобию. Ничто так не раздражает русских,

как очевидные различия с украинцами в языке, менталитете, культуре, историческом опыте. Если русские и признают эти различия, то лишь на уровне различий, скажем, между Владимирщиной и Рязанщиной, но никак ни на уровне отношений двух разных народов... Надо сказать, что на словах русские всегда готовы признать, что украинцы – народ, но внимание! – “братский народ”. За этой лукавой формулой кроется твердое убеждение, что мы – русские и украинцы – ОДИН народ, призванный жить в одном государстве со столицей в Москве”; украинцы не могут воспринять такой тип мышления, когда, по Широпаеву, говоря о “братском украинском народе”, большинство русских воспринимают украинский язык и само украинство как досадное историческое недоразумение, исторический вывих, возникший благодаря зловредному влиянию Литвы и Польши: “И при этом русские не задаются вопросом: а может вывихом-то являются они сами?” [30].

Однако радуется то обстоятельство, что новое отношение к Украине формируется ныне во все более широких слоях населения – и, в первую очередь, в среде демократически настроенной российской интеллигенции. Например, такие авторитетные российские историки как Ю. Пивоваров и А. Фурсов призывают: “Надо заглянуть поглубже в Историю – в киевские времена, помня при этом, однако, что “киевская модель” не просто отличалась от “московской модели”, но во многих отношениях была ее антиподом, и что не Москва, а Литва (Великое Княжество Литовское, Руськое и Жемайтійское. – В. Т.) – реальный “модельный” наследник Киевской Руси” [31, с. 16].

Не отказываясь от “киевского наследства” (и они правы, потому что Русь была своеобразной цивилизационной Вселенной во всей Восточной Европе, которая, кроме киевского “ядра” имела еще и громадную “Внешнюю Русь”), указанные авторы определяют для себя, что все, “что мы называем Русской Системой, стало возникать в ордынскую эпоху (этот термин представляется нам более адекватным, чем “удельная эпоха”), при “белокостных” (“цаган ясун”) ордынских царях... Историческим “мигом-вечностью” рождения Русской Системы стала Великая Самодержавная Революция (1517/1565–1649), в ходе которой в форме самодержавия окончательно сформировался-выковался тот субъект – Русская Власть, который мог создавать, конструировать, высекать, полагать, специализировать (от “space” – пространство) некую систему” [31].

Если инициатива Острожской академии войдет в практическую фазу, и мы в Украине будем отмечать какую-то юбилейную дату, связанную с историей Руси-Украины, то, очевидно, следует согласиться с трактовкой Ю. Пивоваровым и А. Фурсовым относительно тех характерных черт “Руськой Системы” киевского периода, которые мы уважаем и пытаемся отвечать им в настоящем. В первую очередь речь, очевидно, идет о том, что тогдашняя Русь была обществом европейским и полисубъектным. Европейский тип общественного развития отличается от других тем, что основан не только на фиксации субъектности общества, но и самого субъекта в обществе. Принятие христианства стало не только громадной духовной, но и социальной революцией. Оно создало социальную модель индивидуального субъекта, где, в сущности, был соединен индивид физический и индивид социальный.

Христианское общество является полисубъектным как социальный тип: историческими субъектами в нем становятся (и признаются) отдельные индивиды, группы, корпорации, институции и государство. Так или иначе, в контексте властных отношений разные княжества Руси представляли собой “социальные четырехугольники” с углами: “князь”, “боярство”, “вече”, “церковь”. Понятно, что в разных землях Руси доминировали разные “углы”. Но даже там, где господствующим “углом” был княжеский, даже там, где у князя исторически была наилучшая позиция относительно других “углов”, где не “общество” призывало князя, а княжеская власть в силу целого ряда причин выстраивала общество (Северо-Восточная Русь), эта власть не имела в своем распоряжении такого объема насилия, чтобы стать единой и качественно изменить соотношение сил, “углов” в четырехугольнике, не говоря уже о том, чтобы сломать его, а тем более лишить “углы” субъектности.

Аргументация Ю. Пивоварова и А. Фурсова такова: “Когда Андрей Юрьевич Боголюбский, решив действовать по принципу “власть первична”, “власть всё”, попытался подмять под себя бояр и церковь, стать первым в русских историях (а ретроспективно и в Русской Истории) единодержцем и превратить “четырёхугольник” власти в сингулярную точку Власти, из которой возникает все остальное, его отправили на тот свет” [31, с. 19]. В то время личные устремления князя еще не стали доминирующими – не было у власти сил для осуществления тотального насилия, тем более, что ей противостоял вооруженный народ. Русич-простолюдин домонгольских времен часто был не только вооруженным, но и знал, что за ним стоит вече.

То, что случилось с демократическими традициями Руси впоследствии, это уже другая тема для разговора. История того или иного общества является открытой системой, а ее развитие не является фатально предопределенным – всегда есть альтернативы, не говоря уже об игре случая. Исторический процесс можно было бы признать мистическим, если бы из него исключить случайность, писал Карл Маркс. И он был прав. Сегодня мы тоже находимся в состоянии выбора – или демократической традиции системы власти, или самодержавной – и этот выбор зависит от каждого из нас. Именно эту мысль в первую очередь должны были донести до общественного сознания организаторы торжества, если бы дело дошло до какого-то провозглашенного юбилея Руси-Украины.

Хотя, как мне кажется, сегодня еще нет необходимого общественного консенсуса на предмет какой-то годовщины украинской государственности. Да и само государство ныне не вызывает пока что в общественном мнении необходимого для юбилея пиетета. Что, несомненно, может сплотить Украину – это предстоящий юбилей 200-летия Тараса Шевченко с неизбежной тоской Великого Кобзаря по социальной справедливости и равенстве всех народов.

Список использованных источников

1. Указ Президента Российской Федерации от 3 марта 2011 г. № 267 [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/printable/2011/03/05/gos1150-dok.html>, свободный.
2. Медведев велел праздновать 1150-летие российского государства [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://fed.sibnovosti.ru/articles/139057-medvedev-velel-prazdnovat...>, свободный.
3. BBC Russian – Россия – 1150-летие российского государства... [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2011/03/110307_russia_gyurik..., свободный.
4. [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/604489/>, свободный.
5. Лосев И. Росія готується до “1150-річчя російської держави”. Хто в Україні відповість на цей виклик? / І. Лосев // “День”. – 2011. – №№ 132–133. – 29 липня.
6. “Ця книжка – стратегічного значення” // “День”, 2011. – № 170–171. – 23–24 вересня. – С. 6.
7. Сила м’якого знака, або Повернення Руської правди / ред.: Л. Івшина. – Вид-во ПрАТ “Українська пресгрупа”. – К. – 2011. – 800 с. 8. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / И. Валлерстайн. – М., Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – 247 с.
9. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських sag) / О. Прицак. – К., “Обереги”, 1997. – 1073 с.
10. Клейн Л. Антинорманизм как диагноз [Эл. ресурс] / Л. Клейн. – Режим доступа: http://polit.ru/article/2010/12/03/klejn_antinormanism/print/, свободный.
11. Хазария. Электронная еврейская энциклопедия [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/14401>, свободный.
12. Медведев призвал отметить 1150-летие России [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/412647/>, свободный.
13. Медведев предложил отметить 1150-летие возникновения российского государства [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsinfo.ru/news/2009-09-18/medvedev/722293/?mod...>, свободный.
14. В стране новый суперпроект – “1150-летие России” [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dp.ru/f/2010/07/27/V-strane-novij-superproekt/>, свободный.
15. Форум умных людей. Новгородский губернатор: 1150-летие... [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.nov.ru/lofiversion/index.php?t284667.html>, свободный.
16. См.: [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/412647/>; <http://www.newsinfo.ru/news/2009-09-18/medvedev/722293/?mod...>; <http://forum.nov.ru/lofi-versi-on/index.php? t284667.html>; <http://forum.nov.ru/lofiversion/index.php?t278240.html>, свободный.
17. Сергей Пантелеев: России, Украине и Белоруси нужен Гражданский форум [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russkie.org/index.php?module=printnews&id=19893>, свободный.
18. Конец евроиллюзий: нужен ли Гражданский Форум Украины... [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://frazua.ua/analytics/13.11.10/103445.html>, свободный.
19. Совет по подготовке празднования 1150-летия образования [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://russkg.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1..., свободный.
20. Единая Одесса [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edinaya-odessa.org/publ/print: page,1,28858-obshhestve...>, свободный.
21. Шестаков В. 1150 лет Древней Руси, или Очередная попытка исторически объединить Россию, Украину и Беларусь [Эл. ресурс] / В. Шестаков. – Режим доступа: <http://www.fraza.ua/print/28.04.115162/.html>, свободный.
22. В УПЦ КП отметят 1150-летие учреждения Киевской Митрополии и Крещения Руси во времена Аскольда [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://tisu.org.ua/article-print.php?id=45936&name=uo&_kr&_lang=ru&..., свободный; К вопросу о начале русской иерархии. К 1150-летию основания Киевской Митрополии [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.sn.ua/main/history/print:page,1,14789-k-voprosu...>, свободный.
23. Президент России. Официальный сайт [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://state.kremlin.ru/news/12075/print>, свободный.
24. Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности [Эл. ресурс] / Ф. Артог. – Режим доступа: <http://magazines.ru/nz/2008/3/ar3.html>, свободный.
25. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К.:

“Дух і літера”, 2006. – 436 с. 26. *Українська церква між Сходом і Заходом* / наук. ред.: П. Яроцький. – К., 1966. 27. *Історія релігії в Україні у двох томах. Т. 2. – Українське православ'я.* – К., 1977. 28. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. XXV. 29. *Раса* и политика. Беседа Клода Леви-Стросса с Дидье Эрибоном [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politizdat.ru/interview/70/>, свободный. 30. *Широпаев А.* Украинский и российский пути в истории: толчок к размышлениям [Эл. ресурс] / А. Широпаев. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=298307&mainlang=rus>, свободный. 31. *Пивоваров Ю. С., Фурсов А. М.* Русская Система: генезис, структура и функционирование (тезисы и рабочие гипотезы) / Ю. С. Пивоваров, А. М. Фурсов // Русский исторический журнал. – 1998. – № 3. – С. 16.

Васи́лий Ткаченко

**О ПРАЗДНОВАНИИ 1150-ЛЕТИЯ ЗАРОЖДЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ:
ВЗГЛЯД С УКРАИНЫ**

В статье рассмотрена версия мир-системного анализа происхождения Руси под углом зрения празднования в Российской Федерации юбилея 1150-летия зарождения российской государственности.

Ключевые слова: Русь, Русь-Украина, Российская Федерация, российская государственность, мир-системный анализ, мини-системы, мир-империи, мир-экономика, норманисты, антинорманисты.

Vasyl Tkachenko

**ON THE CELEBRATION OF THE 1150TH ANNIVERSARY OF RUSSIAN STATEHOOD: A
VIEW FROM UKRAINE**

In the paper, the author considers the version of the world-system analysis of the Rus origin in the angle of view of celebration of the 1150th anniversary of Russian Statehood conception, in Russian Federation.

Key words: Rus, Rus-Ukraine, Russian Federation, Russian Statehood, world-system analysis, mini systems, world empires, world economy, Normanists, Anti-Normanists.

УДК 94 (4-1)=16 “18”

Богдан Бутковський

ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСТВА ЯК ОКРЕМОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

У статті висвітлюються погляди автора на слов'янство як окрему етнокультурну спільноту в контексті цивілізаційного підходу.

Ключові слова: слов'яни, слов'янство, панславизм, етнокультурна спільнота, цивілізаційний підхід.

Наше дослідження варто розпочати словами відомого арабського мандрівника Ібрагіма Ібн-Якуба, які датуються серединою X ст.: “Слов'яни люди сміливі, здатні до походу, і якби не було розрізнення серед їх численних і розкиданих племен, то не міг би з їхніми силами боротися жоден народ у світі. Вони замешкують краї найбагатші оселями і життєвими засобами. Пильнують хліборобства і щодо здобування собі на прожиток, переважають всі народи півночі” [1, с. 164–165]. Ця коротка, але змістовна характеристика слов'ян, на “світанку” їхньої історії свідчить про те, що зовнішні спостерігачі сприймали слов'ян як: сильних, розумних і підприємливих людей. А що найголовніше, автор цих рядків прямо стверджує, що об'єднавшись, слов'яни змогли б краще реалізувати свій потенціал. Тож, якщо про корисність з'єднання слов'ян стверджував абсолютно незаангажований сторонній спостерігач, не дивно, що ідея об'єднання слов'ян, їх спорідненості й взаємодії знайшла відгук у їхньому середовищі.

На різних історичних етапах ця ідея виявлялася в різній формі, проте була завжди, і залишається зараз присутньою в слов'янському просторі. Можна з впевненістю вважати, що термін панславизм – всеслов'янство, вперше запропонований словацьким євангелістичним проповідником, філологом, діячем національного відродження Яном Геркелем у 1826 році, що мав на увазі передовсім мовну та літературну єдність, а згодом, впродовж XIX ст., отримав ширше значення, найповніше відображає суть ідеології слов'янської єдності [2, с. 50]. І якщо саме визначення панславизму відносно не давнє, то історія панславизму, як явища є значно глибшою.

Переконливим свідченням того, що слов'яни сприймали себе, як певну особливу єдність, що протиставлялася навколишнім суспільствам криється вже у самій їх назві. Етимологія цього етноніму напряму пов'язана з здатністю до порозуміння, уміння спілкуватися, таким чином, обмінюватися інформацією, перебувати в одному культурному середовищі. Етнонім слов'яни переконливо свідчить про першочергову важливість спільної мови для визначення самоусвідомлення слов'янами себе окремою спільнотою, що знаходить додаткове підтвердження у етнонімі німці – люди, з якими не можна порозумітися [3, с. 93, 97–99]. Це виняткове значення мови для визначення слов'янської єдності є визначальним для нашого дослідження, адже дає нам підстави говорити про непряме, але досить ґрунтовне свідчення стійкого уявлення про всеслов'янство, як єдине ціле, з найдавніших часів слов'янської історії, саме на базі мовної спорідненості.

На жаль нам достовірно не відома рання історія слов'ян, проте останні дослідження в сфері археології, мовознавства, етнографії, дають підстави вважати, що культура давніх слов'ян була значно багатшою, чим те, як її змальовували у XIX ст., в часи національного відродження слов'янських народів, коли вони привернули особливу увагу з боку західних, передовсім німецьких, доволі заангажованих дослідників. І справді, науковцям ще доведеться визначитися з такими суперечливими темами з слов'янської історії, як “черти і резі”, “Змієві Вали” та інші, що можуть кардинально змінити наше уявлення про слов'янство. Будь-яке дослідження, що вивчає слов'ян, як етнокультурну спільноту не може

бути застрахованим від помилок в його оцінці. Зважаючи на це, найбільш прийнятним рішенням в оцінці слов'янства є певне наслідування концепції світової історії Йоганна Готфріда Гердера – видатного німецького історика культури, котрий, на відміну від просвітників, не вважав, що культурою можна вважати лише так звану “високу культуру”, притаманну розвинутим суспільствам. Більше того, він стверджував, що носієм справжньої культури є простий народ, саме з середовища якого і виходять справжні культурні здобутки. Саме народній культурі він приділяв найбільшу увагу, вважаючи її першоосновою [4]. Гердер таким чином вказав нам шлях, який дає змогу оцінювати культури перш за все як прояви передовсім етнічної самобутності. Саме в такому дискурсі варто розглядати слов'янство з огляду на недостатність відомостей про його давню історію. Це дасть нам змогу говорити про історію слов'ян, як початкову самобутню окрему етнокультурну спільноту, на ранніх етапах їхнього історичного буття з моменту усвідомлення своєї окремішності від навколишніх народів, в час їхньої племінної єдності.

Звичайно ми не ототожнюємо поняття етнокультурної спільноти з такими визначеннями цивілізаційного підходу у вивченні історії, як культурно-історичні типи Миколи Данилевського, великі культури Освальда Шпенглера, цивілізації в розумінні Арнольда Джозефа Тойнбі та Самуеля Філіпса Гангтінгтона [5–10]. Проте, на нашу думку, сам цивілізаційний, а швидше культурний підхід до вивчення історії, є цілком правильним, адже важко не погодитися з “цивілізаціоністами”, що людство і справді складається з окремих культур, що проходять подібно до біологічних організмів етапи зародження, розвитку і загибелі. Проте, погоджуючись з самим підходом до вивчення історії, в тому числі слов'ян, залишаємо за собою право відмінної інтерпретації власне слов'янства в рамках цього підходу.

Короткий аналіз концепцій вище наведених дослідників допоможе аргументувати власну думку, яка полягає в тому, що слов'янство і справді було раніше і залишається зараз окремою етнокультурною спільнотою, частини якої в тій чи іншій мірі зазнали впливу з боку інших етнокультурних спільнот, в тому числі й на етапі “цивілізації”, “великої культури”, яку, з огляду на історичний досвід та сучасні тенденції розвитку людства, синтетично поєднавши концепції вище означених дослідників, схильні вважати своєрідною експансивною, надбудовою етнокультури, породженою її панівною елітою. Кожна цивілізація створює свій глобальний проект, що по мірі віддалення від народної – традиційної основи, схильний до універсалізації та глобалізації, яка часто переходить у стадію “світової держави”, що по мірі втрати генетичного зв'язку зі своєю етнічною основою занепадає. Схожу думку, а саме ту, що глобалізація обумовлена розвитком та взаємодією культурно-історичних типів висловлює Світлана Чистякова [11].

З точки зору Тойнбі, Шпенглера та Гангтінгтона слов'яни не складають окремого культурно-історичного типу, але входять на основі поділу за релігійною ознакою на католиків і православних відповідно до Західної та Православно-християнської цивілізацій [5–8]. Микола Данилевський також вказував на великий вплив релігії у визначенні того чи іншого культурно-історичного типу, проте, поряд з ним, вагоме значення приділяв лінгвістичній близькості, що й давало йому підставу говорити про існування слов'янського культурно-історичного типу [10]. В контексті визначення слов'янства як окремої спільноти варто згадати “пасіонарну теорію” Лева Гумільова, котрий об'єднував слов'ян у суперетнос – етнічну систему, що складається з кількох етносів, які виникли одночасно в одному ландшафтному регіоні, проявляються в історії як мозаїчна цілісність [12, с. 546]. Він також великого значення приділяв мовній близькості.

Данилевський, як і Гумільов, розділяє тезу Гердера, що надавав особливого значення мові в житті культурно-історичної спільноти. Так, зокрема, Данилевський ставив її на провідне місце в своєму визначенні культурно-історичного типу. “Всяке плем'я або сімейство народів, що характеризується окремою мовою або групою мов, досить близьких між собою для того, щоб спорідненість їх відчувалась безпосередньо, без глибоких філологічних досліджень, – складає самобутній культурно-історичний тип, якщо воно взагалі

по своїх духовних завдатках здатне до історичного розвитку і вийшло вже з дитинства” [10, с. 113]. Якщо взяти до уваги мовну спорідненість, що залишається і в наш час найважливішою ознакою єдності слов'ян, то до неї можна додати також велику етнографічну спорідненість у всіх аспектах народної культури, що була помітним явищем ще у ХІХ ст., проте впродовж ХХ ст. зазнала руйнівного впливу глобалізму [13]. Продовжити цей ряд можна релігійною єдністю слов'ян, що ґрунтувалася на їх язичницькій релігії. Зрештою, чому не можна вважати релігійні уявлення давніх слов'ян лише на тому факті, що вони були язичницькими, менш вагомими для визначення їх окремішності, ніж язичництво древніх цивілізацій Близького Сходу, Античності та цілком сучасного Сінтоїзму, Індуїзму, різних язичницьких елементів у віруваннях китайців та індусів [13, с. 17–19]. Таким чином, принаймні в часи до масового прийняття християнства, а цей процес тривав від VII до X, в деяких районах і XII ст., можемо говорити про слов'янську релігійну єдність. Отже, щоб повністю відповідати уявленню про цивілізацію у розумінні Тойнбі слов'янам бракувало лише “переходу від статичних умов до динамічної активності” [5, с. 61], наслідком чого мало б стати розширення слов'янського культурного ареалу та створення “світової” держави. Справді, слов'яни раннього Середньовіччя в дохристиянський час не створили власної “світової” держави, проте їхні політичні організми завжди зберігали тяглість до всеслов'янського значення [14]. А ось щодо їх динамічної активності, то тут важко не помітити розбіжність з історичними фактами поширення слов'ян у V – VII ст. на величезні території Балкан та Центральної Європи. Динаміка розселення слов'ян була настільки потужною, що Прокопій Кесарійський – візантійський історик, сучасник тих подій, прямо стверджує, що “ослов'янилась вся земля грецька” [1, с. 161]. Але, на відміну від більшості “варварів”, у тому числі й германців епохи “переселення народів”, що на території Західної імперії розчинилися у романському середовищі, слов'яни і досі, дещо зменшивши свій ареал, займають землі на Балканах. Тойнбі ж цей факт інтерпретував дуже цікаво, він стверджує, що розселенням слов'ян на цих землях в якості підвладної “худоби” займалися кочівники авари. “Слов'яни видались аварам цілком придатною худобою, отож вони зігнали їх у отари й широким колом розмістили навкруг угорської рівнини, поставивши на ній свої власні табори. Ось таким уявляється нам сценарій, за яким західний авангард слов'янського тлуму – пращури нинішніх чехів, словаків та югославів – почали свій запізнілий і принизливий дебют у історії” [5, с. 158]. На нашу думку, таке твердження доволі промовисто характеризує Тойнбі як не об'єктивного у висвітленні слов'янської історії, адже авари не розселяли слов'ян, а були з ними як правило в конфронтації [14, с. 187–215].

Утім, щодо тойнбіївської схеми виклик – відгук (дія – протидія), то така динамічна активність слов'янства V – VII ст., на нашу думку, була відгуком слов'ян на рух германських племен та народів Сходу. Ще в ті давні часи сформувалася риса, що в тій чи іншій мірі притаманна слов'янству, а саме його роль як культурного і геополітичного простору між Сходом і Заходом, які впродовж всієї подальшої історії відчутно впливали на слов'ян, формуючи, залежно від географічного розташування, неоднорідні зони більш “вестернізовані”, або більш “візантієзовані”, почасти “татаризовані”, “ісламізовані”, що, незважаючи на цей зовнішній тиск, зберігали в значній мірі свою самотність і відчуття слов'янської спільності, як на локальному, так і на всеслов'янському рівні. Протиставляючи себе зовнішнім впливам та прагнучи до інтеграції, різні регіони слов'янського світу виступали з ініціативою створення “великої держави”. Такими можна вважати: Державу Само, Велику Моравію, Перше Болгарське царство, Польщу перших П'ястів та Київську Русь від Олега і до Володимира. Означена тенденція є характерною для цивілізацій згідно з Тойнбі. Всі ці держави об'єднували перш за все слов'янські племена, протидіючи зовнішній агресії. Проте екстремальні умови, між “молотом” Сходу та “наковальнею” Заходу не дали змоги слов'янам в ранньому середньовіччі створити свою всеслов'янську державу. Найближче до цієї мети була Київська Русь, особливо в період князювання Святослава Хороброго, про що свідчить зокрема його бажання перенести столицю в Болгарію.

Спроби політичного, культурного та економічного об'єднання слов'ян були присутні й надалі, проте саме в епоху раннього Середньовіччя вони мали найкращі внутрішні стимули, коли і мовна, й культурна близькість були найбільш відчутними. Цікавим явищем у цьому контексті є діяльність Кирила і Мефодія, яка займає цілком особливе місце в історії поширення християнства, адже створене, або ж перероблене ними церковнослов'янське письмо, було винятковою подією, оскільки при християнізації “варварів” використовувалася латинь, це стосується також і германців, котрі фактично панували на Заході. Єдина віра і єдина літературна мова давали хороший шанс до подальшого об'єднання слов'янства, на жаль вплив Заходу не дав реалізувати цю можливість [15, с. 179–210].

Отже, підсумовуючи названі факти, можемо вважати, що слов'яни з самого початку виступають як певна етнокультурна єдність, що впродовж своєї історії зберігали тенденцію до об'єднання, спробами здійснення якого ми можемо вважати вже їх ранні державно-політичні утворення. Проте, потужний вплив сусідніх етнокультур не дав їм консолідуватися. Провідне значення в цьому відіграло явище, яке Шпенглер назвав псевдоморфоз. Термін цей запозичений з геології і означає наступне. Припустимо, колись застиг якийсь мінерал і придбав при цьому властиву йому форму. Минули тисячі років, мінерал вимився водою і потім, в наступну епоху його форму зайняв інший розплав з відмінними властивостями. Але він вимушений застигати у вже підготовленій чужій ніші, насильницьки набуваючи невластивої йому форми. Шпенглер вживав таке визначення до Російської імперії, вказуючи на діяльність Петра Великого та його наступників [8, с. 196–198]. На нашу думку, псевдоморфоз є значно ширшим, і в тій чи іншій мірі був присутнім у всіх регіонах слов'янського світу на різних етапах історії. Явище це проявляє певну синонімічність з запропонованим хорватським місіонером, вченим, просвітителем, апологетом панславизму XVII ст. Юрієм Крижаничем “чужебісієм”, або ж “ксеноманією”, що означає надмірний потяг до всього чужого, передовсім культури, на збиток рідному [16].

Поряд з вище наведеними ознаками цивілізаційної єдності слід відзначити також фактор прабатьківщини, якому в більшій чи меншій мірі приділяють увагу Шпенглер і Тойнбі. Щодо Гердера, то він прямо стверджував, що фактор батьківщини має первинне значення. “Живі людські енергії є рушійними силами людської історії, а оскільки людина бере свій початок від роду і виникає кожна в своєму племені і роді, то вже тому вся її освіта, виховання і образ думки є генетичними. Ось де джерело особливих національних характерів, що знаходять глибокий відбиток в найдревніших народах, вони виразно вимальовуються у всіх діях і проявах всякого народу на цій Землі. Як джерело, що б'є із землі, приймає в себе сили, частки і смак ґрунту, в якому він накопичувався, так і древній характер народу виник з родових рис, з умов його частини світу, з обставин способу життя і виховання, із справ і подвигів, звершених в цю ранню пору, – зі всього, що дісталось на долю народові” [4, с. 345]. Гердер таким чином підкреслює значення рідної землі, з якою тісно пов'язана кровна спорідненість і народна культура, що має глибоке історичне коріння. В цьому, а саме в залежності етнокультури від батьківщини, його думки схожі з поглядами Гумільова [12, с. 33–34].

Тож, як бачимо, у слов'янства є всі підстави вважатися окремою макрокультурою. Цю тезу в тій чи іншій мірі поділяє більшість цивілізаціоністів. Проте, зважаючи на явище псевдоморфозу, що є безпосереднім наслідком глобального впливу цивілізацій сусідів, слов'янська цивілізація перебуває на стадії тривалого становлення.

Список використаних джерел

1. Панчук І. І. Історія України очима іноземців: Довідник-хрестоматія / І. І. Панчук. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 304 с. 2. Пыпин А. Н. Панславизм в прошлом и настоящем / А. Н. Пыпин / Вступительная статья Е. С. Троицкого. – М.: АКІРН, 2002. – 195 с. 3. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистическое исследование / О. Н. Трубачев; [Отв. ред. Н. И. Толстой]. – Изд. 2-е, доп. – М.: Наука, 2003. – 489 с. 4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества (Серия “Памятники исторической мысли”) / И. Г. Гердер. – М.: “Наука”, 1977. – 705 с. 5. Тойнбі А. Д. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с. 6. Тойнбі А. Д. Дослідження історії. Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с. 7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М.: Мысль, 1998. – 663 с. 8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Всемирно-исторические перспективы / Пер.

И. И. Маханьковой. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 624 с. 9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с. 10. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Составление и комментарии Ю. А. Белова / Отв. ред. О. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2008. – 816 с. 11. Чистякова С. С. Культурно-исторические типы глобализации [Электронный ресурс]: Аналитика культурологии, №2(8), 2007.– Режим доступа: <http://analiculturolog.ru/old/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=333> 12. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 548 с. 13. Семенова М. Мы – славяне!: Популярная энциклопедия / М. Семенова. – СПб.: Азбука, 1998. – 560 с. 14. Алексеев С. В. Славянская Европа V–VI вв. / С. В. Алексеев. – М.: Вече, 2008. – 448 с. – (Terra Historica). 15. Антоний – Эмилиј Н. Тахиаос. Святые братья Кирилл и Мефодий просветители славян. – Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Московская Духовная Академия, Учебный комитет при Священном Синоде, Русской Православной Церкви, 2005. – 392 с. 16. Крижанич Ю. Г. Политика. Раздел 12. [Электронный ресурс]: Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа: http://www.krotov.info/acts/17/krizhanich/krizh_03.html#12

Богдан Бутковский

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ СЛАВЯНСТВА КАК ОТДЕЛЬНОГО ЭТНОКУЛЬТУРНОГО СООБЩЕСТВА
В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА**

В статье высказываются взгляды автора на славянство как отдельное этнокультурное сообщество в контексте цивилизационного подхода.

Ключевые слова: славяне, славянство, панславизм, этнокультурное сообщество, цивилизационный подход.

Bohdan Butkovskyy

**DETERMINATION OF SLAVDOM AS A SEPARATE ETHNO-CULTURAL ASSOCIATION IN
THE CONTEXT OF CIVILIZATION APPROACH**

The paper presents the author's views on the Slavdom as a separate ethno-cultural association in the context of civilisation approach.

Key words: Slavs, Slavdom, Pan-Slavism, ethno-cultural association, civilisation approach.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94 (477) + 94 (4) “XXI”+82-4

Леся Алексієвць

УКРАЇНА–ЄВРОПА–СВІТ: “ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТТІ” ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ХХІ СТ. (ЕСЕЙ)

У статті пропонується авторське бачення “єдності у різноманітті” як відповіді на виклики сьогодення в просторовому концепті Україна–Європа–Світ.

Ключові слова: Україна, Європа, Світ, єдність, різноманіття, Людина.

Цьогоріч Нобелівську премію миру отримав Євросоюз. За “історичну роль в об’єднанні Європи”, “за понад шістьдесят років, присвячених утвердженню миру та примирення, демократії та прав людини в Європі” [1; 2]. Це укротре уже організація отримує Престижну премію (Інститут міжнародного права (1904, як одна із перших установ, що визначили принципи міжнародного права, зробили його кодифікованим, запропонували шляхи рішення міжнародних проблем), Міжнародне бюро миру (1910, за організацію конференцій з роззброєння), Міжнародний комітет Червоного хреста (1917, за діяльність із поліпшення становища військовополонених), ..., ООН/Кофі Аннан (2001, за їх роботу задля краще організованого і мирного світу), МАГАТЕ/Мухаммед аль-Барадаї (2005, за зусилля із запобігання використанню атомної енергії у військових цілях й із забезпечення її застосування в мирній справі у максимально безпечних умовах), Міжнародна група експертів з питань змін клімату/Альберт Гор (2007, за їх зусилля, спрямовані на поширення більшої кількості знань про зміну клімату, що відбувається за вини людини та за закладання основ тих мір, що необхідні для боротьби з такою зміною) [3]), та характерно інше – те, що мир сьогодні набуває особливого резонансу як такий стан буття, у якому кожний народ може розвиватись якнайкраще. (Розуміючи під цим те істинно добре, краще для якого за певних обставин може бути ворогом.)

Звичайно, є різні підходи до миру в усі часи і в усіх народів, їх лідерів. “Хочеш миру – готуйся до війни”, й думка про те, що як добро і зло, так мир і війна несуть в сукупності позитивний заряд для розвитку.

Як втримати мир? Чи досягнути того стану суспільної свідомості, при якому людина за сприятливих умов зростатиме: рівень якості її життя, як духовного, так матеріального?

Як поєднуються традиції Заходу і Сходу, Нового світу і Старих добрих часів у контексті дня нинішнього? Що таке глобалізація у своїй суті й звідки родом антиглобалісти?

Зрештою, яку роль у цих усіх життєпроцесах відіграє історія, й історик як її співтворець?

Питання, які циклічно поставали перед суспільствами й відповідно до викликів часу обрамлювались по-новому, набували особливого звучання.

Сьогодні рівень існуючого науково-технічного прогресу дозволяє говорити про, можливо, перехідні до наступного етапу, та по глибині перетворень – революційні, зміни в житті людини. Атом, опанування космічного простору, лазер, Інтернет, колосальні відкриття у фізиці, хімії, біології, медицині, т. д., досягнення економіки, культури, освіти кардинально змінюють життя. А попри те, такі зрушення людство уже зазнавало, скажімо, коли навчилось добувати вогонь, винайшло колесо і т. д.

Кожне історичне явище проглядається у просторі й часі. Ці два фактори впливають на сутність самого явища, наповнюючи його і результати, що спричиняють певні прийдешні події.

Єдність у різноманітті – відома теза сьогодення, яка має глибокий філософсько-психологічний резонанс (звучання). І мова тут не лише про земляків – представників різних країн і народів, а й сучасну науку загалом, Мужчину і Жінку, т. д., власне Людину.

Тісна переплетеність суспільно-політичних, економічних, культурних подій дедалі більш нагадує “ефект метелика”.

Вибори до парламенту 2012 викликають роздуми. Як і ситуація в Україні. Як зберегти ті особливості, Богом дані, ту автентичність, щоб становити цю рівноправну єдність, зберігаючи те маніття Себе.

Звернемося до молоді, яка, як зазначає Ярослав Франческа Барб’єрі: “... сьогодні відчуває кордони інакше, як колись... Часом навіть відчуваємо, що ми скрізь і ніде, що нам важко вкорінитись в одному колі людей, в одному конкретному суспільстві. Але це також дає можливість бачити різні країни, пізнавати характери різних народів. І, може, саме тому тим важливішим є зв’язок із власним корінням. І тим гостріше відчувається потреба боротьби за своє право на участь у перетворенні держави і в побудові демократичних основ того суспільства, в якому вкорінені наші родинні зв’язки, наша пам’ять роду, наш культурний досвід, наші національні почуття” [4, с. 7].

Пропонована стаття написана в історіософському контексті й спрямована озвучити певні проблеми сучасності, сподіваючись, що це крок до забезпечення найповнішого вияву Людини, Народу, Країни у Всесвіті. Адже змінити власну реальність можна лиш тоді, коли її побачиш і провідчуєш.

Показово, що питання, як “жити разом” у сучасному європейському просторі озвучено у доповіді Групи видатних осіб Ради Європи, представленій на міністерській сесії Ради Європи у Стамбулі 11 травня 2011 року. На думку експертів, основним принципом спільного буття є взаємоповага і розуміння, міжкультурний діалог і освіта, а з метою сприяння культурі співжиття разом в різноманітній, але інтегрованій громаді потрібно розвивати всі форми міжкультурного діалогу, що може відкрити шляхи для максимального контакту й обміну між людьми різних культур та ідентичностей. Серед ризиків дня: зростання нетерпимості, підтримки ксенофобських і популістських партій, дискримінація, існування фактично безправного населення, паралельні спільноти, ісламський екстремізм, втрата демократичних свобод, можливе зіткнення “свободи віровизнання” і свободи самовираження. Як відповідь – 17 “керівних принципів” для глибокого розуміння принципу різноманітності, що лежить в основі моделі гармонійного суспільного розвитку сучасної Європи. Названо й рушіїв змін: освітяни, засоби масової інформації, роботодавці та профспілки, громадянське суспільство, церкви та релігійні групи, відомі особи та “взірці для наслідування”, малі й великі міста, країни-члени, європейські та міжнародні інституції; подано вказівки до дій (стратегічні й конкретні рекомендації). Результати доповіді “Жити разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі XXI століття” вагомими й актуальними як для європейських країн, які стали нині притулком для значної кількості іммігрантів, так для тих, що можуть зіткнутися з таким викликом [5]. А тематика на порядку дня з часу створення світу.

“In varietate concordia” (Єдність у різноманітті) звучить сьогодні девізом Європейського Союзу. І означає, що завдяки ЄС мешканці європейських країн поєднуються у співпраці заради миру і добробуту, а численні культури, традиції та мови держав Європи є безцінним активом цього континенту [6]. До речі, “Єдність у різноманітті” (Unity in Diversity) є гаслом і Гаутенгу (ПАР) [7], й Індонезії (давньоаяванське “Bhinneka Tunggal Ika”) [8], що доволі символічно.

Повертаючись до Премії Миру Альфреда Нобеля 2012-го року. “Єдність у різноманітті” визнана співтовариством як модель збереження миру та безпеки у світі. “Жахливі страждання у період Другої світової війни продемонстрували необхідність оновлення Європи. За 70 років Німеччина і Франція воювали у трьох війнах. Сьогодні війну між обома

країнами неможливо уявити. Це доводить, що завдяки цілеспрямованим зусиллям з розбудови взаємодовіри історичні вороги можуть стати близькими партнерами”, – йдеться у заяві Нобелівського комітету [9]. Попри критику євроскептиків, ЄС названо одним з найуспішніших мирних проектів після Другої світової війни [9].

“Немає і не може бути держав, навіть найпотужніших, політика яких була б повністю незалежною з огляду на відносини зовнішні й міжнародні”, – писав Станіслав Буковецький, додаючи, що в міру поступу цивілізації настає розвиток і поглиблення цих зв'язків і взаємозалежностей [10, с. 466]. “Висіяне в ґрунт насіння – це окремі насінини, й кожна з них має власну долю, однак всі насінини одного виду; і всіх кидає у ґрунт один Сівач у надії зібрати врожай”, – нагадував Притчу про Сівача у розділі “Диференціація у процесі розвитку” “Дослідження історії” Арнольд Дж. Тойнбі [11, с. 244]. При цьому попередньо наголосивши: “... сказали вже досить для доведення того факту, що диференціація має місце, і ми наразилися б на небезпеку втратити почуття міри, якби знехтували не менш очевидний і більш значущий факт, що розмаїття, представлене в людських інституціях, – це явище поверхнєве, яке маскує глибинну єдність, не завдаючи їй шкоди” [11, с. 244].

Нині миротворча діяльність вбачається як “військово-політична й економічна діяльність суб'єктів міжнародних відносин, здійснювана відповідно до мандату організацій міжнародних або регіональних (ООН, ОБСЄ) і спрямована на запобігання, вирішення або постконфліктне врегулювання між- або внутрішньодержавних конфліктів з метою міжнародної безпеки, стабільності й усунення загрози миру” [12, с. 449].

Є датований Міжнародний день Миру, що встановлений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 30 листопада 1982 р. і відзначався в 3-й вівторок вересня, згідно резолюції 55/282 від 7 вересня 2001 р. – починаючи з 2002 р. щорічно 21 вересня [13]. Означений з 1986 р. Ходьбою Миру за ініціативи філософа-миротворця Шрі Чинмоя, учасники якої бачать у ній можливість для людей усіх національностей, культур і ідеологій сконцентруватися на якостях людського духу, що формують основу для встановлення міцного миру [13]. Звісно, прагнеться до усіх мирних днів у світі, та, зважаючи на реалії, цей добрий намір радше перегукується з теорією вічного миру – впливовою утопічною ідеєю Епохи Просвітництва (підхоплена вслід за Сьюллі Сен-П'єром, Іммануїлом Кантом, ін.), що є одним з проявів християнського віровчення, і водночас попередницею сучасних глобалістичних концепцій, зокрема теорії глобального суспільства.

Принагідно згадаємо теорію мотивації Абрахама Гарольда Маслоу, де потреба в безпеці посідає другу сходинку (усі людські потреби американський психолог розташував у вигляді піраміди – від нижчих до вищих шаблів: фізіологічні; у безпеці; в належності й любові; в повазі; пізнавальні; естетичні; в самоактуалізації) [12, с. 430].

Напрацьовані чудові документи, створені організації, а питання залишаються відкритими. Тут варто наголосити! Бодай згадати приклади створення Ліги Націй, Організації Об'єднаних Націй й інших потужних різнорівневих організацій, покликаних сприяти збереженню миру на планеті, забезпеченню ефективних умов для виявлення кращих рис й діяльності кожного народу. Бачення їх і дійсність практики життя не завжди співпадали.

Історія світу – значною мірою історія воєн і конфліктів. У ХХІ ст. гостро постала проблема боротьби з міжнародним тероризмом [14, с. 177–191].

Спостерігаємо агресію, що виходить на противагу, кризу мультикультуралізму, відповідно – спроби сприйняти її як момент істини і врегулювати ситуацію міжкультурною взаємодією [15, с. 312–315].

“Ядро”, “напівпериферія”, “периферія”, згідно думки американського теоретика Іммануїла Моріса Валлерстайна складають нинішній світ у своїй архітектурі. “У нинішньому світі “ядро” у образі США володіє могутньою ресурсною й інфраструктурною силою капіталу. Це зона досить поміркованої і комфортабельної монополізації ринків, де ресурсів, як правило, більш-менш достатньо для всіх помітних учасників ринку. Серед ділових кіл можлива договірна, навіть підкреслено цивілізована поведінка. Принаймні у їх

розпорядженні є надзвичайно ефективний апарат координації, що дозволяє уникати соціальної напруженості.

Це принципово відрізняє “ядро” від периферії, де олігархи постійно втягнуті в переділ влади і власності, жорстко інтригують один проти одного, не дозволяючи оформитися сильній владі, щоб не потрапити під неї. Периферія є зона, звідкіля ресурси утікають, оскільки нема ради їх утримати” [15, с. 315]. До слова, теорія Валлерстайна опонує формаційним та цивілізаційним підходам і претендує на формулювання нової парадигми суспільного поступу [12, с. 84].

195 країн-держав [16] і різних режимів, святкових днів і буднів життя. 7 млрд мешканців Земної кулі (згідно з підрахунками ООН на 31.10.2011 [17]), доволі нерівномірно розселених, що спричинене низкою взаємозв’язаних чинників: природних, історичних, демографічних, соціально-економічних і т.д.

Кількість людей збільшується загалом (станом на 11.07.2012 – 7 млрд 57 млн 608 тис. [18]), та у європейських країнах спостерігаємо дещо іншу ситуацію. Природно-кліматичні явища наповнюють людину, і завдають прикростей.

Як відповідь може бути усвідомлення процесів і регульованість ноосфери як сучасної стадії розвитку біосфери, пов’язаної з появою в ній людства, системи, складеної усіма розумами, що взаємодіють, на планеті у Всесвіті. Особливо зважаючи на її другу стадію – що свідомо удосконалюється спільними зусиллями людей в інтересах як людства, так і кожної окремої людини (Основні ідеї В. Вернадського про ноосферу викладені в монографії “Наукова думка як планетне явище” та у статті “Декілька слів про ноосферу”, де людство постає як могутня геологічна сила [19]).

Інформаційне поле притягує магнетизмом, нові можливості породжують нову людину. Виводиться на поверхню питання енергії, усвідомленого і практикованого знання.

Стрімко зростає значущість освіти і науки в житті людства, суспільства, індивідуальності. Сьогодні спостерігаємо інтеграцію наук, що є свідченням “єдності у різноманітті” у матеріальному вимірі, і Бога – Всюдисущого, як безпеку і порятунок – у духовному.

Ствердження спільних цінностей та їх єднання в усьому розмаїтті національних особливо звучить у кожному регіоні планети. Й, природно, в Україні. Починаючи із збереження і плекання української мови, традицій, культури. Тільки у вияві усієї повноти Себе, з опертям на автентіку, глибинне, національне можна скласти повноцінну, повноправну частку сучасного світу. Тієї єдності, що у різноманітті, істинно людського буття.

Як зауважує Ярослав Грицак: “...головна проблема в Україні та з Україною є не так із її суспільством, як із її політичним проводом, котрий не хоче чи не може використати той кредит довіри, що його він час від часу отримує після чергових виборів чи референдумів... основою стабільності в Україні є факт, що 1) більшість українських громадян поділяють дві цінності: українську ідентичність і прагнення до безпеки, та що 2) значною мірою ці цінності накладаються і доповнюють одна одну” [20, с. 186].

Єдність історичної пам’яті у конкретних спогадах індивідів узагалі на день нинішній видаються фантастичними. Простота викладу і складні теоретичні розрахунки у континуумі подій. Єдність земного у стихіях вогню, води, землі, повітря. А ще метал, камінь, дерево (хоч оволодіння ними відбувалось історично у зворотньому порядку) і т. д.

До речі, серед культурних символів єдності у різноманітті – світове дерево як уособлення єдності усього світу, своєрідна модель Всесвіту й Людини, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце [21], Вічне Дерево Життя як універсальний класифікатор Всесвіту [22].

Людина завжди має право вибору. Інша справа, що не завжди легко цей вибір зробити [23, с. 201–214]. Отак і виявляється співучасть людини і світу.

Усі людські співтовариства мають свої специфічні картини світу, в яких у ролі основних і структуроутворюючих виступають різні фундаментальні фрагменти. Скажімо,

одна культура не надає істотного значення грошам (багатству), інша ж, як на фундаменті, буде на них усі сфери людських відносин. Кожен аспект життя будь-якого співтовариства несе на собі відбиток своєрідності картини світу – від відносин любові і ненависті до господарської поведінки чи деталей етикету. Іншими словами, будь-яке людське співтовариство вибудовує всеохоплюючу культурну структуру, що змінюється з плином часу – картину світу, яка супроводжує від юності до смерті. У ній відтворюється цілісність національного життя: природа, стихія, побут, фольклор, мова, образність поезії, співвідношення простору й часу та їхні координати: далечінь, широчінь, верх, низ, укіс, дорога тощо – тобто виявляється ніби набір, основний фонд національних цінностей, орієнтирів, символів, архетипів [24, с. 55–56].

Картина світу – це система рухливих Образів, кожен з яких має загальне уявлення і емоційне навантаження [24, с. 52]. І ключова постать – Людина. У цьому контексті цікава універсальна модель взаємодії макро- і мікрокосмів сфер духовного буття особистості, яку пропонує Олександр Клименюк, з врахуванням єдності механізмів протікання у духовній сфері людини процесів пізнання, навчання і когніції у загальному соціокультурному полі (в гіперсистемі) саморозвитку її особистості; структура моделі і зв'язки між її елементами є справедливими для описання закономірностей функціонування усіх без винятку сфер психічного начала індивіда: екзистенціальної, ментальної і трансцендентної [25, с. 123].

Є система, є бачення. А як з думкою Нассіма Ніколаса Талеба, що власне під Себе підбираються факти (помилка підтвердження або платонічне підтвердження)?.. [26].

Єдність у різноманітті – шлях мирний, толерантний, творчий. Це шлях сьогодення, за яким відкривається майбутнє. Якщо людство, звичайно, має намір туди потрапити.

Список використаних джерел

1. *Євросоюзу* дали Нобелівську премію миру в розпал кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2012/10/1>
2. *Лауреатом* Нобелівської премії миру 2012 року став ЄС, а не Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/politics>
3. *Нобелівська* премія миру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipedia.org/wiki/>
4. *Барб'єрі Я. Ф.* Доктор Демос і Місіс Кратія / Ярослава Франческа Барб'єрі // День. – № 204–205. – 2012, 9–10 листопада. – С. 6–7.
5. *Жити* разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі ХХІ століття / Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2011. – 112 с.
6. *Європейські* символи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/what_eu/.../index_uk.htm
7. *Гаутенг* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipedia.org/wiki/>
8. *Індонезія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipedia.org/wiki/>
9. *Євросоюз* став лауреатом Нобелівської премії миру–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www: dw.de/dw/article/0,,16301546,00.html](http://www.dw.de/dw/article/0,,16301546,00.html)
10. *Kornat M.* Polityka równowagi 1934–1939. Polska między Wschodem a Zachodem / Marek Kornat. – Kraków: Wydawnictwo ARCANA, 2007. – 500 s.
11. *Тойнбі А.* Дослідження історії / Арнольд Дж. Тойнбі. – Т.1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
12. *Політична* енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
13. *Міжнародний* день миру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipedia.org/wiki/>
14. *Бруз В. С.* Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів і в боротьбі проти тероризму / Володимир Семенович Бруз. – К.: ВПК “Експрес-Поліграф”, 2010. – 224 с.
15. *Ткаченко В.* Криза мультикультуралізму і проблеми єдиного освітнього простору / Василь Ткаченко // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 308–323.
16. *Країни* світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/countries/>
17. *Населення* Землі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipedia.org/wiki/>
18. *Загальна* кількість жителів Землі впевнено перевищила 7 мільярдів людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgoles.com.ua/svit/news/412html>
19. *Ситник К.* Ноосфера: міфи і реальність / Костянтин Ситник. – Вісник НАН України. – 2003. – № 5. – С. 45–53.
20. *Грицак Я.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2011. – 352 с.
21. *Дерева-символи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://about-ukraine.com/>
22. *Яремчук О. В.* Світове дерево як універсальний класифікатор Всесвіту в міфолого-релігійних традиціях [Електронний ресурс] / Оксана Василівна Яремчук. – Режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5080.0>
23. *Клименюк А.* Латентний парадокс человеческого бытия / Александр Клименюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 201–215.
24. *Юрій М. Ф.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвць, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с.
25. *Клименюк А.* Синергетические архетипы саморазвития личности и социально-исторических процессов / Александр Клименюк // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 117–133.
26. *Талеб Н.* Чёрный лебедь. Под знаком непредсказуемости / Нассим Николас Талеб. – М.: КолЛибри, 2009. – 528 с.

Леся Алексиевц

**УКРАИНА–ЕВРОПА–МИР: “ЕДИНСТВО В МНОГООБРАЗИИ” КАК ОТВЕТ НА ВЫЗОВЫ
XXI В. (ЭССЕЙ)**

В статье предлагается авторское видение “единства в многообразии” как ответа на вызовы современности в пространственном концепте Украина–Европа–Мир.

Ключевые слова: Украина, Европа, Мир, единство, многообразие, Человек.

Lesya Alexiyevets

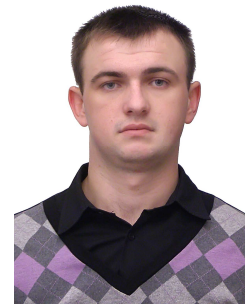
**UKRAINE–EUROPE–WORLD: “UNITY IN DIVERSITY” AS A RESPONSE TO THE
CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY (AN ESSAY)**

The paper presents the author’s vision of “unity in diversity” as a response to challenges of the present in spatial concept “Ukraine–Europe–World.”

Key words: Ukraine, Europe, World, unity, diversity, Man.

УДК 327(477)072

Леся Алексівець, Степан Прийдун

**УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ Й
ПРОБЛЕМИ (1991–2011)**

У статті розглядаються особливості становлення української зовнішньої політики у добу Незалежності, її проблеми як складової системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, доба Незалежності, міжнародні відносини, міжнародні організації.

24 серпня 1991 р. відбулася подія, про яку мріяли багато поколінь українців. На карті Європи з'явилася незалежна Україна, держава, що перевищувала за територією будь-яку європейську країну, за винятком євразійських: Росії і Туреччини. Набуття Україною державної самостійності набагато посилило значення міжнародних факторів у її розвитку. З огляду на це особливої уваги заслуговує вивчення її досвіду формування зовнішньополітичної стратегії та реалізації адекватної національним інтересам зовнішньої політики у сучасному динамічному та взаємопов'язаному глобалізаційному світі.

Зауважимо, що за роки незалежності в Україні з'явилися сотні праць із проблем становлення основних принципів і концептуальних засад зовнішньої політики нашої держави, розвитку двосторонніх міждержавних відносин, діяльності у міжнародних організаціях. Цим питанням присвятили праці О. Івченко [1], В. Головченко, В. Матвієнко [2], Б. Корнєєнко [3], А. Зленко [4], С. Віднянський [5], Ю. Макар [6], М. Алексівець, Я. Секо [7]. Науковий аналіз запропонованої проблеми робиться у публікаціях С. Василенко, В. Горбуліна, О. Ковальової, Д. Табачника, А. Гальчинського, Л. Чекаленко та багатьох інших вітчизняних авторів [8]. Проте становлення України як суб'єкта міжнародних відносин є складним, суперечливим і довготривалим процесом. Пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики країни триває й досі. Окрім цього, варто зазначити, що зовнішня політика України упродовж майже усього періоду її незалежності залишається заручницею складних внутрішньополітичних процесів. Доводиться констатувати, на превеликий жаль, що за добу Незалежності, так і не вдалося їй визначитися остаточно з пріоритетами своєї зовнішньої політики, місцем і роллю на європейській та світовій арені. Все це актуалізує означену проблему. У запропонованій статті зроблено спробу проаналізувати особливості формування української зовнішньої політики як складової системи міжнародних відносин у нових умовах, утвердження України у сучасному глобалізаційному світі.

Насамперед зазначимо, що здобуття незалежності України синхронізувалося у часі з періодом закінчення “холодної війни” та започаткуванням так званого нового міжнародного порядку в умовах прискореної глобалізації світу, внаслідок чого наша країна опинилася в центрі масштабних геополітичних зрушень. Саме це поставило її перед викликом – ефективною адаптації до об'єктивно існуючих умов новітньої системи міжнародних відносин, визначило деякі особливості вироблення зовнішньополітичного курсу незалежної України. Їй з перших днів незалежності доводилось паралельно, з одного боку, розбудовувати справді суверенну національну державу, а з іншого – одночасно включатись до різних інтеграційних об'єднань, які суттєво впливали на розбудову сучасної системи міжнародних відносин. Перед Україною постало завдання осмислення місця в новітній системі міжнародного облаштування життя, напрацювання і здійснення адекватної новим геополітичним умовам зовнішньої політики.

Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) і схвалення Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), затвердженого Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р., що відкрило нові перспективи зовнішньої політики України як самостійної держави і рівноправного члена світового співтовариства [9, с. 768]. Особливого значення набув процес формування концептуальних основ зовнішньої політики України, нормативно-правового її здійснення. У цьому зв'язку назвемо лише деякі документи Верховної Ради України, які сприяли зміцненню міжнародно-правового статусу України, її входження до світового співтовариства як суверенного суб'єкта міжнародного співжиття, зокрема: Про правонаступність України (12 вересня 1991 р.), До парламентів і народів світу (5 грудня 1991 р.), Про дію міжнародних договорів на території України (10 грудня 1991 р.), Про встановлення дипломатичних відносин із державами-суб'єктами колишнього СРСР (11 грудня 1991 р.), Про звернення Верховної Ради України до Північно-Атлантичної Асамблеї (ПАА) (3 червня 1992 р.), Про ратифікацію договору між СРСР і США про скорочення обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р. і Протоколу до підписаного в Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р. (18 листопада 1993 р.), Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (16 листопада 1994 р.). Це були документи загального характеру, які засвідчували вступ України на міжнародну арену, як самостійного суб'єкта. Згодом вони доповнювалися й іншими важливими рішеннями й постановами Верховної Ради України, зокрема основні принципи та напрями зовнішньої політики було викладено у її постанові від 3 липня 1993 р. “Про основні напрями зовнішньої політики України” [10]. Зауважимо, що окреслені пріоритети зовнішньополітичної діяльності України на міжнародній арені загалом залишаються актуальними й тепер, понад два десятиліття після здобуття незалежності, визначають сучасну стратегічну спрямованість зовнішньополітичного курсу, Україна декларувала потребу своєї участі у всесвітніх міжнародних організаціях. Перед Україною постали завдання враховувати як загальнонаціональні інтереси на міжнародній арені, так і ті зміни, що відбувались у Європі та світі після розпаду СРСР і соціалістичної системи. Україна намагалась знайти своє місце у системі європейських відносин, вийти на політичну карту світу як самостійна, суверенна і незалежна держава, активний учасник міжнародних відносин.

Основними завданнями зовнішньополітичної діяльності України є її утвердження й розвиток як незалежної демократичної держави, забезпечення стабільності міжнародного становища, розвиток двосторонніх відносин із сусідніми країнами, державами Заходу, Азії, Африки і Латинської Америки. Розпочинаючи зовнішньополітичну діяльність, Україна ставила перед собою амбітні завдання щодо розширення участі в європейському регіональному співробітництві, членства і співпраці в універсальних світових міжнародних організаціях. У контексті цих завдань та їх реалізації за добу Незалежності, на думку відомого українського дипломата й науковця А. Зленка, зовнішню політику України можна поділити на такі умовні етапи: перший – 1990–1991 роки – підготовчий період становлення суб'єктності України в міжнародних відносинах; другий – 1992–1994 – інституційне, кадрове та концептуальне становлення зовнішньої політики і дипломатичної служби України в системі міжнародних відносин; третій – 1995–1996 – закріплення ролі України в системі міжнародних відносин; четвертий – 1997–2000 – визначення стратегічного зовнішньополітичного курсу та робота над утвердженням України як реального лідера; 2004–2008 – розгортання стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України, вплив внутрішньополітичних процесів на міжнародні позиції України [11, с. 29]. Вважаємо, роки, що минули, були для України найважчим етапом визначення її зовнішньополітичних пріоритетів та їх реалізації, оскільки кількість складних і відповідальних завдань, які довелося вирішувати одночасно, були безпрецедентними у сучасній світовій історії. Однак, попри це Україна за складних і суперечливих умов, визначила характер і зміст вітчизняної

політики на міжнародній арені, вона не тільки практично з “нуля” сформувала всі основні інституції держави, а й розбудувала їх за європейською демократичною моделлю.

За роки незалежності Україна стала повноправним членом світового співтовариства, посівши у ньому чітке місце, утвердилася як впливова європейська держава. Вже до першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, 110 встановили з нею дипломатичні відносини [9, с. 769]. Процес міжнародного визнання незалежної України згодом завершився встановленням з нею відносин майже всіма державами світу-членами Організації Об'єднаних Націй (ООН): станом на 1 січня 2004 р. Україну визнали і встановили з нею дипломатичні відносини 173 країни світу [9, с. 769]. Відповідно до міжнародних стандартів закладалися правові засади відносин України із зарубіжними країнами, що відображено у багатьох міждержавних та міжурядових угодах і договорах, укладених з нормами міжнародного права. Досягненню реального визнання світовим співтовариством сприяла міжнародна активність України. Станом на 2011 р. Україна є членом 47 Міжнародних організацій, бере участь у роботі понад 100 постійних та тимчасових органів, створених відповідно до міжнародних угод та договорів, учасницею яких вона є. 15 Міжнародних організацій мають офіційні представництва в Україні [12, с. 221]. Про роль України у світі засвідчує її входження до ключових європейських політичних та економічних інтеграційних структур, а також поглиблення трансатлантичного співробітництва. Вона стала членом Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) з 30 січня 1992 р. З того часу бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів ОБСЄ (саміти держав-учасниць Організації, засідання Ради Міністрів та Постійної ради), виробленні та прийнятті ними рішень з різних аспектів її діяльності. Сьогодні ОБСЄ – це єдина трансатлантична безпекова структура, повноправним членом якої є Україна. У вересні 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, приєдналася до Центрально-Європейської ініціативи, підписала програму “Партнерство заради миру”, вивела свої відносини з НАТО на рівень поглибленого і розширеного співробітництва, підписала Угоду з Європейським союзом (ЄС). Така політична міжнародна діяльність сприяла розширенню рівноправної участі України в договірно-правових відносинах із зарубіжними країнами в усіх сферах міжнародного життя. Це насамперед проблеми загальної безпеки, роззброєння і зміцнення миру, забезпечення й захисту прав людини, охорони довкілля, збереження всесвітньої культурної та природної спадщини, використання транспортної мережі, морського судноплавства, супутникового зв'язку тощо.

Яскравим свідченням активізації зовнішньополітичної діяльності України є процес укладання на державному рівні двосторонніх широкомасштабних договорів про дружні взаємовідносини та співробітництво. Перший такий міжнародно-правовий документ Україна підписала 6 грудня 1991 р. з Угорською Республікою, 1992 р. – відповідно із Індією, Туреччиною, Польщею, Естонією, Францією, Болгарією, Монголією, Узбекистаном, Молдовою, Азербайджаном, у наступні роки – із Словаччиною, Чехією, Італією, а також з рештою країн Співдружності Незалежних Держав (СНД). Загалом лише на початок 2004 р. договірно-правова база міжнародних відносин України складала 10 тис. договорів і угод різного правового статусу [9, с. 769]. Таким чином, маємо зафіксоване у низці міжнародних документів авторитетних європейських і трансатлантичних структур із зарубіжними країнами визнання важливості ролі й місця України на Європейському континенті, у світі.

Сьогодні Україна починає відігравати дедалі помітнішу роль на міжнародній арені, перед нею відкриваються нові перспективи. Незважаючи на складні часи протягом двадцяти років незалежності, несприятливі зовнішні та кризові внутрішні обставини українським дипломатам вдалося виконати головне – забезпечити суверенність, територіальну цілісність, недоторканість кордонів України, захистити її громадян у всьому світі. Україна об'єктивно визначилася як велика європейська держава з глобальними інтересами, яка впливає на перебіг подій у світі. На думку авторів, головним позитивним результатом досліджуваного періоду є здобутий досвід участі у міждержавних організаціях, здійснення зовнішньої політики у нових геополітичних умовах. Саме він дозволяє тверезіше подивитись на

оточуючу дійсність, а, отже, об'єктивніше забезпечувати проведення зовнішньополітичного курсу країни з врахуванням як міжнародних, так і внутрішніх чинників.

Розгорнутий після відновлення політичної самостійності Української держави процес становлення її зовнішньої політики протікав складно і неоднозначно. З одного боку, відбулися, як зазначено вище, позитивні зрушення, здобуті певні досягнення на міжнародній арені, водночас, на нашу думку, українська зовнішня політика все ще перебуває на етапі формування, йде пошук найоптимальніших шляхів її реалізації у сучасних умовах облаштування світового устрою. Проблемою залишається невизначеність Європи щодо України, з одного боку, і цілком очевидні претензії Росії на домінування в пострадянському просторі. На жаль, варто констатувати, що в Україні відсутня внутрішньополітична консолідація політичних сил із приводу зовнішньополітичних питань. Це істотно впливає на зовнішню політику України, її міжнародне становище у сучасному глобалізаційному світі.

Нині триває процес утвердження України на міжнародній арені, активно розбудовуються двосторонні стосунки й стратегічне партнерство з важливими для неї державами світу, розгортаються зв'язки з НАТО і ЄС, захист національних інтересів у складних взаєминах із окремими державами-сусідами. Відстоюючи свої національні інтереси, Україна намагається встановити баланс політичних та економічних відносин з країнами Заходу і Сходу, Півночі й Півдня. Політичний реалізм допомагає Україні розв'язати завдання збереження національного суверенітету за умов глобалізації та дальшого завоювання гідного місця на міжнародній арені.

Сьогодні, коли Україна є незалежною державою, взаємини зі світом та Європою мають широке наповнення, спираються на все зростаючу політико-правову базу міжнародних відносин. Вийшовши з тривалого спільного радянського минулого, Україна, на відміну від багатьох пострадянських держав, буде своє майбутнє на основі європейських демократичних цінностей. Український народ зробив чіткий цивілізаційний вибір на користь європейської демократії, утвердження прав і свобод громадянина й, тим самим, суспільно-політичного входження до Європи. Інтегруючись до сучасних міжнародних відносин та реалізуючи євроінтеграційний курс, Україна разом з європейською спільнотою намагається творити спільне майбутнє континенту, забезпечує незалежний поступ і входження до кола високо розвинутих постіндустріальних держав Європи та світу. Особливу увагу Україна надає розвитку двосторонніх відносин із сусідніми країнами, державами Заходу, Азії, Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), Африки і Латинської Америки. В процесі розвитку міжнародних відносин Україна диверсифікує напрями своєї зовнішньої політики. Провідними партнерами України залишаються Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, країни Європейського Союзу.

Ключовими орієнтирами у сучасній зовнішній політиці України є здійснення відкритого, послідовного, виваженого й передбаченого зовнішньополітичного курсу і прагнення до рівноправного співробітництва з усіма зацікавленими партнерами; розбудова відносин з іншими державами та міжнародними організаціями на основі принципів добровільності, взаємоповаги, взаємовигоди й невтручання у внутрішні справи кожної зі сторін; засудження війни як знаряддя національної політики і намагання вирішення будь-яких міжнародних спорів виключно мирними засобами; невисування територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання жодних територіальних претензій до себе; дотримання принципу неподільності міжнародного миру та міжнародної безпеки, обстоювання у зовнішній політиці підходу “безпека для себе – через безпеку для всіх”; дотримання верховенства права в зовнішній політиці й визнання пріоритету міжнародного права.

Двадцять років в умовах глобальних історичних зрушень стали епохою. Період 1991–2011 рр. є визначальним для трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Саме ця доба є часом ствердження Української держави на міжнародній арені, здобуття гідного місця у світовому співтоваристві, наповнення конкретним змістом двосторонніх відносин з більшістю країн, з якими встановлені дипломатичні відносини. Фундаментальним для

зовнішньої політики України як європейської держави залишається забезпечення зовнішніх чинників національного розвитку й безпеки, її активна участь у розбудові нової системи міжнародних відносин та подальшого формування сприятливого клімату для розвитку політичного, економічного та культурного співробітництва з усіма країнами світу на двосторонніх і багатосторонніх засадах. Україна здобуде статус самостійного геополітичного учасника, створивши тим самим основу для успішного національного розвитку і зробивши украї важливий внесок у формування новітньої системи безпеки. Таке веління часу і майбутнє Української держави.

Список використаних джерел

1. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Г. Івченко. – К.: “РІЦ УАННП”, 1997. – 688 с.
2. Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях / В. Головченко, В. Матвієнко. – К., 2001. – 266 с.
3. Корнєєнко Б. І. Спогади посла (перші кроки української дипломатії) / Б. І. Корнєєнко. – К., 2005. – 256 с.
4. Зленко А. М. Дипломатія і політика України в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків, 2003. – 559 с.
5. Віднянський С. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією / Степан Віднянський // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 24–38.
6. Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії / Юрій Макар // Україна–Європа–Світ. Вип.1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198.
7. Алексієвць М. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / Микола Алексієвць, Ярослав Секо // Україна–Європа–Світ. Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 11–24.
8. Василенко С. Д. Європейський вибір України / С. Д. Василенко. – Одеса, 2003; Ковальова В. В. Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / В. В. Ковальова. – К., 2003. – 340 с.; Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах / Д. В. Табачник. – К., 2004. – 638 с.; Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К., 2002. – 180 с.; Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України і безпека України / Л. Д. Чекаленко. – К., 2004. – 352 с.
9. Державотворчий процес в Україні 1991–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2007. – 910 с.
10. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 288–290.
11. Зленко А. Етапи формування зовнішньої політики України: як це було? / А. Зленко // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. десятий. – К., 2009. – С. 29.
12. Мартинов А. Ю. Міжнародні організації / А. Ю. Мартинов // Україна в міжнародних організаціях. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 3. Предметно-тематична частина: К-О / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 220–221.

Леся Алексієвць, Степан Прийдун

УКРАИНА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ (1991–2011)

В статье рассматриваются особенности становления украинской внешней политики во время Независимости, ее проблемы как составной системы международных отношений.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, период Независимости, международные отношения, международные организации.

Lesya Alexiyevets, Stepan Pryjdun

UKRAINE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM: SOME FEATURES AND PROBLEMS (1991–2011)

The paper presents the features of the Ukrainian foreign policy formation in the Independence epoch as well as its problems as a component of the international relations system.

Key words: Ukraine, foreign policy, Independence epoch, international relations, international organisations.

УДК 327 (477)

Наталія Чорна

РОЗВИТОК КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті проаналізовано історіографічний доробок українських та зарубіжних авторів, присвячений концептуальним засадам співробітництва України та Польщі, окреслено питання, які потребують подальшого вивчення та обґрунтування.

Ключові слова: концепція, співробітництво, відносини, східна політика, Україна, Польща, історіографія.

Історичний поступ українського народу, позначений боротьбою за проголошення та збереження власної державності, супроводжувався пошуком свого місця у геополітичному просторі та постійною зміною зовнішньополітичних орієнтирів. Традиційно будучи оточеними сильними великими державами, українські землі систематично ставали об'єктом їх експансії та розчленування. Тривала роз'єднаність та приналежність до різних цивілізацій спричинили глибинні зміни суспільної свідомості, однією із сутнісних характеристик якої стала одночасна рівнозначна орієнтація на Схід та Захід, Росію та Європу.

Процес формування сучасної української геополітичної парадигми був зумовлений трансформаціями, які наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. відбувалися на євразійському континенті. Розпад Радянського Союзу та руйнування, як наслідок, євразійського імперського геополітичного простору зумовили переорієнтацію більше, ніж двох десятків держав і народів зі сповідування комуністичної ідеології на принципи західної цивілізації.

Зі здобуттям незалежності Україна розпочала реалізацію самостійної зовнішньої політики, яка, внаслідок поєднання низки чинників, зумовлених як історичним розвитком, так і політичною географією, виявилася складною та неоднозначною. Проблемам зовнішньої політики України присвячений ряд публікацій вітчизняних науковців. Так, узагальнення досвіду зовнішньої політики України протягом 1991 – 2001 рр. здійснено у праці колективу українських науковців за редакцією В. Смолія “Нариси з історії дипломатії України” [1]. Різні аспекти зовнішньополітичної діяльності України відображено у дослідженнях С. Віднянського [2–3], А. Гальчинського [4], О. Добржанської [13], А. Зленка [5–9], О. Івченка [10], В. Литвина [11–12], Ю. Макара [13], А. Мартинова [2–3], Ю. Щербака [14].

Однією з нагальних проблем, що постали перед вітчизняними науковцями на початку 90-х рр. ХХ ст., виявилася необхідність обґрунтування геополітичних орієнтирів зовнішньої політики України. Географічне розташування, що визначає одночасну приналежність до Європи та Євразії, тривала історична орієнтація на сусідні держави зумовили зміст української геостратегії, що характеризується двома ключовими парадигмами: європейською та євразійською, кожна з яких є достатньо сильною та аргументованою.

Пріоритетність європейського вибору зовнішньої політики України у своїх працях обґрунтували чимало вітчизняних дослідників, серед яких С. Василенко [15], А. Кирчів [16–17], О. Ковальова [18], В. Копійка [19], А. Кудряченко [20], Л. Чекаленко [21–23]. З огляду на традиційне сприйняття успіхів європейської інтеграції як похідних від здобутків регіонального співробітництва, все більша увага почала приділятися взаєминам України з країнами Центрально-Східної Європи.

На фоні загального інтересу до зовнішньої політики України спостерігається зростання зацікавленості до її доктринальних основ. Проте, як засвідчив аналіз геополітичної думки, Україні досі не вдалося чітко визначити свої пріоритети та створити цілісну концепцію зовнішньої політики. Це особливо відчувається на фоні історично виправданої геополітичної

парадигми сусідніх держав, насамперед Польщі, яка є однією з країн Центрально-Східної Європи, що мають виразну ідеологічну програму “на експорт”.

Аналіз українського досвіду розбудови незалежної держави свідчить, що впродовж двох десятиліть основною характеристикою зовнішньої політики України була непослідовність. “Проблема геополітичного вибору чомусь виявилася для України завданням, яке від століття до століття, від одного покоління до наступного передається без розв’язку, хоча і з достатньою кількістю спроб його відшукати” [16, с. 185]. На думку вітчизняного політолога, головного редактора “Незалежного культурологічного журналу “І” Т. Возняка [24], “в Україні важко говорити про якусь консолідовану позицію чи чітко визначену політичну тактику та стратегію”.

У різні періоди державотворення концептуальними основами зовнішньої політики України були нейтралітет та позаблоковість; багатовекторність; європейська та євроатлантична інтеграція; євразійство та рівнонаближеність. Про це обґрунтовано стверджує компетентний політик, колишній міністр закордонних справ України А. Зленко [6]. Нейтралітет і позаблоковість, які набули особливої популярності в Україні, традиційно “виконують функцію адаптації держави до її зовнішнього середовища”, а тому не є прийнятними для тривалого застосування. А. Зленко доводить, що “для країни такого масштабу й розташування нейтральність і позаблоковість можуть розглядатися як дещо штучні категорії. Адже бути нейтральним означає якоюсь мірою бути політично нерухомим. Для України політична нерухомість рівнозначна стагнації”. “Нейтральний статус не має перспектив”, – погоджується з ним колишній секретар Ради національної безпеки та оборони В. Горбулін [25].

Багато авторитетних вітчизняних фахівців гостро критикують багатовекторну політику України. Так, зокрема, А. Кирчів стверджує, що “декларування багатовекторності чи навіть двовекторної стратегії зовнішньої політики швидше свідчить про відсутність позиції української верхівки щодо геополітичного вибору, ніж про далекоглядність і вдале маневрування” [16, с. 185]. Проаналізувавши десять років розбудови незалежної держави, автор дійшов висновку, що зовнішня політика України “нагадує опис коливання маятника” і не дає жодного уявлення про генезу визрівання цілісної стратегії [17]. Дійсно, непросто зрозуміти яким чином можна розбудовувати стратегічні відносини одночасно зі США та Росією, чії сфери впливу у світі жорстко поділені, а відносини нагадують змагання важковаговиків.

С. Віднянський та А. Мартинов, оцінюючи “багатовекторність” української зовнішньої політики, трактують її як політику маневрування між Росією та Заходом, одночасну рівновіддаленість від них, яка “навряд чи відповідає зовнішньополітичним пріоритетам та національним інтересам України в цілому” [2, с. 37].

Здавалося б після подій Помаранчевої революції 2004 р. Україна визначилася з пріоритетністю зовнішньополітичних орієнтацій: на перший план вийшов європейський вектор. Проте події наступних років змушують сумніватися у цьому. “Політичний клімат в Україні сьогодні віддзеркалює розкол думок щодо належного майбутнього курсу країни”, – констатує К. Аріель [26, с. 160].

Стратегічним партнером, з яким в офіційному Києві пов’язують надії на посилення геополітичної ваги та позиціонування у європейському співтоваристві, а також сподівання європейської та євроатлантичної інтеграції, традиційно визначається Польща. Попри те, що проблемі українсько-польського співробітництва присвячено чималу кількість наукових розвідок українських та зарубіжних дослідників, концептуальні засади політики України щодо Польщі по сьогодні залишаються практично не дослідженими. На фоні значного теоретичного обґрунтування східної політики Польщі дана прогалина у вітчизняній історіографії видається ще більш відчутною.

Метою даної статті є дослідити відображення в історичній літературі розвитку концептуальних основ співробітництва України та Польщі.

Ідея українсько-польського стратегічного партнерства має глибокі історичні корені. Про це, зокрема, стверджує М. Жулинський: “В історії обох народів була – і не одна – спроба ще в XVII ст. зав’язати нормальний українсько-польський діалог, та не дала вона добрих результатів” [27, с. 143]. Остаточного оформлення взаємини між ними почали набувати на початку XX ст. з проголошенням незалежності України та переходом до розбудови державних інституцій Другої Речі Посполитої.

Одне із найбільш вдалих намагань прослідкувати еволюцію концептуальних основ взаємин двох держав належить О. Знахоренко [28–29]. Дослідниця доводить, що першою спробою практичної реалізації ідеї стратегічних відносин між Україною та Польщею став договір, підписаний у 1920 р. у Варшаві С. Петлюрою та Ю. Пілсудським. І хоча договір, що мав антиросійську спрямованість та передбачав надання Україні матеріальної допомоги і визнання суверенітету, так і залишився “персональним союзом” двох державних лідерів і не здобув широкої підтримки ні серед політиків, ні серед пересічних громадян, його місце в історії двосторонніх взаємин України та Польщі сумніву не викликає.

Відсутність виваженої концепції взаємин України та Польщі напередодні та у роки Другої світової війни спричинила до “розгортання кривавих конфліктів, брутальних акцій депортації населення, взаємного відчуження, розпалювання міжнаціональної ненависті” [28, с. 7].

Комуністичне минуле України та Польщі, позначене цілковитим підпорядкуванням політиці офіційної Москви, характеризувалося повною відсутністю самостійної зовнішньої політики. Кремлівська влада докладала чималих зусиль, аби не дати згаснути минулим конфліктам та розпалити нові, а також сформувати стереотипи історичного неприйняття українцями та поляками один одного [28, с. 8]. Як наслідок, ідеї стратегічного партнерства двох держав зазнали подальшого розвитку не на батьківщині, а в колах польської та української еміграції.

Трансформація європейського геополітичного простору на межі 80–90-х рр. XX ст. зумовила активізацію українсько-польського партнерства та визначила його вихід на рівень стратегічного у другій половині 90-х рр. XX ст. Аналізуючи передумови еволюції відносин двох держав, О. Знахоренко пояснює їх дією внутрішніх та зовнішніх чинників. До останніх з них, зокрема, було віднесено необхідність знайти нову формулу безпеки, яка б враховувала інтереси двох держав у регіоні Центральної Європи, помітний вплив Росії та західних держав [29, с. 93]. Простеживши детермінацію відносин України та Польщі, дослідниця дійшла висновку, що на сьогодні обидві країни постали перед черговим випробовуванням, від результату якого буде залежати найближча перспектива: “партнерство між нашими державами може стати ще міцнішим або бути зневільованим” [29, с. 97].

Про перспективи посилення геополітичної ваги України та Польщі, закріплення за ними статусу регіональних лідерів Центрально-Східної Європи йдеться у публікації директора Одеського філіалу НІСД О. Воловича [30]. Науковець переконаний, що ні Польща, ні Україна не володіють таким потенціалом, щоб справлятися з роллю лідера наодинці, а тому виникає необхідність поєднання їх зусиль. Одним із безпосередніх результатів зближення двох держав має стати зменшення стороннього впливу на них, а також мінімізація спроб “розтягти” східноєвропейські країни між Заходом та Росією”.

Історія свідчить, що, проблема східної політики з різною мірою актуальності поставала перед політичними та інтелектуальними колами Польської держави на всіх етапах її розбудови. У польському політичному дискурсі поняття “Схід” традиційно використовується у двох контекстах: по відношенню до найближчих сусідів Польщі, чиї території входили до складу Першої та Другої Речі Посполитої, а також стосовно Росії. Останнім часом це поняття також використовується для означення політики Польщі стосовно країн, які раніше входили до складу СРСР та соціалістичного табору.

Традиційно у Польщі виокремлювалися дві основні парадигми зовнішньої політики, пов’язані з іменами польських королівських династій епохи Середньовіччя – п’ястівська та ягеллонська. Перша передбачала становлення активних відносин з Німеччиною за умови

пасивного споглядання ситуації на Сході. Друга, навпаки, звертала погляд Польщі на східних сусідів і передбачала шляхом поширення західних традицій забезпечити зміцнення її присутності на Сході.

І хоча такого роду бачення дещо спрощують ситуацію, адже в епоху середніх віків Польща проводила активну багатовекторну зовнішню політику, обидві доктрини під нашаруваннями часу не лише обросли великою кількістю легенд, але й заручилися підтримкою багатьох політиків та науковців. Так, зокрема, зовнішньополітичні ідеї представників династії П'ястів розділяли націонал-демократи Р. Дмовського та селянські партії міжвоєнної доби. Разом з тим, прихильність пріоритетам Ягеллонів демонстрував Ю. Пілсудський.

У сучасній політичній думці Польщі на рахунок визначення та реалізації її східної політики існують, якщо узагальнити, три погляди, кожен з яких є достатньо містким і часом зі спільними точками дотику з двома іншими. Фактично ідеологічна боротьба розгортається між прометеїстами (романтиками), які апелюють до того, що Польщі варто шукати союзництво та співробітництво у регіоні Центральної та Східної Європи, та прагматиками (реалістами), що відстоюють ідеї “оздоровлення” відносин з Росією з наступною їх активізацією. Дещо синтетичним є бачення польської східної політики третім табором, представники якого переконані: не варто розраховувати ні на суттєве зміцнення позицій у країнах з регіону Східної Європи, ні на особливе порозуміння з Росією. До взаємин з кожною зі сторін варто підходити з однаковою мірою об'єктивізму та прагматизму, а відтак і розраховувати на однакові (чи приблизно однакові) дивіденди.

Проблема обґрунтування концептуальної основи східної політики з новою актуальністю постала перед Польщею після здобуття нею справжньої державної незалежності та початку реалізації самостійної зовнішньої політики: теоретично обґрунтовані доктрини отримали шанс на практичне застосування. Осмислення проблеми почало знаходити відображення у працях істориків та політологів, і створений ними масив досліджень на сьогодні є вражаючим як за кількісним, так і якісним показником. Взаємини Польщі зі Сходом зазнають комплексного вивчення та обґрунтування фахівцями Центру східних досліджень та Фондом Стефана Баторія у Варшаві, Колегією Східної Європи у Вроцлаві, Інститутом Центрально-Східної Європи в Любліні, а також дослідниками та науковцями, що є представниками ряду інших навчальних та наукових установ. Проблеми східної політики Польщі регулярно висвітлюються на сторінках загальнонаціональних видань “Річ Посполита”, “Тигоднік Повсехний”, “Газета виборча”, “Впрост”, “Політика”.

Окрім польських фахівців, над розробкою проблеми доктринальних основ східної політики Польщі досить активно працюють представники зарубіжної (по відношенню до польської) історіографії. Прикметно, що східна політика Польщі зазнала належного обґрунтування у працях російських науковців, у той же час в Україні цій проблемі увага практично не приділялася.

Однією із найбільш впливових постатей новітньої історії Польщі, чиєю винятковою заслугою є теоретичне обґрунтування східної політики Третьої Речі Посполитої, є Єжи Гедройц. Його бачення геополітичного вибору Польщі, що сформувалося у 50-х рр. ХХ ст. та було дещо підкореговане у наступні десятиліття, стало актуальним у період активізації польської опозиції. Та найбільшої ваги погляди Є. Гедройца набули по завершенню роботи “круглого столу” та приходу до влади в Польщі демократично налаштованих політиків.

Про особистість Є. Гедройца, його життєвий та науковий шлях, а також ту роль, яку йому судилося відіграти в історії Польської держави та її взаєминах з Україною, детально йдеться у публікації його однодумця та послідовника Б. Осадчука [31]. Він написав: Єжи Гедройц – “великий друг України, основоположник польсько-українського діалогу в еміграції і головний інспіратор сьогоднішніх рівноправних, союзницьких стосунків поміж двома державами і раніше розсвареними народами” [31, с. 125].

У 1952 р. у редактованому Є. Гедройцем часописі “Культура” з'явилася стаття, у якій було обґрунтовано необхідність здійснення Польщею активної політики на Сході та

налагодження нею відносин з Україною. Автор був певен: “незалежна Україна буде нейтралізувати російську небезпеку і послаблювати небезпеку евентуального порозуміння Москви з Берліном” [31, с. 130]. У той же час відсутність тісного співробітництва між Польщею та Україною розглядалася як загроза для обох держав [32]. Проте впродовж тривалого часу такого роду погляди не знаходили підтримки у польському суспільстві. Певних зусиль до цього доклала і комуністична пропаганда, яка підтримувані Є. Гедройцем ідеї тлумачила як “кримінальні дії шпигунської сітки конспіраторів”. Під “шпигунською сіткою конспіраторів” у Москві розуміли учасників та прихильників прометеївського руху у польській зовнішній політиці міжвоєнного періоду. Утворена в Парижі політиками-емігрантами з України, Грузії та Азербайджану, організація “Прометей” ставила за мету розпад Радянського Союзу та отримання незалежності анексованими ним у 1918–1921 рр. країнами та регіонами.

Вперше ідеї редактора “Культури” знайшли практичне застосування у 80-х рр. ХХ ст., будучи взятими “на озброєння” силами, опозиційними до комуністичного режиму. Їх підтримали учасники та прихильники “Солідарності”, а з падінням комунізму у 1989 р. вони набули особливої актуальності, ставши для нової влади орієнтиром у взаєминах з Україною, Білоруссю та Литвою. Визначаючи внесок редактора “Культури” у розбудову Польської держави, доцільно процитувати Б. Осадчука, який, зокрема, зазначив: “Такого успіху, який осягнув Єжи Гедройц, – щоби створена на чужині концепція стала основою урядової політики у рідному краю, – світова історія не знала досі” [31, с. 130].

Значний спалах інтересу до доктринальних основ польської східної політики мав місце через кілька місяців після смерті Є. Гедройца і був спричинений опублікуванням у грудні 2000 р. у тижневику “Тигоднік Повшехний” статті відомого у Польщі експерта з питань пострадянської проблематики Б. Сенкевіча “Похвала мінімалізму” [33]. Через десять років по тому у щоденній газеті “Річ Посполита” Б. Сенкевічем була опублікована стаття “Прощання з Гедройцем” [34], яка, будучи логічним продовженням попередньої, спричинила чергову активізацію інтересу громадськості до проблеми концептуальних засад співробітництва Польщі з її східними сусідами, насамперед Україною, та поставила під питання доцільність збереження відданості зовнішньополітичним орієнтирам, обґрунтованим Є. Гедройцем.

У контексті дослідження еволюції парадигми східної політики Польщі з-поміж інших на увагу заслуговує публікація польського дослідника, директора Фонду польсько-української співпраці РАУСІ Я. Пекло “Ягеллонське східне партнерство” [35]. Він доводить, що ягеллонська традиція, початки якої сягають часів Речі Посполитої, стала історичною спадщиною, що об’єднує Польщу з її східними сусідами. Попри те, що Перша Річ Посполита внаслідок допущених помилок та історичних обставин так і не стала державою трьох народів (поляків, литовців та русинів – українців та білорусів), автор переконаний, що перебування українського народу у її складі позитивно позначилося на його державотворчих традиціях.

Чергова спроба практичного застосування ягеллонського проекту мала місце вже після занепаду Речі Посполитої наприкінці панування династії Габсбургів і стосувалася лише Галичини. По завершенню Першої світової війни відроджена Польща спробувала знову повернутися до ягеллонської традиції – Друга Річ Посполита стала реальністю завдяки угоді, укладеній Ю. Пілсудським з С. Петлюрою. Нова федерація зберегла частину колишніх земель Першої Речі Посполитої, проте постала у значно вужчих кордонах і не змогла виконати історичну місію національного примирення. Федеральна концепція відновлення польсько-литовсько-української держави Ю. Пілсудського зазнала поразки, а міжнародний конфлікт українців та поляків, як зауважив Я. Пекло, вже після вибуху Другої світової війни вилився у взаємно скеровані збройні акції та різанину.

Концепція Є. Гедройца, згідно з думкою Я. Пекло, становила продовження міжвоєнної ідеї прометеїзму та “передбачала підтримку устремлінь до незалежності і культурної емансипації народів за східним кордоном, стимулювання демократичних процесів та зв’язок новонароджених держав з міжнародними демократичними організаціями. Передбачала вона і відмову від будь-яких територіальних претензій, пропонуючи партнерство і співпрацю.

Польща, як одна з перших держав, одразу визнала незалежність і територіальну цілісність України”.

Дослідник переконаний, що вступ країн-членів Вишеградської четвірки та Прибалтики до НАТО та ЄС, задіяність Євросоюзу у подіях Помаранчевої революції в Україні, реалізація Брюсселем європейської “політики сусідства” щодо країн Східної Європи дають підстави робити висновок про те, що “ягеллонська традиція стала складовою частиною Європейського Союзу”. І з цим важко не погодитися.

З ліквідацією ОВД та розпадом СРСР кардинальних трансформацій зазнала геополітична ситуація у Європі. Як наслідок, зміни торкнулися й ідеї Є. Гедройца. Міркуючи щодо цього, польський депутат Європарламенту П. Коваль [36] зазначив, що концепція редактора паризької “Культури” формувалася у період існування радянської системи, а тому була обумовлена її специфікою. Разом з тим, геополітична ідея, покладена в основу концепції східної політики, є універсальною з точки зору польських інтересів. “Гедройц показав, – зазначив П. Коваль, – що Польща знаходиться в Центрально-Східній Європі, не поміж Німеччиною та Росією, а поруч України, Литви і Білорусі”.

На необхідності звернення до ідей Є. Гедройца та Ю. Мєрошевського наголошує відомий польський політик, депутат Європарламенту П. Залевські [37]. У його працях [37–39], зокрема, йдеться про потребу перегляду Польщею доктринальних основ східної політики, перетворення її у дієвий інструмент відповіді існуючим геополітичним викликам. Разом з тим, мінливі реалії сьогодення породжують певний виклик і для польських сусідів. Насамперед це стосується України, яка у першу чергу має виробити однозначну позицію щодо Польщі.

Глибокий історико-політичний аналіз проблеми східної політики Польщі здійснив аналітик Бюро національної безпеки Республіки Польща Б. Чихоцький [40]. Розглядаючи процес формування концептуальних засад східної політики РП, дослідник звернувся до статті Ю. Мєрошевського “Польська Ост-політик”, опублікованої у 1973 р. в журналі “Культура”. Основною ідеєю публікації визначалася необхідність визнання Польщею остаточності свого післявоєнного кордону, а також права України, Литви та Білорусі на незалежність у випадку розпаду СРСР. Такого роду помисли впродовж тривалого часу не мали підтримки у польському суспільстві і лише в період активізації опозиції лягли в основу політичних програм та стали популярними.

Погоджуючись із думкою Б. Чихоцького, значення концепції Гедройца-Мєрошевського для сучасної Польщі важко переоцінити. Цілком очевидно, що згадана парадигма дозволила подолати конфлікт між спадкоємцями двох головних політичних концепцій польської еміграції: національної (Р. Дмовський) та федеративної (Ю. Пілсудський), а також консолідувати політичну еліту країни. “Дискусії навколо статті Ю. Мєрошевського, – міркує автор, – призвели до вироблення єдиної програми східної політики Третьої Речі Посполитої, реалізацією якої займалися як послідовники “Солідарності”, так і ПОРП. У результаті зник один із основних факторів внутрішнього напруження та слабкості Польської держави періоду 1918 – 1939 рр.”. Б. Чихоцький певен, що, якби не програма редактора “Культури”, у 1989 р. до влади у Варшаві прийшли б або націоналісти, або федералісти. Як наслідок, процес розпаду СРСР міг би стати кривавим, а співробітництво політиків східних та західних регіонів України було б набагато складнішим.

“На вимогу дня” опублікована стаття Ф. Мемхеса “Прометей серед трун. На шляху до нової східної політики” [41]. Проаналізувавши політичні орієнтири Ю. Пілсудського та їх відлуння у сьогоденні, Ф. Мемхес виокремив два табори прихильників поглядів маршала: “ортодоксальний” (ягеллонський) та “єретичний” (прометейський). Ідеї ортодоксального підходу до трактування спадщини Ю. Пілсудського, на думку автора, фактично вичерпали себе і животіють лише як міфи. Після 1989 р. на перший план у Польщі вийшла “єретична” інтерпретація поглядів маршала. Визначальні цілі учільників та послідовників організації “Прометей” були дещо підкореговані у 1970-х рр. і оформлені у доробку Гедройца-

Мерошевського. Згідно нього, метою східної політики РП було визначено партнерський, рівноправний діалог з незалежними Україною, Литвою та Білоруссю.

Події Помаранчевої революції, активну підтримку яким надали представники політичного бомонду Польщі, Ф. Мемхес трактує як “повторення походу Пілсудського на Київ, який мав підтримати Симона Петлюру у боротьбі проти більшовиків”. Ніби підсумовуючи викладене, дослідник доводить, що підтвердженням успіху концепції Гедройца-Мерошевського є існування суверенних держав між Польщею та Росією, які виникли після розпаду СРСР.

Про відображення традицій Ю. Пілсудського, Ю. Мерошевського та Є. Гедройца у політичному курсі новітньої Польщі йдеться у праці аналітика Інституту міжнародних відносин Варшавського університету А. Шептицького “Останній романтик? Президент Качинський та Україна” [42]. У контексті аналізу зовнішньої політики РП дослідник звертається до місця у ній особистісного фактора Л. Качинського і доводить, що президентом рухала віра у те, що співпраця Польщі, України, Литви, Грузії та інших країн регіону є ключовою умовою зміцнення їх незалежності та позицій на міжнародній арені. Одночасно Л. Качинський відкрито закликав не допустити посилення регіональних позицій Росії.

Трагічна загибель у авіакатастрофі під Смоленськом 10 квітня 2010 р. делегації польських високопосадовців на чолі з президентом РП Л. Качинським спонукала політичну еліту Польщі до чергового переосмислення зовнішньополітичних пріоритетів. Центральне місце у дискусіях, що розгорнулися між політиками та науковцями, поправу посіли проблеми східної політики, насамперед відносини Польщі з Україною та Росією. Протягом 2010 – 2011 рр. було опубліковано низку статей, автори яких торкалися не лише сучасності, але й часів поширення прометеївських ідей та діяльності паризької “Культури”. Публікації А. Бжезецького [43], Б. Бердиховської та Г. Вуєца [44], Я. Браткевіча [45], М. Заборовського [46], Б. Сенкевіча [47], М. Чеха [48] свідчать про поляризацію інтелектуального середовища Польщі на прихильників та противників ідей Гедройца-Мерошевського. Представники першого табору, погоджуючись з поглядами редактора “Культури” та визнаючи доцільність подальшого слідування їм, демонструють скептичну налаштованість до Росії та протестують проти активізації й поглиблення взаємин із нею. Апологети другого табору, апелюючи до того, що доктрина Є. Гедройца втратила свою актуальність і своєчасність, обґрунтовують необхідність зближення з Росією.

В контексті суперечок з приводу польської східної політики питанню взаємин з Україною відводиться окремішне місце. І тут погляди також розділилися. На думку “прагматиків”, Україна не виправдала сподівань, які покладалися на неї Польщею, і не віддячила за зусилля, вкладені в лобювання її інтересів у НАТО та ЄС. Як наслідок, подальше представлення та захист інтересів офіційного Києва у європейській політиці видається безглуздим. Хрестоматійним у цьому контексті є висловлювання Б. Сенкевіча про те, що Польща, будучи зайнятою розв’язанням проблем своїх східних сусідів та намагаючись за рахунок створення “коаліції” ворожих до Росії сил, зазнала фіаско та прирекла себе на маргіналізацію у Європі [47]. Аналогічні міркування висловив Я. Яковський [49].

Полярний погляд на польсько-українські відносини продовжують демонструвати “прометеїсти”. Так, зокрема, Б. Бердиховська та Г. Вуєц у своїй праці [44] виступають за продовження реалізації по відношенню до України політики “відкритих дверей”, вказуючи на те, що двадцять років двосторонніх взаємин були позначені спокоєм на східних кордонах Польщі, а також зміцненням її престижу на міжнародному рівні. А це дійсно важить немало.

Разом з цим, у політико-інтелектуальних колах Польщі на рахунок східної політики держави існує також і третя точка зору. Основна її ідея, висвітлена у працях А. Бжезецького [43] та Я. Браткевіча [45], полягає у тому, що наближення Польщі до Росії не повинне супроводжуватися її дистанціюванням з Україною. Одночасно дії польської дипломатії по відношенню до України, Білорусі чи Грузії не повинні розглядатися у зв’язку з її політикою щодо Росії.

У публікації Т. Іванського “Україна як геополітичний буфер або стратегічний інтерес” [50] вказується, що на фоні поляризованих поглядів на рахунок новітньої східної політики у Польщі сформувалися кілька концептуальних сценаріїв, кожен з яких є однаково можливим та бажаним для практичного застосування. Одна зі стратегій, автором якої є П. Коваль, пов’язує одночасне зміцнення позицій Польщі у країнах Східної Європи та Євросоюзу з украленням політичних зв’язків з країнами Східної Європи. Політик переконаний, що Польща повинна з усією активністю віддатися справі наближення до ЄС країн Східної Європи, інакше, проігнорувавши історичний шанс, вона так і залишиться на задвірках Євросоюзу, задовольняючись статусом відсталого периферії.

Стратегія Я. Станілки апелює до необхідності активізувати взаємини Польщі з країнами Центральної Європи, адже, як відомо, країни Вишеградської четвірки володіють у ЄС більшою кількістю голосів, ніж Німеччина та Франція, а тому спроможні суттєво впливати на союзну політику. Одночасно дослідник обґрунтовує доцільність поглиблення зв’язків Польщі з Туреччиною та Швецією: конструктивні взаємини між ними будуть перешкоджати Росії повернути втрачені сфери впливу.

Концептуальні ідеї О. Осіци можна звести до наступного: аби бути конкурентною на Заході, Польща має “проявити” себе на Сході. Національним інтересам Польщі відповідає максимальна заангажованість на східному кордоні. Щоб досягти посилення геополітичної ваги, Польща повинна розбудовувати свої взаємини з Росією та країнами, що утворюють коридорну смугу між ними.

Попри різні підходи та бачення доктринальних основ сучасної східної політики Польщі, загальноприйнятим залишається переконання у тому, що, аби не перетворитися у “буферну зону” між Сходом та Заходом, між Росією та ЄС, Польща зобов’язана зміцнювати свої позиції у Центральній та Східній Європі. Якнайкраще цьому сприятиме позиція регіонального лідера.

Певне місце у вивченні концептуальних основ східної політики Польщі посідають праці представників наукової думки України. У сенсі трактування геополітичних концепцій Польщі на увагу заслуговує розвідка С. Свешнікова [51]. Шукаючи витoki сучасної польської геополітичної парадигми, автор апелює до періоду влаштування європейського порядку по завершенню Першої світової війни і звертається до зовнішньополітичних орієнтирів Ю. Пілсудського. Дослідник доводить, що прихильність маршала ідеї незалежної України зумовлювалася нічим іншим, як характером польсько-російських відносин і була породжена прагненням за рахунок створення Української держави дистанціювати Польщу від Росії.

Аналіз геополітичних орієнтирів сучасного польського політикуму дозволив С. Свешнікову виокремити два підходи до бачення східної політики Польщі, основні ідеї яких відображені у концепціях “європеїстів” (представники партії “Громадська платформа” Б. Сенкевич та Р. Сікорський) та “традиціоналістів” (представники партії “Право і справедливість” Б. Чихоцький та П. Коваль). Поміж низки специфічних ознак, спільним для обох концепцій залишається прагнення зміцнення польського впливу в Україні, Білорусі і Грузії та досягнення за рахунок цього паритету у взаєминах з Росією та ЄС.

Вивчення зовнішньої політики Польщі дало можливість О. Знахоренко [28] зробити висновок про те, що впродовж періоду розбудови незалежної держави зовнішньополітичні орієнтири офіційної Варшави вибудовувалися у відповідності до положень доктрин “реалізму” й “романтизму”. Політика “двох шляхів”, що відображала польську східну політику у 1989 – 1991 рр., була породжена синтезом положень двох концепцій. Разом з тим, зовнішньополітичний курс президентів Л. Валенси та А. Квасневського був віддзеркаленням торжества концепції “прометеїстів” (“романтиків”).

Дослідження проблеми концептуальних засад східної політики Польщі було б неповним без розгляду праць представників наукової думки Росії. Для сучасної російської історіографії притаманним є загальне прагнення пояснити активність польської влади на

східному напрямку, її зацікавленість Україною, Литвою та Білоруссю, насамперед русофобією і критичним неприйняттям Росії.

Значний доробок, присвячений геополітичним орієнтирам Польщі та місцю у них України, створений російським політологом В. Гулевичем [52–53]. В опублікованій ним статті [52] витoki парадигми сучасної східної політики Польщі сягають часів Ю. Пілсудського та його геополітичної концепції “Міжмор’я” – проекту конфедерації, що мала простягтися від Чорного моря до Балтійського та включити низку держав цього регіону, у тому числі Україну, Польщу, Білорусь. Проте, як стверджує автор, геополітичні реальності післявоєнного світу змусили внести в концепцію “Міжмор’я” деякі корективи. В доктрині, обґрунтованій Ю. Мєрошевським, головна увага приділялася незалежній Україні як “лімітрофному утворенню під контролем зовнішніх сил”. Польщі ж було відведено роль регіонального лідера.

У публікації “Польський акцент української незалежності” [53] В. Гулевич відстоює думку про те, що у Польщі впродовж тривалого часу не існувало єдиного погляду на політику щодо України. Як найбільш цілісні поляки розглядали три варіанти поведінки на Сході: федеративний, інкорпоративний та варіант надання Україні повної незалежності під контролем Польської держави. І якщо перший варіант, пов’язаний з приєднанням до Польщі на правах автономії України, Білорусі та Литви, мало зачепив свідомість польської політичної еліти, то два інші стали предметом активного обговорення та отримали своїх прихильників, суперечки між якими періодично то розгоралися, то знову затухали.

Проаналізувавши політичні ідеї Р. Дмовського та Ю. Пілсудського, В. Гулевич дійшов висновку, що кожен з них однаковою мірою захищав стратегічні інтереси Польщі, хоча й по-різному підходив до визначення місця у них українського чинника. Автор доводить: у той час, як Р. Дмовський відстоював ідеї інкорпорації Польщею України з наступним наданням їй автономних прав, Ю. Пілсудський виступав за надання Україні, Білорусі та Литві незалежності “з метою їх наступного втягнення під вплив католицької Польщі для спільної протидії Росії”. Визначаючи ідеологічне підґрунтя поглядів Р. Дмовського та Ю. Пілсудського, В. Гулевич приходять до висновку, що вони “сповідували ідеологію польського месіанства, призначення для поляків бути захисниками й охоронцями цінностей західної цивілізації від диких орд Сходу та нести світло свободи народам Росії”.

Рефлексія В. Гулевича на тему польського месіанства знаходить продовження у статті “Геополітична ситуація на західних кордонах Євразійського Союзу” [53]. У ній, зокрема, автор звертається до аналізу обґрунтованої у міжвоєнний період Ю. Пілсудським концепції “прометеїзму” і доходить висновку про те, що вона ще й досі продовжує залишатися на часі, будучи свого роду дороговказом для Польщі.

Сутність ягеллонської доктрини та її місце у геополітичній думці Польщі розглянуто у публікації В. Гончарова [54]. Зі вступом до НАТО та ЄС перед польським політикумом у черговий раз з’явилася перспектива реанімації ідеї Ягеллонів: посередництвом наближення своїх східних сусідів до європейського співтовариства, Польща намагається розширити сферу свого впливу на Схід, утвердитися у ролі регіонального лідера та дистанціюватися у такий спосіб від Росії.

Серед новітніх розвідок російських дослідників на особливу увагу заслуговують праці фахівця Інституту слов’янознавства РАН О. Неменського [55–56]. Проаналізувавши польські зовнішньополітичні доктрини, історик дійшов висновку, що основною проблемою, відображеною у них, є становище поляків між росіянами та німцями. У статті “Східна політика Польщі” [55] автор вказує на те, що обґрунтування Є. Гєдройцем та Ю. Мєрошевським нового бачення взаємин Польщі зі східними сусідами було породжене реаліями тогочасної Європи, у якій ягеллонська парадигма була визнана “імперською і тому недопустимою”. Головною зміною, яку внесла доктрина творців “Культури” у геополітичне бачення поляків, була актуалізація того факту, що Росія не є безпосереднім сусідом Польщі, оскільки між ними знаходиться цілий регіон країн, позначений як “ULB” (Україна, Литва,

Польща). Як наслідок, доводить О. Неменський, головну мету зовнішньої політики Польща почала вбачати у незалежності регіону “ULB” від Росії [55].

Найбільш успішною “операцією” у рамках зазначеного підходу стала Помаранчева революція в Україні, успіх якої поляки небезпідставно пов’язують з президентом А. Квасневським. Разом з тим, на думку дослідника, політика Польщі щодо України у жодному випадку не може бути трактована як політика “дружньої” держави. Її метою є хоча б часткове відновлення впливу на землях, які традиційно трактуються як польські “креси”, та витіснення звідти “московського агресора”.

Ґрунтовний аналіз доктринальної основи польської східної політики здійснено В. Балюком [57]. Значну увагу дослідник приділив зовнішньополітичним орієнтирам урядових коаліцій, які послідовно змінювали одна одну при владі у першому десятилітті ХХІ ст. Проаналізувавши програми правлячих політичних партій, В. Балюк дійшов висновку, що у чистому вигляді класична парадигма польської східної політики у жодній із них відображення не знайшла. Одночасно виняткова зацікавленість президентів РП А. Квасневського та Л. Качинського Україною пояснюється їх прихильністю поглядам Ю. Пілсудського та Є. Ґедройца.

Комплексного дослідження та обґрунтування парадигма східної політики Польщі зазнала у дисертаційному дослідженні А. Беспалова [58]. Розділяючи притаманну російській історіографії ідею антиросійської спрямованості польської зовнішньої політики, він приходить до висновку, що “особливе партнерство” між Варшавою та Києвом буде актуальним лише до того часу, поки не будуть досягнуті основні цілі, що ним декларуються – вступ України до НАТО та ЄС. Після досягнення членства у них Україна перестане потребувати польського посередництва і буде здійснювати свої взаємини безпосередньо з їх керівництвом.

Таким чином, аналіз української та зарубіжної (польської і російської) історіографії свідчить, що проблема концептуальних основ зовнішньої політики України та Польщі неодноразово ставала предметом наукових та дослідницьких пошуків, проте і надалі залишається вивченою нерівномірно.

Доктринальні основи політики України по відношенню до свого сусіда та стратегічного партнера по сьогодні залишаються практично не вивченими. Мають місце непоодинокі спроби вітчизняних та зарубіжних авторів розібратися у проблемі, проте вони є скоріше спорадичними, ніж систематичними. Проблема поглиблюється з огляду на те, що в Україні відсутня цілісна стратегія зовнішньої політики, а геополітичні вектори зазнають періодичної зміни та переорієнтації.

Проблема концептуальних основ східної політики офіційної Варшави історичною наукою розроблена та проаналізована значно ґрунтовніше, про що свідчать численні публікації, насамперед польських авторів. Важливе місце у вивченні східної політики Польщі займають дослідження російських фахівців. Разом з тим, внесок українських науковців у розробку проблеми залишається очевидно недостатнім, а тому потребує активізації зусиль та пошуків.

Список використаних джерел

1. *Нариси з історії дипломатії України* / Під ред. В. А. Смолія. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. – 736 с. 2. *Віднянський С. В.* Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // *Український історичний журнал*. – 2006. – № 4. – С. 32–51. 3. *Віднянський С. В.* Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // *Український історичний журнал*. – 2011. – № 4. – С. 55–76. 4. *Гальчинський А. С.* Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с. 5. *Зленко А.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Анатолій Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. – 559 с. 6. *Зленко А.* Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України? / Анатолій Зленко // *Віче*. – 2009. – №8. – С. 12–13. 7. *Зленко А.* Переосмислюючи зовнішню політику України: важкий шлях до досягнення консенсусу / Анатолій Зленко // *День*. – 2010. – 20 лютого (№ 6). 8. *Зленко А.* Україна на геополітичному роздоріжжі / Анатолій Зленко // *День*. – 2006. – 12 грудня (№ 217). 9. *Зленко А. М.* Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму: Виступи, промови та статті. / А. М. Зленко; упоряд. К. П. Єлісеєв. – К. : Преса України, 2001. – 369 с. 10. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин : історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К. : РІЦ УАННП, 1997. – 687 с. 11. *Литвин В.* Зовнішня політика України: 1990 – 2000 / Володимир Литвин // *Віче*. – 2000. – № 11. – С. 3–48. 12. *Литвин В.* Україна : Європа чи Євразія? / В. Литвин. – К. : Вид. дім “Лі-Терра”, 2004. – 511 с. 13. *Макар Ю.* Східне партнерство та Україна / Юрій Макар, Оксана

- Добржанська // Зовнішні справи. – 2011. – № 3. – С. 15–19. 14. *Щербак Ю.* Україна: виклик і вибір. Перспективи в глобалізованому світі XXI століття / Ю. Щербак. – К.: Дух і Літера, 2003. – 576 с. 15. *Василенко С.* Європейський вектор української геополітики / Світлана Василенко // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 57–61. 16. *Кирчів А.* Геополітичний вибір України: синдром суми різнонаправлених векторів / А. Кирчів // Молода нація: Альманах. – 2000. – С. 185–193. 17. *Кирчів А.* Зовнішньополітична складова політики національної безпеки України / Андрій Кирчів // І. – 2001. – № 22. – С. 53–69. 18. *Ковальова О.* Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / Олена Ковальова. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 340 с. 19. *Копійка В.В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В.В. Копійка. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с. 20. *Кудряченко А.І.* Європейський вибір України: необхідність, реалії, перспективи / А. І. Кудряченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2009. – Випуск 15. – С. 147–154. 21. *Чекаленко Л.* Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – №3/4. – С. 26–31. 22. *Чекаленко Л.Д.* Без незалежної України не було б незалежної Польщі / Л. Д. Чекаленко // Науковий вісник дипломатичної академії України. – Вип. 15. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи: [за заг. ред. Б. І. Гуменюка, В. Г. Цівагого]. – К., 2009. – С. 139–146. 23. *Чекаленко Л.Д.* Україна–Польща: нові тенденції взаємин / Л. Д. Чекаленко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 9. – С. 138–147. 24. *Возняк Т.* Польща: контексти відносин / Тарас Возняк // День. – 2004. – 25 травня (№ 89). 25. *Горбулін В.* Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України / Володимир Горбулін // День. – 2008. – 5 липня (№ 116). 26. *Аріель К.* Схід і Захід: розвиток українського суверенітету та незалежності в умовах балансу геополітичних векторів / Коен Аріель // Незалежність України в глобалізованому світі: вектори XXI століття: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Київ, 22 серпня 2011 р.): до 20-річчя незалежності України / упоряд. Я. А. Жалло, С. О. Янішевський. – К.: НІСД, 2011. – С. 159–165. 27. *Жулинський М.* Україна і Польща: перспективи набуття реальної Європи / М. Жулинський // Всесвіт. – 2002. – № 1/2. – С. 143–150. 28. *Знахоренко О.М.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку” / О. М. Знахоренко. – К., 2005. – 15 с. 29. *Знахоренко О.М.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О. М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Випуск 2. – С. 90–98. 30. *Волович О.* Регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі: міф чи реальний шанс? / Олексій Волович // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. П. Горбуліна. – Випуск 5. – К., – 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.od.ua/p/55.doc 31. *Осадчук Б.* Єжи Гедройц – великий поляк, видавець, редактор, основоположник польсько-українського порозуміння / Богдан Осадчук // Сучасність. – 2000. – № 1. – С. 125–135. 32. *Гедройц Є.* “Ініціатива повинна належати Польщі” ... / Є. Гедройц // Універсум. – 1995. – № 7–8. – С. 36–37. 33. *Sienkiewicz B.* Pochwała minimalizmu / Bartłomiej Sienkiewicz // Tygodnik Powszechny. – 2000. – 24–31 grudnia. 34. *Sienkiewicz B.* Pożegnanie z Giedroyciem / Bartłomiej Sienkiewicz // Rzeczpospolita. – 2010. – 28 maja. 35. *Пекло Я.* Ягеллонське східне партнерство / Ян Пекло. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/03/peklo.html> 36. *Пристау Я.* Павло Коваль: “Гедройць, Україна і польський державний інтерес” / Ярослав Пристау // Наше слово. – 2010. – (28 листопада (№ 48)). 37. *Залевські П.* Місце і роль України в Європі / Павел Залевські. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pawelzalewski.eu/ua/publikacje/46,miejsce-i-rola-ukrainy-w-europie.html> 38. *Залевські П.* Тривожний сигнал лунає для Києва / Павел Залевські. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pawelzalewski.eu/ua/publikacje/202,.html> 39. *Залевські П.* Україна на роздоріжжі та польська політика / Павел Залевські. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pawelzalewski.eu/ua/publikacje/175,.html> 40. *Чихоцький Б.* Поменяється ли парадигма восточной политики Польши? / Бартош Чихоцький. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/print22370.htm> 41. *Мемхес Ф.* Прометей серед трун. На шляху до нової східної політики / Філіп Мемхес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4787> 42. *Шептицький А.* Останній романтик? Президент Качинський та Україна / Анджей Шептицький. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/371809-ostanniy-romantik-prezident-kachinskiy-ta-ukrajina.html> 43. *Brzezieniecki A.* Moskwa bliżej. Kijów – blisko / Andrzej Brzezieniecki // Gazeta Wyborcza. – 2010. – 1 czerwiec. 44. *Berdychowska B.* Idee spuszczone ze smyczy. W rocznicę Aktu Niezależności Ukrainy / Bogumiła Berdychowska, Henryk Wujec // Gazeta Wyborcza. – 2010. – 24 sierpnia. 45. *Bratkiewicz J.* Polska, Rosja i Ukraina: Nie “albo, albo”, tylko “i, i” / Jarosław Bratkiewicz // Gazeta Wyborcza. – 2010. – 8 października. 46. *Zaborowski M.* Polska dyplomacja bez kompleksów / Marcin Zaborowski // Rzeczpospolita. – 2011. – 4 stycznia. 47. *Sienkiewicz B.* Idee na smyczy / Bartłomiej Sienkiewicz // Rzeczpospolita. – 2010. – 16 lipca. 48. *Czech M.* Polska – zakładnik Rosji / Mirosław Czech // Gazeta Wyborcza. – 2010. – 6 września. 49. *Jackowski J.M.* Polityka wschodnia na zakręcie / Jan Maria Jackowski // Nasz Dziennik. – 2010. – 3 lutego. – № 28 (3654). 50. *Іванський Т.* Україна як геополітичний буфер або стратегічний інтерес / Тадеуш Іванський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/04/07/iwansky.html> 51. *Свешніков В.В.* Аналіз геополітичних концепцій Польщі / В.В. Свешніков // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. – 2011. – № 2 (43). – С. 74–84. 52. *Гулевич В.* Восточная политика Веймарского треугольника / Владислав Гулевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csef.ru/studies/politics/projects/russia_germany_new_union/articles/1201/ 53. *Гулевич В.* Геополитическая ситуация у западных границ Евразийского Союза / Владислав Гулевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geopolitica.ru/Articles/1358/> 54. *Гончаров В.В.* Ягеллонская идея в польской историографии XX – начала XXI вв. / В. В. Гончаров. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ostpreussen.do.am/publ/1-1-0-15> 55. *Неменский О.* Восточная политика Польши / Олег Неменский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta-nd.com.ua/rubrics/dela_davno_minuvshih_dney/805.php 56. *Неменский О.* Пространства и идеологии восточной политики Польши / Олег Неменский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspectivy.info/oukumena/europe/prostranstva_i_ideologii_vostochnoi_politiki_polshi_2007-8-13-16-8.htm 57. *Балюк В.* Польше нужна новая концепция восточной политики / Валентин Балюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.forsecurity.org/профессор-вроцлавского-университета-польша-польше-нужна-новая-концепция-восточной-политики> 58. *Беспалов А.С.* Традиции геополитического мышления в современной восточной политике Польши: автореф. дис. на соиск. науч. степеня канд. полит. наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных отношений и глобального развития” / А. С. Беспалов. – Москва, 2008. – 26 с.

Наталія Черная

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ОСНОВ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ

В статье проанализированы историографические наработки украинских и зарубежных авторов, посвященные концептуальным основам сотрудничества Украины и Польши, очерчены вопросы, требующие дальнейшего изучения и обоснования.

Ключевые слова: концепция, сотрудничество, отношения, восточная политика, Украина, Польша, историография.

Nataliya Chorna

DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND POLAND: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article analyzes the historiographical work of Ukrainian and foreign authors devoted to the conceptual principles of cooperation between Ukraine and Poland, outlines issues that need further investigation and substantiation.

Key words: concept, cooperation, relationships, Eastern policy, Ukraine, Poland, historiography.

УДК 94 (437.1/2:477)

Олена Цуп

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ Й ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СФЕРІ НАУКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено процес налагодження двосторонніх зв'язків у галузі науки та технологій. Проаналізовано нормативно-правову базу, основні напрями і форми науково-технічного співробітництва між Україною та Чеською Республікою й окреслено перспективи їх подальшого розвитку.

Ключові слова: Україна, Чеська Республіка, науково-технічне співробітництво, наукові установи, технології, інновації.

Важливою складовою усього комплексу українсько-чеських міждержавних відносин є співпраця у науково-технічній сфері. Її розвиток актуалізується процесами глобалізації економіки і науки, інтеграцією до європейського й світового науково-технологічного простору, використанням новітніх технологій та інноваційною діяльністю. У цьому контексті Чеська Республіка є перспективним партнером, адже має потужну науково-технічну базу, а також бере участь у багатьох європейських програмах і грантах. Поглиблення українсько-чеського співробітництва у даній галузі спрямоване як на розвиток якісно нових двосторонніх відносин, так і на економічний поступ двох країн.

Науковий доробок з питань науково-технічного співробітництва між Україною та Чехією є доволі незначним. Більшість праць мають загальний характер і розглядають співпрацю у даній сфері через призму міждержавних відносин та економічної взаємодії. Це, насамперед, дослідження Р. Корсака [11], В. Литвина [12], С. Устича [20]. Окрему групу складають роботи з проблем формування науково-технологічної бази України й Чеської Республіки [10; 19], становлення міжнародного наукового співробітництва обох країн [13; 16] та перспектив українського науково-технологічного позиціонування у контексті європейської інтеграції [9; 18]. Конкретні приклади українсько-чеської наукової взаємодії наведено у статті Р. Зіка [24]. Документальною основою для дослідження стали матеріали Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України [1–7] та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [8], а також опубліковані українські та чеські документи [21–23]. З огляду на це у даній статті поставлено за мету, на основі аналізу економічного і науково-технічного потенціалу обох країн, дослідити процес становлення і розвитку українсько-чеського співробітництва у сфері науки і технологій.

Реалізація науково-технічного співробітництва між Україною і Чеською Республікою відбувається на основі врахування кількох чинників, а саме: наявності науково-технічної бази, договірно-правового забезпечення, інтенсивності торговельно-економічних обмінів, інвестиційної активності та інноваційної політики. Давні традиції наукових зв'язків лише підсилюють спільні ініціативи. І для України, і для Чехії ефективна організація діяльності у даній сфері (удосконалення системи державних пріоритетів у науці, їх конкретизація, інтеграція всіх етапів наукового процесу, прискорення інновацій) є пріоритетним напрямом державної політики. Обидві країни розуміють, що статус держави на міжнародній арені залежить і від її науково-технічного та інтелектуального потенціалу. Саме тому, упродовж останнього десятиліття країни нарощують темпи в освоєнні новітніх технологій, пошуку дієвих механізмів їх реалізації, задля створення конкурентноспроможної економіки та входження у глобальні високотехнологічні ринки.

Чеська Республіка вважається одним із фаворитів серед країн Центральної і Східної Європи за витратами на інноваційний розвиток. За даними Індексу глобальної конкурентноспроможності вона зайняла 33 місце серед 134 країн світу в 2008 р. та 29 місце в

2009 р. і відповідно – 14 й 12 місце серед країн-членів ЄС. За рівнем інноваційної діяльності Чехія, згідно з показниками Європейського Innovation Scoreboard 2008 (EIS 2008), належить до групи помірних новаторів з рівнем інноваційної діяльності нижче середнього [13, с. 110]. Окремі труднощі виникають із забезпеченням трудових ресурсів у даній сфері. Для України, яка процес створення національної інноваційної системи розпочала ще в 1998 р., такий досвід видається корисним.

Науково-технічна галузь вимагає значних фінансових затрат, тому державних коштів, як правило, не вистачає для втілення усіх проєктів. Інвестиції є одним із джерел фінансування науково-технологічних розробок. Разом із тим, умовами якісного інвестиційного середовища є наявність стабільної політики та економіки, а також розвинутої інфраструктури. Згідно із дослідженнями фірми “Ernst&Young” Чеська Республіка для інвесторів є сьомою найпривабливішою країною в світі [17, с. 11]. Україна, на жаль, не може похизуватися високим місцем у рейтингу, хоча за 20 років до нас надійшло прямих іноземних інвестицій в сумі 49,4 млрд дол. (приблизно 1 тис. дол. на кожного українця) [23, с. 56]. Чеські надходження в Україну на сьогодні мають тенденцію до зменшення. Приміром, у 2011 р. чеські інвестиції становили 13,6 млн дол., тоді як у 2010 р. – 16 млн дол. [23, с. 58]. У той же час аналіз динаміки взаємної торгівлі засвідчив тенденцію до зростання і становив у 2011 р. 2778,8 млн дол. (для порівняння у 2010 р. – 2005,4 млн дол.) [23, с. 41]. Ця статистика дає підстави вважати, що напрацьована матеріальна база дозволяє розвивати науково-технічне співробітництво між країнами.

Інституційні рамки двосторонньої співпраці оформлені у міждержавних, міжурядових і міжвідомчих угодах. Серед них основні: “Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою” від 26 квітня 1995 р., “Угода між Кабінетом міністрів України та Урядом Чеської Республіки про економічне, промислове і науково-технічне співробітництво” від 16 квітня 2004 р., “Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про науково-технічне співробітництво” від 19 грудня 2011 р., “Угода про наукове співробітництво між Академією наук Чеської Республіки та Національною академією наук України” від 31 жовтня 2000 р. Ще одну “Угоду між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством сільського господарства Чеської Республіки про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво” від 9 квітня 1993 р. чеська сторона має намір денонсувати.

У процесі становлення українсько-чеських відносин на державному рівні у 1990-х рр., умови для налагодження співробітництва в галузі фундаментальних та прикладних наук, передової техніки і технологій, а також підтримання безпосередніх зв'язків та спільних ініціатив учених, дослідників, науково-дослідних інститутів, установ Академій наук та науково-виробничих об'єднань забезпечувалися 10 і 15 статтями міждержавного “Договору про дружні відносини і співробітництво” [6]. Згодом їх зміст розширили наступні двосторонні документи, які обумовлювали напрями співпраці та її координацію в межах спеціальних робочих груп та спільних комісій.

“Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про науково-технічне співробітництво” (підготовка якої розпочалася ще у 2000 р.) значно розширила усталені форми взаємодії. Вони включають: розвиток науково-технічних і технологічних досліджень з можливістю обміну науковим обладнанням та матеріалами; обмін науковцями, дослідниками, експертами та інженерно-технічними працівниками з метою стимулювання проєктів і програм; організацію та проведення спільних семінарів і конференцій; взаємообмін науковою, технічною і технологічною інформацією. Основні питання опрацьовуватимуться на регулярній основі в рамках Спільного українсько-чеського комітету з науково-технічного співробітництва [2, арк. 34; 3, арк. 52–57; с. 40]. Підписання угоди стало важливим чинником розвитку взаємовигідного партнерства між країнами і відкрило нові можливості обміну досвідом між українськими та чеськими вченими, залучення інвестицій в наукову сферу та технологічної допомоги.

Українська і чеська сторони напрацьовують проекти у таких основних напрямках як: нові технології і технологічне обладнання для створення джерел енергії і засобів транспортування енергоносіїв, проектування і створення авіаційної техніки, розробка зразків нової медичної техніки, інструментів і медичних приладів, винайдення автомобілів спеціального призначення, створення нових зразків рухомого рейкового транспорту, верстатобудування, радіоелектронна апаратура і засоби зв'язку, створення машин і механізмів для обробки землі, збору врожаю і переробки сільськогосподарської продукції. Варто відзначити, що більшість із вказаних напрямів діяльності досі перебувають на стадії проекту.

Українсько-чеське науково-технічне співробітництво на державному рівні поглиблюють контакти між науковими установами, університетами, окремими організаціями і підприємствами. Зв'язки між представниками української та чеської науки було започатковано ще у ХІХ ст., а практика спільних досліджень, обміну публікаціями та міжособистісних стосунків продовжилася і до сьогодні.

Важливим кроком на шляху інтеграції у систему світового наукового обміну стало запровадження в Національній академії наук України з 1991 р. інституту іноземних членів з числа відомих науковців [16, с. 5]. 20 березня 1992 р. двох чеських вчених обрали дійсними членами Української академії наук: із відділення механіки С. Маркуш, директор Інституту матеріалів і механіки машин і з відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства – І. Гривняк, ректор Технологічного університету [14, с. 2]. Таке співробітництво сприяло не лише обміну матеріалами нових досліджень, а й підвищенню міжнародного авторитету як Академії, так і України в цілому.

23–24 вересня 1993 р. у Києві відбулися установчі збори президентів академій наук – членів Асоціації ряду країн Східної Європи і Азії, у т. ч. Чехії та України. У зборах взяли також участь президенти ряду міжнародних наукових організацій, як-от Європейської академії наук (А. Берджен), Міжнародної ради наукових спілок (К. Менон) і Академії Третього Світу (А. Салама). Від Академії наук ЧР виступила перший секретар посольства Чехії в Києві А. Сobotkova [8, арк. 171–180].

13 липня 1997 р. у посольстві України в Празі пройшла зустріч із президентом Академії наук ЧР Р. Заградніком. Керівник чеського наукового центру високо оцінив рівень української науки, відзначив традиційну високопрофесійну підготовку українських учених, підтвердив готовність чеської сторони і надалі щорічно приймати 10–15 українських вчених і надавати їм для стажування найкращі чеські лабораторії. Тоді із 59 чеських науково-дослідних інститутів 20 було оснащено технологічними обладнанням найвищого світового рівня [1, арк. 17–22]. Тоді ж сторони окреслили і перспективи українсько-чеського співробітництва в науковій сфері.

Важливе значення для поглиблення розвитку науково-технічного співробітництва мала пражська зустріч 29 вересня 2000 р. працівників українського посольства з директором департаменту з питань міжнародного співробітництва та розвитку Міністерства освіти, молоді та спорту Чеської Республіки П. Крженеком. Чеський високопосадовець ознайомив із способами координації, в масштабах країни, міжнародного науково-технічного співробітництва і створення відповідної нормативної бази [4, арк. 22]. Чеська сторона виступила за надання першочергового значення не формальній фіксації намірів співпраці положеннями відповідної угоди, а наповненню її конкретними діями.

У контексті здійснення заходів для розвитку співробітництва в даній сфері чеською стороною було запропоновано надати Україні методологічну допомогу в створенні презентаційного диску про можливості організації досліджень та започаткування нових технологій в Україні. У Чеській Республіці з метою інформування потенційних закордонних партнерів про можливості і здобутки чеських наукових і конструкторських установ уже було випущено презентаційний диск з базою даних (CD-ROM “Technologicky profil České Republiky”) [4, арк. 23–24].

Станом на 2012 р. Академія наук ЧР і Національна академія наук України мають 21 спільний проект з усіх наукових напрямів. Квота взаємного обміну становить 240 днів на рік. Важливою, з огляду на її значення, є робота над розробкою, підготовкою та характеристикою магнітних наночасток з модифікованою поверхнею – аналог вітаміну Е, яку проводять Інститут макромолекулярної хімії Академії наук ЧР та Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна НАНУ. Модифікований аналог вітаміну Е має протипухлинну і атиметастатичну дію [24, с. 14–15].

Археологічний інститут в Празі та Інститут археології в Києві співпрацюють у підготовці платформи для порівняльного, систематичного і наукового експерименту в дослідженні середньовічної культури, її виробничих технік, яка в період VI–XIII ст. була поширена на території Центральної та Східної Європи [24, с. 15]. В результаті численних археологічних розкопок, проведених на території України та Чехії, було зібрано значний археологічний матеріал, що зумовило продовження досліджень і у сфері археометричних досліджень.

Подальше вдосконалення двосторонніх наукових контактів і кооперації у сфері використання результатів наукових досліджень значною мірою лежить у площині відносин із ЄС, а саме участі у рамках європейських науково-технічних програм.

Відповідно до міжнародних двосторонніх угод з науково-технічного співробітництва Чеська Республіка здійснює співробітництво з окремими країнами (Францією, Італією, Угорщиною, Словаччиною тощо) в рамках програми КОНТАКТ. Її метою є забезпечення необхідних умов для розвитку науково-технічної співпраці чеських організацій з досліджень і розвитку, інновацій та технологій з їхніми іноземними партнерами. Окрім спільних проектів, співробітництво включає обмін спеціалістами, популяризацію наукових досліджень та залучення молодих науковців до міжнародної співпраці. Адміністрування даної діяльності здійснюється спільно Асоціацією інноваційного розвитку ЧР та відповідними двосторонніми змішаними Комісіями на основі Угоди між Асоціацією інноваційного розвитку ЧР та Міністерством освіти, молоді та спорту ЧР.

Перші проекти програми КОНТАКТ беруть свій початок із 1993 р. За десять років було реалізовано 1348 проектів. У 2003 р. Україна спільно із Російською Федерацією взяла участь у 28 заходах, ініційованих даною програмою [21, с. 5–6]. Станом на 2007 р. у чеських університетах, інститутах Академії наук ЧР, дослідницьких установах, компаніях і організаціях було впроваджено 410 проектів у галузях соціальних, аграрних наук, фізики і математики, хімії, біології, інформатики, медицини та промисловості [22, с. 2–5]. У результаті співробітництва в рамках програми КОНТАКТ відкривається перспектива входження до європейського дослідницького та інноваційного простору та участі у Рамкових програмах ЄС. Одночасно це сприяє і реалізації Лісабонської стратегії, а саме створення конкурентноздатної європейської економіки. Членство Чехії в ЄС відкрило національні наукові дослідження не лише країнам-членам ЄС, але й іншими державами, в тому числі й Україні. Щоправда, донедавна, для повноцінної участі нашої держави у даній програмі не вистачало відповідної угоди.

Україна і Чеська Республіка беруть участь у європейській програмі EUREKA, що має ринкову спрямованість, підтримує інноваційні проекти і дає можливість знайти потрібних партнерів у європейських країнах. Проект E! 3778 MANGO “Розробка систем волокнистих матеріалів для контролю за мікро забрудненнями” виконувався у 2006–2009 рр. Робота, присвячена розробці інноваційних текстильних матеріалів технічного призначення (так звані “технічний текстиль”). Міжнародний консорціум виконавців складався з трьох учасників від Фінляндії, чотирьох із Чехії, одного з Польщі і одного з України. [15, с. 38]. Крім технічних питань додатковою метою проекту стало започаткування співпраці з закордонними партнерами, оскільки в Україні на цей час припинили існування всі галузеві науково-дослідні інститути текстильного профілю.

Спільні українсько-чеські ініціативи підтримуються на рівні інших наукових організацій. Наприклад, державний науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки співпрацює з більш ніж 15 країнами та організаціями з науково-технічної оцінки ядерної

безпеки, в тому числі і з Чеською Республікою. Фахівці ДНТЦ ЯРБ брали активну участь у навчальних та наукових заходах, які проводились Інститутом ядерних досліджень Чехії [27].

Активно розвивається співробітництво в галузі космічних технологій. Так, державне підприємство “Дніпрокосмос”, що спеціалізується в галузі розробки інформаційних технологій космічних систем спостереження Землі, разом з партнерами із Чехії, Данії, Білорусі й України бере участь у реалізації спільного проекту “Модель і автоматизована технологія класифікації земельних покривів” за конкурсом “INTAS–CNES–НКАУ” [25].

Співробітництво у сфері організації та проведення досліджень в Антарктиці спрямоване на реалізацію концепції створення “всесвітньої наукової лабораторії” та природної території, екологічний стан якої охороняється. Задля цього Національний антарктичний науковий центр Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України уклав рамкову двосторонню угоду з Департаментом полярної екології, Інститутом фізіології тварин і генетики Академії наук ЧР (м. Лібечов, Чехія) [26]. Співпраця з чеськими науковими установами має стратегічне значення, оскільки чеські наукові станції розташовані у районі Антарктичного півострова.

Таким чином, аналіз окремих аспектів українсько-чеської діяльності в галузі науки і технологій засвідчив наявність всіх необхідних умов для реалізації основних напрямів взаємовідносин. У договірно-правовій базі закріплені основні положення для регулювання науково-технічного співробітництва суб’єктів двох країн. Розвиток співпраці на всіх рівнях забезпечують регулярні контакти між відповідними міністерствами, зовнішньополітичними відомствами, спільними комісіями, науковими та освітніми установами, представниками наукових і ділових кіл обох країн. Науково-технічне співробітництво між Україною і Чеською Республікою склалося історично і відбувається на взаємовигідній основі задля залучення нових знань, підвищення конкурентноспроможності й продуктивності науки. На перспективу основні завдання подальшої спільної діяльності полягають у нарощуванні співпраці у галузі фундаментальних і прикладних наук, організації співробітництва в сфері розвитку інноваційної інфраструктури України, залученні іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі, створенні спільних наукомістких і довготривалих проектів, підготовці трудових кадрів для інноваційної діяльності. Використання чеського досвіду науково-технічної інтеграції, позитивні тенденції розвитку двосторонніх відносин у даній сфері, спільна участь у європейських програмах і проектах сприятимуть не лише взаємній вигоді, а й повноцінному входженню України до Європейського дослідницького простору.

Список використаних джерел

1. *Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (далі ГДА МЗС України), ф. 1 (Справи постійного зберігання за 1988–2002 рр.), оп. 4, спр. 9053. Питання культурних зв’язків з закордоном (загальне) (27 січня 1997 р. – 13 листопада 1997 р.). – 27 арк. 2. ГДА МЗС України, ф. 1 (Справи постійного зберігання за 1988–2002 рр.), оп. 5, спр. 10796. Укладення Договорів та Угод між Україною та іншими країнами. Переговори та листування про їх виконання. Т. 1. (24 січня 2000 р. – 9 березня 2000 р.). – 201 арк. 3. ГДА МЗС України, ф. 1 (Справи постійного зберігання за 1988–2002 рр.), оп. 5, спр. 10797. Укладення Договорів та Угод між Україною та іншими країнами. Переговори та листування про їх виконання. Т. 2. (13 березня 2000 р. – 14 квітня 2000 р.). – 205 арк. 4. ГДА МЗС України, ф. 1 (Справи постійного зберігання за 1988–2002 рр.), оп. 5, спр. 10802. Укладення договорів та угод між Україною та іншими країнами. Переговори та листування про їх виконання. Т. 7. (21 вересня 2000 р. – 7 грудня 2000 р.). – 201 арк. 5. ГДА МЗС України, ф. 2 (Двосторонні договори і угоди), оп. 6, спр. 453. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством сільського господарства Чеської Республіки про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво (9 квітня 1993 р.). – 5 арк. 6. ГДА МЗС України, ф. 2 (Двосторонні договори і угоди), оп. 6, спр. 659. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою (26 квітня 1995 р.). – 9 арк. 7. ГДА МЗС України, ф. 2 (Двосторонні договори і угоди), оп. 6, спр. 3783. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво (16 квітня 2004 р.). – 4 арк. 8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 5233 (Адміністрація Президента України), оп. 1, спр. 291. Документи про прийом іноземних делегацій, бізнесменів, підприємців, громадян іноземних держав Президентом України (вербальні ноти, програми, плани, протоколи, інформації, листування) (25 січня 1993 р. – 17 грудня 1993 р.). – 225 арк. 9. Адамов Б. І. Перспективи науково-технологічного позиціонування України в контексті політики сусідства ЄС [Текст] / Б. І. Адамов, М. С. Шеставін, С. Ф. Попов // Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: наук.-інформ. збірник / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: Євроатлантикінформ, 2005. – Вип. 15. – С. 8–15. (Серія: Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України). 10. *Вашуленко О. С. Формування законодавчої бази України в науково-технологічній сфері [Текст] / О. С. Вашуленко // Проблеми науки. – 2007. – № 12. – С. 42–47. 11. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. [Текст] [монографія] / Корсак Роман Володимирович. – Ужгород : Гражда, 2007. – 208 с. 12. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? [Текст] / Володимир Литвин. – К.: Лі–Терра, 2004. – 512 с. 13. Науменко С. В. Досвід***

Чехії у становленні інституційного механізму національної інноваційної системи [Текст] / С. В. Науменко, Н. С. Науменко // Вісник економічної науки України. – № 1. – 2012. – С. 110–114. 14. *Поповнення з-за кордону* (Іноземними членами АН України обрано велику групу зарубіжних учених) [Текст] // Урядовий кур'єр. – 1992. – Квітень. – С. 2. 15. *Принципи EUREKA* та інших європейських програм як чинники інноваційного розвитку України: Наук. практи. семінар, Київ, трав. 2009 / Редкол.: Смертенко П. С. та інш. – К.: ФО-П Т. А. Кінько, 2009. – 72 с. 16. *Рибак Н. Б.* Становлення міжнародного наукового співробітництва України в процесі державотворення: проблеми та перспективи (90-ті рр. XX ст.) [Текст] / Назар Рибак. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1997. – 23 с. 17. *Самек Р.* Чеська Республіка – європейський центр технологій та інновацій [Текст] / Рене Самек // Чеська Республіка – ваш партнер. – 2006/2006. – С. 11–13. 18. *Солошенко В.* Розширення співробітництва України з європейськими країнами в галузі науки та технологій [Текст] / Вікторія Солошенко // Віче. – 2010. – № 22. – С. 9–11. 19. *Тульчинська С. О.* Науково-технологічна сфера України: проблеми формування та перспективи розвитку [Текст] / С. О. Тульчинська // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9. – С. 181–186. 20. *Устич С.* У руслі успішного співробітництва [Текст] / Сергій Устич // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 3–7. 21. *Mezinárodní vědeckotechnická spolupráce České republiky v rámci programu KONTAKT* [Text] / Asociace inovačního podnikání ČR. – Praha, 2004. – 9 s. 22. *Mezinárodní vědeckotechnická spolupráce České republiky v rámci programu KONTAKT* [Text] / Asociace inovačního podnikání ČR. – Praha, 2007. – 32 s. 23. *Souhrnná teritoriální informace Ukrajina 30. 09. 2012* / Zastupitelský úřad Kyjev (Ukrajina). – K., 2012. – 61 s. 24. *ZIKA R.* Vědecká spolupráce s Ukrajinou [Text] / Robert Zika, Daniel Horák, Jiří Hošek // Akademický bulletin. – № 7–8. – 2012. – S. 14–15. 25. *Державне підприємство “Дніпрокосмос”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalog_NEW.nsf/ByNamesU/F9VEB36C92_A87183C22572910031E3B9?OpenDocument&Lang=U 26. *Міжнародна наукова співпраця* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uac.gov.ua/ua/science9/> 27. *Міжнародне співробітництво* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sstc.kiev.ua/ua/activity-ua/international-cooperation-ua.html>.

Елена Цуп

СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ И ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СФЕРЕ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

В статтє исследован процесс налаживания двусторонних связей в отрасли науки и технологий. Проанализирована нормативно-правовая база, основные направления и формы научно-технического сотрудничества между Украиной и Чешской Республикой и очерчены перспективы их дальнейшего развития.

Ключевые слова: Украина, Чешская Республика, научно-техническое сотрудничество, научные учреждения, технологии, инновации.

Olena Tsup

UKRAINIAN AND CZECH REPUBLIC COLLABORATION IN THE FIELD OF SCIENCE AND TECHNOLOGIES

A process of adjusting of bilateral connections between science and technologies has investigated in the article. It is analyzed normative and legal base, basic directions and forms of scientific and technical collaboration between Ukraine and Czech Republic and prospects of their subsequent development are outlined.

Key words: Ukraine, Czech Republic, scientific and technical collaboration, scientific establishments, technologies, innovations.

УДК 334 (477+55)

Тетяна Лахманюк

УКРАЇНА Й ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН: ШЛЯХИ СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті проаналізовано договірно-правову базу українсько-іранських відносин, досліджено політичні взаємовідносини, висвітлено торговельно-економічні зв'язки України з Іраном, розглянуто науково-технічне співробітництво, співпрацю у гуманітарній галузі.

Ключові слова: Україна, Іран, співробітництво, зовнішня політика, відносини.

Із здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних відносин. В умовах розбудови і утвердження як України, так й Ісламської Республіки Іран виникає необхідність об'єктивно дослідити складний процес налагодження та розвитку українсько-іранських двосторонніх відносин.

Актуальність започаткованого дослідження зумовлена тим, що наукових праць дослідницького спрямування з даної проблематики в українській історіографії немає. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі, незавершеністю процесу, варіативністю двосторонніх стосунків, що вимагає подальшого ґрунтовного, цілісного й об'єктивного вивчення.

Метою дослідження є аналіз основних подій історії налагодження і розвитку українсько-іранських міждержавних взаємин. Завдання: висвітлити історико-політичні передумови та чинники налагодження українсько-іранської співпраці в нових геополітичних умовах; дослідити основні тенденції процесу становлення і розвитку політичних зв'язків, механізми формування та реалізації повноцінних двосторонніх відносин; показати місце українсько-іранських стосунків у структурі міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України й Ісламської Республіки Іран у нових геополітичних умовах.

Предмет дослідження становлять головні напрями і пріоритети двосторонніх відносин між Україною та Ісламською Республікою Іран, визначення основних закономірностей і тенденцій зародження та розвитку міждержавних взаємин, їх місце в структурі міжнародних відносин.

Ісламська Республіка Іран є одним із найбільших економічних партнерів України у регіоні Близького Сходу, країною, в співробітництві з якою наша держава має значний економічний інтерес [1, с. 3].

Ісламська Республіка Іран визнала незалежність України 25 грудня 1991 р. Протокол про встановлення дипломатичних відносин на рівні посольств був підписаний у Києві 22 січня 1992 р. З кінця січня 1992 р. в Києві діє Посольство Ірану. В жовтні 1992 р. започатковано діяльність Посольства України у Тегерані.

Договірнo-правова база українсько-іранських двосторонніх відносин забезпечує юридичне підґрунтя для взаємовигідного співробітництва між двома країнами у політичній, торговельно-економічній і гуманітарній сферах [3, с. 563].

Основоположним документом двосторонніх відносин між Україною та Іраном є Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, підписана президентами двох держав у Тегерані 26 квітня 1992 р. В цьому документі відзначається, що обидві країни розвиватимуть свої відносини як дружні держави і рівні партнери. Велике значення надається переговорам і відносинам на найвищому державному рівні, зустрічам керівників зовнішньополітичних відомств, консультаціям і переговорам сторін із міжнародних та двосторонніх питань, що становлять взаємний інтерес,

у тому числі в рамках ООН, інших міжнародних і регіональних організацій та форумів на різних рівнях [2, с. 80].

Укладенням Угоди про співробітництво між Харківською державною обласною адміністрацією і Губернаторством провінції Ісфаган у грудні 1999 р. було започатковано українсько-іранське співробітництво на регіональному рівні, що вбачається досить перспективним з огляду на зацікавленість регіональних адміністрацій та господарюючих структур.

Сторонами постійно здійснюється робота з вдосконалення договірно-правової бази. За час, що минув після заснування посольств, відбулася низка двосторонніх офіційних візитів на високому та найвищому державних рівнях [7].

Широкий обмін урядовими делегаціями відбувся по лінії окремих міністерств і відомств України, зокрема Міністерства закордонних справ, Міністерства промислової політики, Міністерства транспорту, Держкомнафтогазпрому, Мінвуглепрому, Національного банку, Мінкультури та інших державних установ [5, с. 9].

Активна співпраця між Україною та Іраном відбувається в рамках міжнародних світових і регіональних організацій. Необхідно відзначити близькість позицій двох держав із більшості актуальних проблем міжнародного життя. Іран підтримав кандидатуру Міністра закордонних справ України на пост Головуючого 52-ї сесії ГА ООН, а також кандидатуру України на виборах до складу непостійних членів РБ ООН на період 2000–2001 рр. На регулярній основі проводяться зустрічі між представниками двох держав у рамках роботи ГА ООН [6, с. 79].

Іран надає сприяння Україні у встановленні плідних контактів і налагодженні співробітництва з низкою впливових регіональних організацій – Організації Економічного Співробітництва й Організації Ісламської Конференції. Вагомий внесок у розвиток двосторонніх відносин у політичній сфері зробили візити до Ірану прем'єр-міністра України, голови Верховної Ради у лютому 2001 р. та візит міністра закордонних справ України у грудні 2001 р.; в Україну – президента Ісламської Республіки Іран Саєда Мохаммада Хатамі у жовтні 2002 р., міністра закордонних справ ІРІ у січні 2001 р., а також третє спільне засідання Міжурядової україно-іранської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва за участю першого віце-прем'єр-міністра України О. В. Дубини (травень 2002 р.), та політичні консультації зовнішньополітичних відомств двох держав, які відбулись у Києві. У ході цих заходів сторони підтвердили політичне завдання розвивати відносини, в тому числі на високому та найвищому рівнях [9].

З метою реалізації досягнутих домовленостей Україна й Іран активно працюють у напрямку вдосконалення схем двосторонніх стосунків. Серед іншого використовується така форма співпраці як регіональне співробітництво, започатковане, як зазначалось, у грудні 1999 р. укладенням відповідної Угоди між провінцією Ісфаган та Харківською областю. У цьому контексті, економічна складова відіграє все важливішу роль в архітектурі україно-іранських взаємин.

Сторони зацікавлені розвивати співробітництво між законодавчими органами. В рамках активізації міжпарламентських зв'язків у лютому 2001 р. в Ірані перебував із візитом голова ВР України на чолі делегації українських парламентарів, а в жовтні 2003 р. Україну відвідав голова Меджлісу Ісламської Ради Ісламської Республіки Іран.

Незважаючи на те, що дипломатичні зв'язки між Україною та Ісламською Республікою Іран було встановлено ще в 1991 р. (25 грудня), перше десятиліття відносин відзначилося достатньо статичним розвитком. Виключенням є створення Міжурядової українсько-іранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва (МСК) у 1996 р., і підписання контракту щодо спільного виробництва пасажирських літаків АН-140 у 1997 р. [1, с. 4–5].

Водночас потенціал двостороннього співробітництва між країнами суттєво ускладнювався тиском на Україну з боку США. Відмова нашої держави від участі у

Бушерському контракті, яка відбулася після візиту до Києва американського держсекретаря М. Олбрайт у березні 1998 р., призвела до втрати державою мільйонних контрактів [7].

Сучасне співробітництво між Україною та Ісламською Республікою Іран базується на низці угод, яких було досягнуто вже в новому тисячолітті. До них відносяться: Договір про основи взаємовідносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, Меморандум між Урядом України й Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003–2007 рр. і Програма реалізації напрямків торговельно-економічного співробітництва між урядом України та урядом Ісламської Республіки Іран на 2003–2007 рр. (підписані під час офіційного візиту президента ІРІ С. М. Хатамі в Україну у жовтні 2002 р.) [2, с. 82].

Ісламська Республіка Іран є одним з основних торгово-економічних партнерів України в світі. У 2009 р. Іран посів 11-е місце серед країн світу та 4-е місце серед країн Азії за обсягами українського експорту, частка постачань до іранського ринку в загальному обсязі експорту склала 1,9 %. При цьому, за розміром позитивного сальдо у зовнішній торгівлі України (722,627 млн дол. США) Іран в 2009 р. зайняв 3-тє місце серед країн світу (після Туреччини і Єгипту).

У 2010 р. обсяг загального товарообігу між Україною та Іраном склав 1080,656 млн дол. США.

Структура українського експорту в Іран: сільгосппродукція (зернові культури, жири й олії) – 49 %, продукція металургійної галузі (прокат, труби, прутки, бруски, кутки, профілі) – 25,9 %; енергетичні матеріали (нафта та продукти її переробки) – 8,8 %; машини, механізми й устаткування для залізниці, гірничо-видобувної промисловості, обладнання для енергетичної галузі, частини літальних апаратів, продукція хімічної промисловості та інше – близько 10 %.

Структура іранського експорту в Україну: продукти переробки овочів, горіхи і плоди, цитрусові – 38,7 %, наземні транспортні засоби – 38,9 %, фармацевтична продукція – 14,4 %.

Найбільші проекти в Ірані здійснюють такі всесвітньо відомі компанії як АНТК “Антонов”, ВАТ “Мотор-Січ”, ДП НВКГ “Зоря-Машпроект”.

Розвиток українсько-іранських відносин в енергетичній галузі координується Міжурядовою українсько-іранською комісією з економічного та торговельного співробітництва, яка довела свою спроможність виступати в ролі головного координатора двостороннього співробітництва в економічній сфері. Характерним прикладом позитивного надбання у двосторонніх відносинах України й Ірану стало виконання плану заходів згаданої Міжурядової комісії впродовж 2004–2007 рр. Особливе значення Ірану для України в енергетичній сфері полягає у наступному. По-перше, за висновками західних експертів, в Ірані зосереджено майже 20 % світових покладів енергоносіїв – це 150 млрд барелей нафти та 130 трильйонів газу. Ці дані засвідчують, що Іран здатний відіграти дедалі більш зростаючу роль у забезпеченні енергетичних потреб ЄС. За вказаними даними Міністерства нафти Ірану, половина покладів вуглеводнів Ірану розташована на материкових і стільки ж на шельфових родовищах Перської затоки. Найбільш багаті родовища нафти та газу були виявлені на півдні Ірану. По-друге, у питанні транзиту енергоносіїв із Середнього Сходу найбільш амбітним є проект транзиту іранського газу до Європи територією України. Даний проект було визначено пріоритетним ще в постанові ВР України “Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності” від 25 жовтня 1991 р. У документі йшлося про підтримку пропозиції Вірменії про будівництво разом з іншими колишніми республіками СРСР трансконтинентального газопроводу “Іран–Європа” через територію України. У середині 90-х рр. з ініціативи української сторони розпочалися активні переговори щодо будівництва такого газопроводу з Ірану до Західної Європи. При цьому слід нагадати, що у липні 2005 р. українська компанія “Нафтогаз України” вже пропонувала уряду Ірану розглянути варіант прокладання газопроводу за маршрутом “Іран–Вірменія–Грузія–Чорне МОРЕ–Україна–Європа”. По-третє, постачання іранських енергоносіїв

визначено в “Енергетичній стратегії України на період до 2030 р.” як перспективні джерела імпорту природного газу [8].

Сьогодні Україна й Іран співпрацюють у низці проектів. Насамперед, це партнерство в галузі виробництва пасажирських літаків для місцевих авіаліній АН-140 (Iran-140) за українською ліцензією. Ісламська Республіка Іран випускає 30 % вузлів, інші 70 % поступають у готовому вигляді з України. Контракт підписаний в 1997 р., складання першого АН-140 завершилося у жовтні 2000 р., а в лютому 2001 р. почалися його випробування. Можливим є застосування літака у військово-транспортній авіації. Модифікація Iran-140МП призначається для морського патрулювання, Iran-140Т є тактичним транспортним варіантом [1, с. 4].

Також розвивається співпраця у галузі виробництва авіаційних двигунів компанією “Мотор-Січ” і Компанією авіаційної промисловості Ірану; існує угода між Ісфаханським металургійним комбінатом, об’єднанням “Гаєм-ор-Реза” і компанією “Азовімпекс” про поставки коксівного устаткування до Ірану; продовжується співпраця у галузі виготовлення та ремонту в Ірані газових компресорів, нафтової і газової промисловості, нафтохімії. З 2001 до 2006 рр. товарообіг між двома країнами збільшився майже втричі (з 165 до майже 595 млн дол. США) [4, с. 28].

Перспективним для нашої держави вважається співробітництво з Іраном у галузі енергетики, зокрема, залучення України до міжнародного газового проекту, який передбачає транспортування іранського, азербайджанського і туркменського газу до Європи. Велику зацікавленість у цьому проекті мають обидві сторони, однак можливості його втілення в життя загрожує як існування конкурентних міжнародних проектів, так і непроста міжнародна ситуація, яка склалася навколо іранської ядерної програми [6, с. 73].

У сфері українсько-іранського науково-технічного співробітництва між сторонами останнім часом зросла кількість двосторонніх візитів на експертному рівні, в ході яких опрацьовувалися можливості щодо подальшого розвитку вже започаткованого співробітництва, а також налагодження нових взаємовигідних контактів у машинобудуванні, енергетиці, нафтогазовій промисловості, в авіаційній, хімічній, нафтохімічній, залізничній і сільськогосподарській сферах [5, с. 10].

Головним здобутком співпраці стають не тільки продаж іранській стороні обладнання та механізмів вітчизняного виробництва, перш за все для авіаційної, газової, електротехнічної, радіотехнічної і машинобудівної галузей промисловості.

Прикладом науково-технічного співробітництва між двома країнами є надання сприяння українською стороною у створенні Іраном власної літакобудівної галузі. Співробітництво в цій галузі останнім часом набирає все більш динамічного розвитку, що обумовлюється прагненням Ірану створити власний повний цикл виробництва літаків середнього класу, наявністю взаємної зацікавленості й одержанням реальної економічної вигоди.

Перспективними напрямками українсько-іранської співпраці в гуманітарній галузі є: налагодження плідних стосунків у галузі вищої, середньої та професійної освіти; зміцнення ділових контактів між університетами й іншими вищими навчальними закладами України та Ірану, обмін викладачами, студентами і фахівцями; розширення зв’язків між спортивними організаціями та установами фізичного виховання двох країн; поглиблення співробітництва між українськими й іранськими фірмами, які діють у сфері міжнародного туристичного бізнесу; зміцнення співпраці українських та іранських кіномитців; встановлення прямих контактів і взаємного обміну між творчими та музичними колективами [3, с. 570].

Встановлені та підтримуються плідні робочі зв’язки з багатьма видавництвами, редакціями провідних засобів масової інформації, телебаченням Ісламської Республіки Іран.

З метою ознайомлення з культурним надбанням двох держав проводиться обмін спеціалістами в галузі художньої творчості, кіно, музичного мистецтва, організуються виставки робіт художників двох країн, декоративно-прикладного мистецтва, українські

творчі колективи беруть участь у національних та міжнародних фестивалях, що проводяться на території Ірану [4, с. 28].

Активізації туристичного бізнесу між двома країнами сприяло укладення Угоди між Кабінетом Міністрів України й Урядом Ісламської Республіки Іран про співробітництво в галузі туризму, підписання якої відбулося у рамках Третього спільного засідання Міжурядової україно-іранської комісії з економічного та торговельного співробітництва у травні 2002 р. в Тегерані.

Перспективним напрямком співробітництва вважається розвиток відносин між спортивними організаціями України та Ірану. Українські й іранські спортсмени беруть участь у змаганнях різного рівня, які проводяться в Україні та Ірані. У 1998 р. підписано Меморандум про співробітництво між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту й Організацією фізичного виховання ІРІ [1, с. 5].

Головними заходами, які надали значного імпульсу для подальшого розвитку співробітництва України та Ірану в гуманітарній сфері, стали візити голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України І. С. Чижо до Ірану в січні 2004 р., міністра науки, досліджень та технологій Ірану Дж. Тоуфігі в Україну у березні 2004 р. і міністра культури та ісламської орієнтації Ірану А. Масджед-Джамеї у квітні 2004 р., а також проведення в Україні у квітні–травні 2004 р. днів культури Ісламської Республіки Іран в Україні [3, с. 570].

Отже, останні роки довели необхідність пошуку альтернативних джерел енергопостачання для України. В сучасному світі енергетичний фактор може бути суттєвим важелем впливу не лише на економічний, але й на політичний суверенітет будь-якої країни. Так звана “газова криза” у відносинах із Росією нещодавно продемонструвала, що для України завдання диверсифікації постачання енергоносіїв було і залишається першочерговим.

Центральна Азія, а зокрема Іран, посідає друге після Росії місце в світі за розмірами газових родовищ і є потенційним кандидатом на роль постачальника енергоносіїв, тим більше, що дана сторона неодноразово висловлювало таку зацікавленість. Втім, незважаючи на економічну привабливість співробітництва, воно навряд чи виправдає очікування в умовах загострення кризи навколо ядерної програми Ірану.

Таким чином, як і будь-яка система, яка розвивається, українсько-іранські відносини мають певні етапи й цикли розвитку. Для них характерні періоди активізації та гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження. Це пов'язано як із внутрішнім розвитком українського й іранського суспільств, так із зовнішніми факторами: світовою кон'юнктурою, позицією провідних західних держав стосовно тих чи інших подій у світі та їх впливом на зовнішню політику України й Ісламської Республіки Іран. Тому українсько-іранські відносини необхідно розглядати в контексті євроінтеграційних і глобальних світових процесів, враховуючи міжнародну ситуацію, наявні інтереси провідних держав й міжнародних структур.

Список використаних джерел

1. *Васенко В.* Київ–Тегеран: на орбіті взаємозацікавленого діалогу / В. Васенко // Урядовий кур'єр. – 2001. – 1 лют. – С. 3–5.
2. *Геополітична кон'юнктура та геостратегічні імперативи співробітництва України з країнами Середнього Сходу: Туреччиною, Іраном та Афганістаном* // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 28. Ч. II. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2001. – С. 80–86.
3. *Головко С. В.* Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980–2000 рр. / С. В. Головко, Ю. Р. Медок. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
4. *Економічна складова геополітичних інтересів України у відносинах з країнами Середнього Сходу: Туреччиною, Іраном, Афганістаном* // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 31. Ч. II. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 27–28.
5. *Маначинський О.* Іран: в епіцентрі бурі: Геополітика / О. Маначинський // Політика і час. – 2006. – №5. – С. 9–14.
6. *Матвійчук Я.* Між Європою та Азією. Пріоритети зовнішньої політики України в геополітичному розвитку / Я. Матвійчук // Політика і час. – 2002. – №3. – С. 73–83.
7. *Міністри юстиції України та Ірану обговорили правові аспекти міждержавного співробітництва двох країн* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/2696>
8. *Проблеми та перспективи співробітництва України з Іраном в економічній сфері* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/october09/14.htm>
9. *Україна–Іран* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/Iran/iran.php?menu=attitudes>

Татьяна Лахманюк

УКРАИНА И ИСЛАМСКАЯ РЕСПУБЛИКА ИРАН: ПУТИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В статье проанализирована договорно-правовая база украинско-иранских отношений, исследованы политические взаимоотношения, отражены торгово-экономические связи Украины с Ираном, рассмотрено научно-техническое сотрудничество, сотрудничество в гуманитарной отрасли.

Ключевые слова: Украина, Иран, сотрудничество, внешняя политика, отношения.

Tetyana Lakhmanyuk

UKRAINE AND ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: WAYS OF COLLABORATION

The paper presents the analysis of the legal base of the Ukrainian-Iranian relations, the research of the political and the trade-and-economic relationships of Ukraine and Iran as well as their scientific-and-technical and humanitarian cooperation.

Key words: Ukraine, Iran, collaboration, foreign policy, relations.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (476) “ХХ”

Оксана Валіон

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ БІЛОРУСІ ВПРОВОДЖ 2006–2010 РР. У КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті авторка досліджує проблеми модернізації й технологічного оновлення білоруських підприємств, стан і перспективи інноваційної діяльності, розробку й реалізацію інвестиційних проєктів у контексті підвищення конкурентноспроможності економіки Білорусі впродовж третьої п'ятирічки із урахуванням тенденцій світового економічного розвитку початку ХХІ ст.

Ключові слова: Білорусь, третя п'ятирічка, соціально орієнтована ринкова економіка, модернізація, інноваційна діяльність, інвестиційна політика, конкурентноспроможність.

Після розпаду СРСР кожна пострадянська держава утверджувалася в політичній, економічній сферах, здійснювала пошук власної національної ідеї. Не є винятком і Республіка Білорусь, яка із здобуттям незалежності, прагне знайти свій особливий шлях розвитку. Понад двадцять років пошуку національної ідеї призвів білорусів до переконання, що ця дефініція для них полягає у почутті патріотизму й гордості за країну. Предметом гордості є численні економічні підприємства, які вдалося зберегти й посилити, відомі у світі національні бренди, з якими асоціюється сучасна Білорусь, а також ефективна й послідовна соціальна політика, що є запорукою стабільності й добробуту держави. Соціально-економічна складова в білоруському шляху розвитку є пріоритетною. Нині білоруські товари завойовують нові позиції у світі, розширюючи географію білоруського експорту, а базові стандарти життя відзначаються багатьма європейськими і світовими міжнародними організаціями й товариствами.

Разом з тим, у сучасних умовах глобалізації й формування світової економічної системи, важливого значення набувають питання конкурентноспроможності національних економік, їх готовність до змін і нових викликів. У зв'язку з цим, на перший план у світовій конкуренції виходить торгівля високотехнологічними товарами й послугами. Відомо, що випуск якісного і конкурентноспроможного продукту залежить від рівня модернізації економіки, застосування новітніх технологій та розробки й реалізації ефективних інвестиційних проєктів. Коло даних проблем є особливо актуальними для Республіки Білорусь, оскільки характерною ознакою білоруської економічної моделі є її експортна спрямованість, а відтак – постійна увага держави до модернізаційних і технологічних процесів на виробництві. Через призму цих питань зупинимося на успіхах і проблемах третьої п'ятирічки – 2006–2010 рр., проаналізуємо важливі пріоритети “Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.”, її теоретичну складову й практичну реалізацію із урахуванням світових економічних реалій початку ХХІ ст.

Історіографічна база в ракурсі сформульованої теми частково відображена в колективній монографії “Беларусь: Народ. Государство. Время” за редакцією доктора історичних наук, професора А. Коваленя, що була опублікована у 2009 р. в Мінську [1]. Праця розкриває історію Білорусі від найдавніших часів до наших днів, акцентуючи на місці, ролі, внеску і досягненнях білоруського народу в контексті європейської цивілізації. В одному із розділів книги на основі новітніх наукових публікацій і документальних джерел проаналізовано соціально-економічний розвиток Білорусі. Автори зазначають про те, що сучасний стан економіки Республіки Білорусь характеризується стабільністю, прискореним

зростанням добробуту білоруського народу й оновленням виробничого потенціалу. У праці стверджується, що каркас нової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки переважно сформовано, відбувається поступове вбудовування в неї нових блоків та модернізація тих, що вже існують [1, с. 519]. Серед наукових робіт білоруських дослідників, у яких аналізуються проблеми модернізації й технологічного оновлення економіки республіки, варто виокремити розвідки І. Войтова [2], А. Панича [3], А. Данильченка [4]. Цінною в теоретичному плані для розробки досліджуваної теми стала стаття доктора економічних наук, президента НАН Білорусі у 2001–2010 рр. М. Мясниковича [5]. Проблеми третьої п'ятирічки, поміж інших питань, розкриває російський науковець Рой Медведєв у монографічному дослідженні “Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели” [6]. 2006–2008 роки автор розглядає як загалом успішні для білоруської економіки, коли розроблялася низка нових програм із розвитку й підтримки малого й середнього бізнесу, приватизації та модернізації багатьох білоруських підприємств. Доволі детально Р. Медведєв охарактеризував стан білоруської економіки у кризовий 2009-й рік, зазначаючи, що Білорусь однією із перших у Європі вийшла із світової фінансово-економічної кризи [6, с. 221]. Важливе значення інвестиційної політики для світової економіки загалом і окремих країн зокрема, доводить російський дослідник А. Стриженко у статті “Глобализация мировой экономики: основные тенденции” [7]. Автор зазначає, що інвестиції є фінансовим інструментом, який забезпечує фінансування зростання і розвитку економіки будь-якої країни. Український науковець В. Денисюк опублікував роботу “Інноваційна діяльність у Республіці Білорусь: економічні показники, напрями активізації” [8], в якій проаналізував показники економіки та інноваційної активності у Республіці Білорусь у порівнянні з Україною та визначив напрями білоруської державної політики, що забезпечують підвищення рівня її соціально-економічного розвитку. На нашу увагу в контексті досліджуваної теми заслуговує низка журнальних статей Ю. Лукашина про Білорусь, її економічний розвиток та соціальну політику [9; 10]. Джерельною базою дослідження стали документи офіційного характеру, зокрема, програми, відозви, концепції, постанови, доповіді керівництва держави, що розкривають основні засади соціально-економічної політики Білорусі у 2006–2010 рр.

Пошук власного шляху розвитку спонукав Республіку Білорусь до розробки перспективної моделі економіки, створення якої розпочалося після розпаду СРСР. З середини 1990-х рр. вибір отримав новий імпульс, вилившись у концепцію, що отримала назву соціально орієнтована ринкова економіка. Дана економічна система поєднує переваги ринкової конкуренції і ефективної системи соціального захисту, ідеї ринкового саморегулювання й державного управління. Кожної п'ятирічки білоруська економічна модель зміцнювалася, вдосконалювалася, збагачувалася новими характерними рисами відповідно до цілей і завдань, що лежали в основі комплексу стратегічних документів середньо- і довготривалої перспективи. Їх виконання доводить правильність обраного шляху, вірність базовим принципам формування соціально-економічної політики, готовністю до її корекції з огляду на зміни й виклики, що відбуваються у світі.

Основною нормативно-документальною базою для функціонування білоруської економічної моделі стало підписання й реалізація п'ятирічних планів соціально-економічного розвитку, затверджених рішеннями Всебілоруських народних зборів у 1996, 2001, 2006, 2011 рр., а також впровадження “Національної стратегії стійкого розвитку Республіки Білорусь до 2010 р.”, що була розроблена і схвалена урядом у 1997 р., та із 2004 р. – “Національної стратегії стійкого розвитку Республіки Білорусь до 2020 р.”. Відтоді держава послідовно реалізує соціально орієнтовану ринкову економіку, характерними рисами якої є поєднання переваг сучасного ринкового господарства із сильною системою соціального захисту.

Важливим етапом у формуванні білоруської економічної моделі було перше п'ятиріччя ХХІ ст. Виконання “Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2001–2005 рр.” дало змогу перейти до стійкого економічного зростання, темпи якого

перевищували показники багатьох країн СНД і більшості європейських держав. У 2005 р. обсяги виробництва в промисловості збільшилися понад 50 %, в сільському господарстві – більш ніж на 25 %. Рентабельність реалізованої продукції (робіт, послуг) збільшилася із 7,8 % у 2001 р. до 13,5 % у 2005 р., знизилася частка збиткових організацій відповідно із 33,4 % до менш ніж 10 %. Зменшилося співвідношення запасів й середньомісячного об'єму виробництва промислової продукції з 63,8 % за 2001 р. до 51,9 % за 2005 р. Середньорічний приріст ВВП за цю п'ятирічку перевищив 7,3 %, що створило передумови й забезпечило майже дворазове зростання реальних грошових доходів, реальної заробітної плати і роздрібного товарообігу. Так, заробітна плата до кінця 2007 р. досягла 370 доларів США. Роздрібний товарообіг у 2007 р. порівняно із 1995 р. зріс у 8 разів. А загальна площа модернізованого житла за 2001–2005 рр. становила понад 420 тисяч метрів квадратних, що у 10 разів перевищило рівень 2000 р. [1, с. 520–524]. Можна навести і інші не менш важливі показники розвитку національної економіки Білорусі, проте всі вони свідчили про сприятливу соціально-економічну ситуацію в країні, створювали хороші передумови для успішної розбудови держави на подальшу перспективу.

Цілі, завдання, підходи й механізми на 2006–2010 рр. були обговорені на третій Всебілоруських зборах, що відбулися в Мінську, 2 березня 2006 р., і втілені у “Програмі соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.”. Основними пріоритетами соціально-економічного розвитку на дану п'ятирічку стали: всебічний гармонійний розвиток людини, формування ефективної системи охорони здоров'я; інноваційний шлях розвитку економіки, енерго- і ресурсозберігання; нарощення експортного потенціалу країни; розвиток агропромислового комплексу і суміжних галузей, соціальної сфери села; розвиток малих і середніх міст; житлове будівництво [11]. Серед основних завдань держави О. Лукашенко виділив кардинальне підвищення якості життя людей. У цьому контексті президент зазначив: “Ми повинні прагнути до того, щоб через п'ять років якість життя наших громадян довести до рівня, подібного до західноєвропейського. Чи реальне таке завдання? Реальне, якщо мати на увазі, що якість життя – це не лише зарплата, але й житло, освіта, доступна медична допомога, дитячі садки, гарантовані робочі місця, безпека громадян і багато іншого. За зарплатою ми, звичайно, ще не зрівняємося з Англією і Німеччиною, але за низкою інших параметрів ми це повинні зробити” [12]. При цьому основним лозунгом нової п'ятирічки проголошувався подальший розвиток держави для народу, а головною ідеєю – підвищення рівня конкурентноспроможності на основі модернізації економіки.

Для досягнення вказаних у Програмі цілей та завдань необхідно забезпечити: зростання реальних грошових доходів населення, в тому числі заробітної плати, пенсій, стипендій, і інших соціальних виплат; роботу органів державного управління на користь людини в цілях задоволення її потреб; сприятливі умови для інтелектуального, творчого, трудового, професійного і фізичного вдосконалення людини; випереджаючий розвиток сфери послуг, і перш за все освіти, охорони здоров'я, культури – основи вдосконалення людського капіталу; впровадження підвищеної системи соціальних стандартів у всіх сферах життя суспільства; здійснення заходів із поліпшення демографічної ситуації в країні; підвищення ефективності агропромислового комплексу, подальший розвиток соціальної інфраструктури села; інноваційну спрямованість розвитку економіки, дієвіший механізм стимулювання розробки і реалізації ефективних інвестиційних проектів і на цій основі підвищення рівня конкурентноспроможності економіки, включаючи структурну перебудову, техніко-технологічне переозброєння і реструктуризацію виробництв; розширення взаємовигідних економічних зв'язків із країнами ближнього і далекого зарубіжжя, перш за все з Росією, іншими країнами СНД, а також ЄС; національну безпеку країни [13]. Бачимо, що документ включав важливі сфери економіки й життєдіяльності суспільства.

Економічні орієнтири в статистичному розрізі на 2006–2010 рр. виглядали наступним чином: збільшення валового внутрішнього продукту у півтора рази, продукції промисловості – на 50 %, сільського господарства – на 40 %, об'ємів реалізації послуг населенню – на 60 %.

Реальні матеріальні прибутки населення, в тому числі заробітну плату, передбачалося підняти на 50–55 %, а інвестиції в основний капітал збільшити на 70 %. При цьому інфляція мала бути знижена до рівня не більше 5 % в рік.

У розвитку білоруської економіки впродовж третьої п'ятирічки виділяють три етапи: докризовий, кризовий, посткризовий. У докризовому часі – 2006–2008 рр., тобто, в перші три роки п'ятирічки, спостерігалися високі темпи зростання: середньорічні темпи приросту ВВП склали 9,5 %, продукції промисловості – 10,5 %, інвестицій в основний капітал – 23,8 %, реальної заробітної плати – 12,1 %. У 2009 р. світова фінансово-економічна криза негативно вплинула на соціально-економічний розвиток країни, відбулося уповільнення темпів зростання ВВП і заробітної плати порівняно із 2008 р. (темпи зростання ВВП склали 100,2 %, реальної заробітної плати – 100,1 %), зниження промислового виробництва (98 % до рівня 2008 р.). Особливо негативні наслідки кризи спостерігалися в сфері зовнішньоекономічної діяльності республіки: експорт знизився до 67,1 % порівняно із рівнем 2008 р. Дефіцит досяг 11,4 % від ВВП. 2009-й рік для економіки Білорусі був кризовим роком. В той же час завдяки своєчасно прийнятим антикризовим заходам і вживанню гнучкого державного регулювання економіки темпи падіння виробництва були меншими, ніж у інших країнах СНД. До кінця 2009 року вдалося припинити кризові процеси і в цілому в економіці вийти на незначний приріст ВВП [14]. Останній рік п'ятирічки характеризувався помітним економічним зростанням. Випуск промислової продукції збільшився на 11,3 %, сільського господарства – на 2 %. Приріст інвестицій в основний капітал за 2010 р. склав 16,6 %. Виробництво споживчих товарів у Білорусі за 2010 р. зросло на 13,1 %, в тому числі продовольчих – на 11,5 %, непродовольчих – на 15,2 %. Роздрібний товарообіг збільшився на 17,1 %. У 2009 р. ВВП у Білорусі зріс на 0,2 % після зростання на 10,2 % у 2008 році, а у 2010 р. зростання ВВП відбулося на 7,6 % порівняно із 2009 р. Хоча й на 2010-й рік президент затвердив цільове завдання із зростання ВВП на 11–13 % [15].

У цьому контексті варто зробити кілька зауваг. По-перше, складним для соціально-економічного розвитку Білорусі в даній п'ятирічці став 2007 р., коли відбулося підвищення світових цін на нафту і газ. Однак, як слушно зазначив Р. Медведєв, це було лише невелике гальмування у поступальному русі білоруської економіки [6, с. 26]. Набагато відчутнішим був вплив світової фінансово-економічної кризи, яка, відомо, почалася у вересні 2008 р., однак Білорусь вона охопила на початку 2009 р. 2008-й рік для економіки республіки був цілком успішним. А падіння цін на сировину (Росію криза вразила у другій половині жовтня 2008 р.) було лише вигідним для Білорусі. Крім того, її банківська система не була інтегрована в світову фінансову систему, тому “токсичних” активів у білоруських банках не було, як і не було боргів перед західними банками [6, с. 29].

Характерними ознаками негативного впливу фінансової кризи на економіку Білорусі стали: падіння продаж білоруських товарів й зниження попиту на продукцію, що було неприйнятним, оскільки білоруська економічна модель формувалася як модель експортно-орієнтованої економіки, при цьому частка експорту у формуванні ВВП країни становила близько 70 %. Тому, безумовно, всі зусилля керівництва держави були спрямовані на пошук заходів антикризового характеру. Серед них впроваджувалися наступні: розширення житлового будівництва з метою активізації внутрішнього ринку; разове проведення девальвації білоруського рубля на 20 %; створення на базі вузів і установ післядипломного навчання унітарних підприємств для здійснення “діяльності, що приносить прибутки”; заохочення підприємств, що збільшили об'єми виробництва; отримання кредитів, зокрема, з Китаю, МВФ та ін. [6, с. 202]. Безумовно, проблеми були і вони вирішувалися, але не за рахунок падіння виробництва, скорочення персоналу та врізання соціальних програм. Навіть у таких непростих умовах держава зберегла соціальну спрямованість, базові стандарти життя та зуміла до кінця 2009 р. вийти із складного кризового становища, а з 2010 р. – забезпечити помітне економічне зростання.

Олександр Лукашенко, виступаючи наприкінці 2009 р. із новорічним зверненням до народу, зазначив: “Ми прожили непростий рік. Наочно переконалися, як тісний світ,

наскільки міцно пов'язані країни й континенти. Варто обірвати одну із ниток, що їх зв'язують, – й починає лихоманити всю планету. Світова криза перевірила на міцність і білорусів. Вона лише загартувала нас. У черговий раз помилилися ті, хто передбачав нам неминучий занепад” [6, с. 220].

Пріоритетні напрямки “Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.” враховували загальні світові економічні тенденції початку XXI ст., що характеризувалися розгортанням широкої інноваційної діяльності, зростанням прямих іноземних інвестицій, розвитку нових секторів економіки, покращенням рівня життя населення тощо. В зв'язку із експортною орієнтацією білоруської економіки, а відтак і тісною її інтеграцією у глобальну економічну систему, важливими завданнями нової п'ятирічки у Білорусі стали: питання модернізації й технологічного оновлення білоруських підприємств, створення інноваційної економіки, впровадження нових високотехнологічних виробництв, розробку й реалізацію ефективних інвестиційних проектів у контексті підвищення конкурентноспроможності національної економіки.

Чільне місце у “Програмі соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.” відводилося промисловості, що забезпечує стійке функціонування інших галузей народногосподарського комплексу, задоволення потреб населення в товарах, визначає експортний потенціал країни, її економічну безпеку й обороноздатність. Промисловість країни впродовж 2006–2010 рр. розвивалася згідно із Концепцією і Програмою розвитку промислового комплексу Республіки Білорусь на 1998–2015 роки, в яких основною метою для даної п'ятирічки визначалося забезпечення стійких високих темпів зростання на основі модернізації, вдосконалення галузевої і технологічної структури виробництва і підвищення рівня конкурентноспроможності продукції, що випускається, перш за все, за рахунок кардинального поліпшення її якості [13].

При цьому головним вектором промислової політики у 2006–2010 рр. було посилення інноваційного шляху розвитку. У Посланні білоруському народові й Національним зборам президент зазначив: “Сьогодні на міжнародній арені відбувається перегляд принципів функціонування економічних систем. Досягає успіху та з них, що постійно оновлюється, вбираючи все краще із світового досвіду. В зв'язку з цим нам життєво необхідний якісний прорив у вітчизняній економіці. Що може його забезпечити? Перш за все – нова технологічна стратегія. Її складовими частинами повинні стати: структурні перетворення економіки, які передбачають домінування галузей, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю; створення високотехнологічних виробництв, здатних запропонувати світу принципово новий вигляд товарів і послуг; формування ринкових стимулів для підвищення інноваційної активності всіх суб'єктів господарювання. Потрібна велика динаміка інноваційної діяльності. На світовому ринку сьогодні треба конкурувати високотехнологічними товарами і послугами” [2]. Безумовно, в пріоритетах підвищення конкурентноспроможності білоруської економіки акцент був обраний правильний, оскільки на сучасному світовому ринку успіх країні забезпечує не лише модернізація діючих запитуваних на зовнішніх ринках галузей і виробництв, а також створення нових наукоємних експортоорієнтованих підгалузей і структур.

Важливу роль у економічному зростанні країни на основі інновацій відіграли прийняті у 2003 р. Програма структурної перебудови і підвищення конкурентноспроможності економіки Республіки Білорусь та у 2007 р. Державна програма інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр. [16]. Ключовими векторами першої стали: модернізація галузей і виробництв білоруської економіки, дослідження й розробки на проривних напрямках науково-технічного прогресу, активізація інноваційної та інвестиційної діяльності, створення нових наукоємних виробництв, що займають важливу частку в експорті країни, розвиток сфери послуг, орієнтованої, перш за все, на зовнішні ринки (міжнародні перевезення, послуги зв'язку, іноземний туризм, вища професійна освіта, розробка програмного забезпечення тощо), розвиток галузей і виробництв, які забезпечують розвиток людського потенціалу (освіта, охорона здоров'я, культура) [6, с. 525]. Стратегічною

метою Державної програми інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр. стало створення інноваційної, конкурентноспроможної на світовому ринку, наукоємної, ресурсо- і енергозберігаючої, екологічнобезпечної, соціально орієнтованої економіки, що забезпечує стійкий соціально-економічний розвиток країни і підвищення якості життя білоруського народу, а також побудова Національної інноваційної системи Республіки Білорусь як ефективної моделі генерації, поширення і використання знань, їх реалізація в нових продуктах, технологіях, послугах у всіх сферах життя суспільства [17]. Отже, документи передбачали модернізацію виробництв і підприємств, що діяли, а також створення, впровадження й розповсюдження наукоємних галузей промисловості як важливого показника переходу держави на інноваційний шлях розвитку, в основі якого – опора на широке використання результатів досліджень і розробок у виробництві.

Створення нових високотехнологічних виробництв та інтенсивне технологічне оновлення базових секторів економіки на основі новітніх технологій є найважливішою умовою успіху глобальної конкурентноспроможності Республіки Білорусь. У Посланні до білоруського народу і Національних зборів 23 квітня 2009 р. О. Лукашенко чітко визначив стратегію конкурентноспроможності країни на сучасному етапі розвитку: “Слід задіяти конкурентні переваги Білорусі, реалізувати всі без винятку можливості для переходу до інноваційної і наукоємної економіки. Наука і технологія на сучасному етапі зумовлюють модернізацію країни” [18].

Варто зазначити, що і в попередній п’ятирічці докладалися зусилля відносно активізації інноваційної діяльності в республіці. Так, кількість інноваційно активних підприємств у 2002 р. становила 325, у 2003 р. – 314, у 2004 р. – 292, а питома вага інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції за цей час зростала відповідно – 9,3 %, 10,5 %, 11,9 %, тоді як в Україні – 7,0 %, 5,6 %, 5,8 % [8, с. 38].

Однак Державна програма інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр. була масштабнішою й охоплювала майже всі галузі народного господарства Білорусі – від атомної енергетики до виробництва медичного інструментарію. В межах її виконання було введено в експлуатацію 400 виробництв, що становило близько 50 % від запланованого, з них на проектну потужність введено близько 200. Упродовж 2008 р. введено в експлуатацію 242 об’єкти, з них 41 підприємство і важливе виробництво, 87 нових виробництв, а також модернізовано 114 виробництв на підприємствах, що діяли, створено понад 4000 нових робочих місць. Це дало змогу до 2009 р. виконати і перевиконати основні макроекономічні цільові показники в цілому по країні. Частка нової продукції у загальному обсязі продукції промисловості склала 16,0 % при плані 15,0 %, доля сертифікованої продукції – 70,3 % при плані 69 %, створено понад 1700 сертифікованих систем менеджменту якості при плані 1300. Обсяг зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами у 2008 р. зріс порівняно із 2007 р. на 109,1 млн доларів США (на 12,1 %) [18]. Крім того, витрати на технологічні інновації в промисловості Білорусі у 2008 р. склали 2,95 трлн крб., з них 61,3 % – за рахунок власних коштів організацій і підприємств. Також підвищувалася інноваційна активність промислових підприємств. Якщо у 2002 р. інноваційну діяльність здійснювали 325 білоруських підприємства, то у 2008 р. – 371. Інноваційно активні промислові організації кооперували зусилля із виконання досліджень і розробок переважно із суб’єктами в межах Республіки Білорусь (84,9 % від загальної кількості спільних проектів), країн-членів ЄС і інших країн Європи (7,9 %), Російської Федерації (7,2 %) [19]. У 2009 р. було введено в експлуатацію 213 виробництв й модернізовано 99. Впродовж 2007–2009 рр. в республіці створено чи модернізовано близько 10 тис. робочих місць [2]. Загалом на 1 серпня 2010 р. в Білорусі засновано 105 нових виробництв, модернізовано і реконструйовано 255 підприємств, що діяли, впроваджено 359 нових технологій [20].

Та попри зазначені успіхи спостерігалися й певні проблеми, що полягали в недостатній частці високотехнологічних товарів у загальному обсязі науково-технічної продукції, як і їх експорт – лише 2 % за останні роки. В структурі нових технологій продовжували домінувати

традиційні – 65–70 %, нові – становили 15–20 % і лише 5 % – принципово нові, тобто, конкурентноспроможні за кордоном. Це свідчить про те, що технології і науково-технічна продукція, котрі розроблялися в країні, переважно були зорієнтовані на внутрішній ринок [18]. З метою розробки подальших заходів із переходу країни на інноваційну економіку утверджено нову Державну програму інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2011–2015 рр., де серед перспективних завдань були наступні: зростання частки інноваційної продукції в загальному обсязі промислових товарів, збільшення зростання експорту високотехнологічних товарів і послуг та фінансових витрат на наукову, науково-технічну та інвестиційну діяльність тощо.

Маховик заходів відносно модернізації виробництва, випуску нових видів продукції було запущено. Чимало білоруських підприємств демонстрували високі темпи технологічного розвитку, залучення привабливих інвестиційних проектів, що впливали на випуск конкурентноспроможних товарів. Ще на третіх Всебілоруських зборах, у 2006 р., президент О. Лукашенко ставив цілком конкретні й реальні завдання, які полягали в тому, щоб “... питання підвищення конкурентноспроможності продукції за рахунок освоєння результатів наукових досліджень і розробок були в центрі уваги кожного підприємства” [12].

Серед промислових підприємств, що модернізувалися й оснащувалися за останнім словом техніки, був Мінський тракторний завод – один із найбільших у світі виробників автомобільної техніки. На підприємстві впродовж 2005–2010 рр. було реалізовано важливий інвестиційний проект, що здійснювався на усіх виробництвах автогіганту. Лише із 2007 до 2009 рр. у технічне переозброєння Мінського автозаводу було інвестовано понад 186 млн доларів США. Це дало змогу підприємству за роки третьої п’ятирічки (2006–2010 рр.) створити низку базових моделей принципово нового покоління автомобілів і автопоїздів, що відповідали вимогам стандартів Євро-3, Євро-4 і Євро-5. Відтак, продукція МАЗу відповідала сучасним екологічним вимогам, мала переваги за ціною й могла конкурувати із машинами провідних автовиробників [21].

Важливі зміни відбувалися і на “Білоруському автомобільному заводі”, де здійснювалося виробництво кар’єрних самоскидів високого технічного рівня, зокрема, вантажопідйомністю до 320 т, із оновленням продукції, що випускалася, не менше 25 % щорічно [22]. На наступну п’ятирічку в машинобудуванні республіки передбачено створення нових високотехнологічних і наукоємних виробництв з великою часткою доданої вартості, що збільшить частку інноваційної продукції та інноваційно активних організацій.

Важливе місце в промисловому виробництві Республіки Білорусь займають організації концерну “Белнафтохім”, продукція якого становить 30 % від загального обсягу промислового сектору країни [23]. Концерн був створений у 1997 р. і об’єднав 60 великих виробництв нафтової та хімічної галузей. Серед них відомі підприємства: “Білоруськалій”, “Гродно Азот”, “Гомельський хімічний завод”, “Нафтан”, “Мозирський нафтопереробний завод” та ін. На “Белнафтохімі” спостерігається позитивна динаміка обсягів випуску промислової продукції: з 1997 до 2005 рр. промислове виробництво збільшилося у понад 1,8 разів, а впродовж 2006–2010 рр. – у 1,5 рази. На “Белнафтохімі” здійснено понад 100 інвестиційних проектів. Загальний об’єм використання інвестицій в основний капітал за 2006–2010 рр. для реалізації програм розвитку організацій становив 16,8 трлн рублів, що у 3,4 рази більше порівняно із попередньою п’ятирічкою (4,9 трлн рублів) [23]. Зокрема, лише на Мозирському нафтопереробному заводі в технологічні процеси вкладають щорічно не менше 500 млн доларів США [10, с. В2]. І хоча в галузі присутні певні проблеми, що пов’язані, насамперед, із імпортом сировини для діяльності нафтохімічного комплексу, концерн “Белнафтохім” демонструє позитивні показники соціально-економічного розвитку.

Активно також проводилася модернізація електроенергетики Білорусі. У 2006–2010 рр. було реалізовано 21 проект, у тому числі модернізація енергоблоків на Лукомльській ГРЕС, Мінській ТЕЦ–3, Гродненській ТЕЦ–2, Лідській ТЕЦ. За цей час побудовано 6 міні-ГЕС і 3 ТЕЦ на місцевих видах палива, введено в експлуатацію понад 1,4 тис. котлоагрегатів на місцевих видах палива. Все це дозволило збільшити частку місцевих енергоресурсів із

16,8 % у 2005 р. до 20,5 % у 2010 р., заощадити за рахунок енергозберігаючих заходів понад 8,5 млн тон умовного палива, що складає 4,5 % від валового вжитку паливно-енергетичних ресурсів за п'ятирічку [20].

Білорусь є енергетично залежною державою, а енергетичні виклики, що стали актуальними у світовій економіці на початку ХХІ ст., підкреслювали значущість концепції енергетичної безпеки й диктували потребу модернізації електроенергетики республіки.

Серед інших заходів із технічного переозброєння й модернізації виробництва, що проводилися на провідних білоруських підприємствах у 2006–2010 рр., варто відзначити випуск 10 видів нової конкурентноспроможної продукції на РУПП “Барановичський завод автоматичних ліній”, таких як машина для бронювання волоконно-оптичних кабелів, автоматична лінія моделі ЛБ 0755 для відновлення й механічної обробки зношених деталей, візків, вантажних вагонів, низка спеціальних верстатів, у тому числі з числовим програмним управлінням для обробки великогабаритних литих деталей. Також ВАТ “Барановичський молочний комбінат” освоїв виробництво стерилізованого молока в упаковку Тетра Фіно Асептік, організував виробництво напівтвердих сирів. Крім того, ВАТ “Бархим” реалізував інвестиційні проекти “Модернізація процесу розфасовки рідких миючих засобів” та “Реконструкція ділянки товарів побутової хімії”. Не можуть не тішити модернізаційні успіхи на РУП “Барановичське виробниче бавовняне об'єднання”, на якому впродовж 2006–2010 рр. було встановлено понад 51 одиницю нового устаткування, розроблено і впроваджено у виробництво близько 250 нових зразків тканин, понад 500 нових малюнків для оформлення всіх груп тканин [24]. Такі заходи були спрямовані на випуск якісних і конкурентноспроможних білоруських товарів, їх реалізацію, як на внутрішньому ринку, так і поза його межами.

У рамках Державної програми розвитку радіоелектронної промисловості Республіки Білорусь на 2006–2010 роки “Телебачення, системи і засоби відображення інформації” ВАТ “Горизонт” і ВАТ “Витязь” розгорнули випуск LCD-телевізорів 26”, 32”, мультимедійних телевізорів для прийому аналогового і цифрового мовлення, цифрового телевізора. Так, LCD-телевізор 32” призначений для прийому радіосигналів й відтворення зображення і звукового супроводу телепередач за стандартами мовного телебачення MORT (DK) і МККР (BG, NICAM, A2) систем кольорового телебачення SECAM і PAL, цифрового мовлення за стандартом DVB-T, а також для відтворення в низькій частоті сигналів з системою колірності NTSC [25]. Орієнтація на розширення наукоємної сфери економіки відповідала актуальним світовим економічними тенденціями початку ХХІ ст., коли показником економічного успіху країни був випуск складних технологічних товарів, що вимагали значних капіталовкладень.

Вагому позицію у сфері наукоємного сектору в Білорусі займає НВО “Інтеграл”, що є одним із найбільших розробників, виробників і експортерів мікроелектронних компонентів у Центральній і Східній Європі. “Інтеграл” – це комплекс підприємств і конструкторських бюро, що забезпечують повний цикл створення виробів – від етапу проектування до серійного виробництва [26]. Корпорація підтримує зв'язки з відомими зарубіжними виробниками, забезпечує 60 % світових потреб у інтегральних схемах для годинників. На підприємствах “Інтегралу” проведено конверсію, впроваджено різноманітні нові, технічно складні вироби. За програмою “Імпортозаміщення” налагоджено випуск продукції, що раніше завозилася до Білорусі. Освоєно нові зразки медичної техніки: прилади контролю й діагностики, інкубатори для новонароджених, штучний клапан серця [27]. Підприємство вкладає чимало коштів у технічне переозброєння й модернізацію, зокрема, в січні 2012 р. обсяг інвестицій у основний капітал становив 1,3 млрд рублів [28].

До числа перспективних галузей наукоємного сектору Білорусі належить фармацевтична промисловість. У 2010 р. на четвертих Всебілоруських зборах О. Лукашенко зазначав: “Фармацевтична галузь стане однією із стратегічних галузей. Наша фармацевтика сьогодні відстала від світового рівня, нам потрібний революційний прорив. Для цього в країні є наукова і виробнича база” [29]. Сукупний асортимент фармацевтичної галузі

Білорусі перевищує 520 найменувань, серед яких найвищим попитом користуються десятки оригінальних медичних препаратів. Медикаменти випускають вісім підприємств, що входили до складу Білоруського державного концерну з виробництва й реалізації фармацевтичної та мікробіологічної продукції (концерн “Белбіофарм”) [8, с. 38]. Однак згідно із Указом Президента Республіки Білорусь від 11 серпня 2011 року № 360 “Про вдосконалення системи державного управління фармацевтичною промисловістю в Республіці Білорусь” було ліквідовано “Белбіофарм”. Замість концерну при Міністерстві охорони здоров’я Республіки Білорусь створено Департамент фармацевтичної промисловості [30]. Дана реорганізація спрямована на забезпечення єдиної державної політики в галузі розробки, виробництва й реалізації фармацевтичної продукції, підвищення її якості і конкурентноспроможності [31]. Структурні зміни спрямовані на посилення фармацевтичної галузі та збільшення обсягу білоруського експорту. Нині Республіка Білорусь щорічно імпортує медикаментів на 400 млн доларів США, ціни на які суттєво перевищують вартість їх білоруських аналогів.

З метою створення сприятливих умов для підвищення конкурентноспроможності галузей економіки Республіки Білорусь, що базуються на нових і високих технологіях, подальшого вдосконалення організаційно-економічних та соціальних умов проведення розробок сучасних технологій і збільшення їх експорту, залучення в цю сферу вітчизняних і зарубіжних інвестицій, декретом президента Республіки Білорусь від 22 вересня 2005 р. був створений Парк високих технологій (ПВТ) [32]. Основна діяльність Парку спрямована на розробку в Білорусі програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних та інших інноваційних технологій. Згідно закону, резиденти Парку високих технологій звільняються від: податку на прибуток, податку на додану вартість та митних зборів. Індивідуальний прибутковий податок для співробітників компаній-резидентів Парку має фіксовану ставку і складає 9 % [33]. Такі умови діяльності спрямовані на залучення вітчизняних і зарубіжних резидентів у ПВТ, котрими можуть бути зареєстровані юридичні особи й індивідуальні підприємці, що займаються фундаментальними й прикладними дослідженнями, експериментальними розробками та реалізують їх на практиці.

На 1 травня 2009 року в Парку високих технологій працював 61 резидент і здійснювалося 5 проектів у сфері нових і високих технологій. Близько половини компаній – резидентів ПВТ були зарубіжними інвесторами. За 2005–2008 рр. експорт програмного забезпечення компаній – резидентів ПВТ збільшувався щороку в середньому у 2 рази, а усього за три роки існування ПВТ експорт комп’ютерних програм збільшився майже у 10 разів. Частка експорту в загальному обсязі виробництва складає 87 %. Нині споживачами білоруського програмного забезпечення, створеного резидентами ПВТ, є відомі корпорації, такі як Peugeot, Mitsubishi, British Petroleum, Газпром, Reuters, British Telecom, Лондонська фондова біржа, Всесвітній банк, Coca-cola та інші, які відіграють важливу роль у сучасній світовій економіці [34].

Тому можемо погодитися із словами директора Парку високих технологій Валерія Цепкало, який зазначає, що глобалізація світової економіки нині – це реальна тенденція. І завдання Білорусі полягає в тому, щоб інтегруватися у ці процеси, зайнявши там гідне місце. Адже будівництво економіки знань є пріоритетом у республіці [35]. Здобутки у сфері високих технологій у Білорусі високо оцінив директор дослідницької і консалтингової компанії “Гартнер”, яка спеціалізується на ринках інформаційних технологій, Dr. Hamadou Toure. Він зауважив, що Білорусь у сфері випуску високотехнологічної продукції, є прикладом для інших країн СНД [36]. Безумовно, створення Парку високих технологій, розробка комп’ютерних систем, програмного забезпечення й інших інформаційних технологій, послужили вагомим поштовхом у підготовці висококваліфікованих ІТ-спеціалістів та розбудові наукоємного сектору республіки.

Отже, планомірні завдання із модернізації не лише окремих підприємств, а й цілих галузей білоруської економіки успішно виконувалися. Помітні зрушення відбулися на шляху створення інноваційної економіки в контексті актуальних завдань світового економічного

розвитку початку XXI ст. Зросла кількість високотехнологічної продукції, інноваційно активних виробництв і підприємств, що створювало хороше підґрунтя для розгортання наукоємних галузей економіки Білорусі на наступні роки та забезпечувало успіх країні у глобальній світовій економіці.

Оновлення білоруського промислово-виробничого потенціалу здійснювалося за участю вітчизняного та зарубіжного капіталу шляхом вкладання інвестицій, а також приватизації частини білоруських підприємств. Основний спосіб приватизації державних підприємств у Білорусі – перетворення їх у відкриті акціонерні виробництва з подальшим продажем акцій, що належать державі [1, с. 528]. Власне, проблема специфіки приватизаційних процесів у Білорусі вимагає окремого дослідження, зазначимо, що доволі активними темпами приватизація відбувалася у 2007–2008 рр. Серед великих приватизаційних операцій, що були проведені в той час, варто виокремити продаж 50 % “Белтрансгазу” російському “Газпрому” за 2,5 млрд доларів США та мобільного оператора “БеСТ” за 266 млн доларів США [37]. Пропозиції відносно приватизації білоруських підприємств, у першу чергу, надходили до Німеччини, Австрії, Китаю. Останній запропонував близько 2 млрд доларів США для розвитку наукоємних галузей республіки. По 300–400 млн доларів пропонували країни Перської затоки й Іран. При цьому білоруська сторона ставила умови збереження кількості робочих місць, рівня заробітної плати тощо. За кількістю заявок від потенційних інвесторів лідерами були нафтохімічна галузь, будівництво і сфера послуг [6, с. 28]. Однак, у подальшому, великою мірою, в зв’язку із світовою фінансово-економічною кризою, від масштабних приватизаційних процесів білоруське керівництво відмовилося. Проте дане питання, на нашу думку, надзвичайно актуальне, оскільки є суттєвою підтримкою для білоруського бюджету, сприяє оновленню виробничого потенціалу країни й випуску якісної і конкурентноспроможної продукції. Сподіваємося, що в найближчій перспективі приватизаційні процеси у Білорусі отримають новий імпульс.

У контексті проведення модернізації й технологічних змін важливе значення має інвестиційна політика держави. Російський науковець А. Стриженко зазначає, що прямі іноземні інвестиції в сучасній світовій економіці є глобальним феноменом, який сприяє припливу капіталу, ноу-хау і технологій, здійснюючи стабілізуючий вплив на економіку країн [7]. Білорусь – це країна із привабливим інвестиційним кліматом, в якій є мобільна, кваліфікована й відносно дешева робоча сила, транзитна орієнтація транспортної інфраструктури (вигідне геостратегічне розташування), технологічний рівень підприємств, готовність керівників виробництв до інновацій, регламент захисту навколишнього середовища, урядова підтримка і наявність інвестиційних пільг, послідовність дій фінансових інститутів, розвинена система освіти та ін. [38].

Одним із шляхів залучення іноземних і вітчизняних інвестицій, створення й розвитку нових технологій, розширення експорту продукції стало створення в Білорусі вільних економічних зон (ВЕЗ). У виробленні механізмів ВЕЗ Білорусь вивчала європейський і китайський досвід, знайомила з принципами й методами їх функціонування, аналізувала проблеми й перспективи розвитку ВЕЗ у республіці. Впродовж 1996–2002 рр. в країні було створено шість вільних економічних зон: “Брест”, “Мінськ”, “Гомель-Ратон”, “Вітебськ”, “Могильов”, “Гродноінвест”. Дані економічні утворення дають можливість підприємствам працювати на спеціальних пільгових засадах, в тому числі, зниження податкового, реєстраційного, митного навантаження тощо. Державні гарантії резидентам вільних економічних зон регламентовані законодавством Республіки Білорусь. Така модель територіально-господарського управління є ефективною, адже спрямована на економічне зростання регіонів країни за рахунок залучення інвестицій і нових технологій.

У 2005 р. на території ВЕЗ діяло 36 підприємств із 11 країн світу, на яких працювало 5,5 тис. чоловік. Загальна вартість реалізованих інвестиційних проектів становила 80 млн доларів США. Головними завданнями ВЕЗ на 2005–2010 рр. стали збільшення обсягів виробництва продукції, товарів і послуг, розвиток кооперації національних об’єктів господарювання, нарощення експортного потенціалу, темпів розвитку виробництв, які

заміщають імпорту продукцію, організація нових робочих місць із урахуванням пріоритетів структурно-інвестиційної політики РБ [8, с. 38].

Потрібно відмітити успіхи ВЕЗ у 2006–2010 рр. Так, на території ВЕЗ “Брест” на початок 2011 року було зареєстровано 69 підприємств-резидентів з 18 країн, обсяг вкладених інвестицій становив понад 700 млн доларів США (525 млн EURO). Серед основних країн-інвесторів: Росія, Німеччина, Польща. Сумарний обсяг продукції, що випускається, щорічно збільшується в 1,2 рази. У 2010 р. він становив близько 670 млн доларів США (500 млн EURO). Чималу роль ВЕЗ “Брест” відіграє в нарощенні експортного потенціалу регіону. Зовнішньоторговельний обіг у 2010 р. склав 700 млн доларів США (525 млн EURO). Нині на підприємствах ВЕЗ “Брест” працює понад 13 тис. чоловік. Серед підприємств економічної зони відомі в республіці та за її межами товариства: “Санта Бремор” (переробка морепродуктів, виробництво морозива), “Гефест-Техніка” (виробництво побутової газової та електричної техніки для кухонь), “Інко-Фуд” (переробка м’яса й виробництво м’ясних виробів), “СТиМ” (виробництво емалей і пластиків дорожньої розмітки, машин для нанесення дорожньої розмітки), “Інволюкс” (виробництво офісних меблів), “Вегас” (виробництво матраців усіх видів) [39]. Хороші показники демонструють і інші вільні економічні зони: реалізуються вигідні інвестиційні проекти, здійснюється співпраця із інвесторами з різних країн, впроваджуються сучасні технології й устаткування, що підвищує якість і конкурентноспроможність білоруської продукції, та сприяє її диверсифікації. Серед завдань, які необхідно підвищити в рамках діяльності ВЕЗ, варто назвати роботу із залучення прямих іноземних інвестицій, адже хоча і здійснювалися капіталовкладення, проте їх активність була недостатньою. Крім того, необхідно посилити застосування нових технологій, в першу чергу, в тих галузях, що орієнтовані на експорт.

Основним правовим документом, що визначає загальні умови здійснення інвестиційної діяльності в Білорусі, є Інвестиційний кодекс, прийнятий у 2001 р. Він спрямований на стимулювання інвестиційної діяльності й захист прав інвесторів на території республіки. Кодекс визначає гарантії не лише для національних інвесторів, а й регулює іноземні інвестиції на території країни. Зокрема, захищає права власності, забезпечує не менш сприятливі, ніж для національних інвесторів, умови діяльності, встановлює для них певні переваги у податковій, митній, валютній сферах. Стрижневим програмним документом, що визначає формування інвестиційної політики в Білорусі, – є Національна програма залучення інвестицій в економіку Білорусі до 2010 р., схвалена урядом у 2002 р., яка передбачає стратегію і механізми залучення внутрішнього і зовнішнього капіталу, а також містить законодавчі й організаційно-економічні заходи для створення сприятливого інвестиційного середовища. Метою Програми стало залучення в економіку країни, починаючи із 2003 р. не менше 1 млрд доларів США і до 2010 р. – понад 10 млрд [3].

Із 2002 р. для інвестиційної сфери республіки характерне динамічне зростання активності, що спостерігалось в промисловості, житловому будівництві, сільському господарстві й транспорті. Середньорічний приріст інвестицій в основний капітал у 2002–2007 рр. становив 15,6 % [1, с. 523].

Для третьої п’ятирічки темпи зростання інвестицій також відзначалися позитивною динамікою. Зокрема, у 2008 р. президент і уряд прийняли низку рішень, спрямованих на активізацію роботи ВЕЗ та надання нових можливостей для іноземних інвесторів [6, с. 51]. У кризовому 2009 р., коли в інших країнах були негативні показники, у Білорусі інвестиції в основний капітал зросли на 4,7 % [40]. На основі таблиці 1 [41] бачимо, що програмні завдання із інвестиційної діяльності за п’ятирічку були не лише виконані, а й дещо перевиконані: 232,3 % при прогнозі 198–215 %. Такі цифри пояснюються увагою держави у створенні сприятливих правових умов для захисту національних та іноземних інвестицій на території республіки.

Таблиця 1

Виконання завдань Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.

Показники	2010 рік у відсотках до 2005 року в порівнянних цінах	
	програмні показники	фактичне виконання
ВВП	146–155	142,0
Продукція промисловості	143–151	147,2
Виробництво споживчих товарів	150–157	156,0
Інвестиції в основний капітал	198–215	232,3

Нині Білорусь продовжує вдосконалення роботи із залучення зарубіжних інвестицій, підвищення ефективності приватизаційних процесів і забезпечення взаємодії інвесторів з органами державного управління. З цією метою в республіці засновані – “Національне агентство інвестицій і приватизації”, що займається створенням позитивного інвестиційного іміджу країни, моніторингу та підтримкою реалізації інвестиційних проектів і приватизації держмайна, а також – Консультативна рада щодо зарубіжних інвестицій при Раді Міністрів Республіки Білорусь, яка складається із представників іноземних компаній, державних органів, наукових співробітників. Крім того, в країні розроблена і схвалена Національним банком і Радою Міністрів Стратегія залучення прямих іноземних інвестицій до 2015 р., що охоплює такі пріоритетні сектори залучення інвестиційної діяльності, як фармацевтика, біотехнології, нанотехнології, нові матеріали, інформаційні та комунікаційні технології [42].

Отже, модернізаційні та інвестиційні процеси тісно пов’язані із розвитком реального сектору економіки. Із таблиці 1 видно, що у 2010 рр. порівняно із 2005 р., продукція промисловості в Білорусі зросла до 147,2 %, тоді як програмні показники становили 143–151 %. Виробництво споживчих товарів склало 156,0 %, що відповідало завданням Програми соціально-економічного розвитку на 2006–2010 рр. (150–157 %). А ВВП у 2010 р. становив 142,0 % при прогнозі 146–155 %.

Бачимо, що в реалізації завдань третьої п’ятирічки відносно модернізації білоруських підприємств, інноваційного розвитку економіки, створення нових високотехнологічних виробництв та залучення іноземних інвестицій спостерігалися, як конкретні результати й здобутки, так і певні труднощі й проблеми, що цілком закономірно для розбудови сучасної економіки Білорусі, пошуку власного місця у світових економічних процесах на початку XXI ст.

До позитивів слід віднести те, що модель соціально орієнтованої ринкової економіки Республіки Білорусь довела свою дієвість й здатність забезпечувати стійку макроекономічну динаміку навіть в умовах світової фінансово-економічної кризи. Сукупність високих результатів за підсумками перших трьох років п’ятирічки і успішне посткризове зростання білоруської економіки дозволили виконати більшість з основних показників “Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.”, про що засвідчує вищенаведена таблиця. Разом з тим, у ході її реалізації не вдалося повною мірою вирішити низку проблем, зокрема, збереглася недостатньо ефективна структура економіки, для якої все ще характерні високі імпортоємність, матеріаломісткість і енергоємність продукції, що випускається, а також відносно низька продуктивність праці. Наслідком цього є недостатня конкурентноспроможність продукції вітчизняного виробництва. Крім того, досить повільними темпами збільшувався об’єм залучення в економіку прямих іноземних інвестицій. Слабкою залишалася сприйнятливість підприємств і організацій до інновацій [43].

Проте однозначним є той факт, що Республіка Білорусь рухається в правильному напрямку, враховуючи позитивні аспекти й ризики глобалізації світової економіки.

Проведення модернізації й технологічного оновлення підприємств, розгортання інноваційної та інвестиційної діяльності є вагомими показниками економічного поступу країни. Успіхи й труднощі, що виникли в даних галузях упродовж 2006–2010 рр., свідчать про проблеми зростання молоді держави, потребу вдосконалення й корекції білоруської економічної моделі. Ті кроки, що зроблені в цьому напрямку, показують значний потенціал національної економіки, декларують готовність держави у пошуку відповідних підходів і механізмів для врегулювання означених питань на перспективу.

Список використаних джерел

1. *Беларусь*: Народ. Государство. Время / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; редкол.: А. А. Коваленя и др. – Минск: Беларус. наука, 2009. – 879 с.
2. *Войтов И.* Будущее определяют инновации [Електронний ресурс] / И. Войтов. – Режим доступу: [http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/F6D587E292B6E788C225776C00276AF0/\\$File/2.pdf](http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/F6D587E292B6E788C225776C00276AF0/$File/2.pdf).
3. *Панич А.* Экономика Беларуси: анализ, состояние и перспективы [Електронний ресурс] / А. Панич. – Режим доступу: <http://www.nestor.minsk.by/sn/2004/29/sn42905.html>.
4. *Данильченко А.* Пять стратегических направлений развития экономики Беларуси [Електронний ресурс] / А. Данильченко. – Режим доступу: <http://ru.forsecurity.org/пять-стратегических-направлений-развития-экономики-беларуси>.
5. *Мясникович М.* Проблемы модернизации экономики Беларуси в контексте цивилизационного прогресса / М. Мясникович // Общество и экономика. – № 6. – 2003. – С. 22–37.
6. *Медведев Р.* Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели [Електронний ресурс] / Р. Медведев. – М., 2010. – 320 с. – Режим доступу: http://fondknig.com/2011/07/31/aleksandr_lukashenko_kontury_belorusskoj_modeli.html.
7. *Стриженко А.* Глобализация мировой экономики: основные тенденции [Електронний ресурс] / А. Стриженко. – Режим доступу: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2000_3/pages/34/pap_34.html.
8. *Денисюк В.* Інноваційна діяльність у Республіці Білорусь: економічні показники, напрями активізації / В. Денисюк // Проблеми науки. – 2006. – № 9. – С. 34–42.
9. *Лукашин Ю.* Другая Белоруссия: полгода спустя / Ю. Лукашин // Ежедельник 2000. – № 48(584). – 2011. – 2 грудня. – С. В1, В4.
10. *Лукашин Ю.* Валентин Величко: “Гордость за страну – это наша национальная идея” / Ю. Лукашин // Ежедельник 2000. – № 26(612). – 2012. – 29 червня. – С. В, В2, В3.
11. *Последний год пятилетки: выполнение решений третьего Всебелорусского народного собрания (предварительные итоги работы народного хозяйства Республики Беларусь в 2006–2010 гг.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stolbtsy.minsk-region.by/.../000190_358326_EDI_sentjabr_2010g.doc.
12. *Доклад Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко на третьем Всебелорусском народном собрании* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.by/press43747.html>.
13. *Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2006–2010 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: armenia.mfa.gov.by/.../programma%20s-e%20razvitiya%202006-2010_516.doc.
14. *Проект основных положений Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Projekt-osnovnyx-polozenij-Programmy-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-Respubliki-Belarus-na-2011-2015-gody_i_531148.html.
15. *ВВП Беларуси в 2010 г. вырос на 7,6 %* – Белстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.by/news/belarus/86028>.
16. *Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 25 апреля 2007 г. № 523 “Об утверждении плана реализации Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2007–2010 годы”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawsby.narod.ru/razdel5/num2/5d25216.html>.
17. *Пятилетка инноваций* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/2D14D9247CD7EFB4422572BC0035BF69/\\$File/14.pdf](http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/2D14D9247CD7EFB4422572BC0035BF69/$File/14.pdf).
18. *О проекте концепции Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 гг.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/3_2009/art1_12_2009.html.
19. *Инновационный путь развития Беларуси* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philosophy.by/belarus-eu/a_274_r.html.
20. *Основные положения программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.sb.by/1002/>.
21. *МАЗ: пятилетие техпрогресса* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.by/ru/issues?art_id=52594.
22. *Беларусь. Инновации. Проекты* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inovations.belta.by/ru/09-1.html>.
23. *Каждый третий рубль... в общем объеме промышленной продукции страны дает “Нефтехим”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belchemoil.by/news/2012/3/12-13.pdf>.
24. *Последний год пятилетки: выполнение решений третьего Всебелорусского народного собрания (предварительные итоги работы народного хозяйства Республики Беларусь в 2006–2010 гг.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.barsu.by/departments/.../p11.doc.
25. *Будущее за цифровым телевидением* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minprom.gov.by/novost?News_ID=448.
26. *ОАО Интеграл* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q>.
27. *Основные направления промышленности* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.by/press23885.html>.
28. *“Интеграл” в январе заработал на экспорте 5,4 млн долларов* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://telegraf.by/2012/02/integral-v-yanvare-zarabotal-na-eksporte-5-4-mln-dollarov>.
29. *Фармацевтическая отрасль должна стать одной из структурообразующих в экономике* – президент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.by/news/belarus/84107>.
30. *Белбиофарм теперь в прошлом* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medrede.com/2011/10/31/belbiofarm-terep-v-proshlom/>.
31. *В Беларуси ликвидируется концерн “Белбиофарм” и создается Департамент фармацевтической промышленности* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search>.
32. *Декрет Президента Республики Беларусь 22 сентября 2005 г. № 12 о парке высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=pd0500012&p2=%7BNRPA%7D>.
33. *Парк высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.park.by/?lng=ru>.
34. *Парк высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://export.by/bel_info/o_belarusi/obschaya_informaciya/c5/nauka_i_obrazovanie/b4/nauchnii_potencial_belarusi/67f/park_visokih_tehnologii/1a.html.
35. *Интервью с директором Парка высоких технологий Валерием Цепкало* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ctv.by/новости>.
36. *Belarus Hi Tech Park* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.park.by/>.
37. *Скиба А.* Приватизация в Беларуси и участие малого и среднего бизнеса в ее проведении [Електронний ресурс] / А. Скиба. – Режим доступу: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/pdp2011r04.pdf>.
38. *Инвестиции в Беларусь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.business-valley.org/ru/investment-giude-ru/investments-belarus-ru.html>.
39. *Свободные экономические зоны* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belarus-project.by/page/svobodnye-ekonomicheskie>.

zony. 40. *Материал* для информационно-пропагандистских групп [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bru.mogilev.by/university/vospitanie/sep_2010.pdf. 41. *Об утверждении* Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100136&p2=%7BNRPA%7D>. 42. *Инвестиционные возможности* Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.by/press29505.html>. 43. *Программа* социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100136&p2=%7BNRPA%7D>.

Оксана Валион

ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ БЕЛАРУСИ НА ПРОТЯЖЕНИИ 2006–2010 ГГ. В КОНТЕКСТЕ ТЕНДЕНЦИЙ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье автор исследует проблемы модернизации и технологического обновления белорусских предприятий, состояние и перспективы инновационной деятельности, разработку и реализацию инвестиционных проектов в контексте повышения конкурентоспособности экономики Беларуси на протяжении третьей пятилетки с учетом тенденций мирового экономического развития начала XXI ст.

Ключевые слова: Беларусь, третья пятилетка, социально ориентирована рыночная экономика, модернизация, инновационная деятельность, инвестиционная политика, конкурентоспособность.

Oksana Valion

THE PROBLEMS OF BELORUS ECONOMIC MODERNIZATION IN 2006–2010 IN THE CONTEXT OF WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT

In the article the author investigates the problems of modernization and technological renewal of Belarus enterprises as well as the prospects of innovation, development and implementation of investment projects in the context of increasing competitiveness of Belarus economy during the third five-year plan fulfillment and taking into account the trends in world economic development at the beginning of the 21st century.

Key words: Belarus, third five-year plan, socially oriented market economy, modernization, innovation, investment policy, competitiveness.

УДК 94 (438)

Наталя Романишин

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено становище українців у Другій Речі Посполитій весною-літом 1939 р. Висвітлено і проаналізовано непослідовну державну політику Польщі щодо українців: від широкомасштабних арештів до спроб порозуміння з галицькими політиками, що врешті закінчилося посиленням національного гніту. Навіть напередодні ймовірної війни з Німеччиною польський уряд не зміг відмовитись від виробленої роками тактики в українському питанні і знайти нового шляху до українсько-польського порозуміння.

Ключові слова: українці, Друга Річ Посполита, українське питання, національна політика, українсько-польське порозуміння.

15 березня 1939 р. розпочалася нова фаза міжнародної кризи, що ознаменувалася остаточною ліквідацією Чехословаччини. Внаслідок цього був порушений баланс сил, закладений Версальською системою договорів, який гарантував Великій Британії та Франції гегемонію в Європі. Розпочався етап остаточної розстановки військово-політичних сил напередодні нової війни. На цьому етапі проблема незалежності/автономії українських земель постала особливо гостро.

Окупація Угорщиною Карпатської України 15 березня 1939 р., хоча і йшла в руслі реалізації міністром закордонних справ Польщі Ю. Беком концепції “третьої Європи”, за умов зростання німецького впливу в Центрально-Східній Європі вже не мала очікуваного для Варшави практичного значення. У новій міжнародній ситуації спільний польсько-угорський кордон уже не міг стати передумовою для згуртування сусідніх країн навколо Польщі [1, s. 238]. У Варшаві були переконані: коли Карпатська Україна опиниться під контролем Угорщини, то загроза багатонаціональній Речі Посполитій у зв’язку з використанням української ірреденти із Закарпаття зменшиться або й зовсім буде нейтралізована. І, таким чином, сама ідея автономії буде похована в архівних установах угорської держави [2, s. 294]. 17 березня 1939 р. урядова газета “Polska Zbrojna” помістила статтю “Кінець Карпатської України”, де з сарказмом писала: “Немає українців, проблема перестала існувати. Волошинський фокус виявився ярмарковим анекдотом, розрахований на миттєвий і ненадійний ефект” [3, s. 5]. Однак відбулися тільки територіальні зміни – сповнилась лише та частина польських сподівань, що стосувалась статусу Карпатської України. Проте активна діяльність Польщі за створення спільного кордону велась не стільки задля територіального збільшення обох країн, скільки в надії на тіснішу політичну співпрацю. Після анексії Карпатської України став очевидний відхід Угорщини від свого недавнього союзника. Він розпочався ще в попередній період, коли Будапешт усе більше починав орієнтуватися на Берлін.

Карпатська Україна була першим кроком угорського ревізіонізму наслідків Першої світової війни, який вдалося реалізувати за допомогою Німеччини. Оскільки наступним кроком мали стати території, що належали Румунії, союзниці Польщі, то, зрозуміло, Угорщина більше розраховувала на Берлін, ніж на Варшаву. Обравши пріоритетними стосунки з Берліном, Будапешт не переймався реакцією Польщі на угорську політику в українському питанні. Навесні 1939 р. Угорщина, яка згідно з польськими планами мала стати союзницею, дозволила перетворити Закарпаття на осередок антипольської діяльності.

Стало очевидним, що “перемога польської дипломатії”, як вважали у Варшаві, виявилась пірровою. Польща опинилася в ізоляції на своїх кордонах, а її дипломати вже в березні 1939 р. були змушені спрямувати свої зусилля на нейтралізацію очевидних

негативних для себе наслідків розпаду Чехословаччини [4; 10, с. 284]. На тлі посилення німецького тиску на Польщу, такий поворот подій означав повний провал усієї попередньої зовнішньополітичної концепції Речі Посполитої. 21 березня 1939 р. у розмові з польським послом у Берліні Ю. Ліпським міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп черговий раз висунув до Польщі територіальні претензії [5, р. 62]. 26 березня Польща офіційно відкинула німецькі зазіхання, що означало військовий конфлікт у майбутньому [5, р. 66–68]. Добре засвоївши урок Чехословаччини, Польща відмовилась від будь-яких територіальних поступок. 31 березня 1939 р. Велика Британія та Франція надали військові гарантії Польщі. Проте світ розумів, що це навряд чи зупинить Гітлера.

Зовнішня загроза вимагала від Польщі впорядкування внутрішніх справ, передусім зі своїми національними меншинами. Однак навіть напередодні ймовірної війни з Німеччиною, польський уряд не зміг відмовитись від виробленої роками тактики в українському питанні. Загострення польсько-українських відносин, актуалізація справи Карпатської України, консолідація українських партій навколо Контактного комітету у Галичині призвели до вжиття урядом ще жорсткіших заходів щодо українців. Остаточну розробку і юридичне схвалення новий курс політики польського уряду в українській проблемі одержав у постанові Ради міністрів Польщі “Про зміцнення польського елемента у Східній Малопольщі”, яка була прийнята на початку березня 1939 р. [6, с. 15].

Метою своєї політики польський уряд визнав “найтісніше культурне та господарське об’єднання цього терену з рештою Річчю Посполитою”. Основою польської політики “має стати міцне і свідоме своїх завдань польське суспільство” [7, к. 392]. Перед урядом і всім польським суспільством, що проживало у Східній Галичині, ставились такі три основні завдання: 1) зміцнення позицій поляків; 2) інтенсифікація польського суспільно-господарського та культурного життя; 3) зміна національної структури південно-східних земель. Останнє завдання планувалося реалізувати шляхом збільшення сільського та міського осадництва, збільшення темпів індустріалізації краю, внутрішньої та зовнішньої еміграції і просвітництва через “рутенізований елемент польського походження” [7, к. 393]. Найголовніше завдання, яке ставив перед собою польський уряд – досягти кількісної переваги польського населення в усіх ділянках соціально-економічного та культурного життя. Для зміцнення економічних позицій польських підприємців, постанова Ради міністрів передбачала, з одного боку, всілякі пільги полякам, а з іншого – цілу систему дискримінаційних заходів щодо українців [8, с. 156]. У постанові вказувалося, що державні органи, а також органи самоуправління всі свої замовлення зобов’язані давати тільки польським підприємствам. Міністерство промисловості і торгівлі Польщі зобов’язувалося організувати реалізацію вітчизняних та імпортованих товарів виключно через місцевих польських торговців. Щоб послабити і обмежити підприємницьку діяльність українців Рада міністрів наділила міністерства та місцеві органи влади широкими повноваженнями, які дозволяли припинити діяльність будь-якого підприємства або відмовити в дозволі на відкриття промислового чи торгового закладу представникам українського населення [8, с. 157].

Схваливши пропозиції міністерств про масове звільнення українців з роботи у державних і приватних установах, Рада міністрів офіційно узаконила його. У листі до Ради міністрів від 14 лютого 1939 р. міністерство комунікацій повідомляло, що на 1 січня 1939 р. серед робітників і службовців Львівської залізниці українці становили 15,7 відсотків, серед них на керівних посадах не було жодного українця [8, с. 159]. Міністерство комунікацій виступило з ініціативою надати роботу певній кількості української інтелігенції з середньою та вищою освітою на об’єктах, що мають другорядне значення. Міністерство аргументувало це тим, що українська молодь, закінчивши навчальні заклади і не знайшовши відповідного фахового працевлаштування, іде працювати в українські організації та товариства. Ця робота мало оплачувана, зате залишає молоді багато вільного часу, який вона використовує, займаючись антипольською діяльністю. Як зазначалося у записці міністерства: “Беручи до уваги освіченість та інтелігентність цього елемента, він є дуже небезпечний” [7, к. 350].

Міністерство комунікацій запланувало звільнити з роботи 800 українців. Працівники мали бути звільнені зі служби “із збереженням обов’язкових правових положень”. Ті, яких з формальних причин не вдасться звільнити, будуть направлені до інших відтінків залізничних служб у центральних районах Речі Посполитої і розміщені поодиночки в службових одиницях меншого значення. У листі міністерства зазначалося, що перенесені на нові для них терени і оточені поляками українці “цілком втратять ґрунт для своєї шкідливої діяльності”. Цю акцію планували провести протягом 1939 р. та наступних років [7, к. 346]. Подібну політику проводили й інші міністерства.

Поряд з примусовим переселенням у центральні області Польщі уряд всіляко підштовхував зовнішню еміграцію українського населення, вважаючи, що тим самим “значною мірою можна вплинути на зміну в деяких повітах національної структури на користь польського елемента” [8, с. 160–161]. У документі Міністерства закордонних справ про основні напрямки еміграційної політики на території Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств був поданий список з 13 повітів трьох воєводств, в половині з яких проживало більше 40 відсотків поляків, а в інших – понад 30 відсотків. Міністерство пропонувало створити стратегічно-територіальну смугу від Збруча до Кракова, яка б ішла вздовж залізничної колії Краків–Ярослав–Перемишль–Львів–Тернопіль, де проживало б переважно польське населення [9, с. 287–288]. Для реалізації цього плану було вирішено використати еміграційні процеси. На той час у Польщі спостерігалось два види еміграції – за океан та континентальна. Якщо континентальна на 80 відсотків була сезонною, то еміграція за океан була, як правило, безповоротною. Якщо раніше Міністерство закордонних справ Речі Посполитої займалося переважно еміграцією поляків і розглядало проблему слов’янських нацменшин як другорядну, то весною 1939 р. виходить директива, яка наказує активізувати еміграцію українців за океан [254, с. 288]. З огляду на це Міністерство соціальної опіки видало такі директиви: 1) заборонити набирати заробітчан польської національності з мішаних теренів; 2) акцію набору насамперед спрямувати на населення національних меншин, що заселяють мішані території або з нестійкою перевагою поляків; 3) не гальмувати української еміграції з інших регіонів [9, с. 288]. Передбачалося організувати сезонну еміграцію поляків до Німеччини і таким чином гальмувати польську еміграцію за океан. Щодо українців наказувалося стримувати з політичних міркувань сезонну еміграцію до Німеччини, скеровуючи її у Литву [10, с. 91].

Березневою постановою був санкціонований наступ на українське шкільництво. Стверджувалося, що відповідно до розпорядження Ради міністрів від 25 листопада 1938 р. буде внесено доповнення до закону від 31 липня 1924 р., основна суть якого полягала у запровадженні утраквістичних (двомовних) шкіл як чергового етапу до загальної колонізації всієї системи шкільної освіти [8, с. 175]. Було заплановано збільшити кількість годин польської мови у двомовних школах. У повітах на захід від річки Сяну утраквістичні школи повинні бути замінені польськими [7, к. 407]. Керівні посади у школах, особливо тих, де навчаються польські діти, повинні займати поляки. Вчителів української національності не повинно бути більше, ніж поляків. У школах прикордонної смуги, згідно з березневою постановою, могли працювати тільки польські вчителі [7, к. 408–409]. 1500 учителів-українців переселили до центральних та західних воєводств Польщі [11, с. 53]. Напередодні Другої світової війни на теренах Західної України з українською мовою навчання залишилось усього 139 народних шкіл і 20 гімназій та ліцеїв, 19 з яких були приватними [11, с. 52].

Підкреслюючи важливе військове і політичне значення планової сільської колонізації Галичини, Рада міністрів Польщі відзначила, що у східних воєводствах парцеляцію землі буде повністю підпорядковано створенню нових поселень колоністів та кількісному збільшенню польського елемента [8, с. 165]. Із загальної кількості землі, що була призначена на парцеляцію, поляки повинні були отримати 80 відсотків [7, к. 443]. Одночасно з посиленням сільської колонізації польський уряд прагнув збільшити переселення польського міського населення з центральних областей Польщі у промислові райони Галичини. На

зміцнення міських і передміських колоній польських осадників уряд асигнував значні кошти [8, с. 158]. Велика надія у реалізації накреслених планів покладалася урядом на польські громадські організації: Секретаріат порозуміння польських суспільних організацій у Львові, Стрілецький Союз, Товариство народної школи, Товариство розвитку східних земель та ін. [6, с. 15].

Березнева постанова зачепила і релігійну сферу. На мішаних територіях з кількісною перевагою польського населення інколи єдиною ознакою національної приналежності залишалась національна церква. Щоб нейтралізувати її вплив, постанова уряду передбачала латинізацію греко-католицької церкви. Березнева постанова Ради міністрів стала яскравим задокументованим фактом національної дискримінації українського населення, що проживало у Польщі. Зрозуміло, що якби цю постанову вдалося реалізувати, за декілька десятиліть українське населення було б повністю чи майже повністю денаціоналізоване. Ця постанова польського уряду стала свідченням порушення усіх норм міжнародного права щодо національних меншин.

Однак якщо акція “зміцнення польського елемента” була розрахована на роки, то з наростанням активності українських націоналістів було вирішено покінчити негайно. Одразу після падіння Карпатської України по Галичині прокотилася хвиля арештів активістів ОУН. У Архіві акт нових у Варшаві є документ, що вказує на причетність Угорщини до цих подій. Окупувавши Карпатську Україну, в руки гортистів потрапили документи ОУН, серед яких був план організації на території Галичини повстання та списки лідерів і членів політичних партій, що знаходилися у Польщі. Ця інформація була передана польським властям, у зв’язку з чим і наступили масові адресні арешти [12, к. 14]. 19–21 березня 1939 р. пройшли арешти у Коломийському повіті. Поліція провела також акти залякування: нищила покриття будівель, продукти харчування та робила іншу шкоду [13, к. 226]. 21 березня у Львові були заарештовані учасники нелегального студентського конгресу [14, арк. 44]. Наступного дня арешти пройшли на території усїєї Галичини. Було затримано 150 осіб [15, к. 172]. У кожному повіті було заарештовано від кількох до кілька десятків осіб [16, с. 182]. В основному, були затримані лідери та активні члени ОУН [15, к. 173]. Видається, що це була добре продумана з політичної і психологічної точок зору акція. Арешти керівного складу ОУН пройшли безпосередньо після падіння Карпатської України, в момент, коли в українському суспільстві запанувала атмосфера розгубленості та розчарування. Варшаві вдалося на певний час послабити ОУН. Як свідчать документи польських спецслужб, на території Галичини ОУН вдалось відновити і налагодити свою діяльність у попередніх масштабах лише у кінці травня 1939 р. [12, к. 56]. Будучи на порозі війни, польський уряд спільно з “кресовими” організаціями розпочав масові репресивні акції проти українських інституцій, польська поліція почала закривати українські товариства [17, с. 296].

Навесні 1939 р. діяльність польського уряду характеризувалася різкими поворотами у ставленні до українців. Березень 1939 р. увійшов в історію польсько-українських взаємин як місяць, у якому була прийнята постанова, що передбачала повну асиміляцію українців і початок жорстоких репресій. Однак, вже наступного місяця відбувся перелом у ставленні Варшави до українців. Зміну курсу польського уряду в стосунку до української національної меншини спричинили багато чинників як внутрішньої, так і зовнішньої політики. У Варшаві було відомо, що правочентристські політичні угруповання, не кажучи вже про націоналістичні, знаходились під впливом Німеччини. Не був таємницею для польських спецслужб і німецький план організації українського повстання у Галичині. Щоб пом’якшити та стабілізувати ситуацію в регіоні, було вирішено припинити арешти українців, позбавивши таким чином їх аргументів про національну дискримінацію нацменшин, що проживають у Польщі. Квітень розпочався з указу військового міністра Т. Коспжицького про припинення у Польщі репресій проти українців. У заяві було сказано, що міністр вірить у те, що українці “будуть найвірнішими громадянами Речі Посполитої, а військові підрозділи повинні виявляти прихильне ставлення до руського населення” [18, с. 141].

22 квітня 1939 р. німецький консул у Львові, що уважно стежив за польсько-українським протистоянням, повідомив Берлін про нову тактику польського уряду стосовно українців. Зеєлос писав, що поляки, знаючи прихильне ставлення українських партій до Німеччини, обійшовши українську політичну еліту, безпосередньо звернулися до українських селян. По усіх українських селах були розповсюджені листівки “Братам українцям!”, які закликали до мирного співжиття з поляками [19, d. 455416–455417].

У 1938 р. національні меншини у польській армії становили 25, 27 відсотків [20, s. 72]. Усе ж, сеймовий статут незмінно підкреслював національний характер польської армії: “Національне військо... є охороною і оплотом незалежності Речі Посполитої і буде завжди знаходитись під опікою народу”. І тільки в статуті Сейму від 26 квітня 1939 р. з’явилася нова стаття, у якій говорилося: “Збройні сили будуть завжди знаходитись під особливою опікою народу і держави”. Термін “національне військо” був змінений на “збройні сили”, а вислів “опіка народу” розширено до “загальної опіки народу і держави”. Перед загрозою війни польський уряд пішов на певні поступки національним почуттям меншин. Адже солдати непольського походження не завжди хотіли служити польському народові, оскільки були іншої національності, однак до польської держави ставились лояльно [20, s. 75]. Польський історик Р.Тожецький припускає, що в 1939 р. у польському війську знаходилося приблизно 150–200 тис. українців. Вони служили в різних військах. Найменше, з огляду на польську національну політику, українців було у повітряних, морських силах і військах зв’язку, найбільше – у кавалерії [21, s. 24]. Проводячи імперську політику щодо національних меншин, українців посилали у військові частини, які стояли на заході Польщі – далі від рідних земель. У польській армії не було українців, а виключно “русини”. Так кваліфікували солдат, які були греко-католицького та православного віросповідання і подавали свою національну приналежність як українську, русинську, гуцульську, лемківську, бойківську [20, s. 79].

Непослідовність урядової політики спостерігаємо й в інших сферах. У квітні поляки продовжували ревіндикаційну акцію – навернення православних до католицької віри. У Львівському воєводстві були зафіксовані напади поляків на українців, що своєю чергою призвело до створення українцями загонів самооборони [22, к. 72]. У Тернопільському воєводстві польські війська брали участь у пацифікації українського населення.

З наростанням польсько-німецького напруження проявилася ще одна розбіжність у поглядах поляків і українців. Якщо поляки з великим пафосом декларували свою готовність до сутички з Німеччиною, то українці сприймали цю перспективу прохолодно. Не залишилась непоміченою польським суспільством акція українських послів у Сеймі. 5 травня 1939 р. міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек у виступі на засіданні Сейму відповів на промову Гітлера у Рейхстазі від 28 квітня. Ю. Бек остаточно відкинув будь-які вимоги і територіальні домагання німців щодо Польщі [23, s. 227]. Польські послы зустріли цей виступ з патріотичним піднесенням та бурхливими оваціями, українські – відсутністю оплесків.

Офіційне ставлення польського уряду до вирішення української проблеми характеризує позиція голови Ради міністрів Польщі Ф. Славой-Складковського. 25 травня 1939 р. під час зустрічі з провідними українськими політичними діячами В. Мудрим та В. Целевичем Ф. Славой-Складковський перекинув відповідальність за загострення польсько-українських взаємин на українську сторону. Його невдоволення викликала навіть доволі поміркована промова В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО 22 квітня 1939 р. та вимога українських представників виконання Польщею своїх міжнародних зобов’язань, зокрема надання українським землям територіальної автономії. “Автономії ніхто вам в Польщі не дасть”, – безапеляційно заявив прем’єр. Подібною була його реакція і на слова В. Мудрого про потребу мати урядову програму розв’язання українського питання. “Та це вам не Австрія... То вона мала програму”, – відрізав голова уряду [24, с. 393].

А втім, не можна стверджувати, що в польській державі не було людей, які б не розуміли всієї трагічності стосунків Речі Посполитої з українцями. Це передусім стосується людей, що сповідували прометеїзм, ідейні засади якого були вироблені ще за

Ю. Пілсудського. У міжвоєнний період були засновані різні інституції та організації, що займалися українським питанням – Інститут досліджень національних справ (відновлений після травневого перевороту), Український науковий інститут (створений у 1930 р.), Польсько-Українське товариство (засноване у 1923 р.) [25, с. 213–214; 26, с. 60]. У 1932 р. був заснований тижневик “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*”, що стояв на прометейських засадах і пропагував налагодження польсько-українських стосунків. Очолив часопис талановитий публіцист В. Боньчовський. Спільність поглядів з’єднала його з такими постатями, як Л. Василевський, Я. Лось, брати Бохенські, П. Дунін-Борковський. Вони мали вирішальний вплив на обличчя тижневика. “*Бюлетень*” висував концепцію незалежності Наддніпрянської України, розглядав справи польсько-українських стосунків у польській державі, немало місця приділяв політиці Москви на радянській Україні, боротьби з комунізмом і москвофілами-русинами. Неполітична тематика охоплювала літературу, історію, мистецтво, церковні справи, хроніку поточних подій в українському житті, в польсько-українських стосунках та інше [27, с. 116]. Проте не слід забувати, що ідея створення цього видання належала польській розвідці, а саме, Другому відділу Головного Штабу Польських Збройних Сил у порозумінні з національним відділом міністерства закордонних справ та східним відділом міністерства внутрішніх справ. Контролювала політичну лінію тижневика Експозитура Другого відділу Головного Штабу [28, с. 193]. Створення тижневика слід розглядати у контексті внутрішніх і зовнішніх змін початку 30-х років. У Галичині та на Волині спостерігався зріст пробільшовицьких та крайньонаціоналістичних настроїв. Два найбільші вороги Польщі – СРСР і Німеччина – зміцнювали свій економічний та військовий потенціал і кожен з них хотів використати українське питання у своїх цілях. Москва підтримувала партії та організації лівого спрямування на східних теренах Польщі, а в Німеччині уже давно діяли націоналістичні українські осередки. То ж не дивно, що “*Бюлетень*” мав антирадянський та до певної міри антинімецький характер. Зосереджені навколо “*Бюлетня*”, публіцисти прагнули покращити польсько-українські відносини. Вони розуміли, що продовження асиміляторської політики щодо українців підштовхне останніх в обійми ворогів Польщі. Щоб не допустити цього, вони пропонували змінити внутрішню політику держави. Крім того, такою своєю позицією прагнули привернути на свій бік українські помірковані та консервативні політичні кола. Однак тижневик не мав впливу на польські урядові кола, що здійснювали національну політику. Зрештою, це і не було його завданням. Метою “*Бюлетня*” була популяризація і пропаганда польської ідеології в українському суспільстві.

Діяльність “*Польсько-Українського Бюлетня*”, Польсько-Українського товариства, Інституту досліджень національних справ, Українського наукового інституту, Інституту Східного у Варшаві слід розглядати у контексті польського прометеїзму. Усі вони фінансувалися і контролювалися Другим відділом Головного Штабу та міністерством зовнішніх справ [29, с. 216]. Їхня діяльність була спрямована на зовнішньополітичний бік українського питання. Що ж до внутрішньополітичного аспекту, то прометеїсти (Т. Голувко, Г. Юзефський, П. Дунін-Борковський) були єдині – усі вони відкидали ідею створення єдиної української (етнічної) автономної провінції у Галичині та Волині. Спільною метою їхніх програм було створення національно-культурного П’ємонту українського відродження у Польщі. Галичани повинні були стати авангардом і рушійною силою прометеїзму. У зв’язку з цим прометеїсти критикували договір 1920 р. за ігнорування справи галицьких українців, що і спричинило, на їхню думку, провал київського походу [8, с. 144]. Готуючись до майбутньої війни з СРСР, потрібно було забезпечити собі надійний тил в українському східногалицькому питанні. Проте вони не дали повної, завершеної програми, яка б розв’язувала українське питання в Польщі. До найтипівіших постулатів належали: перегляд мовних законів 1924 р., впровадження українського шкільництва, створення у Львові українського університету, залучення українців на державну службу на рівні з поляками [25, с. 213]. Однак нічого з цього не було впроваджено в життя.

З другої половини 30-х років з огляду на міжнародну кон'юнктуру та смерть Ю. Пілсудського прометеїзм втрачає свій політичний зміст і перетворюється на своєрідний стиль в публіцистиці. Останнім його провісником став журнал “Problemy Europy Wschodniej” на чолі з головним редактором В. Боньчковським. Згодом він писав, що закриття “Бюлетня” і поява замість нього нового часопису йшла в руслі змін діяльності Східного Інституту, з яким були нерозривно зв'язані ці два видання. Метою змін була активізація діяльності Інституту і піднесення журналу на вищий публіцистичний рівень, а також надання більшої ваги концепції прометеїзму у польському суспільстві [27, s. 117].

Журнал “Problemy Europy Wschodniej” побачив світ у січні 1939 р. Проаналізувавши зміст часопису, впадає в око декілька тенденцій – антинімецька та антирадянська позиція поруч з розвідками в галузі українознавства. У чотирьох з шести номерів, що вийшли у 1939 р., містяться статті про німецьку окупацію України у 1918 р. Назви статей говорять самі за себе – “Як німці використали Україну в 1918 р.”. Те саме стосується і СРСР. У кожному номері місячника під заголовком “З теренів СРСР” подавалася негативна інформація про радянську Україну. “Problemy Europy Wschodniej” далі пропагував прометеїзм, який у 1939 р. явно втратив прихильників [30, s. 141–157]. Сам В. Боньчковський згодом пояснював це так: “Не варто тлумачити опір щодо прометеїзму і пошуки польсько-українського порозуміння тільки безпідставною ненавистю. У цьому випадку панувало глибоке переконання, що найбільша загроза для Польщі йде з Німеччини. Потрібно шукати з Москвою “modus vivendi”, а не провокувати її прометейськими ідеями та польсько-українськими планами проти Москви” [27, s. 128].

Як бачимо, напередодні Другої світової війни перед Польщею стояло завдання впорядкувати свої внутрішні справи, передусім з українцями. Перш за все було вирішено покінчити із зростаючим українським національно-визвольним рухом шляхом репресій, що пройшли у Галичині в березні 1939 р. Березневі арешти були добре продуманою з політичної і психологічної точки зору акцією польської влади. Репресії розпочалися в той момент, коли в західноукраїнському суспільстві запанувала атмосфера розгубленості та розчарування після падіння Карпатської України. З квітня 1939 р. спостерігається певне загравання польської влади з українцями, щоб таким чином позбавити їх аргументів національної дискримінації. Водночас польський уряд твердо заявив, що не піде на жодні поступки в питанні автономії, вимагаючи при цьому виконання українцями їх обов'язків перед Польською державою. Політика польського уряду напередодні Другої світової війни була прикладом поєднання непоєднуваного: посилення національного гніту у стосунку до українців на тлі щирого бажання перетворити їх на найвірніших підданих польської держави.

Список використаних джерел

1. Kamiński M., Zacharias M. *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej. 1918–1939.* – Warszawa, 1998.
2. Kozmiński M. *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty.* – Wrocław, 1970.
3. *Koniec Karpatskiej Ukrainy // Polska Zbrojna.* – 1939. – 17 marca.
4. Пушкаш А. Венгрия во второй мировой войне. – М., 1963.
5. *Official documents Polish-German and Polish-Soviet relations. 1933–1939.* – New-York, 1949.
6. *Комар В.* Національна політика Польщі на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни // *Історія в школах України.* – 1998. – № 1.
7. *Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Prezydium Rady Ministrów, akta grupowa,* syg. 148–264.
8. *Служка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985.
9. *Siwicki M.* *Dzieje konfliktów Polsko-Ukraińskich.* – Warszawa, 1992.
10. *Tomaszewski J.* *Rzeczypospolita wielu narodów.* – Warszawa, 1985.
11. *Грицюк Ф.* Українське шкільництво в програмах і діяльності політичних об'єднань Західної України (1935–1938) // *Розбудова держави.* – 1997. – № 12.
12. *AAN, Ambasada Rzeczy Pospolitej w Berlinie,* syg. 3935.
13. *AAN, Ambasada RP w Berlinie,* syg. 388.
14. *Звіт* про діяльність українських націоналістів. Лютий 1938 – квітень 1939. – Державний Архів Львівської області, ф.1, оп.51, спр. 1057.
15. *AAN, Ambasada RP w Berlinie,* syg. 3934.
16. *Torzecki R.* *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1939–1945).* – Warszawa, 1972.
17. *Гетьманчук М.П.* “Українське питання” в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів, 1998.
18. *Slusarczyk J.* *Polska a państwo Radzieckie. 1918–1938. Kalendarium.* – Warszawa, 1996.
19. *German Consulate / Lviv to AA,* 22 april 1939, NA, GCR, RG 242, Box 24, File 20a.
20. *Kowalski T.* *Pobor mniejszości narodowych do wojska II Rzeczy Pospolitej // Wojskowy Przegląd Historyczny.* – 1996. – № 1.
21. *Torzecki R.* *Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczy Pospolitej.* – Warszawa, 1993.
22. *Misiuk A.* *Slużby specjalne II Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1998.
23. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939.* – Warszawa, 1992.
24. *Швагуляк М.* Діяльність західноукраїнських партій напередодні Другої світової війни // *Polska i Ukraina. Sojusz 1929 roku i jego następstwa.* – Toruń, 1997.
25. *Стемпень С.* Поляки і українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 23–31 травня 1992 р. – К., 1993.
26. *Kowalski T.* *Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugej Rzeczypospolitej Polskiej. 1918–1939.* – Toruń, 1997.
27. *Bączkowski W.* *Karta z historii stosunków polsko-*

ukraińskich // Niepodległość. – 1986. – Т. XIX. 28. *Choinowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław, 1983. 29. *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971. 30. *Banczkowski W.* Czy prometeizm jest fikcją? – Warszawa, 1939.

Наталья Романишин

**ПОЛИТИКА ПОЛЬСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО УКРАИНЦЕВ ГАЛИЦИИ
НАКАНУНЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

В статье исследуется положение украинского национального меньшинства во Второй Речи Посполитой весной и летом 1939 г. Показано и проанализировано непоследовательность политики Польского государства по отношению к украинцам: от широкомасштабных арестов до попыток договориться с галицкими политиками, которая в конце-концов закончилась усилением национального гнета. Даже накануне вероятной войны с Германией польское правительство не смогло отказаться от наработанной годами тактики в украинском вопросе и попытаться найти новые пути к достижению взаимопонимания.

Ключевые слова: украинцы, Вторая Речь Посполита, украинский вопрос, национальная политика, украинско-польские взаимоотношения.

Natalia Romanyszyn

**THE POLISH GOVERNMENT POLICY ON THE UKRAINIANS OF GALICIA
BEFORE WORLD WAR II**

The article examines the situation of the Ukrainians in the Second Polish Republic in the spring and summer of 1939. The author analyzes the inconsistent national policy of Poland on the Ukrainian people: from large-scale arrests to attempts of come to a mutual understanding with the Galician politicians, and it finally ended to the strengthening of national oppression. Even before the probable war with Germany, the Polish government could not refuse from the produced years tactics in the Ukrainian question and find a new path to the Ukrainian-Polish relations.

Key words: Ukrainians, the Second Polish Republic, the Ukrainian question, national policy, the Ukrainian-Polish relations.

УДК 355.02(476)“19”

Богдан Левик

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

У статті розглянуто історичний шлях розвитку військово-політичної сфери Республіки Білорусь, як самостійної держави за останні 20 років. Проаналізовано внутрішню та зовнішню політику у розрізі державного забезпечення військової безпеки.

Ключові слова: Республіка Білорусь, військова політика, військова безпека.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР кожна з п'ятнадцяти радянських республік опинилась перед вибором подальшого суспільно-політичного розвитку. Більшість республік оминули збройні конфлікти, кровопролиття і отримали незалежність разом із збройними силами, які на той час були дислоковані на їх території. 15 нових держав лякали світ, своєю військовою могутністю та наявністю ядерної зброї. США були надзвичайно стурбовані появою чотирьох нових ядерних держав, вмовляючи їх нове керівництво відмовитись від стратегічного озброєння з ядерними боеголовками. Розпочавши військово-політичні переговори з Росією, Америка намагалась знизити значимість інших ядерних радянських республік у переговорному процесі. Така тактика повністю задовольняла Російську Федерацію. Процес ядерного роззброєння розпочався з України, Білорусі та Казахстану. Три республіки добровільно відмовились від ядерної зброї, нічого не отримавши як компенсацію. Вивезення міжконтинентальних балістичних ракет на територію Росії, а згодом і тактичної ядерної зброї, завершили епоху “холодної війни” та формування однополярного світу. Кожна з республік розпочала свій шлях розбудови демократичного ладу зі своїми особливостями. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. принесли нові нетрадиційні загрози, які мали глобальний характер, й вимагали відповідного державного реагування та пошуку нової стратегії військової політики.

Аналіз останніх досліджень. Історія пострадянських республік, як систематичний виклад фактів і подій після 1991 р., становить “білу пляму”, хоча це період нашого свідомого життя, відносно недавнього минулого, пережитого з усією країною [1]. В Україні практично відсутні спеціальні цілісні дослідження на запропоновану тему. Фундаментальні монографії з проблем військово-політичного забезпечення на пострадянському просторі, вивчення їх позитивного досвіду взагалі відсутні.

Значний вклад у дослідженні даної проблематики зробили провідні зарубіжні науковці, колишні керівники міжнародних військово-політичних інститутів З. Бжезинський, Г. Кіссенджер (екс-президент США), Дж. Кеннан (американський посол США в СРСР 1954–1963 рр.), В. Книш, С. Хантінгтон, Д. Волкогонов (російський історик), Дж. Джоулвен (головнокомандувач об'єднаними силами НАТО у Європі), Дж. Мак-Коннелл (директор Національної розвідки США у 2007–2009 рр.), Дж. Робертсон (генеральний секретар НАТО у 1999–2004 рр., міністр оборони Великої Британії в 1997–1999 рр.), Хав'єр Солана (голова європейського оборонного агентства впродовж 2004–2009 рр.). Принципи розробки та розвитку системи оборонного планування були сформульовані американськими вченими Ч. Кітчем та Р. Маккіном, Б. Радвіком [2]. Велику увагу привернула робота Edward N. Luttwak “Strategy: The logic of War and Peace”, 1987 р., яка тривалий час використовується як навчальний посібник у військовій академії КНР. Радник Ради національної безпеки США та президента Рональда Рейгана аналізує війни нового типу, а також чотири рівні стратегії їх ведення [3].

Досить інтенсивно формується російська школа фахівців із вивчення військово-політичної проблематики. Серед її представників слід назвати К. Арцибасова, Н. Арбатова,

Л. І. Абалкіна [4], Б. Божедомова, А. Краснова, Є. Рогова, В. Семенова, Л. Фітуні.

Питання військової безпеки досліджуються у Національному університеті оборони України, Інституті історії України НАН України, Українському інституті військової історії [5].

Беззаперечним авторитетом серед провідних українських науковців у сфері військової політики та національної безпеки є академік НАНУ, д. т. н. В. П. Горбулін [6], А. Бірюченко, д. т. н., професор, Богданович В. Ю. [8] та інші.

Серед наукових робіт немає сучасного комплексного дослідження військової політики колишніх радянських республік, що спонукало автора до розробки цієї теми.

Постановка цілей. Для демонстрації еволюційного розвитку військової політики незалежної Білорусі необхідно проаналізувати конституційно-законодавчі засади та практичні державні кроки із їх реалізації впродовж 1991–2011 рр.

Виклад основного матеріалу. За Конституцією 1994 р. Республіка Білорусь унітарна, демократична, соціальна, президентська республіка. Загальна протяжність її кордону сягає 2,9 тис. км. Найдовший кордон з Росією – 959 км та Україною – 891 км. Населення становить трохи більше ніж 9,4 млн осіб, є тенденція до зменшення [9]. До складу республіки входить шість областей [10]. Законодавчим органом є Національні збори, які складаються з двох палат: Палати представників та Ради Республіки. Палата представників нараховує 110 депутатів, які обираються прямим голосуванням. Рада республіки – 64 депутати, які призначаються президентом від територій. Термін повноважень депутатів Народних зборів чотири роки [11]. Уряд – Кабінет Міністрів.

За часів СРСР Білорусь рахувалась індустріально-аграрною країною. Республіка знаходиться у перехідному періоді від централізовано-планової до ринкової економіки. 90-і роки минулого століття характерні для Білорусі кризовим спадом виробництва, ростом корупції, збільшенням цін (ріст цін у 1995 р. у порівнянні з 1990 р. становив більше ніж у 5000 раз), зниженням життєвого рівня, падінням ВВП, ростом інфляції, відтоком інвестицій, збільшенням державного дефіциту. 1995–1996 рр. у країні почалася політична криза, найбільшого апогею досягнула економічна криза. Тоді країна знаходилася на 116 місці у світі за платоспроможністю. 1995 р. політичне керівництво оголосило про успіхи у стабілізації економіки. Однак, МВФ піддав критиці здобутки білоруської влади і відмовив у наданні чергового кредиту 300 млн \$ [12].

27 липня 1990 р. Верховною Радою БРСР було прийнято Декларацію про державний суверенітет № 193-XII [13], а 25 серпня 1991 р. ВР РБ Декларації був наданий статус конституційного закону та проголошено незалежність республіки. Ст. 10 Декларації оголосила Білорусь територією вільною від ядерної зброї, а республіку – нейтральною державою. Розміщення іноземних військових баз допускається тільки з дозволу Верховної Ради. 19 вересня 1991 р. країна перейменована у Республіку Білорусь. У липні 1994 р. у Білорусі відбулися перші президентські вибори у відповідності до нової Конституції від 15 березня 1994 р. З цих пір РБ обрала соціалістичний шлях розвитку. У країні запроваджено інститут президенства та обрано Конституційний Суд [14].

У грудні 1991 р. Білорусь була визнана ЄС, а в 1995 р. підписано Договір про партнерство і співробітництво у політичній, економічній та торговій сферах, який 1997 р. ЄС відмовився продовжити через недемократичні зміни, що відбулись в РБ. У перші роки незалежності Білорусі було надано допомогу у рамках європейської програми ТАСІС. 1995 р. об'єм інвестицій в її економіку становив біля 2 млрд \$, серед них іноземних 372 млн \$. У республіку інвестували 72 країни [15]. Похолодання у взаємовідносинах з європейськими інституціями наступило 1996 р., коли ЄС відмовились визнати зміни до Конституції 1994 р., рахуючи це “наступом” на демократію.

30 грудня 1991 р. у Мінську було підписано угоду “Про стратегічні ядерні сили” між Росією, Україною, Білоруссю та Казахстаном [16], тоді ж було укладено одинадцятьма представниками радянських республік, за винятком Литви, Латвії, Естонії та Грузії, Угоду по стратегічних силах. За угодою сторони визначили склад стратегічних сил, запланували

демонтаж стратегічного ядерного озброєння та дату вивозу тактичної ядерної зброї на територію Росії. Застосування ядерної зброї допускалось Президентом Російської Федерації при узгодженні з главами держав Білорусі, Казахстану і України. Казахстан спочатку заявив про небажання віддавати ядерну зброю, доки Росія не ліквідує свої ядерні арсенали і виступав за відмову від ядерної зброї Російської Федерації [17; 18].

У вересні 1991 р. у Білорусі прийняли рішення про формування національних Збройних Сил. 18 березня 1992 р. були прийняті закони “Про Збройні Сили” та “Про військовий обов’язок і військову службу”. Закон про збройні сили визначив ціль їх створення, склад та чисельність. В подальшому закон змінювався і доповнювався. ЗС РБ, визначаються як структурний елемент та основа військової організації, який забезпечує військову безпеку держави. Завдання збройних сил розділяють на мирний та воєнний період. Загальне керівництво і контроль за збройними силами проводить Президент, парламентський контроль припинений з 1996 р. Комплектація армії відбувається за змішаним принципом [18; 19].

У березні 1992 р. уряд РБ прийняв постанову “Про створення Збройних Сил Республіки Білорусь”. Тоді ж парламент республіки прийняв Закон “Про Збройні Сили РБ”. У листопаді 1992 р. було прийнято закон “Про оборону”, “Про загальну військову повинність і військову службу”, “Про статус військовослужбовців”. Закон про оборону дає офіційне тлумачення терміну військова безпека, як здатність держави реалізувати всі наявні сили, засоби і ресурси з метою попередження, локалізації і нейтралізації військових загроз, створення умов для організації військового захисту. Закон змінювався і доповнювався включно до 2011 р. [20].

10 липня 1994 р. першим президентом Білорусі було обрано депутата ВР РБ, екс-директора радгоспу “Городец” О. Лукашенка. 14 травня 1995 р. з ініціативи новообраного Президента у РБ провели перший республіканський референдум, на якому підтверджено стратегічний курс на економічну інтеграцію з Росією (“за” – 83,3 %), російській мові надано статус другої державної (“за” – 83,3 %), змінений державний історичний біло-червоно-білий прапор на червоно-білий та герб (“за” – 75,1 %). Конституцією дозволено достроково припинити повноваження Верховної Ради Президентом Республіки. 24 листопада 1996 р. у країні провели другий референдум. На обговорення винесли сім питань, чотири ініційовані Президентом і три Верховною Радою. За результатами було підтримано дві пропозиції президента, питання запропоновані ВР були проігноровані народом. Конституцію РБ 1994 р. зі змінами і доповненнями президента було прийнято в цілому (“за” – 83,73 %) та перенесено День незалежності РБ на 3 липня, День визволення Білорусі від німецько-фашистських загарбників. Згідно конституційних змін, президент додатково отримав право розпускати Народні збори, призначати генерального прокурора, голову Верховного і Конституційного судів, Національного банку, половину членів Конституційного суду і Центрвиборчкому, третю частину Ради Республіки [21; 22; 23; 24].

У 1996 р. з ініціативи президента РБ було розпущено Верховну Раду, а повноваження народних депутатів достроково припинені [25]. Замість ВР РБ було створено новий законодавчий орган – Народні збори.

2 квітня 1996 р. підписано Договір про створення Співдружності Білорусі з Росією. Через рік, 2 квітня 1997 р. між двома державами було підписано Договір про створення Союзу Росія-Білорусь, а 23 травня в урочистій обстановці підписано Статут Союзу Росія-Білорусь [26]. Обидві країни, Росія і Білорусь, мають єдині кордони та митний комітет.

У відповідності до ст. 84 п. 28 Конституції РБ Президент є головнокомандувачем збройних сил країни, визначає стратегію їх розвитку, основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики. Сучасні збройні сили Білорусі нараховують 65 тис. осіб і за оцінками військових експертів входять у десятку найбоєздатніших армій Європи [27].

17 жовтня 2004 р. на всенародному референдумі Білорусі було знято конституційне обмеження про два президентські терміни. Референдум пройшов одночасно з парламентськими виборами до Національних зборів. У списки до голосування було внесено 6 986 163 громадян. Отримали бюлетені 6 315 825 осіб. У голосуванні приймали участь

6 307 395. За повторну каденцію Президента О. Лукашенка проголосувало 5 548 477 громадян, що становило 79,42 %. “Проти” – 691 917 (9,9 %). У країні офіційно запроваджено авторитарний режим [28].

19 березня 2006 р. відбулися треті президентські вибори, де О. Лукашенко знову обирається президентом. З 10 квітня 2006 р. Президенту Білорусі та тридцятьом вищим державним чиновникам заборонено в'їзд до Європейського союзу. Бюро демократичних ініціатив ОБСЄ зафіксувало значні недоліки виборчого процесу у РБ. Жоден опозиційний кандидат не виборов місця у парламенті. Під час президентських виборів було ув'язнено одного з основних претендентів від опозиції Олександра Козуліна [29].

У Білорусі проводиться державна боротьба проти демократичних сил та їх представників. За “хабарництво” опинився на лаві підсудних прем'єр-міністр 1994–1996 рр. М. Чигир, колишній міністр сільського господарства В. Леонов та двічі Герой соціалістичної праці В. Старовойтов, які спробували критикувати владу. Емігрував з країни лідер та засновник Народного фронту, політик правих радикальних поглядів Білорусі З. Пазняк та экс-голова парламенту С. Шарецький. В кінці 1998 р. була заарештована голова Національного банку Т. Віннікова, яка навесні 1999 р. втекла з-під варти й емігрувала у Велику Британію. Безслідно зникли 7 травня 1999 р. генерал-майор, міністр внутрішніх справ Ю. Захаренко, 16 вересня 1999 р. – экс-голова Центрвиборчкому, депутат ВР РБ, опозиційний політик В. Гончар [30].

24 грудня 2010 р. Центральна комісія РБ із виборів і проведення республіканських референдумів у відповідності до ст. 79 Виборчого кодексу Республіки Білорусь визнала вибори Президента такими, що відбулись. Перемогу знову отримав О. Лукашенко, за нього проголосувало 5 130 557 виборців (79,65 %) [31].

Білорусь у грудні 2010 р. після президентських виборів вибухнула масовими протестами, які переважно проходили у Мінську. Президент і уряд відповіли масовими переслідуваннями та репресіями проти своїх громадян. ПАРЕ та 27 країн ЄС запровадили санкції проти урядовців Білорусі, відмовивши у наданні їм віз на в'їзд у країни Євросоюзу, а також розпочали дебати про застосування економічних санкцій та ізоляції проти республіки. Єдиним противником відносно застосування санкцій проти Білорусі серед європейських держав залишилась Італія.

У 2010 р. в Білорусі було засуджено близько 30 тис. громадян. В основному це прості люди. У цьому ж році судами республіки переглянуто менше 1 000 кримінальних справ, коли цей показник у європейських країнах у 10–20 разів вищий. Білорусь посідає перше місце у Європі за кількістю правоохоронців і друге місце після Росії за кількістю засуджених.

Стратегія зовнішньої політики Білорусі у глобальному та регіональному масштабі чітко не визначена. У червні 1997 р. Міністерство зовнішніх справ Білорусі розробило Концепцію зовнішньої політики і скерувало її в адміністрацію Президента О. Лукашенка, де вказаний документ знаходиться до нині. Зовнішня політика Білорусі непередбачувана і непослідовна, республіка тяжіє до пострадянських стереотипів [32].

Білорусь з 1991 р. не спромоглася визначити свої національні інтереси у міжнародних відносинах, нею не визначено власне місце в європейській архітектурі взаємовідносин. З цього питання не має офіційних документів державного рівня, хоча у своїх виступах Президент Білорусі О. Лукашенко висловлює думку про багатовекторність та прагматичну позицію країни на міжнародній арені. Про взаємовідносини з міжнародними безпековими організаціями взагалі не має мови, якщо не брати до уваги взаємовідносини з Російською Федерацією, СНД та ОДКБ. Білорусь вважає Співдружність незалежних держав пріоритетним та життєво важливим напрямком у своїй зовнішній політиці, покладає досить серйозні надії на економічну та політико-гуманітарну, військово-технічну сфери із створення єдиного економічного, митного, торгового простору. На даний час загальновідомо, що СНД переживає кризовий період, а роль Російської Федерації у цій організації розглядається політиками та експертами, як спроба відновити неоімперські амбіції [33; 34].

У Білорусі є суттєві проблеми у взаємовідносинах з європейськими інститутами: Євросоюзом, Радою Європи, Організацією безпеки і співробітництва у Європі, Організацією Північноатлантичного договору. Антинатівська риторика у білоруських державних керівників переважає офіційну позицію РФ. Причиною цього конфлікту є взаємовідносини Білорусі та деяких країн-членів НАТО, особливо Польщі, Литви і Латвії. Не дивлячись на це, президент О. Лукашенко почав висловлюватись про необхідність побудови взаємовигідних, нормальних відносин з Північноатлантичним альянсом. Білорусь є членом наступних міждержавних утворень: ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, МВФ, ВБ (Всесвітній банк), ОДКБ, Євразійське економічне співтовариство, Єдиний економічний простір, Програми НАТО “Партнерство заради миру”, Північноатлантичної ради із співробітництва. Під час офіційного візиту до КНР Президент О. Лукашенко висловив бажання приєднатись і до Шанхайської організації співпраці [35].

У взаємовідносинах з Україною Білорусь дотримується добросусідського нейтралітету. Проблема між нашими країнами – це делімітація державного кордону, протяжністю понад 1 000 кілометрів. Ця проблема має для України важливе значення. Договір про делімітацію було підписано 1997 р. та ратифіковано українською стороною. Білорусь відмовилась ратифікувати цей договір до врегулювання заборгованості. У квітні 2006 р. через неузгодженість з цих питань був відмінений візит О. Лукашенка до Києва. Тодішнє українське керівництво прагнуло зберегти хороші відносини з білоруською опозицією, на що Президент О. Лукашенко відповів, що у Білорусі немає підґрунтя для “кольорових” революцій, назвавши “кольорові” революції у країнах СНД “бандитизмом під прикриттям демократії”. Українська партія “Пора” брала участь в низці опозиційних акцій у Мінську, під час яких п’ятеро українців були затримані і засуджені до адміністративного арешту. Втручання українських дипломатів результатів не дало. Розгорівся міждержавний скандал. Мінськ був готовий закрити своє посольство в Києві [36].

Складні взаємовідносини у Білорусі мають місце і з Литвою, яка надає досить значну підтримку опозиційним силам. Так, у Вільнюсі в лютому 2005 р. відкрито Європейський гуманітарний університет, який фінансується західними та американськими недержавними фондами. Цей навчальний заклад відвідувала Кондоліза Райс, перебуваючи на посаді держсекретаря США. У своїй промові вона назвала режим О. Лукашенка – “останньою диктатурою у Європі”. На території Литви для опозиційних сил РБ проводяться курси-навчання із проведення ненасильницького опору – масових акцій, пікетів, мітингів. У 2005 р. білоруське КГБ офіційно заявило про наявність зарубіжних баз опозиціонерів, натякаючи на Литву.

Аналогічні взаємовідносини склалися у Білорусі з Латвією, яка готова надавати будь-яку допомогу опозиції. Латвія, як Литва, Польща та Україна входять у групу координації дій щодо Білорусі. З 2006 р. між згаданими країнами і Республікою Білорусь розпочалися дипломатичні конфлікти.

У 2004 р. Конгрес США прийняв “Акт про демократію в Білорусі”, після чого Президент США Дж. Буш 2006 р. ще на два роки продовжив санкції проти країни. У цьому документі є низка вимог до Президента О. Лукашенка: звільнити з в’язниць політичних та релігійних засуджених; відкликати політичні претензії проти журналістів та опозиції; надати повні дані про опозиціонерів та журналістів, які зникли; припинити репресії проти опозиції, релігійних організацій, ЗМІ, незалежних профсоюзів; провести парламентські та президентські вибори за стандартами ОБСЄ. 2006 р. Сенат США обговорив питання про стан прав людини у Білорусі, після чого були введені відповідні санкції. Доки ці вимоги не будуть виконані адміністрації США заборонено надавати будь-які фінансові позики чи допомогу РБ, а представникам США у МВФ та Всесвітньому банку запропоновано голосувати проти надання будь-якої фінансової допомоги [37].

У 2007 р. з бюджету США для матеріальної підтримки громадських організацій та опозиційних партій, засобів масової інформації Білорусі було виділено 27,5 млн \$. Сполучені штати у 2004 р. звинуватили білоруський “Інфобанк” у відмиванні грошей для режиму

Саддама Хусейна. США мають серйозний намір домогтися відсторонення Президента О. Лукашенка від влади. На початку січня 2012 р. Президент США Барак Обама підписав схвалений Конгресом “Акт про демократію і права людини у Білорусі”. Аналогічні документи ухвалювались американськими президентами раніше, в 2004 і 2006 рр. У відповідності до вказаного документа Департамент США зобов’язаний доповідати Конгресу про ситуацію з правами людини і торгівлю зброєю, що здійснює Білорусь. Також США звернулось до Міжнародної федерації хокею бойкотувати проведення чемпіонату світу у Мінську в 2014 р.*. Банки США заблокували за кордоном фінансові активи найбільших білоруських підприємств – “Білнафтохіму” та “Білкалію”.

Стратегічно Білорусь у військово-політичній сфері зорієнтована на Росію та її союзників, входить у військово-політичні союзи, де домінує Російська Федерація. Взаємовідносини з НАТО, ЄС, США слід назвати формальними. Авторитарний режим управління країною призвів до міжнародної ізоляції Білорусі та обмеження її зовнішньополітичного маневру на світовій арені. Збройні сили Республіки Білорусь входять в єдиний оборонний простір Росії та розглядаються “структурною одиницею” її військової організації, разом з територією та військово-промисловим комплексом. Взаємовідносини з найближчими країнами-сусідами вимагають змін на краще.

Список використаних джерел

1. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Георгій Володимирович Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С. 5. 2. *Бжезинський З.* Україна і Польща в контексті європейської інтеграції / Збігнев Бжезинський // Стратегічна панорама. – К., 2003. – № 4. Бжезинський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.; Кіссенджер Г. Дипломатія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kissing/01.php; Кеннан Дж. Дипломатія Другої світової війни глазами американського посла в СРСР Джорджа Кеннана / Переклад з англ. Л. А. Игоревського, Ю. Д. Чупрова. – М.: Центрполиграф, 2002. – 479 с.; Хантінгтон С. О волне демократизации, их сущность и периодизация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ualib.com.ua/br_7561.html; Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.; Горбулін В. П. Без права на покаєння / В. П. Горбулін. – Харків: Изд. Defens Express Library і “Фоліо”, 2009; Волкогонов Дм. Семь вождей. 1–2 книги / Дмитрий Волкогонов // Новости. – М., 1995 – 496 с.; Hitch Ch., McKean R. The Economics of Defense Spending in the Nuclear Age. – Cambridge: Harvard University Press, 1960. – 422 p.; Radwick V. Moder Armed Forces Planning. – New York: SAGE, 1975. – 345 p. 3. *Едвард Н. Люттвак.* Стратегія: Логіка війни і миру. Переклад з англійського: Edward N. Luttwak “Strategy: The Logic of War and Peace” / Русский Фонд Содействия образованию и науке. – Москва, 2012. – 392 с. 4. *Абалкин Л. И.* Стратегический ответ России на вызовы нового века / Л. И. Абалкин. – М.: Экзамен, 2004. – 608 с. 5. *Матеріали* Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук”. Частина II. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Факультет суспільних наук і міжнародних відносин. 17 грудня 2011 р. м. Дніпропетровськ. Секція: Проблеми та перспективи історичної науки в Україні. Левик Б. С. “Військова історія у системі забезпечення національної безпеки та оборони України.” – 156 с. 6. *Горбулін В. П.* Механізми стратегічного програмно-цільового планування розвитку структур безпеки і оборони України: Вип. 23 / За заг. ред. академіка НАНУ, д. т. н. В. П. Горбуліна, – К.: Євроатлантикінформ, 2006. – 152 с.; Горбулін В. П. Через роки, через відстані... Держава та особистість. – Київ, 2006. – 306 с.: іл. 7. *Бірюченко А.* Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою у контексті національної безпеки України. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 21.01.01. – основи національної безпеки держави (політичні науки). – Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ. – Київ, 2006. – 185 с. 8. *Богданович В. Ю.* Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення: (монографія) / В. Ю. Богданович. – К., 2003. – 322 с. 9. *Національний статистичний комітет Республіки Білорусь.* Население [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/population.php>. 10. *Вівчарик М. М.* Білорусь // Енциклопедія історії України. Т. 1 – К., 2003. – С. 288–289. 11. *Національное собрание Республіки Білорусь.* Палата представителів. Законодавство. Комісія по національній безпеці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.house.gov.by/http://house.gov.by/index.php/5544,,,0,,0.html>. 12. *Національний статистичний комітет Республіки Білорусь.* Основные социально-экономические показатели [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/doclad/2012_7/02.pdf. 13. *Декларация* Верховного Совета Республіки Білорусь от 27. 07. 1990 № 193-ХІІ “О государственном суверенитете Республіки Білорусь”. Белорусский правовой портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoby.info/docum09/part36/akt36325.htm>. 14. *Постановление* Президиума Верховного Совета Республіки Білорусь от 13. 04. 1994 № 2943-ХІІ “О первоочередных мерах, направленных на реализацию Конституции Республіки Білорусь”. Белорусский правовой портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoby.info/docum09/part34/akt34493.htm>. 15. *Письмо* Кабинета Министров Республіки Білорусь от 12. 07. 1996 № 457 “Национальная программа привлечения инвестиций в экономику Республіки Білорусь”. Белорусский правовой портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoby.info/docum09/part32/akt32428.htm>. 16. *Угода* “Про стратегічні ядерні сили”. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Том 1: 1990–1991 рр. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. 17. *Угода* між державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав щодо стратегічних сил від 30 грудня 1991 р. Закони України. Інформаційно-правовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_28/pg_igcwoh.htm. 18. *Закон* Республіки Білорусь “О Вооруженных Силах Республіки

* США ввели нові санкції проти Білорусі. Дзеркало тижня. 4 січня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/ssh_a_vveli_novi_sanktsiyi_proti_bilorusi-95022.html.

Беларусь” № 1904-ХІІ от 3 ноября 1992 г. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=1641>. 19. Закон Республики Беларусь “О воинской обязанности и воинской службе”. № 1914-ХІІ от 5 ноября 1992 г. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=V19201914&p2={NRPA}>. 20. Закон Республики Беларусь “О обороне” № 1902-ХІІ от 3 ноября 1992 г. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=V19201902&p2={NRPA}>. 21. Закон Республики Беларусь “О государственном флаге Республики Беларусь” от 19 сентября 1991 г. № 1090-ХІІ. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1991. – № 30. – С. 493. 22. Закон Белорусской Республики “О государственном гербе Республики Беларусь” от 19 сентября 1991 г. № 1086-ХІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1991. – № 30. – С. 491. 23. *Постановление* Верховного Совета Беларусь от 13. 04. 1995 № 3728-ХІІ “О проведении республиканского референдума по вопросам, предложенным Президентом Республики Беларусь, и мерах по его обеспечению”. Белорусский правовой портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravobu.info/docum09/part33/akt33605.htm>. 24. *Конституция* Республики Беларусь. 1994 г. (С изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г.). Газета “Звезда” от 27 ноября 1996 г. 25. О выборах депутатов Верховного Совета Республики Беларусь. Закон Республики Беларусь от 27 октября 1989 г. № 2919-ХІ (по состоянию на 16 января 2007 г.) Свод законов БССР, 1989. – № 31. – С. 316. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь, 1995 г., № 1–2, ст. 3. Закон утратил силу Избирательным кодексом Республики Беларусь от 11 февраля 2000 г. № 370-3 (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000 г., № 25, 2/145). 26. *Виноградова К. В.* Становление и развитие союза России и Белоруссии // *Вестник РУДН. Серия “Международные отношения”*. – 2010. – № 2. – С. 159–167. 27. *Агеев А. И., Куроедов Б. В., Сандаров О. В.* Военный потенциал 100 ведущих стран мира // *Экономические стратегии*. – 2011. – № 1. – С. 22–23. 28. *Центральная избирательная комиссия Республики Беларусь.* Сообщение Центральной комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов о результатах республиканского референдума 17 октября 2004 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-2004-Soob.pdf>. 29. *Гетьманчук О.* Білорусь: імітація виборів [Электронный ресурс] // *Дзеркало тижня*. – № 5. – 11 лютого 2006 р. – Режим доступа: http://dt.ua/POLITICS/bilorus_imitatsiya_vivoriv-45909.html?print. 30. *Прим.* автора. 31. *Сообщение* Центральной комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов об итогах выборов Президента Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Elections-PRB-soob9.pdf>. 32. *Розанов А.* Внешняя политика Беларуси: представления и реальности // *Proetcontra*. – Том 3. – № 2. Весна 1998. – С. 68–80. 33. *Угода* про створення Співдружності незалежних країн. “Содружество” (информационный вестник СНГ) Минск, 1992. – № 1. 34. *Договор* о коллективной безопасности. Организация Договора коллективной безопасности. Документы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://odkb-csto.org/countries/belarus.php>. 35. *Министерство* иностранных дел Республики Беларусь. Беларусь и международные организации. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.by/multilateral/organization/>. 36. *Архівна* україніка в Білорусі: аналітичний огляд / О. М. Коваль, М. Ю. Кулініч, А. А. Майстренко, І. В. Срібляк; Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2009. – 108 с. 37. *Институт* прав людини і запобігання екстремізму і ксенофобії. Конгрес США посилив санкції проти Білорусі. 21 грудня 2011 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ihrpex.org/uk/article/2173/kongres_ssha_posilyv_sanktsiji_schodo_bilorusi. 38. *США* ввели нові санкції проти Білорусі [Электронный ресурс] // *Дзеркало тижня*. – 4 січня 2012. – Режим доступа: http://news.dt.ua/POLITICS/ssha_vveli_novi_sanktsiyi_proti_bilorusi-95022.html.

Богдан Лэвык

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЗАЩИЩЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ ПОСЛЕ 1991 ГОДА

В статье рассмотрен исторический путь развития военно-политической сферы Республики Беларусь как самостоятельного государства за последние 20 лет. Проанализированы внутренняя и внешняя политика в разрезе государственного обеспечения военной безопасности.

Ключевые слова: Республика Беларусь, военная политика, военная безопасность.

Bohdan Levyk

POLITICAL AND MILITARY SECURITY OF THE REPUBLIC OF BELARUS AFTER 1991

The historical way of building the military and political sphere of Belarus Republic as an independent state during the past twenty years has been analyzed. Internal security and defense policy have been studied in the context of national security issues.

Key words: Republic of Belarus, military policy, military security.

УДК 94 (438)

Юрий Сулаберидзе

НАЧНЕТСЯ ЛИ НОВЫЙ ЦИКЛ ГРУЗИНСКОЙ ПОСТСОВЕТСКОЙ ИСТОРИИ: В ПОИСКАХ ВЫХОДА ИЗ КРИЗИСА

У статті автор аналізує політичні процеси, що відбувалися після серпневої війни 2008 року. Вони виявили глибокі внутрішні суперечності, створеного в результаті “революції троянд” політичного режиму, що зумовили його кризу і поразку на парламентських виборах 2012 року.

Ключові слова: криза пострадянського суспільства в Грузії, партикулярність, політична гра, коеволуція правлячої еліти, загальнонаціональний лідер.

1 октября 2012 года в Грузии состоялись парламентские выборы, результатом которых впервые в ее постсоветской истории произошла демократическая смена власти.

Эти события могут стать ключевыми в трансформации грузинского государства и общества на пути к европейской цивилизации. Эти процессы должны содействовать выходу из сложнейшего социотарного кризиса, в котором находится грузинское государство в последние пять лет его существования [1].

Пришедшей к власти в Грузии политической коалиции “Грузинская мечта” предстоит в течение первых шести месяцев правления решать сложнейшие задачи в различных сферах: экономике, социальной системе, образовании, здравоохранении.

Эти сферы особенно пострадали в результате необдуманных скоропалительных реформ политического режима “цветных революционеров”, и привели к серьезному ухудшению социального положения значительной массы населения.

Поэтому для грузинского электората предвыборные обещания лидера “Грузинской мечты”, грузинского миллиардера Б. Иванишвили стали надеждой на спасение.

Цикл правления “цветных революционеров” продолжался 9 лет (2003–2012 г.) и привел к слову многих устоявшихся стереотипов политического поведения, породил элементы новой ритуальности, театральности, но в целом провозглашенная лидерами “цветной революции” т. н. “ментальная революция” не смогла подорвать фундамент традиционной ментальности.

В Грузии реформации общественного устройства, слом советской системы правового и обыденного мышления происходили на фоне усиления авторитаризма, принявшего в некоторых формах элементы восточного деспотизма.

Поэтому “победители” уже говорят о необходимости очередного пересмотра Конституции Грузии в сторону парламентарной республики, создания институциональных основ, препятствующих сползанию исполнительной власти в неконтролируемый авторитаризм.

Чтобы разобраться с тем, как новая власть будет искать пути выхода из кризиса, необходимо еще раз кратко определить те проблемы, которые остро стоят перед Грузией после правления М. Саакашвили. Хотя пока еще в течение года М. Саакашвили останется на посту президента. Это также составляет своеобразный парадокс нынешней расстановки сил на политической арене Грузии, когда правительство будет представлять победившую “Грузинскую мечту”, а президентом до конца октября 2013 года оставаться лидер уже оппозиционной партии “Единое национальное движение”. Смогут ли они найти компромиссы и мирно уживаться на довольно узкой политической площадке?

Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо проанализировать социальную систему. В Грузии сложилась пирамидальная социальная система, характерная для слаборазвитых

стран: 2,5 % богатых людей, в целом около 5 % людей относятся к зажиточным слоям. Они связаны с властью и бизнесом-импортом, владеют недвижимостью и контролируют стратегические отрасли: транзитные коммуникации, медию, банковскую систему, туристическую инфраструктуру. При этом необходимо принимать во внимание характерную особенность организации власти в постсоветской стране, где власть и собственность неразрывно связаны.

10 % составляет средний класс, который как-то старается вести бизнес в тяжелых условиях давления власти. В современном представлении это даже не средний класс (его доходы явно не равны 50 тыс. долларам в год, как в США). Огромное большинство населения – около 80 % следует отнести к слою бедных и даже нищих (около 20 %).

В Грузии увеличился процент бедности, хотя власть утверждает, что число бедных семей сократилось с 2004 года по 2011 год с 54 % до 20 %, но социальную помощь получает 1 700 тыс. человек, на 125 тыс. больше, чем было в 2008 году.

Однако, данные социологических опросов, проведенных Национально-демократическим институтом США, показывают, что для населения Грузии в течении последних лет, проблема безработицы продолжает оставаться главной. Согласно результатам опросов респондентов за 2010 – первую половину 2011 год, эта проблема беспокоила от 59 % до 61 % респондентов.

В целом, до 73 % респондентов признают себя безработными. По сравнению с 2008 годом увеличилось с 25 до 38 % число семей, чье положение ухудшилось. А число семей, чье положение улучшилось, сократилось с 27 до 13 %.

Социально-экономические проблемы в обществе, где обнаруживается глубокий раскол по социальным кластерам, стал очевидным. В явном запустении сельское хозяйство, продукция которого не находит рынка сбыта. Огромный российский рынок утерян с 2006 года. Конкретные цифры экспорта грузинского вина, цитрусовых и минеральной воды показывают сокращение экспорта. Сократился и импорт, который в несколько раз превышает экспорт. Незрелость экономических структур, невысокая покупательная способность населения демонстрируют узость национального рынка и слабость позиций национальной буржуазии. Клановая система организации власти и бизнеса тормозят выход из кризиса.

В этих условиях обнаружилась узость основ для демократической трансформации общества. 44 % опрошенных считают, что в стране не существует демократия. 42 % утверждают, что Грузия развивается по неправильному пути. Острыми остаются проблемы обеспечения свободы меди, защиты прав человека.

Следует отметить при этом, что дискурс демократии в грузинском общественном мнении носит либеральный характер в силу приоритета основного понятия – “свобода”. В историческом сознании глубоко актуализирована теза – “свобода от” патрона. Она нашла отражение в позиции-выборе “наименьшего зла”. В целом это ущербная трактовка понятия свободы, негативная номинация. Поэтому столь парадоксально выглядит ответ на вопрос: кто в большей степени способен на изменения существующего положения? В целом 60 % поддерживали политику властей, при которых социально-экономическое положение ухудшилось для большинства семей [2].

Почему респонденты делают парадоксальные заключения? Не является ли отражением деформации общественного сознания в условиях авторитарного режима?

Интересно следующее: традиционные пласты, в том числе и недавнего советского прошлого, действительно, ликвидируются. Но при этом возникают не институционали западно-европейской формации, а на восточный манер возводится здание “гибридного общества”, которое только отдаленно напоминает западную модель цивилизации. В действительности, это какая-то разновидность евразийского авторитаризма, персоналистского режима с глубоким расколом общества на отдельные слои и классы.

Автор одной из работ, посвященных природе “цветных революций”, утверждает, что политические режимы постсоветского варианта “подчинены патримониальной логике

функционирования отношений власти–собственности. Ключевую роль при этом играют не рационально-легальные отношения, а клиентарно-патронажные связи” [3, с. 228].

Нужна кардинальная смена координат развития, отказа от идеологических догм. Необходима выработка национальной концепции политического и экономического развития, основанного на национальных приоритетах и учета тех глобальных изменений, которые произошли в последние годы. А это требует новых лидеров-прагматиков, разбирающихся в сложных процессах развития многополюсного мира, тенденций современной экономики, готовых идти на компромиссы в интересах развития национального организма. Время сиюминутных революционных потрясений, заложников воли идеологов глобализма ушло в прошлое.

Грузия не должна быть заложником чьих-то интересов. Она должна развиваться, опираясь на выработанный веками “способ жизненного проявления, фундамент духовной культуры”. Это медленный эволюционный процесс нахождения своего места в складывающейся в начале XXI века новой геополитической структуре.

Общество не только расколото, но и еще расплыено, дисфункционально. В этих условиях трудно говорить не только об единстве, но и организованности тех слоев, которые могут аккумулировать свои интересы в партиях равновесия, стабилизации.

Социальная структура грузинского общества объясняет: почему в Грузии нет стабильности, альтернативы. Такое большое количество мелких партий-партикулярных лидеров, не определивших правила игры и не способных пойти на большие союзы для достижения хотя бы краткосрочных целей, представляют собой закономерность в стране, задержавшуюся в транзите. Поэтому усиленно эксплуатируется символически-культурный капитал, используются медиа-информационные технологии, чтобы сыграть акты “успешного продвижения по пути реформ модернизирующейся страны”. Последним по времени аккордом успеха на пути реформации стал лозунг – “нового экономического курса страны–лидера реформ”, связанного с упрощением налоговых и таможенных процедур и создания свободных экономических зон”.

Нам представляется, что лидеры революции, эксплуатируя символически-культурный капитал, создавая виртуальный мир страны-реформатора, разыгрывают драматургию спектакля, используя, как справедливо заметил французский исследователь Ги Дебор, “фальшивые модели революции” в стране отставшей в своем развитии, находящейся на периферии развитого мира.

С полным основанием, перефразируя Ги Дебора, можно сказать, что на границах западного и евразийского мира разыгрывается “спектакль, господствующий над слаборазвитыми регионами не только посредством экономической гегемонии. Оно (общество-носитель спектакля. – Ю. С.) господствует над ними и в качестве общества спектакля... Оно определяет программу правящего класса и направляет его формирование. Подобно тому, как оно предоставляет псевдоблага, которые следует возделеть, оно также предлагает местным революционерам и фальшивые модели революции” [4].

“Мини-отцы” должны были разыграть “спектакль, господствующий над слаборазвитыми регионами”, представив их “маяком геополитической революции”.

Действует концепция, открытая американским социологом Эрвином Гоффманом, согласно которой лидеры создают ситуации, чтобы выразить символически те значения, с помощью которых они производят хорошее впечатление на других.

Он рассматривает политические ситуации как драматические спектакли в миниатюре: люди действуют подобно актерам на сцене, используя “декорацию” и “окружающую обстановку” для создания определенных впечатлений. Политик, как актер, действует так, чтобы “производить на людей необходимое для него впечатление, под воздействием которого другие станут самостоятельно делать то, что соответствует его собственным замыслам” [5].

В этом политическом театре актер-политик должен производить впечатление, чтобы зрители посмотрели на него его же глазами. Нужен антураж-фасад демократии – стеклянный

мост, фонтаны, витрины новой столицы, производящих впечатление на тех, кто ушел вперед в своем развитии. Необходимо напомнить им о “древнейшей европейской стране” с “уникальными культурно-историческими традициями”. Все это “артефакты” для демонстрации избранности, дающие основания для допуска в “дом избранных”.

Поэтому так много впечатлений, театральной игры, стараний имиджологов и специалистов политической рекламы.

Революционеры создают ситуации, вернее, их провоцируют, играют на грани трагифарса. Все эти программы и мессиджи звучат с уст революционеров, как плоды неолиберальной модернизации Грузии, которая, по их словам, приобретает роль и статус лидера в регионе.

Но для этого, прежде всего, необходимы не импортные осколки неолиберальных моделей преобразования, выдернутых из контекста, а та “пьеса возрождения”, которая свяжет реформацию с корнями, почвой, позволит взрасти новые побеги “древа желания”. Необходима среда, освобождающая от необходимости виртуальных манипуляций, открывающая возможность действительной свободы творчества, самовыражения.

Такую идеологию не могут найти в расколотом обществе спектакля ни “розовые революционеры”, ни их дублеры, одержимые только идеей быть “первыми”. Поэтому политический спектакль не может вырваться из заколдованного “кавказского мелового круга”.

В отсутствии идеологии объединения, трудно отличать партии “левой и правой” ориентации. Но много партий, “играющих” в ориентацию. Позиции “центра” узурпировала правящая партия, хотя она больше относится к партиям праволиберального направления. Сейчас ее задача –добиться консервации ситуации, укрепление завоеванного, стремление стать доминирующей партией и создать видимый каркас парламентской демократии в лице “управляемой оппозиции”.

На политической сцене видны те же самые сюжеты, те же самые сценарии, и те же самые актеры, продолжающие играть на позициях негативизма – в выборе “меньшего зла” среди “союзников-противников”. Отсутствует позитивная составляющая политического процесса и политическая энергия выливается в плоскость виртуального театрального представления. Приоритет отдается форс-мажорным ситуациям в духе трагифарсовых представлений с переодеванием масок “патриотов и демократов”.

Претендентов на роль “спасителей и жертв” “древнейшей европейской страны” много. Но реальной альтернативы “магическое, иллюзорное мышление” не представляет.

Политический неолиберальный дискурс в стране с грузом социальных, политических проблем не представляет иных возможностей в поиске альтернатив. Они могут появиться только в случае появления новых акторов на политической сцене, прагматически реально мыслящих, исходя из контекста окружающей среды. И оценивая те требования к политической системе театра, разрешение которых способно сделать ее более открытой к инновациям, поискам новой ритуальности.

Этот путь, представляется может быть связан с возвращением к корням. Некий фундаментализм позволит лучше оценить возможности создаваемой системы, вернуть театру свою природу по обогащению, катарсису переживаемого периода транзита, конверсировать требования в новые решения и нормы постсоветского спектакля, вырвать его из заколдованного круга, ярким примером которого стала “мотивированная хроника” 13 марта 2010 года.

Это был апофеоз виртуальной картине развития постреволюционной политической истории Грузии, когда реальность и вымысел слились в своей провокационной символике. Была создана картина, в которой блеф и пародия были воплощены в форму трагифарса. Все каноны театрального спектакля были нарушены. Зритель стал соучастником трагифарса, поставленного сценаристом, рельеф происходящего вывернул время наизнанку.

“Драматургия прямого включения” не оставила зрителю даже возможности для размышления. “Виртуальная российская агрессия” обернулась агрессией против собственного зрителя, поставила его на грань ожидания катастрофы.

Это никак не назовешь театральной задачей образного переживания, преобразования зрителя. Это стало опустошением зрителя, уставшего от провокаций в свой внутренний мир со стороны “телегероев” виртуальной действительности.

На этом пути закрываются все створы “театрализованной системы политики”, ставится под вопрос существование политики как самостоятельного феномена.

Театрализация политического процесса обусловлена ущербностью дискурса воспринимать исторический процесс как противопоставление отдельных периодов истории, как периодов “революционных и контрреволюционных”, “реформистских и контрреформистских”. Хотя в реальности, это может быть только различная ритмика движения процесса волнообразного, когда одна волна накладывается на другую. Образно говоря, когда переворачиваются пласти, то они возвращаются к своим истокам, но происходит их приращение. Двигаясь вперед, приходится время от времени приостанавливаться, чтобы освоить то, что было сделано благодаря скачку. Такие процессы также характерны для современного этапа развития постсоветских обществ [6].

Какой из этих процессов является более “плодотворным”? И какой процесс больше содействует развитию духовных и цивилизационных начал?

Как это не звучит парадоксально, так называемый “застой” заставляет осмысливать происходящее, упорядочивает организацию и вызывает большое движение, нежели “разгул революции”, когда все крушится.

Несоответствие выдуманного мира и реальности составляет удобренную почву для появления утопий “революций”, театрализуя политический процесс и придавая ему маскарадность.

Технологические информационные средства же придают ему “нужную виртуальность”, создают “дом-2”, вытесняя реальные проблемы на обочину, выворачивая время и пространство наизнанку.

Складывается парадоксальная ситуация: после известных событий 7 ноября 2007 года правящая партия “Единое национальное движение” обратилось к социальной тематике, так как поняла главный изъян своей работы, которая привела к построению несправедливого общества “грубого капитализма” с резкой дифференциацией населения.

Правящая партия “похитила” лозунги и мессиджи партий как “слева”, так и “справа” на политической сцене Грузии. Укрепив “центр системы власти” “гибридного авторитаризма” инсайды взяли на себя большую ответственность за решение сложнейших задач, впоследствии несколько переложив ношу и на созданную ими “управляемую оппозицию” в лице ХДД, НДПГ и других мелких групп.

Работа была перенесена в парламент, но не в правительство, которое полностью контролируется президентом и правящей партией.

Если попытаться дать определение такой партии, то ее можно назвать “партией власти”. Не подходит понятие – “преобладающая партия” в условиях отсутствия конкурентной среды и монополизации властных ресурсов. Строительство властной пирамиды идет привычным путем “сверху вниз”.

Анализируя политическую архитектуру в современной Грузии, можно выделить несколько механизмов партотгенезиса, которые отличаются устойчивостью и не подвержены изменениям.

Во-первых, эта система коэволюции- выделения из “родовой партии”, формирующей позвоночник авторитарной системы, “удельных сателлитных партий мини-отцов”, претендующих на “наследство власти”. Так было, когда из “Союза граждан Грузии” “отца грузинской демократии” отпочковались – “Объединенные демократы” З. Жвания и “Единое национальное движение” М. Саакашвили в 2002 году. Этот “дуализм” создал предпосылки для разложения прежней системы.

Подобные процессы могут произойти и с нынешней партией власти” – “Единым нацдвижением”, в котором “крот партикуляризма” способен в условиях кризиса дать плоды.

Во-вторых, смена “родовой партии” тесным образом связана со сменой внешнеполитической ориентации.

Эдуард Шеварднадзе играл на “балансе интересов”, до известного теракта 29 августа 1995 года в руководстве независимой Грузии преобладала пророссийская направленность. Это даже сказывалось в том, что на “царском дворе” преобладали интересы партий “левого толка” – “Социалистической партии” В. Рчеулишвили и Лейбористской партии Ш. Нателашвили. В виду слабости центральной власти фактически роль второго центра выполнял “Союз Возрождения” А. Абашидзе в Абхазии.

Пытаясь играть на “балансе интересов” Э. Шеварднадзе содействовал усилению правоцентристских партий – “республиканцев”, “новых правых”, придерживающихся прозападной ориентации.

Ослабление власти “отца грузинской демократии” вызвало глубокий кризис, который был разрешен компромиссом Запада и России, они содействовали “революции роз” и приходу к власти “триумvirата” в лице З. Жвания – Н. Бурджанадзе – М. Саакашвили. В этом компромиссе был заложен камень преткновения, который раскрывает природу политических переворотов в Грузии. Он знаменует собой смену патрона, как внешнего, так и внутреннего, попытку преодоления организма “двойничества”, выхода из партикуляризма путем “возрождения новых партикулярных лидеров”, а затем их подавления.

В-третьих, в силу партикулярности, партии “мини-лидеров” составляют различные блоки и коалиции. Можно указать на многочисленные примеры таких химерических объединений, но они были настолько непрочные, что иногда распадались сразу же после выборов.

В-четвертых, характерной чертой партий власти, добивающихся овладением всех властных ресурсов, является создание “сателлитных партий”, выполняющих роль “управляемой оппозиции” [7].

Они создают фон “здоровой критики” отдельных сторон процесса осуществления реформ стран “новой демократии”.

Перспективы формирования преобладающей партии в Грузии все-таки существуют. Это связано с тем, что как бы не была расколота оппозиция на отдельные клановые партии, они набрали определенный опыт политической борьбы. В Грузии существует гражданский сектор, представленный масс-медией, НПО, бизнес-средой, многие организации грузинских бизнесменов находятся за рубежом и пользуются поддержкой диаспоры.

Правящая партия, играющая на противоречиях внутри оппозиции, вынуждена в условиях политической и экономической нестабильности, создавать не только управляемую оппозицию, представленную в парламенте, но и подумывать о создании “двойничества власти” за счет своих же рядов.

Появилась информация о возможности выделения из правящей партии “Нацдвижения” “элитных групп”, которые могут впоследствии вылиться в партии. Информация может считаться абсурдной или парадоксальной. Но это только на первый взгляд. Во-первых, “Нацдвижение” многосоставное объединение, состоящее из различных кланов. Нет идеологии, которая их объединяет.

Объединяет все эти новые “элитные группы” – стремление к оптимизации властных ресурсов и харизма лидера. Ослабление харизмы лидера, неспособного решать кардинальные вопросы государственного строительства, осуществлять модернизацию страны и отвечать на вызовы, может и должно рано или поздно обнаружить потребность появления “двойника” – лидера модернизатора.

Тогда из рядов “Нацдвижения”, как это было и при Э. Шеварднадзе и его партии “Союза граждан Грузии” может появиться “оппозиционная партия”, которая совершит “мягкую передачу власти”.

В противном случае, возможен силовой вариант передачи власти, но это будет зависеть от многих других переменных величин: позиции силовых органов, степени внутреннего раскола правящей партии, уровня напряженности в обществе и способности консолидации усилий оппозиционных клановых партий.

Немаловажное значение, как всегда, будет иметь поддержка внешних акторов “контрреволюционных сил”. В рамках маятника постреволюционного развития будет наблюдаться процесс временного отката на позиции, отхода от лозунгов “фасадной демократии” и вступления на дорогу эволюционной социальной политики, и отказа от “революционных скачков”, независимо от того, какова доля пиарного материала в них вносится. “Элитная революция” будет заменена “контрреволюционным строительством” средних и нижних этажей модернизирующегося общества. Это так называемый период “уплотнения пластов” новой системы, отказ от “революционных методов” ломки, в том числе и т. н. “ментальной революции” [8].

Парадоксы вновь характерны для постреволюционной Грузии, переходного состояния формирующейся системы. Только время может показать, какие тенденции возьмут вверх.

Наступит ли очередной цикл появления “героя-строителя”?

Будет ли иметь продолжение спектакль по спасению Грузии, написан ли новый сценарий?

Кризис постановок нового этапа развертывания “цветной революции” продолжается. На этом этапе уходят в прошлое актеры, сыгравшие свои роли. Кто-то из них был удачным исполнителем, а кто-то исчерпал свои ресурсы и канул в неизвестность.

Режиссерам нужны новые герои и новые партии-движения, которые вдохнут свежую энергию в “грузинскую мечту” вступить в развитое общество.

В Грузии начался новый цикл национально-освободительного движения, героями которого пытаются стать актеры нового спектакля.

Лакмусовой бумагой, выделяющих их из когорты претендентов на “престол Давида Агмашенебели” (Строителя), является их харизматичность.

Но “эпоха правления” М. Саакашвили привела к парадоксу- харизматического толка эмоциональные актеры, игравшие на негативной волне противодействия имперским замыслам внешнего врага, исчерпали свои ресурсы и воспринимаются скорее как анахронизм, а не как “герои созидания”. Им трудно сыграть роль “Давида Агмашенебели”, хотя таковыми с помощью пиар-технологий они пытались себя представить.

Потребность на рационалистов-прагматиков в деле “уплотнения разрыхленной почвы” остро ощущается. Зритель устал от постоянных “революционных бурь”. Среднему классу нужна свобода и спокойствие, а народу “больше хлеба, чем зрелищ”. Поэтому содержание спектакля должно меняться, прежние сценарии “великих прорывов” в условиях кризиса либерально-демократической идеи на постсоветском пространстве превращаются в постановки фарса.

Нужны новые идеи, новые герои.

Это может быть новый герой из обоймы “партикулярных героев”, претендентов на овладение жезлом Давида Агмашенебели. Власть уже была уверена, что все кандидаты разбиты. Будут ли привнесены новые идеи? Или опять та же самая потребительская идея присоединения к “патрону”, не учитывающая природу разрушаемого национального организма?

Вступят ли на арену средние слои, или вновь только из верхов выделятся те, кто займется перераспределением власти?

Даже внешнее вмешательство в 2008 году и тяжелое поражение, потеря 20 % территории, не вызвала кардинальную смену парадигмы развития, чтобы вырваться из “смутного времени” и избрания “новой династии” – “героев-строителей”.

На политической арене опять представители высшего класса, “олигархи” – партикулярные лидеры. По всей вероятности, “ген партикуляризма” крепко засел в национальном организме. Отсутствие объединяющей национальной идеи, духовного

всплеска мешает зародиться идеи возрождения, и политическая жизнь вращается в канве противостояния 2 олигархических вертикальных центров. В этой борьбе победит тот центр, у которого окажется больше ресурсов для манипулирования низшим классом, одолеваемым социальными проблемами.

Все остальные сюжеты на тему “внутренний или внешний враг” могут составить только фон борьбы за власть, театрокрацию. Постсоветская система завязана на феномене дуализма власти, за лидером следует шлейф “дублера”, что предполагает смену “шута” “воинм-кшатрием”.

Та ситуация, которая сложилась в Грузии, ведет по накатанной колее, согласно предписанному сценарию, она должна привести к укреплению авторитарной системы.

Так заранее расписаны сценарии, которые развернутся на парламентских выборах 2012 года и президентских выборах 2013 года.

Но вот неожиданно в политику врывается олигарх Б. Иванишвили, который своими заявлениями от 7 и 12 октября 2011 года решил перечеркнуть все сценарии политического развития Грузии и представить свой проект создания нового грузинского государства.

Контуры его пока не совсем ясны. Но становится понятной политическая технология, опираясь на которую претендент на “нового героя-строителя” Грузии решил очистить себе политическое поле для маневра, создания политической партии.

Эти заявления являются первым ударом по созданной М. Саакашвили системе власти.

Какие можно сделать предварительные выводы?

Бидзина Иванишвили стремится покончить с образом двух Грузий – одной реальной и другой виртуальной, так называемой “Грузии-2”, страной – “лидером реформ на Южном Кавказе, локомотивом революции, демократии”.

То есть фактически развенчать картину “успешной страны”, которая является визитной карточкой революционеров. С виртуального языка перейти на прагматичный язык реальных проблем Грузии.

По сути дела, это задача – очистить политическое поле от всего наносного, лживого, “театра абсурда”, карнавала-шоу, продолжающегося не один год.

Это предполагает необходимость покончить с партикулярной демократией, децентрализацией страны, партикулярными лидерами, неспособных объединить страну на основе “моделированных хроник”. Поэтому явно звучит идея о необходимости нового лидера, не виртуального объединителя страны, а строителя нового грузинского государства.

Это призыв построить разделительную линию с теми, кто желает продолжать оставаться в виртуальном государстве. И с теми, кто решил создать реальное постсоветское государство.

По сути дела, предлагается политический проект создания нового центра власти – с ведущей оппозиционной партии вместе со своими союзниками, финансовым и идеологическим центром. Наряду с этим ставятся задачи изнутри вызвать разложение правящей партии “Нацдвижение”. Вывести из ее рядов прагматичных и профессиональных политиков.

Присутствует и следование традиционным мифологемам – мифологизация самопожертвования во имя новой идеи.

Все это должно привести к новой расстановке политических сил – новая партия явно претендует на протестный электорат, как на левом, так и на правом фланге, отбирая его у лейбористов, новых правых, “карманной оппозиции – ХДД, НДПГ. Это продуманная тактика завоевания политического поля.

Идеи раскола (размежевания) и единения составляют диалектику процесса собирания нового центра власти. Такова логика сложения власти.

Поэтому на политической сцене видно стремление власти ограничить финансовые возможности другого центра. Для этого принимаются изменения в “Закон о политических объединениях граждан”, ограничивающий возможности финансирования юридическим лицом и физическим лицом политической партии. Ограничиваются возможности

оппозиционных средств медики (это история с временным закрытием оппозиционного канала “Маэстро”, предположительного информационного центра Б. Иванишвили) и продажи оппозиционных газет в киосках.

Власть принимает меры и в отношении избирательного кодекса, чтобы сохранить неопределенность с избирательными списками, которыми можно манипулировать. Поэтому принципиально последовал отказ от внедрения биометрических паспортов. Независимые эксперты считают, что в Грузии фактически 2,4 млн избирателей, хотя власти преподносят, что численность избирателей равна 3,6 млн человек. Опять “мертвые души” могут решить судьбу выборов.

Между двумя политическими силами – партией власти и оппозиционным центром Б. Иванишвили, который оформился после съезда “Грузинская мечта” 11 декабря 2011 года в политическое движение, а позднее в партию, началась “соревнование результатов соцопросов”. Они весьма противоречивы. Социологические опросы, проводимые Национально-Демократическим институтом США и Международным Республиканским институтом дают показатели, свидетельствующие о превосходстве “Нацдвижения” над политической коалицией “Грузинская мечта” (соотношение в среднем в пределах 42 % – 25 %). Это вызвало со стороны оппозиции активную негативную оценку по отношению к НДИ и МРИ. Последовало обращение со стороны Б. Иванишвили к послу США Дж. Бассу с просьбой не публиковать политических рейтингов партий Грузии до начала парламентских выборов октября 2012 года.

“Грузинская мечта” публикует результаты социологических опросов более “независимых социологических групп”, как Forsa из Германии. Согласно этим опросам, соотношение выглядит как 49 % к 43 % в пользу политической коалиции “Грузинская мечта” [9].

В нее вошли помимо самой “Грузинской мечты” – “Свободные демократы”, “Республиканцы”, “Консерваторы”, “Национальный форум”, “Промышленники спасут Грузию”. Коалицию поддерживают “Партия зеленых Грузии”, “Социал-демократы Грузии”. Эта широкая коалиция как правых, так и левых политических сил.

Некоторые эксперты и политики, в частности, лидеры лейбористов и “новых правых” утверждают, что создание двух полюсов власти парализовало оставшуюся не у дел часть оппозиции. И осуществляется проамериканский план прихода к власти “Миши-2”, который закрывает доступ к альтернативным путям развития политической системы Грузии, оставляет ей возможность возвращаться в “кавказском меловом кругу”.

Все это может катализировать попытки создания третьего центра силы. Но вопрос заключается в том, насколько они могут быть удачными при отсутствии харизматического лидера и символических ресурсов? С новой силой возобновилась постановка “театральных спектаклей”.

“Грузинской мечте” грузинского миллиардера Б. Иванишвили М. Саакашвили противопоставил “свою мечту – строительство города Лазики” – как “окна в Европу”.

Продолжение ли это прежнего спектакля или новый спектакль, который должен остановить стремления “нового спасителя – героя-строителя”?

В этом спектакле стала фигурировать и “религиозная тема”. Власть пропиарила тему восстановления грузинских церквей на территории современной Турции (в древнем княжестве Тао-Кларджети, откуда по образному выражению Н. Я. Марра, “есть пошла грузинская история”). Но взамен этого Турция требует строительства мечети Азиза в центре Батуми, что вызвало возмущение Грузинской Патриархии и значительной части христианской паствы и мусульман Аджарии.

Чтобы снизить волну недовольства, представители власти бросили через контролируемые ею государственные каналы телевидения виртуальную идею о возможности возвращения Крестового монастыря в Палестине, символа грузинского православия в древности, в котором изображена фреска Шота Руставели. Но исходя из многих обстоятельств осуществление данной идеи вряд ли возможно.

Даже религиозная тема стала орудием виртуального манипулирования в внутриполитической борьбе.

Образ “шута” позволяет играть в демократию, представляя спектакли –шоу о “преобразовании страны в лидера – реформ в регионе, создавая “потемкинские деревни” как витрины “транзитной туристической страны “нового Сингапура”, “ворот транзитного моста из Европы в Азию”.

Завязывается “старо-новый” сюжет внутреннего противостояния высшего класса постсоветской элиты. Действует тот же самый механизм “коэволюции” смены власти, не меняя природы самой власти.

Представители власти усиленно внедряют в общественное сознание идеологемы – борьбы будущего с прошлым, призывая электорат не голосовать за тех, кто желает возвращения в прошлое.

Их противники-близнецы разворачивают идею “грузинской мечты” – превращения Грузии в эталон демократии, страны, где более 60 % населения относится к слоям, мечтающим о достойном прожиточном минимуме.

Между собой главные претенденты за “души мечтателей” говорят языком “холодной войны”, не допускающей компромиссов.

Они ставят мизансцены противоборства, и большие шоу, чтобы еще раз вовлечь население, потерявшее веру в быстрое исцеление, в очередное “грузинское чудо”.

Очередным актом постановки политического спектакля стало решение М. Саакашвили назначения премьер-министром В. Мерабишвили, “железного человека” в команде президента, успешно осуществившего реформу полиции. Грузинская полиция стала “витриной перемен”, демонстрацией успеха “демократической власти”.

Чем был вызван столь неожиданный, но все-таки предполагаемый политический ход М. Саакашвили, вождя “революции роз”?

Это можно объяснить несколькими обстоятельствами, которые выстраивают закономерную цепочку развития революции.

Тенденции авторитарной власти привели к избавлению от “дублеров”, сужению конуса властной структуры, что привело к закреплению созданной системы. Политический спектакль перестал быть интересным и содержательным, как для внешнего патрона, так и внутреннего потребителя.

К тому же стал появляться второй центр в лице “олигарха” Б. Иванишвили в силу действия организма коэволюции, который стал ставить акты спектакля “надежды, грузинской мечты”, обещая решить злободневные проблемы аутсайдеров: покончить с безработицей, нищетой, возродить сельское хозяйство, обеспечить достойный уровень жизни.

Имидж “народного героя” стал моментально таять, поэтому появление “железного человека” В. Мерабишвили в противовес Б. Иванишвили представляется “вождю революции” попыткой остановить продвижение на политический олимп бывшего спонсора системы.

Особенно не лукавствуя в программе В. Мерабишвили звучат те же обещания совершить “грузинскую мечту”. Это двойник “олигарха- бизнесмена”, но в лице “первого полицейского”. Все это выглядит зеркальным отражением театрального представления сложившейся авторитарно-полицейской системы восточного типа, в которой элементы демократии выполняют фасадную функцию.

Интересны и другие последствия постановки заключительного акта спектакля на данном этапе развития грузинской цветной революции.

Сможет ли “вождь революции”, все больше превращающий его в диктатора, выполнить роль могильщика сложившейся системы?

“Уход В. Мерабишвили” в политику привел к усилению тех кланов, которые особенно выиграли от последствий революции и составляют ее наиболее радикальные части. Они не желают делить власть с другими группировками – “революционными клонами”. Это привело

к ослаблению “центра системы”, которого исполнял В. Мерабишвили. “Диктатор революции” пожертвовал еще одной “тяжелой фигурой” на политической шахматной доске и сам себя поставил в затруднительное положение, загнал себя в угол. Опорой на клан Ахалая (один брат стал министром ВД, а другой зам. министра обороны) усиливаются карательные функции авторитарно-полицейской системы и это не открывает перспективы ее демократизации.

Сценарии дальнейшего развития событий в Грузии в год парламентских выборов могут быть различными.

К ним активно готовятся как правящая партия, так и политическая коалиция “Грузинская мечта”.

С помощью Контрольной палаты власть пытается ослабить оппозицию путем финансово-силового давления, идет борьба за использование финансовых рычагов на избирателя. Этим уже недовольны на Западе, известно заявление посла США в Грузии Дж. Басса о необходимости создания равных условий для всех политических субъектов на выборах. В этом контексте появляется законопроект конгрессмена Р. Макдермота “О демократии в Грузии”, внесенный им в Конгресс о прекращении политической и финансовой помощи Грузии в случае фальсификации выборов в Грузии. В таком же ключе было выдержано выступление нового посла США в Грузии Р. Норланда, госсекретаря США Х. Клинтон, посетившей Грузию 5 июня 2012 года и заявившей о необходимости конституционной передаче власти новому лидеру революции. Все это говорит о том, что “двойник” начал активную работу через лоббистские организации США для того, чтобы выбить почву из-под ног слабеющего режима авторитарной власти.

Возникает парадоксальная ситуация – атаки против “двойника” больше обнажают слабые стороны самого авторитарного режима и готовят предпосылки для его разложения.

Существует опасность, как бы “виртуальная война” не вышла из-за рамок допустимого (хотя правила поведения политических противников в Грузии так и не выработаны), не переросла в реальное столкновение, чреватого непредсказуемостью. В Грузии до сих пор смена власти не происходила цивилизованно, путем справедливых и демократических выборов. Вот это и представляет главную опасность.

“Период смутного времени”, может быть, завершится избранием “нового царя”, “новой династии”, если будет выдвинута новая идея возрождения Грузии и найдены пути объединения страны.

Можно проследить и определенную логику смены политических лидеров на политической сцене Грузии.

Первым демиургом был “радикал-националист” (З. Гамсахурдия), его сменил “прагматик” (Э. Шеварднадзе). Исходя из двойничества грузинской власти, они представляют собой “близнецов-антиподов”, своеобразное проявление природы грузинской власти.

Михаил Саакашвили представляет собой симбиоз предыдущих лидеров – “демиургов власти”, он несет в себе характерные черты националиста и прагматика, являясь наследником своеобразного дуумвирата.

В различные периоды его правления проявились черты как “национального героя”, так и прагматика глобализма. Это практически “открывало дорогу” его “дублеру”, который бы лучше сыграл свою роль при выполнении уже следующей задачи – “уплотнения почвы”.

Однако, политика М. Саакашвили в большей степени носит театрально-виртуальный характер. Ей присуще акцентирование “особенности грузинского государства как центра в регионе Кавказа”, претензии сыграть роль “локомотива в продвижении глобальной демократии”. Грузия придает не самостоятельную роль в регионе, а функцию выполнения задач, поставленной центрами глобализма. Виртуализация политика закрыла каналы развития реальных связей, сузила рамки появления “реальных политиков”, способных стать лидерами.

Новый демиург может появиться путем коэволюции правящей политической элиты, или из кругов, близко связанных с ней.

Это будет симбиоз лидера “прагматика-националиста”, который должен “уплотнить почву” в отличии от “революционеров”, которые “почву перевернули”.

Повторяется не только проложенная колея, но и опора на “постоянных союзников”. У “нового мессии” из правящей элиты, точнее покинувшего правящую элиту, те же самые “республиканцы”, но вместо “новых правых” Д. Гамкрелидзе партия “свободных демократов” И. Аласания.

Опять заявляется о верности западной ориентации, западным ценностям, о предначертанности западного вектора “древнейшей европейской страны”. Идут “новые варяги”, расположенные более последовательно решить существующие проблемы, но более прагматичные в своих целях. Они отвергают революции как формы, что на фоне “арабских революций” выглядит немного странным, но обещают быть приверженцами демократических методов. Идет буржуазия, уставшая от радикальных реформ, всемогущие силовые органы, монополии власти, диктата над свободным предпринимательством. Как ни парадоксально, их лидером является миллиардер, который до 2008 года содержал власть революционеров. Что это смена “революционера-бюрократа” – “прагматиком-буржуа”, начало этапа “уплотнения” созданной системы или новая встряска?

В новом завязываемом акте спектакля в обществе риска можно увидеть новые оттенки. Негативная волна с 1989 года вызывала психологический всплеск эмоций и потребность на харизматических лидеров политической сцены, отличавшихся эмоциональностью, неординарностью.

Отсутствие “стройного мировоззрения”, национальной идеи в условиях кризиса идеологии компенсировалось суррогатом идей неолиберализма и национализма. Все это проявилось в цикличности кризисов создаваемой постсоветской системы. Отражением этого процесса явилась и экспортированная на грузинскую почву “революция роз”.

Грузинский политический театр переживает глубокий кризис: ее игроки играют по шаблонным сценариям, фабула которых не меняется, на сцене маячат те же герои-антигерои. Ресурсы спектакля представляются исчерпанными.

Новый виток всплеска политической энергии начался с 2012 года – года парламентских выборов, с которыми политики и эксперты связывают начало нового этапа развития постсоветской Грузии.

Связывают вновь с приходом спасителя, нового харизматического лидера. Подходит ли к этой роли Б. Иванишвили? Это не типичный харизматический лидер с учетом грузинской специфики. В отличие от прежних лидеров Грузии миллиардер привнес в грузинскую политику рационализм, следование определенной рациональной схеме, что так недоставало грузинской политической сцене. В этом можно видеть определенную закономерность, отмеченную исследователями: “Революции иррациональным путем разрешают иррациональные противоречия старого строя, чтобы расчистить дорогу для новой более или менее рациональной эпохи” [10].

Рационализм и деньги могут вытеснить другие ценности с политической сцены, хотя политическая коалиция “Грузинская мечта” заявляет о приверженности национальным ценностям. Впрочем, для всех новых актеров на грузинской политической сцене это, как показывает предыдущая история, является проходным баллом.

Поэтому парламентские выборы в октябре 2012 года могут стать “решительным и последним боем” клановых групп “детей революции”.

Но 2012 год будет напряженным, отягощенный “провокациями и мотивированных хроник”, ставшими питательной средой для постановки спектаклей “постсоветского зрителя”. Некоторые из них приняли кровавый характер, как это произошло в конце августа 2012 года при проведении спецоперации в ущелье Лопота. Это стало копией “воплощения моделированной хроники”, разыгранной по телеканалу “Имеди” 13 марта 2010 года.

Провокации всегда сопутствовали развитию внутриклановой борьбы – накануне выборов ситуация продолжала накаляться. Международные институты, главы государств-партнеров Грузии выражали недовольство резкой поляризацией внутреннего противостояния, что грозило эскалацией политического процесса.

Предвыборный сценарий правящей партии в последние недели перед выборами был рассчитан на постановку больших шоу-спектаклей “открытия храма Баграта в Кутаиси”, являющимся символом единства Грузии, и “новых ворот модернизации – Лазики”, достигнутого прогресса в развитии демократии – нового Дома юстиции в Тбилиси.

Эти постановки, так как и “всемирный съезд “Нацдвижения” в 11 городах Грузии должны были продемонстрировать ведущую роль “доминантной ведущей партии революционеров и его вождя в движении Грузии в евроатлантическое сообщество”.

Доказать, что “коней на переправе не меняют”, и “возвращение в прошлое невозможно”.

Но внутренние противоречия созданной системы, “фасадно проведенных реформ”, глубокие противоречия “революционного процесса ломки прежней ментальности”, социально-экономической отсталости, отражающей глубокую пропасть между “верхами и низами” системы вышли наружу.

Авторитарная система, построенная на насилии и бесправии большинства населения, выбросила страшные кадры насилия по отношению к заключенным.

Можно не сомневаться, что провоцирование стало составной частью политического спектакля, в котором преуспела как власть, так и ее противники. Это оказалось весьма опасным оружием в условиях резкой поляризации политической жизни страны.

“Модернизированные хроники” из состояния фарса стали трансформироваться в политическую трагедию.

Заключительные кадры трагифарсовой постановки спектакля “постреволюционной системы” были представлены в ходе парламентских выборов, состоявшиеся 1 октября 2012 года. На них победу, получив 54,85 % голосов, одержала политическая коалиция “Грузинская мечта”. Миллиардер Б. Иванишвили стал новым претендентом на место в ряду “героев-строителей”.

В результате проведенных парламентских выборов октября 2012 года в Грузии сложилось “двоевластие”. У власти до октября 2013 года остался президент М. Саакашвили, представляющий “Единое национальное движение”, а с другой стороны, важнейший пост премьер-министра получает лидер победившей оппозиции “Грузинская мечта” Б. Иванишвили. Их внутреннее противостояние может составить содержание и динамику переходного периода.

Время покажет, будет ли осуществлена ли на новом политическом витке грузинской истории очередная “грузинская мечта”, будет ли раскрыта новая страница грузинского политического театра.

Список использованных источников

1. Сулаберидзе Ю. Пути преодоления кризиса // Украина–Европа–Мир. Международный сборник научных трудов Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка. Серия: История, международные отношения. – 2011. – Вып. 6–7. – С. 219–229.
2. Режим доступа: www.maestro.ge/?address=uc&id=282878 page=1.
3. Фисун А. Политическая экономия “цветных революций”: неопатримониальная интерпретация // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 228.
4. Ги Дебор. Общество спектакля. – М., 2000. – С. 40.
5. Смэлзер Н. Социология. – М.: 1994. – С. 142–143.
6. Пастухов В. Украинская революция и русская контрреволюция // Полис. – 2010. – № 5.
7. Нодия Г., Сколтбах А. Политический ландшафт Грузии. Политические партии. Тб., 2006. (на груз. яз.).
8. Рябов А. Промежуточные итоги и некоторые особенности политической трансформации // <http://www.polit.ru/lectures/2010/08/12/ribov.html>.
9. Режим доступа: www.maestro.ge/?address=uc&id=350499 page=1.
10. Пастухов В. Украинская революция и русская контрреволюция // Полис. – 2010. – № 4. – С. 14.

Юрий Сулаберидзе

НАЧНЕТСЯ ЛИ НОВЫЙ ЦИКЛ ГРУЗИНСКОЙ ПОСТСОВЕТСКОЙ ИСТОРИИ: В ПОИСКАХ ВЫХОДА ИЗ КРИЗИСА

В данной статье автор анализирует политические процессы, происходившие после августовской войны 2008 года. Они обнаружили глубокие внутренние противо-

речия созданного в результате “революции роз” политического режима, которые обусловили его кризис и поражение на парламентских выборах 2012 года.

Ключевые слова: кризис постсоветского общества в Грузии, партикулярность, политическая игра, коэволюция правящей элиты, общенациональный лидер.

Yuriy Sulaberidze

WILL THE NEW SERIES OF POST-SOVIET GEORGIA HISTORY BEGIN: IN SEARCH OF A WAY OUT OF THE CRISIS

The author of the article analyses the main peculiarities of the contemporary Georgian political theatre as the political culture. The archetypes and stereotypes underlying the virtual political performance, which is the proof of the split in political elite of Georgia, are disclosed in the article.

Key words: crisis of the post-Soviet society in Georgia, particularity, the political game, co-evolution of the ruling elite, the national leader.

УДК 94 (438)

Andrij Wawrynjuk

**KOREKTA POLSKO-UKRAIŃSKIEJ GRANICY PAŃSTWOWEJ
W 1951 R. – USTRZYKI DOLNE**

На основі архівних документів пропонується дослідження, у котрому аналізується питання вирішення міждержавних кордонів між Польщею і Радянським Союзом у 1951 р. на території польсько-українських земель.

Ключові слова: Україна, Польща, врегулювання кордонів, переселення населення, угода про кордони, муніципалітет, Бещади, Буг, Шевченко, нафта, архівний документ, Карпати.

Aktualność i problematyka badań. W 2011 r. mija 60 rocznica od wprowadzenia najpoważniejszej do dziś zmiany granicy państwowej pomiędzy Polską a Ukrainą. Fakt ten zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ dotychczas nie doczekał się naukowego opracowania, z uwzględnieniem polskich dokumentów archiwalnych.

Analiza ostatnich publikacji. Brak jest opracowań naukowych na ten temat.

Przedmiot i cel zadania naukowego. Przedmiotem badań było planowanie i przebieg zamiany terytoriów na podstawie umowy międzynarodowej. Praca – ze względu na nowatorski charakter, ma dostarczyć wiedzy merytorycznej na wyżej wymieniony temat.

Wykład tekstu. Po zakończeniu II wojny światowej i zawartych układach dotyczących granic Polski (Jałta, Poczdam) okazało się, że ustalona i wytyczona granica Polsko – Sowiecka nie była jednak ostateczna. 15 lutego 1951 r. w Moskwie zawarta została umowa w sprawie wymiany terytoriów [1]. Rząd Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich twierdził, co znalazło również odzwierciedlenie w ówczesnych przekazach medialnych, że do podpisania dokumentu i wymiany terytoriów doszło z inicjatywy rządu polskiego.

Artykuł 1 Umowy o wymianie odcinków terytoriów państwowych z 15 lutego 1951 r. jednoznacznie określa, że “Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich odstępuje na drodze wzajemnej zamiany Rzeczypospolitej Polskiej odcinek terytorium państwowego w obwodzie drohobyckim, o ogólnej powierzchni 480 kilometrów kwadratowych, przy czym odcinek ten włącza się w skład terytorium państwowego Rzeczypospolitej polskiej i odpowiednio zmienia się granicę między Polską, a Związkiem SRR zgodnie z załączonym opisem i mapą w podziałce 1:500.000” [1].

Jak zaznaczono w wyżej cytowanym artykule, Umowa zawiera nowy opis linii granicy państwowej na omawianym odcinku. Jej wytyczeniem zajmowała się komisja delimitacyjna, a jej przebieg opisano w Załączniku do art. 1 Umowy [2].

Zgodnie z załącznikiem sporządzonym 28 maja 1951 r. “Początkowym punktem linii granicy państwowej na odcinku terytorium odstępowanego przez Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich Rzeczypospolitej Polskiej w drodze zamiany jest punkt, położony na polsko-radzieckiej granicy państwowej na rzece San w przybliżeniu 3,9 km (w linii prostej) na północny-wschód od ujścia rzeki Wołosaty do rzeki San i w przybliżeniu 0,5 km na południe od kościoła miejscowości Żurawin. Od tego miejsca linia granicy przechodzi z początku na północ, a potem w kierunku północno-zachodnim, zostawiając po stronie ZSRR miejscowości Żurawin, Chaszczów, Grąziowa, Nanowa i Łopusznica, a po stronie Polski – Lutowiska, Michniowiec, Bystre, Bandrów-Kolonia, Krościenko i Liskowate i łączy się z polsko-radziecką granicą państwową w punkcie, położonym w przybliżeniu 3,8 km na wschód od kościoła miejscowości Jureczkowa i 6,7 km na północny-zachód od kościoła miejscowości Łopusznica [2].

Tak więc na podstawie porozumienia międzynarodowego Polska odstąpiła ZSRR węglonośne tereny z większymi miejscowościami: Bełz, Uhnów, Krystynopol (obecnie Czerwonograd), Waręż (obecnie Nowoukrainka), Chorobród, Zabuże, Uhnów (obecnie Uhniv) i lewobrzeżną część Sokala – Żwirkę, wraz z linią kolejową Rawa Ruska-Krystynopol. Do Polski natomiast przyłączono rejon

ustrzycki z obwodu drohobyckiego [3], wraz z miastem rejonowym Ustrzyki Dolne [4]. Według danych Starostwa Powiatowego w Ustrzykach Dolnych, w 1951 r. ze Związku Radzieckiego do Polski włączono następujące gminy i miejscowości.

Ich nazwy i powierzchnie przedstawia poniższa tabela.

Gmina Czarna		Gmina Ustrzyki Dolne		Gmina Szewczenka (Lutowiska)	
Miejscowość	Powierzchnia w ha	Miejscowość	Powierzchnia w ha	Miejscowość	Powierzchnia w ha
Bystre	1093	Bandrów	2644	Chmiel	1678
Chrewt	1722	Brzegi Dolne	1995	Szewczenka (Lutowiska)	1647
Czarna Dolna	1868	Dźwiniacz Dolny	957	Skorodne	2361
Czarna Górna	1881	Daszówka	884	Smolnik	934
Lipie	975	Hoszczów	825	Żurawin	1093
Michniowiec	1522	Hoszowczyk	596		
Paniszczew	1540	Jałowe	493		
Polana	2136	Jasień	337		
Rabe	488	Krościenko	3995		
Rosochate	690	Liskowate	1931		
Rosolin	322	Łobozew Górny	911		
Serednie Małe	650	Łodyna	964		
Wola Sokołowska	619	Moczary	722		
Wyrne		Równina	1184		
Żłobek	353	Sokole	659		
	440	Strwiążyk	362		
		Teleśnica Sanna	883		
		Teleśnica Oszwarowa	1423		
		Ustianowa Górna	1034		
		Zadwórze	234		
Razem	16298	x	18119	x	7717

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AZSPUD, Przepisy dotyczące "HT", bs.

Nie wymienione w tabeli miasto Ustrzyki Dolne zajmowało powierzchnię 1008 hektarów.

Łącznie więc do Polski przyłączonych zostało 41 miejscowości o ogólnej powierzchni 43138 ha. lub 431 kilometrów kwadratowych [5].

W ślad za podpisana Umową, Prezydium Rządu podjęło Uchwałę nr 427 z dnia 2 czerwca 1951 r., w której między innymi określa się – co prawda w przybliżeniu termin przesiedlenia. W dokumencie zapisano, że "akcja przesiedleńcza rozpocznie się po żniwach" [6], a dokładne terminy i szczegółowe plany przesiedlenia zostaną w odpowiednim czasie podane do wiadomości mieszkańców, "nie później jednak niż dwa tygodnie przed dniem wyjazdu" [6].

Jednocześnie rząd podał do wiadomości, iż "ludność przesiedlająca się zabiera ze sobą całe swoje mienie ruchome (inventarz żywy i martwy, meble, zapasy żywności, zboża paszy itp.)". Zaznaczono także: "Władze przeprowadzające przesiedlenie będą uwzględniać życzenia ludności

dotyczące wspólnego osiedlania się na nowych terenach. Ludność z jednej wsi czy osiedla może, jeżeli tego będzie sobie życzyć przesiedlić się zbiorowo i zamieszkać w jednej wsi lub osiedlu na przylegających do woj. rzeszowskiego terenach, uzyskanych w drodze wymiany” [6].

Ważny zapis Uchwały zawiera też następujący akapit: “Każdy właściciel zobowiązany jest zdać przedstawicielowi władz w chwili opuszczenia terenu pozostawiony majątek nieruchomy w stanie nienaruszonym, a uprawy, których termin zbioru jeszcze nie nadszedł, w stanie należytej pielęgnacji, każdy zdający majątek w należyłym stanie otrzyma dokument z opisem i wycena tego majątku. Dokument ten będzie stanowił podstawę przydziału nowego gospodarstwa” [6].

Jeden z dokumentów opisów pozostawionego mienia, sporządzony 26 czerwca 1951 r. w Uhnowie dotyczy majątku nieruchomego będącego w posiadaniu Marii Bukowskiej z Urnowa, gmina Uhnów. W części pierwszej dotyczącej zabudowań, w pozycji “dom mieszkalny” znajduje się opis: “drewn., blacha, b. dobry, 4 ubik.”. Obory: 2 – obie drewniane. Jedna z nich kryta blacha, a druga gontem. Stodoła – drewniana, kryta blachą, stan b. dobry. Wartość szacunkowa w zł. wg PZWU – 48.000 = 800q żyta. Grunty: orne – 0,76 ha, łąki – 0,40 ha, sady, ogrody warzywne – 0,10 ha. Razem ha: 1,26, w tym w klasie II 0,86 ha, a w klasie III (łąki) – 0,40 ha” [7].

24 czerwca 1951 r. sporządzono wartość pozostawionych we wsi Zastawie, byłej gminy Uhnów, terenów obecnie przyłączonych do ZSRR budynków będących własnością Michała Dublańskiego. W obliczeniu zapisano między innymi: “Obliczając wartość budynków doprowadzono je do wartości z 1938 r. z uwzględnieniem na okres przesiedlenia stopnia zużycia: a/ dom mieszkalny drewniany o wymiarach 11,8x6,1x2,7. Ściany zewnętrzne z bali 4 calowych w zrąb, pokrycie słomą. Wykończenie budynku średnie, piece z cegły, podłogi z desek. Kategoria budynku wiejska średnia. Dom budowany w 1935 r. Do czasu przesiedlenia stał 15 lat. Trwałość budynku takiego powinna wynosić 60 lat – zużycie na dzień przesiedlenia przyjmuje 15 %. Powierzchnia zabudowania 72 m². (...) Wartość budynku wynosi 1.836 zł. (...) b/ obora drewniana, ściany z bali 3 calowych w zrąb. Pokrycie słomą prostą. Budynek wybudowany w 1935 r. (...) Wartość budynku 623 zł. c/ Stodoła. (...) Wartość budynku 975 zł” [3]. Szczególnie duże zbiory posiada Archiwum Zakładowe Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim, Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu i Nieruchomości, który zgromadził dokumentację “HT” w postaci 67 poszytów [8].

21 października 1951 r. w rejonie ustrzycki rozpoczęte zostało przejmowanie majątku nieruchomego przekazywanego stronie polskiej przez stronę radziecką.

Polskę reprezentował Zespół II powołany przez Prezesa Rady Ministrów 16 maja 1951 r.

Wśród wielu aktów zdawczo odbiorczych należy wymienić przekazanie drogi głównej (szosy) Ustrzyki Dolne – Szewczenko – granica o długości 35,91 km, w tym drogi ze żwiru – 10, 16 km i z kamienia bitego – 25,702 km, 16 mostów drewnianych, 1 most żelazny, 3 mosty żelbetonowe, drogę główną Krościenko – Ustrzyki – Ustianowa z kamienia bitego o długości 16,16 km z 23 mostami, w tym 13 drewnianymi, 2 żelaznymi i 8 żelbetonowymi [9].

Jak zapisano w oddzielnym protokole, przekazano dróg o łącznej długości 52,07 km oraz 43 mosty o łącznej długości 413,55 m [10].

Karta 6 tego poszytu podaje, że przejęto także drogę główną (republikańską) na odcinku Turka – Szewczenko nr 608: 1/ z kamienia bitego – 1 km, 2/ gruntową profilowaną – 3,2 km, 1 most drewniany oraz 2 rury betonowe [11].

Zachowała się też 29 kart przekazania ziemi przejętej przez Polskę z byłych rejonów obwodu drohobyckiego: Ustrzyki Dolne, Strzałki i Chyrów. Dokument zbiorczy podaje, że przekazaniem objęto 48.000 ha, w tym 20.514 ha ziemi ornej, 1.748 ha łąk, 9 ha sadów i ogrodów. Zasiwów nie było. Pod zestawieniem dopisano ołówkiem: “Również 10.310 ha nieużytków. Wymieniony areal przejęty został 17 października 1951 r. [12].

Wykaz przejętych gruntów prezentujemy w poniższej tabeli, która nie uwzględnia nieużytków oraz terenów zajętych pod budynki i drogi, stąd różnica pomiędzy powierzchnią ogólną, a pozostałymi pozycjami w prezentowanym zestawieniu. Dane, o których mowa zawarte są w 2 oddzielnych poszytach: nr 3, który zawiera tylko 29 kart, co jest odnotowane na jego okładkach, chociaż notatka na wewnętrznej ich stronie mówi, że teczka zawiera formularze z 35 gromad [23].

Trudność sprawia odczytanie nazw poszczególnych gromad, ponieważ osoba sporządzająca protokoły miała mało czytelny charakter pisma. Uzupełnienie wykazu o 7 kolejnych wsi znajduje się w pozycie oznaczonym numerem 11 [14].

Zwraca również uwagę fakt iż dane będące w posiadaniu Starostwa Powiatowego w Ustrzykach Dolnych w sposób istotny różnią się od danych w sporządzonych przez komisję zdawczo – odbiorczą terenów przejętych w ramach realizacji umowy o wymianie odcinków granicznych z 1951 r.

Należy także podkreślić, że do 17 października 1951 r. do miejscowości powiatu ustrzyckiego nie wysłano żadnego przesiedleńca, co wynikało z faktu, iż tereny formalnie do 17 października pozostawały jeszcze pod administracją Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, w imieniu którego występował pełnomocnik strony radzieckiej w Radziecko-Polskiej Komisji.

Dokumentami przekazania były specjalne formularze. Nr 1 – to akt zdawczo-odbiorczy na przekazanie i przejęcie nieruchomości państwowej, spółdzielczo-kołchozowej, spółdzielczego i innego społecznego mienia, znajdującego się na zamienionym odcinku, Nr 2 – to akt zdawczo-odbiorczy na przekazanie i przejęcie nieruchomości mienia obywateli (gospodarstw) przesiedlanych z zamienionego odcinka, Nr 3 – to akt zdawczo-odbiorczy na przekazanie i przejęcie gruntów i pozostawionych zasiewów na zamienianym odcinku, Nr 4 – opis pozostawionego mienia obywatela.

Z akt archiwalnych w Sanoku wynika, że pierwszy transport z przesiedleńcami w ramach akcji “HT” przybył na stację kolejową Ustrzyki – Olszanka 4 listopada 1951 r. [15].

Przesiedleńcy otrzymywali karty przydziału. Z numerem 1, taki dokument nadano (przydział lokalu mieszkalnego) Oldze Niżnik, która posiadała kartę przesiedleńczą nr 3333/27, a jej nowe mieszkanie znajdowało się w Ustrzykach Dolnych przy ul. Klubnej 6 [16].

Zestawienie radziecko-polskie zdawczo-odbiorcze dotyczące poszczególnych miejscowości ilustruje tabela.

Miejscowość	Ziemia ogółem w hektarach	W tym:			
		ziemia orna	łąki i pastwiska	sady i ogrody	lasy
Dwerniczek [17]	1041	403	40	-	467
Łobozew	752	407	55	-	180
Teleśnica Oszwarowa	2202	1021	60	-	930
Równe	1157	654	60	-	250
Ustianowa	1020	639	28	-	220
Strwiążek	655	430	13	-	150
Sokołowa Wola	671	350	10	-	155
Jasień, Jałowa	1158	564	20	-	400
Rabe i Żołobek	1128	641	30	-	290
Moczary	679	335	20	-	230
Goszczów Zadwórze	1008	470	35	-	270
Bandrów	2422	860	205	-	1030
Goszywczyk	602	356	20	-	150
Czarna	3605	1585	168	-	1340
Szewczenko	1509	688	50	-	600
Żurawie, Krywka	1712	578	140	-	850
Chmielnik	678	261	80	-	214
Łodyna	957	475	15	-	352
Brzegi Dolne	1501	467	28	-	901

Ustrzyki Górne miasto	150	60	-	2	-
Krościenko	2915	847	46	-	616
Liskowate	2062	840	4	-	200
Stebnik	772	232	5	-	100
Nanowa	355	93	2	-	-
Bystre	1573	732	90	-	210
Lipie	935	357	93	-	100
Michnowiec	2357	995	51	-	236
Daszówka	849	446	15	-	290
Sokole [14]	576	272	20	-	200
Chrewt, Olchowice	2365	905	110	-	1020
Paniszczew	1500	715	60	-	458
Polana i (?)	2536	1263	110	-	720
Seredne, Wydrne	1547	537	20	-	870
Rosochate	698	304	20	-	290
Skorodne	2353	732	25	-	1130
Razem	48000	20514	1748	2	15419

Źródło: Opracowanie własne na podstawie APROS, sygn. 3, k – 1 – 29 oraz APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 1 – 7.

Z podsumowania danych zawartych w dwóch tabelach wynika, że do Polski włączony został obszar o powierzchni 480000 ha czyli 480 km².

Pełnomocnik Rządu RP potwierdził też 17 października 1951 r. odbiór następujących obiektów użyteczności publicznej: Hotel "Nowe Życie", Miejska Rada Narodowa Miasta Ustrzyki Dolne, cerkiew z 1923 r., kościół z 1909 r., budynki: rejonowego wydziału finansowego, rejonowego wydziału rolnego, banku gospodarczego, rejonowego MHS, prokuratury, szkoły 10-letniej, dwupiętrowej z 1929 r., o 15 izbach, centralnym ogrzewaniu, podłodze z parkietu i wodzie bieżącej, łaźni miejskiej z 1929 r. i drukarni powiatowej [18]. Przejęto także: trzypiętrowy budynek szpitala 36-izbowy, z których 16 przeznaczonych było na sale szpitalne o 35 łóżkach, zbudowany w 1936 r., budynek powiatowego ośrodka zdrowia [19]. Wszystkie wyżej wymienione obiekty znajdowały się w Ustrzykach Dolnych.

Przejmowano też mienie w innych miejscowościach. Przykładowo we wsi Szewczenko przejęto zabudowania Kołchozu im. Lenina, w skład którego wchodziły: 2 stajnie końskie i szopa, cerkiew z 1890 r. kościół z 1895 r., 27 państwowych budynków mieszkalnych, stajnie, stodoły [20].

Do protokołów zdawczo-odbiorczych poszczególnych miejscowości dołączone były opisy budynków, które zawierały kolejną numerację oraz informację o obiektach. Przykładowo w gromadzie Skorodne na 171 opisanych gospodarstwach, do osiedlenia nie nadawały się 42 domostwa o numerach: 3, 20, 25, 69, 70, 72, 76, 83, 84, 85, 87, 89, 92, 93, 94, 95, 99, 101, 106, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 123, 125, 128, 129, 133, 134, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 167, 168, 169. Kolejnych 53 budynków mieszkalnych nie miało kominów. Były to zabudowania oznaczone numerami: 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 442, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 86, 88, 97, 98, 102, 103, 107, 108, 109, 116, 119, 120, 122, 124, 126, 130, 135, 154, 155, 162. Ponadto podłogi nie posiadały 73 obiekty o numerach: 1, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 46, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 64, 68, 71, 75, 77, 78, 80, 82, 88, 90, 96, 97, 98, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 113, 116, 119, 121, 122, 124, 126, 130, 131, 132, 136, 153, 154, 155, 162 [21].

Podobna sytuacja była też w gromadzie Rosochate, gdzie na 49 gospodarstwach domowych, do zasiedlenia nie nadawało się 21 obiektów, w tym budynek gminy. W opisie mienia tej wsi przekazywanej stronie polskiej znalazły się także budynki kołchozowe: "spichlerz nowy pod gontem z komorą, szopa pod słomą na słupach, stajnia na konie – nowa, nie pokryta dachem, stajnia

pod słomą – stara na 40 szt.” [22]. Przekazany budynek szkolny – to obiekt drewniany, kryty gontem o 4 izbach z podłogami i jednoizbowym pomieszczeniem dla nauczyciela. Budynek posiadał 4 piece i sień, a w skład całości wchodziły także studnia i szopa na drewno [23].

Nieco lepsza sytuacja była w gromadzie Wydrne i przysiółku Srednie (pisownia oryginalna przyp. aut.), gdzie tylko kilkanaście domów było bez kominów. We wsi Wydrne, oprócz 52 domów i szkoły 4-klasowej, pozostały budynki kołchozowe: stajnia drewniana na 40 szt., łaźnia i młyn drewniany kryty gontem o 1 kamieniu, przy nim tartak gater na jedną piłę [24].

W przysiółku Srednie (pisownia oryginalna przyp. aut.) przekazano 49 gospodarstw, w tym większość domów w stanie dobrym oraz szkołę (nr posesji 20). Stosowny zapis w protokole brzmi: “nr 20, szkoła 4 kl. Budynek drewniany, kryty deskami, fundament kamienny, 2 klasy z podłogami i piecami, 1 izba i kuchnia, kancelaria. Obok około 50 sztuk sadu: jabłonie, grusze i śliwy” [25].

W cytowanym dokumencie zamieszczono istotny zapis, “oprócz tego na terenie gromady znajdują się budynki obecnie (17 października 1951 r. przyp. aut.) zajmowane przez wojska pograniczne ZSRR, a to: 1/ budynek drewniany, kryty blachą, fundament cementowy, 23 izby, 21 podłóg, 8 pieców do ogrzewania, 1 piec piekarski, 2 kuchnie, budynek jednopiętrowy w stanie dobrym; 2/ budynek drewniany kryty blachą, używany jako stajnia; 3/ budynek drewniany, kryty blachą, 2 izby, łaźnia na 20 osób; 4/ budynek drewniany, kryty blachą, 3 izby, 1 piec; 5/ budynek drewniany, kryty eternitem, 2 izby; 6/ budynek drewniany, kryty eternitem, 4 izby i kuchnia; 7/ budynek komora i piwnica; 8/ budynek lodownia, kryty blachą; 9/ szopa z desek, kryta eternitem. Obok studnia cementowa” [26].

Oznaczało to, że jeszcze 17 października 1951 r. na terenach przekazywanych Polsce stacjonowały jednostki pograniczników sowieckich.

Polscy żołnierze Wojsk Ochrony Pogranicza zaczęły przejmować ochronę nowo wytyczonej granicy państwowej pomiędzy listopadem a grudniem. W jednym z dokumentów archiwalnych w Sanoku znajduje się przydział na mieszkania właśnie dla Wojsk Ochrony Pogranicza bez wymieniania nazwisk ich właścicieli. Takie lokale znajdowały się przy ul. Czerwonej Armii 12 pr. (1 izba); Czerwonej Armii 11 lewa (2 izby), Czerwonej Armii 10 pr. (1 izba), Pionierska 1 lewa (2 izby), Pionierska 18 pr. (3 izby), Radziecka 4 I. p.pr. (2 izby), Radziecka 4 prawa (2 izby) oraz Radziecka 11 prawa (1 izba) [27].

W tym samym dokumencie znajduje się informacja, że Narodowy Bank Polski otrzymał 16 izbowy lokal przy ulicy 17 września (!) [27].

Dokument nie zawiera daty dziennej. Można jedynie na podstawie kolejnych pism wnioskować, że był sporządzony przed 22 października 1951 r., w którym to dniu Ministerstwo Drobного Przemysłu i Rzemiosła w piśmie do Delegatury Rządu ds. Osiedleńczych, Wydział Planowania i Statystyki w Lesku zawiadamia, “że z chwilą wjazdu na teren m. Ustrzyki Dolne i m. Czarna, uruchomione zostaną następujące punkty usługowe uspołecznione: 1/ punkt usługowy krawiecki – dwa w Ustrzykach, 2/ punkt usługowy krawiecki – jeden w Czarnej, 3/ punkt usługowy szewski – dwa w Ustrzykach. 4/ punkt usługowy szewski – jeden w Czarnej, 5/ punkt usługowy fryzjerów – dwa w Ustrzykach, 6/ punkt usługowy fryzjerów – jeden w Czarnej, 7/ punkt usługowy zegarmistrzów – jeden w Ustrzykach, 8/ punkt usługowy kominiarzy – jeden w Ustrzykach” [28].

W oczekiwaniu na przyjazd osadników Delegat Pełnomocnik Rządu do Spraw Przesiedlenia wydał instrukcję dla:

I. Komisji Przyjęć Osadnictwa Rolnego, w skład której weszli: 1/ przewodniczący – członek PRN w Lesku, 2/ członek – delegat PRN w Lesku, 3/ członek – pracownik wydziału rolnictwa, 4/ członek – łącznik grupy urzędniowo-osiedleńczej, 5/ członek – łącznik Delegatury na stacji;

II. Komisji Przyjęć Osadnictwa Miejskiego w składzie: 1/ przewodniczący – Przedstawiciel Prez. WRN – Wydział Gospodarki Komunalnej, 2/ członek – pracownik Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszaniowej, 3/ członek – przedstawiciel organizacji społecznej, 4/ łącznik Delegatury na stacji.

Zgodnie z wydanym dokumentem określono czynności dla obu komisji. Z uwagi na jego znaczenie jest cytowany w całości: “Komisja w pełnym składzie dokonuje powitania przesiedleńców. Następnie przewodniczący prosi głowy rodziny (według listy transportowej) i

wspólnie z Komisją prowadzi do lokalu przyjęć Komisji na stacji, celem zaznajomienia przesiedleńców z warunkami osiedlenia przeznaczonej dla danego transportu gromady (osiedla). Przewodniczący Komisji prosi przesiedleńców (głowy rodziny) o przedłożenie kart przesiedleńczych oraz opisów pozostawionego mienia nieruchomości. Członek Komisji (pracownik wydziału rolnego, względnie gospodarki komunalnej i mieszkaniowej) sporządza ewidencję (lista imienna rodzin przybyłych transportem). Następnie Komisja analizuje przedłożone opisy pozostawionego mienia nieruchomości oraz karty przesiedleńcze, porównując je z możliwościami osiedlenia, względnie opisów inwentaryzacyjnych. Komisja pod kierownictwem przewodniczącego prowadzi rozmowę z przesiedleńcami, wysłuchując ich życzeń (stosunki rodzinne). Po dokonaniu tych czynności Komisja odbywa naradę i spisuje protokół (wg wzoru), w którym wyraźnie określa jaka zagroda względnie mieszkanie zostaje poszczególnym przesiedleńcom przydzielone. Na podstawie protokołu członek Komisji (pracownik wydziału rolnictwa wzgl. G.K. i M.) wypisuje dla poszczególnych przesiedleńców skierowania, odnotowując je w ewidencji gospodarstw (mieszkań). Protokół odczytuje przesiedleńcom i wręcza im skierowanie przewodniczący Komisji! Następnie łącznik Delegata na stacji przy współdziałaniu dyspozytora PKS i Komisji dokonuje podziału środków transportowych do rozładunku i przewozu przesiedleńców na miejsce osiedlenia. Komisja dopilnowuje sprawnego wyładunku, troszczy się o odpowiedni transport kobiet i dzieci, udziela rad i wskazówek. Z załadowanym transportem udaje się na miejsce osiedlenia łącznik terenowy grupy urzędzeniowo-osiedleńczej. Wszystkie czynności kancelaryjne spełnia pracownik wydziału rolnictwa wzgl. pracownik wydziału gospodarki komunalnej i mieszkaniowej. Delegat Pełnomocnik Rządu do Spraw Przesiedlenia” [29].

13 listopada 1951 r. w Ustrzykach Dolnych funkcjonowało już Prezydium Gminnej Rady Narodowej, które sporządzało protokoły wprowadzania w posiadanie gospodarstwa osadniczego [30].

Podobnie było w Ustrzykach Dolnych. Przykładowo wykaz rodzin osiedlonych w tym mieście przy ulicy 17 września, według stanu z dnia 15 listopada 1951 r., w 44 obiektach umieszczono 27 rodzin (łącznie 91 osób) z Bełza, Waręża, Urnowa i Zaburza. Jako pierwsza w dokumentacji figuruje Katarzyna Fijałkowska, którą zakwaterowano pod nr 1 [31].

Warto odnotować, że wraz z normalizacją życia, rozpoczęły działalność różnego rodzaju instytucje użyteczności publicznej, w tym szkoła w Ustrzykach Dolnych. Jej pierwszym kierownikiem był Filip Wojtowicz [32].

Wydawało się, że sprawa odszkodowań za mienie pozostawione na byłych terenach powiatów: hrubieszowskiego i tomaszowskiego będzie szybko rozwiązana, tym bardziej, że tego typu sprawy załatwiane są wyłącznie w Ustrzykach Dolnych.

Z poznanej w trakcie badań dokumentów wynika, że właściwie do początków XXI w. byli tacy przesiedleńcy, którzy nie otrzymali stosownego ekwiwalentu. Świadczy o tym między innymi interpelacja nr 956, Zbigniewa Janowskiego, posła na Sejm RP, który zwracając się do premiera napisał: “Szanowny Panie Premierze! W ostatnich miesiącach do mojego biura poselskiego zwróciło się z prośbą o interwencję kilka osób, które w związku z dokonaną na mocy umowy polsko-radzieckiej z dnia 15 lutego 1951 r. w sprawie wymiany odcinków granicznych do chwili obecnej mają niezaspokojone roszczenia z tytułu pozostawionego za granicą mienia nieruchomości. Z uzyskanych przeze mnie w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi wyjaśnień wynika, że sprawa ta była uregulowana dwoma niepublikowanymi aktami prawnymi: – uchwałą nr 472 prezydium rządu z dnia 2 czerwca 1951 r. o warunkach przesiedlenia ludności w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego między PRL a ZSRR, – uchwałą nr 133/57 Rady Ministrów z dnia 8 kwietnia 1957 r. w sprawie ostatecznego uregulowania roszczeń osób przesiedlonych w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego między PRL a ZSRR. Oba te akty prawne zostały uchylone, również niepublikowaną, uchwałą nr 305 Rady Ministrów z 1972 r. W związku z tym utraciły moc prawną wydane na podstawie tych uchwał: zarządzenie nr 280 ministra rolnictwa z dnia 18 października 1957 r. w sprawie zasad rozliczania z osobami przesiedlonymi w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego między PRL a ZSRR (Biuletyn Ministra Rolnictwa nr 6, poz. 41) i zarządzenie nr 99 ministra rolnictwa z dnia 26 czerwca 1961 r. w sprawie zasad

rozliczenia z niektórymi osobami przesiedlonymi w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego pomiędzy PRL a ZSRR. Niestety dotychczas nie wszystkie roszczenia osób przesiedlonych zostały zaspokojone i do Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi nadal wpływają wnioski o zadośćuczynienie z tytułu pozostawionego mienia nieruchomości w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego. Mając na uwadze powyższe fakty, zwracam się do pana premiera z prośbą o udzielenie odpowiedzi na następujące pytania: 1. Czy znana jest panu sprawa nieuregulowanych roszczeń z tytułu pozostawionego mienia nieruchomości w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego w roku 1951? 2. Czy i kiedy kierowany przez pana rząd zamierza podjąć działania legislacyjne zmierzające do naprawienia krzywd osób, które w roku 1951 zostały pozbawione części lub całości swego majątku? 3. Który resort będzie koordynował prace nad przyjęciem stosownych przepisów? Liczę na możliwie jak najszybszą i jak najpełniejszą merytorycznie odpowiedź na wyżej postawione pytania. Proszę również o osobiste zainteresowanie się tym problemem ludzi, którzy zostali pozbawieni części lub całości swego majątku w wyniku umowy podpisanej przez władze polskie. Łączę wyrazy szacunku Poseł Zbigniew Janowski Warszawa, dnia 15 marca 2002 r. [33].

Poseł Janowski otrzymał odpowiedź na interpelację treści następującej: “Szanowny Panie Marszałku! W odpowiedzi na wystąpienie pana marszałka dotyczące interpelacji pana posła Zbigniewa Janowskiego w sprawie nieuregulowanych roszczeń z tytułu pozostawionego mienia nieruchomości w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego między Polską a ZSRR w 1951 r. uprzejmie informuję, że znana jest mi problematyka wynikająca z braku uregulowań prawnych dotyczących zadośćuczynienia obywatelom, którzy pozbawieni zostali mienia w ramach tej wymiany. Pragnę zauważyć, że opracowywane w latach dziewięćdziesiątych projekty ustaw reprivatyzacyjnych obejmowały swoim zakresem przedmiotowym mienie przejęte na własność skarbu państwa w latach 1944–1962, a więc i to utracone w związku z wymianą odcinków terytorium przygranicznego (akcja “H-T”). Projekty te nie zostały jednak wprowadzone w życie. Aktualnie w Ministerstwie Skarbu Państwa trwają prace nad nowym projektem ustawy o rekompensatach z tytułu utraty własności nieruchomości. Należy więc mieć nadzieję, że problem ten zostanie rozwiązany wspomnianą ustawą. Z poważaniem Podsekretarz stanu Kazimierz Gutowski. Warszawa, 6 maja 2002” [34].

Tak więc po ponad pięćdziesięciu latach od regulacji granicy wschodniej sprawa naprawienia krzywd ludzkich związanych z pozostawieniem ojcowizny i przymusowym przesiedleniem nie została rozwiązana.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Biorąc pod uwagę stan faktyczny, wymiana terytoriów nastąpiła na podstawie umowy międzynarodowej i nie budzi żadnych wątpliwości prawnych. Ze względu na wielkość wymiany terytorialnej, w naszej ocenie, ten epizod graniczny zasługuje na oddzielne potraktowanie, tym bardziej, że w skali makro obszar hrubieszowski – tomaszowski utracił znaczne możliwości rozwoju gospodarczego. Jednocześnie dzisiejszy powiat ustrzycki, to najbardziej znaczący region turystyczny Polski. Wydaje się więc, że bilans strat i zysków okazał się korzystny dla obu krajów.

Pokrzywdzeni natomiast są wysiedleni ze swoich rodowych gniazd mieszkańcy obu regionów, dla których nowe miejsce osiedlenia nie zawsze było do zaakceptowania.

Praca jest częścią jednego z podrozdziałów dysertacji doktorskiej (habilitacyjnej), w ramach zatwierdzonego przez Senat Narodowego Uniwersytetu Wołyńskiego im. Łesi Ukrainki pracy: “Historyczno – geograficzne warunki kształtowania i funkcjonowania wschodniej granicy Polski”.

Źródła wykorzystane

1. *Umowa* pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych” zawartej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 r. Dz. U. 1952 nr 11 poz. 63. 2. *Załącznik* do art. 1 Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich z dnia 15 lutego 1951 r. 3. *Archiwum* Zakładowe Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim (dalej AZSPTL), Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu i Nieruchomości, Akcja “HT”, sygn. 59, k – 41. 4. *Artykuł* bez tytułu i autora, <http://region.halicz.pl/granice/korekty.htm> (data pobrania 3 grudnia 2011). 5. *AZSPUD*, Przepisy dotyczące “HT”, bs. 6. *AZSPUD*, Przepisy dotyczące “HT”, Uchwała nr 427 Prezydium Rządu z dnia 2 czerwca 1951 r., kserokopia, bs. 7. *AZSPUD*, Przepisy dotyczące “HT”, Opis pozostawionego mienia nieruchomości przez Marię Bukowską gromady Uhnów, bs. 8. *AZSPTL*, Wydział Geodezji, Kartografii, Kastratu i Nieruchomości, Akcja “HT”, sygn. 59–126. 9. *Archiwum* Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku (dalej APROS), Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego, sygn. 1, k – 1. 10.

APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego, sygn. 1, k – 2 – 4. 11. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego, sygn. 1, k – 6. 12. APROS, Wykaz powierzchni ziemi rejonu Ustrzyk, sygn. 3, k – 6. 13. APROS, Wykaz powierzchni ziemi rejonu Ustrzyk, sygn. 3. 14. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 1 – 7. 15. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 156, k – 47. 16. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 156, k – 1. 17. APROS, Wykaz powierzchni ziemi rejonu Ustrzyk, sygn. 3, k – 1–29. 18. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 4, k – 1 – 36. 19. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 5, k – 2–4. 20. APROS, Pełnomocnik ds. przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 49, k – 1–6. 21. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 8 – 19. 22. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 21 – 23. 23. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 24. 24. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 25 – 27. 25. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 28. 26. APROS, Pełnomocnik przejęcia majątku radzieckiego w Ustrzykach Dolnych, sygn. 11, k – 30. 27. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 156, k – 114. 28. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 156, k – 115. 29. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 156, k – 155. 30. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 158, k – 2,3. 31. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 159, k – 1–3. 32. APROS, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ustrzykach Dolnych, sygn. 159, k – 20. 33. *Interpelacja* posła na Sejm RP Zbigniewa Janowskiego nr 956, kserokopia udostępniona autorowi przez parlamentarzystę, kserokopia. 34. *Odpowiedź* na interpelację posła Zbigniewa Janowskiego udzielona przez Kazimierza Gutowskiego, podsekretarza stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi, kserokopia udostępniona przez parlamentarzystę.

Андрей Вавринюк

КОРРЕКЦИЯ ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОЙ ГРАНИЦЫ В 1951 ГОДУ – УСТЖИКИ ДОЛЬНЕ

На основе архивных документов предлагается исследование, посвященное решению вопроса межгосударственных границ между Польшей и Советским Союзом в 1951 г. на польско-украинской границе.

Ключевые слова: Украина, Польша, урегулирование границ, переселение населения, соглашение о границе, муниципалитет, Бещады, Буг, Шевченко, нефть, архивный документ, Карпаты.

Andriy Vavryniuk

REVISION OF THE POLISH-UKRAINIAN STATE BORDER IN 1951 – USTZHYKI DOLNE

On the basis of archival documents, the proposed study on the solution of the question of state borders between Poland and the Soviet Union in 1951, and is on the verge of Polish-Ukrainian lands.

Key words: Ukraine, Poland, border revision, people repatriation, border agreement, municipality, Bieszczady Mountains, Bug River, Szewczenko, oil, archive document, the Carpathian Mountain.

УДК 94 (438)

Alicja Jagielska-Burduk

TRUST JAKO NOWE ROZWIĄZANIE W ZARZĄDZANIU DZIEDZICTWEM KULTURY

У статті досліджено деякі аспекти сучасних міжнародних дискусій щодо культурної спадщини. Представлено аналіз типової законодавчої установи (тресту), яка є дуже цікавим вирішенням проблеми управління культурною спадщиною.

Ключові слова: трест, культурна спадщина, методи управління, охорона пам'яток, міжнародна дискусія.

Аліція-Марія Ягельська-Бурдук – польська дослідниця правових питань у сфері збереження та переміщень історичної спадщини та мистецьких цінностей. У 2010 р. вона захистила докторат на тему: “Ewolucja instrumentów prawnych ochrony zabytku ruchomego”; найважливіші публікації авторки: 1) Eksperci i Ekspertyzy, A. Jagielska, D. Markowski w: Sztuka Polska i Antyki “Art&Business”. – Nr. 10, 2007 r., s. 12 część Kolekcjoner; 2) Wykorzystanie funduszy UE w projektach renowacji obiektów zabytkowych w roku 2007, A. Jagielska, W. Szafrąński w: Promocje Kujawsko-Pomorskie, nr. 7–12, 2007; 3) Darowizny na rzecz muzeów, A. Jagielska, W. Szafrąński w: Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki, tom II, Wydawnictwo Poznańskie, 2008 r., s. 69–80; 4) “Konstytucyjne prawo do ochrony dziedzictwa a prawo własności osób prywatnych w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 października 2007 r., o sygn. Akt K 20/07”, A. Jagielska-Burduk w: Materiały konferencyjne “Prawo wobec wyzwań współczesności”, Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań, 2010, s. 57–64; 5) Ягельська-Бурдук А. М. Bolesław Orzechowicz – mecenas sztuki i nauki we Lwowie // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Вип. 12. – Львів, 2012. – С. 164–171.

Довідку про автора підготував Олексій Сухий.

Wprowadzenie

Jak wskazują wydarzenia ostatnich lat, tempo ewolucji prawa ochrony zabytków wzrasta. Sprawa znajdujących się w muzeach europejskich, a pochodzących z Egiptu i innych państw artefaktów, w tym Kamienia z Rosetty oraz popiersia Nefretete, przeniosła dochodzenie roszczeń opartych na związku pomiędzy przemieszczonym zabytkiem a państwem na płaszczyznę stosunków dyplomatycznych. Interesujący pogląd zaprezentował egiptolog Zahi Hawass, który uważa, że ważne obiekty zabytkowe powinny znaleźć się w kraju pochodzenia, a wspólna deklaracja kilkunastu krajów mogłaby ułatwić odzyskiwanie skarbów, nawet mimo braku podstaw prawnych. Niewątpliwie każda ze stron ma silne argumenty, także te o charakterze pozaprawnym, lecz istnieje obawa, że jednorazowe spełnienie żądań może spowodować lawinę kolejnych. Dyskusja na temat zabytków odbywa się z udziałem już nie tylko pochodzących z różnych krajów prawników, lecz także czynnych realizatorów ochrony. Zdecydowane włączenie się do niej reprezentantów państw pozbawionych zabytków czyni ją jeszcze bardziej zróżnicowaną pod względem kulturowym oraz zmienia zapatrywania na rolę prawa w ochronie i własności zabytków. Ponadto pojawiają się głosy, iż obecna dyskusja międzynarodowa na temat podwyższania poziomu ochrony najcenniejszych obiektów nie jest miarodajna, albowiem nie wszystkie kraje biorą w niej udział. Dodatkowo, zdecydowanie słabiej zarysowywane są opinie reprezentantów państw bogatych w zabytki, czyli dostarczających je na rynek, przy jednocześnie wyraźnym głosie ze strony państw kupujących [1, s. 341–342].

Uważam, że własność zabytków nie wpisuje się w kanony typowego postrzegania prawa własności, dlatego w większości systemów prawnych zabytek rozpoznawany jest jako szczególny przedmiot tego prawa. Poziom nasycenia przestrzeni prawnej właściciela ograniczeniami i

kilkakrotnie wyrażone w literaturze głosy o możliwości przekształcenia dotychczasowego prawa w inne otwierają nowy etap rozważań na temat własności zabytków w prawie polskim. Własność oraz dochodzenie przysługujących właścicielowi praw w stosunku do przedmiotu mogą okazać się negatywne w skutkach dla zabytku na równi z brakiem aktywności ze strony państwa. Trwały charakter ograniczeń pozwala sądzić, że to przedmiot powinien determinować prawo istniejące na nim, a nie odwrotnie. W takim stanie rzeczy zasadne wydaje się podjęcie analizy instytucji prawnych, które mogłyby pogodzić prawa dysponenta ze skuteczną ochroną zabytku. Ze względu na internacjonalizację dyskusji o własności zabytków, w moim przekonaniu, uzasadnione jest poszerzenie kręgu badanych pod kątem wykorzystania w prawie zabytków instytucji prawnych o instytucje pochodzące z systemu common law. W niniejszym opracowaniu zostanie ukazana instytucja powiernictwa (zamiennie trust), którą można postrzegać nie tylko jako anglosaski odpowiednik polskiej fundacji, ale też ze względu na fakt wyodrębnienia majątku oraz możliwość rozporządzania nim bez szkody dla jego składników jako instytucję, której potencjalne zastosowanie w ochronie zabytków zasługuje na rozważenie.

Wykorzystanie powiernictwa w ochronie zabytków

Powiernictwo jako sformułowanie oderwane od ścisłej instytucji prawnej systemu common law, pojawiło się w dyskusjach o ochronie zabytków w połowie XX w. James T. Bodet, Sekretarz Generalny UNESCO, w 1950 r. stwierdził, że “istnieje wspólne, cywilizowane przekonanie, iż państwa będące w posiadaniu skarbów sztuki są raczej zarządcami (trustees) tych obiektów i przez to są odpowiedzialne za nie w stosunku do wszystkich narodów” [2, s. 564]. Już rok później w sprawozdaniu Rady Europy na temat rozwoju ochrony zabytków stwierdzono wyraźny zwrot w prawie międzynarodowym w kierunku postrzegania własności zabytków w kategorii powiernictwa – trustu [2, s. 564]. Powyższe potwierdza obecność rozważań o truście jako rozwiązaniu funkcjonującym w ochronie zabytków od ponad kilkudziesięciu lat. W literaturze polskiej i zagranicznej już kilkakrotnie wskazano na potencjał instytucji powiernictwa w prawie ochrony zabytków [4, s. 70–72]. Ciekawą wizję zabytków w oparciu o instytucję trustu przedstawił James Beck. Wedle jego założeń, zabytki stanowiłyby przedmiot własności całej ludzkości, przy czym pozostawionoby je dotychczasowym właścicielom. James Beck w swych rozważaniach oparł się na teorii wspólnego dziedzictwa realizowanej za pomocą constructive trust oraz wielostronnej kontroli wykonywania praw wobec przedmiotów wartościowych. Już w tym miejscu należy zgodzić się, iż prawo na zabytkach wykracza poza interes jednej osoby będącej dzierżycielem obiektu i można postrzegać je znacznie szerzej. Warto zwrócić uwagę, iż James Beck nawiązuje do constructive trust, czyli trustu ustanowionego, w tym przypadku w okolicznościach nakazujących władac przedmiotem w interesie publicznym. Ciężar ochrony – w powyższym modelu – przesunięto na interes ludzkości w ogólności, nie dokonując bardziej precyzyjnego określenia beneficjentów. Należy dodać, że autor nie wykluczał też stworzenia pewnej grupy obiektów ruchomych (określonej jako world-class masterpieces), których zachowanie zostałoby poddane dodatkowej, sformalizowanej kontroli. Trzeba zauważyć, że szczególną uwagę poświęcono decyzjom odnośnie do podejmowania badań oraz zagadnieniu prac konserwatorskich przy zabytkach w tym m.in. doboru techniki i kwestii stosowania innowacyjnych metod. A Bill of Rights for Works of Art jest przede wszystkim reakcją na zniszczenia w zasobie dziedzictwa kultury powodowane nieumiejętnym obchodzeniem się z zabytkami. Dla niniejszych rozważań szczególnie ważny jest wybór powiernictwa, jako instytucji dającej większą kontrolę nad przedmiotem ochrony. Poniżej zostanie zaprezentowane nieco inne wykorzystanie trustu, jako konstrukcji konkurencyjnej dla prawa własności zabytków realizującej założenia koncepcji ochrony interesów sukcesorów [5]. Przed przystąpieniem do adaptacji powiernictwa na potrzeby ochrony zabytków wypada bliżej przyjrzeć się strukturze powołanej instytucji.

Trust uważany jest za największe osiągnięcie angielskiej myśli prawnej, które nadal przekształca się i rozwija. Wśród jego cech wymienia się elastyczność, ogólność oraz podobieństwo do umowy [6, s. 362]. Mimo że w systemach prawnych państw kontynentalnych można wskazać instytucje podobne do powiernictwa jak Treuhand, umowa na korzyść osoby trzeciej, wykonanie testamentu, to żadna z nich nie ma tak szerokiego zastosowania [7, s. 314]. Powiernictwo znane już

było w klasycznym prawie rzymskim. Obecnie zyskuje coraz większe zainteresowanie ze względu na rozwój gospodarczy oraz transgraniczną wymianę handlową w gospodarkach rynkowych. W prawie rzymskim powiernictwem (*fiducia*) określano umowę, na podstawie której jedna ze stron przenosiła własność pewnych przedmiotów na rzecz drugiej strony. Z kolei *fiducjariusz* był zobowiązany do określonego postępowania z rzeczą i przeniesienia z powrotem jej własności po zrealizowaniu ustalonego przez strony celu [8, s. 168]. Szczególny rozwój instytucji powiernictwa nastąpił w przypadku trustu w *common law*. O niezaprzeczalnym znaczeniu trustu w kulturze państw prawa anglosaskiego świadczy chociażby podtytuł rozdziału książki Daniela Haytona “The Guardian Angel of the Anglo-Saxon” [9, s. 1] nawiązujący do wypowiedzi prawnika Paula Lepaulle’a.

W prawie brytyjskim brak jest ustawowej definicji powiernictwa, dlatego definiuje się je poprzez cechy wyróżniające i funkcję. Przed przedstawieniem możliwości wykorzystania trustu w ochronie zabytków, należy przybliżyć jego konstrukcję, podkreślając te właściwości, które mogą okazać się szczególnie cenne w stosunku do zabytków. Trust oparty jest na istnieniu trzech niezależnych podmiotów. Powstanie powiernictwa może wiązać się ze zgodną wolą stron w osobach założyciela i późniejszego powiernika, stanowić rezultat wyrażenia jej wyłącznie przez ustanawiającego albo nastąpić z mocy prawa. Najwcześniej od trustu i własności podlegających mu składników zostaje odłączony jego założyciel. W chwili ustanowienia trustu powstaje stosunek powierniczy pomiędzy jego zarządcą oraz beneficjentem. Zarządca ma obowiązek pieczy i realizacji wskazanych celów. Przekazany majątek pozostaje wyodrębniony z majątku zarządcy, tworząc oddzielną w świetle prawa masę majątkową. Uznaje się, że trust może zostać skutecznie zawarty w formie pisemnej i w sposób dorozumiany. Ponadto ustanowienie powiernictwa może być czynnością *inter vivos* lub na wypadek śmierci [10, s. 3–4].

Jak podaje Piotr Stec, najnowsze orzecznictwo dopuszcza nawet istnienie kontraktu oraz trustu w granicach tego samego stanu faktycznego [11, s. 43]. Powyższe potwierdza ciągły rozwój instytucji trustu. Niewątpliwie sprzyja to prawu ochrony zabytków, ponieważ istnienie szansy na ujmowanie powiernictwa w zupełnie nowych kategoriach i jego nieznanego dotąd wykorzystania. Trust jako instytucja wyszedł już poza system prawa anglosaskiego, a świadczą o tym regulacje prawne zawarte w Konwencji haskiej w sprawie prawa właściwego dla trustów i ich uznawalności [12] oraz Konwencji o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych, zwanej konwencją z Lugano [13]. Wyrazem wkraczania trustu do prawa państw europejskich są także *Principles of the European Law of Trust* [14, s. 203–206], które mają uzupełniać się z konwencją haską w sprawie trustów. Mimo że nie mają mocy wiążącej, to ich rola w dziedzinie komparatystyki prawnej, jak również w stosowaniu powiernictwa w państwach nieznających tej instytucji, jest znaczna. Zadaniem tychże zasad jest jeszcze większe uelastycznienie prawa i doprowadzenie do szerszego wykorzystywania w stosunkach prawnych trustu i innych podobnych do trustu instytucji [14, s. 15]. Ekspansję powiernictwa w Europie potwierdza także fakt, że pierwszą definicję trustu zawarto niedawno w konwencji haskiej w sprawie prawa właściwego dla trustów i ich uznawalności. W przepisie art. 2 konwencji wyszczególniono trzy zasadnicze cechy trustu, czyli odrębność majątku trustu od majątku powiernika, fakt posiadania tytułu prawnego do majątku trustu przez powiernika (lub inny podmiot występujący w jego imieniu) oraz istnienie obowiązków i odpowiedzialności powiernika w granicach zakreślonych przez trust, a także prawo. W celu łatwiejszego stosowania trustu, uwzględniając brak *equity law* w systemach prawnych państw opartych na prawie rzymskim i ustawie, nie odniesiono się do zagadnień *legal* i *equitable ownership*. Katarzyna Michałowska, z pewnością doskonale znająca te rozwiązania, w odniesieniu do polskich realiów stwierdziła, iż “nie można wykluczyć, że dojdzie u nas do powołania większej liczby instytucji zajmujących się powierniczym zarządzaniem masami majątkowymi” [15, s. 296].

W tym miejscu warto odnieść się do praw przysługujących podmiotom związanym z omawianą instytucją. Uznaje się, iż ustanawiający trust przekazuje własność (*legal ownership*) powiernikowi (*trustee*). Jednocześnie uprawniony z tytułu trustu także otrzymuje pewien zbiór praw określanych jako *equitable ownership*. Każdy z podmiotów dysponuje zupełnie innym zakresem

praw, przy czym istnieją różne stanowiska dotyczące rodzaju tych praw, a dokładnie ustalenia, na ile mają one charakter rzeczowy. Początkowo zwykło się uznawać, iż mamy do czynienia z pewnym dualizmem własności [16, s. 9]. Wiele wskazuje na to, że gruntowna przebudowa w prawie kontynentalnym nie byłaby potrzebna, albowiem stopniowo utrwała się pogląd o wykorzystaniu powiernictwa w europejskich systemach prawnych bez konieczności “rozszczenia prawa własności” [11, s. 78]. Już od pewnego czasu w literaturze pojawiają się zdania, iż państwa, w których prawo własności opiera się na zasadzie niepodzielności, decydują się włączyć trust do swoich systemów prawnych i dostrzegają, że nie musi być to powiązane z przekształceniami prawa własności [17, s. 14]. Także w pracach prawników niemieckich wyrażono pogląd, że prawa beneficjentów można przyrównać raczej do praw obligacyjnych związanych z rzeczą, podobnie jak w konstrukcji fideikomisu [18, s. 171]. Jako następny przykład odchodzenia od koncepcji własności podzielonej warto podać treść wyroku w sprawie *Harrison v. Credit Suisse* [19], w którym sąd szwajcarski uznał trust jako połączenie umowy pełnomocnictwa, darowizny, powierniczego przeniesienia własności i umowy na korzyść osoby trzeciej, w ogóle nie nawiązując do equity ownership i legal ownership. We współczesnej dyskusji podnosi się, że w przypadku trustu żadnemu z jego podmiotów ani powiernikowi, ani beneficjentowi nie przysługuje pełna własność. Ponadto ze względu na fakt, że majątek powierniczy jest wyodrębniony i funkcjonuje niezależnie od majątku powiernika, można nawet uznać, iż nie mamy do czynienia z prawem własności, a jedynie tytułem do rozporządzania tym majątkiem. Należy zaznaczyć, że w różnych systemach inaczej ujmuje się własność majątku trustu, przyznając ją powiernikowi, beneficjentowi, a nawet wyznaczonej spółce. Szczególnie cenne dla rozważań o truście w polskim systemie prawa jest uwaga Tony’ego Honorégo o możliwości wydzielenia w truście prawa in rem oraz in personam, bez konieczności doszukiwania się, które z nich wzorem modelu angielskiego ma charakter equity [16, s. 10–17].

Duży wkład w rozwój instytucji powiernictwa na płaszczyźnie międzynarodowej miała konwencja haska w sprawie prawa właściwego dla trustów i ich uznawalności z 1985 r., w której na potrzeby aktu zdefiniowano trust. Z definicji przyjętej w konwencji wynika, że państwa sygnatariusze mają traktować trust jako zagadnienie prawa prywatnego międzynarodowego, bez konieczności wprowadzania rozróżnienia na equity i legal ownership. W przepisie art. 2 konwencji wskazano jedynie, że majątek trustu pozostaje pod kontrolą powiernika. Istnienie dwóch podmiotów posiadających odmienne prawa w stosunku do jednego obiektu ma bardzo często miejsce w stosunkach zobowiązaniowych. W przypadku zarządzania majątkiem osoby trzeciej (małoletniej, ubezwłasnowolnionej) występują cechy typowe dla trustu w postaci obowiązku zarządzającego polegającego na działaniu na korzyść podmiotu uprawnionego, możliwości kontroli oraz ponoszenia odpowiedzialności za postępowanie niewłaściwe. Ponadto w systemach prawnych państw europejskich funkcjonują instytucje pod pewnymi względami zbliżone do trustu. Jako przykład można chociażby wskazać wyodrębnienie majątku masy spadku przed podjęciem decyzji przez spadkobiercę o przyjęciu spadku wprost lub z dobrodziejstwem inwentarza [9, s. 14]. Wówczas, do chwili przyjęcia spadku majątek masy spadkowej nie zlewa się z majątkiem spadkobiercy i podobnie jak w przypadku trustu ma charakter odrębny.

Dla rozważań o ochronie zabytków wyjątkowo istotny jest podział trustów ze względu na interes, dla którego zostały ustanowione na trusty public i private. W prawie ochrony zabytków znajduje zastosowanie jako instrument wspierający ochronę zabytków konkretny rodzaj trustu, tj. charitable trust (“trust dobroczynny”) należący do trustów w interesie publicznym dla realizacji celu społecznie użytecznego [11, s. 48]. Przy ustalaniu, czy dany trust należy do grupy charitable, wykorzystywano dotychczas pomocniczo preambułę do Statute of Charitable Uses z 1601 r. (*The Elizabeth I Statute*) [10, s. 105]. W preambule brak było jednak odwołania do działania na rzecz zabytków, lecz wynika to z pewnością z okresu uchwalenia aktu. W 1891 r. lord Macnaghten, orzekając w sprawie *Commissioners of Income Tax v. Pemsel* [20], wyróżnił cztery rodzaje charitable trusts: mające na celu walkę z ubóstwem, służące wsparciu Kościołów, wspierające edukację oraz pozostałe, które w inny sposób są dobroczynne dla społeczeństwa [21, s. 141]. Uważa się, iż czwarta kategoria nie stanowi w istocie osobnego rodzaju, a jest jedynie punktem

wyjścia dalszych ustaleń celu, któremu powinien służyć charitable trust [10, s. 109]. Obowiązująca definicja celu charytatywnego znajduje się w Charities Act z 2006 r. [22] Warto zaznaczyć, iż bezpośrednio odniesiono się do kwestii zabytków, albowiem jako jeden z charitable purposes wskazano rozwój kultury, sztuki i wspieranie dziedzictwa. Proponowane rozwiązanie znane już było wcześniej, albowiem projekt ustawy dwukrotnie próbowano wprowadzić do systemu prawa [9, s. 118]. Warto dodać, że w Government White Paper sugerowano, aby poszerzyć listę celów dobroczynnych i zastąpić w ten sposób ocenę takich celów dokonywaną ad hoc [10, s. 116]. W świetle ustawy za charitable trust należy uznawać taki trust, którego cel można przyporządkować do zawartego w akcie wyliczenia [23] oraz który służy interesowi publicznemu. Należy podkreślić, że użyte w tym przypadku pojęcie heritage odnosi się do dziedzictwa kultury, a w konsekwencji do zabytków. W przypadku zabytków wydaje się, iż nie jest koniecznym stosowanie dozwolonych przez ustawodawcę rozszerzeń mających za zadanie uznanie istnienia celu dobroczynnego. Cechą charakterystyczną trustu dobroczynnego jest to, że nie musi być on ustanowiony w interesie konkretnych beneficjentów, lecz jedynie wyznaczać do osiągnięcia cele uważane za społecznie użyteczne. Drugą cechą odróżniającą omawiany trust od innych jest brak zakazu ustanawiania tzw. trustów wieczystych. Ponadto trust dobroczynny ustanawiany w interesie nieznanego kręgu beneficjentów podlega, inaczej niż pozostałe, zinstytucjonalizowanej kontroli. Rolę reprezentanta beneficjentów w prawie angielskim pełni prokurator generalny oraz w pewnym zakresie Charity Commissioners [9, s. 113].

Trust stanowi utrwaloną formę zarządzania kolekcjami zabytków czy dzieł sztuki. Mimo że ustanawiając powiernictwo na danych obiektach, czy zakładając w testamencie fundację, założyciele powierzali zarząd swoim majątkiem określonym osobom, to nierzadko ostateczne decyzje odnośnie do pewnych czynności podejmował w ramach kontroli sąd. Charitable trust jako forma reżimu prawnego obejmującego kolekcję stanowi skuteczny instrument umożliwiający utrzymanie integralności kolekcji. Podobną funkcję pełnią fundacje w systemach prawa stanowionego [24, s. 169, 175]. Zasadniczo uważa się, iż majątek trustu pozostaje niezbywalny. Cennym przykładem obrazującym pewną niedoskonałość praktyki jest fakt sprzedaży trzech obrazów z Holloway's Picture Collection. Za aprobatą Commissioners of Charity zostały sprzedane obrazy będące częścią zbioru liczącego siedemdziesiąt siedem elementów. Pieniądze uzyskane ze sprzedaży miały zostać przeznaczone na remont budynków stanowiących własność założyciela [18, s. 171]. W innych okolicznościach, mając na względzie jedność kolekcji, sąd nie wyraził zgody na sprzedaż siedemnastu obrazów złożonych w formie depozytu w Museum of Fine Arts w Bostonie w ramach White Trust Fund. Uzasadniając wydany w 2000 r., wyrok wskazano, że wolą założyciela utworzonego w 1907 r. trustu było udostępnianie dzieł w muzeum w Bostonie, a zatem możliwość ich zbycia była wyłączona. Na powyższe nie miał wpływu fakt, iż jedynie kilka z obrazów było wystawianych, a pozostałe znajdowały się w magazynach muzeum [18, s. 171–172]. Należy zauważyć, że oddanie danej grupy obiektów w powiernictwo czyni je w pewnych warunkach niezbywalnymi, przez co praktycznie wyłącza się je z obrotu.

Patrząc z innej perspektywy, powiernictwo może jawić się jako sztywna, wbrew temu, co powiedziano wyżej, forma zarządzania zbiorami. Należy zwrócić uwagę, iż trust przy tworzeniu jest elastyczny niczym umowa, jednakże po jego skonstruowaniu funkcjonowanie trustu wytyczają ściśle określone reguły. Warto przypomnieć w tym miejscu sprawę obrazów z British Museum stanowiących, jak się okazało, mienie ofiar Holocaustu. Mimo wyrażonej przez zarządców woli wydania rysunków potomkom Artura Feldmana i faktu, że Wielka Brytania była jednym z sygnatariuszy deklaracji waszyngtońskiej, dzieła nie zostały wydane ze względu na treść aktu założycielskiego (British Museum Act) odnośnie do rozporządzania zbiorami muzealnymi. Trzeba zaznaczyć, iż deklaracja waszyngtońska to zbiór niewiążących zasad postępowania z mieniem należącym do ofiar Holocaustu. W tym przypadku reguły trustu nie pozwoliły na realizację dżentelmeńskiej umowy państw sygnatariuszy i można uznać, iż w pewnym sensie prawo wygrało z moralnością [25, s. 101]. Chociaż sami zarządcy trustu opowiadali się za oddaniem dzieł, nie pozwolił na to Prokurator Generalny, a następnie negatywną dla spadkobierców Artura Feldmana decyzję utrzymał sąd [26].

Powiernictwo w odniesieniu do dzieł sztuki lub zabytków pełni podobną rolę do polskiej fundacji, przy czym w tym wypadku to prywatny kolekcjoner rozporządza swoimi dobrami tak, aby udostępnić je szerszej publiczności czy wykorzystywać kulturalnie. Jak dotąd, trust ustanawiano podobnie jak fundację wyłącznie na dużych kolekcjach i nie zauważano jego możliwości w odniesieniu do pojedynczych składników dziedzictwa kultury. Poniższa wypowiedź przedstawia jedynie jeden z wariantów wykorzystania trustu w ochronie zabytków, w którym powiernictwo jako instrument prawny ochrony zabytków stanowiłoby odwrócenie trustów mających za przedmiot zagraniczne kolekcje. Propozycja nie stanowi jednak pełnego opracowania nowego rozwiązania prawnego, a jedynie ukazuje potencjał instytucji powiernictwa i ma przyczynić się do podjęcia dalszych badań w tym zakresie. W rozważanej konstrukcji kolekcjonerzy lub właściciele pojedynczych obiektów mogliby występować jako powiernicy, a nie założyciele trustów. Natomiast powstanie trustu na zabytkach byłoby uzależnione od wydania stosownego aktu prawa, np. decyzji administracyjnej. W ten sposób dotychczasowi właściciele staliby się zarządcami przedmiotów w interesie kulturalnym kolejnych pokoleń. Tym samym cel, któremu miałyby służyć trust, byłby wymierzony w zachowanie składników dziedzictwa, w taki sposób, aby nieprzerwanie i wieczyście stanowiły element dziedzictwa kultury.

Określając grupę beneficjentów, poza innymi członkami społeczeństwa, jako uprawnionych z tytułu powiernictwa należy wskazać przyszłe pokolenia. Warto przypomnieć, że w toku debaty nad własnością zabytków to interes przyszłych pokoleń jest najmniej widoczny w porównaniu z interesami przypisywanymi naukowcom, kolekcjonerom oraz uczestnikom rynków antykwarycznych [27, s. 26–28]. Jeśli chodzi o rozłożenie praw pomiędzy powiernika, a beneficjentów należałoby powiernikowi przyznać własność zabytków, a czerpiącym korzyści z trustu prawa obligacyjne realizowane w przypadku przyszłych pokoleń przez wyznaczony do tego podmiot. Za takim przyjęciem struktury powiernictwa przemawia także definicja zawarta w konwencji haskiej oraz rezultaty dyskusji międzynarodowej odnośnie do stosowania trustu w krajach europejskich. Wśród cech skłaniających do uznania trustu za rzeczywiste rozwiązanie w prawie ochrony zabytków należy wyróżnić: skuteczność erga omnes oraz dopuszczalność powstania trustu z mocy prawa przy braku aprobaty jego podmiotów [28, s. 244].

Ciekawym w przypadku trustu odnoszącego się do zabytków jest sytuacja prawna powiernika, a dokładnie zakres jego obowiązków względem przedmiotów objętych trustem oraz uprawnień. W common law powiernik obciążony jest szeregiem obowiązków, jednakże wykonując je musi poruszać się w granicach wskazanych w akcie zakładających trust czy też jego statucie oraz w granicach obowiązującego prawa. W przypadku prawa ochrony zabytków powiernik musiałby zaakceptować ustawowo wyznaczony model postępowania z zabytkiem skierowany do wszystkich dotychczasowych właścicieli. Własność zabytku zostałaby utrzymana, z tym że stanowiłaby od momentu powstania trustu majątek odrębny powiernika. Ważnym zagadnieniem w dobie rozwijających się rynków antykwarycznych jest możliwość rozporządzania przedmiotem powiernictwa. Wydaje się, że powiernik decydując się na rozporządzenie obiektem, byłby obowiązany jak dotychczas do dopełnienia obowiązku informacyjnego względem podmiotu nadzorującego trusty na zabytkach, a następnie wraz z przeniesieniem własności ustanawianoby nowego powiernika w osobie nabywcy.

Przenosząc instytucję powiernictwa do ochrony zabytków, można zaproponować, aby publiczna kontrola modelu prawa bazującego na truście odbywała się w oparciu o podmiot, który nim administruje, czyli najczęściej faktycznego dysponenta. Odnosząc się do beneficjentów, należałoby wskazać podmiot lub podmioty uprawnione do występowania w ich imieniu i legitymowane do występowania z roszczeniami wobec powiernika. Wydaje się, iż wśród konkurencyjnych rozwiązań należy wymienić stworzenie nowego organu państwowego lub przyznanie uprawnień wynikających z reprezentacji beneficjentów oraz ochrony zabytków Generalnemu Konserwatorowi Zabytków [28, s. 247]. Bez względu na wybór organu kontrolnego, należy podkreślić, że – podobnie jak w Wielkiej Brytanii – ostateczny nadzór byłby sprawowany przez sądy. Bardziej skomplikowanym mogłoby okazać się przyjęcie trustu na płaszczyźnie międzynarodowej. W takim wypadku ustalenie sądu i prawa właściwego byłoby niezwykle istotne,

gdyż – jak wiadomo – zabytki ruchome mogą być przenoszone z miejsca na miejsce. Przykładem konieczności wskazania prawa właściwego jest chociażby sprawa Abrahama Brediusa i jego zapis w testamencie dotyczący wystawiania zgromadzonej przez testatora kolekcji obrazów w jego domu w Hadze [29]. Kwestią, która stała się przyczynkiem do rozważań holenderskiego Sądu Najwyższego o prawie właściwym do zastosowania, była decyzja o umieszczeniu kolekcji w innym, bardziej dostępnym dla turystów budynku. Należy dodać, że w momencie sporządzania testamentu Abraham Bredius był obywatelem Monako [30, s. 117].

Wstępna analiza instytucji powiernictwa skłania do przyjęcia, że jego wprowadzenie do polskiego systemu prawnego wymagałoby osobnego uregulowania obok praw rzeczowych. Justin P. Thorens wymienia warunki konieczne dla skutecznego transponowania angielskiego trustu do innych systemów prawnych [7, s. 314]. Jego zdaniem, należałoby odrzucić jednolitość prawa własności i przyjąć jego podzielność w czasie oraz pomiędzy równolegle istniejącymi podmiotami. Jednakże zarówno przytoczone wyżej wypowiedzi prawników zagranicznych jak i rozwiązania zastosowane przez sądownictwo w innych krajach oraz przepisy konwencji w sprawie prawa właściwego dla trustów i ich uznawalności umożliwiają przyjęcie odmiennego stanowiska. Pozostawienie właścicielowi zabytku własności i przyznanie następcom praw obligacyjnych realizowanych przez specjalny organ odpowiadałoby powszechnie przyjętej definicji trustu. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że trust jest już rozpoznawany w prawie polskim. Za akceptacją powiernictwa jako nowego rozwiązania w prawie zabytków przemawia też to, że instytucja ta może zostać transponowana bez konieczności wprowadzenia gruntownych zmian w prawie cywilnym. Dlatego, moim zdaniem, trust stanowi, jak dotąd, jedno z ciekawszych rozwiązań skierowanych do ustawodawcy prawa ochrony zabytków. Posiada on niezbędne cechy prawa rzeczowego oraz wynosi znaczenie i interes leżący w zachowaniu zabytku poza współczesność.

Rozważania o wykorzystaniu powiernictwa dotyczą ponadto podziału odpowiedzialności pomiędzy podmiotem prywatnym – właścicielem dzieła – a społecznością na płaszczyźnie lokalnej, krajowej czy międzynarodowej. Oznacza to, iż trust może być rozważany zarówno na poziomie narodowym, jak i ponadnarodowym. Przyjęcie powyższego wynika chociażby z faktu, że trust dobroczynny ustanawiany dla osiągnięcia pewnego dobra w swych celach może wychodzić poza granice jednego państwa. Jako przykład warto wskazać trust powołany na rzecz rozwoju kulturalnego lub współpracy francusko-brytyjskiej czy poznawania i gromadzenia najważniejszych składników dziedzictwa kultury narodów świata. Sabine Schorlemer wskazuje nawet na możliwość podziału ochrony zabytków na trzy poziomy. Pierwszy odnosiłby się do rzeczywistego właściciela, drugi – narodu, a trzeci – społeczności międzynarodowej. Rozdzielenie praw polegałoby m.in. na tym, że prawa właściciela utraciłoby pierwszeństwo, ustępując prawom narodu czy ludzkości [2, s. 564–565]. Ponadto trust powstały w prawie krajowym mógłby być w ramach prawa międzynarodowego prywatnego uznawany przez sądy zagraniczne.

Podsumowanie

Umieędzynarodowienie dyskusji o zabytkach sprawia, że pod rozważkę brane są rozwiązania pochodzące z różnych systemów prawnych. Osiągnięcia poszczególnych systemów nie mogą pozostać niezauważone podczas poruszania zagadnień, które dotyczą nie tylko narodu, ale w szerszym ujęciu całej ludzkości. Można śmiało stwierdzić, iż w przypadku zabytków pewna wspólność przedmiotu ochrony wychodzi poza Polskę, Unię Europejską oraz poza kontynent. Dlatego wydaje się uzasadnione poszukiwanie skutecznych instrumentów prawnych ochrony także poza krajowym prawem rzeczowym oraz poza systemem prawa stanowionego. Jako przykład wzajemnego oddziaływania prawa różnych systemów prawnych można podać Unię Europejską, do której należą kraje z prawem stanowionym oraz common law [31, s. 53–54]. Ustawodawca europejski, tworząc prawo wspólnotowe, musi brać pod uwagę prawa wewnętrzne wszystkich państw. Podobną możliwość ma ustawodawca polski, którego zadaniem jest zorganizowanie zrównoważonego systemu ochrony zabytków w taki sposób, aby ich dysponenci nie byli obciążani ponad potrzebną miarę, a zabytki zostały zachowane dla kolejnych pokoleń.

Wypada zauważyć, że już przy okazji analizy trustu zwracano uwagę, iż jest niemal tak pojemnym prawem jak umowa, co nie oznacza, że nie jest prawem in rem [32, s. 23]. Jeszcze w

okresie międzywojennym Fryderyk Zoll zauważył, że granica pomiędzy zobowiązaniem i prawem rzeczowym zdaje się płynna oraz jest sztucznie kształtowana przez prawo pozytywne. Jego zdaniem, istnieją pewne stosunki prawne, które mogłyby być dowolnie skonstruowane jako stosunki rzeczowe oraz obligacyjne. Powyższe zależy od elementu obranego za podstawę stosunku prawnego, czy jest nim świadczenie czy prawo do rzeczy [33, s. 4]. W tym miejscu można postawić pytanie, czy tak duże obowiązki nałożone na właściciela dotyczące określonego sposobu korzystania z przedmiotu, obowiązków informacyjnych oraz sformalizowania procedury wywozu zabytków należy postrzegać przez pryzmat ograniczeń prawa własności czy świadczenia dla bliżej niezidentyfikowanego zbiorowego podmiotu w przyszłości, mającego formę narodu czy nawet ludzkości.

Powszechnie wiadomo, że nie każdy miłośnik sztuki jest skłonny udostępnić swoje zbiory, zachować integralność stworzonej przez siebie kolekcji czy wreszcie zrezygnować z pełnej władzy nad przedmiotem własności. W ostatnich latach milowy krok w kierunku zachowania trwałego kształtu zbioru zabytków uczynił Naczelny Sąd Administracyjny. Wyrok zabraniający syndykowi sprzedaży na aukcji poszczególnych elementów kolekcji po wpisaniu jej jako zabytku do rejestru stworzył nowe możliwości kontroli kolekcji w oparciu o obowiązującą ustawę, w której kolekcja zabytków stanowi złożony zabytek ruchomy, a każda w niej zmiana może być traktowana jako ingerująca w istotę zabytku i powodująca uszkodzenie. Nie wiadomo jednak, jakie byłoby stanowisko Naczelnego Sądu Administracyjnego, gdyby kolekcja stanowiła składnik masy spadkowej, i w jaki sposób zostałaby dokonany podział masy spadkowej w braku innych rozporządzeń spadkowych. W takich sytuacjach po raz kolejny pomocna może okazać się nowa koncepcja prawa w odniesieniu do zabytków, wskazująca kierunek wykładni przepisów prawa spadkowego, czy nawet je zastępując. W przypadku powiernictwa zabytek czy ich zbiór stanowiłby majątek oddzielony od masy spadkowej. Wówczas po śmierci powiernika, podobnie jak w prawie angielskim, wyznaczano by nowego zarządcę trustu zasadniczo wybieranego z kręgu spadkobierców. Trust poza możliwością ustanowienia go z mocy prawa charakteryzują także liczne udogodnienia, np. w postaci ulg podatkowych. Być może poszukiwanego kompromisu pomiędzy dotychczasowymi właścicielami zabytków a państwem należałoby poszukiwać w zorganizowanym systemie ulg i preferencji.

Dążąc do ustalenia miejsca właścicieli zabytków w systemie prawa, należy ostrożnie odnosić się do teorii o istnieniu jakiegokolwiek długu kolekcjonerów wobec społeczeństwa. Wspomniane zaciąganie zobowiązania u społeczeństwa polega na tym, iż kolekcjoner korzysta niejednokrotnie z pomocy specjalistów, uzyskuje obiekty po preferencyjnych cenach czy nawet w darze, a podczas wojny jego dzieła są dzięki pomocy innych ludzi unikają zniszczenia. W ramach tego długu powinien zdecydować o włączeniu kolekcji, tak by nie uległa rozproszeniu do zbiorów muzealnych [34, s. 39]. Idea istniejącej zależności pomiędzy kolekcjonerem a społeczeństwem reprezentowanym przez państwo nie jest całkowicie chybiona. Już przy zmianie postrzegania kolekcjonerów jako dłużników na współuczestników tworzenia zbiorów i ich ochronie można mówić o wzajemnych uzupełnianiu się pierwiastka prywatnego i publicznego. Powracając do koncepcji świadomego zarządcy, autorstwa Josepha L. Saxa, należy wskazać, iż jego obowiązki obejmują teraźniejszość oraz przyszłość. O konflikcie pomiędzy kapitalizmem utożsamianym z rozwojem i ekspansją krajów a kulturą opieki na różnych płaszczynach wspominała także Lyndel V. Pratt. Pomimo częstokroć trudnych warunków obowiązkiem współczesnych jest myślenie o przyszłości [27, s. 241]. Właściwa opieka nad zabytkami wiąże się z zapewnieniem dostępu do nich oraz prowadzenia badań naukowych. Wspomniana cecha zarządzania dziedzictwem kultury okazała się szczególnie ważna np. w przypadku papirusów z Qumran, na których upublicznienie naukowcy czekali wiele lat [35, s. 7].

Dotychczas jako rozwiązanie przejściowe wskazywano kompromis polegający na utworzeniu fundacji w przypadku dużych zbiorów lub indywidualne rokowania prywatnych właścicieli z muzeami. Jednakże nie tylko w wypadku roszczeń związanych z reprivatyzacją podmioty uczestniczące w ochronie dóbr kultury decydują się na negocjacje, zanim przeniosą swój spór na płaszczyznę postępowania sądowego. Podobna sytuacja występuje w przypadku sporów na

arenie międzynarodowej. Zanim państwa podejmą walkę na argumenty prawne, w pierwszej kolejności prowadzą ją w drodze politycznych negocjacji. Ponadto, jeśli chodzi o zwrot dóbr zagrabionych w okresie wojny, to częściowe przywrócenie stanu poprzedniego bywało poprzedzone rokowaniami oraz przyznawaniem odszkodowań dla spadkobierców [36]. Nie sposób nie zgodzić się, iż współczesna ochrona zabytków oraz ich status prawny to zagadnienia zasługujące na bardziej radykalne i pewne rozwiązanie, aniżeli kompromis uzyskany w drodze negocjacji. Tym bardziej, że jesteśmy nie tylko zobowiązani wobec współczesnych, ale też przyszłych pokoleń. Uwzględnianie interesów przyszłych pokoleń sprawia, iż dotychczasowa dyskusja pomiędzy uczestnikami rynku, naukowcami a zwolennikami zatrzymania zabytków w granicach poszczególnych państw występuje jedynie jako tło ochrony przyznającej pierwszeństwo interesom przyszłości. Jak już wcześniej zauważyła Lyndel V. Prott, przyznanie pierwszeństwa kolejnym generacjom będzie wiązało się z koniecznością odpowiedzenia na kilka kluczowych pytań. Wśród nich należy wskazać pytanie o kwalifikację obiektów podlegających ochronie oraz okoliczności podejmowania decyzji o podjęciu ochrony “za wszelką cenę” [27, s. 26–28], a w konsekwencji usytuowania prywatnych kolekcjonerów w bardziej przejrzystych ramach prawnych. Stąd też poszukiwanie nowych form zarządzania dziedzictwem, które w świetle rozwoju artystycznego wydaje się tym bardziej naglące.

Źródła wykorzystane

1. L. V. Prott. Cultural Heritage Law. The Perspective of the Source Nations, “Art, Antiquity and Law”, 5, 2000, nr 4.
2. S. Schorlemer. Internationaler Kulturgüterschutz. Ansätze zur Prävention im Frieden sowie im bewaffneten Konflikt, Berlin, 1992.
3. W. Kowalski. Nabycie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego, Kraków 2004, s. 147; M. Weber, Unveräußerliches Kulturgut im nationalen und internationalen Rechtsverkehr, Berlin-New-York, 2002.
4. J. Beck. A Bill of Right of Works of Art, [w:] Remove not the Ancient Landmark. Public Monuments and Moral Values, red. D. M. Reynolds, Amsterdam, 1996.
5. *Koncepcję* zaprezentowano w: A. Jagielska-Burduk, Zabytek ruchomy, w druku.
6. J. H. Merryman. Ownership and Estate, [w:] idem, The Loneliness of the Comparative Lawyer and Other Essays in Foreign and Comparative Law, The Hague-London-Boston, 1999.
7. J. P. Thorens. The Common Law Trust and the Civil Law Lawyer, [w:] Comparative and Private International Law. Essays in Honor of John Henry Merryman on his Seventieth Birthday, Berlin, 1990.
8. W. Rozwadowski. Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł, Poznań, 1992.
9. D. J. Hayton. The Law of Trusts, London, 2003.
10. S. Gardner. An Introduction to the Law of Trusts, Oxford, 2003.
11. P. Stec. Powiernictwo w prawie polskim na tle porównawczym, Kraków, 2005.
12. *Konwencja* haska w sprawie prawa właściwego dla trustów i ich uznawalności z dnia 1 lipca 1985 r. Źródło: <http://hcch.e-vision.nl>.
13. *Konwencja* o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych sporządzona w Lugano dnia 16 września 1988 r., Dz. U. 2000, Nr 10, poz. 132.
- Art. 5: [...] w sprawach, w których występuje w charakterze założyciela “trustee” lub uposażonego z tytułu “trustu” utworzonego na podstawie ustawy lub czynności prawnej dokonanej w formie pisemnej albo poświadczonej na piśmie, przed sądy Umawiającego się Państwa, na terytorium którego “trust” ma swoją siedzibę [...].
14. *Principles of the European Law of Trust (Zasady europejskiego prawa trustów)*, D. J. Hayton, op. cit., s. 203–206.
15. K. Michałowska. Trust i stosunki powiernicze w prawie angielskim, “Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 1996, z. 2.
16. T. Honoré. Trusts: The Inessentials, [w:] Rationalizing Property, Equity and Trusts. Essays in Honour of Edward Burn, Trownbridge, 2003.
17. D. L. Hill, T. Kardach. Trust i prywatna fundacja jako narzędzia planowania podatkowego – wybrane zagadnienia, “Przegląd Podatkowy”, 2007, nr 5, s. 14 i n.
18. M. Weber. Unveräußerliches Kulturgut im nationalen und internationalen Rechtsverkehr, Berlin-New-York 2002.
19. *Harrison v. Credit Suisse*, RO 96 II 79 (1970).
20. *Commissioners of Income Tax v. Pemsel*, 1891, A.C. 581.
21. F. H. Lawson. Introduction to the Law of Property, Oxford, 1958.
22. *Charities Act 2006*, c. 50. Definicja obowiązuje w stosunku do trustów w Anglii i Walii.
23. *Part 1. 2. Meaning of charitable purpose.* (1) For the purpose of the law of England and Wales, a charitable purpose is a purpose which– (a) falls within subsection (2), and (b) is for the public benefit (see section 3). (2) A purpose falls within this subsection if it falls within any of the following descriptions of purposes– (a) the prevention or relief of poverty; (b) the advancement of education; (c) the advancement of religion; (d) the advancement of health or the saving of lives; (e) the advancement of citizenship or community development; (f) the advancement of the arts, culture, heritage or science [podkreślenie-A.J.B.]; (g) the advancement of amateur sport; (h) the advancement of human rights, conflict resolution or reconciliation or the promotion of religious or racial harmony or equality and diversity; (i) the advancement of environmental protection or improvement; (j) the relief of those in need by reason of youth, age, ill-health, disability, financial hardship or other disadvantage; (k) the advancement of animal welfare; (l) the promotion of the efficiency of the armed forces of the Crown, or of the efficiency of the police, fire and rescue services or ambulance services; (m) any other purposes within subsection (4) [...].
24. P. J. O’Keefe. Incidental Collections: Protection against Dispersal, “Art, Antiquity and Law” 3, 1998, nr2, s. 169 i 175.
25. A. Mason. Statutory Obligation v. Moral Obligation in the World of Charity, “Art, Antiquity and Law” 11, 2006, nr. 1., s. 101 i n.
26. *Attorney General v. Trustees of the British Museum*, 2005, 3 W.L.R. 396.
27. L. V. Prott, P. J. O’Keefe. Law and Cultural Heritage, t. 1: Discovery and Excavation, London, 1984.
28. W. Szafrąński, A. Jagielska. Nowe konstrukcje prawa własności a ochrona dziedzictwa kulturowego. Uwagi wstępne, [w:] Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego. Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki, t. III, red. W. Szafrąński, K. Zalasieński, Poznań, 2009.
29. *Dutch Supreme Court (Hoge Raad van 16 maart 1990, NJ 1991, 575)*.
30. *Sprawa* opisuje C. Forder, The Bredius Museum Case: Public Interest and Private International Law, “International Journal of Cultural Property” 2, 1993, nr 1, s. 117 i n.
31. W. R. Cornish. Taking the Common Law to Poland, [w:] Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu, red. A. Nowicka, Poznań 2005.
32. F. Maitland, Equity, Cambridge 1936, “as elastic, as general as contract”. s. 23, cyt. za: J. H. Merryman, Ownership and Estate. Variations on a Theme by Lawson, [w:] The Loneliness of the Comparative Lawyer, The Hague-London-Boston 1999.
33. F. Zoll. Prawo cywilne. Opracowanie głównie na podstawie przepisów obowiązujących w Małopolsce. Prawa rzeczowe i rzeczowym podobne, t. 2, przy współudziale J. Gwiazdomorskiego, L. Oberlendera, T. Sołtysika, Poznań 1931.
34. Z. Żygulski. Funkcje publiczne zbiorów prywatnych, [w:] Zbiory

publiczne a kolekcjonerstwo prywatne, problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w przeszłości i dzisiaj, red. J. Lipińska, Warszawa 2000. 35. W. Kowalski. Still Unfinished History of Biblical Finds of Qumran, "Art, Antiquity and Law" 7, 2002, nr 1, s. 7. 36. R. K. Paterson, op. cit., s. 61, 74.

Алиция Ягельская-Бурдук

ТРЕСТ КАК НОВОЕ РЕШЕНИЕ В УПРАВЛЕНИИ КУЛЬТУРНЫМ НАСЛЕДИЕМ

В статье исследованы некоторые аспекты современных международных дискуссий относительно культурного наследия. Представлен анализ типичного законодательного учреждения (треста), которое является очень интересным решением проблемы управления культурным наследием.

Ключевые слова: трест, культурное наследие, методы управления, охрана памятников, международная дискуссия.

Alitsiya Yahelska-Burduk

TRUST AS A NEW SOLUTION IN THE MANAGEMENT OF CULTURAL HERITAGE

The article explored some aspects of the current international discussion about cultural property. The article presents the analysis of the common – law institution (trust), which seems to be a very interesting solution in the cultural heritage management.

Key words: Trust, heritage, management, protection of monuments, international discussion.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (477)

Юрій Древніцький

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ У ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА СТАРСОЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано доробок В. Старосольського в галузі теорії держави і права, зокрема, охарактеризовано його погляди на еволюцію та ознаки правової конституційної держави.

Ключові слова: В. Старосольський, держава, влада, право, політика.

Широта постановки проблеми, увага до проблем методології, розгляд еволюції форм держави і права в історичному контексті дозволяють зараховувати В. Старосольського до числа фундаторів вітчизняної політологічної науки. Запропоновані вченим підходи щодо народного суверенітету, організації влади, прав і свобод людини та суспільних груп залишаються актуальними, можуть бути творчо використаними в умовах сучасного українського державотворення.

Простеживши історичні витoki й загальні тенденції становлення держави, В. Старосольський найвищою її формою назвав “правову” або “конституційну” державу. Отже, теоретично доводилися переваги західної моделі в контексті розвитку людської цивілізації. Це була принципова позиція вченого і громадсько-політичного діяча, що суперечила тенденціям суспільного життя в міжвоєнній Європі, коли поглиблювалася криза парламентсько-демократичної системи, особливо в 1930-х рр.

У своїх працях вчений переосмислив традиційне місце окремо взятої людини в системі формування державного права. Вона мислиться не просто як одиниця населення, що пасивно підкорюється волі держави, а є громадянином, за яким закріплюється правова ініціатива. Суспільство як сукупність індивідів, що формально знаходилися поза державою, ставало головним суб’єктом правотворчості. У висновку В. Старосольського вбачається перегук з ідеями сучасного громадянського суспільства. Серед проблематики досліджень ученого були розробка прав і свобод людини та їх реалізація в різних видах держави, проблема єдності влади в державі та співвідношення функцій – виконавчої, законодавчої та судової.

Висловивши власне бачення суті методологічних проблем у тогочасному науковому дискурсі, В. Старосольський у своїх працях виклав оригінальну версію загальної теорії держави. У 1925 р. вийшло дві праці з проблем держави – двотомна “Держава і політичне право”, де простежено розвиток держави і права від найдавніших часів до ХІХ ст. та “До питання про форми держави”, з аналізом різних монархічних та республіканських моделей держав.

Продовженням цієї проблематики став курс лекцій “Політичне право” (1933 р.), що упродовж тривалого часу багато доопрацьовувався і в закінченому вигляді був надрукований вже після смерті в 1950 р. Останнє видання, що стало своєрідною квінтесенцією поглядів В. Старосольського на означену проблему, складалося з двох самостійних частин. Перша з них – “Розвиток форм політичної організації”, яка об’єднувала у собі вісім розділів: “Додержавні форми організації”, “Перехід до державних форм буття”, “Староорієнтальна держава”, “Еллінська група держав”, “Римська держава”, “Візантія”, “Феодальна держава”, “Абсолютиська держава”, була присвячена еволюції державних форм від найдавніших часів

до Великої французької революції. У другій частині – “Конституційна правова держава”, зосереджено увагу на характеристиці політико-правової природи новітньої держави.

У своїх працях В. Старосольський виступав апологетом правової держави, яку вважає найвищою формою розвитку інституту держави. З огляду на актуальність даних ідей на сучасному етапі українського державотворення доречно бодай оглядово окреслити систему поглядів В. Старосольського на питання правової держави. Тим більше, що на думку багатьох українських дослідників її цінність є безперечною. Так, наприклад, С. Максимович вважає, що витворені й утверджені В. Старосольським погляди на правову державу та права і свободи людини, зокрема, у багатьох своїх аспектах не втратили своєї новизни й потребують глибинного дослідження, сутнісного осмислення їхнього неопіненного значення для сучасної української правової та політичної думки, а також для удосконалення юридичного оформлення становлення правової Української держави й громадянського суспільства, законодавчого врегулювання забезпечення і захисту прав та свобод людини, налагодження максимально ефективного механізму гарантування їхнього дотримання у державно-юридичній практиці [1, с. 148].

“Конституційну державу” В. Старосольський розглядав як історичний тип держави, що у свій час за певних обставин логічно прийшов на зміну “державі абсолютиській”. Основу, серцевину такої держави складають насамперед права та свободи людини, демократія та народний суверенітет, розподіл влади. Цю державу вчений називає “...дитиною раціоналізму XVII та XVIII століть, дитиною віри в людський розум, абсолютний та незмінний, незалежний від будь-яких “історичних”, себто мінливих обставин”. У той же час, “конституційна держава”, як і будь-який інший історичний тип держави, постійно перебуває в процесі свого еволюційного розвитку, а неврахування фактора останнього, на думку вченого, може призвести до реальної появи певних загроз її існування як такої. Саме тому нові виклики часу (“суспільна диференціація”, “класи”, “нації”, “нові підходи у міждержавних зв’язках”) потребували належного реагування з боку як демократичного суспільства, так і самої держави.

Можливо, якщо іти за логікою вченого, саме неврахування цих “нових викликів часу” призвело у свій час до глибоких “криз” європейського конституціоналізму напередодні Першої світової війни, і особливо – у міжвоєнний період. Адже саме в 30-х рр. XX ст. високоосвічена Німеччина, маючи чи не найдемократичнішу на той час “веймарську” конституцію, перетворилась у “Третій Рейх”, а фашистські режими запанували в Італії та Іспанії. Тоді ж фактично призупинили свій демократичний розвиток Польща, Румунія, Угорщина, Фінляндія та ряд інших європейських держав.

У той же час В. Старосольський не говорив про те, що може (чи повинно) прийти на зміну “конституційної держави”. Складається враження, що “конституційну державу” він розглядав як вершину демократичного поступу людства. Тому вчений жодним чином, подібно до С. Дністрянського, не вважав СРСР чи інші тоталітарні режими міжвоєнної Європи новим поступом у розвитку інституту держави як такої. Навпаки, останні, за В. Старосольським, є “прикрим відступом” та “непорозумінням” у загальному процесі демократичного розвитку суспільства [4, с. 63–64].

Володимир Старосольський до кінця свого життя вірив у торжество ідеалів демократії та в перспективу власне конституційної держави. Сьогоднішні процеси інституалізації міждержавних об’єднань є переконливим доказом далекоглядності вчень В. Старосольського.

Одним із ключових питань, порушених у цих працях, є співвідношення держави і права [5, с. 3]. Поєднання понять “право – держава” та усі подальші наукові суперечки щодо такого зв’язку були історично зумовлені прагненням перетворити державу, витворити та реалізувати новий вид держави, надати їй повного, всеохоплюючого змісту, відмінного від змісту абсолютистичної (за термінологією В. Старосольського – Ю. Д.) держави. Для самого вченого це питання мало величезний практичний аспект, який він постійно використовував у своїй адвокатській роботі. При аналізі фахової діяльності В. Старосольського неодноразово

бачимо апеляцію не так до чинного законодавства, як до аналізу соціального середовища, вплив якого мав враховуватися на рівні з формальним законодавством. Тому соціологічні ідеї В. Старосольського суттєво впливали на його ж праці в галузі теорії держави й права.

Підсумовуючи розглянуті науково-теоретичні підходи тогочасних вчених щодо питання правової держави, В. Старосольський підкреслював їхню односторонність, викривленість і загалом хибність. Якщо відкинути сутність держави, коли воля держави ідентифікується з волею її органів, з волею “уряду” не лише “юридично”, а й фактично, то замість метафізичної держави, постануть ті реальні чинники, що діють як державна влада [1, с. 145].

Отже, держава – це група людей, що є фактичним носієм державної влади. А відтак і “державне право” – це правові норми, творцями яких є ті фактичні носії влади, а саме – законодавча влада держави. При цьому, їхня власна воля насправді є волею, насамперед, соціальної групи, до якої вони належать, – втіленням її інтересів, змагань, поглядів, культури. І тільки частково ця воля є їхнім індивідуальним витвором. Лише за виняткових обставин пануюча група може проводити свою волю безоглядно, незважаючи на волю решти – непануючих. За звичайних умов кожна “диктатура” змушена йти на поступки, обмежуватися, пристосовуватися до волі тих груп, що не належать до правлячих.

Вже у законодавчому процесі бачимо протиставлення волі тих, що на даний момент виступають як правлячі, наділені правом творити “волю держави”, і решти громадян. Вже на цьому етапі відбувається “боротьба за право”, за зміст законних норм й існує імовірність порушення законності “державою”, а точніше – її органами. Та водночас є й можливість захисту цієї законності тією частиною суспільства, що в даний момент не виступає як державна влада. Від сили, організованості, енергії виступу цієї частини залежить, наскільки захист законності буде успішним і законність реалізована [1, с. 145].

Такий висновок В. Старосольського мав важливе практичне значення, адже вказував на важливість і прогресивність демократичної форми правління, а також на залучення широких верств населення до формування правових відносин у державі. Концептуальний розгляд цієї проблеми вченим було зроблено у праці “Das Majoritatsprinzip” (“Принцип більшості”), опублікованій у Відні 1916 р. [6, с. 231]. Ще донедавна німецькі фахівці у галузі права вважали “принцип більшості” В. Старосольського одним з основних понять юриспруденції. Цей принцип реалізується в демократичних суспільствах й передбачає не тільки домінування у ньому волі більшості населення, а й визнання та захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що становлять його меншу частину. Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки у суспільстві, де існує справжня демократія, тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості.

Можна стверджувати, що вчений переосмислив традиційне місце окремо взятої людини в системі формування державного права. Вона мислиться не просто як одиниця населення, яка пасивно приймає й підкорюється волі держави, а є громадянином. Тепер за кожним індивідом як членом суспільства потенційно закріплювалася правова ініціатива. А суспільство, як сукупність цих індивідів, що формально знаходилися поза державою, ставало головним суб’єктом формування права. Власне, це був крок у напрямку розвитку громадянського суспільства.

Отже, у сфері законодавчої діяльності держави існує реально-практична проблема законності. Вже на цій стадії постулат законності держави може бути або порушений, або реалізований. А вирішувати це буде не сама тільки “держава” в юридичному розумінні, а, можливо, позадержавні сили, якщо вони зможуть надати реальні гарантії “законності”. На завершення цього обґрунтування В. Старосольський зауважує, що остаточний і справжній зміст права залежить і мусить залежати не тільки від держави, а й від чинників і сил, що їх ніяк не можна охопити поняттям держави. Насправді право творить суспільство, – частково користуючись для цього державою як своїм органом, частково без держави і поза нею. Цей засадничий факт указує на можливість “гарантії” для постулату законності держави, і цією гарантією володіє суспільство як справжній творець права. Це дає підставу, зазначає

В. Старосольський, констатувати за Ерліхом, що “точка ваги розвою права також в наші часи як повсякчасно не лежить ані в законодавстві, ані в юриспруденції, ані в правосудді, тільки у самому суспільстві”. Відповідно, стверджує вчений, і розв’язання питання законності держави належить в останній інстанції самому суспільству [5, с. 14–16].

З’ясувавши в цілому походження, поняття та сутність правової держави, звернемося до розуміння “конституційної” держави у трактуванні В. Старосольського. Конституційна держава, на його думку, – це “історичний тип” в історії людства, як і стародавньо-орієнтальна, грецька, римська, феодальна та абсолютистська держави [7, с. 330]. Теорія “конституційної”, або “правової”, держави склалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. В її основу покладено такі поняття: народна суверенність і демократія як форма її здійснення, розподіл властей, природні й невідчужувані (непозбувальні за В. Старосольським – Ю. Д.) права людини [7, с. 331].

Серед фундаментальних постулатів правової держави звернемо увагу на трактування В. Старосольським системи прав і свобод людини. Вважаючи людину та її особистість найбільшою цінністю у правовій державі й громадянському суспільстві, науковець проводив поділ “вроджених” прав людини на вольності, політичні та суспільні (у стислому розумінні) права [7, с. 144]. Їхня особливість полягає в теоретичному визнанні їх найважливішими і найсильнішими. Вони повинні бути критерієм оцінки всього законодавства, встановлювати його напрями і межі, які не вправі порушувати жодний законодавчий акт.

Щодо конкретних “вольностей”, то, як зауважує вчений, конституції сучасних правових держав містять наступні:

1. “Habeas corpus”, що означає цілий комплекс прав, а саме – захист людини перед свавільним порушенням органами держави її особистої волі, а саме волі “особи, помешкання, паперів та її майна”. Це поняття прав скероване проти незаконного арешту, обшуку, ревізії документів та конфіскації майна. Воно встановлює низку конкретних правил, які не повинні порушуватись: а) передусім жодний з названих актів не може настати інакше, як лише на підставі судового наказу; б) нікого не можна позбавити “властивого” йому судді, законодавчо передбаченого для конкретної справи; в) арештованого слід в означений термін заслухати та повідомити його про причину арешту.

Розуміючи, що такий формальний припис дає хитку запоруку охорони особистої свободи, В. Старосольський вважав за необхідне посилити матеріальну відповідальність держави. Зокрема, з-поміж засобів, що дають матеріальну запоруку, він називає визнання за ув’язненим права домагатися від держави відшкодування за безпідставне затримання у слідстві [1, с. 146–147].

Крім викладеного, до категорії “Habeas corpus” В. Старосольський відносив різні постанови принципового чи конкретного змісту, які містяться у конституційних, а, насамперед, звичайних законах. До таких належить, зокрема, відомий принцип права “lex restra non agit” (закон немає зворотної сили), за винятком, коли нова постанова є для обвинувачуваного кориснішою; постанова, прийнята, звичайно, карними кодексами, про заборону змушувати свідчити проти себе самого чи проти подружжя, кровних родичів та свояків; заборона вигнання горожанина з меж держави; врешті, постанова про те, що укладених горожанами договорів не можна порушувати ані розпорядженнями, ані законами [7, с. 145–146].

2. Свобода пересування. Ця “вольність” виявляється у різних напрямках. Під нею розуміється волю переселення як з місця осілості, так і за межі держави. Окрім того, це “вольність” пересуватися, мандрувати в межах держави і, врешті, “вольність” поселятися за власним вибором у межах держави.

3. Свобода віри й переконання. Вона виявляється у тому, що ніхто не може бути переслідуваний за свої релігійні переконання та приналежність до якогось віросповідання, не може нікому перешкождати у здійсненні загальногромадянських прав, зокрема, бути комусь перешкодою у доступі до публічних урядів. Дана свобода включає свободу думки, слова і преси.

4. Свобода зборів та об’єднань. До даної свободи В. Старосольський відносив також “вольності”, що стосуються людини як члена нації – так звані національні свободи. Останні передбачали надання правової гарантії, що всі громадяни держави будуть рівними незалежно

від їхньої національності, зокрема при зайнятті керівних посад; дозвіл на вживання рідної мови в державному та громадському житті; дозвіл на створення національних шкіл [7, с. 146–148]. У згадуваній праці “Принцип більшості”, В. Старосольський розвинув погляди Г. Єлінека про права меншин, тим самим здійснивши “перше систематичне опрацювання проблеми” (професор Бернацкі) [8, с. 138].

Отже, ідея “правової” держави, за В. Старосольським, полягає у тому, що держава повинна бути пов’язана власним правом. І ця ідея правової держави виникла не шляхом теоретичних міркувань, не з логічної необхідності, а на тлі практичних потреб, реальних інтересів. Відтак і державна теорія, і практика прийняли цю ідею як апіорно дану.

Фундаментальність постановки проблем теорії держави і права, здійснена в працях В. Старосольського, дозволяє впевнено віднести його до фахових спеціалістів у галузі правознавства. Його погляди на еволюцію держави багато в чому відображали реалії тогочасного світу, де ідея демократії мусила відстоювати свої позиції в оточенні тоталітарних держав. У своїх працях В. Старосольський постає апологетом західної традиції епохи Просвітництва та спирається передусім на принципи верховенства права та свободи індивіда. Така інсталяція західних цінностей в українську інтелектуальну традицію мала на меті витворити моделі організації власної державності, які б найадекватніше відповідали домінуючим світовим зразкам, а, отже, дозволили б найповніше реалізувати наявний в українському суспільстві державотворчий потенціал.

Послідовно відстоюючи взаємозалежність між теорією і практикою суспільного життя, В. Старосольський намагався долучитися до розробки важливих питань державотворчого характеру: механізмів функціонування державного апарату, його конституційних засад, реальної участі населення у виробленні державної політики, захисту прав народу тощо. Політичним ідеалом для В. Старосольського була національна держава, в межах якої мали узгоджуватися інтереси різних класів. Іншим його теоретичним здобутком можна вважати обґрунтування необхідності поєднання соціальних і національних вимог задля здобуття власної незалежної держави.

Список використаних джерел

1. Максимович С. Володимир Старосольський про правову державу / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2000. – Випуск 35. – С. 142–149.
2. Максимович С. Володимир Старосольський про форми державного устрою / С. Максимович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. Львів, 13–14 лютого 2001 р. – С. 74–76.
3. Максимович С. Концепція розподілу влад Володимира Старосольського / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2001. – Випуск 36. – С. 157–162.
4. Стецюк П. Володимир Старосольський (1878–1942) / Петро Стецюк // Вибори та демократія. – 2005. – № 4 (6). – С. 52–55.
5. Старосольський В. Держава і право: (Причинок до проблеми правовості держави) / В. Старосольський. – Львів: Наклад Союзу українських адвокатів, 1934. – 16 с.
6. Волинець С. Передвісники і творці листопадового зриву: Західно-українські громадські і політичні діячі / Степан Волинець. – Вінніпег, 1965. – 324 с.
7. Старосольський В. Політичне право: (Курс лекцій) / В. Старосольський. – Подєбриди: Український техн.-господарський інститут ЧСР, 1933–1934. – 321 с.
8. Старосольський В., Дністрянський С. Українці – професори права / В. Старосольський, С. Дністрянський // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 126–145.
9. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій / В. Старосольський. Ч. 14. – Регенсбург-Новий Уль: УТГІ, 1950. – 373 с.

Юрій Древницький

УЧЕНИЕ О ГОСУДАРСТВЕ В ТРУДАХ ВЛАДИМИРА СТАРОСОЛЬСКОГО

В статтє проанализировано научное наследие В. Старосольского в области теории государства и права, в частности, охарактеризованы его взгляды на эволюцию и признаки правового конституционного государства.

Ключевые слова: В. Старосольский, государство, власть, право, политика.

Yuriy Drevnitskyi

DOCTRINE OF THE STATE IN VOLODYMYR STAROSOLSKYI'S WORKS

The paper presents the analysis of V. Starosolsky's heritage in the theory of state law. The author considers his views on evolution and signs of the legal constitutional state.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, state, government, law, politics.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 3/6.001.76

Олександр Удод, Михайло Юрій

СОЦІАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

У статті йдеться про модернізаційні процеси, які відбуваються в традиційних суспільствах і перехід їх до суспільств сучасних. Розглядається відмінність між модернізаційними і постмодернізаційними процесами.

Ключові слова: модернізація, постмодернізація, традиційне суспільство, архаїчність, індивідуальність.

Що таке модернізація? Існують соціальні зміни, соціальний розвиток і модернізація як особлива форма розвитку. Ми можемо назвати розвиток модернізацією, якщо люди переходять від традиційного існування до сучасної персональності, якщо індустріалізація складає перший щабель, якщо здійснюється науково-технічний прогрес, якщо приймаються сучасні інститути влади. Модернізація – це процес переходу від традиційного суспільства до сучасного.

Традиційні суспільства – історично перші.

Це суспільства, які відтворюють себе на підставі традиції. Переважання традиції над інноваціями в них пов'язано з обмеженістю допустимих інновацій: вони прийнятні доти, доки не руйнують традицію або систему влади, і вони неспроможні змінити соціальні структури традиційного суспільства [2, с. 57–65].

Традиційні суспільства відрізняються від сучасних і іншими особливостями: залежність в організації соціального життя від релігійних або міфологічних уявлень; циклічність розвитку; колективістський характер суспільства і відсутність виділеної персональності; переважання орієнтація на метафізичні, а не на інструментальні цінності; авторитарний характер влади; відсутність налагодженого попиту, тобто здатності виробляти не заради суттєвих потреб, а заради майбутнього; переважання особливого психічного складу – недіяльної особистості, яка називається в психології людиною типу Б; орієнтація на світоглядне знання, а не науку.

З нашої точки зору, головною рисою серед визначених є домінування традиції над інновацією. Багато дослідників вважають, що більш важливо в традиційних суспільствах – відсутність виділеної персональності. Це, однак, наслідок домінування традиції, оскільки соціальний запит на індивідуальність – це запит на суб'єкта творчої діяльності, здатність виробляти нове. Він виникає у сучасних суспільствах. Другою за значенням після переважання традицій над інновацією ознакою традиційного суспільства є наявність релігійного або міфологічного виправдання традиції. Можливість швидких перетворень блокується цими формами свідомості, і модернізаторські спроби, які можуть мати місце, не завершуються, виникає зворотній рух. Саме це – рух уперед і повернення назад – створює циклічний характер розвитку, характерний для традиційних суспільств.

Невиділеність індивідуальності, персональності визначається не тільки відсутністю інтересу до інновацій, але й колективістським характером релігійних і міфологічних уявлень. Колективістський характер традиційних культур не означає, що в них немає яскравих, особливих, не подібних на інших людей. Вони, без сумніву, є, але їх соціальна роль визначена здатністю виражати колективістські уявлення. Конкретна поведінка людей у традиційному суспільстві визначена нормами, які задані традицією, релігією, общиною або

колективом. Власне, переважаючим типом цінностей в них є авторитарні цінності, тобто ті, які підтримані традицією і підтримують її і колективістські уявлення. В цих суспільствах ще немає чіткого поділу на цінності інструментальні (регулюють повсякденну поведінку і діяльність) і світоглядні (пов'язані з уявленням про світ). Існує підпорядкування інструментальних цінностей світоглядним, жорсткий світоглядний контроль, внутрішня і зовнішня цензура поведінки і мислення людей, що невідворотно веде до політичного авторитаризму (у суспільствах з державною структурою) і відсутності особистих свобод [7, с. 31–33].

Оскільки вся структура свідомості традиційних суспільств, їх культури і влади гарантує відтворення старого, люди в них живуть сьогоднішнім днем. Формується критичне ставлення до підприємництва, до нагромадження.

Внаслідок модернізації відбувається перехід до сучасного суспільства. Варто врахувати конвенціональність терміна “сучасне суспільство” (modern). Людське життя реалізується в трьох вимірах: минулому, теперішньому і майбутньому. В цьому розумінні все теперішнє є сучасним. Але процес розвитку нерівномірний: теперішнє деяких суспільств подібне на минуле інших або, навпаки, теперішнє одних соціальних організацій – це майбутнє інших. Така нерівномірність призвела до того, що терміну “сучасне суспільство” надано наукове значення. Воно містить в собі, перш за все, корінну відмінність сучасного суспільства від традиційного – орієнтацією на інновації та інші риси: переважання інновацій над традицією; світський характер соціального життя; поступальний (нециклічний) розвиток; виділену персональність, переважаючу орієнтацію на інструментальні цінності; демократичну систему влади; наявність налагодженого попиту, тобто здатності виробляти не заради суттєвих потреб, а заради майбутнього; активний діяльний психологічний склад (особистість типу А); надання переваги світоглядному знанню точних наук і технологій (техногенна цивілізація).

Як бачимо, сучасні (modern) суспільства, по суті, протилежні традиційним. Тому перехід до них – модернізація – це драматичний процес.

Фокусом сучасних суспільств виступає індивідуальність, що виростає на перетині інновацій, секуляризації і демократизації. Активна діяльність заради майбутнього, а не тільки сьогоденного споживання породжує тут тип трудоголіка, який готовий до постійної життєвої гонитви. Його становлення в Західній Європі здійснювалося на підставі такого способу секуляризації життя, як протестантизм, поява протестантської етики капіталізму. Але й більш пізні непротестантські модернізації дали той самий результат у зміні персональності. Сучасним стає не тільки суспільство, але й людина. Її відрізняє: інтерес до усього нового, готовність до змін; різнобічність поглядів, орієнтація на інформацію; серйозне ставлення до часу і до його виміру: ефективність; планування ефективності і часу; особиста гідність, партикуляризм і оптимізм [4, с. 15–35].

Протилежність рис традиційного і сучасного суспільства, загальне уявлення про прогрес як поступальний розвиток орієнтувало країни, що модернізуються, на наздоганяючу модель розвитку.

Наздогнати розвинені (сучасні) суспільства Заходу – ось мета, яка стояла як перед Російською імперією і Радянським союзом, у складі яких була Україна, на всіх етапах їх модернізації. Ця проблема є актуальною для нашої держави і на сучасному етапі.

Хоча прийнято вважати, що наздоганяюча модель розвитку уже заперечується нині і її активне застосування було в період деколонізації 60–70-х років ХХ ст., в реальності ця модель – найпоширеніша, а в Україні, інших країнах Східної Європи і Туреччині – єдина. Не тільки між 1940 і 1965 роками, як описується в літературі, але й сьогодні ця модель активно впроваджується. Україна, інші країни Східної Європи, Туреччина – “друга Європа”, що наздоганяє “першу Європу”.

Але наздоганяюча модель має свої межі. Позначимо їх.

1. Приватним результатом наздоганяючої модернізації є втрата традиційної культури без набуття нової, сучасної. Такі невдачі модернізаційної стратегії особливо в 60–70-і роки внаслідок активних зусиль перетворювати країни, що звільнялися від колоніальної

залежності, взагалі вивели термін “модернізація” зі вжитку, скомпрометували його. Замість нього почали вживати поняття “розвиток”. Однак тепер у зв’язку з очевидно декларованими завданнями не просто розвитку, а модернізацією України та іншими країнами Східної Європи після краху комунізму, наявна й успішна модернізаційна спрямованість турецького досвіду знову повернули цей термін на сторінки наукової літератури, не знищивши зазначеної небезпеки, особливо для України та інших країн Східної Європи.

2. “Наздоганяюча модель” модернізації створює острови, анклавні сучасного життя у відсталіх країнах. Це – Сан-Паулу і Ріо-де-Жанейро в Бразилії, великі міста Мексики, Бомбей і кілька островів зеленої революції в Індії, Стамбул та низка інших міст Туреччини, Київ, Донецьк, Львів в Україні. Ці анклавні, без сумніву, полегшують завдання модернізації, але водночас вони посилюють соціальну несправедливість, роблять нестійким соціальний баланс. Модернізація наздоганяючого типу створює певну нерівність, обіцяючи при цьому рівний шанс (чого не робило традиційне суспільство), і оскільки це далеко не для багатьох, створює соціальне невдоволення, ситуацію нестійкості, що сприяє можливості України повернути до авторитаризму, а Туреччини – до фундаменталізму.

3. Водночас анклавна наздоганяюча модернізація, ламаючи традицію, ставить суспільство перед відсутністю духовної перспективи. Дрібний бізнес стає обов’язковою нормою життя суспільства, втягуючи в нього великі людські маси. Суспільство розвивається, не дискутуючи духовну перспективу. Небезпека авторитаризму, агресивне пробудження ісламу до певної міри є реакцією на цю ситуацію, ситуацію відсутності великих ідей, національних окреслень сучасної культури.

4. “Наздоганяюча стратегія” передбачає, що Північна Америка і Західна Європа залишаються незмінними, тобто очікуючи відсталіх сусідів. Однак сьогодні світ у радикальній трансформації. Багато розвинених капіталістичних країн нині знаходяться в перехідному процесі. Відбувається зміна напрямку соціального розвитку. За А. Тоффлером – це перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної. Згідно з Дж. Несбітом, відбувається перехід до інформаційного суспільства. Як би не називався і не характеризувався цей період, його суть – бачення меж росту індустріального світу, демасовізація і пріоритет людини щодо існуючих інститутів, які б забезпечували цю пріоритетність. Як стверджує Дж. Несбіт, висока техніка вимагає високої людської відповіді, чим більше світ прагне до єдиного стилю життя, тим більше значення в ньому набувають глибинні цінності, виражені в реалії, мові, мистецтві, літературі [7, с. 34–37].

Нині є немало праць, крім модерністських [6], в яких ідея об’єднання підстав сучасних і традиційних суспільств звучить все настирливіше. Наприклад, відомий дослідник, автор декількох книг про СРСП А. Етціоні в своїй праці “Моральний вимір. До нової економіки” [3] аналізує можливості розвитку за межами корисності (передбачаючи повернення суспільства до моральних підстав), за межами раціональності, орієнтованої на мету (завдяки збільшенню ролі цінностей і емоцій), за межами радикального індивідуалізму (через збільшення значення колективів і колективної раціональності). Всі ці зміни саме складають, на думку А. Етціоні, зрушення в соціальному розвитку.

Досить нелегко відповісти на питання, чи визріває нова парадигма в головах теоретиків (А. Тоффлера, Дж. Несбіта, постмодерністів, А. Етціоні та ін.) і стає підставою легітимації нових соціальних процесів, як це вже було у XVII–XIX століттях, чи вона об’єктивно складається в історії і лише фокусується ними. Вважаємо, що обидва процеси мають місце. Хоча науково-раціональна й етична легітимації не є єдиними або домінуючими, вони мають місце. Джерелом саме раціональних філософських і наукових описів соціальної реальності є сама реальність, як її власні нові параметри розвитку, так і негативні сторони її нинішнього стану. Останні з усією очевидністю вказують на межу можливостей людства і кордони його існування.

Це означає, що зміна глобальної тенденції як у плані інституціоналізації, так і в ціннісному відношенні, не дозволяє країнам, що модернізуються, зокрема Україні, іншим країнам Східної Європи, Туреччині, тільки переймати й імітувати існуючі структури

західного суспільства, які самі починають піддаватися змінам. Весь світ не може жити, як США. Така інтенсивність споживання природних і людських ресурсів була б екологічно і культурно небезпечною. Від країн, що модернізуються, вимагаються нині інші напрямки розвитку, нові шляхи.

Розвиток суспільства пов'язаний з великими труднощами і жертвами. Тому процес розвитку вимагає, як уже зазначалося, обґрунтування, легітимізації. У XVII–XIX століттях джерелом легітимізації модернізації були: протестантська етика і наукова раціональність. У класичний період реальність представлялася підпорядкованою універсальним цінностям і нормам, що складала підставу європейської цивілізації.

Нині універсальні форми легітимізації модернізації відсутні. Як уже зазначалося, раціонально-наукова легітимізація полягала в тому, щоб сприйняти деякі зразки розвитку як норми, моделі розвитку. “Наздогнати” можна було тільки в тому випадку, якщо модель розвитку, її зразок були відомі. Успішні модернізації (Японія, Південно-Східна Азія) і невдалі (більшовицька модернізація в СРСР) заперечують це джерело легітимізації. Зміни, які відбуваються і яких потребує світ, настільки серйозні, що можлива конвенція про новий термін – “постмодернізація”. Сучасним ми називали індустріальне, західне, капіталістичне суспільство. Це була конвенція, оскільки в сучасності проживають і традиційні, і примітивні суспільства.

Можна сказати, що мета модернізації – це вже не сучасне, а постсучасне суспільство, перехід від традиційного суспільства до постсучасного може бути названий постмодернізацією. Значною мірою цей процес відкритий французьким постмодернізмом. Концепція постсучасної культури, постсучасного суспільства, постсучасного розвитку претендувала на те, щоб піддати критиці сучасне суспільство і повернутися до цінностей традиції. Ним заперечувалися революції та інновації сучасного (modern) суспільства, відзначалася криза легітимізації процесу розвитку, зникнення старих джерел легітимізації. Водночас постмодернізм відчував себе як новий модернізм. Він резонував модернізм, поновлював його [7, с. 34–37].

Цікаво, що концепція постсучасного суспільства визрівала у тих, хто вивчав незахідний світ: середньовіччя, нижчі верстви суспільства на самому Заході, радянську систему і соціалізм, країни, що розвиваються, Схід в його класичному протистоянні Заходу, Південь в його сучасному протистоянні Півночі. Економічна відсталість супроводжувалася в цих незахідних регіонах наявністю таких форм життя, які ці співтовариства робили “м'якими” порівняно з “жорсткими” культурами Заходу. При цьому Західна Європа, як регіон тисячолітньої культури, містила в собі національні особливості – традиції і висоту культури. Тому Західна Європа зверталася до власного потенціалу відтворення деяких бажаних рис традиційного суспільства. Боротьба між локківською людиною (людиною “сучасною”) і “середньовічною” людиною, тобто людиною традиційного суспільства, яка ще вчора складала пафос модернізації, вже не видається нині настільки очевидно необхідною як теоретично, так і нарівні феноменологічних описів. Теоретично, оскільки шуканим стає синтез цих моделей; емпірично, оскільки є приклад Японії та інших держав Південно-Східної Азії, де “продемонстрована, – за словами американського дослідника Г. Лоджа, – дивна здатність до пристосування середньовічної ідеології до вимог сучасності” [5, с. 79].

Уявлення про постсучасне (postmodern) суспільство наближує риси традиційного і сучасного суспільств. Воно містить: орієнтацію на нове, з урахуванням традиції; використання тенденції як передумови модернізації; світську організацію соціального життя, але збереження релігії в духовній сфері; значущість виділеної персональності і, разом з тим, схвалення і використання наявних форм колективності; поєднання світоглядних і інструментальних цінностей; демократичний характер влади, але визнання авторитетів у політиці; ефективну продуктивність, але й обмеження меж росту; поєднання психологічних характеристик людини традиційного і сучасного суспільства; ефективне використання науки при здійсненні традиційних, ціннісних легітимізацій соціального вибору.

Такий перелік “завжди гарного” видався би утопічним, якщо б кілька країн – Японія, “молоді тигри”, Індонезія – не демонстрували успішність пошуку сучасних структур на підставі традиції, якщо б Туреччина не давала певний приклад того самого на сьогоднішнім етапі свого розвитку.

Японія здійснила успішну модернізацію, обігнавши європейські країни й Америку не тому, що наслідувала певну раціонально-наукову модель, а тому, що після революції Мейдзі (до певної міри зробивши це) Японія зуміла використати традиційні і моральні цінності – сім’ї, праці в своєму розвитку. (Так само як Туреччина – традиції торгівлі, ремісництва). Японія не заперечувала європейської моделі модернізації і не стала моделлю для інших країн. Серед багатьох описів “японського чуда” підкреслюється значущість групової ідентифікації японця, відсутність індивідуалізму (підстави модернізації Заходу), а також визнання ним важливої значущості своєї ролі у групі [7, с. 40].

Постмодерністська концепція розвитку знову залишає поняття “постсучасність”, “нова сучасність” теоретичного змісту. Постсучасними є всі ті наявні в теперішній час суспільства, які забезпечують собі стабільність, життєздатність і розвиток на підставі будь-яких підходів.

Якщо, наприклад, люди в країні безініціативні чи навіть нерозумні, не мають трудових навичок, чи можлива тут модернізація? Відповідь на це питання давали багаточисленні приклади спроб змінити людей, жорстокість модернізаційних процесів. У Радянському Союзі перепорою для розвитку завжди вважались люди і їх морально-етичні риси. Вони не давали можливості стати Заходом, побудувати комунізм. Зовсім не потрібно міняти людей, а можна використати їх ментальні риси. Жінки Південно-Східної Азії з терпінням плели корзини, тепер так само з терпінням вони палять діуди і тріуди високоякісної побутової електроніки.

На початку ХХ століття існувало повне й абсолютне уявлення про те, що західний авангард вирвався вперед і його ніхто не дожене. Вважалося, що шанс мають тільки Англія, Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, Росія, США і Японія. В результаті вікового розвитку економічний переїсвився в Тихоокеанський регіон. Найбільш розвинені – Японія, чотири тигри (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур), країни АСЕАН, окреме місце серед названих посів Китай.

Пророцтва Й. Шумпетера – цього Дж. Несбіта початку минулого століття – не збулися.

Не імітація, не заклик дивитися на США або Західну Європу стимулював розвиток цих країн, а створення національної ідеології, яка задовольнила претензії протиборчих соціальних сил. У кожній країні є такі протиборчі сили. Їх об’єднав погляд на модернізацію не як радикальну переміну знаків розвитку і всіх цінностей, а як на техніку, технічні прийоми, які, з одного боку, дозволяють розвиватися країні, а з іншого – дозволяють їй зберігати властивості нації, її особливості [1, с. 297].

Відсутність такої загальнонаціональної ідеології, спільної мети – центральна проблема сьогоднішньої України. Анклави, як наслідок імітації чужого досвіду, часто ведуть до етнічного розриву і заставляють задуматися про збереження етнічної цілісності. Ідеологія згоди щодо модернізації, а точніше постмодернізації – розвитку для виживання, збереження, примноження національних культур створюють загальнонаціональну здатність здійснити розвиток.

Так, в Україні неможливо здійснити модернізацію, зневажаючи такими рисами українців, як душевність і наявність святинь.

Психологічні особливості українського народу – душевність, тобто неспроможність до абстрактних відносин, і наявність святинь – віри в ідеали, без сумніву, можуть стати передумовою модернізації (постмодернізації), створити нову Україну. Але Україна йде шляхом ХХ століття – нова теорія, нове економічне насильство.

У цьому зв’язку постає питання про європейську ідентичність України, Туреччини, інших країн Східної Європи, про західну ідентичність країн Південно-Східної Азії. З Китаю Україна виглядає як Європа, з Арабських Еміратів Туреччина постає європейською країною,

хоча з Франції вони бачаться не такою вже Європою. Японія стала нині Заходом для усіх. Не відстає від неї, як не дивно, і Китай.

Модернізація передбачала таку відповідь на поставлене вище питання: вони європейськи ідентичні тим більше, чим більше подібні на Західну Європу. Постмодернізація передбачає, що європейська ідентичність цих країн – це не подібність на Європу, а їх власна здатність бути Європою для своїх менш розвинених сусідів.

Україна робить нині помилку:

1) продовжуючи орієнтуватися на “наздоганяючу модель” модернізації з притаманною їй науковою моделлю і принципами насильства замість використання всіх наявних рис суспільства для розвитку;

2) вважаючи, що завтра тут має бути Париж. Прикро і дивно, що того, що відбувається, не розуміє і Захід, точніше західні політики і західна преса, що крах більшовизму в Україні сконцентрував увагу на політичних процесах і заступив небезпеку того, що Україна залишиться в культурі XIX століття з її орієнтацією на канони науковості XIX століття і виправдовуване ним насильство заради прогресу. Боротьба з комунізмом заступила те, що про нього влучно сказав А. Кестлер у романі “Засліплююча темінь” – комунізм був насильницьким способом модернізації Радянського Союзу, відповідно, і України. Остання значною мірою виявилася традиційним суспільством, яка в муках переходить до сучасності. Своім авторитаризмом, насильством традиційне суспільство, особливо в умовах модернізації, майже подібне до суспільства Європи (Німеччину та Італію 30-х і 40-х років XIX століття), що здійснювали політичний контроль над громадянами. Подібність авторитарних і традиційних суспільств веде до того, що традиційні суспільства інтерпретуються як авторитарні. Це тлумачення помилкове, оскільки традиційне суспільство сприймає існуючу регламентацію як природну, пов’язану з його власними уявленнями про світ. Авторитарне суспільство має машину придушення громадян всупереч їх волі. Авторитаризм є силовим методом, щоб прискорити розвиток, і він нерідко виникає на перших стадіях модернізації – переходу від традиційного суспільства до сучасного і використовує ідеологічні можливості колективістських уявлень традиційного суспільства як доповнення до машини придушення. Це необхідно особливо підкреслити, оскільки модернізація тим більше, якщо вона швидка, нерідко ініціюється ототожненням традиційного й авторитарного суспільств [7, с. 41–43]. У цьому – джерело постійного бажання знищити старий досвід, побудувати все наново, джерело заохочення України, повторюючи радянський досвід, піти на нове коло самозаперечення і, як не прикро, самоповторення. Змінилися теорії, але не пом’якшилися звички, Україна не вплиється у сім’ю цивілізованих націй доти, доки цей циклічний і зациклований досвід (радянський) знову перебудувати життя на підставі теорії, знову шукати ворога і боротися з ним – не заміниться пошуком підстав розвитку у власній культурі.

Список використаних джерел

1. Alexander G. Sociological Theory. – Hutchinson, 1987. 2. Дув.: Apter D. The Politics of Modernization. – Chicago; L., 1965.
3. Дув.: Etzioni A. The moral dimension: toward a new economics. – N.Y., 1988. – 579 P.
4. Дув.: Inkeles A., Smith D. Becoming modern. Individual Change in Six Developing Countries. – Cambridge, 1974.
5. Lodge G. New American Ideology. – N.Y., 1986.
6. Дув.: Postmodernism and its Discontents. Theories, Practices. – L., N.Y., 1988. – 741 P.
7. Дув.: Теория и жизненный мир человека / Ответственный редактор В. Г. Федотова. – М.: РАН, Институт философии, 1995.

Александр Удод, Михаил Юрий

СОЦИАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДЕРНИЗАЦИИ

В статье идет речь о модернизационных процессах, которые происходят в традиционных обществах и переход их к обществам современным. Рассматривается отличие между модернизационными и постмодернизационными процессами.

Ключевые слова: модернизация, постмодернизация, традиционное общество, архаичность, индивидуальность.

Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy

SOCIAL-AND-METHODOLOGICAL ASPECTS OF MODERNIZATION

The article is about the processes of modernization, which take place in traditional societies and their transition to modern societies. Also there is examined the difference between modernizational and post-modernizational processes.

Key words: modernization, post-modernization, traditional society, archaic, individuality.

УДК 303.446.4

Ярослава Верменич

МАКРО-, МЕЗО-, МІКРОПІДХОДИ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ АНАЛІЗІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ

Авторка розглядає сучасні концептуальні підходи до історіописання. Увагу приділяє розрізненню макро-, мезо- та мікрорівнів соціального аналізу, особливо історичній регіоналістиці.

Ключові слова: історіографічний аналіз, концептуальний плюралізм, традиція й інновація в історії, локальна історія, макро- й мезорівні історичного пізнання.

Один з парадоксів сучасного світу, поки що недостатньо прояснений, полягає у тому, що на фоні дедалі глибшої уніфікації економічних процесів соціальні й культурні, навпаки, фрагментуються й індивідуалізуються. Це створює доволі пістряву палітру пояснювальних парадигм, у тому числі й у сфері історіографічного аналізу. Можна навіть спостерігати певну циклічність у чергуванні підвищеного інтересу до універсалістських, цивілізаційних підходів, з одного боку, і локальних, мікроісторичних, з другого. Початок ХХ століття під впливом марксизму, веберіанства, ідей О. Шпенглера, ознаменувався пошуком загальних закономірностей у суспільному розвитку; це був час підвищених надій, пов'язаних з різного роду модернізаторськими проектами. Політичні реалії швидко розвіяли ілюзії щодо можливості універсальних пояснювальних схем, реакцією на них стало замикання істориків у межах національних історій і вузько витлумаченої (приміром, у “краєзнавчому” ключі) локалістики. На початку ХХІ століття почався новий цикл інтересу до макроісторичних моделей (зокрема, у вигляді “нової інтернаціональної” універсальної, постколоніальної історій. Але це не повернення до тих моделей загальної історії, які вкладалися у схеми “Захід – Схід”, “ядро – периферія”, “варварство – цивілізація”. Йдеться про пошук принципово нових пояснювальних схем – з акцентом на “розривах” і “перепадах” у міждержавній та регіональній взаємодії, міграціях і флуктуаціях, культурному трансфері технологій та ідей. Інколи цей напрям загальної історії визначають як “науково-гуманітарний” (scientific cultural) [1, с. 139–153].

Водночас початок ХХІ століття ознаменувався значним розширенням предметних полів локальної і особливо регіональної історії. На відміну від глобальної історії, де науковий інтерес формується, як правило, “згори”, тут “мостові гіпотези” вибудовуються переважно у напрямі “знизу догори”, причому у фокусі уваги опиняються невеликі соціуми і малопримітні на перший погляд персонажі. Мікроісторія упродовж кількох десятиліть набула статусу оформленого наукового напрямку, а регіональна історія посилено відшукує свою нішу на мезорівні, у просторі між національним і локальним. Показово, що утвердження в історієписанні “постнекласичної” наукової парадигми виявилось сполучним із повагою до традиції і орієнтацією на плюралізм та толерантність у ставленні до інакшості.

Чим можна пояснити той факт, що дискурс Модерну, з яким в історіографії пов'язувалися надії на об'єктивність, сьогодні визнається науково й морально застарілим? Політологи у своїх поясненнях цього факту виходять з констатації втрати націями-державами політичної легітимності у сфері напруження сакральних цінностей для сучасних суспільств. У структуруванні політичного простору дедалі активнішими гравцями виявляють себе як корпорації, горизонтальні мережі, так і локальні співтовариства. А це означає, що “мостові переходи” між різними рівнями соціального аналізу повинні вибудовуватися у різних напрямках, з обов'язковим врахуванням проміжних щаблів.

Зміни у світовій практиці історієписання на рубежі тисячоліть виявилися, отже, настільки значними, що історики знов, як і на початку 90-х, на повний голос заговорили про “історіографічну революцію”, “герменевтичний”, “дескриптивний”, “прагматичний”,

“інтерпретативний”, навіть “постнекласичний” повороти. І хоч при цьому постійно лунають застереження щодо недоцільності “захоплення епістемологічними дебатами”, очевидно, що у ході полеміки “новаторів” і “традиціоналістів” вимальовуються нові обриси системи історичного знання, в якій соціокультурні чинники виразно тіснять політичні, а інформаційна складова дістає прояв у застосуванні синергетичного, мережевого та інших новітніх підходів. Саме в руслі полідисциплінарного методологічного синтезу складається нова парадигма іншої, новітньої соціальної історії, що передбачає дослідження усіх сфер життя людей минулого у їхній структурній єдності і у фокусі перетину соціальних зв'язків й культурно-історичних традицій.

Якщо спробувати бодай у загальних рисах охарактеризувати домінуючу тенденцію в осмисленні реалій людського буття, то говорити доведеться насамперед про зрушення від макро- до мікрорівня соціального аналізу. Відома російська дослідниця діалектики глобального і локального в історіографічному пошуку Л. Рєпіна вбачає відмінність двох останніх етапів “історіографічної революції” у тому, що на першому відбувається зміщення дослідницького інтересу від макро- до мікроаналізу, від глобального до індивідуального; тут домінує тенденція до вивчення ситуацій, обмежених у часі й просторі. Другий етап – цілком у параметрах діалектичної логіки – позначений інтенсивними пошуками інтегральної, синтетичної дослідницької моделі, побудованої на принципах взаємодоповнюваності мікро- й макроісторичних підходів як у теоретико-методологічному, так і в практичному плані [2, с. 9–10].

Сутність двоєдиного процесу, про який тут йдеться (бо чіткої межі між названими двома етапами немає) полягає у такому синтезі макро- й мікропідходів в історіографічному аналізі, де другим відводиться вже не ілюстративна, а цілком самостійна і навіть провідна роль. У цьому зв'язку можна констатувати завершення “єри ілюстративності” в історієписанні, коли вартість історичної праці вимірювалася кількістю “прикладів”, які мали підтверджувати апріорні тези. Звідси те “передчуття революції” у джерелознавстві, яке констатують фахівці на багатьох міжнародних конференціях. Не лише неймовірні темпи зростання обсягів інформаційних ресурсів історика, але й – не меншою мірою – відчутна потреба у переосмисленні звичних, базованих на кількісно-ерудитських підходах, методів ретроспективної аналітики, зумовили появу нових моделей репрезентації минулого в його локальних проявах.

Відходять у минуле “метанаративні стилі” з органічно притаманним їм європоцентризмом, натомість дослідницька увага зміщується на рівень узагальнень, співмірний із запитом конкретної людини у просторово обмежених ареалах. “Поворот від універсальності до локальності й моментальності” пояснюється, за висновками політологів, не стільки “контекстуальністю прозріння”, скільки невиправданими надіями на можливість “загального ошасливлення”. “Абсолютам прийшов кінець”, а це спричиняє відхід від стандартів, потяг до оригінального [3, с. 41–46].

Окрім “потягу до оригінального” у цих переорієнтаціях виразно спостерігається і відхід від “елітного” убік “маргінального” – як наслідок соціальних зрушень другої половини ХХ століття. У поле зору істориків потрапили сюжети, які раніше вважалися прерогативою антропологічних досліджень. Демократичний напрям досліджень, що з'явився в кінці 1970-х у Великій Британії із брендом “History workshop”, дав могутній поштовх дослідженню “історії повсякденності” в усьому світі. Нове дихання дістала усна історія (Oral History), яку ріднить із мікроісторією підвищений інтерес до “маленької людини”. Оскільки і традиційні напрями історичних досліджень (наратологія, соціальна історія тощо) не збиралися здавати свої позиції, історична наука, за оцінкою хорватської дослідниці М. Гросс, “стала історією переоцінок і суперечок, відображення яких тією чи іншою мірою і з різним ступенем інтенсивності присутні в історіографії кожної країни й соціуму” [4, с. 105].

Україна не стоїть осторонь історіографічних дискусій, хоч доводиться визнати, що теорія історії у її вітчизняному варіанті багато в чому не “дотягує” до зарубіжних зразків. Для дослідників, що працюють у сфері місцевої історії, кінець ХХ і початок ХХІ ст.

виявилися часом напружених пошуків нових моделей осмислення співвідношення цілого й частини, центру й периферії, регіонального й локального. Традиційні уявлення про рамки краєзнавства як найбільш прийняттого масштабу узагальнення явищ місцевої історії розхитувалися в міру того, як зростав інтерес до історичного регіоназнавства, нової локальної історії, оновленої урбаністики, мікроісторії тощо. З'явилася потреба у вибудові певної ієрархії наукових знань про простір і територію, про співвідношення глобального, регіонального, локального у розвитку людства. А це означає, що ті описові підходи, на яких базувалися наукові знання про простір упродовж XIX і першої половини XX ст., дедалі більше поступатимуться місцем теоретичним і методологічним.

На відміну від 70-х – 80-х рр. минулого століття – часу майже безальтернативного торжества соціальних підходів в історіографії, сьогодні фокус наукового інтересу виразно перемістився у соціокультурну площину, пов'язану із поширенням у просторі історизації методів культурної антропології, соціальної психології, аксіології і підвищенням інтересом до історії ментальностей та ідентичностей. Значною мірою це зумовлене труднощами осмислення трагічного досвіду бурхливого й суперечливого XX століття.

Сутність нового повороту в процесі історичного пізнання, яка вкладається у формули “нової інтелектуальної” чи “нової культурно-інтелектуальної історії”, полягає у конструюванні загального підходу до історії як до історії розуміння минулого. Т. зв. проблемно-тематична історіографія, інструментальна за своїми основними функціями, поступається місцем поглибленому аналізу колективних уявлень, відбитих у збережених текстах, і на цій основі – дослідженню загального контексту епохи з притаманною їй системою цінностей. На такій основі вибудовується каркас оновленої історії історичної культури з пропонованими нею інтерпретаційними моделями, способами передачі інформації, прийомами наукознавчого аналізу тощо. Зрозуміло, що такі підходи потребують у першу чергу інтенсивного мікроаналізу текстів і контекстів, послідовного людиноцентризму, чіткого визначення критеріїв достовірності.

На противагу “історії згори”, яка зосереджувалася на “подіях, фактах, біографіях”, “нова” історія не обмежує себе ані тематичними, ані просторовими рамками. Її цікавлять найрізноманітніші прояви людської діяльності у різних соціумах, при цьому завдання їхньої історичної реконструкції співвідносяться із налаштованістю на поліваріантність підходів і міждисциплінарність. Інтерес до історії місць при цьому часто виступає фоном для відтворення ментальностей, ідентичностей, поліетнічності й полікультурності.

Ще частіше у таких “нових” підходах територія виступає не як фон, а як рамка чи смислотворююча сутність. У контексті проблем “центр-периферія” превалює зосередження дослідницької уваги на об'єктах, що лежать поза владним полем або на нижчому, периферійному рівні узагальнення.

Здається, що нині саме на шляху відмови від пріоритету “подієвості” відкриваються нові можливості, пов'язані насамперед із значним переосмисленням співвідношення цілого і частини, глобального і локального. Перенесення дослідницької уваги до історіографічних явищ регіоналізму і локалізму на рубежі тисячоліть не було випадковістю – до цього спонукувала логіка розвитку глобалізаційних процесів і той вплив, який вони справляли на всю систему геополітичних і центр-периферійних відносин.

Розрізнення макро-, мезо- і мікрорівнів ретроспективного соціального аналізу створює ґрунт для більш чіткої концептуалізації предметних полів історичних субдисциплін – не стільки на основі розмежування “старих” і “нових” підходів, скільки в руслі переосмислення на конкретно-історичному матеріалі проблеми співвідношення часу і простору, загального і особливого. Адже у традиційних підходах мезорівень практично не проглядається.

Нині не тільки локалізовані версії історії, але й узагальнені версії соціологічних побудов уже не можуть існувати поза парадигмальними мезо- підходами. Активно розроблювана соціологами концепція мезорівня стосовно регіону відкриває для соціогуманітаристики не лише шляхи оновлення термінологічного інструментарію, але й нові параметри окреслення предметних полів. Оскільки у мезопросторі створюються

об'єктивні передумови для збереження й розвитку локальних осередків самобутніх культурних явищ і водночас для транскордонних форм співробітництва, саме в рамках регіоналістики створюється найбільш сприятливий ґрунт для дослідження діалектики загального й особливого, зокрема, трансформації окремого в унікальне. “Регіональність (як цілісність) і є та нова якість, яка утворюється у підсумку взаємодії й взаємного доповнення етнокультурних співтовариств (як елементів), що створюють цю цілісність” [5, с. 52–61].

Очевидно, що парадигма мезорівня зможе істотно розширити діапазон досліджень погранич, який у сучасних умовах дістав статус не лише “модного”, але й продуктивного, з виходом на практику транскордонної співпраці, наукового напрямку. У комплексних дослідженнях погранич, які, як правило, здійснюються фахівцями кількох суміжних країн, ареал пограниччя постає у вигляді на стільки реального, скільки “уявленого”, значною мірою символічного соціокультурного простору, який об'єктивно стає полігоном згладжування сформованих історично міждержавних, міжетнічних, міжкультурних відмінностей і пошуку форм діалогічної взаємодії. За сприятливих умов у таких ареалах формується особлива локальна ідентичність, за несприятливих виникає конфлікт нерозуміння. І в тому, і в іншому випадку дослідження погранич кидає виклик усталеній системі бачення центр-периферійних відносин як домінантних у системі соціального аналізу. Хоч яким потужним є центр, сама наявність кордону і його вплив на процеси переміщення людей, ідей, товарних потоків змушує відмовлятися від спрощеного погляду на проблеми домінування й управління.

Здається, що спеціальний акцент на вивченні кордонів і прикордоння з'явився вчасно – саме тоді, коли і традиційні (антикварні), і осучаснені методи дослідження локальності виразно виявили свою недостатність, а усталена джерельна база – ознаки вичерпаності. Щоб не ходити безліч разів протоптаними стежками, історична наука повинна була, по-перше, виокремити нетипові, з точки зору традиційного історієписання, ареали політичної й соціальної взаємодії держав, етносів, культур, а по-друге, сміливо вийти у суміжні сфери наукового пізнання, вже освоєні антропологами, географами, соціологами, соціальними психологами. Поступово викристалізувалася принципово нова стратегія знання: інший фокус об'єктива не лише варіює розміри й обриси досліджуваного об'єкта, але й видозмінює зміст репрезентації.

Легко спрогнозувати у недалекому майбутньому появу на такому базисі історичної лімології – наукового напрямку, зосередженого на аналізі історичної ролі кордонів у розвитку порубіжних соціумів, дослідженні механізмів взаємодії, взаємопритягання й взаємовідштовхування на міждержавних, міжкультурних, міжрелігійних та інших “стиках”. Це дасть змогу поставити у новий, транскордонний контекст проблему, що є стрижнем сучасної соціогуманітаристики – ставлення до інакшості у різних її проявах. Адже саме від неї залежить температура відносин у людських стосунках, а отже, в кінцевому рахунку, і доля світової цивілізації.

Історична свідомість як рефлексія еволюціонує, отже, від чіткої оціночної визначеності до гетероглосії, і у цьому поміж іншим знаходить прояв демократизація суспільного життя. Глобальне і локальне постають як нові універсалії, взаємодія яких визначає темпоритм існування сучасної людини. Відмовившись від т. зв. формаційного підходу, більшість істориків переосмислює ту логіку “класичного еволюціоналізму” чи “еволюційного компаративізму”, яка була органічно притаманна епосі Просвітництва. По-новому структурований світ постає як череда біфуркацій, перерв поступовості, а то й занурення у хаос.

Усвідомлення вад краєзнавства як найбільш поширеного способу відтворення найдрібніших деталей місцевої історії покликало до життя нові напрями історичної локалістики і відповідно, нові “проблемні поля” – історичну регіоналістику, нову локальну історію, історію повсякдення, мікроісторію, ментальну географію, соціотопографію тощо. Нові підходи з'явилися і у традиційних сферах історичного знання – урбаністиці, історії розселення і поселень, міграцій тощо.

Особливо плідною для збагачення палітри історіографічних підходів виявилася концепція мезорівня – саме вона дала потужний імпульс розвитку історичної регіоналістики, принаймні на рівні внутрідержавних, “субнаціональних” регіонів. Зосереджуючи увагу на процесах розвитку особливого у конкретному регіональному хронотопі, регіоналістика гостро потребувала методологічного інструментарію, здатного пояснити специфічність історичного буття на цивілізаційних, геополітичних, етнокультурних “стиках”. Концепція мезорівня виявилася саме тією ланкою у системі між макро й мікропідходами, яка пропонує ключ до пояснення мінливості, підвищеного динамізму соціумів, підвладних особливим ритмам циркуляції імпульсів, що йдуть “згори” і реакцій на них “знизу”. За Р. Симоняном, “мезорівень – це місце, де перетинаються вектори соціальних процесів, що відбуваються у координатах “інтерес – диференціація”. Якщо глобалізація – це рух згори донизу, від макро- до мікрорівня, а локалізація – знизу догори, то через мезорівень не тільки здійснюється цей рух, мезорівень перетворює його, адаптуючи глобальні процеси до місцевих умов, допомагаючи локальним “вийти нагору”, “бути почутими”. При цьому перегородки між сегментами не руйнуються, а перетворюються, стають проникними мембранами.

Саме тому регіон, як правило, має більш високу соціокультурну стійкість, ніж адміністративні територіальні утворення. “Регіональний простір акумулює результати етнокультурної взаємодії, що в ньому відбуваються, сприяючи як збереженню, так і послідовному розвитку локальних культур, появі нових форм масової свідомості, у тому числі територіальної ідентичності” [5, с. 53–56].

Час покаже, чи вдасться саме на ґрунті регіоналістики забезпечити ефективну міждисциплінарну співпрацю фахівців. Зрештою, не так вже й важливо, у якому термінологічному співвідношенні перебуватимуть національна, регіональна, локальна історія – головне, щоб вони в сукупності забезпечували достатній базис для моделювання просторових характеристик минулого. А далі можна покластися на спонтанну еволюцію форм і різновидів історичного знання. Адже, як зазначає Т. Попова, “процес дисциплінарного оформлення наукових галузей знання, його інституціоналізація – природно-історичний, в якому неповторно-своєрідне переплетення різних факторів породжує власне обличчя науки разом з його “ім’ям”. Час і активна роль суб’єктів науки – окремого вченого і наукового товариства в цілому – неминуче призведуть до створення нового “образу” історії історичної науки – з її самоназвами, структурними складовими, науковим полем” [6, с. 182].

Важливо ще раз наголосити на тому, що традиція й інновація в історії не протистоять одна одній, а доповнюють одна одну. Специфіка історичного знання у тому й полягає, що у ньому завжди є місце для багатоголосся й поліморфності. Розмірковуючи про те, якою буде історія майбутнього, російський історик С. Карпов припускає, що на зміну цивілізаційному, мікро- і макроісторичному підходу може прийти історія векторна, історія історичних століть різної тривалості, по-різному орієнтована для різних регіонів. І тоді історикам кожної країни доведеться всерйоз замислитися над тим, якими у різні віки були для неї полюси притягання, детермінанти майбутнього розвитку, центри культурної й політичної “ моди”? А можливо, перехід до нової соціальної і нової економічної історії потягне за собою масоване використання технологій математичних і природничих наук, і обличчя історичної науки зміниться докорінно [7, с. 24].

Очевидним є і те, що оскільки нові наукові напрями народжуються на міждисциплінарних “стиках”, дедалі гострішою ставатиме проблема узгодження й диференціації понять, вибудови їхньої ієрархії – як за вертикальною (оціночною), так і за горизонтальною (діахронною) шкалою, а також своєрідного “мета перекладу” понять, що побутують у суміжних дисциплінах. Щоб забезпечити собі простір ефективного наукового пошуку, історична локалістика має активно розвивати підходи, що їх пропонують філософи, культурологи, етнологи, політологи, лінгвісти. У філософських розробках для неї найбільш цікавою може бути проблема цілісності й системності, у культурологічних – сумісності/несумісності у розмаїтті, у етнологічних ставлення до інакшості, політологічних – конфліктності й ризиків, у лінгвістичних – регіолектів тощо. Актуальними для неї є і

завдання визначення меж – як наукового напрямку в цілому, так і його складників. Саме поняття “локал”, про концептуалізацію якого нині говорити зарано, набуде чітких обрисів лише тоді, коли буде органічно вбудоване у розгалужену систему територіально-просторових термінів.

Дослідження мереж соціальної взаємодії в часі й просторі – це саме те, що здатне забезпечити новизну інтелектуальних пошуків у сфері локальних соціальних систем. Їхню продуктивність забезпечують дедалі помітніші зрушення у царині історичної епістемології, які руйнують моделі протиставлень і розширюють простір аналітики багатоваріантних взаємовпливів. Відхід від крайнощів бінарного мислення стимулює появу нових напрямів наукового пошуку, нових джерельних “резервів”, нових методик компаративного аналізу. Єднальні ланки між “мікро” й “макро” вибудовуються спонтанно в міру переходу від “казусів” до контекстів і освоєння істориками прийомів міждисциплінарного методологічного синтезу. І хоч поки що теорія історії не належить до числа пріоритетних сфер вітчизняного наукового пошуку, ситуація не може не змінитися. Нові пізнавальні повороти і надалі стимулюватимуть інтерес до конкретики й частковостей, бо такою є логіка розвитку критичного мислення.

Отже, не варто боятися “поворотів” та “інтелектуальних вибухів”. Як і все у цьому світі, історичне мислення позначене, за формулою А. Тойнбі, “мерехтінням відносності”. Будемо сподіватися, що ХХІ століття виявиться не випробувальним полігоном для нових видів зброї, а полем діалогу ідей, інтелектуальних традицій, дискурсивних практик.

Список використаних джерел

1. *Ионов И. Н.* Глобальная история и изучение прошлого России / И. Ионов // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 5. – С. 139–153.
2. *Репина Л.* Между локальным и глобальным: поиски интегративных подходов / Л. Репина // *Региональная история Украины*. – Вып. 5. – К., 2011. – С. 9–10.
3. *Юрїй М. Ф., Павлюк В. І.* Політична антропологія. – К., 2008.
4. *Гросс М.* Основные тенденции развития западной историографии в последней четверти XX – начале XXI столетия / М. Гросс // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 4. – С. 105.
5. *Симонян Р. Х.* Концепция мезоуровня применительно к региону / Р. Симонян // *Социс*. – 2010. – № 5. – С. 52–61.
6. *Попова Т. Н.* Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета / Т. Попова. – Одесса, 2007.
7. *Карпов С. И.* Историческая наука на современном этапе: состояние и перспективы развития / С. Карпов // *Новая и новейшая история*. – 2009. – № 5. – С. 24.

Ярослава Верменич

МАКРО-, МЕЗО-, МИКРОПОДХОДЫ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПЛЮРАЛИЗМ

Автор рассматривает современные концептуальные подходы к историописанию. Внимание уделяет различению макро-, мезо- и микроуровней социального анализа, особенно исторической регионалистике.

Ключевые слова: историографический анализ, концептуальный плюрализм, традиция и инновация в истории, локальная история, макро- и мезоуровни исторического познания.

Yaroslava Vermenych

MACRO-, MESO-, MICRO APPROACHES IN THE HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS: CONCEPTUAL PLURALISM

The author examines the modern conceptual approach to history writing. Attention is given to distinguishing of macro-, meso- and micro-level social analysis, especially to the historical regionalism.

Key words: historiographical analysis, conceptual pluralism, tradition and innovation in the history, local history, macro- and meso-level of historical knowledge.

УДК 930 (477.83/.86)

Іван Куцый

СПОСОБИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано способи визначення цивілізаційної приналежності українськими істориками Галичини ХІХ ст. Досліджено вплив цивілізаційної тотожності на інтерпретацію національної історії. Простежено взаємодію двох основних форм цивілізаційної тотожності в історичній думці.

Ключові слова: цивілізація, ідентичність, історіографія, Слов'янський світ, Європа, Схід, Захід, Галичина.

Проблема геополітичного та цивілізаційного самовизначення України та її місця у сьогодишньому “конфлікті цивілізацій” спонукає нас до глибшого дослідження процесу генези цивілізаційної ідентичності в українській суспільно-політичній та інтелектуальній думці. Вагомим об'єктом дослідження в цьому тематичному напрямку є українська історична думка Галичини ХІХ ст. В останній функціонувало декілька течій, насамперед русофільсько-старорусинська та українофільсько-народовська, репрезентанти яких у своїх історичних потрактуваннях відрізнялися не лише національно-політичними концепціями, а й культурно-цивілізаційними орієнтирами. З'ясування цих відмінностей не може не зацікавлювати сучасних дослідників.

Тематика цивілізаційної ідентичності в українській історичній думці по сьогодні залишається малодослідженою проблемою. Ця ситуація дисонує із величезною кількістю статей, виступів, обговорень та публічних дискусій стосовно “цивілізаційного вибору” сучасної української держави. Отже, актуальність “цивілізаційної тематики” на сучасному етапі історичного розвитку ще не спонукала українських вчених-істориків до належного осмислення способів цивілізаційної самоідентифікації українських інтелектуалів у минулому. Тому, на наш погляд, ця проблема вартує комплексного та всестороннього дослідження.

Серед теоретиків та мислителів “цивілізаційної” проблематики загальноприйнятим, як відомо, є погляд щодо виокремлення європейської (або західної) та візантійської цивілізацій. Також чимало істориків виділяють окремим цивілізаційно-культурним середовищем православний слов'янський світ – як результат синтезу перших двох цивілізацій. Власне цей останній погляд становить для нас особливий інтерес, оскільки спроби його концептуального осмислення ми простежуємо в історичній думці Галичини ХІХ ст.

Розповсюдження в історичній думці Галичини названого періоду набула теза про особливий історично-цивілізаційний розвиток слов'янства й протиставлення його західноєвропейському світу. Європа і Слов'янщина, Захід і Схід, католицько-германський та православно-слов'янський світ постають у галицькій історіографії як споконвічні цивілізаційно-антагоністи. Загалом більшість галицьких інтелектуалів у першій половині ХІХ ст. самоототожнювала себе із Сходом, тобто слов'янсько-православною цивілізацією. Проте згодом мала місце тенденція, коли галицькі вчені прагнули до самоототожнення із західноєвропейською цивілізацією, до поінтерпретування національної історії як інтегральної складової загальноєвропейського історичного процесу. Показово, що у другій половині ХІХ ст. розмежування між прихильниками слов'янської та європейської цивілізаційної приналежності співпало із поділом на національно-політичні течії. В такий спосіб визначення своєї цивілізаційної приналежності ставало органічним продовженням національно-політичної боротьби. Слід відзначити, що в українській історіографії Галичини ХІХ ст. ми не зустрічаємо жодної праці, яка б була тематично присвячена з'ясуванню проблеми власної цивілізаційної приналежності. Положення і дискусії з цього приводу були “вписані” в тексти узагальнююче-синтетичних праць.

Окремої уваги заслуговує неоднозначність змісту образів Заходу та Сходу в українській історичній думці Галичини XIX ст. Загалом образ Заходу тут не викликав особливих розбіжностей у трактуванні його змісту. Під власне Заходом українські історики розуміли європейські народи і країни германського походження та римо-католицького віросповідання. При цьому країни і народи романського світу та протестантського віросповідання практично не попадали в поле зору істориків. Тому вони не були присутні в стереотипному уявленні про Захід. Поняттями-синонімами до Заходу виступали Європа, Германський світ та Католицький світ. Всі ці назви в історичних текстах вживаються як рівнозначні. Найбільш проблематичним моментом в концептуальному обґрунтуванні образу Заходу було визначення місця Польщі у цивілізаційному поділі між Заходом і Сходом. Якщо історичний образ Польщі цілком вписувався в поняття Католицький світ, то в поняття Германський світ українським вченим його було вписати важко. Загалом приналежність Польщі до Заходу для істориків всіх ідейних орієнтацій була безсумнівною. Проте інтерпретація поєднання слов'янського походження Польщі та її західної цивілізаційної приналежності для багатьох істориків видавалася проблематичною. Звідси істориками-русофілами (насамперед Богданом Дідицьким) було висунуте положення про історичну “зраду” Польщею ідеалів Слов'янщини та перехід її на сторону германсько-католицького світу (тобто Заходу). Мотив цієї “зради” різною мірою присутній у текстах багатьох українських істориків Галичини. Найбільшої концептуальної довершеності проблема місця Польщі між заходом та Сходом набула у історичних текстах Степана Качали [1]. Тут Польща трактується як органічно слов'янська (тобто східна) країна, що зазнала германської експансії і під її впливом прийняла католицизм. Тому перехід Польщі до Західної цивілізації є не результатом добровільного вибору, а наслідком західного тиску та експансії на Схід. З моменту цього переходу на сторону Заходу Польща стає його головним інструментом у подальшій експансії проти Сходу. Отже, Польщу в історичній думці Галичини прийнято було вважати країною первинно приналежною до Сходу, однак в силу історичних обставин (германського тиску чи власної “зради”) такою, що перейшла до Західної цивілізації.

На відміну від Заходу, поняття Схід в історичній думці Галичини мало двозначне трактування. Ним позначали два цілком відмінні, чи навіть антагоністичні, цивілізаційні утворення – Слов'янський світ і так звану “дику Азію”. Під Слов'янським світом розуміли східноєвропейський простір, представлений слов'янськими країнами та народами православного віросповідання. Проблема належності до Сходу/Слов'янського світу слов'янських за походженням, але католицьких за віросповіданням країн (за винятком однозначно “західної” Польщі) істориками не порушувалась. Оскільки головними репрезентантами слов'янсько-православного Сходу у протистоянні з германсько-католицьким Заходом в історичних текстах виступали Русь і руський народ, то як синонім до поняття Схід та Слов'янський світ було також поняття Руський світ. Однак очевидно, що останній термін сприймався вченими дещо вужче, адже він не включав до свого змісту південнослов'янські православні народи.

Вартує уваги і той факт, що галицькі історики практично не вказували на будь-який генетичний зв'язок між Візантією та православно-слов'янським світом. Як відомо, в багатьох теоретичних студіях над цивілізаційною проблематикою прийнято розглядати слов'янські православні народи як частину візантійської цивілізації або як її продовжувача, спадкоємця, наступника чи просто виводити генетичний зв'язок між цими цивілізаціями. Останній підхід набув особливого поширення в російській інтелектуальній традиції. Натомість українські історики Галичини (зокрема ті, що були зорієнтовані на російську інтелектуальну традицію) трактували Візантію не як духовно чи культурно споріднену слов'янам країну, а скоріше як ворожу. У їхніх історичних текстах більший акцент робиться на “нехристиянській жорстокості”, “підступності” візантійців і на фактах русько-візантійського суперництва, ніж на хрещенні Русі від Візантії. Загалом для тогочасних істориків місце Візантії в системі Схід-Захід було не дуже чітко визначеним: з одного боку – це однозначно не західна країна, з іншого – не попадала цілком в жоден із двох образів Сходу. Таким чином, ідея про генетичну

спорідненість слов'янсько-православного світу із візантійською спадщиною не знайшла відгуку в українській історичній думці Галичини.

Термін Схід у другому значенні сприймався доволі широко й нечітко – тобто як увесь азійський простір, дотичний чи прилеглий до Слов'янського світу та Європи. Репрезентантами цього “азійського” Сходу в галицьких історичних текстах виступають насамперед татари, турки і половці. Депо рідше його представляють інші кочові народи тюркського чи іранського походження. Здебільшого цей Схід асоціювався із кочовими народами і мусульманським віросповіданням, однак в найширшому розумінні – “східними” були всі азійські народи, дотичні до слов'янської чи європейської історії. Ставлення до цього “азійського” (тобто тюрксько-мусульманського) Сходу практично в усіх істориків було негативним. Вони дивились на цей Схід як на відстале варварське середовище, що постійно здійснює агресію і натиск на Слов'янський світ чи Європу. В історичних текстах народи, що представляли цей “азійський” Схід часто наділялись негативними характеристиками: “дикі”, “хижі”, “жорстокі”, “суворі”, “люті” “войовничі”, “агресивні”, “поганські” тощо. В цілому можна говорити про своєрідний “антитюркський синдром” у сприйнятті азійських народів. Типовим прикладом для ілюстрації “східного” впливу чи стилю поведінки для істориків слугувала насамперед татарська навала XIII ст. чи пізніші походи кримських татар на українські землі. Класичним сюжетом для ілюстрації “азійськості” слугували походи хана Батия на руські землі. Дотримуючись емоційно-напруженого стилю викладу, історики до деталей відтворювали апокаліптичну картину тотальних руйнувань руських міст “дикими і безумними” татарами. З метою увиразнення катастрофічності наслідків татарського погрому Б. Дідицький, наприклад, у праці “Народная история Руси” використав яскраву метафоричність: “По нашествю татар вся Русь представляла із себе одне велике кладовище, на котрому не було кому ховати вбитих”; “куди проходили татари, там як і від саранчі і трава не росла – все було спустошено ними” [2, с. 55; 51]. Наведений опис є типовим і для інших праць.

Варто окреслити насамперед основні джерела формування цивілізаційних уявлень та концепцій в галицькому інтелектуальному середовищі. Так, вагомим зовнішнім чинником стала тут ідеологія панславізму. Як відомо, ідея всеслов'янського єднання та взаємності визначилась як характерна риса епохи романтизму в усіх слов'янських народів. Дослідники відзначають, що в еволюції ідеї слов'янської єдності спостерігається, з одного боку, неоднакове її розуміння різнотипними соціально-політичними та ідейно-естетичними угрупованнями, а з другого – наявність різних етапів у становленні цієї ідеї як політичної формули [3, с. 191]. Як слушно зазначають сучасні дослідники О. Аркуша та М. Мудрий, “ідея слов'янської взаємності ніколи не набувала у свідомості її носіїв граничної чіткості, й тому вона не існувала як завершена світоглядна категорія, а радше як пульсуюча” [4, с. 235]. Ще І. Франко вдало виокремив на галицькому ґрунті два основні різновиди панславізму – росієцентричний та австрославізм [5, с. 435]. Останній передбачав об'єднання слов'янських народів на федеративних засадах в рамках Габсбурзької монархії й духовно-релігійну орієнтацію на Ватикан, оскільки його репрезентували переважно представники католицьких народів [5, с. 435]. На противагу йому російський панславізм пропагував об'єднання слов'янського світу під верховенством Росії як політичного центру й православ'я як духовного підґрунтя [6, с. 580]. Ці два різновиди панславізму, поєднуючись та взаємодіючи між собою, і формували значною мірою цивілізаційну самоідентифікацію серед української інтелігенції Галичини.

Конкретним виявом ідеї всеслов'янської спільності в галицькій історичній думці стала загальноприйнята теза про спільні генетичні витoki всіх слов'янських народів. Тому в синтетичних історичних студіях та викладах стародавньої історії не простежуємо спроб виокремити етногенез русинів з-поміж інших слов'янських народів. Стародавню епоху руської історії вчені Галичини розглядали лише у контексті історії слов'янських народів в цілому. “Слов'янськість” окремих історичних явищ чи процесів була для галицьких вчених критерієм оцінок й мірилом вартостей.

Помітний вплив на розвиток історичної думки Галичини чинила також ідеологія слов'янофільства. Уточнимо, що деякі дослідники загалом ототожнюють слов'янофільство з панславізмом, що, на слухну думку А. Валіцького, не є цілком оправданим [6, с. 572]. Адже слов'янофільська доктрина базувалася на постулатах про самотутній шлях історичного розвитку слов'янських народів, про общину як ідеальну форму самоорганізації суспільства, православ'я як справжнє втілення християнства, особливу (месіанську) роль слов'ян у світовій історії тощо. Слов'янофіли ідеалізували патріархальний уклад допетровської Московії й проявляли ксенофобію й підозрілість до всього чужого (неслов'янського). Слов'янофільство як ідейно-світоглядна доктрина сформувалося в ході полемік зі своїм ідеологічним антиподом – так званім західництвом [6, с. 452–455].

У галицькій науковій думці слов'янофільська доктрина була сприйнята не в усій цілісності, а тільки окремі її компоненти адаптувались до місцевих, специфічно галицьких обставин. Так, актуальна тоді слов'янофільська (й панславістська) теза про “історичну похибку” Польщі – “зраду ідеалів Слов'янщини” й західноєвропейський історично-цивілізаційний вибір – набула в історичних працях галичан значного поширення. Водночас такий же актуальний для слов'янофілів мотив протиставлення допетровської Московії та європеїзованої пореформеної Росії в галицькій історіографії не знайшов відгуку. Слов'янофільство, за твердженням М. Мудрого, стало для галичан першим виявом національної ідеї, засобом рекомпенсації почуття цивілізаційної меншовартості [4, с. 235].

Дещо згодом, у другій половині XIX ст., цілком протилежний за своїм змістом і спрямуванням вплив мала інша світоглядна течія – позитивізм. Як слушно відзначив Я. Дашкевич, складовим компонентом впливу позитивізму на українську історичну думку став окциденталізм та акценти на своїй європейській приналежності [7, с. 80]. Поява альтернативної цивілізаційної ідентичності, її інтелектуальні джерела та способи поширення серед освічених галичан, взаємодія та конкуренція із попередньою формою ідентичності – це були досить складні, довготривалі та неоднозначні процеси. Вони по сьогодні залишаються малодослідженими й тому вартують уваги українських дослідників.

Попри загальну перевагу слов'янсько-православної цивілізаційної ідентичності в середовищі галицьких інтелектуалів XIX ст., вона все-таки мала специфіку прояву в середовищі кожної із двох провідних течій суспільно-політичного життя та інтелектуальної думки. Так, старорусини-русофіли стосовно питання про геополітично-цивілізаційні орієнтири стояли на відверто антизахідницьких позиціях. Європейський Захід (“римсько-католицький світ”) поставав у їхніх світоглядних уявленнях уособленням агресивно-ворожого до слов'янського світу середовища, цивілізацією-антагоністом стосовно нього. Тому будь-які форми західноєвропейського (особливо германського) впливу на історію слов'ян вчені-русофіли розцінювали як вияв європейсько-католицького експансіонізму на Слов'янщину. У такому контексті вони вдавались до гострих випадів на адресу Польщі за “зраду Слов'янщини”, тобто за культурно-цивілізаційне зближення із германсько-католицьким світом. Легко спостерегти, що для русофілів характерне однаково упереджене ставлення як до європейського Заходу, так і до позаслов'янського азійського Сходу. Зауважимо, що в історичній свідомості русофілів антипольські і загалом антизахідницькі переконання займали пріоритетне місце навіть стосовно антитюркського синдрому. Панславістські та слов'янофільські ідейно-світоглядні впливи у старорусинсько-русофільському інтелектуальному середовищі набули специфічної форми – панрусизму, котра значно зближувала русофілів із російським панславізмом і деякою мірою протиставляла їх австрославістам. Важливо наголосити, що галицькі русофіли акцентували увагу не на всеслов'янській, а саме на східнослов'янській – всеруській – культурно-цивілізаційній єдності.

Для свідомості русофілів, за нашими спостереженнями, характерна своєрідна ієрархія ідентичностей, у якій, поруч із регіональним (“галицько-руський”, “австро-руський”), мегарегіональним (“південноруський”, “малоруський”), загальнонаціональним (“общеруський”), виокремлювався ще й цивілізаційний (“всеслов'янський”, “слов'янський

світ”) рівень самоідентифікації. Ключовим поняттям у працях вчених-русофілів виступає так званий руський світ (“русский мир”), яким охоплено увесь панрусський, східнослов’янсько-православний простір. У нього вони вкладали не лише державно-політичний (Київська Русь та її наступники) чи етнонаціональний зміст. Руський світ був для русофілів передовсім цивілізаційним, духовно-культурним простором, із яким вони себе повністю ототожнювали. Поняття-терміни руський світ та Русь, що постають у їхніх працях абсолютними синонімами, здебільшого мають не лише етнонаціональне чи державно-політичне, але й культурно-духовне наповнення, як, наприклад, часто вживане “свята Русь”. Таким чином, галицьких русофілів-старорусинів ми можемо інтерпретувати як носіїв слов’янсько-православної моделі цивілізаційної ідентичності й водночас відвертих антагоністів європейської (західної) культурно-цивілізаційної орієнтації.

Стосовно іншої впливової суспільно-політичної та інтелектуальної течії – українофільсько-народовської, – то серед її репрезентантів не спостерігаємо одноставності думок у підходах до історично-цивілізаційної приналежності руського етнонаціонального простору. Упродовж XIX ст. в середовищі українофільської течії відбувалися принципові зміни цивілізаційних орієнтирів. Так, діячі “Руської трійці” у першій половині XIX ст. ще цілком поділяли точку зору слов’янофілів про самобутність історично-цивілізаційного розвитку Слов’янщини, протиставляючи його західноєвропейському, передовсім германському світу. Подібні думки серед українофілів зустрічаємо і пізніше, у другій половині XIX ст. В цей час ідея самобутності історичного розвитку слов’янства особливо виразно простежується в історичній концепції С. Качали. Проте слов’янофільські впливи в українофільському середовищі мали інші наслідки, ніж у русофільському: представники першої течії наголошували на всеслов’янській спільності, надаючи пріоритет західнослов’янським та південнослов’янським зв’язкам; русофіли ж акцентували на східнослов’янській спільності.

Однак вже у пізніх народовців (1880-і рр.) спостерігаємо кардинальне зміщення культурно-цивілізаційних орієнтирів у бік окциденталізму. Так, в інтерпретації О. Барвінського загальноєвропейський контекст в історичному розвитку руських земель домінує над загальнослов’янським, а тим більше східнослов’янським. О. Барвінський однозначно інтерпретував руську історію як органічну частину загальноєвропейського історичного процесу, протиставляючи їй московсько-російську історію із притаманною їй, як твердив він, азіатською моделлю історичного розвитку. У своїх історичних працях О. Барвінський істотно поглибив основоположну тезу українофільства – про етнонаціональну окремішність русинів-малоросів і росіян-великоросів й наявність в них цілком відмінного історичного досвіду. Вчений стверджував, що Московщина-Росія – це цілком відмінний від Русі-України культурно-цивілізаційний простір, у якому незмінно домінують тюрксько-азіатські начала. Татарський елемент, на його думку, посів друге за своїм значенням місце після чудсько-фінського у процесі етногенезу московитів-росіян. В українофільській концепції національної історії русини і московити, за О. Барвінським, – генетично чужорідні, ментально несумісні та відмінні антропологічно народи; Московщина і Русь – політично-цивілізаційні антагоністи, ворожі один одному представники азіатського Сходу та європейського Заходу. Українофільська течія галицької науково-історичної думки пройшла, як бачимо, своєрідну еволюцію від слов’янсько-православної до “західницької” (європоцентричної або окциденталістської) моделі цивілізаційної самоідентифікації.

Для увиразнення цивілізаційних уявлень тогочасних галицьких істориків варто навести деякі збірні етнічні стереотипи, що часто побутують у їхніх працях. Так, ідеалізованому образу давніх русинів протиставлявся негативний стереотип про “інші”, “чужі” та “ворожі” народи, котрі репрезентували цивілізації-антагоністи. У згущено-непривабливих тонах постає в галицькій історичній думці збірний образ варягів як войовничих, жорстоких, агресивних, брутальних, “нецивілізованих” північних варварів, присутність яких на слов’янському просторі спричиняла розруху; “лагідний характер” слов’ян часто протиставлявся “диким норовам” варягів. Стародавніх поляків історики-галичани

рецептували як “підступних”, “віроломних”, “надмірно гордих”, “пихатих”, “хвалькуватих”, “нахабних”, “прагнучих розжитись на руському хлібі”, таких, що зрадили слов’янським родовим інтересам на користь європеїзму. Подібно і візантійці (греки, “ромеї”), незважаючи на визнання за ними статусу найбільш цивілізованого та освіченого у свій час народу, наділялись такими характеристиками, як підступність, хитрість, “нехристиянська” жорстокість тощо. Прибалтійські племена, передовсім ятвяги, трактувалися істориками як “дикі”, відсталі, але водночас агресивні та войовничі варвари з “розбійницькою вдачею”, а угорці (“мадари”) – як “хижі”, віроломні, заздрісні й агресивні сусіди.

Найбільш відчутним був своєрідний “антитюркський синдром” – упереджене ставлення дослідників до степових кочових племен – аварів, хозар, печенігів, тюрків, половців, татар, майже кожна згадка про яких супроводжувалась епітетами “хижі”, “дикі”, “жорстокі”, “сурові”, “люті”, “азіатські” тощо. Поза європейським Заходом майже всі історичні явища та факти, що виходили за рамки так званого “слов’яно-руського світу”, галицькі історики розцінювали як “дику азіатчину”, агресивно-вороже налаштовану до “руського світу”, таку, що прагне захопити та поглинути його. Вчені обидвох течій сходились на думці про однозначно негативний вплив степового фактора на політичний, культурний та соціально-економічний розвиток Русі. В більшості дослідницьких праць галицьких істориків досить виразно проглядається модифікований варіант ідеї про “передмур’я Європи”, запозиченої із польської історіографічної традиції. Істотна відмінність цієї ідеологеми від її польського варіанту полягала в тому, що роль “заборона” проти степових кочівників у даному випадку виконувала не Польща, а саме Русь. Маємо підстави говорити про “антитюркський синдром” як про невід’ємну складову історично-цивілізаційної тотожності тогочасної галицької інтелігенції.

З-поміж усіх історичних епізодів та тем саме різновекторна зовнішньополітична активність князя-короля Данила Романовича давала галицьким історикам чи не найбільш вдачній матеріал для дискусії про цивілізаційно-геополітичну орієнтацію. Так, О. Барвінський не оминув нагоди наголосити на “західницькому” ухилі геополітичної орієнтації галицького правителя: “За князя Данила руське життя і просвіта набирають відмінного виразу і вдачі, бо розвиваються під впливом західної Європи, однак без шкоди руській народності” [8, с. 60]. Для підтвердження своєї тези про приналежність Галицько-Волинської землі до західноєвропейського світу історик навів низку фактів: виховання Данила, Василька та їх батька Романа при європейських дворах; тісні контакти з Польщею, Угорщиною, Чехією та іншими європейськими державами; етнічно-культурна та релігійна толерантність у державі Романовичів; взаємодопомога між Романовичами, П’ястовичами та Арпадовичами; участь Данила у війні за австрійське престолонаслідування, зрештою прийняття королівського титулу та церковної унії. О. Барвінський резюмував: “Галицько-Володимирська Русь могла тоді розвиватися поруч із Західною Європою, бо щодо просвіти не стояла нижче від неї, а сусідні краї, Угри і Польщу, навіть перевищувала, коли тим часом на півночі в Суздальсько-Московському князівстві панувала велика темнота” [8, с. 60–61].

З метою увиразнити контраст між “темнотою” Володимиро-Суздальщини та “європейськістю” Галичини-Волині О. Барвінський зіставляв позиції правителів цих держав стосовно татарської залежності. Так, для суздальсько-московських князів абсолютна залежність від татарських ханів була вигідною, адже опираючись на допомогу татар, князі мали змогу зміцнювати свою авторитарно-деспотичну владу у власних володіннях. У державі Романовичів історик фіксував зовсім іншу ситуацію. Хоча “залежність Данила від татар не була такою важкою”, як у володимиро-суздальців, “Данило не міг і цього приниження стерпіти” й прагнув “визволитися з-під цього соромного ярма татарської орди” при допомозі коаліції саме європейських держав [8, с. 67–68]. Все це, на думку О. Барвінського, свідчило про західноєвропейську орієнтацію короля Данила.

Русофіли відстоювали інші погляди з цього приводу. Д. Зубрицький, наприклад, вважав, що участь князя Данила в антитатарській коаліції руських князівств засвідчила розуміння галицько-волинським правителем своєї приналежності саме до “руського світу”

[9, с. 94]. Все-таки повністю знехтувати фактором європейського вектора зовнішньополітичної активності держави Романовичів вчені-русофіли не наважились й тому намагалися або підлаштувати його під власні ідейні переконання, або применшити значення “європеїзму” в Даниловій політиці, або ж покритикувати її. Перше було властиве найперше Д. Зубрицькому. Він, намагаючись належно поцінувати європейські контакти Данила Романовича, стверджував, що характер їх ілюстрував велич, геополітичну вагу, престиж та могутність держави Романовичів у Європі й що саме Захід був більш зацікавленою та ініціюючою стороною у цих взаємовідносинах. Галицько-Волинська держава поставала у його працях захисником Європи перед експансією Золотої Орди. Цей історик акцентував на факті втручання короля Данила у справи австрійського престолонаслідування. Б. Дідицький – радикальний антизахідник – намагався всіляко применшити вагу європейського вектора в політиці “найзнакомішого Русі Князя”, подати її як тимчасове, спорадичне, малозначиме й необдумане “схиблення” галицького правителя з метою забезпечити собі підтримку у створенні антитатарської коаліції. При цьому досить помітне у працях Б. Дідицького прагнення применшити військово-політичний потенціал європейських держав у співставленні із могутністю Галицько-Волинської Русі.

Дискусійні погляди на цивілізаційну ідентичність найбільш яскраво виявилися в інтерпретаціях зв'язків Галицько-Волинської Русі з Римом. Саме з цього приводу вчені різних орієнтацій займали протилежні позиції. Якщо коронування князя Данила й надання князівству статусу королівства практично всі історики розцінювали як безумовно прогресивний крок, що сприяв авторитету Галицько-Волинської держави у західноєвропейському світі, то церковна унія православної церкви цієї держави із Римом сприймалась і оцінювалась вченими-русофілами здебільшого негативно. Б. Дідицький, наприклад, маючи відверто антикатолицькі переконання, вважав унійні домовленості Данила нерозсудливим та шкідливим вчинком й протиставив йому позицію володимиро-суздальського князя Олександра, що відмовився від церковної унії. “Якби замість унії з Римом, – стверджував Б. Дідицький, – наш Данило успів був зв'язатися ближче з руським же Великим Князем Олександром Невським і подвинути його на спільне діло супроти спільних ворогів Русі, не змогли би проти нас нічого ні татари, ні весь Захід” [2, с. 67–68]. Б. Дідицький акцентував і на згубних наслідках цього “схиблення” князя Данила: “власне його унія з Римом навела на нього якнайбільше горе” – війну з татарами.

Попри ідеалізацію та героїзацію постаті Данила, Б. Дідицький не стримався від відвертих докорів на його адресу, зрозуміло, за проєвропейські тенденції та бездіяльність у напрямі об'єднання з Північно-Східною Руссю. В узагальнюючій характеристиці Данила Романовича Б. Дідицький відзначив: “...Та тільки в тому похибив він, що став оглядатися на Захід, де для Русі не було і не буде порятунку, а тільки шкода і скрита ворожість для неї во віки...” [2, с. 67]. Подібно і Д. Зубрицький відзначав згубність наслідків “необдуманого приєднання до Римсько-Європейської системи”. Вчені-русофіли пропонували доволі спрощене ретроспективне бачення схеми світової геополітичної ситуації у середині XIII ст. За цією схемою, у тогочасному світі виділялися два ворожі, але рівносильні політично-цивілізаційні полюси: католицький Захід (“Папська держава”) і татарський Схід (“Ханська держава”), якому і підпорядковувалась більша частина Руських земель. Між цими двома ворожими одна одній та рівнозначними за військово-політичною могутністю державами-цивілізаціями знаходилась могутня й незалежна Галицько-Волинська держава, військово-політичний союз із якою був метою цих двох наддержав. Вчені-русофіли стверджували, що перехід королівства Романовичів на сторону однієї із них здатен був забезпечити їй повну перевагу над протилежною стороною. Звідси у концепції русофілів Данило Романович поставав мало не ключовою постаттю тогочасної світової історії, оскільки своїм військово-політичним союзом був спроможним забезпечити Заходу або Золотій Орді лідерство у світовій політиці.

Таким чином, в українській історіографії Галичини XIX ст. однією із актуальних теоретико-світоглядних проблем поставала цивілізаційна самоідентифікація, яка в цей час

ще не окреслилась самостійним предметом розгляду, а була лише складовою частиною національно-політичного дискурсу. Спосіб цивілізаційного самоототожнення тогочасних галицьких інтелектуалів взаємоузалежнювався із їхніми національно-політичними орієнтаціями. Упродовж першої половини та у середині XIX ст. у їхньому середовищі цілком домінувало самоототожнення власного етнонаціонального простору із окремою православною слов'янською цивілізацією – так званим “слов'яно-руським світом”. У другій половині століття у середовищі українофільсько-народовської течії утверджувалася європейська цивілізаційна орієнтація, згідно з якою русини-українці та їхня національна історія поставала невід'ємною складовою загальноєвропейського цивілізаційного процесу. Дискусії з приводу цивілізаційної приналежності Русі-України становили вагомий складову інтелектуальної історії українського історіографічного процесу Галичини XIX ст. Інтелектуальною передумовою цих дискусій слугували зовнішні впливи на українське інтелектуальне життя Галичини, які мали місце як з боку Європи, так і з боку Росії. Ці дискусії зіграли важливу роль у виробленні галицько-українськими інтелектуалами стійких образів-стереотипів про “свого” й “іншого”.

Список використаних джерел

1. Качала С. Коротка історія Руси / Б. Качала. – Тернополь, 1886. – 155 с. 2. Дідицький Б. Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ послѣ наилучшихъ историковъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицкім. Часть первая / Б. Дідицький. – Львовъ, 1868. – 224 с. 3. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т. Комаринець. – К.: Вища школа, 1983. – 224 с. 4. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 231–268. 5. Франко І. Два панславізми / І. Франко // Іван Франко: Збір. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 435–437. 6. Валіцький А. В полоні консервативної утопії: структура і видозміни російського слов'янофільства / А. Валіцький. – К.: Основи, 1889. – 710 с. 7. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і розвиток української історичної науки. Збірник матеріалів конференції. – Львів, 1999. – С. 65–85. 8. Барвінський О. Иллюстрована истрия Руси вѣдъ найдавнѣйшихъ до нынѣшнихъ часѣвъ послѣ русскихъ и чужихъ историковъ / О. Барвінський. – У Львовѣ, 1890. – 282+V с. 9. Зубрицький Д. Історія древняго Галичско-русскаго княжества. Сочиненіє Дениса Зубрицкаго / Д. Зубрицький. – Часть третья. Львовъ. Типомъ и иждивеніємъ Института Ставропигіанскаго, 1855. – 313 с.

Иван Куцый

ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ ТОЖДЕСТВЕННОСТЬ В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ГАЛИЦИИ XIX В.

В статье обобщаются способы определения цивилизационной принадлежности в работах украинских историков Галиции XIX в. Исследуется влияние цивилизационной тождественности на интерпретацию национальной истории. Протслеживается взаимодействие двухосновных форм цивилизационной тождественности в исторической мысли.

Ключевые слова: цивилизация, идентичность, историография, Славянский мир, Европа, Восток, Запад, Галиция.

Ivan Kutsyi

THE CIVILIZATION IDENTITY IN THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF GALICIA IN THE 19TH CENTURY

The paper explores ways to determine civilizational identity by Ukrainian historians of nineteenth century Galicia. The influence of civilizational identity on the interpretation of national history is investigated. The interactions between the two main forms of civilization identity in historical thought are deduced.

Key words: civilization, identity, historiography, the Slavic world, Europe, East, West, Galicia.

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Наталія Григоруک

ОГЛЯД ІСТОРИОГРАФІЇ І ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ЧУБАТОГО

У статті проаналізовано історіографію і джерельну базу, а також визначено основні напрями дослідження, яке здійснене необхідністю комплексного вивчення наукової та громадської діяльності Миколи Чубатого у контексті головних віх національної історії ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, джерельна база, наукова діяльність, громадська діяльність, Микола Чубатий, дослідження, історія.

Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні визначається необхідністю розширення просопографічних досліджень. Передусім історики звертаються до вивчення життєвого та творчого шляху тих осіб, які були організаторами й безпосередніми учасниками національно-визвольного руху, діяльність яких з політичних міркувань у роки панування тоталітарної системи на українських землях замовчувалася або фальшувалася, а подекуди взагалі була вилучена із наукового та суспільно-політичного обігу.

До такого кола діячів належав Микола Чубатий (1889–1975 рр.) – український історик, вчений, педагог, публіцист, редактор і громадський діяч, який вивчав національну історію на західноукраїнських землях і в українській діаспорі. Проблематика наукових досліджень М. Чубатого охоплювала історію українського права, історію української церкви. Серед напрямків дослідження в сфері історії України, вчений вивчав етногенез, окремі аспекти української історіографії.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного вивчення наукової і громадської праці М. Чубатого у контексті головних віх національної історії ХХ ст. Поява самого дослідження визначається завданнями з'ясування змісту і напрямів основних українських історичних течій і шкіл, а також відсутністю спеціальних наукових праць, присвячених науковій та громадській діяльності М. Чубатого. Все це разом актуалізує проблематику дослідження.

Беручи до уваги недостатню наукову розробку даної проблеми метою статті автор ставить проаналізувати історіографічний доробок дослідників життєдіяльності історика М. Чубатого.

Наукова і громадська діяльність Миколи Чубатого ще донедавна залишалася недоступною у спеціальних фондах архівів та бібліотек, а його ім'я з ідеологічних міркувань свідомо замовчувалося в українській історіографії. Досі не проведено ґрунтовного дослідження, що стосувалося б постаті історика, його ролі у суспільно-політичному та науковому житті України ХХ століття.

За прийнятим в історіографії проблемно-хронологічним принципом можна виділити такі види досліджень наукової та громадської діяльності М. Чубатого: 1) радянська історіографія про вченого; 2) зарубіжна українська історіографія; 3) сучасна українська історіографія.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. відомості про М. Чубатого та його діяльність були практично недоступні для дослідників в УРСР. У радянській історіографії знаходимо однобічну оцінку М. Чубатого як “буржуазного націоналіста”, “націоналістичного фальсифікатора”, “буржуазно-націоналістичного українознавця”, “буржуазно-націоналістичного псевдо-

вченого”. Зокрема, у передовій статті журналу “Вопросы истории” (1960 р.) вченого називають “зрадником українського народу”, “американським істориком”, “пропагандистом українського буржуазного націоналізму” [1, с. 24]. У стилі таких ідеологічних штампів про нього писали А. Кольчук [2], В. Шушарін [3] та ін. Відповідно у жодному українському радянському енциклопедичному словнику немає біографічної довідки про історика.

До початку 90-х років ХХ століття вивченням життя і діяльності М. Чубатого займалися в основному вчені з української діаспори у США, головним чином, сучасники історика.

Із найперших біографічних даних про М. Чубатого відзначаємо невелику інформацію, вміщену у “Збірнику на пошану Зенона Кузелі” (Записки Наукового товариства ім. Шевченка, том 169) [4, с. 573–574]. У ній подано коротку біографію вченого та головні праці історика, відображено його співробітництво з редакціями українських та іноземних енциклопедій, засвідчено участь у міжнародних наукових конгресах істориків.

Важливими для висвітлення наукової біографії М. Чубатого є публікації на сторінках журналу “Український історик”. Однією з перших серед науково-популярних статей, яка дає більш широку біографічну інформацію про вченого є робота Михайла Ждана, що з’явилась в “Українському історичному” [5], а потім окремою публікацією у 1970 р. [6]. У ній висвітлюється історія життя професора та окремі аспекти наукової, громадсько-суспільної та публіцистичної діяльності. Статтю доповнює вибрана бібліографія М. Чубатого [7], яка вирізняється високим рівнем інформативності. Однак в роботі допущені окремі неточності. Публікація посилається на вибрану бібліографію автора, яку надрукував Український католицький університет у 1969 р. [8, с. 134–138].

Певним внеском в історіографію дослідження стали праці наукового і науково-публіцистичного характеру про М. Чубатого, опубліковані після його смерті. Біографічною тенденцією цих дописів, які вийшли у формі некрологів, була спроба об’єктивно з’ясувати творчу спадщину вченого. Так, журнал української молоді “Авангард” у некролозі подав відомості про основні віхи життя і наукові здобутки вченого та відніс М. Чубатого до особистостей, чия “праця залишає творчий слід і знання на довгий час і яких місце важко заступити” [9, с. 273].

Помітне місце у циклі праць про історика займає стаття Василя Ленцика “Prof. Nicholas Chubaty – Ukrainian Historian and Scholar” (“Проф. Микола Чубатий – український історик і вчений”) [10], яка з’явилась в англійському журналі “The Ukrainian Quarterly” (“Український кварталник”) у 1975 р., засновником і головним редактором якого впродовж тринадцяти років (1944–1957 рр.) був М. Чубатий. У розвідці знаходимо конкретний матеріал з питань біографії, наукових інтересів ученого, його журналістської і громадсько-суспільної діяльності. Автор вважає, що “... ми втратили одного з найкращих українських науковців, останнього учня Михайла Грушевського, одного з найвизначніших публіцистів нашої ери і яскравого соціо-політика...” [10, с. 284].

У 1976 р. з’явилась у “Богослові” праця того ж В. Ленцика “Професор доктор Микола Чубатий. Спогади про професора і виховника” [11, с. 155–163]. У ній автор писав про історика як директора Дівочої учительської семінарії сестер Василіянок у Львові, як викладача і керівника історичного семінару у Богословській академії у Львові.

Низку статей, присвячених М. Чубатому, опублікував його учень і послідовник Ярослав Падох. У 1975 р. в “Свободі” з’явилась стаття “Історична заслуга проф. Чубатого”, як основоположника системи історії українського права, як першого викладача цього предмету та як автора першого – хоч далеко неповного – підручника цієї молоді ділянки науки української історії, написаного за його власною системою [12]. М. Чубатий розумів, що наявність національного права засвідчує державність народу й тому значення студій історії українського права далеко переходять межі чистої науки, навіть науки українознавства, вважав дослідник [12, с. 2].

Діяльність історика розглядає Я. Падох в іншій цінній статті “Микола Чубатий, 1889–1975”, яка з’явилась спочатку в “Українському історичному” (1975 р.) [13], а потім окремим

виданням (1976 р.) [14]. Вона була прочитана автором 6 грудня 1970 р. на святковій науковій конференції Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) в Нью-Йорку з нагоди відзначення 80-ліття з дня народження і 55-ліття наукової праці М. Чубатого. В цьому дослідженні автор подав життєвий шлях історика, джерельну базу біографії, а також вказав на важливу роль його наукової праці в історії України, права та церкви. Дослідження містить також низку бібліографічних неточностей у статтях інших авторів, а також і самого М. Чубатого [13, с. 105–109].

Заслуговують на увагу біографічні матеріали про М. Чубатого, котрі були вміщені у різних українських еміграційних виданнях, зокрема у “Свободі”, “Америці”, “Новому шляху”, “Вільному Світі”, “Українському житті” й інших газетах та журналах США. З англомовних матеріалів необхідно відзначити статті в “Українському кварталнику”, “Діяконії” та деяких окремих виданнях Українського конгресового комітету Америки. Зокрема, на окрему увагу заслуговує видання за редакцією Уолтера Душника і Миколи Чировського “The Ukrainian Heritage in America” (“Український спадок в Америці”) [15], де подано ґрунтовний і всебічний аналіз громадської та публіцистичної діяльності історика [15, с. 11, 25, 31–32, 150, 152, 178, 300]. Окрему групу матеріалів про М. Чубатого складають короткі відомості в американських енциклопедичних довідниках “Who’s Who” (“Хто є Хто”) та “Encyclopedia of Ukraine” (“Українська енциклопедія”), яка видана у Торонто–Лондоні [16].

Коротку біографічну довідку про М. Чубатого, який займає “одне з найвизначніших місць у пантеоні вчених і громадських діячів, що походили з Тернополя”, знаходимо у регіональному історико-мемуарному збірнику “Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина”, написану Осипом Кравченюком [17, с. 585–587]. У ній автор висвітлив навчання М. Чубатого у Львівській духовній семінарії та на богословському факультеті Львівського університету, працю у Секретаріаті освіти ЗУНР, професора історії українського права в Українському (таємному) університеті (УТУ), професора історії церкви Богословської академії у м. Львові [17, с. 586], професора історії церковного права в Українському вільному університеті (УВУ) у Мюнхені [17, с. 587].

Детальну інформацію про окремі аспекти біографії та напрями творчої праці історика містить збірник на пошану М. Чубатого “У пошуках історичної правди”, який видало Наукове товариство ім. Шевченка у 1987 р. [18]. Статті Ярослава Падоха, Дмитра Штогрини, Василя Ленцика, Степана Горака, о. Івана Музички, о. Івана Хоми, Августина Штефана, вміщені у збірнику, ґрунтовно доповнюють біографію вченого та торкаються головних ділянок інтересів професора М. Чубатого, оскільки їх автори були знайомі з вченим і працювали з ним у НТШ, Львівській богословській академії, Українському католицькому університеті у Римі, Стенфордському коледжі та ін. [19; 20; 21; 22; 23; 24].

Отже, для всіх публікацій дослідників діаспори характерна певна ідеалізація особи М. Чубатого і вони мали інформативний характер. Відтак головною концепцією цих праць була спроба залагодити протиріччя, які були характерні для наукової та громадської діяльності вченого і показують наскільки багатогранною і різноплановою вона була.

Новий етап у вивченні М. Чубатого як науковця та громадського діяча розпочався у 1991 р. – з часу здобуття Україною незалежності та можливістю доступу дослідників до архівних і бібліотечних фондів. У періодичних та довідкових виданнях з’являються публікації про вченого.

У 1994 р. красзнавець Богдан Мельничук із Тернополя опублікував у журналі “Березіль” статтю “Микола Чубатий – невідомий і відомий” [25]. Це була одна з перших публікацій про вченого у сучасній Україні. Згодом, він дав ґрунтовну розвідку “Маємо змогу доповнити “Березіль”, або “Слово про Миколу Чубатого” [26].

Історик Ігор Усенко у цьому ж році опублікував статтю “Микола Чубатий: життя та діяльність” [27, с. 217–221], акцентувавши увагу на діяльності вченого як історика українського права, який жив і працював на двох континентах – в Україні та США.

Олег Полянський, історик, надрукував дві статті: “Був учнем Михайла Грушевського” (1995 р.) [28], “Історія Миколи Чубатого” (1998 р.) [29] у яких подав фактичний матеріал з питань біографії ученого, громадської, публіцистичної діяльності та наукових інтересів.

У 1998 р. вийшла “Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі (1898–1998)”, до сторіччя заснування, за редакцією Степана Яреми. Вона містить відомості про учнів гімназії, в тому числі про М. Чубатого [30, с. 598]. З огляду на те, що у стінах цього освітнього закладу успішно навчався майбутній учений, дана інформація представляє значний інтерес.

Невеликі за обсягом біографічні відомості вміщено в сучасній довідковій літературі: “Енциклопедії Українознавства. Словникова частина” [31, с. 3775], “Малій енциклопедії етнодержавознавства” [32, с. 896–897], “Довіднику з історії України” (Львів, 2001) [33, с. 1063–1064], “Історичному календарі” [34, с. 351], “Українському енциклопедичному словнику-календарі” [35, с. 233], “Юридичній енциклопедії” [36, с. 418]. На жаль, упорядники цих видань допустили деякі помилки, подаючи біографію М. Чубатого.

Про М. Чубатого як українського публіциста та видавця тижневика “Правда” є статті М. Комариця та В. Гарасим у довідниках “Українська журналістика в іменах” [37; 38, с. 196–198; 39, с. 322–324], а також він згадується як журналіст і член редколегії літературно-наукового місячника “Дзвони” у багатотомнику “Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.” [40, с. 32, 57, 105–106; 41, с. 11, 13, 138].

Діяльність М. Чубатого в НТШ заторкують праці Володимира Дорошенка “Огнище української науки – Наукове товариство імені Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування” [42], Володимира Кубійовича “Нарис історії Наукового товариства імені Т. Шевченка” [43], Романа Кучера “Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї” [44], Олега Купчинського “Дещо про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка” [45], Мирослава Мороза “Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944)” [46], Оксани Найдя “Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка (1913–1940)” [47], Ярослава Падоха “Незнищене товариство (до 110-річчя НТШ)” [48]. Варто відзначити, що при роботі над цією групою публікацій вдалося врахувати передумови, причини та обставини їх написання, авторський суб’єктивізм та можливість упереджених оцінок, фактів, подій, явищ.

Окремі аспекти життя і творчості М. Чубатого знайшли відображення у наукових розвідках і публікаціях Василя Мудрого [49; 50], Любомира Винара [51–60], Олександра Домбровського [61; 62], Степана Макарчука [63], Дмитра Дорошенка [64], Аркадія Жуковського [65; 66], Любомири Бойцун [67], Леоніда Рудницького [68, с. 156], Лесі Сакади [69]. Вони значним чином допомагають відтворити багатоплановість і неоднозначність М. Чубатого як дослідника та показати широке коло його наукових інтересів і громадсько-публіцистичну діяльність.

Варто виділити наукові праці Л. Винара, який відзначав М. Чубатого як талановитого учня М. Грушевського [52, с. 13], який відносився до його Львівської історичної школи [57, с. 61, 64, 11, 117], з яким автор листувався [51, с. 195–196; 53, с. 70–72; 60, с. 103, 106].

Серед публікацій Л. Винара варто виокремити монографію “Український Історик”: 40 років служіння науці, 1963–2003” [59]. В ній він проаналізував внесок М. Чубатого у створення і розвиток Українського історичного товариства (УІТ) та єдиного українського журналу за межами України. Такої ж думки щодо діяльності вченого дотримується Л. Сакада у монографії “Український історик”: Генеза, тематика, постаті” [69].

Про внесок М. Чубатого у розвиток української історіографічного процесу йдеться також у роботі Ірини Колесник “Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття)” [70, с. 106–112]. Увагу авторки привернула праця М. Чубатого “Українська історична наука (її розвиток і досягнення)”, в якій ним була запропонована історіографічна схема, спрямована проти тих уявлень, що переважали серед зарубіжних істориків, про два короточасних періоди в історії української науки: 1) з 1894 р. від приїзду у Львів М. Грушевського до Першої світової війни; 2) короткий період так званої українізації в

Східній Україні від 1923 до 1930-х років. І. Колесник зазначила, що науковий сенс схеми М. Чубатого полягав у тому, що той значно поглибив український історіографічний процес і починав його від часів Т. Шевченка. Цей процес він охарактеризував як поступову зміну п'ятьох поколінь дослідників української історії. Автор наголосила, що певною заслугою М. Чубатого було намагання відтворити якомога повніший образ української історичної науки [70, с. 106–108].

У 2002 р. в Тернополі було видано бібліографічний посібник для молоді про славетних людей Тернопільщини “Вони прославили наш край”. В ньому відведене певне місце і відомому уродженцю Тернополя М. Чубатому [71, с. 279–280].

З найновіших публікацій науковий інтерес для нас становила стаття Я. Калакури “Педагог, журналіст, історик права та церкви” у біографічному збірнику “Визначні постаті Тернопілля” [72]. Автор висвітлює окремі аспекти біографії, наукову спадщину, громадську діяльність М. Чубатого, наголошує, що велику увагу вчений приділяв історії церкви, її правовому статусу в козацькій Україні, дослідженню державного ладу Західно-Української Народної Республіки і звертає увагу на концепцію етногенезу українського народу, яку науково аргументував історик [72, с. 217–219].

Окремо варто відзначити меморіальний альманах “Народжені Україною”, до якого увійшло близько тисячі персоналій про наших видатних співвітчизників – державних, громадських і релігійних діячів, просвітників і науковців, діячів культури, мистецтва і спорту, які походженням, народженням або діяльністю пов'язані з Україною і стали славою та гордістю її народу. Серед них чільне місце займає М. Чубатий – історик, видавець, громадський діяч. В альманасі відзначається, що до сьогодні не втратили свого значення його фундаментальні праці з історії української церкви та українського права та ґрунтовні праці з питання етногенезу українського народу [73, с. 736–737]. Незважаючи на популярний характер і розрахунок на масового читача дані публікації про вченого містять певну інформаційну цінність.

Корисними є публікації загального характеру та з історії України: М. Грушевського [75–77], М. Кордуби [78], Я. Пастернака [79], Л. Лещинського, А. Панюка [80], М. Брайчевського [81], Б. Лановика [82] та В. Ульяновського [83].

Отже, на сучасному етапі розвитку української науки постать М. Чубатого викликає неабияке зацікавлення дослідників.

У дослідженні постаті Миколи Чубатого посильну участь брала авторка даної статті, наукові публікації якої з'явилися упродовж 2003–2011 рр. і насамперед стосуються його наукової та громадської діяльності [84–99]. У монографії “Микола Чубатий як історик України” [85], висвітлюється життя та діяльність визначного історика України, професора, доктора, педагога, редактора і публіциста, який вніс вагомий внесок у дослідження походження українського народу, в історію українського права та історію української церкви. Джерелом для підготовки тієї роботи стали матеріали наукових та освітніх інституцій, епістолярна спадщина та праці ученого наукового та публіцистичного характеру.

Необхідність детального історичного аналізу багатогранної наукової, громадської та публіцистичної діяльності М. Чубатого спонукало до пошуку та вивчення відповідної джерельної бази. Основу якої становить сукупність опублікованих та неопублікованих матеріалів, які містяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО), Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО), у відділах рукописів та україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). Це пояснюється тим, що М. Чубатий до п'ятдесяти років свого життя прожив у Тернополі та Львові, а тому більшість документів, що стосуються наукової, громадської та публіцистичної діяльності історика, знаходяться саме тут. Важливе місце у дослідженні відіграють також документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві), бібліотеки імені В. Вернадського

НАН України, бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, відділу фондів Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Неопубліковані та опубліковані джерельні матеріали умовно можна згрупувати за такою схемою:

- особисті документи М. Чубатого;
- біографії та автобіографічні роботи ученого;
- документи про діяльність ученого у різних товариствах та інституціях;
- епістолярна спадщина;
- опубліковані та рукописні наукові та публіцистичні праці вченого.

Певний інтерес для розкриття біографічних віх життя історика становлять особисті документи, які вперше вводяться у науковий обіг. Серед них слід назвати шкільні свідоцтва, посвідчення про участь в семінарах та екзаменаційні листи Львівського університету, нагородний лист, особистий листок про навчання та шкільну практику, які знаходяться в особовій справі М. Чубатого у фонді 451 (Греко-католицька богословська академія м. Львів) ЦДІА України у м. Львові [100, с. 1–71].

Із документів ДАЛО виділяємо фонд 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І. (1817–1918 рр.)), в якому зберігаються оригінали розпорядження про виплату грошової премії члену історичного семінару М. Чубатому [101], справа пошукувача наукового ступеня доктора Чубатого Миколи [102, с. 1–5], закінчення про його докторську дисертацію [103, с. 62–63], а також копія докторського диплома [104, с. 161].

Другу групу джерел становлять автобіографічні роботи та спогади М. Чубатого.

Важливі біографічні дані з життя українського історика знаходимо у книзі, виданій Українським католицьким університетом у Римі [8, с. 108–134]. В ній міститься коротка на сімнадцять рядків біографія професора історії українського права і декана правничого факультету. Хоч підпису немає, але, без сумніву, це є життєпис М. Чубатого про останні 36 років життя професора в еміграції. Ці матеріали займають помітне місце у встановленні біографії їх автора, хоч вони мають деякі неточності і навіть помилки. Доповнюють окремі штрихи біографії М. Чубатого невеликі спогади, опубліковані ним у “Ділі” про працю в Національному музеї у 1917–1918 роках [105].

Винятково цінний життєпис, вміщений у книзі Михайла Гуцуляка “Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України” [106, с. 163–174]. У цій автобіографії не зазначено прізвища автора, але вдалося встановити, що вона належить перу М. Чубатого, оскільки є додатком до його статті “Перший листопад на переломі української революції” та спогадів “Моя участь у першолистопадовім зриві”, де він був головою редакційної колегії книги [107, с. 175–189].

Важливим джерелом, що стосується навчання історика у Львівському університеті, коли він слухав лекції професора М. Грушевського, є його спогади про ці роки, опубліковані в “Українському історичному” [108]. В них він дає характеристику заняттям, які проводив учений, формуючи свою школу учнів. Підтвердження, що М. Чубатий був учнем М. Грушевського, знаходимо у ЦДІА України у м. Києві в фонді 1235 (Грушевські-історичні, філологічні) [109, с. 197–222].

Велику цінність для дослідження мають архівні матеріали ЦДІА України у м. Львові, які стосуються третьої групи джерел. Широке коло діяльності вченого було пов’язане з НТШ, тому важлива інформація міститься у фонді 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), зі справ якого дізнаємося про його членство у НТШ та біографічні дані [110; 111; 112; 113; 114], участь у юридичній комісії [115; 116], у президії Історико-філософської секції [117; 118; 119], у міжнародних конференціях та з’їздах [4], про наукову та видавничу діяльність [120; 121; 122; 123].

Матеріали, пов’язані з трудовою діяльністю М. Чубатого в Українському (таємному) університеті у Львові (1921–1925 рр.), містяться у фонді 310 (Український університет у Львові. 1921–1925 рр.) [124–139]. На їх основі висвітлено заснування і діяльність університету [124; 125; 126; 127; 128], роль М. Чубатого як члена сенату [129], члена колегії

юридичного факультету [130; 131], лектора, викладача курсу “Історія українського права” [132–139].

Для аналізу викладацької роботи вченого важливими є матеріали, що зберігаються у фонді 451 (Греко-католицька Богословська академія, м. Львів) [140–151]. Вони висвітлюють діяльність навчального закладу [140; 141; 148], лекторську працю ученого, керівництво історичним семінаром та його особову справу як семінариста [145–146; 152].

До наступного комплексу джерел необхідно віднести епістолярну спадщину М. Чубатого, що дає змогу ґрунтовніше висвітлити такі питання, як наукова, видавнича діяльність М. Чубатого, справи, пов’язані з життям українських інституцій та ін. Щодо неопублікованого епістолярію, то найпильнішої уваги заслуговують листи М. Чубатого до Івана Раковського [120; 121; 153; 154], Олександра Барвінського [155], Василя Щурата [8], Відділу НТШ [122; 123] та адресовані йому кореспонденції Богдана Барвінського [117], редколегії “Української загальної енциклопедії” [156].

П’яту групу джерел складають опубліковані та рукописні наукові та публіцистичні праці, написані ученим у львівській і американській періоди життя. З опублікованих праць окремі автобіографічні матеріали знаходимо у статтях “Десять днів у Києві в січні 1919” [157], “Як працювало НТШ у Львові” [158], “Як родилася Соборна Україна” [159], “Українська історична наука (її розвиток та досягнення)” [160; 161], “Перший листопад на переломі української революції” [162], “Як народжувалася наука історії українського права” [163], “Наукове товариство ім. Шевченка (його минуле і сучасне)” [164].

Важливими першоджерелами при дослідженні наукової діяльності історика є праці М. Чубатого, що зберігаються у фондах відділу україніки ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Якщо систематизувати їх, то це праці, що стосуються питання:

етногенезу українського народу – “До питання про початки української нації” [165], “Ще дещо про початки українського народу” [166], “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй” [167], “Київська Русь у нових советських та польських дослідях [168];

історії українського права – “Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки” [169], “Про правне становище церкви в козацькій державі” [170], “Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в.” [171; 172], “Огляд історії українського права” [173; 174], “До історії адвокатури на Україні” [175], “Як народжувалася наука історії українського права” [176];

історії української церкви: “Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Русі в першій чверті XIII ст.” [177], “Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії” [178], “Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної єдності. В 300-ліття смерті” [179], “Релігія ціллю, чи середником до ціли?” [180], “Українська церква в половині XI ст. на роздоріжжі” [181], “Суспільно-національна роля Унії в житті українського народу” [182], “Українська католицька церква” [183], “Відродження католицтва у Франції (обсервації та рефлексії з подорожі)” [184], “950 літ християнства в Україні” [185], “Тристаліття церковної Унії на Україні” [186], “Історія християнства на Русі–Україні. – Т. 1 до 1353 р.” [187] та Т. II. – Ч. I. (1353–1458) [188]. Більшість названих праць опубліковані у “Записках НТШ” або виходили як окремі видання. Отже, праці М. Чубатого становлять важливий комплекс джерел, які допомагають проаналізувати науковий доробок ученого.

У відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України зберігаються рукописи праць історика: “Історія української католицької церкви” [189; 190], “Огляд історії українського права” [191].

Значна частина наукових робіт М. Чубатого присвячена біографіям видатних українських діячів. Ціла серія його статей вміщена в англomовному журналі “Український кварталник”, головним редактором якого він був з 1944 по 1957 рр. Зокрема, це статті про відомі персоналії: Богдана Хмельницького [192], Йосифа Сліпого [193], Полікарпа Сікорського [194], Данила Скоропадського [195], Зенона Кузеля [196], Бориса Крупницького [197], Вадима Щербаківського [198; 199] та інших.

Вагомий внесок ученого становить його рецензійно-критична спадщина. Як правило, рецензії історика опубліковані у “Богословії” [199–203], “Дзвонах” [205–212], “Українському кварталнику” [213–256].

До джерельної бази дослідження відносимо ряд періодичних видань України. В основному це публікації М. Чубатого у “Дзвонах” [180; 257; 185], “Ділі” [104; 165; 166], “Богословії” [170; 258], “Літописі Червоної калини” [157] та ін.

Микола Чубатий був автором кількох десятків публіцистичних статей, які є вагомими джерелами для вивчення його громадсько-публіцистичної діяльності. Так, у 1920 р. він підготував низку статей до часописів “Нова Рада” [259–264], “Правда” [264–272], в яких ставив перед собою завдання пояснити певні питання, що турбували галицьких українців. Важливе місце у цій групі джерел займають статті, опубліковані в “Українському кварталнику”, в яких історик подав концепцію походження українського народу [273; 274; 275], події Української національно-демократичної революції [276; 277; 278] та ін.

Підсумовуючи огляд джерел, можемо відзначити, що збереглася велика кількість архівних та документальних матеріалів, які переважно знаходяться в архівах та бібліотеках міста Львова.

Проведений джерелознавчий аналіз підтверджує, що при з’ясуванні різних аспектів діяльності українського вченого, учня і послідовника М. Грушевського – М. Чубатого, а саме, його наукової та громадської діяльності, важливе значення має вивчення і залучення до наукового обігу маловідомих архівних матеріалів, їх аналіз, узагальнення і систематизація.

Необхідність дослідження місця і ролі М. Чубатого в історії України ХХ ст. продиктована конкретними науковими завданнями, що мають істотне значення для історичної науки. Незважаючи на наявність досить великої кількості джерельного матеріалу, в українській історіографії така тема, як “Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975 рр.)”, потребує глибшої науково-дослідницької розробки.

Список використаних джерел

1. XI Международный конгресс исторических наук в Стокгольме // Вопросы истории. – 1960. – № 12. – С. 3–29.
2. Кольчук А. М. Багато галасу даремно / А. М. Кольчук // Український історичний журнал. – 1961. – № 3. – С. 140–141.
3. Шушарін В. П. Современная буржуазная историография Древней Руси / В. П. Шушарін. – М., Наука, 1964. – 304 с.
4. Збірник на пошану Зенона Кузелі // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 573–574.
5. Ждан М. Микола Чубатий / Михайло Ждан // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 47–62.
6. Ждан М. Микола Чубатий (3 нагоди 80-ліття). Українське історичне товариство / Михайло Ждан. Серія: Українські вчені. – Ч. 2. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1970. – 21 с.
7. Ждан М. Вибрана бібліографія наукових праць Миколи Чубатого / Михайло Ждан // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 99–101.
8. Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в першому п’ятиліттю свого постановня і діяльності. (1963–1968). – Рим, 1969. – 290 с.
9. Проф. д-р Микола Чубатий // Авангард Р. ХХІХ. – 1975. – С. 273.
10. Lencyk W. Prof. Nicholas Chubaty – Ukrainian Historian and Scholar / Wasył Lencyk // The Ukrainian Quarterly. Vol. XXXI. No. 3. – Р. 284–293.
11. Ленцик В. Проф. доктор Микола Чубатий. Спогади про професора і виховника / Василь Ленцик // Богословія. – Рим, 1976. – С. 155–163.
12. Падох Я. Історична заслуга проф. Миколи Чубатого / Ярослав Падох // Свобода. – 1975. – 24 вересня. – Ч. 179. – С. 2–3.
13. Падох Я. Микола Чубатий, 1889–1975 / Ярослав Падох // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 100–111.
14. Падох Я. Микола Чубатий 1889–1975 / Ярослав Падох // Українське Історичне Товариство. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1976. – 15 с.
15. The Ukrainian Heritage in America / Published by Ukrainian Congress Committee of America. – New York, 1991. – 690 p.
16. Chubaty Mykola // Encyklopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc / Mykola Chubaty. – Toronto–Buffalo–London: Canadian Institute of Ukrainian Studies, Shevchenko Scientific Society, 1984. – Vol. I. – Р. 464–465.
17. Кравченко О. Микола Чубатий (1889–1975) / Осип Кравченко // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний Історично-Мемуарний Збірник. – Філадельфія, ПА., ЗАС, 1983. – Т. 3. – С. 585–587.
18. У пошуках історичної правди: [збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужицький, Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – 548 с. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2).
19. Падох Я. Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права / Ярослав Падох // У пошуках історичної правди: [збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужицький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 83–121. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2).
20. Падох Я. Бібліографія праць Миколи Чубатого / Я. Падох, Д. Штогрин // У пошуках історичної правди: [збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужицький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 51–62. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2).
21. Ленцик В. Проф. Д-р Микола Чубатий як історик церкви / Василь Ленцик // У пошуках історичної правди: [збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужицький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 123–165. – (Записки НТШ. Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2).
22. Pattern of Peace, by Anotoni Gronowicz. New York, Paramount Publishing Co. 1951, pp. 215 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – Р. 274–276.
23. Музичка І. Сильветка історика проф. М. Чубатого 1889–1975 / І. Музичка., І. Хома // У пошуках історичної правди: [збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужицький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 166–203. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2).
24. Штефан А. Микола Чубатий і карпатські українці / А. Штефан // У пошуках історичної правди: [збірник на пошану

- Миколи Чубатого, 1889–1975] / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1987. – С. 204–216. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правнична комісія; Ч. 2). 25. *Мельничук Б.* Микола Чубатий – невідомий і відомий / Богдан Мельничук // Березіль. – 1994. – № 9–10. – С. 167–168. 26. *Мельничук Б.* Масмо змогу доповнити “Березіль”, або Слово про Миколу Чубатого / Богдан Мельничук // Тернопіль вечірній. – 1994. – 13 липня. 27. *Усенко І.* Микола Чубатий: життя та діяльність / Ігор Усенко // М. Чубатий. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права / За ред. Іваненка В. – Мюнхен – Київ: 4-е вид. УВУ. 1994. – С. 217–221. 28. *Полянський О.* Був учнем Михайла Грушевського / Олег Полянський // Тернопілля '95: Регіон. річник. – Тернопіль, 1995. – С. 358–359. 29. *Історія Миколи Чубатого: (Життя та діяльність громадського діяча)* // Полянський О. Історичні силуети. – Тернопіль, 1998. – С. 107–110. 30. *Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998. До сторіччя заснування / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми.* – Тернопіль, Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна школа”, 1998. – 736 с. 31. *Енциклопедія Українознавства / гол. ред. проф., докт. В. Кубійович.* – Львів: Вид-во НТШ, 2000. – 4015 с. (Словникова частина: в 10 т., т. 10). 32. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / [Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.]* – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с. – (НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького). 33. *Довідник з історії України (А-Я): посібник [для серед. загальноосв. навч. закл.] / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста.* – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с. 34. *Гуцал П.* Дослідник історії церкви і права: (Микола Чубатий) / Петро Гуцал, Микола Ткачук // Історичний календар '99. – К., 1998. – С. 351. 35. *Український енциклопедичний словник-календар / [упорядник Ян Вікалюк].* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 248 с. 36. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редколегія Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін.]*. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с. 37. *Комариця М.* Чубатий Микола Дмитрович – український громадсько-політичний та релігійний діяч, науковець, журналіст, видавець / М. Комариця // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 196–198. 38. *Українська журналістика в іменах / [за ред. М. Романюка; Передм. В. Качкана].* – Львів, 1994. – Вип. 1. – 234 с. 39. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [за ред. М. Романюка].* – Львів, 2002. – Вип. 9. – 436 с. 40. *Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. М. Романюка].* – Львів, 1998. – Т. 1. – 328 с. 41. *Періодика Західної України 20–30 рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. М. Романюка].* – Львів, 1999. – Т. 2. – 360 с. 42. *Дорошенко В.* Огнище української науки / Володимир Дорошенко – Наукове товариство імені Т. Шевченка. 3 нагоди 75-річчя його заснування. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 118 с. 43. *Кубійович В.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949) / Володимир Кубійович. – Львів, 1991. – 52 с. 44. *Кучер Р.* Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї / Роман Кучер – К.: Наук. Думка, 1992. – 112 с. 45. *Купчинський О.* Дещо про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка. 1892–1940 роки / Олег Купчинський // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 16–23. 46. *Мороз М.* Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944 роки) / Мирослава Морз // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 260–319. 47. *Найда О.* Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. 1913–1940 роки / Оксана Найда // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 24–33. 48. *Падох Я.* Незнищене товариство (до 110-річчя НТШ) / Ярослав Падох. – Львів, 1983. – 21 с. 49. *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині / Василь Мудрий. – Львів–Нью-Йорк: НТШ, 1999. – 194 с. 50. *Мудрий В.* Український Університет у Львові у 1921–25 / Василь Мудрий. – Нюнберг: Видавництво “Час”, 1948. – 60 с. 51. *Винар Л.* Архівні матеріали до історії УІТ / Любомир Винар // Український історик. – 1985. – № 1–4. – С. 190–199. 52. *Винар Л.* Галицька доба життя Михайла Грушевського (1894–1914) / Любомир Винар // Український історик. – 1967. – № 1–2. – С. 5–23. 53. *Винар Л.* Матеріали до біографії Михайла Грушевського / Любомир Винар // Український історик. – 1982. – № 1–2. – С. 65–75. 54. *Винар Л.* Микола Чубатий. Історія християнства на Руси-Україні / Любомир Винар. – Т. 1. – Рим: Український Католицький Університет, 1965 // Український історик. – 1968. – № 1–4. – С. 152–154. 55. *Винар Л.* Микола Чубатий. Українська історична наука. Її розвиток та досягнення / Любомир Винар. Філадельфія: В-во “Америка”, 1971 // Український історик. – 1971. – № 3–4. – С. 135–136. 56. *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1892–1930 / Любомир Винар // Українське історичне товариство. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 111 с. 57. *Винар Л.* Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали / Любомир Винар. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с. 58. *Винар Л.* Найвидатніший історик України М. Грушевський (у 50-ліття смерті: 1934–1984) / Любомир Винар // Сучасність. – 1985. – лютий. – Ч. 3. – С. 54–78. 59. *Винар Л.* “Український історик”: 40 років служіння науці, 1963–2003. Статті і матеріали / [ред. Алла Отаманенко]. – Нью-Йорк–Острог, 2003. – 422 с. 60. *Винар Л.* Чому М. Грушевський повернувся на Україну в 1914 році / Любомир Винар // Український історик. – 1969. – № 3–4. – С. 103–108. 61. *Домбровський О.* Микола Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / Олександр Домбровський. Записки НТШ, том. 178. Нью-Йорк–Париж, 1964 // Український історик. – 1964. – № 4. – С. 49–50. 62. *Домбровський О.* Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / Олександр Домбровський // Український історик. – 1996. – № 1–4. – С. 259–267. 63. *Макарчук С. А.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Степан Арсентійович Макарчук. – Львів: Світ. 1997. – 192 с. 64. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії / Дмитро Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с. 65. *Жуковський А.* Діяльність Інституту Енциклопедії Українознавства при науковому товаристві імені Шевченка / Аркадій Жуковський // Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження. Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової секції НТШ. Березень, 1990. – Львів, 1992. – С. 57–64. 66. *Жуковський А.* Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Аркадій Жуковський. – Львів–Париж, 2000. – 140 с. 67. *Бойцун Л.* Тернопіль у плінні літ. Історико-краєзнавчі замальовки / Любомира Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – 392 с. 68. *Рудницький Л.* НТШ у США й науковий світ Заходу: спроба аналізу / Леонід Рудницький // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету: матеріали Міжнародної наукової конференції (Пряшів-Свидник, 12–15 червня 1991 р.) – Київ–Львів–Пряшів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992. – С. 149–156. 69. *Сакада Л.* “Український історик”: Генеза, тематика, постаті / Леся Сакада. – Нью-Йорк–Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с. 70. *Колесник І.* Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття) / Ірина Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с. 71. *Вони прославили наш край. Молоді про славетних людей Тернопільщини.* [Бібліографічний посібник]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 288 с. 72. *Визначні постаті Терн опілля: Біограф. збірник.* [упор.: О. Г. Бенч, В. М. Троян]. – К.: Дніпро, 2003. – 232 с. 73. *Народжені Україною: Меморіальний альманах.* У 2-х т. – К.: ЄВРОІМДЖ, 2002. – Т. 2. – 896 с. 74. *Пастернак Я.* Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Праці історично-філософської секції / Ярослав Пастернак [за ред. М. Антоновича]. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, – 1976. – 150 с. 75. *Грушевський М.* Анти / Михайло Грушевський //

- Записки НТШ. – Т. 31–32. Львів, 1899. – С. 5. 76. *Грушевський М.* Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / Михайло Грушевський // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 7–13. 77. *Грушевський М.* Нові конструкції початків слов’янського і українсько-руського життя / Михайло Грушевський // Записки НТШ. – Т. 103. – Львів, 1911. – С. 5–27. 78. *Кордуба М.* З’їзди істориків у Варшаві / Мирон Кордуба // Вісник, місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя. – Ч. I. – Кн. 10. – Львів, 1933. – С. 773–774. 79. *Пастернак Я.* Ранні слов’яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях: [праці історично-філософської секції] / за ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, – 1976. – 150 с. 80. *Лециньський Л. С.* Міжнародні відносини України: історія і сучасність: [навч. посібник] / Л. С. Ліциньський, А. В. Панюк. – Львів: Видавництво Бескид Біт, 2002. – 224 с. 81. *Брайчевський М.* Походження Русі / Михайло Брайчевський. – К: АН УРСР, 1968. – 221 с. 82. *Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: [навч. посібник] / Б. Д. Лановик, М. В. Траф’як, та ін.; За ред. проф. Лановика Б. Д.* – Тернопіль: “Чарівниця”, 1999. – 512 с. 83. *Ульяновський В. І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: [навч. посібник: у 3-х кн.] / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 256 с. 84. *Григорук Н.* Микола Чубатий як історик державницького напрямку / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3.: Національно-державне відродження слов’янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 305–311. 85. *Григорук Н.* Микола Чубатий як історик України / Наталія Григорук. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2003. – 160 с. 86. *Григорук Н.* Наукова та громадсько-політична діяльність Миколи Чубатого: історіографія проблеми та джерельна база / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 2. – С. 260–264. 87. *Григорук Н.* Основні віхи життя і діяльності Миколи Чубатого (1889–1975) / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 76–81. 88. *Григорук Н.* Питання етногенези українського народу у науковій спадщині Миколи Чубатого: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції [“Суспільство: історія, методологія дослідження, практика”], (м. Тернопіль, 18 червня 2004 р.). – Тернопіль, 2004. – С. 23–24. 89. *Григорук Н.* Наукова спадщина Миколи Чубатого та стан її вивчення в Україні та за кордоном / Наталія Григорук // Література та культура Полісся. Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 265–269. 90. *Григорук Н.* Роль Миколи Чубатого у становленні історії українського права / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2. – С. 44–51. 91. *Григорук Н. М.* Чубатий як дослідник історії української церкви / Наталія Григорук // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича: [збірник наукових праць. Історія. Політологія. Міжнародні відносини]. Вип. 229–230. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 184–188. 92. *Григорук Н.* Микола Чубатий як особистість, науковець та громадсько-політичний діяч / Наталія Григорук // Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Шевченка / Відп. ред. М. Андрійчин. – Т. 1. – Тернопіль: Рада, 2004. – С. 252–266. 93. *Григорук Н.* Історик Микола Чубатий: життя і творчість / Наталія Григорук // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 237–252. 94. *Григорук Н.* Громадсько-політична діяльність Миколи Чубатого / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – Вип.1. – С. 61–68. 95. *Григорук Н.* Микола Чубатий і Наукове товариство ім. Шевченка / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – Вип.2. – С. 101–105. 96. *Григорук Н.* Наукова та громадська діяльність М. Чубатого у міжвоєнний період / Наталія Григорук // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 1. – Тернопіль, 2006. 97. *Григорук Н.* Микола Чубатий дослідник Київської держави / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2006. – Вип.3. – С. 133–137. 98. *Григорук Н.* Життєвий шлях Миколи Чубатого в еміграції / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. – Вип.1. – С. 58–65. 99. *Григорук Н.* Микола Чубатий як дослідник історії українського права / Наталія Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 27–35. 100. *Особова справа семінариста Чубатого М.* // Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові). – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), 451, оп. 2, спр. 816, 71 арк. 101. *Розпорядження* Галицького намісництва в Бялій про виплату нагородних грошових премій членам історичного семінару Тишковському Казимиру, Чубатому Миколі та ін., 27. VIII. 1917 // Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І. (1817–1918), оп. 7, спр. 762, 1 арк. 102. *Справа* пошукувача наукового ступеня доктора Чубатого Миколи // ДАЛО. – Ф. 26, оп. 7, спр. 1984, 5 арк. 103. *Книга* протоколів про здачу докторських екзамінів і заключення на докторські дисертації, 1916–1924 // ДАЛО. – Ф. 26, оп. 15, спр. 728, 741 арк. 104. *Альбом* обліку докторських дипломів, 1916–1919 // ДАЛО. – Ф. 26 оп. 15, спр. 1350, 446 арк. 105. *Чубатий М.* У 25-ліття Національного Музею. Спомини про мою працю в Національному Музеї рр. 1917–18// Діло. – 1930. – 19 липня. – С. 4. 106. *Чубатий М.* Перший листопад на переломі української революції // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 163–174. 107. *Чубатий М.* Моя участь у першолистопадівім зриві (Спомини минулого з-перед 50 літ) життєпис // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 175–189. 108. *Чубатий М.* Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 78–79. 109. *Протоколи* засідань викладачів університету (Чернетки); теми рефератів та списки студентів-слухачів проф. Грушевського М. С. // Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1235 (Грушевські-історики, філологи), оп. 1, спр. 85, 334 арк. 110. *Книга* обліку дійсних членів товариства, том II і останній // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 372, 136 арк. 111. *Списки* почесних, дійсних і звичайних членів товариства // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 380, 13 арк. 112. *Біографія* дійсних членів товариства з прізвищами на “Р–Я” // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 390, 132 арк. 113. *Біографії* та особисті документи осіб з прізвищами на літери “Т–Я” // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2240, 92 арк. 114. *Список* членів товариства (НТШ) із зазначенням анкетних даних // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2712, 15 арк. 115. *Протоколи* об’єднаних засідань членів секцій товариства. 1919–1938 // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 38, 37 арк. 116. *Протоколи* засідань членів юридичної комісії при історично-філософській секції товариства // ЦДАУ у м. Львові. –

Ф. 309, оп. 1, спр. 45, 5 арк. 117. *Листи* до членів історично-філософської секції товариства про участь в засіданнях, публікацію праць та ін. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 365, 30 арк. 118. *Списки* почесних, дійсних і звичайних членів товариства // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 380, 13 арк. 119. *Повідомлення* членам товариства про скликання засідань відділів комісій товариства із зазначенням порядку денного. 1928 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 402, 64 арк. 120. *Листування* з членами товариства про видання наукових праць, скликання загальних зборів, пересилку літератури та ін. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 225, 117 арк. 121. *Листування* з членами товариства, вчителями та приватними особами про видання наукових праць, пересилку літератури та ін., том 1 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 226, 111 арк. 122. *Заяви* наукових працівників про надання їм стипендій для продовження наукових праць за кордоном // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 306, 22 арк. 123. *Листування* з членами товариства про виплату авторських гонорарів і процентних сум від кредитів, видання наукових робіт та інших питань // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 417, 41 арк. 124. *Матеріали* до історії українського університету передані Щуратом В. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310 (Український університет у Львові. 1921–1925 рр.), оп. 1, спр. 1, 93 арк. 125. *Меморіал* в українській університетській справі, надісланий Сенатом університету Найвищій Раді Мірової конференції в Парижі та Союзу народів у Женеві // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 6, 31 арк. 126. *Довідка* про заснування і роботу університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 9, 12 арк. 127. *Перелік* кафедр на філософському та юридичному факультетах і екзаменаційних комісій. Список членів Сенату університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 11, 4 арк. 128. *Довідка* про заснування українського університету у Львові // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 12, 2 арк. 129. *Протоколи* засідань сенату університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 16, 20 арк. 130. *Протоколи* засідань деканату юридичного факультету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 17, 4 арк. 131. *Протоколи* засідань колегії юридичного факультету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 18, 13 арк. 132. *Матеріали* про розклад занять на факультетах університету і навантажень викладачів (графіки, списки, записки та інші) // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 35, 91 арк. 133. *Програми* навчання на юридичному факультеті Центрального державного історичного архіву України у м. Львові // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 68, 25 арк. 134. *Журнал* “Історичний вісник” (№ 1, 2, 3) // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 149, 27 арк. 135. *Відомості* на виплату грошей викладачам за лекції та екзамени (1921–1922 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 154, 21 арк. 136. *Відомості* на виплату грошей викладачам університету за лекції та екзамени (1923) // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 156, 27 арк. 137. *Відомості* на виплату заробітної плати викладачам за 1924 рік // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 158, 12 арк. 138. *Список* лекторів університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 203, 5 арк. 140. *Хроніка* академії 1929–1931 рр. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451 (Греко-католицька богословська академія, м. Львів), оп. 1, спр. 12, 150 арк. 141. *Хроніка* академії 1931–1933 рр. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 13, 254 арк. 142. *План* семінару з історії церковної унії на Україні // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 80, 22 арк. 143. *Конспект* лекцій з історії церковного права складений проф. Кладочним Осипом. том I // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 90, 172 арк. 144. *Конспект* лекцій з історії церковного права складений проф. Кладочним Осипом. том II і ост. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 91, 188 арк. 145. *Книга* протоколів засідань історичного семінару за 1930–1935 рр. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 121 (Книга протоколів засідань історичного семінару за 1930–1935 рр.), 87 арк. Ф. 451, оп. 2, спр. 816, 71 арк. 146. *Плани* роботи історичного семінару на 1937–1939 рр. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 127, 46 арк. 147. *Листування* з греко-католицьким митрополітичним ординатором в м. Львові про призначення, заміщення та інші персональні питання викладачів і службовців // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 51, 39 арк. 148. *Листування* з Греко-католицьким митрополітичним ординаріатом в м. Львові про призначення викладачів // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 53, 34 арк. 149. *Відомості* на видачу заробітної плати викладачам за 1922–1928 рр. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 60, 8 арк. 150. *Відомості* на видачу заробітної плати викладачам за 1938–1939рр., 1945р. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 65, 29 арк. 151. *Список* викладачів на 1938/39 і 1941/42 навчальні роки // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 68, 7 арк. 152. *Реферат* семінариста Харини Степана на тему: “Спір про свячення паски в українській церкві в кінці XVI ст. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 511, 20 арк. 153. *Лист* М. Чубатого до Івана Раковського, як головного редактора “УЗЕ”, Львів, 16, 16. XI. 1934 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 252 (Редколегія “Української Загальної Енциклопедії”), оп. 1, спр. 975/п. 16, 1 арк. 154. *Лист* М. Чубатого до Івана Раковського, Львів, 20. 12. 1934 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 270 (І. Раковський), спр. 69/п. 1, 1 арк. 155. *Листи* від окремих осіб (О–Я). Листи Миколи Чубатого до Барвінського Олександра Григоровича, Петриків, Львів, 1907, 1922 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 11 (Барвінські), спр. 2756/п.165, 3 арк. 156. *Листи* редколегії “УЗЕ” до д-ра М. Чубатого, історика української церкви і права, педагога і публіциста, автора “УЗЕ” 1930–1934 рр. // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 252, оп. 1, спр. 388/п. 8, 14 арк. 157. *Чубатий М.* Десять днів у Києві в січні 1919 / Микола Чубатий // Літопис Червоної Калини. – р. 3. – 1931. – Ч. 5. – С. 5–8; Ч. 6. – С. 3–6. 158. *Чубатий М.* Як працювало НТШ у Львові / Микола Чубатий // Свобода. – 1948. Ч. 50–51. 159. *Чубатий М.* Як родилася Соборна Україна / Микола Чубатий // Америка. – 1957. – Ч. 23–25. 160. *Чубатий М.* Українська історична наука (її розвиток та досягнення) / микола Чубатий // Америка. – 1970. – Ч. 110–112; 114–117; 119–122. 161. *Чубатий М.* Українська історична наука (її розвиток та досягнення) / Микола Чубатий. – Філадельфія: Америка, 1971. – 53 с. 162. *Чубатий М.* Перший листопад на переломі української революції / Микола Чубатий // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 163–174. 163. *Чубатий М.* Як народжувалася наука історії українського права / Микола Чубатий // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1891–1961). – Т. VIII. – Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. – С. 140–148. 164. *Чубатий М.* Наукове товариство ім. Шевченка (його минуле і сучасне) / Микола Чубатий // Америка. – 1975. – Ч. 63–67. 165. *Чубатий М.* До питання про початки української нації / Микола Чубатий // Діло. – 1931. – 23, 24, 25, 27, 28 січня. – Ч. 14–19. 166. *Чубатий М.* Ще дещо про початки українського народу / Микола Чубатий // Діло. – 1931 – 3, 4 березня. – Ч. 47–48. 167. *Чубатий М.* Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 178. – Нью-Йорк–Париж, 1964. – 159 с. 168. *Чубатий М.* Київська Русь у нових советських та польських дослідках: [збірник на пошану Зенона Кузелі] / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962. – С. 465–478. 169. *Чубатий М.* Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки / Микола Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с. 170. *Чубатий М.* Про правне становище церкви в козацькій державі / Микола Чубатий // Богословія. – Т. 3. – Львів, 1925. – Ч. 1. – С. 19–53; Ч. 2. – С. 181–202. 171. *Чубатий М.* Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 134–135. – Львів, 1924. – С. 19–65. 172. *Чубатий М.* Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 144–145. – Львів, 1926. – С. 1–108. 173. *Чубатий М.* Огляд історії українського права / Микола Чубатий. – Львів: Видання відділу Українського Університету, 1921. – 119 с. 174. *Чубатий М.* Огляд історії українського права:

- [по запискам за викладами М. Чубатого. (Історія джерел та джерелознавчого права. Ч. I, II)] / Микола Чубатий. – Львів, 1922. – 321 с. 175. *Чубатий М.* До історії адвокатури на Україні / Микола Чубатий // Альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 30–37. 176. *Чубатий М.* Як народжувалася наука історії українського права / Микола Чубатий // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1891–1961). – Т. VIII. – Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. – С. 140–148. 177. *Чубатий М.* Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Русі в першій чверті XIII ст. / Микола Чубатий // Альманах українських богословів. – Львів, 1913. 178. *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 123–124. – Львів, 1917. – 140 с. 179. *Чубатий М.* Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної єдності. В 300-ліття смерті / Микола Чубатий. – Львів, 1914. – 95 с. 180. *Чубатий М.* Релігія ціллю, чи середником до цілі? / Микола Чубатий // Дзвони. – Р. I. – 1931. – С. 13–15. 181. *Чубатий М.* Українська церква в половині XI ст. на роздоріжжі / Микола Чубатий – Львів, 1931. – 17 с. 182. *Чубатий М.* Суспільно-національна роль унії в житті українського народу / Микола Чубатий. – Львів: Мета, 1934. – 50 с. 183. *Чубатий М.* Українська католицька церква / Микола Чубатий. – Рим, 1934. – 23 с. 184. *Чубатий М.* Відродження католицтва у Франції (обсервації та рефлексії з подорожі) / Микола Чубатий. – Львів, 1938. – 21 с. 185. *Чубатий М.* 950 літ християнства в Україні / Микола Чубатий. – Львів: Дзвони, 1938. – 16 с. 186. *Чубатий М.* Тристаліття церковної Унії на Україні / Микола Чубатий. – Львів, 1938. – 16 с. 187. *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Т. 1 до 1353 р. – Рим–Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – 816 с. 188. *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Т. II. – Ч. I. (1353–1458). – Рим–Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с. 189. *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9 (Окремих надходжень), спр. 240/1 (Чубатий М. Історія української католицької церкви: ч. I. доба – до 1240 р.; ч. II. доба – до 1596 р. Курс лекцій та студентів), 592 арк. 190. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9, спр. 240/2 (Чубатий М. Історія української католицької церкви: ч. III. Доба 1596–1930-і рр.), 584 арк. 191. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9, спр. 4470 (Чубатий М. Огляд історії українського права. – Підручник для вищих шкіл), 321 арк. 192. *Chubaty M.* In Defence of the Religious Freedom in Ukraine; A Letter to Nikita S. Khrushchev / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 2. – P. 138–143. 193. *Chubaty M.* The Ukrainian Independence Movement at the Time of the American revolution / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 3. – P. 226–237. 194. *Chubaty M.* The 700th Anniversary of the City of Lviv (1252–1952) / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 3. – P. 242–253. 195. *Chubaty M.* Professor Vadym Shcherbakivsky 1876–1957 / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 1. – P. 78. 196. *Chubaty M.* Present Soviet Historiography on America / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 2. – P. 149–155. 197. *Chubaty M.* Dutch and Portuguese Friends of Ukraine / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 175–176. 198. *Chubaty M.* Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 56–65. 199. *Chubaty M.* Prof. Borys Krupnytsky / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 168. 200. *Chubaty M.* Prof. E. Szmurlo: Le Saint-Siege et L'Orient Orthodoxe Russe 1609–1654 / Mykola Chubaty. – Прага 1928. Видання архіву міністерства закордонних справ. Серія I. Ч. 4. Ст. I–VIII, Ч. I 1–354, Ч. II. (Документи) 1–255. // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 52–55. 201. *Chubaty M.* Walerjan Charkiewicz – Bez steru i busoli. Sylwetka ks. Prof. Michala Bobrowskiego. Wilno 1929. Odbitka z “Alma mater Vilnensis” Nr. 8. Ст. 60. / Mykola Chubaty // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 58–59. 202. *Chubaty M.* Die Kirche und das ostliche Christentum: Ukraine und die Kirchliche Union (Herausgegeben von der katholischen Episcopalfursorge, Berlin). Berlin. Стр. 133 / Mykola Chubaty // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 3–4. – С. 265–267. 203. *О. І. Бочковський:* Т. Г. Масарик – національна проблема та українське питання: [спроба характеристики та інтерпретації]. Подібрани 1930. Видання “Української Господарської Академії в ЧСР”. 244 // Богословія. – 1931. – Т. IX. – Кн. 4. – С. 395. 204. *Др. Адриянь В.* Копыстянській: [Історический очерк сооружения Ставропигийской Успенской церкви во Львовѣ]. Львів 1931. Відбитка з “Временника, Научно-литер. Зап. Львовского Ставропигина”. 48+10 // Богословія. – 1931. – Т. 9. – Кн. 4. – С. 380. 205. *D. Dorosenko:* Das deutsche Recht in der Ukraine. Zeitschrift fur die ost-europaische Geschichte B. V. 4. Berlin 1931. Стр. 502–520. // Дзвони. – 1932. – Ч. 1. – С. 76–77. 206. *D. Doroshenko:* Die Namen “Rus” “Russland” und “Ukraine” in ihrer historischen und gegenwartigen Bedeutung”. Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band. 1931, ст. 1–23. // Дзвони. – 1932. – Ч. 4. – С. 311–312. 207. *Др. Ярослав Пастернак.* Коротка археологія західноукраїнських земель. Львів 1932. Відбитка з Богословія, т. X. 3 / Ярослав пастернак // Дзвони. – 1933. – Ч. 4. – С. 205–206. 208. *Dr. Alexander Nadraqa:* Die Rechtslage der unierten Kirche und der Union im jetzigen Polen. Zeitschrift fur Ostrecht 1933 / VIII–IX. Berlin / Alexander Nadraqa // Дзвони. – 1933. – Ч. 11–12. – С. 565. 209. *Проф. Сергій Шелухін.* До вивчення “Руської Правди”. Прага 1934. Зшиток II. Стр. 1–64 / Сергій Шелухін // Дзвони. – 1935. – Ч. 1. – С. 69–71. 210. *Д-р Саломія Цьорох:* Погляд на історію та на виховну діяльність СС. Василянок. Львів 1934. Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Том VII–VIII. Стр. 1–254+I–II / Саломія Цьорох // Дзвони. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 59–60. 211. *Проф. С. Юшков:* Руська Правда (Русская Правда). Київ 1935. I–XIII+I–195. Українська Академія Наук. Інститут матеріальної культури / Сергій Юшков // Дзвони. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 60–61. 212. *Д-р Михайло Антонович* – Князь Репін, генерал-губернатор Саксонії. Берлін 1936. Український Наук. Інститут в Берліні. Стр. 1–61 / Михайло Антонович // Дзвони. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 61–62. 213. *Chubaty M.* Russia and the Peace, by Sir Bernard Pares. 293 pp. Macmillan, New York, 1944 / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 2. – P. 178–180. 214. *Chubaty M.* Narys Istoriyi Ukrainy (Outline of the History of Ukraine), by K. Vobly, K. Huslysty, V. Dyadychenko, F. Los, M. Petrovsky, L. Slavin, M. Suprunenko, F. Sherstiuk. Collective work edited by Academy of Sciences of the Ukrainian S.S.R., 1942. 212 pages / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 3. – P. 291–293. 215. *Chubaty M.* Russo-Polish Relations, by S. Konowalow, Princeton University Press, 1946, 102 pp. / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 2. No. 3. – P. 292–294. 216. *Chubaty M.* Acta Innocenti PP. III. (1198–1216) A Registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Halusczy OSBM. Roma 1944. Typis Polyglottis Vaticanis xxxii+674 / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 86–87. 217. *Chubaty M.* A Guide to the Soviet Union. By William M. Mandel. 1946. The Dial Press. New York. xiii+511 pp. / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 92–94. 218. *Chubaty M.* Ukrainian Authors-Reader, Published by Ukrainian Canadian Committee, 1946, Winnipeg, Canada, v+193 pp. Foreword by Prof. G. W. Simson / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 94–95. 219. *Chubaty M.* The War and Ukrainian Democracy, by N. Hryhoriiv. Toronto, 1945, 206 pp. / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 2. No. 4. – P. 379–380. 220. *Chubaty M.* Peace Atlas of Europe, by Samuel Van Valkenburg. Duel, Sloan and Pearce, New York, 1946, 179 pp. / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 2. No. 4. – P. 382–383. 221. *Chubaty M.* Istorija SSSR (History of USSR) Edited by the Historical Institute of the Academy of Sciences USSR. Editor-in-chief, Prof. A. P. Pankratova. Vol. 1–3, Moscow 1943, 1944, 1945. Vol.*

- I–224 pp. And 5 maps; Vol. II–272 pp. And 5 maps; Vol. III–336 pp. And 6 maps / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 3. – P. 289–292. 222. *Chubaty M.* The Culture of Kiev Rus, by the Academician B. D. Grekov. Foreign Languages Publishing House, Moscju, 1947 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 4. – P. 397–400. 223. *Chubaty M.* *Analecta Ordinis S. Ordinis S. Basilii Magni, Series II, Sectio II, Vol. I. (VII), Fasc. I.* Rome, 1949. Pp. 208 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 2. – P. 185. 224. *Chubaty M.* Soviet Land – The Country, its People and their Work, by G. D. B. Gray. Adam and Charles Black, London, 1947, I–VIII–I–324 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 1. – P. 90–92. 225. *Chubaty M.* The Russian Religious Mind. Kievan Cnistianity, by George Fedotow, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1946. I–XVI, I–438 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – Vol. 5. No. 1. – P. 83–84. 226. *Chubaty M.* The Coming Defeat of Communism, by James Burnham. John Day & co., New York, pp. 278 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 77–79. 227. *Chubaty M.* De Potestate Metropolitanorum Kieviensium Catholicorum in Clerum Regularem (The Power of the Kiev Catholic Metropolitan regarding the regular clergy), by Dmytro Blazejowskyj, D. D., Rome, 1943, pp. 196 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6 No. 1. – P. 83–84. 228. *Chubaty M.* De Regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj Instauratorum (The rules of the Ruthenian Basilians established by Metropolitan Joseph Venamin Rutskyj), by Meletius M. Wojnar, OSBM, *Analecta OSBM, Rome, series II, Vol. I, pp. I–XX, 1–218* / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 83–84. 229. *Chubaty M.* Soviet Imperialism, by E. Day Carman, Public Affairs Press, Washington, D. C. 150, 175 pages / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 1. – P. 77–78. 230. *Chubaty M.* America's Second Crusade, William Henry Chamberlin. Henry Regnery Co., Chicago 150, 1–355 pp. / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 1. – P. 79–82. 231. *Chubaty M.* La Ruthenie Premongole, L'ukraine et la Russie, by Elie Borschak. Revue Historique (Fvril–Juin, 1951) / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 2. 232. *Chubaty M.* Der Slavenapostel Methodius in Schwabenlande (Methodius, the apostle to the Slavs in Schwaben), by Adolf Wilhelm Ziegler, "Dillingen und Schwaben Festschrift" of the Dillingen University, 1949 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 3. – P. 280–281. 234. *Chubaty M.* Peter A. Struve. Social and Economic History of Russia. Paris, 1952. Pp. 386 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 4. – P. 374–376. 235. *Chubaty M.* The Soviet Union. Background, Ideology. A Symposium edited by Waldemar Gurian. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1951, pp. 216 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 82–83. 236. *Chubaty M.* Brody, A Collection of Articles and Sketches, edited by Oles Lysyak, Munich, 1951, pp. 164 (in Ukrainian) / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 91. 237. *Chubaty M.* John S. Reshetar, Jr. The Ukrainian Revolution. Princeton University Press. 1952., p. 363 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 2. – P. 184–186. 238. *Chubaty M.* One of the Fifteen Million by Nicholas Prychodko. Little, Brown and Co., Boston, 1952. Pp. 236 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – P. 272–273. 239. *Chubaty M.* Pattern of Peace, by Anotoni Gronowicz. New York, Paramount Publishing Co. 1951, pp. 215 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – P. 274–276. 240. *Chubaty M.* Containment or liberation? An inquiry into the aims of United States Foreign Policy by James Burnham. Neq York, The John Day Co., 1953 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 1. – P. 80–82. 241. *Chubaty M.* Maximilianus Ryo, Episcopus Chelmenensis et Peremysliensis (1759–1793). Sac. Joannes Choma. Roma, 1953, pp. XII+46 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. Vol. 9. No. 3. – P. 283–284. 242. *Chubaty M.* Soviet Imperialism. Its Origin and Tactics. A Symposium. Edited by Waldemar Gurian. Committee on Internations. Notre Dame, Ind. Notre Dame University Press, 1953, pp. 165 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 3. – P. 274–276. 243. *Chubaty M.* The Church Under Communism. Report of the Commission of the General Assembly of the Church of Scotland by George M. Dryburgh and Crawford Miller. New York, Philosophical, 1953. Pp. 79 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 185–186. 244. *Chubaty M.* The Iron Curtain and American Policy. By Kurt Glaser. Public Affairs Press. Washington, D. C., 1953. Pp. 36 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. Vol. 9. No. 2. – P. 180. 245. *Chubaty M.* White Book on the Religious Persecutions in Ukraine. Translation from Italian. Rome 1953 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 186. 246. *Chubaty M.* Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia. Vol. II. (1700–1953) Roma 1954 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 182–183. 247. *Chubaty M.* Guide to Ukrainian American Institutions, Professionals and Business. Ed. Dr. Wasyl Weresh, New York 1955 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 186. 248. *Chubaty M.* The Mind of Modern Russia By Hans Kohn, Rutgers University Press, New Brunswick, N. J., 1955. P. 281 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 89–90. 249. *Chubaty M.* The Historical Path of Orthodoxy. A. Shneman. Chekhov Publishing House New York, 1954. P. 388 (in Russian) / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 91–92. 250. *Chubaty M.* Die Orthodoxe Kirche in Der Ukraine Von 1917 Bis 1945. Friedrich Heyer, Ose-Europa und der Deutsch Osten. Koeln, 1953, Pp. 259 – 5 Maps / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 279–280. 251. *Chubaty M.* De Capitulis Basilianorum by Meletius M. Wojnar, OSBM. Romae, 1954 *Analecta OSBM, Section I, Vol. III* / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 281. 252. *Chubaty M.* Saint Volodymyr the Great. Sovereign and Baptizer of Rus'-Ukraine, by Rev. Ireneus Nazarko, OSBM. Roma, 1954. Pp. 202 & 7 illustrations. (In Ukrainian) / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly/ – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373. 253. *Chubaty M.* The Great Princess St. OLGA, 1000th Anniversary of Christianity in Ukraine. New York 1955 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373. 254. *Chubaty M.* Die Mittelmachte Und Die Ukraine 1918, by Hans Beyer, Muenchen, Isar Verlag, 1956 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 4. – P. 372–373. 255. *Chubaty M.* Der Metropolit, by Dr. Gregor Prokoptschuk. Muenchen, 1955, pp. 299 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 1. – P. 80. 256. *Chubaty M.* Oxford Regional Economic Atlas, The U.S.S.R. and Eastern Europe. Prepared by the Economist Intelligence Unit and the Cartographic Department of the Clarendon Press. Oxford University Press, 1956. London, pp. 134 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 182–183. 257. *Chubaty M.* The Church of Silence in Slovakia. By Rev. Dr. Theodor Zubek, J.F.M. Passaic, New Jersey, 1956, pp. 310 / Mykola Chubatyj // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 3. – P. 278–279. 258. *Чубатий М.* VII. Міжнародний Конгрес істориків та українців (спостереження історика) / Микола Чубатий // Дзвони. – Р. 3. – 1933. – С. 469–474. 259. *Чубатий М.* Степан Томашівський / Микола Чубатий // Богословія. – 1931. – Т. IX. – К. 3. – С. 271–272. 260. *Чубатий М.* Між культурою а степовим варварством (Історична паралеля) / Микола Чубатий // Нова Рада. – 1920. – Ч. 6. – С. 2–3. 261. *Чубатий М.* Треба перегрунтувати наші сили / Микола Чубатий // Нова Рада. – 1920. – Ч. 20. – С. 1. 262. *Чубатий М.* Перед роком. До історії злуки Придністрянщини з Придніпрянщини / Микола Чубатий // Нова Рада. – 1920. – Ч. 12. – С. 1–2. 263. *Чубатий М.* Чи конечно треба було? / Микола Чубатий // Нова Рада. – 1920. – Ч. 41. – С. 1–2. 264. *Чубатий М.* Розшматувати! / Микола Чубатий // Нова Рада. – 1920. – Ч. 45. – С. 1. 265. *Чубатий М.* Національна держава / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 10. – С. 1. 266. *Чубатий М.* Заопікуйтеся могилами українських героїв! / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 1. 267. *Чубатий М.* Що то таке самостійність а що

федерація? / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 1. 268. *Чубатий М.* Большевизм чи голод? / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 2. 269. *Чубатий М.* Українська справа в Америці / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 2. 270. *Чубатий М.* Соціалістичні міркування про “Нову Раду” і “Правду” / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 2–3. 270. *Чубатий М.* Як живуть наші полени на Сибірі / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 3. 271. *Чубатий М.* Що то таке колонізація? / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 17. – С. 3. 272. *Чубатий М.* Не поділити нині народу / Микола Чубатий // Правда. – 1920. – Ч. 19. – С. 1. 273. *Chubaty M.* The Meaning of “Russia” and “Ukraine” / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 4. – P. 351–364. 274. *Chubaty M.* The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe / Mykola Chubaty // Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1951. – Vol. 1. – P. 10–25. 275. *Chubaty M.* The Conceptions of Ukrainian Nationality in Their Historical Development / Mykola Chubaty // Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1952. – Vol. 2. – P. 10–16. 276. *Chubaty M.* The National Revolution in Ukraine, 1917–1919 / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1944. – Vol. 1. No. 1. – P. 17–39. 277. *Chubaty M.* Two Trends of the Russian Revolution / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 60–66. 278. *Chubaty M.* Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow / Mykola Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 56–65.

Наталья Григорук

**ОБЗОР ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЙ БАЗЫ НАУЧНОЙ И
ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИКОЛАЯ ЧУБАТОГО**

В статье проанализированы историография и источниковедческая база, а также определены основные направления исследования, которое осуществлено необходимостью комплексного изучения научной и общественной деятельности Николая Чубатого в контексте главных вех национальной истории XX в.

Ключевые слова: историография, источниковедческая база, научная деятельность, общественная деятельность, Николай Чубатий, исследование, история.

Nataliya Hryhoruk

**THE REVIEW OF HISTORIOGRAPHY AND SOURCE BASE OF MYKOLA CHUBATYI'S
SCIENTIFIC AND PUBLIC ACTIVITY**

The paper presents the analysis of the historiography and source base as well as of the main trends of the study of M. Chubaty's scientific and public activity in the context of the major landmarks of the National History of the 21st century.

Key words: historiography, source base, scientific activity, public activity, Mykola Chubaty, research, history.

УДК 94 (477)

Микола Москалюк

ОБРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена ключовим проблемам історіографічного аналізу дослідження обробних галузей промисловості українських губерній Російської імперії у працях українських та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: історіографія, література, обробна промисловість, губернія, імперія, промислова продукція.

Вивченню проблеми розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. присвячено досить мало праць. В історіографічному комплексі виділено чотири основні періоди дослідження: дожовтневий, радянський, сучасний вітчизняний та зарубіжну історіографію. Виходячи із цього, доцільно проаналізували історіографію з даної проблеми за таким принципом: спочатку загальні праці, а потім спеціальні та регіональні, які стосуються даної проблематики.

Аналізуючи дожовтнєву літературу передусім потрібно назвати загальні праці, зокрема перш за все цукрової галузі, І. Б. Завадського, К. П. Суліми, М. Ю. Цехановського, Х. М. Лебідь-Юрчика та інших [19; 54; 63–65; 33].

Серед цих праць помітну роль відіграє дослідження професора Київського університету І. Б. Завадського [19]. У ній знаходяться статистичні дані про кількість підприємств і переробку цукру, аналізується процес найму робітників через підрядчиків. Вже на той період автор пропонує підприємцям відмовитися від послуг посередників у процесі забезпечення промислових підприємств робочою силою, хоча і не завжди глибоко розкриває їхню суть. До цієї когорти дослідників своєю працею наближається К. П. Суліма [54], який також вивчав цукрову промисловість. Але вказане дослідження не у повній мірі розкриває розвиток цукрової галузі, так як вивчає лише санітарно-гігієнічні особливості даної галузі під час виробництва продукції, кількість та шкідливість викидів в атмосферу речовин, забруднення водою відходами із заводів і дає поради як уникнути цього.

До вказаних праць по своїй тематиці належать роботи М. Ю. Цехановського [63–65], де досліджується історія вітчизняної цукрової промисловості від її виникнення до початку ХХ ст. Автор детально описав урядову політику у цій галузі, підкреслив винятково важливе значення закону від 20 листопада 1895 р. про нормування виробництва та збуту цукру.

Цінне дослідження зробив Х. М. Лебідь-Юрчик [33]. Він надзвичайно ретельно вивчив стан капіталів цукрових заводів, зокрема амортизаційний, запасний, спеціальний, резервний, обіговий у їх динаміці, величину дивідендів, собівартість виробництва цукру, заробітну плату робітників та службовців, вплив промисловості на сільське господарство тощо. Дослідження Х. М. Лебідь-Юрчика є одним з найкращих, створених дореволюційними дослідниками вітчизняної цукрової промисловості. Проте цій праці притаманні певні недоліки. Так, за підрахунками дослідника, середній прибуток цукрозаводчиків за 1893–1897 рр. складав 19,3 %, а за 1904–1907 рр. – 17 % по відношенню до основного капіталу. Це досить високі прибутки. Але він не врахував відрахування на амортизацію, що обов'язково потрібно врахувати при визначенні прибутку підприємства. Справа у тому, що Х. М. Лебідь-Юрчик належав до того кола економістів та публіцистів, які на початку ХХ ст. посилено критикували цукрозаводчиків за їх надприбутки і вимагали зниження цін на цукор.

Праці теоретичного характеру прямо або побічно впливали на роботу влади під час відпрацювання законодавства. Владі було властиво підтримувати колективну форму власності на основі засобів виробництва, тому що у таких господарських формах порівняно

на високому рівні був побудований облік, а щорічні публікації товариствами своїх звітів полегшували втілювати контроль за їх господарською діяльністю. До суттєвих недоліків робіт даного характеру слід віднести недостатню кількість фактичного матеріалу.

Широко використовувалися як у дожовтневих, так і в радянських дослідників матеріали, наведені у праці завідувача статистичним відділом Всеросійського товариства цукрозаводчиків Л. Ф. Волохова [9]. Тут містяться статистичні дані за 1887–1912 рр. про площу посівів і валові збори буряків; чисельність і продуктивність цукрових заводів; кількість виробленого цукру та його споживання в середині країни і вивіз продукції за кордон; собівартість цукру і ціни на нього; розмір акцизу та інших податків. Це видання було підготовлене до промислової виставки 1913 р. у Києві. Його метою було пропагувати досягнення вітчизняної цукрової промисловості за чверть століття (1887–1912 рр.). Дослідження Л. Ф. Волохова швидше нагадує статистичний збірник, ніж дослідницьку роботу. Переважну частину праці займають статистичні таблиці, діаграми та картосхеми з невеликими коментарями до них.

Серед праць, які проливають у деякій мірі світло на розвиток борошномельної промисловості, є дослідження С. А. Тихонова [56]. Але дана праця носить лише описовий характер і стосується Подільської губернії, що не розкриває у повній мірі розвиток галузі навіть на території Поділля.

Важлива інформація для характеристики становища і розвитку винокурної промисловості міститься у дослідженнях І. Засухіна [20] та М. Новинського [42]. Автори показують значення винокуріння в обробній промисловості Волинської губернії, наводять дані по випуску продукції винокурних заводів Волині. Зокрема, дослідження М. Новинського є лише частиною праць, які публікувалися київським агрономічним товариством. Об'єм даної праці є досить обмеженим, що не висвітлює всіх аспектів розвитку винокуріння навіть на теренах Волинської губернії.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. з'явилися дослідження, у яких вивчалися різноманітні питання в межах окремих регіонів, зокрема праці М. О. Пакульського [44–46] та І. В. Сладковського [51]. Ці роботи написані спеціалістами цукровиробництва (М. О. Пакульский – інженер-технолог, І. В. Сладковский – агроном) на замовлення власників підприємств. Так, І. В. Сладковський описав у своїй монографії один з найкращих на Лівобережжі маєтків – господарство цукрового магната Л. Є. Кеніга в Гутах Богодухівського повіту Харківської губернії. У полі зору І. В. Сладковського – організація сільськогосподарського виробництва у маєтку, головна мета якого – якомога краще забезпечити буряками завод. І. В. Сладковський дослідив організацію сільськогосподарської площі, доцільність господарських будівель, кількість необхідного реманенту і робочої сили, сівозміни, агротехніку, врожайність і валові збори цукрового буряку. Праця дослідника фактично присвячена вивченню сировинної бази цукрової промисловості.

Серед праць дожовтневого періоду варто виділити праці Б. Ф. Брандта [3–5], в яких обґрунтовується залучення іноземних інвестицій в економіку держави. Дослідник вважає найбільше придатною формою для залучення інвестицій у промисловість – це створення акціонерних компаній. Автор здійснює аналіз становлення підприємств різних галузей обробної промисловості; виокремлює громадянство (підданство) власників іноземних підприємств, що виникли насамперед у південному регіоні Російської імперії у другій половині ХІХ ст. Певною мірою це була відповідь на дискусію, запропоновану редактором часопису “Русское экономическое обозрение” М. Федоровим, що ставився до проблеми залучення й використання іноземних інвестицій та підприємців з великою недовірою [59–61]. М. Федоров виступив проти надходження іноземних капіталів і підприємницької ініціативи до обробної промисловості у будь-якій формі, що, з його точки зору, немовби перешкоджало формуванню продуктивних сил національної економіки, піднесенню добробуту населення. Щоб цьому завадити він рекомендував використовувати обмежувальні заходи, а саме митні тарифи, прями бюрократичні обмеження [59, с. 40].

Я. Горещкий у своїй праці [10] систематизував дані про заснування 184 іноземних акціонерних товариств за 1901–1911 рр., їх чисельність, основний капітал. Матеріал згруповано за державною належністю, галузевою спеціалізацією підприємств. Працям періоду 1914–1917 рр. властиве визнання “німецького й австро-угорського засилля” в промисловості Російської імперії, що пояснюється подіями Першої світової війни і намаганням дослідників обґрунтувати витиснення капіталів і підприємців відповідних держав–ворогів.

Соціально-економічний розвиток Подільської губернії ґрунтовно вивчався В. Гульдманом. Результатом цього стала поява наприкінці XIX ст. досить об’ємної праці [11], де помітне місце відведено питанням промисловості та сільського господарства регіону, кількості та обсягу виробництва місцевих заводів та фабрик. Проте перераховані дослідження, як правило, носили описовий характер і відображали лише частково обробні галузі промисловості Правобережної України.

Підсумовуючи дожовтневу історіографію слід зауважити, що спеціальних праць, які б характеризували в цілому обробну промисловість, не було. Праці, які зустрічаються з даної проблеми, містять статистичний матеріал про кількість підприємств, виробленої ними продукції, забезпечення промисловості сировиною. Це був, по суті, період накопичення матеріалу і визначення кола проблем для дослідження. У цих працях піднімалися одні і ті ж проблеми, використовувалися однакові джерела, були відсутні критичні оцінки праць попередників. У багатьох випадках прослідковується пряме переписування уже відомих статистичних даних. У зв’язку з недостатньою кількістю фактичного матеріалу багато процесів і явищ розглядалося поверхнево, без глибокого аналізу внутрішніх суперечностей і загальних тенденцій розвитку. Такі проблеми, як процес акціонування галузей обробної промисловості, становище робітників, підприємців та технічної інтелігенції, виробничої і торговельної конкуренції та інші сторони життя виявлялися поза увагою дослідників. Велика кількість висунутих теоретичних положень потребують сьогодні критичної переоцінки. Варто зауважити, що праці цього періоду були здебільшого про одну галузь обробної промисловості – цукрову; майже не було про винокурну, борошномельну та тютюнову галузі.

З 1917 р. розпочався новий етап у розвитку історіографії – радянський період. Помітне місце займають дослідження В. М. Ландо [32] та К. Г. Воблого [6–7]. У нових умовах виникла необхідність обґрунтувати значення цукрової промисловості для економічного розвитку українських губерній. У зв’язку з цим з’явилася праця В. М. Ландо [32], у якій поряд із висвітленням історії розвитку галузі у Російській імперії і Європі, автор аналізує її економічне значення. Хоча дане дослідження написано на відомому вже матеріалі, тим не менше автору вдалося зібрати розкидані дані про цукрове виробництво, прослідкувати у порівнянні розвиток галузі протягом більш, ніж століття. Дослідник не врахував той факт, що у багатьох місцевостях країни культивування цукрового буряку, як технічної культури, на той період виявилось економічно не вигідним. У його роботах не враховано також співставлення даних кількості населення і ступінь розвитку торгівлі у цих країнах. Значний внесок у вивчення історії цукрової промисловості належить К. Г. Воблому. Не дивлячись на те, що до того часу ще не всі документи і матеріали архівів були систематизовані і відкриті для дослідників, йому все ж вдалося ввести у науковий обіг нові дані з географії розміщення заводів, кількості переробленої сировини і виходу продукції, виявити захоплення селянських господарств до вирощування технічної культури. Дослідник зібрав і опрацював досить об’ємний матеріал, що стосується переходу від вогневого способу добування цукру до парового.

Г. К. Архіпов у своїх працях [1–2], досліджуючи постачання буряку на заводи у дореволюційний період, довів, що мало місце виключно артільне контрахування буряку у селян і застосування ними спільного обробітку цієї рослини. Це фактично зародження бурякосіючої кооперації у селянському господарстві, про що писав К. Г. Воблий.

Помилковою є точка зору Г. К. Архіпова у тому, що до революції переважало “куркульське” бурякосіяння [2, с. 58].

У дослідженні М. Є. Слабченка [50] можна почерпнути матеріал про розвиток обробної промисловості у ХІХ ст. Зокрема, за оцінками дослідника, частка іноземних капіталів в українській економіці становила: близько 66 % – французькі, 5 % – німецькі, 3 % – британські за рахунок Донбасу, Південної, Слобідської України. Проте слід відмітити, що російські капітали дослідник зарахував до іноземних [50, с. 26]. Недоліком є те, що дослідник, акцентуючи увагу на кріпосницькі пережитки, не звертав увагу на розвиток нових капіталістичних відносин у країні. Тому у праці не знайшлося місця для аналізу договірно-грошових відносин і визначення у цьому плані ролі обробної промисловості.

М. С. Волобуєв відзначав економічну залежність України від Російської імперії, яка обмежувала розвиток обробної промисловості в її регіонах. Він наголошував, що для іноземних капіталів не мали значення централістські великодержавницькі позиції російського капіталізму, вони сприяли включенню українських губерній до світової системи господарства через її регіони безпосередньо, а не через російську економіку [8, с. 67].

У 1925 р. вийшла праця Є. Осипова [43], в якій зібраний матеріал переважно про економічне становище робітників Харкова і частково губернії. Вперше зроблена спроба систематизації кількості робітників цукрової промисловості по роках у губернії. Тим не менше, наведені автором дані потребують серйозної перевірки, так як при порівнянні із статистичними даними Міністерства фінансів існують великі розбіжності.

З кінця 1920–х років, особливо у 1930-х роках, умови для об’єктивного дослідження історичного минулого для вітчизняних істориків помітно змінилися в гіршу сторону. Перша причина цього явища – це репресії, які у 30-х роках відірвали від наукової роботи великий загін учених, а друга – це переключення уваги практиків обробної промисловості, економістів на вивчення питань соціалістичної реконструкції промисловості. У період становлення культу особи Й. Сталіна, в 30-і роки і під час Другої світової війни, коли втілювалося у життя гасло про розвиток продуктивних сил країни власними зусиллями, інтерес до історичного досвіду промисловості, у тому числі й обробної, різко впав.

Для літератури 30-х – першої половини 50-х років ХХ ст. були характерні такі недоліки, як захоплення цитатно-ілюстративним методом викладання матеріалу, недостатнє використання джерел, догматизм, а з другої половини 40-х років стало помітним надмірне вихваляння досягнень вітчизняної російської обробної промисловості і огульно недобррозичливе відношення до досягнень світової промисловості. В той же час у роботах цього періоду досить негативно змальовувалося становище робітників на обробних підприємствах, посилена увага дослідників зверталася на факти класової боротьби, їй присвячувалося значно більше уваги, ніж вона мала місце у реальному житті.

Після війни з’явилося декілька робіт і навчальних посібників з соціально-економічної історії країни, у яких використані лише окремі, головним чином, уже відомі матеріали по обробних галузях промисловості. До цієї когорти потрібно віднести фундаментальну працю П. І. Ляценка [34], у якій вчений присвятив окремі сторінки проблемі розвитку обробної промисловості українських губерній та промислового перевороту. Дослідник підкреслює, що остаточно перемога капіталістичної фабрики відбулася у всіх галузях промисловості лише у 90-х роках ХІХ ст.

Монографія О. Нестеренка [40] показує промисловість України на всіх основних етапах її розвитку, у тому числі й обробну. Варто відмітити, що дослідник глибоко і широко розглядає у своїх працях історію цукрової промисловості. Він зробив спробу прослідкувати процес перебудови поміщицьких господарств на капіталістичний лад. Автор вперше розписав по роках кількість учасників синдикату, немовби уточнюючи наведені дані П. І. Ляценка. Проте деякі позитивні явища у праці дослідника мали і негативні особливості, зокрема не досліджуються у повному ракурсі такі галузі обробної промисловості як винокурна, борошномельна та тютюнова. Також О. Нестеренко всі ключові питання

розвитку промисловості викладає під кутом зору класового підходу, що також погіршує висвітлення даних питань.

Новий етап у вивченні обробної промисловості – друга половина 50-х – кінець 80-х років ХХ ст. Критика культу особи Й. Сталіна, часткова десталінізація радянського суспільства позитивно вплинула на якість робіт, зокрема поступово почав відходити на другий план цитатно-ілюстративний стиль викладу матеріалу, значно розширилася джерельна база історичних праць. Тоталітарний режим зберігав свою монополію в усіх галузях життя країни, у тому числі і на ділянці історичної науки. Звичайно, це не могло не позначитися на загальному рівні наукових досліджень, хоча і в історіографії цього періоду помітне бажання дослідників, жорстко обмежених панівною ідеологією, відточити техніку дослідження, використати нові методи, зокрема математичні, дистанціюватися від суто описових.

Досягнення радянської історіографії у вивченні дореволюційного минулого обробної промисловості, поряд з іншими проблемами вітчизняної історії, підсумовані і в узагальнюючих працях другої половини 50-х – 80-х років ХХ ст. Зокрема, у працях І. Гуржія [12–15], П. А. Хромова [62], Л. Мельника [38–39] та інших нагромаджений значний конкретний матеріал, що стосується досліджуваної проблематики. Проте в цілому дана проблема потребує ще спеціального висвітлення. Необхідно показати структурні зміни, які відбувалися в обробній промисловості, основні напрямки її спеціалізації, а також зростання потенціалу української промисловості. Разом з тим слід визначити питому вагу українських губерній у найголовніших галузях промисловості Російської імперії.

У монографії І. Гуржія [15] на широкому колі архівних і друкованих матеріалів висвітлюється комплекс питань про розширення і зміцнення українсько-російських економічних зв'язків у 60–90-х роках ХІХ ст. Автор показує розвиток промисловості України в системі всеросійського ринку, роль українських губерній в сільськогосподарському виробництві Російської імперії. У наступній своїй праці [13] висвітлюється одне з малодосліджуваних питань історії України – початковий період формування робітничого класу промисловості. У книзі дається стислий огляд найголовніших галузей промисловості, міського ремесла і селянських промислів того часу.

П. А. Хромов у своїй праці [62] акцентує увагу на те, що пореформений розвиток обробної промисловості у технічному відношенні при високому рості виробничої праці дав можливість різко скоротити імпорт і “форсувати” експорт цукру. Розглядаючи в цілому циклічний розвиток обробної промисловості, П. А. Хромов лише поверхнево аналізує кризи у цукроварінні і торгівлі.

Глибокі та аргументовані висновки з проблеми технічної перебудови галузей обробної промисловості зроблені у монографічному дослідженні Л. Г. Мельника [38]. Автором ґрунтовно висвітлюється історія здійснення промислового перевороту в Україні, у тому числі і в обробній промисловості; показана специфіка переходу від мануфактурної до фабрично-заводської стадії в усіх сферах виробництва – транспорті та у сільському господарстві. Поряд із цим потрібно відмітити, що у дослідженні автор наводить загальні дані по обробній промисловості українських губерній, але без поділу на окремі галузі, що не висвітлює дану сторону проблеми. У наступній своїй праці вчений досліджує процес формування одного з найбільших робітничих класів України – транспортного [39]. Становище залізничників, річковиків, моряків в умовах царизму розглядається у тісному зв'язку з розвитком транспортного будівництва.

Дослідження радянських істориків показують ширшу історіографію питання, ніж їхні попередники. У своїх працях, як правило, вони вивчали проблему соціально-економічного розвитку України. Разом з тим, дослідження радянської історіографії дозволяє із впевненістю сказати, що праці дуже часто носили описовий характер, були заідеологізованими. В силу цього дослідження радянських істориків потрібно ґрунтовно доповнювати фактами реального відображення становища обробної промисловості.

Особливістю сучасної вітчизняної історіографії досліджуваної проблеми є те, що вона перше своє відображення отримала не у спеціальних, а в загальних працях. Зокрема, В. В. Крутіков започаткував широкомасштабні дослідження акціонерних товариств у різних галузях промисловості, у тому числі і обробній в комплексі з підприємцями 60–90-х рр. XIX ст. Учений зробив неупереджений аналіз англо-американських монографій, присвячених проблемі розвитку обробної промисловості, впливу на модернізацію промисловості, діяльності зарубіжних і вітчизняних підприємців, висвітленню персоналій, проте обробним галузям відведено досить мало уваги [29; 30].

Окремо потрібно відмітити публікації Б. А. Кругляка [21–28]. У своїх працях досліднику вдалося ввести до наукового обігу велику кількість фактичного матеріалу і розширити коло проблем, пов'язаних із торгівлею. Але його праці потребують детальнішого вивчення торгівлі товарами обробних галузей – таких як винокурна, борошномельна і тютюнова.

У статтях О. Машкіна [35–37] розглядається виробнича діяльність іноземців у пореформеній промисловості. На основі статистичних даних і генеалогічних родоводів показано державну незалежність, кількісний склад цих промисловців, національні особливості їх підприємництва. Недоліком даних праць є те, що дослідник, визначаючи загальну чисельність іноземних підприємців, враховував лише тих, хто знаходився в Україні. Але, як відомо, значна кількість іноземних промисловців, керівників підрозділів підприємств, власників цінних паперів перебувала за кордоном у складі членів правлінь, ревізійних комісій, містах проведення зборів акціонерів, або найближчому губернському центрі.

За останні роки вийшла низка праць українських дослідників: Т. Лазанської, О. Реєнта, Ф. Турченка, Г. Турченко, І. Довжука, Н. Темірової, О. Пилипенка [31; 49; 58; 16; 17; 55; 47]. Зокрема, монографія Т. Лазанської [31] досліджує індустріальний розвиток України та пов'язаний з ним процес формування торгово-промислової буржуазії. У праці аналізуються форми державного втручання в економіку, соціальні і національні джерела поповнення підприємців, господарська діяльність торгово-промислового класу та окремих визначних представників українського підприємництва.

Однотипними дослідженнями у цьому контексті є праці О. В. Ткаченка [57] та О. М. Доніка [18], які вивчають проблему підприємницької та меценатської діяльності родини Терещенків. Проте і ці дослідження не позбавлені певних недоліків, так як вивчають вклад родини меценатів в освітні заклади та цукрову галузь, залишаючи поза увагою інші галузі обробної промисловості, дослідивши які ми мали б широкомасштабніше уявлення про дану родину та її вклад у промислове підприємництво.

Монографія О. П. Реєнта [49] є досить потужним доробком в українській історіографії, чітко структурована і складається з п'яти розділів. Корисним для нашої теми дослідження є четвертий розділ, який висвітлює соціально-економічний розвиток України і боротьбу між працею та капіталом. На думку автора, друга половина XIX ст. ознаменувалася масштабними тектонічними зрушеннями в економіці та виробничих відносинах в Україні. Важливим науковим висновком названого розділу є ствердження факторів, що виокремлюють промисловий пролетаріат у типологічно нову суспільну верству [49, с. 136; 148]. Книга О. П. Реєнта має всебічну, аргументовану доказовість тверджень і висновків, містить багато оригінального й цікавого матеріалу, вперше введеного у науковий обіг.

Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко називають Донбас і Кривбас як найпотужніший центр різних галузей промисловості Російської імперії і східної України. Автори першими вказують, що муніципальні підприємства, мережа яких у містах регіону була досить густою, належали, головним чином, іноземцям, які управляли ними за допомогою місцевих службовців або самостійно [58, с. 27; 30]. В цьому контексті дослідження цінними є монографічні праці І. Довжука [16; 17], присвячені дослідженню історії промислового розвитку Донецького басейну післяреформеного періоду. Він аргументовано підтверджує думку про те, що іноземні капітали, зарубіжні компанії Наддніпрянщини формували єдиний

економічний простір України, який закладав підвалини національної державності. Але праці дослідника вивчають регіональний аспект лише переважно галузей важкої промисловості Донбасу, не досліджуючи обробних галузей.

Широкий аналіз містить монографічне дослідження Н. Темірової [55]. На основі вивчення різноманітних джерел досліджені зрушення в соціально-економічному становищі поміщиків українських губерній, що входили до складу Російської імперії. Велика увага приділена підприємницькій діяльності поміщиків, простежене пристосування поміщицьких господарств до ринку.

Для сучасної вітчизняної історіографії характерним є те, що не тільки історики, а й економісти долучалися до вивчення проблеми розвитку обробної промисловості. Формуються колективи дослідників у Дніпропетровську, Донецьку, Луганську. З'являються історичні праці О. А. Пиріг [48], В. Д. Нестерцова, С. М. Нестерцової, О. В. Щербініної [41], В. П. Степкіна [52; 53]. Характерною ознакою сучасного етапу вивчення проблеми є відхід від ідеологічних стереотипів та штампів радянської доби.

Лише із прийняттям незалежності українська історіографія почала розглядатися під кутом зору правдивого висвітлення історичних процесів у плані розвитку обробної промисловості. З'являються ґрунтовні монографічні дослідження та статті В. Й. Борисенко, Г. Д. Казьмирчука, В. М. Орлика, Л. Ф. Циганенко та інших, у яких на основі архівних та статистичних даних відображено соціально-економічний розвиток українських губерній Російської імперії досліджуваного періоду. Проте повз усе це сучасними дослідниками не вироблено єдиного підходу та критеріїв оцінювання розвитку обробної промисловості українських губерній у другій половині XIX – на початку XX ст. Залишається поза увагою вчених вивчення проблеми розвитку таких галузей як винокурна, борошномельна і тютюнова.

Українська зарубіжна історіографія стала доступна широкому загалу вітчизняних істориків після проголошення незалежності України. Вона представлена передусім дослідженнями К. Кононенка, Г. Торке, О. П. Оглобліна, Е. Амбургера, В. Пінтнера, Д. Сандерса та ін. [66–77]. Зарубіжні дослідники П. Коллмер, О. Кріпс, Р. Жиро, В. Кірхер, Й. Май та інші вивчали діяльність австро-угорських, бельгійських, англійських, північно-американських, французьких, швейцарських акціонерних товариств, філіалів, представництв в обробній промисловості українських губерній Російської імперії.

Таким чином, у порівнянні з попереднім періодом, сучасна вітчизняна історіографія добилася значного поступу у вивченні дореволюційного минулого обробної промисловості. Значно розширена джерельна база досліджень, впроваджуються нові математичні методи, вчені активно вивчають становище робітників, роль монополістичних об'єднань в економіці країни, в тому числі і в обробній промисловості тощо. Згодом, у літературі 90-х років XX ст. були названі такі головні вади радянської історіографії як вульгарний соціологізм, заполітизованість, догматизм, описовість, спрощення.

Отже, історіографічний та економічний аналіз показує, що вітчизняними і зарубіжними дослідниками зроблено немало у висвітленні досліджуваної проблеми. Необхідно зазначити, що економічний розвиток даного регіону привертав увагу певної частини учених, але зупинялися вони лише на вивченні діяльності лише окремих галузей обробної галузі, залишаючи при цьому поза увагою основну їх частину. Перелік піднятих в останній час проблем свідчить про недостатнє вивчення багатьох історичних та економічних процесів, пов'язаних з розвитком обробної промисловості.

Список використаних джерел

1. *Архипов Г.* Сахарная свекла / Г. Архипов // Очерки товарных отраслей сельского хозяйства в связи с кредитованием. – 1926. – Вып. 1. – С. 25–38.
2. *Архипов Г. К.* Сахарная промышленность и крестьянское свеклосеяние / Г. К. Архипов. – Харьков, 1923. – 241 с.
3. *Брандт Б. Ф.* Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны. Ч. I. Теоретические основания. Опыт иностранных государств / Б. Ф. Брандт. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1898. – XV, 312 с.
4. *Брандт Б. Ф.* Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны. Ч. II. Иностранные капиталы в России. Металургическая и каменноугольная промышленность / Б. Ф. Брандт. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1899. – V, 398 с.
5. *Брандт Б. Ф.* Торгово-промышленный кризис в Западной Европе и в России 1900–1902. Ч. 2. Торгово-промышленный кризис в России /

- Б. Ф. Брандт. – СПб.: Тип. В. Киришбаума, 1904. – 314 с. 6. *Воблий К. Г.* Нариси з історії російсько-української цукрової промисловості: в 3 т. / К. Г. Воблий. – К.: Всеукраїнська Академія наук, 1930. – Т. 2. – 1930. – 245 с. 7. *Воблий К. Г.* Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості: в 3 т. / К. Г. Воблий. – К.: Всеукраїнська Академія наук, 1931. – Т. 3. – 1931. – 270 с. 8. *Волобуєв М.* До проблеми української економіки / М. Волобуєв // Більшовик України. – 1928. – № 2. – С. 46–72. 9. *Волохов Л. Ф.* Сахарная промышленность России в цифрах / Л. Ф. Волохов. – К., 1913. – 197 с. 10. *Горейцкий Я.* Новые иностранные акционерные компании за 1901–1911 гг. / Я. Горейцкий // Промышленность и торговля. – 1913. – № 10. – С. 444–448. 11. *Гульдман В. К.* Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1889. – 414 с. 12. *Гуржій І. О.* Боротьба трудящих мас України проти соціального і національного гніту в період капіталізму / І. О. Гуржій, М. Н. Лешенко. – К.: Радянська Україна, 1958. – 40 с. 13. *Гуржій І. О.* Зародження робітничого класу України / І. О. Гуржій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – 180 с. 14. *Гуржій І. О.* Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні: (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) / І. О. Гуржій. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 208 с. 15. *Гуржій І. О.* Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1968. – 192 с. 16. *Довжук І. В.* Індустріальний Донбас в історії розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 364 с. 17. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 312 с. 18. *Донік О. М.* Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 314 с. 19. *Завадский И. Б.* Наше свеклосахарное производство: его прошлое и настоящее / И. Б. Завадский. – К., 1878. – 387 с. 20. *Засухин И.* О положении хмелеводства на Волыни и мерах к его улучшению и развитию / И. О. Засухин // Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии. – 1910. – № 2. – С. 22–40. 21. *Кругляк Б. А.* Джерела з історії розвитку внутрішньої торгівлі на Україні в 60–90-х роках XIX ст. / Б. А. Кругляк // Архіви України. – 1971. – № 5. – С. 88–91. 22. *Кругляк Б. А.* Кооперативна торгівля на Україні в період імперіалізму / Б. А. Кругляк // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – 1989. – Вип. 23. – С. 50–55. 23. *Кругляк Б. А.* Промислові монополії і внутрішня торгівля на Україні / Б. А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1986. – № 10. – С. 81–90. 24. *Кругляк Б. А.* Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60–90-х роках XIX ст. / Б. А. Кругляк // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – 1980. – Вип. 14. – С. 48–53. 25. *Кругляк Б. А.* Роль постійної торгівлі в розвитку капіталізму на Україні (60–90-ті роки XIX ст.) / Б. А. Кругляк // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – 1983. – Вип. 17. – С. 53–58. 26. *Кругляк Б. А.* Товарні біржі в Російській імперії / Б. А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 58–64. 27. *Кругляк Б. А.* Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.) / Б. А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 72–81. 28. *Кругляк Б. А.* Ярмарочная и базарная торговля в конце XIX – начале XX века (на материалах Украины) / Б. А. Кругляк // Отечественная история. – 1993. – № 32. – С. 165–175. 29. *Крутиков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутиков. – Дніпропетровськ: В-во ДДУ, 1992. – 172 с. 30. *Крутиков В. В.* Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. / В. В. Крутиков // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 57–66. 31. *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с. 32. *Ландо В. М.* Історія та стан праці в нашій цукровій промисловості за доби капіталізму / В. М. Ландо. – Ч. I. – К., 1930. – 221 с. 33. *Лебедь-Юрчик Х. М.* Сахарная промышленность в России / Х. М. Лебедь-Юрчик. – Ямполь, 1909. – 351 с. 34. *Лященко П. И.* История народного хозяйства СССР: в 2 т. / П. И. Лященко. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 2: Капитализм. – 1956. – 728 с. 35. *Машкін О. М.* Іноземці у промисловості України в останній чверті XIX ст. / О. М. Машкін // Історія народного господарства та економічної думки України: міжвід. зб. наук. пр. – 1997. – Вип. 29. – С. 90–99. 36. *Машкін О. М.* Російське дворянство іноземного походження в промисловості України другої половини XIX – початку XX ст. / О. М. Машкін // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 83–91. 37. *Машкін О. М.* Французи в Східній Наддніпрянщині та їх участь у промисловому житті краю напередодні Першої світової війни / О. М. Машкін // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2000. – С. 94–113. 38. *Мельник Л. Г.* Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К.: В-во Київського університету, 1972. – 240 с. 39. *Мельник Л. Г.* Формування робітничого класу на Україні / Л. Г. Мельник. – К.: Вища школа, 1988. – 104 с. 40. *Нестеренко О. О.* Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 180 с. 41. *Нестерцов В. Д.* Деловая элита Донбасса XIX – начала XX вв. / В. Д. Нестерцов, С. М. Нестерцова, Е. В. Щербина. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 179 с. 42. *Новинский М. Г.* Винокурная промышленность Вольнской губернии (оттиск из трудов Киевского агрономического общества) / М. Г. Новинский. – К.: Товарищество «Печатная С. П. Яковлева», 1913. – 12 с. 43. *Осинов Е.* Рабочее профессиональное движение в Харькове / Е. Осипов. – Вип. I. – Екатеринбург, 1925. – 217 с. 44. *Пакульский Н. А.* Из области свеклосахарной промышленности в Черниговской губернии / Н. А. Пакульский. – К., 1901. – 264 с. 45. *Пакульский Н. А.* Описание Ново-Быковского свеклосахарного завода Козелецкого уезда Черниговской губернии. – К., 1900. – 298 с. 46. *Пакульский Н. А.* Свеклосахарное производство на 11 заводах Черниговской губернии в кампанию 1896–1897 г. / Н. А. Пакульский. – Чернигов, 1897. – 310 с. 47. *Пилипенко О. Є.* Зовнішньоекономічні зв'язки українських земель у складі Російської імперії (1861–1914 рр.) / О. Є. Пилипенко. – К.: Академія муніципального управління: редакційно-видавничий відділ, 2008. – 280 с. 48. *Пиріг О. А.* Історія підприємництва України / О. А. Пиріг. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 163 с. 49. *Реснт О. П.* Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реснт. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с. 50. *Слабченко М. С.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття: в 2 т. / М. С. Слабченко. – К.: Державне видавництво України, 1927. – Т. 2. – 1927. – 280 с. 51. *Сладковський І. В.* 30 лет свекловичного хозяйства / И. В. Сладковский. – Харьков, 1913. – 173 с. 52. *Степкин В. П.* Иллюстрированная история Юзовки-Сталино-Донецк / В. П. Степкин. – Донецк: Аспект, 2007. – 252 с. 53. *Степкин В. П.* Справочник компаний Донбасса, выпускавших процентные ценные бумаги в конце XIX – начале XX веков / В. П. Степкин. – Донецк, 1999. – 194 с. 54. *Сулима К. П.* Свеклосахарное производство в санитарном отношении / К. П. Сулима. – СПб., 1892. – 224 с. 55. *Темірова Н. Р.* Помішки України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319 с. 56. *Тихонов С. А.* Мукомельное производство Подольской губернии 1867 г. / С. А. Тихонов, 1867. – 40 с. 57. *Ткаченко О. В.* Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні кін. XIX – поч. XX ст. / О. В. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький: «Вісник Переяславщини», 2000. – 208 с. 58. *Турченко Ф. Г.* Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К., Генеза, 2003. – 304 с. 59. *Федоров М.* Письма о русской промышленности и иностранных капиталах / М. Федоров // Русское экономическое обозрение. – 1898. – № 11. – С. 1–43. 60.

Федоров М. Письма о русской промышленности и иностранных капиталах / М. Федоров // Русское экономическое обозрение. – 1898. – №12. – С. 1–22. 61. Федоров М. Письма о русской промышленности и иностранных капиталах / М. Федоров // Русское экономическое обозрение. – 1899. – №1. – С. 1–43. 62. Хромов П. А. Экономическое развитие России: очерки экономики России с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции / П. А. Хромов. – М.: Наука, 1967. – 535 с. 63. Цехановский М. Ю. Исторический обзор свеклосахарной промышленности (1800–1904) / М. Ю. Цехановский. – СПб., 1904. – 267 с. 64. Цехановский М. Ю. О современном положении русской сахарной промышленности / М. Ю. Цехановский. – К., 1909. – 323 с. 65. Цехановский М. Ю. Русская свеклосахарная промышленность в ее прошлом и настоящем / М. Ю. Цехановский. – СПб., 1911. – 281 с. 66. Coller P. Die Schweiz und das Russische Reich. 1848–1919 / P. Coller. – Zurich: Chronos, 2004. – 650 p. 67. Crisp O. Studies in Russian economy before 1914 / O. Crisp. – London and Basingstoke: MacMillan [for] the School of Slavonic and East European, 1976. – XII, 278 p. 68. Girault R. Emprunts russes et investissements, francais en Russie, (1887–1914) / R. Girault. – Paris: Comite pour l'Historie et Financie de la France, 1973. – 618 p. 69. Kircher W. Die deutsche und die Industrialisierung Ruslands 1815–1914 / W. Kircher. – St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag. – 409 p. 70. Kononenko K. Ukraine and Russia. A History of the Economic Relations between Ukraine and Russia (1654–1917) / K. Kononenko. – Milwaukee, Wisconsin: The Marquette University Press, 1958. – 255 p. 71. Mai J. Das deutsche Kapital in Russland. 1850–1894 / J. Mai. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1970. – 255 p. 72. Raeff M. Understanding imperial Russia: State and society in the old regime. – N.Y., 1984. – 248 p. 73. Saunders D. Russia in the Age of Reaction and Reforms, 1801–1881. – Longman, 1992. – XII+386 p. 74. Seton-Watson H. The Russian Empire, 1801–1917 / H. Seton-Watson. – Oxford.: Oxford University Press, 1967. – 813 p. 75. Thaden E. Russian's Western Borderland. 1710–1870. – Princeton, 1984. – 278 p. 76. Velychenko S. Identities, Loyalties and Service in Imperial Russia. Who Administered the Borderlands? / S. Velychenko // Russian Review. – 1995. – №2. – P.188–208. 77. Yaney G. L. Law, Society and the Domestic Regime in Russia in Historical Perspective / G. L. Yaney // The American Political Science Review. 1965. – Vol. 59. – № 2. – P. 379–390.

Николай Москалюк

ОБРАБАТЫВАЮЩАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА : ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена ключевым проблемам историографического анализа исследования обрабатывающих отраслей промышленности украинских губерний Российской империи в трудах украинских и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: историография, литература, обрабатывающая промышленность, губерния, империя, промышленная продукция.

Mykola Moskalyuk

MANYFACTURING INDUSTRY IN THE UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY: HISTORIOGRAPHY AND ECONOMIC ANALYSIS

The article is dedicated to the key problems of historiography analysis of manufacturing industry investigation in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the works of Ukrainian and foreign researchers.

Key words: historiography, literature, manufacturing industry, province, empire, industrial products.

УДК 94 (4)

Інна Кватира

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті дається аналіз стану розробки питань економічного розвитку Польщі у міжвоєнні роки (1919–1939 рр.) в українській та зарубіжній історіографії.

Ключові слова: Польща, економічний розвиток, міжвоєнний період, українська та зарубіжна історіографія.

У сучасних умовах пошуку оптимальних шляхів формування ринкових відносин на пострадянському просторі особливого значення набувають теоретичні й методологічні проблеми економічної науки. Саме економічна теорія, на думку вчених, створює основу, спираючись на яку повинна будуватися економічна політика будь-якої держави. Зважаючи на складний період становлення української економіки, особлива увага вітчизняних дослідників спрямовується на перехідні періоди в історії світового і національного господарства, на досвід світової економічної науки, зокрема і міжвоєнного періоду 1918–1939 рр.

Упродовж тривалого періоду в світовій історіографії накопичувався значний обсяг досліджень важливих проблем відродження і економічного розвитку європейських країн, і зокрема, Польщі. Теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів дозволяють простежити основні етапи відбудови та становлення польської економіки після Першої світової війни, визначити особливості соціально-економічного розвитку країни в складних умовах тогочасної Європи.

Історіографію з проблем дослідження економічної історії Польщі у 1919–1939 рр. можна умовно поділити на такі періоди: перший – дослідження та праці тогочасних науковців безпосередньо й одночасно з суспільно-політичними подіями 1919–1939 рр.; другий – праці економістів соціалістичної доби; третій – сучасні наукові розробки та дослідження окремих проблем з даної тематики українських, польських та зарубіжних дослідників.

Перший період становлення польської економічної науки відбувався у сприятливих умовах на тлі відродження незалежності держави, національного піднесення, розвитку освіти і науки. Почали діяти науково-освітні центри – університети у Любліні, Варшаві, Познані, Вільно та ін. Із перших років незалежності Польська Академія наук у Кракові почала видання збірників документальних матеріалів з історії Польщі. Розширилось коло наукових періодичних видань, часописів і збірників – “*Nepodległość*” (“Незалежність”), “*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” (“Щорічники соціальної та економічної історії”), “*Ekonomista*” (“Економіст”), “*Przegląd Gospodarczy*” (“Економічний огляд”) та ін.

Серед тогочасних наукових історичних розробок слід відзначити праці відомих державних діячів і політиків – Р. Дмовського, В. Грабського [31–33], С. Грабського [27–30]. Особливий інтерес у контексті теми викликають праці з економічної історії Польщі Ф. Буяка [5] та Я. Рутковського [96]. Значними розробками питань економічного розвитку та його перспектив є праці видатного економіста та державного діяча Є. Квятковського, який займав високі пости в урядових кабінетах Другої Речі Посполитої. Особливу увагу привертають його праці: “Економічне значення природного газу в Польщі”, “Проблеми розвитку хімічної промисловості на тлі великої війни” [69], “Тенденції і постулати економічного розвитку Польщі” [68], “Диспропорції. Слово про Польщу в минулому і сьогоднішньому” [63], “Суспільна криза і умови відбудови економічного життя” [65], “Перебудова економіки Польщі” [67], “В боротьбі з сучасністю для кращого економічного майбутнього” [64].

Зазначимо, що Є. Квятковський розробив і науково обґрунтував проект плану економічного розвитку Польщі на період з 1939 по 1954 рр. І хоча реалізація його програм не мала можливості здійснитися вчасно, багато з розроблених ним економічних принципів польські економісти успішно використовували у післявоєнну добу.

У польській історико-економічній науці завжди спостерігався значний інтерес до наукової спадщини економістів міжвоєнного двадцятиліття. Серед перших узагальнюючих праць, присвячених висвітленню історії економічної думки в Польщі варто відзначити двотомну працю Станіслава Гломбінського “Історія економіки”, яка вийшла друком у 1939 році [29]. Саме у заключній частині другого тому проведено аналіз діяльності польських економістів-теоретиків міжвоєнного періоду.

Паралельно з дослідженнями цілісного історичного періоду в економіці Польської держави, є спроби виокремити його найважливіші аспекти, як перебудова та пристосування економіки до нових умов, внутрішня політика держави в умовах кризи та інші. Важливим питанням розвитку фінансових відносин і податкової системи міжвоєнної Польщі присвячено ряд праць економіста А. Кшижановського [51–61].

Різним проблемам державного устрою та соціально-економічної політики присвячені роботи Г. Крахельської [49], М. Дроздовського [19; 20], Т. Бжеського [6–10], Л. Каро [11–16]. Розробкам з питань ролі етатизму присвячені праці й статті Т. Бернадзікевіча [2]. Дискусії з питань доцільності планової економіки Польщі у міжвоєнний період вели С. Лаутербах [77], Й. Левінський [78–80], Е. Ліпінський [81–83], С. Маєр [84–85] та інші. У дослідженнях Е. Тайлера аналізується стан розвитку економіки Польщі та внесок польських економістів у подолання кризи [105–111].

Праця Яна Чарковського “Очерк історії економічної думки в Польщі” [17], яка була опублікована в 1948 році в Кракові, стала своєрідним завершенням спроб систематизації спадщини економістів міжвоєнного періоду.

Другий період у вивченні економічної думки міжвоєнного періоду припадає на 50-і – 80-і роки ХХ ст. Для праць, що з’явилися в цей час, в цілому був характерний принципово інший методологічний підхід: нейтральний, об’єктивістський – був витіснений класовим. Основна увага дослідників у своїй більшості зосереджувалася на вивченні праць економістів-марксистів і доробку представників лівої політичної орієнтації. Незважаючи на це, польським дослідникам вдалося зробити значний внесок у вивчення економічного розвитку Польщі міжвоєнного періоду. Серед таких учених, періоду ПНР, можна назвати Лешека Гудзицького, Казімежа Джевульського, Северина Журавіцького, Збігнева Ландау та інших. Зокрема, ряд праць С. Журавіцького присвячені саме висвітленню розвитку економічної думки в Польщі у різні історичні періоди [119–123].

Деякі питання реформування польської економіки знаходимо у працях Р. Гавінського “Економічний інтервенціонізм в польській текстильній промисловості 1918–1939” [24], Й. Попкевича, Ф. Ришки “Важка промисловість Верхньої Сілезії в економіці міжвоєнної Польщі”, М. Мещанковського “Сільське господарство II Речі Посполитої” [89], Й. Кауфмана “Економічний націоналізм. Шанс чи бар’єр зростання” [118], Й. Голєбовського “Державний сектор в економіці міжвоєнної Польщі” [30–31]. У дослідженні В. Моравського “Проблеми економіки II Речі Посполитої” розкрито основні напрямки діяльності уряду в умовах економічної кризи.

Основні етапи фінансової політики Польщі знаходимо у працях С. Лещинської “Банк Польський 1924–1939”, А. Єзерського, С. Лещинської “Банк Польський 1924–1951”, А. Й. Швагрука “Гроші на землях польських Х–ХХ ст.” [104], Й. Здоховського “Фінанси Польщі в 1924–1925 рр.” [117].

Грунтовні розробки питань економічного розвитку Польської держави у різні періоди історії знаходимо у працях З. Ландау і Є. Томашевського: “Нарис історії економіки Польщі 1913–1939” [70], “Економіка Польщі міжвоєнної 1930–1939 рр.” [75], Т. Влудика [112], С. Рудніцького [94].

Здобуття політичної незалежності у 1989 р. привело до кардинальної перебудови польської історіографії. З проголошенням нового демократичного курсу розвитку, ліквідацією цензури і надмірної політизації всіх сфер життя, новий етап настає і в розвитку польської історичної науки, підвищується науковий інтерес до вивчення і висвітлення минулого країни. Серед найновіших публікацій з питань дослідження економічного розвитку Польщі, зокрема, у міжвоєнний період, є спільні праці польських економістів Анджея Єзерського та Сесилії Лещиньської: “Історія економіки Польщі” [44], а також Януша Камінського і Збігнева Ландау “Економіка Польщі в ХХ столітті” [46–47]. Серед найновіших розробок польських економістів варто відзначити праці Ч. Ноневіча “Історія економіки відродженої Польщі” [90], В. Русінського “Нарис економічної історії” [95], Я. Скодлярського “Нарис економічної історії Польщі до 1939 р.” [98], “Нарис економічної історії Польщі” [99], К. Йонца “Економічний розвиток Польщі до 1939 р.” [45].

Питанням міжнародних економічних зв'язків міжвоєнної Польщі присвячені праці Й. Дуди і Р. Орловського “Економіка Польщі в історичному розвитку Європи (до 1939 р.)” [21], Л. Ясінського “Міжнародні економічні зв'язки Польщі в ХХ ст.” [42]. Ряд праць розкривають специфіку фінансової політики міжвоєнної Польщі [114; 1].

Свій внесок у дослідження та розробку питань економічної історії Польщі зробили і такі російські історики як А. Міллер, А. Кострикін [151]. Їх публікації вміщені на сторінках різних спеціальних видань.

Особливої уваги заслуговує стаття С. В. Морозова “Введение элементов государственного планирования в Польшу в 1936–1939 годах” [155–156], в якій автор аналізує етапи реформування польської економіки та значення ролі Євгеніуша Квятковського в розробці проєктів економічного розвитку держави у міжвоєнний період та у перспективі.

Окремі питання економічного розвитку, а саме сільського господарства у міжвоєнний період розглядає Г. Ф. Матвеев у праці “Третий путь. Идеология аграризма в Чехословакии и Польшу в межвоенный период” [154], де ґрунтовно розглядаються питання аграрної політики Польщі в період відбудови держави та реформування економіки, її позитивні й негативні наслідки для господарства держави.

Серед найновіших досліджень російських авторів у галузі польської економічної думки міжвоєнного періоду варто відзначити працю “История экономической мысли Польши в межвоенный период, 1918–1939 гг. ” Олександра Квасова [146].

Із відновленням державної незалежності України, відмовою від тотальної ідеологізації в наукових дослідженнях та зростання наукового інтересу до країн близького та далекого зарубіжжя розпочався новий етап в українській історіографії, побудований на наукових засадах вивчення вітчизняної та всесвітньої історії. Активізації наукових досліджень у вивченні історії Польщі сприяють пожвавлення двосторонніх суспільно-політичних, економічних, культурних взаємовідносин двох сусідніх держав, які стали тепер і постійними партнерами у європейському просторі.

Значний внесок у дослідження історичного розвитку слов'янських народів, польського зокрема, у новітній час зробили такі вітчизняні науковці, як Яровий В. І. “Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст.” [163], А. І. Черній, В. А. Черній “Історія південних і західних слов'ян в трьох частинах” [161], Баран З. А. “Відродження та становлення польської держави” [132], Баран З., Полещук Т. “Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період” [131]. Окремої уваги заслуговують комплексні розробки вітчизняних науковців: “ХХ століття. Історія економіки, політики, ідеології”, “Нариси з історії 1901–1945 рр.” за ред. А. Трубайчука [160], “Історія західних та південних слов'ян ХХ ст.” за ред. Є. Пугача [141].

Синтетична праця вчених Львівського університету імені Івана Франка Л. Зашкільняка та М. Крикуна “Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів” [140] є першою “українською” цілісною історією Польщі, яка створена на основі комплексного опрацювання джерел та сучасних здобутків світової наукової літератури. Згадана робота насичена значним фактичним матеріалом, який ілюструє соціальну структуру та національний склад населення,

відображає суспільно-політичні, економічні трансформації в польському суспільстві в досліджуваний період.

Ґрунтовні розробки з питань соціально-економічного розвитку, еволюції парламентської системи, аспектів внутрішньої та зовнішньої політики Польської держави у міжвоєнний період, знаходимо в працях Л. М. Алексієвець “Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1939.” [129], “Новітня історія Польщі (1918–1939)” [124], “Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926” та у багатьох статтях цієї авторки [125–128].

Якісні зміни в українській історичній науці за роки незалежності відкрили нові можливості для об’єктивного висвітлення економічної історії Польської держави, зокрема, завдяки доступності більшого кола джерел і архівних документів. Аналіз літератури засвідчує, що проблематика особливостей економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період не достатньо висвітлена в українській історіографії.

Список використаних джерел

1. *Banknoty polskie* (seria artykułów, dodatków do Gazety Wyborczej, autorstwa Wojciecha Morawskiego). – Warszawa, 2006.
2. *Bernadzikiewicz T.* Przerosty etatyzmu (uwagi o gospodarce państwowej w Polsce). – Warszawa, Skład Główny: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1935.
3. *Beksiak J.* i inni. Polska gospodarka w XX wieku. Eseje historyczno-ekonomiczne. – Łódź, 2003. – 206 s.
4. *Bibliografia historii gospodarczej Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. W. Morawskiego przy współpracy B. Maranda-Porebskiej.* – Warszawa, 1996. – 21 s. *Bujak Fr.* Historia osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie. – Warszawa, 1920. – 43 s.; *Bujak Fr.* Studja historyczne i społeczne. – Lwów: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1924. – 261 s. 6. *Brzeski T.* Ustrój pieniężny. – Warszawa: WSH, 1927. 7. *Brzeski T.* Granice ingerencji państwa sprawy gospodarcze. – Katowice: Hoesicka, 1929. 8. *Brzeski T.* Polityka pieniężna. – Warszawa, 1932. 9. *Brzeski T.* Program gospodarczy regionalizmu // *Przegląd współczesny.* – 1924. – № 30. 10. *Brzeski T.* Ekonomia. T. 1. Teoria gospodarowania. – Warszawa: Komitet Wydawniczy podręczników akademickich, 1938. 11. *Caro L.* Wolny handel czy etatyzm. – Lwów, PTE, 1923. 12. *Caro L.* Zasady nauki ekonomii społecznej. – Lwów: Jakubowski, 1926. 13. *Caro L.* Przyszłe drogi naszej polityki gospodarczej // *Przemysł i Handel.* – 1928. – 49 s. 14. *Caro L.* Ingerencja państwa w sprawach gospodarczych. Rozprawy i sprawozdania PTE. – Z. I. – Lwów, 1930. 15. *Caro L.* Solidaryzm. – Lwów: Sztuka, 1931. 16. *Cameron R.* Historia gospodarcza świata. – Warszawa, 1999. 17. *Czarkowski J.* Zarys dziejów myśli ekonomicznej w Polsce. – Kraków, 1948. 18. *Danowska-Prokop B., Zagóry-Jonszt U.* Wybrane problemy economiczno-społeczne i polityczne na Górnym Śląsku w latach 1922–1939. – Katowice, 1995. 19. *Drozdowski M.* Klasa robotnicza Warszawy. 1918–1939. Skład i struktura. – Warszawa, 1968. – 208 s. 20. *Drozdowski M.* Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej // *Polska odrodzona. 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura / Pod. red. J. Tomickiego.* – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – S. 408–462. 21. *Duda J., Orłowski R.* Gospodarka Polska w dziejowym rozwoju Europy (do 1939 r.). – Lublin 1999. – 280 s. 22. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r., t. 1 i 2. WP.* – Warszawa 1981. – 583, 629 s. 23. *Friedman M. I. R.* Wolny wybór. – Sosnowiec, 2006. 24. *Gawiński R.* Interwencjonizm gospodarczy w polskim przemyśle włókienniczym 1918–1939. – Łódź, 1966. – 85 s. 25. *Głabiński S.* Ekonomia narodowa. – Zesz. 1. – № 1–7. – Lwów: Ateneum, 1926. 26. *Głabiński S.* Narodowa polityka ekonomiczna. – Lwów: Polonecki, 1928. 27. *Głabiński S.* Wspomnienia polityczne. – Pelpin: Chomiński, 1929. 28. *Głabiński S.* Etatyzm a gospodarka narodowa // *Ruch prawniczy i ekonomiczny.* – 1938. 29. *Głabiński S.* Historia ekonomiki. – T. II. Historia ekonomiki polskiej. – Lwów: Tow-wo naukowe, 1939. 30. *Gołębiowski J.* Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej. – Kraków, 1985. 31. *Gołębiowski J.* Podstawy organizacyjno-prawne sektora państwowego w Polsce międzywojennej / *Materiały z Konferencji w Ministerstwie Przekształceń Własnościowych.* – Warszawa, 1991. – S. 45. 32. *Grabski S.* Dokód idziemy. – Lwów: Krolikowski, 1930. 33. *Grabski S.* Ekonomia społeczna. T. I–X. – Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1927–1933. 34. *Grabski S.* Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski. – Warszawa: Pierczyński, Niklewicz i s-ka, 1922. 35. *Grabski S.* Współczesna nasza literatura ekonomiczna i stanowisko jej w historii rozwoju polskiej myśli ekonomicznej // *Ekonomista.* – 1921. 36. *Grabski W.* Konjunktura, kryzysy i rozwój gospodarczy // *Ekonomista.* – 1928. – T. III. 37. *Grabski W.* Projekt programu polityki ekonomicznej i finansowej Polski po wojnie. – Warszawa: Druk. P-wa, 1920. 38. *Grabski W.* Społeczne gospodarstwo agrarne w Polsce, opracowanie wykładów polityki agrarnej. – Warszawa: Książka, 1923. 39. *Guzicki L., Żurawicki S.* Polskie ekonomisci XX wieku. – Warszawa: PWN, 1984. 40. *Heydel A.* Etatyzm po polsku (reżim dostępu <http://www.mises.pl/site/subpage.php?id=74>). 41. *Jarosz A., Kaliński J., Zawistowski A.* Bibliografia historii gospodarczej Polski w latach 1944–1989. – Warszawa, 2003. – 510 s. 42. *Jasiński L. J.* Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku. – Warszawa, 2003. – 356 s. 43. *Jędruszcak T.* Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924–1939. – Warszawa, 1963. – 38 s. 44. *Jeziński A., Leszczyńska C.* Historia Gospodarcza Polski. – Warszawa, 1999. – 560 s. 45. *Jonca K.* Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r. – Wrocław, 1996. – 204 s. 46. *Kamiński J., Landau Z.* Gospodarka Polski w XX wieku. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. – 409 s. 47. *Kamiński J., Landau Z.* Gospodarka Polski w XX wieku. – Warszawa, 2003. – 408 s. 48. *Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J.* Historia gospodarcza Polski XIX i XX w. – Warszawa, 1966. – 538 s. 49. *Krahelska H.* Prawda o stosunkach pracy. – Lwów, 1934. – 97 s. 50. *Krajewski M.* Historia gospodarcza Polski do 1989 r. Zarys problematyki. – Włocławek, 2000. – 583 s. 51. *Krzyżanowski A.* Izby przemysłowo-handlowe wobec etatyzmu. – Kraków, 1934. 52. *Krzyżanowski A.* Bierny bilans handlowy. – Kraków: Krakowska sp. wyd., 1928. 53. *Krzyżanowski A.* Demograficzne oblicze kryzysu. – Kraków: PAU, 1932. 54. *Krzyżanowski A.* Moralność współczesna. – Kraków: T-wo Ekonomiczne, 1935. 55. *Krzyżanowski A.* Nauka skarbowości. – Poznań, 1923. 56. *Krzyżanowski A.* Nauka o pieniądzu i kredycie. – Kraków: Czarniecki, 1919. 57. *Krzyżanowski A.* Pauperyzacja Polski współczesnej. Wyd.3. – Kraków: Krakowska sp.wyd., 1926. 58. *Krzyżanowski A.* Polska konjunktura gospodarcza w swietle teorii przesilen i przewidywań. – Kraków: Krakowska Sp-ka Wyd-cza, 1929. 59. *Krzyżanowski A.* Teoria i polityka oszczędności. – Warszawa, 1931. 60. *Krzyżanowski A.* Walka z drożyzną. – Kraków: PAU, 1922. 61. *Krzyżanowski A.* Zasady ogólne nauki o przerzucaniu podatków // *Ekonomista.* – 1921. – T. I. 62. *Kwiatkowski E.* Nowe zjawiska i prądy u podstaw współczesnego życia gospodarczego // *Księga pamiątkowa ku czci L. Caro.* – Lwów, 1935. – S. 246. 63. *Kwiatkowski E.* Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszłej i obecnej. – Kraków, 1932. – 307 s. 64. *Kwiatkowski E.* Istotne założenia w walce o nowyj ustroj. Odczyt wygłoszony we Lwowie dn. 1 grudnia 1929 r. –

- Warszawa, 1929. 65. Kwiatkowski E. Kryzys współczesny i zagadnienie odbudowy życia gospodarczego. – Warszawa: Związek Izby Organizacji rolniczych, 1935. – 47 s. 66. Kwiatkowski E. Przemówienie na Komisji Budżetowej Sejmu w dn. 5 lutego 1937 r. // Ku przebudowie gospodarczej. Wytuczne inwestycji państwowych. – Warszawa, 1937. 67. Kwiatkowski E. Rekonstrukcja gospodarstwa Polski // Przemysł i Handel. – Warszawa, 1929. 68. Kwiatkowski E. Tendencje i postulaty rozwoju gospodarczego Polski. – Warszawa, 1930 / Referat wygłoszony na Kongresie Izby Przemysłowo-Handlowych we Lwowie 3.XI.1930 r. – Warszawa, 1930. – 26 s. 69. Kwiatkowski E. Zagadnienia przemysłu chemicznego na tle wiekowej wojny. – Warszawa; Lwów: Wyd.cemicz. in-tu badawczego we Lwowie, 1923. – 187 s. 70. Landau Z. Gospodarka Polski międzywojennej 1935–1939. – Warszawa, 1982. 71. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej. – T. IV: Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939. – Warszawa, 1989. – 549 s. 72. Landau Z., Tomaszewski J. Polska w Europie i świecie 1918–1939. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1984. – 282 s. 73. Landau Z., Roszkowski W. Polityka gospodarcza II RP i PRL. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995. – 126 s. 74. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej, t. I, II, III, IV. – Warszawa: KiW, 1967, 1971, 1982, 1989. – 395, 359, 450, 549 s. 75. Landau Z., Tomaszewski J. Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939. – Warszawa: KiW, 1999 – 352 s. 76. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej 1930–1935. – T. III. – Warszawa, 1982. – 98 s. 77. Lauterbach S. Gospodarka planowa w Polsce. – Kraków: Ak.Um-ci, 1935. 78. Lewiński J. St. Czy istnieje teoria kwantytatywna? // Ekonomista. – 1928. – T. IV. 79. Lewiński J. St. Pieniądz, kredyt i ceny. – Warszawa, 1932. 80. Lewiński J. St. Zasady ekonomii politycznej. Wyd. 2. – Warszawa: Sz.GH, 1934. 81. Lipiński E. Cła socjalne // Ekonomista. – 1926. – T. I. 82. Lipiński E. Polityka cen i rozwój koniunkturalny // Przemysł i Handel. – 1929. – 8 s. 83. Lipiński E. Z problemów gospodarczego wzrostu // Ekonomista. – 1929. – T. IV. 84. Majer S. Gospodarka bezplanowa // Gospodarka Narodowa. – 1937. – № 4. 85. Majer S. Kryteria interwencji // Gospodarka Narodowa. – 1932. – № 3. 86. Malinowski Wl. Teoria ilościowa pieniądza w polskiej literaturze ekonomicznej (1918–1932). Próba analizu. – Kraków: T-wo ekonomiczne w Krakowie, 1934. 87. Maternicki J. Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999. – 195 s. 88. Michalski J. Projekt zintegrowania funkcji gospodarczej i skarbowej przedsiębiorstw państwowych w Polsce // Przegląd Gospodarczy. – 1935. – S. 23. 89. Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski międzywojennej. – Warszawa, 1960. – 337 s. 90. Noniewicz Cz. Historia gospodarcza Polski Odrodzonej. – Białystok: UwB, 2004. – 70 s. 91. Osiatynski J. Kalecki's theory of economic dynamics after thirty years. – Brington, 1986. 92. Koryś Piotr, "Największe błędy w historii gospodarczej Polski" / Materiały z konferencji Dekada Gierka, 26 stycznia 2011. 93. Roszkowski W. Rolnictwo i leśnictwo // Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. K. Kozłowskiego. – Warszawa, 1989. – 457 s. 94. Rudnicki C. Ziemiaństwo polskie w XX wieku. – Warszawa, 1996. 95. Rysiński W. Zarys historii gospodarczej Polski na tle dziejów gospodarczych powszechnych. – Warszawa: PWN, 1986. – 407 s. 96. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski. – Warszawa, 1923. – 187 s. 97. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Ekonomia. – Warszawa, 2004. 98. Skodlarski J. Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku. – Warszawa, 1995. 99. Skodlarski J. Zarys historii gospodarczej Polski. – Warszawa-Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – 576 s. 100. Srodka A. Uczeń Polscy XIX–XX stulecia. – Warszawa: Aries, 1994. 101. Sukowska W. Koncepcje społeczno-ekonomiczne i działalność Feliksa Młynarskiego. – Wrocław: Ossolineum, 1985. 102. Święcicki M. Instytucje polskiego prawa pracy w latach 1918–1939. – Warszawa, 1960. – 237 s. 103. Sypniewski K., Zagóra-Jonszta U. Wybrane zagadnienia z historii polskiej myśli społeczno-ekonomicznej. – Katowice: Akad. Ekonomiczna im. Karola Adamięckiego, 1988. 104. Szwagrak J.A. Pieniądz na ziemiach polskich X–XI w. – Wrocław, 1990. – S. 287–290. 105. Taylor E. Druga inflacja polska. – Poznań, Poznańskie T-wo Prz. Nauk. 1926. 106. Taylor E. Ekonomia w Szkole Głównej Warszawskiej // Ekonomista. – 1930. – T. I. 107. Taylor E. Historia rozwoju ekonomiki. – Poznań: PWN, 1958. 108. Taylor E. Inflacja polska. – Poznań, Poznańskie T-wo Przyjaciół Nauk, 1926. 109. Taylor E. Metoda ekonomiki // Ekonomista. – 1935. – T. I. 110. Taylor E. Statyka i dynamika w teorii ekonomii. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1919. 111. Taylor E. Wstęp do ekonomiki. Cz. I. Ekonomia jako nauka // Poznańskie Prace Ekonomiczne. – № 23. – Poznań, 1936. 112. Włudyk T. "Trzecia droga" w myśli gospodarczej II Rzeczypospolitej. – Kraków, 1994. 113. Wniosek ministra przemysłu i handlu E. Kwiatkowskiego na Radę Ministrów z 7. IV. 1930, Archiwum Akt Nowych, zespół Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, t. 201, t. IV. 114. Wojnarski D. Powszechna historia gospodarcza. – Warszawa, 2004. 115. Wójtowicz G., Wójtowicz A. Historia monetarna Polski. – Warszawa: Twigger, 2003. – 279 s. 116. Zagóra-Jonszta U. Spor o modele gospodarki Drugiej Rzeczypospolitej. – Katowice: Akad. Ekonomiczna im. Karola Adamięckiego, 1991. 117. Zdziechowski J. Finanse Polski w latach 1924 i 1925. – Warszawa, 1925. – S. 13–15. 118. Zob. Kofman J. Nacjonalizm gospodarcze. Szans czy bariera wzrostu. – Warszawa, 1992. – S. 43–44. 119. Żurawicki Z., Żurawicki S. Historia myśli ekonomicznej. Zagadnienia wybrane. – Warszawa: PWN, 1962. 120. Żurawicki S. Polska myśl ekonomiczna. Cz. 1–3. – Warszawa: PWN, 1967–1968. 121. Żurawicki S. Współczesna myśl ekonomiczna. – Wrocław: Ossolineum, 1969. 122. Żurawicki S. Myśl ekonomiczno-polityczna w Polsce okresu międzywojennego. – Warszawa: PWN, 1970. 123. Żurawicki S. Historia myśli ekonomicznej. – Wrocław: Ossolineum, 1979. 124. Алексієвєць Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1939). – Київ-Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с. 125. Алексієвєць Л. М. Роль соціально-економічних факторів у становленні й розвитку польської національної державності 1918–1926 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 191–202. 126. Алексієвєць Л. М. Основні тенденції розвитку польської економіки у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка. – № 14. – Тернопіль, 2003. – С. 43–46. 127. Алексієвєць Л. М. Особливості соціально-економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 13. – Тернопіль, 2001. – С. 184–195. 128. Алексієвєць Л. М. Польська економіка у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.): новий погляд // Матеріали V Конгресу МАУ: соціально-гумантарні науки / Відп. ред. В. О. Балух. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 283–287. 129. Алексієвєць Л. М. Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918–1939. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с. 130. Арский А.Ф. Польша и ее экономические ресурсы. – Петербург: Госиздат, 1920. 131. Баран З., Полещук Т. Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період. – Львів, 1999. 132. Баран З. А. Відродження і становлення Польської держави. 1918–1921 рр. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 55 с. 133. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі / Пер. с англ., 4-е изд. – М.: "Дело ЛТД", 1994. 134. Бломин И. Г. Критика буржуазной политической экономии. – М., 1962. 135. Бобрин М. Н. Финансовые реформы Владислава Грабского // Советское славяноведение. – 1993. – № 6. 136. Василевский А. Восток, Запад и Польша (перевод с польского). – М.: Прогресс, 1989. – 319 с.; Василевский А. Народ и государство в период кризиса // Нева. – 1987. – № 10. – С. 136–157. 137. Всемирная история экономической мысли. В 6-ти томах. – Т. 4. 138. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська Академія", 2007. – 239 с. – Обкл. пол. – Бібліогр.: с. 221–223. 139. Ермолаева И. И. Некоторые аспекты политики польского правительства в области промышленного производства в годы экономического кризиса (1930–1935). АН СССР Институт славяноведения и балканистики. – М., 1988. Рук. деп. в ИНИОН АН №35971 от 28.10.88.

1.188. Д. 140. *Зашикільняк Л. О., Крижун М. Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 141. *Історія західних і південних слов'ян: XX століття* / Під ред. С. П. Пугача, С. Ю. Страшнюк, Р. М. Постолювського та ін. – Харків: Око, 1998. – 464 с. 142. *Істориографія історії южних і західних славян*. – М.: Изд-во Московського університета, 1987. – 261 с. 143. *Історія Польщі*. В трьох томах. – М.: Изд-во АН СРСР, 1955–1958. 144. *Історія економічних учень (учебне посібник)*. – Ч. 1 / Під ред. В. А. Жамина, Е. Г. Василевського. – М.: Изд-во МГУ, 1994. 145. *Історія южних і західних славян в 2-х томах*. – Т.2: Новейшее время / Під ред. Матвеева Г. Ф., Ненашевой З. С. – М.: МГУ, 1998. – 272 с. 146. *Квасов А. С.* Історія економічної думки Польщі в міжвоєнний період, 1918–1939 гг. Автореф. дисс. доктора економічних наук. М., 1999. 147. *Кейнс Дж. М.* Обща теорія зайнятості, процента і денег. – М.: Прогресс, 1974. 148. *Кейнс Дж. М.* Економічні наслідки Версальського договору. – М.-Л.: Госиздат, 1924. 149. *Клевченя А. С.* Стефан Руднянський (із історії марксистсько-ленінської думки в Польщі). – Минск: БГУ, 1968. 150. *Коган М. Ю.* Промисловість Польщі між першою і другою світовими війнами. Автореф. дисс. доктора економічних наук. – Л.: ЛГУ, 1948. 151. *Кострыкин А., Миллер А.* Очерк історії Польщі (1918–1945) // Преподавание історії в школі. – 1992. – № 3–4. – С. 4–11. 152. *Краткая історія Польщі*. – М.: Наука, 1996. 153. *Майбурд Е. М.* Введення в історію економічної думки. От пророків до професорів. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. 154. *Матвеев Г. Ф.* “Третій шлях?” Ідеологія аграризму в Чехословаччині і Польщі в міжвоєнний період. – М.: МГУ, 1992. – 240 с. 155. *Морозов С. В.* Введення елементів державного планування в Польщі в 1936–1939 г. // Славянознавство. – 1995. – № 1. – С. 20–28. 156. *Морозов С. В.* Державне регулювання економіки в Польщі 1918–1939 гг. Автореф. дисс. кандидата історических наук. – М.: Изд-во МГУ, 1993. 157. *Носкова А. Ф.* К вопросу об аграризме и крестьянском движении в странах Центральной и Юго-Восточной Европы // Советское славяноведение. – 1981. – № 2. 158. *Теорії соціалізму і капіталізму в міжвоєнний період*. – М.: “Мысль”, 1990. 159. *Титова А. А.* Позиції політичних партій Польщі по вопросу аграрної реформи 1922–1925 гг. Автореф. дисс. канд. історических наук. – М.: МГУ, 1977. 160. *XX ст.* Історія економіки, політики, ідеології. Кн. I. Нариси з історії 1901–1945 рр. / За ред. А. Ф. Трубайчука. – К., 1998. – 408 с. 161. *Черній А. І., Черній В. А.* Історія південних і західних слов'ян в трьох частинах: (Від найдавніших часів до кінця XX ст.). – Рівне: Волинські обереги, 1999. – 443 с. 162. *Шульц С. В.* Развитие этатистских тенденций в Польше 1918–1939 гг. В кн: Материали школи молодих славистів і балканістів. – М., 1990. 163. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у XX ст. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.

Инна Кватыра

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОЛЬШИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1919–1939 ГГ.): ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье проанализировано положение разработки вопросов экономического развития Польши в межвоенный период (1919–1939 гг.) в украинской и зарубежной историографиях.

Ключевые слова: Польша, экономическое развитие, межвоенный период, украинская и зарубежная историография.

Inna Kvatyra

FEATURES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF POLAND IN THE INTERWAR PERIOD: A HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

The paper presents the analysis of the state of treatment of the questions of the economical development of Poland in the interwar period (1919–1939) in the Ukrainian and foreign Historiography.

Key words: Poland, economic development, inter-war period, Ukrainian and foreign Historiography.

УДК 94 (477): 502.8

Олена Гайдукевич

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УГКЦ В ГАЛИЧИНІ У 1920–1939 РР.

Стаття присвячена історіографії дослідження природоохоронної діяльності УГКЦ в Галичині у 1920–1939 рр. Схарактеризовано широке коло наукових матеріалів, спеціальної історичної літератури, що стосуються даної проблеми.

Ключові слова: наукові матеріали, історична література, архівні фонди, природоохоронна діяльність, охорона природи.

На початку ХХ століття Українська греко-католицька церква відігравала важливу роль у формуванні української національної ідеї в Східній Галичині. Духовна, культурно-просвітницька, наукова, меценатська діяльність УГКЦ досить широко висвітлена в сучасній історичній літературі. Цій тематиці присвячено чимало наукових статей та публікацій, особливо в останні роки. Однак, природоохоронна діяльність УГКЦ досі залишалась поза увагою дослідників, у зв'язку з чим виникла потреба дослідити саме даний аспект діяльності церкви в Галичині у 20–30-х роках ХХ століття. Метою даного дослідження було виявити і проаналізувати попередні публікації, присвячені даній проблематиці.

У процесі дослідження теми опрацьовано широке коло наукових матеріалів, спеціальної історичної літератури, що стосуються обраної проблеми. Пошук здійснювався у фондах відділу рукописів Державної науково-технічної бібліотеки Українського інституту науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), Наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського (м. Київ); Наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені І. Франка, Наукової бібліотеки Національного лісотехнічного університету, Наукової бібліотеки Українського Католицького університету (м. Львів), Наукової бібліотеки Катехитичного інституту, Науково-технічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва імені П. Пастернака (м. Івано-Франківськ). Проаналізувавши виявлену літературу з теми дослідження, подаємо її коротку характеристику.

В даний час існує широкий пласт історичної літератури, присвячений УГКЦ, оскільки історія церкви, її витоки, місце й значення в суспільно-політичному житті Галичини здавна цікавили науковців. Це загальновідомі роботи М. Грушевського, Г. Костельника, І. Крип'якевича, В. Липинського, А. Гнатишина, В. Муровича, І. Нагаєвського, К. Панаса, І. Сохоцького, І. Хоми, О. Субтельного, М. Чубатого та багатьох інших. В цілому, історіографію досліджуваної теми доцільно умовно поділити на чотири групи: міжвоєнну, діаспорну, радянську та сучасну.

Наукові дослідження міжвоєнного періоду представлені, у першу чергу, працями В. Біднова [1], Г. Костельника [2], В. Липинського [3] та інших, що присвячені історії Української греко-католицької церкви, її діяльності та діячам. Питання охорони природи й створення заповідних об'єктів у Галичині займало значне місце в дослідженнях тогочасних польських, чеських, німецьких науковців-природознавців. Це роботи Ю. Бусека [4], К. Доміна [5; 6], В. Юрасека [7], О. Кроника [8], М. Марковського [9], Ф. Новака [10; 11], Ю. Прохаська [12], Р. Римаровича [13], П. Сілінгера [14], В. Шафера [15], С. Вердака [16; 17], А. Златника [18; 19], А. Шродона [20]. Так, зокрема роботи чеського лісівника А. Златника стосуються проблеми ощадливого ведення лісового господарства [18] та виділення природних заповідних територій у Карпатах [19]. С. Вердак [16; 17] присвятив свою наукову працю рідкісним рослинам регіону Опілля. Вегетацію деяких цікавих із ботанічного погляду рослин краю вивчав чеський науковець Ф. Новак [11]. Ряд зарубіжних

науковців – Ю. Бусек [4], В. Юрасек [7], А. Шродон [20], С. Вердак [16] – досліджували рідкісні рослини Карпат та Опілля, занесених до Червоної книги.

Тобто, проблемою охорони природи в міжвоєнний період займалися виключно вчені-природознавці. Наукові праці цього періоду були присвячені дослідженню окремих цінних рідкісних видів рослин і тварин, вивченню проблеми охорони природи та створенню заповідних об'єктів у Галичині й мали узагальнюючий характер. Наукових праць, які безпосередньо стосувалися б природоохоронної діяльності УГКЦ у цей період, не виявлено.

Діаспорна історіографія включає, у першу чергу, роботи з історії церкви, окремих аспектів її діяльності. Це наукові розробки українських дослідників різних років, зокрема стаття невідомого автора з історії Станіславської дієцезії [21], дослідження Г. Лужницького [22], М. Чубатого [23,24], І. Хоми [25], В. Яніва [26, 27] та ін. Важливими є роботи діаспорних дослідників життя й діяльності видатних церковних діячів – Андрея Шептицького [28, 29], Йосифа Сліпого [30], Григорія Хомишина [31]. Цікаву інформацію щодо становлення церкви та її діяльності подають різні автори в окремих діаспорних виданнях і часописах, наприклад о. Григорій Хомишин [32], о. Іван Сохоцький [33], о. Лев Шанковський [34] та ін. Досліджуючи становлення української церкви в Галичині від давніх часів Київської Русі, о. М. Марковський описав процес формування церковних земель маєтності “Перегінсько” в Горганах [35].

Окремі роботи діаспорних науковців були присвячені питанням українсько-польських стосунків, охорони довкілля, зокрема земель маєтностей церкви [36]. Микола Остап'як на сторінках “Альманаху Станіславівської землі” досліджував, за роботами Володимира Бригідера, пам'ятки природи Станіславівщини [37]; Роман Юркевич подав історію лісівництва Станіславівщини [38], описав фауну Карпат, становлення мисливства в регіоні [39]; Гаврило Гордієнко розповів про тис ягідний в урочищі Княж-Двір на Коломийщині [40]; Едвард Жарський описав рослинний і тваринний світ Станіславівщини [41].

Таким чином, діаспорна історіографія займає значний обсяг в опрацьованій науковій літературі, проте робіт, які безпосередньо стосувалися б предмета дослідження, не виявлено. Окремі роботи відносяться до проблеми охорони природи в Галичині та земель УГКЦ, однак мають досить опосередковане відношення до теми дослідження.

Радянська історіографія становить значний пласт у загальному обсязі опрацьованих нами наукових публікацій. Проте слід зазначити, що дослідження діяльності УГКЦ радянських істориків були підпорядковані ідеологічній доктрині партійно-номенклатурної системи з її баченням історії. Тому праці радянського періоду значно заполітизовані, часто в них подаються перекручені факти, що мають однобоке та суб'єктивне висвітлення. УГКЦ у цей період висвітлювалася з різко негативного боку, а її діяльність в усіх аспектах характеризувалася як антинародна [42–47].

Окрему групу наукових публікацій у 1950–1980 рр. становлять дослідження природоохоронців – ботаніків, лісівників, зоологів, географів. Варто відзначити, що вивченню природи довкілля та охороні природного середовища в радянські часи приділялася неабияка увага науковців. Масштабно досліджували навколишнє середовище України Т. Андрієнко, В. Вернадський, С. Генсірук, В. Бондар, Е. Істоміна, В. Медина, Д. Проценко, Р. Худяк, В. Чопик та багато інших. У регіоні Карпат питаннями охорони природи займалися М. Голубець, К. Малиновський, В. Комендар, С. Стойко, О. Сабан та інші. Усі ці роботи присвячені дослідженню різних природних об'єктів, їх охороні та відтворенню. Проте, природоохоронна діяльність в Україні в ці роки пов'язувалася виключно з роботою КПРС та виконавчими органами республіки і жодного відношення до діяльності УГКЦ не має [48–51].

Отже, радянській історіографії притаманна політична заангажованість, що слід враховувати при її опрацьованні. Тут можна виділити два тематичні напрями, що опосередковано стосуються досліджуваної теми: історія УГКЦ, її виникнення, діяльність і ліквідація, з одного боку, та проблема охорони довкілля й збереження природного середовища, з другого. Дослідження першого проводилися істориками, другого – природознавцями. Однак обидва ці напрями наукових досліджень у радянський період не

перетиналися й окремого, комплексного історичного дослідження з проблеми природоохоронної діяльності УГКЦ не було проведено.

Сучасна історіографія широко представлена дослідженнями історії УГКЦ та різноманітних аспектів її діяльності. Тут чимало робіт як церковних діячів – єпископа С. Мудрого [52], отців І. Музички [53,54], І. Нагаєвського [55], К. Панаса [56], М. Чубатого [57], так і науковців – М. Береславського [58], І. Головацького [59], Я. Дашкевич [60], А. Колодного [61], О. Красівського [62], В. Перевезій [63], І. Пилипівка [64] та ін.

Сучасні дослідники широко вивчають історію УГКЦ, її роль у суспільному та духовному житті нації, різносторонні аспекти її діяльності. Так, місце й роль УГКЦ у суспільному житті України досліджували В. Марчук [65], О. Турій [66]; у духовному житті українців – Ю. Васьків [67]; просвітницьку діяльність ГКЦ у 20–30-і роки ХХ ст. – В. Перевезій [68]; пам'яткоохоронну – М. Бандрівський [69]; добротинну – С. Гнот [70], діяльність церкви, спрямовану на формування в народних масах національної ідеї – О. Вітвицький [71]; функціонування УГКЦ у контексті державно-церковних відносин – О. Волинець [72]; християнсько-суспільний рух у Галичині в 1920–1939 роках – М. Москалюк [73]; суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність єпископа Григорія Хомишина в 1904–1945 роках – О. Єгрешій [74] тощо. Особливу увагу сучасні історики приділяють дослідженню різнобічної діяльності глави УГКЦ – митрополита Андрея Шептицького. Цій темі присвячені роботи науковців Я. Біласа [75], О. Гайової [76], Я. Заборовського [77], К. Кіндрата [78], І. Кріпки [79], Н. Опалко [80], О. Сидора [81] та інших.

Широкий пласт у сучасній літературі займають дослідження природних екосистем та окремих аспектів даного питання. Проблема охорони довкілля набуває в наші дні особливої гостроти, у зв'язку з чим питання заповідання цінних природних об'єктів, їх збереження та відновлення складають вагомий внесок у сучасну природничу наукову літературу. Це роботи Т. Андрієнко, Г. Бачинського, А. Береки, О. Білика, Г. Білявського і Р. Фурдуя, В. Вербицького, С. Генсірука, М. Голубця, І. Григори, В. Соломахи, В. Джигиря, А. Костенко, В. Кучерявого, В. Мельника, Г. Лисак, В. Коліщука, Ю. Нестерука та багатьох інших. Серед робіт, присвячених даній тематиці, виділяються дослідження С. Васюти [82–84] та О. Васюти [85, 86]. Особливо широкоплановою є колективна праця в чотирьох томах О. Васюти, С. Васюти та Г. Філіпчука “Екологічна політика: національні та глобальні реалії”, хоча для нас особливий інтерес становлять перші два томи цього видання [87]. У даній роботі в контексті національних та політико-екологічних реалій досліджено вплив політичних чинників на стан сучасної екологічної кризи в Україні, проаналізовано екологічну проблему в історії розвитку світової цивілізації, узагальнено факти, проблеми й тенденції антропогенного впливу на природне середовище, показано передумови становлення та роль державно-імперської екологічної політики СРСР у посиленні негативного техногенного впливу на природне довкілля та людину.

З численних сучасних робіт, присвячених проблемі охорони довкілля, можна виокремити наукові праці колективу авторів за редакцією М. Гродзинського “Заповідна справа в Україні” [88], В. Вербицького “Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи” [89], Ю. Нестерука “Історія охорони природи в Чорногорі” [90] тощо. У працях А. Бебеки “Нарис з історії охорони природи (до ХХ ст.)” [91] та “Історія охорони природи в Україні (до кін. ХVIII ст.)” [92] висвітлюється розвиток природоохоронних ідей на території України від найдавніших часів до ХХ ст. Автор доводить, що природа як один із чинників світогляду людини мала найбільший вплив на розвиток суспільства, а з розвитком інтелекту зростає і роль природи у формуванні світогляду людства.

Заслужують на увагу роботи, що стосуються ставлення церкви до проблеми охорони природи. Це, у першу чергу, статті С. Генсірука “Проблеми природокористування і роль християнства у їх вирішенні” [93], О. Гайової “Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького” [94], дослідження Б. Депутата “Перегінське. Історичні

нариси і новели” [95], газетна публікація Л. Михайліва “Джерело в Підлютім, де пили воду єпископи і навіть Микола Підгорний” [96].

Особливе місце в історіографії з історії охорони природи України займають праці відомого природознавця В. Бореяка [97–100], у яких відображено історію природоохоронного руху в Україні. Автор на основі значного архівного матеріалу подає історію природоохоронної діяльності в Україні, присвячуючи окремі сторінки охороні природи в західних областях, у тому числі на землях маєтностей УГКЦ [100]. Та, оскільки автор не є фаховим істориком, він у своїх роботах допустив деякі неточності та помилки [100, с. 22, с. 86, с. 90, с. 94], які, однак, не зменшують цінності й важливості проведеної дослідником роботи.

Важливою для даного дослідження є монографія колективу науковців-лісівників за редакцією професорів В. Парпана й П. Третяка “Історія Осмолодської пуці” [101], оскільки робота безпосередньо пов’язана з маєтністю УГКЦ “Переґінсько”. Автори дослідили історію ведення лісового господарства в лісах верхів’я басейну ріки Лімниця. Сьогодні це територія Державного підприємства “Осмолодське лісове господарство” Івано-Франківського обласного управління лісового господарства, проте до 1939 р. дані землі, як маєтність “Переґінсько”, належали УГКЦ. Науковцями вивчено історію ведення господарства в лісах Осмолоди [101, с.12–19], обсяги лісокористування [101, с. 20–37], подано окремі аспекти охорони горганських лісів, показано створення на цих землях природоохоронних об’єктів [101, с. 38–45]. Автори розглядають цілий ряд практичних питань, що пов’язані з веденням лісового господарства (рекреація, мисливство, рибальство, бджільництво, рубки тощо). У книзі в загальних рисах висвітлюється природоохоронна діяльність НТШ у Галичині [101, с. 43], подається факт створення “Кедрового” заповідника біля селища Осмолода [101, с. 42], наводиться перелік інших заповідників [101, с. 44], побіжно згадується, як пропозиція НТШ, Український національний парк природи [101, с. 43] тощо. Проте, оскільки перед авторами стояло інше завдання – проаналізувати саме лісогосподарську діяльність на землях Осмолоди, тому в монографії досить побіжно розглядається питання природоохоронної діяльності УГКЦ у даному районі, зокрема – організація в лісах Горган першого Українського Національного Парку Природи [101, с. 78, 83].

Необхідно відмітити роботу науковців УкрНЛТУ “Український державний лісотехнічний університет. 1874–1999”, присвячену 125-річчю організації вищої крайової школи лісівництва у Львові [102]. У брошурі досліджено історію становлення цієї школи, подається інформація щодо її професорсько-викладацького складу, наукової та освітньої діяльності, а також висвітлюється співпраця українських науковців-лісівників із УГКЦ у справі розвитку лісової науки й збереження природних лісових багатств Галичини в умовах австрійського та польського панування.

Важливий матеріал подає стаття львівських дослідників – лісівників М. Горошка й В. Дудок щодо ролі УГКЦ у становленні природоохоронної справи в 1930-х роках у Галичині [103]. На основі архівних матеріалів автори висвітлюють природоохоронну діяльність українських науковців, церковних і громадських діячів у Галичині напередодні Другої світової війни, характеризують роль митрополита Андрея Шептицького у справі охорони природи краю.

Цікавою є монографія О. Фурдичка та В. Бондаренка “Першопостаті Українського лісівництва. Нариси до лісової історії” [104], в якій подано біографічні дані провідних діячів українського лісівництва, зокрема Андрія П’ясецького – талановитого науковця, що безпосередньо займався виділенням і організацією Кедрового заповідника та Парку Природи в церковних лісах Осмолоди [104, с. 347–363].

У праці С. Генсірука, О. Фурдичка й В. Бондара, що присвячена історії лісівництва в Україні, розкрито окремі факти охорони природи на землях Західної України [105]. Короткий історичний нарис щодо організації і розвитку заповідної справи в Галичині на початку ХХ століття, зокрема й силами УГКЦ, приводиться в монографії колективу

природоохоронців за редакцією М. Приходька та В. Парпана “Природно-заповідні території та об’єкти Івано-Франківщини” [106, с. 28–31].

В останні роки з’явилося ряд публікацій О. Гайдукевич, які висвітлюють саме природоохоронну діяльність УГКЦ в Галичині у 1920–1939 рр. [107–114]. Досліджуючи питання охорони природи на теренах краю, автор доводить важливу роль УГКЦ в охороні довкілля та збереження біорізноманіття флори регіону Карпат і суміжних територій.

Загалом дослідження різних аспектів діяльності УГКЦ, з одного боку, та проблеми охорони природи довкілля в Україні, з іншого, у сучасній українській історіографії є досить широкими й різноплановими. Проте, попри значний інтерес дослідників до історії УГКЦ, робіт, які б комплексно досліджували природоохоронну діяльність саме УГКЦ у Галичині в міжвоєнний та радянський періоди ХХ ст. не виявлено. Окремі публікації діаспорних дослідників теж мають досить опосередковане відношення до теми дослідження. Лише в останні роки, після проголошення незалежності України, почали з’являтися окремі роботи науковців, що певною мірою висвітлюють питання природоохоронної діяльності УГКЦ у першій половині ХХ ст. у Галичині.

Список використаних джерел

1. Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах / В. Біднов. – Крем’янець: БМВ, 1931. – 20 с. 2. Костельник Г. Нова доба нашої Церкви / Г. Костельник. – Львів: БМВ, 1926. – 132 с. 3. Липинський В. Релігія: Церква в історії України / В. Липинський. – Львів: Дружина, 1933. – 213 с. 4. Bucek J. Vranecsek helvetsky (Selaginella helvetica Link.) v zemi Podkarpatoruske / J. Bucek // Priroda. – 1931. – № 24. – S. 275. 5. Domin K. Simanuv kotel na Svidovci v Podkarpatske Rusi. Studie geobotanicke / K. Domin // Vestn. Kral. Ces. Spolec. Nauk. – 1930. – Tr. 3. – S. 1–20. 6. Domin K. Geobotanicka exkurse na Vysokou v Malych Karpatech / K. Domin // Rozpravy 2. Tr. Ces. Akad. Praha. – 1931. – № 41. – S. 1–13. 7. Jirasek V. Nove lokality Sedum hispanicum L. na Podkarpatske Rusi / V. Jirasek // Veda prirodni. – Praha, 1937. – № 18. – S. 279–280. 8. Kronika. O organizacyi Ligi Ochrony Pzyrody / Kronika. // Zloty zlak. Rocznik I. – 1938. – Zeszyt 2. – L. 67. 9. Markowski M. Fortalicium v Perehinsku / Markowski M. – Lwów, 1937. – L. 5–6. 10. Novak F.A. Vysoka v Malych Karpatech / F. A. Novak // Rozpr 2. – Tr. Ces. Akad. – № 31. – Praha, 1922. – S. 1–7. 11. Novak F.A. Vegetace trachytového Vihorlatu / F. A. Novak // Spisy Prir. Fak. K.U.– Praha, 1925. – № 31. – S. 1–29. 12. Prochazka J. S. Ochraňa prírody a prírodných pamiatok / J. S. Prochazka // Nakladem Ceskeho ctenare. – Praha, 1926–1927. – I díl 271 s. – II díl 280 s. 13. Rymarowicz L. Rezerwat Limbowy na Jajku Perehinskim w Gorganach / L. Rymarowicz // Almanach Karpacki. – 1995. – № 10. – L. 81–93. 14. Sillinger P. Bile Karpaty / P. Sillinger // Rozpravy Kral. Ces. Spol. Nauk. – Tr. Mat.–Prir., 1929. – S. 1–74. 15. Szafer W. Parki narodowe w Polsce / Szafer W. – Kracuw, 1929. 16. Wierdak S. O rzadkich roslinach z Opola / S. Wierdak // Kosmos. Czasopismo polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. – Rocznik XLVIII. – 1923. – Zeszyt II-III. – S. 245–253. 17. Wierdak S. Bez Joziky (Syringa josikaea Jacq.) w Karpatach nad gornym Strjem / S. Wierdak // Acta Soc. Bot. Pol. – Vol. 1–2. – Kraków, 1923. – S. 895–899. 18. Zlatnik A. Studie o statnich lesich na Podkarpatske Rusi. Dil prvni. Prispivy k dejinam statnich lesu a lesnictvi na Podkarpatske Rusi / A. Zlatnik // Sbornik Vyzk. Ust. Zemedel. – Praha, 1934. – S. 1–109. 19. Zlatnik A. Prehled prirodnych rezervaci a jejich navrhu na Podkarpatske Rusi / A. Zlatnik, A. Hilitzer // – Sborn. Masarykovy Akad. – Pr. № 6–2. – Praha, 1932. – S. 33–84. 20. Srodon A. Modrzew polski (Larix polonica Racib.) w Maniawie w Gorganach / A. Srodon // Ochraňa przyrody. – Kraków, 1937. – № 17. – L. 21–29. 21. Нарис історії Станіславівської дієцезії // Нова Зоря. – 1926. – 28 квітня. 22. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Григор Лужницький. – Філадельфія: Провидіння, 1954. – 312 с. 23. Чубатий М. Українська католицька церква / М. Чубатий. – Львів, 1993. – 22 с. 24. Чубатий М. Історія християнства на Русі – Україні / М. Чубатий. – Рим–Нью-Йорк, 1965. – 816 с. 25. Хома І. Нарис історії Вселенської Церкви / І. Хома. – Рим, 1990. – 464 с. 26. Янів В. Нарис (історії) української культури / В. Янів. – Нью-Йорк: Вид-во Шкільної ради, 1961. – 88 с. 27. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1963. – 217 с. 28. Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–1923 / М. Марунчак. – Вінніпег – Едмонтон, 1981. – 314 с. 29. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен, 1947. – 151 с. 30. Хома І. Йосип Сліпий: отець та ісповідник Української мученицької церкви / І. Хома. – Рим, 1992. – 183 с. 31. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин. Патріот – місіонер – мученик / П. Мельничук. – Рим–Філадельфія, 1979. – 367 с. 32. Хомишин Г. Головні напрямні для товариства “Скала” і парохіяльних читалень / Григорій Хомишин // Нова зоря. – 1937. – Ч. 46. – 24 червня. 33. Сохоцький І. Що дали Греко-католицька церква і духовенство українському народові / Іван Сохоцький – Філадельфія, 1951. – 104 с. 34. Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини / Лев Шанковський // Стрийщина. Історико-меморіальний збірник. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Сидней, 1990. – Т. 1. – С. 69–192. 35. Markowski M. Fortalicium v Perehinsku / M. Markowski. – Lwów, 1937. – L. 5–6. 36. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / М. Демкович-Добрянський. – Мюнхен: БМВ, 1969. – 213 с. 37. Остап’як М. Територія Станіславівщини, пам’ятки її первісної природи та праці проф. В. Бригідера для їх збереження / Микола Остап’як // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 200–209. 38. Юркевич Р. Лісівництво Станіславівщини / Роман Юркевич // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк – Торонто–Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 228–243. 39. Юркевич Р. Карпатська фауна і ловецтво / Роман Юркевич // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 249–255. 40. Гордієнко Г. Тис – заповідне дерево Українських Карпат / Гаврило Гордієнко // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – НТШ, Український архів.– Нью-Йорк –Торонто–Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 244–248. 41. Жарський Е. Рослини і тваринність Станіславівщини / Едвард Жарський // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 210–218. 42. Украинские Карпаты. История / АН

УССР. Львовское отделение ин-та искусствоведения, фольклора и этнографии. – К.: Наук. думка, 1989. – 264 с. 43. *Добричев В.* У тіні святого Юра / В. Добричев. – Львів: Каменяр, 1970. – 212 с. 44. *Петляков П. А.* Антинародна діяльність уніатської церкви на Західній Україні (1929–1932 рр.) / П. А. Петляков // Український історичний журнал. – 1982. – №3. – С. 87–92. 45. *Історія міст і сіл Української РСР.* Івано-Франківська область. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1971. – 640 с. 46. *Історія міст і сіл УРСР.* Львівська область. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1968. – 979 с. 47. *Сливка Ю. Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.) / Ю. Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с. 48. *Істоміна Е. Г.* Історична географія і вивчення взаємодії суспільства й природи / Е. Г. Істоміна // Український історичний журнал. – 1982. – № 6. – С. 80–88. 49. *Погорелов М. С.* Соціально-економічні проблеми охорони навколишнього середовища: У світлі рішень XXVI з'їзду КПРС / М. С. Погорелов. – К.: Знання, 1982 – 38 с. 50. *Худяк Р. А.* Охрана окружающей среды – составная часть социально-экономической стратегии партии // Курсом коммунистического созидания: социально-экономическое, политическое и духовное развитие Украинской ССР в условиях зрелого социализма / Р. А. Худяк. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 179–193. 51. *Шемчученко Ю. С.* 3 історії охорони природи на Україні / Ю. С. Шемчученко // Український історичний журнал. – 1976. – № 6. – С. 80–84. 52. *Мудрий С.* Нарис історії церкви в Україні / Софрон Мудрий. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський теологічний катехитичний духовний ін-т, 2000. – 526 с. 53. *Музичка І.* Екологія – богословське і моральне питання / І. Музичка // Українських ліс. – 1995. – № 1.– С. 40–41. 54. *Музичка І.* Справжня наука про людину – основа соціальних наук / І. Музичка // Український ліс. – 1992. – № 1. – С. 56–61. 55. *Нагаєвський І.* Український нарід і його церква на Сході Європи. Думки з приводу 1000-річчя Хрещення Руси-України / І. Нагаєвський // Галичина. Наук. і культ.-просв. краєзнавчий часопис. – 1999. – № 3. – С. 62–65. 56. *Панас К.* Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів: Трансінтех, 1992. – 160 с. 57. *Чубатий М.* Українська католицька церква / М. Чубатий. – Львів, 1993. – 22 с. 58. *Береславський М.* 3 історії української греко-католицької церкви / М. Береславський. – Львів: МП “Край”, 1992. – 79 с. 59. *Головацький І.* Українське духовенство і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (Штрихи до історії) / І. Головацький // Київська церква. – 2000. – № 4 (10). – С. 37–40. 60. *Дашкевич Я.* Дослідження історії Української греко-католицької церкви в порівняльному аспекті / Я. Дашкевич // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. – К.: Львів, 1995. – Ч. 2. – С. 139–142. 61. *Колодний А.* Україна в її релігійних виявах. Релігійна духовність українця / А. Колодний. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – С. 42–70. 62. *Красівський О.* За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. / О. Красівський. – Львів, 1996. – 84 с. 63. *Перевезій В.* Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві 20–30 роках XX ст. / В. Перевезій // Розбудова держави. – 1998. – № 11–12. – С. 120–125. 64. *Пилипів І.* Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / І. Пилипів // Галичина. – 2002. – №8. – С. 108–115. 65. *Марчук В.* Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с. 66. *Турій О.* Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини 1848–1867 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Турій. – Львів, 1994. – 23 с. 67. *Васьків А. Ю.* Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / А. Ю. Васьків. – К., 1997. – 25 с. 68. *Перевезій В. О.* Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20–30-х роках XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. О. Перевезій. – К., 1998. – 18 с. 69. *Бандрівський М. С.* Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. С. Бандрівський. – Львів, 2001. – 18 с. 70. *Гнот С. І.* Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921–1939 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / С. І. Гнот. – Львів, 2003. – 23 с. 71. *Вітвіцький О. І.* Діяльність духовенства УГКЦ як чинник формування національної ідеї у Східній Галичині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 “Українознавство” / О. І. Вітвіцький. – К., 2004. – 18 с. 72. *Волинець О. О.* Функціонування Української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / О. О. Волинець. – К., 2003. – 20 с. 73. *Москалюк М.* Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. Москалюк. – К., 1999. – 20 с. 74. *Єгрешій О. І.* Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / О. І. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с. 75. *Білас Я. І.* Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / Я. І. Білас. – Львів, 2003. – 23 с. 76. *Гайова О.* Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького / О. Гайова // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 47–52. 77. *Заборовський Я.* Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкви і народові (1865–1944) / Ярослав Заборовський. – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с. 78. *Кіндрат К.* Андрей Шептицький – праведник України / К. Кіндрат // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Зб. наук. записок Національного університету “Острозька академія”. – Острого, 2002. – Т. VI. – С. 26–31. 79. *Кріпка І.* Освітня діяльність Андрея Шептицького / І. Кріпка // Мандрівець. Видання “Наукових записок Національного університету “Києво-Могилянська Академія”. – 2000. – № 5–6 (28–29). Вересень–грудень. – С. 73–76. 80. *Опалко Н.* Апостол Добра і Любові / Н. Опалко // Тернопілля'95: Регіональний щорічник. – Тернопіль: Збруч, 1995. – С. 641–645. 81. *Сидор О.* Митрополит А. Шептицький і національний музей / О. Сидор // Сучасність. – 1991. – Травень. – С. 58–62. 82. *Васюта С.* Екологічна думка в контексті ідейно-політичного відродження України / С. Васюта // Український ліс. – 1994. – № 1. – С. 22–25. 83. *Васюта С. І.* Проблеми екологізації суспільно-політичної думки в контексті національно-державного відродження України / С. І. Васюта // Ойкумена. Український екологічний вісник. – 1994. – № 1–2. – С. 75–87. 84. *Васюта С. І.* Історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізованих територій України / С. І. Васюта. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 254 с. 85. *Васюта О. А.* Місце та роль екологічної політики серед глобальних проблем сучасності / О. А. Васюта // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. VII. – Тернопіль, 1998. – С. 260–277. 86. *Васюта О. А.* Проблеми та протиріччя охорони природи в Україні в період тоталітарної доби (20–50-ті роки XX ст.) / О. А. Васюта // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. на пошану проф. Юрія Сливки. – Вип. 7. – Ін-т українознавства НАН України – Львів, 2000. – С. 51–57. 87. *Васюта О. А.* Екологічна політика: національні та глобальні реалії / Васюта О. А., Васюта С. І., Філіпчук Г. Г. За ред. І. Ф. Кураса: У 4-х т. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. I. – 480 с.; Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. II – 520 с.; Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. III. – 520 с.; Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. IV. – 550 с. 88. *Заповідна справа в Україні: навчальний посібник* / [За ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка]. – К., 2003. – 306 с. 89. *Вербийський В. В.* Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи / В. В. Вербийський. – К., 2003. – 302 с. 90. *Нестерук Ю.*

Історія охорони природи в Чорногорі / Ю. Нестерук. – Львів: НТШ, 1999. – Т. III. – С. 254–273. 91. *Бегека А. Д.* Нарис з історії охорони природи (до XX ст.) / А. Д. Бегека. – К., 1996. – 89 с. 92. *Бегека А. Д.* Україна: природа і людина (історичний аспект) / А. Д. Бегека. – К., 2001. – 259 с. 93. *Генсірук С.* Проблеми природокористування і роль християнства у їх вирішенні / С. Генсірук // Церква і соціальні проблеми. Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи.: Міжнародна наукова конф. УДІТУ (30.09.1994.). – Львів: Місіонер, 2000. – С. 112–118. 94. *Гайова О.* Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького / О. Гайова // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 47–52. 95. *Депутат Б. І.* Перегінське. Історичні нариси і новели / Б. І. Депутат. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2004. – 100 с. 96. *Михайлів Л.* Джерело в Підлютім, де пили воду єпископи і навіть Микола Підгорний / Л. Михайлів // Галичина. – 1998. – № 90–91. – 13 серпня. 97. *Борейко В. Е.* История охраны природы Украины. (X век – 1980 г.) / В. Е. Борейко. – Т. 1. (X век – 1941). – Вып. 12. – К., 1997. – 304 с. 98. *Борейко В. Е.* История охраны природы Украины. (X век – 1980 г.) / В. Е. Борейко. – Т. 2. (1941–1980). – Вып. 11. – К., 1997. – 192 с. 99. *Борейко В. Е.* Иллюстрированная история охраны природы: СССР, Россия, Украина / В. Е. Борейко. – Вып. 17. – К., 1998. – 200 с. 100. *Борейко В. Е.* История заповедного дела в Украине / В. Е. Борейко. – К: КЕКЦ, 2002. – 263 с. 101. *Історія Осмолодської пуші* / [Бойчук І. І., Парпан В. І. і ін.]; за ред. П. Р. Третяка та В. І. Парпана. – Львів: НТШ, 1997. – 145 с. 102. *Український Державний Лісотехнічний Університет. 1874–1999* – Львів: Мета, 1999. – 56 с. 103. *Горошко М.* Роль греко-католицької церкви у становленні природоохоронної справи та національного лісівництва у 30-ті роки та на початку 40-х років XX століття у контексті сучасних екологічних проблем. До 50-річчя від смерті митрополита Андрея Шептицького / М. Горошко, В. Дудок // Український ліс. – 1994. – № 4. – С. 7–9; 1995. – № 1. – С. 28–30. 104. *Фурдичко О. І.* Першопостаті українського лісівництва. Нариси до лісової історії / О. І. Фурдичко, В. Д. Бондаренко – Львів: БІБЛЬОС, 2000. – 369 с. 105. *Генсірук С. А.* Історія лісівництва в Україні / С. А. Генсірук, О. І. Фурдичко, В. С. Бондар. – Львів: Світ, 1995. – 422 с. 106. *Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини* / [Приходько М. М., Абрам'як У. М., Бойчук І. І. і ін.]; за ред. М. Приходька та В. Парпана. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 28–31. 107. *Гайдукевич О. О.* Мастності УГКЦ в Перегінську / Олена Гайдукевич // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 118–121. 108. *Гайдукевич О. О.* Охорона природи Карпат як один з аспектів діяльності УГКЦ / Олена Гайдукевич // Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат: Матер. міжн. наук.-практ. конф. (Карпатський біосферний заповідник, 1–5 вересня 2005 р.). – Рахів, 2005. – С. 108–111. 109. *Гайдукевич О. О.* Охорона природи в лісах Української греко-католицької церкви / Олена Гайдукевич // Україна Соборна. Зб. наук. статей Ін-ту історії України НАН України. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – С. 350–355. 110. *Гайдукевич О. О.* Столові добра УГКЦ та охорона природи / Олена Гайдукевич // Матер. V Буковинської міжн. іст.-краєзн. конф. (Чернівці, 28–30.09.2005 р.). – Т. I. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги XXI, 2005. – С. 456–460. 111. *Гайдукевич О. О.* Перший український заповідник природи в Горганах / Олена Гайдукевич // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 314–320. 112. *Гайдукевич О. О.* Природоохоронна діяльність митрополита Андрея Шептицького / Олена Гайдукевич // Грані. – 2006. – № 5 (49). – Дніпропетровськ, 2006. – С. 11–16. 113. *Гайдукевич О. О.* Туризм і природоохоронна діяльність УГКЦ: документи і матеріали (30-ті роки XX ст.) / Олена Гайдукевич // Вісник Прикарпатського ун-ту. Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 177–184. 114. *Гайдукевич О. О.* Природоохоронна діяльність ГКЦ в Галичині в 20–30-х рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. О. Гайдукевич. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

Елена Гайдукевич

ИСТОРИОГРАФИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УГКЦ В ГАЛИЧИНЕ В 1920–1930 ГГ.

Статья посвящена историографии исследования природоохранной деятельности УГКЦ в Галичине в 1920–1939 гг. Дана характеристика широкого круга научных материалов, специальной исторической литературы, касающихся данной проблемы.

Ключевые слова: научные материалы, историческая литература, архивные фонды, природоохранная деятельность, охрана природы.

Olena Haydukevych

HISTORIOGRAPHY OF RESEARCH OF THE NATURE PROTECTION ACTIVITY OF THE UKRAINIAN GREEK ORTHODOX CHURCH IN HALYCHYNA IN 1920–1939

The article is dedicated to the historiography of the study of nature-protection activities of Ukrainian Greek-Catholic Church in Halychyna between 1929–1939. The author suggests characteristics of various scientific materials and special historical literature that relates to this problem.

Key words: scientific materials, historic literature, archive files, nature protection activities, nature protection.

УДК 94(477):329(093)

Анатолій Марценюк

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО РУХУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (20–30-І РР. ХХ СТ.)

У статті аналізуються стан і перспективи вітчизняної історіографії українського громадського руху Галичини у міжвоєнні роки ХХ ст. та роль громадських організацій у суспільно-політичному житті, подаються різні підходи визначення національної ідеї, використовується цінний фактологічний матеріал.

Ключові слова: громадський рух, Галичина, вітчизняна історіографія, діаспорна історіографія, сучасна національна історіографія, радянські дослідники, молодіжний рух, жіночий рух, студентський рух.

На шляху розбудови демократичної, правової держави, розвитку громадянського суспільства зростає інтерес до вивчення діяльності українських громадських організацій у 20–30-і рр. ХХ ст., які, зберігаючи внутрішню самостійність, в цей період відігравали значну роль у самоідентифікації українського народу, формуванні світогляду ряду поколінь, визначенні національної ідеї, готували основу для національно-патріотичної боротьби. Громадські організації у досліджуваній період яскраво проілюстрували необхідність гуманістичних моделей суспільного устрою та інтерес до концепції “громадянського суспільства”. Саме тому є актуальним дослідження національної історіографії громадського руху у 20–30-і рр., оскільки аналіз громадянського самоврядування минулого є позитивним досвідом побудови та зміцнення демократичної держави сьогодні.

Метою запропонованої публікації є дослідження національної історіографії українського громадського руху Східної Галичини у 20–30-і рр. ХХ ст. У зв’язку з цим потрібно розв’язати ряд завдань: проаналізувати тематику історіографічних праць, присвячених історії громадського руху Східної Галичини у 20–30-і рр. ХХ ст.; з’ясувати стан розробки теми; визначити підходи вітчизняних авторів до вивчення цієї проблеми.

Однією із складових громадського руху Східної Галичини у міжвоєнне двадцятиліття був молодіжний рух, початком вивчення якого варто вважати другу половину 20-х років ХХ ст. Найперші відомості подаються у друкованих матеріалах, виданих у Радянській Україні. Так, у 1925 році інформація про ліворадикальний молодіжний рух у Східній Галичині з’явилась у статті І. Кулик “Східна Галичина (Сторінки історії юнацького руху)”. У 1927 році ряд схожих матеріалів виходить під редакцією М. Трублаїні у книзі “Молодь за кордоном” та у праці Я. Лясоцького “Комсомол Польщі у боротьбі” [23].

Історію українських молодіжних товариств Галичини у стислій фрагментарній формі подає І. Андрухів. Автор вважає, що головною метою українських молодіжних товариств було прагнення виховати свідомих і здорових молодих патріотів [1].

В. Федорчак у праці “Лугова організація в роках 1925–1935. Історичний нарис” охарактеризував становлення організації “Луг”, напрямки її роботи.

З історико-мемуарної літератури про “Пласт” виокремимо книгу Ю. Старосольського “Велика гра”, де міститься систематизований виклад ідей головних провідників світового та українського скаутського руху. На таких позиціях виступає С. Левицький, який, будучи протягом багатьох років керівником Пласту в Східній Галичині, у праці “Український Пластовий Уклад в роках 1911–1940 у спогадах. Причинки до історії Пласту” у спогадах подає молодіжне товариство як молодіжний рух з власною ідеологією і самостійною організацією [21].

Володимир Окаринський у монографії “Український скаутський рух у 1911–1944 рр.” зауважує, що молодіжний рух як організована сила вперше вийшов на історичну арену в ХХ ст. Автор наголошує на українському скаутизмі як виховній системі і широкому світовому русі, який є добровільним, неполітичним освітнім рухом молоді, відкритим для всіх, незалежно від походження, раси, віросповідання і переконань, зі своєю метою, принципами і методами [16].

Петро Мірчук у праці “Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939” [15] розкриває причини формування націоналістичних осередків на західноукраїнських землях у 20-і роки ХХ століття, підкреслює їх виключно молодіжний характер, характеризує історичний шлях найсильнішої молодіжної праворадикальної організації того часу союзу української націоналістичної молоді, правильно відзначає, що після створення у 1929 році ОУН, ядром її на Західній Україні була націоналістично налаштована молодь, що фактично і здійснювала всю повсякденну роботу і, в першу чергу, піддавалася переслідуванням і репресіям з боку польського офіційного уряду. Проте й сам П. Мірчук розуміє і підкреслює, що написати без архівних матеріалів, при збереженні підпільного характеру ОУН у минулому і на момент написання праці максимально повну і об’єктивну історію націоналістичного руху дуже складно.

Іншою складовою громадського руху у досліджуваний період є українські жіночі організації. Фаховим дослідженням ряду аспектів емансипаційного руху українських жінок були роботи М. Возняка [17], де проаналізовано історичний та культурний контексти жіночого руху. 1937 р., в часописі “Новий час”, з’явилася його робота “Шляхом до “Першого вінка” [6]. Того ж року вона вийшла окремою книжечкою під назвою “Як дійшло до першого жіночого альманаха”. Зібраний і проаналізований матеріал багато в чому виходив далеко за рамки теми, поданої у заголовку. У праці відтворено атмосферу та найважливіші події формування нового громадського руху – руху за рівноправність жінок, і на значному документальному матеріалі показано видавничу співпрацю І. Франка та Н. Кобринської. Автор уперше опублікував численні уривки з листів, забутих статей, які дали змогу відтворити дух тогочасного середовища української інтелігенції, звернув увагу не тільки на першорядні постаті – І. Франка, О. Кониського, Н. Кобринську, Олену Пчілку, М. Павлика, а й на численних менш відомих осіб, особливо на перших учасниць жіночого руху – Е. Нечай, А. Желехівську, С. Бучинську та інших. Глибоку обізнаність з обставинами громадського життя західноукраїнських земель виявив М. Возняк у статті “Кобринська, “вільна любов” і радикали (Участь Франка у спростуванні Павлика)”, яку опубліковано лише 1970 р. Українські жіночі організації на західноукраїнських землях, зокрема “Союз українок” чи елітарне українське “Товариство жінок з вищою освітою” у 20–30-і рр. ХХ ст. не змогли реалізувати складне завдання – здійснити багатоаспектне історичне дослідження ролі української жінки в історії. Частково проблему, а саме історію емансипаційних змагань українських жінок, історію їхньої участі у громадському житті України науково розв’язано у післявоєнний час силами дослідників з української діаспори [18–20].

З нагоди 70-річчя українського жіночого руху І. Павликовська 1956 р. опублікувала роботу “На громадський шлях”, яка мала не так науково-дослідницький, як радше публіцистично-популяризаторський характер. Водночас ця розвідка важлива для вироблення концептуально-структурної моделі дослідження історії українського жіночого руху. Автор розглядає емансипаційні змагання як форму участі жінок у загальнонаціональному громадському русі, підкреслює зв’язок жіночого і національно-визвольного рухів. У громадсько-політичній активності жінок ліберально-феміністичні завдання були підпорядковані завданням національно-політичної та культурної розбудови українського суспільства, а це своєю чергою визначило характер ідейно-теоретичних засад і спрямованість практичної діяльності жіночого руху [20].

Історію українського жіночого руху І. Павликовська трактує як взаємопов’язані етапи розвитку. Перший (останні десятиліття ХІХ – перше десятиліття ХХ ст.) – це участь жінок Наддніпрянщини та західноукраїнських земель у громадсько-культурних, політичних

організаціях і рухах, діяльність перших жіночих організацій. Дослідниця також звернула увагу на громадську працю жінок у короткий період Української державності. На другому етапі історії українського жіночого руху вона виділяє визначальні форми суспільно-громадської діяльності жінок у міжвоєнний час у радянській Україні та на західноукраїнських землях, що перебували у складі Польщі, а також аналізує український жіночий рух на еміграції [7–8]. Третій, післявоєнний, на думку І. Павликовської, характерний тим, що розвиток українського жіночого руху (власне у його класичній національно-ліберально-феміністичній формі) проходив в емігрантському середовищі. Авторка підкреслювала причинно-наслідковий зв'язок між державно-політичним розвитком українських земель і характером жіночого руху, прагнула наповнити історію українського жіночого руху конкретними фактами-подіями, що ілюстрували насамперед національно-патріотичну діяльність жінок [3–4].

Інтелектуальна еліта українського жіночого руху на еміграції крок за кроком підходила до реалізації давнього задуму – науково дослідити історичний шлях розвитку емансипаційних устремлінь жінок в Україні у XIX–XX ст. У 60-і рр. в Канаді та Англії з'явилися невеликі брошури З. Мосійчука, Л. Поворозник, присвячені оглядові найважливіших подій українського жіночого руху, характеристиці його відомих репрезентативних постатей. До 100-річчя українського жіночого руху 1984 р. у Мюнхені побачив світ збірник “Віднова”, до якого ввійшли наукові та науково-публіцистичні статті М. Богачевської, А. Горохович, Р. Мороз, Я. Тудорковецької, спогади Л. Бурачинської, передруки статей Н. Кобринської, життєпис М. Рудницької, інформація про відзначення сторіччя українського жіночого руху в діаспорі та інші матеріали. Збірник заманіфестував зростий рівень аналітичного підходу до розуміння суспільних проблем українських жінок [6].

Вагомим досягненням у вивченні історії українського жіночого руху став науковий доробок дослідниці зі США М. Богачевської-Хом'як. Якісно новий вимір наукової компетентності та аналітичності має її монографія. В Україні короткий виклад цієї праці опубліковано під назвою “Дума України – жіночого роду” (Київ, 1993), а повний переклад вийшов у світ під заголовком “Білим по білому” (Київ, 1995). Останнє видання має підзаголовок “Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939” [2].

Авторка чітко визначила основні історіософські засади свого дослідження. Це, насамперед, відхід від усталеного трактування історії України як суспільно-державної та зосередження уваги на дослідженні тих сфер і виявів громадсько-суспільного життя, які традиційно вважалися маргінальними, зокрема на вивченні суспільної діяльності жінок. М. Богачевська-Хом'як вважає, що для висвітлення історії українського руху недостатньо подати тільки історію жіночих організацій та проаналізувати діяльність заангажованих у них жінок; для повнішого з'ясування проблеми потрібне конкретне історичне тло. А це одне з найскладніших завдань, що його поставила перед собою дослідниця. Показати історичне тло – означає визначити передовсім взаємозалежність і зв'язок між суспільно-державною детермінованістю становища жінок та їхніми емансипаційними прагненнями, потенціалом жіночої самоемансипації. Історичне тло визначають державно-правова система та національна ментальність, суспільне становище жінок, перебіг найважливіших громадсько-політичних та культурних подій, а також відповідна психологічна характеристика основних соціальних верств суспільства [11–13].

Вагоме місце у громадському русі Східної Галичини займав студентський рух. У 20–30-х рр. XX ст. студенти створили підпільний Український університет у Львові, вели активну боротьбу проти польської окупаційної влади за самостійну українську державу. Під час Другої світової війни та у післявоєнні роки українська національно-патріотична студентська молодь жорстоко переслідувалася тоталітарними режимами. Активні вияви національного руху студентства спостерігаються у другій половині XX століття [9].

Українські студенти усвідомлювали місце, яке вони займають в національно-визвольному русі українського народу. Про це писав О. Логуш у липні 1938 р. “В процесі

нашого поступу і росту особливо помітною являється роль українського студентства. Студентське середовище було все активним чинником нашого національного життя, що скоро і живо реагувало на всі актуальні проблеми і пекучі потреби національної збірноти. Багато наших чільних діячів і провідників поодиноких ділянок національного життя вступило на шлях суспільної праці в часі студій. Багато осіб і фактів можна було б навести, коли б переглядати хронологічно процес нашого росту, від хвилі національного пробудження, аж до сьогоденного моменту” [10].

У рамках дослідження студентського руху історики розглянули низку питань українського руху, особливо в дев'ятому томі серії книг з історії України “Україна крізь віки” – В. Сарбей, у десятому томі – О. Рубльов, О. Реєнт, одинадцятому – С. Кульчицький. До цієї групи праць належить навчальний посібник “Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX–XX ст.)”, підготовлений науковцями Львівського національного університету ім. І. Франка та Львівської філії Української Академії державного управління при Президенті України, за редакцією доктора історичних наук Я. Малика. На жаль, історія національного студентського руху в них не висвітлена [9].

Олександр Добржанський ґрунтовно аналізує формування та діяльність ідейних течій та політичних партій, громадських об'єднань, товариств, зокрема студентських, головні етапи розвитку, проаналізовано найважливіші здобутки в національному русі зазначеного періоду [13].

У 20–30-і роки ХХ ст. опубліковано ряд праць, присвячених національно-патріотичному руху студентів на західноукраїнських землях. На початку слід відзначити вихід праці В. Мудрого “Боротьба за огнище української культури в західних землях України”, що здійснена накладом Української крайової студентської ради у Львові. Автор, використовуючи великий документальний матеріал, показав історію змагань за український університет і організацію цього підпільного навчального закладу у Львові наперекір усім заборонам польської окупаційної влади. “Таке велике діло, – пише В. Мудрий, – яке вони (студенти) підняли, яке зробила їх молода, повна життєвої енергії сила духа, хіба говорить найкраще за них” [22].

Після Другої світової війни в Україні активізувалося дослідження історії молодіжного руху. Зверталася увага на опрацювання архівних матеріалів, введення в науковий обіг нових джерел. Головними темами, які досліджувалися в 50–80-і роки ХХ ст. стали участь молоді у революційному русі і класовій боротьбі, діяльність комуністичних організацій. Офіційна ідеологія трактувала український національний рух, в тому числі й студентський, не інакше, як “буржуазно-націоналістичний”. У такому ключі написані роботи І. Компанійця, В. Маланчука та інших. Водночас, у 70-х – 80-х рр. з'явилися роботи, які вирізнялись з-поміж маси радянських видань важливістю піднятих історичних проблем.

Сучасні дослідники, зокрема Б. Савчук [19], В. Окаринський [16], Б. Трофим'як [22], Р. Ковалюк [9], зазначають, що ґрунтовне і неупереджене вивчення архівних матеріалів дозволить висвітлити головні аспекти організаційного будівництва і правового становища молодіжних товариств.

Виходячи з актуальності проблеми і недостатнього її вивчення, існує нагальна необхідність цілісного дослідження історіографії громадського руху у Східній Галичині міжвоєнного періоду (20–30-і рр. ХХ ст.), як важливої складової частини загальноукраїнського національного руху.

Список використаних джерел

1. *Андрухів І.* Західноукраїнські молодіжні організації “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг” / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ: Накладом Івано-Франківського міського товариства “Союзу українок”, 1992. – 80 с. 2. *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939 / Марта Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с. 3. *Дутчак П. В.* Українські жіночі організації в Східній Галичині (20–30-ті роки ХХ століття). Науково-історичне дослідження / П. В. Дутчак. – Івано-Франківськ, 1997. – 856 с. 4. *Дутчак П. В.* Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій у Західній Україні у 20–30-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997. – 16 с. 5. *Животко А.* Історія української преси / Аркадій Животко. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989 – 1990. – 334 с. 6. *Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець ХІХ – 30-і роки ХХ ст.)* // Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні / За ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт,

1999. – С. 110–128. 7. *З історії* жіночого громадського руху // Український історик. – № 4 (147). – Т. XXXVII. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж. – 2000. – С. 122–137. 8. *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах / Н. Кобринська // Перший вінок. – С. 68–109. 9. *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. / Роман Ковалюк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с. 10. *Леник В.* Українська організована молодь / Володимир Леник // Визвольний шлях. – 1983. – С. 1173 – 1180. 11. *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія / Оксана Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 500 с. 12. *Маланчук-Рибак О.* Соціально-християнський фемінізм: галицька ідеологічно-організаційна модель / Оксана Маланчук-Рибак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 229–245. 13. *Маланчук-Рибак О.* Український жіночий рух у Львові (кінець XIX – перша третина XX ст.) / Оксана Маланчук-Рибак // Український історик. – Нью-Йорк–Київ–Торонто–Париж, 2000. – № 5 (148). – С. 145–167. 14. *Матюшко Л.* Діяльність москвофільського студентського товариства Друг у міжвоєнний період / Людмила Матюшко // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондрагюка / [Упорядник О. Сухий]. – Львів, 2004. – С. 310–322. 15. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939 / За ред. Степана Ленкавського / Петро Мірчук. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 639 с. 16. *Окаринський В. М.* Український скаутський рух (1911–1944 рр.): Монографія / Володимир Михайлович Окаринський. – Тернопіль: Вид-во “Рада”, 2006. – 264 с. 17. *Проблеми історії жіночого руху в творчій спадщині академіка М. Возняка* // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Тези наукових читань. – Львів, 1990. – С. 64–66. 18. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 280 с. 19. *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 137 с. 20. *Савчук Б. П.* Українські громадські організації в Галичині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.: здобутки і перспективи історіографічного дослідження / Б. П. Савчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар. наук. конф., 25–26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 7 (9). – С. 356–364. 21. *Старосольський Ю.* Велика гра / Юрій Старосольський. – Нью-Йорк: Пласт, 2004. – 42 с. 22. *Трофим'як Б.* Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) / Богдан Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 693 с. 23. *Український емансипаційний рух жінок: європейський контекст і типологічна ідентифікація* // Вісник Львівської академії мистецтв. – Вип. 8. – Львів, 1997. – С. 20–26. 24. *Шумський І. І.* Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939) / І. І. Шумський. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 183 с.

Анатолій Марценюк

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (20–30-Е ГГ. XX В.)

В статтє анализируется состояние и перспективы отечественной историографии украинского общественного движения Галиции в межвоенные годы XX в. и роль общественных организаций в общественно-политической жизни, предлагаются подходы определения национальной идеи, используется ценный фактологический материал.

Ключевые слова: общественное движение, Галиция, отечественная историография, диаспорная историография, современная национальная историография, молодежное движение, женское движение, студенческое движение.

Anatolyi Martsenyuk

NATIONAL UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF SOCIAL MOVEMENT IN EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD (20–30S OF THE 20TH C.)

The article examines the status and prospects of the national historiography of the Ukrainian social movement in Galicia in the interwar years of the 20th century and the social organisations' role in social-and-political movement, presents the different approaches to the definition of the national idea, using valuable factual material.

Key words: social movement, Galicia, national historiography, Diaspora historiography, modern national historiography, Soviet researchers, youth movement, women's movement, student movement, the cooperative movement.

УДК 94:371.83

Михайло Ревуцький, Тетяна Луговська

**АНАЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ
ТОВАРИСТВА РОСІЙСЬКИХ СТУДЕНТІВ
“ДРУГ” У ЛЬВОВІ НА ПІДСТАВІ ЇХ
ПЕРСОНАЛЬНИХ АНКЕТ (1924–1934 РР.)**

У статті досліджуються дані основних пунктів заповнених персональних анкет членів товариства російських студентів “Друг” у Львові. Здійснено аналіз відповідей на питання анкет, які заповнювали львівські студенти, що прагнули бути членами товариства російських студентів “Друг” за період з 1924 по 1934 роки.

Ключові слова: товариство російських студентів “Друг”, русофільство, “Товариство імені Качковського”, культурно-освітня діяльність, опитувальний листок (анкета).

Актуальність статті. У громадсько-політичному житті Західної України в міжвоєнний період вагомий вплив мали організації галицьких русофілів (москвофільство). Це, зокрема, такі культурно-просвітницькі організації, як Руський інститут “Народний дім” у Львові, Львівський Ставропігійський Інститут, “Товариство імені М. Качковського”, Товариство “Руських дам”.

Серед молодіжних організацій досить активно діяло самостійно і співпрацювало з іншими русофільськими об'єднаннями студентське товариство “Друг” у Львові. Характер діяльності та персональний склад товариства залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – проаналізувати відповіді студентів – членів товариства “Друг” на питання опитувальних листків.

Завдання статті – на основі аналізу анкет дати характеристику персональному складу товариства “Друг” за окремими пунктами відповідей на питання анкет.

Хронологічні рамки дослідження – період заповнення анкет: 1924–1934 роки.

Основу джерельної бази статті складають матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові (Фонд 506с).

Наукова новизна статті полягає в тому, що дотепер аналізу персонального складу товариства російських студентів “Друг” у Львові практично не здійснювалося.

У фонді 506с Центрального державного історичного архіву України у Львові зберігаються анкетні листки членів товариства “Друг”, заповнені ними власноручно з проханням вступу в дійсні члени товариства (справи 154–157). Загальна кількість заповнених анкетних листків за період в десять років (1924–1934 рр.) у чотирьох справах – 574 листки.

Аналіз анкетних листків дозволяє скласти загальну картину про членів товариства “Друг” згідно їх відповідей на анкетні питання.

Заповненими є дві редакції (форми) анкет: анкета першого типу – Анкетний листок (“Анкетный лист”) і анкета другого типу – Опитувальний листок (“Опросной лист”). В період 1924–1927 років частіше використовувалася форма для анкетування, в якій було двадцять питань (анкета першого типу), хоча паралельно з анкетною першого типу ми зустрічаємо форму другого типу, де кількість питань була скорочена до тринадцяти. Після 1927 року анкети першого типу на двадцять питань не використовувалися, їх повністю замінили анкети другого типу на тринадцять питань.

Заповнювалися листки, як вже вказувалося, власноручно, але часто, не зважаючи на вказівку “Писати розбірливо” мають місце латинські літери і польські терміни, тому досить

важко зрозуміти через специфіку правопису окремі записи чи слова, що пояснюється скоріше не стільки недбалістю, скільки володінням російською мовою не на належному рівні, про що і пишуть в анкетних листках окремі заявники.

Кожен член товариства, заповнюючи анкету другого типу, звертався до Правління товариства “Друг” у Львові з проханням прийняти його до членів товариства в якості, а далі прописом вказувалося в якості кого, як правило майже всі писали в якості дійсного члена товариства (зрідка зустрічаються записи прийняти в якості члена-змагальника – (“члена-соревнователя”) [1, арк. 73, 92]. Є анкети, в яких цей пункт пропущений без заповнення, хоча стоїть підпис заявника [2, арк. 10, 12; 1, арк. 84, 93, 95]. Далі згідно заяви в якій якості майбутній член товариства буде представлений, йшло зобов’язання підкорятися статуту і постановам Правління товариства “Друг”, а також допомагати по завершенні навчання (“студий”) товариству “Друг” матеріально і морально. Такі зобов’язання скріплювалися підписом [2, арк. 1].

Також аналогічні зобов’язання з підписом зустрічаються майже у всіх заповнених анкетах першого типу. Але в анкетному листку першого типу зобов’язання не були видрукувані типографським шрифтом, тому кожен на звороті листка власноручно писав декларацію, в якій під чесне слово зобов’язувався, що він після завершення навчання по мірі своїх сил і можливостей буде допомагати товариству російських студентів “Друг” матеріально і морально. Далі вказувалася дата, місяць і рік, та ставився підпис [2, арк. 14 зв.].

Як бачимо, вдосконалюючи чи видозмінюючи анкету, розробники залишили в анкеті відповідні зобов’язання про моральну і матеріальну допомогу, але у видрукованих типографським способом зобов’язаннях в анкетах другого типу ми вже не зустрічаємо фрази про “слово честі”, а також немає уточнення про допомогу заявника товариству “по мірі сил і можливостей”. Таким чином, відхиливши власноручно написану декларацію, в анкеті другого типу дещо втрачається вагомість моменту вступу до товариства і подія стає більш ординарною.

Є невелика кількість анкет другого типу, видрукованих на друкарській машинці [3, арк. 80, 95; 1, арк. 24, 45], що ймовірно свідчить про брак бланків в певний період – ці анкети датовані осінніми місяцями 1927 р. Має місце анкета, що заповнена не власноручно, а на друкарській машинці [3, арк. 20]. Це анкета студента другого року навчання ветеринарної академії Леськова Романа з Дрогобича, в якій він просить прийняти його в члени товариства в якості “члена соревнователя”. Причина машинописного заповнення ймовірно і в тому, що Леськів Р. не володіє російським правописом, про що він вказав, відповідаючи на питання чи знає він російську мову і літературу – “хочу знать”, але зазначив, що володіє малоросійською мовою, а також польською і німецькою мовами.

Згідно анкет для вступу до товариства потрібна була рекомендація двох дійсних членів товариства. В анкетах першого типу це був пункт про “Рекомендацію двох членів Товариства або “Гуртка Техніків” [3, арк. 129]. Заповнювався даний пункт довільно: просто стояло два підписи, один підпис, прізвище та ім’я без підпису, взагалі пункт не заповнений. В анкетах другого типу ті хто рекомендував нового члена тим самим підтверджували правильність заповненої ним анкети і просили правління товариства про прийняття колеги в члени товариства “Друг”. Це підтвердження і прохання скріплювалося їхніми підписами без розшифровки прізвища, але в окремій графі вказувався номер членського квитка, тому при бажанні можна було легко встановити хто давав рекомендацію. В багатьох анкетах другого типу також є підписи, але відсутні номери членських квитків, або є лише один підпис і номер членського квитка [3, арк. 127], або такий варіант, коли взагалі не заповнена сама рекомендація і відсутні підписи в рекомендації, хоча є відповідна резолюція про прийняття в члени товариства. [3, арк. 123].

Резолюцію про прийняття в дійсні члени чи в члени товариства на змагальній стадії підписували на підставі постанови Правління голова товариства і секретар. Їх підписи скріплювалися печаткою. Вивчаючи ці аспекти анкетування можна зробити висновок, що

часта відсутність рекомендацій, підписів, номерів членських квитків тощо вказують на формалізм і низьку дисципліну діловодства в Правлінні товариства.

В анкетах другого типу був ще пункт “Примітки”. Найчастіше цей пункт взагалі не заповнений. Деколи зустрічаються там записи: “Витримав екзамен з російської історії” [1, арк. 5], “Екзамен по російській історії витримав” [1, арк. 48], “екзамен по історії Русі витримав” [1, арк. 58], “Іспит по історії витримав” [4, арк. 99], “На підставі рішення правління звільнений від вступного екзамену” [4, арк. 101], “Прийнятий до складу дійсних членів” і дата [4, арк. 87]. Аналізуючи типовість записів у цьому пункті, можна зробити висновок, що його призначення було лише для відмітки про екзамени з російської історії, але заповнювався цей пункт дуже рідко, або запис робився у випадку коли претендент був переведений з членів – змагальників у дійсні члени товариства.

Аналізуючи архівні матеріали фонду, ми не маємо змоги в рамках статті детально зупинитися на всіх пунктах анкет, але з метою цілісності уявлення про стан справи коротко розглянемо лише деякі найбільш вагомні і показові аспекти анкет обох типів.

Як правило, в анкетному листку вказувалося повністю прізвище ім'я та по-батькові заявника. Далі в анкеті другого типу йшла графа місця і дати народження, яка в анкеті першого типу була четвертою.

Пункт третій в обох типах анкетних листків пропонує вказати національність. Аналіз всіх анкетних листків виявив лише один варіант відповіді – російська (“русская”) національність. Таким чином, стовідсотково всі опитувані зарахували себе до російської національності. Уродженець Києва студент Львівської політехніки Міхельсон Дімітрій Максович що закінчив Російську Луцьку гімназію також в графі національність пише – “русскій” [3, арк. 56].

Оскільки в офіційній назві товариства фігурує термін “російських” студентів, то видається трохи дивним необхідність вказувати це ще й в анкетах обох типів. Ймовірно через відсутність графи віросповідання, яка мала місце, зокрема, в анкеті Союзу російських студентів, національність мала б засвідчувати скоріше православне віросповідання. Опосередковано підтвердженням цього є те, що товариство активно і регулярно проводило різноманітні заходи, пов'язані з релігійними святами православної церкви. Можливо під графою національність криється віросповідання ще й тому, що товариство отримувало досить значну субсидію з боку Сенату Львівського університету Яна Казимира, що належав на той час у Польщі до юрисдикції Міністерства віросповідань та освіти [7, с. 316]. Тому, щоб не фігурувало, що державні кошти виділяються товариству православних студентів на підтримку і популяризацію неофіційної в Польщі православної церкви, з тактичних міркувань була відсутня графа віросповідання, але її слід розуміти під пунктом національність.

В анкеті першого типу пропонується відповісти на питання, чи був претендент до складу товариства в Росії і коли. Переважна більшість вказують час перебування в Росії з травня – червня 1915 року [3, арк. 32], хоча зрідка зустрічається і 1914 рік [3, арк. 51]. Як правило завершується період перебування в Росії претендентів до вступу в 1918–19 роках [3, арк. 17; 2, арк. 56; 4, арк. 89, 95]. Часто перебування в Росії було більш тривалим – до 1921–22 років. [1, арк. 11, 44, 52, 64. 2, арк. 46, 90]. Дехто перебував в Росії лише рік 1915–1916 [3, арк. 41]. Зустрічаються випадки коли на питання, чи перебував в Росії є відповідь “так” [3, арк. 119], але без уточнення термінів перебування.

Перебування членів товариства “Друг” в Росії пояснюється тим, що з початком Першої світової війни всі росіяни автоматично стали підозрілим елементом в Австро-Угорській імперії. Доля їх була часто досить трагічною. В концентраційні табори Талергоф і Терезин були депортовані десятки тисяч русофілів тільки за руську національність, оскільки імперія Габсбургів остерігалася симпатій до ворожих російських військ з боку своїх підлеглих. Дійсно, з приходом російської армії деколи її воїнів зустрічали як визволителів. Але, коли на початку літа 1915 року австрійська армія перейшла до контрнаступу, австрійці за прихильність місцевого населення до російських військ посирили репресії. Тому 100 тисяч

руського населення, рятуючись від знищення і репресій з боку австро-угорської влади, змушені були піти разом з відступаючими російськими військами до Росії. [5] Показовою в цьому плані є біографія письменника Ярослава Галана, родина якого як підозріла в симпатіях до росіян при сприянні російської військової адміністрації евакуювалася до Росії [6] В подальшому багато з них після закінчення війни через не прийняття російської революції та інших причин поверталися в рідні краї. Дехто з них під час навчання ставали членами товариства російських студентів “Друг” у Львові. Ось чому в багатьох анкетах фігурують відповіді студентів про нетривалий період перебування на території Росії.

На питання чи знає претендент російську мову і літературу відповіді досить різні. Крім традиційних “так” (“знаю”) або “ні” (“не знает”) [4, арк. 99] зустрічаються відповіді: наближено (“приблизительно”) [4, арк. 96], хочу знати (“хочу знать”), частково (“частино”)[4, арк. 110], небагато (“немного”) [4, арк. 111], маю про неї загальну уяву (“имею о ней общее понятие”), мовою володію слабко (“языком слабо владею”) [4, арк. 98], знаю, але не дуже (“знаю, но мало”) [4, арк. 91]. Як правило про знання російської мови і літератури ствердно відповідали ті, хто перебував в Росії.

Оскільки товариство, крім взаємодопомоги, за характером було культурно-освітнім, то відповіді на питання, чим може бути корисний товариству новий член, різноманітні, але характерні для профілю товариства. Запитання анкети першого типу звучить досить звужено – чим може бути корисний новий член в літературно-художній галузі діяльності товариства? Запитання анкети другого типу – загальне, дуже широке і розпливчате – чим може бути корисний товариству “Друг”? Тому різною є реакція – відповідь на це питання в двох типах анкет: якщо відповіді на анкети першого типу більш чіткі і прогнозовані, то відповіді на анкети другого типу часто бувають досить несподіваними в залежності від розуміння такого питання конкретним претендентом.

Зокрема найхарактернішими і найчастіше зустрічаються відповіді на це питання – співати в хорі товариства “Друг” [4, арк. 72], частими є відповіді – можуть грати в оркестрі товариства [4, арк. 70], популярними є відповіді про участь в драматичній студії та літературному гуртку [4, арк. 83] та бажання займатися громадською роботою [2, арк. 77]. Через відсутність пункту “чи бажає займатися спортом і яким” в анкеті другого типу, відповіді про спортивну діяльність в цих анкетах ділять популярність з відповідями про бажання займатися громадською роботою: шаховий і спортивний гуртки [4, арк. 71, 85], спортивною діяльністю (“спортивной деятельностью”) [2, арк. 93], у відношенні до спорту (“в спортивном отношении”) [2, арк. 88]. Частими є просто відписки, на зразок: чим може бути корисний товариству “Друг”? – відповіді: готовністю до роботи [4, арк. 75], всім [4, арк. 97; 2, арк. 8] або нічим [3, арк. 61]. Мають місце відповіді казуси – граю на роялі [4, арк. 105], чим завгодно [4, арк. 106], канцелярською роботою [2, арк. 19], грою на скрипці (“игрой скрипичной”) [2, арк. 56], казначейством [2, арк. 67], написанням невеликих творів (“писанием мелких сочинений”) [2, арк. 84], могу бути корисним, працюючи фізично чи розумово на користь товариства (“могу быть полезным трудясь физически или умственно на пользу общества”) [3, арк. 14]. Дехто своєрідно розумів дане запитання, так Палій Романа-Ярослава, відповідаючи на питання, чим може бути корисна товариству “Друг”, написала “голосом” [3, арк. 101], або зустрічається відповідь – розповсюдженням ідей товариства (“распространением идей общества”) [3, арк. 95], інший претендент на дійсні члени товариства написав – “играю на гитаре, балалайке и мандолине” [3, арк. 132].

Мартиненко Олександр з міста Рівне в жовтні 1930 р. пише в графі, чим може бути корисний товариству – “буду розмовляти з колегами по російськи”, що свідчить про слабке знання членами товариства російської мови та не використання її в повсякденному спілкуванні [3, арк. 45].

Заповнюючи вказаний пункт студенти також розуміли, що участь у суспільних заходах вимагатиме від них жертвувати своїм вільним часом. Тому через відсутність якихось інших інтересів, крім навчання, а також враховуючи фактор свого вільного часу, є досить багато анкет, в яких у вказаному пункті стоїть прочерк або він залишений не заповненим. Дехто ж

писав у цьому пункті, як наприклад Незабийовський Василь, уродженець Камянець-Подільського, студент ветеринарної академії “в виду весьма тяжелых материальных условий жизни в данный момент свободным временем не располагаю...” [3, арк. 79].

В анкеті першого типу є питання, чи бажає студент займатися спортом і яким. Аналіз цих анкет показує, що в більшості вказане питання проігнороване і залишене без запису або стоїть прочерк. Але приблизно в двадцяти відсотках анкет зроблені записи про бажання займатися спортом. Щодо популярності видів спорту в 20–30-х роках двадцятого століття у Львові серед студентів, то найвищий і приблизно однаковий рейтинг мали такі види спорту як футбол, велосипедний спорт і теніс. Далі приблизно порівно йде кількість студентів, які хотіли б займатися гімнастикою та легкою атлетикою. Такі види спорту як бокс, їзда на лижах, ковзани, плавання та катання на човні набрали найменшу кількість прихильників.

В анкетах першого типу є також питання, чи працює в місцевості постійного проживання студента читальня імені Качковського. Товариство імені Качковського (1802–1872), службовця-ентузіаста, який все своє життя присвятив допомозі патріотичним починанням русинів-галичан, було створене в Коломиї Іваном Наумовичем в 1874 році. Метою товариства імені Качковського було “поширення наук, моральності, працелюбності, тверезості, бережливості громадянської свідомості і всіляких чеснот серед руського населення Галичини” [8].

Головною метою діяльності товариства була видавнича робота та організація читалень імені Качковського, в яких пропонували населенню невеликі брошури на традиційній галицько-руській книжній мові. Читальні імені Качковського поширювали не тільки просвітницько-історичну літературу, але й передову на той час літературу з порадами про покращення господарської та аграрної діяльності [8]. Читальні імені Качковського засновувалися переважно в сільській місцевості, а читальні товариства “Просвіта” об’єднували навколо себе жителів міст і містечок, тим не менше між ними була певна конкуренція. Оскільки товариство російських студентів Львова “Друг” тісно співпрацювало з іншими руськими товариствами, зокрема з товариством імені Качковського, то з метою володіння більш широкою інформацією здійснювався моніторинг в анкетах про наявність читалень імені Качковського в місцях постійного проживання студентів. Також ця інформація була потрібна для організації читалень імені Качковського в тій місцевості, де вони були відсутні або знищені під час війни.

Аналіз анкет показує, що відповіді на це питання переважно заперечні. Приблизно в семидесяти відсотках анкет, де є запитання про читальні імені Качковського, вказано відповідь, що такі відсутні (вивчено 73 таких записи), і тільки біля тридцяти відсотків опитаних дали відповідь, що такі читальні працюють в тій місцевості, звідки приїхали студенти до Львова на навчання (вивчено 34 таких записи). Зустрічаються більш розгорнуті відповіді, так Сварчевський Любомир Володимирович з Чертезина, студент Львівської політехніки, заповнюючи анкету в березні 1925 року відповів, що читальня була зруйнована [1, арк. 13] так само “знищена під час війни” відповів студент з Надвірної [4, арк. 67], Чемерис Григорій відповів, що в місці його постійного проживання діє аматорський гурток на зразок читальні [1, арк. 106].

Цікаво, що серед анкет є незначна кількість таких, що заповнені студентами з Тернопільщини і можливо залишилися близькі, чи хто пам’ятає родини цих студентів, що проживали чи проживають у вказаній місцевості. Це Барановський Мирон Юліанович з села Дорохів Тербовлянського повіту [4, арк. 18], студент медичного факультету Дейніцький Олег Володимирович з Тербовлі [2, арк. 8], Осипов Микола Федотович, студент-медик з Кременця [3, арк. 97], з Кременця також Покровська Євгенія Василівна [3, арк. 118]. Луцик Роман Ярославович з села Лука Бучацького району [3, арк. 31], був членом правління товариства “Друг” в 1926–1930 роках [9, арк. 5]. Студентами математично-природничого факультету Львівського університету в різні роки були Гладиш Ярослав Степанович з Бережан [4, арк. 76] та його земляк Наворенський Михайло Васильович [3, арк. 76]. Мицко Роман Федорович з села Нівра Борщівського району був студентом Львівської політехніки

[3, арк. 74]. Свистун Володимир Ісидорович з Староміщини Підволочиського району, що закінчив гімназію в Тернополі в 1922 році, навчався у ветеринарній академії [1, арк. 15], а його брат, старший на два роки, Свистун Емільян Ісидорович був студентом медицини [1, арк. 16]. Луцик Ростислав Федорович з села Кошляки Збараського повіту, що також закінчив гімназію в Тернополі, навчався на гуманітарному факультеті університету [1, арк. 32]. На жаль в багатьох анкетах вказувалося тільки село, звідки родом студент без зазначення повіту, деякі назви населених пунктів дуже важко розібрати, тому крім вищеназваних, можливо й інші студенти – члени товариства російських студентів “Друг”, були вихідцями з Тернопільщини.

Отже ми можемо констатувати, що до складу товариства російських студентів “Друг” у Львові входила значна кількість, як на той час, студентів з різних львівських вищих навчальних закладів. Всі вони дистанціювали себе як представників російської національності і були православними за віросповіданням. Вступаючи до товариства, обіцяли надавати товариству після закінчення навчання посильну матеріальну і моральну підтримку. Багато з них під час Першої світової війни перебували на території Росії. Але після закінчення війни повернулися в свої краї. Студенти як всі молоді люди були соціально активними, брали участь в культурно-мистецьких заходах, які проводило товариство, цікавилися і займалися спортом: футбол, теніс, гімнастика, легка атлетика тощо. Серед членів товариства були вихідці родом з різних районів території сучасної Тернопільської області, що навчалися у Львові.

Список використаних джерел

1. ЦДДА у Львові, ф. 506с, оп. 1, спр. 157, 153 арк.
2. ЦДДА у Львові, ф. 506с, оп. 1, спр. 155, 162 арк.
3. ЦДДА у Львові, ф. 506с, оп. 1, спр. 156, 148 арк.
4. ЦДДА у Львові, ф. 506с, оп. 1, спр. 154, 111 арк.
5. *Трагедія галицької Русі* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusmir.in.ua/ist/1009-dokumentalnyj-film-tragediya-galickoj-rusi.html>.
6. Ярослав Галан: последний из великих галицких русофилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odnako.org/blogs/show_340/
7. *Матюшко Л.* Діяльність москвофільського студентського товариства “Друг” у міжвоєнний період // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка / Упорядник Олексій Сухий. – Львів: Видавництво “Піраміда”, 2004. – С. 310–322.
8. *Пашаева Н.М.* И.Г. Наумович как общественный, политический и религиозный деятель Галичины второй половины XIX века. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/paszaewa_naumowicz.html.
9. ЦДДА у Львові, ф. 506с, оп. 1, спр. 153, 33 арк.

Михаил Ревуцкий, Татьяна Луговская

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОСТАВА ОБЩЕСТВА РУССКИХ СТУДЕНТОВ “ДРУГ” ВО ЛЬВОВЕ НА ОСНОВАНИИ ИХ ПЕРСОНАЛЬНЫХ АНКЕТ (1924–1934 ГГ.)

В статье исследуются данные основных пунктов заполненных личных анкет членов общества русских студентов “Друг” во Львове. Произведен анализ ответов на вопросы анкет, которые заполняли львовские студенты, желавшие стать членами общества русских студентов “Друг” во Львове за период с 1924 по 1934 года.

Ключевые слова: общество русских студентов “Друг”, русофильство, “Общество имени Качковского”, культурно-просветительская деятельность, опросный лист (анкета).

Mykhaylo Revutskyi, Tetyana Lugovska

THE ANALYTICAL CHARACTERISTICS OF THE CONTINGENT OF THE RUSSIAN STUDENTS SOCIETY “DRUH” (“THE FRIEND”) IN LVIV ON THE BASIS OF THEIR PERSONAL QUESTIONNAIRES (1924–1934)

In the article data of the main points of the filled personal questionnaires of members of society of Russian students “Druh” (“The Friend”) in Lviv are investigated. The analysis of answers to questions of questionnaires which were filled by the Lvov students wishing to become members of society of Russian students “Druh” (“The Friend”) in Lviv from 1924 for 1934 is made.

Key words: society of Russian students “Druh” (“The Friend”), rusofilstvo, “Society after the name of Kachkovsky”, cultural and educational activity, questionnaire.

УДК 94 (477)

Андрій Кліш

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ОБНОВА) В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті проаналізовано історіографічний комплекс праць сучасних українських учених, присвячених проблемам політичної, національно-культурної діяльності Української католицької народної партії (Української народної обнови) у Східній Галичині в 30-і рр. ХХ ст., з'ясовано перспективи подальшого вивчення окресленої наукової проблеми.

Ключові слова: Українська католицька народна партія (Українська народна обнова), суспільно-християнський рух, історіографічні джерела, українська історіографія, Східна Галичина.

Діяльність українського суспільно-християнського руху у Східній Галичині міжвоєнного періоду – важлива складова всеукраїнського національно-культурного та суспільно-політичного поступу, що ґрунтувався на загальнолюдських морально-етичних засадах, всебічному розширенні наукового світогляду, духовному збагаченні й культурному вихованні нації, піднесенні рівня освіти й науковості, втіленні у життя національних прагнень багатьох поколінь українців.

Метою цієї публікації є аналіз досягнень сучасної вітчизняної історіографії в дослідженні діяльності Української католицької народної партії (УКНП) (Української народної обнови (УНО) з 1932 р.) в Східній Галичині у 30-і рр. ХХ ст.

Незважаючи на значну роль, яку відіграли представники УКНП в суспільно-християнському русі упродовж міжвоєнного періоду, наукове вивчення цієї проблеми розпочалося лише наприкінці ХХ ст. Зокрема, Я. Грицак виокремив напрями української клерикально-консервативної думки, політичну діяльність УКНП (УНО) [3]. У праці В. Кучера та В. Павленка “Державно-соборницькі змагання галицьких українців у міжвоєнну добу” [9] аналізуються матеріали про суспільно-політичні вимоги УКНП (УНО).

Одним з перших, хто почав вивчати діяльність суспільно-християнської течії у міжвоєнний період був М. Москалюк [10–13]. Він вважає, що латинізаційна пропаганда УКНП, інспірована пастирськими листами Г. Хомишина, – зокрема “Про візантійство”, – а також станіславські переговори з польськими угодовцями С. Лосем, М. Бобжинським та іншими 20 лютого 1932 р. викликали протистояння між УКНП та Українським католицьким союзом (УКС). Зокрема, УКНП, ігноруючи співробітництво з Українським національно-демократичним об’єднанням (УНДО), позбавляла своєї підтримки УКС, – бойкотувала УМХ, організувала на протигагу “Просвіті” власні католицькі читальні “Скала”. Крім того ставлення до ОУН, попри спільне несприйняття її ідеології та практики, показало специфіку курсу обох католицьких структур: беззастережну ворожість УКНП та певну толерантність УКС, який, відкидаючи екстремізм ОУН, був відкритим для співпраці, сприймав християнський націоналізм важливим консолідаційним чинником.

У статті У. Кошетар [8] зазначено, що засадами організації проголошено католицьку віру та вчення Католицької церкви. Згідно з програмою УКНП, українські землі в складі Польської держави розглядалися як геополітична, суспільно-господарська, національно-культурна цілісність з правом самовизначення та самоврядування. Проголошувалась політична лояльність до Польської держави та легітимність державотворчих засобів. Програма також передбачала, що соціально-економічна політика повинна ґрунтуватись на принципах господарської рівноваги та суспільної гармонії, беззаперечно відкидаючи класову боротьбу. Програма наголошувала, що УНО сприятиме виконанню історичної місії та національної традиції, притаманної Східній Галичині, бути посередником між Заходом та

Сходом, надаючи останньому духовні та культурні цінності католицького світу. УКНП брала активну участь в політичному житті краю. Солідаризуючись з іншими галицькими партіями та організаціями, виступала проти радянофільства, захищала інтереси галицької кооперації. Участь у парламентських виборах 1935 р. спричинила кризову ситуацію у керівництві УНО, що призупинило активну політичну діяльність клерикальної партії.

У праці Т. Гладюка [2] висвітлено основні причини заснування УКНП, визначено політичні та ідеологічні причини появи партії, з'ясовано роль Г. Хомишина та О. Назарука у формуванні її ідеологічної платформи. Автор зазначив, що УКНП була заснована внаслідок розчарування частини греко-католицького духовенства політичним курсом та діяльністю провідної української політичної партії УНДО і мала на меті відстоювати політичні та ідеологічні принципи греко-католиків. Партія виступала за налагодження співпраці з польською владою, зростання впливу Греко-католицької церкви (ГКЦ) на суспільно-політичне життя, надання українським територіям у межах Польщі автономії, підтримку приватної власності.

У працях О. Єгрешія [5–7] висвітлено роль одного з ідейних натхненників УКНП, станіславського єпископа Г. Хомишина у суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Східної Галичини. Учений з'ясував особливості ідеологічних розходжень між А. Шептицьким та Г. Хомишином, внаслідок чого виникло дві концепції – орієнтальна (збереження східних традицій в ГКЦ, прибічником якої був митрополит) та окцидентальна (латинізаційна, прихильником котрої був єпископ). Проте обох ієрархів об'єднувала спільна мета – розбудова високоморальної, культурної та суверенної Української держави [6, с. 319].

У одній зі статей О. Єгрешій розкриває суперечності між релігійними організаціями – УКС і УКНП, що мали місце упродовж 1930-х рр. крізь призму напружених взаємин А. Шептицького і Г. Хомишина. Автор робить слушне припущення, що негнучкість Г. Хомишина у політичній сфері могла стати на заваді консолідуючим настроєм в українському суспільстві тієї доби, розірвати історичну традицію співпраці клерикальних та світських організацій. Зрештою, так і трапилося 1937 року, коли станіславський владика видав указ про заборону духовенству єпархії належати до світських організацій [7].

Віталій Перевезій, детально аналізуючи світогляд й політичну діяльність Г. Хомишина, розкрив його діяльність, визначив характер створених за його ініціативи інституцій, зокрема УКНП (УНО), такими, що мали як політичний, так і громадсько-просвітницький характер [15, с. 79].

У статті А. Нагірняка “Національне питання у програмних документах західноукраїнських християнських об'єднань 1920-х – 1930-х рр.” [14] проаналізовано діяльність українських партій та суспільно-політичних об'єднань Західної України клерикально-консервативного спрямування, зокрема і УКНП та з'ясовано місце національного питання у її програмі. Автор прийшов до висновку, що українські організації клерикально-консервативного спрямування ставили у своїх програмах проблему розв'язання національного питання та пропонували вирішувати її поступовим еволюційним шляхом, сподіваючись на підтримку польської влади [14, с. 135].

Як зазначив О. Постельжук, незважаючи на підтримку поляків та єпископа Г. Хомишина, діяльність УНО поширювалась лише на Перемишльську та Станіславську єпархії, розгалуженої мережі місцевих партійних осередків УНО не утворила, її політична стратегія чимось нагадувала дії Української християнської організації, яка протягом всього періоду існування наголошувала на своїй аполітичності. Відмінність полягала лише у тому, що УНО була активнішим учасником суспільно-політичного життя [16].

Михайло Швагуляк проаналізував причини створення УКНП та розкрив участь клерикально-консервативних організацій у процесі консолідації національних сил. Його стаття “Степан Томашівський і західноукраїнський консерватизм: від ідеологічного гурту до політичної партії” [20] присвячена участі С. Томашівського у західноукраїнському консервативному русі, зокрема, ролі у підготовці й створенні УКНП. На думку М. Швагуляка, УНО так і не стала партією у класичному значенні цього слова. Її

прихильники перебували на консервативно-католицькій платформі, були противниками сектантства, атеїзму, ліберального вільнодумства [21, с. 921].

Іван Федик зазначив, що, залишаючись на автономістичних позиціях, у своїй заяві УКНП висунула польській владі звинувачення у зловживаннях, але, на відміну від інших партій, які вважали таку політику влади результатом окупації, УКНП назвала централізм Польської держави основною причиною згаданих проблем, обґрунтовуючи автономізм. Через заяви про лояльність до держави і критики українських чинників, УКНП не змогла набути рівня популярної організації, а отже, не мала змоги належно пропагувати, популяризувати й обстоювати ідеї католицизму й екуменізму [17, с. 34–37].

У статті Т. Ходек на широкому документальному матеріалі висвітлено еволюцію державотворчих концепцій українських християнських суспільників міжвоєнного періоду, розкрито суть і основні засади державно-політичної думки окциденталістів і орієнталістів [18]. Зокрема, автор зазначив, що на виборах УНО домоглась обрання одного депутата (голови партії І. Волянського) й одного сенатора (о. Р. Лободича), які увійшли до Української парламентарної репрезентації. Трибуну польського парламенту вони намагалися використати для пропаганди та реалізації автономістської програми УНО, що передбачала вирішення мінімальних і максимальних вимог. До перших було віднесено вимоги стосовно скасування обмежень у діяльності існуючих українських господарських і національно-культурних інституцій, відновлення раніше зліквідованих і створення нових. Програма максимум скеровувалася на реалізацію ідеї широкої автономії українських земель у складі Польщі [18, с. 247].

Лілія Бурачок у дисертаційній праці дослідила життя та діяльність ідеолога суспільно-християнського руху О. Назарука. Зокрема, вона зазначила, що, очолюючи редакцію “Нової зорі”, працюючи в УХО, УКНП, УНО, “Скалі”, О. Назарук спричинився до утвердження консервативної політичної течії в західноукраїнському суспільстві 1930-х рр., виступав за нормалізацію польсько-українських відносин на засадах національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. О. Назарук, на думку автора, перебуваючи у згаданих католицьких організаціях, був активним прихильником ідеї об’єднання національно-державницьких сил у боротьбі проти наступу польського режиму [1].

Таким чином, аналіз стану дослідження діяльності УКНП свідчить про те, що, незважаючи на значне зацікавлення цією проблемою, інтерпретація функціонування згаданої партії перебуває в процесі становлення, тому задекларована проблема є перспективною для подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. *Бурачок Л. В.* Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Л. В. Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с. 2. *Гладюк Т.* Створення Української католицької народної партії (Української народної обнови): її програма та ідеологія / Тарас Гладюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2. – С. 161–166. 3. *Грицак Я. Й.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. фак. вищ. уч. закл. вчителів]. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2000. – 356 с. 4. *Демчишак Р. Б.* Національне питання в діяльності легальних українських партій Західної України у 1935–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / Р. Б. Демчишак. – Л., 2006. – 19 с. 5. *Єгрешій О.* Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / Олег Єгрешій. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 168 с. 6. *Єгрешій О. І.* Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина / О. І. Єгрешій // Галичина: Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 315–321. 7. *Єгрешій О.* Суперечності між українським католицьким союзом та Українською католицькою народною партією у 1930-х рр.: генезис, зміст, наслідки / Олег Єгрешій // Галичина. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 118–125. 8. *Кошетар У. П.* Консервативна складова діяльності Української католицької народної партії / У. П. Кошетар // *Ucrainica Polonica*. Т. 2 – Київ-Житомир, 2008. – С. 108–131. 9. *Кучер В. В.* Державно-соборницькі змагання галицьких українців у міжвоєнну добу. Державно-соборницькі змагання галицьких українців у міжвоєнну добу / В. Кучер, В. Павленко // Наукові записки. – Вип. 9. – К.: ППІЕНД, Полтава: АСМІ, 1999. – С. 99–107. 10. *Москалюк М.* Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політологічний аналіз / М. Москалюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – 2000. – Вип. 4. – С. 97–101. 11. *Москалюк М.* Ідея соборності в українському християнсько-суспільному русі міжвоєнної Галичини (1918–1939 рр.) / М. Москалюк // Україна соборна. Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2, ч. 3. – С. 297–302. 12. *Москалюк М.* Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 221–224. 13.

Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. – Київ, 1998. – 56 с. 14. Нагірняк А. Я. Національне питання у програмних документах Західноукраїнських християнських об'єднань 1920-х – 1930-х рр. / А. Я. Нагірняк // Держава та армія: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л. Є. Дещинський. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – 212 с. – (Вісник / Національний університет “Львівська політехніка”; № 670). – С. 131–135. 15. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами / В. О. Перевезій. – К.: Світогляд, 2004. – 203 с. 16. Постельжук О. П. Українські угодівські партії та організації у Західній Україні (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / О. П. Постельжук. – Луцьк, 2010. – 20 с. 17. Федик І. Питання українсько-польської співпраці в ідеологіях українських католицьких партій Галичини міжвоєнного періоду / І. Федик // Мандрівець. – 2008. – № 5. – С. 34–37. 18. Ходак Т. Державотворчі концепції українських християнських суспільників 20–30-х років ХХ століття / Т. Ходак // Галичина. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 238–250. 19. Швагуляк М. Львівський осередок українських консерваторів у 20–30-х роках ХХ століття / Михайло Швагуляк // Львів: місто-суспільство-культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші й Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. – (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007). – С. 480–490. 20. Швагуляк М. Степан Томашівський і західноукраїнський консерватизм // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3–4. – К., 1997. – С. 309–338. 21. Швагуляк М. Українська католицька народна партія (УКНП) // Довідник з історії України / За загал. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., Генеза, 2001. – С. 921.

Андрей Клиш

УКРАИНСКАЯ КАТОЛИЧЕСКАЯ НАРОДНАЯ ПАРТИЯ (УКРАИНСКАЯ НАРОДНАЯ ОБНОВА) В ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье анализируется историографический комплекс работ украинских ученых, посвященных проблемам политической, национально-культурной деятельности общественно-христианского движения в Восточной Галичины межвоенного периода, выяснены перспективы дальнейшего изучения научной проблемы.

Ключевые слова: общественно-христианское движение, историографические источники, украинская историография, Восточная Галичина, межвоенный период.

Andriy Klish

UKRAINIAN CATHOLIC PEOPLE'S PARTY (UKRAINIAN PEOPLE'S OBNOVA) IN THE INTERPRETATION OF MODERN UKRAINIAN RESEARCHERS

The article analyzes the complex of historiographical works of Ukrainian scientists on the problems of the political, national and cultural of the social-christian movement in Eastern Halychyna of the interwar period, finds the prospect of further study outlined scientific problem.

Key words: Ukrainian Catholic People's Party (Ukrainian People's Obnova), social-christian movement, historiography sources, Ukrainian historiography, Eastern Galychyna.

УДК 94 (477)

Лілія Романишин

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НАПРИКІНЦІ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано праці українських науковців, присвячені питанню Українського жіночого руху кінця XX – початку XXI століття.

Ключові слова: жіночий рух, жіночі організації, ґендер, національне відродження.

Кінець XX ст. – початок XXI ст. характеризується доленосним історичним, політичним та міжнародно-правовим утвердженням незалежності України. У контексті цих подій активізувався процес напруженого пошуку національної ідентичності, найважливіше місце в якому посіла історія. Відтворення історії України, широко репрезентоване у численних роботах, вимагало від істориків сучасності переосмислення багатьох традиційних схем, залучення до історичного вивчення нових об'єктів, які до цього часу не вивчались. Одним з таких малодосліджених об'єктів є жіноче питання, що замовчувалось упродовж радянської доби.

Тривалий час в Україні нічого не було відомо про ґендерні дослідження. Це пояснюється негативним ставленням офіційної радянської ідеології до фемінізму, з котрим тісно пов'язана ґендерна проблематика. Однак, в умовах становлення нової демократичної України з'являються ґрунтовні дослідження феміністичного руху загалом та спроби осмислення жіночого питання у різних галузях життєдіяльності (політична, наукова, суспільна та громадська діяльність) зокрема.

Значення і роль українок в історичному процесі намагається висвітлити Олесь Козуля у своїй праці “Жінки в історії України”, де показує їх не тільки в ролі матері, дружини, берегині, а й висвітлює жінок як талановитих політиків, громадсько-культурних діячів на прикладі видатних представниць Київської Русі, часів козаччини, революційної доби, періоду національно-визвольних змагань. Дослідник прагне донести до сучасників, що на кожному історичному етапі жінки реалізовували себе, беручи участь у політичному та культурному житті, ставали носіями духовних традицій, утверджували самобутню культуру України-Русі. Крім того автор показує українську жінку як активного члена соціуму.

Подібним дослідженням є праця вченого-історика з діаспори Івана Кузевича-Березовського “Жінка і держава”, яке українською мовою було передруковано з американського видання у 1994 р. Головним завданням для автора було розкрити роль жінки у формуванні нації і створенні власної держави, адже титанічний вклад славних українських дочок у розвиток Батьківщини, на думку автора, знайшов більшу пошану за кордоном, аніж на Україні. Праця І. Кузевича-Березовського є спробою об'єктивно, шляхом залучення джерел та архівних матеріалів, праць зарубіжних істориків і дослідників висвітлити роль української жінки як державного і політичного діяча, показати її внесок у формування нації і створення Української держави [1].

Ще однією засадничою працею є розвідка О. Лугового “Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи”, яка вперше побачила світ у канадському місті Торонто 1942 року. Це своєрідний літопис життя і діяльності найвизначніших жінок України від княжих часів і до перших десятиліть XX століття. Книга охоплює понад двісті персоналій, серед яких імена княгині Ольги, Анни Ярославни – королеви французької, Ганни Орликової, Домініки Огієнкової, Ольги Петлюри та інших відомих жінок, що залишили слід в історії Української держави загалом та жіночого руху зокрема. Окремий розділ праці присвячено українському жіноцтву на Американському континенті [2].

Проблеми історії становлення українського жіночого руху знайшли відображення на сторінках монографічного дослідження представниці української діаспори, професора історичних наук, керівника дослідницької програми в Національному фонді Підтримки гуманітарних наук у Вашингтоні, члена Української вільної академії наук Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка та Міжнародної асоціації україністів, заступниці голови організації “Союз українок Америки” Марти Богачевської-Хом’як “Білим по білому: Жінки у громадському житті України, 1884–1934”, україномовний варіант якого вийшов друком у 1995 році. Монографія охоплює історію жіночого руху всієї території України, а саме: українське жіноцтво і жіночий рух в Російській імперії, в Австрійській імперії, їхня роль у національно-визвольних змаганнях, суспільна позиція західних українок у міжвоєнні часи, жінки радянської України, вплив міжнародного фемінізму на жіночий рух в нашій державі. На основі аналізу широкого кола джерел та літератури дослідниця робить висновок, що умови життя жінок України, які проживали в різних її регіонах були неоднорідними, що диктувалося внутрішньою політикою державних режимів, географічними, суспільними й релігійними взаєминами. Марта Богачевська-Хом’як висвітлює діяльність різноманітних жіночих організацій на всій території України та підкреслює, що характерною рисою цих угруповань була фактична незацікавленість самою ідеєю фемінізму і “жіночими питаннями” [3].

Ще одним вагомим доробком є праця цієї ж дослідниці “Дума України – жіночого роду”, що є прикладом бачення історії України крізь призму жіночого руху. М. Богачевська вважає, що, з точки зору наукової об’єктивності, найпоширенішим є висвітлення взаємозв’язку між фемінізмом і націоналізмом, оскільки мета фемінізму та націоналізму одна – здобуття прав людини. Автор пропонує цілісне бачення динаміки розвитку жіночого руху, визначає і аналізує його регіональні особливості. Об’єктом дослідження М. Богачевської став радянський період історії України, а саме становище жінки у тоталітарній системі. Відомо, що ще у 30-х роках в СРСР було проголошено остаточне вирішення жіночого питання, досягнення повної рівноправності. Автор лише поверхнево узагальнює цей період, акцентуючи увагу на нищенні жіночої особистості у час колективізації, а також голоду 30-х років.

Монографія Людмили Смоляр “Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії”, яка була опублікована в Одесі 1998 р., є комплексним дослідженням жіночого руху зазначеного регіону в історичному та соціокультурному аспектах. Аналіз історії жіночого руху здійснюється у рамках гендерної концепції, в проекції на всесвітній жіночий рух. Історія жіночого руху в Україні підтверджена численними архівними матеріалами, які дозволяють визначити його основні течії, констатувати етапи розвитку та діяльності жіночих товариств. На відміну від М. Богачевської-Хом’як, Л. Смоляр зазначає, що жіночий рух, як рух за емансипацію і як соціальне явище виникає вже в середині XIX ст., в період швидкого розвитку та масового застосування жіночої праці. Дослідниця відмічає, що на початку XX століття виникають організації нового типу – жіночі клуби, які керувалися суто феміністичними цілями. Також автор акцентує свою увагу на боротьбі жінок за професійні права. Таким чином Л. Смоляр робить висновок, що усвідомлення учасницями жіночого руху Наддніпрянської України пріоритету боротьби за людські права і свободи поєднувалось з прагненням реалізації жіночих прав. Також дослідниця акцентує увагу на тому, що соціальна диференціація українського суспільства значною мірою визначала цільові орієнтації діяльності тих чи інших жіночих організацій [4].

У книзі “Самореалізація жінок та відродження жіночого руху в Україні” Л. Смоляр здійснила аналіз сучасного стану розвитку жіночого руху в Україні. У своєму дослідженні авторка підкреслює низький рівень жіночої свідомості в сучасному суспільстві, побутування викривлених уявлень стосовно ідей фемінізму та глибоку закоренілість традиційних стереотипів [5].

Чільне місце серед наукового доробку Л. Смоляр займає наукова праця “Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні” (за ред. Л. Смоляр), яка є вагомим здобутком Одеського наукового центру жіночих досліджень та української історіографії [6].

Жіноча проблематика займає вагомим місце в працях провідної сучасної дослідниці Оксани Маланчук-Рибак. Зокрема у її монографії “Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія і європейський культурно-історичний контекст” на основі широкого кола архівних джерел, публіцистики та фахової наукової літератури представлено типологічну ідентифікацію розвитку ідеології жіночого руху на західноукраїнських землях у XIX – першій третині XX ст.; здійснено аналіз європейського контексту еволюційної трансформації ідеї емансипації жінки у структуровану ідеологію фемінізму. Особливу увагу авторка зосередила на характеристичні основних дискурсів ідеології західноукраїнського жіночого руху, зокрема вона акцентує на з’ясуванні особливостей усіх типів фемінізму [7].

Дослідженням проблем українського жіноцтва займається відома львівська дослідниця Оксана Кісь, яка у своїй праці “Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.)” простежує розвиток жіночих студій в Україні. Названа монографія – перше в Україні комплексне історико-етнологічне дослідження становища жінок у середовищі українського селянства, здійснене на засадах гендерного підходу. Книга знайомить з основними етапами становлення феміністської парадигми в соціальній та культурній антропології, а також розкриває генезу та сучасні тенденції розвитку жіночих студій в українському народознавстві. Авторка висвітлює правовий, соціально-демографічний та світоглядний контекст життя української селянки, аналізує джерела і зміст традиційного стереотипу фемінності. Написана на основі різноманітних джерел (етнографічних і фольклорних матеріалів, історичних документів, законодавчих актів, статистично-демографічних відомостей тощо) книга дозволяє скласти цілісне уявлення про буденне життя української селянки у другій половині XIX – на початку XX ст. [8]. Продовжує проблему жінки в історії української культури другої половини XX століття у своєму дисертаційному дослідженні “Жінки в історії української культури другої половини XX століття” українська письменниця, журналіст, історик, професор кафедри історії слов’ян Донецького національного університету О. В. Стяжкіна.

Значне місце жіноча проблематика займає в працях Т. Мельник, Н. Ковалішиної [9; 10, с. 260–268].

Найповніше проблеми жіноцтва висвітлено у міжвідомчому науковому збірнику “Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників”, який вміщує велику кількість теоретичного матеріалу та статистичних відомостей що стосуються історії жіночого руху, місця і ролі жінки у сучасному суспільстві. Ця колективна праця дає змогу осмислити процес державотворення на сучасному етапі та місце жінки в цьому процесі, продукує здійснення державної політики щодо поліпшення становища жінок та запровадження механізму її реалізації [11].

Варто зазначити, що великий інтерес серед дослідників викликали I-й та II-й Всеукраїнські конгреси жінок (1998 та 2001 рр.). Результати роботи конгресів знайшли своє відображення у наукових працях, серед яких варто виокремити дослідження О. Мельник, Н. Чухим [12, с. 7; 13, с. 46–53]. Дослідники висвітлюють реальне становище української жінки в сучасному суспільстві, окреслюють спектр проблем, які непокоять жіноцтво незалежної України.

Значним внеском у дослідженні українського жіночого руху, з’ясуванні місця і ролі жінки в усіх сферах життєдіяльності стали наукові та науково-практичні конференції, цінність яких полягає у матеріалах, опублікованих як результат їх проведення. Ці публікації досить об’єктивно висвітлюють проблеми українських жінок зокрема й жіночого руху загалом [14–17].

Правова незахищеність жінок, невирішеність питання входження їх у політичні структури нашої держави, неоднозначна ситуація із працевлаштуванням спричинили виникнення великої кількості публікацій, присвячених проблемам соціально-економічного та правового становища жінки в суспільстві, а також проблемам визначення факторів, що спричинили такий стан речей [18–19; 20, с. 41–42].

Оглядом проблем та перспектив участі українського жіноцтва в політичному житті приділяють увагу у своїх працях І. Грабовська, В. Костецький, В. Зленко, Л. Лобанова, А. Комарова, М. Орлик, Р. Губань та ін. [21, с. 54–59; 22, с. 6; 23, с. 92–97; 24, с. 98–103; 25, с. 25–53; 26, с. 114–116; 27, с. 71–79]. Усі вони констатують наявність низки перешкод для політичної кар'єри українок, применшення їхньої ролі в державотворенні.

Незважаючи на загальноприйняті традиційні тенденції, з потребою залучення жінок до державотворчого процесу в Україні погоджуються і чоловіки-політики. Так М. Ф. Головатий зазначив, що в сучасній Україні жінок-політиків, жінок-лідерів державного загальнонаціонального рівня все ж мало, а як показали результати діяльності відомих вже жінок-політиків, стає зрозумілим, що є гостра потреба у використанні інтелектуально-організаційного потенціалу представниць слабкої статі [28].

Жіноча проблематика знайшла висвітлення у багатьох дисертаційних дослідженнях. Зокрема, громадсько-культурницькій діяльності присвячене дисертаційне дослідження Н. М. Дармограй [29]. Проблему жінки в економічному, політичному, соціальному та правовому аспектах (1980–2001) у своїй праці розглядає А. І. Лисенко [30]. Окремо слід відзначити дисертаційне дослідження О. Б. Ярош, присвячене дослідженню жіночих об'єднань України та їх ролі у державотворенні кінця ХХ ст. [31].

Безпосередньою джерельною базою є джерела законодавчого характеру, які інформують про регулювання майнових, цивільно-правових, сімейних відносин, про право на працю.

Основні права та свободи громадян України загалом, й жінок зокрема, містяться в Основному законі України – Конституції [32]. Варто зазначити, що відповідно до Конституційних положень побудоване усе законодавство України, яке регулює відносини чоловіків і жінок в усіх сферах суспільного життя.

Родинно-шлюбні відносини регулюються кодексом про сім'ю та шлюб України [33], де зазначається, що жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

Питання захисту прав жінок, зайнятих суспільною працею, в Україні є достатньо гострою проблемою. Недоліки в організації праці жінок, охорони їхнього здоров'я та соціально-побутові умови ускладнюють життя та позначаються на їхньому здоров'ї. Законодавчий акт, який регулює трудові відносини – Кодекс законів про працю України [34].

Надзвичайно важливою складовою системи правового регулювання суспільних відносин є захист жінки кримінальним законодавством, а саме Кримінальним кодексом України [35], де передбачено низку норм, в яких прослідковується залежність правової регламентації за ознакою статі. Однак, варто зазначити, що національне законодавство, недостатньо успішно виконує вимогу Конвенції про припинення всіх видів торгівлі жінками, що є надзвичайно болючим питанням для українського суспільства й міжнародного іміджу нашої держави.

Не може не тішити той факт, що цивільне законодавство надає жінкам і чоловікам однакову громадську правоздатність й рівні можливості її реалізації, забезпечує рівні права при укладанні договорів і управлінні майном, а також рівноправність у суді та інших інстанціях. У цивільному законодавстві відсутні дискримінаційні норми щодо жінок, а розділ суб'єктів цивільно-правових відносин юридичних і фізичних осіб констатує автономне зрівняння жінок у правах і обов'язках із чоловіками [36].

Значну цінність для вивчення жіночого питання становлять постанови Верховної Ради й Кабінету Міністрів України. Важливою є постанова Верховної Ради України “Про декларацію про загальні заходи державної політики України стосовно сім'ї та жінок” [37,

с. 11–12]; Постанова Кабінету Міністрів України “Про довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства” [38, с. 163–175]; “Про програму запобігання торгівлі жінками та дітьми” [39, с. 34–37]; Наказ Міністерства охорони здоров’я України “Про затвердження важких робіт із шкідливими умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок” [40, с. 327–347]. Адже саме ці документи репрезентують позицію держави стосовно жінок, декларують їхні права та свободи, відстоюють позицію.

Уваги заслуговують рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні положень Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” [41, с. 3].

Важливе значення мають також міжнародні акти, які спрямовані на ліквідацію дискримінації щодо жінок. Серед таких – Конвенція про політичні права жінок, про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацію проституції третіми особами, а також Конвенції Міжнародної організації праці про використання праці жінок на підземних роботах, про рівноправну оплату чоловічої і жіночої робочої сили за рівноцінну працю, про захист материнства. Ці документи містяться у збірнику “Права людини: основні міжнародно-правові документи” [42]. Тут зібрані тексти основних міжнародно-правових актів, що регулюють співробітництво світових держав, спрямоване на захист прав людини, до якого після розпаду СРСР долучилася Україна. У збірнику наведено відомості про підписання і ратифікацію Україною ряду багатосторонніх документів, включених до збірника.

Певним внеском у висвітленні Українського жіночого руху загалом та жіночого питання у різних його аспектах є праці авторки даного дослідження, опубліковані протягом 2006–2012 рр. [43].

У дослідженні жіночого питання важливими є документи громадських організацій (програмні заяви, матеріали з’їздів, конференцій, рішення керівних органів, поточні архіви тощо), у яких відображено кількісний та соціальний склад вказаних організацій, окреслено мету, завдання, права та обов’язки членів, визначено структуру, форми і методи їх роботи.

Різноманітні аспекти розвитку українського жіночого руху розкривають архівні документи радянської доби, серед яких протоколи засідань Комісії Верховної Ради Української РСР у справах жінок, охорони сім’ї, материнства і дитинства, плани, роботи, програми поліпшення становища жінок, сім’ї, охорони материнства і дитинства, звернення, розпорядження, інформаційні звіти, матеріали засідань Президії Верховної Ради України (Ф. Р–1 № 20988, Ф. Р–1 О–22 № 2101, Ф. Р–1 О–22 № 2102), що містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України у м. Київ. Саме в цих документах знаходимо втілення багатьох ідей українських феміністок початку ХХ століття, а також витоки більшості напрямків роботи сучасних феміністських організацій. В архівах містяться документи про участь у робочій нараді Європейського Регіонального Бюро ВООЗ і у роботі П’ятого Всесвітнього Конгресу жінок з питань здоров’я жінок (Ф. Р–1 О–22 № 2103), матеріали I Всеукраїнського з’їзду солдатських матерів, доповідь Президента України на VI Конгресі Світових Федерацій жіночих організацій (Ф. 5233 О–1 Спр. 77), листування з міністерствами і громадськими організаціями з питань, що стосуються роботи Комісії Верховної Ради України у справах жінок, охорони сім’ї, материнства і дитинства, звіт Міністерства статистики України щодо жіночого питання (Ф. 1, О–22, Спр. 2111). Документи, які виходили у вигляді постанов ЦК КПРС і ЦК КПУ, комісій ЦК, пленумів, конференцій, наказів Міністерств та відомств; виступи керівників держави, Комітету радянських жінок, Національної Ради жінок УРСР. Значну кількість таких матеріалів (довідок, розпоряджень щодо роботи з жінками, інформаційних звітів) накопичено у Центральному державному архіві громадських об’єднань у м. Київ (фонди Центрального комітету Комуністичної партії України, Республіканського Комітету радянських жінок).

Проблема жіноцтва на часі є дуже актуальна і поширена у всіх засобах інформації. Окремо варто відзначити періодичну пресу, а також видання безпосередньо жіночих

організацій, де максимально об'єктивно і повно висвітлюється жіноче питання в усіх галузях життєдіяльності. Це, зокрема, такі як “Я, ти, ми” під егідою жіночої організації “Спілка жінок України”, “Жіночий світ”, започатковане Всеукраїнське жіноче товариство ім. О. Теліги, “Вісник Ліги українських жінок” (Всеукраїнська ліга українських жінок), “La Strada-Ukrain” (“Ла Страда-Україна”), “Доктор” (“Жіноча Громада”), “Українка” (Союз українок), “Жінка Придніпров'я” (“Дія”), “Жінки України” (Всеукраїнська асоціація жінок підприємців) та інші.

Досліджувана проблематика досить широко репрезентується у матеріалах сайтів мережі Інтернет – порівняно новий тип джерела, який з'явився на території України, починаючи з 1990-х рр. XX ст. Важливою позитивною характеристикою цих джерел є їхня оперативність. Інтернет-сайти поділяються на 2 типи: офіційні і неофіційні. Офіційні сайти є довготривалими, а неофіційні – мінливими й містять в деякій мірі суб'єктивну інформацію. Однак, незважаючи на певні недоліки, матеріали Інтернет-сайтів є важливим джерелом, що дає доступ до інформації, яку, зазвичай, неможливо отримати іншим шляхом.

Таким чином, історіографічний аналіз джерельної та літературної бази дає можливість констатувати, що питання українського жіночого руху є неновим і добре дослідженим, проте ще потребує комплексного аналізу розвитку жіночого руху у період незалежності України.

Список використаних джерел

1. Кузевич-Березовський І. Жінка і держава / І. Кузевич-Березовський. – Львів: Видавництво “Світ”, 1994. – 285 с. 2. Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи / О. Луговий. – К.: “Дніпро”, 1994. – 335 с. 3. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с. 4. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії / Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с. 5. Смоляр Л. Самореалізація жінок та відродження жіночого руху в Україні / Л. Смоляр. – К., 1993. – 255 с. 6. Смоляр Л. Жіночі студії України. Жінка в історії та сьогодні / Л. О. Смоляр, В. Я. Галаган, І. Г. Калиновська та ін. – О.: АстроПринт, 1999. – 440 с. 7. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія і європейський культурно-історичний контекст: Монографія / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 500 с. 8. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Кісь. – Львів, Інститут народознавства НАН України, 2012. – 287 с. 9. Мельник Т. Гендерна політика в Україні / Т. М. Мельник. – К., 1999. – 92 с. 10. Ковалішина Н. Жіночий рух України – важливий чинник розбудови громадянського суспільства / Н. Ковалішина // ВУАДУ. – 2001. – № 2. – Частина 2. – С. 260–268. 11. Жінка в Україні. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / За редакцією А. І. Комарової, І. С. Голубевої, В. П. Пустовойтенки, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової, В. І. Цибуха, Т. В. Мотренка, В. І. Лугового, С. В. Ківалова, О. А. Устенка, В. В. Костицького. – Київ, 2001. – Том 23. – 648 с. 12. Мельник О. Жінки за майбутнє, але без майбутнього: Другий Всеукраїнський конгрес жінок – чи допоможе він підвищити статус жінок в суспільстві / О. Мельник // Українська газета. – 2001. – 13 грудня. – С. 7. 13. Чухим Н. Пекін мінус шість: II Всеукраїнський конгрес жінок / Н. Чухим // Контекст. – 2001. – № 10. – С. 46–53. 14. Жінки України: сучасний статус і перспективи: Міжнародна науково-практична конференція Одеса, 20–24 червня 1995 р.: Матеріали конференції / Г. І. Терещенко та ін. (ред); Спілка жінок України; НДІ “Проблем людини”. – К., 1995. – 144 с. 15. Жінка і демократія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Донецьк, 25–27 вересня 1997 р. / Л. А. Горвая (відп. ред.); НАН України. Інститут економіки і промисловості. – Донецьк, 1999. – 200 с. 16. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність та майбутнє: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 3–4 грудня 1999 р. – К., 1999. – 282 с. 17. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність та майбутнє: Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 5–6 липня 2002 р. – К., 2002. – 352 с. 18. Реалізація політики щодо становища жінок: Інформаційно-методичний вісник. – К., 1998. – Випуск 1. – 50 с. 19. Проблема розвитку демократії та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду. Наукова доповідь. – К., 1997. – 167 с. 20. Костецький В. Соціально-економічна визначеність правового статусу жінки (рівність чи рівноправність) / В. Костецький // Право України. – 1996. – №1. – С. 41–42. 21. Грабовська І. Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці / І. Грабовська // Сучасність. – 2001. – №6. – С. 54–59. 22. Костицький В. Жінка в політиці: рівність чи рівноправність? / В. Костицький // Голос України. – 1996. – Червень (№6). – С. 6. 23. Зленко В. Потісність політична еліто! / В. Зленко // Віче. – 1994. – №3. С. 92–97. 24. Лобанова Л. У демократії обличчя не жіноче? / Л. С. Лобанова // Віче. – 1994. – №3. – С. 98–103. 25. Комарова А. Жінка і правова держава, демократичне суспільство в Україні: методологія, теорія і практика / А. І. Комарова // Жінка в Україні. – Т. 23. – Київ, 2001. – С. 25–53. 26. Орлик М. Проблема доступу жінок до політичної влади, інтеграції їх в інші владні структури / М. А. Орлик // Жінка в Україні. – Т. 23. – Київ, 2001. – С. 114–116. 27. Губань Р. Українська жінка в політиці і суспільстві у світовому контексті: перспективи на майбутнє / Р. В. Губань // Жінка в Україні. – Т. 23. – Київ, 2001. – С. 71–79. 28. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: (Кол. моногр.) / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Карамзін та інші; за ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого; авт. передм. Л. М. Кравчук. – К.: МАУП, 2000. – 384 с. 29. Дармограй Н. Жіночі об'єднання в Україні та їх громадсько-культурницька діяльність (90-і роки XX ст.): Дис... канд. іст. наук / Н. М. Дармограй / Київський державний університет культури і мистецтв. – К., 1998. – 153 с. 30. Лисенко А. Жіночий рух в Україні: економічний, політичний, соціальний та правовий аспекти (1980–2001): Дис. ... канд. іст. наук / А. І. Лисенко / Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси, 2004. – 157 с. 31. Ярош О. Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення кінця XX століття: Дис. ... канд. політ. наук / О. Б. Ярош / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – 195 с. 32. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. 33. Сімейний кодекс України. Прийнятий 10 січня 2002 р. – К.: Істина, 2002. – 72 с. 34.

Кодекс Законів про Працю України: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 352 с. 35. Кримінальний кодекс України: офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 352 с. 36. Цивільний кодекс України. – К.: ЮРИНКОМ ІНТЕР, 2003. – 464 с. 37. Про декларацію про загальні заходи державної політики України стосовно сім'ї та жінок: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1999 р., №475–XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – №11. – С. 11–12. 38. Про довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р., № 431 // Збірник постанов Уряду України. – 1992. – №8. – С. 163–175. 39. Про програму запобігання торгівлі жінками та дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1999 року, № 1768 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 34–37. 40. Про затвердження важких робіт із шкідливими умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року, № 256 // Бюл. законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 12. – С. 327–347. 41. Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні положень Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” // Голос України. – 1995. – 1 вересня. – С. 3. 42. Права людини: основні міжнародно-правові документи. – К.: Наукова думка, 1989. – 284 с. 43. Романишин Л. Жіночий рух України кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 91–95; Романишин Л. Гендерна політика в Україні: стан, розвиток та перспективи / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 2. – С. 93–96; Романишин Л. Жінка в освіті, науці та культурі України / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 80–84; Романишин Л. Жінка в державотворенні України в умовах незалежності / Л. Романишин // На перехрестях світової науки / Матеріали III Міжнародної наукової конференції “Вікно в європейську науку”. – Чернівці: “Прут”, 2006. – С. 308–310; Романишин Л. Суспільно-політична та соціально-економічна діяльність жінок в Україні (кінець 80-х–90-і рр. ХХ ст. / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – С. 122–127; Романишин Л. Діяльність жіночих організацій в контексті національного відродження кінцею 80-х – початку 90-х років ХХ ст. / Л. Романишин // Матеріали III Міжнародної наукової конференції “Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму”. – Івано-Франківськ. – 2007. – С. 531–540; Романишин Л. Політична діяльність жінок в Україні (кінець 80-х–90-і рр. ХХ ст. / Л. Романишин // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XIX. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 67–76; Романишин Л. Ярослава Стецько: життя і діяльність / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2. // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 218–223; Романишин Л. Репрезентація українських жіночих організацій в міжнародному жіночому русі / Л. Романишин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. проф. Л. М. Алексієвця. – Вип. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 230–238; Романишин Л. Правові механізми забезпечення гендерної рівності в Україні (кінець 80-х–2000-і рр. / Л. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 3. – С. 170–178; Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. / Л. Романишин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. проф. Л. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – С. 345–351; Романишин Л. Міжнародна діяльність українських жіночих організацій (ХХ – початок ХХІ ст.) / Л. Романишин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. проф. Л. М. Алексієвця. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 345–350.

Лилия Романишин

УКРАИНСКОЕ ЖЕНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ В КОНЦЕ ХХ – НАЧАЛЕ ХХІ В.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

*В статті проаналізовані труды українських наукових працівників, присвячені во-
просу Українського жіночого руху кінця ХХ – початку ХХІ століття.*

Ключевые слова: жіночий рух, жіночі організації, гендер, національне воз-
родження.

Liliya Romanyshyn

UKRAINIAN WOMEN'S MOVEMENT IN THE CONTEXT OF THE NATIONAL REVIVAL AT THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM

*The paper presents the analysis of the Ukrainian researchers' works dedicated to the prob-
lem of the Ukrainian Women's Movement in the end of the 20th – beginning of the
21st century.*

Key words: Women's Movement, women organisations, gender, National Revival.

УДК 327 (477)

Вікторія Гевко

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1991–2011 РР.)

В статті проаналізовано стан дослідження українсько-польських відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ, висвітлено основні здобутки вітчизняної історіографії.

Ключові слова: Україна, Польща, відносини, історіографія, дослідження.

Проголошення незалежності України, вихід на міжнародну арену, налагодження двосторонніх відносин, пошуки нових форм співробітництва, переосмислення перспектив – основні здобутки Української держави протягом останнього двадцятиліття.

Встановлення та розвиток повноцінних двосторонніх відносин з державами світу сприяв утвердженню України, як суб'єкта міжнародних відносин. Поступово відбувається відокремлення груп держав й організацій, розвиток стосунків з якими став декларуватися в Україні як найбільш пріоритетний. До числа стратегічних партнерів зарахована велика кількість держав, з якими Україна підтримує тісні двосторонні зв'язки, серед них, зокрема, і країни-сусіди – Польща, Росія, Угорщина, Словаччина та ін. Однак, упродовж усього періоду незалежності нашої держави польський вектор в українській зовнішній політиці залишається одним із найважливіших.

Здобуття незалежності України привело й до кардинальної перебудови історіографії, до нового етапу у її розвитку. Велика кількість різноманітного, змістовного та доступного документального матеріалу дозволяє вдатися до поглибленого розгляду історії формування української державності, міждержавних стосунків. Наукова історична думка поступово нагромаджує потенціал вивчення основних тенденцій розвитку України в час становлення української національної державності, формування і розвитку двосторонніх відносин. У цьому контексті особливого значення набуває українсько-польське співробітництво.

Дослідженням питань, пов'язаних з минулим та перспективами взаємин між Україною та Польщею займаються чимало науковців. Упродовж багатьох років на сторінках спеціальних видань, наукових збірників, наукових конференціях і диспутах точаться гострі дискусії щодо історичного, політичного, економічного та інших аспектів українсько-польського співробітництва. Дослідники намагаються проаналізувати процеси останнього десятиріччя ХХ ст. та визначити перспективи українсько-польського співробітництва у ХХІ ст., про що свідчить проведення міжнародних наукових семінарів, симпозіумів, конференцій, круглих столів. Протягом 1991–2012 рр. українськими та польськими науковими центрами було організовано значну кількість конференцій. Серед багатьох варто виділити такі: “Польща та Україна в новій Європі” (Варшава, 1992 р.) [1], “Українсько-польські відносини у ХХ столітті: державність, суспільство, культура” (Тернопіль, квітень 1999 р.) [2], “Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття” (Київ, 1999 р.) [3], “Роль Паризької “культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння” (Київ, 2000 р.) [4], “Майбутня перспектива українсько-польського співробітництва у ХХІ столітті” (Київ, 2001 р.) [5], “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності” (Тернопіль, 2002 р.) [6], “20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє”, (Київ, 2010 р.) [7], “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження чи продовження?” (Яремче, 2010) [8], “Сучасні проблеми та перспективи розвитку українсько-польських відносин” (Львів, 2011 р.) [9], “Українсько-польські відносини сьогодні: стан та перспективи” (Яремче, 2012) [10] та ін.

Серед актуальних проблем двосторонніх стосунків, які привертають увагу науковців: історичні передумови формування українсько-польських міждержавних відносин; стратегічне партнерство між Україною та Польщею: здобутки та втрачені можливості; роль російського чинника у відносинах між Україною та Польщею; українсько-польські відносини в сфері безпеки; міжпарламентське співробітництво; енергетичні аспекти двосторонніх та багатосторонніх зовнішньоекономічних відносин; шляхи поліпшення інвестиційного клімату в Україні та Польщі для українського та польського бізнесу; Польща в створенні зони вільної торгівлі між Україною та ЄС; освітні та культурно-історичні аспекти двосторонніх відносин та ін. Такий розширений формат обговорення двосторонніх відносин є дуже цінним для істориків, політологів, культурологів. Він створює можливість почути різні точки зору, розставити акценти та досягнути порозуміння. Обговорення проблем, які впливають на політичне життя обох суспільств – це й своєрідна платформа для політиків й дипломатів. Її можна взяти за основу формування політичного курсу країни.

Результатом кожної із зустрічей є численні наукові публікації. Оpubліковані збірники матеріалів названих та інших наукових конференцій, в яких вміщено доповіді, статті, матеріали сотень істориків і політологів України та Польщі є значним доробком історіографії. Здійснений обмін інформацією, поглядами та оцінками дозволив окреслити сучасний стан досліджень проблематики, узгодити спільні підходи, створити підстави для узгодження розбіжностей і протилежних версій інтерпретації подій й формулювання висновків, що приводить до поступового вироблення спільних позицій обох сторін.

В цьому контексті варто відмітити трьохтомне видання матеріалів конференцій з українсько-польських відносин “Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу” [11]. Збірник виданий за результатами польсько-українських зустрічей, організованих Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника, що проходять ось уже п’ятий рік поспіль. Як відзначив ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Цепенда: “Дане видання є зібранням аналітичних записок, які надсилаються до дипломатичного корпусу, органів державної влади та місцевого самоврядування для кращого розуміння проблем та шляхів їх подолання з наукової точки зору” [11]. З приводу актуальності та значення конференції для дипломатичного корпусу, Радник Посла Республіки Польща в Україні з питань науково-освітньої співпраці Анна Кузьма, зазначила: “Щорічно дана конференція збирає істориків, культурологів, політологів, що засвідчує її важливість та потужний інтелектуальний потенціал. Такого роду дискусії допомагають політикам, дипломатам почути наукову точку дозу з важливих питань історії, міжособистісних взаємин та проблем. Це допомагає краще розуміти основні запальні, суперечливі точки у процесі польсько-українського співробітництва та ефективно вирішувати їх. Участь дипломатичного корпусу в польсько-українській зустрічі засвідчує, що незалежно від клімату, Україна і Польща залишатимуться особливими партнерами, а польські політики, дипломати успішно продовжуватимуть переконувати європейських партнерів у встановленні безвізового режиму з Україною. Українсько-польські відносини створюють не лише політики, дипломати, але й люди, в тому числі інтелектуальні еліти” [11]. За словами ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігоря Цепенди, “за кількістю експертів, які є вузькопрофільними фахівцями та які вважаються фахівцями найвищого рівня в польсько-українських відносинах, щорічні зустрічі у Яремчі є тим першим і єдиним місцем в Україні, де ми зустрічаємось, щоб проаналізувати рік, що пройшов в українсько-польських відносинах” [11].

Проаналізувавши рівень вивченості досліджуваної теми в українській історіографії, можна дійти висновку, що література, з проблеми українсько-польських відносин сучасного періоду, поділяється на дві групи.

Перша група – це теоретичні роботи загального характеру істориків і політологів, в яких проблеми українсько-польських відносин згадуються лише побіжно, проте висновки та оцінки авторів допомагають зрозуміти значення і причини багатьох подій та процесів, пов’язаних з розвитком відносин між Польщею та Україною в нових геополітичних умовах.

До цієї групи можна віднести дослідження, присвячені проблемам міжнародних відносин сучасного періоду, історії Європи й окремих європейських країн, праці з проблем польської і української політики, зовнішньополітичних зв'язків, наукові розвідки, в яких досліджуються питання євроінтеграції, політичної та економічної трансформації України і Польщі, проблеми геополітичної орієнтації обох держав в нових умовах розширення ЄС і НАТО, участі України та Польщі в цих процесах. Серед праць, які стосуються проблем міжнародних відносин сучасного періоду, варто відзначити колективну роботу українських дослідників “Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980–2000 рр.” [12]. Тут аналізуються кардинальні зміни міжнародного становища та геополітичної ситуації в світі протягом останнього двадцятиріччя: завершення епохи “холодної війни”, зникнення біполярної структури світу, формування системи міжнародної безпеки. Значна увага приділяється зовнішній політиці незалежної України. Автори згаданої роботи надають важливого значення для України розвитку відносин з державами Центральної та Східної Європи, які вони називають “містком між Україною та Заходом”, а відносини з Польщею визнають показовими.

В останні роки з'явилося ряд досліджень про місце та діяльність України в новій системі міжнародних відносин. Ці роботи носять комплексний характер, в яких поряд з оцінкою зміни міжнародної ситуації розробляються сценарії відносин України зі світовими та регіональними державами, Польщею зокрема. Поряд з цим вони торкаються і деяких аспектів розвитку українсько-польських відносин в нових геополітичних умовах. У цьому плані варто відзначити монографії С. Лотоцького, С. Трохимчука “Україна в світовому геополітичному просторі” [13], авторського колективу київських науковців під загальною редакцією С. Віднянського “Зовнішня політика України в умовах глобалізації” [14], О. Івченка “Україна в системі міжнародних відносин: історичні ретроспективи та сучасний стан” [15]. Остання присвячена проблемам участі України у світовій системі міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. У дослідженні робиться спроба накреслити перспективи розвитку України в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

На особливу увагу заслуговує колективна монографія науковців Інституту європейських досліджень НАН України під загальною редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка “Україна в Європі: пошуки спільного майбуття” [16]. Праця є узагальнюючим результатом фундаментальних досліджень дослідницьких установ та викладачів вищих навчальних закладів актуальних проблем сходження незалежної Української держави в колі європейських країн, аналізу її можливостей, викликів і перспектив. В монографії здійснений на широкому історичному матеріалі ретроспективний аналіз існування й визнання України як Європейської держави, висвітлено політико-правові, економічні, світоглядні і духовно-культурні засади нинішніх взаємин України з далекими і близьким сусідами по спільному європейському домі, в тому числі й з Республікою Польща, проаналізовано їх становлення, трансформації і сучасний стан.

Нашу увагу привернула також і колективна праця науковців Інституту історії НАН України “Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Україна і Європа 1990–2000 рр.” [17], присвячена проблемам розвитку міжнародних відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Авторський колектив на основі офіційних дипломатичних документів, політичних міждержавних договорів, різноманітних угод між країнами на урядових та міжвідомчих рівнях, на основі звітів преси про офіційні зустрічі делегацій керівництва України з урядовцями відповідних країн, Польщі зокрема, подав широкий масив фактичної інформації, який торкається новітніх історичних процесів на субрегіональному рівні у вигляді історичної хроніки, що створює певний фон для тлумачення досвіду участі України в сучасній системі європейських міжнародних відносин. Значна увага в дослідженні приділена розвитку українсько-польських відносин протягом 1990–2000 рр. Дослідженню основних напрямків зовнішньої політики України упродовж 1944–1996 рр., становленню і розвитку зовнішньополітичних проявів України після здобуття незалежності присвячена праця київської дослідниці Л. Д. Васильєвої-

Чекаленко [18], яка побачила світ у 1998 р. Особливостям взаємовідносин України з країнами Центрально-Східної Європи та їх значення у зовнішній політиці Української держави дослідниця присвятила окрему статтю, опубліковану в журналі “Нова політика” [19].

Науковці Харківського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень В. Карасьов та Є. Звонков написали ґрунтовну статтю [20], де розкривають особливості сучасної східної польської політики в контексті польсько-українського стратегічного партнерства. Автори намагаються простежити основні тенденції і фактори у формуванні та розвитку нової польської політики через призму геополітичних змін на європейському континенті у зв’язку із розширенням НАТО та ЄС.

Проблеми політичної й соціально-економічної трансформації Польщі і України вивчали В. Дем’янець [21], В. Струтинський [22], Г. Зеленько [23]. Варто відзначити монографію Г. Зеленько “Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України” [24]. У цій праці дослідниця присвятила окремий розділ і розвитку українсько-польського партнерства у політичній сфері та економічним аспектам українсько-польського співробітництва. Цікавою є наукова розвідка Л. Васильєвої [25], де авторка висвітлює політичні, економічні та культурні аспекти українсько-польського співробітництва протягом 1990–1991 рр.

Друга група літератури з досліджуваної проблеми – це праці науковців, предметом дослідження яких є власне розвиток українсько-польських відносин сучасного періоду. Серед них є чимало публікацій, які висвітлюють передумови формування сучасних українсько-польських відносин. В цьому плані значний інтерес становлять дослідження Ю. Зайцева [26–27], в яких автор показує зародження перших неофіційних контактів між українською опозицією та польським антикомуністичним рухом опору наприкінці 70-х – на початку 90-х рр. ХХ століття. Аналізуючи генезу польської антикомуністичної опозиції і руху опору в Україні він підкреслює, що встановлення тісного співробітництва двох держав є умовою становлення цивілізованого демократичного суспільства у загальноєвропейській інтеграції.

Нашу увагу привернула й праця Х. Чушак “Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)” [28]. В монографії на матеріалах польського самвидаву 70–80-х рр. ХХ ст. дослідниця реконструює місце України та українців у політичній думці польської опозиції. Порушені питання стосуються визнання польським суспільством кордону з Україною, утвердження значення незалежності України для Польщі та регіону, боротьби з негативними стереотипами українців у польському суспільстві, пошуку шляхів українсько-польського примирення, а також місця й ролі української меншини у майбутній незалежній польській державі. На думку авторки, образ України, окреслений опозиціонерами, вплинув на політику Польської Республіки щодо України після 1989 р.

У цьому контексті заслуговує на увагу праця Б. Осадчука “Україна, Польща, світ” [29]. У книзі зібрані статті та репортажі, переклади з польських оригіналів відомого історика, публіциста Богдана Осадчука, які протягом півсторіччя з’являлися на сторінках журналу “Культура”, редагованого великим прихильником української справи Єжи Ґедройцем.

Основна кількість досліджень з українсько-польських відносин висвітлюють в комплексі політичні, економічні, культурні аспекти українсько-польського співробітництва, також в них підкреслюється необхідність розвитку повноцінних партнерських українсько-польських відносин як важливого стабілізуючого чинника у Центрально-Східній Європі. Проте є й роботи, які розглядають лише якийсь один аспект співробітництва: політичний, культурний, науковий чи економічний, серед багатьох варто назвати дослідження В. Колесника, М. Кучерепи [30], В. Будкіна і З. Петренко [31], І. Винниченка [32], С. Мякушко та А. Мирончука [33], Г. Щерби [34], Я. Ісаєвича [35].

Ю. Присяжнюк у своїй статті “Особливості розвитку польсько-українського співробітництва за сучасних геополітичних умов” [36] розкриває особливості розвитку польсько-української співпраці, починаючи з офіційного визнання незалежності України з

1991 р. до 1997 р. У дослідженні показано політичні та економічні відносини, проте основна увага зосереджена на економічній співпраці. Також автор виділяє етапи у розвитку українсько-польських взаємин та стверджує, що становлення українсько-польських відносин відбувалось у час міжнародної ізоляції України, і Польща показала виважену і далекоглядну позицію щодо України [36, с. 36].

Еволюцію українсько-польських взаємин з 1990 р. до 1995 р. й деякі аспекти політичного і економічного співробітництва України та Польщі розкривають також у спільній праці В. Глібов та Д. Горун [37]. Нашу увагу привернуло дослідження Т. Зарецької, президента “Центру українсько-польських студій” [38], де розкривається політичний аспект українсько-польських взаємовідносин протягом 1991–2001рр. Дослідниця аналізує основні здобутки у розвитку українсько-польських політичних відносин за десять років незалежності України. Поділяє тезу, що партнерство України з Польщею сьогодні є важливим геополітичним чинником зовнішньої політики України, та стверджує, що концепція майбутніх українсько-польських міждержавних стосунків формувалася під впливом думок великих постатей сучасності: Є. Гедройця, З. Бжезинського та інших представників польської політико-державницької позиції [38, с. 7].

Проблеми формування та розвитку українсько-польських відносин, пошуку свого місця обох держав в нових геополітичних координатах та значення поглиблення двосторонньої співпраці між нашими державами розглядає у своїх розвідках С. Стоєцький [39–42]. Простежуючи ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх відносин у сучасну добу, роль незалежної України в історії польської політичної думки ХХ століття, дослідник наголошує на тому, що важливим чинником у цьому непростому процесі є визнання польською політичною й інтелектуальною елітою незалежної Української держави.

У статті С. Пирожкова та О. Крамаревського “В контексті загальної архітектури безпеки” [43] також подається стислий огляд подій непростой історії українсько-польських взаємин, робиться спроба оцінити стан відносин на нинішньому етапі та в загальних рисах визначити їх можливий розвиток у найближчому майбутньому з урахуванням політичних та економічних реалій.

Спільна стаття Д. Васильєва і Л. Чекаленко [44] висвітлює українсько-польські взаємини сучасності за традиційною схемою, вирізняючи політичні, економічні і культурні аспекти. Нові тенденції взаємин України та Польщі на початку ХХІ ст. продовжила досліджувати Л. Чекаленко у своїх наукових розвідках [40–46]. Вона вважає, що об’єктивна реальність вимагає від двох держав тісної взаємодії, що гарантуватиме їм безпеку, поглиблення політичного діалогу, розширення торгівлі з підтримкою регіонального інтеграційного процесу.

Українсько-польські відносини в контексті розвитку міжнародних відносин в Центральноевропейському регіоні та особливостей нової геополітичної архітектури об’єднаної Європи досліджували Б. Парахонський [47], Н. Житарюк [48], В. Трегобчук [49], Л. Токар [50], Л. Гайдуков, Т. Александрова [51], Пахльовська О. [52] та ін. Усі ці роботи носять узагальнюючий характер та мають багато спільних рис. У них автори висвітлюють загальну геополітичну ситуацію після завершення “холодної війни” і розпаду СРСР, роль та місце України й Польщі в “новій Європі”, перспективи розвитку європейського регіону загалом і обох держав зокрема.

М. Жулинський у своїй праці “Україна і Польща: перспективи набуття реальної Європи” [53] зазначає, що Польща намагається всебічно сприяти Україні у прискоренні політико-економічної трансформації останньої з метою входження до світового співтовариства в якості суб’єкта геополітики і активно пропонує себе в ролі своєрідного механізму, моста, який формально проведе Україну в Європу [53, с. 144].

В останні роки також з’явилося чимало досліджень, в яких висвітлюється розвиток українсько-польських відносини в контексті стратегічного партнерства та в процесі розширення НАТО та ЄС. Такою за змістом є праця П. Чернеги “Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства” [54], де автор аналізує досвід налагодження

українсько-польської співпраці від вересня 1989 р. – до травня 1997 р., характеризує деякі договори, укладені в цей період, називає передумови та причини налагодження, тимчасового застою та пожвавлення польсько-українського співробітництва. Заслуговує на увагу й стаття О. Антонюка та С. Антонюка “Стратегічне партнерство України і Польщі: сучасний стан, пріоритети розвитку і перспективи” [55]

Цікавою є і стаття Т. Герасимчук [56], в якій розглядаються основні тенденції формування і реалізації стратегічного партнерства України та Польщі. Аналізуючи цей процес, авторка у розвитку українсько-польських відносин виділяє декілька етапів, показує існуючі в Україні і Польщі основні міждержавні механізми стратегічної співпраці.

О. Малиновська у статті [57] також розкриває геополітичні аспекти стратегічного партнерства України та Польщі, дає оцінку національних інтересів і пріоритетних завдань сторін в контексті європейської інтеграції.

Привертають увагу й інші наукові дослідження, присвячені українсько-польським відносинам на тлі стосунків цих держав з міжнародними політичними та економічними інститутами. Ґрунтовними в цьому плані є статті С. Павленка [58–59], де він аналізує відносини України та Польщі в контексті європейської інтеграції, розкриває значення поглиблення двосторонніх відносин, особливо після вступу Польщі до НАТО та ЄС як важливого чинника підтримання Польщею інтересів України в розширеній Європі. Порушує питання удосконалення існуючих організаційно-правових механізмів реалізації українсько-польського стратегічного партнерства та можливі наслідки для розвитку українсько-польських стосунків після вступу Польщі до ЄС.

Дослідження С. Онуфривої [60] також присвячене вивченню наслідків для України вступу Польщі до Європейського Союзу. Авторка піднімає актуальне для України питання введення Польщею візового режиму. Крім того, дослідниця стверджує, що сучасна стереотипна парадигма поляка у свідомості українців перейшла від негативної до нейтральної і в нових умовах зближення обох держав незабаром набуде позитивного змісту.

Проблему українсько-польських відносин на тлі європейської інтеграції розглядає у своїй статті і Я. Матійчик [61]. Автор називає пропольський напрям політики України визначальним і обґрунтовує підстави та практичні інтереси українсько-польського співробітництва. В статті автор пропонує власні можливі шляхи політико-економічного співробітництва України з ЄС. Проблему розвитку українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО та в ЄС аналізує у своїй розвідці згадувана уже Г. Зеленько [62]. Дослідниця також вважає, що для України надзвичайно важливим та одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики в нових геополітичних умовах став польський. Одним із найсуттєвіших стимуляторів українсько-польського партнерства є спільність зовнішньополітичних цілей і пріоритетів, проте, на її думку, зі вступом Польщі до ЄС активність українсько-польського партнерства спаде, оскільки українсько-польський кордон набуде ознак лінії, що розділяє Європу і Росію [62, с.162–163]. Еволюцію польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу показує у своїй статті Н. Чорна [63]. Окрім того, в роботі авторка визначає місце польського чинника у реалізації Україною стратегії європейської інтеграції.

Українсько-польське співробітництво в контексті відносин України з СНД та ЄС досліджує В. Будкін [64]. На думку автора, від України та Польщі – двох найбільших держав в контактній зоні між європейським та євразійським просторами, значною мірою залежить можлива перспектива розвитку подій в цьому регіоні. Дослідник висловлює гіпотезу, що із вступом Польщі до ЄС українсько-польський кордон або перетвориться на зону конфронтації між двома зазначеними геополітичними просторами, або в загальноконтинентальний центр найбільш активної взаємодії між ними. Проте вчений більш схиляється до думки, що українсько-польський кордон перетвориться на бар’єрну лінію між ЄС та її східними сусідами, а це призведе до посилення східного вектора зовнішньої орієнтації України.

Вивченням впливу політики західних країн на розвиток українсько-польських стосунків також займалися В. Моцок [65] та О. Митрофанова [66]. В. Моцок, розглядаючи роль Заходу в розвитку українсько-польських відносин у політичній площині, виділяє два періоди. Перший охоплює початок і середину 90-х рр., впродовж якого зовнішньополітична діяльність впливових західних країн, на думку автора, негативно позначилась на динаміці та інтенсивності українсько-польського діалогу. У другому ж періоді, що розпочався з середини 1990-х рр., відбуваються якісні зміни у розвитку всього спектра відносин як між Україною та західним світом, так і в українсько-польському діалозі. Якщо В. Моцок, розглядаючи вплив Заходу на розвиток українсько-польських відносин, говорить про вплив найбільш вагомих західних країн таких, як Велика Британія, Франція, Німеччина і США, то О. Митрофанова виокремлює лише французький підхід до положення України та Польщі на європейському стратегічному просторі. Проте обидва автори висловлюють думку, що невизначений зовнішньополітичний курс України на початку 90-х рр. та наявність ядерної зброї сприяли прохолодній позиції Заходу щодо України, а обраний Польщею зовнішньополітичний курс на інтеграцію до НАТО та ЄС змушував представників Варшави узгоджувати свою зовнішню політику, в тому числі і на східному напрямку, з позицією впливових країн Заходу.

Значним здобутком української історіографії є поява у 2002 р. першого українського монографічного дослідження з історії українсько-польських відносин в 1991–2001 роках. Автори цієї праці львівські вчені К. Кіндрат, С. Трохимчук [67] показують становлення і розвиток відносин між Україною та Польщею протягом зазначеного періоду. Аналізують соціально-економічне, регіональне співробітництво між державами, спільну діяльність України та Польщі в напрямку інтеграції з європейськими і євроатлантичними структурами, порушують питання становища національних меншин. Проте, розкриваючи політичний аспект співробітництва, вони лише оглядово показали основні здобутки протягом 1989–2001 рр., а події з 1998 р. до 2001 р. подали у вигляді хроніки, докладно не аналізуючи основні етапи розвитку.

Показ системного бачення українсько-польських відносин в 1991 – 2004 рр. здійснено у монографії Л. Алексієвць, В. Гевко “Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991 – 2004 рр.)” [68]. В дослідженні проаналізовано передумови налагодження співпраці між Україною і Польщею в нових політичних умовах, досліджено напрямки політичних зв’язків, їх зміст, пріоритети, простежено вплив євроатлантичних процесів інтеграції на розвиток українсько-польських взаємин.

Серед значної кількості праць українських вчених, які висвітлювали проблему становлення і розвитку українсько-польських відносин на новітньому історичному етапі, виділимо монографію доктора економічних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України М. Янків “Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний і секторальний аналіз)” [69].

У книзі висвітлюються проблеми формування стратегічного партнерства між Україною та Польщею, аналізуються історичні аспекти становлення українсько-польських взаємовідносин у політичній площині та в економічній сфері, досліджуються секторальні аспекти двосторонніх стосунків на предмет їх відповідальності задекларованим цілям стратегічного партнерства. Монографія, як зазначається у вступі, “присвячена пошуку та обґрунтуванню відповідей на найактуальніші питання часу, пов’язані із специфікою та проблемами формування українсько-польського стратегічного партнерства. В ній здійснена спроба проаналізувати реальний рівень досягнутої глибини двостороннього співробітництва між державами у різних площинах і сферах їх взаємодії” [69, с. 12]. Проблема українсько-польського економічного співробітництва присвячені й праці В. Борщевського [70], Є. Савельєва, В. Мельник, С. Чеботар [71].

У сучасних умовах в Україні проблеми українсько-польських взаємин у ХХ столітті досліджують вчені Інституту історії НАН України, Інституту українознавства НАН України, Інституту національних відносин і політології, Львівського національного університету ім. І. Франка, Волинського державного університету ім. Лесі Українки, Чернівецького

національного університету ім. Ю. Федьковича, Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Зокрема Центр дослідження українсько-польських відносин, який функціонує в Інституті українознавства НАН України з 2007 р., протягом 2011–2012 рр. виконував держбюджетну тему “Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі”. В результаті проведеного дослідження опубліковано 4 випуски наукового збірника “Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” [72]. В 3–4 випуску аналізуються українсько-польські відносини у контексті європейської історії, роль історичної спадщини у формуванні сучасних етнокультурних і політичних пріоритетів України і Польщі. Проблеми українсько-польських відносин на різних історичних етапах висвітлюються й на сторінках міжнародного збірника “Україна–Європа–Світ”, серед багатьох варто відзначити дослідження: А. Киридон [73], С. Трояна [74], Т. Гонтар [75], І. Зуляка [76], В. Окаринського [77], В. Гевко [78–80].

Отже, аналіз літератури з проблем українсько-польських відносин свідчить про те, що історія становлення і розвитку українсько-польських взаємин займає помітне місце у вітчизняній історіографії. Наукова історична думка поступово нагромаджує потенціал вивчення зовнішньополітичного, внутрішньополітичного, соціально-економічного розвитку Польщі й України в час становлення польської та української національної державності в кінці ХХ – на початку ХХІ століття та процесу формування і розвитку двосторонніх відносин. Зауважимо, що сьогодні існує чимало публікацій, в яких висвітлюються ці питання. В основному науковці визнають важливість розвитку повноцінних партнерських відносин з огляду безпеки обох країн і Європи загалом. Окрім того вчені здебільшого погоджуються з тезою, що українсько-польська співпраця є важливою основою для реалізації спільної стратегічної мети – інтеграції в політичні та економічні структури Європи, наголошуючи, що основна роль тут відводиться позиції України. Зовнішньополітична роль та позиція незалежної України відіграє важливе значення як для загальноєвропейської та регіональної безпеки, так і для української національної безпеки зокрема. На думку фахівців, стабільна і стратегічна співпраця є важливою основою для збереження політичних, економічних та інших інтересів України й Польщі в об’єднаній Європі.

Список використаних джерел

1. *Polska i Ukraina w nowej Europie: Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej.* – Warszawa (16–17 Listopada 1992 r.). – Warszawa : PISM 1993. – 132 s. 2. *Українсько-польські відносини у ХХ столітті: державність, суспільство, культура: Програма міжнародної наукової конференції (15–16 квітня 1999 р.).* – Тернопіль: Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 1999. – 21 с. 3. *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття* // 36. наук. пр. – К., 1999. – 159 с. 4. *Роль Паризької “культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння. Україна і Польща стратегічне партнерство* // 36. наук. пр. міжнародного круглого столу (25–26 травня 2000 р.). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – 111 с. 5. *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодні. Майбутнє* // 36. наук. пр. – Ч. П. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – 238 с. 6. *Україна – Польща: шлях до європейської співдружності: Програма III Міжнародної конференції молодих вчених (16–17 травня 2002 р.)* – Тернопіль: Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2002. – 15 с. 7. *Міжнародна конференція “20 років українсько-польських відносин: випробування часом та спільна перспектива на майбутнє”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dipacadem.kiev.ua/news/mizhnarodna-konferenciya-20-rokiv-ukrajinsko-polskych-vidnosyn-vyprobuvannya-chasom-ta-spilna-perspektyva-na-majbutne>. 8. *“Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження чи продовження?”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2169860.html> 9. *Конференція на тему “Сучасні проблеми та перспективи розвитку українсько-польських відносин”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blogs.zaxid.net/home/showSingleNews.do?announce&objectId=1228746> 10. *Міжнародна зустріч польських та українських науковців: “Українсько-польські відносини сьогодні: стан та перспективи”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pu.if.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1128:2012-09-24-13-38-59&catid=34:2010-04-22-13-43-51 11. *На Прикарпатті відбулася V українсько-польська конференція* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1043.com.ua/novyny/multimedia/videonovyny402/naprakarpati-vidbulasya-v-ukrayinsko-polska-konferentsiya.html#U1vubm8 хоХЕ> 12. *Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 рр.): Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін.* – К.: Либідь, 2001. – 624 с. 13. *Лотоцький С., Трохимчук С.* Україна в світовому геополітичному просторі / С. Лотоцький, С. Трохимчук // 36. наук. пр. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 192 с. 14. *Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003 рр.)* / Відп. ред. С. В. Віднянський – К.: Генеза, 2004. – 616 с. 15. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин: історія ретроспектива та сучасний стан: Монографія / О. Івченко – К.: РІЦУАННП, 1997. – 688 с. 16. *Україна в Європі: пошуки спільного майбуття* / За редакцією доктора історичних наук, професора А. І.

- Кудряченка. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с. 17. *Україна* в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Україна і Європа (1990–2000 рр.): Анотована історична хроніка. – К.: Генеза, 2001. – Ч. I. – 309 с. 18. *Васильєва-Чекаленко Л. Д.* Україна в міжнародних відносинах (1994–1996 рр.): Навч. посібн. / Л. Д. Васильєва-Чекаленко – К.: Освіта, 1998. – 176 с. 19. *Чекаленко Л.* Країни Центрально-Східної Європи у зовнішній політиці Української держави / Л. Чекаленко // *Нова політика*. – 1998. – № 5.– С. 2–8. 20. *Карасьов В. Ю., Звонков Е. Ю.* Східна політика Польщі та польсько-українське стратегічне партнерство / В. Ю. Карасьов, Е. Ю. Звонков // *Стратегічна панорама*. – 1999. – № 1–2. – С. 59–64. 21. *Дем'янець В.* Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90–х роках / В. Дем'янець // *Людина і політика*. – 2000. – № 4. – С. 30–37. 22. *Струтинський В.* Україна і Польща на шляхах парламентаризму / В. Струтинський // *Віче*. – 1998. – № 9. – С. 115–128. 23. *Зеленько Г.* Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації / Г. Зеленько // *Людина і політика*. – 2000. – № 2. – С. 28–34. 24. *Зеленько Г.* “Невздогінна модернізація”: досвід Польщі та України.: Монографія. / Г. Зеленько. – К.: “Критика.” – 2003. – 216 с. 25. *Wasiljewa L.* Społeczno-polityczne i ekonomiczne aspekty przemian Ukrainy, zeszyt 13 / L. Wasiljewa. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Centrum Badan Radzieckich, 1991.– 27 s. 26. *Зайцев Ю.* Польська антикомуністична опозиція і рух опору в Україні: від порозуміння до координації дій / Ю. Зайцев // *Україна – Польща: історія і сучасність*. – К., 2003. – Ч. II. – С. 17–33. 27. *Зайцев Ю.* Польська опозиція 1970–80-х рр. про засади українсько-польського порозуміння / Ю. Зайцев // *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади у трьох томах*. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – Т. 1. – С. 52–64. 28. *Чушак Х.* Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989) / Чушак Х. – К.: ПАІС, 2011. – 304 с. 29. *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті / Б. Осадчук – К.: Смолоскип, 2001.– 356 с. 30. *Колесник В., Кучерена М.* З історії українсько-польських наукових взаємин / В. Колесник, М. Кучерена // *Україна – Польща: історія і сучасність*. – К., 2003. – Ч. II. – С. 95–102. 31. *Будкін В., Петренко З.* Співробітництво прикордонних регіонів України і Польщі: сучасний стан та можливі перспективи / В. Будкін, З. Петренко // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 46–52. 32. *Винниченко І.* Про перспективи розвитку гуманітарних та культурних польсько-українських взаємин / І. Винниченко // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 146–150. 33. *Мякушко С., Мирончук А.* Стан та перспективи українсько-польського міжакадемічного співробітництва / С. Мякушко, А. Мирончук // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 159–165. 34. *Щерба Г.* Україна Польща: проблеми та перспективи регіонального співробітництва Україна – Польща / Г. Щерба // *Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних регіонів: Наук. доповіді на міжнар. наук. прак. конференції. Тернопіль (17–18 квітня 1997 р.)*. – Львів, 1997. – Ч. III. – С. 161–165. 35. *Ісаєвич Я.* Українсько-польська наукова і культурна співпраця: сучасний етап / Я. Ісаєвич // *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. – К., 1999. – С.18–21. 36. *Присяжнюк Ю.* Особливості розвитку польсько-українського співробітництва за сучасних геополітичних умов / Ю. Присяжнюк // *Історія в школі*. – 2002. – № 5– 6. – С. 35–40. 37. *Глібов В., Горун Д.* Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного і економічного співробітництва / В. Глібов, Д. Горун // *Політика і час*. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21. 38. *Зарецька Т.* Українсько-польські політичні відносини (1991–2001 рр.) / Т. Зарецька // *Україна і Польща стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 7–12. 39. *Стоєцький С.* Україна і Польща в сучасних геополітичних координатах: проблема стратегічного вибору і асиметрії партнерства / С. Стоєцький // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 76–79. 40. *Стоєцький С.* Незалежна Україна в історії політичної думки ХХ століття: ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх відносин в сучасну добу / С. Стоєцький // *Україна – Польща: історія і сучасність*. – К., 2003. – Ч. II. – С. 33–48. 41. *Стоєцький С.* Позиція Польщі в питанні будівництва газопроводу в обхід України, лютий 2000 – квітень 2001 р. / С. Стоєцький // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 59–70. 42. *Стоєцький С.* Україна в геополітичній концепції “Культури”: історія і сучасність / С. Стоєцький // “Роль Паризької “культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – С. 73–79. 43. *Пирожков С.* Крамаревський О. В контексті загальної архітектури безпеки. Польсько-українські відносини: погляд з України / С. Пирожков // *Політика і час*. – 1996. – № 1.– С. 14–24. 44. *Васильєв Д., Чекаленко Л.* Українсько-польські відносини наприкінці ХХ століття / Д. Васильєв, Л. Чекаленко // *Нова політика*. – 1998. – № 4. – С. 13–17. 45. *Чекаленко Л.* Україна – Польща: нові тенденції взаємин // *Україна – Польща: історія і сучасність*. – К., 2003. – Ч. II. – С. 51–59. 46. *Чекаленко Л.* Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Л. Чекаленко // *Зовнішні справи*. – 2010. – № 3–4. – С. 26–31. 47. *Парахонський Б.* Україна в Центральноєвропейському регіоні: геополітична ситуація та перспективи розвитку / Б. Парахонський // *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. – К., 1999. – С. 30–38. 48. *Житарюк Н.* Україна і Польща на геополітичній карті Європи / Н. Житарюк // *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. – К., 1999.– С. 132–133. 49. *Трегобчук В.* Україна і Польща в геополітичній архітектурі об'єднаної Європи / В. Трегобчук // *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. – К., 1999. – С. 51–57. 50. *Токар Л.* Україна і Польща в Центрально-Східній Європі: спадок і майбутнє / Л. Токар // *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. – К., 1999. – С. 16–17. 51. *Гайдуков Л., Александрова Т.* Геополітичний чинник у становленні та розвитку відносин України та Республіки Польща / Л. Гайдуков, Т. Александрова // *Геополітичне майбутнє України: Міжнародна науково-практична конференція (19–20 березня 1998 р.)*. – Київ: Дипломатична академія наук при МЗСУ. Інститут міжнародних відносин національного університету ім. Т. Шевченка, 1998. – С. 87–92. 52. *Пахльовська О.* Польща – Україна – Росія: бермудський трикутник / О. Пахльовська / *О. Пахльовська // Сучасність*. – № 3 – 4. – С.60 –80. 53. *Жулинський М.* Україна і Польща: перспективи набуття реальної Європи / М. Жулинський // *Всесвіт*. – 2002. – № 1–2. – С. 143–150. 54. *Чернега П.* Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства / П. Чернега // *Історія в школі*. – 2002. – № 5–6. – С. 1–4. 55. *Антонюк С.* Стратегічне партнерство України і Польщі: сучасний стан, пріоритети розвитку і перспективи / С. Антонюк, О. Антонюк // *Університет*. – 2006. – № 1. С.11 – 19. 56. *Герасимчук Т.* Україна – Польща: стратегічне партнерство / Т. Герасимчук // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – Вип. 5. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 168–174. 57. *Малиновська О.* Українсько-польське стратегічне партнерство: геополітичний вимір / О. Малиновська // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 80–83. 58. *Павленко С.* Відносини України та Польщі в контексті європейської інтеграції / С. Павленко // *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002.

– Ч. II. – С. 30–39. 59. Павленко С. Сучасний стан українсько-польських взаємин та перспективи співпраці РП і України в контексті майбутнього членства Польщі в ЄС / С. Павленко // Україна і Польща стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II – С. 97–107. 60. Онуфрив С. Польща в ЄС: український фактор / С. Онуфрив // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 5.– Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 174–179. 61. Матійчик Я. Європейський екзамєн. Українсько-польські відносини на тлі пан'європейської інтеграції / Я. Матійчик // Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 40–48. 62. Зеленько Г. Проблема українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО / Г. Зеленько // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 5.– Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 162–164. 63. Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу / Н. Чорна // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 9. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 92 – 97. 64. Будкін В. Українсько-польське співробітництво в контексті відносин України з СНД та ЄС / В. Будкін // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. – К., 1999. – С. 48–49. 65. Моцок В. Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ століття / В. Моцок // Людина і політика. – 2001.– № 5. – С. 26–34. 66. Митрофанова О. Французький підхід до українського і польського чинників у європейському стратегічному просторі / О. Митрофанова // Роль Паризької “Культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння. – К., 2002. – С. 80–86. 67. Кіндрат К., Трохимчук С. Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть: Монографія / К. Кіндрат, С. Трохимчук. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 112 с. 68. Алексієвць Л. М., Гевко В. Р. Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.) / Л. М. Алексієвць, В. Р. Гевко. – Тернопіль: Редакційно-видавничий центр ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – 153 с. 69. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний та секторальний аналіз): Монографія / М. Янків. – Львів: Світ, 2011. – 384 с. 70. Борщевський В. В. Українсько-польське економічне співробітництво в умовах євроінтеграції: Монографія / В. В. Борщевський. – Львів: Аверс, 2007. 71. Савельєв С., Мельник В., Чеботар С. Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства / С. Савельєв, В. Мельник, С. Чеботар. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 246 с. 72. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів, 2010–2011. 73. Киридон А. М. Українсько-польські відносини: “нова ера” співпраці / А. М. Киридон // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 5., Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 128–135. 74. Троян С. Сучасна реконструкція пам'яті: українсько-польські відносини у форматі історичної політики / С. Троян // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 277–282. 75. Гонтар Т. Спроби порозуміння між українським та польським підпіллям у 1943 – 1946 роках / Т. Гонтар // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 147–150. 76. Зуляк І. Українці в Другій Речі Посполитій / І. Зуляк // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 133 – 146. 77. Окаринський В. Формування українолюбного напрямку в середовищі неконформістських течій в українсько-польському соціокультурному просторі (до кінця 1850-х рр.) / В. Окаринський // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 9. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 35–55. 78. Гевко В. Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства / В. Гевко // Україна – Європа – Світ. – Вип. 5. Частина I: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 140–152. 79. Гевко В. Україна і Польща: до двадцятиліття співпраці / В. Гевко // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 151–160. 80. Гевко В. Українсько-польське співробітництво в контексті спільного проведення фінальної частини чемпіонату з футболу Євро-2012 / В. Гевко // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 9. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 106–112.

Викторія Гевко

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (1991–2011 ГГ.)

В статье проанализировано состояние исследования украинско-польских отношений в конце XX – начале XXI, освещены основные достижения отечественной историографии.

Ключевые слова: Украина, Польша, отношения, историография, исследования.

Victoria Hevko

THE UKRAINIAN-AND-POLISH RELATIONS IN THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (1991–2011)

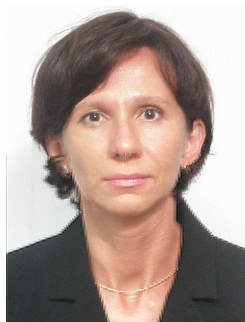
The author analyses the study state of the Ukrainian–Polish relationships at the end of the 20th – beginning of the 21st century as well as elucidates the main achievements of the Native Historiography.

Key words: Ukraine, Poland, relations, historiography, research.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

УДК 811.111'342

Оксана Алексієвцє

ПРОСОДИЧНІ “ІНСТРУМЕНТИ ВЛАДИ” (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

У статті зацентровано увагу на ролі просодичних засобів презентації політичного дискурсу, що мають за мету вплинути та переконати аудиторію у певних поглядах промовця.

Ключові слова: просодія, просодичні засоби, політична комунікація, політичний дискурс.

У сучасних умовах облаштування міжнародного життя особливої ваги набувають проблеми комунікації та мовленнєвої поведінки комунікантів. Значною мірою це актуалізують глобалізаційні процеси та співробітництво європейських країн, участь їх у новітній системі зовнішньополітичних відносин.

Цілком логічно, що у таких умовах у суспільствах формується соціальне замовлення на знання закономірностей людського спілкування з урахуванням феномену життя людини, з її психічними, соціальними, етнокультурними та іншими характеристиками. При цьому, як зазначає Р. Потапова [1, с. 14], при вивченні специфіки комунікації особливе місце займає озвучене мовлення, яке розвинулося у спеціальний знаковий код, що слугує для отримання, зберігання й передачі будь-якого типу інформації і передусім смислової, яка дозволяє учасникам комунікації здійснювати ті чи інші дії (вчинки), впливати один на одного, на ситуацію та оточуючий світ в цілому. У цьому контексті виняткового значення набуває і політична комунікація, чи мовленнєва діяльність, спрямована на презентацію та пропаганду політичних ідей, емоційний вплив на громадян, спонукання їх до політичних дій.

У науці спостерігається помітний сплеск інтересу до політичного дискурсу, специфічною особливістю якого є його прагматична спрямованість на управління громадською думкою, на формування у масового адресата певної оцінки інформації й заданої емоційної реакції на неї [2], та його різних аспектів (дослідження Дж. Лакоффа, Т. ван Дейка, Р. Блакара, Р. Водак, Є. Чернявської, О. Шейгал, А. Чудінова, А. Баранова, Ю. Караулова, В. Карасіка, В. Дем'янова, О. Іссерс, Л. Нагорної, А. Белової, Г. Почепцова, Л. Синельникової, Л. Славової та ін.).

Передусім відзначимо, що політичний дискурс – це публічний дискурс, який базується на політичній картині світу, спрямований на її формування, зміну, використання для спонукання людей до тієї чи іншої політичної діяльності [2, с. 16]. Область його функціонування зумовлена сферою політики, характеризується специфічним набором ситуацій спілкування, типовими моделями мовленнєвої поведінки, певною тематикою, набором інтенцій та мовленнєвих стратегій. Основною функцією політичного дискурсу, як зазначає О. Шейгал [3, с. 34], є використання його як *інструмента політичної влади*, тобто боротьба за владу, здобуття влади, її збереження, здійснення, стабілізація чи перерозподіл. Зазначена глобальна функція політичного дискурсу реалізується завдяки таким функціям: *інформування* (процес поширення інформації про стан справ у суспільстві); *впливу та переконування* (процес донесення політичними діячами, владними інститутами своїх поглядів, точок зору, певної інформації, який супроводжується аргументованим доведенням їхньої справедливості й

значущості для населення) і *маніпулювання* (процес нав'язування поглядів, думок, точок зору, які адресант вважає наперед неправдивими, але вигідними для себе).

У цьому контексті цікава концепція Р. Блакара, який розуміє процес мовленнєвого спілкування і, зокрема, мовленнєвого впливу, як здійснення влади [4]. На його думку, будь-яке нейтральне використання мови передбачає вплив на сприйняття світу і спосіб його структурування. Мовець не тільки має можливість вибирати різні варіанти вираження певного змісту, але й змушений здійснювати цей вибір, оскільки будь-яке висловлювання змушує мовця “зайняти позицію” і “здійснювати вплив” [4, с. 101–102].

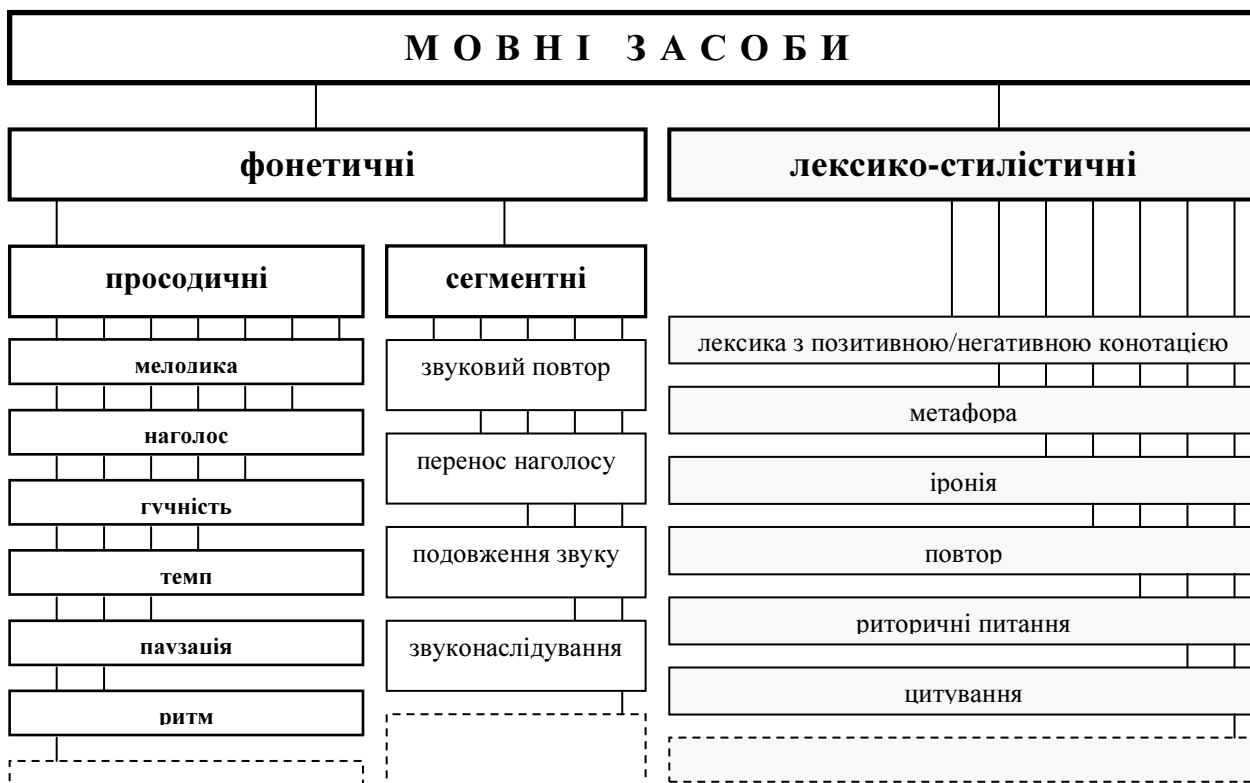

Рис. Узагальнений фрагмент мовних засобів здійснення впливу – мовних «інструментів влади»

Сучасні технології мовленнєвого впливу дозволяють здійснювати реальний вплив на створення та поведінку аудиторії, формувати імідж оратора чи інших політичних діячів тощо. Найважливішим результатом впливу публічного виступу, як зауважує Н. Вербич [5, с. 8], є зміни у свідомості слухачів або перехід від певного знання до переконання, тому публічне мовлення вимагає ефективного вираження думки, змісту. Метою кожного промовця, його комунікативним наміром є прагнення переконати адресата у своїй правоті, спонукати до відповідних дій. Очевидно, що досягнення її здійснюється значною мірою завдяки емоційно-насиченому мовленню, котре, безумовно, володіє найбільшою силою впливу. Саме тому у політичному дискурсі широко використовуються різноманітні мовні засоби чи “інструменти влади” (узагальнений фрагмент запропоновано на Рисунку), особливе місце серед яких займає просодія.

Пильна увага лінгвістів до просодичної проблематики зумовлена, власне, новими теоретичними й практичними потребами. Посилений інтерес до просодичної організації мовлення пояснюється її тісним зв'язком з іншими рівнями продукування дискурсу, здатністю ефективно передавати актуальний смисл, бути надійним джерелом і провідником інформації, здійснювати певний комунікативний вплив на співрозмовника [6–8]. Окрім цього, просодична культура політичного дискурсу виступає одним з основних механізмів управління сучасною комунікативною діяльністю, адже у ході спілкування мовці звертають велику увагу на просодичні маркери у процесі сприйняття та інтерпретації озвученого мовлення [9, с. 9]. І далі Л. Постнікова констатує [9, с. 137], що сучасна політична

комунікація сприймається як особливий комунікативний процес, що має національний, вольовий та духовний характер, провідну роль у реалізації комунікативних стратегій і смислових моделей якого відіграють просодичні засоби.

У лінгвістичній літературі термін “просодія” визначається як сукупність супрасегментних характеристик, тобто динамічних, висотних, часових змін, які характеризують той чи інший відрізок мовленнєвого континууму (склад, фонетичне слово, фразу) й виконують смислорозрізнявальну роль [10, с. 401; 1, с. 92]. Компоненти просодії відображають усю ієрархію організації одиниць тексту, передають чисельні нюанси змін у ситуації спілкування та емоційному настрої мовця [11, с. 387].

Аналітичний огляд сучасних наукових студій дає підстави стверджувати, що питання про місце просодії у системі дискурсного аналізу є вельми актуальним. У процесі дослідження політичної комунікації фонетисти включилися досить активно. Результати фоностилістичних досліджень свідчать про те, що політичний дискурс, що звучить, характеризується певним набором просодичних характеристик, які виділяють його серед інших видів усномовленнєвого суспільного дискурсу. Це виражається, по-перше, у використанні просодичних засобів для досягнення основної функції політичного дискурсу – функції впливу; по-друге, в особливостях інтонаційно-мелодійного й ритмічного оформлення політичного дискурсу; по-третє, у тій ролі, яку відіграє просодія в організації текстових одиниць, формуючи інформаційну значущість озвученого мовлення, завдяки членуванню висловлення на фокус та фон.

Завдяки просодії, що слугує свідомим та навмисним знаряддям впливу, реалізуються ораторські інтенції донесення до слухача думки виступаючого, бажання переконати та завоювати аудиторію і навіть створюється певний імідж комуніканта. При цьому характерно, що за допомогою специфічного застосування просодичних компонентів не тільки здійснюється виділення ключових моментів та створюється смисловий розподіл тексту, а й досягається перлокутивний ефект, реалізований засобами інтонації [8, с. 224; 12, с. 268–270; 9, с. 113; 13–14].

Узагальнення результатів попередніх досліджень показало, що політичний дискурс володіє особливим ритміко-мелодійним оформленням, яке підпорядковується таким екстралінгвістичним і лінгвокультурним чинникам, як умови комунікації, варіант мови, специфічні риси мовної особистості. Англійське усне політичне мовлення характеризується набором просодичних параметрів: різноманіття термінальних тонів (спадний, рівний, висхідний, складні та складені), виділення найбільш значущих компонентів висловлення завдяки розширенню чи звуженню діапазону, чітка ритмічна організацією, зміна темпу вимови від повільного до швидкого, висока частотність логічних, синтагматичних і прагматичних пауз, модифікації гучності від помірної до високої, а також зміни тембру від м'якого до напруженого.

Розробляючи проблеми оптимізації мовленнєвого впливу, Р. Потапова [1, с. 312] вказує, що сукупність просодичних засобів при вирішенні зазначеного питання, охоплює мелодійний діапазон, мелодійні інтервали, ступінь мелодійної порізаності, темп, паузацію, силовий (енергетичний) діапазон, локалізацію ділянок виділеності. Усі ці фонетичні засоби знаходяться у комбінаторному співвідношенні. Причому оптимізація мовленнєвого впливу може бути досягнута використанням і максимальних, і мінімальних показників. Комбінаторика того й іншого сприяє підвищенню ступеня мовленнєвого впливу.

Яскравим прикладом використання просодії як домінуючого лінгвістичного “інструменту влади” слугує переможна промова Барака Обама [16–17], виголошена 6 листопада 2012 р. у Чикаго після його остаточного обрання на другий термін. Виступ захоплює високим ступенем емоційності, природнім у такій ситуації, переконливості та різноманітними мовними засобами, якими послуговується промовець. Проте просодичні маркери є чи не найпотужнішим засобом, що передає почуття Президента, його ставлення до аудиторії, яка також перебуває у стані емоційного піднесення. Червоною ниткою проходить через увесь виступ ідея єдності Сполучених Штатів Америки, народу та його майбутнього. Цим розпочинається й, емоційно наростаючи, закінчується промова.

Тут доречно відзначити, що риторика Барака Обама в цілому характеризується зрозумілістю і доступністю повідомлень для аудиторії, що є одним з основних засобів

досягнення успішності політичних виступів. Вона насичена експресемами, покликаними похвалити виклад, зацікавити слухача, надати виступові емоційного заряду. Вказане властиве й аналізованій промові, енергетичний потенціал якої посилюється завдяки продумано використаним просодичним засобам експресії, що дозволили підтримати ейфорійну атмосферу і вибудувати спільний простір дискурсу промовця й аудиторії:

*To*night, | more than 200 years → after § a former colony § won the right to determine its own destiny, | the task § of perfecting our union moves forward. ||| (Cheers, applause.)

It moves forward § because of you. || *It moves forward § because you reaffirmed the spirit | that has triumphed over war and depression, | the spirit | that has lifted this country | from the depths of despair § to the great heights of hope, | the belief | that while each of us | will pursue | our own individual dreams, | we are an American family, | and we rise or fall together as one nation | and as one people.* ||| (Cheers, applause.)

*To*night, in this election, | you, the American people, | reminded us § that while our road § has been hard, | while our journey has been long, | we have picked ourselves up, | we have fought our way back, | and we know in our hearts | that for the United States of America, | the best is yet to come. ||| (Cheers, applause.)

Наведена вступна частина промови відзначається спадним та хвилеподібним рухом тону в синтагмі, що дозволило промовцю звучати емоційно переконливо. Особливим виділенням позначено змістовно навантажені слова: високий спадний тон на *you*, низький спадний на *spirit*. Єдність нації, яка є провідною точкою зору у фрагменті *as one nation | and as one people*, передається завдяки усиченій шкалі та низькому спадному тону, помірним гучності та темпу, котрі у комплексі водночас допомагають промовцю звучати впевнено, впливово й переконливо. Висхідні тони містять запрошення слухати і завдяки цій адресованості мовлення на аудиторію воно набуває більшої виразності. Крім цього, в аналізованому прикладі промови паузи виступають просодичними засобами підсилення семантичної ваги точки зору промовця, створюють ефект емоційного наростання та надають динамічності і яскравості. Вживання в останній синтагмі спадної ковзної шкали у поєднанні з низьким спадним тоном, помірною гучністю та дещо пришвидшений темп використовуються мовцем для виголошення провідної думки – *the best is yet to come*.

Кінцівка промови також звучить емоційно впевнено:

A→merica, § I believe | we can build § on the progress we've made | and continue to fight for new jobs | and new opportunity | and new security for the middle class. | I believe we can keep the promise of our founding, | the idea that if you're willing to work hard, | it doesn't matter who you are | or where you come from | or what you look like | or where you love. | It doesn't matter § whether you're black or white § or Hispanic § or Asian § or Native American § or young § or old § or rich § or poor, § abled, § disabled, § gay § or straight. | (Cheers, applause.) You can make it here in America if you're willing to try. || (Cheers, applause.)

I believe § we can seize this future together | because we are not as divided as our politics suggests. | We're not as cynical as the pundits believe. | We are greater than the sum of our individual ambitions | and we remain more than a collection § of red states and blue states. | We are, § and for ever will be, § the United States of America. || (Cheers, applause.)

And together, § with your help § and God's grace, | we will continue our journey forward | and remind the world | just why it is | that we live § in the greatest nation on earth. || (Cheers, applause.)

Як уже говорилося, провідною ідеєю є проблема єдності нації, що реалізується за допомогою висхідних тонів, коротких пауз, які виділяють кожне слово в окрему синтагму, створюючи у поєднанні з підвищеною гучністю і прискореним темпом ефект наростання та підсилення точки зору промовця. Переконавання у її правоті передається високою гучністю й чітким ритмом і досягає кульмінації завдяки подрібненому поділу висловлення на синтагми, високим спадним тонам, акцентному виділенню важливих частин висловлення, *We are, § and*

forever will be, § the "United States of America," та двом спадним тонам і внутрішньосинтагменній паузі перед *§ in the "greatest nation on earth,"* яка підсилює семантичну вагу слова і всього фрагмента при високій гучності та прискореному темпі.

Отже, просодичними “інструментами влади” в аналізованій промові виступають: спадна та висхідна шкали різної конфігурації, спадний, висхідний та рівний тони, чіткий поділ мовленнєвого потоку на синтагми, струнка ритмічна організація, зменшення тривалості пауз, прискорений темп, модифікації гучності від підвищеної до високої. Вони дозволили промовцеві донести до аудиторії сутність виступу, звертаючи увагу на інформативно важливі моменти, а також відобразили динаміку зміни його емоційного стану.

На кінець варто відзначити, що успішна реалізація політичного дискурсу зумовлюється “не лише вербально закодованим змістом повідомлення” [15, с. 81], а й низкою просодичних засобів, які, функціонуючи комплексно, дозволяють досконало його висловити. Перспективність подальшого дослідження вбачається у вивченні ролі просодії у вираженні точки зору з різних соціально-політичних питань, у формуванні іміджу політика, індивідуального стилю промовця тощо.

Список використаних джерел

1. *Потапова Р. К.* Речевая коммуникация : От звука к высказыванию / Потапова Р. К., Потапов В. В. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 464 с. – (Studia philologica).
2. *Павлова Е. К.* Политический дискурс в глобальном коммуникативном пространстве (на материале английских и русских текстов) : автореф. дисс. на соискание науч. степени док. филол. наук : спец. 10.02.20 – “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Елена Касимовна Павлова. – М., 2010. – 45 с.
3. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса [монография] / Елена Иосифовна Шейгал. – М. : ИГДГК “Гнозис”, 2004. – 326 с.
4. *Блакар Р. М.* Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия / Сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина; Общ. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.
5. *Вербиц Н. С.* Интонация переконування в публічному мовленні : [монографія] / Н. С. Вербиц. – К., Інститут української мови. – Луцьк : Терен, 2011. – 208 с.
6. *Калита А. А.* Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : [монографія] / А. А. Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
7. *Калита А. А.* Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / А. А. Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
8. *Штакіна Л.* Тональні конфігурації логіко-смислової динаміки дискурсу / Людмила Штакіна // Наукові записки. – Випуск 96 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 223–228.
9. *Постникова Л. В.* Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах / Постникова Лариса Вячеславовна. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. – 200 с.
10. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энци-я, 1990. – 685 с.
11. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 576 с.
12. *Стеріополо О. І.* Перлокутивний ефект просодії мовлення / О. І. Стеріополо // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : Матеріали міжнар. наук. конф. (24–25 листопада 2004 року). – Чернівці : Рута, 2004. – С. 268–270.
13. *Strangert E.* The prosody of Public Speech – A Description of a Project / Eva Strangert, Thierry Deschamps // Lund Working Papers in Linguistics. – Vol. 52. – 2006. – P. 121–124.
14. *Braga D.* The Pragmatics of Prosodic Features in the Political Debate [Електронний ресурс] / Daniela Braga & Maria Aldina Marques // Proc. Speech Prosody. – 2004. – Nara. – P. 321–324. – Режим доступу: <http://www.isca-speech.org/archive>
15. *Федорів Я.* Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів: нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2010. – 188 с.
16. *Barack Obama's victory speech in the 2012 presidential election* [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу: <http://o.canada.com/2012/11/07/full-text-of-barack-obamas-victory-speech-in-the-2012-presidential-election/>
17. *Barack Obama's Victory Speech 2012 (Full Video)* [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=416oyZmugEc>

Оксана Алексиевц

ПРОСОДИЧЕСКИЕ “ИНСТРУМЕНТЫ ВЛАСТИ” (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)

В статье акцентировано внимание на роли просодических средств презентации политического дискурса, цель которого повлиять и убедить аудиторию во взглядах оратора.

Ключевые слова: просодия, просодические средства, политическая коммуникация, политический дискурс.

Oxana Alexiyevets

PROSODIC “POWER MEANS” (BASED ON ENGLISH POLITICAL DISCOURSE)

In the paper the author emphasises the role of prosodic presentation of political discourse aimed to influence and persuade the audience in speaker's views.

Key words: prosody, prosodic means, political communication, political discourse.

УДК 340.111.5 + 291.64

Вадим Ореховський

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН МІЖ ЦЕРКВОЮ І ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ ПЕРІОДУ РЕФОРМАЦІЇ

У статті висвітлюються проблеми взаємовідносин між державою і церквою періоду Реформації та їх мотиваційні засади.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, держава, церква, релігійна політика.

XX – початок ХХІ ст. ознаменувалися багатьма подіями, що суттєво вплинули на долю людства. До соціальних, економічних проблем додаються також і проблеми релігійні. Подолання останніх не менш важливе, адже без суспільного миру, взаємоповаги між представниками різних конфесій неможливе вибудовування стабільного майбутнього. Неабияку допомогу у цьому плані може надати звернення до історичного минулого. Тому дана стаття є актуальною в сенсі вивчення історичної перспективи розвитку стосунків між церквою і державою, які мають безпосередній вплив і зв'язок з іншими сферами буття соціуму – культурною, освітньою, соціальною, політичною та іншими.

У зв'язку з цим варто зазначити, що висвітлення питання еволюції стосунків між церквою та державою доби Реформації було і є предметом зацікавлення щораз більшого кола науковців [1; 6; 9; 16; 17]. Актуальність цієї проблеми спонукала й автора даної статті присвятити увагу цьому питанню.

Метою публікації стало висвітлення взаємовідносин між духовною та світською владою періоду Реформації.

Друга половина XV та XVI століття в Європі були сповнені подій, що наклали відбиток не тільки на релігійне, але і на політичне, економічне, культурне життя сучасників і прийдешніх поколінь.

Своєрідним початком відліку нової епохи стали значні географічні відкриття кінця XV ст. Вони суттєво розширили кругозір західної людини.

Найважливішою ознакою політичного життя стало утворення у Західній Європі великих монархічних держав із централізованим управлінням, що позбавляються цілого ряду обмежень, перш за все – зв'язку із церквою. За висловом німецького історика церкви Й. Лортца: "...Ренесанс та гуманізм містять і розвивають тенденції до секуляризації раніше принципово церковного світу" [12, с. 46].

Початок XVI ст. ознаменувався подією, значення якої важко переоцінити. Мова йде про соціальний та ідеологічний рух, що отримав назву "Реформація". Він спрямовувався, передусім, проти римсько-католицької церкви й охопив більшість західноєвропейських країн. Зловживання духовенства та церковний формалізм вже давно були предметом обговорень та звинувачень в освічених колах Європи. Навіть католицькі ієрархи здійснювали спроби виправити становище в церкві. Але вибух початку XVI століття, рух, у якому брали участь найширші соціальні верстви – від князів до міського плебсу, мав на меті не просто виправлення католицизму, він вимагав перегляду його фундаментальних догматів.

Спочатку це проявилось у реформаційному русі, який очолив професор Віттенберзького університету Мартін Лютер (1483–1546 рр.). 31 жовтня 1517 р. він прибив до дверей віттенберзької замкової церкви свої 95 тез, що засуджували торгівлю індульгенціями (папськими грамотами, що свідчили про відпущення як вже скоєних гріхів, так і тих, що будуть скоєні, та видавалися за гроші або за видатні заслуги перед католицькою церквою). Тези зачіпали й вчення католицької церкви. М. Лютер доказував, що церковна

ієрархія, чернецтво, більшість обрядів і служб не засновані на “справжньому слові Божому”. Всупереч вченню католицизму про необхідність здійснювати для спасіння душі різні обряди, М. Лютер, посилаючись на апостола Павла, стверджував, що “людина виправдовується однією вірою”. Те, що стосується релігії, є справою совісті християнина: джерело віри – священне писання, “чисте слово Боже”. Все, що знаходило підтвердження в текстах Біблії, вважалося незаперечним і священним; решта розглядалося як людська установка, що підлягає раціональній оцінці й критиці. В результаті заперечувалася “церковна легенда” і сама католицька церква [17, с. 530].

Виступаючи проти привілеїв католицького духовенства, М. Лютер захищав самостійність держави стосовно церкви. Священики мають поширювати Боже слово й повчати християн, а у всіх зовнішніх справах підкорятися державі: “Світська християнська влада повинна виконувати свою службу безперешкодно, не боятися зачепити папу, єпископа, священика; хто винуватий, той і відповідає”. Одним з основних положень у вченні М. Лютера стала незалежність світської влади від папства [17, с. 531].

Ідеї М. Лютера поділяло багато світських володарів князівств та лицарств, адже церква з її багатствами, особливими правами і судами, що підпорядковувалися владі Риму, заважали одноосібному правлінню останніх. В той же час Реформація була сигналом до потужних виступів населення, як, наприклад, Селянська війна в Німеччині 1524–1526 рр., коли селяни повстали проти непомірних поборів і безправ'я під гаслом виправлення порушених основ християнського суспільства.

Поширення лютеранства стало ідейною передумовою виникнення більш радикальних релігійно-політичних течій Реформації, однією з яких став кальвінізм. У 1535 р. Жан Кальвін (1509–1564 рр.) видав “Настанову в християнській вірі”, де проголосив основи свого вчення, зокрема про визначення наперед людської долі. За Ж. Кальвіном, усі люди поділялися на обраних та засуджених. Перші від народження були призначені Богом для небесного блаженства, другі – до пекельних мук. Успіх у справах, зокрема й комерційних, сприймався як ознака обраності [8, с. 379]. Таким чином, у кальвінізмі закладалися основи протестантської етики, “дух капіталізму”, як це пізніше назве відомий соціолог М. Вебер.

Реформатство кальвіністського типу поширилося і на Британських островах. Щоправда, на відміну від континенту, учасники цього руху понад усе прагнули реформувати відносини церкви з державою. Така реформа була проведена за часів правління Генріха VIII (1509–1547 рр.). Приводом для розриву з апостольською столицею стала історія одруження і розлучення англійського короля, який одружився з вдовою свого брата Артура, Катериною Арагонською. Оскільки шлюб не дав спадкоємця-сина, Генріх вирішив добитися розлучення й взяти за дружину фрейліну двору Анну Болейн. Король звернувся до папи Юлія II (1503–1513 рр.), але отримав відмову [3, с. 209–210].

У відповідь король звинуватив кардинала Т. Вулсі та католицьке священство Англії у державній зраді, оскільки вони корилися владі Риму. Кардинала було страчено, на католицьку церкву в Англії накладено стягнення у розмірі 100 тис. фунтів. Бажаючи дотримуватися законності, король скликав особливий “парламент реформи”, котрий протягом 1532–1534 рр. ухвалив низку постанов, за якими розривалися церковні стосунки з Римом. Були заборонені усі можливі апеляції до апостольської столиці, а також виплата папі яких-небудь сум. Перший шлюб Генріха визнавався недійсним, парламент позбавляв усіх прав нащадків Катерини на користь дітей Анни. Акт про верховенство закріплював за королем титул глави Церкви Англії та право “...інспектувати церкви, придушувати, відновлювати, реформувати, наказувати, стримувати й виправляти будь-які помилки, ересі, перекручення, неповагу до влади й інші огидні речі, які в законний спосіб мають і можуть бути реформовані” [3, с. 211].

У 1535 р. в Англії оголошено загальну секуляризацію монастирського майна. Замість молитви за римського понтифіка у британських церквах виголошувалася подяка Господу, що визволив народ від “тиранії Римських єпископів” [4, с. 180].

Слід зауважити, що така “реформація згори”, яка здійснювалася з певних економічних і політичних міркувань, спочатку не викликала жодних змін у доктрині, обрядовості та церковній організації, порівняно з католицькими. Але панування Єлизавети I (1558–1603 рр.) відзначилося намаганнями досягти компромісу, об’єднати в англійській церкві прихильників різних традицій і поєднати в ній риси католицизму й протестантизму. Церква Англії все більше перетворюється на централізовану релігійну організацію.

У 1559 р. був прийнятий “Акт про верховенство”, що проголосив Єлизавету верховним правителем церкви. Наступний “Акт про одноманітність” встановив єдиний порядок богослужіння на основі молитовника англійського архієпископа Томаса Кранмера [8, с. 379]. Папа Пій IV надіслав до англійської королеви спеціального легата з метою повернути її до “лона церкви”. Однак ця місія закінчилась нічим. Єлизавета проголосила, що інститут католицької церкви не має в її очах жодного авторитету. В одному із своїх листів вона заявила, що “...не визнає над собою нікого, хто був би нижчим за Бога, і не вважає, що вона поступиться комусь у чомусь” [7, с. 279–280].

Поширення кальвінізму у Франції також спричинило загострення міжрелігійних протиріч. Три війни між католиками і протестантами, що були розв’язані у проміжку між 1562–1570 роками, зрештою звелися до того, кому має належати як світська, так і конфесійна влада. Різанина у Варфоломівську ніч, коли у Парижі, за різними оцінками, було вбито від 2000 до 4000 гугенотів та ще 6000–10000 у провінції, хронологічно не відноситься до періоду активних бойових дій. Однак за своїм політичним змістом ця подія серпня 1572 р. стала їхнім продовженням у найбрутальнішій і найжорстокішій формі [11, с. 24].

Однак реформаційному руху не вдалося охопити весь європейський простір. На думку французького історика Ф. Броделя, протестантизм “...врешті-решт на кордонах Середземномор’я ...повсюди зазнав поразки. Не без коливань та сплесків протилежних настроїв... латинський світ відповів “ні” “заальпійській Реформі” [2, с. 599]. Хоча деякі лютеранські, а пізніше кальвіністські ідеї знайшли собі прибічників в Італії та Іспанії, чисельність їх була незначною. І майже у всіх випадках мова йшла про людей, які тривалий час проживали на чужині, церковників, студентів, продавців книг, ремісників і купців, що таємно привозили заборонені книги у своїх тюках із товаром.

На теренах Середземномор’я протестантизм не набув розповсюдження серед широких мас місцевого населення. Це була елітарна течія, а в Іспанії вона часто розвивалася в лоні самої Церкви. Подібна ситуація спостерігалася і в Італії. Тут Реформація “цуралась насилля”, була “...значно більшою мірою рухом християнського оновлення, ніж церковною Реформацією” [2, с. 600].

Що ж стосовно православного Сходу, то усі спроби об’єднання православної і протестантської Церков виявилися невдалими. Єдина загальна основа – вороже ставлення до Риму та страх перед ним. Але цього було замало. Для протестантського Заходу православні з їхнім містицизмом та повагою до стародавніх традицій належали до іншого, незрозумілого світу. Усі спроби змусити Схід переглянути своє ставлення до релігії не дали жодного результату. Ніхто з православних цього не бажав, за винятком Константинопольського патріарха Кирила I Лукаріса (1620–1638 рр. із невеликими перервами) та його учнів. У свою чергу православні хотіли використати протестантів, але не об’єднуватися з ними. На початку XVIII ст. Захід зовсім втрачає інтерес до православної віри, оголошуючи її недостойною та сповненою забобонів [10, с. 162–258; 14, с. 245–326].

Реформаційний рух, що розгортався під прапором протестантської критики стосовно різних сторін життя католицької церкви, посилив також реформаторські настрої серед самих католиків. Опір римської церкви, паства якої, звичайно, зменшилася, але не була знищена, посилювався за часів понтифіката Павла III (1534–1549 рр.). Католицька реакція на протестантський наступ, що провадилася суто церковними (організаційними та богословськими) засобами, отримала назву Контрреформації.

У 1545 р. у м. Тридент скликано собор, що отримав назву Тридентського і якому судилося відіграти непересічну роль у подальшій історії католицької церкви. Незважаючи на

труднощі у його проведенні (він розтягнувся на 18 років і 2 рази розпускався), собор прийняв дуже важливі рішення: визначив своє вчення; підтримав догмат про добрі справи (тобто свободу вибору) у доктрині спасіння; зберіг сім таїнств; підтвердив тезу про реальну присутність плоті та крові при причащенні; склав катехізис; зобов'язав єпископів перебувати у своєму діоцезі, а священиків – служити месу. Але цей же церковний собор вирішив відмовитися від ведення діалогу із протестантами, яких остаточно віднесли до категорії “єретиків” [5, с. 145].

Реформування католицизму на засадах рішень антипротестантського Тридентського собору мало здійснюватися за допомогою створеного ще у 1534 р. (статут затверджений папою Павлом III у 1540 р.) Ордену єзуїтів, або Товариство Ісуса. Основою ордену була жорстка дисципліна, безумовне підкорення керівництву та папі римському. Орден виведено з-під єпископської юрисдикції. З самого початку свого існування Товариство Ісуса старалося дати своїм членам різнобічну й ґрунтовну освіту. За короткий час єзуїти стали могутньою релігійно-ідеологічною, політичною та економічною силою, на яку змушені були зважати навіть римські понтифіки. Як “орден вчених”, вони отримали під своє керівництво створені після Тридентського собору духовні семінарії. Засновували єзуїти і власні навчальні заклади, в яких навчали та виховували духовенство з тих країн, яким особливо загрожувала “єресь”. З часом вони перетворилися майже у монополістів у галузі освіти і виховання у католицьких країнах. Протягом XVII і XVIII ст. Товариство Ісуса відіграло неабияку роль в європейській політиці, що зрештою призвело до його тимчасового розпуску [15, с. 123–124].

Післятридентська доба в історії Європи (XVI–XVII ст.) стала періодом жорстоких релігійних воєн між католиками і протестантами. Останньою з них вважається Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.). За своєю суттю це була жорстока боротьба за владу, що точилася під релігійними гаслами. Сутичка двох коаліцій німецьких князівств – Протестантської унії та Католицької ліги – набула характеру загальноєвропейського конфлікту, адже до нього втягнуто, з одного боку, католицьку Іспанію, а з іншого – протестантських правителів Англії, Данії та Швеції. Мета цієї боротьби – вирішення територіально-політичних питань, тому поведінка самих учасників війни була суперечливою: деякі з них, то підтримували римсько-католицьку церкву, то виступали проти неї, побоюючись посилення своїх світських супротивників. Важливим результатом цієї війни стало остаточно затвердження принципу “Чия країна, того і віра”, що знаменувало остаточно перемогу над церквою.

Війна закінчилася Вестфальським миром (1648 р.) – знаменним етапом у взаємовідносинах церкви і держави: він поклав початок правовому відділенню церкви від держави, тобто церкви від політики.

Таким чином, Реформація зруйнувала середньовічну єдність християнського суспільства, одночасно заклавши у цьому суспільстві підвалини віротерпимості. Однак, у той же час, як зазначив російський історик церкви А.С. Павлов, “...реформа Лютера в усіх християнських державах здійснила у царині публічного права той переворот, що на місці абсолютної церкви повстала абсолютна держава, або, точніше сказати, абсолютна державна влада, принципом якої був славнозвісний вислів Людовика XIV: “Держава – це я” [13, с. 345].

Список використаних джерел

1. Андреева Л. А. Сакрализация власти в истории христианской цивилизации: Латинский Запад и православный Восток / Л. А. Андреева. – М.: Ладомир, 2007. – 304 с.
2. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 2: Коллективные судьбы и универсальные сдвиги / Фернан Бродель; пер. с фр. М. А. Юсима. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 808 с.
3. Воейков Н. Н. Церковь, Русь и Рим / Н. Н. Воейков. – Мн.: Лучи Софии, 2000. – 650 с.
4. Головащенко С. І. Історія християнства / С. І. Головащенко. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
5. Делюмо Ж. Цивілізація Возрождення / Жан Делюмо; пер. с фр. И. Эдьфонд. – Екатеринбург: У-фактория, 2006. – 720 с.
6. Дмитриев М. В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. / М. В. Дмитриев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 135 с.
7. Дьомін О. Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 – кінця 80-х років XVI ст. / О. Б. Дьомін. – Одеса: Астропринт, 2001. – 360 с.
8. Ісіченко І., архієпископ. Загальна церковна історія / Ігор Ісіченко. – Х.: Акта, 2001. – 608 с.
9. Клибанов А. И. Реформационное движение в России в XIV – первой половине XVI вв. / А. И. Клибанов. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 411 с.
10. Лебедев А. П. История Греко-Восточной

церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 году) до настоящего времени: В 2 кн.: Кн. II. / А. П. Лебедев. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2004. – 378 с. 11. *Ливе Ж.* Религиозные войны / Жорж Ливе; пер. с фр. Г. Мирошниченко. – М.: ООО “Издательство Астрель”; ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 160 с. 12. *Лортц Й.* История церкви: В 2 т. / Йозеф Лортц; пер. с нем. – М.: Христианская Россия, 2000. – Т. 2. – 580 с. 13. *Павлов А. С.* Курс церковного права / А. С. Павлов. – СПб.: Издательство “Лань”, 2002. – 384 с. 14. *Рансимэн С.* Великая Церковь в пленении. История Греческой церкви от падения Константинополя в 1453 г. до 1821 г. / Стивен Рансимен; пер. с англ. Л. А. Герд. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2006. – 464 с. 15. *Таевский Д. А.* Христианские ереси и секты I–XXI веков. Словарь / Д. А. Таевский. – М.: Intrada, 2003. – 320 с. 16. *Тощенко Ж. Т.* Теократия: фантом или реальность? / Ж. Т. Тощенко. – М.: Academia, 2007. – 664 с. 17. *Юрій М. Ф.* Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

Вадим Ореховский

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЦЕРКОВЬЮ И ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ИНСТИТУТАМИ В ПЕРИОД РЕФОРМАЦИИ

В статье освещаются проблемы взаимоотношений между государством и церковью в период Реформации и их мотивационные принципы.

Ключевые слова: Реформация, Контрреформация, государство, церковь, религиозная политика.

Vadym Orehovskiy

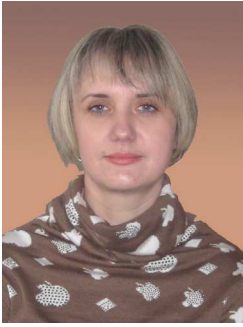
FORMING OF POLITICAL AND LEGAL RELATIONS BETWEEN THE CHURCH AND STATE INSTITUTIONS DURING THE REFORMATION PERIOD

The article highlights the issues of interrelations between the State and the Church during Reformation period and their motivational principles.

Key words: Protestant Reformation, Counter-reformation, the State, the Church, religious politics.

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ПОХОВАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ГАЛИЧАН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів автор подає характеристику поховально-поминальної обрядовості сільських жителів Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Галичина, поховальний обряд, передвісники смерті, голосіння, поминальна обрядовість.

Чи не найбільше щастя для кожної української родини як в минулі часи, так і сьогодні було, є і буде народження дитини. Адже кожна новонароджена дитина – це символ продовження життя. З давніх часів відомо, що поява немовляти в закінченні земного життя людини завжди було оповите чимось містичним і водночас сприймалося як невідворотне. Усі народи світу культивують особливе ставлення до небіжчиків. Воно сформоване релігійними віруваннями, місцевими звичаями і традиціями. У світосприйнятті українців смерть – це перехід із земного у вічне життя. Відповідно до земних вчинків людини, після смерті її душу чекає вічна нагорода в небі або ж вічна кара у пеклі. Церква зобов'язує живих молитися за душі померлих, а обов'язком тих, хто доглядає вмираючого, є подбати про те, щоб людина, котра йде у вічність, мала можливість перепросити Бога за свої вчинки.

Метою статті є комплексне вивчення поховальної обрядовості як фрагменту сучасної сімейної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів Золочівського, Буського, Бродівського і Перемишлянського районів Львівської області, з'ясувати семантику ритуальних дій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити та проаналізувати локальну специфіку поховальних звичаїв галичан із врахування трансформаційних процесів, котрі відбувалися на території цього регіону.

Означена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання порушено у працях таких науковців, як В. Гнатюка [1], Ф. Колесси [2], Л. Орел [3], С. Пахолок [4], Я. Радевича-Винницького [5], котрі подають загальну характеристику поховальної обрядовості, проте лише дотично згадують про досліджувальну територію. Важливі та цікаві відомості про галицький поховальний обряд подають інформатори [6–16]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками описаних ритуалів. У своїх свідченнях респонденти розповідають про зміни ставлення сучасної молоді до передпоховальних звичаїв, до перевісників смерті у різних місцевостях Галичини, пояснюють значення обрядів з мертвою водою тощо.

Поховальна обрядовість галичан поєднує в собі ряд народних та церковно-християнських обрядів, усталених певних морально-етичних норм. Спробуємо з'ясувати, яких саме приписів дотримується населення Галичини під час досліджуваної обрядовості ряду (етикетні норми поведінки, пов'язані з оповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до похорону та безпосередньо поховальним ритуалом).

Протягом усього життя людина послуговується, певними “знаками долі”, котрі віщували різні події, зокрема і прихід смерті. Саме передчуття смерті ґрунтується на появі передвісників, котрі умовно можна поділити на три групи: 1) уявні (сни), 2) природні, 3) ті, що впливають з певної поведінки людини, котра помирала. У досліджуваному регіоні дотепер побутує чимало передвісників смерті з кожної групи. Наприклад, приснилося, що випав зуб з кров'ю, то помре родич, без крові – сусід чи далекий родич; якщо сниться, що

ореться поле, то господар помирає, якщо хто уві сні їде на коні, тому смерть; якщо сниться покійник, то до хвороби чи смерті [6]. Також смерть можна передбачити за поведінкою тварин: якщо собака виє чи рие яму під вікном, то на смерть; якщо круки кричать, теж буде смерть в селі; якщо людині причувається, що її хтось кличе або в домі упаде ікона і розіб'ється, то до смерті [7]. У Буському та Бродівському районах (Львівська обл.) вважають, що коли паска трісне на Великдень на дві половини, то смерть протягом року роз'єднає подружжя. На Перемишлянщині (Львівська обл.) вважають, що коли на Святий вечір при гасінні свічки дим іде до дверей, то цьогогоріч буде в родині мрець.

Передвісником смерті служить також певна поведінка людини. Як правило, близькі люди помічають певну алогічність у діях, яка, власне вказує, що людина знаходиться на ложі між світом живих і мертвих. Значно простіше визначається наближення смерті в поведінці хворої людини. Так, смерті слід чекати, коли: хворий постійно повертається до стіни; під час марення хвора людина говорить не з живими, а з мертвими родичами чи знайомими; вижаються хворому святі та звірі; людина не чітко вимовляє слова, марить, говорить про смерть [8].

Згідно з християнським світоглядом галичан, обов'язковим елементом процесу підготовки до смерті є сповідь і причастя. Іноді людина свідомо йде сповідатися, проте в більшості випадків священика закликали додому (особливо коли сповідник важкохворий).

Вважалося, що в хаті, де людина прощається з життям, повинно бути тихо. У цей час з особливою категоричністю заборонялося плакати, голосити, бо душі буде тяжко виходити з тіла [4, с. 2]. Якщо ж, незважаючи на дотримання повної тиші, померлий тяжко відходить, то родичі намагаються допомогти душі вийти з тіла. Для цього використовують ряд заходів: померлий молить про свою смерть, всі присутні моляться за душу помираючого, дають в руку воскову свічку (стрітенську) або помираючому під голову кладуть свячене зілля, а пір'я з подушку викидають. Також до помираючого запрошують священика, котрий відмовляє ряд молитов і помазує елем.

Відразу після фіксування моменту смерті померлому закривають очі. На Галичині зазвичай роблять це родичі. Коли помирає людина, про це повідомляють всіх її друзів і родичів. У сільській місцевості часто звістку про чиюсь смерть приносить церковний дзвін, у котрий б'ють тоді, коли з церкви беруть Євангеліє і підсвічники, які мають бути в кімнаті, де лежить покійник. У с. Вільшаниця (Золочівський р-н, Львівська обл.), як тільки розноситься вістка про чиюсь смерть, одразу всі дівчата (кровні родичі покійника), розплітали волосся (аби йому дорога не була заплетена на той світ), це в основному символізувало горе, своєрідне відречення – стан, у якому вони не можуть думати про красу та естетику [6].

Обряд останнього омивання покійника здійснюють переважно старші жінки (вдови). Омивають тіло невеликим шматком тканини з милом і теплою водою. “Мертвим” купелем не годиться підливати фруктові дерева. Зазвичай викопають невелику ямку і виливають туди воду, там де не ходять люди. Такі дії вмотивовані тим, що на Галичині існують повір'я пов'язані з “мертвою” водою. Якщо людина ступить на місце, де вилита ця вода, то скоро помре або тяжко захворіє. Також воду після омивання покійника використовували для магічних ритуалів: якщо її вилити під ворота незаміжній дівчині, то вона ніколи не дочекається сватів.

У с. Побужани (Буського р-ну, Львівської обл.) існував звичай торкатися мерця перше лівою рукою, щоб права гарно сіяла та посіяне родило. Нігті померлому зазвичай не обрізали, проте якщо обрізали, то палили чи зав'язували в хустинку разом з дрібними монетами та вішали на поясі чи клали у кишеню [7].

Одягають померлого відповідно до його віку і соціального статусу. Якщо померла людина поважного віку, одяг підбирають темний. Жінкам на голову одягають хустку. Чоловіків кладуть у гріб без головного убору, але в домовину обов'язково кладуть капелюх чи кашкет. Важливо, щоби взуття небіжчика не було затісним, щоб не додавало страждань на тому світі. Не можна одягати померлого у одяг, який належить живій людині, щоби не забрати її з цього світу. Найкраще, щоби весь одяг був новим. Прикраси знімають, іноді

залишають лише обручку. Це доречно і з цілком раціональних міркувань, оскільки часто злочинці осквернюють місце поховання розкопують могили для власної наживи.

Якщо помирає молода неодружена людина, її ховають в одязі нареченого чи нареченої. Дітей одягають у світлий або білий одяг. Якщо була якась вказівка померлого щодо одягу чи будь-яких інших дій, ці побажання слід обов'язково виконати.

Небіжчика кладуть напроти вікна ногами до дверей на катафалк, зроблений із лави чи стола. Під голову кладуть подушку, наповнену освяченим у церкві зіллям. Руки зв'язують на грудях і кладуть в них хрест або образок. У с. Шпиколоси (Золочівського р-н, Львівської обл.) не має звичаю затінювати вікно шторами чи килимом, а в інших місцевостях Галичини цей звичай доволі поширений [8]. Також завішують в знак жалоби дзеркала в будинку. Ще біля померлого кладуть гроші, щоби він міг відкупитися за свої гріхи, хоча цей звичай є швидше за все ще дохристиянським.

Особливої уваги вимагає питання норм колективної поведінки під час похорону. Смерть позначалася на поведінці всіх близьких до померлого людей і навіть односельців. Особливим було також ставлення до душі померлого. У хаті небіжчика заборонялося пити воду, бо її пила душа покійного (хоча сьогодні цього звичаю не дотримуються). Коли сідали на лаву чи стілець то перше на неї слід подмухати, щоб не сісти на душу померлого. У с. Словіта (Золочівського р-ну, Львівської обл.) існувало повір'я, що коли біля померлого літала муха, не можна її бити, бо вона могла бути душею покійного [9]. На Галичині існувала заборона на певні види робіт: підмітати та білити хату, щоб не вимести чи не замазати душу, чистити буряки для квашення, бо борщ буде мати неприємний запах [1, с. 100]. У випадку, коли все-таки підмітали у хаті, де знаходився покійник, то все сміття змітали в одну купу [2, с. 19]. Люди, які приходять до померлого, спочатку повинні поцілувати образок чи хрестик, що в нього в руках і лише після того вітаються з присутніми “Слава Ісусу Христу”, на що відповідали “Слава навіки”.

За давнім звичаєм, померлий має залишатись у своїй оселі впродовж двох ночей. Цього звичаю сьогодні дотримуються відповідно до обставин. Наприклад, у спекотну пору року важко вберегти людину від тління, тому тіло закопують в землю якомога швидше. Напередодні похорону ввечері священик відправляє частину похоронного обряду – парастас з панахидою. Після цього залишаються дяки читати Псалтир. Увесь час, доки померлий знаходиться в оселі, має бути присвячений безперервній молитві за його душу. Саме тому Псалтир читають допізна, ввечері, а потім родичі померлого сидять у кімнаті з небіжчиком до ранку, не залишаючи його самого, молячись про його добрий звіт за своє життя перед Богом.

У системі поховальної обрядовості, слід розглянути ще один важливий її елемент – голосіння. Самі голосіння поділяють на декілька видів: дітей за батьками, батьків за дітьми, жінки за чоловіком, брата за сестрою тощо. Наприклад: *“Моя донечко, моя княгинечко. Та якого ти собі князя одібрала Такого тайного, що й мені не об'явила? Стрічайте мої родителі, мою донечку, і прибрайте їй містечко біля себе, і доглядайте, як я доглядала! Де ж тії вітри набралися, що на вишенці листочки позривали”* [10] або *“Мамко моя, голубко моя, мамко моя, зозуленько моя, мамко моя, порадочко моя, де ми зійдемося, де ми порадилося? Де Вас знайду, де Вас відишукаю? Чи в садочку, чи в полі на колосочку, чи вгородничку на зіллячку, чи у церкві на подвір'ячку? Мамко моя, голубко моя, коли ж на Вас надіятись – чи на Різдво з колядками, чи на Великдень з тисанками, чи на Миколи із скрипниками? Задзвоніть, дзвони, задзвоніть, та мою маму збудіть, та хай же вони встануть”* [10].

Найхарактернішою ознакою голосінь є звертання до померлого як до живого. У більшості випадків використовувалась форма запитань, куди він йде: *“Моя ти дитино солодка, моя! Куда ж ти йдеш від мене, куда?”* [12]. Тобто голосіння зародилися від окликів болю з приводу втрати дорогої людини. Цей вид народної творчості покликаний був звеличати прилюдно похвалою мерця, тому вони стали складовою частиною поховальної обрядовості. Слід додати, що не можна голосити після похорону. Якщо після похорону хтось з родини дуже тужить за померлим, голосить і плаче, то цим порушує спокій небіжчика.

Варто підкреслити, що вважалося великим гріхом на Галичині відмовитись іти майструвати домовину чи копати яму. Так, у с. Ясенів (Бродівський р-н, Львівська обл.) на другий день після смерті хтось із членів сім'ї покійного йшов до сусідів чи далеких родичів, щоб запросити на копку ями. Прийшовши до хати, говорили: "Прийдіть, будьте ласкаві, до нас та допоможіть побудувати моєму батькові (чи матері) нову хату; не захотів у старій жити" [11]. Запрошені ніколи не відмовлялися, бо і самому Бог пошле смерть, "то і мені ніхто не схоче ями викопати". Робітники, що копали могилу чи робили труну, за свою працю отримували горілку і їх пригощали обідом [4, с. 54]. Не годилося також за цю роботу брати гроші. Зараз ця традиція порушена, бо сьогодні ця послуга платна. Також вважалося, що для домовини на господарстві мали бути заготовлені дошки. Якщо їх не було, то їх знімали з підлоги чи лавок, але в сусідів ніколи не позичали.

Перед тим, як померлого повинні виносити із оселі, розв'язують мотузки "торочки", якими зв'язували руки і ноги, дають хлопцеві, що буде йти до армії "щоб смерть не приступила" [10]. Ще галичани вірять, що коли чоловік б'є дружину, то треба зашити цю мотузку в одяг. Але найчастіше сьогодні на Галичині ці "торочки" ховають разом з покійником, бо вважають, що душа буде постійно блукати серед живих.

У с. Ясенів (Бродівський р-н, Львівська обл.) існує звичай, щоб не тужити за покійним потрібно сісти на те місце, де він лежав або подивитися в пікню діжку чи комин, заглянути в колодязь і побачити свою тінь [11], а в смт. Красне (Буського р-ну, Львівської обл.) вдова, готуючи свого покійного чоловіка до похорону, намагалася непомітно лишити на сорочці чи штанах гудзик не застібнутий, щоб ще раз вийти заміж. Також на Галичині побутує звичай, котрий забороняє матері проводити на цвинтар свою першу померлу дитину, бо буду вмирати наступні діти. Вагітній жінці теж заборонялося йти на похорон. Якщо помирав близький родич, то рекомендували зав'язувати на мізинець червону нитку і не задивлятися на мерця, не доторкатися до нього, інакше дитина народиться жовта на вигляд, бліда як мерць, кволла і худа [13].

Коли померлого виносять з дому, труну тричі опускають на порозі дому, і ще в брамі тричі. У такий спосіб покійник прощається зі своїм обійстям. При цьому виконують пісню:

*Прощаю Вас пороги.
Мої, останій раз,
Бо з вічної дороги
Не повернусь до Вас.
Дорога та далека
Дорога та сумна.
Хто йде, вже не вертає
Не вернуся вже й я [14].*

Відразу після винесення померлого надвір катафалк, на якому він лежав в кімнаті, перекидають, а кімнату закривають. Заходити до неї не можна, поки похоронна процесія не буде далеко від дому [14]. На подвір'ї священник читає Євангеліє і від імені померлого прощається зі всіма родичами і близькими. Після винесення небіжчика з двору закривають браму. Дорогою до церкви і на цвинтар процесія зупиняється біля дворів сусідів, родичів, друзів померлого. Священник читає Євангеліє як віддання останньої шани від близьких.

Особливим драматизмом наповнений похорон молодої неодруженої людини. Як було зазначено вище, її одягають у весільний одяг. Також готують спеціальну подушечку, на яку клали дві обручки. Якщо у померлого була наречена (наречений), то саме вони мають нести ці обручки. Якщо ж пари не було, їх несуть дружби чи дружки, яких обирають з друзів померлого. Їхній одяг прикрашають весільними букетиками. У такий спосіб формується подоба весільного поїзда, який мав би бути в житті покійного. Подушечку з обручками кидають в яму [15].

У церкві під час відправлення чину похорону є момент "останнього цілування", коли всі присутні цілують Євангеліє, а йдучи до тетраподу повз труну з тілом покійного,

торкаються її або ж самого покійного, якщо труна не закрита. Це ще один спосіб засвідчити свою шану людині, яку знали за життя.

Коли померлого виносять з церкви, в дверях і в брамі теж тричі опускають труну в знак прощання. У с. Шпиколоси (Золочівського р-н, Львівська обл.) хоругви несуть чоловіки, в інших місцевостях переважно цю місію виконують жінки, якщо ж померла молода людина, – то хлопці і дівчата. Похоронній процесії не переходять дорогу, її не обганяють автомобілями, не дивляться на неї через вікно. Якщо автомобіль зупиняється, ті, хто їде в ньому, якщо вони знали померлого, виходять в знак поваги до небіжчика. Також в час, коли несуть покійного на цвинтар, не можна переходити дорогу, не можна їсти, а якщо заснула дитина, її треба розбудити або під подушку покласти металевий предмет [8].

На Галичині не ховають померлого після заходу сонця, бо дуже скоро помре хтось після нього. Також не можна кидати в могилу живі квіти, бо будуть помирати молоді люди [7]. Нами зафіксовано низку новітніх традицій, якщо ховають військовослужбовця, на похороні йому в останній раз салютують рушничним залпом, водія проводжають в останю дорогу гудками клаксонів, акторів – оплесками. У такий спосіб ще раз нагадують присутнім, що було важливим у житті покійного.

Останній раз процесія зупиняється перед цвинтарними воротами. Труну знімають з машини і вже на руках несуть до місця поховання. Йдучи дорогою церковний хор співає:

*В темну могилу Тебе несемо,
Жаль за тобою в серці несемо.
А дзвони сумно грають за нами,
Тебе прощаєм нині сльозами [14].*

Після відспівування труну з тілом покійного переносять на кладовище, де небіжчика опускають лицем на схід в задалегідь викопану могилу, оскільки схід символізує країну світла, радості і благодаті. Безпосередньо на кладовищі здійснюється коротка заупокійна літургія. На цвинтарі учасники похорону прощаються з небіжчиком і священник завершує обряд. Труну забивають цвяхами і на рушниках (на полотні чи простих мотузках) опускають в яму. Священник здійснює опечатання гробу: лопатою на могилі робить символічний хрест; кидає на труну землю, ллє свячену воду. Всі присутні в могилу кидають по жмені землі, закопують і встановлюють на могилі хрест: “Не в головах годиться ставити два хрести, бо на страшному суді йому прийдеться нести два хрести” [16].

По завершенні поховання на цвинтарі рідні кличуть присутніх на поминальний обід або ж роздають присутнім цукерки за упокій душі померлого. В окремих місцевостях Галичини (Золочівському, Бродівському р-нах Львівської обл.) поминального обіду в день похорону немає.

Символічним у поховальній обрядовості є дев'ятий день після смерті людини. Вважається, що впродовж восьми днів душа покійного ще перебуває на землі, бачить все, що тут відбувається, а на дев'ятий день полишає земний світ. Саме тому в цей день відправляють Святу Літургію за упокій душі. Тоді запрошують присутніх на поминальний обід. Це має бути скромна гостина з традиційними в окремих регіонах стравами. Такі ж поминальні богослужіння відправляють на сороковий день і в річницю. За бажанням родичів, вони можуть бути частішими. Також упродовж Великого Посту відправляються сорокоусти по церквах: під час цих богослужінь священники зачитують імена померлих.

Після похорону родичі померлого мають обов'язок носити жалобу за покійними. Варто зауважити, що дуже часто поняття жалоби зводиться до відповідного кольору одягу і відмови від розваг. Але це лише зовнішні атрибути. Насправді важливіша пам'ять, яку зберігаємо у своєму серці.

Традиційно за батьками носять жалобу впродовж одного-двох років, за іншими родичами менше. Батьки за дітьми часто не полишають жалоби впродовж багатьох років або й упродовж всього життя. За охрещеними маленькими дітьми жалобу не носять, тому що це чисті ангели, які не потребують жодної покути. Кожна людина сама обирає спосіб вшанування пам'яті померлого, це її особиста справа. При цьому варто пам'ятати, що яка би

не була туга за померлим, поряд є живі, які потребують любові і уваги. Тому жертви нікому не потрібні. Важливо згадати певні моральні настанови, які були одержані від близької людини ще за її життя, і виконати їх. Це буде кращим виявом пошани, ніж чорний одяг чи завішене дзеркало.

Таким чином, в сучасних умовах сукупність усіх структурних компонентів та обрядових дій галичан поступово відновлюється, спостерігається інтерес до старовинної поховальної обрядовості і прагнення використання народної символіки і атрибутики. Як наслідок цього, збільшується число охочих здійснювати усі ритуали з усіма звичаями. Можливо, у перспективі, матимемо повне відродження поховальної звичаєвості, як важливого складового компоненту родинної обрядовості українського народу загалом та Галичини зокрема.

Список використаних джерел

1. *Гнатюк В.* Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. 1. – С. 96–110.
2. *Колесса Ф.* Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Філарет Колесса // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. 242. – С. 7–82.
3. *Орел Л.* З поховального обряду в Україні / Любов Орел // Українська родина: Родинний і громадський побут. – К., 2000. – С. 372–377.
4. *Пахолок С.* Прояви народного етикету у похоронній обрядовості українців / Світлана Пахолок // <http://vuzlib.com/content/view/1881/62/>.
5. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів, 2001. – 434 с.
6. *Гнатів Стефанія* Маркіянівна, 1941 р.н., жителька с. Вільшаниця Золочівського району Львівської області.
7. *Мацьків Марія* Михайлівна, 1967 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області.
8. *Вербінська Марія* Яківна, 1960 р. н., жителька с. Шпиколеси Золочівського район Львівської області.
9. *Вишнева Яніна* Григорівна, 1924 р. н., жителька с. Словіта Золочівського району Львівської області.
10. *Філь Марія* Василівна, 1949 р. н., жителька с. Ганачівка Перемишлянського району Львівської області.
11. *Фурда Яніна* Остапівна, 1937 р. н., с. Ясенів Бродівського району Львівської області.
12. *Прихарчук Марія* Іванівна, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області.
13. *Кіндрат Марія* Степанівна, 1946 р. н., жителька смт. Красне Буського району Львівської області.
14. *Жарківський Михайло* Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області.
15. *Боргуш Мирослава* Петрівна, 1973 р.н., жителька с. Вороняка Золочівського району Львівської області.
16. *Минько Анастасія* Марківна, 1936 р. н., жителька с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області.

Леся Костюк

ОБРЯДНОСТЬ ЗАХОРОНЕНИЯ ГАЛИЧАН ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статтє на основе свидетельств многочисленных информаторов автор подает характеристику поминальной и захоронной обрядности сельских жителей Галичины второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Галичина, обряд захоронения, предвестники смерти, причитания, поминальная обрядность.

Lesya Kostyuk

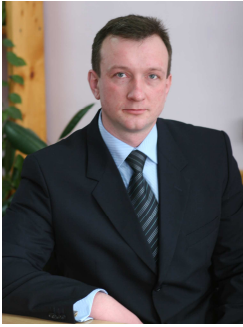
THE BURIAL RITUALISM OF HALYCHYNA'S INHABITANTS IN THE SECOND HALF OF THE 20TH –BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description of a mention for a burial place rite of villagers of Halychyna of the second half 20th – to beginning of 21st century.

Key words: Halychyna, ceremony of burial place, death foretellers, lamentations, mention rite.

УДК 94(477.62)“194-195”:314.156

Юрій Ніколаєць

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА МІЖЕТНІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В ДОНБАСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

У статті автор аналізує процеси міжетнічної інтеграції в Донбасі у контексті етнокультурної ситуації другої половини ХХ ст. Увагу приділяє кадровому забезпеченню виробництва, рівню злочинності, міграційним та асиміляційним процесам, умовам праці та побутовому становищу робітників у краї.

Ключові слова: етнокультурний простір, міжетнічна інтеграція, асиміляція, робітники, Донбас, друга половина ХХ ст.

На початку 1950-х рр. у зв'язку із успішним пошуком нових вугленосних шарів у вугільній галузі Донбасу залишалася досить гострою проблема кадрового забезпечення виробництва. Вона вирішувалася за допомогою залучення значної кількості працівників з різних регіонів СРСР, але основна їх маса прибувала з України. Депортації населення, праця військовополонених та в'язнів великою мірою втратили своє значення у забезпеченні потреби підприємств в робочій силі. Основним засобом поповнення трудових ресурсів залишалися оргнабори. Здешевлення робочої сили досягалося, як і у попередні роки, в тому числі й за рахунок відсутності належних соціально-побутових умов для працівників [42, с. 39]. За таких обставин неминучими видавалися міжетнічні конфлікти та суперечки поруч із необхідністю налагодження взаєморозуміння в умовах спільної праці.

У межах здійснення оргнаборів в 1950 р. до Ворошиловградської області прибуло 146307, а до Сталінської – 290507 осіб [5, арк. 237]. У 1951 р. до Ворошиловградської області – 160285, а до Сталінської – 326112 осіб. До Сталінської області з областей України прибуло 221115 осіб, або 67,9 % від загальної чисельності прибулих. З областей Російської Федерації – 89633 особи, або 27,5 %, а з 14 інших республік СРСР – 14723 особи, або 4,6 %. З 221115 осіб, що прибули з України, у межах області перемістилося 94738 осіб, або 42,8 %, з них – 74119 у містах області і 18612 із сіл до міст області. У 1950 р. у Ворошиловградській області механічний приріст населення склав 47635 осіб, 65,7 % з яких прибули з областей України, 33,2 % – з Росії, 1,1 % – з Білорусії [6, арк. 37].

На рубежі 1950-х років до Донбасу продовжували прибувати переселенці з території західноукраїнських областей. З метою їх закріплення на території Донбасу здійснювалося перевезення будинків та іншого майна цих громадян. На 1 січня 1950 р. із західноукраїнських областей до Ворошиловградської області прибуло 109 сімей у кількості 384 особи, а до Сталінської – 633 сім'ї у кількості 2700 чол. [7, арк. 12]. У 1951 р. відбулася остання депортація українського населення з земель Західної України, що відійшли до Польщі. Влітку 1951 р. до Сталінської області було переселено 1962 родини, які розселили по 50–100 родин у селах області [6, арк. 326]. Переселенці часто отримували для житла необладнані помешкання без даху та вікон. Багато переселенців не могли використовувати наданого урядом кредиту на купівлю худоби чи будівництво будинків, оскільки бухгалтери колгоспів не розглядали поданих заяв [8, арк. 2].

Свого часу засекречені матеріали ЦК КП/б/У свідчать, що негативні оцінки діяльності українських національних сил призводили до поширення негативізму у оцінках жителями Донбасу всього західноукраїнського населення, яке в уяві робітників стало все більше протиставлятися жителям східноукраїнських територій. Відображенням цього стали сутички (іноді навіть збройні) між молодими шахтарями і робітниками та переселенцями, які прибували з території Західної України [8, арк. 138–142]. Мотивація нападів на західноукраїнських переселенців свідчила не тільки про негативні оцінки дій їхніх співвітчизників, що продовжували боротьбу, а й про підтримку росіян та східних українців, що змушені були воювати після закінчення війни з Німеччиною. Ці настрої були настільки

розповсюдженими, що радянським органам впродовж 1960-х років довелося вживати багато заходів для формування позитивного образу західноукраїнського населення у середовищі східноукраїнських робітників.

Міжетнічна інтеграція в Донбасі проходила в умовах загострення криміногенної обстановки в регіоні. Причому значна кількість правопорушень, у тому числі й тяжких злочинів, вчинялася молодими людьми, які прибували для роботи на шахтах.

У довідці про стан карної злочинності серед молоді в УРСР за 1949 р. і 1 квартал 1950 р. від 20 червня 1950 р. начальника управління міліції МДБ УРСР К. Руденка вказувалося, що із загальної кількості 46910 чол., притягнених по лінії карного розшуку в 1949 р. до карної відповідальності, 26781 чол. або 57,1 % склали молоді люди у віці до 25 років. У першому кварталі 1950 р. з 9175 чол., притягнених до карної відповідальності, 4870 чол. або 53,1 % складала молодь. Комсомольців притягнуто до карної відповідальності у 1949 р. 1597 чол., або 5,9 %, а у 1 кварталі 1950 р. 447 чол. або 9,2 % до загальної кількості молоді, притягнутої до карної відповідальності. У документі підкреслювалося, що найвищим по Україні рівень злочинності залишався саме на території Донбасу: 29,5 % (1949 р.) і 38,2 % (1-й квартал 1950 р.). Найпоширенішими злочинами залишалися вбивства (553), грабунки (2075) та крадіжки (13352) [10, арк. 160–162]. Причому існувала тенденція до збільшення рівня злочинності у регіоні, оскільки тільки протягом року кількість злочинів зросла майже на 10 %.

Згідно з довідкою начальника відділу “А” МДБ УРСР Подобєдова від 21 червня 1950 р. у 1949 р. до відповідальності притягнуто осіб у віці до 25 років по Сталінській області 1834 чол. (45 % до всієї кількості притягнутих до відповідальності), у 1950 р. – 315 (36 %), а по Ворошиловградській області у 1949 р. притягнуто до відповідальності 783 чол. (35,7 %), у 1950 – 92 (21,7 %) [10, арк. 157].

Варто підкреслити, що досить розповсюдженими в Донбасі були масові бійки за участі молодих людей. Так, у ніч на 20 червня 1949 р. група молодих робітників Горлівської контори “Союзпромонтаж” у кількості 60 чол., озброївшись камінням, залізними прутами, здійснила хуліганський напад на гуртожиток № 84 Горлівського коксохімічного заводу [10, арк. 163]. У грудні 1949 р. було зафіксовано масову бійку за участю працівників міліції, місцевих робітників, стрільців табірної відділення № 1 м. Жданів [13, арк. 342]. Під час бійки молодих працівників 12 березня 1950 р. у поселенні Нестерівка Сталіно-заводського району м. Сталіно був убитий ножом секретар комсомольської організації контори тресту “Сталінметалургбуд” В. Левченко, який намагався припинити бійку між нетверезими робітниками. Цей випадок, на думку місцевого обкому КП/б/У, свідчив про низький рівень виховної роботи у середовищі молодих робітників, особливо у середовищі прибулих із сільської місцевості, які проживали у гуртожитках [18, арк. 29]. 20 вересня 1950 р. у селищі Донська сторона м. Сталіно відбулася бійка між робітниками та солдатами, в якій взяли участь до 50 осіб. Залучення учасників до бійки відбулося на підставі захисту “своїх” за етнічною належністю [11, арк. 112]. Причому, за даними в. о. Міністра внутрішніх справ УРСР Дятлова найбільш активно у бійці виявили себе представники вірмен, таджиків та узбеків [11, арк. 125].

Таким чином, переміщення в Донбас великої кількості молодих працівників, світогляд значної частини яких формувалася у складних умовах воєнних та повоєнних років, а також зосередження у регіоні значної кількості військовополонених, в’язнів та осіб, які вже відбули покарання, призводило до загострення криміногенної обстановки в регіоні.

Занепокоєння громадян і представників правоохоронних органів викликало зосередження виправних закладів на території Донбасу та численні факти повернення до регіону рецидивістів після відбуття покарання на території інших регіонів СРСР. Особи, які відбули покарання, часто повторно ставали на шлях скоєння злочинів. У їх середовищі формувалися своєрідні норми поведінки, коли “своїми” вважалися лише ті, хто відбував покарання в ув’язненні [13, арк. 345]. А щодо інших, то допустимими розглядалися утиски з метою особистого збагачення за рахунок пересічних громадян. Яскравим прикладом цього

стала ситуація, що склалася у с. Червоний Понирь. Відповідно до рішення Ради міністрів ССР з жовтня 1949 р. у Артемівському районі Сталінської області почалося будівництво потужної ГРЕС у с. Червоний Понирь, до якого були залучені 2200 робітників (з сім'ями – до 3000 чол.). На 1951 р. кількість працівників збільшилася у 2,5 рази. Поповнення забезпечувалося за рахунок оргнабору, але серед прибулих робітників було багато карних злочинців, які здійснювали вбивства, крадіжки. Саме з ними пов'язувалися численні факти хуліганства. З метою боротьби з цими явищами місцеві керівники просили ЦК КП/б/У хоча б створити відділ міліції з паспортним столом, щоб не допускати прийому на роботу та повернення схильних до правопорушень осіб [12, арк. 105].

У доповідній записці про роботу політвідділу ІТЛК МВС Української РСР за 1 квартал 1950 р. пропонувався дещо інший варіант впливу на карних злочинців. Мова йшла про збільшення кількості таборів посиленого режиму. Вважалося за доцільне не допускати спілкування особливо небезпечних злочинців з іншими в'язнями, щоб уникнути “тероризації табірної населення” [13, арк. 345].

За даними міністра юстиції УРСР Д. Панасюка в 1951 р. найбільше громадян засуджено за розкрадання соціалістичної власності саме у Сталінській (2495 чол., які вкрали на суму 7798302 крб.), Ворошиловградській (1455 чол. на суму 8756686 крб.) та у Дніпропетровській областях (1337 чол. на суму 3824909 крб.). Дані свідчать, що в Донбасі діяли організовані угруповання, до яких входило відносно небагато громадян, але вони мали можливості розкрадати державну власність у особливо великих розмірах. Донбас їх приваблював великими розмірами будівництва, де відкривалися можливості для різного роду розтрат, та забезпечення продуктами харчування досить значної кількості людей. Крім того, специфіка роботи на шахтах створювала можливості для різного роду махінацій, коли шахтарі іноді навіть не знали норм видобутку та розцінок за них за відсутності профспілкових організацій або обмеженості їхнього впливу.

У доповідній записці голови президії ВР УРСР М. Гречухи про стан і результати розгляду Президією Верховної Ради Української РСР прохань про помилування засуджених за 1950 рік вказувалося, що найбільшою кількістю засуджених за порушення трудової дисципліни залишалася в Донбасі. Так, із 89000 засуджених за три квартали 1950 р. робітників і службовців й більше 20 тисяч колгоспників за не відпрацювання трудовнів у цілому по УРСР особливо багато було притягнуто до карної відповідальності за порушення трудової дисципліни у Сталінській області – 24761 чол., Ворошиловградській – 14226 чол. (для порівняння – третє місце у цьому списку займала Дніпропетровська область, де було засуджено за порушення трудової дисципліни 7387 чол., а останнє – Ізмаїльська – 1197 чол.) [23, арк. 59]. Тільки по м.Сталіно за 1949 р. було зареєстровано 393 злочини (це більше, як у 1,5 рази, аніж у Дніпропетровську, де було зафіксовано другий за розміром результат), а розкрито лише 282 [13, арк. 439].

На початку 50-х років ХХ ст. за матеріалами воєнних трибуналів Донбас займав перше місце серед інших регіонів УРСР також по кількості правопорушень, скоєних військовослужбовцями (далі у цьому списку перебували південні області України та Київська область) [25, арк. 104].

Варто підкреслити, що Донбас 1950-х років був серед тих регіонів, де зростала кількість злочинів, вчинених працівниками міліції. Найбільша кількість різного роду злочинів і прикладів аморальної поведінки відзначалася у підрозділах Сталінської області [14, арк. 8]. Заради справедливості варто вказати, що велика кількість правопорушень та злочинів була характерною і для міліціонерів західноукраїнських областей. Водночас ситуація у центральних регіонах України була набагато кращою. Можна припустити, що такий стан речей у органах правопорядку був наслідком відповідної кадрової політики. Так, наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. кадри міліції в Україні більш ніж на половину склалися з молодих працівників із стажем служби до 3 років (85,7 % особового складу) і не мали спеціальної міліцейської підготовки. 55,3 % особового складу мали освіту від 2 до 5 класів [15, арк. 47]. Але й на цьому фоні працівники органів міліції Донбасу вирізнялися досить

великою кількістю правопорушень. У 1949 р. кількість засуджених міліціонерів у Ворошиловградській області зросла з 1,6 % до 3,3 % до загальної кількості особового складу [12, арк. 14]. Найпоширенішими порушеннями в органах міліції залишалися пияцтво, зловживання службовим становищем, зв'язки із злочинцями, порушення законності, невиконання наказів, розтрата, побутово-моральний розклад, незаконне застосування зброї з пораненням чи вбивством громадян, халатне ставлення до виконання службових обов'язків, втрата особистої зброї.

На території Донбасу, згідно з доповідною запискою секретарю ЦК КП/б/У Сердюку про результати перевірки стану партійно-політичної і виховної роботи серед особового складу органів міліції Ворошиловградської області від 6 травня 1950 р. від перевіряючих Герасименко та Симакова також відзначалася досить велика кількість незаконних затримань громадян [15, арк. 224].

Про це також йшла мова на 1-й партійній конференції парторганізації Управління МДБ Ворошиловградської області 23 грудня 1950 р., де зазначалося, що багато працівників міліції “ховалися за кількістю заарештованих замість того, щоб розкривати злочини” [17, арк. 56]. Аналіз характеру злочинів працівників міліції, в тому числі й в Донбасі, здійснений 15 серпня 1950 р. на закритому засіданні парторганізації МВС УРСР, показав, що майже 75 % їх складала зловживання службовим становищем та розтрата [16, арк. 28]. Причому такий характер скоєних злочинів спостерігався і у середовищі членів компартії в Донбасі. У більшості випадків засуджені були молодими членами партії, прийнятими до її складу під час війни та у перші роки після її завершення. Крадіжки державного майна в основному здійснювалися особами, які мали доступ до матеріальних цінностей [24, арк. 3].

Начальник управління міліції МДБ УРСР К. Руденко вказував у своїй доповідній записці від 4 липня 1952 р., що в березні 1952 р. у зв'язку із зростанням кількості особливо небезпечних карних злочинів у Сталінській і Ворошиловградській областях Управлінням міліції МДБ УРСР було розроблено план агентурно-оперативних заходів з посилення боротьби з карною злочинністю на території Донбасу. У найбільш вражених карною злочинністю Макіївку, Жданів, Горлівку і Дзержинськ Сталінської області та до Кадіївки, Ворошиловська Ворошиловградської області були направлені групи працівників обласних управлінь міліції, які надавали допомогу у розкритті злочинів. Однак, не дивлячись на вжиті заходи, на думку К. Руденка, карна злочинність на території Донбасу залишалася досить розповсюдженою [29, арк. 184]. Застосування екстрених заходів, на переконання чиновника, дозволило б нормалізувати обстановку в регіоні, покращивши умови праці та відпочинку громадян.

У другому півріччі 1953 р. рівень злочинності в Донбасі різко збільшився. Особливо зросла кількість хуліганських проявів серед підлітків у віці 17–18 років, а також крадіжок, вбивств та статевих злочинів. Різке зростання злочинності відзначалося у другому півріччі 1953 р. Якщо у першому півріччі було передано до суду справи на 219 чол., то у другому півріччі – на 413 чол. Причому зростання злочинності мало місце внаслідок прибуття в Донбас значної кількості амністованих підлітків із різних районів СРСР. У 1953 р. тільки до м. Сталіно прибуло 173 зареєстрованих неповнолітніх, значна частина яких не припинила своєї злочинної діяльності [30, арк. 26]. У Сталінській області за 1953 р. притягнуто до кримінальної відповідальності 4463 чол. у віці 16–25 років, що склало 61,2 % до загальної кількості притягнутих за рік. З них 2350 випадків – за хуліганство. Найбільше таких випадків зафіксовано у м. Макіївка – 386, 203 випадки – у Горлівці, 168 – у Краматорську, 156 – у Єнакієво, 153 – у Жданові [30, арк. 39].

На заваді покращенню ситуації в Донбасі ставали конфлікти між керівництвом підприємств і робітниками. Нерідко траплялося так, що керівники підбирали собі помічників із числа представників своєї етнічної групи або родичів чи знайомих, утворюючи тим самим родинно-земляцькі угруповання, що дбали у першу чергу про власні інтереси. Про масштаби конфліктів між працівниками і керівництвом шахт свідчила кількість справ, розпочатих у зв'язку із порушенням трудового законодавства. Так, народними судами

Ворошиловградської області у 1948 р. розглянуто 2075 справ, 1949 р. – 2659, за 9 місяців 1950 р. – 2255 справ. З 6989 справ вимоги робітників були задоволені по 5378 справах (77 %). На нараді підкреслювалося, що конфліктні ситуації на шахтах, як правило, призводили до призупинення роботи як окремими працівниками, так і цілими трудовими колективами [9, арк. 2–8, 23, 32–35, 40–45, 62, 68–69].

Наприклад, згідно звіту комбінату “Сталіншахтвугілля” за 1949 р. штат працівників по трестах протягом року змінився на 103 %, при цьому 56 працівників самовільно залишили роботу, а 55 чол. систематично прогулювали її [20, арк. 4]. На відновленні шахти імені Сталіна тресту “Ворошиловградшахтовідновлення” працювало 1170 робітників. За 9 місяців 1950 р. було 360 випадків прогулів, 575 робітників залишили будівництво, у тому числі 136 дезертирували [9, арк. 73].

На VII-й партійній конференції парторганізації заводу імені Сталіна м.Сталіно у липні 1950 р. відзначалося про конфлікт, пов’язаний із невиплатою премій, внаслідок чого ситуація на підприємстві різко загострилася. Навіть комуністи висловлювали критичні зауваження на адресу керівництва заводу, погрожуючи припинити роботу. Обурення викликала також недостатня увага спорудженню житла для робітників та відсутність у ряді поселень, де проживали працівники заводу, електричного струму [21, арк. 9 зв., 15, 20].

Влітку 1950 р. спалахнув конфлікт на шахті № 1 “Центральна” Червоноармійського району Сталінської області у зв’язку із невваженим переміщенням працівників начальником підземного транспорту Куліковим. Причому розподільник динаміту Кирилов відзначив, що працівниця Белова, бажаючи переведення на роботу на поверхню шахти, свідомо залишила динаміт у забої задля того, щоб налякати керівництво шахти. Робітники вимагали допомоги для спорудження індивідуальних будинків, відзначаючи, що чекати квартир від тресту – це марна справа. У резолюції зборів партійної організації шахти підкреслювалася необхідність домогтися перед вищими інстанціями виділення засобів на будівництво будинків загальною площею 4000 кв. м. [22, арк. 4, 9, 12, 21]

У 1951 р. виникла конфліктна ситуація на Сталінському металургійному заводі імені Й. Сталіна, коли директор заводу на звинувачення робітників в розподілі квартир у власних інтересах грубо відповів, що працівники, які висловлюють критичні зауваження йому не потрібні. Цей конфлікт був настільки масштабним, що його вирішували на рівні ЦК КП/б/У [19, арк. 289–190]. Робітники Донбасу також залишалися незадоволеними діями окремих працівників торгівельної мережі, які обмежували можливості придбати продукти за державними цінами. Масовими залишалися випадки, коли працівники торгівельних організацій реалізовували продукти знайомим спекулянтам, які пізніше перепродували їх за завищеними цінами, викликаючи обурення шахтарів [27, арк. 219–220].

Поруч із цим робітники скаржилися на незадовільні умови праці на багатьох шахтах, низький рівень технічної безпеки при виконанні робіт. Так, по шахтах комбінату “Ворошиловградвугілля” за 11 місяців 1951 р. було 14729 випадків виробничого травматизму, у тому числі смертельних – 171 проти 12348 випадків виробничого травматизму за 11 місяців 1950 р., у тому числі смертельних – 173. По шахтах комбінату “Донбасантрацит” за 11 місяців 1951 р. зафіксовано 6367 випадків травматизму, у тому числі 63 смертельних. А у 1950 р. – 5961, у тому числі смертельних – 95 [26, арк. 2].

Масштабні переселення громадян до Донбасу на початку 50-х років ХХ ст. продовжували здійснюватися не лише в інтересах розвитку промисловості, певна частина переселенців, як і раніше, скеровувалася на роботу до сільського господарства. Протягом 1949–1952 рр. до колгоспів і радгоспів південних областей УРСР переселено 77256 сімей, у тому числі у 1952 р. із плану 19450 сімей вже прибуло 13926 сімей (71,6 %). З них у 1949–1952 рр. до Ворошиловградської області прибуло 1013 сімей, а до Сталінської – 7743 сім’ї [28, арк. 28].

Під час хрущовської “відлиги” депортації та мобілізації населення в СРСР було припинено, але продовжували існувати оргнабори, комсомольсько-молодіжні призови на комсомольсько-молодіжні будівництва, суспільні призови на будівництво шахт, призови

учнів до шкіл ФЗН. Згідно інформаційних зведень Українського республіканського управління трудових резервів впродовж 1951–1955 рр. в Донбас було направлено на роботу 465 931 особу за щорічними планами та додатково 475 966 осіб [2, арк. 6]. Зокрема, впродовж 1955 р. – 132 578 осіб, з них по системі фабрично-заводського навчання та гірничих шкіл – 46 761 осіб, ремісничих та залізничних – 28 026 осіб, технічних – 6821 особа [1, арк. 15]. Але умови праці і проживання для багатьох з них залишалися досить складними й у середині 50-х років ХХ ст. Так, у м. Краматорськ в гуртожитку № 1 і № 2 “Донмашбуду” у грудні 1953 р. температура у кімнатах була лише 3 градуси тепла. У гуртожитку № 2 тресту “Артемжитлобуд” робітники у приміщеннях змушені були перебувати у теплому одязі, а деякі навіть спали у теплих штанах. Матері-одиначки з гуртожитку № 16 Ворошилівського селища Ільїчовського району м. Жданов не мали теплої води для побутових потреб. У багатьох гуртожитках не встановлювалося чергування, внаслідок чого частина з кімнат перетворювалася на місця для азартних ігор і притони. У окремих гуртожитках підприємств і шкіл трудового резерву молоді працівники знаходилися у поганих житлово-побутових умовах, що відбивалося на їх поведінці й сприяло скоєнню аморальних вчинків і карних злочинів [30, арк. 20].

Покращення ситуації значна частина радянських чиновників бачила у поліпшенні культурно-побутових умов трудящих. У 1955 р. секретар парторганізації шахтоуправління № 100/77 Кашкар'єв на Голубівській районній партійній конференції Ворошиловградської області звернув увагу, що на шахті, де працювали 3500 працівників за повоєнні роки не побудовано жодного квадратного метра житлової площі. На Єнакієвській міській партійній конференції директор металургійного заводу Гончаренко просив ЦК КП України і Міністерство чорної металургії УРСР збільшити асигнування на культурно-побутове будівництво [31, арк. 21, 94]. Але зробити це на той час не вдалося в силу використання коштів для освоєння цілинних земель. Саме це гальмувало здійснення благоустрою багатьох шахтарських селищ Донбасу. Крім того, у середині 50-х років ХХ ст. в Донбасі ще залишалася поширеною практика уникнення будівництва житла на “неперспективних шахтах”, де запаси вугілля мали бути відносно швидко вичерпані [31, арк. 136]. Тому робітники фактично були приречені на зміну місця проживання, що стимулювало велику плинність кадрів. У цей же час фіксувалися численні випадки незадоволення працівників Донбасу низьким рівнем забезпечення регіону продуктами харчування та поширенням спекуляції [33, арк. 66–67].

У 1955 р. відбулося масштабне переміщення населення у зв'язку з будівництвом каналу Сіверський Донець – Донбас. На площі земель, що підлягали затопленню і відводу під канал, було розташовано 47 населених пунктів, у тому числі 18 на території Сталінській області. Переселенцям з місць відселення надавалося звільнення строком на 2 роки з моменту переселення від усіх податків і зборів (крім податків, що стягувалися із заробітної плати) і від обов'язкового постачання державі сільськогосподарської продукції, крім молока. Колгоспи, які переселялися неповністю, і ті колгоспи, що прийняли до свого складу переселенців, звільнялися на 2 роки від усіх податків, зборів і від обов'язкових податків державі сільськогосподарськими продуктами, крім молока, по числу переселених господарств. Переселенцям, які цього потребували, видавалися довгострокові кредити на будівництво нових будинків у розмірі до 10000 крб. на сім'ю строком до 7 років з погашенням, починаючи з четвертого року після отримання, і на відбудову будинків у розмірі до 5000 крб. строком до 5 років з погашенням, починаючи з другого року після отримання кредиту. Сільгоспбанк надавав переселенцям, які цього потребували, кредит на будівництво нових будинків у сільській місцевості у розмірі 6000 на сім'ю і на відбудову будинків на новому місці у розмірі до 3000 крб. строком до 7 років з погашенням, починаючи з третього року після одержання кредиту [32, арк. 19–20]. У зв'язку з тим, що за кредитним планом на 1955 р. Рада Міністрів СРСР виділила УРСР на переселенські заходи кредитів Сільгоспбанку лише на 8000000 крб. при потребі 66000000 Рада Міністрів УРСР

підняла клопотання про додаткове виділення 58000000 крб. Отримані кредити було розподілено поміж областями [32, арк. 39].

Загалом протягом 1955 р. до Сталінської області прибуло 520760 чол., а вибуло 390840 чол. [37, арк. 201]

Після XX з'їзду КПРС відбулася подальша еволюція державної міграційної політики. Колгоспники почали одержувати паспорти, а це означало скасування фактичного прикріплення селянства до місця проживання. У квітні 1956 р. вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР “Про відміну судової відповідальності за самовільне залишення підприємств і закладів”, відповідно до якого суд зобов'язував керівників радгоспів видавати трудові книжки переселенцям і сплачувати за вимушені прогули.

Керовані зовнішні міграції стали здійснюватися у вигляді комсомольсько-молодіжних призовів на будівництво шахт та промислових підприємств, що призвело до нових зовнішніх міграцій у 1956–1958 рр., значну роль у цьому відіграли громадські призови в 1956 і 1957 рр. Тільки в 1955–1957 рр. на будівництво 37 шахт прибуло 113 тис. молодих робітників з різних областей України [40, с. 14]. Однак умови праці на багатьох шахтах Донбасу, не дивлячись на помітні зрушення у справі механізації виробничого процесу, залишалися досить важкими і передбачали масштабне використання ручної праці. Цьому сприяло небажання частини керівництва брати участь у механізації видобувних робіт. Так, на зборах партактиву 1956 р. у м. Красний Луч відзначалося, що частина начальників шахт не ведуть роботи по використанню гірничої техніки, не займаються організацією покращення умов праці, систематично допускають зриви підготовчих робіт, вимагаючи у той же час виконання плану за будь-яку ціну [38, арк. 33].

Посилення критики на адресу місцевого керівництва в Донбасі відбулося у зв'язку із обговоренням доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС. Значна частина комуністів на місцях сприймала критику культу особи як дозвіл критикувати місцеве керівництво за помилки чи прорахунки в роботі. На зборах партійного активу Микитівського району м. Горлівка майстер шахти “Комсомолец” Рижиков відзначив, що шахта не виконувала плану видобутку вугілля внаслідок низького рівня технічного керівництва з боку начальника шахти та головного інженера. Тому робота шахти тільки протягом 1956 р. зупинялася 60 разів. На шахті своєчасно не готувалися робочі місця, внаслідок чого мали місце прогули і залишення робочих місць до закінчення робочого дня. На ділянці № 9 у день відкриття шахти забезпечили рекордний результат у 1000 т видобутого вугілля за рахунок невиконання плану видобутку по всіх інших дільницях. На зборах партійного активу Куйбишевського району м. Сталіно відзначався низький рівень трудової дисципліни на частині шахт [39, арк. 95–96]. Внаслідок вивчення результатів обговорення доповіді М. Хрущова про культ особи ЦК КП України прийняв рішення про направлення на більшість проблемних шахт відповідальних працівників для покращення організації роботи.

Але, не дивлячись на певні покращення у справі організації виробництва та умов праці, поліпшення дозвілля працівників у багатьох випадках залишалося поза увагою місцевого керівництва. Можливо саме тому кардинально змінити ситуацію в Донбасі у справі боротьби із злочинністю не вдалося. Злочинні прояви серед робітничої молоді мали місце у зв'язку з неорганізованістю дозвілля, у вільний від роботи час багато молодих робітників пиячили, а тому понад 90 % хуліганських вчинків скоєно підлітками і молоддю у нетверезому стані [35, арк. 54].

З 32463 зареєстрованих у 1955 р. особливо небезпечних злочинів розкрито 28788 (88,7 %). Найбільша кількість нерозкритих злочинів була зафіксована у Сталінській та Ворошиловградській областях [35, арк. 52]. Судами республіки за три квартали 1956 р. засуджено за розкрадання державного і громадянського майна 13162 особи проти 12191 чол. за цей період у 1955 р. За дрібні розкрадання засуджено у 1956 р. 9291 особу проти 10113 у 1955 р., з них 4707 осіб за крадіжки в колгоспах. Найбільше засуджено за розкрадання у Сталінській області (1422 особи), Ворошиловградській (821 чол.) [34, арк. 92].

Загалом на території Сталінської області на початку 1956 р. проживали 3991750 чол., у тому числі міського населення 3346850 чол. Цього року до області прибуло 272756 чол.,

вибуло 196400 чол. Мали місце численні факти порушення паспортного режиму. Із перевірених у 1956 р. органами міліції 869435 чол. було виявлено 12328 порушників паспортного режиму, з яких 8749 притягнуті до адміністративної, а 106 – до карної відповідальності [37, арк. 201].

Серед засуджених по Сталінській та Ворошиловградській областях було багато таких, хто ніде не працював, у минулому судимих, які після звільнення поновили злочинну діяльність. Причому саме вони втягували у злочинну діяльність молодь. Особливо помітним це явище стало після амністії 1953 р. [35, арк. 126–127]. Значно збільшилася кількість притягнутих до відповідальності осіб, що вели паразитичний спосіб життя, ніде не працювали, а лише переїжджали з місця на місце [36, арк. 236]. У 1956 р. в Макіївці працівниками правоохоронних органів виявлено 13273 чол., які ніде не працювали, у Жданові – 898 чол., Горлівці – 467 чол., Єнакієво – 457 чол., Краматорську – 327 чол., Артемівську – 304 чол. [37, 203].

Не пішли у минуле й масові бійки в основному за участі молодих людей. Так, 28 жовтня 1956 р. з метою звільнення ув'язненого було здійснено напад на відділ міліції м. Слов'янськ Сталінської області, в якому брали участь близько 500–600 чол. [36, арк. 301].

У 1958 р. розмір оргнабору склав 135 тис. осіб по УРСР, з них на роботу на підприємства Сталінської області направили 55 тис. осіб [4, арк. 14]. У 1958 р. в основному були побудовані нові шахти, прийняли в експлуатацію першу чергу каналу “Сіверський Донець – Донбас” та ін. У цей час на роботу в Донбас вирушали після закінчення школи цілими класами [4, арк. 2].

Протягом 1952–1959 рр. у регіон прибуло більше 4,6 млн осіб, вибуло майже 2/3 прибулих. Усього за 1944–1959 рр. в Донбас прибуло 7,85 млн осіб, вибуло – 5,32 млн осіб, механічний приріст склав 2,53 млн осіб. Чисельність населення регіону досягла 6,72 млн осіб, тобто порівняно з 1939 р. зросла майже на 37 %, а у порівнянні з 1943 р. більше, ніж на 300 %. Працездатне населення складало близько половини чисельності населення регіону, питома вага робітників та їх родин $\approx 70\%$, руками прибулих було побудовано нові підприємства, зроблено новий крок у зростанні економічного потенціалу регіону. У 1958–1959 рр. на вугільних підприємствах досягнуто довоєнного рівня праці, зростали й інші показники економічного розвитку [40, с. 15].

Важливим аспектом діяльності держави щодо подальшого розвитку житлового будівництва в країні було стимулювання індивідуальної забудови, що регулювалось постановою РМ Української РСР № 63 від 19 січня 1959 року “Про план довгострокового кредитування житлового будівництва, господарського обзаведення, житлово-комунального господарства УРСР та придбання автоматів для торгівлі по міністерству торгівлі Української РСР на 1959 рік”. Згідно цієї постанови сума кредитів для індивідуального житлового будівництва по УРСР становила 494,2 млн крб, загальна сума кредитів складала 559,9 млн крб. Найбільша доля кредитів припадала на Сталінську (156,6 млн крб.), Луганську (69,3 млн крб.) області [3, арк. 202]. Прискорене будівництво житла для Донбасу означало поступову зміну соціальних стандартів у бік їх підвищення. Привабливість регіону для постійного проживання зростала у випадку забезпечення реальної можливості отримати принаймні кращі житлові умови. Важливе значення мало те, що у структурі зайнятих в Донбасі на початку 60-х років відзначалося певне зменшення кількості працівників, зайнятих у матеріальному виробництві, за рахунок їх збільшення у сфері обслуговування, побуту, культури, освіти. Відзначалося також скорочення працівників у сільському господарстві та загальне підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня трудящих [49, с. 26].

Водночас на перешкоді подальшому покращенню умов проживання у регіоні на початку 60-х років ХХ ст. стало погіршення умов вуглевидобутку в силу вичерпання запасів вугілля на відносно невеликій глибині покладів. Це призвело до підвищення собівартості донецького вугілля, зниження ефективності роботи шахт. Відповідно зменшувалася зацікавленість союзного керівництва у вирішенні проблем шахтарів. Виразом цього стало поступове зменшення капіталовкладень у вугільну промисловість регіону. Так, у 1957 р.

розмір капіталовкладень становив майже 570 млн крб., у 1958 р. – 545 млн крб., у 1962 р. – 412 млн крб., а у 1965 р. – лише 383 млн крб. По-суті, радянське керівництво, використавши на повну потужність у попередні роки вугільний потенціал Донбасу, покинуло цю галузь напризволяще. Стали все помітнішими прояви екстенсивного господарювання, звички жити за принципом тимчасового володарювання. Тому поступово відбувалося погіршення ситуації у паливно-енергетичному комплексі Донбасу [49, с. 18].

Логіка модернізації спонукала владні структури до формування своєрідних відносин із пересічними громадянами, які були орієнтовані на патерналізм у популістському суспільству, пронизаному корупцією. Це сприяло формуванню місцевих еліт, орієнтованих на захист регіональних, кланових та родинно-земляцьких інтересів. Причому велика плінність кадрів в Донбасі не заважала утворенню своєрідних “закритих суспільств”, які об’єднували працівників за фахом, інтересами або в силу тривалого проживання на одній території. Правила поведінки таких товариств визначалися специфікою роботи чи місцевості, де вони перебували, а нові працівники були змушені приймати встановлені негласні правила. До речі, певний час велика плінність кадрів у багатьох випадках не дозволяла шахтарям об’єднатися для захисту своїх економічних інтересів на рівні держави. Це вдавалося зробити, коли економічні реформи зачіпали інтереси певної кількості сформованих родинно-земляцьких угруповань або кланів. У такому випадку захист інтересів “своїх” нерідко перевершував інші мотивації, у тому числі державні, регіональні інтереси та потреби. А іноді необхідність такого захисту передбачала виправданість у очах місцевого соціуму порушення діючого законодавства.

Міські жителі в першому поколінні так і не порвали зі своїм сільським минулим, але в умовах промислових міст вони не відтворювали автентичних господарств та побутових традицій сільського життя. До кінця не звикнувши до нового середовища, ці городяни виробили чудернацький симбіоз міської та сільської традицій, своєрідний продукт виживання та адаптації – феномен, який деякі дослідники називають “напівміською” культурою. Саме це явище продовжувало відтворюватися наступними поколіннями, дещо викрививши картину міського життя у її чистому вигляді [41, с. 161]. Ці процеси сприяли маргіналізації трудящих верств суспільства цього регіону. В 40–60-х роках ХХ ст. більшість промислових робітників Донбасу мала риси маргінальності. А урбанізація сприяла формуванню масової культури та підданської психології.

Характер урбанізації в східних регіонах УРСР призводив до поглиблення асиміляції представників різних етнічних груп. Одним із результатів цього процесу ставала зміна їх питомої ваги. В 1985 р. максимальне етнічне різноманіття було помічено саме на території Донбасу. Частково це можна пояснити близьким розташуванням регіону до Кавказу, який відрізнявся строкатим національним складом. Національне різноманіття було не однаковим у різних статей – у чоловіків воно завжди вище, що пояснювалося інтенсивнішою міграцією чоловічого населення у зв’язку з професійною діяльністю, службою в армії [52, с. 12].

Однак попри велике етнічне розмаїття на території Донбасу протягом другої половини ХХ ст. спостерігалася чітка тенденція посилення процесів асиміляції. До цього часу в регіоні було створено потужне асиміляційне “ядро”, яке часто ототожнюють із його проросійською орієнтацією. Підтримання радянським урядом урбанізації шляхом припливу великої кількості російських робітників було одним із засобів тиску на українські національні цінності, мову та культуру [43, с. 27–42]. Дійсно, контингент зовнішніх мігрантів протягом тривалого часу складали переважно росіяни. Українське суспільство з багатонаціонального перетворювалося на переважно двонаціональне, в якому українська більшість існувала поруч із постійно зростаючою російською меншістю [51, с. 421].

У період між переписами населення 1959–1989 рр. чисельність жителів Донецької області збільшилась на 1070 тисяч чол. Найбільш чисельну групу становили українці. За 30 років їх чисельність зросла, але питома вага серед жителів області знижувалась. Упродовж 1959–1989 рр. кількість українців збільшилася на 325,0 тис. чол., або на 3,5 %, а росіян – на 714,8 тис. чол., тобто на 7,1 %. У 1959 р. на території Донецької області проживало 2368,1 українців (56,4 % від загальної чисельності). А росіян нараховувалося 1601,2 тис. чол.

(38,2 %). Крім українців та росіян в області мешкали греки, євреї, татари, казахи. В 60–70 рр. ХХ помітно зросла чисельність узбеків, вірмен. Цих людей привело сюди не просто бажання змінити місце проживання, а стабільніше становище в Донбасі. Найбільше робітників було з росіян, українців та греків. Серед службовців переважну більшість становили росіяни. Сільське населення за національним складом було одноріднішим, переважно українським [46, с. 8–14].

У 1989 р. на території Донецької області проживало 5311781 чол., з яких 2693432 були українцями, 2316091 чол. – росіянами, 83691 чол. – греками, 76935 чол. – білорусами, 28135 чол. – євреями, 25495 чол. – татарами. На території Луганської області – 2857031 чол., з яких 1482232 – українців, 1279043 – росіян, 33516 – білорусів, 11937 – татар [45, с. 80–81].

Найвідчутніший вплив трудової міграції росіян на формування етнічної структури населення спостерігався саме у Луганській та Донецькій областях. Максимальними показниками частки росіян обидві області характеризувалися у 1989 р. – відповідно 44,8 % і 43,6 % [50, с. 86].

За даними переписів 1970, 1979, 1989 років помітне поступове зменшення частки українців і збільшення частки росіян в етнічній структурі населення Луганської області (відповідно 54,8 % і 41,7 %; 52,8 і 43,8 %; 51,9 % і 44,8 %). Продовжувала розвиватися тенденція розбіжності рідної мови з етнічною приналежністю. Від перепису до перепису зменшувалося відносне число українців, що вважали українську мову рідною: 1959 р. – 87,6 %, 1970 р. – 78,3 %, 1979 р. – 71,6 %, 1989 – 66,4 % [47, с. 29]. Подібний стан речей у другій половині ХХ ст. залишався характерним для всіх жителів України. Коли у 1959 році російську як рідну мову назвали 10,3 млн осіб (з них 6,9 млн росіяни, 2 млн українці), то в 1970 році цей показник сягнув 13,4 млн (8,9 млн росіян та 3 млн українців) [48, с. 34–40]. Рідною українська мова стала лише для частини поляків. Під час обох переписів 68 % поляків своєю рідною назвали українську мову. Решта національностей схилились до русифікації.

Інтенсивне зростання чисельності росіян в Донбасі обумовлювалося не тільки їх міграцією з Росії, а також записуванням представників різних етнічних груп росіянами. Оскільки в умовах глобальної русифікації, особливо в 60–70-і рр. ХХ ст., було вигідним записатися за документом росіянином. Тому русифікація як у області, так і по Україні в цілому сприяла переходу до російської національності дітей у змішаних шлюбах. Така ситуація існувала у середовищі найбільш чисельних етнічних груп Донбасу. Однією з основ процесів асиміляції було використання в Донбасі російської мови як засобу міжетнічного спілкування. Відповідне етнічне середовище впливало на побут, мову, погляди, моральний розвиток родини. Отже, етнічна неоднорідність населення Донецької області сприяла створенню міжетнічних шлюбів. Слід додати, що люди, які мігрували в Донецьку область з інших республік, більше схильні до утворення міжнаціонального шлюбу, ніж місцеві жителі. Вивчення спілкування в таких сім'ях виявило, що частіше їх члени користувались російською мовою [46, с. 8]. Це можна певною мірою пояснити тим, що протягом 1960-х – 1980-х років серед осіб, що вступали до шлюбу, росіян було 43,3–49,2 %. А для Донецька спостерігалася чітка тенденція на зниження ролі національності у виборі шлюбного партнера [52, с. 10–14].

Можна відзначити, що протягом 1940-х – першої половини 1980-х років позірною інтернаціоналізацією суспільства прикривала собою проведення політики планомірної русифікації, яка поступово змінювала уявлення про Донбас, як про “російськомовний регіон”. Водночас уявлення про Донбас як про “російськомовний регіон” не варто плутати із оцінкою його як регіону виключно “проросійської” орієнтації. Відсутність виключно проросійської орієнтації населення Донбасу може бути підтверджена тим, що абсолютна більшість жителів Донбасу підтримала ідею проголошення Української державності [44, с. 120–128].

Загалом протягом другої половини ХХ ст. до розпаду СРСР чисельність населення Донбасу стрімко зростала за умов поглиблення процесу урбанізації. За його темпами регіон міцно закріпився на одному з перших місць у республіці. Водночас культивування радянським урядом створення міфічної “нової історичної спільності – радянського народу”

супроводжувалася посиленням процесу русифікації. Одним із наслідків цього стало масове використання російської мови у якості засобу спілкування.

Список використаних джерел

1. *Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВОУ)*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 2592. 2. *ЦДАВОУ*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 3819. 3. *ЦДАВОУ*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 5315. 4. *ЦДАВОУ*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 6561. 5. *ЦДАВОУ*. – Ф. Р-582. – Оп. 11. – Спр. 236. 6. *ЦДАВОУ*. – Ф. Р-582. – Оп. 11. – Спр. 286. 7. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 94. 8. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. 9. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 238. 10. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 377. 11. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 378. 12. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 384. 13. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 385. 14. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 386. 15. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 387. 16. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 395. 17. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 400. 18. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 402. 19. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 462. 20. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 484. 21. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 560. 22. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 561. 23. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 870. 24. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 871. 25. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 874. 26. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1262. 27. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1639. 28. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1711. 29. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2089. 30. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3797. 31. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4045. 32. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4072. 33. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4080. 34. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4296. 35. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4298. 36. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4299. 37. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4300. 38. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4378. 39. *ЦДАГОУ*. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4388. 40. *Алфьоров М. А.* Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу в 1939–1959 рр. / М. А. Алфьоров. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2007. 41. *Данилін О. М.* До питання про урбанізаційно-модернізаційні процеси в Донбасі у перші повоєнні десятиліття: шахтарі в урбаністичній схемі регіону / О. М. Данилін // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. стат. Вип. 18. – К. – Донецьк, 2001.* 42. *Ковпак Л. П.* Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л. П. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. 43. *Кубійович В.* Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. / В. Кубійович // *Український історик. – 1972. – № 1–2.* 44. *Молчанова М.* Суспільно-політичне життя Донеччини (кінець 80-х – 90-і роки ХХ ст.) / М. Молчанова // *Нові сторінки історії Донбасу: статті. – Кн. 11/ДонДУ; [голов. ред. З. Г. Лихолобова]. – Донецьк, 2001.* 45. *Национальный состав населения СССР. По данным всесоюзной переписи населения 1989 г. – М.: Финансы и статистика, 1991.* 46. *Панчук Г. М.* Зміни в складі населення Донецької області (1959–1989 рр.) / Г. М. Панчук. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. 47. *Пашина Н.* Етнововний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. Пашина // *Політичний менеджмент. – 2005. – № 1.* 48. *Романцов В.* Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (ХХ – початок ХХІ століття) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 49. *Саржан А. О.* Зміни у соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. / А. О. Саржан. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2004. 50. *Суботіна І. В.* Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. (за даними загальних переписів населення 1959 – 2001 рр.) / І. В. Суботіна. – Дис... канд. іст. наук. – Чернігів, 2008. 51. *Субтельний О.* Україна. Історія / О. Субтельний. – К., 1991. 52. *Філіпцова О. В.* Генетико-демографічні процеси в урбанізованих популяціях Східної України / О. В. Філіпцова. – Автореф. дис... канд. біологіч. наук. – Харків, 1998.

Юрій Николаєв

ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО И МЕЖЭТНИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ДОНБАССЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ В.

В статье автор анализирует процессы межэтнической интеграции в Донбассе в контексте этнокультурной ситуации второй половины ХХ в. Внимание уделяет кадровому обеспечению производства, уровню преступности, миграционным и ассимиляционным процессам, условиям труда и быта рабочих в крае.

Ключевые слова: этнокультурное пространство, межэтническая интеграция, ассимиляция, рабочие, Донбасс, вторая половина ХХ в.

Yuriy Nikolayets

ETHNOCULTURAL SPACE AND ETHNIC INTEGRATION IN THE DONBASS IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

In the article examines the processes of ethnic integration in the Donbass in the context of ethnic and cultural situation of the late twentieth century. Attention is given to staffing production level of crime, immigration and assimilation processes, working conditions and workers status in the province.

Key words: ethno-cultural space, ethnic integration, assimilation, workers, Donbass, the second half of the twentieth century.

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК [94+342.1] (477)

Ірина Васірук

ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті аналізується взаємозв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, колективна пам'ять, нація, культурна нація, політична нація, національна свідомість, національна ідентичність, ідентифікаційна криза.

Проблеми становлення національної ідентичності, особливостей формування української нації посідають вагомe місце в науковому дискурсі. Помітна роль у цьому контексті належить історичній пам'яті як одному із чинників національної ідентифікації.

Закономірно, дослідження історичної пам'яті та її впливу на формування національної свідомості викликали інтерес як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, у ХХ столітті бере початок теорія історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Хальбвакс [32; 33]. Дослідженню окремих аспектів проблеми присвячені праці Т. Адорно, Ф. Йейтс, П. Нора, Я. Ассмана, П. Коннертона [1; 2; 8; 16; 18; 24]. Вагомий внесок у вивчення концепту робить сучасна російська історична наука. Цінними у даному контексті є праці Л. Репніної, І. Савельєвої, М. Румянцевої, Ж. Тощенко [25; 26; 27; 30]. Проблема формування історичної пам'яті актуалізується та перебуває у полі досліджень сучасних українських науковців та представників закордонних українознавчих центрів, таких як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Гирич, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр, О. Удод, Л. Нагорна та ін. [3; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 17; 20; 22; 28; 30; 34].

Історична пам'ять є потужним джерелом легітимації політичних амбіцій спільнот на власну державність, цілісність, неподільність і суверенність у межах кордонів державних утворень. Історичний міф, який у модерну добу набуває статусу національного, легітимізує в очах спільноти її історичне право на визнання окремішності та винятковості власної ідентичності. Історична пам'ять "узаконює" в очах громадян такі державні атрибути, як прапор, національний гімн, столицю, Конституцію, кордони тощо. Кожен з цих атрибутів історично обумовлений, будучи закоріненим у пам'яті нації. Глибока і безперервна історична пам'ять наділяє членів національної спільноти відчуттям братерства, внутрішньої пов'язаності, взаємної відповідальності.

Типологія, обсяг, наповнення, географія різних проєкцій історичної пам'яті громадян України ще недостатньо освоєні вітчизняною наукою, хоча цей сегмент колективної свідомості все частіше потрапляє у поле зору науковців. Зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Спільність в уявленнях та оцінках історичного процесу спроможна консолідувати суспільство. Коли ж його окремі групи мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, історична пам'ять є дезінтегруючим чинником, породжує у громадян несумісні погляди на перспективи держави і нації. В. Масненко звертає увагу на те, що характер і роль зв'язку історичної пам'яті та національної ідентичності в Україні суттєво не відрізняються від загальноєвропейських

тенденцій [20] і, з очевидністю, мають аналізуватися у широкому контексті загальносвітових тенденцій соціокультурного розвитку.

Історична колективна пам'ять мобілізує національну свідомість, живить її почуттям співпричетності, солідарності. Проте, перш ніж з'ясувати механізми, за допомогою яких пам'ять впливає на національну свідомість, коротко зупинимось на розкритті суті поняття “нація”, що є ключовим для розуміння національної свідомості. У науковому арсеналі даний термін використовується у двох аспектах – в етнічному (культурному) та державному (політичному). Одним із перших, хто розпочав дослідження націй із позиції їх поділу на такі, що ґрунтуються переважно на певній спільно нажитій культурній спадщині, й ті, котрі мають своїм підґрунтям переважно об'єднану силу спільної політичної історії і спільного духу творення, був Ф. Майнеке [19, с. 265]. Таким чином, і національну свідомість можна тлумачити двояко: як свідомість культурної або ж політичної нації. Національна самосвідомість індивіда чи спільноти формується у процесі рефлексії над досвідом нації, над тим світом духовної та матеріальної спадщини, який нею створюється. Однією з визначальних ознак національної свідомості є її динамічний характер: вона змінюється під впливом офіційних доктрин, разом із змінами, що відбуваються з нацією, її відносинами з навколишнім світом. Національна свідомість є найхарактернішим відображенням індивідуальної чи колективної ідентифікації, тобто віднесення себе індивідом/групою до тієї чи іншої національної спільноти на основі уявлень про типові її риси, етнічну територію, мову, історію та духовні цінності, релігійні вірування, міфи, легенди, нарешті, коріння її генези та умови розвитку.

Повертаючись до головного питання – впливу історичної пам'яті на формування національної свідомості, слід зазначити, що вона завжди обумовлена зацікавленістю. Як стверджує російська дослідниця Л. Рєпніна: “Люди завжди пам'ятають те, що їм потрібно пам'ятати, проте часто-густо забувають події з власного життя, якщо не надають їм належного значення” [24, с. 10]. Саме зацікавленість визначає ті ключові моменти в історії, які згуртовують націю навколо спільної трагедії, поразки чи успіху. Вдалим прикладом у даному контексті може бути пам'ять про Голокост для євреїв чи геноцид для українців, що згуртовує націю навколо спільної трагедії, живить національну свідомість почуттям співпричетності.

Історична пам'ять українців травмована століттями бездержавності та культурної асиміляції. Сучасний її стан можна охарактеризувати як кризовий. Виявами цієї кризи є співіснування у колективній свідомості різних проєкцій українського минулого. Перспективи розбудови української нації потребують відродження культури і традицій передачі пам'яті поколінь, примирення суспільної думки навколо “болючих” тем історії. У пошуках національної ідентичності українці долають непростий шлях “зламу” стереотипів, деміфологізації поглядів на своє минуле, вчать оцінювати національну історію. У даному контексті доречним буде твердження Я. Грицака про те, що сучасна Україна є полем битви між двома версіями української історії. Він називає їх, відповідно, советською та українською традиційною [7].

Саме існування двох моделей історичної пам'яті призводить до “розколотості” поглядів українців на вітчизняну історію, що яскраво відтворюють результати соціологічних досліджень. Так під час опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у вересні 2006 р., на запитання про необхідність визнати Голодомор актом геноциду, у Західному регіоні “за” висловилися 77,1 % респондентів, “проти” – 10 %, у Східному регіоні – 39,4 %. За визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні на заході висловилися 68 %, на сході проти такого визнання – 65,8 % опитаних [11, с. 72].

Значні відмінності спостерігаються і в ієрархії значущості історичних подій, що притаманні різним проєкціям історичної пам'яті. Так, наприклад, для мешканців східних і південних областей значущими виявляється наступний ряд історичних подій – Переяславська Рада, революція 1917 року, Сталінградська битва. У західних областях серед

визначних подій української історії зазначаються національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, Голодомор, національно-визвольна боротьба УПА [9, с. 39].

Наведений соціологічний зріз красномовно свідчить про глибинний дуалізм історичної пам'яті громадян України, подолання якого може і повинно артикулюватися як предмет державної політики. Ярослав Грицак наголошує на важливості та значущості ролі історика у її здійсненні: “Для сучасного українського історика – а надто того, який творить нові синтети і пише нові підручники, найважливішою метою є редефініція старої та творення нової української ідентичності” [7, с. 19].

Та чи інша культура має в своєму розпорядженні набір певним чином організованих соціальних інститутів, в межах яких відбувається соціалізація та ідентифікація індивідів. Не можна при цьому стверджувати, що така організація соціальних інститутів безпроблемно працювала як часовий механізм впродовж століть, і криза ідентичності, про яку неодноразово згадували, є безпрецедентним явищем.

Українська політична й інтелектуальна еліта до цих пір не може прийти до згоди щодо бажаного майбутнього країни. Тому вона продовжує безкомпромісно сперечатися і про минуле, пропонуючи публіці його різні й несумісні образи. В очах одних воно світле і заслуговує реставрації, в очах їх опонентів – негативне, що підлягає не відродженню, а забуттю. В результаті цього здійснюється маніпуляція історичною пам'яттю українців, яка перестає бути консолідуючим чинником і спричиняє нову ідентифікаційну кризу українського суспільства. Все це несе роз'єднувальний характер, зумовлює появу нових міфів, унеможливує відчуття частиною українського населення своєї приналежності до європейського цивілізаційного простору. Отримання європейської ідентичності в пострадянській Україні забезпечується не розривом з минулим, не початком нового циклу з нульової історичної відмітки, а відновленням наступного зв'язку з цілком певною і виразно позначеною тенденцією.

Світовий досвід свідчить: модерні нації постають водночас і як політичні, і як культурні. Проте для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася саме як “культурна”, а не “державна”, історична пам'ять набуває особливого значення. За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій та громадянських практик) саме соціокультурні чинники, включно з історичною пам'яттю, можуть прискорити процес формування національної ідентичності. “Уявлення про минуле, – зазначає Л. Репніна, – посідають ключове місце у структурі ідентичності, причому, чим менше спільнота укорінена в існуючих і добре функціонуючих соціальних практиках, тим більш конструктивним для нього є спогади про минуле” [25, с. 7].

Таким чином, досвід модерного націєтворення свідчить: подолання кризових явищ у національній ідентичності прямо пов'язане з актуалізацією історичної пам'яті, її консолідуючих та об'єднавчих властивостей. Будь-який національний проект формує запит на таку проекцію історичної пам'яті, яка б була здатна виконати функцію каркаса національної ідентичності. При цьому держава, разом з інтелектуальними та політичними елітами, є головним суб'єктом формування такого запиту, активним учасником конструювання історичної пам'яті нації.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Дослідження авторитарної особистості / Теодор Адорно. – М.: Срібні нитки, 2001. – 416 с.
2. Ассман Я. Культурна пам'ять: лист, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах древності / Ян Ассман. – М.: Мови слов'янської культури, 2004. – 368 с.
3. Артюх В. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій [Електронний ресурс] / В'ячеслав Артюх. – Режим доступу: soipro.narod.ru/documents/konf.../artuh
4. Артюх В. Дещо про політику історичної пам'яті [Електронний ресурс] / В'ячеслав Артюх. – Режим доступу: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11.
5. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України / Ігор Гирич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
6. Грицак Я. Нариси історії України: формування української модерної нації / Ярослав Грицак. – К., 2000. – 249 с.
7. Грицак Я. Парадокси національної ідентичності [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/189810/>
8. Джадт Т. “Місця пам'яті” П'єра Нора: Чий місія? Чия пам'ять? / Тоні Джадт // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 44–72.
9. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Зашкільняк // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль:

- Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156–159. 10. *Зерній Ю.* Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності [Електронний ресурс] / Юлія Зерній // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1 (40). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=89&c=2250> 11. *Зерній Ю.* Державна політика пам'яті в Україні: Становлення та сучасний стан / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41–51. 12. *Іван Павло II.* Пам'ять та ідентичність. – Львів: Літопис, 2005. – 167 с. 13. *Іонов І.* Національні міфи, цивілізаційний дискурс та історична пам'ять у XVII – XIX ст. / Ігор Іонов // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 243–273. 14. *Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали “круглого столу”, 22 квіт. 2008 р.* [Електронний ресурс] / За заг. ред. Ю. Зерній. – К.: НСД, 2008. – 68 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua> 15. *Йейтс Ф.* Мистецтво пам'яті // Френсіс Йейтс. – СПб: Університетська книга, 1997. – 167 с. 16. *Киридон А.* Концепт “історична пам'ять”: варіативність дефініювання / Алла Киридон // Україна – Європа – Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112–116. 17. *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с. 18. *Майнеке Ф.* Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. Ч. 4. Нація як концепт та цінність / Фрідріх Майнеке // Націоналізм. Антологія / Упорядк.: О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 13–24. 19. *Масненко В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Масненко // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5. – С. 49–62. 20. *Мінк Ж.* Європа та її болісні минувшини / Ж. Мінк, Л. Неймайер у співпраці з П. Боннар / Пер. з фр. С. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с. 21. *Мінк Ж.* Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті / Жорж Мінк // Україна Модерна. – С. 63–77. 22. *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с. 23. *Нора П.* Всесвітнє торжество пам'яті [Електронний ресурс] / П'єр Нора // Недоторканий запас. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> 24. *Репніна Л.* Пам'ять і знання про минуле в структурі ідентичності / Лариса Репніна // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 5–21. 25. *Румянцева М.* “Місія пам'яті” в структурі національно-історичного міфу / Марія Румянцева // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 106–118. 26. *Савельєва І.* Знання про минуле: теорія й історія / І. Савельєва, А. Полстасв. – СПб: Наука, 2006. – 751 с. 27. *Смоляр О.* Пам'ять та політика // Олександр Смоляр // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 78–94. 28. *Соколова М.* Що таке історична пам'ять [Електронний ресурс] / Марина Соколова. – Режим доступу: <http://pish.ru/blog/articles/articles2008/142>. 29. *Тощенко Ж.* Історична свідомість та історична пам'ять. Аналіз сучасного стану [Електронний ресурс] / Жан Тощенко // Нова і новітня історія. – 2000. – № 4. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HMEM.HTM>. 30. *Удод О.* Історична пам'ять в Україні та європейські цінності / Олександр Удод // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – № 15. – С. 3–10. 31. *Хальбвакс М.* Колективна та історична пам'ять [Електронний ресурс] / Моріс Хальбвакс // Недоторканий запас. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> 32. *Хальбвакс М.* Соціальні рамки пам'яті / Моріс Хальбвакс. – М.: Нове вид-во, 2007. – 348 с. 33. *Шаповал Ю.* Політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7–11.

Ирина Васирук

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье анализируется взаимосвязь между исторической памятью и национальной идентичностью.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, коллективная память, нация, культурная нация, политическая нация, национальное сознание, национальная идентичность, идентификационный кризис.

Iryna Vasiruk

THE INFLUENCE OF HISTORICAL MEMORY ON FORMING OF NATIONAL IDENTITY

This article analyzes intercommunication of historical memory and national identity.

Key words: historical memory, politics of memory, collective memory, nation, cultural nation, political nation, national consciousness, national identity, identification crisis.

УДК 94 (477) + 94 (4)

Марія Юрчак

УКРАЇНА – ЄВРОПА – СВІТ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ, БАЧЕННЯ СПІЛЬНОГО ДУХОВНОГО МАЙБУТНЬОГО

У статті розглядається проблема місця і ролі України у формуванні нового духовного простору Європи у контексті викликів глобалізації.

Ключові слова: духовність, глобалізація, духовне майбутнє, євроінтеграція України.

У сучасному світі кожен із нас є свідком та учасником безупинних докорінних змін соціуму: під впливом процесів глобалізації, інформатизації та раціоналізації суспільного життя формується нове планетарне мультикультурне співтовариство. Водночас у XXI столітті постійно поглиблюється розрив між технічними можливостями і духовно-етичним рівнем людства. Під впливом цих факторів духовна і культурна сфера не встигають змінюватися. Ця фундаментальна суперечність спричиняється до творення нових умов духовного розвитку й переосмислення самого поняття “духовність”.

На рівні індивіда духовність є сукупністю системно інтегрованих особливостей когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер, яка забезпечує здатність до психічно-особистісного вдосконалення та самовдосконалення людини [1, с. 13]. На рівні суспільства, за визначенням сучасного українського філософа С. Дацюка, духовність є здатністю до позитивних перетворень фундаментального рівня [2]. Це – основа культурного простору суспільства, його інтеграційна характеристика, пов’язана з процесом отримання і підтримки вищих ідеалів, цінностей, смислів [3, с. 44]. Без духовного суверенітету, без духовного простору, духовності суспільство і держава не зможе прожити довго.

Метою статті є спроба визначити, яке місце займає Україна в духовному просторі постіндустріального світу, у європейській культурно-цивілізаційній єдності, яка її роль у перспективі згаданих глобальних процесів у духовній сфері, що і становить новизну дослідження.

Дослідники боязко зазирають у прийдешнє, а між тим у сучасних динамічних і суперечливих соціальних умовах прогностична функція суспільствознавчих наук набуває особливої ваги. Приділяючи значну увагу стратегіям економічного, політичного розвитку України, вчені залишаються дещо осторонь питань соціальних, проблеми ж духовності та морально-етичних цінностей викликають емоційну риторику у мас-медіа, але їх роль у майбутньому світу практично оминається експертною спільнотою, яка працює в сфері передбачень [4]. Навіть творці майбутнього – політики і можновладці, автори державних стратегій розвитку України – питання духовності та моральності якщо й згадують, то дуже побіжно, абстрактно і невиразно, формулюючи завдання у загальній, неконкретній формі на кшталт “досягти європейського рівня життя”, “вирішувати проблеми у сфері культури і духовності”, “утвердити моральні засади розвитку”, без жодних необхідних на те термінів і конкретного плану дій [5]. А тим часом ні Європа, ні світ не стоять на місці, і Україна, утвердившись у своїх євроінтеграційних прагненнях, повинна швидко реагувати на глобальні та регіональні зміни. Чи не є відкладання на другий план у державі питань розвитку духовності й культури причиною насущних проблем?

Завдяки процесам глобалізації зараз створюється інший світ, з новими соціокультурними реаліями та духовними пріоритетами. Формується універсальна цивілізація, в якій усі культури повинні існувати у сумісництві із її засадничими принципами: свободою, демократією, знанням, освітою, наукою, переслідуванням щастя [6]. Україна у цій новій “архітектурі духовності” має посісти гідне місце. Основними ознаками

майбутнього світового ладу, на думку Богдана Гаврилишина, буде співіснування різних культур, релігійних вірувань, переконань, способів життя [7, с. 191]. Тож головне функціональне значення сучасної моделі духовності як багатомірного соціально-історичного феномена, зазначають науковці, полягає в тому, щоб шукати “довершеного життя спільно з іншими і для інших у справедливих інституціях” [8, с. 22]. Недарма слова “Єдині у різноманітті” обрав своїм девізом Європейський союз, як зразок інституції, що прагне розбудовувати свою організацію за такою моделлю співжиття.

Гострота сучасних суперечностей у духовній сфері зумовлена зіткненням двох тенденцій – процесу інтеграції культур та прагненням локальних культур зберегти свої самобутність і незалежність. У відомого американського антрополога К. Гірца означені явища знайшли своє відображення у взаємодії двох піднесених абстракцій: “духу нашої доби” (“епохалізму” з “громадянською моделлю нації”) та “природженого способу життя” (“есенціалізму” з “етнічною моделлю нації”, у якій провідне місце посідають такі примордіальні елементи як народність, мова, релігія, звичаї, традиції тощо). Етнос відчуває на собі “тяжіння” “духу нашої доби”, адже історичне минуле дедалі відходить, а нові події, чинники створюють новий соціокультурний час [9]. Під час взаємодії національної культури, у тому числі української, з процесами глобалізації останні виступають як активний, динамічний початок, а перша, навпаки, концентрує у своїх цінностях та інститутах інерцію минулого, стійкість [10, с. 3].

У сьогочасній Україні, визнаючи її глибокий духовний потенціал, дослідники говорять про відсутність духовного суверенітету або про кризу духовності, яка виникла за обставин, коли нові цінності ще не в повній мірі сформувалися, а старі вже піддалися тотальній переоцінці [3, с. 45].

Саме спадок попереднього режиму, рудименти ідеологічного протистояння минулої епохи [11, с. 33], а, по-друге, ментальність і культурна різноманітність, на думку дослідників, зараз і в майбутньому виступають рушіями духовного та суспільного розвитку України [12]. До історично успадкованих розбіжностей додаються й “рукотворні” лінії конфлікту між багатими та бідними чи прибічниками різних політичних сил. Модернізація України в “західному” стилі означає перетворення всіх кризових моментів духовного розвитку світу на власні проблеми [13, с. 31], і для українських реалій це виявляється в утраті своєї традиційної культурно-цивілізаційної ідентичності внаслідок нерелексованої переорієнтації на прагматично-утилітарні цінності [14, с. 3]. Адже глобалізація, створюючи можливості для міжкультурного діалогу, водночас, має побічні ефекти у вигляді так званої “американізації” і масової культури, орієнтованої не на задоволення інтелектуальних потреб, а грубих та тваринних інстинктів, які, в наслідок своєї дії, створюють примітивне суспільство споживання, де справжні цінності підмінюються матеріальними благами.

Хоча нові умови створюють нові можливості для матеріального й духовного розвитку, Україна змушена відповідати на виклики глобалізації, не розв’язавши своїх постколоніальних проблем. Так, на категоричну думку С. Дацюка, Україна, здобувши політичний суверенітет, так і не спромоглася здобути ані економічний, ані, тим більше, духовний суверенітет – він відсутній у науці, мистецтві, політиці, не відтворюється в освіті, втрачається у мові, звужується всередині релігії... А з точки зору перспектив країни саме духовний суверенітет є визначальним, бо ж “націю визначає духовна спільнота, яка має духовний суверенітет, за будь-яких умов зберігає та відтворює духовний простір, доброзичливо ставиться до духовних людей та забезпечує духовність усіх сфер життя в процесі перетворень фундаментального рівня. Якщо це не так, то маємо не націю, а співжиття громадян, хата яких скраю, і вони в будь-який момент готові або інтегруватися цілою країною куди завгодно – в Європу чи в Росію, – або емігрувати поодиночки самостійно” [2].

Ці слова є свідченням поверхневого розуміння процесів інтеграції в українському суспільстві. Вступ до ЄС стає самоціллю, а сам шлях у Європу перетворюється у масове оволодіння проєвропейською риторикою, формальне виконання нормативних вимог, сліпе мавпування західного способу життя. Заглиблення у європейський духовний простір

неможливе на тих вульгаризованих, примітивних зразках культури, які споживають українці. “Народ, який вмів тільки запозичувати чужі фундаментальні еталони, зразки, норми та чужі фундаментальні системи мотивацій, не може ніколи бути вільним. Рано чи пізно він або завойовується, або погоджується на добровільне рабство, або зникає”, – продовжує С. Дацюк [2]. Нам потрібно зрозуміти, що Європі та світу Україна цікава передусім своєю відмінною, самоцінною, самобутною духовною культурою, без якої наша держава перетворюється у звичайний ринок збуту.

З розпадом біполярної системи світу на зміну глобальній конфронтації двох наддержав прийшло культурне, економічне та суспільно-політичне зближення народів і держав. Воно проявилось у прагненні подолати колишній політичний та ідеологічний розкол. Відтак цілком реальною стала перспектива утворення єдиної Європи без роздільних ліній. Ця ідея об'єднання Європи виникла на базі цивілізаційної-культурної спільності європейських народів, визначальними рисами якої, поряд з універсальними демократичними цінностями, є християнська спадщина.

Складно заперечити той факт, що християнство відіграє істотну роль у будівництві об'єднаної Європи. Однак у проекті Євроконституції не містилося положення про те, що саме християнські цінності є одним із основних чинників, що об'єднали Європу, і статус релігії в ЄС залишається невизначеним. Серед критеріїв членства в Євросоюзі справді не згадується конфесійна належність, адже він не є релігійним об'єднанням, а побудований за моделлю, в основі якої взаємоповага, терпимість, етнічне, культурне та релігійне розмаїття. “Християнство та Європа – це вже не синоніми”, – зазначив К. Паттен, комісар ЄС із зовнішніх зносин у 2000–2004 роках. У ЄС формується нове суспільство, члени якого не мають розрізнятися за етнічним походженням і віросповіданням [14, с. 15]. Втім, Європа зберігає незримі, але відчутні та чіткі внутрішні кордони між англосаксонською та романською Європою, між Північною протестантсько-католицькою, переважно католицькою Південною Європою та православними Грецією, Румунією, Болгарією. Керівні структури ЄС засвідчують свою повагу до релігії “у всьому її розмаїтті як форми етичного, морального, ідеологічного та духовного самовираження частини європейських громадян з урахуванням різниці між самими релігіями та особливостей кожної країни”.^{*} Проте такий ліберальний підхід погрожує залишити нащадкам спадщину “без обличчя”, адже говорити про цивілізаційну тотожність Європи й не називати її витоків – це абсурд. На практиці абсолютизація демократичного принципу рівності у ЄС позначається на посиленні процесів уніфікації й у духовно-ціннісній сфері та, відповідно, нівеляції національних особливостей релігійно-церковного життя, що болісно переживається країнами з відчутно укоріненими історичними традиціями [15, с. 24–27]. Втрата християнством ролі однієї з підвалин спільної європейської культури та цивілізації дасть змогу утворити єдиний культурний простір або ж спричиниться до загострення конфліктів між західним християнством, православ'ям та мусульманством [14; 16].

Серед чинників майбутнього розвитку Європи експерти, окрім культурних відмінностей між країнами-членами, відзначають екстремістські тенденції радикального крила фундаменталістського ісламу [4]. Якщо розглядати духовне майбутнє світу, виходячи з концепції зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона, Європа вже зараз є епіцентром боротьби західної, мусульманської та православної цивілізації [17]. Враховуючи демографічну динаміку, думка про те, що Європа ризикує стати продовженням Північної Африки та Близького Сходу і призведе до краху ЄС є небезпідставною. Перед Європою загроза ісламізації у зв'язку з міграцією населення постала так гостро, що в одному з інтерв'ю прінстонський історик Бернард Люїс заявив, що “Європа буде частиною Арабського Заходу наприкінці цього століття” [7]. Питання щодо прийняття Туреччини до Євросоюзу виявило сильне побоювання щодо посилення ісламізації Європи. З іншої сторони, прибічники вступу

---

^{*} Ст. 3 Рекомендації ПАРЕ 1804 (2007) від 29 червня 2007 року “Держава, релігія, світське суспільство та права людини”.

Туреччини до ЄС прагнуть за допомогою цієї країни впровадити в Європі сучасний помірний демократичний іслам, орієнтований на європейські цінності й дотримання прав людини, та в такий спосіб створити противагу радикальному ісламу з надією на його трансформацію [14]. А Україні у прогнозованому та неминучому конфлікті між ісламом та християнством, вочевидь, належить знову відіграти в історії роль охоронного бар'єру Європи, роль Київської Русі, що захистила Європу від монголо-татар, України, що, прийнявши удар на себе, вберегла Європу від більшовизму. Західні дослідники, зокрема, З. Бжезинський, визнають європейськість української культури та покладають на Україну своєрідну "місію" демократизації православної за цивілізаційною ідентифікацією Росії [18]. Позиція російських авторів переконує, що єдиноможливим та єдиноправильним для України шляхом є "повернення в лоно руського світу".

Однак для українських дослідників характерне розходження у поглядах щодо духовної приналежності України до європейської цивілізації (таке розходження поглядів характерне і для громадської думки).^{*} Місце України у західноправославній субцивілізації в межах макроріхристиянського світу відводить Юрій Павленко [20]. Низка дослідників, услід за С. Гантінгтоном, розташовують Україну у метаісторичному плані на культурно-цивілізаційному розломі по осі Схід-Захід, адже на території України західноєвропейська і російська (євразійська) цивілізації не тільки зустрічаються, але й вступають у взаємодію і багаторазово переломлюються у характері та долі українського народу [13, с. 30–33]. Про маніхейські реалії "двох Україн": європейської та радянської, про цивілізаційне зіткнення в Україні українського (західного) християнства та російського православ'я пише Оксана Пахльовська та Микола Рябчук. А Петро Саух взагалі протиставляє українську культурну спільноту, що характеризується різноманітними деструктивними тенденціями, класичній логоцентричній культурі Заходу і визначає її місце на грані культур у слов'янському цивілізаційному просторі.

Уздовж міжцивілізаційних кордонів жевріють чи розвиваються місцеві конфлікти, що мають шанси вилитись у значні війни. На жаль, вони заторкують і низку регіонів України (Донбас, Крим, Закарпаття та ін.), в Європі такими зонами напруження є Ольстер, Басконія, Каталонія, Корсика тощо. Російський історик і соціолог Сергей Переслегін зазначає, що Україну продовжують розривати на частини три могутніх фактори впливу – Росія, Захід та ісламський фактор у Криму, що посилюється з кожним днем. Подібна ситуація загрожує якщо не розпадом країни за 20–25 років, то духовним розкладом [21]. Таким чином, загальносвітові тенденції духовного розвитку з його кризовими явищами проєктуються в українських реаліях, загострюючись на фоні уже внутрішнього духового зламу.

Зважаючи на ці фактори, можна зрозуміти певні вагання європейців у політиці "відкритих дверей" щодо України у тому числі. Адже у такій ситуації цілком вірогідна поява в Європі взамін "залізної завіси" "оксамитової завіси", що зафіксує нові соціокультурні межі в Європі. Європейська сторона вже не вперше продемонструвала свої сумніви щодо України, пов'язані насамперед із її внутрішнім невпевненим становищем у ході наймасштабнішої в Україні міжнародної зустрічі "Ялтинська європейська стратегія", що відбувалася 13–16 вересня 2012 р.: сумніви породжують сумніви. Як учасник молодіжної сесії YES-9 авторка мала змогу взяти участь у відкритому обговоренні нових ідей та поглядів щодо шляхів розвитку Європи, України і всього світу. Це – діалог, що забезпечує ширше бачення внутрішньої ситуації в Україні, її перспектив у сучасному світі, він є стимулом для пошуку точок дотику у відносинах між країнами, спільних інтересів і цінностей. Під час однієї із найцікавіших панелей Форуму "Україна, Схід, Захід? Версія 2012" Верховний представник

^{*} Згідно статистичних даних більше половини громадян України (63,4%) заперечують свою належність до європейської спільноти, "неєвропейська" самоідентифікація домінує у східних регіонах країни. Очевидно, це зумовлено усвідомленням великої соціально-економічної відстані між Україною і державами ЄС, різницею у стандартах життя. Більшість громадян традиційно відзначають "європейськість" України лише в географічному та історичному аспектах (За даними 2008 р.) [19, с. 37–39].

ЄС з питань зовнішньої політики і загальної політики безпеки (1999–2009), колишній генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана заявив: "Україна має подивитися на себе, на свої цінності та вирішити. Чи є у вас соціальний консенсус з приводу руху в Європу, чи є стратегія, яка всіх об'єднує. Ми поки що цього не спостерігаємо. Митний Союз – це митниця, яка дає добро. Євросоюз – змінює життя, змінює все в країні. Ми в Євросоюзі не змушуємо вас зробити якийсь вибір. Європейські двері ще відчинені для вас" [22].

Водночас не замикається в собі й у своїх кордонах, визнаючи наявність серйозних економічних і політичних проблем всередині Євросоюзу, закликала європейців 66-й держсекретар США Кондоліза Райс: "Якщо Європа поглибиться в свої проблеми за рахунок того, що вона буде відгороджуватися від всього світу – насамперед, від Туреччини, від України – ні до чого доброго це не приведе. Європа і ті, хто поділяють ці цінності – програють" [22]. Для "старих" демократій сьогодні критично важливо підтримувати демократичні тренди в решті світу. "Якщо ми віримо у власні цінності, які нас зробили благополучними і вільними, ми повинні вірити і в те, що вони змінять і ці суспільства" – сказала американський політик [29].

Так і на думку генсека Ради Європи Торнбйорна Ягланда, нині потрібно розширювати розуміння того, чим є Європа, і думати, чим ЄС може допомогти країнам-сусідам, адже це допоможе вирішити й низку внутрішніх проблем Євросоюзу [23]. Цілком вірогідно також, що разом із розширенням Європейського Союзу на Схід виникатиме й потреба у новому політичному центрі посттрансформаційної Європи, і в такому разі Україна має шанси перетворитися на соціокультурний центр східнослов'янських народів [24].

У таких умовах, коли Україна відчуває проблеми з ідентифікацією, національною ідеєю, ціннісними орієнтирами, на думку експертів, саме ідея євроінтеграції як затвердження вибору на користь європейських цінностей могла б об'єднати і еліту, і політичний клас, і пересічних українців, стати загальнонаціональною ідеєю [25].

Наша держава в особі Президента Віктора Януковича з готовністю запевняє, що "Україна не просто хоче бути європейською країною. Цей географічний факт не потребує зайвих підтверджень. Ми прагнемо долучитися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи на основі цінностей свободи, демократії та права" [26].

"Для України, як майбутнього члена європейської спільноти, важливо, щоб Європа, яка зараз дуже роз'єднана, повернулася до відчуття спільноти моральних засад", – заявляє попередній глава Української греко-католицької церкви (УГКЦ) кардинал Любомир Гузар [27]. Варто зауважити, що при різній оцінці євроінтеграційних прагнень України громадянами різних конфесій, за даними Інституту соціології НАН України, саме серед греко-католиків найбільша частка тих, хто підтримує "західний" вектор політики (75,4 %) [16]. За розширення Європейського Союзу на Схід давно і послідовно виступає римо-католицька церква, враховуючи збіг географічних меж Європи з ареалом традиційного поширення християнства. Така позиція пов'язана як з місійною стратегією просування на Схід католицької церкви, так і з політикою, орієнтованою на збереження в ЄС християнської домінанти, може розглядатися у тому числі як вагомий ресурс підтримки євроінтеграційним устремлінням України. Показовою у цьому плані є позиція Івана Павла II, який неодноразово наголошував, що Європа повинна дихати обома своїми легенями – і східним, і західним, та проголосив право всіх європейських народів від Атлантики до Уралу і від Скандинавії до Середземного моря жити за принципами Євангелія у спільному домі, в Європі без кордонів [27, с. 27].

Щодо ролі релігії у формуванні нової духовності, то вона також переживає кризу. Як справедливо зазначає Патріарх Київський і всієї Руси-України Святійший Філарет, коли Україна була частиною СРСР, тут панувала марксистсько-ленінська ідеологія, заснована на атеїзмі та певних земних ідеалах. Після її відходу утворилася пустка, місце у духовності людей почала займати нав'язана ідеологія споживацтва й матеріального процвітання. Але з іншого боку, в Україні почалося духовне відродження [28]. Зростання чисельності прихильників різних вірувань, як традиційних, так і протестантських, неоязичницьких, на

жаль, відбувається із міжконфесійними та внутрішньоконфесійними чварами. Загалом у світі зростання кількості віруючих відбувається швидшими темпами, ніж зростання населення планети. Однак очевидно й те, що міцність позицій релігії нині не перебуває у прямому зв'язку із кількістю культових споруд. “Релігія без віри” перетворилася на предмет масового споживання, що відповідає запитам “віруючих без релігії”: вони не зумовлюють дотримання суворих духовних вимог або певних самообмежень, а обіцяють розв'язання усіх життєвих проблем індивіда. “Віра без релігії” означає, що люди звертають свою увагу на релігію в контексті віри в Бога лише як на певну віртуальну цінність, що має суто утилітарний характер, зокрема “спасіння душі”, та не “перевантажену” ритуалами, а також обов'язковістю знання усіх аспектів релігійності в канонічному розумінні цього поняття. У постмодерному суспільстві релігійною особою бути простіше, ніж у традиційному, однак слід розуміти, що характер такої релігійності істотно вирізняється. В умовах секуляризації церкви народжується ще одне унікальне явище пізньої сучасності, що має назву “віруючі поза церквою” [29].

У подальшому релігія та церква відіграватимуть активну роль у житті українського суспільства, причому віра може реалізувати як свою інтегративну, так і дезінтегративну функцію. “Віра є частиною життя для сотень мільйонів людей. Такі цінності як повага, справедливість та співчуття, притаманні всім великим релігіям, є як ніколи актуальними та важливими для єднання людей і розбудови кращого світу”, – переконаний засновник і патрон Фонду Віри та колишній прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер. – “Але релігійна віра може бути використана для розколу – нею можна маніпулювати, щоб роздмухувати полум'я ненависті та екстремізму” [30].*

За даними Європейського соціального дослідження, третина (32 %) респондентів визнали релігію швидше джерелом миру, аніж конфліктів. У поліконфесійних, світоглядно плюралістичних умовах країни органічною є релігійна толерантність. 75 % українців вважають, що слід поважати будь-які релігії. Незважаючи на гострі ситуації у внутрішньому житті деяких конфесій і чвари між їхніми лідерами, віруючі виявляються толерантнішими і впевненішими у своїх оцінках, аніж не віруючі люди [16]. Релігійні інституції володіють особливими можливостями в аспекті зміцнення миру, співробітництва, терпимості, солідарності, міжкультурного діалогу та розповсюдження цінностей, за які виступає Рада Європи.

Лише дотримуючись демократичних засад функціонування суспільства, Україна з її культурним та конфесійним розмаїттям зможе конструктивно розвиватися, протистояти викликам глобалізації та об'єднатися перед загрозою духовної деградації. Адже прямим і недвозначним наслідком прогресуючої бездуховності країни може бути втрата нею спочатку економічної, а потім і політичної незалежності. Духовна стратегія України полягає у створенні особливої якості, яка вже давно відсутня в цій країні, – здатності до тривалого колективного перетворення фундаментального рівня без запозичень, на власних засадах [2]. Ця духовна стратегія можлива виключно з позиції самого суспільства, у котрому кожен поділяє усвідомлену відповідальність за майбутнє, яка й мотивує поведінку. Формування ціннісної системи та духовності в цілому повинно базуватися на необхідності переорієнтації на постматеріальні цінності, відмові від споживацької ідеології та конс'юмеризму, синтезі цінностей на основі діалогу, полілогу різних культур [3, с. 48].

Сучасний світ, кидаючи термінові виклики Україні, відкриває перед нею величезні можливості духовного розвитку. Адже не економічні чи політичні, а саме цінності, які часом не можливо помітити з першого погляду, є фундаментом об'єднаної Європи. Основу нового бачення становить уже не геополітика, а культура, хоча вона, здавалося б, є лише духовною потребою. Подолавши внутрішньодержавні конфлікти, Україна має змогу увійти до

---

* Як стипендіат національної конкурсної програми “Завтра.UA” авторка 6 червня 2011 була слухачем лекції Тоні Блера на тему “Глобалізація та віра”, під час візиту британського політика та мецената в Україну на запрошення Фонду Віктора Пінчука.

європейської цивілізаційної спільноти та стати її трансформаційним ресурсом. Водночас, це можливо лише якщо Європа зуміє “приручити” етнічний вимір культур, трансформуючи їх у синтетичні. Таким чином, ЄС може розраховувати на реалізацію своїх амбіційних планів досягнення нового рівня гомогенності європейського соціокультурного простору, але лише за умови врахування інтересів всіх своїх країн-членів та адекватної реалізації їхніх культурних запитів. Не менш важливим завданням є подолання як внутрішніх, так і зовнішніх соціокультурних меж або, принаймні, створення надійних систем комунікацій між різними народами.

Майбутнє Європи уможливуватиме розвиток і пан’європейської, християнської за формою, і національних культур. В об’єднаній Європі спільно з Україною є всі шанси, аби в умовах плюралізму цивілізацій стати інтелектуальною та культурною цілісністю. Не лише єдиним економічним простором, не лише Європою держав, а й Європою людей, об’єднаних у спільний культурний і духовний простір.

Список використаних джерел

1. *Маценко Ж. М.* Духовність: феномен психології та об’єкт виховання / Ж. М. Маценко. – К.: Освіта України, 2010. – 100 с.
2. *Дацюк С.* Що таке духовність та навіщо вона потрібна? [Електронний ресурс] / С. Дацюк // Українська правда. – 2009. – 16 червня 2009. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/16/4026929/>
3. *Виміри духовності у сучасному світі* [Текст] / О. П. Бойко // “Філософія. Культура. Життя”. Міжвузівський збірник наукових праць. Вип. 35. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2010. – С. 41–49.
4. *Зелінська О.* Майбутнє Європи [Електронний ресурс] / О. Зелінська, Н. Хван. – Режим доступу: http://iwr.org.ua/img/Future_of_europe.pdf
5. *Указ Президента України* “Про Стратегію економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004–2015 роки”. – Указ від 28.04.2004 № 493/2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004&myid=dCCMfOm7xBWMqjUEZiwqiQoEHdIYAsFggkRbI1c>
6. *The future of Europe. Road to a civilization suicide* [Електронний ресурс]. – Free World Academy, 2005. – Режим доступу: <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/agendacont.html>
7. *Гаврилишин Б.* Україна в майбутньому геополітичному контексті / Б. Гаврилишин // Наукові записки. – Том 22, ч. 2: Суспільні науки / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К.: КМ Академія, 2003. – 359 с. – С. 188–191.
8. *Степаненко І.* Реконцептуалізація духовності у постсучасній перспективі [Електронний ресурс] // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Духовність. Культура. Людина”. Львів, 15–16 квітня, 2010 р. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 174 с. – Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/Phil/tezy_dkl_2010.pdf
9. *Гірчак К.* Інтерпретація культур: Вибрані есе. – К.: Дух і Літера, 2001. – 300 с.
10. *Глотов Б.* Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу. Дис... д-ра філософ. наук. Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.
11. *Коппель О.* Уплив глобалізації на розвиток локальних цивілізацій: ключові аспекти / О. Коппель, Ю. Цирфа // Віче. – 2010, № 17. – С. 33–35.
12. *Зелінська О., Хван Н., Шнігелієре Ш. де.* Україна в 20 років: куди йдемо далі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iwr.org.ua/img/Future_of_Ukraine.pdf
13. *Саух П.* Новий образ України. Трансформація духу та випробування національним буттям / П. Саух // Віче. – 2009. – № 5. – С. 30–33.
14. *Ковальчук Т.* Особливості формування єдиного культурного простору об’єднаній Європи / Т. Ковальчук // Віче. – 2009. – № 3. – С. 14–16.
15. *Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України.* Колективна монографія / Відп. ред. Л. Филипович. – К., 2009. – 296 с.
16. *Мигович І.* Релігійність в Україні та світі: соціологічний вимір, спроба прогнозу / І. Мигович // Віче. – 2010. – № 3. – С. 26–31.
17. *Хантінгтон С.* Столкновение цивилизаций. – Москва: АСТ, 2007. – 571 с.
18. *Бжезінський З.* Велика шахівниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westukr.itgo.com/shah.html>
19. *Снівробітництво України з ЄС: оцінки громадян* // Національна безпека і оборона, 2008. – № 6 (100). – С. 37–56.
20. *Павленко Ю. В.* Україна в системі глобальної цивілізації / Ю. В. Павленко // Практична Філософія, 2000. – № 2. – С. 224–236.
21. *Україна через 50 лет* [Електронний ресурс] // Фокус. – Режим доступу: <http://focus.ua/politics/25284>
22. *Юрчак М.* “Yes” чи “No” українській євроінтеграції? [Електронний ресурс] / М. Юрчак // Тернопільська липа. – 2012. – 19 вересня 2012. – Режим доступу: <http://lura.te.ua/2012/09/19/yes-chy-no-ukrajinskij-jevointehratsiji/>
23. *План дій Ради Європи для України на період до 2014 року* [Електронний ресурс] / Зовнішні справи. – 2011. – № 9. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=699>
24. *Афонін Е., Мартинов А.* Об’єднана Європа: соціокультурні кордони // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірка наукових праць учасників Харківських соціологічних читань. – 2001. – Харків, 2001. – С. 232–337.
25. *Жданов І.* Лише реальні реформи і впровадження європейських стандартів наблизять Україну до Європи // Зовнішня політика України: здобутки, проблеми, перспективи, Національна безпека і оборона. – 2010. – № 2. – С. 27.
26. *Янукович В.* Двадцять років України: Наш шлях лише починається [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/20963.html?PrintVersion>
27. *Бондаренко Д.* Релігія та створення нової Європи [Електронний ресурс] / Д. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 37. – 27 вересня 2003. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/religiya_ta_stvorennja_novoyi_evropi-35864.html
28. *Корніюк В.* Якщо людина заглушає совість, вона знаходить спосіб обійти закон / Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, В. Корніюк // Віче. – 2010. – № 1. – С. 24–25.
29. *Дурманенко О.* Чому віримо. Особливості формування та підтримки почуття онтологічної безпеки особистості в контексті сучасної релігійної ситуації / О. Дурманенко // Віче. – 2008. – № 7–8. – С. 13–15.
30. *Фонд Тоні Блера та Фонд Віктора Пінчука оголошують запуск програм з посилення релігійного взаєморозуміння для нового покоління українців* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pinchukfund.org/ua/media/press_release/4002/

Марія Юрчак

**УКРАИНА – ЕВРОПА – МИР: РЕАЛИИ СОВРЕМЕННОСТИ, ВИДЕНИЕ СОВМЕСТНОГО
ДУХОВНОГО БУДУЩЕГО**

В статье рассматривается проблема значения и роли Украины в формировании нового духовного пространства Европы в контексте вызовов глобализации.

Ключевые слова: духовность, глобализация, духовное будущее, евроинтеграция Украины.

Mariya Yurchak

**UKRAINE – EUROPE – WORLD: REALITIES OF NOWADAYS,
THE VIEW ON MUTUAL SPIRITUAL FUTURE**

The article considers the problem of the place and the role of Ukraine in forming new spiritual space of Europe in the context of challenges of globalization.

Key words: spirituality, globalization, spiritual future, Euro-integration of Ukraine.

УДК 327 (477)

Володимир Гіщинський

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті йдеться про необхідність переосмислення геополітичного становища України у світі з огляду на історичний досвід її зовнішньої політики. Пропонується та обґрунтовується геополітичний підхід, який би дав Україні реальні міжнародно-правові гарантії її безпеки, а також можливість стати впливовим суб'єктом сучасних міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, Євросоюз, Росія, США, українське питання, нейтральний статус, геополітичний проект, договір безпеки.

Сучасні провідні, тою чи іншою мірою, впливові центри світової політики, а це – РФ, США, ЄС, виходячи із власних геостратегічних інтересів, намагаються включити Україну повністю, або частково у сферу свого впливу, або хоча б розіграти “українську карту” в своїх інтересах. Україна, виходячи із власного бачення своєї ролі в сучасній долі світу, повинна переконати міжнародне співтовариство, що найближчим часом і на майбутнє вона буде потрібна на міжнародній арені, як суверенна, територіально цілісна країна, яка має постійний статус нейтральної держави, гарантований всіма країнами-членами ООН. Необхідно зауважити, що сьогодні таке розуміння ролі й місця України в сучасному світі поступово перетворюється із загальнотеоретичної проблеми у реальний визначальний фактор її перспективи, як суверенної держави, знаходячи щораз більше прихильників серед українців, як серед державних діячів, політиків, так і рядових громадян країни.

Проблему переосмислення Україною геополітичного становища у світі й міжнародно-правових гарантій її безпеки політики, політологи, вчені-міжнародники акцентують з огляду на її актуальність, у переважній більшості, в контексті Захід – Схід. Значну увагу висвітленню ролі України у міжнародних відносинах ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст., дослідженню її місця в геополітичних концепціях провідних країн світу, зовнішньополітичних доктринах сусідніх з Україною держав, а також аналізу зовнішньої політики незалежної України на сучасному етапі та багатьох питань геополітичного становища України в світі й міжнародно-правових гарантій її безпеки приділено в працях Д. Донцова [9], В. Липинського [14], Ю. Липи [13], С. Рудницького [20], колективних книгах під редакцією О. Дергачова “Українська державність у ХХ столітті” [25], “Нарисах з історії дипломатії України” за ред. В. А. Смоля [17], у монографії “Україна у міжнародних відносинах ХХ століття” під редакцією Я. Малика [26], а також у публікаціях вітчизняних і зарубіжних авторів – І. Нагаєвського [16], Ю. Камінського [10], Т. Кузьо [12, с. 15–20], У. Гарнет [59, с. 71–79], О. Салтовського [21, с. 86–91], О. Соскіна [46, с. 26–31; 47, с. 23–30; 48; 49; 50, с. 7–8], В. Горбуліна [8], Ю. Пахомова [18], В. Копійки [7], Ю. Бадзьо [53], О. Полторацького [19, с. 9–13], А. Орла [55], А. Гальчинського [24], Ю. Бараш [29], С. Віднянського [6], І. Лосева [15], Г. Перепелиці [51], С. Василенко [22], О. Ковальнової [52], Ю. Макара [56], О. Чалого [60], В. Гевко [61] та ін., а останнім часом і в багатьох інтернет-виданнях [31; 32; 33; 34; 35; 36; 37]. Впливу традиційних і новітніх тенденцій розвитку міжнародних відносин у постбіполярному світі та формуванню і розвитку зовнішньої політики України присвячено колективну працю істориків-міжнародників Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин” за редакцією Л. Губерського [5].

Чимало західних політиків, політологів сьогодні категорично заявляють: “Україна або інтегрується до Європейського Союзу, або – коли не номінально, то де-факто – знову зіллється в союзі з Росією” [58], або “якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй

доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Євразії” [57, с. 147], відмовляючи Україні, як суверенній державі самостійно визначитись у власній ролі в сучасній і майбутній долі світу, а не покійно задовольнятися нав'язаним ззовні чужим баченням її місця у світовому співтоваристві. Фахову дискусію на теми зовнішньої та безпекової політики України започаткував Міжнародний безпековий форум “Від безпеки України до безпеки Європи. Виклики XXI століття”, який відбувався 15–16 квітня 2010 р. у Львові [44].

Історичний досвід України показує, що український народ, підлаштовуючись під чужі інтереси та геополітичні сценарії, традиційно орієнтуючись на зовнішні сили (а “єдино правильний” зонішньополітичний орієнтир визначався і визначається в залежності від конфігурації політичних сил однозначно: або лише Захід, або – Схід), тільки пасивним чеканням на ласку передових держав світу та наївною надією, що в якомусь “братньому Союзі” він все-таки своє щастя знайде, нічого не досягне в національному державотворенні, допоки не проявить своєї твердої волі в розбудові незалежної Української держави активною державотворчою працею і дієвою зовнішньополітичною діяльністю, спрямованою на захист власних національних інтересів. Про вкрай негативні наслідки “орієнтації” України на зовнішні сили наголошував ще в 20-х рр. XX ст. відомий український політик В. Липинський. Він добре вивчив таку зовнішньополітичну орієнтацію для України, тому категорично заявляв, що “...ніхто і в Європі (та й в світі також – В. Г.) сильною і великою Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоб ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша. Тому при відбудовуванні нашої державно-національної традиції [...] ми не тільки не можемо покладати надії на допомогу якоїсь “орієнтації”, а навпаки мусимо бути готові, що різні зовнішні сили будуть нам в тому наскільки можливо заважати” [14, с. 98]. Дійсно, як показує досвід зовнішньої політики України, століттями чітко простежується певна історична традиція орієнтації українців на зовнішні сили.

Зокрема, починаючи із XVII ст. всі, без винятку, українські державні діячі готові були об'єднати Україну з будь-якою державою, чи союзом держав, чи піти на союз з однією з великих держав проти другої, щоб визволити українські землі, вибороти самостійність, зберегти, захистити, розбудувати українську державність. Більше того, незаперечним фактом є те, що навіть, коли в Україні й з'являлися “надійні?” союзники, які приходили на її землі як “визволителі” чи “захисники”, то з часом, вони поводитися як загарбники і поділяли, переділяли їх у своїх інтересах.

Так, у XVII–XVIII ст., коли українські гетьмани в пошуках “кращої”, на їх думку, зовнішньої підтримки з метою вибороти державну незалежність, зберегти, захистити українську державність хилилися то до Москви, то до Варшави, то до Стамбулу, то до Стокгольму. Як наслідок: “Велика Руїна”, яка охопила українські землі, повна втрата Україною свого державного суверенітету і поділ її території. Так було в XIX – на початку XX ст., коли українські терени в черговий раз були поділені, і їх доля вирішувалася в Москві та Відні. Коли в роки Першої світової війни українці, не маючи власної держави, будучи покликани в армії ворогуючих держав, які володіли українськими землями, змушені були вбивати на фронтах війни один одного за інтереси чужих держав, провідні українські політичні організації – Головна Українська Рада та Союз Визволення України виступали за поразку царської Росії, підтримуючи у війні Австро-Угорщину, наївно сподіваючись, що вона дасть їм можливість створити самостійну державу під своїм протекторатом.

Схожі події простежуються у 1917–1921 рр., в добу національно-визвольних змагань у боротьбі за державну незалежність, коли лідери українських державних утворів новітнього часу з метою визволити (захистити) Україну від Радянської Росії уклали договори, то з Німеччиною та її союзниками, то з Польщею, то надіялися на добру волю країн Антанти, яка замість того, щоб підтримати її, ставала на бік ворогів української національної державності. Братовбивча громадянська війна, нав'язана українцям ззовні, знову завершилася остаточною втратою України державного суверенітету і черговим поділом українських земель, але вже між Радянським Союзом, Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Так було і в 1939 р., коли

політичні лідери Карпатської України покладали особливу надію на добру волю керівництва фашистської Німеччини в справі гарантування безпеки і захисту суверенітету цієї української держави. Та дарма. Так, як, власне, за згодою Берліну, Угорщина здійснила збройну інтервенцію проти Карпатської України і окупувала її територію.

Спостерігаємо аналогії і в роки Другої світової війни, коли лідери українського національно-визвольного руху наївно надіялися, що після проголошення ОУН у Львові 30 червня 1941 р. “Акту відновлення української державності” гітлерівці дадуть можливість їм створити суверенну соборну Українську Державу. Але марними були їх сподівання, оскільки це ніяк не входило в плани вождів фашистської Німеччини. Більше того, всі українські землі, окуповані фашистськими загарбниками, були поділені між Німеччиною та її союзниками.

Нині відбувається боротьба впливових центрів світової політики, провідних країн світу за контрольний вплив над Україною, яка в силу суб’єктивних та об’єктивних причин перетворилася на об’єкт гри провідних світових геополітичних суб’єктів [48, с. 79–83]. Загальновідомо, що США, ЄС, РФ прагнуть підпорядкувати у свою орбіту нашу державу.

Російська Федерація і Україна. Мрією Росії є “поглинути” Україну, але навряд чи це під силу їй сьогодні. Більш ніж двадцятирічне існування незалежної України переконливо засвідчило, що Росія остаточно втратила її як свою “окраїну”. Але Кремль не бажає зрозуміти логіку геополітичних змін, тому плекає надію на реванш і відтворення у якісно новій формі російської євразійської наддержави, із обов’язковим включенням до її складу України [25, с. 301]. Але, як на інкорпорацію чи аншлюс України Росією подивиться світ? І, насамперед, США, ЄС чи КНР, які не зацікавлені у входженні України в будь-якій формі до складу Росії, адже вона таким чином значно посилить свій вплив у світі. Більше того, вони робитимуть все можливе, щоб РФ не встановила домінуючий вплив над Україною. Росія на це зважає і зважатиме, оскільки не в її інтересах доводити до конфронтації через Україну і так не прості взаємовідносини як із Заходом, так і Сходом. РФ, виходячи із своїх національних геополітичних інтересів, прагнучим не допустити, щоб Україна вступила до НАТО, хоча із боку Північноатлантичного блоку, в залежності від політичної кон’юнктури в Україні, робиться усе можливе, щоб крок за кроком залучити її до різних форм співробітництва з НАТО. У свою чергу, НАТО ніколи не допустить втягнення Росією України до ОДКБ, хоча вона відкрито плекає надію щодо залучення її в різних формах і варіантах до нього.

ЄС і Україна. Україна прагне інтегруватися до ЄС. Євросоюз хоче бачити Україну в своєму складі. Але в сучасних міжнародних умовах внаслідок, як суб’єктивних, так і об’єктивних причин, перспективи вступу України в ЄС найближчим часом незначні. Причин багато. На даний час ЄС переживає не кращі часи. Однозначно ЄС хотів би бачити новим членом європейської спільноти економічно сильну Українську державу, але не в такому соціально-економічному стані, в якому вона сьогодні перебуває [27, с. 46–52]. Формулою взаємовідносин ЄС і України мали б стати слова Федерального канцлера ФРН Г. Коля: “Україні потрібна Європа, а Європі потрібна Україна” [26, с. 310]. Тому провідним державам ЄС потрібно аргументовано показувати, що зволікання із підтримкою України не на руку ЄС, а на користь Росії, яка, скориставшись із такої політики байдужості щодо України, на законних підставах, юридично обґрунтовано, на основі “всенародного волевиявлення українців” може здійснити інкорпорацію України. А це аж ніяк не на користь ЄС і Заходу в цілому. Вони ризикують втратити Україну. У ЄС добре розуміють, що економічна, а на цій основі й мілітарна сила Росії, зростає за рахунок України. З огляду на це, ЄС навряд чи буде спокійно дивитися на спроби Росії в будь-якій формі “приватизувати” Україну. По суті, вже відбувається в різних формах завуальована боротьба між ЄС і РФ за Україну.

США і Україна. США в своїх геополітичних інтересах хотіли б мати “свою” сильну європейську впливову державу між ЄС і РФ. Америку потрібно переконати, що сильна, суверенна й демократична Україна потрібна Заходу для підтримки безпеки та миру в Європі. Відтак, США робитимуть все можливе, щоб намагання ЄС і РФ зміцнити свої позиції в Європі й не тільки за рахунок України, не стали рано чи пізно реальністю. У США, виходячи

із їх далекосяжних стратегічних геополітичних інтересів, не допустять, щоб над Україною безроздільно панувала Росія, бо добре розуміють, що Україна на сьогоднішньому етапі розвитку міжнародних відносин “покликана відіграти абсолютно унікальну роль у забезпеченні стабільності у Європі і світі” [28, с. 6]. Реальність українсько-американських відносин така, що політика США щодо України неминуче буде розвиватися з врахуванням суспільно-політичного та соціально-економічного становища в самій Україні і міжнародної ситуації навколо неї [25, с. 271], а також відповідати геополітичним інтересам Білого Дому.

Від такої “конкуренції” за вплив на Україну виграє лише сама Україна, звичайно, якщо вона скористається нинішньою міжнародною ситуацією у своїх інтересах. Україні не потрібно РФ, ЄС, США ні демонізувати, ні ідеалізувати. За цих обставин, коли Україна вкотре знаходиться на перехресті різних геостратегічних інтересів провідних країн світу, оптимальною стратегією її зовнішньополітичної діяльності, виходячи із власного бачення українцями свого місця в світі, мала б бути її гнучка геополітична гра на цих інтересах. Україні необхідно переконати РФ, США, ЄС, зокрема, і світове співтовариство в цілому, що найближчим часом і на майбутнє, світові вкрай буде потрібна на міжнародній арені суверенна, територіально цілісна і економічно могутня країна, без якої світові проблеми з її геополітичним становищем, людськими і природними ресурсами навряд чи можуть бути розв’язані повною мірою. Прикладів можна навести чимало. Зокрема, український аграрний сектор незабаром може стати ключовим фактором у боротьбі з очікуваним глобальним дефіцитом продовольства. Разом з тим, Україна повинна будь-що переконати провідні держави, які мають геополітичний інтерес до неї, відмовитися від політики “перетягування канату” за контрольний вплив над Українською державою, оскільки така політика, як свідчить історія, не лише їм на шкоду, а й приховує небезпеку для світу в цілому. Не буде перебільшенням сказати, що РФ, США, ЄС, добре розуміючи всю безперспективність тривалого і успішного встановлення у будь-якій формі домінуючого впливу над Україною, виходячи із своїх геополітичних інтересів, підуть на реалістичніший крок – підтримку оптимальної для всіх зацікавлених сторін моделі її міжнародного статусу, як суверенної держави з постійним нейтралітетом, гарантованим світовим співтовариством, що відповідатиме національним стратегічним інтересам.

Тому Україні, на думку автора, варто переосмислити історію, зробити виважені висновки із зовнішньої політики національних держав минулого, так і сучасності, щоб не допустити в черговий раз розіграшу сильними світу “української карти” у своїх інтересах і не довести країну до нової Руїни. Але іронія української історії виявляється в тому, що час від часу, орієнтуючись на Захід, українці врешті-решт заводили свою неньку Україну під прапори “єдиної і неділимої” чи то царської, чи то радянської Росії, а, вириваючись із “обіймів” Великої Росії, нічого кращого не знаходили, як “випрошувати” на правах бідних і скривджених долею європейців собі місце в “домі” когось із господарів Європи, чи настирливо, без перспективи бути нарешті почутим, “проситися”, щоб їх, як справжніх європейців врешті-решт пустили до Великої Європи.

Україна, будучи суб’єктом міжнародного права, має сама розробити і реалізувати такий геополітичний проект, який дав би їй можливість реалізувати власну самостійну зовнішню політику, розбудувати свою систему безпеки. Вирішення усіх зовнішньополітичних завдань, що торкаються певною мірою України, не повинно відбуватися з огляду на Схід чи Захід, а бути продиктоване виключно національними інтересами, відповідати її геополітичному станові в Європі, ролі й місцю в регіональних і загальносвітових інтеграційних процесах.

Україні необхідно жити в світовому співтоваристві не за чужими, нав’язаними українцям зовнішньополітичними доктринами, концепціями і дивитися на світ, на своє місце в світі то “очима Москви”, то “очима Брюсселя” чи “очима Вашингтону”, а то й з часом і “очима Пекіну”. Врешті, українцям слід, виходячи із власних національних інтересів сформулювати своє поняття про новітній світовий порядок, місце України в міжнародних відносинах, як у сучасних, так і в найближчому майбутньому, згідно власного розуміння призначення України в організації і функціонуванні нової світової системи міжнародної

безпеки ХХІ ст. А “призначення України, – як твердив ще в 20-х рр. ХХ ст. відомий український геополітик Юрій Липа, – є тільки в ній самій, її доля в її людях... Під оглядом економічним і геополітичним – це одна із найвагоміших земель світу. Це значіння України, – наголошує він, – тільки зростатиме в сучасному світі” [13, с. 97]. Отже, потрібно рішуче порушити давню історичну традицію зовнішньополітичної орієнтації на зовнішні сили, оскільки українська історія незаперечно засвідчує, що будь-які спроби опертя українців на зовнішні сили у здобутті, захисті, збереженні й розбудові держави або орієнтація на одну із “зацікавлених” в Україні держав чи союзу держав в “українських інтересах” із однією таких держав проти іншої рано чи пізно завжди закінчується новим поділом України, призводить до втрати національної державності із усіма вкрай негативними для українського народу наслідками.

Звичайно, можна було б продовжити розглядати Україну, як “форпост”, “буферну зону”, “двері”, “місток”... між Сходом і Заходом. Однак альтернатива даній моделі полягає у пошуку власного унікального місця в сучасному глобалізованому світі.

При цьому важливо, щоб визначення доленосного для України зовнішньополітичного курсу, обов’язково здійснювалося тільки на основі народного волевиявлення українців і спиралося на підтримку переважної більшості населення усіх регіонів держави, цілого українського суспільства. Більше того, щоб проголошення Україною такого зовнішньополітичного курсу відповідало всім міжнародно-правовим нормам міжнародного співіснування, було чітким і недвозначним та цілковито співзвучним її національним інтересам. Водночас, зовнішньополітичний курс України має забезпечувати її національну безпеку, яку повинні гарантувати міжнародне співтовариство, всі держави світу, а не одна “супердержава”, чи група таких держав або військово-політичний блок чи блоки, оскільки не завжди їх військово-економічна могутність буде такою, якою вона є сьогодні чи навіть завтра, та й військові блоки не довговічні. Більше того, український народ, маючи за плечима власну тисячолітню традицію національного державотворення і двадцять один рік державності новітнього часу обов’язково повинен у сучасному світовому співтоваристві вибороти своє місце “під сонцем” – розробивши, обґрунтувавши і реалізувавши такий геополітичний проект, який би дав реальну можливість стати їй впливовим суб’єктом сучасних міжнародних відносин.

Якщо взяти до уваги відомі форми забезпечення національної безпеки й спираючись на них, можна сказати, що на сьогодні для України існують такі можливі взаємовиключні альтернативні моделі її зовнішньополітичного курсу: 1. прозахідна, що відповідає європейському, євроантлантичному курсу; 2. просхідна, що відповідає євразійському зовнішньополітичному курсу; 3. курс на нейтралітет із такими можливими варіантами – нейтралітет за європейською моделлю, посилений нейтралітет, постійний нейтралітет, позаблоковість [11; 19, с. 10–13; 50, с. 7; 30, с. 12–15]. Нині, як вітчизняні, так і зарубіжні політики намагаються будь-що закріпити за Україною периферійний, буферний, а точніше форпостовий статус держави в європейському, євроатлантичному та євроазійському просторі. Такий статус для України є вкрай небезпечний [15]. Щоб нарешті позбутися його, Україні потрібно, здійснивши український вибір, – виробити і реалізувати власну геополітичну політику, завдяки якій наша держава чітко визначиться із призначенням власної ролі й місця в сучасному світі. Причому, потрібно пам’ятати, що жодна система безпеки, орієнтована на зовнішні сили, не гарантує Україні повної безпеки. Якщо так, то оптимальною моделлю забезпечення національної безпеки України, на думку автора, можна вважати нейтральний / позаблоковий статус. Міжнародно-правова природа нейтралітету та позаблоковості доволі широко висвітлена в працях вітчизняних і зарубіжних вчених [11; 30]. З урахуванням сучасних норм міжнародного права, відомі політики, політологи фахівці-міжнародники вказують на такі його варіанти та моделі, які можливі для України: 1. нейтралітет – нейтралітет за європейською моделлю, посилений нейтралітет; 2. позаблоковість – позаблоковий статус України, посилений позаблоковий статус [8; 19, с. 10–13; 50, с. 7–8].

Нейтралітет за європейською моделлю. У сучасній Європі чотири держави дотримуються критеріїв, що відповідають класичним поняттям нейтралітету – Швейцарія, Австрія, Швеція і Фінляндія. Ці держави можна розділити за певними ознаками на дві групи. До першої належать держави, нейтралітет яких традиційний для їх міжнародної політики й сприймають його як складову свого внутрішнього розвитку. Це – Швейцарія та Швеція. І навпаки, Австрія та Фінляндія оголосили про свій нейтралітет вже після Другої світової війни, з огляду на їх геополітичну ситуацію, позаяк вони опинилися на рубежі двох новостворюваних силових блоків [15]. У цих умовах їх нейтралітет не пройшов довготривалого поступового розвитку, а народився як вияв тогочасної геополітичної ситуації. Окремі українські політики проводять аналогію цих країн із сучасною ситуацією, в якій опинилася Україна після закінчення “холодної війни” та розпаду СРСР.

Але те, що підходить для Швейцарії, Австрії, Швеції, Фінляндії, навряд чи може в повною мірою бути прийнятним для України, хоча й викликає привабливі перспективи. Одразу варто наголосити на тому, що становлення українського нейтралітету відбуваються в зовсім інших умовах, ніж швейцарського, австрійського, шведського, фінського [34]. Зокрема, за нинішніх геополітичних умов на Європейському континенті, так чи інакше, почала формуватися європейська біполярна система безпеки регіонального рівня. З одного боку – ЄС, НАТО під егідою США, з іншого – СНД, ОДКБ на чолі із РФ. Ця тенденція значно посилилася із послабленням світового лідерства США у всіх регіонах сучасного світу і зокрема в європейському, що крок за кроком приведе до трансформації сучасної системи міжнародних відносин у бік багатополлярності в умовах становлення постбіполярної системи міжнародних відносин [5; 19]. Виходячи з того, що Україна в силу свого геополітичного становища опиниться між двома зонами впливу таких двох потужних військово-політичних блоків у випадку їх гіпотетично ймовірного військово-політичного протистояння, то вона, як нейтральна держава у такій формі може опинитися у вкрай складному становищі. Наслідок передбачуваний: черговий раз українські землі будуть поділені чи по Збручу, чи по Дніпру.

Посилений нейтралітет України. В даному випадку нейтралітет України може бути посилений протекціонізмом окремих держав та військово-політичних блоків держав, власне на вимогу самої української сторони чи за ініціативою провідних країн або того чи іншого союзу держав-гарантів її нейтрального статусу, щоб послабити будь-який вплив на неї із боку іншої держави, чи групи держав, які мають до неї геостратегічний інтерес. З цією метою вони можуть укласти із Україною Договір про надання особливих гарантій військової безпеки Україні з боку США і РФ або НАТО і ОДКБ. За таких умов США і РФ мали би за взаємною згодою відмовитися від використання України з метою реалізації своїх далекосяжних геостратегічних планів. Наприклад, РФ повинна буде відмовитися від продовження до 2047 р. в м. Севастополі своєї військово-морської бази, що є малоімовірним.

Позаблоковий статус України. Першим кроком до набуття Україною нейтрального, позаблокового статусу була “Декларація про державний суверенітет Української РСР”, схвалена Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р., в IX розділі якої зазначається, що “Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійною нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї” [1, с. 429]. Наступним важливим кроком на цьому шляху стала Постанова Верховної Ради України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики”, схвалена Верховною Радою 1 липня 2010 р., яка передбачає позаблоковий статус держави. Зокрема, в даному Законі України, статті XI зазначається, що “Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур” [3], а також наголошують про “дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з

Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес” [3]. У квітні 2011 р. Кабінет Міністрів України затвердив третю за часи незалежності Військову доктрину України, в якій позаблоковість розглядається як послідовна позиція із захисту національних інтересів без участі у військових союзах [4].

Посилений позаблоковий статус. Першим кроком у цьому напрямку є Будапештський “Меморандум про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї”, який 5 грудня 1994 р. підписали Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки [42]. “Будапештський меморандум – поки що єдиний документ, який підтверджує гарантії безпеки України”, – таку думку висловив экс-міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, коментуючи 15-у річницю підписання меморандуму, вказавши на його роль і місце в гарантуванні безпеки України [38; 39]. Важливо відзначити, що вперше в міжнародній практиці провідні ядерні держави взяли на себе політичні зобов’язання і надали відповідні гарантії іншій країні в контексті її приєднання до договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

У цьому меморандумі певні гарантії безпеки для України ніби й прописані, але їх однак не можна вважати такими, що конкретно і чітко визначають, яким чином Російська Федерація, Велика Британія, США мають виконувати вказані там зобов’язання. Оцінюючи міжнародно-правове значення Будапештського “Меморандуму про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї”, экс-міністр закордонних справ України А. Зленко заявив, що “скоріше всього він є політичним документом, що немає юридичного значення. На сьогоднішній день стоїть одне питання: коли цей меморандум набуде договірно-правового формату, оскільки він поки що не є юридично зобов’язуючим документом” [38]. Прописаний в ньому своєрідний механізм консультацій надає одній із сторін-учасниць договору право попросити інші країни – гаранта, скликати нараду і провести консультації з конкретного питання, яке може становити загрозу національній безпеці України [33]. У даному випадку Україні в захисті свого державного суверенітету і недоторканості території доведеться в будь-якому випадку, не маючи змоги інтегруватися в євроатлантичну систему безпеки НАТО чи, небажаючи долучатися до проросійського ОДКБ, причому формально залишаючись позаблоковою державою, покладатися виключно тільки на власні сили.

В іншому випадку, позаблоковий статус України може бути посилений відповідним Договором про гарантії безпеки України чи всіма країнами, постійними членами Ради Безпеки ООН чи декількома (наприклад США і РФ) чи однією із них (США) або (РФ). Прикладом чого може бути підписана у 2008 р. Хартія про стратегічне партнерство між США і Україною, в якій на декларативному рівні прописане підтвердження гарантій безпеки для України з боку Вашингтону [37].

Як, власне, українці ставляться до питання гарантій національної безпеки України? В цілому українське суспільство наполегливо ігнорує неминучість вибору інтеграції на Схід чи на Захід. Дані соціологічних опитувань щодо зовнішньополітичної орієнтації українських громадян у різних регіонах країни і в різний час свідчать, що в 2003 р. – 57,4 % опитаних віддало перевагу розширенню зв’язків України з країнами СНД і, насамперед, із Росією, Білоруссю, Казахстаном. За вступ України до Європейського Союзу висловлювалися позитивно 47 % опитаних [23, с. 98]; у 2009 р. – 37 % респондентів висловилися за позаблоковий або нейтральний статус України. Із тих, хто брав участь в опитуванні – 34 % виступають за союз з Росією, 21 % прагне союзу з НАТО, 33 % вважають, що саме країни, які підписали Будапештський меморандум, повинні гарантувати безпеку України, 31 % покладає відповідальність за безпеку України на ООН, 28 % – на Росію, 14 % – на НАТО. Майже 60 % населення вважають військову загрозу реальною, з них 18 % розглядають її як достатньо сильну. Лише 39 % переконані, що жодної військової небезпеки для України немає [39]; в 2011 р. – 52,3 % опитаних були за те, щоб Україна вступила до ЄП з Росією,

Білоруссю та Казахстаном, а 51,6 % – до ЄС [54]. Майже таке ж співвідношення зовнішньополітичних уподобань українців спостерігається й сьогодні [23].

Останнім часом питання зовнішньополітичної орієнтації України набувають гострого політичного звучання. Різним є ставлення до питання гарантування національної безпеки Україні через набуття Україною статусу нейтральної держави в українських політиків, політологів, громадських діячів, учених [8; 15; 45, с. 30–32]. В Україні навіть створена й функціонує Партія державного нейтралітету України (ПДНУ), яка в програмних документах “пропонує як світові, його головним гравцям, так і українцям реальний шлях ідентифікації та порозуміння України – нейтралітет” [41]. ПДНУ вважає, що “нейтральна Україна повинна демонструвати здатність та волю щодо рішучого захисту свого нейтралітету усіма дипломатичними та збройними силами і засобами” [43].

Увага політиків, науковців, фахівців у сфері міжнародних відносин та експертів дедалі більше концентрується на визначенні геополітичного місця України стосовно світових центрів впливу, глобальних енергетичних систем [60], причому дискусія навколо кардинальних питань зовнішньої політики зосереджується на протистоянні різних політичних сил щодо визначення того чи іншого курсу, залишаючи осторонь питання вибору найоптимальнішої зовнішньополітичної стратегії України [32].

Зауважимо, на думку автора, в перспективі реальністю зовнішньополітичного курсу України та міжнародного життя загалом стане укладання *договору безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом*. Виходячи із внутрішньої суспільно-політичної ситуації, яка склалася на даний час в Україні, коли її громадяни і національна політична еліта розділені приблизно порівну у поглядах щодо теперішньої і майбутньої зовнішньополітичної орієнтації нашої держави, враховуючи сучасну геополітичну ситуацію у світі, що є навколо України, коли жодна країна світу чи група держав не можуть надійно гарантувати їй належним чином її державний суверенітет, вважаємо, що даний договір безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом мав би надзвичайно важливе значення у міжнародному забезпеченні національної безпеки України на даний час, у найближчій перспективі і в майбутньому.

На наш погляд, розроблений договір безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом, має бути схвалений на народному референдумі, що дасть змогу українцям долучитися до визначення місця й ролі України на міжнародній арені. Нейтральний статус України має бути визнаний світовою спільнотою, зокрема, з боку ООН.

Виходячи із сучасної політичної ситуації в Україні, коли суспільство розділене у поглядах відносно теперішнього і майбутнього зовнішньополітичного вектору договір безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом, буде особливо доцільним для сучасної Української держави. Адже історично так склалося, що територія України впродовж століть була поділена між декількома державами, що призвело до формування в населення традицій певного зовнішньополітичного курсу. Тому утвердження постійного нейтрального статусу України може і повинно стати важливою складовою змісту сучасної української національної ідеї, навколо якої об'єднається українське суспільство, що в кінцевому підсумку сприятиме подальшому утвердженню і зміцненню національної самосвідомості всіх громадян України, української політичної нації, яка перебуває на етапі свого становлення. Варто наголосити на тому, що прагнення України на вагомому роль і місце в європейському і світовому геополітичному просторі, сучасних міжнародних відносинах не протистоять інтересам та безпеці інших країн та народів, тому можемо з надією розраховувати з боку світового співтовариства на розуміння наших проблем в процесах сучасного світового порядку.

Пропонований автором погляд переосмислення Україною власного геополітичного становища і міжнародно-правових гарантій її безпеки – не утопія. Від реального втілення у міжнародне життя означеного договору безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом, який реально відобразить роль і місце України в світовому геополітичному соціумі, виграють всі суб'єкти міжнародних відносин.

Зокрема, набуде якісних ознак, в першу чергу Україна, тому що документ матиме особливе значення з огляду на внутрішній стан українського суспільства, оскільки сприятиме припиненню політичних чвар усередині країни щодо проблеми зовнішньополітичного курсу держави, зніме внутрішньополітичну напругу, матиме вплив на консолідацію всіх верств суспільства різної політичної орієнтації та формування громадянського суспільства, сприятиме успішній розбудові Української держави як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Думаємо, що даний міжнародний статус України врешті схвалять майже всі політичні сили країни.

Україна виграє в результаті реалізації такого геополітичного підходу, оскільки матиме реальну можливість стати впливовим повноцінним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин у новій моделі світового порядку [5; 51; 40]. Більше того, Україна, як суверенна держава з постійним нейтральним статусом, гарантованим світовим співтовариством, без остраху потрапити у різних формах в залежність від тієї чи іншої окремої держави, груп держав, може і повинна брати активну участь у регіональних та загальносвітових інтеграційних процесах, виходячи із власних національних інтересів. Україна стане сприятливим і перспективним ринком інвестицій, що, в свою чергу, дасть значний поштовх розвитку української економіки. Україна, на нашу думку, через 15–20 років буде могутньою постіндустріальною державою, економіка якої базуватимуть не на запозичених, а на розроблених українськими науковцями власних новітніх технологіях, що забезпечить її виробничо-технологічну самостійність і відповідну провідну роль у світових економічних інтеграційних процесах.

Підкреслимо, що формування власного призначення України в сучасному світі неможливе без чіткого усвідомлення національною елітою ролі й місця України в регіональному і глобальному геополітичному просторі. Ще В. Липинський, спираючись на досвід української історії щодо ролі української провідної верстви, доволі категорично зазначав, що вона повинна “вивести Україну з її трагічного положення між Польщею і Москвою, так, щоб, одділяючись од Варшави, не утонути в Москві, а одділяючись од Москви, не утопитись в Польщі” [...], а інакше “вся боротьба за українську незалежність кінчатиметься завжди новим поділом України між Польщею і Москвою” [14, с. 98–99]. Цю проблему, остаточне розв'язання якої Україні не вдалося знайти протягом століть, можна і потрібно вирішити сьогодні, на сучасному етапі національного державотворення, в нинішніх міжнародних умовах, на основі переосмислення Україною свого геополітичного становища в світі й міжнародно-правових гарантій її безпеки через прийняття договору безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом.

Від пропонованого договору безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом, зміст якого може бути відображений формулою: “БЕЗПЕКА УКРАЇНИ – БЕЗПЕКА СВІТУ” виграють всі – РФ, ЄС, і США, оскільки почергове попадання України під вплив однієї держави чи групи держав Заходу чи Сходу може призвести до наступного розколу України як держави і в результаті – втрати української державності. А це, в свою чергу, спричинить дестабілізацію східноєвропейського регіону, цілої Європи, не виключено, й міжнародної безпеки в усьому світі.

Таким чином, завдяки реальному втіленню в міжнародне життя договору безпеки України, як держави з постійним нейтральним статусом, “українське питання”, яке віками було пріоритетним для провідних держав світу нині може бути розв'язане в інтересах як України, так і усього світу.

Більше того, Україна стане впливовим повноцінним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин у новій моделі світового устрою, що уже створюється в умовах формування нової системи координат у світовому геополітичному просторі.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет Української РСР. Схвалена Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. 2. Постанова Верховної Ради України “Основні напрями зовнішньої політики України” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 37. 3. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої

політики” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40. 4. *Військова доктрина України* // Голос України. – 2011. – 14 квітня. 5. *Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / за редакцією Л. Губерського*. – К., 2008. – 512 с. 6. *Віднянський С.* Незалежна Україна: Двадцять років між Європою та Євразією // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2011. – Вип. 6–7. – С. 26–38. 7. *Копійка В. В.* Європейський Союз: досвід розширення і України. – К., 2005. – 448 с. 8. *Горбулін В.* Безпека – 2010 // Дзеркало тижня. – 2006. – № 48. – 22 грудня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zn.kiev.ua/eshow/627/55351 9. *Донцов Д.* Ідея розвитку української державної ідеї. – Київ, 1991. 10. *Камінський Є.* Політика США щодо України. – К., 1998. 11. *Кондаков А. В.* Постійний нейтралітет в міжнародному праві: Автореферат дисертації на соискание ученої ступені кандидата юридических наук. Московський державний інститут міжнародних відносин МІД Росії. – М., 2002. – 32 с. 12. *Кузьо Т.* Європа чи Азія? Стратегія для України // Розбудова Держави. – 1996. – № 7. 13. *Лука Ю.* Призначення України. – Львів, 1992. 14. *Литинський В.* Листи до братів хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. – Відень, 1926. 15. *Лосев І.* Нейтралітет України: реальність чи геополітичний нонсенс? // Українська правда. – 2008. – 20 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/08/20/3531560/> 16. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. 17. *Нариси з історії дипломатії України / За ред. В. А. Смолія*. – К., 2001. 18. *Пахомов Ю. Н.* Украина и Россия между Западом и Востоком // Економічний часопис. – 2010. – № 5–6. 19. *Полторацький О.* Формування сучасної інтеграційної стратегії України в контексті вибору оптимальної моделі забезпечення її національної безпеки // Економічний часопис. – 2010. – № 5–6. 20. *Рудницький С.* Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923. 21. *Салтовський О.* Геополітичні сюжети в українській суспільній думці // Політична думка. – 1996. – № 1. 22. *Василенко С. Д.* Європейський вибір України: Монографія. – Одеса, 2003. 23. *Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н. В. Паніної*. – К., 2003. 24. *Гальчинський А. С.* Україна – на перехресті геополітичних інтересів. – К., 2002. – 180 с. 25. *Українська державність у ХХ столітті / За заг. ред. О. Дергачова*. – К., 1996. – 432 с. 26. *Україна у міжнародних відносинах ХХ століття / За заг. ред. Я. Малика*. – 389 с. 27. *Бураковський І.* Захід і Україна: економічна допомога та співробітництво // Політична думка. – 1996. – № 1. 28. *Шерр Дж.* Украина в системе европейской безопасности // Конференція “Пошук моделі взаємовідносин України і Російської Федерації в євроатлантичному просторі”. – К., 24–25 лютого 2003 р. 29. *Бараш Ю. Н.* Європейський нейтралітет і невизначеність України. – Донецьк, 2002. – 166 с. 30. *Гончаренко О. М.* Нейтралітет, позаблоковість і національна безпека: європейський досвід та альтернативи України // Стратегічна панорама. – № 1–2. – 2000. 31. *Мотренко Т.* Політична нейтральність по-українськи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/byurokrat-statti/timofiiy-motrenko-politichna-neiytralnist-poukrayinski.html>; Мотренко Т. Нейтралітет України? Це просто, але вже пізно! <http://h.ua/story/265720/> 32. *Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України?* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1418/> 33. Слід переписати Будапештський меморандум і демілітаризувати Чорне море. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaki.fm/> 34. *Кружков В.* Что такое австрийский нейтралитет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.russianvienna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=533:2010-10-19-17-09-11&catid=22:2010-10-12-10-05-06&Itemid=164 35. *Павленко А.* Перспективи нейтральної політики для України // Дзеркало тижня. – 2001. – № 42, 27 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/perspektivi_neutralnoyi_politiki_dlya_ukrayini-6188.html 36. *Павленко А.* Нейтралітет, як перспектива України // Дзеркало тижня. – 2004. – № 42, 18 серпня http://dt.ua/POLITICS/perspektivi_neutralnoyi_politiki_dlya_ukrayini-6188.html 37. *Кулик С.* Бути чи не бути – дилема нейтралітету для України // Дзеркало тижня. – 2008. – № 56, 3 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/perspektivi_neutralnoyi_politiki_dlya_ukrayini-26188.html 38. *Зленко А.* Будапештський меморандум – поки що єдиний документ, який підтверджує гарантії національної безпеки України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/eksperti_slid_perepisati_budapeshtskiy_memorandum_i_demilitarizuvati_chorne_more-57961.html 39. *Семноженко В.* Будапештський меморандум – остання “соломинка” для України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/eksperti_slid_perepisati_budapeshtskiy_memorandum_i_demilitarizuvati_chorne_more-57961.html 40. *Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України?* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1418/> 41. *Програма Партії державного нейтралітету України (ПДНУ)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neytralitet.org.ua/statut.html> 42. *Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158 43. *Партія державного нейтралітету України*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/28177>. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neytralitet.org.ua/> 44. *Міжнародний безпековий форум “Від безпеки України до безпеки Європи. Виклики ХХІ століття”*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prp.com.ua/news/2010/04/157/uk.html> 45. *Нерцицький О.* Україна нейтральна – Україна нереальна // Економічний часопис. – 2009. – № 5–6. 46. *Соскін О. І.* Інтеграція України: можливі корективи // Євроатлантика. Часопис інституту євроатлантичного співробітництва. – 2010. – № 4. 47. *Соскін О. І.* Зовнішнє середовище України: реалії, виклики, перспективи // Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива. – К., 2007. 48. *Соскін О. І.* Геополітичне майбутнє України: російський та євроатлантичний впливи // Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива. – К., 2007. 49. *Соскін О. І.* Шляхи реалізації гео економічної моделі України в євразійському просторі // Економіка і держава. – 2010, № 7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/news3017.html> 50. *Соскін О. І.* Портрет майбутнього Президента євроатлантичної України // Економічний часопис. – 2009. – № 5–6. 51. *Перепелица Г.* Поможет ли Украине сыграть “партию мирового игрока” нейтральный статус? // День. – № 5. – 2007. 52. *Ковальова О. О.* Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. – К., 2003. 53. *Бадзьо Ю.* Український вибір. – К., 2004. 54. *Українське суспільство: неминучість вибору інтеграції на Схід, чи на Захід* // Голос України. – 2003. – 9 грудня. – С. 4. 55. *Орел А.* Геополітичний вибір України – чи є вихід із глухого кута? // День. – 2005. – 27 жовтня. – С. 5. 56. *Макар Ю.* Зовнішня політика України: наміри і реалії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – С. 189–198. 57. *Бжезинський З.* Великая шахматная доска. – М., 1998. 58. *Шнайдерс-Детерс В.* ЄС чи НАТО – зміна пріоритетів України? // Дзеркало тижня. – 2008. – № 11. 59. *Гарнет У.* Українське питання і майбутнє Росії // Політична думка. – 1994. – № 4. 60. *Чалий О.* Енергетична дипломатія України: план дій на час “Ч” // Дзеркало тижня. – 2005. – № 51. – 30 грудня. 61. *Гевко В.* Україна в контексті тенденцій світового розвитку // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2009. – Вип. 4. – С. 6–16.

Владимир Гишинский

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ГАРАНТИЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В данной статье идет речь о переосмыслении геополитического положения Украины в мире с точки зрения опыта истории ее внешней политики. Предлагается подход, который дал бы Украине реальные международно-правовые гарантии ее безопасности, а также возможность стать влиятельным субъектом современных международных отношений.

Ключевые слова: Украина, Евросоюз, Россия, США, украинский вопрос, нейтральный статус, геополитический проект, договор безопасности.

Volodymyr Gishchynskyi

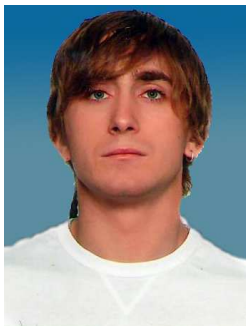
RETHINKING OF THE UKRAINIAN GEOPOLITICAL STATUS AND INTERNATIONAL LEGAL GUARANTEES OF ITS SECURITY

This article focuses on Ukraine's rethinking of its geopolitical status in the world due to its experience of history of its international relations and foreign policy and also proposes the project that would give Ukraine a real international legal guarantees of its security, and also the opportunity to become the influential player in contemporary international relations.

Key words: Ukraine, European Union, Russia, United State of America, the Ukrainian question, neutrality, geopolitical project, security agreement.

УДК 327.362 (477.84)

Ігор Саківський

ПАЦИФІКАЦІЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

У статті проаналізовано перебіг, методи та результати пацифікації в Тернопільському воєводстві. Жорстокі репресивні заходи не змогли завадити розвитку українського самостійного руху.

Ключові слова: пацифікація, ОУН, Тернопільське воєводство.

Дослідження історії, особливо минулого, ХХ сторіччя, є актуальним у сенсі вивчення та осмислення болючих питань. Накопичення та аналіз фактів є одним із способів запобігання міфологізації, демагогії, кліше. Однією з таких сторінок є пацифікація Галичини 1930 р.

Історіографія пацифікації представлена працями українських істориків Мірчука П. [2], Швагуляка М. [6] та Скакуна Р. [5]. Найновішою та найґрунтовнішою з-поміж них є остання. Частково ця тема розглядається у статтях Виздрика В. [1], Савченко О. [4], Юрика Ю. [7]. У польській історіографії проблемою спорадично займались Мазур Г. [9], Хойновські А. [8], Висоцькі Р. [10]. Джерельну базу становлять документи державного архіву Тернопільської області [11–16] та збірник свідчень “На вічну ганьбу Польщі” [3].

З огляду на актуальність і ступінь наукової розробки теми, метою праці є дослідження перебігу пацифікації на території воєводства, її впливу на національне життя українців.

Об’єктом дослідження є історія пацифікації в Тернопільському воєводстві.

Предметом дослідження – методи пацифікації та засоби протидії українців.

Польська держава у 1930 р. перебувала в складних умовах. У внутрішній політиці відбувалась боротьба Ю. Пілсудського з опозицією. 29.08. розпущено парламент, чільних діячів опозиції арештовано, а всі сили влади було кинуте для перемоги на наступних виборах. Економічна ситуація погіршувалась з огляду на загальносвітову кризу. Зовнішній конфлікт з Німеччиною сприяв нагнітання патріотичної істерії [5, с. 17].

Тернопільське воєводство входило до т. зв. “східних кресів”, які польська влада впродовж 20–30-х рр. намагалася зполонізувати. Основними шляхами були утиски всіх проявів українського суспільного життя та колонізація земель “осадниками”. Польські колоністи отримували земельні наділи, створювали організації типу “Стшелец”, члени якого мали право на носіння зброї. У лютому 1930 р. уряд К. Бартеля вніс на розгляд сейму чотири законопроекти у справі подальшої військової колонізації [1, с. 80]. Організація українських націоналістів протиставила польській владі саботажну акцію, що стала формальною причиною пацифікації. Щодо джерел саботажної акції, то, найвірогідніше, її розпочали структури “юнацтва ОУН”. “Юнацтво” в 1929/30 рр. – найпотужніше в ОУН і було лише кілька шкіл, з якими вони не мали контакту [10, с. 109]. Очолив структуру І. Габрусевич [7, с. 380] Керуючись принципом “перманентної революції”, оунівці влаштовували підпали. В багатьох селах Бережанського і Підгаєцького повітів (далі пов.) керував районний провідник ОУН у с. Криве І. Розп’ятовський [5, с. 26].

У Тернопільському воєводстві актами саботажу були охоплені 10 повітів. Найбільше акцій відбулось в Тернопільському (18), Підгаєцькому (16), Бережанському (15), Бучацькому (9) [5, с. 37]. Згідно з даними польського МВС, з липня по листопад 1930 р. у воєводстві зафіксовано 90 випадків саботажу [5, с. 38].

Рішення про проведення широкомасштабної репресивної акції, тобто розміщення в небезпечних селах відділів поліції та військових підрозділів, ухвалив особисто Ю. Пілсудський [5, с. 47]. Основні каральні заходи відбувались у період з 16.09 до 30.11. У

пацифікації брали участь як поліційні відділи, так і військові частини. Репресивні заходи охопили територію площею 50 тис. кв. км та населенням 5 млн чоловік [6]. Далі розглянемо перебіг акції у воєводстві.

Поліційні та військові відділи вдавались до знищення обладнання і товарів кооперативів та підприємств. 9-й полк уланів у с. Купчинці знищив кооператив “Надія”, де весь товар полито нафтою, медом і потоптано... Поліція вимагала знищувати касові книги [3, с. 8].

Фізичне насилля не оминуло і літніх людей: М. Мітрінгу, 57 р., продавця кооперативи с. Петрики змушували танцювати і співати сороміцькі пісні. Після відмови – жорстоке побиття [3, с. 6]. Мали місце факти побиття поляків, що лояльно ставились до українців. Так, у Новому Селі, пов. Збараж, – поляка Юзека та його дружину-українку зі словами: “Не зашкодить, що трохи отримав. Будеш знати, як з ними брататись” [3, с. 16].

Застосовано також репресії проти священників. У с. Прошова, пов. Тернопіль, проведено ревізію в пароха Є. Лопатинського. Знищено всі парафіяльні акти та книги, розбито церковну касу [3, с. 22]. Докладний опис катувань духовенства подає єпископ І. Бучко [3, с. 35].

Польські каральні відділи застосовували принцип колективної відповідальності. В с. Чернелів-Руський на майдан зігнано і побито всіх мешканців, старших 14 років. У с. Мозолівка, пов. Підгайці, знищено 110 господарств з 155 [3, с. 9].

Одним з найпостраждаліших від акції був Підгаєцький повіт. Депутат сейму від українського клубу, Яворський, скаржився у Лігу Націй на злодіяння польської поліції в м. Підгайці: “23.09.1930 в моєму помешканні з’явилось 15 поліцаїв, без жодного судового уповноваження. Обшукали дім і наклали наручники. Потім 4 поліціантів били мене гумовими палицями, копали ногами і прикладами карабінів. До всіх битих працівники поліції кричали: “Будеш будувати Україну?” [15, арк. 1]. І далі: “Після побиття мене кинули до пивниці, ввечері повернулись 4 поліціанти і побили другий раз. Світили лампою в обличчя і питали чи може хочу знати їхні поліційні номери, аби потім поскаржитись. Жоден з них номерів не мав, аби їх було неможливо притягнути до відповідальності. Після побиття все тіло було синє, 150 ушкоджень, 4 тижні лежав в ліжку. Всіх побитих, а їх було біля 30, того ж дня відпустили” [15, арк. 3].

Такі факти носили масовий характер, тому послі українського клубу надіслали запит-скаргу до польського МВС з приводу пацифікації у Підгаєцькому повіті. “09.1930 проведено пацифікацію таких місцевостей: Підгайці, Старе Місто, Вербів, Голгочі, Багатківці, Угринів та ін.. Пацифікація зачепила села, де не було жодних актів саботажу: Вербів, Зарваниця, Угринів... мета пацифікації – не пошук винних за підпали, а побиття українців, особливо задіяних в укр. товариствах” [14, арк. 2].

“23.09.30 в Підгайці прибув відділ 120 чоловік. Працівники поліції не вміли навіть читати українською, тому сама ревізія виглядала як привід до побиття особи, в якій відбувалася ревізія. Поліцаї, котрі били людей, були п’яні” [14, арк. 3]. Далі в документі міститься список 37 осіб, котрі були побиті 23.09.

Кучма А., студент теології, згадував про події: “Зранку 18 поліцаїв прийшли в хату, стали на шию, руки, ноги, а інші били палицями. Коли ті, що били, стомились, комендант вигукнів: “Досить, друга тура (зміна)”, і їх змінили 4 інших. Коли побиття закінчилось не знаю, бо втратив свідомість. Прийшов до тями, комендант наказав співати польський гімн, сказав, що не вмію. Далі продовжили бити. Потім наказав співати “Ще не вмерла”, а як заспівав знову били з криком “маєш за Україну”. Потім наказали разом з батьком рубати сокирами підлогу, бивши при тому по голові” [14, арк. 4].

У деяких селах побиття були особливо масштабними. В Голгочах – 174 людини, в Богатківцях знищено 100 господарств, десятки людей побито, в с. Швейків ексекція тривала 1,5 години, а люди кілька днів ховались по льохах [14, арк. 24].

Послі українського клубу вимагали від міністерства спеціальну розслідувальну комісію в Підгаєцький пов. та покарання винних [14, арк. 30].

Відомості про пацифікацію також подавали повітові старости у своїх донесеннях. “В Бучацькому повіті в с.Трибухівці, в кооперативі “Єдність” фактично знищено товари, бо на них випадково виллялись бляшанки з нафтою. Пацифікаційний відділ знищив усі рахункові книжки кооперативу” [13, арк. 1]. Численні випадки “випадковостей” показують навмисний характер подібних дій.

У Бродах 29.09.30 в приміщенні Молодої Громади відбувались нелегальні збори, які були розігнані. Проведено ревізію в товариствах: Просвіта, Основа, Укр. кооп. Банку [13, арк. 2].

У воєводстві до судів подано 24 скарги про побиття під час пацифікації. Найбільше, по 7, у Підгаєцькому та Тернопільському повітах [13, арк. 33].

Були смертельні випадки внаслідок побоїв: “ А. Сновидович, 64 р., з Підгородища, пов. Бережани, М. Кіцера з Коцурова, пов. Бережани, 46-річний учитель П. Смолій з Медини, пов. Збараж, вїт О. Дичко з Вівся, пов. Підгайці, магістр права В. Кульматицький з Городища, пов. Бережани” [2, с. 197].

У документах міністерства внутрішніх справ знаходиться значна кількість фактів, які визначали антипольську спрямованість Пласту та “отримано багато даних, що Пласт є однією з клітин ОУН” [11, арк. 4]. 26 вересня 1930 р. Пласт заборонено [11, арк. 8].

Утиски українських товариств мали перманентний характер, продовжуючись і після пацифікації. В 1931 р. керівники читальні “Просвіта” скаржились на утиски з боку старости Тернопільського повіту: “І так в місяці грудні внесли подання о дозвіл на вистави Читальні в: Острові, Березовиці Великій, Чернихові, Товстолузі, Денисові, Прошовій, Ходачкові малім, Чорторії, Глибочку Великім, Пронятині, Бірках...Лише читальня в Товстолузі отримала письмову відмову, а інші не отримала її, а на запит, чому справа не полагоджується, дістають відповідь, що справа пішла до розгляду поліції” [12, арк. 1].

У січні-лютому 1931 р. з 93 заявок на проведення вистав дозволено лише 20. Повітовий староста повідомляв, що “в цій місцевості радикальна українська людність, антипольсько налаштована, тому там перебували пацифікаційні відділи. Агітатори українці через аматорські вистави хочуть розвинути агітацію. В Острові ночами співала антипольських пісень” [12, арк. 2].

У статистичних даних про українські товариства, які були заборонені в 1931 р. на території воєводства, міститься інформація про антипольські дії останніх. Зафіксовано 7 випадків поширення заборонених брошур, 21 випадок військових вправ, 8 походів, 3 насипи курганів, 5 випадків співання заборонених пісень, 4 неправильного носіння відзнак і мундирів, 2 летючки ОУН, 4 політичних зібрання, 1 випадок приналежності до ОУН і 2 прикриття діяльності нелегальних організацій [16, арк. 1]. При цьому розпущено 8 осередків “Просвіти”, 18 “Лугу”, 2 “Сокола” і 1 “Товариства охорони дітей і опіки над молоддю” [16, арк. 1].

Підсумовуючи, назвемо найпостраждаліші повіти:

Повіт	Кількість поліційних ревізій	Місцевості, охоплені поліційною пацифікацією	Загони поліції діяли (від – до)	Військові підрозділи діяли (від і до)	Місцевості, охоплені військовою пацифікацією
Бережани	916	13	21.09–28.09	?	11
Підгайці	488	19	21.09–26.09	28.09–13.10	8
Тернопіль	469	23	20.09–30.09	?	9
Збараж	203	8	26.09–28.09	26.09–13.10	20
Бучач				?	9

[5, с. 70].

Отже, основними методами пацифікації були:

- побиття представників українських товариств;
- побиття священників;
- арешт (610 у Т.в. [5, с. 81]);

- гвалтування жінок;
- нищення обладнання, документів і товарів кооперативів;
- побиття усіх мешканців за принципом колективної відповідальності;
- кількаразові карні експедиції в одне й те ж село;
- обшук;
- вимога контрибуції, грошей, харчування;
- купівля товарів за заниженими цінами;
- “умиротворення” сіл, де саботажів не було;
- підкидання зброї, нелегальних матеріалів під час обшуку освітніх закладів, приватних господарств;
- примушування господарів знищувати свої господарства власноручно;
- вбивства;
- нищення символів українства (ікони, портрети Шевченка, Франка, могили стрільців);
- спалення українських книг у бібліотеках;
- примусові роботи;
- примус підпису “добровільних” зізнань та каяття і обіцянок голосувати за урядовий Безпартійний блок;
- закриття українських навчальних закладів (держ.гімназія в Тернополі);
- розпуск українських товариств (Пласт, Луг, Просвіта).

Місцеве населення намагалось виробити механізми захисту. Протидія українців полягала у наступних заходах:

- втеча в ліси, заболочені місцевості;
- скарги до різних установ, включно з Лігою Націй;
- складання опису збитків;
- збір свідчень про “пацифікацію”;
- акції протесту української еміграції;
- антипольські акції після пацифікації.

Варто відзначити, що боївки ОУН здійснили кілька відплатних акцій, вбивши активних учасників пацифікації, зокрема: польського дідича Ю. Войцеховського (с. Богатківці, пов. Тернопіль, 26.11.1930 р.), графа Баворовського (м. Копичинці, 28.01.1931 р.), Ф. Бриль-ка, (коменданта польського “Стшельца”, с. Товстолуг, пов. Тернопіль), “стшельца” Кузьмінського (допомагав поліції “пацифікувати” населення, с. Ковалівка, пов. Бучач) [2, с. 206].

Акція пацифікації проведена в руслі радикалізації правлячого польського режиму та його прямування до авторитаризму. Не зумівши провести дієвих реформ, що вирішували б проблеми національних меншин, влада застосувала військову силу супроти цивільного населення. Результат виявився протилежним очікуванням. Відбулось тимчасове утихомирнення, але українське суспільство значно радикалізувалось, ОУН знаходила дедалі більше прихильників. Українське національне життя відродилось з новою силою, а напруга у протистоянні зросла.

Список використаних джерел

1. *Виздрік В.* Політика колонізації та “пацифікації” Польщею західноукраїнських земель в 30-х рр. ХХ ст. / В. Виздрік // Держава та армія : [збірник наукових праць]. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2000.
2. *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене / П. Мірчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с. 3. *Пацифікація.* На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. – Нью-Йорк, 1978. – 150 с. 4. *Савченко О. О.* Польські репресії проти народу Галичини в 30-х роках ХХ ст. / О. Савченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Держава та армія. – № 670. – Львів, 2010. 5. *Скакун Р.* “Пацифікація”: Польські репресії 1930 року в Галичині / Р. Скакун. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012. – 172 с. 6. *Швагуляк М.* “Пацифікація”. Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів, 1993. – 53 с. 7. *Юрик Ю.* Протистояння ОУН і польської держави (1929–1935 рр.) / Ю. Юрик // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – Вип. 13. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. 8. *Chojnowski Andrzej.* Консервacje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław, 1979. 9. *Mazur Grzegorz.* Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. / G. Mazur. – Zeszyty Historyczne 135, 2001. 10. *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939 / R. Wysocki. – Lublin, 2003. – 433 s. 11. *Інформація* міністерства внутрішніх справ про причини ліквідації української націоналістичної організації “Пласт”. – Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО), ф. 231, оп. 1, спр. 1531, арк. 2–11. 12. *Скарга* керівників читалень товариства “Просвіта”

на утиски зі сторони тернопільського старости. – ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1579, арк. 1. 13. ДАТО, ф. 231, оп.1, спр. 1605. 14. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1627. 15. *Скарга* др. О. Яворського, посла польського Сейму, до Ради Ліги народів у Женеві про зловживання польської офіційної влади і польської поліції щодо нього особисто та інших осіб під час проведення пацифікації в м. Підгайці, 1931 р. – ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1629, арк. 2. 16. *Перелік* українських товариств, діяльність яких була заборонена у 1931–1933 рр. – ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 4424, арк. 1.

Игорь Сакивский

ПАЦИФИКАЦИЯ В ТЕРНОПОЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВЕ

В статье проанализированы ход, методы и результаты пацификации в Тернопольском воеводстве. Жестокие репрессивные меры не смогли помешать развитию украинского самостоятельного движения.

Ключевые слова: пацификация, ОУН, Тернопольское воеводство.

Igor Sakivskyi

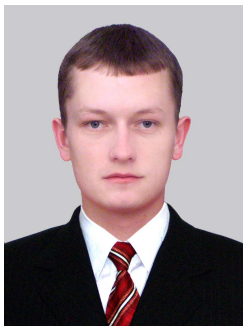
PACIFICATION IN TERNOPIL PROVINCE

The article analyzes the progress, methods and results of pacification in the Ternopil province. Severe repressive measures could not prevent the development of Ukrainian independent movement.

Key words: pacification, OUN, Ternopil province.

УДК 94 (438)

Олег Білянський

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ТА ПРІОРИТЕТНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1989–1991)

У статті проаналізовано перші самостійні інтеграційні кроки Республіки Польща на шляху до ЄС і НАТО упродовж 1989–1991 років.

Ключові слова: Польща, інтеграція, зовнішня політика, ЄС, НАТО.

На позицію тієї чи іншої держави в сучасному світі впливають як суспільно-політичні й економічні процеси всередині самої країни, так і особливості міжнародної кон'юнктури, яка склалася у відповідному регіоні на певному історичному етапі. Саме тому для суспільства, яке намагається посісти чільне місце серед розвинутих та впливових, актуальним є питання щодо визначення найдоцільнішого інтеграційного вектора для себе. У кінці 80-х років ХХ ст., а саме у другій половині 1989 р., така проблема постала й перед безпосереднім сусідом України на міжнародній арені – Республікою Польща. Актуальність дослідження посилюється також й можливістю використання польського досвіду в сучасних українських реаліях, свідченням геополітичної схожості яких є наступна формула: “Європа – Польща – СРСР/Росія” = “Європа – Україна – СРСР/Росія”. Адже, залишається фактом те, що вже майже 21 рік українське суспільство та політична еліта держави не можуть “визначитися” із зовнішньополітичним вектором України, що значно ускладнює перебіг важливих державотворчих процесів.

Окреслена тема знайшла ґрунтовне висвітлення у працях польських істориків Р. Гродзького [1], Є. Козакевича [2], В. Вашиковського [3]; часткове – в колективній роботі українських дослідників “Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки)” за редакцією С. Головка і Ю. Медюк [4] й напрацюваннях С. Бочарова [5], І. Полторацького [6], О. Митрофанової [7] та молодих вітчизняних науковців – В. Ложечкіна [8] й автора даної статті [9]. Основними джерелами у процесі підготовки дослідження послужили Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. [10], Договір про заснування Європейського співтовариства від 25 березня 1957 р. [11], Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. [12] і Розпорядження Європейської Ради № 3906/89 від 18 грудня 1989 р. “Про економічну допомогу Республіці Угорщина і Польській Народній Республіці” (з 29 грудня 1989 р. – Республіка Польща) [13].

Домовленості “круглого столу” (так звана “демократична революція”) в Польщі, який засідав з лютого по квітень 1989 р. за участі представників правлячої комуністичної партії в особі Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) та опозиційних сил, які об'єднала під своїм крилом Незалежна самоврядна професійна спілка “Солідарність” (НСПС “Солідарність”), були своєрідною “стартовою точкою” для початку зламу соціалістичної системи в країні та наступного переходу до демократичних стандартів у всіх сферах життя польського суспільства. Разом з тим, такі трансформаційні процеси й провідні тенденції внутрішньополітичного розвитку Республіки Польща досліджуваного періоду здійснили колосальний вплив на зовнішньополітичний вектор країни, постійно диктуючи його основні засади і принципи, на дотримання яких, згодом, й були зорієнтовані.

Поряд із внутрішнім чинником “виходу” Польщі на міжнародну арену особливо посприяла кардинальна зміна геополітичного становища в Центрально-Східній Європі (ЦСЕ), яку спричинив прихід до влади в Радянському Союзі представника нової політичної еліти – М. Горбачова (Генеральний секретар ЦК КПРС у 1985–1991 рр.). Останній, зокрема, незважаючи на спроби лідерів Румунії (Н. Чаушеску) та Німецької Демократичної

Республіки (Е. Хонекер) мобілізувати держави Організації Варшавського Договору (ОВД) для інтервенції в Польщу з метою повернення комуністичним силам влади, яку вони частково втратили після парламентських виборів 1989 р., заявив, що Радянський Союз не втручатиметься у внутрішні справи держав-членів Договору, одним із “творців” якого у травні 1955 р. виступила також й Польща. Принципове значення в цьому плані мала також відмова від “доктрини Брежнєва”, що виправдовувала пряме, в тому числі військове, втручання у справи країн, що входили до сфери радянського впливу. Крапку під цим питанням поставив виступ М. Горбачова в Раді Європи у Страсбурзі 6 липня 1989 р.: “Будь-яке втручання у внутрішні справи, – заявив Генеральний секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, – будь-які спроби обмежити суверенітет держав – як друзів і союзників, так і кого б то не було – недопустимі” [4, с. 43; 8, с. 18].

У такій складній для країни геополітичній ситуації, навіть попри досить обнадійливі заяви лідера Радянського Союзу, найважливішим завданням для Республіки Польщі став вибір оптимальної концепції зовнішньої політики держави, яка б забезпечила її національно-економічну безпеку, що після 1989 р. вже перестала бути теоретичною проблемою і великою мірою набула практичного значення [2, с. 38]. З-поміж перспективи укласти союз або ж приєднатися до структур східного (СРСР, Китай; регіональна співпраця) чи західного (США, країни Західної Європи) векторів, влада Польської держави обрала останній: членство в Північноатлантичному блоці (НАТО) як тверду гарантію безпеки, а також вступ до Європейського Союзу (ЄС) як можливість економічного виживання країни [2, с. 39; 14, с. 103].

Євроатлантичним інтеграційним намаганням Польщі сприяла наявність правових основ для майбутнього розширення як ЄС, так і НАТО. Зокрема, у Преамбулі Римської угоди 1957 р. про заснування Європейського Співтовариства підкреслювалась місія, відповідно до якої, всі держави-засновники беруть на себе зобов’язання: “Закласти основи більш тісного союзу між народами Європи” [11, с. 24]. А вже у статті 49 Маастрихтського договору про заснування ЄС 1992 р. зазначалось, що будь-яка європейська держава, що визнає і поважає принципи свободи, демократії, а також дотримується прав людини та верховенства права, може звернутися з проханням про прийняття її в члени Союзу [12, с. 21]. У свою чергу, в 10 пункті Північноатлантичного договору (м. Вашингтон, 4 квітня 1949 р.), який у підсумку й став основним статутним документом функціонування структур НАТО, було підкреслено, що “сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні” [10].

Проте на шляху до поставленої зовнішньополітичної мети Республіка Польща зіткнулася із досить серйозними перешкодами. Зокрема, якщо на кінець 1990 р. країна вже була впевнена у вірності європейського вибору й досягла певних успіхів у відносинах з ЄС, безпосереднім свідченням чого можна вважати Договір про торговельну і економічну співпрацю між Польщею і ЄС від 19 вересня 1989 р., відкриття (18 грудня 1989 р.) [13] Європейською Спільнотою програми економічної допомоги країнам “молодої демократії” (початково для Польщі та Угорщини) – PHARE та утворення Європейського банку реконструкції та розвитку (інструмент реалізації програми), а також заяву голови Європейської Комісії Ж. Делора від 17 січня 1990 р. щодо необхідності укладення із Співтовариством договору про асоціацію, який би дозволив створити “інституційні рамки для справжнього діалогу, спільних дій в сфері політики та економіки, розширення технічної, культурної, наукової, торговельної і фінансової співпраці” [8, с. 50], тоді у випадку з НАТО все виявилось значно складніше.

Річ у тому, що попри усі інтеграційні намагання польської влади (візити окремих урядовців до Брюсселя у 1990 р.), тісніший процес співпраці з Альянсом не міг мати реального продовження. Оскільки, поки існував СРСР як один із світових геополітичних центрів, а також його дітища – ОВД та Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), не могло бути і мови про будь-які відносини з іншими об’єднаннями світової Спільноти, а особливо з

НАТО. Адже, якщо на початку 1990-х років РЕВ вже не могла виконувати своїх безпосередніх функцій, то члени ОВД, як це було з Чехословаччиною у 1968 р., після “круглого столу” 1989 р. ще пропонували М. Горбачову силою повернути ПОРП керівну роль у Польщі. Тому не викликає подиву заява Міністра закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевського (1989–1999) в грудні 1990 р. про те, що “членство Польщі в НАТО не входить в наші інтереси”. А вже 7 червня 1990 р. на московській зустрічі Консультативного Комітету ОВД Прем’єр-міністр Республіки Польща Т. Мазовецький підкреслив, що “до часу створення та укріплення системи безпеки в Європі Варшавська Система повинна існувати...” [1, с. 173]. Проте, незважаючи на такі “промовисті” заяви польських політиків, увесь світ, вже знаючи про проголошення незалежності кількох радянських республік (Литва, Латвія, Естонія) та суверенітету України, що значно послаблювало стратегічні позиції СРСР, почав говорити про розширення ролі НАТО як міжнародного гаранта безпеки [15, с. 390].

Останні невтішні перспективи Польщі щодо її непевного майбутнього у структурах НАТО зникли, коли в дуже короткий проміжок часу (27 червня – 1 липня 1991 р.) були послідовно ліквідовані РЕВ та ОВД. Згодом, 8 грудня 1991 р., лідери Білорусі (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук) денонсували союзний договір 1922 р. Відповідно до нової геополітичної ситуації, із трибуни К. Скубішевського пролунали вже зовсім інші слова: “Північноатлантичний союз повинен стати одним із каталізаторів процесу формування загальноєвропейської безпеки, обіпертого на співпрацю. Польський уряд вже давно прагнув в своїй політиці до того, щоб Союз не залишався байдужим до безпеки європейських просторів, нез’язаних північноатлантичним договором, а особливо нашого регіону” [1, с. 179]. Таким чином, з часу розпаду РЕВ та ОВД, що, за словами польських політиків, “перенесло” країну у “зону зменшеної безпеки” [5], Польща повністю переорієнтувалася на інтеграцію із структурами НАТО і ЄС [9, с. 16–20].

Поряд із вибором інтеграційного вектора на порядок денний постало питання щодо надання європейському чи атлантичному напрямку певної пріоритетності у процесі подальшого становлення державності Республіки Польща. Тут слід зазначити, що, на нашу думку, на початку 1990-х років для Польської держави ця дилема носила швидше “безпековий”, ніж суто “доцільнісний” характер. Адже, попри досить вагомий значущість ринку ЄС, питання безпеки країни завжди займатиме пріоритетне місце у зовнішній політиці будь-якої свідомої владної еліти: “Дбайливість про безпеку це не фобія, а потреба мудрого буття перед загрозою”, – вважає В. Ващиковський [3]. А оскільки у п’ятому пункті Північноатлантичного договору зазначалось, що у випадку нападу на країну-члена Альянсу решта союзників повинні надати військову допомогу постраждалій стороні [10], тому одним із основних завдань Польщі на той час, як зазначив секретар Атлантичного клубу Польщі К. Зельке стала “...реалізація концепції розширення НАТО”, згідно з якою Республіка Польща “...мала стати спочатку членом НАТО, а потім вступити до Євросоюзу” [6, с. 9–10]. Річ у тому, що “нашій державі необхідні довгострокові гарантії безпеки, до того ж такі, що ґрунтувалися б на міжнародних договорах”, – підкреслює Надзвичайний та Повноважний посол Польської держави в Україні Я. Ключковський [16].

Відверто пронатовська політика Варшави не є чимось несподіваним і для нас, позаяк об’єктивно найбільш активним та дійовим інститутом європейської безпеки до сьогодні (особливо 90-і рр. ХХ ст.) є НАТО. Окрім того, серед інших структур європейської безпеки Альянс вирізняється своєю значною військовою потугою та фінансовою могутністю. Саме на ґрунті більшої прихильності поляків до військового блоку виникли погляди, згідно з якими членство в НАТО є привабливішим для Польщі, ніж членство в ЄС. Зокрема, відомий французький суспільствознавець Ф. Туаль, колеги якого згодом назвуть Польщу “троянським конем США в Європі” [17], вважає, що “для поляків прагнення до НАТО відсуває на другий план перспективи співробітництва з ЄС. Якщо Польща планує бути в ЄС, то більше через дипломатичну люб’язність до європейців, тоді як її цікавить лише вступ до НАТО в якості повноправного члена” [7, с. 72]. Своєрідним запереченням думки Ф. Туаля, а

також виправданням пріоритетності пронатовської політики Польщі на початку 1990-х років є фраза сенатора А. Глапінського про те, що “членство в НАТО означає також членство в європейських і атлантичних структурах” [18, с. 58].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що упродовж 1989 – 1991-го років Республіка Польща, завдяки досить вдалим внутрішнім демократичним трансформаціям, зуміла також вирішити й одну з найважливіших для себе зовнішньополітичних проблем – куди буде спрямований інтеграційний вектор держави у нових геополітичних умовах. У підсумку, зважаючи на майбутні перспективи, свій остаточний голос поляки віддали західним військово-економічним об'єднанням, а саме структурам ЄС та НАТО. Незважаючи на більшу прихильність Польщі на період кінця 1980-х – початку 1990-х років до Північноатлантичного блоку, що можна пояснити швидше вимогою конкретного історичного моменту чи тогочасної геополітичної кон'юнктури, ніж відвертим польським фанатизмом, з точки зору значущості для Польщі між обома блоками слід поставити знак рівності. Оскільки, вже з другої половини 1991 р. усі гілки влади Польщі почали докладати майже рівнозначні зусилля й увагу для забезпечення ефективності інтеграції як до НАТО, так і до ЄС. Плюс до того, якщо глянути на кожен із вступних процесів до цих союзів протягом усіх 90-х років ХХ ст. через призму їх “складності” (вступні умови та критерії, інтенсивність процесів, затрачені кошти та зусилля, тощо) для польського суспільства, потрібно відзначити, що шлях Польської держави до Європейського Союзу виявився значно важчим і тривалішим. І навіть попри це, Польщі, що, на нашу думку, і є прямим аргументом рівнозначності обох євроатлантичних інтеграційних векторів, довелося чекати лише п'ять років після набуття членства в Північноатлантичному блоці (12 березня 1999 р.), щоб стати досить вагомим політичним й економічним гравцем Європейського Союзу (1 травня 2004 р.).

Список використаних джерел

1. *Grodzki R. Polska polityka zagraniczna w XX i XXI wieku. Główne kierunki – Fakty – Ludzie – Wydarzenia* / R. Grodzki / [redakcja V. Borszewska]. – W. : Wydawnictwo Replika, 2009. – 332 s. 2. *Козакевич Є.* Польща перед вибором вектора політики національної безпеки на зламі 80–90-х років / Є. Козакевич // Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / [під ред. О. І. Соскіна]. – К. : Вид-во “Інститут трансформації суспільства”, 2007. – С. 38–49. 3. *Waszczykowski W.* Refleksje na temat polskiej polityki bezpieczeństwa [Електронний ресурс] / W. Waszczykowski. – Режим доступу: <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=146> 4. *Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки)* / [Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г., Губерський Л. В. та ін.]; гол. ред.: С. В. Головка, Ю. Г. Медюк. – К. : Либідь, 2001. – 624 с. 5. *Бочаров С.* Основні напрямки та етапи євроатлантичної інтеграції Польщі [Електронний ресурс] / С. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження : збірник наукових праць / [гол. ред. П. В. Добров]. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 2008. – Вип. 1–2. – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_1_2/bocharov.htm 6. *Полторацький О.* Особливий випадок співпраці (євроатлантичний вимір стратегічного партнерства Україна – Польща: досвід, проблеми, перспективи) / О. Полторацький // Політика і час. – 2005. – № 1. – С. 7–16. 7. *Мітрофанова О.* Французький підхід до українського і польського чинників в європейському стратегічному просторі / О. Мітрофанова // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 69–74. 8. *Ложечкін В. С.* Етапи європейської інтеграції Республіки Польща (1989–2004 рр.) / В. С. Ложечкін // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 49–53. 9. *Білянський О. В.* Історичні передумови інтеграції Республіки Польща до структур НАТО (1989–1991) / О. В. Білянський // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих науковців, Луцьк, 25–26 травня 2011 р. / [за ред. В. Й. Лажніка та С. В. Федонюка]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 16–20. 10. *Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r.* [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 2000, nr. 87, poz. 970. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000870970> 11. *Договір* про заснування Європейського співтовариства [Електронний ресурс] // Європейський союз: консолідовані договори. – С. 24–118. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult_uk.pdf 12. *Договір* про Європейський Союз [Електронний ресурс] // Європейський союз: консолідовані договори. – С. 24–118. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult_uk.pdf 13. *Rozporządzenie Rady (EWG) nr 3906/89 z dnia 18 grudnia 1989 r. w sprawie pomocy gospodarczej dla Republiki Węgierskiej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* [Електронний ресурс] // Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, L 375, 23/12/1989. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989R3906:PL:HTML> 14. *Вахудова А-М.* Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / А-М Вахудова ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2009. – 379 с. 15. *Джонсон П.* Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы / П. Джонсон: в 2-х ч. – М. : Изд-во Анупис, ТОО “Вилад”, 1995. – Ч. 2. – 479 с. 16. *Ексклюзивне інтерв'ю з Надзвичайним та Повноважним Послом Республіки Польща в Україні паном Яцеком Ключковским, для Групи Стратегічних та Безпекових Студій* [Електронний ресурс] / [бесіду вів Сергій Герасимчук]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/4624.html> 17. *Павлів В.* Польща і США – надзвичайне партнерство? [Електронний ресурс] / В. Павлів // Дзеркало тижня. – 27 липня 2002. – № 28. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/29045> 18. *Україна і Польща після розширення НАТО* // Політика і час. – 2000. – № 3–4. – С. 56–71.

Олег Билянский

**ПРОБЛЕМА ВЫБОРА И ПРИОРИТЕТНОСТИ ИНТЕГРАЦИОННОГО ВЕКТОРА
РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША (1989–1991 ГГ.)**

В статье проанализированы первые самостоятельные интеграционные шаги Республики Польша на пути к ЕС и НАТО на протяжении 1989–1991 годов.

Ключевые слова: Польша, интеграция, внешняя политика, ЕС, НАТО.

Oleg Bilyanskyi

**A PROBLEM OF CHOICE AND PRIORITY OF THE POLISH REPUBLIC INTEGRATION
VECTOR (1989–1991)**

In the article it is analysed the first independent integration steps of Polish Republic on a way to EU and NATO during 1989–1991.

Key words: Poland, integration, foreign policy, EU, NATO.

УДК 94(438) “1991/2011”

Степан Новінчук

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА РОСІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1991–2011 РР.)

У статті висвітлено історіографічні оцінки становлення українсько-російських відносин у новітню добу, показано їх особливості та наукові напрями в сучасній українській історіографії.

Ключові слова: Україна, Росія, українська історіографія, пострадянський період, міжнародні відносини, співробітництво.

Протягом останніх двох десятиліть українські науковці виявляють значний дослідницький інтерес до проблем українсько-російських взаємин. Вивчення системи двосторонніх зв'язків між Україною і Російською Федерацією, як складової міжнародних відносин, є особливо актуальним, оскільки Україна здобула свою незалежність лише на початку 90-х років ХХ ст. Їх дослідження дає можливість виявити і проаналізувати рівні й шляхи співробітництва двох країн в політичній, економічній, соціальній, науковій і культурній сферах та в системі загальноєвропейських міжнародних відносин.

Тож вивчення еволюції українсько-російського міждержавного співробітництва важливе як з наукової, так і практичної точки зору, бо дає можливість не лише реально оцінити його стан, а й виявити недоліки і прорахунки, основні тенденції і можливості його розвитку в політичній, економічній, культурній та гуманітарних сферах. Тому злободенням з науково-теоретичного погляду є цілісний аналіз сучасної національної історіографії українсько-російських відносин. Такий методологічний підхід уможливить оцінити її становлення, розвиток, нинішній стан та висвітлення окремих тенденцій і закономірностей, розбудови й перспектив співпраці між нашими народами в українській історичній науці. Україна і Росія залишаються близькими сусідніми країнами, які мають не лише спільний кордон, але й тривале спільне минуле. Це накладає особливий відбиток на розвиток української історичної науки, зобов'язує науковців досліджувати відносини на міждержавному рівні, виявляти національні особливості, тенденції, фактори, що їх обумовлюють, а також спільні проблеми, в контексті геополітичних змін новітньої доби рубежу ХХ–ХХІ ст.

У запропонованій статті зроблено спробу проаналізувати деякі особливості новітньої української історіографії проблеми становлення й розвитку українсько-російських відносин у пострадянський період, з'ясувати основні її етапи та пріоритети в означений час. Актуальність і мета зумовлюють постановку певних завдань, а саме – розкрити зміст праць українських науковців щодо розв'язання двома країнами гострих питань у контексті двостороннього міждержавного співробітництва між Україною і Російською Федерацією у новітній період національно-державного відродження.

Історія становлення і розвитку українсько-російських відносин у досліджуваний період займає помітне місце у вітчизняній та російській історіографії. Багато українських і зарубіжних учених вивчають складні процеси формування українсько-російських взаємин останнім часом. Здобуття незалежності України привело до кардинальної перебудови української історичної науки, до нового стану у її розвитку, що є, на думку автора, закономірним явищем становлення й розвитку на новому рівні історіобачення проблем українсько-російського міждержавного співробітництва у зазначений час в континуумі внутрішньої та світової міжнародної кон'юнктури, що склалась у світі та Європі після розпаду Радянського Союзу і соціалістичної системи, і, як наслідок, його радикальних

геополітичних змін на Європейському континенті й нового облаштування міжнародного життя.

У цьому контексті українська історична наукова думка протягом доби Незалежності поступово нагромаджувала знання з питань двостороннього українсько-російського співробітництва та місця України, її ролі у системі європейських міжнародних відносин. Досліджуючи процес становлення рівноправних і взаємовигідних стосунків між Україною і Росією, історіографія дає змогу усвідомити нерозривний зв'язок вітчизняної історичної науки з розвитком українського суспільства, відповідної йому зовнішньої політики, новим рівнем міждержавних зв'язків. Саме такий методологічний підхід дозволяє виявити основні тенденції й специфічні особливості розвитку українсько-російських взаємин у новітню добу, сприяє вивченню з боку історичної науки основних етапів, пріоритетів і змісту об'єктивного вивчення шляху становлення стосунків між нашими державами протягом зазначеного періоду.

Проаналізувавши рівень вивченості досліджуваної теми в історіографії, на нашу думку, за найдоцільнішим хронологічно-країнознавчим принципом, можна використану нами літературу під час вивчення українсько-російських відносин в нових геополітичних умовах поділити на дві групи: перша – це праці українських науковців; і друга – студії російських авторів. У розрізі цих двох груп виокремимо наукові роботи загального характеру істориків і політологів, в яких проблеми українсько-російських відносин згадуються лише побіжно, проте висновки та оцінки авторів допомагають зрозуміти значення і причини багатьох подій та процесів, пов'язаних з розвитком зв'язків між Україною та Росією в сучасних зовнішньополітичних умовах. До них ми віднесли дослідження, присвячені проблемам міжнародних відносин сучасного періоду, євроінтеграції та геополітичної орієнтації обох держав в нових умовах участі України в міжнародних організаціях та деякі праці про місце та діяльність України в новітній системі європейських відносин. І, безпосередньо, у контексті запропонованої наукової проблеми – це праці науковців, предметом дослідження яких є власне розвиток українсько-російських відносин сучасного періоду. На сьогоднішній день відбувається активний процес нагромадження інформації питання, що дозволяє вдатися до ґрунтовного, цілісного та всебічного аналізу українсько-російських відносин в означений час. Активізації їх досліджень сприяло організаційне оформлення: нові кафедри історії Росії та міжнародних відносин, науково-дослідні центри у вишах і в академіях наук, історичні асоціації, відкриття фахових наукових журналів, удосконалення прийомів і методів та інноваційно-інформаційного забезпечення наукових розвідок й пошуків.

Початки становлення національної історіографії українсько-російських відносин новітньої доби органічно поєднані з проголошенням Україною державної незалежності та внутрішніми суспільно-політичними трансформаційними процесами в Україні і Росії. Історики, політологи, громадські діячі намагалися проаналізувати процеси останнього десятиріччя ХХ ст. та визначити перспективи українсько-російського співробітництва у ХХІ ст., про що свідчить поява багаточисельних статей у періодичних виданнях, які оповідали про процеси, що відбувалися в Україні та Росії. Сьогодні в розпорядженні дослідників є достатньо широке коло різноманітних фактів і відомостей, які висвітлюють перебіг трансформації українсько-російських взаємин, на основі яких українські науковці робили перші спроби розкрити суть, зміст і глибину процесів їх становлення на якісно новому рівні на початку 1990-х років. Українські й російські вчені намагалися науково осмислити добу розбудови взаємин між Україною і Росією, подолати залишки старої заангажованості, виробити нові принципи й підходи до взаєморозуміння, об'єктивно вивчити проблеми міждержавної співпраці у контексті викликів новітнього державотворення. У цьому зв'язку певне значення мають праці загального характеру та видання, що висвітлюють новітню історію України, її зовнішню політику і діяльність на міжнародній арені та євроінтеграційні прагнення [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

До праць теоретичного характеру, в яких піднімаються питання політичних і економічних трансформаційних процесів в Україні та її місця й діяльності у новій системі

міжнародних стосунків відносимо дослідження С. Дністрянского [11], С. Лотоцького і С. Трохимчука [12], О. Івченка [13], Л. Д. Васильєвої-Чекаленко [14] та ін. Ці роботи носять комплексний характер, в яких, поряд з оцінкою зміни міжнародної ситуації, автори розробляють сценарії відносин України із зарубіжними країнами, Росією зокрема. Разом з цим вони торкаються і деяких аспектів розвитку українсько-російських відносин в нових геополітичних умовах.

Питання особливостей становлення новітньої системи міжнародних відносин, історії європейських країн, української та російської зовнішньої політики та геополітичної орієнтації України і Росії у нових умовах порушили у своїй праці Л. Гайдуков, В. Кремень, Л. Губерський “Міжнародні відносини та зовнішня політика 1990–2000 рр.” [15], в якій предметно проаналізовано кардинальні зміни міжнародного становища і геополітичної ситуації упродовж означеного часу. Науковці значну увагу приділили висвітленню зовнішньої політики України та розвитку відносин з державами Центрально-Східної Європи, а також із Російською Федерацією у новітній період.

Серед робіт, автори яких у контексті аналізу діяльності України на міжнародній арені торкаються сучасних українсько-російських відносин, заслуговують на увагу праці С. Андрущенко (Гринько) “Україна в сучасному геополітичному середовищі” [16], В. Литвина [17], С. Василенко [18], В. Горбуліна [19], А. Зленка [20] та колективна монографія за ред. Ф. Рудича “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти” [21]. Остання присвячена проблемам участі України у світовій системі міжнародних відносин, спробам визначення перспектив розвитку взаємин з іншими країнами, у т.ч. із Російською Федерацією. Особливу увагу привертає у контексті запропонованої теми праця колективу авторів С. Пирожкова, Б. Губського, А. Сухоруко [22], в якій автори зосереджені на внутрішньо- та зовнішньополітичних перетвореннях в Україні та Росії після розпаду колишнього Союзу РСР. Крім того, вони висвітлюють економічно-політичні аспекти українсько-російського співробітництва упродовж 1990–2000 рр.

Окремі аспекти відносин двох держав певною мірою знайшли відображення у В. Смолія [22], В. Крисаченка, О. Моліза [23], О. Горбача [24], в яких автори аналізують особливості політичної модернізації у посткомуністичних Україні й Росії та висвітлюють деякі питання українсько-російського партнерства у політичній та економічній сферах. У цьому зв'язку виокремимо колективне дослідження В. Литвина, Н. Барановської, В. Верстюка, С. Віднянського [25]. Проблеми формування та розвитку українсько-російських відносин, пошуку свого місця України і Росії в нових геополітичних умовах та значення поглиблення двосторонньої співпраці між нашими державами розглядає у своїй роботі І. Діак [26]. Останній простежує ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх міждержавних відносин, їх перебіг та можливі вектори конфліктності, перспективи співробітництва між обома країнами.

Друга група літератури з досліджуваної проблеми – це праці науковців, предметом дослідження яких є власне розвиток українсько-російських відносин сучасного періоду. З'являються роботи, які мають багато спільних рис. Вони, як правило, висвітлюють окремі питання політичної, економічної та культурної співпраці обох країн, а також акцентують на необхідності їх розвитку як важливого стабілізуючого чинника у Центрально-Східній Європі. Зауважимо, що з другої половини 1990-х рр. кількість таких публікацій зростає, але вони мали надто загальний характер, а українсько-російські взаємини розглядалися у загальноєвропейському контексті.

До числа публікацій, в яких достатньою мірою порушується українсько-російське співробітництво, можна віднести праці І. Кульбиди [27], М. Білоблоцького, І. Бодрука [28], О. Валєвського і М. Гончара [29], В. Кременя, Б. Парахонського, П. Ситника [30], А. Кудряченка [31], С. Кульчицького [32]. Ці автори одними з перших намагалися визначити специфіку початкового етапу становлення українсько-російського міждержавного співробітництва. Вони зазначають, що в першій половині 1990-х рр. взаємини між Україною і Росією склалися складно й напружено, бо українська і російська дипломатія зосередила

свою увагу на розробку й підписання, насамперед, політичних домовленостей та угод. У цьому контексті на перший план виходять політичні аспекти відносин. Ці питання висвітлювалися як із сучасних подій, так і в ретроспективному плані. Дослідження, як правило, опиралися на існуючу на той час політичну ситуацію, однак у них помітним було прагнення авторів осмислити проблему загалом.

Українсько-російське співробітництво 1991–2004 рр. проаналізували у своїх працях К. Чумак “Україна – Росія: між стратегічним партнерством та конфліктністю” [33], О. Маначинський “Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами” [34]. Перший висвітлив процеси налагодження українсько-російських взаємин 1990–1997 рр., особливу увагу приділивши формуванню їх нормативно-правової основи. Другий, наголосивши на загальній активізації українсько-російського міждержавного співробітництва, дав оцінку відносин України із прилеглими державами, зокрема із Росією, висвітлив стан відносин між двома країнами у військово-політичній сфері. Розглядає окремі питання українсько-російського співробітництва у військово-політичній площині та оцінює його стан В. Петровський у роботі “Військово-політичний чинник сучасних російсько-українських відносин” [35]. Автор на фоні стосунків України із Російською Федерацією, акцентує увагу на традиційних зв'язках між ними і аналізує процес становлення та розвитку нових у сучасних геополітичних умовах.

Українська історіографія поповнилася багатьма дослідженнями, в яких розвиток українсько-російських відносин означеного періоду подається у контексті стратегічного партнерства та в процесі розширення НАТО та ЄС, створення СНД. Такими за змістом є праці В. Базіва [36], В. Гречанинова [37], О. Їжака [38], Є. Марчука [39], Ю. Мацейка [40], І. Мельничука [41] та ін. Усі ці дослідження мають багато спільних рис. У них автори висвітлюють загальну геополітичну ситуацію після завершення “холодної війни” та розпаду СРСР, роль та місце України та Російської Федерації в новому європейському просторі, перспективи становлення українсько-російських відносин, євроатлантичні прагнення України та формування української зовнішньої політики крізь призму Співдружності Незалежних Держав. Інший автор, О. Бойко [43], бачить головні перешкоди у розвитку сучасних українсько-російських відносин у намаганні деякої частини російського суспільства відродити в політичній практиці й суспільній свідомості щодо українців застарілі політичні концепції.

В окремих наукових працях українських дослідників розглянуто особливості сучасної зовнішньої політики України в контексті російсько-українського стратегічного партнерства, простежено основні тенденції та фактори у його поглибленні, а також впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на визначення місця й ролі України і Росії в новітній системі міжнародних відносин [43; 44; 45; 46; 47]. При цьому звернуто увагу на воєнно-політичне співробітництво обох країн на шляху пошуків гарантування національної безпеки в нових геополітичних умовах, основні проблеми двосторонніх відносин, на розвиток співпраці в торговельно-економічній сфері, а також на потенційні можливості українсько-російської взаємодії на міжнародній арені.

Заслужують на увагу праця: О. Гараня, Я. Коваля, А. Шевчука [48], в якій проаналізовано питання Криму в російських геополітичних концепціях, О. Гринкевича, В. Кузьменко [49] про налагодження й перспективи українсько-російських відносин [50], В. Дурдинця [50] про якісні зміни у взаєминах між Україною і Росією у новітню добу облаштування світового устрою.

Із найновіших публікацій про українсько-російські відносини в зазначений період відзначимо статті А. Дмитрука [51; 52; 53], у яких зроблено спробу висвітлити окремі аспекти формування договірно-правової бази двостороннього політичного співробітництва між Україною і Російською Федерацією, показати особливості взаємин і розглянути позиції України і Росії у рамках СНД, охарактеризувати військово-політичний чинник відносин України та Росії після розпаду СРСР; а також публікації Коврик-Токар Л. [54] про деякі аспекти військово-політичних відносин України та Росії у постбіполярний період та ін.

Зауважимо, що тема українсько-російських відносин сучасного періоду стала предметом академічних досліджень українських науковців. Це, насамперед, успішно захищені дисертації. Однією з перших робіт, яка, хоч і частково, торкається предмету дослідження є докторська дисертація В. Ткаченка “Україна і Росія: проблеми національного самовизначення (історіософський аналіз поточного моменту)” [55]. Значним внеском у дослідження українсько-російських взаємин є кандидатська дисертація І. Мельничука [56] про розвиток двосторонніх відносин під кутом зору діяльності СНД, проблем Чорноморського конфлікту і ядерного роззброєння України та участь у цьому Російської Федерації та США; П. Ігнатєва [57], в якій автор розкриває різні аспекти взаємовідносин із членами країн СНД, у т.ч. через призму двосторонніх відносин України та Росії; А. Дмитрука [58], де він здійснив комплексний аналіз процесу становлення та основних напрямків розвитку російсько-українських відносин у 90-х рр. ХХ ст., визначив основні етапи співробітництва між РФ та Україною, проаналізував його основні пріоритети й охарактеризував військово-політичний чинник взаємин Росії та України у досліджуваній період. Виокремимо докторське дослідження В. Петровського [59], у якому дослідник професійно на широкому джерелознавчому матеріалі дав оцінку стану сучасних українсько-російських відносин у новітній науковій літературі. Праця містить значний фактичний матеріал, на якому він предметно проаналізував історіографію з даної проблеми, а також її джерельну базу на новітніх методологічних підходах.

У сучасних умовах в Україні проблеми українсько-російських відносин досліджують науковці Інституту історії України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, Національного інституту стратегічних досліджень, Європейського університету та провідних вишів України. Найпотужнішими центрами вивчення міжнародних відносин України з країнами світу є відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України (з 2012 р. – відділ міжнародних відносин і зовнішньої політики України, зав. доктор історичних наук, проф. С. В. Віднянський) та Інститут всесвітньої історії НАН України (дир. доктор історичних наук, проф. А. І. Кудряченко). Ученими видано кілька фундаментальних досліджень, в яких порушено ряд питань українсько-російського співробітництва. Серед цих праць виділяється анотована історична хроніка “Україна і Європа (1990–2000 рр.)” у двох частинах [60; 61].

З-поміж значної кількості праць українських учених, які зверталися до історії України в міжнародному контексті, виокремимо колективні монографії науковців Інституту всесвітньої історії НАН України (до 2012 р. Інститут європейських досліджень НАН України) та інших академічних інститутів, дослідних установ, викладачів вишів за редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка [62, 63, 64], в яких на високому професійному рівні проаналізовано актуальні проблеми міжнародних взаємин України з європейськими країнами упродовж IX–XXI століть та питання перспективи утворення незалежної України у колі європейських держав, всебічно досліджено феномен розвитку Європи, її культурно-цивілізаційні параметри і залученість України до цих процесів, охарактеризовано європейський вибір України, його цивілізаційну складову, а також розвиток Української держави в континуумі спільного європейського простору.

Що стосується російської історіографії відносин Росії та України, то відзначимо, що російські дослідники торкалися практично всіх складних питань пострадянської трансформації у колишніх республіках СРСР, місця й ролі Росії і України у новітній системі міжнародних відносин та становлення й розвитку російсько-українських відносин у нових геополітичних умовах. Загалом науковці Росії у своїх працях розглядають різні проблеми з метою їх узагальнення, виявлення причин і можливих наслідків процесів політичного, економічного і культурного співробітництва країни із зарубіжними державами, у т.ч. із Україною. Питанням змін у системі європейського облаштування, історії цього регіону та окремих країн, зокрема України, вироблення нової геополітичної стратегії елітою України й Росії та місця у ній російсько-українських двосторонніх відносин присвячені наукові праці М. Геллера [65], Б. Красуліна і В. Абуренка [66], С. Кройценберга [67], І. Кліміна [68].

З інших робіт російських фахівців велике значення у вивченні розвитку історіографії українсько-російських відносин мають праці А. Мошеса [69], А. Здравомислова [70], А. Макуніна і А. Волкова [71], Д. Катая [72], Н. Сидорової [73], М. Єфремової [74]. В означених роботах науковці аналізують основні проблеми і перспективи зовнішньої політики України, розвитку її відносин з провідними країнами європейського регіону, еволюцію підходів України до США, ЄС, НАТО, а також місце й роль Росії у зовнішній політиці України на сучасному етапі. Автори досліджують процес становлення зовнішньополітичної стратегії Росії і України з врахуванням їх пріоритетних цілей та інтересів, двосторонніх зв'язків Росії і України як частини міжнародних відносин на пострадянському просторі, можливості їх оптимізації з врахуванням особливостей соціально-економічного, політичного, науково-технічного і культурного розвитку обох країн. Особливу увагу вчені Росії приділяють вивченню механізмів здійснення двостороннього міждержавного співробітництва Росії і України в умовах формування багатополосного світу.

Таким чином, проведений аналіз української і російської історіографій свідчить, що окрім значної кількості публікацій загального характеру про напрямки і зміст зовнішньої політики України, науковці України і Росії почали вивчати й аналізувати українсько-російські відносини в нових геополітичних умовах. Але ще й досі вивчення новітньої системи міждержавних відносин і співробітництва між Україною і Російською Федерацією залишається недостатнім. Ґрунтовних цілісних праць з комплексним аналізом новітньої історії українсько-російського співробітництва на рубежі ХХ–ХХІ століть ще не опубліковано. Позитивним у розвитку української історіографії є те, що на сьогоднішній день накопичено достатню кількість матеріалу з даної проблеми, на основі чого можна простежити перебіг подій, дії окремих чинників, які сприяли розвитку українсько-російських відносин у сучасну добу, етапи їх розвитку та основні тенденції й специфічні особливості. У цьому зв'язку важко не помітити наукової важливості запропонованої праці для сучасної української історіографії і дальшого поліпшення українсько-російських відносин на загально вигідних умовах.

Список використаних джерел

1. *Новітня історія України (1990–2000)*. Підр. для студ. істор. спеціальностей вищих навчальних закладів / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с. 2. *Бойко О. Д.* Історія України / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2006. – 699 с. 3. *Гальчинський А.* Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с. 4. *Горенко О. М.* Соціально-політичний вимір Європейської інтеграції та України / О. М. Горенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 331 с. 5. *Ковальова О. О.* Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / О. О. Ковальова. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 340 с. 6. *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і практичний аспекти* / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. П. Дуров та ін. – К.: МАУП, 2002. – 487 с. 7. *Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки* / За ред. О. С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – 608 с. 8. *Демчук П. О.* Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції / О. П. Демчук. – К.: “ТШП”, 2004. – 264 с. 9. *Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку*. – К.: НІСД, 1999. – 384 с. 10. *Зовнішня політика України в умовах глобалізації*. – К.: Генеза, 2004. – 616 с. 11. *Дністрянський М. С.* Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів: В-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с. 12. *Лотоцький С., Трохимчук С.* Україна в світовому геополітичному просторі // 36. наук. праць. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 192 с. 13. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин: історія, ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К.: РІЦУАННП, 1997. – 688 с. 14. *Васильєва-Чекаленко Л. Д.* Україна в міжнародних відносинах (1994–1996) / Л. Д. Чекаленко. – К.: Освіта, 1998. – 176 с. 15. *Гайдуков Л.* Міжнародні відносини та зовнішня політика 1990–2000 р. / Л. Гайдуков, В. Кремень, Л. Губерський. – К.: Либідь, 2001. – 303 с. 16. *Андрущенко (Гринько) С. В.* Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – К.: Логос, 2005. – 286 с. 17. *Литвин В.* Зовнішня політика України: 1990–2000 / В. Литвин // Віче. – 2000. – №11. – С. 3–48. 18. *Василенко С. Д.* Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі / С. Д. Василенко. – Одеса: ОДМА, 2000. – 206 с. 19. *Горбулін В. П.* Засади національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с. 20. *Зленко А. М.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с. 21. *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти* / [ред. Ф. М. Рудича]. – К.: МАУП, 2002. – 488 с. 22. *Смолій В. А.* Україна та Росія: проблеми політичні та соціально-культурні. 36. наук. праць / В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1988. – 184 с. 23. *Крисаченко В.* Україна: крок у ХХІ ст. (соціально-політичний аналіз) / В. Крисаченко, О. Моліз. – Київ–Луцьк, 2002. – 288 с. 24. *Горбач О.* Шлях зі Сходу на Захід: спогади / О. Горбач. – Львів, 1998. – 207 с. 25. *Україна: утвердження незалежних держав. 1991–2001* / В. Литвин, Н. Барановська, В. Верстюк, С. Віднянський. – К.: Видавничий дім “Альтернатива”, 2001. – 704 с. 26. *Діак І. В.* Україна і Росія / І. В. Діак. – К.: Абрис, 1997. – 400 с. 27. *Кульбіда І. С.* Україна і Росія: історичні уроки міждержавних відносин / І. С. Кульбіда. – Житомир: Полісся, 2002. – 270 с. 28. *Білоблоцький М. П.* Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблоцький, О. С. Бодрук. – К.: НІПМБ, 2001. – 623 с. 29. *Валевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Валевський, М. М. Гончар. – К.: НІСД, 1995. – 95 с. 30. *Кремень В.* Україна і Росія:

сфери конфронтації і співробітництва / В. Кремень, Б. Парохонський, П. Ситник // Розбудова держави. – 1993. – №2. – С. 3–4. 31. Кудряченко А. Українсько-російські відносини: шлях до рівноправного співробітництва / А. Кудряченко // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 12–18. 32. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки “особливості відносин” / С. Кульчицький. Роздуми історії. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2004. – 112 с. 33. Чумак В. М. Україна та Росія: між стратегічним партнерством та конфліктністю / В. М. Чумак. – К.: НІСД, 1997. – 75 с. 34. Маначинський О. Я. Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами / О. Я. Маначинський. – К.: НІСД, 1996. – Вип. 2. – С. 6–19. 35. Петровський В. В. Військово-політичний чинник сучасних українсько-російських відносин. Учені записки / В. В. Петровський. – Харків: Харківський гуманітарний інститут, 2002. – Т.8. – С. 260–268. 36. Базів В. Геополітична стратегія України / Василь Базів. – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького, 2000. – 192 с. 37. Гречанинов В. Україна в майбутній Європі: розробка моделей, дослідження перспектив / В. Гречанинов // Віче. – 1999. – №9. – С. 90–101. 38. Їжак О. Після колапсу СРСР: Розширення НАТО і геополітична трансформація пострадянського простору / О. Їжак // Політика і час. – 1998. – № 7. – С. 21–27. 39. Марчук Є. Україна: наша парадигма поступу. Аналітичне дослідження / Євген Марчук. – К.: Аваллон, 2001. – 184 с. 40. Мацейко Ю. НАТО – нові можливості і нові безпеки / Ю. Мацейко // Політика і час. – 1999. – № 4. – С. 9–18. 41. Мельничук І. Перспективи українсько-російських відносин у контексті розширення НАТО на Схід / Ігор Мельничук // Науково-практичний семінар “Проблеми прикордонних регіонів у контексті розширення НАТО”. Матеріали. – Чернівці: БУКРЕК, 2001. – С. 58–68. 42. Бойко О. Україна 1991–1995. Тіні минулого чи контури майбутнього? / О. Бойко. Нариси з новітньої історії. – К.: Магістр-S, 1996. – 207 с. 43. Курас И. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве / Иван Курас. Материалы круглого стола НАН Украины, Ин-т национальных отношений и политологии. – К.: Ассоциация “Украина”, 1995. – 100 с. 44. Касьян В. Зовнішня політика України – важливий фактор розбудови сучасної української держави / В. Касьян. – Рівне: РДТУ, 1999. – 221 с. 45. Кокотюха А. А. Почему Украина не Россия / А. А. Кокотюха. – Харків: Фоліо, 2004. – 397 с. 46. Спіфанова А. О. Росія – Україна: проблеми та можливості наукового співробітництва / А. О. Спіфанова. Зб. наук. праць. – Суми: ВВП “Мрія-1”: Ініціатива, 2000. – 252 с. 47. Піховшек В. Росія, яку ми... Позиція політичних сил України та Росії стосовно майбутнього України й СНД / В. Піховшек, В. Ткачук. – К.: Український центр політичних досліджень. – 1998. – 201 с. 48. Гарань О. Україна та Крим в російських геополітичних концепціях / О. Гарань, Я. Коваль, А. Шевчук // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 69–73. 49. Гринкевич О. Україна та Росія: ще один крок у вірному напрямі відносин / О. Гринкевич, В. Кузьменко // Політика і час. – 1998. – №3. – С. 7–17. 50. Дурдинець В. Договір в інтересах обох народів / В. Дурдинець // Урядовий кур’єр. – 1997. – 28 червня. – С.4. 51. Дмитрук А. Розпад СРСР та формування українсько-російських відносин нового типу / Андрій Дмитрук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 3. – Тернопіль, 2002. – С. 154–163. 52. Дмитрук А. Основні напрями українсько-російського міждержавного співробітництва у 90-х рр. ХХ ст. / Андрій Дмитрук // Історико-політичні проблеми сучасного світу / Зб. наук. праць. – Т. 21–22. – Чернівці: Рута, 2010. – С. 233–238. 53. Дмитрук А. Військово-політичний чинник відносин Російської Федерації та України на початку 90-х рр. ХХ ст. / Андрій Дмитрук // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 5. – Част. 1. – Тернопіль, 2010. – С. 153–158. 54. Коврик-Токар Л. Деякі аспекти військово-політичних відносин України та Росії у постбіполярний період / Л. Коврик-Токар // Науковий вісник Чернівецького університету, 2012. – Вип. 590–591. – С. 18–24. 55. Ткаченко В. М. Україна і Росія: проблеми національного самовизначення (історіографічний аналіз поточного моменту) / В. М. Ткаченко: автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01 “Історія України”. – К., 1993. – 29 с. 56. Мельничук І. М. Українсько-російські відносини: політичний та військовий аспекти: дис.... канд. істор. наук: 07.00.01 “Історія України” / Мельничук Ігор Миколайович. – Чернівці, 1998. – 186 с. 57. Ігнат'єв П. М. Співробітництво України з державами співдружності націй: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку” / П. М. Ігнат'єв. – К., 2002. – 20 с. 58. Дмитрук А. Ю. Російсько-українські відносини у політичній сфері у 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.02 “всесвітня історія” / А. Ю. Дмитрук. – Чернівці, 2011. – 20 с. 59. Петровський В. В. Українсько-російські стосунки в сучасній науковій літературі (1991–2000): автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.01.04 / В. В. Петровський. – Дніпропетровськ, 2003. – 35 с. 60. Україна і Європа (1990–2000 рр.). Част. 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка / Мельникова І. М., Євсєненко І. В., Знаменська М. В., Мартинов А. В., Нікіфорук Д. Д. – К.: Інститут історії України, 2000. – 308 с. 61. Україна і Європа (1990–2000 рр.). Част.2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. Анотована історична хроніка / Мельникова І. М., Горенко О. М., Мартинов А. В., Нікіфорук Д. Д. – К.: Інститут історії України, 2001. – 123 с. 62. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с. 63. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / Кер. автор. колективу і наук. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченко. – К.: Університет “Україна”, 2010. – 405 с. 64. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / За ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – 632 с. 65. Геллер М. Российские заметки 1991–1996 гг. / М. Геллер. – М.: МИК, 1998. – 319 с. 66. Красулин Б. Розоруження / Б. Красулин, В. Абуренко. – М.: Международные отношения, 1998. – 336 с. 67. Кройценберг С. Внешняя политика России: от Ельцина к Путину / С. Кройценберг. – К.: Оптима, 2002. – 503 с. 68. Климин И. И. Содружество независимых государств: прошлое, настоящее, будущее / И. И. Климин. – СПб: Нестор, 2009. – 346 с. 69. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России / Аркадий Мошес. – М.: Весь мир, 1997. – С. 265–353. 70. Здравомыслов А. Украина и Россия в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. – М., 1998. – 347 с. 71. Макунин А. А. Военно-политические отношения между Россией и Украиной: поиск моделей сотрудничества / А. А. Макунин, А. Т. Волнов. – М., 1998. – 247 с. 72. Катая Д. В. Россия и Украина в новом геополитическом пространстве: дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Д. В. Катая. – М., 2000. – 143 с. 73. Сидорова Н. П. Российско-украинские отношения: проблемы и перспективы сотрудничества: Политический анализ: дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Н. П. Сидорова. – М., 2000. – 202 с. 74. Ефремова М. В. Роль внешнего фактора в российско-украинских отношениях: дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Лариса Викторовна Ефремова – М., 2009. – 167 с.

Степан Новинчук

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ И РОССИИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1991–2011 ГГ.)

В статье освещены историографические оценки становления украинско-российских отношений в новейшее время, показаны их особенности и научные направления в современной украинской историографии.

Ключевые слова: Украина, Россия, украинская историография, постсоветский период, международные отношения, международное сотрудничество.

Stepan Novinchuk

SOME FEATURES OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ON THE RELATIONS OF UKRAINE AND RUSSIA IN AFTER-SOVIET PERIOD (1991–2011)

The author elucidates the historiographical estimations of the Ukrainian-Russian relations becoming in the contemporary period, considers their peculiarities and scientific directions in modern Ukrainian Historiography.

Key words: Ukraine, Russia, Ukrainian Historiography, after-soviet period, international relations, collaboration.

УДК 94 (477)

Андрій Лень

ОСОБЛИВОСТІ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається проблема збуту продукції харчової промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на зовнішні ринки. Досліджуються ринки збуту продукції, аналізуються наслідки для України та Російської імперії загалом.

Ключові слова: Україна, торгівля, експорт, ринок, промисловість, транспорт.

Зовнішня торгівля була невід'ємною складовою економічного розвитку України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. і безпосередньо пов'язана зі становленням українських міст, розвитком торгівлі, суднобудування та залізничного транспорту. Одним із основних ключових завдань даної праці є аналіз розвитку зовнішнього ринку збуту товарів харчової промисловості на Україні в зазначений період. До історії зовнішньої торгівлі України зверталися такі дослідники як І. Гуржій [1], І. Довжук [2], К. Завальнюк [3], В. Павлюк [4] та інші. Проте на даний час залишається ще ряд проблем, які ми намагалися з'ясувати та дослідити.

У зовнішній торгівлі Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. значну роль відіграла Україна із своєю багатогалузевою економікою та великими чорноморсько-азовськими портами і важливими сухопутними митницями на західному кордоні. Розвиток внутрішнього ринку, спеціалізації промислового і сільськогосподарського виробництва, поліпшення транспортного сполучення тощо обумовили розширення зовнішньоторговельних зв'язків.

Виникнення і розвиток залізничного транспорту, як важливої галузі промислового виробництва, відіграло значну роль у соціально-економічному житті Російської імперії, в тому числі і України, прискоривши становлення ринкової економіки. Залізничне будівництво привело до подальшого розширення зовнішньої торгівлі.

Україна була однією з національних країн, в якій особливо широко розгорнулося нове залізничне будівництво. Одним із важливих підсумків діяльності російської держави у ХІХ – на початку ХХ ст. було створення залізничного транспорту. На початку ХХ ст. російські магістралі поєднали важливі промислові і сировинні райони, з'єднавши центр Росії з портами Балтійського і Чорного морів, а також з тихоокеанським побережжям. Сітка залізних доріг, яка збільшилася до 1914 р. до 65 тис. верст, виступала міцним каталізатором соціально-економічних процесів у країні і в значній мірі визначала військово-стратегічний потенціал імперії [5].

Важлива роль у перевезенні вантажів належала річковому та морському транспорту. Розвиток річкового пароплавства, поряд із залізничним транспортом, сприяв розвитку торгівлі України в системі всеросійського ринку.

Одночасно помітного розвитку набув морський транспорт, що відіграв важливу роль у розвитку зовнішньої торгівлі із Західною Європою, країнами Середземномор'я. З відкриттям у 1869 р. Суецького каналу через азовсько-чорноморські порти значно збільшилися перевезення на Далекий Схід, Південно-Східну Азію і Близький Схід. Зросли такі важливі морські порти як Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, Бердянськ [6]. Завдяки морському транспорту сільгосппродукція з Правобережжя України надходила до найважливіших морських портів країни [7].

Чималу роль відіграла Україна в імпорتنій торгівлі Росії. Через українські порти і сухопутні митниці йшла велика кількість іноземних товарів, що знаходили збут як на Україні, так і у великоруських губерніях. Одна частина іноземних виробів безпосередньо

йшла на поповнення товарів у купецькі крамниці, друга – продавалася оптом на українських ярмарках; звідти через торговців іноземні товари попадали на міські торги і сільські базари, а також у міські і містечкові крамниці [8].

Напередодні Першої світової війни з України вивозилося за межі імперії товарів на суму 368,6 млн крб., а завозилося – на 106,2 млн крб. У загальному експорті Росії в цей час Україна становила майже 26, а в імпорті – 11,5 % [9].

Аналіз зовнішньої торгівлі показує, що Росія на світовому ринку була в переважній більшості постачальником сировини, причому лівова частка належала сільськогосподарській сировині.

Однією із важливих складових експорту був цукор, який збувався у різні періоди в різні регіони. Цукор, який вироблявся в Україні на початку ХХ ст., вивозився за кордон, в основному, у Фінляндію.

В цілях підтримки винокуріння відбувалося також експортування спирту за кордон [10]. Значна кількість спирту вивозилася з Правобережної України. Так, у 1886–1890 рр. звідси щороку в середньому вивозилося по 736 тис. відер спирту, у 1891–1895 рр. – по 385 тис. і в 1896 р. – 313 тис. відер, щодо загальноімперського експорту даної продукції становило 14,1, 17,6 і 18,9 %. Вивіз спирту з Лівобережної України був значно меншим. У 1886–1890 рр. він становив 378 тис. відер (або 7,2 % загального вивозу), у 1891–1895 рр. – 117 тис. (5,4 %) і в 1896 р. – 7 тис. відер (0,4 %). Велика кількість спирту вивозилася з Одеси, яка в останні десятиліття ХІХ ст. посідала друге (після Лібава) місце в імперії. У 1885 р. експорт спирту з останньої становив 3,8 млн відер, з яких 834 тис. (22 %) продано через Одеський порт. На нього у 1895 р. припадало близько 510 тис. відер продукції (понад 29 %) з 1,7 млн відер, вивезених із країни. Спирт в Одесу привозився з Правобережної, Південної і частково Лівобережної України [11]. У 1887 р. було вивезено з Одеси 274340 пудів меляси на суму 185221 крб. Цього ж року тютюну вивези 9726 пудів і 6091500 сигарет на суму 683515 крб. Ціни на місцевий тютюн були такими: Бессарабський – від 2 до 15 крб., Кримський – від 5 до 18 крб., Південнобережський – від 24 до 33 крб., Кавказький – від 4 до 16 крб. і Батумський – від 4 до 15 крб. [12]. У 1888 р. було вивезено 94758475⁰ спирту, тобто біля 950 тис. відер у Туреччину, Францію, Німеччину, Єгипет, Іспанію, Болгарію, Владивосток і турецького тютюну (листового і різаного) – 11397 пудів, зокрема, в Англію, Туреччину, Китай, Владивосток, Францію і Німеччину [13].

За період з 1884–1888 рр. з Одеси за кордон вивезли спирту на таку суму: у 1884 р. – на 1646923 крб., 1885 р. – 1669364 крб., 1886 р. – 1529304 крб., 1887 р. – 1627082 крб. і 1888 р. – 1895169 крб. [14]. У 1908 р. з Одеси вивезли 16000 пудів тютюну [15]; у 1910 р. – 17000 пудів тютюну [16]; у 1911 р. – 115804 пудів тютюну [17] і в 1912 р. – 115804 пудів тютюну [18]. Варто сказати, що у 1899 р. з Одеси за кордон було вивезено різної продукції у розмірі 114616878 пудів на суму 159443189 крб. [19]; у 1890 р. – відповідно вивезли на 126515141 крб. [20], проте ввезено у цей період в Одесу товару на 30463661 крб. [21]; 1892 р. з Одеси вивезли товару 35500000 пудів на 58103232 крб. [22]; 1895 р. – відповідно 132869353 пуди на 108027243 крб. [23].

Горілчана промисловість стала важливою статтею експорту Волинської губернії. Наприклад, у 1900 р. вивіз спирту з губернії за кордон становив 90 % його загальноросійського експорту [24].

У 1914 р. відбувався потужний експорт хмелю з території Російської імперії за кордон, зокрема, в Німеччину, Бельгію, а звідти – в Англію. Тому безпосередній продаж продукції Англії міг би забезпечити більш-менш стабільне становище російського хмелярства. Тому одним із головних завдань хмелярів було об'єднання всіх хмелярів імперії для продажу цієї продукції за кордон великими партіями [25].

Хміль з Волинської губернії на початку ХХ ст. постачався також і в Австрію та Німеччину, головним чином в міста Нюрнберг і Заац. В такому вигляді йшов під закордонною маркою в Англію, Францію, Бельгію та інші країни [26].

У період розвитку капіталізму Україна стала одним із найважливіших районів товарного хліборобства Російської імперії, а тому їй належала велика роль у російському хлібному експорті.

Особливо багато хліба для зовнішнього ринку давали родючі степи Південної України, де швидше, ніж в інших районах України, розвивалося землеробство [27].

У 1888 р. із Олександрійського повіту Катеринославської губернії було відправлено вантажів: по Харківсько-Миколаївській залізниці – 15439 вагонів; Катеринославській – 1327 і Фастівській – 1020 [28]. У 1890 р. виготовлена мука у районі південно-західних доріг збувалася у Санкт-Петербурзі, Москві, Варшаві, Бресті, Ризі, Вільно та інших містах [29].

В 1896 р. із Олександрійського повіту вивезли таку кількість хліба: по Харківсько-Миколаївській залізниці – 8141 вагон; Катеринославській – 881 і Фастівській – 509. У загальному з 1882 по 1896 рр. по Харківсько-Миколаївській залізниці із Олександрівського повіту було вивезено 83675816 пудів вантажу [30].

Головними хлібами, які вивозилися із повіту, були: пшениця – 35 %, ячмінь – 16,5 %, овочі – 6,1 %, овес – 5,7 %, насіння соняшнику – 3,3 %, сільськогосподарські залишки – 2,1 %, просо, гречка, кукурудза становили 1,5 %, сіно – 0,9 %, фрукти – 0,1 % [31].

Протягом 1900–1913 рр. оборот зовнішньої торгівлі більш ніж подвоївся. У російському експорті на сільськогосподарські продукти, особливо на зерно, технічні культури (льон, конопля) і деякі продукти тваринництва, припадало майже 2/3 (зернові у 1913 р. становили 2/5 вивозу, а в попередні роки – майже половину). В 1911–1913 рр. щорічні надходження від експорту зерна становили 596 млн крб. Традиційними статтями російського експорту були також ліс і хутра; з року в рік зростав вивіз масла, яєць, бекону. Експортом продуктів тваринництва в значній мірі відали банки, в тому числі іноземні, що мали тісний контакт з великими експортними конторами і товариствами іноземних фірм [32].

В цілому в експорті чотирьох важливих видів зерна на Україну у 1910–1913 рр. припадало 41,5 %, зокрема, пшениці – 36,2, жита – 49,6, ячменю – 54,8 і вівса – 16,3 % [33].

Протягом 60–90-х рр. XIX ст. неухильно зростав експорт збіжжя (передусім пшениця, жито) з Російської імперії і, зокрема, з чорноморсько-азовських портів. Середньорічний вивіз збіжжя з країни у 1896–1897 рр. в порівнянні з 1861–1865 рр. збільшився майже у 6 разів (із 74,9 млн пудів до 433,9 млн пудів). За цей час експорт продукції через чорноморсько-азовські порти зріс у 6,7 рази (із 45,4 млн пудів названої продукції до 304,3 млн пудів) і становив 70,1 % загального вивозу [34].

Найважливішими чорноморсько-азовськими портами були: Одеса, Миколаїв, Ростов, Новоросійськ, Таганрог, Маріуполь, Бердянськ, Севастополь. Перше місце серед усіх цих портів належало Одесі, торгівля якої охоплювала великий хлібний район. З Одеси зерно вивозилося до багатьох країн, головним чином в Англію, Францію, Німеччину, Австрію, Італію, Бельгію, Голландію [35].

В Одесу ввозились товари з європейських, африканських, азійських та американських країн. Згодом Одеса стала відігравати складом товару, що привозився зі Сходу для Російської імперії. Вона також набула значення як транзитний пункт у зовнішній торгівлі [36].

Жвава торгівля йшла і по Дунаю. Багато зерна вивозилося через дунайські порти в Одесу, а звідти значна його частина відправлялася за кордон. В Ізмаїлі після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. швидко відроджувався порт. У 1879 р. через нього було відправлено 273 тис. четвертей пшениці, 139 тис. четвертей кукурудзи та інші сільськогосподарські продукти. Чимало хліба та інших товарів вивозилося через порти Рені й Кілію. Річковий порт з кількома пристанями діяв і в Акермані, розташованому на березі Дністровського лиману [37].

Чимало зерна з України вивозилося через балтійські порти й сухопутні митниці. Так, в 1895 р. з українських губерній тільки залізницями через балтійські порти було вивезено 7,7 млн пудів. А з Подільської і Волинської губерній у 1862–1864 рр. через Волочиську, Гусятинську, Дружкопільську, Ісаковецьку та Радзівіллівську митниці в середньому щорічно вивозилося по 333 тис. пудів зерна. У 1865–1867 рр. – по 1450 тис. пудів. За 1874 р. через Волочиську й Радзівіллівську митниці було вивезено понад 14 млн пудів зерна. Лише залізницями у 1895 р. через сухопутні митниці було вивезено з українських губерній 31 млн пудів зерна [38].

Наприкінці XIX ст. 83 % усього борошна, що постачалося в Білорусію, надходило з

України. Це становило близько 4,7 млн пудів. Найбільша кількість цього борошна розвантажувалася в Мінську, Пінську, Гомелі, Вітебську, Полоцьку, Бобруйську, Борисові, Орші, Рогачові [39].

У загальному світовому експорті п'яти хлібів пересічно з 1909–1913 рр. Україна давала: пшениці та пшеничного борошна – 9,1 %; жита та житнього борошна – 33,1 %; ячменю – 35,3 %; вівса – 7,3 %; кукурудзи – 1,4 %. Найбільшу статтю експорту з Правобережжя становили продукти сільського господарства. У хлібному експорті Російської імперії цей регіон у 1909–1913 рр. давав 15 % усього вивозу. Загальний експорт з України за межі Російської імперії становив у 1913 р. 388 млн крб., з яких 65 % припадало на необроблені сільгосппродукти, 20 % – на оброблені, 15 % – на іншу продукцію [40].

Пореформена Україна була одним з найбільших районів Росії по вирощуванню тютюну. На неї припадало у середньому 50–60, а в окремі роки й понад 70 % загального збору продукції. Отже, основна частина експортованого країною тютюну йшла із України. В окремі періоди вивіз даної продукції у середньому становив таку кількість: у 1861–1865 рр. – 133, 1866–1870 рр. – 132, 1871–1875 рр. – 249, 1876–1880 рр. – 271, 1881–1885 рр. – 251, 1886–1890 рр. – 281, 1891–1895 рр. – 255 і в 1896–1897 рр. – 299 тис. пудів. Як бачимо, вивіз тютюну зростав, хоча й повільно. У зв'язку з тим, що український тютюн мав великий попит у країнах Північної Європи, його багато ввозилося через Петербурзький і Ризький порти [41].

На Чернігівський тютюн в окремі повіти надходили замовлення з різних місцевостей країни. На конотопський тютюн – переважно з великоросійських губерній і Сибіру; на сосницький – з Риги, західних губерній і Польщі; на борзенький – з Москви і великоросійських губерній; на ніжинський – з Риги, Вітебська, Могилева, Динабурга та Бобруйська; на ковельський – з Бердичева, Ніжина, Василькова, Київської губернії [42]. Полтавський тютюн ввозили на продаж у Москву, Петербург, Ригу і навіть у Сибір [43].

Поряд з продуктами землеробства, з Наддніпрянської України за кордон вивозилася значна кількість різноманітних продуктів тваринництва, зокрема, коні, рогата худоба, вівці, свині, вовна, шкіри, масло, сало, м'ясо тощо [44].

З Російської імперії, у тому числі й України, вивозилася за кордон велика кількість необроблених шкір. Так, у 1872–1873 рр. необроблених шкір було вивезено 282 тис. пудів, а оброблених – 33 тис. пудів, у 1882–1883 рр. відповідно 4589 тис. і 58 тис., у 1893–1895 рр. – 481 і 13 тис., у 1896–1897 рр. – 475 тис. пудів і 47 тис. пудів. Експортом необроблених шкір виділялися Ризький, Петербурзький і Одеський порти, а також митниці Правобережної України [45].

Варто відмітити, що у 1884 р. з Одеси за кордон було вивезено 350196 пудів вовни, 1885 р. – 296263, 1886 р. – 700848, 1887 р. – 383469, 1888 р. – 211686 пудів вовни [46].

Продукція суконних підприємств України йшла на близькі і віддалені ринки. Так, з Чернігівщини сукна збувалися у Петербург, Москву, Ригу, Вільно, Варшаву, а також на численні ярмарки [47].

Із середини 90-х років XIX ст. починається поступове поживлення російсько-болгарських зв'язків. Наприкінці травня 1896 р. знову була відкрита болгарська лінія Російського товариства парохідів і торгівлі із заходом у Бургас і Варнау. Головним продуктом експорту в Болгарію стала донецька кам'яна сіль [48].

Протягом XIX – на початку XX ст. у зовнішній торгівлі України відбулися нові якісні зміни. Розширилась її географія, збільшився асортимент товарів, зросли обсяги товарообороту, з'явилися прогресивні форми товарообміну. Таким чином, розвиток внутрішнього ринку, спеціалізації промислового і сільськогосподарського виробництва, поліпшення транспортного сполучення обумовили розширення у пореформений період торговельних зв'язків України з іншими районами Росії та Європи.

Список використаних джерел

1. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні: (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) / І. О. Гуржій. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 208 с.
2. Довжук І. В. Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 312 с.
3. Завальнюк К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. / К. В. Завальнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 43–56.
4. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині

XIX ст. / В. В. Павлюк // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 102–108. 5. *Елютин О. Н.* Российское железнодорожное хозяйство под огнём критики (1870–1880-е годы) / О. Н. Елютин // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 2001. – № 6. – С. 25. 6. *Загоруйко В.* По страницам истории Одессы и Одесчины: (Период промышленного капитализма, 1861–1895) / В. Загоруйко. – Одесса: Кн. изд-во, 1960. – С. 349. 7. *Власюк І.* Торгівля і транспорт на Правобережній Україні в період Столипінської аграрної реформи / І. Власюк // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 168. 8. *Гуржій І. О.* Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні: (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) / І. О. Гуржій. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 185 с. 9. *Історія народного господарства Української РСР*: у 3 т. 4 кн. / [за ред. І. І. Лукінова, Т. І. Дерев'янкіна, М. С. Герасимчука, В. О. Голобуцького, П. О. Хромова, В. П. Чугайова]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 1983. – С. 417. 10. *Воблий К. Г.* Опыт истории свёкло-сахарной промышленности СССР. (До освобождения крестьян 1861 г.) / К. Г. Воблий. – М.: Издание правления сахаротреста, 1928. – Т. 1. – С. 30–31. 11. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 262. 12. *Отчёт* Одесского комитета торговли и мануфактур за 1887 год. – Одесса, 1888. – С. 44. 13. *Там само.* – С. 48–56. 14. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1888 год. – Одесса, 1889. – С. 20. 15. *Обзор* Одесского градоначальства за 1908 год. – Одесса, 1909. – С. 6. 16. *Обзор* Одесского градоначальства за 1910 год. – Одесса, 1911. – С. 6. 17. *Обзор* Одесского градоначальства за 1911 год. – Одесса, 1912. – С. 5 – 6. 18. *Обзор* Одесского градоначальства за 1912 год. – Одесса, 1913. – С. 5–7. 19. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1889 год. – Одесса, 1890. – С. 6. 20. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1890 год. – Одесса, 1891. – С. 6. 21. *Там само.* – С. 11. 22. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1892 год. – Одесса, 1893. – С. 5. 23. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1895 год. – Одесса, 1896. – С. 5. 24. *Павлюк В. В.* Магнаторія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. / В. В. Павлюк // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 105. 25. *Москалюк М. М.* Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / М. М. Москалюк. – Рада, 2009. – С. 206. 26. *Засухин І. О.* О положении хмелеводства на Волыни и мерах к его улучшению и развитию / И. О. Засухин // Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии. – 1910. – № 2. – С. 38. 27. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 256. 28. *Вывоз* хлебных грузов из Александровского уезда по Харьковско-Николаевской железной дороге в 1882–1896 гг. – Александрия, 1899 г. – С. 3. 29. *Москалюк М. М.* Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / М. М. Москалюк. – Рада, 2009. – С. 207. 30. *Вывоз* хлебных грузов из Александровского уезда по Харьковско-Николаевской железной дороге в 1882–1896 гг. – Александрия, 1899 г. – С. 3. 31. *Там само.* – С. 4. 32. *Історія народного господарства Української РСР*: у 3 т. 4 кн. / [за ред. І. І. Лукінова, Т. І. Дерев'янкіна, М. С. Герасимчука, В. О. Голобуцького, П. О. Хромова, В. П. Чугайова]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 1983. – С. 416. 33. *Там само.* – С. 417 – 418. 34. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 256. 35. *Там само.* – С. 257. 36. *Довжук І. В.* Зовнішня торгівля підросійської України в післяреформний період / І. В. Довжук // Проблеми історії України XIX – початку XX століття. – Вип. XI. – С. 150. 37. *Історія міст і сіл Української РСР.* Одеська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1969. – (Серія книг “Історія міст і сіл Української РСР”: у 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – 1969. – С. 18. 38. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 257. 39. *Завальнюк К. В.* Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. / К. В. Завальнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 52. 40. *Власюк І.* Торгівля і транспорт на Правобережній Україні в період Столипінської аграрної реформи / І. Власюк // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 167. 41. *Гуржій І. О.* Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 151. 42. *Засць О.* Товарне сільськогосподарське виробництво на Чернігівщині у другій половині XIX ст. / О. Засць // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 59. 43. *Історія міст і сіл Української РСР.* Полтавська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1967. – (Серія книг “Історія міст і сіл Української РСР”: у 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – 1967. – С. 21. 44. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 259. 45. *Там само.* – С. 259–260. 46. *Приложение* к отчёту Одесского градоначальника за 1888 год. – Одесса, 1889. – С. 23. 47. *Гуржій І. О.* Зародження робітничого класу України / І. О. Гуржій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – С. 29. 48. *Довжук І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Довжук. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – С. 263.

Андрей Лень

ОСОБЕННОСТИ СБЫТА ПРОДУКЦИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ НА ВНЕШНИЕ РЫНКИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX СТ.

В статье рассматривается проблема сбыта продукции пищевой промышленности украинских губерний Российской империи во второй половине XIX – начале XX в. на внешние рынки. Исследуются рынки сбыта продукции, анализируются последствия для Украины и Российской империи в целом.

Ключевые слова: Украина, торговля, экспорт, рынок, промышленность, транспорт.

Andriy Len

**FEATURES OF MARKETING OF FOOD INDUSTRY PRODUCTION OF UKRAINE ON
FOREIGN MARKETS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY**

The article deals with the problem of marketing of food industry production in Ukrainian provinces in the Russian Empire in the second half of the nineteenth – early twentieth century. Markets are investigated, influence, they had on Ukraine and the Russian Empire as a whole, are analyzed.

Key words: Ukraine, trade, export, market, industry and transport.

УДК 94 (477)

Василь Желізняк

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ ТА ГУБЕРНАТОРА У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

У статті автор досліджує взаємовідносини між дворянським зібранням та губернатором у Волинській губернії кінця XVIII – початку XIX ст. та особливості адміністративної політики Російської імперії у цьому регіоні.

Ключові слова: губернатор, Волинське дворянське зібрання, Волинська губернія, імператор, Російська імперія.

Соціально-політична та конфесійна криза польського суспільства в останній третині XVIII ст. дозволила правлячим дворам Австрії, Пруссії та Росії у дипломатичних переговорах між собою порушити питання про поділ Речі Посполитої. Здійснивши швидке приєднання колишніх польських земель, імперський уряд розпочав пошук шляхів порозуміння з шляхтою. Бажаючи перетворити місцеву знать, щойно приєднаних земель, у союзників і партнерів, самодержавство поширило на шляхту права й привілеї російського дворянства шляхом запровадження “Учреждения для управления губерний Российской империи” 1775 р. та Жалуваної грамоти дворянству 1785 р. Першим на Правобережжі впровадили дворянську службу й зафіксували місце дворянства в місцевому управлінні за російським зразком, а Жалувана грамота, кодифікуючи політичний, юридичний і соціальний статус привілейованого стану, встановила законодавчу базу його корпоративних та виборчих прав [3, с.143].

Губернатор, здійснюючи управління губернією, постійно співпрацював із дворянським зібранням. Дослідження структури, функцій та законодавчого регламентування дворянського зібрання в Російській імперії здійснив американський історик С. Беккер [2]. Автор опираючись на великий архівний та статистичний матеріал, піддаючи критичному аналізу праці російських та зарубіжних істориків дворянства дійшов висновку, що російське дворянство зберегло домінуючі позиції у економіці та політичному житті, незважаючи на ліквідацію кріпацтва.

З’ясуванню ролі та місця Волинського дворянського зібрання у системі органів влади здійснено рівненським краєзнавцем Л. Казначеевою [3; 4; 5]. Дослідниця визначила межі повноважень, з’ясувала напрями діяльності, еволюцію структури та склад цієї інституції протягом усього періоду її існування. Проте взаємовідносини дворянського зібрання із волинським губернатором не піддавалися ґрунтовному аналізу, залишившись поза її увагою.

Метою статті, виходячи з актуальності дослідження, стало висвітлення взаємовідносин між дворянським зібранням та губернатором у Волинській губернії кінця XVIII – початку XIX ст., а також з’ясування особливостей їх структури та аналіз основних особливостей адміністративної політики на Волині.

Важливим питанням для польської шляхти було збереження їхньої приватної власності, а саме землеволодіння, яке російська влада використала під час мирного встановлення влади Петербурга. Лояльність владі польська шляхта мала підтвердити своєю присягою на вірність імператриці, що законодавчо закріплювалось у маніфесті Катерини II від 27 березня 1793 р. Присяга здійснювалась у церквах військом, шляхом подання особистих присяжних листів магнатів, шляхти, священників, дворянства, міщанства та євреїв, чим засвідчували свою лояльність владі, як законслухняні піддані і вірні Російської імперії [8, с. 388]. Присягу не приймали тільки кріпосні селяни, за вірність яких поручались їхні власники. Землевласники-шляхтичі, які не бажали присягати, втрачали право на володіння та успадкування маєтків і тому були зобов’язані виїхати за межі імперії.

Відповідно до маніфесту усім, хто не бажав присягати на вірність Російській імперії, надавалось три місяці для того, щоб продати свої маєтки і виїхати за межі країни. Майно, яке не встигали продати за відведений термін, конфісковували і передавали до казни [12, с. 697–698]. Таким чином, імперський уряд отримав лояльних землевласників, які визнавали нову владу законною і водночас позбавився тих, хто не бажав визнавати законність нових правителів.

У 1796 р. було утворено Волинську губернію, що дозволило шляхетству скористатися своїм правом мати власну організацію та представницькі органи, утворити дворянське зібрання. Збираючись кожні три роки у губернському місті, воно обирало на державні судові та поліцейські посади 10 засідателів до верхнього земського суду, суддю та засідателів повітового суду, два засідателі совісного суду, повітового справника та два засідателі нижнього земського суду, а також дворянське зібрання обирало свого представника – мирового суддю до приказу громадської опіки, що займався в губернії соціальними питаннями [5, с. 83–84]. Для управління становим самоврядуванням, тобто Волинським дворянським зібранням, дворяни обирали губернського та повітових предводителів, секретаря та депутатів. Вигідним було для влади, що увесь період перебування при владі, який обмежувався трьома роками, станові урядовці виконували свої обов'язки на громадських засадах, а дворяни, обрані зібранням на державні посади, вважалися чиновниками і одержували жалування, що упродовж 1797–1806 рр. виділялося із дворянської каси, фактично означало утримання місцевої державної адміністрації за рахунок дворянських коштів, тобто шляхтичів [5, с. 83]. Центральна влада особливо виділяла самостійність предводителя дворянства та дворянських зібрань від місцевої адміністрації в особі губернатора, який лише володів правом скликання дворянського зібрання, але йому не дозволялось бути присутнім на його засіданнях, а також на виборах на посади у місцевому управлінні. Проте центральна влада залишила важелі впливу для губернатора, якому підлягали затвердження повітових предводителів дворянства, а губернські – до 1831 р., пізніше – імператором, який обирав одного із двох кандидатів, представлених дворянським зібранням [7, с. 519]. Не губернатор, а предводитель дворянства приводив до присяги вибраних посадових осіб із дворян і головував на виборах свого наступника. Корпоративні права дозволяли дворянам збиратись крім виборів, щоб обговорити місцеві справи та потребу, виділити із свого середовища представників, які відстоювали інтереси дворянства перед імператором. Крім цього дворянським зібранням дозволялось вводити деякі місцеві податки [6, с. 470]. Надаючи такі права дворянству самодержавство сподівалася на співпрацю місцевої еліти із губернатором у реалізації урядової політики в краї.

Волинське дворянське зібрання, відповідно до імперських указів, стало першою інстанцією, яка розглядала докази дворянського походження, перетворившись на своєрідний “ревізійний орган”, що перевіряв можливість зарахування до привілейованого стану, оскільки одним з питань, що постали перед імперською владою після кооптації місцевої знаті до російського дворянства, стало визначення та узаконення походження численної шляхти за імперською системою доказів. Зважаючи на велике число бажаючих перейти до російського дворянського стану (у Волинській губернії впродовж першого тридцятиліття її існування депутатське зібрання розглянуло більше 12 тис. справ), уряд постійно продовжував терміни подачі шляхтичами доказів свого походження. Наплив до дворянської корпорації величезного числа безземельної шляхти, представники якої створювали численну масу неподатного стану, не відповідав інтересам імперії. Уряд лише у 1818 р. наважився здійснити “найпершу спробу ревізувати легітимційну діяльність дворянських зібрань”. Тоді депутати Волинського зібрання мали виключити з родовідної книги дворян, визнаних такими лише за свідченнями дванадцяти шляхтичів, ревізійними реєстрами і метриками. Водночас виявилися зловживання при внесенні до дворянських родовідних книг не дворян інших західних губерній, які незаслужено користувалися привілеями, що стало причиною створення у Петербурзі при Сенаті 1828 р. Комітету для

підготовки відповідних правил. Дотримуючись їх, слід було перевіряти депутатські зібрання щодо правомірності надання ними дворянських прав. А для цього укладалися списки тих, хто отримав дворянство завдяки військової чи державної служби [3, с. 143].

Імперська політика у Російській імперії, щодо польського шляхетства, залежала від імператора, що яскраво простежується після смерті Катерини II, коли Павло I визначив пріоритетне становище Литовського статуту в західних губерніях. Відновлювалися деякі місцеві адміністративні посади Речі Посполитої, зокрема, губернські та повітові маршали замінили відповідних предводителів дворянства, впроваджувалися посади повітових хорунжих [10, с. 319]. Поновилися діяльність нижніх судів – земських, повітових і підкоморських, а також магістратів, скасовано верхній земський та совісний суди, підтверджувалося використання у судах та діловодстві польської мови (лише в головних судах паралельно вводилася російська) [11, с. 403]. Таким чином, залишилося частково чинним місцеве польське законодавство у поєднанні із загальнодержавними юридичними нормами.

Предводитель дворянства був другою людиною у губернії, після губернатора, і мав право особисто звертатися до імператора [2, с. 256]. Часта зміна волинських губернаторів, на наше переконання, була також у тому, що місцеве дворянство, відчувши хороше ставлення імператора Павла I, розпочало через дворянське зібрання відкрито йти на конфлікт із губернаторами. Губернські маршалки від імені дворянського зібрання вступали в сутички з представниками влади, як, наприклад, маршалок граф А. К. Ілінський, який особисто подав імператору скаргу на російських чиновників в особі генерал-губернатора Т. І. Тутолміна, якого звинуватив у хабарництві й утисках, губернатора В. С. Шереметьєва [13, с. 127] та інших російських чиновників, яких звинувачував у неправомірному захопленні ними маєтків місцевих дворян [5, с. 85]. Як наслідок самодержавство, що зацікавлене у збереженні стабільності в новостворених губерніях, врахувало звернення місцевого Волинського дворянського зібрання, і через ці скарги усували губернаторів, яких за правління Павла I змінилось шість.

Наступник Павла I Олександр I змінив курс внутрішньої політики, щодо правобережних дворянських зібрань, спрямувавши свою діяльність на “пряму і відкриту боротьбу” з традиціями сеймикування [5, с. 85]. Саме тому 19 травня 1802 р., при вирішенні звернення дворян Волинської губернії, щодо проблем дворянського зібрання губернії, імператор видав указ, згідно якого питання самоврядування уже остаточно мало вирішуватися відповідно до загальноросійського, зафіксованого у “Учреждении” 1775 р. [9, с. 146]. У такий спосіб російська влада намагалася забезпечити соціально-політичну стабільність на Волині та поступово ліквідувати польське право в західних губерніях, зміцнивши свої позиції в краї.

Усі волинські губернатори були дворянами четвертого рангу, тому були змушені вирішувати і представляти, крім усього, ще й інтереси місцевих дворян. Так, у 1802 р. імператор наказав Сенату, щоб “губернатори не втручалися в жодному разі в дворянські ... вибори, ... не домагалися б за бажанням своїм обрання одних, а інших усунення з посад”, наглядаючи, щоб дотримувалися норми, визначені в “Установленні для управління губерніями” [1, с. 422]. І все ж центр не влаштувала велика чисельність місцевої шляхти, яка, скориставшись недосконалим законодавством та солідарною підтримкою магнатів, масово оформила документи про дворянське походження. Ось чому 1828 р. департамент законів Державної ради висловив недовіру до діяльності дворянських депутатських зібрань, і його чиновники серйозно взяли за укладання правил для ревізії дворянського стану. Додатковим перевіркам не підлягали лише ті, хто набув дворянства військовою та статською службою [15, с. 146].

Лише після повстань повітових та губернських предводителів дворянства активно почали залучати до адміністративного управління губернією. Їх залучили до формування кошторису земських податків, включили до складу губернських дворянських комітетів для проведення селянської реформи, призначали керівниками, або членами до військових та

тюремних комітетів, комісії полюбовного розмежування земель та визначення присяжних засідателів. Вони опікувалися навчальними закладами губернії і входили до губернських присутствій із селянських, земських та міських справ, губернських оціночних комісій [4, с. 97]. Як наслідок предводителі дворянства перетворилися “із представників дворянства, на орган урядового режиму, виконавців його волі і різних адміністративних розпоряджень” [2, с. 236]. Цікавим є зауваження генерал-губернатора Ф. Трепова, щодо обов’язків повітових предводителів, відповідно до яких, він називав їх “найближчими помічниками губернатора та своєрідним начальством у повіті” [4, с. 99]. Важливість, для місцевої адміністрації, цих посадовців ілюструє звернення волинського губернатора Черткова М. І., у якому він запропонував, як виключення, призначити губернському предводителю дворянства заробітну плату у розмірі трьох тис. карб., що було відхилено генерал-губернатором [14, Арк. 83–83 зв.].

Вище зазначене дає підстави стверджувати, що становлення російської адміністративної системи спочатку відбувалося за підтримки поляків, оскільки Волинське дворянське зібрання, до повстань, самостійно утримувало усіх чиновників місцевої адміністрації за власний рахунок. Лише після двох невдалих польських повстань російська адміністрація остаточно утвердилась на Волині, а губернатор перетворив губернських та повітових предводителів на своїх помічників. Доречно зауважити і те, що роль волинського губернатора постійно зростала за рахунок поступового скорочення прав Волинського дворянського зібрання.

Список використаних джерел

1. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: АСТОН, 2007. – 512 с. 2. Беккер С. Миф о русском дворянстве: дворянство и привилегии последнего периода императорской России / С. Беккер ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с. 3. Казначеева Л. Волинське дворянське зібрання – короткий етап від самоврядування до імперської залежності (1830–1840 рр.) / Л. Казначеева // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. 12. – С. 143–154. 4. Казначеева Л. Структура та основні напрями діяльності дворянських інституцій Волинської губернії (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Л. Казначеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 97–104. 5. Казначеева Л. Формування складу та повноважень Волинського дворянського зібрання (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Л. Казначеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Вип. 7. – С. 81–92. 6. Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Великой / Исабель де Мадариага ; [пер. с англ. Н. Л. Лужецкой]. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 976 с. 7. Миронов Б. Социальная история России периода (XVIII – начало XX в.): генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового государства: в 2 т. Т. 1 / Б. Миронов. – 2-е изд., испр. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 548 с. 8. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Т. 23. – № 17.090. – О распоряжениях в Польских областях занятых российскими войсками. – С. 388–391. 9. ПСЗРИ-1. – СПб. – 1830. – Т. 27. – 1804–1805 – № 20.273. – О избрании чиновников в губерниях от Польши присоединенных, также в Малороссийских и Белорусских на места, от избрания дворянства зависящие, по порядку в Учреждении о губерниях изображенному. – С. 146. 10. ПСЗРИ-1. – Т. 24. – № 17.790. – О выборах маршалов и поветовых хорунжих в губерниях малороссийских и от Польши присоединенных. – С. 319. 11. ПСЗРИ-1. – Т. 28. – № 21.364. – Об оставлении города Житомира губернским городом Вольнской губернии. – С. 403. 12. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – № 17.332. – О присяге жителей сих губерний на верность подданства. – С. 697–699. 13. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз. – Варшава: [б. в.], 1999. – 247 с. 14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. – Оп. 44 1 відділення, 2 стіл. – 1863–1866 рр. – Спр. 679. – Циркуляри Міністерства внутрішніх дел; укази Киевського, Подольського і Вольнського генерал-губернатора 1865 г. – 162 арк. 15. Шандра В. С. Формування бюрократії в Правобережній Україні (XIX – початку XX ст.) / В. С. Шандра // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 2. – С. 143–158.

Василий Желизняк

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ДВОРЯНСКОГО СОБРАНИЯ И ГУБЕРНАТОРА В ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XIX В.

В статье автор исследует взаимоотношения между дворянским собранием и губернатором в Волынской губернии конца XVIII – начала XIX в. и особенности административной политики Российской империи в этом регионе.

Ключевые слова: губернатор, Волынское дворянское собрание, Волынская губерния, император, Российская империя.

Vasyl Zheliznyak

PECULIARITIES OF NOBLE ASSEMBLY AND GOVERNOR RELATIONSHIP IN VOLYN PROVINCE AT THE END OF THE 18TH – BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

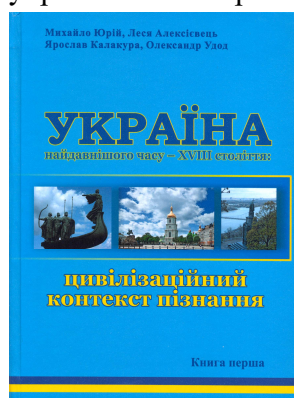
In the article an author investigates mutual relations between nobiliary collection and by a governor in the Volyn province of end of XVIII – beginning of XIX of century and feature of administrative politics of the Russian empire in this region.

Key words: governor, Volyn nobiliary collection, Volyn province, emperor, Russian empire.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**ЮРІЙ М. Ф. УКРАЇНА НАЙДАВНІШОГО ЧАСУ – XVIII СТОЛІТТЯ:
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ ПІЗНАННЯ / М. Ф. ЮРІЙ, Л. М. АЛЕКСІЄВЕЦЬ,
Я. С. КАЛАКУРА, О. А. УДОД. – ТЕРНОПІЛЬ: АСТОН, 2012. – КН. I. – 700 С.**

Пізнання історії існують на різному рівні. Без сумніву, що нам треба мати свою національну історію, і ми мусимо її творити. Але вона повинна бути у згоді із загальносвітовою. Головна проблема сучасності, що часто українська історія трактується без такої згоди. Та й в європейській літературі досі зустрічаємо ігнорування української історії. У зв'язку із подальшими пошуками розв'язок, де було би місце для української історії у світовій, а світової – в Україні, є потреба в новій потрактовці національної історії поглядом із XXI століття.

Не один історик, який брався за виклад історії України, перед її написанням створював свою версію, на основі власного історіософського методу. Згадаймо хоча б, відомі концепції М. Грушевського, В. Липинського, чи ту ж марксистську історіографію. І незважаючи на це, відкритими залишаються питання, які торкаються загальних ліній, за якими має відтворюватись історичний процес в Україні, Європі й світі. Зрештою, залишається відкритим питанням, яка історія має домінувати сьогодні: розповідна, історіософська, з акцентом на людину, чи на суспільство?.. Власне,

автори рецензованої монографії вважають найсуттєвішими серед сучасних дискусій про сенс історії як науки принаймні два питання: чи існує єдине минуле, про яке історик повинен говорити правду, чи воно розпадається на нескінченну множинність “історій”, що підлягають тлумаченню і вивченню? Та чи має дослідник можливість досягнути справжній сенс минулого і сказати правду про нього?

Проблема пошуку місця України у цивілізаційній системі, дослідження всіх аспектів проблеми цивілізаційної ідентичності України сьогодні – актуальна як ніколи. Це зумовлено принаймні трьома основними чинниками: концептуальним, політичним та економічним. Зрештою, й вироблення обґрунтованих стратегічних напрямків державної політики неможливе без визначення місця країни в системі цивілізацій.

Концептуальний чинник полягає передусім у тому, що у постсоціалістичних країнах після відмови від марксизму як офіційної теоретико-методологічної основи суспільно-гуманітарних наук ці країни залишилися без будь-якого визначеного ідейного підґрунтя. На зміну формаційному підходу, безумовно застарілому і непродуктивному, стихійно почали приходити західні теорії, але здебільшого сприйняті фрагментарно і безсистемно. Серед них і цивілізаційний підхід – далеко не універсальний, і ще недостатньо розроблений.

Політичний чинник актуалізації теорії цивілізаційного процесу пов'язаний з тим, що протистояння у світі сьогодні набуває дедалі виразніших ознак так званого “зіткнення цивілізацій”.

Економічний фактор актуалізації досліджень у галузі цивілізаційної теорії полягає в тому, що у сучасному світі успіху досягають ті країни, які знайшли оптимальні форми поєднання власної традиційної соціокультурної системи з новітніми продуктивними досягненнями у науково-технологічній сфері. Ті держави, які некритично сприймали рекомендації західних фінансових установ, передусім МВФ, не адаптуючи їх до своїх, конкретних умов, зазнали краху. Програють ті країни (серед них і Україна), котрі не ставлять собі за мету трансформувати західний досвід з урахуванням власної цивілізаційної специфіки.

Тож усвідомлення місця України в системі світової цивілізації підносить цивілізаційне пізнання України в часовому та просторовому вимірах до особливо актуальних проблем історії України, має не лише теоретичне, а й першорядне практичне значення.

У цьому зв'язку не може не викликати пізнавального інтересу і наукового резонансу колективна праця відомих українських істориків – Михайла Юрія, Лесі Алексієвець, Ярослава Калакури, Олександра Удода – “Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання”, у котрій викладено історіософський погляд на сутність та особливості цивілізаційного пізнання давньої, середньовічної та ранньомодерної України. Власне праця є результатом спільного наукового проекту “Україна: цивілізаційний контекст пізнання” Академії наук вищої школи України, Науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОНМС України, Інституту історії України НАН України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України та кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Швидкі та часто непередбачувані зміни, що відбуваються в сучасному світі й Україні, пошуки нею власної ідентичності, цілком логічно поставили перед дослідниками передусім питання про цивілізаційний вимір України: між Сходом і Заходом. Вирішуючи його, автори мусіли звернутися до цілого комплексу таких непростих запитань, як традиційне суспільство і традиційна культура, етно- та націогенез українців, формування міфологічної та релігійної свідомості, соціокультурних засад державності, розглянути співвідношення української і візантійської традицій, показати ренесансні процеси в контексті зародження козацтва і міжцивілізаційних впливів, соціодинаміку державності України, розкрити причини кризи та маргіналізації української ідентичності в добу руїни та чужоземного панування.

Власне ті фундаментальні питання, що ставляться авторами праці ще у вступній її частині, а саме, хто ми такі, звідки ми, чого ми хочемо, що ми для цього маємо знати, що маємо робити, на кого можемо покладати надію? та коли, ким і для чого винайдене історичне знання? (с. 6–11) теж спонукали до пізнання України саме у такому – світоглядному, історіософському, модерному та цивілізаційному контекстах. І одним із аспектів такого пізнання автори вважають співвідношення, що виражається через опозицію “гуманітарне і соціальне”, “матеріальне і духовне” (с. 29).

Досі основна увага істориків Східної Європи у питаннях вироблення її схеми зосереджувалася на таких основних моментах: культурні впливи романо-германського (католицького) та візантійського (православного) світів на народи Східної Європи; протистояння Схід–Захід, де під Сходом розумілися Росія і ті країни, що зазнали її домінуючого впливу, а під Заходом – ті, що зазнали впливу культури західноєвропейських земель.

Українська історіографія зафіксувала різні оцінки обох центрів у плані порівняльного аналізу культурно-цивілізаційних впливів на творення української історії. Згадаймо, хоча б історіософські узагальнення І. Кривецького, котрі базувалися на концепції двох центрів – Київщини і Галичини–Волині. Історик вважав, що на західноукраїнських землях створився окремий виразний український національний тип. Підкреслюючи саме національний характер цього типу, І. Кривецький стверджував, що Галичина і Волинь упродовж майже всієї української історії були не пересічними українськими провінціями чи окраїнами, а метропольними землями України, які ні в чому не поступалися Київщині [1]. Натомість, у всіх працях С. Томашівського прослідковується ідея про тяглість зв'язків із Заходом і т. зв. “неісторичність” візантійської церковної традиції на українських землях, про перерваність її на західноукраїнських, а відтак, вимушеність (через складну міжнародну політичну гру) зв'язків із Візантією [2].

Маємо низку й сучасних поглядів на це питання в оцінці як українських (І. Лисяка-Рудницького, О. Гуржія, М. Котляра, С. Плохія, В. Смоля, П. Саса, І. Шевченка, Н. Яковенко та ін.), так і зарубіжних істориків, зокрема, польських (Є. Клочовський, В. Серчик, Т. Хинчевська-Геннель), котрі визнають приналежність Польщі до західної

християнської цивілізації та водночас відмінності її історичного шляху від західноєвропейського внаслідок порубіжного положення між Заходом і Сходом. Річ Посполита, здійснюючи свою колонізацію Східної Європи щодо Заходу і Сходу, була політично і духовно самодостатньою й мала потенціал для творення особливої проміжної цивілізації. Найбільш радикальні прибічники цієї концепції захищають тезу, згідно з якою права Польщі щодо руських земель і Литви виникають із цивілізаційних заслуг. Стосовно російських наукових досліджень, то більшість всі науковці тією чи іншою мірою дотримуються однією думки: Україна – це частина Росії і, відповідно, належить до східної цивілізації (с. 544).

Так, кожна нація – це унікальна цивілізація (дозволимо собі так сказати). І автори пропонованої читачу праці схиляються до думки, що Україна – це самостійна цивілізація, яка співвідносна зі східноєвропейською (с. 13). “Звичайно, Україна може вибирати. Це – Схід або Захід. Схід – вже було. Захід – свобода вибору ідентичності. Як до цього прийти? Змінити свою ментальність – важко і довго, хоча є й інший варіант – це гуманізація знання, яке б сформувало відповідне морально-етичне обличчя суспільства” (с. 28). Остання думка особливо імponує. Слід погодитись, що в українському суспільстві процеси історичного перетворення досі не завершилися, не відбулося переходу від традиційного соціуму до сучасного, як це сталося у більш “вдалих” християнських країнах, де все суспільство побудоване на виборі. В Україні проблема вибору обмежена. Яке соціально-культурне і морально-етичне становище особистості у ній? (с. 28). Відтак, українська культура сьогодні має два рівні: історично первинний – традиційний, та самостійний, що сформувався під час процесів модернізації (починаючи з XVII ст.), котрий взаємодіє з культурою базового рівня (с. 12).

На думку авторів, українська культура, сформувавшись як принципово погранична, може надалі характеризуватися тією обставиною, що на відміну від “класичних” цивілізацій, стратегічна роль у ній належить не культурному синтезу, а культурному симбіозу, який став її головним культуроутворюючим механізмом (с. 547).

Внаслідок об’єктивних причин цивілізаційного синтезу українська цивілізація не має єдиної підстави. На просторах України зустрічаються і складним чином взаємодіють західні й східні (в особі російських соціокультурних особливостей) феномени зрілої монотеїстичної культури й архаїчна свідомість. У межах української цивілізації агрегуються елементи, що не складаються поки що у високо інтегроване ціле.

Окреслюючи цивілізаційне місце України серед сім’ї європейських народів, автори наголошують, що біля витоків української цивілізації лежать дві традиції – східнослов’янська язичницька і християнська візантійська. Знаходячись у географічних межах Європи, Україна належить до християнського світу і в цьому розумінні відноситься до європейського цілого, оскільки домінантою її цивілізаційної приналежності є православ’я (с. 121–122). Додамо, оскільки це концептуально, що під цивілізацією, дослідники розглядають особливі прояви всесвітньоісторичного процесу, єдиного й одночасно розчленованого людства, історії, що породжує різницю в якості своїх етапів і форм (с. 93).

Не може не привернути нашої уваги образ “іншого” в становленні української цивілізаційної ідентичності. Власне автори присвятили цьому аспекту окремий параграф монографії (с. 537–557), у котрому з’ясовують причини утвердження традиції, коли українська протонаціональна свідомість зазнавала суттєвих світоглядних деформацій та істотних впливів з боку польського і московського потоків історичної ментальності, чужих морально-етичних принципів та ідеалів (с. 555). Внаслідок цих процесів, особливо на землях, підвладних Московщині, відбувалася деформація національної свідомості українського народу, особливо духовної еліти, яка долучилася до формування нового цивілізаційного простору – Російської імперії. У підсумку, автори стверджують, що результатом роботи православних, українських, першочергово, київських культурно-церковних діячів кінця XVI – початку XVIII ст. став самобутній синтез західних, у переважно католицько-центральноєвропейських формах, і місцевих, національних традицій на стійкому фундаменті

православ'я, оновленого і розвиненого відповідно до вимог часу. Цей, без перебільшення, культурно-просвітницький подвиг забезпечив можливість становлення і подальшого розвитку української цивілізаційної ідентичності (с. 558).

Авторський задум і їх цільові установки безумовно характеризуються новаторством. Дослідники прагнуть ознайомити читачів з витоками, зародженням і найважливішими етапами пізнавальної діяльності українського народу в контексті цивілізаційного підходу, досягнути діалектику культури і цивілізації в українознавчому вимірі, основні парадигми історії української державності з метою дедалі повнішого використання історичного досвіду та інтелектуальних надбань українського народу на сучасному етапі його життя. І з-поміж низки теоретичних праць відомих сьогодні українських істориків – В. Гончаревського, О. Реєнта, В. Ткаченка, В. Скоблика, Л. Зашкільняка, Б. Глотова, В. Потульницького, Н. Яковенко та ін. [3], у котрих зроблені спроби цивілізаційного осмислення минулого і сучасного України – рецензоване видання яскраво вирізняється системністю, фундаментальністю, глибиною та оригінальністю вирішення окреслених питань.

Автори дослідження опрацювали широке коло студій з історії України, а також здобутки галузевих наук (етнології, етнографії, філософії, правознавства, філології, соціальної психології тощо), вивчили й систематизували широке коло матеріалів музейних колекцій. У сформованому джерельному комплексі представлено, головним чином, оповідні джерела, але в ньому фігурують етнографічні, зображальні, лінгвістичні, картографічні та інші свідчення, залучено й електронні ресурси з інтернету.

Ми не характеризуємо докладно кожен розділ монографії. Залишимо інтригу і для читача. Тож читайте, і насолоджуйтесь... цивілізаційним пізнанням України – однієї з найдавніших і найбагатших цивілізацій. А нам залишається з нетерпінням чекати на вихід другої книги цього наукового проекту.

**Олексій Сухий (Україна),
Ірина Федорів (Україна)**

Список використаних джерел

1. *Кревецький І.* Галичина і Волинь в українській історії і історіографії // Історичний Вісник. Орган студентів-істориків Українського університету у Львові. – Львів, 1923. – Ч. 2–3 // Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 397, оп. 1, спр. 38, арк. 6–12.
2. *Томашівський С.* Церковна унія і українська національна ідея // Нова зоря. – Львів, 1929. – Ч. 65. – С. 2–3.
3. *Гончаревський В.* Цивілізаційний підхід до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 97. – 2009. – С. 12–15; його ж. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). – К.: Логос, 2011. – 220 с.; *Ткаченко В., Реєнт О.* Україна на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки). – К., 1995; *Скоблик В.* Історія Русі-України XI – XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. – 1998. – № 5; *Удод О.* Історія і духовність. – К.: Генеза, 1999. – 145 с.; *Зашкільняк Л.* Україна в системі світових цивілізацій // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 4–10; *Потульницький В.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.; *Глотов Б.* Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу. – Д.: Моноліт, 2002. – 218 с.; *Яковенко Н.* Политическая субъективность масс. – М.: Новый хронограф, 2009.

**ЯНКІВ М. УКРАЇНА І ПОЛЬЩА: СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМІ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ (ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ І
СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ): МОНОГРАФІЯ / М. ЯНКІВ. – ЛЬВІВ: СВІТ, 2011. –
384 С.**

Минулого року Українська держава відзначала 20-річчя незалежності. Політики, політологи, історики, економісти та просто пересічні громадяни аналізувати досягнення і втрати, потреби, пріоритети, принципи, напрямки розвитку молодій державі і шляхи їх реалізації. Розмірковували над тим, чи відбулась Україна, країна з древніми коренями і хоч перерваною, та давньою державотворчою традицією.

Вдивляючись у дзеркало 20-ти річного буття незалежної України безумовно бачимо, що ці роки заклали основу. Державотворчий процес розгортався на різних рівнях, знаходив вияв у подіях історичного значення. Крок за кроком – проголошення незалежності, вихід на міжнародну арену, налагодження відносин, пошуки нових форм, переосмислення перспектив.

Необхідність встановлення та розвитку двосторонніх відносин з державами світу, налагодження співпраці з регіональними та міжнародними організаціями започаткувало процес утвердження України, як суб'єкта міжнародних відносин та відокремлення груп держав й організацій, розвиток стосунків з якими став декларуватися в Україні як найбільш пріоритетний. У цьому контексті особливого значення набуває українсько-польське співробітництво. Українсько-польські відносини є прикладом толерантності й виваженості. Обидві країни спромоглися віднайти формулу подолання негативних стереотипів і нашарувань, що склалися впродовж століть, толерантно поставилися до політичних устремлінь. При цьому, попри важкий тягар історичних образ та історичної пам'яті, вибудували міждержавні відносини на засадах міжнародного права, поважаючи суверенітет і територіальну цілісність. Тим самим піднесли відносини до рівня стратегічного партнерства.

Історія становлення і розвитку українсько-польських відносин займає помітне місце у вітчизняній та польській історіографії. Наукова історична думка поступово нагромаджує потенціал вивчення зовнішньополітичного, внутрішньополітичного, соціально-економічного розвитку Польщі й України в час становлення польської та української національної державності в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, формування і розвитку двосторонніх відносин. Зауважимо, що сьогодні існує чимало публікацій, в яких висвітлюються ці питання. Проте, існуючі на сьогоднішній день праці, присвячені українсько-польським взаєминам, розкривають далеко не усі аспекти такої взаємодії. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі, незавершеністю процесу, варіативністю відносин. Первинні оцінки втрачають своє значення, тому виникає необхідність подальшого ґрунтовного, цілісного і об'єктивного дослідження. Серед значної кількості праць українських вчених, які висвітлювали проблему становлення і розвитку українсько-польських відносин на новітньому історичному етапі, виділимо монографію доктора економічних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України Мирона Дмитровича Янківця “Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний і секторальний аналіз)”.

У монографії висвітлюються проблеми формування стратегічного партнерства між Україною та Польщею, аналізуються історичні аспекти становлення українсько-польських взаємовідносин у політичній площині та в економічній сфері, досліджуються секторальні аспекти двосторонніх стосунків на предмет їх відповідальності задекларованим цілям стратегічного партнерства.

У практиці зовнішньої політики України протягом останніх років, як справедливо відзначає автор монографії, “багато уваги приділяють розвитку стратегічного партнерства.

До числа стратегічних партнерів зарахована велика кількість держав, з якими Україна підтримує тісні двосторонні зв'язки, серед них зокрема, і країни-сусіди – Польща, Росія, Угорщина, Словаччина та ін. Однак, упродовж усього періоду незалежності нашої держави польський вектор в українській зовнішній політиці залишається одним із найважливіших” (с. 10).

Монографія, як зазначається у вступі, “присвячена пошуку та обґрунтуванню відповідей на найактуальніші питання часу, пов'язані із специфікою та проблемами формування українсько-польського стратегічного партнерства. В ній здійснена спроба проаналізувати реальний рівень досягнутої глибини двостороннього співробітництва між державами у різних площинах і сферах їх взаємодії” (с. 12).

Дійсно, аналіз сучасних українсько-польських відносин і визначення суті стратегічного партнерства України та Польщі, його основних ознак, оцінка відповідності нинішнього стану двосторонніх відносин рівню стратегічного партнерства та пошук шляхів підвищення ефективності співпраці з таким стратегічним партнером, як Польща, що стало метою праці, є безумовно актуальним завданням вітчизняної історіографії.

Можна погодитись з думкою автора про те, що якщо стратегічне партнерство оголошено на політичному рівні, то воно має бути ефективним у всіх аспектах і результати співпраці повинні відчувати не лише державно-політичні еліти обох держав, але й суб'єкти економічної діяльності, місцеві громади та пересічні мешканці.

Структурно видання складається із п'яти змістовно пов'язаних за проблемно-хронологічним принципом між собою розділів. Перший розділ монографії “Методологічні засади формування стратегічного партнерства держав у сучасних політико-економічних умовах” присвячений теоретичному обґрунтуванню категорії стратегічного партнерства з політичної, економічної та суспільно-психологічної точок зору. В ньому аналізуються здобутки вітчизняної та зарубіжної історіографії, а також погляди відомих політиків, громадських і державних діячів та економістів на проблему стратегічного партнерства у сучасному світі. Дослідник цілком правильно зазначає, що протягом останніх двадцяти років, за той період, що минув з моменту здобуття Україною незалежності, у зовнішній політиці нашої держави активно декларується використання інструменту стратегічного партнерства. Так, протягом цього часу до числа стратегічних партнерів України, у той чи інший спосіб, було віднесено майже два десятки держав. При цьому характер і рівень розвитку політичних взаємовідносин, економічних взаємозв'язків та інституційно-правове забезпечення двосторонніх стосунків з кожною з них суттєво відрізняються між собою. Все це змушує більш ретельно та виважено підійти до окреслення категорії стратегічного партнерства в її політичному сенсі, визначивши його основні категорії та характерні риси, а також запропонувати низку положень, що дадуть змогу ефективніше застосовувати стратегічне партнерство як інструмент зовнішньої політики нашої держави (с. 14).

Учений, узагальнюючи існуючі тлумачення стратегічного партнерства, дає власне визначення змісту стратегічного партнерства, а також виділяє основні чинники, що визначають суть стратегічного партнерства. Зокрема, до найважливіших відносить: високий ступінь співробітництва і довіри; прозорість відносин; різноплановість партнерства; координація зовнішньополітичних кроків у всіх ключових напрямках світових і двосторонніх проблем розвитку; характер відносин з країною партнером як самодостатня величина, що не піддається міжнародним кон'юктурним змінам; обов'язкова довготривалість відносин, оскільки вона містить комплекс політичних і військових гарантій (с. 24).

У другому розділі здійснюється оцінка найближчої історичної спадщини українсько-польських відносин в еволюційному контексті. Особлива увага приділяється виявленню ключових чинників, які впливали на розвиток двостороннього співробітництва на різних історичних етапах: у період українсько-польської співпраці в межах Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), протягом першого десятиріччя після здобуття Україною Незалежності, а також входу Польщі до ЄС.

Формування українсько-польського стратегічного партнерства не відбувається з чистого аркуша, а має історичне підґрунтя і тривалу еволюцію двосторонніх стосунків. Вивчаючи підвалини українсько-польського співробітництва, автор значну увагу приділяє дослідженню періоду участі обох держав у роботі Ради економічної Взаємодопомоги (середина – друга половина ХХ ст.). Саме в цей період, на думку науковця, відбулося формування господарського підґрунтя сучасних українсько-польських відносин (с. 48).

Окрім того, у другій половині ХХ ст. активно відбувалося облаштування українсько-польського кордону та розвивалася відповідна прикордонна інфраструктура, значною мірою збережена дотепер, а також проходило становлення основних елементів транскордонного співробітництва між Україною та Польщею (с. 49).

Цілком слушною є думка автора про те, що ідейне зближення українського і польського інтелектуальних середовищ, що діяли в еміграції у другій половині ХХ ст. стало однією з головних причин безконфліктного розвитку двосторонніх стосунків України й Польщі та їхньої стрімкої динаміки після 1991 р. (с. 52). Дійсно, під тиском комуністичної влади представники польської та української опозиційної комуністичному ладу еліти почали позбуватись упереджень, викликаних українсько-польськими протиріччями в минулому та об'єднались для досягнення спільної мети – незалежності України та Польщі. Прогресивні польські емігранти-опозиціонери комуністичної влади, такі, як Є. Гедройц, Ю. Мерошевський, Я. Куронь, Л. Мочульський, стали на позиції відстоювання права українців (як, зрештою, і білорусів та литовців) на самовизначення та створення незалежної держави, що в майбутньому дало позитивні результати.

Саме під впливом боротьби з комуністичним режимом українська та польська еміграція відійшли від конфронтаційної доктрини, зосередивши свою увагу насамперед на об'єднанні зусиль у боротьбі з спільним ворогом в особі тоталітаризму. Ідея діалогу і співпраці переломлювала давні конфлікти і здобувала прихильників в еміграції, а звідти згодом проникла через бар'єри кордонів на Схід. Зерно, посіяне “Культурою” в часи комуністичного поневолення на польському політичному ґрунті, дало незабаром плоди у широких верствах опозиції, а після падіння комунізму і радянської імперії стало основою політики порозуміння і співпраці між незалежною Польщею і Україною.

Розкриваючи особливості розвитку українсько-польського співробітництва після здобуття Україною незалежності, проф. Янків аналізує основні події, договірно-правову основу співпраці, виділяє чинники, які сприяли стрімкому розвитку двосторонніх стосунків після здобуття нашою державою незалежності. Зокрема, до сприятливих, які визначили стрімкий розвиток двосторонніх стосунків між Польщею та Україною, він відносить:

- глибоку кризу російських державних структур і короткотерміновий прозахідний” курс у зовнішній політиці Росії, що відсунуло на другий план проблему формування нової системи взаємовідносин з колишніми радянськими республіками;
- успішність політики “двоколіїності” та швидке визнання Польщею незалежності України;
- своєрідну політичну безвихідь, в якій опинилась тогочасна Україна, що змушувало її до активного пошуку зацікавлених в її незалежності зовнішніх партнерів;
- суб'єктивний чинник в особі “пропольської” налаштованості президента Кравчука;
- дезорієнтацію західних політичних середовищ;
- спільні стратегічні цілі України та Польщі, пов'язані з необхідністю подолання спадщини тоталітаризму та повернення у русло європейського цивілізаційного дискурсу;
- спільні ідеологічні корені формування політики державної незалежності, ґрунтованої на засадах добросусідських стосунків і нівелюванні тих історичних конфліктів, що спричинили до загострення українсько-польських стосунків протягом першої половини ХХ ст.

- приблизно однакові стартові економічні мови та проблеми обох країн на етапі відходу від адміністративно-планової економіки та впровадження ринкових принципів господарювання (с. 69).

Чимало уваги дослідник приділяє висвітленню характеру двосторонніх стосунків між Україною та Польщею в умовах підготовки до вступу та членства Польщі в ЄС. Також автор з'ясовує причини, виявляє негативні впливи на реалізацію євроінтеграційної стратегії України та позицію Польщі. Зокрема стверджує, що “після 2004 року стратегічне партнерство між Україною та Польщею набуло принципово нового статусу. Воно більше не могло здійснюватись достатньо успішно без узгодження з пріоритетами зовнішньої політики ЄС щодо України. Саме тому невиконання нашою державою своїх зобов'язань перед ЄС автоматично означало виникнення бар'єрів на шляху українсько-польського співробітництва” (с. 85).

Проблематика третього розділу концентрується навколо аналізу політико-економічних аспектів прикладного співробітництва України та Польщі на предмет його відповідності критеріям стратегічного партнерства. На цій основі автор визначає пріоритетні сфери поглиблення двосторонніх стосунків між обома державами на короткотерміновий період і в довгостроковій перспективі. Дослідник акцентує увагу на діяльності інститутів громадянського суспільства, спрямованих на поглиблення українсько-польського стратегічного партнерства. На його переконання “громадянський сектор мусить взяти на себе дорадчу функцію для своєчасного і повного інформування владних інституцій про пріоритетні напрямки розвитку українсько-польського співробітництва у різних сферах суспільно-політичного та економічного життя, одночасно вказуючи їм на ті гострі кути і потенційні проблеми, які потрібно нівелювати в коротко- та середньостроковій перспективі” (с. 102).

Четвертий розділ монографії присвячений аналізу особливостей розвитку двосторонніх стосунків між Україною та Польщею в секторальному розрізі. В ньому досліджуються особливості взаємовідносин обох держав у галузі енергетики і транзиту енергоресурсів, військово-політичній сфері, науково-освітньому, соціально-культурному, транскордонному та міжрегіональному співробітництві.

Окресленню напрямків, форм активізації українсько-польського стратегічного партнерства та засобів його наповнення реальним змістом присвячений п'ятий розділ роботи, в якому висвітлено авторський погляд на проблему формування стратегічного партнерства України та Польщі в XXI ст. В цьому розділі ключовою є теза про те, що глобалізаційні процеси та геополітичні зміни планетарного і континентального масштабу ставлять перед Україною та Польщею низку нових викликів і завдань, пов'язаних зі збереженням високого динамізму двосторонніх стосунків, досягнутого в попередні роки, та подальшого наповнення реальним змістом доктрини стратегічного партнерства. У цьому сенсі першочергового значення набуває визначення пріоритетів українсько-польського співробітництва в контексті геополітичних конфігурацій, що формуються на початку нового тисячоліття і відіграватимуть ключову роль у глобальній політиці XXI ст. (с. 230) Дослідник компетентно доводить, що збереження нинішньої ситуації, коли стратегічними партнерами України, у той чи інший спосіб, визначено понад 20 держав світу, а стосунки з кожною із них суттєво диференціюються між собою, як за рівнем політичної інтенсивності, так і за глибиною взаємопов'язаності економік, не дає змоги українській державі достатньо ефективно використовувати інструмент стратегічного партнерства з метою реалізації своїх національних інтересів. На думку автора, доктрина стратегічного партнерства України повинна застосовуватись до обмеженого кола держав, насамперед таких, як США, Росія, Польща, Німеччина, Азербайджан тощо. З низкою держав з числа нинішніх стратегічних партнерів необхідно розвивати добросусідські або просто дружні відносини (с. 232).

Розглядаючи пріоритети українсько-польського стратегічного партнерства в сучасній системі геополітичних координат, автор першочергову роль звертає на ті стратегічні політичні альянси, в яких Україна та Польща зможуть найбільш повно та ефективно

реалізовувати власні національні інтереси. Насамперед, він виділяє перспективу ефективної взаємодії України та Польщі в рамках Балто-чорноморсько-каспійського геополітичного простору як чинника підвищення впливовості обох держав і з огляду на його глобальну політичну значимість, а також на ту роль, яку відіграють окремі країни цього поясу в сучасному світі (с. 233).

Враховуючи важливість поєднання безпекових та економічних складових розвитку й реалізації стратегічних інтересів України та Польщі, особливу увагу науковець привертає до співробітництва обох держав в глобальній системі міжнародних взаємовідносин, представленими ключовими політичними центрами світу: США, ЄС та Росією. На думку автора, завдяки такій різноаспектній впливовості України та Польщі їхнє співробітництво стає надзвичайно важливим з огляду на зближення інтересів ключових гравців світової арени і зростання рівня безпеки на європейському континенті та й у світі загалом. Але для успішного виконання цієї функції Україна спочатку повинна перейняти польський досвід імплементації європейських цінностей, з тим, щоб у майбутньому ретранслювати його в напрямі Росії (с. 235).

На основі проведеного дослідження автор зробив ґрунтовні узагальнення та висновки, вніс пропозиції щодо наповнення відносин України з Польщею практичним змістом. Загалом зміст монографії сформований таким чином, щоб читач міг відчутти найгостріші проблеми українсько-польських стосунків на сучасному етапі євроінтеграції, усвідомивши глибинні причини та історичні аспекти їхнього виникнення. Водночас основна увага зосереджена на виявленні існуючих резервів і ресурсів взаємного розвитку України та Польщі в глобальній економіці сьогодення і пошуку гідного місця обох держав на політичній карті об'єднаної Європи.

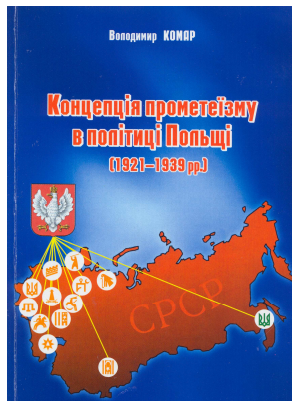
Монографія буде корисна студентам, аспірантам і науковим співробітникам історичних, політичних та економічних спеціальностей, дипломатам, державним управлінцям і працівникам органів місцевого самоврядування, дослідникам, які спеціалізуються на проблемах українсько-польського співробітництва, а також для широкого колу читачів, які цікавляться цією проблематикою.

**Леся Алексієвць (Україна),
Вікторія Гевко (Україна)**

КОМАР В. Л. КОНЦЕПЦІЯ ПРОМЕТЕЇЗМУ В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ (1921–1939 РР.). – ІВАНО-ФРАНКІВСЬК: МІСТО НВ, 2011. – 360 С.

Колискою історії був міф. Було б наївно думати, що це не так. Що політика, економіка, релігійне, культурне чи соціальне життя зумовлюються виключно поточними людськими потребами, і не зазнають впливу давніх моделей, не стають наслідуванням, повторенням давніх ритуалів, спробами ідеального втілення їх у життя. Можна скільки завгодно повторювати, що політична історія займається міфотворчістю. Однак, не можна заперечувати, що вона намагається у переплетеннях політичних подій углядати їх формотворчі міфи, аби зрозуміти суть і тенденції історичного розвитку.

Польський міф про Прометея став предметом дослідження знаного прикарпатського дослідника Володимира Комара у монографії “Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)”. Робота написана в кращих традиціях сучасної української полоністики – на солідній джерельній та історіографічній базі. Безперечна новизна цієї теми у вітчизняній історіографії посилюється її актуальністю в контексті сучасних українсько-польських відносин. Зібраний автором матеріал, без сумніву, зацікавить як поціновувачів геополітики, так і традиційної політичної історії, тих, хто захоплюється діяльністю спецслужб та витончених істориків ідей. У книзі відтворені цікаві дискурси національних рухів народів колишньої Російської імперії та ретроспективи емігрантського життя після громадянської війни. Звичайно, що все це розглядається крізь призму польського прометеїзму.

Структура монографії складається з п’яти розділів, у яких розглянуто формування концепції прометеїзму, організації руху в середовищі емігрантів з СРСР, вплив прометеїзму на польську зовнішню та внутрішню політику. Ключовим поняттям рецензованої монографії є прометеїзм, який розглянуто в двох площинах – ідеологічній і організаційній. Автор задекларував себе прихильником широкого тлумачення прометеїзму, простеживши його витоки з ягеллонської ідеї великої Польщі, що включала литовські, білоруські й українські землі. У XIX ст. польський месіанізм у міфі про Прометея отримав своє історичне виправдання й спрямував польську політичну думку на вироблення нової концепції східної політики, озвученої в гаслі “За вашу і нашу свободу!”. Вирішальними для формування прометеїзму виявилася діяльність та погляди Ю. Пілсудського, окремих діячів правлячого табору пілсудчиків, а також ідеологів, політиків і вчених, які були активними учасниками прометеївського руху. Автор переконливо доводить, що в основі прометеїзму лежала ідея відновлення великодержавного статусу Польщі в повоєнний період, яка мала реалізуватися через систему союзів із народами, що залишалися під колоніальним гнітом Росії.

Відправною точкою прометеїзму В. Комар називає уявлення про невідгдане геополітичне розміщення Польщі між Росією і Німеччиною, що штовхало польську національну еліту до пошуків моделей захисту, виражених у федераційній концепції Ю. Пілсудського та інкорпораційній Р. Дмовського. Проте, таке тлумачення вважаємо дещо спрощеним. Важко не помітити у польському прометеїзмі агресивної складової з чітко артикульованою антиросійською, антирадянською і антикомуністичною складовою. Суть прометеїзму розкривалася в цілеспрямованій політиці щодо територіального розчленування Росії, шляхом залучення в орбіту польських впливів українців, народів Південного Кавказу (грузинів, азербайджанців, вірменів), Північного Кавказу, кримських і поволзьких татар, народів Середньої Азії, західної Фінляндії, козаків тощо. А це, в свою чергу, дозволяє говорити про Польщу як впливову регіональну силу, відповідальну за зростання рівня конфліктності й ворожнечі в Центральній Європі.

Польський прометеїзм поєднував талановитих ідеологів типу А. Скварчинського чи В. Бончковського з організаторами на кшталт Т. Голувка чи Т. Шетцеля. Однак, його перетворення на впливову ідеологію в еміграційних середовищах було неможливе без дієвої участі інтелектуалів типу Р. Смаль-Стоцького чи А. Ісхакі. Керівництво рухом із 1928 р. здійснювалося через Експозитуру № 2 Відділу II Генерального штабу Польщі. Загалом, панорама прометеївського руху, накреслена автором, вражає не лише географією, у якій паризька організація “Прометей” та стамбульський Комітет незалежності Кавказу були чи не найцікавішими ланками. Не менш цікава робота здійснювалася через посольства та законспіровані організації, телеграфні агентства тощо. Цікавий “гуманітарний” аспект руху, виражений в діяльності науково-дослідницьких інститутів (“Східний інститут”, “Інститут досліджень національної політики”, “Науково-дослідний інститут Східної Європи”, “Школа політичних наук”, “Український науковий інститут”) та видавництві журналів. Щоправда, усе це не дає відповіді на питання ефективності здійснюваних заходів, не дозволяє говорити про розмах прометеївського руху на фоні інших тогочасних рухів. Інституційні успіхи, як от підписання Пакту Кавказької Конфедерації, насправді, мало що пояснюють.

Як і кожна книга з історії Польщі міжвоєнного періоду, ця книга – про Україну. Читач знайде чимало корисної інформації не лише щодо діяльності української еміграції, але й цікаві авторські роздуми над її геополітичними альтернативами. З-поміж неоднорідної української діаспори, особливо виділяється співпраця з петлюрівцями. Найцікавішою подією стало відновлення роботи в 1927 р. на території Польщі Генштабу Армії УНР. Заслужують на увагу спроби використання українського питання на Далекому Сході під час польсько-японських переговорів. Як і у випадку європейської частини, головна мета полягала в ослабленні Росії. В. Комар висвітлює не тільки спроби поляків нав’язати українському суспільству прометеївські концепції, але й зворотній рух з боку окремих представників українського політикуму в підтримку польського курсу. У цьому контексті звернено увагу на діяльність таких діячів як С. Петлюра, А. Ливицький, Р. Смаль-Стоцький, Є. Маланюк, М. Єремів.

На фоні реалізації прометеївських ідей, автор дискутує цілий ряд актуальних проблем двосторонніх відносин як от Варшавська угода, політика пацифікації, українсько-польське зближення. Знайшли у монографії висвітлення проблеми, пов’язані зі ставленням українських націоналістів до концепції прометеїзму. Аналізуючи текст, можна прийти до висновку, що запровадження прометеїзму з польського боку було одним із чинників розколу між УНДО та ОУН, хоча й не зводився до цього. Будемо відверті, концепція прометеїзму пропонувала один із варіантів вирішення українського питання – створення незалежної України над Дніпром та інтеграція західноукраїнських земель до складу Польщі, шлях, який категорично відкидав ОУН, орієнтованої на власні сили.

Низка сюжетних ліній, включених автором до монографії, суттєво доповнює цілісне розуміння українського питання в міжвоєнний період, дозволяє простежити приховані пружини окремих явищ суспільного життя. Щоб не бути голослівним, наведена інформація щодо діяльності українських емігрантських кіл, їх спроби проникнення у державні та наукові структури УСРР, багато в чому прояснює реакцію радянських карних органів у вигляді репресій. Так, у монографії наводяться свідчення щодо зв’язків між польськими прометеївськими колами та представниками української інтелігенції, що проходили по справі “Спілки визволення України”.

Відзначаючи нереалізованість концепції прометеїзму протягом міжвоєнного періоду, В. Комар завершує монографію словами про її “глибокий слід у суспільній свідомості та політичному житті міжвоєнної Польщі, а також наступних поколінь поляків”. Дійсно, прометеїзм це не просто історія, але ... сьогодення польської еліти та її східної політики. Польща в якості “адвоката України”, це той самий Прометей, який несе вогонь свободи й звільнення. Отож, зважаючи на прикладний український інтерес, необхідно вкотре проштудіювати міф та його польський варіант.

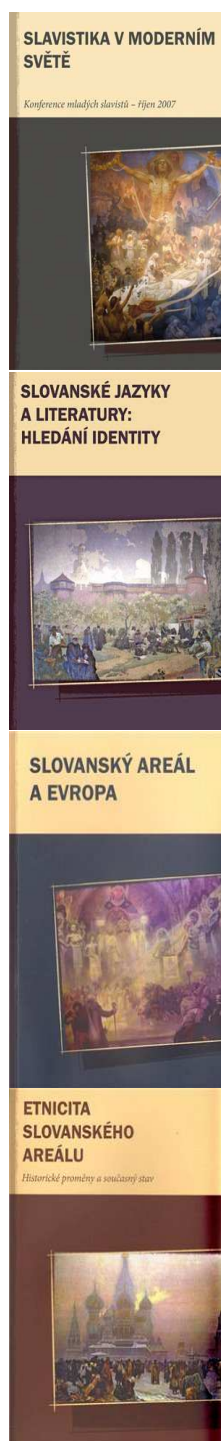
Не варто Прометея вважати безкорисливим альтруїстом. Маємо справу радше з першим популістом, який намагався у власних інтересах використати знання. Титан Прометей приєднується до олімпійських богів у їх боротьбі з титанами, знаючи наперед про перемогу перших. А коли Зевс встановив тиранію олімпійців і відсунув від управління титанів, що підтримали його, Прометей розпочинає власну гру. Її мета не змінити світоустрій, а лише змусити олімпійців рахуватися з ним. Люди в цій грі – лише епізод, завдяки якому можна здійснити тиск на Зевса. Така фабула, але не менш цікавою є її польська інтерпретація.

Звернемо увагу на польський прометеїзм як різновид месіанської ідеї. У XIX ст. поляки кинули виклик російському, австрійському та пруському “орлам”, які “розбивають та не вип’ють живучої крові”. Проте, результатом цієї боротьби стає... ще один “орел” на політичному небосхилі. Міф про Прометея – це утвердження нерівноправності у відносинах. Прометей, це той, хто несе вогонь, світло та знання до диких людей. Висловлюючись мовою політики, маємо справу з черговою спробою культуртрегерства, політичної, економічної та ідейної експансії. Не випадково польський прометеїзм повністю пронизаний національним великодержавним ідеалом, де українське питання лише функція, засіб його досягнення. Усі поступки українцям, не що інше як спроба перепрограмувати їх руйнівний потенціал у бік ворогів Польщі. Реалізація концепції прометеїзму, в кінцевому підсумку, означатиме остаточну поразку України в боротьбі за регіональне лідерство в Центральній Європі.

Не випадково вдалися до розлогішої інтерпретації прометеївського міфу, адже зібраний у монографії матеріал ставить серйозні питання не лише історичного змісту, але й сьогодення українсько-польських відносин. На полях книги ще залишилося чимало місця для заміток, адже можливості її використання значно ширші від авторського задуму. Рецензована праця є значним внеском у справу пошуку принципів міждержавного співробітництва України і Польщі, приведення їх у відповідність зі станом наукових дискусій. Вона може бути рекомендованою фахівцям та усім зацікавленим всесвітньою і вітчизняною історією.

**Леся Алексісвець (Україна),
Ярослав Секо (Україна)**

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ЩОРІЧНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ МОЛОДИХ СЛАВІСТІВ У ПРАЗІ

Slavistika v moderním světě (Konference mladých slavistů III, říjen 2007) / Editoři: PhDr. Marek Příklad, Ph.D. (literárněvědná část), Mgr. Hana Vaňková (jazykovědná část). – Červený Kostelec / Praha, 2008. – 354 s.

Slovanské jazyky a literatury: hledání identity / Editoři: PhDr. Marek Příklad (literárněvědná část), Mgr. Hana Vaňková (jazykovědná část). – Červený Kostelec / Praha, 2009. – 364 s.

Slovanský areál a Evropa / Editoři: Mgr. Václav Čermák, Ph.D. (jazykovědná část), PhDr. Marek Příklad, Ph.D. (literárněvědná a historická část). – Červený Kostelec / Praha, 2010. – 320 s.

Etnicita slovanského areálu (Historické proměny a současný stav) / Editoři: Katerina Kedron, Ph.D. (jazykovědná část), PhDr. Marek Příklad, Ph.D. (literárněvědná a historická část). – Červený Kostelec / Praha, 2011. – 252 s.

Організатором щорічних конференцій молодих славістів і збірників наукових праць є філософський факультет Карлового університету в Празі. Ініціатором проведення конференцій молодих славістів є доктор Марек Пржігода, директор Інституту Східноєвропейських студій Карлового університету, історик. З ним викладачі й студенти історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка мали змогу познайомитися 15 березня 2012 року. Тоді доктор М. Пржігода прочитав на історичному факультеті українською мовою відкриту лекцію “Чехи та українці – спільний історичний досвід”, у якій висвітлив формування сталих українсько-чеських відносин упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст., починаючи від Карела Гавлічка-Боровського до Михайла Грушевського, Томаша Масарика і Олександра Кошиця. Під час обговорення доктор М. Пржігода охарактеризував і стан українознавчих студій у цьому найстарішому в Центрально-Східній Європі університеті, на тлі славістичних досліджень. На думку вченого зацікавлення україністиком в чеського наукового загалу явно недостатнє. Тим не менше, зростання наукового зацікавлення українськими темами в Європі відбувається і резервуаром його є слов’янські студії. У цьому можна переконатися погортавши збірник, огляд якого, крізь призму українознавства, й пропонуємо читачам “УСС”.

Перший збірник з цього шерегу вийшов друком за матеріалами Конференції молодих славістів 2005 року. Від того часу Конференція молодих славістів відбувається щороку і її щоразу підсумовує збірник праць. Першими збірниками були відповідно “Slavistika dnes: trendy a perspektivy” (Славістика сьогодні: тенденції та перспективи, ред. Дагмар Філіппова, 2005) і “Slavistika dnes: vlivy a kontexty” (Славістика сьогодні: впливи і контексти, ред. М. Пржігода, Х. Ванькова, 2006, 550 с.). Якщо перший збірник на 118 сторінках представляв головно розвідки чеських і польських дослідників, всі наступні видання демонстрували постійне збільшення інтересу й репрезентативності наукового форуму. Так, до збірника за 2006 рік увійшла 41 стаття учасників з дев’яти країн: Білорусь (1), Чехія (18), Хорватія (5), Німеччина (7), Польща (3), Росія (3), Словенія (2), Швейцарія (1), Україна (1). Це статті з галузей лінгвістики, літературознавства, історії та політології. Окремим розділом ішли дослідження з русистики. Ця тенденція спостерігалася й у наступних збірниках. У II збірнику була лише одна публікація з україністики (на рівні із

тематикою кашубів), натомість публікацій із білорусистики було дві*. Однак, у подальших річниках бачимо відрядну для нас тенденцію до зростання україністичних досліджень, як і розвідок учених з України.

У цій збірній рецензії ми розглянемо українознавчі публікації у збірниках конференцій за 2008–2011 роки. Насамперед варто застерегтися, що у чистому вигляді в епоху мультикультуралізму чи зростання інтердисциплінарності в науці, іноді важко виокремити суто українознавчі розвідки. Так, чимало цікавих відкриттів дають різного роду порівняльні студії (компаративістика). Стираються межі й між історією, літературознавством, мовознавством, культурною антропологією тощо. Саме тому ми й розглядаємо не історію, а україністику. Показовий і той момент, що слов'янські дослідження, в тому числі й українські за тематикою, провадять дослідники з різних, у тому числі неслов'янських країн, учені, що не мають етнічних коренів країни, яку вони досліджують тощо. Відповідно й праці пишуться абсолютно різними мовами.

Першим із розглядуваних збірників є том матеріалів III Конференції молодих славистів “Slavistika v moderním světě (Konference mladých slavistů III, říjen 2007)”, що вийшов друком у 2008 році. Тоді уперше активну участь взяли славистичні дослідницькі відділення з усієї Чеської Республіки, а також із іноземних держав. Їх представляв 41 дослідник із одинадцяти країн. У збірнику опубліковано 34 учасники з дев'яти країн: Чорногорії (1), Чехії (10), Хорватії (1), Литви (1), Угорщини (2), Польщі (10), Австрії (1), Росії (4), Словаччини (1) й України (3), що вийшли як статті з різних галузей науки на чеську, хорватську, кашубську, польську, російську, словацьку, сербську та українську тематику. Збірник формально поділений на сім розділів відповідно до секцій конференції: Мовна політика слов'янського ареалу; Європа в дзеркалі російської культури; Слов'янська література між традицією і нігілізмом; Чеська тема у слов'янських літературах XIX і XX століть; Білінгвізм і диглосія слов'янських обивателів Європи; Роль діалектів у формуванні літературних слов'янських мов; Стереотипи в національній свідомості слов'янських етносів.

У збірнику українській тематиці присвячено наступні доповіді. Наталія Буднікова із Університету Відня показала роль русофілів у мовній ситуації австрійської Галичини другої половини XIX ст. Так, у галицькому варіанті української мови завдяки впливу русофілів збереглися сліди російської мови, а їх вплив на довгі роки визначив конфлікт між Західною й Східною Україною в мовному питанні (с. 21). Наталія Костяк висвітлила проблему функціонування лемківського говору у XX ст. від діалекту до літературної мікромови.

Низка розвідок даного збірника присвячена літературознавству. Це зокрема статті дослідниць з Інституту літератури НАН України Ярини Цимбал про творчість українського письменника доби “червоного ренесансу” Майка Йогансена на тлі авангарду 1920–1930-х років і Альони Артюх про прозу сучасної української письменниці Галини Пагутяк. Психологічну еволюцію суржик у українській літературі (від Г. Сковороди, І. Котляревського і Г. Квітки-Основ'яненка до сучасних письменників) досліджував автор із Карлового Університету Алексей Севрук. Символіку кольоропозначення, зокрема блакиті, в українській, російській та польській літературах дослідив український автор Андрій Тимофеев.

Дві авторки цього збірника аналізували непросту мовну ситуацію в Україні. Це дослідниці з Будапешта Ангела Паладі і Оксана Ташкович, які висвітлювали особливості функціонування російської мови, у тому числі на Закарпатті та проблеми білінгвізму в Ужгороді.

Наступний збірник “Slovanské jazyky a literatury: hledání identity” (*Слов'янські мови та літератури: пошук ідентичності*, 2009) за редакцією докторів Марека Пржігоди і Хани Ванькової репрезентує четверту щорічну конференцію молодих славистів. Річник розділений на шість розділів: Мова політичної пропаганди; Статус діалектів і мікромов у епоху глобалізації; Чужорідні елементи в слов'янських мовах – прогрес чи занепад?; Національні

* Konference mladých slavistů [інтернет-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slavkonf.com/?q=cs/node/10>.

міти і їх деконструкція; Слов'янство: ілюзії й розчарування; Тема міста і провінції в літературі. У збірнику опубліковано 42 автори з тринадцяти країн.

Культ В. Леніна у радянській пропаганді як приклад тоталітарної іконографії розглянула у своїй статті Валентина Хархун із Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У колективній свідомості, що все ще була заражена релігійним мисленням, образ Леніна витворювався на взір соціокультурного коду Христа (с. 29). Мовознавець із Угорщини Єлизавета Барань висвітлила на основі літературних творів гунгаризми (мадяризми) в українських говорах Закарпаття. Розвідкою про мову галицьких русофілів продовжила своє дослідження з попереднього збірника Наталія Буднікова (Відень).

Деконструкція міту була чи не головним напрямком досліджень авторів, пов'язаних із українською тематикою у цьому збірнику. Українська тематика прямо чи опосередковано відображена у розвідках із середньовічної та ранньомодерної історії Єлени Бабакової, Польська Академія Наук (*“Не “наши”: еволюція образу шляхтичей-конвертитов в польском и украинском национальных мифах”*), Марії Кабанової (*“Миф об идеальном правителе в Киевской и Московской Руси”*) і Марєка Пржігоди (*“Mýtus vládcе v ruských polemikách proti florentské unii”*). Ранньомодерний час належить до сфери наукових інтересів й літературознавця з Харкова Тетяни Левченко-Комісаренко, яка проаналізувала творчість маловідомого українського автора А. Радивиловського (*“Символіка міста в ораторській прозі українського проповідника XVII ст. Антонія Радивиловського”*). Національні версії “скіфського” (скитського) міту в російській і українській поезії 1920-х років (на прикладі текстів українців Тодося Осьмачки і Євгена Маланюка та росіян Сергея Єсеніна і Ніколая Клюєва) простежувала Оксана Пашко з “Києво-Могилянської Академії”.

Збірник 2010 року “Slovanský areál a Evropa” (редактори Вацлав Чермак і Марек Пржігода) зафіксував у вигляді публікації матеріали конференції молодих славістів, що відбувалася роком раніше. Огляд цього видання на сторінках авторитетного українського часопису “Критика” розмістила мовознавець, доктор гуманітарних наук, колишня учасниця аналогічної конференції Наталія Костяк*. Рецензентка назвала згадану конференцію місцем, де молода генерація вчених виробляє свою, часом нетрадиційну візію розвитку славістики, без надмірного озирання на авторитети. Оглядач відзначила, що матеріали збірника “Слов'янський ареал і Європа” “...засвідчують, що дослідники готові шукати неконвенційні розв'язки для проблем сучасності, критично переосмислювати усталені позиції, вдаватися до інтелектуальних провокацій”**. Також відмічено, що слов'янський ареал у збірнику розглядається як винятковий простір, європейськість якого можна ставити під сумнів. На тлі західноєвропейських культурних зразків слов'янський простір нерідко має вторинний характер. У збірці виокремлено неоднорідність слов'янського світу, присутність у ньому “великих” і “малих” мов та мікрормов, домінантних і периферійних культур. Периферією слов'янського європейського простору в уявленні укладачів збірника є не лише Балкани, як це вважається традиційно, а й Росія, чия європейськість здавна дискутується (в самій Росії перш за все). Відзначимо, що українську культуру також мимоволі розташовують на периферії слов'янського ареалу. Але в збірнику присутнє й очевидне захоплення невеликими периферійними (локальними) культурами, “нобілітація відмінності”, що не може не трактуватися як вплив мультикультуралізму, єдності у відмінному, децентралізацію культури тощо. Ми не будемо повторювати усіх суджень із названої рецензії і скеруємо зацікавлених до цієї публікації.

У книзі 31 розвідка розділена на п'ять тематичних розділів: Літератури Центральної та Південно-Східної Європи: особливість та європейська роль “малих культур”; Від міту до реальності: Балкани в Європі – Європа на Балканах; Контрасти і парадокси російської рефлексії Європи; Росія в європейській політиці та культурі нового часу: між негацією та інспірацією; Слов'янські мови в європейській культурній традиції та їхні історичні джерела.

* Костяк Н. Ареал без міту // Критика. – 2011. – ч. 9–10 (167–168). – С. 33–34.

** Там само. – С. 33.

В їх рамках представники молодого дослідницького покоління з восьми країн (Білорусь, Чехія, Німеччина, Угорщина, Польща, Росія, Сербія, Україна) розглядали складні динамічні взаємозв'язки між слов'янським простором і Європою з політичного, культурного, літературного і лінгвістичного поглядів.

У збірнику знову бачимо мовознавчу тематику, зокрема діалектологію. Єлизавета Барань з Ниредьгазької вищої школи проаналізувала використання угорської фразеології на місцеві русинсько-українські говори Закарпаття на матеріялах сучасних авторів. А Вікторія Стефуца з Університету Сегеда представила розвідку із з'ясуванням угорських запозичень у говорах української мови XIV–XV століть.

Українські, польські й чеські літературознавці представили у річнику своє бачення творчості поета Володимира Затулівітра (Юлія Мендель, Київський національний університет імені Т. Шевченка), український письменник Валерія Шевчука і Тараса Прохаська (Марта Замбжицка, Варшавський університет). Цінність останніх польська авторка добачила зокрема й у синтезі локального із загальноєвропейським культурним процесом, світовими тенденціями (с. 74). Ада Лобожевіч ("*Wspomnienie Galicji – ćwiczenia z wybiórczego pamiętania i twórczej rekonstrukcji przeszłości*") з Варшавського університету розглянула візію Галичини, як вона зараз конструюється/переосмислюється сучасними авторами (письменниками, есеїстами, критиками, істориками). Тут бачимо й свого роду зародження нового міту, щодо цього краю як еталону гармонійного співіснування різних мов та культур у Центрально-Східній Європі. В Галичині формується новий простір, у якому зокрема відбувається переосмислення своїх національних культур крізь призму чужих.

Деякі автори збірника не уникли стереотипів, зокрема імперських. Та це, як не дивно, дає харч для роздумів (чи матеріял) і українським гуманітаріям, зокрема мідієвістам й історикам ранньонового часу. Так, у статті Марії Кабанової з Московського державного університету щодо погляду на Європу в "Повісті временних літ" обґрунтовано, що "своїми" для київського літописця є відомі і зрозумілі для нього Візантія, Скандинавія й угорські, чеські, моравські, хорватські, польські землі, а щодо сусідніх держав (особливо Польщі) та їхніх володарів немає антагонізму (с. 147).

Серію публікацій матеріялів щорічних конференцій молодих славістів замикає, наразі останній, збірник "*Etnicita slovanského areálu (Historické proměny a současný stav)*" [Етнічна належність/Етніка слов'янського ареалу (історичні зміни та сучасний стан)] (за редакцією докторів філософії Катерини Кедрон і Марєка Пржігоди). У цьому річнику 23 розвідки розподілено на п'ять тематичних блоків: Слов'янські мови крізь призму етнічності й етногенезу; Етнічні меншини та їх мови в Центральній Європі; Мови між інтернаціоналізацією і національною винятковістю; Історичний міт і його роль у формуванні сучасних націй; Питання національної самоідентифікації в літературі XIX і XX століть.

Представники молодієї генерації вчених із дев'яти країн (Білорусь, Чехія, Хорватія, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, Словенія, Україна), перебуваючи в різних площинах (мова, література, історична свідомість), простежували процес утворення модерних націй і формування національної ідентичності в Південно-Східній, Центральній та Східній Європі. Порівняно із резюме статей виступів на інтернет-сторінці Конференції, бачимо, що до збірника увійшла далеко не всі з них, зокрема низка українських авторів. Чим це викликано? Можливо більш жорсткою селекцією матеріялів, в такому разі українським дослідникам варто ретельніше ставитися до текстів своїх розвідок, уникати самоповторів, пропонувати більш оригінальні теми, тощо.

Наталя Шульська із Волинського національного університету імені Лесі Українки розглядає відображення національної ідентичності мешканців Західного Полісся у неофіційній антропоніміці (прізвиських). Авторка базує дослідження на зібраних нею антропонімах із 130 сіл Волинської та Рівненської областей. Валентина Зубченко з Києва досліджує те, як в українському радянському мовознавстві 1920–1930-х років розглядалися проблеми історії української мови. Зокрема авторка висвітлює погляди провідних вчених того часу на теорію "праруської мови", доводячи, що в той час було обґрунтовано і

загального визнання здобула теорія походження української мови безпосередньо із праслов'янської мови (с. 90–91).

Цікавою є стаття Марії Саммут Кабанової з Московського університету ім. М. В. Ломоносова про Руську землю і її володаря. Дослідниця доводить, що в уявленні літописця, автора “Повісті временних літ” не існувало держави Русь із центром у Києві, як і князя-самодержця. Тут авторка суголосна із сучасним українським істориком Олексієм Толочком, який вважає Русь колективним, сімейним володінням*. Авторка доводить: “...в нашому випадку очевидно, що Московська Русь [у XVI ст. – В. О.] переписала більш давню розповідь про власне історичне коріння відповідно з новою політичною ідеологією, новим розумінням церковної та світської влади” (с. 140–141). Королівства Руси досліджує чеський історик Павер Смерж, який доводить, базуючись на лівонських хроніках і на дипломатичних джерелах, що титул “король” відображав нерозуміння західними авторами специфіки давньоруських політичних відносин і відображав їх уявлення на не зовсім знайому країну та її правителів. З іншого боку, немає ніяких доказів, що руська сторона намагалася активно заперечити міт про те, що на Русі правлять королі” (с. 149).

Галина Колодкевич із Київського національного університету імені Т. Шевченка розглянула мітичні структури у текстах В. Стуса, які вплетені в складну, послідовну й закриту символічну систему поета (с. 196–197).

Ознайомившись із рецензованими збірниками, слід відзначити, що дослідники з України, як і з Білорусі та балканських країн, зосереджуються, головню, на проблематиці власних національних культур, – *“чи то з огляду на провінційний острах перед ширшими горизонтами, чи то через надмірне прагнення нести блага вістку про багату, але невідому світові рідну культуру. Які б не були причини цього явища, але подібне замикання у власному культурному просторі лише закріплює провінційний, інферіорний образ таких культур в уявленні інших народів”*** . Натомість, сфера досліджень молодих учених із Чехії чи Польщі часто виходить поза межі національного культурного простору. У цьому також відлунює назріла потреба подолання замкненості/самозацикленості української науки, якій все ще бракує світового контексту.

Отже, рецензований збірник, як і щорічні Конференції молодих славістів у Празі, є однією із можливостей розширення можливостей вітчизняної україністики, славістики, як і гуманітаристики загалом. Міжнародний та інтердисциплінарний характер представлених збірників сприяє витворенню більш адекватного погляду на складну поліфонічну картину слов'янського простору, дозволяє зіставити позиції представників різних наукових шкіл та осередків, поглянути на різні наукові проблеми із різних сторін, розширити свій погляд на слов'янську проблематику. Читаючи празькі славістичні збірники принаймні стає помітно, що межі між науками умовні, слов'янський світ неоднорідний і непозбавлений стереотипів та мітів, славістична проблематика постійно потребує переосмислення, а істина – недосяжна.

Володимир Окаринський (Україна)

* Толочко О. Русь – держава та образ держави // Українська історична бібліотека [інтернет-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrhistory.narod.ru/tolochko-6.htm>.

** Костяк Н. Назв. публікація. – С. 33.

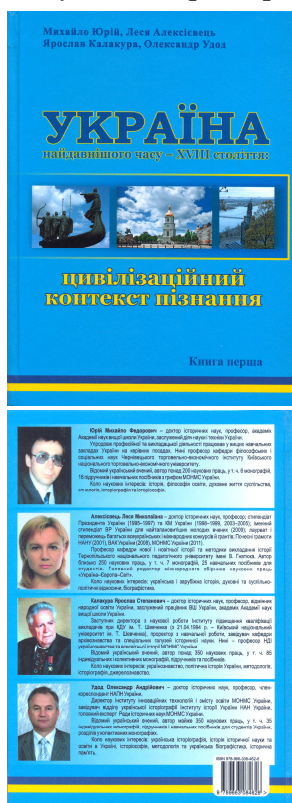

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ ЮРІЯ М. Ф., АЛЕКСІЄВЦЬ Л. М., КАЛАКУРИ Я. С., УДОДА О. А.
**УКРАЇНА НАЙДАВНІШОГО ЧАСУ – XVIII СТОЛІТТЯ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ
 КОНТЕКСТ ПІЗНАННЯ. – ТЕРНОПІЛЬ: АСТОН, 2012. – КН. І. – 700 С.**

7.4. Формування мовної картини світу українського народу як процес становлення української нації

Термін “картина світу” досить багатозначний. У сучасній філософській і спеціальній науковій літературі цей термін застосовується для позначення світоглядних структур, що лежать в основі культури певної історичної епохи. У цьому розумінні використовуються також терміни “бачення світу”, “модель світу”, “образ світу”, що характеризують цілісність світогляду. Структура картини світу за такого підходу задається через систему так званих категорій культури (універсалій культури), у яких використовується поняття “мовна картина світу”.

У цьому зв'язку хотілося б детальніше зупинитися на відношенні “мова і культура”. Мова відображає дійсність, створює свою картину світу, специфічну й універсальну для кожної мови і, відповідно, народу, етнічної групи, мовного колективу, що використовує цю мову як засіб спілкування.

Першочергово мова – це засіб спілкування між людьми, і вона нерозривно пов'язана з розвитком того народу, який говорить цією мовою. Наявність тісних зв'язків між мовою і його носієм вочевидь і не викликає сумнівів. Суспільна природа мови проявляється як у зовнішніх умовах її функціонування у певному суспільстві, так і в самій структурі мови: синтаксисі, граматиці, лексиці тощо.

Розглядаючи мову як засіб спілкування, як систему знаків, кодів, лінгвісти створили теоретичну модель мови як системи знаків – семіотичну модель.

Людина сприймає і усвідомлює світ через органи чуття і на цій підставі створює систему уявлень про світ, які уже є ментальними конструкціями, вираженими у висловлюваннях, образах, знаках. Пропустивши їх через свою свідомість, усвідомивши результати сприйняття, людина передає їх іншим членам суспільства. Мова як спосіб висловити думку і передати її від людини до людини нерозривно пов'язана з мисленням. Співвідношення мови і мислення, а також їх взаємодія з культурою і дійсністю – вічне питання філософії.

Слово відображає не сам предмет реальності, а те бачення, яке нав'язане носію мови уявленням, що є у його свідомості, поняттям про цей предмет; поняття ж складається на рівні спілкування певних основних ознак, що утворюють це поняття, становлять абстракцію, відвернення від конкретних рис. Шлях від реального світу до поняття і далі до словесного вираження різний у різних народів, що зумовлено особливостями історії, географії, кліматом, віруваннями, традиціями цих народів і, відповідно, розвитком їх суспільної свідомості. Оскільки наша свідомість обумовлена різними формами суспільної свідомості (способом життя, звичаями, традиціями тощо, тобто усім тим, що визначається словом “культура” в його широкому етнографічному розумінні), а також індивідуальними особливостями (специфічним сприйняттям світу, притаманним конкретному індивідууму), то можна стверджувати, що когнітивна модель дійсності є не її копією, а складною системою, сконструйованою у взаємодії людини, реальності мови, соціально-культурних цінностей і

стереотипів мислення та комунікації.

Мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що майже складають єдине ціле, жоден з компонентів не може існувати без двох інших. Таким чином, світ (або життєвий світ), що оточує людину, – це реальність, спроектована на людський спосіб буття. Ці проєкції розрізняються за сферами діяльності: культура, загальнонаукова картина світу, приватно-наукова картина світу. До приватно-наукових належить вже згадувана мовна картина світу.

Мовна картина світу – структурування предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості.¹²⁵

Для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов'язані між собою: людина – світ – мова, хоч із погляду реальних відношень на першому місці мали б поставити світ як основу основ, на другому – людину як творця і носія мови, на третьому – власне мову. Проте для характеристики мовної картини світу з антропологічного погляду вихідною точкою є людина, яка пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини.¹²⁶

Основними характеристиками картини світу, якими її наділяє Л. Вайсгербер, є такі: мовна картина світу – це сукупність усіх можливих змістів: як духовних, які визначають своєрідність культури та менталітету певної мовної спільноти, так і мовних, які визначають існування і функціонування самої мови; мовна картина світу є водночас наслідком історичного розвитку етносу та мови і причиною своєрідного шляху їх подальшого розвитку; мовна картина світу як єдиний живий організм чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою. Вона зумовлює сукупну комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу природи, внутрішнього світу людини й мовну систему; мовна картина світу змінюється з часом, і як будь-який живий організм розвивається, тобто у діахронічному розумінні вона кожного наступного етапу розвитку деякою мірою не схожа сама на себе; мовна картина світу утворює однорідність мовної сутності, допомагаючи закріпленню мовної своєрідності в баченні світу і позначення засобами мови; мовна картина світу існує в однорідній специфічній самосвідомості мовної спільноти і передається наступним поколінням через особливий світогляд, правила поведінки, спосіб життя; картина світу будь-якої мови є тією силою, що формує уявлення про навколишній світ через мову як проміжний світ у носіїв цієї мови; мовна картина світу конкретної мовної спільноти є її загальнокультурним надбанням.¹²⁷

Питання сутності мовної картини світу по-різному вирішується в сучасному мовознавстві. Єдиного визначення терміну “мовна картина світу” не існує й до сьогодні. Мовна картина світу тлумачиться сучасними науковцями як:

- загальнокультурне надбання нації. Вона структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу і внутрішнього світу людини. Вона відображає спосіб мовномисленнєвої діяльності, характерний для певної епохи з її духовними, культурними та національними цінностями;
- відображені в категоріях мови уявлення певного мовного колективу про будову, елементи і процеси дійсності. Цілісне зображення мовою всього того, що існує в людині, навколо неї. Зображення людини, її внутрішнього світу, навколишнього світу і природи, що здійснюється засобами мовної номінації;¹²⁸
- своєрідне світобачення крізь призму мови;
- відображення побутових уявлень про світ. Ідея мовної картини світу полягає у такому: у кожній природній мові відображається певний спосіб сприйняття світу, який нав'язується як обов'язковий усім носіям мови.¹²⁹

Як формувалася мовна картина світу українського народу і її подальший вплив на

формування української нації можна прослідкувати на розвитку самої мови.

Українська мова виділилася з праслов'янської мови у VI – VII ст.

Є різні взаємовиключні концепції історичного розвитку української мови. Основними сучасними гіпотезами є дві:

- концепція вченого-мовознавця, славіста, доктора філософії академіка Юрія Шевельова – українська мова безпосередньо виділилася з праслов'янської мови. Після розпаду праслов'янської мови у “східних слов'ян” сформувалося п'ять діалектів, два з них – киево-поліський та галицько-подільський – утворили українську мову. Історію української мови Ю. Шевельов поділив на шість періодів.
- концепція російського мовознавця Олексія Шахматова (з українських вчених близькі погляди на походження української мови мав Агатангел Кримський) – українська мова походить зі “спільноруської прамови”, з якої походять й інші “руські мови” (північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська). Попри це українська мова суттєво відрізняється від інших “руських мов” різноманітними фонетичними явищами та лексикою.¹³⁰

Новаторською гіпотезою походження української мови є концепція Олександра Царука – після поглиблення диференціації праслов'янського ареалу слов'янство розподілилося на дві великі групи: словенську й антську. До антської підгрупи належить антська прामова, а також українська, білоруська, польська, чеська, словацька, хорватська, верхньолужицька. До словенської підгрупи – словенська прамова, старослов'янська, російська, болгарська, македонська, сербська, нижньолужицька, кашубський і словінський діалекти польської мови, словенська. Дві “східнослов'янські” мови – українська й російська – на початку давнього періоду свого самостійного розвитку були двома найвіддаленішими слов'янськими мовами, які яскраво відображали у своїй структурі специфічні риси двох різних мовних підгруп.¹³¹

Хронологія історії української мови поєднує два підходи: історичний (розвиток української мови у рамках тих держав, де нею послуговувалися) та “джерельний” (кожному періоду притаманні певні джерела, з яких можна зробити висновок про різні зміни, насамперед, у фонетиці мови, за Ю. Шевельовим).

З точки зору функціонування української мови в державах, які існували на українських землях, можна виділити такі періоди:

- Період від III тис. до н.е. до сер. XIV ст.: виділення української мови з праслов'янської, мови Русі.
- Період від сер. XIV ст. до Люблінської унії 1569 р.: Велике князівство Литовське, Молдавське князівство, Польське королівство.
- Період від Люблінської унії 1569 р. до Андрусівського перемир'я 1667 р.: Річ Посполита.
- Період від Андрусівського перемир'я 1667 р. до кін. XVIII ст.: Велике князівство Московське (Царство Російське) та Російська імперія.
- Формування літературної мови на народній основі – від кін. XVIII ст. до поч. XX ст.: Російська імперія, Австрійська імперія/Австро-Угорщина.
- Українська мова у XX ст.: Російська імперія та Австро-Угорщина, Українська Народна Республіка, Самостійна Кубанська народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна, УНР (радянська)/УСРР/УРСР.
- Українська мова в незалежній Україні.
“Джерельний” підхід Ю. Шевельова виділяє такі періоди:
- протоукраїнський період VII – XI ст. – немає джерел, написаних носіями мови на території України, використовуються інструменти зіставної лінгвістики;
- давньоукраїнський період XI – XIV ст. – представлений досить значною кількістю писемних пам'яток, написаних не українською, а церковнослов'янською мовою, досліджуються окремі елементи української фонології в іншомовних текстах;

- ранньосередньоукраїнський період XV – XVI ст. – основною проблемою є відмежування пам'яток і рис української мови від білоруських;
- середньоукраїнський період середини XVI – перші кроки XVII ст. – писемна мова виступає, з одного боку, як особливий різновид церковнослов'янської мови, з іншого боку, як особливий, дуже перероблений різновид розмовної мови;
- пізньосередньоукраїнський період XVIII ст. – писемні джерела часто фіксують мішанину української та російської мов у різних пропорціях;
- сучасний період від останніх років XVIII ст. до сьогодні – використання української мови в художній літературі та всіх інших жанрах.¹³²

Українська мова, найвірогідніше, сформувалася на частині тієї території, яка є слов'янською прабатьківщиною. До VI ст. праслов'янська мова була єдиною. Після вторгнення гунів та аварів слов'яни почали активно переселятися на нові землі: на Балкани, у Центральну та Північно-Східну Європу. У період з VI – X ст. говори праслов'янської мови стали окремими мовами.

За традиційною версією походження східнослов'янських мов, яка в СРСР була офіційною та обов'язковою, вважалося, що після завершення праслов'янської епохи розпочався спільний східнослов'янський період, який тривав понад 500 років та закінчився лише в XI – XII ст. під час феодальної роздробленості Київської Русі. У цей час нібито сформувалася й спільна для всіх східних слов'ян так звана давньоруська мова, на основі якої з XIII ст. чи XIV ст. виникають три східнослов'янські мови – українська, російська та білоруська – як мови відповідних народностей.

Сучасні дослідники, критикуючи теорію єдиної давньоруської (або праруської) мови, вичленовують українську мову безпосередньо з праслов'янської мови без проміжних ланок. Згідно з цим підходом, три східнослов'янські мови, українська, білоруська й російська, зростали незалежно одна від одної як мови самостійні, і так званої “праруської” спільної мови не існувало. Безперервність історичного розвитку етносу на українських землях від середини I тис. н.е. до нашого часу може свідчити про те, що після розпаду праслов'янської мовної спільноти в цьому ареалі почав формуватися український етнос і відповідно – українська мова. Вона перейняла від праслов'янської значний специфічний лексичний фонд і чимало фонетичних та граматичних (насамперед, морфологічних) рис, які в інших слов'янських мовах замінилися новими, а в українській мові вони склали найдавнішу групу мовних особливостей.

Разом з остаточним прийняттям християнства у 988 р., на Русі як літературна мова почала використовуватись церковнослов'янська мова – штучна південнослов'янська мова, створена Кирилом та Мефодієм на основі салунського діалекту македонської (або болгарської) мови. Церковнослов'янська мова використовувалась у церковно-наукових і літературно-художніх жанрах. Поступово в текстах, написаних церковнослов'янською мовою, почали з'являтися слова та звороти з живої розмовної мови Русі, яка є одним з етапів розвитку сучасної української мови.

Церковнослов'янською мовою писалися релігійні тексти (високий стиль):

- літургійні (“Остромирове Євангеліє” 1056–1057 рр., “Галицьке (Євсевієве) Євангеліє” 1144 р.);
- житійні (“Житіє Феодосія Печерського”, “Сказання про Бориса та Гліба”);
- проповідницькі (“Поученіє Кирила Туровського”, “Слово про закон і благодать” митрополита київського Іларіона).

Нерелігійні, насамперед офіційні тексти писалися іншою мовою, яка за традицією називається давньокиївською писемно-літературною або давньоруською мовою. Спочатку давньокиївська писемно-літературна мова була стильовим різновидом церковнослов'янської мови (середній стиль), але під впливом розмовної мови населення Русі вона поступово змінювалася, повільно відокремлюючись лексично і граматично від церковнослов'янської.

Давньокиївська писемно-літературна мова вживалася:

- у науково-юридичній і канцелярсько-діловій сфері (“Руська правда”, грамоти з різних

територій Русі, договори руських князів з іншими країнами);

- у літописній літературі (“Повість минулих літ”, “Галицько-Волинський літопис”);
- у художній спадщині (“Слово о полку Ігоревім”);
- в епістолярній спадщині (листи від Гостяти, листи від Михайла).

Саме у давньокиївській писемно-літературній мові і, меншою мірою, у церковнослов'янських текстах, можна знайти елементи тогочасної розмовної мови (протоукраїнської мови), яка є попередницею сучасної розмовної та літературної української мови. Тексти повністю розмовною протоукраїнською мовою не записувалися.

У період з 1180 до 1240 рр. у літературній церковнослов'янській мові Русі поширюються дезінтеграційні процеси. Продовжується формування давньоукраїнських та давньобілоруських діалектів, а також двох давньоросійських наддіалектів, які згодом інтегруються у спільну російську мову, зокрема фіксується занепад **ъ, ь** (звуження голосних **о, е** в нових закритих складах, подвоєння приголосних в українській мові).

У цей період занепадає Київ, український мовний обшир на південному сході зменшується (Новгород-Сіверський, Переяслав, Кам'янець-Подільський), у Галицькому Пониззі (сучасні Буковина, Бессарабія, Західна Молдова, Буджак) різко зменшується україномовне населення, натомість продовжується колонізація Карпат.

Після розпаду Русі українські землі швидко захопили Литва та Польща. У південній частині Галицько-Волинського князівства (у Галицькому Пониззі) у XIV ст. утворилося Молдавське князівство. Україномовне населення у більшій частині цієї нової держави було асимільоване, лише на півночі – у Північній Буковині та Північній Бессарабії – залишилися суцільні райони, де більшість мешканців складала українцеві.

У період від 1230-х рр. до 1377 р. українські й білоруські землі майже без опору були інкорпоровані до Литовської держави і взяли участь у державній адміністрації. Наприкінці XIV ст. у Великому князівстві Литовському було 90 % білоруського та українського населення, найуживанішою в усіх сферах життя стала літературна староукраїнська мова, що на той час офіційно називалася “русским езиком”, становлячи суміш церковнослов'янської, розмовної старобілоруської та розмовної староукраїнської мов з окремими словами та зворотами польської та латинської мов. Паралельно з нею функціонувала і друга літературна церковнослов'янська мова. Розмовна мова українців відрізнялася як від “руського езика”, так і від церковнослов'янської мови.

“Руська мова” мала статус державної мови у Великому князівстві Литовському від другого видання “Литовського статуту”.

У XIV–XV ст. мова документів Великого князівства Литовського щораз більше наближувалася до української розмовної мови. Іван Огієнко зазначав: “Значення т.зв. актової мови (тобто “мови документів”) в історії розвитку української літературної мови дуже велике, першорядне, бо вона стала провідником живої нашої мови до мови літературної”.¹³³

Формування літературної мови українців відбувалося на основі двох діалектів: на польсько-волинській основі (літературна українсько-білоруська мова) у Великому князівстві Литовському та на покутсько-наддністрянській основі в Галичині та у Молдавському князівстві.

Богослужбові книги починають перекладатися “простою мовою”, тобто мовою, максимально наближеною до розмовної української (наприклад, “Пересопницьке Євангеліє” 1556–1561 рр., “Крехівський Апостол” 1560 р.). Ці переклади нагадують переклади Біблії польською та чеською мовами.

У цей час в Україні виникає друкарство, першими друкованими працями стали “Євангеліє учителное” 1559 р. та “Острозька Біблія” 1581 рр.

Пам'ятки, написані простою мовою на народній основі, були надзвичайно строкатими у мовному плані. Це був, за Ю. Шевельовим, ранньосередньоукраїнський період у розвитку розмовної української мови.

З віддаленням розмовної української мови від церковнослов'янської виникла потреба у перекладних церковнослов'янсько-українських словниках. Найбільш раннім з відомих перекладних церковнослов'янсько-українських є рукописний “Лексисъ съ толкованіємъ

словенських мов просто” (укр. “Словник з тлумаченням церковнослов’янських слів простою мовою”). У 1884 р. його було опубліковано архімандритом Амфілохієм у “Читаннях у Товаристві історії та давностей російських при Московському університеті”. У передмові до публікації архімандрит Амфілохій писав, що він придбав у торговця давніми книгами Г. Шишкова “Острозьку Біблію” (1581 р.), яка привертає увагу поясненнями XVII ст. на полях змісту деяких глав з Біблії, окремих думок та слів тощо.

“У кінці Біблії, – пише Амфілохій, – на 7-ми вплетених аркушах написаний примітний словник, названий укладачем “Лексисъ съ толкованіємъ словенських мовъ просто”. Власник цього примітного рукопису, судячи з численних приписок на полях..., жив у західних губерніях...” Амфілохій правильно зазначив, що “цей словник є чи не найдавнішою спробою українського азбуковника”.¹³⁴

Першим українським друкованим словником є церковнослов’янсько-український словник Л. Зизанія, що вийшов у 1596 р. у Вільно.

При укладанні Люблінської унії 5 червня 1569 р. на вимогу української шляхти було зазначено: “На прохання всіх станів позоставляємо, що по всяких їхніх судових справах, як назви, вписи до книг, акти й усякі їхні потреби, так і наших судів гродських і земських, як і з нашої коронної канцелярії наші декрети, і по всіх наших коронних потребах королівських і земських листи до них не яким іншим, а тільки руським письмом мають бути писані й проваджені на вічні часи”. Цей акт підписав король Сигізмунд II Август. Польща традиційно порушувала власноруч видані закони, повсякчас натрапляючи на спротив української верхівки, зокрема у 1569, 1571, 1577 рр. у відповідь польський уряд давав гарантії щодо використання української мови: привілеї 1569, 1591, 1638, 1681 рр., але вони рідко втілювалися в життя. Наприклад, з 17 книг муніципальних і судових документів, написаних між 1582 і 1776 рр., було 130 – польською мовою, 25 – змішаною польською і латинською, 13 – змішаною українською і польською, 3 – українською, 1 – латинською.

Наукове обґрунтування полонізації у XVII ст. не відрізнялося від пізнішої русифікаторської концепції М. Погодіна. Полонізований і покатоличений молодий князь М. Острозький переконував представників львівського православного братства: “Українці – то осколок польського племені, в давнину відірваний ворожими силами від рідного польського кореня та облутаний схизмою (православною вірою). В ній (тобто в схизмі) вони і досі скніють, хоч ойчизна (Польща) і намагається повернути їх у своє лоно. Русчизна затьмарила наш розум, кинула в серця наші заздрощі і злобу до єдинокровних братів-поляків”.¹³⁵

Чужомовна стихія проникла і до інтелектуально-духовної верстви суспільства, що підтверджує факт творення польською панегіричної релігійно-духовної та полемічної літератури православними діячами. Особливо це стимулювала Берестейська унія. Серед авторів, що писали польською, були М. Смотрицький, С. Косів, П. Могила, Л. Баранович та ін. Руським, себто українським, у них є лише релігійне питання, яке вони захищають... Цьому є виправдання: використання мови ідеологічного супротивника було зумовлене, передусім, бажанням донести до релігійних опонентів свою позицію. Так формувалася особлива роздвоєна національно-культурна свідомість української еліти з орієнтацією на польську культуру. Слушно зазначає М. Грушевський: українська шляхта, яка чисельно переважала польську, могла б дати відсіч, стати на захист української культури, але трагедія була в тому, що її спокушали польська культура, тісніший зв’язок з нею, привілеї, якими забезпечували їх уряди.¹³⁶

Від часу входження українського мовного простору спочатку до складу Литовської держави, а потім до Речі Посполитої, частина русинів-українців, зокрема бояри, що стали шляхтою, зреклися місцевої мови і засвоїли польську як мову літературну – і письмову, і розмовно-побутову. Зрозуміло, що за таких обставин до української мови активно входили полонізми, латинізми, германізми. Зросла роль латинської мови, “...бо вона в Польщі скрізь була потрібна, і її навчали (...) в нашій Київській Академії вже за митрополита Петра Могили, чому козацька старшина так часто знала цю мову, на той час мову науки й

дипломатії”.¹³⁷

Однак попри це, знаковість XVII ст. в іншому:

- у наповненні української мови народними лексико-граматичними структурами і витворенні “простою мовою”, як називали її сучасники;
- у її широкому територіальному поширенні;
- у набутті статусу офіційної за Гетьманщини;
- у спробах її першої лексико-граматичної кодифікації.

Мова зростала через широке творення адміністративно-правової і суспільно-політичної лексики, що зумовлено розширенням кола ділових документів не тільки у судових та інших державних установах козацької держави, але й у культурно-освітніх осередках. Зокрема, про це свідчать ділові документи львівського Успенського ставропігійного братства, збірник актових документів Волині й Наддніпрянщини, приватне листування урядових осіб, передусім І. Мазепи та І. Самойловича.

Після Андрусівського перемир'я 1667 р. у Гетьманщині почали широко використовувати “просту мову” в документах центральної та місцевої влади. Українською провадили свої записи органи місцевого самоврядування та суди, українська мова стала офіційною.

Події XVI – XVII ст. привели до того, що українською почали говорити різні стани, включаючи гетьманів, старшину, козаків і селян. Польськомовне населення було винищене, або виїхало за межі України. Повсякчасна небезпека та безлад випродукували, за Ю. Шевельовим, “мовну єдність в умовах роз'єднання, позірною браку суспільного зв'язку та занепаду культурного життя”. Це яскравий приклад незбіжностей мовної і суспільної “синусоїд” розвитку, де мова заступає відсутність розділеної на частини української держави і стає символом її неподільності. Не менш важливим було повстання південно-східного наріччя на новозаселених землях. А звідси – найважливіший парадоксальний висновок, на якому наголошує Ю. Шевельов: “Мовна єдність народу збереглася й посилилася скоріше не всупереч драматичним історичним подіям, а завдяки їм. Політична незалежність (чи боротьба за неї) зазнала краху, й культурний розвій загальмувався, проте мовна єдність зміцнилася”.¹³⁸

Отже, як бачимо, незважаючи на несприятливі історичні умови, в яких знаходився український народ, українська мова, в цілому, сформувалася в XVII ст. І що характерно, саме сформована мова починає активно впливати на національну культурну картину самого народу, яка, звичайно, первинна щодо мовної. Вона повніша, багатша і глибша. Однак саме мова реалізує і вербалізує, онтологізує національну культурну картину світу, зберігає її і передає з покоління в покоління. Мова фіксує далеко не все, що є в національному баченні світу, але здатна описати все.

І ще один аспект. Мислення кожного народу має тільки йому притаманні риси і його розвиток визначається іманентним розвитком народної мови. Кожен народ має специфічну картину світу, характер якої зумовлюється тією мовою, носієм якої він є. Кожна мова має свій, тільки їй притаманний світогляд; перебуваючи між людиною і всесвітом, вона відкриває своєю структурою, словотворенням, особливим лексичним складом істини про навколишній світ. У такий спосіб формується національний світогляд, а отже, і нація.

Все сказане безпосередньо стосується української мови, яка, сформувавшись у XVII ст., стала стабілізуючим чинником при формуванні української нації.

У цьому випадку принагідно згадати висловлювання Л. Єльмслева про те, що мова, яка розглядається як надіндивідуальне соціальне впровадження, служить для характеристики нації. “Мова настільки глибоко пустила коріння в особистість, родину, націю, людство і саме життя, що ми інколи не можемо утриматися від питання, чи не є мова не просто відображенням явищ, а їх втіленням – тим сім'ям, з якого вони вирости”.¹³⁹

ХРОНІКА

ПОРТРЕТ ІСТОРИКА В ІНТЕР'ЄРІ ЕПОХИ (ДО 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА КОРИНЕНКА П. С.)

Ювілейні річниці спонукають до роздумів, продукують рефлексії, спричиняються до новітніх спроб осмислення досягнень непересічних яскравих особистостей, що зростали і формувалися в реаліях суперечливої, багатовимірності, складної епохи. Біографія Павла Степановича Коріненка, в значній мірі, є відображенням цієї епохи.

Народився Павло Степанович в с. Медвежа Немирівського району Вінницької області в селянській родині. Дитинство його, як і мільйонів однолітків було обпалене війною та труднощами повоєнного часу. В 1958 р. юнак закінчив середню школу в рідному селі, а потім протягом кількох років осягав премудрості робітничої професії будівельника в м. Одеса. З 1962 по 1965 р. служив на Чорноморському Військово-морському флоті. Місцем служби стало м. Балаклава, що в Криму. Звідси майбутній історик виніс не тільки військову закалку і професію, а й любов до цього прекрасного куточка України та його історії. Як відмінник бойової та політичної підготовки Павло Степанович був рекомендований на навчання у вищий навчальний заклад.

У 1965 р. після демобілізації Коріненко П. С. вступив на історичний факультет Одеського державного університету. В університеті продовжував формуватися його світогляд, система цінностей, наукові зацікавлення. Сферою наукових інтересів молодого науковця стали події 1917–1921 рр. в Україні. Надзвичайно наполегливого та працьовитого молодого дослідника було зараховано до аспірантури ОДУ. В 1976 р. Павло Степанович успішно захистив кандидатську дисертацію.

Подальша професійна кар'єра Коріненка П. С., його життя і діяльність тісно пов'язані з Тернопільським національним педагогічним університетом ім. В. Гнатюка, де він пройшов шлях від старшого викладача до професора, завідувача кафедри історії України, став одним із фундаторів історичного факультету. На кінець 1980-х рр. надзвичайно активізувалися проблеми вітчизняної історії. Стала помітною зміна в наукових інтересах 1917–1921 рр. в Україні, з'явилися нові теми історичних досліджень. Павло Степанович прагнув переглянути концепцію громадянської війни за рахунок відмови від крайніх догматичних інтерпретацій, але не ламаючи дослідницьку конструкцію, лише модернізуючи її. В 1992 р. Коріненко П. С. успішно захистив докторську дисертацію в Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

Науковий доробок Павла Степановича становить понад 100 праць, в тому числі чотири монографічних дослідження, в яких розкриті проблеми соціально-політичної історії України ХХ ст., питання державного будівництва, внутрішньої та зовнішньої політики українських урядів тощо.

У 1993 р. професор Коріненко П.С. очолив кафедру історії та політології, яка згодом трансформувалась в кафедру історії України. Протягом 1993–2009 рр. розкрилася важлива риса особистості Павла Степановича – його організаційний талант, у чому переконалися всі, хто працював з ним у різних сферах діяльності історичного факультету. Особистою цілеспрямованістю, енергією він згуртував колектив. Спираючись на його підтримку, кафедра досягнула якісних позитивних зрушень в наукових дослідженнях та викладанні курсу історії України. Створення атмосфери вимогливості у поєднанні з повагою до наукових інтересів кожного з членів колективу принесло позитивні результати. Сьогодні

сформувалась основна проблематика інноваційних наукових пошуків кафедри: державотворчі процеси в Україні ХХ–ХХІ ст.

Сумлінне і результативне виконання посадових обов'язків професор Коріненко П. С. успішно поєднує із плідною роботою у спеціалізованій вченій раді по захисту кандидатських дисертацій з історичних наук при Черкаському національному педагогічному університеті, активно сприяючи атестації науково-педагогічних кадрів вищої школи.

Велику увагу вчений надає викладанню і популяризації історичних знань. Численні науково-популярні статті, книги, виступи, підручники – усе це принесло Павлу Степановичу заслужене визнання і популярність серед студентів, викладачів, вчителів, всіх, хто цікавиться вітчизняною історією. Під керівництвом професора Павла Коріненка силами викладачів кафедри підготовлено і видано чотиритомний “Курс лекцій з історії України”. В 2007 р. на базі кафедри історії України була проведена Всеукраїнська конференція, присвячена актуальним проблемам дослідження і викладання вітчизняної історії.

Спектр наукових інтересів Павла Степановича досить широкий: це актуальні проблеми становлення та еволюції Української держави, політична культура і проблеми ментальності українського суспільства, історія міжнародних зв'язків України, національна історіографія. В 2012 р. професор Коріненко став одним з авторів колективної монографії “Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145 річниці від дня народження Михайла Грушевського)” (К., 2012 р.).

У сфері наукової та викладацької уваги професора Коріненка П. С. перебувають і проблеми новітньої історії країн Європи та Америки. Він успішно читав цей складний курс на історичному факультеті протягом кількох років. В 1998 р. видав один із перших в Україні підручник “Новітня історія країн Європи і Америки (1918–1939 рр.)”.

За роки плідної наукової діяльності професор Коріненко співпрацював з різними енциклопедичними виданнями, газетами, журналами, публікував відгуки і рецензії на монографії, брошури, робив наукові огляди, брав участь у багатьох всеукраїнських і міжнародних конференціях.

Педагогічну майстерність Павла Степановича високо оцінюють колеги та студенти. Його продумані, чітко структуровані, академічні лекції апелюють не до почуттів, а до розуму студентів, а методика проведення семінарів виходить з того, що кожний учасник семінару – майбутній дослідник. Всі його учні, як би не склалася їх доля, назавжди зберігають інтерес до пошуку, або у всякому разі – до розширення і поглиблення своїх знань.

Сьогодні Павло Степанович у своїх публікаціях активно і твердо відстоює комплексний підхід до розробки і реалізації концепції гуманізації освіти.

Ключовими, незмінними напрямками життєвого кредо професора є його чітка і послідовна громадянська позиція, тверді переконання, засновані на вічних засадах порядності, справедливості та доброзичливості.

Побажаємо шановному ювілярові здоров'я, щастя, удачі, наснаги і сил у реалізації творчих планів і задумів.

Інна Боровська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА У 2012 Р.

ПУБЛІКАЦІЇ

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Алексієвець Л. М. Польща на шляху до НАТО та ЄС / **Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, Н. М. Чорна.** – Тернопіль: Вектор, 2012. – 268 с.

Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / **Юрій М. Ф., Алексієвець Л. М., Калакура Я. С., Удод О. А.** – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с.

Алексієвець М. М. Іван Горбачевський: науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність / **М. М. Алексієвець, Т. В. Лахманюк.** – Тернопіль: Вектор, 2012. – 159 с.

Алексієвець Л. М. Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923 / **Л. М. Алексієвець, О. Й. Парнета.** – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с.

Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942) / **Юрій Древницький.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 304 с.

Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація / **Григорій Терещук, Микола Алексієвець, Леся Алексієвець.** Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України / 3-є переробл. та доп. видання. **Гриф МОНМС України.** – Тернопіль: Вектор, 2012. – 343 с.

Організація та методика наукових досліджень студентів: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України / **Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. Гриф МОНМС України.** – Тернопіль: Вектор, 2012. – 258 с.

Основи наукових досліджень: теорія та методика. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України / **Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. Гриф МОНМС України.** – Тернопіль: Вектор, 2012. – 256 с.

Древницький Ю. Комп'ютерні технології у наукових дослідженнях. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами європейської кредитно-трансферної системи / **Юрій Древницький.** – Вид. 2-е, випр. і доп. **Гриф МОНМС України.** – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 221 с.

Григоруку Н. Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчальний посібник. (2-е вид. доп.) / **Наталія Григоруку.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 275 с.

Федорів І. Історія слов'янських народів. Західні та південні слов'яни від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчально-методичний посібник (за вимогами кредитно-трансферної системи навчання). Вид. 2-е допов. та доопр. / **Ірина Федорів.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 178 с.

Костюк Л. Етнографія: Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **Леся Костюк.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 103 с.

Валіон О. Грушевськознавство в українській і зарубіжній історичній думці. Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / **Оксана Валіон.** – Тернопіль: Літопис, 2012. – 88 с.

Валіон О. Генеза й історичний розвиток грушевськознавства / Навчально-методичний посібник для магістрів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / **Оксана Валіон.** – Тернопіль: Літопис, 2012. – 80 с.

Історія слов'янських народів з кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець, Н. А. Григоруку, В. В. Савенко, Я. П. Секо, І. О. Федорів.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 80 с.

Федорів І. Українська історична славістика нового і новітнього часу. Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / **Уклад. Федорів І. О.** – Вид. 3-е допов. і доопр. – Тернопіль: Літопис, 2012. – 45 с.

Історія слов'янських народів (1914 – 1939 рр.) Програма навчального курсу. За вимогами кредитно-модульної системи / **Л. Алексієвець, М. Алексієвець, Я. Секо.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 41 с.

Вступ до історії: Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **Л. Алексієвець, М. Алексієвець, Л. Костюк.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 36 с.

Методологія наукових досліджень. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **Л. Алексієвець, М. Алексієвець, Л. Костюк.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 36 с.

Алексієвець Л. Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **Леся Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 34 с.

Алексієвець Л. Актуальні проблеми відродження національної державності слов'ян Центрально-Східної Європи (1918–1939). Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / **Леся Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 27 с.

Алексієвець М. Концепція розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у контексті Національної стратегії розвитку в Україні на 2012–2021 рр. / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 5 с.

НАУКОВІ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ

Алексієвець Л. На одній землі Разом: міжнародний контекст історії України / **Леся Алексієвець** // Вип. 9: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 6.

Алексієвець М. Історія України – органічна частина всесвітньої історії / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Вип. 9: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 13–22.

Алексієвець М. Україна та її європейський контекст: історія і сучасність / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Вип. 9: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 351–357.

Алексієвець Л. Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України, Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: **Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов.** – К.: Дух і літера, 2012. – 624 с. / **Леся Алексієвець, Ярослав Секо** // Вип. 9: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9:

Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 360–362.

Алексієвець Л. Конституція Другої Речіпосполитої 1921 / **Леся Алексієвець** // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К-О / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 86–88.

Алексієвець Л. Конституція Другої Речіпосполитої 1935 / **Леся Алексієвець** // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К-О / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 88–90.

Алексієвець Л. Конституція Речі Посполитої 1791 / **Леся Алексієвець** // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематичка частина: К-О / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 90–91.

Алексієвець Л. Українсько-польські відносини наприкінці 80-х рр. ХХ ст. – 2010 р. в українській історіографії / **Леся Алексієвець, Наталія Чорна** // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 151–158.

Алексієвець М. Історична регіоналістика: актуальність та проблеми інституціоналізації / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Матеріали науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)” / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. 1. – С. 70–72.

Алексієвець Л. “Україна–Європа–Світ”: думки удосвіта / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 6–8.

Алексієвець Л. Україна – Європа – Світ: “єдність у різноманітті” як відповідь на виклики ХХІ ст. (есеї) / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Алексієвець Л. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми / **Леся Алексієвець, Степан Прийдун** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Алексієвець Л. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний і секторальний аналіз): монографія / М. Янків. – Львів: Світ, 2001. – 384 с. / **Леся Алексієвець, Вікторія Гевко** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Алексієвець Л. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 360 с. / **Леся Алексієвець, Ярослав Секо.** – Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Алексієвець Л. Формування мовної картини світу українського народу як процес становлення української нації. Із книги Юрія М. Ф., Алексієвець Л. М., Калакури Я. С., Удода О. А. Україна найдавнішого часу – ХVІІІ століття: цивілізаційний контекст пізнання. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. І. – 700 с. / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Алексієвець М. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. Даниленко В. М., Кривець Н. В. – К.: “Смолоскип”, 2012. – 592 с. / **Микола Алексієвець, Інна Боровська** / Рец.: Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 358–359.

Алексієвець М. Кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка в контексті поступу історичної освіти і науки / **Микола Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Боровська І. Портрет історика в інтер’єрі епохи (до 70-річчя доктора історичних наук, професора Коріненка П. С.) / Інна Боровська // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Валіон О. Трансформація білоруської економічної моделі у 2001–2005 рр.: перехід до стійкого соціально-економічного зростання / **Оксана Валіон** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 121–132.

Валіон О. Проблеми модернізації економіки Білорусі впродовж 2006–2010 рр. у контексті тенденцій світового економічного розвитку / **Оксана Валіон** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Валіон О. Критерії і засоби оцінювання студентів-істориків у контексті моніторингу якості сучасної університетської освіти / **Оксана Валіон** // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 152–157.

Валіон О. Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с. – 9 с. / **Оксана Валіон** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Гевко В. Українсько-польське співробітництво в контексті спільного проведення фінальної частини чемпіонату з футболу Євро–2012 / **Вікторія Гевко** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 106–112.

Гевко В. Українсько-польські відносини в українській історіографії (1991 – 2011 рр.) / **Вікторія Гевко** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Григорук Н. Огляд історіографії і джерельної бази наукової та громадської діяльності Миколи Чубатого / **Наталія Григорук** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Древніцький Ю. Участь В. Старосольського у судових процесах проти націоналістичного підпілля / **Юрій Древніцький** // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст. Матеріали міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – С. 153–163.

Древницький Ю. Володимир Старосольський у боротьбі за український університет / **Юрій Древницький** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 211–218.

Древницький Ю. Володимир Старосольський – соціал-демократичний діяч другої половини 1920-х – 1930-х рр. / **Юрій Древницький** // Українська біографістика. – К., 2012. – Вип. 9. – С. 294–311.

Древницький Ю. Вчення про державу у працях Володимира Старосольського / **Юрій Древницький** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Ігнатенко Н. Особливості діагностики оцінювання результатів навчальної діяльності студентів з курсу “Методика навчання історії в школі” / **Наталія Ігнатенко** // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 58–64.

Костюк Л. Обряд народження дитини на Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 327–333.

Костюк Л. Поховальна обрядовість на Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Костюк Л. Оцінювання якості самостійної роботи студентів з навчального курсу “Етнографія” / **Леся Костюк** // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів // Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 165–169.

Костюк Л. Редакційна діяльність Олега Кандиби-Ольжича на Буковині / **Леся Костюк** // Матеріали міжнародної наукової практичної конференції “Розвиток гуманітарних наук”. – Познань, 2012. – С. 80–83.

Лахманюк Т. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва / **Тетяна Лахманюк** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна – Європа – Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 140–145.

Лахманюк Т. Тестовий контроль і корекція знань студентів із курсу “Історія країн Азії та Африки” / **Тетяна Лахманюк** // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 161–164.

Лахманюк Т. Україна й Ісламська Республіка Іран: шляхи співробітництва / **Тетяна Лахманюк** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Романишин Л. Міжнародна діяльність українських жіночих організацій (ХХ – початок ХХІ ст.) / **Лілія Романишин** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна – Європа – Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро–2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 345–350.

Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: історіографія проблеми / **Лілія Романишин** // Україна–

Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Савенко В. Періодичні та серійні наукові видання НТШ (1894–1914 рр.) / **Віктор Савенко** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Вип. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Секо Я. Витоки українського самвидаву / **Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна – Європа – Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро-2012. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Секо Я. Основні етапи діяльності Української гетьсінської групи / **Ярослав Секо** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Вип. 1. – Тернопіль: ТНПУ, 2012. – С. 137–149.

Секо Я. Українські націоналістичні підпільні організації 1950–1970-х рр.: загальна характеристика / **Я. П. Секо** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Вип. 2. – Тернопіль: ТНПУ, 2012.

Секо Я. Нелегальні організації УРСР другої половини ХХ ст.: загальна характеристика / **Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Федорів І. Творчість Михайла Драй-Хмари в контексті розвитку національного слов'язознавства першої половини ХХ ст. / **Ірина Федорів** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9: Україна – Європа – Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро-2012. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 198–210.

Федорів І. Тернопільська наукова школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця: етапи, здобутки і перспективи розвитку / **Ірина Федорів** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Федорів І. Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с. / **Ірина Федорів, Олексій Сухий** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Федорів І. Наукова спадщина М. Кордуби в контексті розвитку української історіографії першої половини ХХ ст. / **Ірина Федорів** // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодні)” / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. 2. – С. 19–23.

Федорів І. Дослідження М. Кордуби з проблем історичної біографістики / **Ірина Федорів** // Матеріали всеукраїнської наукової конференції “Мирон Кордуба: вчений і громадсько-політичний діяч (до 135-річчя з дня народження)”. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 68–75.

УЧАСТЬ У НАУКОВИХ КОНГРЕСАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ

Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з суспільних, природничих, технічних та гуманітарних наук, травень 2012 р.:

Історія України – органічна частина історії світової цивілізації.

проф. Алексієвець М. М.

Україна–Європа–Світ: історико-політичні та духовні аспекти розвитку.

проф. Алексієвець Л. М.

Витоки повсякденної історії в праці Т. Карлейля “Французька революція. Історія”.

доц. Боровська І. М.

Трансформація білоруської економічної моделі у 2001–2005 рр.: перехід до стійкого соціально-економічного зростання.

доц. Валіон О. П.

Форми та види оцінювання навчальних досягнень студентів з курсу “Методика викладання історії в школі”.

доц. Ігнатенко Н. В.

Обряд народження дитини у Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

доц. Костюк Л. В.

Громадсько-політична діяльність Івана Горбачевського.

доц. Лахманюк Т. В.

Підготовка і видання НТШ “Української загальної енциклопедії”.

доц. Савенко В. В.

Підпільні організації Тернопільщини 1960–1970-х рр.

доц. Секо Я. П.

Українсько-польське співробітництво в контексті спільного проведення фінальної частини чемпіонату з футболу Євро-2012.

доц. Гевко В. Р.

Огляд історіографії праць Миколи Чубатого.

доц. Григорук Н. А.

В. Старосольський – соціал-демократичний діяч (1920–1930-х рр.)

доц. Древніцький Ю. Р.

Творчість Михайла Драй-Хмари в контексті розвитку національного слов’язознавства першої половини ХХ ст.

доц. Федорів І. О.

Міжнародна діяльність українських жіночих організацій.

аспірантка Романишин Л.

Програма звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з суспільних, природничих, технічних та гуманітарних наук, травень 2012 р. – Тернопіль: Вид-во: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 35–36.

Алексієвець М. Історична регіоналістика: проблеми методології // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Алексієвець М., Алексієвець Л. Вітчизняна війна 1812 року в українській історіографії // Міжнародна наукова конференція “Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії”. – Київ, 17 жовтня 2012 р.

Алексієвець Л. Становлення і розвиток тернопілезнавства (80–90-і рр. ХХ – поч. ХХІ ст.) // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Валіон О. Критерії і засоби оцінювання студентів-істориків у контексті моніторингу якості сучасної університетської освіти // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 152–157.

Гевко В. Українсько-польські відносини: 20 років новітнього буття // Міжнародна наукова конференція: “Українсько-польські відносини сьогодні: стан та перспективи”. – м. Яремче, 21–23 вересня 2012.

Григорук Н. Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975) // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Древницький Ю. Участь Володимира Старосольського в судових процесах проти націоналістичного підпілля // IV Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю “Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст”. – Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р.

Древницький Ю. Участь Володимира Старосольського в судових процесах на Тернопільщині // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Древницький Ю. Співпраця Володимира Старосольського з ОУН (за матеріалами політичних судових процесів) // Всеукраїнська наукова конференція “Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії ХХ ст.”, присвячена 70-річчю утворення УПА (Івано-Франківськ, 11 жовтня 2012 р.).

Ігнатенко Н. Особливості діагностики оцінювання результатів навчальної діяльності студентів з курсу “Методика навчання історії в школі” // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 58–64.

Костюк Л. Редакційна діяльність Олега Кандиби-Ольжича на Буковині // Матеріали міжнародної наукової практичної конференції “Розвиток гуманітарних наук”. – Познань, 27–29 лютого 2012. – С. 80–83.

Костюк Л. Оцінювання якості самостійної роботи студентів з навчального курсу “Етнографія” // Проблеми конструювання та застосування засобів оцінювання успішності студентів // Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 165–169.

Костюк Л. Наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича на Тернопіллі (1928–1929 рр.) // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Савенко В. Члени НТШ – вихідці з Тернопілля // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Савенко В. Богдан Лепкий і НТШ // Міжнародна наукова конференція “Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Секо Я. Нелегальні організації Тернопілля 1960–1970-х рр. // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Федорів І. Славістичні дослідження М. Драй-Хмари (перша половина ХХ ст.) // Регіональна наукова конференція Тернопільського обласного осередку НТШ “Березневі читання НТШ”. – 18 березня 2012 р.

Федорів І. Наукова спадщина М. Кордуби в контексті розвитку української історіографії першої половини ХХ ст. // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

Романишин Л. Ярослава Стецько у національно-визвольному русі // Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. – Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ

На засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка аспірант кафедри нової і новітньої

історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка **В. А. Погорецький** захистив кандидатську дисертацію “**Петро Могила у духовному та суспільному житті України (1596–1647 р.)**”. – 07.00.01 – Історія України. 24 квітня 2012 р. Науковий керівник д.і.н., проф. М. М. Алексієвець.

На засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка аспірант кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка **В. С. Мисик** захистив кандидатську дисертацію “**Громадсько-політична та наукова діяльність Ігоря Герети (1938–2002 рр.)**”. – 07.00.01 – Історія України. 29 травня 2012 р. Науковий керівник д.і.н., проф. М. М. Алексієвець.

УЧАСТЬ У РОБОТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВЧЕНИХ РАД

Алексієвець М. М. – Спеціалізована вчена рада Д 76.051.06 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Алексієвець Л. М. – Спеціалізована вчена рада Д 26.123.02 у Київському славістичному університеті.

Савенко В. В. – Спеціалізована вчена рада К 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

ВІДЗНАЧЕННЯ УРЯДОВИМИ НАГОРОДАМИ

Указом Президента України від 24 серпня 2012 року № 500/2012 за значний особистий внесок у соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток Української держави, вагомі трудові здобутки, багаторічну сумлінну працю та з нагоди 21-ї річниці незалежності України нагороджено орденом “За заслуги” III ступеня завідувача кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка **Алексієвця Миколу Мироновича**.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Алексієвець Леся** – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Алексієвець Марія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Алексієвець Микола** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Алексієвець Оксана** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Київського національного лінгвістичного університету.
- Білянський Олег** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Боровська Інна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Бутковський Богдан** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Бурдяк Віра** – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Вавринюк Андрій** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор географічних наук Державної вищої школи в Холмі (Польща).
- Валіон Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Васірук Ірина** – магістр історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Верменич Ярослава** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.
- Віднянський Степан** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, академік і віце-президент Міжнародної Слов'янської академії наук, академік Української академії історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України.
- Гайдукевич Олена** – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних наук приватного вищого навчального закладу “Галицька академія”.
- Гевко Вікторія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Гіщинський Володимир** – студент 5 курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Григорук Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

- Древницький Юрій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Желізняк Василь** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Заишкільняк Леонід** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Калакура Ярослав** – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Кватира Інна** – кандидат історичних наук, методист КЗТМР “Центр творчості дітей та юнацтва”.
- Киридон Алла** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу дослідження теоретичних і прикладних проблем національної пам’яті Українського інституту національної пам’яті.
- Клименюк Олександр** – професор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти НАПН України, м. Київ.
- Клиш Андрій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Костюк Леся** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, заступник декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Кравець Володимир** – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Куций Іван** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Лахманюк Тетяна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Левик Богдан** – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник НУ “Львівська політехніка”.
- Лень Андрій** – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Литвин Микола** – доктор історичних наук, професор, в. о. директора Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України.
- Луговська Тетяна** – аспірантка історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Макар Юрій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслужений діяч науки і техніки України.
- Марценюк Анатолій** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Москалюк Микола** – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ніколаєць Юрій** – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

- Новінчук Степан** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Окаринський Володимир** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ореховський Вадим** – доктор історичних наук, професор кафедри соціально-економічних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Прийдун Степан** – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ревуцький Михайло** – кандидат філософських наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Романишин Лілія** – аспірантка історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Романишин Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарної та правової підготовки Національної академії внутрішніх справ України.
- Саківський Ігор** – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Секо Ярослав** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Сулаберідзе Юрій** – доктор історичних наук, професор Гуманітарного університету (Тбілісі, Грузія).
- Сухий Олексій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ткаченко Василь** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, радник Президії НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Троян Сергій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.
- Удод Олександр** – доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України.
- Федорів Ірина** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Цуп Олена** – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Чорна Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Юрій Михайло** – доктор історичних наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Юрчак Марія** – магістр історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ягельська-Бурдук Аліція** – доктор історичних наук, відділ адміністрації і суспільних наук університету Казимира Великого в Бидгощі (Польща).

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друкovanі, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, ліве – 3 см, праве – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзацні відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЕС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвць, редакція “УЕС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certificatory Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, с. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 482 с.

На вкладках:
редакційна колегія та автори
Міжнародного збірника наукових праць
"Україна–Європа–Світ"

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древницький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету "Літопис"
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 22.10.2012 р. Підписано до друку 29.11.2012 р.
Формат 60×84/18. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 47,49.
Замовлення 228. Тираж 150 прим.